

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Vanhan Lapin valtamailla

Matti Enbuske

Vanhan Lapin valtamailla

Asutus ja maankäyttö historiallisen
Kemin Lapin ja Enontekiön alueella
1500-luvulta 1900-luvun alkuun

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA
HELSINKI

Bibliotheca Historica 113

Teos on hyväksytty julkaistavaksi väitöskirjasta annettujen väitöslupalausuntojen perusteella.

ISBN 978-951-746-975-3

ISSN 1238-3503

www.finlit.fi/kirjat

Taitto Maija Räisänen

Hakapaino Oy, Helsinki 2008

ESIPUHE

Vanhemman ajan historiaa tutkivalle on harvinainen sellainen tilanne, jossa hänen tutkimuksensa odotetaan valaisevan ajankohtaisia yhteiskuntapoliittisia kysymyksiä. Tunnustan olevani onnekas siinä suhteessa, vaikka se toisaalta tuottaa ylimääräisen lisävaateen ainakin objektiivisuuden osalta. Käsillä olevan työni runko on rakennettu oikeusministeriön rahoittamassa Lapin maa- ja metsätalouden tutkimushankkeessa, joka toteutettiin vuosien 2003–2006 aikana. Tässäkin kohdin olin onnekas, sillä sain osallistua yhtenä neljästä tutkijasta Oulun ja Lapin yliopistojen yhteistyönä läpivietyyn hankkeeseen. Sen jälkeen olen voinut syventää monin osin tematiikkaani ja myös työni tutkimustuloksia mutta peruslinjauksia vain vähästä.

Professori Jouko Vahtola on opettajanani ja työni ohjaajana antanut jatkuvasti virikkeitä tutkimukseni etenemiselle. Siitä olen hyvin kiitollinen. Hänen ohjauksensa ja syvälinen asiantuntemuksensa on muovautunut eri hankkeiden yhteydessä suorastaan veljellisen kannustavaksi mutta silti kriittiseksi neuvojen ja herätteiden antamiseksi. Professoria on kiittäminen myös elämänurasta, kun hän ”vanhan laitoksen” aikaan tempaisi nuoren opiskelijapojan tutkimusapulaiseksi ja lukemaan yllisen Norlannin 1500-luvun veroluetteloita. Eivät ne itse veroluettelot luoneet innostusta, vaan hänen luottamuksensa kykyihini selviytyä kunnialla hankalista historian lähdeaineistoista. Toisaalta kun nyt katson oman tutkimukseni lähdeluetteloita, niin kyllähän siellä niitä 1500-luvun veroluetteloita on mukana. Ratkaisevan askeleen tutkimukseni saattamisessa toivottuun lopputulokseen antoivat esitarkastajani professori Petri Karonen ja professori Marko Nenonen, jotka esittivät harvinaisen oivaltavia ja teräviä parannusehdotuksia ja näkökulmia tutkimusteemani syventämiseksi. Lausun heille siitä parhaimmat kiitokseni.

Oikeusministeriön projektin tutkijakollegoilleni, FL Tarja Nahkaijoille, FT Mauno Hiltuselle ja OTL, VT Juha Joonalle, esitän myös kiitokseni. Heidän tietämyksensä ja heidän kanssaan käymäni keskustelut ovat vahvistaneet uskoa omaan työhöni, ja ennen kaikkea se, että itsenäisestä työskentelystäamme huolimatta olemme päätyneet keskeisissä kysymyksissä samansuuntaisiin tuloksiin. Olen myös ylpeä siitä, että olen voinut työskennellä Oulun yliopiston historian laitoksessa, nyt tosin tarkkaan ilmaistuna historiatieteiden piirissä, jonka korkeatasoisuus on osoitettu suorastaan virallisilla mittareilla. Koko laitoksen väki ja lämminhenkinen ilmapiiri on antanut mahdollisuuden moninaisiin keskusteluihin menneisyyden aiheista mutta myös aivan arkipäivän asioista, jotka kuitenkin ovat niitä tärkeitä asioita elämässä. Erityisesti haluan kiittää oman oppiaineeni Suomen ja Skandinavian historian lehtoreita, FT Reija Satokangasta ja FT Matti Saloa, joiden asiantuntemus historiasta ja arjesta on syventynyt ystävyudeksi. Lisäksi kiitollisuudella ajattelen myös ”naapurilaitoksen” arkeologeja, joiden varhais historian tietämystä olen voinut hyödyntää lukuisia kertoja.

Vuosien varrella minulle on tarjoutunut mahdollisuus keskusteluihin paitsi Suomessa ja Lapissa niin myös Ruotsissa ja Norjassa lukuisten pohjoisen historiaa ymmärtävien ihmisten ja tutkijoiden kanssa, joiden tietämystä olen herkillä kor-

valla kuunnellut ja koettanut painaa mieleeni. Olen vakuuttunut, että ilman heitä edellytykseni syventyä pohjoisen historiaan olisivat olleet peräti vaatimattomat. Erityiset kiitokset haluan osoittaa FT h.c. Samuli Onnelalle, Lapin historian yhdel- le etevimmistä asiantuntijoista, sekä professori Veli-Pekka Lehtolalle, saamelaisen kulttuurin ja historian syvälliselle tuntijalle, jonka kanssa keskusteluissa ja yhteisil- lä luennoilla olen voinut vaihtaa mielipiteitä Lapin menneisyydestä.

Kiitoksen ansaitsevat myös lähdeluettelossani mainitsemani arkistot ja kirjastot, joiden henkilökunta on aina suhtautunut auttavaisesti tutkijan toiveisiin. Varsinkin Oulun maakunta-arkistosta on tullut vuosien varrella tärkeä osa työskentelyäni ja Arkistokadulle on ollut aina ilo tulla. Erityiset kiitokset osoitan myös Oulun yli- opiston Snellmanian kirjastolle ja pääkirjastolle, joka luovutti käyttöni polaariret- kikunnan kuvamateriaalin. Englanninkielisestä käännöksestä kiitän Lauri Gardne- ria Oulun yliopistosta. Hänen terävät huomionsa pakottivat tutkijaa miettimään itsestään selvinä pitämiensä termien todellista merkitystä. Taloudellisesta tuesta kiitän Oulun yliopiston tukisäätiötä, jonka myöntämä apuraha mahdollisti lyhyen mutta tärkeän vaiheen tutkimustyössäni. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on ot- tanut tutkimukseni julkaistavaksi. Haluankin kiittää kustannuspäällikkö Rauno Endéniä ja kustannustoimittaja Mikko Rouhiaista miellyttävästä ja joustavasta yh- teistyöstä.

Vanhempani Eila ja Pekka Enbuska ovat suhtautuneet aina kannustavasti poi- kansa tekemisiin ja olkoon tämä työni kiitos siitä. Kodin ilmapiiristä kasvaa kiin- nostus erilaisiin asioihin, joista varsinkin yhteiskunnallisista kysymyksistä on koto- nani aina riittänyt keskusteltavaa. Appivanhempiani Mirja ja Väinö Wahlbergia kii- tän avusta monissa käytännön asioissa, joita tutkija ja hänen perheensä kohtaavat päivittäin.

Rakkaimpani, YTM Katja Enbuske on tukenut suurella lämmöllä toisinaan ei täysin tässä hetkessä kulkevaa miestäni, eikä ilman häntä tutkimuksesta olisikaan tullut mitään. Lapsemme Astrid ja Henrik ovat myös kiinnostuksella seuranneet isin puuhia; Astrid kysymällä ”minkä vuoksi” ja aprikoimalla miten se tuleva toh- tori aikoo kekkuloida hatullaan sekä Henrik piirtämällä useita valaisevia rajalinjoja tärkeisiin papereihin. Minusta tuntuukin siltä, että pojan kiemurat paperilla ovat yhtä kiharaisia kuin vanhan Lapin valtamaiden hallintasuhteet nykypäivän tutki- jalle.

Simon Onkalonperällä vuoden 2008 Talvi-Mattina, josta vanha kansa tiesi sa- noa: ”Kun Erkinä härkii, niin Mattina poikii.”

Matti Enbuske

SISÄLLYS

Esipuhe	5
Lappi historiantutkimuksen tematiikassa	11
Johdatus tutkimukseen	11
Tutkimuskohteen, rajausten ja käsitteiden määrittely	11
Tutkimustehtävä ja lähdeaineisto	18
Metodiset lähtökohdat	23
Pitkän aikavälin struktuurit	23
Asutushistorian tutkimusmenetelmät	26
Menneisyyden ja nykyisyyden kohtaaminen	35
Kysymys kolonialismista ja alkuperästä	35
Primitiivisyyden historialliset juuret	41
Lapin historia ja maanomistus tutkimustraditiossa	46
Varhainen asutus ja lapinkyläjärjestelmän muotoutuminen	60
Suomenniemen ja Lapin asuttajat	60
Geneettinen ja kielellinen alkuperä	60
Rannikon ja sisämaan kansaa	66
Lapinkylien synty	71
Erätalonpoikaisen kulttuurin leviäminen pohjoiseen	76
Pohjankävijöistä rajamaiden raivaajiksi	78
Hämäläisestä ja satakuntalaisesta lapinkäynnistä karjalaiseen asutukseen ...	78
Läntisen kirkon huomaan	83
Eränkävintä lapinmaissa	87
Talonpoikaisasutus Ounasjoen alajuoksulla	90
Kemijärvi ja Simojärvi jakovesinä	95
Yläkemijoen uudisasutus ja kaukokalastuksen loppuminen	100
Kemin Lapin lapinkylät	108
Kittilän painopiste pohjoisosassa	108
Sodankylästä Kemijoen latvoja Maanselkään	112
Nautintanimistöstä peuranpyyntiin	118
Lapin rajojen määrittelyt	125
Lapinrajan vakiintuminen Kemin Lapin ja pitäjän välille	125
Kylärajoista Kittilän ja Sodankylän varhaisille rajapaikoille	130
Epäselvyyttä pohjoisosassa ja Sompiossa	137
Itäisten rajalinjojen eteneminen	145
Kruununhallinnon ohjaava ote	154
Kustaa Vaasasta asutusplakaattien aikaan 1600-luvulla	154
Kruunun lujittuva valta	154
Kalmarin plakaatti kuninkaallisten tavoitteiden tulos	159
Vuoden 1695 uudistukset	166

Valtiovallan johdonmukainen linja	171
Tavoitteena maatalouden edistäminen vapaudenajalla	171
Maanhallinnan vakiintuminen Kustaa III:n aikana	178
Lapinmaat kruununmaaksi	186
Virkamiesten visioista paikallisen tason toimintaan	192
Lapin kehittämisen suuntaviivat maaherra Gyllengripin asuttamisohjelmaksi	192
Vuoden 1749 reglementin taustatekijät	202
Plakaatti ja voudinohjesääntö maatilatalouden edistämiseksi	208
Lapinmaan olojen järjestelyt Hellantin ja Qvistin johdolla	213
Lappi autonomisen Suomen valtionhallinnossa	219
Siirtymävaiheesta henkikirjoituksen toteuttamiseen	219
Asutustoiminta metsäviranomaisten hallintaan	227
Lainsäädännöstä kehityksen hidaste 1800-luvun loppupuolella	233
Liikamaan väliaikaisesta erottamisesta isonjaon toimituksiin	237
Maankäyttö Lapin verotuksen määrittäjänä	248
Lapinveron luonne	248
Osana yhtenäistä järjestelmää	248
Lapinvero linkki veromaan hallintaan	256
Kyläveron perusteena elinkeinojen tuotto	264
Uudistilat maaverolle	269
Ehdotus verollepanosta	269
Vuoden 1760 metodin sisältö	271
Autonomian ajan Lapin verotusjärjestelmä	275
Tilavero maakirjoihin	275
Selvitykset erityisestä lappalaisten verosta	280
Tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten verotus	282
Kysymys maanluonnosta Lapinmaassa	285
Haukiniemen tapaus paikallistasolla	285
Vahva hallintaoikeus ja perintöluontoisuuden mahdollisuus	289
Lapinmaiden laajeneva asutus tilajärjestelmän piiriin	293
Asutuksen määrällinen kehitys	293
Voimakkaiden vaihteluiden ajat 1550-luvulta vuoteen 1695	293
Savuluvun jatkuva kasvu 1690-luvulta 1870-luvulle	298
Uudistilojen vilkkaasta perustamisvaiheesta tilattomien talouksien kasvuun	303
Väestölliset muutokset	309
Syntyneisyyden ja kuolleisuuden suotuisa suhde	309
Väkiluvun voimakas kasvu	314
Muuttoliikettä lähialueille	316
Lappalaisiksi kirjattujen vaihteleva määrä	318
Vakiintuneet asuttajasuvut ja asuinseudut	319
Lapinmaiden etenevä uudisasutus	319
Kittilän talonpoikaistuminen	322

Lapinsukuja ja uudisraivaajia Sodankylässä, Sompioissa ja Kemikylässä . . .	338
Asutustoiminnan erityispiirteet Kuusamossa ja Kuolajärvellä	345
Enontekiön asutus vanhojen sukujen voimin	349
Lapinveromaasta uudistilallisen maaksi	360
Lapinsavujen siirtyminen maakirjakylien uudistaloiksi	360
Yksityisten nautintamaiden hallintasuhteet 1700-luvun muutoksessa .	366
Tilusten hajanaisuus 1800-luvulla	373
Veromaan kehitys kyläkunnan moniksi maatiloiksi	
– Marttiinin esimerkki	377
Porosaamelaiset rajaseudulta keskiseen Lappiin	382
Enontekiön alue	382
Sukujen suuri vaihtuvuus	382
Joustavia yhteisöjä vaihtuvilla laidunmailla	391
Itäisen Enontekiön paimennussuhteet	394
Käsivarren kylien laidunnus	396
Vaikeuksien aikakausi	401
Lisäpöytäkirjasta hankaluuksia	401
Norjan rajan sulkeminen laiha lopputulos	405
Laidunahtautta läntisessä Lapissa	411
Komitea rajoitusten kannalle	414
Ruotsin rajasulusta dramaattiset seuraukset	419
Muuttoliike Sodankylään ja Kittilään	425
Ekspansion luonteva tulos	425
Asettuminen Pohjois-Sodankylään	431
Vaivaton sopeutuminen	437
Lapin elinkeinot maankäytön ilmentäjinä	443
Vähittäinen siirtyminen maatalouteen	443
Viljely pienten peltojen muokkausta	443
Karjanhoito tilojen pääelinkeino	450
Pyyntitaloudesta sivuelinkeino	459
Kalastusta yhteisillä vesillä	459
Metsästystä ja puutavaraa kotitarpeeseen	465
Kehittyvä poronhoito palkisten järjestelmäksi	469
Pienistä poroluvuista merkittäväksi elinkeinoksi	469
Siirtyminen paliskuntien paimennukseen	478
Suotuisat olosuhteet 1900-luvun alkuvuosina	488
Synteesi Lapin asutuksen ja maanhallinnan historiasta	495
Lähdeluettelo	517
Summary	538
Liite	545
Hakemisto	548

LAPPI HISTORiantutkimuksen tematiikassa

Kaukaisuuden kuvajainen ja Rieston kumpu,
esi-isien viljava noitarumpu.
Poutapäivät ja rengin työt,
Räkän vaivaamat kesät ja yöt.

Sompiolainen kansantaiteilija Ollin-Jakke, Jalmari Alariesto, Lauri Hihnavaaran kirjassa
Luiron laulu (2002)

JOHDATUS TUTKIMUKSEEN

TUTKIMUSKOHTEN, RAJAUSTEN JA KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY

Soliseva tunturipuro, inisevä sääskiparvi ja nulkkaava poro. Lappi on mielikuvien maa. Se synnyttää meissä tunteja, jotka liittyvät usein luontoon. Mutta Lappi on myös myyttien maa – salaperäinen mytologioiden paikka – josta ovat löytäneet sijansa niin noidat kuin joulupukki. Historia on kuitenkin paljon magiaa arkisempi, vaikka menneisyys on usein mielikuvien ja myyttien verhoama. Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää nykyisen Suomen Lapin menneisyyden peruskysymyksiä, asutuksen ja maankäytön historiaa pitkässä ajallisessa ulottuvuudessa. Näkökulma on perusteltu, sillä sekä asutukseen että maiden hyödyntämiseen liittyvät kehityslinjat ovat hitaasti muuttuvia. Vaikka sekä Lappiin että saamelaisiin on osoitettu aikojen saatossa valtava määrä kirjallista mielenkiintoa, keskeisistä historian suureista, asutuksesta, väestöstä ja elinkeinoista, ei ole juuri saatavissa syväluotavaa ja samalla laaja-alaista historiantutkimuksellista perustietoa. Joskus on jopa todettu, että lappalaisista ja saamelaisista on kirjoitettu maailmalla enemmän kuin Amerikan intiaaneista.

Pohjoisen laajoilla selkosilla on kehkeytnyt myös yksi nykyajan suomalaisen yhteiskunnan monimutkaisista ongelmista, jossa maanhallinta, väestösuhteet ja taloudelliset intressit ovat luoneet ristiriitaisia tulkintoja menneisyydestä. Kiivasta keskustelua ovat herättäneet kysymykset, kenelle kuuluvat ja ovat kuuluneet Lapin maat ja vedet. Ovatko alueet olleet lapinveromaita, uudismaita vai peräti kruununmaita? Kysymys maiden hallinnasta on johtanut myös haluun tietää, ketkä ovat asuneet historian saatossa pohjoisen outakairoja, avaria aapoja ja tunturipaljakoita. Samuli Paulaharjun sanoja lainaten, ketkä ”ovat käydä käpsehtineet yliperällä”, vanhan Lapin valtailla, ja kenen ovat olleet vanhan korpilapin laitumet.¹

---

1 Paulaharju 1937, s. 59.

Tutkimus valaisee myös modernin ajan maanomistuskiihitystä käytettyjä historiallisia argumentteja ja niiden kestävyttä. Siksi aikaväli on nykyajan historiantutkimuksiin verrattuna poikkeuksellisen pitkä, mutta kuten Ollin-Jakke sitoo upeasti säkeissään myyttisen muinaisuuden omiin kokemuksiinsa, myös tässä tutkimuksessa kaukainen menneisyys ja nykyaika ovat yllättävän lähellä toisiaan. Siten nykyajan ristiriidat ja odotuspaineet luovat tutkimustehtävälle velvoittavan lisävaateen, jossa historioitsijan on pyrittävä neutraaliin ja yleispätevään tarkasteluun. Kuitenkaan historian-tutkijalle ei ole olemassa menneisydessä nykypäivän kiistaa, vaan hän selvittää historiallisia prosesseja sellaisina kuin ne kunakin aikana tulevat esille aikakauden omista lähtökohdista käsin. Nykyajan kiistat ovat ikään kuin rikkakasvin juuria, jotka painuvat syvälle menneisyyden maaperään. Nekin on osattava havaita maaperän kerrostumista. Eri intressiryhmien tavoitteet on siksi tiedostettava, jolloin ne myös terävöittävät osaltaan tutkimuksen ongelmanasettelua. Kiistojen peruskysymykset ovat kohdistuneet nimenomaan Lapin asuttajiin – väestöön – sekä maankäytön oikeutukseen.

Suomen Lapissa on käyty viimeiset vuodet väittelyä maanomistussuhteista, maiden hallinnasta ja niihin liittyen elinkeinojen harjoittamisen oikeutuksesta. Monimutkaiset ongelmat ovat heijastuneet lähes kaikille yhteiskuntaelämän sektoreille, joista kiivaimpina ilmentyminä voidaan mainita metsätalouden ympäristökysymykset. Vastakkain ovat olleet ennen kaikkea valtio ja alkuperäiskansaksi määritellyt saamelaiset, jotka ovat vaatineet nykyisiä valtionmaita itselleen. Eivätkä asiat ole vain Suomen sisäisiä, sillä vastaavanlaisia ongelmia on myös Norjassa ja Ruotsissa. Saamelaisten asuinalueet eivät rajaudu valtioiden rajoihin, vaan Saamenmaa, jota käsitettä saamelaiset ovat viime vuosina voimakkaasti nostaneet esille,² ulottuu neljän Pohjoiskalotin valtion alueelle.

Perusteet oikeuksien olemassaololle on sidottu lähtökohtaisesti historiaan ja erityisesti asutuksen ja maankäytön historiaan. Saamelaisneuvoston antamassa Hånningsvågin julistuksessa vuodelta 2004 korostetaan, että saamelaiset ovat yksi kansa, jolla on yhteinen historia, kieli, kulttuuri ja tulevaisuuden visio. Julistuksen mukaan saamen kansan ikiaikaisille maille ovat Suomen, Norjan, Venäjän ja Ruotsin kansallisvaltiot luoneet rajat, mutta saamelaisten tulee voida hallita alueen alkuperäiskansana maidensa ja vesiensä käyttöä valtioista riippumatta.³

Julistuksen perusajatukset on liitetty vuonna 2005 valmistuneeseen luonnokseen yhteispohjoismaisesta saamelaissopimuksesta, jossa tähdätään saamelaisten itsemääräämisoikeuden omaavaan ja valtioiden väliset rajat ylittävään yhteisloon. Sopimusehdotuksessa valaistetaan seikkaperäisesti myös Lapin maanomistusolojen historiallisia yhteyksiä. Tavoitteeksi on asetettu, että ”saamelaisilla on oikeuksia sel-laisiin maa- ja vesialueisiin luonnonvaroineen, jotka muodostavat saamelaisten historiallisen kotimaan”.⁴

2 Ks. esim. Saamenmaa-kuvateos (2002). Siinä on Kaisa Korpijaakko-Labban yleisluonteinen artikkeli ”Saamenmaan omistus” (Korpijaakko-Labba 2002). Vastaavasti ruotsalainen Björn Forseth julkaisi vuonna 2000 lähinnä koululaisten käyttöön yleisesityksen nimellä ”Samelandets historia”, jossa käsitellään Pohjoiskalotin historian tapahtumia ”Saamenmaan näkökulmasta”. Forseth 2000.

3 The Hånningsvåg Declaration. The 18th Saami Conference 7.–9. October 2004 Honningsvåg, Norway: www.saamicouncil.net/?deptid=1116.

4 Pohjoismaainen saamelaissopimus. Suomalais–norjalais–ruotsalais–saamelaisen asiantuntijatyöryhmän 27. lokakuuta 2005 luovuttama luonnos: www.regjeringen.no/Upload/AID/temadokumenter/sami/sami_samskonvensjonen_finsk_H-2183%20F.pdf, mm. s. 75–77.

Lapin maanomistushistorialla on myös kansainvälinen ulottuvuus alkuperäiskansojen oikeuksien ja ihmisoikeuskysymysten vuoksi. Maanomistuskysymyksestä onkin tullut nykyaikana poliittisen toiminnan väline sekä paikallistasolla että kansainvälisillä foorumeilla.⁵ Nimenomaan saamelaisten asemassa on vedottu toistuvasti kansainvälisen työjärjestön ILO:n itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevaan yleissopimukseen n:o 169. Yleissopimuksen on katsottu edellyttävän nykyisten valtionmaiden palauttamista alkuperäiskansan hallintaan. Samaa on katsottu merkitsevän myös vuonna 2007 YK:ssa hyväksytty alkuperäiskansojen oikeuksien julistus.⁶ Toisaalta on esitetty, ettei ILO:n sopimus tarkoita omistusoikeuksien muuttamista eikä ylipäänsä minkäänlaiselle ”palauttamiselle” ole edellytyksiä.

Erityisesti Suomessa on noussut keskustelun kohteeksi myös kysymys, kuka on saamelainen. Nimittäin maanomistusolojen historiallista vyyhteä sekoittavat vanhoista lapinsuvuista talonpoikaistuneet pohjoisen asukkaat, jotka katsovat olevansa Lapin alkuperäisasukkaita eli lappalaisia. Lisäksi Pohjoiskalotin alueella ovat muutkin väestöryhmät heränneet omien etujensa ajamiseen. Esimerkiksi kveenit ovat saaneet Ruotsissa ja Norjassa vähemmistöstatuksen ja katsovat olevansa osa pohjoisen alueen alkuperäisväestöä. Samoin nykyisen Venäjän alueella asuvia lukuisia suomensukuisia kansoja pidetään alkuperäiskansoina. Kaikki osapuolet ovat vedonneet voimakkaasti menneisyyteen ja perustelleet oikeuksiaan historialla. Avaimet nykypäivän ongelmien tasapainoiseen ratkaisemiseen katsotaan löytyvän siis menneisyydestä. Vaikeutena on, että lukkiutuneeseen tilanteeseen pitäisi löytää Lapin historiasta juuri oikeanlainen avain. Sen muotoa ei kuitenkaan oikein tunneta kunnolla.

Tutkimuskohteenani on asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta aina 1900-luvun alkuun saakka. Tutkimus kohdentuu nykytermein ilmaistuna sekä saamelaisten että talonpoikaiseen historiaan Lapissa. Ne eivät ole erillisiä tai toisilleen vastakkaisia ilmiöitä, vaikka niin on haluttu monissa yhteyksissä korostaa. Saamelaisten historiaan liittyy talonpoikaisuus ja vastaavasti Lapin talonpoikaiseen historiaan saamelaisuus.

Alueellisesti tutkimukseni rajautuu historialliseen Kemin Lappiin ja Tornion Lapin Enontekiölle. Maantieteellisesti Kemin Lappi käsitti kahdeksan lapinkylää: Inari, Sompio, Sodankylä, Kemikylä, Kittilä, Kuolajärvi, Kitka(järvi) ja Maanselkä. Tornion Lapissa olivat Siggevaaran, Tingevaaran, Rounalan, Suonttavaaran, Peltojärven, Koutokeinon, Aviovaaran, Tenon ja Utsjoen lapinkylät. Näistä Peltojärvi oli vuoteen 1642 saakka osa Kemin Lappia. Koutokeinon ja Aviovaaran kylät siirtyivät vuoden 1751 Strömstadin rauhansopimuksen seurauksena Tanska–Norjan valtakuntaan. Teno sulautui Utsjokeen. Sekä Kemin että Tornion Lappi kuuluivat hallinnollisesti Västerbottenin eli Länsipohjan lääniin vuoteen 1809 saakka, jolloin Utsjoki, Muonionjoen-Könkämäenon itäpuoli Enontekiöstä sekä Kemin Lappi siirrettiin Oulun lääniin.

5 Etnisen identiteetin vahvistumisessa nähdään usein juuri politisoituminen kaikkein voimakkaimpana tekijänä, joten siinä suhteessa esimerkiksi saamelaisten etninen herääminen noudattelee tyypillistä toimintamuotoa. Ks. esim. Verdery 1976, s. 192–194.

6 www.saamicouncil.net/?newsid=2567&deptid=2192&languageid=4&NEWS=1.

Kemin Lapin pohjoisin kylä Inari on tutkimuksessani mukana yleisluontoisessa tarkastelussa ja vertailevana elementtinä, sillä FL Tarja Nahkiaisoja on pureutunut tutkimuksissaan seikkaperäisesti Inarin ja Utsjoen asutuksen ja maankäytön historiaan. Enontekiön osalta aikajakso rajautuu vuodesta 1809 lähtien 1900-luvun alkuun, sillä FT Mauno Hiltunen on perehtynyt Enontekiön varhaisiin vaiheisiin omissa tutkimuksissaan.⁷ Enontekiön mukanaolo tutkimuksessani on kuitenkin perusteltua, sillä poronomadisen asutushistorian ymmärtäminen 1800-luvun Kemin Lapissa vaatii myös Enontekiön alueen seikkaperäistä selvitystä. Ja porosaamelaisen asutuksen kehitys Enontekiöllä edellyttää alueen kokonaisvaltaista asutuksen ja maankäytön tarkastelua 1800-luvulla. Lisäksi Enontekiön 1800-luvun asutus- ja elinkeinokehitys tarjoaa itsessään mielenkiintoiset tutkimukselliset erityispiirteensä ja vertailukohdan Kemin Lappiin.

Tutkimustematiikan luonteen vuoksi aikarajausta ei ole syytä asettaa tiukan täsmälliseksi. Kemin Lapin asutushistoriaan perehdytään seikkaperäisesti esihistorialliselta ajalta lähtien, mutta käytännössä ajallinen perspektiivi ulottuu yksityiskohtaisen asutustarkastelun yhteydessä 1500-luvun puolenvälin ensimmäisistä veroluettelosta muutama vuosi 1900-lukua eteenpäin. Näin tutkimukseen saadaan mukaan 1800-luvun loppupuolella toteutettujen asutuspoliittisten ja lainsäädännöllisten toimenpiteiden vaikutukset Lapin asutuskehitykseen. Muiden pääteemojen ajallinen ulottuvuus liukuu keskiajalta 1900-luvun alkuvuosiin. Varsinkin poronhoidon osalta tarkastelu etenee 1910-luvulle, jolloin käsittelyyn saadaan mukaan tuolloin perusteellisen selvitystyön tehneen poronhoitokomitean aineisto. Näin pitkän aikavälin tarkastelussa saadaan esille hitaasti muuttuvien ilmiöiden kehitys, merkittävyys ja vaikuttavuus.

Tutkimukseni ”ydinalue” käsittää työssäni historialliset Kittilän, Sodankylän, Sompion ja Kemijärven lapinkylät, jotka muodostivat vuonna 1747 Sodankylän kirkkoherrakunnan ja vuodesta 1838 lähtien Lapinmaan kihlakunnan eteläosan. Seuraavana vuonna Kittilä sai myös nimismiehen, kun se oli ollut aiemmin osa Sodankylän nimismiespiiriä. Kittilästä tuli saarnahuonekunta vuonna 1778, kappeliseurakunta vuonna 1825 ja itsenäinen kirkkoherrakunta vuonna 1854. Vuoden 1839 puolella Kittilään asettui Lapin kihlakunnan kruununvouti ja edelleen vuonna 1844 tuomari. Aiemmin vuodesta 1810 lähtien Tornion kihlakunnan vouti oli hoitanut myös Lapin asioita. Varsinainen Lapin tuomiokunta perustettiin vuonna 1847. Vuosisadan jälkipuolella perustettiin kunnat kunnallishallinnollisen järjestäytymisen myötä.

Lisäksi tarkastelen myös Kuolajärven lapinkylää, joka jäi vuoden 1747 seurakuntaolojen muutosten yhteydessä Kuusamon pastoraattiin ja liitettiin sittemmin vuonna 1776 Kemijärven seurakuntaan. Samalla Kuolajärvi irtaantui Kemin Lapin yhteydestä ja jää myös tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Lähinnä tutkimusta täydentävänä elementtinä sivuan myös Kitkan ja Maanselän lapinkylä, jotka olivat

---

7 Tutkimuksista ennen kaikkea Mauno Hiltunen, *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550–1808* (Hiltunen 2006) ja Mauno Hiltusen väitöskirja *Norjan ja Norlannin välissä. Enontekiö 1550–1808. Asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta* (2007) sekä Tarja Nahkiaisoja, *Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925* (Nahkiaisoja 2006).

Kittilästä tuli Lapin kihlakunnan virkamiesten keskuspaikka 1840-luvulla. Kuvassa kihlakunnantuomarin ”herrasväkeä”. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

vuonna 1685 muodostetun Kuusamon kirkkopitäjän keskuskylä. Kuusamosta oli tehty tuolloin myös koko Kemin Lapin kirkollinen keskus.⁸ Maallisessa hallinnossa nuoren pitäjän asema oli horjuva, sillä jo 1600-luvun loppupuolella sen katsottiin olevan osa Oulun läänin. Varsinaisesti Kuusamon pitäjän historiaan ei työssäni syvennyt, vaan näkökulma rajautuu lapinkylien asemaan vähitellen tiivistyvän pitäjänhallinnon rinnalla.

Enontekiön osalta tutkimukseni rajautuu ajallisesti vuodesta 1809 lähtien 1900-luvun alkuun, autonomian ajalle, jolloin vanha Tornion Lapin kolmen lapinkylän eli Rounalan, Suontavaaran ja Peltojärven pastoraatti oli hajonnut kahden valtakunnan alueelle. Jossain määrin valaisi myös Enontekiön varhaisempia asutusvaiheita kehityslinjojen luontevan hahmottamisen vuoksi. Suomen puoleinen Enontekiö liitettiin autonomian ajan alussa vuonna 1812 Muonionniskan seurakuntaan ja sai oman kappalaisensa vuonna 1856. Enontekiö oli myös osa Muonion nimismiespiiriä vuoteen 1862 saakka, jolloin se sai oman nimismiehensä.

Asutus kattaa periaatteessa kaikki tutkittavana ajanjaksona olleet asumismuodot, lapinkylien ruokakunnat, vähitellen muotoutuvat uudistilat ja maakirjatilat, tilat-

8 Ks. Ervasti 1978, s. 60–61; Heinänen 1993, s. 113–114.

tomat perhekunnat ja porosaamelaisen asutuksen sekä niiden maantieteellisen sijoittumisen. Tilajärjestelmän piirissä olleen asutuksen tarkastelu kohdentuu erityisesti uudisasutukseen. Asuttajat, eli väestö, ovat myös olennainen tutkimuskohde, kun perinteinen lapinkylän jäsen, lappalainen, muuttui pitäjän ja seurakunnan asukkaaksi, uudistilalliseksi ja tilalliseksi.

Asutuskehityksen rinnalla pureudun myös maankäyttöön eli maiden, metsien ja vesien hyödyntämiseen historiallisten lapinkyläalueella. Käytännössä kyse on elinkeinojen harjoittamisen luonteesta ja kehityksestä pitkällä aikajaksolla. Selvityksen kohteeksi nousevat myös asutusta ja maankäyttöä ohjanneet hallinnolliset toimenpiteet, virkamieskunta ja erityisesti Lapin verotuksen historia. Edellä mainittujen tutkimuskohteiden vuoksi työni myös jäsentyy systemaattiselle tarkastelulle, siitäkin huolimatta, että ajallinen raja on hyvin pitkä. Ennakolta on kuitenkin hyvin vaikea nivoa yhtenäisiä kronologisia solmukohtia useille eri temaattisille ja monikerroksisille kehityslinjoille, sillä asutuksen, elinkeinojen tai verotuksen tietyt vaiheet eivät ole välttämättä sattuneet samoihin historiallisiin jaksoihin. Lisäksi yhtenäisellä pitkän aikavälin temaattisella tarkastelulla saadaan historiallisten, hitaasti muuttuvien rakenteiden kokonaisvaltainen kehitys luontevasti esille.⁹ Taavoitteenani on selvittää tutkimuksen aluksi laajemmat asutukselliset ja hallinnolliset kehityslinjat, jotka ovat vaikuttaneet Lapin asutukseen ja maankäyttöön, ja sen jälkeen tarkastella edellä mainittujen teemojen kehitystä yksityiskohtaisesti alue- ja paikallistasolla, jopa ruohonjuuritasolla. Täten paikallisten ilmiöiden vaiheita ja syitä voidaan ymmärtää laajemmissa yhteyksissään ja ne myös kytkeytyvät luontevasti osaksi kokonaisvaltaista kehitystä.

Tutkimukseni osalta on nostettava esille myös muutamia keskeisiä käsitteitä, jotka kaipaavat syventävää tarkastelua. Historiallisen Lapin asukkaita ovat olleet lappalaiset eli saamelaiset. Lappalainen oli alun perin ja pitkälle 1900-luvulle asti suomalaisten ja ruotsalaisten saamelaisista käyttämä etninen termi, johon sisältyivät kielen, elintavan ja kulttuurin erilaisuus suhteessa talonpoikaiseen väestöön. Saamelainen on ollut väestön oma nimitys itsestään. Käsitteet ymmärretään tässä työssä ja edellä esitetyn aikarajauksen puitteissa synonyymeina, ihmisinä, jotka asuttivat lapinkylää ja olivat kylän jäseniä. Historiallinen lapinkylä eli siitä oli rajoin määritelty paikallishallinnollinen alue, jossa kylään kuuluneet suvut asuivat ja maksoivat veronsa. Kyläkunnan keskuspaikkana oli talvikylä, jossa pidettiin markkinat ja käräjät ja sittemmin myös kirkonmenot sekä kannettiin verot. Myöhemmin, varsinkin 1700-luvun jälkipuolella pitäjähallintoon siirtymisen jälkeen lappalaisuus määriteltiin aiempaa konkreettisemmin elinkeinojen harjoittamiseen liittyneenä väestökäsitteenä. Toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneen etnisen heräämisen myötä on saamelaiskäsite korvannut lappalaistermin.

---

9 Kronologinen jaotus olisi tarjonnut mahdollisuuden tietyn periodin yhtenäiseen esitykseen. Esimerkiksi ruotsalainen tutkija Roger Kvist on tarkastellut Ruotsin saamelaispolitiikkaa 1500-luvulta 1900-luvun lopulle saakka ja periodisoinnut sen seitsemään vaiheeseen. Kyse on kuitenkin ennen kaikkea poliittisesta jaottelusta. Kvist 1990, erit. s. 63–75. Vrt. Hiltunen 2006 ja 2007, joissa hän on toteuttanut onnistuneesti kronologista strukturointia ja jakanut Enontekiön asutukseen ja maankäyttöön liittyneet vaiheet 1550-luvulta 1800-luvun alkuun neljään kronologiseen päävaiheeseen.

Saamelaiset on perinteisesti jaoteltu kolmeen eri väestöryhmään elinkeinjensa perusteella: tunturi- eli porosaamelaiset, kalastajasaamelaiset ja havumetsävyöhykkeen metsäsaamelaiset. Viimeksi mainitut olivat Kemin Lapin väestöä, osittain myös Enontekiöllä ainakin 1700-luvulle saakka, kalastajasaamelaisia oli Jäämeren rannikkoseudulla, Inarissa ja Utsjoella, jonka asukkaita voidaan kutsua myös jokisaamelaisiksi, ja porosaamelaisia Pohjoiskalotin tunturialueilla. Mutta on huomattava, että kalastus, pyynti ja poronhoito ovat olleet historian saatossa kaikkien saamelaisryhmien elinkeinoja ja ovat siksi myös varsin epämääräisiä ryhmittelyn perusteita. Tunnettua kuitenkin on, että poronomadismi oli porosaamelaisilla lähes yksinomaisen toimeentulon muoto ja elinkeinona hyvin ekspanstiivinen. Samoin on muistettava, että edellä mainitut elinkeinot olivat myös keskeisiä elannon tuojia pohjoisen talonpojille.

Historiallisissa asiakirjoissa ei saamelaista esiinny, ja lappalaisuus oli toisaalta paikkaan, elinkeinoihin ja verotukseen sidottu väestökäsite, ei pelkästään etninen määrite joskin myös sitä. Niinpä esimerkiksi 1700-luvun lapinkylissä asui suomalaislähtöisiä perhekuntia, mutta heidät kirjattiin lappalaisiksi, koska he kuuluivat lapinkylään ja maksoivat lapinveroa. Heidän etnisyyttään saati itseidentifikaatioitaan on näin vuosisatojen kuluttua oikeastaan mahdoton tietää.

Saamelais- ja lappalaiskäsitteen yhdenmukainen käyttö ei ole kuitenkaan ristiriidatonta. Saamelaisuuteen liittyy moderni poliittis-juridinen määrittely, joka poikkeaa historiallisesta lappalaisuudesta, ja on siksi merkittävä tekijä pohdittaessa muun muassa maanomistusoloja. Täsmällisesti ottaen täytyisi puhua ”historiallisista saamelaisista” eli lappalaisista ja ”nykysaamelaisista”, jotka edellisistä polveutuneina edustavat osaa vanhasta Lapin väestöstä ja kulttuurista. Miten nykysaamelaisuuden ja menneisyyden lappalaisuuden suhde halutaan nykyajassa ymmärtää, on visainen kysymys ja koskettaa aivan keskeisesti jo kadonneeksi katsottua metsäsaamelaista kulttuuria. Varsinkin menneisyyden maanhallintaan liittyvissä asioissa on johdonmukaista käyttää historiallista lappalainen-käsitettä siihen liittyvän oikeudellisen merkityksen vuoksi.¹⁰

Voidaan myös kysyä, mitä on ollut historiassa omistaminen. Aivan yksinkertainen asia se ei ole edes nykyisin joskin juridisesti selvästi määritelty. Mutta miten se on ymmärretty menneinä aikoina, onkin monimutkaisempi asia kuin pelkkä nykyajan oikeudellinen määrittely.¹¹ Sen voidaan katsoa olleen yksinkertaisesti maihin ja vesiin oikeudessa esitetty laillinen saanto tai saannoksi myös katsottu ikimuistoinen nautinta, mutta omistamisen käsitteeseen kytkeytyy myös oppihistoriallinen perspektiivi. Tutkimuksessani esiintyy myös käsite nautinta tai nautinto-oikeus, joka on ymmärrettävä lievempänä kuin omistus.

Tutkimuksessani esiintyvät myös käsitteet valtiovalta ja kruunu. Nykyaikana on esimerkiksi Suomen perustuslaissa määritelty, että valtiovalta kuuluu kansalle, jota edustaa eduskunta. Tässä työssä käsite ymmärretään historiallisesti edellistä laiveammin, siis valtiollista valtaa käyttäneinä eliminä ja viranomaisina kokonaisu-

10 Käsitteiden käytöstä maankäyttökysymyksissä ks. erit. Korpijaakko 1989, s. 98–99.

11 Ks. Klami 1990, s. 132–135, jossa hän painottaa omistusoikeusterminologian ongelmallisuutta suhteessa historiantutkimukseen ja vallinneisiin oloihin.

tena jo ajallisesti varhaisemmassa vaiheessa kuin varsinainen moderni valtio muotoutui. Kruunu on liki synonyymi valtiovallalle joskin sitä enemmän painottunut tarkoittamaan kuningasta ja keskusvaltaa.

TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA LÄHDEAINEISTO

Tutkimukseni lähtökohtana on yksinkertainen historiallis-metodologinen peruskysymys:

Onko historiallisilla lähteillä mahdollista saada yleispätevää tietoa Lapin maanhallintaan liittyvissä asioissa?

Lähtökohta sisältää implisiittisesti ajatuksen perusteiden löytämiseksi myös nykyajan Lapin maanomistukseen kytkeytyvissä ongelmissa, joissa historiaa on käytetty argumentaation välineenä. Toisin sanoen tavoitteena on selvittää, voidaanko historiatutkimuksen menetelmin saada niin objektiivista tietoa menneisyyden maanhallinnasta, että tutkimustuloksia voidaan käyttää myös luotettavien johtopäätösten tekemiseen nykyajan maanomistuskiihtoihin liittyvässä keskustelussa. Vastauksen antaminen lähtökohtaisesti yksinkertaiseen kysymykseen edellyttää pureutumista useisiin erityisprobleemeihin, jotka voidaan ryhmitellä neljään kokonaisuuteen:

1. Miten muotoutui keskeisesti maankäyttöön vaikuttanut asutus tutkimusalueella?

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää asutuskehityksen volyyymi, luonne, ketkä maita asuttivat ja minkälaisia alueita he hyödynsivät asuinseuduillaan. Tehtävä kohdentuu sekä lapinkylien että pitäjänhallinnon ajan asutushistoriaan. Merkittävä kysymys on historiallista kehitystä ajatellen, mitä tapahtui lapinkylien asutukselle siirryttäessä uudistilajärjestelmään. Toisin sanoen osallistuivatko alueen alkuperäisasukkaat uudisasutukseen? Olennaista on myös selvittää, miten väestömäärä kehittyi alueella, minkälainen liikkuvuus väestöllä oli ja miten se vaikutti asutuksen muovautumiseen.

Tärkeä kysymys myös nykypäivän kiistojen kannalta on asutuksen luonne eli kuinka paljon väestöä tuli lapinmaiden ulkopuolelta uudisasuttamaan alueita. Tematiikkaan liittyy käsite kolonisaatio eli asuttaminen tai siirtoasutus, johon kytkeytyy puolestaan läheisesti kolonialismi. Se voidaan ymmärtää aatteena, joka perustuu ilmiötason kolonisaatioon. Varsinkin saamelaisten historia on nähty viime vuosina kolonialismin historiana. Voidaankin kysyä, minkälainen on ollut Lapin kolonisaatiohistoria nimenomaan asutuksen näkökulmasta? Onko saamelainen asutus kolonisaatiota? Monisärmäiseen tematiikkaan syvennyttään lähemmin johdannon kolonialismia ja alkuperää käsittelevässä luvussa.

Asutuksen näkökulmasta on myös keskeistä selvittää nomadisten porosaamelaisten liikkuvuus ja toisaalta pysyvyys tutkimusalueellani. Porosaamelaiseen asutukseen liittyy myös erityiskysymyksiä, kuten rajasulkujen ja yleensä valtakuntien välisten suhteiden vaikutusten puntarointi.

2. *Minkälainen elinkeinollinen jatkumo oli maankäytöllä tutkimusalueella?*

Yleisesti ottaen tutkimukseni kohdentuu siihen, miten lapinkyläjärjestelmän aikana muotoutunut maankäyttö jatkui uudisasutuksen ja tilajärjestelmän yleistyessä. Millaista oli maankäyttö lapinkyläjärjestelmässä? Kysymys on elinkeinojen harjoittamiseen liittyvä eli miten eri elinkeinot kehittyivät Lapissa.

Teemaan liittyy olennaisena myös niin sanottujen lappalaiselinkeinojen eli metsästyksen, kalastuksen ja poronhoidon asema historian eri vaiheissa ja suhteessa uudistalouteen liittyneiden karjanhoidon, niittyjen ja viljanviljelyn kehitykseen. Miten nämä eri elinkeinot nivoutuivat toisiinsa? Vakiintunut näkemys Lapin elinkeinoista on, että esimerkiksi viljelysmaiden levitessä peura hävisi. Pyyntikulttuurin rippeet on katsottu tuhoutuneen Saariselän eteläpuolisesta Lapista 1800-luvun alkuun mennessä ennen kaikkea kaskeamisen seurauksena.¹² Millainen näiden elinkeinojen kehitys ja suhde toisiinsa on todellisuudessa ollut?

Mielenkiintoinen näkökulma liittyy myös oikeuteen harjoittaa eri elinkeinoja Lapissa. Muun muassa vuoden 2005 saamelaisopimuksessa todetaan maankäytön historiaan viitaten, että lappalaiselinkeinot olivat lain mukaan ainoastaan saamelaisia.¹³ Voidaankin kysyä, oliko lappalaiselinkeinojen harjoittaminen yksinomainen saamelainen oikeus. Se on myös olennainen probleema nykyajan maa- ja metsätalouden kiistoissa, joiden yksi merkittävä kipupiste on nimenomaan perinteisten elinkeinojen asema. Mitä ne oikeastaan ovat Lapinmaan historian näkökulmasta katsottuna?

3. *Millä tavoin hallinnollinen kehitys on vaikuttanut tutkimusalueen asutukseen ja maankäyttöön?*

Keskeinen kysymys koko tutkimusteemani kannalta on, miten eri säädökset, määräykset ja lait ovat vaikuttaneet asutuksen ja maankäytön luonteeseen. Vastaavasti olennaista on tietää, miten eri viranomaiset ja virkamiehet pyrkivät hallinnollisilla toimenpiteillään ohjaamaan maankäyttöä ja vaikuttamaan siihen tutkimusalueellani. Minkälaiset motiivit heillä oli toimissaan? Erityisen mielenkiinnon kohteena ovat 1700-luvulla annetut Lappia koskeneet ohjesäännöt. Tuolloin luotiin ne hallinnolliset ja oikeudelliset perusteet, jotka luotasivat myös Suomen Lapin asemaa aina 1900-luvulle saakka. Niiden relevanssi nykypäivänä on myös suuri kysymys maanomistustematiikassa ja ennen kaikkea oikeusoppineiden probleema.

4. *Miten verotus toteutettiin lapinkylissä ja sittemmin muotoutuneissa tutkimusalueen pitäjissä?*

Peruslähdekohtana on tutkia, kuinka Lapinmaiden asukkaita on verotettu pitkällä aikajaksolla ja miten verotusperusteet ovat muuttuneet aikojen kuluessa. Tavoitteena on yksinkertaisesti selvittää, miten lappalaisia ja uudistilallisia verotettiin. Verotus on ollut kiinteä osa hallintoa ja vallankäyttöä, joten asia on keskeinen myös nykyajan maanomistuskiihkoja ajatellen. Miten kameraalinen oikeus peilautuu histo-

12 Näin esim. Hustich 1948, s. 10 ja Massa 1994, s. 79, 157. Peuran kohtalosta Montonen 1974, s. 151.

13 www.regjeringen.no/Upload/AID/temadokumenter/sami/sami_samskonvensjonen_finsk_H-2183%20F.pdf, s. 76.

rialliseen kehitykseen ja maan omistamiseen eli muodostaako veronmaksu erityisen perusteen maahan ja vesiin kohdistuville oikeuksille. Muun muassa vuonna 1994 saamelaisten itsehallintolakia valmisteltaessa sisältyi Suomen hallituksen esitykseen suppea historiallinen taustoitus, jossa perusnäkemys oli, että lappalaiset maksoivat veronsa 1800-luvulla poro- ja metsästysmaistaan ja kalavesistään, jotka kruunu oli ottanut hallintaansa lappalaisia kuulematta.¹⁴ Lähtökohtaisesti hallituksen esityksessä verotus siis ymmärrettiin omistusoikeuden osoittajana. Kysymys on suorastaan klassisesta ongelmasta eli perustuiko lapinvero maahan sekä maanluonnosta suhteessa verotukseen: miten maankäyttö rinnastui veronmaksuun? Mitä oikeastaan olivat lapinveromaat ja mikä merkitys niillä on ollut historiallisessa kehityksessä?

Kaikkia edellä esitettyjä probleemeja lähestytään selityksiä hakien: miksi tiettyjä asioita tapahtui Lapinmaassa. Historiallisia ilmiöitä myös vertaillaan alueellisesti ja kytketään laajempiin yhteyksiinsä, jolloin niiden merkittävyys ja vaikuttavuus saadaan esille. Tutkimuksellani on myös ajallinen dimensio, sillä eteläisissä Kemin Lapin lapinkylissä kysymykseni ovat keskeisiä erityisesti 1600- ja 1700-luvulla, kun taas Enontekiöllä ja Inarissa asiat ovat relevantteja vielä 1800- ja 1900-luvulla.

Nykyajan näkökulmasta katsottuna olennainen kysymys on, oliko lapinkylällä kyläyhteisönä alueensa maankäyttö hallinnassaan. Siitä myös seuraa nykyajan eräs suurista kysymyksistä Lapissa: omistivatko historialliset lapinkylät kollektiivina alueensa maat? Toisin sanoen, oliko lapinkylä itsenäinen kiinteistöoikeudellinen yksikkö, jonka maanomistusoikeudet ovat säilyneet nykyaikaan saakka. Varsinaiseen oikeushistorialliseen tarkasteluun ei työssäni kuitenkaan lähdetä. Keskeisen mielenkiintoisen näkökulman ongelmaan tuo kysymys porosaamelaisista, jotka hyödynsivät laidunmaita Suomen, Norjan ja Ruotsin rajaseuduilla, ja heidän maankäyttönsä luonne.

Tutkimustehtävien ratkaisemiseen käytettävä lähdemateriaali käsittää periaatteessa kaikki tutkimusaluetta koskevat hallinnolliset, verotukselliset ja oikeudelliset aineistot sekä kertovat lähteet niin paikallisella, alueellisella kuin valtakunnallisella tasolla. Keskeisimpiä lähdesarjoja ovat verotuksen ja hallinnon yhteydessä syntyneet eri luettelot ja selvitykset. Erityisesti kyseeseen tulevat maa- ja veronkantokirjat 1500-luvulta 1900-luvun alkupuolelle saakka ja henkikirjat 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Paitsi että ne kertovat yhtenäisinä sarjoina itse verotushistoriasta ne antavat myös keskeiset tiedot asutus- ja väestöhistorian kehityksestä – toki lähdekritiikki muistaen: maa- ja veronkantokirjat ovat nimenomaan verotuksen eivätkä asutuksen jätelähteitä. Olennaista lähdemateriaalia työssäni ovat myös seurakuntien kirkonarkistojen väestöasiakirjat. Niistä muotoutuu runko demografiselle ja genealogiselle tarkastelulle. Sodankylän seurakunnan kirkonarkistossa ovat säilyneet kattavat väestötiedot 1730-luvulta lähtien myös Kittilän, Sompion ja Kemikylän osalta. Enontekiön 1800-luvun kirkollista lähdeaineistoa on paitsi sen omassa niin osittain myös Muonion seurakunnan arkistossa.

Asiasisällön ja luotettavuuden kannalta perusaineistoa ovat Svean Hovioikeuden arkistossa olevat lapinkylälienen 1600- ja 1700-luvun käräjäpöytäkirjat, jotka va-

---

14 HE 248/1994. Valtioapäivät 1994. [Wwww.eduskunta.fi](http://www.eduskunta.fi).

laisevat paitsi oikeudellisia kysymyksiä niin myös elinkeinoihin ja maankäyttöön liittyneitä seikkoja sekä täydentävät veroluetteloista saatavia asutustietoja. Näin asutuskehityksestä voidaan saada kattavat tiedot. Tuomiokirjat eivät kerro pelkästään rikoksista, riita-asioista tai juridisista kysymyksistä, vaan käräjäjutut tarjoavat ikään kuin toisella tasolla kertovaa aineistoa laajasti elämän eri alueilta. Tämän tyyppinen analysointi on kuitenkin erittäin hidasta ja suuritöistä. Mukaan liittyy myös yksityisen ja yleisen suhde ja sen tutkiminen kärjäkertomuksista.¹⁵ Näkökulma on kuitenkin keskeinen omassa työssäni, jossa esimerkiksi yksittäiset maankäyttöön liittyneet tapaukset peilautuvat osaksi laajempaa kokonaisuutta. Sitä ei voida tehdä, ellei ”yksityisen” vastaparina ”yleinen” ole selvillä. Sen sijaan Lapin tuomiokunnan 1800-luvun käräjäaineisto painottuu jo selkeästi juridisiin kysymyksiin ja kertova osa on jäänyt pois, mutta sekin aineisto tarjoaa edelleen muun muassa uudisasuttamisesta perustietoa.

Lapin hallintohistoriallisiin tutkimuskysymyksiin löytyy erityisesti 1700-luvulta lähtien mittava ja edustava lähdemateriaali sekä Ruotsin että Suomen keskuskirjastoista. Tämän tutkimuksen kannalta keskeisiä lähdesarjoja ovat maaherran kertomukset 1700-luvulta, maaherran ja sittemmin kuvernöörin¹⁶ päätökset ja kertomukset 1800-luvulta, viranomaisten kirjeenvaihto sekä selvitykset valtiojohdon, lääninhallinnon ja paikallistason välillä koskien elinkeinojen harjoittamista, verotusta, asutusta ja porosaamelaisten asemaa. Paikallistason 1800-luvun hallinnollisesta aineistosta ovat merkittävimpiä nimismiesten arkistot sekä Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto ennen kaikkea kirjeistön ja kertomusten osalta. Ne tarjoavat perustietoa paitsi paikallishallinnon motiiveista niin myös asutuksen, elinkeinojen ja verotuksen vaiheista. Esimerkiksi Enontekiön porosaamelaisista löytyy yksityiskohtaista tietoa Enontekiön piirin nimismiehen asiapapereista, joista erityisen antoisia ovat rajantarkastusmatkojen kertomukset 1880-luvulta lähtien. Valittavasti Sodankylän nimismiehen asiakirjoja ei ole säilynyt 1800-luvulta. Mielenkiintoista on myös seurata eri hallinnonasteiden välistä yhteydenpitoa, päätöksentekoprosessia ja sitä, mitkä motiivit kulloinkin ovat vaikuttaneet päätöksiin.

Autonomian ajan hallinnollisesta asiakirjamateriaalista on syytä mainita myös Lapin komiteoiden sekä poronhoidon kysymyksiä ratkoneiden komiteoiden aineistot. Niistä ensiarvoisen tärkeitä lähteitä ovat senaatin maanviljelystoimikunnan 1880-luvun alussa asettama Enontekiön alueen porolaiduntamista pohtinut komitea sekä maatalousministeriön asettama ja vuosien 1911–1914 aikana toiminut porolaidunkomissio. Se on ensimmäinen yksityiskohtaista ja luotettavaa tietoa poronhoidon volyymin antava aineisto. Senaatin (vuoteen 1816 saakka hallituskonselji) talousosastossa tehtiin 1800-luvulla paitsi taloudellisiin kysymyksiin niin myös yleensä siviilihallinnon eli elinkeinoihin, hallinnollisiin järjestelyihin ja kirkollisiin asioihin liittyneitä toimenpiteitä ja päätöksiä. Talousosaston pöytäkirjat ja hakemistot ovat nykyisin saatavissa vaivattomasti myös digitaalisessa muodossa. Pöytäkirjojen tietosisältöä on kontrolloitu hakemistojen avulla. Tosin käytännössä kaikki senaatin keskeiset Lappia koskevat asiakirjat löytyvät myös lääninhallinnon ja

15 Tuomiokirjojen erilaisista funktioista Nenonen 1995, s. 150–157.

16 Tässä tutkimuksessa käytetään johdonmukaisesti nimitystä maaherra, vaikka autonomian ajalla nimitys oli kuvernööri.

kruununvoudin saapuneiden asiakirjojen joukosta. Valtava kokonaisuus on myös isojakoaineisto, jota olen hyödyntänyt keskeisiltä osiltaan.¹⁷ Isojako toteutettiin Sodankylässä ja Kittilässä vuoden 1848 ohjesäännön perusteella, mutta Enontekiön osalta varsinainen isojako menee ajallisesti pitkälle 1900-lukua ja siten ohi tämän tutkimuksen. Sinällään Lapin isojako on laaja probleema, joka vaatii erityistutkimuksen.

Keskeisiä lähteitä ovat myös lait, asetukset, säädökset, määräykset ja ohjeet, joita on eri aikoina annettu Lapinmaista. Vanhemman historian asiakirja-aineistoa on huomattavissa määrin painettuina julkaisuina, muun muassa Kustaa Vaasan 29-niteinen registratuura ja R. G. Modéen julkaisema 15-osainen sarja vapaudenajan ja kustavilaisen ajan asetuksista ja määräyksistä. Lappia koskevasta painetusta lähdeaineistosta keskeisiä ovat Isak Fellmanin neliniteiseksi julkaisuksi kokoama asiakirjamateriaali sekä Jakob Fellmanin niin ikään neliniteisenä teossarjana julkaistut muistiinpanot 1800-luvun alkupuolelta. Jakob Fellmanin julkaisuissa on mukana myös runsaasti asiakirjoja sekä perimätietoainesta. Merkittävät Lappia koskevat asetukset sisältyvät E. Poignantin vuonna 1872 kokoamaan julkaisuun. Täydentävänä mutta mielenkiintoisena aineistona on vanha 1700-luvun jälkipuolelta lähtien ilmestynyt sanomalehtimateriaali, jota on tässä tutkimuksessa hyödynnetty lähinnä Suomen kansalliskirjaston digitalisoidusta sanomalehtikirjastosta 1771–1890. Erityisesti vanhemman asutushistorian kannalta merkittävän lähdeaineiston muodostaa myös paikannimistö, josta käytetään erityisesti peruskartan (1:16 000) nimiaineista. Sekin on saatavissa koko Suomen kattavana sähköisessä muodossa maanmittauslaitoksen karttapalvelussa. Osasta Lapin kuntia on käytettävissä myös nimitoimiston kokoelmat kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.

Tutkimusproblematiikan kannalta ei ole ollut tarpeellista käydä lävitse systemaattisesti kaikkea Lapin historiaan liittyvää lähdemateriaalia. Esimerkiksi pitäjän- ja kunnallishallinnon asiakirjoja hyödynnän vain jossain määrin, sillä monien keskeisten asioiden osalta seurakuntien ja kuntien päätökset ja linjaukset tulevat esille muiden arkistolähteiden yhteydessä sekä paikallishistoriallisessa kirjallisuudessa. Myöskään käräjäpöytäkirjoja en ole läpikäynyt 1800-luvun loppupuolelta kuin tutkimusproblematiikan kannalta keskeisten oikeustapausten osalta, koska systemaattisella juridisella analyysillä ei olisi saatu valtavasta aineistosta olennaista lisäarvoa tämän tutkimuksen tavoitteisiin. Samoin metsähallituksen asiakirjoja olen käyttänyt yksinomaan hoitoalueiden ja piirihallinnon tasoilta, ja varmasti kattavalla koko metsähallituksen arkistoaineistolla olisi voinut tarkentaa 1800-luvun lopun metsänkäytön ja kruununmetsien asutustoiminnan motiiveja Lapissa. Kuitenkaan tämä tutkimuksen kokonaiskuvan muodostumiseen sillä ei olisi ollut merkitystä eikä työekonomisestikaan mielekäs tehtävä. Hoitoalueiden arkistoina on myös huomattavasti yksityiskohtaisempaa kuin metsähallituksen arkisto. Lisäksi metsähallinnon toimenpiteistä laajemmassa perspektiivissä on omaa erikoistutkimusta.

Syytä on mainita myös Lappia koskeva perinnemateriaali, josta varsinkin 1800-luvun porosaamelaisia koskeva aineisto olisi ollut hyödyllinen tätä tutkimusta ajatellen. Sitä en ole käyttänyt systemaattisesti, mutta aineistoa on löydettävissä run-

17 Tämän tutkimuksen kannalta ensiarvoisen tärkeä on ollut FM Esko Vesalan Rovaniemen maanmittaustoimistosta kokoama Sodankylän ja Kittilän pitäjien isojakoaineisto. Nytemmin isojakoasiakirjat ovat säilytteillä maanmittauslaitoksen arkistossa Jyväskylässä.

saasti painettuna ja olemassa olevissa tutkimuksissa ja kirjallisuudessa.¹⁸ Toisaalta perinneaineisto valaisee ennen kaikkea porosaamelaisten yhteisöjen sisäistä dynamiikkaa ja kulttuuripiirteitä, jotka menevät ohii tutkimusproblematiikkani. Niistäkin teemoista on tosin saatavissa runsaasti tietoa kansatieteellisessä ja antropologisessa kirjallisuudessa. Kaiken kaikkiaan tutkimusproblematiikan kannalta lähde- materiaali on mittava ja kattava ja tarjoaa erinomaiset edellytykset keskeisten kysymysten selvittelyyn. Sen sijaan oma probleemansa on materiaalin edustavuus objektiivisen tiedon tuottamiseksi maanhallintaan liittyvissä ongelmissa.

METODISET LÄHTÖKOHDAT

PITKÄN AIKAVÄLIN STRUKTUURIT

Vastauksia tutkimustehtävässä mainittuihin kysymyksiin haetaan historiatieteen menetelmin. Historiatieteen tehtävänä on palvella tietämisen tarkoituksiperiä, ymmärtää menneiden sukupolvien tekoja, selvittää kysymyksiä mitä ja miksi. Suuri virhe tutkimuksellisesti olisi arvioida tai arvostella menneisyyttä anakronistisesti nykypäivän näkökulmasta ja tilanteesta, mikä on aktuaali asia erityisesti tässä teemassa modernin ajan monien intressiryhmien vastakkainasettelun vuoksi.

Peruslähtökohdantana työssäni on selvittää objektiivisesti ja ajallisessa dimensiossa syy-seuraussuhteita, miten ja miksi erilaisia asioita on tapahtunut ja mihin ne kytkeytyvät. Tavoite noudattelee jo saksalaisen historioitsijan Leopold von Ranken (1795–1886) esillenostamaa näkemystä ja hänen mukaansa nimettyä rankelaista perinteistä historiantutkimusta – ”wie est eigentlich gewesen”. Ranken historia oli pitkälti valtiopoliittista historiaa, joten myös tutkimus perustui tiukasti asiakirjoihin. Rankelaiseen perinteeseen onkin kuulunut näkemys, että historiaa tutkitaan vain arkistojen ”virallisten” asiakirjojen pohjalta – siten syntyi myös käsite ’esihistoria’.¹⁹ Läheisesti tähän traditioon liittyy positivistinen tutkimussuuntaus, jossa pitäydytään tiukasti lähteiden antamassa tiedossa ja nähdään, että historiallinen totuus löytyy lähteistä ja niiden tulkinnasta.

Paljolti juuri rankelais-positivistista koulukuntaa opponoimaan syntyi 1970-luvun Ranskassa ’la nouvelle histoire’, englantilaisittain ’the New History’, eli ”uusi historia”, josta tuli varsinkin 1980-luvulla muotisana historiantutkimuksen piirissä. Se ymmärrettiin ikään kuin yleisnimityksenä ”uuden” tulemiselle tutkimuksen metodiikkaan. Uutta historiaa voidaan luonnehtia kokonaisvaltaiseksi historiaksi tai strukturaaliseksi historiantutkimukseksi. Ajatuksena on, että kaikella inhimillisellä toiminnalla on historiansa. Todellisuus on uuden historian koulukunnan mukaan rakentunut sosiaalisesti tai kulttuurillisesti, jolloin tutkimuskohteinakin ovat historian rakenteet ja ”tavalliset ihmiset”. Strukturalismi puolestaan painottaa pitkien aikalinjojen selvittämistä: pitkän aikavälin taloudellisten, sosiaalisten ja maantieteellis-historiallisten rakenteiden muutokset ovat asioita, jotka ovat olennaisia his-

18 Eräs hyvä esimerkki painetusta perinneaineistosta ja Sodankylän porosaamelaisten kulttuurista on Sammallahti 1975.

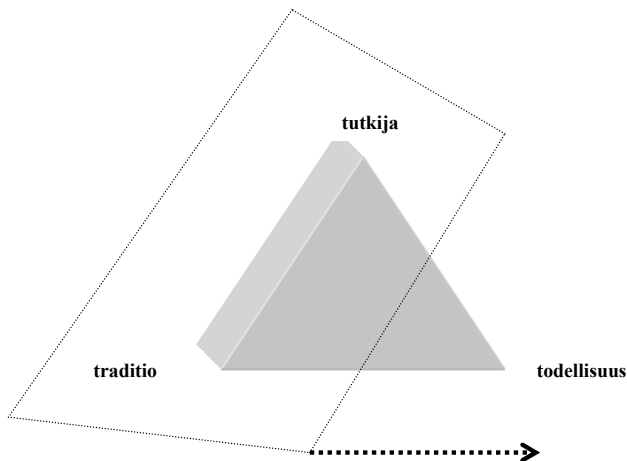
19 Ks. Burke 1991, s. 2–12.

torian ilmiöitä. Omina metodologisina haaroinaan ovat kehittyneet muun muassa mentaliteettien historian, psykohistorian ja mikrohistorian tutkimussuunnat. Uuden historian edustajat ovat nostaneet myös kaikenlaiset kertovat lähteet tutkimustyön aineistoksi toisin kuin rankelainen tai positivistinen koulukunta. Englantilainen Peter Burke liittää uuden koulukunnan suorastaan historiallisen antropologian kattokäsitteen alle. Kulttuuri ymmärretään tällöin kansaan viittaavana ja nimenomaan kansan erilaisia piirteitä halutaan selvittää historian tutkimuksen keinoin. Lähteinä voivat olla asiakirjojen lisäksi myös erilaiset narratiiviset aineistot.²⁰

Huolimatta muodikkisuuden tuomasta inflaatiosta on tämänkin tutkimuksen peruslähtökohdat uuden historian synnyttämässä virtauksissa, jotka avaavat myös uudenlaisen lähestymistavan Lapin menneisyyteen. Pitkän aikavälin struktuurit yhdistettynä ”alhaisen” ja ”perifeerisen” tutkimiseen historiallisessa kehityksessä on ollut metodisesti kyntämätön sarka pohjoista sivuavassa historian tutkimuksessa.

Huolimatta edellä esitetystä painotuksesta on tutkimuksellani kuitenkin selkeä perinteinen historian tutkimuksen metodinen sisältö: pyrkiä selittämään säilyneen lähdeaineksen avulla Lapin menneisyys niin kuin se on ollut. Näkökulman tulee lähestyä oman aikansa lähtökohdista käsin joskin ymmärtäen tuleva kehitys; miten ja miksi eri tilanteisiin on päädytty.²¹ ”Itsensä sammuttaminen” nykyajan tilanteesta ei johda objektiiviseen historiaan, sillä historian tutkijan on pystyttävä arvioimaan kriittisesti nykyisyyttä ja omaa sidonnaisuutta.²² Tutkijan on siis tunnistettava Lapin historiaan perehtyessään ensinnäkin oma asemansa, toisekseen Lapin tutkimuksen ja kuvausten pitkä traditio ja kolmanneksi vallinnut historiallinen todellisuus. Erityisen keskeistä on havaita tutkimustraditiota ohjanneet erilaiset käsitykset ja niiden juuret. Tutkijan ja tradition kontekstin on liu’uttava yhä lähemmäs todellisuutta. Asia voidaan havainnollistaa ”kolmen t:een” kolmikantana:

20 Erinomainen katsaus uuden historian perusteisiin on Burke 1991, s. 2–12. Myös Katajala 1995, s. 17–23.

21 Historiametodologisesta tarkastelusta: Renvall 1965; Torstendahl–Nybom 1988, s. 175–200; Kalela 2000, erit. 139–166.

22 Ks. Tommila 1989, s. 11–12; Kalela 2000, s. 115. Pertti Haapala jopa esittää, että menneisyys rakentuu siihen maailman jossa sitä kuvataan eikä sinne jota kuvataan, ks. Haapala 1989, s. 11–13.

Asioita ja ilmiöitä tulee tarkastella mahdollisimman laajapohjaisella lähdeaineistolla lähdekriittisyyttä noudattaen. Menneisyyden selittämisen on nojaututtava tosiasioihin. Uuden historian koulukunnan mukaisesti on myös kertoville lähteille annettava sijansa, mutta niiden funktio, informaatio ja konteksti traditiossa on pystyttävä tiedostamaan. Lapin asutusta ja maankäyttöä sivunneiden tutkimusten ongelmana on ollut erityisesti kapea tutkimusmateriaali, jonka pohjalta on tehty pitkälle meneviä ja yleistäviä johtopäätöksiä. Käytännössä se on tarkoittanut, että jokin ennalta määritelty asia on haluttu osoittaa todeksi, jolloin vaarana on menneisyyden vääristymä. Tällöin sivuutetaan muunlaiset, ehkä ennakkolähtökohdista poikkeavat asiat, ja näin vääristetään menneisyyttä nykypäivän katsantoihin mieluisaksi.

Samoin tutkijan on vältettävä myös determinismin ja teleologian karikat, joissa historiallisen prosessin nähdään edenneen ennalta määrättyyn tai tarkoitettuun lopputulokseen.²³ Hegeliläisen filosofian päämäärähakuinen historiankäsitely on muovannut niin suomalaista kuin pohjoismaista tutkimusta aina toisen maailmansodan jälkeisiin aikoihin saakka. Suomessa 1800-luvulla herännyt kansallistunne ja ajatus kansakunnan kehityksestä kohti kansallisvaltiota jättivät Lapin reuna-alueeksi ja suorastaan historiattomaksi osaksi tutkimusta. Lapista tuli potentiaalinen taloudellisten resurssien maa, mikä on nähtävissä muun muassa runsaassa 1920- ja 1930-luvun matkakirjallisuudessa. Tunnettuja kuvaajia ovat olleet Sakari Pälsi, Samuli Paulaharju, Ernst Lampén, Ilmari Turja ja Ilmari Hustich. Samalla tavalla myös Ruotsissa valtakunnan pohjoisosa koettiin 1800-luvulta lähtien tulevaisuuden mahdollisuuksien maana, ”Framtidslandet”, jossa luonnonrikkaudet odottivat hyödyntäjiään.²⁴ Visio oli ikään kuin jatkumo jo Jobin kirjan toteamukseen Vanhassa Testamentissa:

Pohjoisesta tulee kulta
peljättävän Jumalan kunniaksi. (Job 37:22)²⁵

Päämäärähakuisuuden ohessa myös valikoiva tutkimusote on ollut erityinen vaara juuri esimerkiksi Lapin maanomistulosojen historiaa sivuavissa tutkimuksissa, kun taas pyrkimys kriittisyyteen ja objektiivisuuteen voivat johdattaa tutkijan mahdollisimman lähelle historiallista totuutta.

Toisaalta voidaan kysyä, mitä on ”oikea” historia. Se on relevantti kysymys monissa ihmisten keskinäisissä menneisyyden asioissa, vaikkapa valtasuhteiden historiaa tutkittaessa, poliittisissa kysymyksissä tai alistuksen ja sorron selvittämisessä. Varmasti ”oikeaa” ja ”totuudenmukaista” ja ”yksiselitteistä” historiaa on löydetävissä historiantutkimuksen keinoin vaikkapa asuttamisesta ja maankäytöstä ja niihin liittyneistä ratkaisuista. Ajatus oikeasta historiasta liittyy läheisesti myös dualis-

23 Kalela 2000, s. 112–115.

24 Ruotsalaisesta pohjoisen ideasta ks. erityisesti Sörlin 1988. Sörlinillä on Luulajajokilaakson historiaprojektin yhteydessä julkaistussa teoksessa erinomainen kokoava artikkeli Norlantiin liittyneistä visioista aina Olaus Magnuksesta modernille ajalle saakka: Sörlin 1990, s. 83–148.

25 Siteeraus on vuoden 1776 suomenkielisestä Bibliasta. Latinan vulgatassa kohta kuuluu: ab aquilone aurum venit. Raamatun vuoden 1933/38 suomenkielisessä käännöksessä sisältöä hieman muutettiin: Pohjoisesta tulee kultainen hohde. Ks. www.raamattu.uskonkirjat.net. Vuoden 1992 raamatunkäännöksessä kohta on säilynyt vuoden 1933/38 muodossa.

tiseen meidän ja toisten hahmottamiseen, kysymykseen Toisesta, jota verrataan omaan kulttuuripiiriin. Vertailua on tehty erityisesti eurooppalaisten ja ei-eurooppalaisten kulttuurien välillä, mutta yhtä lailla vertailua on tehty suomalaisten ja saamelaisten välillä. Samalla myös kansallisvaltioiden rajat ovat tulleet merkityksellisiksi, joskin rajat on nähty ennen kaikkea sosiaalisina. Toiseuden erottelulla rakennetaan omaa kollektiivista kansallista identiteettiä.²⁶ Vastakkaisuuden arvioiminen on johtanut tieteellisissä tutkimuksissa väistämättä myös arvottamiseen; ennen kaikkea dualismi on syntynyt ajatuksesta Toisen primitiivisyydestä. Kontrasti ei löydy pelkästään suomalaisten näkemyksestä saamelaisuuteen, vaan myös saamelaisten kulttuurillisen ja etnisen identiteetin rakentamisella suhteessa muihin Pohjolan väestöryhmiin. Sen sijaan esimerkiksi yksinkertaiselle kysymykselle kuka on ollut historian saatossa saamelainen, ei ole yksinkertaista vastausta. Inhimillinen menneisyys jättää sijaa monitulkinnallisuudelle, johon kytkeytyvät nykyajan arvot ja määrittelyt ja myös kunkin menneisyyden ajan henkilökohtaiset ja laajemmat yhteisölliset arvostukset.

ASUTUSHISTORIAN TUTKIMUSMENETELMÄT

Tutkimukseni kurkihirsi, läpi työn kantava teema, on asutushistoria. Suomalaisessa historiankirjoituksessa asutustutkimus on ollut merkittävässä asemassa varsinkin 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella, kun kansakunnalle oli luotava oma menneisyys. Sen jälkeen into on hiipunut. Moderni asutushistorian tutkimus on ollut erittäin niukkaa ja painottunut lähinnä paikallishistoriallisiin esityksiin. Kuvaavasti Päiviö Tommilan vuonna 1989 ilmestyneessä teoksessa suomalaisesta historiankirjoituksen historiasta asutustutkimus on lyhyenä osana paikallisten yhteisöjen ja sukujen tutkimista.²⁷ Asutuksen synty ja kehitys on kuitenkin kaiken historian perusta ja edellytys sellaisessa agraarisessa maassa, mitä Suomi on ollut.

Sinänsä asutushistoria voidaan rajata osaksi sosiaalishistoriallista tutkimusta, esimerkiksi väestön yhteiskunnalliseen käyttäytymiseen liittyväksi kvantitatiiviseksi tarkasteluksi, mutta tällöin sivuutetaan asutukseen liittyvät laajemmat yhteydet, kuten maantieteen, luonnon tai elinkeinojen vaikutus asutuksen muovautumiseen. Toki laajasti ottaen ihmistä tutkivat alat ovat sosiaalitieteellisiä. Niinpä esimerkiksi kulttuurimaantieteessä (human geography) lähestytään tutkimusteemoja paljolti yhteiskuntatieteiden kysymyksenasetteluilla ja teorioilla. Kohteena voivat olla muun muassa tilan ja paikan suhde identiteettiin ja ideologioihin ja niiden vaikutus sosiaalisiin käytänteisiin, instituutioihin ja aluekehitykseen.²⁸

26 Ks. Knuutila–Paasi 1995, s. 32–47; Kalela 2000, s. 31–33.

27 Tommila 1989, s. 264.

28 Spatiaalisesta identiteetistä ja instituutioista ks. Häkli–Paasi 2003, s. 141–153. Maantieteen professori Anssi Paasi on tutkinut monipuolisesti aluetietoisuuden kehittymistä ja niihin liittyen identiteetin muodostumista. Teoreetikoista varsinkin Henri Lefebvren tilan (space) käsitteet, Anthony Giddensin modernisaation tutkimukset, Pierre Bourdieun kulttuurisosiologiset tutkimukset, Michel Foucaultin tilan ja vallan suhdetta selvittävät esitykset ja Jürgen Habermasin yhteiskuntateoriat ovat usein siteerattuja kulttuurimaantieteen tutkimuksissa. Kulttuurimaantieteilijät ovat tässä suhteessa lähellä uuden historian mentaliteettien, aate- ja psykohistorian tutkimussuuntia.

Asutushistorian tutkimusmenetelmät ovat säilyneet käytännössä muuttumattomina vuosisadan ajan. Metodisen perustan tutkimukselle laski 1900-luvun alussa Väinö Voionmaa, joka oli keskittynyt erityisesti yhteiskuntahistoriaan mutta myös asutustutkimukseen ja vanhemman ajan historiaan. Hän näki varsinkin maantieteelliset tekijät keskeisinä historian ohjaavina voimina. Voionmaa oli myös merkittävä Lapin menneisyyden muovaaja, sillä kirjassaan ”Suomi Jäämerellä” (1918) hän asetti alueen historiallisen kehityksen peruskivet, jotka tosin noudattelivat pitkälti vanhoja kuvaustraditioita. Tästä yleisluontoisesta historiallis-maantieteellisestä kirjasta tuli menestys, ja siitä otettiin pian myös toinen painos. Varsinaisen kokoaavan näkemyksensä suomalaisesta varhaishistoriasta Voionmaa esitti vuonna 1947 julkaistussa teoksessaan ”Hämäläinen eräkausi”.²⁹

Voionmaan asutushistorian tutkimusmenetelmä perustui verotuslähteiden veroyksikköjen sisäisten kerrostumien, nimistön kerrostumien ja siirtymien sekä maantieteellisten tekijöiden selvittämiseen.³⁰ Yhä edelleen ne ovat olennaisia osia tutkimusmetodiikassa. Voionmaan jälkeen suomalaiseen asutushistorian näkemykseen vaikutti merkittävästi Jalmari Jaakkola, joka ei soveltanut varsinaisesti Voionmaan metodeja. Jaakkola korosti 1920-luvulla alkaneissa keskiajan ”eränkäyntitutkimuksissaan”³¹ tendenssimäisesti Satakunnan mahtavuutta ja siinä valossa myös pirkkalaisliikkeen merkitystä satakuntalaisena eränkäynti- ja kauppaliiikkenä Pohjan perillä. Hänen keskeinen aineistonsa koostui traditiolähteistä ja nimistöä, joiden tueksi tulivat asiakirjatiedot. Jaakkola etsi Suomen kansallista muinaisuutta.³² Jaakkolan kansallisen historiankirjoittamisen tietä jatkoi Armas Luukko, joka korosti useissa maakuntahistorioissaan pohjalaista vaikutusta Suomen historiassa. Hänen kirjoittamassaan Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiajan ja 1500-luvun historiassa Lappi sai kiinteän asutuksen vasta 1500-luvulla. Luukon mukaan oli itsestään selvää, että ”ensimmäiset uudisasukkaat uskaltautuivat pysyvästi sijoittua vasta uuden ajan alkupuolella” Lappiin.³³ Uudisasukkaat olivat Luukolla suomalaisia.

Suomalaisen talonpoikaisen asutus- ja väestöhistorian merkittävin vaikuttaja on ollut Eino Jutikkala, jonka teos ”Suomen talonpojan historia” on ohjannut asiasisällöllisesti sekä maatalouden että asutuksen historian tutkimusta Suomessa nykypäiviin saakka.³⁴ Jutikkala ei ollut varsinaisesti metodiikan suunnannäyttäjää vaan konkreettisen historiantutkimuksen eteenpäin viejä. Hänelle asutus muodostui tilayksiköistä, mikä kuvastuu jo edellä mainitun teoksen sisällöstä. Talonpojan historiaa pidetään oman aikansa, siis 1930- ja 1940-luvun suurena kertomuksena talonpoikaisen asutuksen leviämisestä yli Suomen ja kehittämisestä homogeeniksi elämänmuodoksi.³⁵ Asia havainnollistuu myös muun muassa Jutikkalan johtamassaan hankkeessa Suomen asutuksesta 1560-luvulla ja siinä yhteydessä julkaistussa

29 Voionmaa 1919 (2. painos); Voionmaa 1947.

30 Tommila 1989, s. 268.

31 Käsite Tommilalta 1989, s. 267.

32 Keskeisin Jaakkolan eränkäyntitutkimus on Pirkkalaisliikkeen synty vuodelta 1924, Jaakkola 1924. Ks. Tommila 1989, s. 186–187.

33 Luukko 1954, s. 17.

34 Jutikkala 1958, joka on 2. ja kokonaan uudistettu painos vuonna 1942 julkaistusta teoksesta.

35 Ahtiainen–Tervonen 1996, s. 72–74; Peltonen 1992, s. 25–27; Hiltunen 2007.

kartastossa. Sen mukaan asutus olisi ”levinnyt” sisämaahan ja Pohjois-Suomeen vasta 1500-luvulla. Tosiasiassa kartasto kuvasi maatalouskulttuurin leviämistä pohjoiseen eikä niinkään asutusta.³⁶

Ehkä merkittävimmän metodisen ulottuvuuden sitten Voionmaan on tuonut Jouko Vahtola vuoden 1980 väitöskirjassaan Tornion- ja Kemijokilaakson asutushistoriasta. Hän nosti tutkimuksen uudelle tasolle erityisesti nimistön hyödyntämisessä. Vahtola otti tarkasteltavakseen koko paikannimistön ja vertailun asiakirjaaineistoon ja pystyi näin osoittamaan jokilaaksojen varhaisen kiinteän asutuksen eri vaiheet ja väestöliikkeet.³⁷ Samalla Vahtolan tutkimus on tarjonnut perustan varsinkin Lapin vanhemman ajan asutushistorian tutkimiselle ja kehityslinjojen selvittämiselle.

Suomen asutusta viime vuosikymmeninä tutkineista on syytä mainita myös Arvo M. Soinen (Savo ja torpparihistoria), Kauko Pirinen (erityisesti keskiaika), Veijo Saloheimo (Raja-Karjalan asutusliikkeet), Aulis Oja (Varsinais-Suomi), Heikki Kirkinen (karjalaiset) ja Jorma Keränen (Kainuun asuttaminen). Edellä mainitut ovat keskittyneet maakuntien asutusvaiheisiin, joskin näkökulma on ollut ongelma-keskeinen ja laajemmat ulottuvuudet huomioon ottava. Tutkimukset eivät ole olleet uutta tuovia varsinaisesti asutushistorian metodiikkaan eikä tutkijoilla ole ollut myöskään Lapin asutukseen liittyviä intressejä. Sen sijaan tematiikkaa on sivunnut lähinnä 1600-luvun tutkimuksissaan Pentti Virrankoski, joka on tavallaan seisonut vedenjakajalla Lapin historiantutkimuksen traditiossa. Yhtäältä Virrankoski liittyy Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiateoksessaan tiukasti perinteiseen talonpoikaiseen historiaan, mutta toisaalta hän katsoo saamelaisilla olleen myös omaa historiaa ja yhteisön aktiivista toimintaa. Tässä suhteessa Virrankoski eroaa ratkaisevasti historiateossarjan edellisen osan kirjoittajasta Armas Luukosta, jolle saamelaiset olivat lähinnä tahdottomia ulkopäin tulleiden, erityisesti pirkkalaiskauppiaiden vaateiden vastaanottajia.³⁸ Unohtaa ei pidä myöskään professori Kyösti Julkun visionäärisiä näkemyksiä Pohjois-Suomen varhaishistoriasta. Varsinkin hänen rajaselvityksensä ovat aihepiirin perustutkimusta.³⁹

Suomalainen asutushistoria on ymmärretty agraarina kiinteän tila-asutuksen kehityksenä, eivätkä oikeastaan mitkään näistä määritteistä sovellu suoraan Lappiin. Siten pohjoisten alueiden tutkiminen pakottaa tarkistamaan paitsi historiankirjoituksen lähestymistapaa asutusvaiheisiin ja ylipäänsä asutuksen luonnetta niin myös tutkimusmenetelmiä; valtakeskuksista katsoen ikään kuin periferia avaa metodologisesti uuden tutkimuskentän. Olennainen syy tutkimuksen keskittymiselle agraariin asutukseen on ollut se, että tilan ja uudistilan perustamisen edellytykset määritettiin maatalouden harjoittamisen mahdollisuuksista. Tilallisen pääelinkeino oli oltava maatalous.

Miten Lapin asutushistoriaa on tutkimuksellisesti lähestyttävä, kaipa käsitteellistä tarkennusta. Käsitteenä asutus on painottunut suomen kielessä asuttamisen eli kolonisaation synonyymiksi, toisin sanoen kansoittaa jokin alue asutuksen pii-

36 Enbuske 2006, s. 38.

37 Vahtola 1980 sekä arviosta Tommila 1989.

38 Vastaavaan näkemykseen on päätynyt myös Mauno Hiltunen väitöskirjassaan. Ks. Hiltunen 2007.

39 Julkun tuotannosta tässä yhteydessä erit. Julku 1968 ja Julku 1991.

riin. Lapin historiassa se on ainoastaan yksi elementti. Asutus on ymmärrettävä yksinkertaisesti jonkin seudun väestönä ja sen asumuksina, joskin asutushistorian tutkimuksessa tarkastelu lähtee nimenomaan asumusten näkökulmasta. Peruslähdekohtainen määrittely tarkoittaa sitä, että myös Lapissa on ollut asutusta ennen kiinteää maatalousvaltaista tila-asutusta. Asutusyksikköinä olivat ennen vuoden 1673 asutusplakaattia yksinomaan lapinveroa maksaneet taloudet. Kuinka pitkälle veroa maksaneen henkilön voidaan katsoa edustaneen asutuksellista yksikköä, on oma tutkimuksellinen kysymyksensä. Vuoden 1673 jälkeen verotuksen kohteena olivat myös tilat, käytännössä uudistilat, sekä lapinveron alaiset taloudet. Ennen 1700-luvun loppupuolta ei Lapissa voida puhua niin sanotuista tilattoman väestön talouksista.

Kaiken kaikkiaan suomalaisessa asutushistorian tutkimuksissa ovat jääneet selittävät tekijät vähälle huomiolle, kun määrällis-maantieteellinen menetelmä on korostunut. Se tarkoittaa myös metodisesti suhteellisen yksipuolista lähestymistapaa asutuksellisten ilmiöiden selittämisessä.

Ruotsissa tehtiin 1900-luvun kuluessa monta merkittävää Lapin asutushistoriaa sivuavaa tutkimusta, jotka kaikki syntyivät maantieteen alalla.⁴⁰ Ne eivät siis ole varsinaisesti historiantutkimusta, mutta tarjoavat omalle teemalleni sekä metodista että tuloksellista vertailupohjaa. Historiantutkimuksen lähtökohdista arvioiden puuttuu geografien töistä kuitenkin ennen kaikkea menneisyyden kehitystä selittävä tutkimusote.

Erik Bylundin vuonna 1956 ilmestyneessä väitöstutkimuksessa Piitimen Lapin asuttamisesta keskitytään nimensä mukaisesti asuttamiseen ja lähinnä talonpoikaiseen asutusliikkeeseen ”aiemmin neitseellisellä maaperällä”, kuten Bylund luonnehtii aluetta. Tutkimus ei kohdistu varsinaiseen saamelaiseen asutukseen, vaikka toki lappalaisperäiset uudistilat ovat mukana analyysissä. Bylund on tarkastellut kehitystä faktorianalyysillä, jossa uudisasutuksen luonteeseen vaikuttaneet tekijät ovat asutuslainsäädäntö, kaivosteollisuus, sosiaaliset lähtökohdat, lokaalitekijät ja uudistilan elinkeinojen harjoittaminen. Hän myös korostaa, että edellä mainitut tekijät ovat enemmän tai vähemmän komplisoidulla tavalla riippuvaisia keskenään. Bylund on arvioinut asutuksen ikään kuin kehitysilmionä, jossa poronomadit olivat kiertelevää väestöä, kalastajanomadit jo osittain asuttajia mutta vasta maatalouden harjoittajat varsinaisesti asuttivat raivaamia alueita.⁴¹

Bylundin tutkimuksen rinnalle on nostettava erityisesti Filip Hultbladin Jokkmokin pitäjän kehitystä nomadismista maatalousvaltaiseen asutukseen käsittelevä väitöskirja vuodelta 1968. Siinä tarkastellaan niitä asutuksellisia elementtejä, jotka ovat myös tutkimuksessani keskeisiä: agraarista tila-asutusta, metsälappalaisten asutusta ja suurporonhoitoon kytkeytynyttä nomadismia. Vaikka Hultblad edustaa nykyisin jo vanhakantaiseksi katsottavaa näkemystä ”primitiivistä elämää” edustaneista lappalaista ja heidän yhteiskunnassaan ”reliikkeinä” säilyneistä ilmiöistä, hänen metodista tarkasteluaan ja keskeisiä tuloksia voidaan pitää kestävinä.⁴²

40 Göthe 1929; Hoppe 1944; Bylund 1956; Hultblad 1968; Arell 1977 ja Arell 1979. Tutkimukset esitellään tutkimushistoriaa käsittelevässä johdantoluvussa.

41 Bylund 1956, s. 1–3, 7–10.

42 Hultblad 1968, s. 5–6, 37, 46.

Jokkmokin asutustutkimus keskittyy kiinteän asutuksen kehitykseen, mutta siinä otetaan huomioon myös ei-agraarisen lapinväestön asutukselliset piirteet. Vanhemmilla ajoilla se tarkoittaa Hultbladilla ennen kaikkea väestöntarkastelua, mutta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alun osalta hän puhuu jo nomadiasutuksesta (”nomadbosättning”). Hultbladın mukaan suomalais-ruotsalainen kolonisaatioliike jopa rajoitti jossain määrin paimentolaisia asettumasta asumaan. Bylundin tapaan myöskään Hultbladilla ei itse nomadismi tarkoita asutusta, vaan vasta kun paimentolainen asettuu kiinteästi paikoilleen, muodostuu myös ”lappalaisperäinen asutus”. Vastaavanlaisen kehitysmallin omaksui myös lingvisti Nils-Erik Hansegård, joka julkaisi vuonna 1978 seikkaperäisen kuvauksen Jukkasjärven paimentolaisten siirtymisestä asutuksen piiriin (”settled life”). Hänen mukaansa nomadien asettuminen asumaan oli ”melko uusi ilmiö”. Siihen liittyi myös kielellisiä piirteitä, sillä Jukkasjärven saamassa asutukseen liittyviä suomen kielen sanoja lainautui vasta 1800-luvun loppupuolelta lähtien.⁴³

Hultblad kertoo työnsä edustavan metodiltaan ”genealogis-topografista” tutkimusta, jossa syvennytään väestöön henkilö henkilöltä ja asutukseen tila tilalta ja näin yksittäisistä tutkimuksista rakennetaan kokonaisuus. Hän myös korostaa nomadeihin liittyvälle hajanaiselle lähdeaineistolle asetettavia suuria vaatimuksia sekä metodisesti erittäin ongelmallista kohdetta. Hultblad tutkikin intensiivisesti 30 vuotta Jokkmokin aluetta. Käytännön menetelmänä Hultblad on käyttänyt seitsemää faktakompleksia, joiden kombinaatioilla hän on analysoinut asutuksen eri piirteitä. Ne ovat genealoginen aineisto, tilamateriaali, väkilukutiedot, paikka-aineisto, korkeuskäyrätiedot, kasvillisuustiedot ja luonnonympäristöön liittyvä materiaali.⁴⁴ Näistä kolme on historiallista tekijää, jotka ovat taustoittamassa neljää luonnonmaantieteellistä vaikutussuhdetta.

Bylundin ja Hultbladın lähestymistapa asutukseen noudatteli ajan kulttuuri- maantieteen esityksiä, joissa tarkasteltiin ihmisyhteisöjä ja niiden suhdetta ympäristöön erilaisilla luonnonfaktoreilla, ekonomialla ja yhteiskuntatekijöillä. Inhimillinen asutus nähtiin kolmivaiheisena kehitysportaikkona, jossa tilapäisestä asumisesta siirrytään puolipysyvään ja lopulta pysyvään asutukseen. Kehitys on pitkän evoluution tulos, jossa primitiiviset metsästäjät ja laiduntavat yhteisöt edustivat epävakaata, tilapäistä asumista. Kulttuurimaantieteilijöiden tutkimuskentäksi hahmotettiin kolme osa-aluetta: ihmisrotu luonnonresurssien hyödyntäjänä ja siihen liittyvät väestölliset muutokset, ihmisyhteisöjen maa-alueiden haltuunotto sekä luonnonvarojen hyödyntäminen ilmaston, kasvillisuuden ja taloudellisten tekijöiden vaikutuksessa. Geografit painottivat, että luonnon faktorit eivät ole deterministisiä suhteessa inhimilliseen kehitykseen eli luonto ei määrää ennalta, mihin suuntaan yhteisön kehitys etenee.⁴⁵ Tämä painotus on syytä muistaa myös tarkasteltaessa Lapin asutusta. Vaikka luonto on ollut yksi merkittävä tekijä pohjoisen asuinolojen muovaajana, ei se ole ollut kuitenkaan täysin ennaltamääräävä ohjaaja kehityksen suunnassa.

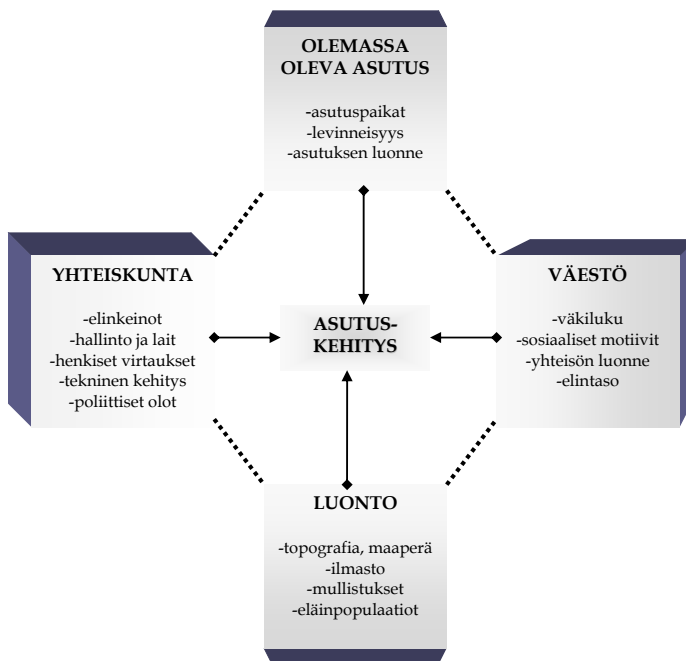
43 Hultblad 1968, s. 12–13; Hansegård 1978, s. 2–4.

44 Hultblad 1968, s. 5, 12–13, 15.

45 Esim. Perpillou 1977, s. xii–xviii.

Maantieteen tutkimuksessa on nostettu viime vuosikymmeninä näkyvästi esille myös alueellinen kehitys, johon kytketään erilaisia tekijöitä, kuten sosiaaliset instituutiot ja tuottavuus, hyvinvointiyhteiskunnan rakenteet ja suunnittelu, tilan ja paikan suhde sosiaalisiin käytänteisiin, ympäristön ja maiseman hahmottuminen sekä väestölliset muutokset kaupungistumisen ja maaseudun välillä. Tavoitteena on esimerkiksi käsitteellistää alueellinen kehitys, jossa vaikuttavina tekijöinä ovat institutionaaliset säännöt ja määräykset mukaan lukien paikallishallinto, sosiaaliset instituutiot ja kulttuuri-identiteetti.⁴⁶ Vaikka maantieteen lähestymistapaa tutkimuskohteeseen, tässä tapauksessa asutuskehitykseen vaikuttavista osa-alueista historiassa, ei voida suoraan soveltaa omaan tutkimukseeni, niin regionaalisisessa analysoinnissa käytetyt tekijät ovat ajattomia ja siksi käsiteapparaatteina varteenotettavia kulloisessakin historiallisessa kehitysvaiheessa.

Toisin kuin maantieteilijöiden lähestymistavassa lähdetään omassa tutkimuksessa nimenomaisesti Lapin asutuksen selittävien tekijöiden hakemiseen ajallisessa perspektiivissä ja syy–seuraussuhteessa. Asutuskehityksessä törmätään useisiin eri vaikutussuhteisiin, jotka on havainnollistettu oheiseen kaavioon. Siinä on yksinkertaistettu neljä eri vaikutusryhmää suhteessa asutuskehitykseen: väestö, olemassa oleva asutus, yhteiskunta ja luonto. Kaikkiin niihin sisältyy sekä työntäviä että vetäviä tekijöitä, joiden painoarvo on tutkijan selvitettävä kussakin historiallisessa vaiheessa. Lähtökohtaisesti kehitys ymmärretään määrällisenä kasvuna, uudisasutuksena, mutta yhtä hyvin se voi olla negaatiokin eli asutuksen taantuma, autioituminen.

KAAVIO: Asutuskehitykseen vaikuttavat tekijät.

46 Simonsen-Öhman 2003, s. 1–8; Bärenholdt–Haldrup 2003, s. 61–63.

Olemassa olevalla asutuksella on sekä työntäviä että vetäviä voimia, jotka täytyy analysoida aluekohtaisesti. Ne ovat siis lokaalitekijöitä. Vanhalla kanta-asutuksella on taipumus paitsi synnyttää niin myös vetää uutta asutusta puoleensa. Luonnollinen halu yhteisölliseen elämään ohjaa ihmisiä hakeutumaan muiden pariin, jolloin yhteisöstä on myös apua ja turvaa elinkeinojen harjoittamisessa. Kanta-asutus on muovannut maisemaa otolliseksi asutusyksikköjen kasvulle. Toisaalta myös päinvastoin laajojen nautinta-alueiden, kuten luonnonniittyjen ja laidunmaiden tarve on pakottanut lähtemään muualle. Uutta asutusta ei enää mahdu kanta-asutuksen vierelle eikä uudisasukkaalla ole elinmahdollisuuksia. Tämä on erityisen huomionarvoinen vaikutustekijä tarkasteltaessa Lapin historiaa.

Oleellinen elementti asutuksessa on väestö, sillä väkiluvun vaihtelu vaikuttaa suoraan asutuksen intensiteettiin. Väestökehitys riippuu kolmesta tekijästä, syntyvyydestä, kuolevuudesta ja muuttoliikkeestä, joilla kaikilla ovat vielä omat sisäiset vaikuttimensa. Voimakas väestönkasvu purkautuu väistämättä jollakin tavoin: asutuksen leviämisenä, muuttoliikkeenä tai väestökatastrofina. Vastaavasti väkiluvun huomattava taantuma johtaa yleensä autioitumiseen. Maantieteilijät ovat pohtineet väestönkasvuun liittyvää ylikansoittumisen ongelmaa, sillä esimerkiksi kahdesta yhtä kansoitettusta maasta tai alueesta saattaa vain toinen kärsiä liikaväestön ongelmasta. Kyse on yhteiskunnan resursseista ja elintasosta, sillä usein nimenomaan vaatimattomissa oloissa elävä yhteisö kestää ylikansoittumista enemmän kuin hyvinvointiyhteisö. Siitä seuraa puolestaan kysymys, milloin väestöä on liikaa suhteessa alueen resursseihin. Pelkästään esimerkiksi väestötiheys ei sitä kerro, sillä elinkeinojen harjoittamisen edellytykset ja maankäytön ja ravinnon hankkimisen mahdollisuudet vaikuttavat tietyn alueen väestömäärään ja siten myös asutukseen.⁴⁷ Myös yhteisön sosiaaliset käytänteet ohjaavat väestöllisiä olosuhteita ja siten myös asutusta. Samoin biologiset tekijät voivat laukaista paikallisen kehityksen suunnan, esimerkiksi varallisuuteen liittyneenä hierarkkisuutena tai yhteisön sulkeutuneisuutena. Paikallisten tekijöiden lisäksi voivat jotkin yleiset ilmiöt, kuten kulkutaudit, selittää alueellista väestö- ja asutuskehitystä.

Luonto on myös keskeinen asutusta muovaava tekijä, ja aivan erityisesti se on ollut sitä Lapissa. Karkeasti ilmaistuna mitä etäämmälle nykypäivästä historiassa mennään sitä merkityksellisempi on ollut luonnon vaikutus asutukseen. Mutta luontokin on monisäikeinen ja laaja käsite, joka sisältää useita toisistaan riippuvia vaikutussuhteita. Niillä on puolestaan erilaisia ajallisia ja alueellisia painoarvoja. Asutuksen kannalta keskeisiä luonnon elementtejä ovat ilmasto, maaperä ja pinnanmuodot eli topografia, luonnonkatastrofit ja eläinpopulaatioihin vaikuttavat tekijät – lähinnä epidemiat. Pääsääntöisesti ne ovat myös asutukseen vaikuttavia välillisiä tekijöitä.

Keskeinen välillinen tekijä asutushistoriassa on ollut ilmasto, joka määritellään tietyn alueen sääolojen yleiseksi luonteeksi eli sään tyypillinen käyttäytyminen lämpötilan, kosteuden, tuulisuuden, pilvisyyden ja muiden säämuuttujien arvoilla. Ilmasto vaikuttaa välillisesti paitsi ihmisen toimintaan niin myös eläinpopulaatioihin ja kasvillisuuteen, joten ilmaston konkreettista vaikutusta esimerkiksi inhimillisen

---

47 Ks. esim. Perpillon 1977, s. 425–430.

historian vaiheisiin on vaikea todentaa. Kuitenkin vielä 1600-luvun alkupuolella vähintään 80 %, ehkä jopa 95 % maailman ihmisistä oli riippuvaisia maataloudesta. Erityisesti marginaalisilla alueilla, kuten Lapissa, maatalouden ja ilmaston korrelaatio oli varsin suoraviivainen. Voidaankin yleisesti sanoa, että suotuisten sääjaksojen aikana asutus on vahvistunut, kun taas kylminä periodeina on tapahtunut autioitumista. Ilmastovaihteluista saadaan Grönlannin jäätikkötietojen avulla vuosittaisia tietoja jopa 420 000 vuoden ajalta, jolloin dramaattisin muutos koettiin 11 700 vuotta sitten ilmaston lämpenemisen myötä. Kaikkein kylmin vuosi Euroopassa koettiin vuonna 1642, jolloin esimerkiksi Espanjassa oli yli kaksi viikkoa pysyvä lumipeite. Lontoossa pidettiin 1600-luvun jälkipuolella talvimarkkinoita Thames-joen jäällä joulukuun helmikuussa.⁴⁸ Euroopan 1600-lukua onkin korostettu yleisenä kriisien aikana, ”General Crisis”, jolloin koettiin jatkuvia taloudellisia, sosiaalisia, poliittisia ja sotilaallisia kriisejä. Viljaa ei ollut riittävästi, tuotteiden hinnat kohosivat korkeiksi ja sotia oli jatkuvasti.⁴⁹

Lapin historian kannalta verrattoman aineiston tarjoavat vuotuiset puiden vuosilustojen paksuusvaihtelut eli dendrokronologia. Alan tutkijoiden mukaan erityisesti pohjoisen metsärajan tuntumassa kesälämpötilojen ja aivan erityisesti heinäkuun lämpötilan merkitys on keskeinen puun kasvuille, kun taas valon ja kosteuden vaikutus pysyy suhteellisen stabiilina. Lapin pikkujärvistä kerättyistä ikivanhoista männystä on saatu kerättyä yli 7 500 vuoden mittainen vuotuinen lustokäyrä. Se kertoo ennen kaikkea lyhytaikaisista lämpötilojen muutoksista eikä niinkään pitkien aikavälien lämpövaihteluista. Yleisesti ottaen myöhäiskeskialta aina 1500-luvun puoliväliin saakka elettiin Skandinaviassa ja Suomessa erittäin suotuisan ilmastovaiheen aikaa, mutta sen jälkeen 1500-luvun jälkipuolelta 1700-luvun alkuun saakka ilmastovaihe oli poikkeuksellisen kylmä. Erityisesti 1700-luvun jälkipuoli oli jälleen erittäin suotuisaa lämpöjaksoa, jolloin myös uudisraivaus oli voimakkaimmillaan Pohjois-Suomessa, kunnes taas 1800-luvulla koettiin kylmiä kausia.⁵⁰

48 Climate Since A.D. 1500 (1995), erit. s. 1–7; Galloway 1994, s. 3–4; Grönlannin jäätikköinformaatiosta esim. Barron 1996, erit. s. 20 kaavio sekä Taylor 1999. Espanjan säähistorian tutkimuksessa on käytetty hyödyksi mm. jesuiittojen 1600-luvun päiväkirjoja ja kirjeenvaihtoa, jossa ovat tarkat lämpötilat ja sademäärät: Rodrigo–Estebon–Parra–Castro–Dicz 1999, s. 628–640.

49 Jo 1930-luvun tutkimuksissa kiinnitettiin huomiota 1600-lukuun perustavanlaatuisen muutoksen periodina Euroopassa, mutta keskeinen kriisiajan näkemyksen luoja oli E. J. Hobsbawm vuoden 1954 artikkelissaan ”The Crisis of the Seventeenth Century”. Hänen lähtökohtanaan oli marxilainen teoria, jossa kriisin perustana oli yksinomaan talous ja itse kriisit olivat poliittisia. (Hobsbawm 1954). Hobsbawm saikin varsin nopeasti vastareaktioita ja syventäviä tulkintoja rinnalleen. Suomessa kokoavan näkemyksen kriiseistä esitti 1980-luvun alussa Kalervo Hovi, joka tarkasteli eurooppalaisia talonpoikaiskapinoita ja typpologisoi ne kolmeen kategoriaan. Hovin mukaan Suomessa vain Nuijasota 1596–97 nousee eurooppalaisten talonpoikaiskapinoiden joukkoon. Ks. Hovi 1980 ja Hovi 1982. Sittemmin on ennen kaikkea Kimmo Katajala syventänyt suomalaisen kapinoinnin historiaa väitöskirjassaan 1600-luvun osalta (Katajala 1994) sekä laajemmin Suomalainen kapina -tutkimuksessaan (Katajala 2002). Tutkimusten perusteella Hovin luokitukset eivät välttämättä ole yleispäteviä, sillä Ruotsin valtakunnassa oli nimenomaan 1600-luvulla nähtävissä selvästi vastustusta läänitysjärjestelmää ja aatelistöä kohtaan. Kyse oli eräänlaisesta läntisen tyyppin feodaalireaktiosta eikä yksinomaan kapinoinnista kehittyvää valtiota vastaan, kuten Hovi on liikehdintää korostanut. Asia on mielenkiintoinen myös suhteessa Lapin 1600-luvun historiaan.

50 Lindholm 1996, s. 7–9, 20–22, 94; Briffa et alia 1995, s. 115–118; Eronen 1997; Kvist 1988, s. 13–27.

Vuosien 500–1990 aikana ovat Pohjois-Fennoskandian viisi kylmintä ja lämpimintä kesää olleet:

lämpimimmät kesät:	kylmimmät kesät:
1051	1641
1937	536
1091	647
1761	1601
1092	574

Pohjoismaissa on ollut viimeisten 1500 vuoden aikana kaikkein kylmin vuosisadan mittainen jakso vuosien 1580–1680 aikana. Kaikkein lämpimin 50 vuoden periodi on ollut puolestaan 1400-luvun alkupuoli (vuodet 1402–1451).⁵¹

Maantieteellisillä seikoilla on ratkaiseva vaikutus ihmisen hakeutumiselle tietyle seudulle. Vanhempina aikoina kyse oli lähinnä luonnonmaantieteellisistä vaikuttimista, mutta kohti modernia aikaa tultaessa myös kulttuurimaantieteelliset tekijät ovat vaikuttaneet asutusta ohjaavasti. Varsin selvää on, että väkimäärän kasvaessa kapenevat yhden asutusyksikön elinkeinoille soveltuvien maankäyttömuotojen mahdollisuudet. Pienemmältä alueelta on hankittava enemmän ravintoa. Jos ajatellaan Lapin asutushistoriaa ja pyyntiväestöä, niin maankäyttömuotojen kaventuaessa kehitys johtaa väistämättä kiinteään asumiseen, vaikka elinkeinojen harjoittaminen jatkuisikin perinteisellä tavalla.⁵² Menetykset pyritään kompensoimaan muilla elinkeinomuodoilla. Nykyaikana vetovoimainen motiivi on usein jonkin paikkakunnan koulutus tai työ, ja vastaavasti historiassa vaikuttamina ovat myös olleet elinkeinojen harjoittamisen edellytykset; toisin sanoen maankäytön hyödyntämisen mahdollisuudet ovat ohjanneet asutuskehitystä. Käytännön työntäviä tai vetäviä voimia ovat olleet esimerkiksi peltomaan saatavuus, kaskeamisen mahdollisuudet, pyyntimaat, laidunmaiden käyttö, luonnonniittyjen sijainti, riistametsät, kalastus jne.

Yhteiskunta on ehkä kaikkein monimuotoisin osa neljästä vaikutusryhmästä. Siitä voidaan kuitenkin hahmottaa asutuksen kannalta useita toisistaan riippuvia osa-alueita: elinkeinojen harjoittamisen mahdollisuudet, hallinnolliset toimet, kulttuurilliset ja henkiset tekijät, taloudellis-tekninen kehitys ja yhteiskuntapoliittiset olosuhteet. Hallinto ja lait tarjoavat ne institutionaaliset kehykset, joiden perusteella asutusta voidaan ohjaila. Yhteiskunnan täytyy kuitenkin omata tietyt edellytykset, jotta virkakoneiston hallinnollis-juridisella toiminnalla on vaikutusta. Sopivan yleishallinnon ja/tai paikallisen hallinnon aikana lakeja ja säädöksiä muokataan asutuksen leviämiseksi tai epäsuotuisaksi. Ne ovat puolestaan usein sidoksissa valtion taloudelliseen tilaan, tavoitteisiin ja elinkeinoelämän luonteeseen. Maatalouden merkitystä painottava yhteiskunta suosii uudismaiden rai-vaamista ja pyrkii myös hallinnollisesti helpottamaan asutuksen vahvistumista, kun taas teollistuvassa yhteisössä muodostuu työvoiman ja väestön keskittäviä tekijöitä.

51 Briffa et alia 1992, s. 111–119; Grudd et alia 2002, s. 657–665.

52 Asutuksen suhteesta elinkeinojen harjoittamiseen Perpillon 1977, s. 438–439.

Kulttuurilliset tekijät sitovat usein jo lähtökohtaisesti asukkaita tietyn tyyppiin toimintaan, johon liittyvät saumattomasti henkis-aatteelliset virtaukset ja identiteetti. Tekniset innovaatiot tarjoavat mahdollisuuksia elinkeinojen uudelleen ja tehokkaaseen harjoittamiseen, jolloin seurausvaikutukset voivat olla asutuksellekin ratkaisevia. Esimerkiksi liikenteelliset yhteydet saattavat muovata myös asutusta ja sen sijoittumista. Poliittiset olot tarjoavat joko suotuisat tai epäsuotuisat kasvupuitteet asutukselle. Konfliktitilanteet voivat ajautua sotiin, jotka varmasti vaikuttavat epäsuotuisasti sotatoimialueen asutukseen. Toisaalta sen ulkopuolella heijastusvaikutukset voivat olla positiivisia.

Kaikkien edellä mainittujen osien summana valetaan ne metodiset elementit, joiden analysoiminen selittää myös tutkittavan ilmiön: tässä tapauksessa asutuskehityksen Lapinmaassa osana laajempaa maankäyttöön liittyvää kontekstia.

MENNEISYYDEN JA NYKYISYYDEN KOHTAAMINEN

KYSYMYS KOLONIALISMISTA JA ALKUPERÄSTÄ

Historiantutkimuksen näkökulmasta Suomen saamelaisuudessa on erityistä se, että menneisyyden kerrallisiin olosuhteisiin vedotaan voimakkaasti, ”historialliseen kotimaahan”, mutta samalla pyritään rajoittamaan niin menneisyyden ajallista ja alueellista ulottuvuutta kuin etnisiteettiä. Niinpä Lapin eri väestöryhmien välillä on syntynyt väistämättä ristiriitoja sellaisista määräävistä tekijöistä, jotka liittyvät pitkän aikavälin historiallisiin ilmiöihin. Etnisiteetti on kietoutunut vahvasti politisoituneeseen kysymykseen alkuperästä. Saamelaiset on määritelty kansainvälisesti hyväksytyjen tunnusmerkkien mukaisesti alkuperäiskansaksi, jonka kohtaloihin yhteiskuntatieteilijät liittävät tiivistä myös kolonialismin historian. Samalla yhteiskuntatieteen ja kulttuurintutkimuksen piirissä ovat nousseet pohdinnan kohteeksi globaalin kolonialismin historialliset vaikutukset saamelaisen alkuperäiskansan yhteiskuntaan. Teoreettisia jälkikoloniaalisen tutkimuksen metodeja sovelletaan saamelaisiin, vaikka kuten tutkija Rauna Kuokkanen osuvasti toteaa, edes kolonialismin vaikutusta ei ole selvitetty.⁵³

Historiantutkimukselle näyttäytyä edellistä vielä suurempana ongelmana se, että Lapin historiaa ei tunneta riittävän syvällisesti, jotta teoriatasolla konstruoidun kolonisaation vaikutusta alueen historiallisessa kehityksessä voitaisiin luontevasti tarkastella. Vaikka yhteiskuntatieteiden konstruktivistisessä tutkimusotteessa ei pyritäkään selvittämään jonkin ilmiön todellista olemusta, tässä tapauksessa Lapin asutushistoriaa, vaan kuinka todellisuus näyttäytyä yhteiskunnallisessa kehityksessä, niin historiallisten ilmiöiden vajavainen tuntemus voi johtaa vääristyneisiin tuloksiin.⁵⁴ Vaarana on, että teoreettinen viitekehys alkaa tuottaa globaaleilla

53 Kuokkanen 2007, s. 142.

54 Esimerkiksi tutkija Ilmo Massa toteaa historiallisen ympäristösosiologian alaan kuuluvassa väitöskirjassaan ”Pohjoinen luonnonvalloitus” vuonna 1994, että varmoja johtopäätöksiä Lapin ympäristöhistorian ryöstötaloudesta on vaikea tehdä, koska aineisto sen tutkimiseksi on puutteellista. Ts. historiallista tutkimustietoa ei ole riittävästi saatavilla. Massa 1994, s. 267–268.

käsitteillä omaa historiaansa, jolla ei ole välttämättä mitään tekemistä todellisen historiallisen kehityksen kanssa.

Kolonisaation voi suomentaa yksinkertaisesti käsitteellä ’asuttaminen’ mutta myös enemmän muutosta kuvaavalla ilmaisulla ’siirtoasutus’. Latinankielinen termi ”colonia” tarkoittaa nimenomaan uudisasutusta tai siirtokuntaa. Kolonialismin ymmärretään olevan osa imperialismia, joka pyrkii valtion mahdin kasvuun vieraiden alueiden valloituksella ja niiden saattamisella siirtoma-asemaan. Euroopalaisten siirtomaavallan ajan katsotaan alkaneen 1400-luvun lopulla suurten löytöretkien seurauksena ja päättyneen toisen maailmansodan jälkeen, jolloin siirtomaiden itsenäistymisprosessi käynnistyi. Tätä kutsutaan jälkikolonialiseksi ajaksi. Dekolonisaation prosessissa kiinnitetään huomiota keinoihin, joilla voidaan kyseenalaistaa kolonialistisen perinnön synnyttämät rakenteet. Tavoitteena kriittisessä tutkimuksessa on purkaa eurosentristen valtasuhteiden vaikutus ja rakentaa uudelleen alkuperäiskansojen yhteiskuntia niiden omien instituutioiden pohjalta. Jälkikolonialistisissa tutkimuksissa lähdetään varsin suoraviivaisesti näkemyksestä, että alkuperäiskansa on ollut kolonialismin uhri. Näin halutaan ymmärtää myös saamelaisten historia.⁵⁵

Sinänsä kysymys kolonialismin olemuksesta on monisäikeinen ja lukemattomien tutkimusten aihe. Esimerkiksi kulttuurintutkija Elleke Boehmerille kolonialismi tarkoittaa varsin konkreettisesti imperialistisen vallan ylläpitämistä valloitetuissa maissa ja maan asukkaiden ja resurssien hyväksikäyttöä. Toinen tunnettu kulttuurintutkija Edward W. Said liittyy sen puolestaan hyvin tiiviisti imperialismiin. Hän luonnehtii kolonialismia asutuksen ”istuttamiseksi” (implanting) kaukaisille terri- torioille. Said katsoo itse kolonialismin ajan päättyneen, mutta imperialismi jatkaa elinvoimaisena yleisellä kulttuurillisella tasolla niin poliittisina, ideologisina kuin sosiaalisina käytänteinä. Hän painottaakin sekä imperialismiin että kolonialismin ideologioita muotoja. Kolonialistinen imperialismi ei tarvitse näkyä pelkästään konkreettisena toimintana, vaan myös henkisellä tasolla, kulttuurin eri ilmiöinä eli kulttuurikolonisaationa.⁵⁶ Tässä liu’utaan jo ohi historiatieteestä kulttuurintutkimuksen saralle, jossa voidaan paneutua esimerkiksi kysymykseen, millaisena Lappi on nähty ja ymmärretty aikojen saatossa eli mitkä ovat olleet Lapin kuvaston peruselementtejä.⁵⁷ Tätä problematiikka ei työssäni lähdetä pohtimaan sen pitemmälle.

Lapin menneisyys on nähty viime vuosien yhteiskuntatutkimuksissa ja kirjallisuudessa siirtomaana, josta Suomi ja muutkin Pohjolan valtiot ovat hyödyntäneet luonnonvaroja alueen asukkaista piittaamatta ja heitä alistaen. Yhtenä välineenä olisi ollut nimenomaan suomalaisen uudisasutuksen vyöryttäminen pohjoiseen. Itse asiassa Lappia kuvaava kaunokirjallisuus synnytti jo 1920-luvulta lähtien valloittajan eli uudisraivaajan näkökulman: Lapista tuli ”valloitettu maa”.⁵⁸ Uusin yh-

55 Kuortti 2007, s. 11–12; Kuokkanen 2007, s. 144–145.

56 Edward W. Saidin tuotannosta erit. *Culture and Imperialism*. Said 1993, määritelmästä. s. 8–10, 197 ja Elleke Boehmeriltä teos *Colonial and Postcolonial Literature* (Boehmer 1995).

57 Lapin tutkija Veli-Pekka Lehtola käyttää erinomaisen kuvaavan ilmaisun ”Lapin kuvasto” tarkoittamassa eri aikakausien tutkimusten, kirjallisuuden ja taiteen Lappiin ja sen asukkaisiin liittyviä ilmaisutapoja.

58 V.-P. Lehtola 1997a, s. 61.

teiskuntatutkimus jatkaa yhä kirjallisuuden mielikuvilla. Tutkimuksissa todetaan muun muassa, että ”Lapin asuttamista voi verrata Amerikan asuttamiseen, olkoonkin että Lapin tapauksessa siirtolaiset tulevat ’saman’ valtakunnan sisältä.” Tutkimuksissa esitetään varsin suoraviivaisesti, että saamelaiset pakotettiin kolonisaatioissa yhä pohjoisemmas ja heidän maansa otettiin laittomasti haltuun suorastaan siirtokuntia perustaen. Kolonialismin oikeutus haettiin historiasta, jonka avulla suomalaiset (ja ruotsalaiset) kyseenalaistivat saamelaiset omana kansanaan. Suolettaminen toteutettiin pääasiassa uskonnon ja koululaitoksen avulla.⁵⁹

Lapin alistamisen luonne riippuu tarkastelijasta. Rauna Kuokkanen teoretisoi nykysaamelaisen kansan ja yhteiskunnan jälkikoloniaalisesta ahdingosta. Hänelle kolonialismin ja imperialismin eri muodot jatkavat elinvoimaisina alkuperäiskansan asuinalueella. Siihen liittyvät myös feministiset analyysit saamelaisnaisten perinteisen aseman menetyksestä valtakulttuurin puristuksessa.⁶⁰ Lapin lähihistoriaa kuvaava Lauri Hihnavaara kertoo puolestaan puolifiktiivisessä kirjassaan mikrota-solla, miten Sompio hävitettiin tekoaltaiden alle. Hän liikkuu täysin eri tasolla kuin saamelaistutkija. Hihnavaara kuvaa, kuinka valtiovallan siirtomaapolitiikan avulla ”etelän” suuryhtiöiden johto ja poliittinen eliitti hyödynsivät häikäilemättä Lapin luonnonresursseja.⁶¹ Hihnavaaralle kyse ei ole ollut millään muotoa saamen kansaan kohdistuneesta kolonialismista, vaan Lapista yleensä riiston kohteena. Historiantutkijalle tämä koloniaalisuuden ristiriita on mielenkiintoinen dilemma, johon voidaan palata tutkimuksen lopuksi.

Vuoden 2005 syksyllä puhjetun Inarin Nellimin metsäkiistan yhteydessä nousivat esille myös kolonialismin historialliset vaikutukset saamelaisten oloihin ja erityisesti heidän mahdollisuuksiinsa harjoittaa poronhoitoa. Kansainvälisillä foorumeilla esitettiin, kuinka kolonialistisen historian seurauksena saamelaiset ovat menettäneet perinteisen elintilansa, sillä heillä ei ole enää mahdollista harjoittaa keskeistä elinkeinoaan poronhoitoa. Saamelaisten maasta on tullut taloudellisten intressien ohjailemaa.⁶² Ympäristösosiologi Ilmo Massa on nimittänyt sitä ryöstö-taloudeksi ja ekologiseksi kolonialismiksi. Hän on tarkastellut Lapin ympäristö-historiaa yhteiskuntatieteen näkökulmasta, jossa pohjoinen on ollut eräänlaisen kehämällin mukaisen ryöstö-talouden kohde. Siinä luonnon ja luonnonvarojen lii-kakäyttö on johtanut yhä voimakkaammin teknologian ja talouden kehitykseen, joka on Massan mukaan vienyt ekologiseen kolonialismiin ja kasvaneeseen, valtiol-listettuun ryöstö-talouteen. Näkyvimmin se on tullut esille metsä- ja vesitalouden ympärille kietoutuneessa valtakompleksissa. Massa esittää vastakohtana talonpoi-kaiselle ekspansiiviselle kulttuurille ja valtion ryöstö-taloudelle saamelaisen pyynti-kulttuurin, joka hänen mielestään on ollut harmoninen, Lapin ainoa luonnonym-päristöön ekologisesti sopeutunut kulttuurimuoto.⁶³

59 Harle-Moisio 2000, s. 126–127, 131. Marraskuussa 2002 julkaisi uutistoimisto AFP saamelaiskäräjien silloisen puheenjohtajan Pekka Aikion haastattelun, jossa hän vertasi suomalaisväestön asettumista Ylä-Lappiin Israelin palestiinalaisalueille perustamiin siirtokuntiin.

60 Kuokkanen 2002: www.asef.org/go/subsite/ccd/documents/RKuokkanen1.pdf.

61 Hihnavaara 2006, esim. s. 18–21.

62 Sámi fordern Schutz vor Urwaldzerstörung, Landrechte und Respekt vor ihrer Kultur (February 2006): www.gfbv.de/.

63 Massa 1982, s. 131–132; Massa 1994, s. 21–24.

Kaiken kaikkiaan Lapin historian tarkastelu kolonialismin näkökulmasta on vaatelas tehtävä. Siihen liittyvät edellä esitetyn mukaisesti paitsi itse kolonisaation historia niin myös kulttuurillinen ja ympäristöekologinen kolonialismi sekä niiden yhteisölliset ja taloudelliset-yhteiskunnalliset vaikutukset. Suomen ja Lapin osalta tematiikkaa ei ole selvitetty historiantutkimuksen keinoin, vaan se on ollut lähes yksinomaan yhteiskuntatieteilijöiden ja kulttuurintutkijoiden arvioinnin kohde. Ruotsalainen historioitsija Gunlög Fur on kuitenkin verrannut mielenkiintoisella tavalla Ruotsin kruunun suhdetta saamelaisiin Lapissa ja 1600-luvun alkupuolella Amerikkaan perustetun Delawaren siirtokunnan alueella asuneisiin intiaaneihin. Ensimmäiset ruotsalaiset saapuivat Pohjois-Amerikkaan vuonna 1638. Furin mukaan saamelaiset pystyivät hyvin säilyttämään ja puolustamaan omaa kulttuurimuotoaan, kun taas ruotsalaishallinnon suhde delaware(lenape)-intiaaneihin oli suhteessa Lappiin alistavampi ja hallitsevampi. Saamelaisten puolustus- ja kommunikointikeinoja oli kolmentyyppisiä. Ensiksikin Fur nostaa esille verbaalisen toiminnan, jonka avulla Lapinmaan asukkaat pystyivät vaikuttamaan suoraan hallinnon virkamiehiin ja aina kuninkaaseen saakka. Toisekseen väkivallaton vastustaminen oli aktiivista esimerkiksi kielen osalta ja kolmanneksi Lapista ei rekrytoitu sotilaita Ruotsin armeijaan.⁶⁴ Täytyy toki huomata, että rekrytoimattomuus johtui myös muista tekijöistä kuin varsinaisesti saamelaisuudesta. Lapin asukkaille oli annettu vapautuksia erilaisista kruunun rasitteista, joista yksi oli vapautus sotapalvelusta. Pitää myös muistaa kysyä, miten kommunikointi, yhteydenpito ja asioiden eteneminen hoitui valtiovallan suunnasta paikallisille asukkaille Lapissa.

Ongelmana myös on historiantutkimuksen näkökulmasta, että kolonialismi on kohteena ideologinen ja askaroi metodologisesti yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksen käsitteillä. Historioitsijoita on lähinnä syytetty rasistisen pohjavireen omaavista kolonialistisista tutkimuksista.⁶⁵ Myöskään tämän tutkimuksen tavoitteisiin ei lukeudu Lapin kolonialismin historia, mutta kuten tehtävänasettelun yhteydessä on tullut esille, asuttamisen historia on työn keskeinen teema.

Myös saamelaisuuden oikeudellinen määrittely on ollut ongelmallista. Ainakin siinä on otettava huomioon kieli, kulttuuri, elinkeino, polveutuminen ja itseidentifikaatio. Kieli on ollut Suomessa keskeinen määrittelyperuste ja kriteeri myös saamelaiskäräjien vaalioikeuteen, jonka on katsottu määrittelevän myös muita oikeudellisia tunnusmerkkejä – erityisesti maankäyttöön ja elinkeinoihin liittyen.⁶⁶ Saamelaisten asema alkuperäiskansana on kirjattu vuonna 2000 voimaantulleeseen Suomen perustuslakiin. Se on johtanut myös tarpeeseen määritellä ratifiointiedellytykset vuoden 1989 ILO:n yleissopimukselle n:o 169 koskien itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja. Sopimuksen sisällöllinen lähtökohta on yhdeltä osaltaan asutuksen ja maankäytön historiassa, kuten 1. artikla ilmaisee (1b):

64 Fur 1992, s. 41–49. Gunlög Fur on syventänyt väitöskirjassaan vuodelta 2006 kolonialismin tutkimusteemaa Amerikan intiaanien ja Ruotsin siirtokunnan eli ”New Sweden” välisissä suhteissa. Vertailukohtana on Ruotsin Lappi ja saamelaiset. Tulokset ovat vastaavia kuin hänen varhaisemmassa artikkelissaan. Delawaressa ruotsalainen toimintamalli oli yleiseurooppalaisen siirtomaapolitiikan mukaista. Fur 2006.

65 Ks. Kuokkanen 2007, s. 146.

66 Joonas 2006, s. 385–389.

... he polveutuvat väestöstä, joka maan valloituksen tai asuttamisen tai nykyisten valtion-rajojen muodostumisen aikaan asui maassa tai sillä maantieteellisellä alueella, johon maa kuuluu.⁶⁷

Itse asiassa määrittely sopii yhtä hyvin suomalaisiin kuin saamelaisiin.

Yleissopimus määrittelee alkuperäiskansoja ryhminä eikä yksittäisinä ihmisinä, kuten sopimuksen englanninkielinen otsikko kertoo: ”Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries”. Yleissopimuksen perustana on vuonna 1957 laadittu ILO:n yleissopimus n:o 107, joka käsitteli itsenäisissä maissa alkuasukkaina ja muiden heimoasteella tai vastaavissa oloissa elävien väestöryhmien suojelua ja sulauttamista.⁶⁸ Sen laatimiseen johti puolestaan toisen maailmansodan loppuvaiheissa, vuonna 1944 Philadelphiassa annettu Kansainvälisen työjärjestön julistus, joka koski oikeutta työhön, sanan- ja yhdistymisvapautta sekä taistelua köyhyyttä ja puutetta vastaan edistyksen keinoin erityisesti vähemmän kehittyneissä osissa maailmaa.⁶⁹ Siksi myös nykyinen alkuperäiskansasopimus on solmittu nimenomaan ILO:n puitteissa.

Sopimusten taustalla on ollut siis vahva näkemys edityksestä. Vuoden 1957 yleissopimuksen lähtökohtaisena ajatuksena oli paitsi itsenäisissä maissa heimoasteella elävien väestöryhmien integraatio niin myös heidän alhaisempi kehitysaste kuin muiden väestöryhmien.⁷⁰ Niinpä kun Suomen hallitus käsitteli yleissopimusta vuonna 1959, se suositteli eduskunnalle, ettei sopimusta ratifioitaisi. Perusteluna todettiin, ettei Suomessa ollut ”aivan vähäisiä saamelaisheimoja lukuunottamatta” sopimuksen tarkoittamaa alkuasukasväestöä, eivätkä asiakirjat näin ollen myöskään koskeneet Suomea.⁷¹ Kansainvälinen kehitys niin lainsäädännön kuin ihmisytyteen liittyvien yleisten käsitystenkin osalta johti kuitenkin yleissopimuksen tarkistamiseen vuonna 1989. Alhaisemman kehitysasteen omanneista alkuasukkaista tuli vuoden 1989 sopimuksessa ”heimokansoja”, jotka eroavat selvästi maan muista väestöryhmistä ”sosiaalisten, kulttuurillisten ja taloudellisten olojensa puolesta” tai ”kansoja, joita pidetään alkuasukkaina”. Kuten englannin ’indigenous’ niin myös suomenkielinen käsite ’alkuperäiskansa’ johtaa ajallisen dimension korostumiseen. Asukkailla on oltava historiallinen yhteys asuttamaansa alueeseen.⁷²

67 Yleissopimus nro 169 (1989). Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. 2. ja uudistettu painos. Suomen ILO-neuvottelukunta. Työministeriö. Www.mol.fi. Alkuperäinen englanninkielinen versio: www.ilo.org/ilolex.

68 Vuoden 1957 sopimus englanniksi: ”Protection and Integration of Indigenous and Other Tribal and Semi-Tribal Populations in Independent Countries”.

69 Julkilausuma, joka koskee Kansainvälisen työjärjestön päämäärää ja tehtäviä (Philadelphian julistus, 1944). Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. 2. ja uudistettu painos. Suomen ILO-neuvottelukunta. Työministeriö. Www.mol.fi.

70 Yleissopimus n:o 107 (1957). Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. 2. ja uudistettu painos. Suomen ILO-neuvottelukunta. Työministeriö. Artiklat 2:2c ja 4.

71 Hallituksen esitys N:o 39 Eduskunnalle koskeva Kansainvälisen työkonferenssin 40. istunto-kaudella vuonna 1957 hyväksymiä sopimuksia ja suosituksia. Asiakirjat I. Valtiopäivät 1959.

72 Yleissopimus n:o 107 (1957) sekä Yleissopimus nro 169 (1989). Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. 2. ja uudistettu painos. Suomen ILO-neuvottelukunta. Työministeriö. Alkuperäiset englanninkieliset versiot: www.ilo.org/ilolex. Ks. Myntti 1997, s. 19–20; Tirronen 2003a, s. 14. Käsite alkuperäiskansa edellyttää historiallista jatkuvuutta alkuperäisen väestön ja tämän väestön jälkeläisinä itseään pitävien välillä. Jatkuvuus voi olla geneettistä tai kulttuuriin ja kieleen perustuva. Englanninkielisissä alkuperäisteksteissä niin 1957 kuin 1989 käsite on johdonmukaisesti ’indigenous’.

Kaiken kaikkiaan siis vielä vuonna 1959 Suomessakin kehitysjatteluun kytkeyty alkuausukkaat ovat muuntuneet nykyisin yleisemmin alkuperäisusukkaiksi, jotka polveutuvat väestöstä, joka asui maassa ennen valloitusta, asuttamista tai nykyisten valtionrajojen muodostumista. Asuttamisella tarkoitetaan tässä kolonisaatiota eli muualta tulleen väestön asutusta. Sisällöllisesti alkuperäiskansalla ja alkuperäisväestöllä ei ole merkityseroa.⁷³ Mitä kansalla tarkoitetaan ja miten se suhteutuu käsitteeseen muu väestö, vaatii myös historiallista perspektiiviä. Samoin alueellinen identifiointi edellyttää menneisyyden huomioon ottamisen.

Saamelaisilla tarkoitetaan Suomessa nykyisin saamelaiskäräjälain saamelaismääritelmän mukaan henkilöitä, jotka nojaavat saamelaisuutensa joko kieliperusteeseen tai lappalaisperusteeseen. Käytännössä saamelaisia ovat nykyisin saamelaiskäräjien vaaliluetteloon merkityt äänioikeutetut henkilöt, joiden oikeudet määrittävät vähintään yhden esivanhemman äidinkielenä oppimaan saamen kieleen ja vuosina 1962–1966 toteutettuun haastattelututkimukseen. Siinä selvitettiin, kuinka moni määrättyllä Ylä-Lapin alueella ilmoitti vuoden 1962 tilanteessa saamen kielen vähintään yhden esivanhempansa äidinkieleksi.⁷⁴ Suomessa onkin pyritty määrittelemään ILO-sopimus koskemaan nykyistä saamelaisten kotiseutualuetta eli Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntia sekä Sodankylän pohjoisosan Lapin paliskuntaa eli Vuotson seutua.⁷⁵ Siten nykyajan alueellinen määrittely ei noudata historiallisia Tornion ja Kemin Lapin alueita.⁷⁶

Saamelaisuuden oikeudellinen merkitys korostuu, kun yleissopimuksen artiklat 13–19 määrittelevät oikeuksista maahan, ympäristöön ja luonnonvaroihin. Niihin on alkuperäiskansalla yhteisöllinen erityisoikeus, mutta ei ilmeisesti kuitenkaan kokonaan määräysvaltaa jos alkuperäiskansa asuu rinnakkain valtaväestöön kuuluvien asukkaiden kanssa.⁷⁷ Varsinkin artiklan 14 tulkinta kansainvälisellä tasolla on avoin. Pohjoismaisissa on yleisesti lähdetty siitä, että omistusoikeuden sijaan myös riittävän käyttöoikeuden turvaaminen täyttää sopimuksen vaatimukset.⁷⁸

73 Suomenkielistä käsitettä alkuperäiskansa on pidetty epäonnistuneena, mutta parempaakaan termiä ei ole pystytty muotoilemaan. Sitä on pidetty suorastaan harhaanjohtavana. Esimerkiksi Suomen saamelaiskäräjien puheenjohtaja Pekka Aikio totesi vuonna 2002, että alkuperäiskansa on ainoastaan tekninen määrittely. Ks. www.kepa.fi/uutiset/ihmisoikeudet/2554 (12.9.2002.)

74 Maantieteellinen alue kattoi periaatteessa Saamelaisasian komitean vuonna 1952 määrittelemän alueen, johon kuuluivat Ylä-Lapin kuntien lisäksi Kittilän ja Sodankylän pohjoisosat. Kartoitusta ei kuitenkaan tehty systemaattisesti vaan etukäteen määritellyissä kohteissa ja niissä saadun mahdollisen lisäinformaation seurauksena muutamissa muissa kohteissa. Nickul 1968, s. 6–12. Asian oikeudellisesta merkityksestä ks. Joona 2006, s. 385–387.

75 Saamelaistoimikunnan mietintö ja ehdotus saamelaisten kotiseutualueen luonnonhoitoalueen johtokunnasta 2001. www.om.fi/12517.htm.

76 Tästä erityisesti Joona 2006, s. 388. Ruotsissa ja Norjassa alueellinen määrittelykriteeri poikkeaa Suomesta.

77 Tirronen 2003a, s. 22.

78 Myntti 2000, s. 216–226; Hannikainen 2000, s. 252–255; Saamelaisten maanomistustyöryhmän selvitys saamelaisten kotiseutualueen maakysymyksessä 2002; Tirronen 2003a, s. 21–23. Käsitys perustuu ILO:n asiantuntijaryhmän vuonna 1995 antamaan arvioon Norjan tilanteesta sekä vuonna 1996 julkaistun ILO:n oppaaseen. Sen mukaan sopimusta on luettava kokonaisuutena eikä yksittäisinä artikloina. Kuitenkin erityinen painoarvo on annettava maaomikeusasiassa artiklalle 34, jonka mukaan sopimuksen täytäntöönpanossa on otettava huomioon joustavasti kunkin maan erityisolosuhteet. Asiantuntijaryhmän mukaan täyden omistusoikeuden tunnustaminen ei ole kaikissa tilanteissa välttämätöntä. Individual Direct Request concerning Convention

Myös käsitteen ”perinteisesti asuvat” (”traditionally occupy”) tulkinta on aiheuttanut päänvaivaa. Se, kuinka pitkä aika on perinteeksi muodostumisella, on tietysti häilyvää mutta edellyttää lähtökohtaisesti kuitenkin historiallista tarkastelua. Norjalaisen oikeustieteilijän Otto Jebensin mukaan sana ”traditionally” tarkoittaa, että kyse ei ole tilapäisestä olosuhteesta ja alkuperäiskansalla on yhteys vanhaan perinteeseen. Se edellyttää yhteyttä nykyiseen maanomistukseen, mutta ei kuitenkaan niin, että maata tulisi edelleen käyttää traditionaalaisella tavalla.⁷⁹ Näkemys on mielenkiintoinen ajatellen Kemin Lapin historiaa.

Lapin maankäyttöoikeuksia tarkasteltaessa pidetään perinteisinä elinkeinoina poronhoitoa, metsästystä ja kalastusta, jotka katsotaan kuuluvan saamelaiseen kulttuurimuotoon.⁸⁰ Metsästyksen ja kalastuksen ovat olleet kuitenkin koko inhimillisen kulttuurin peruselinkeinoja kautta historian. Ne ovat olleet myös nykyisen Suomen alueen asukkaiden toimeentulon lähteinä modernille ajalle saakka ja erityisen tärkeinä sivuelinkeinoina pohjoisen Suomen talonpojille sekä saamelaisille. Samoin poronhoitoakin on ollut historian kuluessa monenlaista, ei ainoastaan nomadista suurporonhoitoa. Elinkeinojen perinteisyyttä arvioidaankin nykyisin ilmeisesti suhteessa lappalaisten historian kuluessa maksamaan veron luonteeseen. Siksi myös verotushistorialla on olennainen merkitys nykyajan ratkaisuja puntaroidessa.

PRIMITIIVISYYDEN HISTORIALLISET JUURET

Saamelaisten määrittäminen alkuperäiskansaksi on mielenkiintoinen kysymys. Siihen ovat vaikuttaneet pitkä historiallinen ajattelutapa ja näkemys primitiivisyydestä, jota vielä esimerkiksi 1950-luvun Lappia koskeissa tutkimuksissa korostettiin. Ajattelutapa oli vahvasti sidoksissa ajan antropologiseen tutkimukseen, josta erinomaisena esimerkkinä voidaan nostaa esille amerikkalaisen E. Adamson Hoebelin vuonna 1949 kirjoittama ”Man in the Primitive World”. Teos suomennettiin vuonna 1961 ja siinä yhteydessä luotiin myös suomenkielistä kulttuuriantropologista termistöä. Hoebel edusti kulttuurievolutionismia puhtaimmillaan ja hän korostikin biologisen ja kulttuurillisen kehityksen läheisyyttä: ”biologisen ja kulttuurin kehityksen valtapäiirteet osoittavat suorastaan hämmästyttävää samankaltaisuutta.” Kuten biologiassa niin myös kulttuurissa siirrytään Hoebelin mukaan yksinkertaisesta monimutkaiseen, primitiivisestä yhteiskunnasta sivilisaatioon. Metsästäjäyhteisöt ovat Hoebelin teorioissa kaikkein alkeellisimman kulttuurimuodon edustajia. Paimentolaisuus edustaa jo melko kehittyntä primitiivistä maailmaa, johon kuuluvat myös poronhoitajalappalaiset.⁸¹

No. 169, Indigenous and Tribal Peoples, 1989 Norway. Submitted: 1995, February. CEACR Individual Direct Request. www.ilo.org/ilolex.

79 Yleissopimus nro 169 (1989). Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset. 2. ja uudistettu painos. Suomen ILO-neuvottelukunta. Työministeriö. www.mol.fi; Tirronen 2003a, s. 23.

80 Scheinin 1999, s. 552; Tirronen 2003b, s. 353–354.

81 Hoebel 1961, s. 67–69, 559–566. Elina Haavio-Mannila ja Matti Haavio suomensivat teoksen nimellä ”Primitiivinen kulttuuri” vuoden 1958 toisesta painoksesta, johon kirjoittaja oli tehnyt jonkin verran muutoksia alkuperäispainokseen nähden. Suomentajat korostavat esipuheessaan käännöstä suomenkielisen kulttuuriantropologisen kirjallisuuden pioneerityöksi. Suomentoksesta otettiin toinen painos vuonna 1965.

Kulttuuriantropologialla on ollut merkittävä vaikutus Lapin menneisyyden tulkinnoissa, sillä varsinkin Ruotsin saamelaisia koskeneet kirjoitukset olivat 1950-luvulla pääasiassa antropologisia.⁸² Myös Suomessa vahva evolutionistinen tarkastelutapa on kantanut nykyaikaan saakka muun muassa kulttuuriantropologi Matti Sarmelan Suomen perinneatlaoksen välityksellä. Hän on rakentanut suomalaiset kulttuurikaudet varhaisen metsästäjäväestön elämänmuodosta vähitellen ajallisesti kehittyvinä jaksoina kaskiviljelyyn ja talonpoikaiseen yhteiskuntaan sekä toisen maailmansodan jälkeiseen rakennemuutoksen yhteiskuntaan. Sarmelan mukaan ”kaikkialla maailmassa, myös Suomessa rauhalliset ja syrjäänvetäytyvät pyyntikulttuurit ovat joutuneet väistymään organisatorisesti vahvempien yhteiskuntamuotojen tieltä.”⁸³

Pohjoismaissa traditionaaliset elinkeinot ymmärrettiin kehittymättöminä ja saamelaiset primitiivisenä heimokansana: ”urfolk”. Näinhän asia nähtiin muun muassa Suomen hallituksen esityksessä vuonna 1959 ILO:n yleissopimuksen n:o 107 ratifioimisesta. Saman vuoden marraskuussa Pohjoismaiden Neuvostossa nousi esille kysymys saamelaisten asemasta ja siitä, miten saamelaiskäsite oli määriteltävä. Tavoitteena oli selvittää, ”mihin toimenpiteisiin on ryhdyttävä tämän väestöryhmän sivistyksen kehittämiseksi ja sen elinehtojen parantamiseksi.” Tavoitteet olivat siis suoraan vuoden 1957 ILO-sopimuksesta. Tähän yhteyteen liittyi myös 1960-luvun aikana Suomen Lapissa toteutettu väestötutkimus saamelaisten määrästä vuoden 1962 alun tilanteessa.⁸⁴

Lapin asukkaiden mieltämisessä primitiiviseksi väestöksi ei kuitenkaan ole niin pitkä historiallinen tausta kuin ensi alkuun voisimme ajatella. Antiikin kuvauksista aina keskiajalle saakka heidät nähtiin osana pohjoisia kansoja, fenneinä, skridifinneinä ja lappalaisina, jotka erosivat selvästi kunkin aikakauden sivistyskansoista. Antiikin klassisessa kulttuurissa pohjoisen barbaarit olivat viljejä luonnonkansoja, joiden elämää säätelivät aristotelismin filosofian mukaisesti kylmä ilmasto. Se vaatii luonnetta ja aggressiivista käytöstä. Kristinuskon myötä kuvausten vastakkainasettelu kulttuurikansat versus barbaarit muuttui asetelmaksi kristikunta versus pakanat. Myöhäiskeskiajalla yleistyi myös käsite lappalainen pohjoisen Pohjolan asukkaista. Muuten keskiajan kuvausten sisältö noudatti antiikin ja varhaiskeskiajan niukkoja tietoja.

82 Asp 1965, s. 11–12. Sosiologi Erkki Asp tutki erityisesti 1960-luvulla saamelaisten yhteisöllistä rakentumista toisen maailmansodan jälkeen. Hänellä oli tutkimuksensa lähtökohtana akkulturoitumisilmiö eli tapahtuma, jossa sosiaalinen järjestelmä omaksuu toisen kulttuurin ominaisuuksia. Asp tukeutui näkemykseen, jonka mukaan lappalaisten nomadikulttuuri oli häviämässä, elinkeinorakenne muuttumassa ja lapin kieli menettänyt merkitystään. Asp pyrki selvittämään, kuinka pitkällä lappalaisväestön integraatioaste oli 1960-luvulla. Hän myös nosti esille lappalaisyhteisöjen aktivoitumisen ja ”heimosuuntautuneen nativismin”. Asp julkaisi vuonna 1966 englanninkielisen tutkimuksen saamelaisten väestöllisistä oloista ja totesi, että erityisesti 1950-luvulta lähtien lappalaisten assimilointi pääväestöön kiihtyi. Se oli hänen mielestään paradoksaalista, sillä samaan aikaan yleisesti alettiin ymmärtää vähemmistöjen asemaa ja ongelmia. Asp 1965, s. 13–15, 240–242 ja Asp 1966, s. 33–35.

83 Sarmela 1994, s. 11–36.

84 Nickul 1968, s. 1–20. Itse asiassa saamelaiskäsitteen sisällöstä käytiin kiihkeää keskustelua 1990-luvun puolivälissä ja myös vuoden 1994 eduskunnassa, kun saamelaisten itsehallintolakia oli tiin muutolemassa. Ks. Eduskunnan täysistuntojen puheenvuorot, mm. 9.11.1994. Valtiopäiväasiakirjat. www.eduskunta.fi.

Vasta suuret pohjoismaiset klassikot Olaus Magnus 1500-luvulla ja Johannes Schefferus 1600-luvulla toivat yksityiskohtaisilla kuvauksillaan lappalaiset eurooppalaiseen tietoisuuteen. Olaus Magnuksella lappalaiset ja scrikfinnit olivat tasavertaisia muiden Pohjolan asukkaiden kanssa, joskin osin vielä pakanallisina heidän kulttuurinsa poikkesi talonpoikaisesta väestöstä.⁸⁵ Schefferus omisti kokonaisen luvun Lapin kansan alkuperän selvittämiseen. Schefferus totesi, ettei lappalaisten alkuperää ole helppo arvata mutta vetosi Turun Akatemian lainopin professori Mikael Wexioniuksen esityksiin. Lapponia-teoksen mukaan lappalaiset olivat lähtöisin suomalaisista ja tulleet Aasiasta mutta vähitellen karkoitettu yhä pohjoisemmas.⁸⁶ Lapponian tapakuvaukset olivat myös tarkkoja lapinpappien teosta varten kirjoittamien relaatioiden ansiosta. Yksi kaavailluista relaatioiden kirjoittajista oli Inarin kappalainen Gabriel Tuderus, jonka tarkoituksena oli laatia kuvaus Kemin Lapista, mutta se ei ehtinyt Schefferukselle ennen kirjan julkaisemista. Niinpä Schefferus sai teokseensa suullisia tietoja Upsalassa opiskelleelta Sodankylän saamelaiselta Olaus Matinpoika Sirmalta, jolta taltioitui muun muassa kaksi runoa Kemin lapin kielellä.

Kuitenkin erityisesti Lapin asukkaiden luonteenpiirteitä Schefferus kuvasi, osittain antiikin ja keskiajan auktoreihin vedoten, heikoin perustein ja omaan intuition luottaen. Schefferuksen mukaan lappalaiset harhautuivat helposti kaikenlaiseen taikauskoon. He olivat myös laiskoja ja arkoja ja siksi myös täysin sotaan kelpaamattomia. ”Eikä ole vaikea selittää, miksi he ovat arkoja, sillä veren ja hengen määrä kärsii kylmyydestä ja laihasta rasvattomasta ruuasta.” Yhtenä perimmäisenä tarkoituksena teoksella oli näet osoittaa, ettei Ruotsin armeijan lähes voittamaton maine Euroopan sotakentillä ollut perua lappalaisten taikakeinoista. Schefferus painotti, että Lapinmaa ei varustanut yhtään ainoaa sotamiestä Ruotsin valtakunnalle. Lisäksi lappalaiset kuolivat, jos he joutuivat lähtemään kotiseudultaan, koska he eivät kestäneet lauhkeampaa ilmastoa. Schefferus totesikin, ettei lappalaisia voinut verrata sivistys- ja kehitystasonsa puolesta muihin Pohjolan kansoihin. Lohdullisesti hän kuitenkin lisäsi, etteivät lappalaiset olleet älyä vailla.⁸⁷ Lapponia-teos muovasi voimakkaasti käsityksiä lappalaisista, sillä siinä ovat mukana melkeinpä kaikki ne elementit, jotka säilyivät saamelaiskuvauksissa 1900-luvulle saakka.

Suurvaltaisessa Ruotsissa kehittyi myös menneisyyden mahtavuutta korostanut göötiläinen historiankirjoitus, jossa Ruotsin suuruus linkittyi goottien kautta aina raamatullisiin aikoihin saakka.⁸⁸ Sama suurenmoinen menneisyys koski myös lappalaisia, jotka olivat kuvauksissa tasavertaisena väestöryhmänä suomalaisten ja ruotsalaisheimojen kanssa. Heidän katsottiin olevan osa suomalaista väestöä ja polveutuvan Raamatun kansoista. Monogeneettisesti lappalaiset olivat samaa väestöä alkuperältään kuin muutkin kansat, ja siksi heillä oli myös yhtä pitkä historia takanaan kuin muilla kansoilla. Göötiläispatrioottisen kuvauksen maineikkain edustaja oli Olof Rudbeck, joka julkaisi 1600-luvun loppupuolella neliosaisen Atlantica-teoksensa ja jota oltiin korottamassa suorastaan Ruotsin kansalliseepok-

85 Ks. Enbuske 2002.

86 Schefferus 1673 (1963), luku 6.

87 Schefferus 1673 (1963). Lappalaisten ominaisuuksista erit. luku 5.

88 Tiivis esitys göötiläisestä historiankirjoituksesta esim. Urpilainen 1993.

seksi. Tarunhohtoinen Atlantis oli Rudbeckin mukaan Skandinavian niemimaa, ja tähän Atlantiksen maahan olivat myös lappalaiset kuuluneet. Olihan Lappi ollut aina osa Ruotsia. Huimissa esityksissään Rudbeck esimerkiksi yhdisti Raamatussa mainitun Emmaus-vuoren jonnekin Ruotsin valtakunnan pohjoisosiin ja egyptiläisen kartografi Ptolemaioksen mainitseman Anarei-nimen ilman muuta Inariin. Rudbeck siteerasi erityisesti keskiajan kronikoitsijaa Paulus Joviusta esitellessään lappalaisten ominaisuuksia. He eivät olleet kuin ”meidän 10-vuotiaan pojan kookoisia”. Lappi oli kuitenkin Rudbeckille osa Ruotsin loistavaa menneisyyttä. Niinpä esimerkiksi lapinrumpu ja Isiksen taulut olivat samankaltaisia ja Osiriksen kultti viittasi Rudbeckin mielestä Kemin Lappiin.⁸⁹

Paradoksaalisesti tieteellisen tutkimuksen nousu 1700-luvulla johti lappalaisten eriyttämiseen muista Pohjolan kansoista omaksi lokerokseen. Lappalaisten kuvassa tapahtui siten 1700-luvulla selvä muutos. Götisismien perinne säilytti Ruotsin maineikkaan menneisyyden ja erityisesti näkemyksen kulttuurillisesta ja sivistyksellisestä suuruudesta, johon lappalaiset eivät enää sopineet vanhakantaisena, kieleltään ja ominaisuuksiltaan ruotsalaisista poikkeavana väestönä. Luonnontieteellinen ajattelu siirtyi myös henkisten ominaisuuksien arviointiin. Historiasta ryhdyttiin tutkimaan myös kysymystä alkuperästä, johon oman vankan lisänsä antoi kehittyvä kielitieteellinen tutkimus. Näin 1700-luvun kuluessa syntyi näkemys, etteivät ruotsalaiset ja suomalaiset polveutuneet samasta heimosta, eivätkä lappalaisetkaan voineet olla sukua ruotsalaisille.

Erityisesti historiatieteen kehittyminen surkastutti Lapin pois historian kehityksestä. Ruotsin 1700-luvun huomattavin historioitsija Sven Lagerbring (1707–1787) julkaisi *Swea rikes historia* -teossarjan, jossa hän käsitteli lappalaisia Pohjolan asutusta koskevien tutkimustensa yhteydessä. Suomalaiset olivat Lagerbringin mukaan Pohjolan vanhimpia asukkaita, ja lappalaiset olivat yksi suomalaisista heimoista. Vähitellen historian saatossa sekä ruotsalaiset että norjalaiset olivat lisänneet vaikutustaan Lapissa, sillä lappalaiset olivat olleet hitaita elintapojensa kehittämisessä aivan kuten kristinuskon omaksumisessakin. Lagerbringin mielestä he eivät olleet tottuneita ajattelemaan, joten myös taloudelliset olot eivät olleet kehittyneet samalla nopeudella kuin muiden Pohjolan asukkaiden keskuudessa. Elinkeinot olivat siksi jääneet primitiivisiksi. Henkisen hitautensa vuoksi lappalaiset olivat myös jälkeenjääneitä. Lagerbring myös katsoi, että ruotsalaiset olivat kehittyneempiä ja vauraampia kuin suomalaiset ja lappalaiset.⁹⁰

Suomen historian tutkimuksen isä Henrik Gabriel Porthan (1739–1802) omaksumi varsin pitkälle Lagerbringin historianäkemyksen, vaikka Porthan hakikin oppinsa ennen kaikkea Saksasta. Lapin historian osalta olennaista Porthanin esityksissä on, että hän erotti suomalaiset ja lappalaiset toisistaan. Molemmat kyllä olivat peräisin samasta alkukodista jossain Kaspianmeren seudulla, mutta lappalaiset olivat irtaantuneet ensimmäisenä alkukodistaan ja vaeltaneet pohjoiseen. He olivatkin Porthanilla Pohjolan vanhimpia asukkaita – poronhoitajia ja muinaiskansaa. Suomalaiset olivat tulleet Pohjolaan vasta joskus 200–300-luvulla jKr. ja olivat jo

89 Rudbeck I ja III 1937 ja 1947. Esim. *Atlantica III*, s. 203. Mielenkiintoinen näkökulma Rudbeckin käsityksiin pohjoisen amatseoneista on Anttila 2006.

90 Lagerbring 1769–1783.

tuolloin maanviljelijöitä. Suomenniemellä vaelleleet lappalaiset oli alistettu heitä vahvempien kansojen alamaisiksi ennen kaikkea pirkkalaisten toimesta ja vähitellen karkotettu yhä pohjoisemmas. Suomalaiset asuivat etelässä ja olivat siksi olleet sivistyskansojen vaikutuspiirissä, kun taas lappalaisten kehittymisen olivat estäneet vähäiset kosketukset muuhun väestöön. Siksi lappalaisten keskuudessa oli myös noituus ollut yleistä. Porthanin mielestä taikauskoisuus olikin sivistymättömyyden mitta.⁹¹ Hän ei tähdännyt niinkään lappalaisten vähättelyyn, vaan tavoitteena oli suomalaisten historian nostaminen muiden kansojen vertaiseksi.

Porthanin näkemykset loivat vankan perustan suomalaiselle historiannäkemyselle pitkiksi ajoiksi eteenpäin. Lappalaisten primitiivisyys sekä elinkeinojen kehittymättömyys saivat vahvan jalansijan 1800-luvun esityksissä, joista varsinkin M. A. Castrénin näkemykset korostivat nimenomaan lappalaisten kehittymätöntä ja muuttumatonta kulttuuria. Mukaan liittyi 1870-luvulta lähtien ajatus biologisesta primitiivisyydestä. Castrénin rinnalla myös Jakob Fellmanin 1900-luvun alussa julkaistut teokset ovat ohjanneet ahkerasti viljeltynä lähdesarjana tutkimusta aina modernille ajalle saakka. Fellman antaa 1820-luvun kuvauksessaan muun muassa sääliittävän kuvan Sompion kylän kohtalosta, kun Pohjanmaalta tulleet uudistalolliset tunkivat vanhat lapinkylän asukkaat pois parhailta pyyntipaikoilta. Talonpojat eivät välittäneet Fellmanin mukaan lappalaisten vanhoista ja tarkoituksenmukaisista tapasäännöistä, vaan pysyivät sekä majavan että peuran sukupuuttoon.⁹²

Kun Suomessa rakennettiin 1800-luvun loppupuolelta lähtien omaa kansallista valtiota ja sille historiaa, Lappi jäi tämän rakentamisen ulkopuolelle. Kehitysjattelun sitoutuneille tutkijoille alue oli ristiriitainen. Primitiivisten lappalaisten maa ei sopinut kehittyvän kansallistalouden raameihin, varsinkin kun kehitys nähtiin voimakkaasti maatalous-, teollisuus- ja kaupunkikulttuuriin painottuneena. Niin kano-, matka- kuin tietokirjallisuudessa lappalaiset olivat alkukantaisia, tyhmiä ja laiskoja. Ero suomalaisten ja saamelaisten välille, sivistyksen ja primitiivisyyden kesken, luotiin paikan päällä Lapissa. Erilaisuus ymmärrettiin myös rodullisena.⁹³

Rotuajattelusta irtaannuttiin toisen maailmansodan jälkeen, mutta taloudellisen, kulttuurillisen ja yhteiskunnallisen kehityksen ajattelu alkuaikojen olojen edistämiseksi näkyi vahvana vielä esimerkiksi ILO:n yleissopimuksessa 1950-luvulla. Kansatieteen ja antropologian saralla elänyt käsitys Lapin museaalista luonnonkansasta muuntui joskus 1960-luvun kuluessa luonnon kanssa harmoniassa eläneeseen kollektiiviseen rauhan kansaan. Esimerkiksi Matti Sarmelalle pyyntiyhteisössä ei yksilö omistanut pysyvästi ekologisia resursseja. Pyyntiyhteisöt ovat olleet Sarmelan mukaan kaikkein tasa-arvoisimpia rakenteeltaan, ”egalitaarisimpia ja epäaggressiivisimpia”, eikä niiden ilmapiirissäkään ole ollut väkivaltaa tai sotaisuutta.⁹⁴ Käsitys primitiivisiä elinkeinoja harjoittaneesta alkuperäiskansasta on säilynyt siis 1700-luvun jälkipuolelta lähtien nykyaikaan saakka.

91 Porthan 1788 (1867), esim. s. 32–35 tulee selkeästi esille hänen käsityksensä lappalaisten alkuperästä ja suhteesta suomalaisiin. Ks. myös Virkkula 2000.

92 J. Fellman 1906 I, s. 245.

93 V.-P. Lehtola 1997a, s. 165–167. Rotuajattelusta erityisesti Isaksson 2001.

94 Sarmela 1994, s. 20. Ks. esim. Suomen Antropologi -lehden erikoisnumero 1977 saamelaisista. Siinä esitetään mm. kuinka metsälappalaiskulttuurin tasapainoinen ekologinen, taloudellinen ja sosiaalinen rakenne romahti eurooppalaisen turkiskaupan ja suomalaisen talonpoikauskulttuurin kolonisaation johtaessa ryöstötalouteen, riistoon ja eriarvoisuuteen.

LAPIN HISTORIA JA MAANOMISTUS TUTKIMUSTRADITIOSSA

Lappi ja saamelaiset ovat olleet tutkijoiden mielenkiinnon kohteena suorastaan vuosisatoja, mutta erityisesti historian tutkimuksen kannalta viimeiset kaksi–kolme vuosikymmentä ovat tuottaneet uutta. Oikeastaan saamelaisten herääminen omaan historiaansa perustuu saamelaispoliittisiin päämääriin 1970-luvulta lähtien. Oikeushistorian menetelmin haluttiin luoda perusteltu kuva saamelaisten oikeuksista maahan ja veteen. Samalla historiasta tuli myös väline poliittisille tavoitteille. Saamelaisten historia on noussut esiin maa-oikeuksien ohessa myös uskonnon, kulttuurin ja sukujen osalta, mutta kuvaavaa on, että ajallisesti erityisesti 1700-luvun puolivälin jälkeisestä ajasta Lapin ja saamelaishistorian tutkimus on ollut niukkaa.⁹⁵ Tämä koskee varsinkin Suomen Lappia.

Edellä on viitattu jo Väinö Voionmaan tavallaan peruskivenä pidettävään Suomi Jäämerellä -teokseen vuodelta 1918. Vaikka teoksen lähtökohtana on nimensä mukaisesti Suomen intressien ulottuminen ”luonnolliselle rajalle” eli Jäämerelle, hahmottuvat siinä myös kiteytetysti aikakauden käsitykset ”muinaisaikain” lappalaisten historiasta. Kiertelevät lappalaiset olivat joutuneet voimakkaampien ja edistyneempien naapurikansojen, kuten suomalaisten ja ruotsalaisten alistamiksi. Valtiolllinen hallinta oli kuitenkin Voionmaan mukaan pitkälle uutta aikaa horjuvaa ruotsalaisten, norjalaisten ja venäläisten kamppaillessa pohjoisen yhteisalueen heruudesta. Lapinvero oli henkilökohtainen, koska muunlainen verotus ei ollut mahdollinen. Maata ei voinut verottaa, koska asutus ja tuottavuus olivat ”aivan epä-määräisiä”. Olojen vakautuessa alettiin maan käyttämisestä kantaa veroa. Sen avulla valtiot pyrkivät myös hakemaan oikeutuksen alueen omistukselle. Kustaa Vaasan ajan valtio-oppi oli Voionmaan mukaan yksinkertaista: ”missä Ruotsilla oli verotusoikeus, siellä sillä oli maa, ja missä sillä oli maa, siellä sillä oli verotusoikeus.”⁹⁶ Voionmaalla oli vahva näkemys suomalaisten ja saamelaisten kulttuurillisesta eroavaisuudesta ja myös rotuerilaisuudesta.⁹⁷ Tässä suhteessa hän oli sitoutunut ajan tutkimustraditioon.

Kemin Lapin osalta saamelaisten historian peruskiviä ovat olleet etnologi Helmer Tegengrenin paljon siteerattu teos Kemin Lapin saamelaiskulttuurin hiipumisesta 1500-luvulta 1800-luvulle (vuodelta 1952) sekä tätä muutamaa vuotta aikaisemmin (1948) ilmestynyt T. I. Itkosen kaksiniteinen Suomen lappalaiset -teos, jossa tosin on historianosuus ja varsinkin asutuksen historia suppea. Itkosen teoksessa esitellään kyllä luettelonomaisesti Ylä-Lapin lapinsuvut mutta vailla varsinaista historian tutkimuksellista otetta. Teoksen painoarvo lepääkin ennen kaikkea kansatieteellisessä kuvauksessa sekä tapakulttuurin ja poronhoitotekniikan seikka-peräisessä esittelyssä. Myös Itkonen kytkyy 1900-luvun alkupuolen tutkimusperinteeseen, sillä hän näki teoksensa alkulauseen mukaisesti ”lappalaisten merkillisen kansanheimon niin elämäntavoiltaan kuin ajatusmaailmaltaan” pysähtyneenä, menneisyyden kuvana.⁹⁸ Perustellusti voidaan sanoa, että T. I. Itkosen pyrkimyks-

95 Ks. V.-P. Lehtola 1997b, s. 16–17.

96 Voionmaa 1919, s. 33–60.

97 Ahtiainen–Tervonen 1996, s. 147–153.

98 Itkonen 1948 I, s. V–VI.

nä oli yhdistää Suomen lappalaiset ”valtiokansakuntaan”, jonka Eric Hobsbawm määrittelee klassikkoteoksessaan ’Nation and nationalism’ koostuvan monista eri kansallisuuksista ja etnisistä ryhmistä.⁹⁹

Poronhoidon historiaa ja varsinkin kolttasaamelaisten yhteiskuntaa valaiseva klassikko on Väinö Tannerin antropogeografinen tutkimus Petsamon alueesta vuodelta 1929. Se on yhä poronhoidon historian vankka perusteos. Tanner on myös päätellyt, että Kemin Lapin talvikyläjärjestelmä oli ikivanha, jopa kivikautinen, ja toiminnaltaan vielä 1500-luvulla vastaavanlainen kuin oli Petsamon kolttasaamelaisten 1920-luvun kyläjärjestelmä.¹⁰⁰ Toisin sanoen koltat edustivat vielä 1900-luvulla ikivanhaa, primitiivistä lappalaista yhteiskuntamuotoa. He tarjosivat Tannerille ikään kuin antropologisen kurkistusikkunan muinaisuuteen. Tämän tutkimuksen kannalta keskeisin porosaamelaisia koskeva tutkimus on kuitenkin Martti Linkolan Enontekiön lappalaisten poronomadismia käsittelevä työ, jossa hyödynnetään runsaasti myös alueen saamelaiskujen perimätietoa. Sen avulla Linkola on rakentanut kronologisen esityksen Enontekiön suurporonhoidon yhteisöllisestä muuntumisesta.¹⁰¹

Vanhempaa historiantutkimusta vaivaa vahva sidonnaisuus omaan aikaansa ja rodullisiin ennakkokäsityksiin ”lappalaisista”.¹⁰² Modernin historiantutkimuksen on päästävä irti vielä 1940- ja 50-luvulla voimissaan olleen Lapin kuolleen ja passiivisen kulttuurikuvan ajasta. Kertoohan esimerkiksi Tegengrenin teoksen nimi ’En utdöd lappkultur’ jotain siitä ajatusmaailmasta, jossa tiedemiesten käsitykset muotoutuivat: nomadisen muinaiskansan staattinen mennyt maailma ja historian kansa. Saamelaisyhteisöt eivät olisi voineet kehittyä ja muuttua aikojen kuluessa, vaan niiden täytyi alkukantaisina väistämättä tuhoutua edistyneempien kulttuurien paineessa. M. A. Castrénin vuosisataa aiemmin luoma näkemys eli vahvana vielä 1900-luvun puolivälin Suomessa. Saamelainen kansa haluttiin tutkimuksissa nähdä Väinö Tannerin ja T. I. Itkosen tapaan kansatieteellisenä ja museaalisenä – se täytyi säilyttää ikään kuin puhtaana vanhana kulttuurimuotona, eikä nähdä kehittyvänä dynaamisena kansana. Sillä ei ollutkaan historiaa, vaan kansatiede oli sen historia.¹⁰³ Saamelaiset olivat jääneet primitiivisenä kansana tavallaan esihistoriaan.

Helmer Tegengrenin teosta voidaan pitää yhä edelleen varsin kattavana Kemin Lapin asutushistorian kokonaisesityksenä, joskin sekin on kovin ylimalkainen 1700-luvulta eteenpäin, eivätkä tutkimuksen tavoitteina edes olleet asutushistorialliset probleemat. Yleispiirteiltään Tegengrenin näkemys oli, että lapinkylien asutus

99 E. J. Hobsbawm, *Nation and nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Teos on suomennettu vuonna 1994 nimellä *Nationalismi*. Hobsbawm 1994. Näkemyksen on nostanut esille Hiltunen 2007.

100 Tanner 1929, mm. s. 388–404. Tanner oli varsinaisesti suuntautunut geologian alalle ja selvitti Petsamon alueella nikkelimälmin esiintymiä. ”Antropogeografiset” mallinsa hän omaksui erityisesti saksalaiselta maantieteilijältä Friedrich Ratzelilta. Ks. Hansen-Olsen 2004, s. 181–182.

101 Linkola 1972.

102 Tätä painottaa Isaksson 2001.

103 Ks. myös V.-P. Lehtola 1997b, s. 16–17. Myös tunnetun Lapin tutkijan Karl Nickulin tuotannossa on nähtävissä vastaava kulttuurin ajattomuus kuin Tannerilla, Itkosella ja Tegengrenillä. Tästä on hyvänä esimerkkinä erit. Suonikylän koltia käsittelevä tutkimus: Nickul 1948.

oli staattinen. Hänen mukaansa metsälappalaiset asuivat suhteellisen vakinaisesti talvikylissään, mutta kesäksi hajaannuttiin perhekunnittain kalavesien äärelle. Eriytisesti hänen vuotuiskiertoaan (”arbetsår”) esittelevää rekonstruktiota on paljon siteerattu myöhemmissä esityksissä. Tegengrenin mukaan metsäsaamelainen kulttuurimuoto katosi 1700-luvulla alkaneen suomalaisen uudisasutuksen myötä ja korvautui lähinnä Norjasta tulleiden porosaamelaisten kulttuurilla 1800-luvun lopulla. Tegengren painottaa nimenomaan suomalaista asutusta ratkaisevimpana tekijänä Kemin Lapin metsäsaamelaisen kulttuurin katoamisessa. Samalla myös muun muassa peuranpyynti loppui talonpoikaiskulttuurin ottaessa alueet hallintaansa. Sekä peurat että majavat pyydettiin sukupuuttoon. Tegengren esittää, kuinka asutuskehityksen seurauksena alkuperäiset lappalaiset olisivat kadonneet 1600- ja 1700-luvun aikana Kemin Lapista.¹⁰⁴

Sittemmin 1960- ja 1970-lukujen esityksissä saamelaisten historia piirtyi ajan hengen mukaisesti onnellisen omistamattomana, tasa-arvoisena ja harmonisena luonnonkansan menneisyytenä, jonka kehityksen riistäjät suistivat raiteiltaan.¹⁰⁵ Sellainen näkemys tulee vahvana esille jopa suomalaisen kansatieteen suuren hahmon Kustaa Vilkunan esityksissä. Hänen vuonna 1971 julkaisemansa artikkeli lapinkyläjärjestelmästä edustaa tavallaan linkkiä M. A. Castrénin ja 1900-luvun alkupuolen lappalaisten museaalisuuden sekä 1960-luvun harmonisen luonnonkansan välillä. Vilkuna toteaa, kuinka Suonikylän kolttien lapinkylä edusti pohjoisen pyyntitalouden ikivanhaa yhteiskuntaa, väliastetta ”muinaislauman ja viljelevään kulttuuriin” liittyvän asutun kylän välillä. Lappalaisperheet elivät alueillaan vain sillä, mitä ”luonto valmiina eri vuodenaikoina koottavaksi ja nautittavaksi tarjosi.” Suomalainen uudisasukas tuhosi Vilkunan mukaan lappalaisten elinmahdollisuudet ottamalla hyvät kalajärvet ja pyyntimaat haltuunsa. Raivaaja rikkoi ikivanhan vuotuiskokonaisuuden, joten villistä luonnosta suoraan ravinnon hankkinut lappalaisperhe suistui kerjäläisjoukoksi. Samalla se merkitsi lapinkylän häviötä. Vilkuna esittää, kuinka ”sukualue ja siten myös lapinkylä oli helposti haavoittuva ja viljelijätalonpojan edessä avuton, tuomittu hiljaiseen kuolemaan.” Lappalaislasten oli joko suomalaistettava tai he tuhoutuivat. Toisaalta Vilkuna vertaa mielenkiintoisella tavalla lapinkylä ja lappalaisperheitä savolaisiin uudisasukkaisiin. Hänen mielestään lappalaiset olivat monin verroin kiinteämmin sidottuja alueisiinsa kuin savolaiset, jotka saattoivat leimata kaskipykälikkönsä kauas talostaan ja muuttaa kaskimailleen myös asumaan.¹⁰⁶

Historiallisen Kemin Lapin alueen tutkimustietoon on tullut tarkennusta viimeisten vuosien aikana lähinnä Suur-Sodankylän ja Inarin paikallishistorioissa. Sen sijaan suhteellisen tuoreet Kemijärven ja Sallan tarinat tarjoavat perin vaatimattomasti tietoa alueiden vanhemmasta historiasta ja varsinkin asutushistoriasta. Enontekiöltä ja Kittilästä ei paikallishistoriaa ole tehty, joskin sinänsä erinomainen lähde on G. A. Anderssonin vuonna 1914 kirjana julkaisema Sodankylän ja Kittilän historia. Siinä on runsaasti paitsi perinnetietoa myös omakohtaista havainnointia

104 Tegengren 1952, s. 5–6, 43–46, 54–55, 127, 152.

105 Enbuske 1998b; Enbuske 1998c.

106 Vilkuna 1971, s. 215–216, 238.

alueen 1800-luvun loppupuolen olosuhteista. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiasta luotiin aikoinaan kattava yleisesityssarja 1770-luvulle saakka, mutta se on vanhentunut ehkä Pentti Virrankosken kirjoittamaa 1600-luvun osuutta lukuun ottamatta. Tosiasiassa niissäkin on esitetty Lapin asutus- ja maankäyttöhistoria hyvin yleispiirteisesti. Virrankosken Lapin asutustarkastelu painottuu Kuusamon suomalaisasutuksen etenemiseen, ja perusnäkömyksenä Virrankoskella on kuten Tegengrenilläkin, että nimenomaan suomalainen uudisasutus levittäytyi Lappiin ja syrjäytti vanhan lappalaisperäisen asutuspohjan. Jäljelle jäi kierteleviä porolappalaisia.¹⁰⁷

Samuli Onnelan kirjoittama Suur-Sodankylän historian ensimmäinen osa kattaa ajan vuoteen 1747 saakka sekä vuonna 2006 ilmestynyt toinen osa itsenäisen suurseurakunnan ajan 1910-luvulle saakka. Ensimmäisessä osassa piirretään muutamain keskeisin vedoin uudisasutuksen syntyvaiheet Sodankylän alueella, ja uudemmassa teoksessa puolestaan hahmotetaan vertailevalla tutkimusotteella ennen kaikkea seudun maatalouskulttuurin kehitys 1800-luvulla. Inarin historiateoksessa valaistaan varsin perusteellisesti alueen asutuksellinen ja väestöllinen kehitys aina 1900-luvulle saakka.¹⁰⁸ Mauno Hiltusen tutkimus Enontekiön asutushistoriasta ja maanomistuksesta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun (vuodelta 1978) on tematiikaltaan perusesitys myös laajemmin Lapin historiasta. Hiltunen on syventänyt aihettaan vuoden 2006 oikeusministeriön tutkimushankkeen yhteydessä syntyneessä Enontekiön varhaista asutusta ja maankäyttöä koskevassa tutkimuksessaan.¹⁰⁹ Tuoretta asutushistoriallista tietoa tarjoaa myös Anu Vahtola tutkimuksessaan Kemmin Lapin saamelaisten verotuksesta ja asutuksesta 1500- ja 1600-luvulla. Siinä hän osoittaa, ettei Kemmin Lapin asutus ollut tuolloin mitenkään staattista.¹¹⁰ Yleisesti voidaan sanoa, että Lapin asutushistoriaa on sivuttu erityisesti tarkasteltaessa 1600-luvun asutusplakaaiteja ja niiden merkitystä uudisasutuksen käynnistäjinä.

Vuonna 2004 ilmestyi Maria Lähteenmäen tutkimus Pohjoiskalotin väestön vuorovaikutussuhteista 1800-luvulla mentaalisten rajojen näkökulmasta. Se on ensimmäinen laaja monografia autonomian ajan Lapin historiasta. Teoksessa sivutaan myös asukkaiden arkielämää ja päädytään tulokseen, etteivät virkamiehet eritelleet suomalaisia ja saamelaisia etnisiin perusteisiin eikä etnisyys ollut taloudellisessa ja sosiaalisessa kanssakäymisessä ensisijainen erotteluperuste. Poikkeuksena olivat poronomadit. Lappi nähtiin valtionhallinnossa varsin homogeenisena alueena. Paikallistasolla vuorovaikutus toimi ennen kaikkea taloudellisten ja sosiaalisten, erityisesti sukuyhteisöjen kollektiivisina verkostoina.¹¹¹

Lähteenmäen tulos vuorovaikutussuhteista on lopultakin varsin itsestään selvä ajatellen Lapin 1800-luvun historiaa. Voidaan toisaalta myös kysyä kanssakäymi-

107 Virrankoski 1973, lappalaisasutuksesta s. 73–78 ja suomalaisten Lapin asutuksesta s. 78–97.

108 Onnela 1995 ja Onnela 2006. Inarin historiateoksen osuuksista ennen kaikkea Nahkiaisjoja 2003. Nahkiaisjoja on syventänyt Inarin ja Utsjoen asutus- ja elinkeinotematiikkaa vuoden 2006 tutkimuksessaan.

109 Hiltunen 1978; Hiltunen 2006. Mauno Hiltusen väitöskirja valmistui loppuvuodesta 2007. Se pohjautuu vuoden 2006 tutkimukseen.

110 A. Vahtola 2003, s. 156.

111 Lähteenmäki 2004, s. 474–481. Maria Lähteenmäki on muokannut teoksestaan myös tiivistetyn ja yleispiirteisen esityksen englanniksi: ”The Peoples of Lapland”, ks. Lähteenmäki 2006.

sestä, eikä juuri sukujen tasolla tunnistettu hyvinkin tarkasti ihmisten sosiaalis-taloudelliset taustat. Varsinkin saamelaisnäkökulmassa on toistuvasti haluttu korostaa sitä, että heidän yhteisönsä on hyvin tunnistanut ne suvut jotka ovat olleet heitä ja toisaalta ne jotka ovat olleet muita – toiseuden historiaa. Halu vasta-argumenteille herää myös Lähteenmäen väitteestä, että kollektiivinen maanomistus alkoi rapautua 1800-luvun lopun Lapissa individualismin ja omaisuuden yksityistämisen vuoksi. Ongelmallinen on myös hänen väitteensä, että Suomen Lappi syntyi vasta autonomisen Suomen myötä.¹¹² Pitää näet muistaa, että Kemin Lappi oli kirkollisessa hallinnossa ollut osa Suomea ja Turun hiippakuntaa 1300-luvulta lähtien. Toki valtiopoliittisessa konstellaatiossa Suomen Lappi muodostui vuonna 1809. Joka tapauksessa on syytä pitää mielessä, että nykypäivän voimakas vastakkainasettelu suomalainen – saamelainen ei välttämättä ollut priorisoiva tekijä 1800-luvun Lapissa.

Oman keskeisen tutkimuskohteensa Lapin historiassa on muodostanut maankäytön ja maanomistuksen historia. Maankäyttö kytkeytyy kysymykseen maanomistuksesta. Tämän tutkimuksen tavoitteissa varsinkin maanluonto- ja verotusasiat nivoutuvat olennaisesti myös maandisponointiproblematiikkaan. Lähes kaikki Ylä-Lapin kiistat nykypäivinä ovat kulminoituneet nimenomaan maanomistuskysymykseen, mainittakoon muun muassa pitkälinen kiista metsähakkuista. Jo 1980-luvun alussa leimautivat Kessin alueen metsistä kiistat, joihin kytkettiin nopeasti myös omistusoikeus.¹¹³ Vastakkain ovat olleet ennen kaikkea Saamelaiskäräjät saamelaisen kansan valtuuttamana valtiota ja sen metsähallitusta vastaan. Toisaalta ristiriitoja on ollut saamelaisiksi ja lappalaisten jälkeläisiksi itsensä lukevien kesken, mutta yhtäältä ongelmia on ollut myös Lapin paikallisten asukkaiden ja valtiovallan välillä. Jonkinasteisia erimielisyyksiä on ollut myös paikallisilla asukkailla keskenään.¹¹⁴ Apua nykypäivän ongelmiin on haettu historiasta, jota on kuitenkin tutkittu alkuperäislähteiden avulla perin niukasti.

Saamelaisten näkemyksen ja ennen kaikkea Saamelaiskäräjien lausuntojen mukaan lapinkylä omisti alueensa maan, ja sitä myös hallinnoitiin paikallisesti kyläjärjestelmän sisällä. Omistamistaan maista ja vesistä eli lapinveromaistaan saamelaiset maksoivat myös veroa, jonka on katsottu olevan omistamisen keskeinen tunnusmerkki. Näitä oikeuksia ei olisi missään historian vaiheessa otettu pois, vaan valtiovalta on mielivaltaisesti siirtänyt maat valtion omistukseen erityisesti isonjaon yhteydessä. Saamelaiskäräjien maanomistustyöryhmän selvityksen mukaan valtionmaa eli valtion metsämaat Lapissa eivät ole siirtyneet laillisella perusteella eli saannolla Suomen valtiolle. Toisin sanoen saamelaisten maanomistusoikeus ei ole siirtynyt valtion omistusoikeudeksi, eikä valtion metsämaita voida selittää kiinteistöksi eikä viedä kiinteistörekisteriin.¹¹⁵

112 Lähteenmäki 2004, s. 10, 475, 480.

113 Ks. Lehtinen 2004, s.136–139. Erityisesti tohtori Jukka Nyssönen Tromssan yliopistosta on tutkinut saamelaisten asemaa suhteessa toisen maailmansodan jälkeisen ajan metsänkätö-politiikkaan Inarin alueella. Ks. erit. Nyssönen 2007: <http://hdl.handle.net/10037/1147>.

114 Julkisessa sanassa esillä olleiden kannanottojen lisäksi voidaan viitata esim. Tervo 2001 (vastine Korpijaakko-Labban tutkimukselle), Niittyvuopio 2003 (saamelaiskäräjien selvityksistä) ja Lumisalmi 2005 (Euroopan ihmisoikeuskomitean päätöksestä).

115 Saamelaiskäräjien maanomistustyöryhmän selvitys saamelaisten kotiseutualueen maankysymyksessä 2002.

Nykypäivän suuri kysymys omistuksesta ei ole kuitenkaan aivan uusi asia. Itse asiassa valtiovallan, vanhastaan kruunun ja kuninkaan omistusoikeutta maihin ja vesiin on selvitetty jo hyvin varhaisista ajoista lähtien, varsinkin oikeustieteellisen ajattelun kehittyessä 1600-luvulta lähtien. Yhdeltä osin omistusriidat kytkeytyivät kruunun himoitsemiin pohjoisen lohijokiin. Talonpojilla oli taipumus jäädä alakynteen kiistoissa mutta ei helpolla.

Uusimmissa tutkimuksissa on kiistattomasti osoitettu, että lapinkylän suvuilla oli ainakin vielä 1600-luvulla yksittäisiä nautintamaita hallinnassaan. Mutta ennen kuin tähän on päädytty, on lapinmaiden maakysymysten tutkimuksessa ollut pitkä historia. Nimenomaan nykyisen Suomen Lapin osalta matkalla on ollut muutama keskeinen tutkimus, jotka ovat luotsanneet näkemyksiä Lapinmaan maankäytön historiasta. Vielä 1900-luvulle tultaessa näkemys oli, että lappalaiset olivat joutuneet väistymään historian saatossa omistusoikeuteen perustuneen maankäytön ja kehittyneemmän talonpoikaisen maatalouskulttuurin tieltä.¹¹⁶ Pyyntikulttuurilla ei yksinkertaisesti olisi ollut tarvetta yksityisten henkilöiden maanomistukseen. Kysymys on myös kietoutunut lapinkylän, lapinveron ja lapinveromaiden väliseen problematiikkaan, siihen minkälainen oli lapinkylään kuuluneiden maksama lapinvero luonteeltaan: oliko se talonpoikaiseen maaveron verrattava vai henkilökohtaisen maksukyvyyn mukaan määräytynyt vero?¹¹⁷

Kruunun maanomistuksen peruslähtökohtana on tutkimuksissa vanhastaan katsottu olleen Kustaa Vaasan plakaatti vuodelta 1542, jossa hän julisti erämaiden kuuluvan ”Meille, Jumalalle ja Ruotsin kruunulle”. Kaksi vuotta myöhemmin 1544 Kustaa Vaasa kohdisti kirjeessään määräyksensä erityisesti Lapinmaahan ja katsoi lapinmaiden olevan vapaita kaikille käytettäväksi – Lappi oli kuninkaalle ”res nullius”. Kustaa Vaasan näkemykset kruunun ylioikeudesta pohjautuivat keskiaikaisiin kuninkaallisiin tavoitteisiin saada asumattomat maat kruunun hallintaan. Kuninkaan, keskushallinnon ja aateliston asema vahvistui Ruotsin valtakunnassa talonpoikiin nähden 1500-luvulta lähtien ja huipentui 1600-luvulla eurooppalaisen keskiaikaisen feodaalijattelun ja -oikeuden leviämiseen.¹¹⁸ Se näkyi ennen kaikkea läänitysjärjestelmän vahvana otteena yhteiskunnassa. Samalla myös maanomistus alettiin nähdä erivahvaisina osaoikeuksina.

Itse käsite omistus on historiassa ongelmallinen, ja se on ollutkin moninaisten oikeus- ja oppihistoriallisten tutkimusten kohteena.¹¹⁹ Oppijärjestelmä niin sanotusta jaetusta omistusoikeudesta (dominium directum/utile) oli kehittynyt sydänkeskiajan Euroopan yliopistoissa¹²⁰ ja perustui yhteiskunnan hierarkkisuuuteen. Kruunu oli kaiken maan alkuperäinen omistaja ja myös maiden varsinainen omistaja (dominium directum), joskin myös yksityinen aatelinen oli perintömaidensa täydellinen omistaja. Talonpojilla oli tiloihinsa sen sijaan vain perinnöllinen käyttöoikeus (dominium utile). Vastaavasti kehittyi myös eritasoinen maanluontoajattelu, jonka mukaan maa saattoi olla rälssi-, vero- eli perintö- tai kruununluontoista.

116 Lang–Haataja 1931, s. 7–8, 13.

117 A. Vahtola 2003, s. 72.

118 Jutikkala 1983, s. 15–16.

119 Omistuskäsitteen historiaan on Suomessa viimeksi perehtynyt syvällisesti oikeustieteilijä Päivi Paasto (erit. Paasto 1994).

120 Paasto 1994, s. 36–51.

Talonpojalla ei voinut olla missään tilanteessa dominium directumia tilaansa, vaan se oli aina joko kruunulla tai aatelisella. Siksi kruunulla oli myös oikeus rajoittaa talonpojan asemaa tilansa suhteen.¹²¹

Ruotsin valtakunnassa jaetun omistusoikeuden ajattelu sai valtaa erityisesti 1600-luvulla, jolloin suurvalta myös läänitti keskeisiä osia valtakunnasta aatelistolle. Ruotsiin liitetyistä Itämeren eteläisistä provinseista ja Baltiasta tuli valtakuntaan myös suuri joukko aatelissukuja, jotka olivat hallinneet keskiajalta lähtien feodaalisessa läänitysjärjestelmässä maitaan. Siellä talonpojista oli huomattava osa sidottu turpeeseen, eivätkä he omistaneet viljelemiään maita.

Veronmaksu toimi hallintasuhteen määrittäjänä. Kun talollinen maksoi kruunulle tilansa verollepanojen yhteydessä määritellyn maankäytön mukaisen veron, hänellä oli perintöoikeudellinen omistus tilaansa. Valtiovalta tiukensi 1620-luvulta lähtien otettaan tiloihin, sillä jos verot jäivät maksamatta, siirtyi tila kruunulle. Kolmen tyyppisen maanluonnon lisäksi oli olemassa myös kylien ja pitäjien yhteismaita ja yleismaita eli allmenningejä, jotka kuitenkin katsottiin kuuluvan viime kädessä kruunulle. Yleismaalle uuden tilan perustaneesta tuli kruunun uudistilallinen. Ongelmana oli Lapinmaa, sillä siellä ei ollut tilajärjestelmän piiriin kuuluneita talonpoikia, mutta myös lapinmaiden oikeuksista oli maaherralla oikeus päättää.¹²² Mielenkiintoista myös on, että juuri 1600-luvun puolivälin tienoilla Lapissa otettiin käyttöön veromaa-käsite, jonka luonnetta analysoidaan myöhemmin verotusta käsittelevässä pääluvussa. Kaikkein ratkaisevimpana juridisena perusteena kruunun oikeuteen maihin ja vesiin on pidetty vuoden 1683 metsäasetusta.

Ruotsalainen Åke Holmbäck julkaisi vuonna 1922 selvityksensä lapinveromaiden historiallisesta kehityksestä ja päätyi tulokseen, että vasta vuoden 1683 metsäasetus synnytti kruunun omistusoikeuden lapinmaihiin. Sitä ennen ne olivat olleet ei-kenenkään maita, jotka olivat lapinkylän jäsenillä elinikäisinä käyttöoikeuksina. Metsäasetuksessa määrättiin, että kyläkuntien ylimääräiset maat täytyi siirtää liikamaana kruunulle. Koska lapinkyläisten maat olivat Holmbäckin mukaan liikamaita, olivat ne siten myös kruununmaita. Holmbäckin mukaan yksittäinen lappalainen sai käräjillä käyttöoikeuden maa- ja vesialueisiin veronmaksua vastaan. Näin Holmbäckin mielestä syntyi käsite lapinveromaa, johon lappalaisella ei ollut kuitenkaan omistusoikeutta.¹²³

Holmbäckin näkemykset saivat kantavan perustuksen myös Suomessa, kun suomalaisen maanomistuskysymyksen ja -historian ehkä vaikutusvaltaisain selvitysmies Kyösti Haataja yhtyi Holmbäckin ajatuksiin. Haataja myös nojautui toisen ruotsalaisen tutkijan Gustav Göthen näkemyksiin, että erityisesti vuoden 1673 asutusplakaatin selvitystyö vahvisti kruunun omistusoikeutta lapinmaihiin. Siksi Haatajan mukaan lappalaisilla ei ollut yksityistä omistusoikeutta maihinsa, vaan ainoastaan elinkautinen nautintaoikeus perillisille kuuluvalla etuoikeudella. Haataja esitti, että vuoden 1673 jälkeen uudistilojen verotus ja maanluonto olivat samantaisia Lapinmaassa kuin talollisilla muuallakin valtakunnassa.¹²⁴

121 Jutikkala 1958, s. 142–146; Jutikkala 1983, s. 34–35.

122 Göthe 1929, s. 193; Haataja 1940, s. 52–53.

123 Holmbäck 1922, s. 26–47, 41–42.

124 Haataja 1940, s. 52–56.

Holmbäckin luomat näkemykset pysyivät vuosikymmenestä toiseen peruslähtökohtana lapinmaiden maankäytön historiassa, mutta myös eräviä säröjä alkoi esiintyä. Ruotsalainen Gunnar Prawitz totesi selvityksessään lapinveromaista vuonna 1967, ettei ole nähtävissä Holmbäckin esittämää vuoden 1683 metsäasetuksen merkitystä lapinmaiden kruununmaaluonteen vahvistajana. Vasta 1760-luvulta eteenpäin lapinveromaat alettiin nähdä kruununluontoisina. Keskeisenä oikeustapauksena Prawitz nostaa esille Kuusamon Haukiniemen uudistilan maanluontokysymyksen 1730-luvulla. Siinä vastoin alioikeuden näkemystä tilan perintöluontoisuudesta ylemmät oikeusasteet ja kuningas katsoivat tilan olevan kruununluontoisen.¹²⁵ Tapaus Haukiniemi onkin ollut jo lähes vuosisadan ajan Lapin-tutkimuksen ja saamelaisten maanomistuskysymyksen yksi peruspilari. Siihen on kulminoitunut koko problematiikka yksinkertaisuudessaan. Tosin vielä Filip Hultblad totesi tutkimuksessaan vuonna 1968, että lapinkylien jäsenillä oli vain vahva käyttöoikeus maihin, ei omistajaoikeutta, ja tästä käyttöoikeudesta he maksoivat veroa.¹²⁶

Mauno Hiltunen tarkasteli vuoden 1978 tutkimuksessaan yksityiskohtaisesti Enontekiön Lapin asutusta ja maankäyttöä 1500-luvulta 1800-luvun alkuun. Hän päätyi tulokseen, että kruunun maanomistus ei ollut voimassa 1600-luvulla Lapis- sa eikä sille ollut asiallista perustettakaan. Saamelaisilla olivat hallinnassaan lapinkylän sisällä suku- ja perhealueet. Hiltusen mukaan oikeus tunnusti myös kiistatta sekä saamelaisten että uudisasukkaiden oikeudet maahan, kun ne pystyttiin käräjillä osoittamaan laillisiksi. Oikeus alkoi myös viimeistään 1600-luvun lopulla tulkita sukualueita yksityisomaisuutena.¹²⁷

Hiltunen tarkensi myöhemmin artikkeleissaan maanluontokysymystä ja totesi, että 1700-luvun puolivälin jälkeen perinteisen saamelaisen kiinteistöjaotuksen merkitys laski. Samalla myös lapinkylän merkitys hallintoyksikkönä katosi. Hiltusen mukaan vuoden 1695 verouudistuksesta huolimatta voudit tulkitsivat ohjeita vapaasti muun muassa tiukkojen määräsummien osalta. Veromailla ei ollut veronkannon kannalta mitään merkitystä, mikä johti siihen, että viranomaiset saattoivat sivuuttaa kokonaan saamelaisen kiinteistöjaotuksen ja lapinmaista tuli kruununmaita. Kehitys oli samanaikainen muualla valtakunnassa käynnissä olleen maareformin, isonjaon, kanssa. Hiltusen mukaan vasta isonjaon toimituksissa saattoi Lappiin syntyä valtionmaata.¹²⁸

Ruotsalaistutkija Nils Arellin mukaan saamelaisten oikeusasema maihinsa nähden oli vahva erityisesti vuoden 1695 verouudistuksen jälkeen. Se oli vakiinnuttanut perinteisen saamelaisen maanjaotuksen. Oikeuden näkemys yksityisistä veromaista kuitenkin katosi Arellin mukaan 1780-luvulla, kun poronhoito muuttui hyvin ekstensiviseksi ja hämärsi yksittäisen saamelaisen maankäytön rajoja. Laidunmaat tulivat yhä enemmän kollektiiviseen käyttöön.¹²⁹ Samaan tulokseen on päätenyt myös Kaisa Korpijaakko-Labba tutkiessaan Jokkmokin käräjäpöytäkirja-ai-

125 Prawitz 1967, s. 30–31.

126 Hultblad 1968, mm. s. 80–83.

127 Hiltunen 1978, s. 87, 204–206.

128 Hiltunen 1983, s. 206–213.

129 Arell 1977, s. 68–70, 272–274.

neistoa, mutta hänen mukaansa kehitys yksityisestä kollektiiviseen maankäyttöön, ”kylän maahan”, oli alkanut jo heti vuoden 1760 jälkeen. Yhtenä oleellisena syynä maankäytön muutoksen olisi Korpijaakko-Labban mukaan ollut poronhoidon kriisi.¹³⁰

Norjassa perusteos maan pohjoisimman osan oikeuskäytännön historiaan on Sverre Tønnesenin vuonna 1972 julkaisema väitöskirja oikeuksista maahan Ruijassa. Tønnesen keskittyy tarkastelemaan Ruijan alueen yleismaiden, ”Finnmarksalmenning”, hallinnollis-oikeudellista historiaa ja omistuskysymystä erityisesti vuoden 1775 kuninkaallisen resoluution ja 1860-luvun lainsäädännöllisten toimenpiteiden valossa. Tønnesenin mukaan aiemmin sekä kruunun että paikallisten asukkaiden hallitsema yleismaa siirtyi 1800-luvun jälkipuolen lainsäädännössä pelkäämään valtion omistukseksi. Esimerkiksi Koutokeinon asukkailla oli tosiasiallinen nautintaoikeus alueisiin, joilla he olivat harjoittaneet elinkeinojaan vuosisatojen ajan. Nautinta on ollut kiinteää, katkeamatonta ja pitkäaikaista. Tønnesen painottaakin, että käsite yleismaa oli esiintynyt jo ennen 1700-luvun puoltaväliä ja on tarkoittanut sananmukaisesti yleismaata; siksi sitä tulisi myös nykyaikana hallita yhteisessä aluehallinnollisessa elimessä.¹³¹ Näkemyksillä oli kauaskantoiset seuraukset, sillä vuoden 2005 Finnmarksloven eli Ruijan sisämaiden hallinnan luovuttaminen paikallisille asukkaille oli lähtökohdiltaan pitkälti Tønnesenin 1970-luvun linjausten mukainen.

Lars Ivar Hansen kohdisti tutkimuksensa vuonna 1986 julkaisemassaan teoksessa saamelaisten maaomistukseen Etelä-Tromssan alueella 1600-luvulla. Tarkastelun kohteena olivat niin sanotut ”finnejorder” eli lapinmaat ja rannikkosaamelaisten kameraaliset oikeudet taloudellisten ja väestöllisten olosuhteiden näkökulmasta. Finneordene tai englanniksi Sami allodium oli Hansenin mukaan 1600-luvulla linkki saamelaisten oman traditionaalisen maankäytön ja norjalaisen maanomistusjärjestelmän välillä. Siinä saamelaiset pystyivät varmistamaan omien perinteisten maittensa hallinnan mutta samalla toimimaan yleisvaltakunnallisen hallintajärjestelmän sisällä.¹³² Tulos on erinomaisen mielenkiintoinen myös Suomen Lapin 1600- ja 1700-luvun maankäyttöä ajatellen.

Lähtölaukaus Suomen saamelaisten maa- ja vesioikeuden historialliselle tutkimukselle oli Heikki J. Hyvärisen vuonna 1979 julkaisema selvitystyö saamelaisten kiinteistöistä oikeudessamme. Se myös toimitettiin valtion komiteanmietintönä. Pohjoismainen saamelaisinstituutti oli tuolloin käynnistänyt historiallis-oikeudellisen tutkimusprojektin saamelaisten oikeuksista maihin ja vesiin. Hyvärinen korosti lapinkylän asemaa yhtenä kokonaisuena kiinteistöinä. Siksi esimerkiksi vuoden 1683 metsäasetus ei voinut koskea Lappia, koska kaikki maa oli laillisen kiinteistöoikeuden tunnusmerkit täyttävän lapinkylän sisällä. Sen osoitti Hyvärisen mielestä myös vuoden 1695 verollepano, johon liittynen vakinaisen veron hän tulkitsi maaveroksi. Kiinteistöyksikön eli lapinkylän vero merkittiin maakirjaan, lapinkylällä oli lailliset rajat ja uudisasukkaan oli saatava hyväksyntä uudistilalleen myös

130 Korpijaakko-Labba 2000, s. 126; Korpijaakko-Labba 2005, s. 320–374.

131 Tønnesen 1979, s. 306–315. Vuoden 1972 julkaisusta otettiin toinen painos vuonna 1979, mutta asiasisältöön ei tekijä tehnyt muutoksia.

132 Hansen 1986, s. 38–47, 99–101, 137–138.

lapinkylältä. Kyläkunta myös myönsi jäsenelleen veromaan käyttöoikeuden, jonka laajuus ja laatu olivat Hyvärisen mukaan suhteessa jäsenen maksamaan veron suuruuteen.

Vasta vuoden 1749 uudisasutusplakaatti hävitti Hyvärisen mukaan saamelaisen maaoikeuden, kun lapinkylille kuuluneet maat siirtyivät uudisasukkaiden halluuteen. Uudisasutuksen vuoksi lapinkylien kiinteistöoikeus jäi myös pois oikeuskäytännöstä, mutta siitäkään huolimatta valtionmaa-käsitettä ei voida sijoittaa lapinkylien alueelle. Hyvärisen mukaan lapinkylä ilmeisesti hävisi lapinveron maksun kohteena Suomessa autonomian aikaan siirryttäessä, ja lopullisesti lapinvero lakkautettiin vuonna 1924 annetulla lailla eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Se ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että itse lapinkylä kiinteistönä olisi lakkautettu tai lapinkylän omistusoikeus kiinteistöön.¹³³

Hyvärisen tulosten pohjalta oikeushistoriallista tutkimustyötä jatkoi Kaisa Korpijaakko, jonka työn hedelmät huipentuivat vuoden 1989 väitöskirjaan Länsipohjan Lapin saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa ennen 1700-luvun puoltaväliä. Varsinaisesti juuri hänen tutkimuksensa ovat tuoneet saamelaisten maaoikeudet aktuaaliksi yhteiskunta- ja oikeuspoliittiseksi kysymykseksi Suomessa, mutta hänen väitöskirjansa on vaikuttanut voimallisesti myös Ruotsin ja Norjan saamelaisten maaoikeuskysymyksiin.¹³⁴ Korpijaakko esitti tutkimustuloksiaan varsin pitkälle jo vuonna 1985 ilmestyneessä saamelaisten maanomistusoikeuksia käsittelevässä tutkimuksessaan. Siinä hän totesi, että Länsipohjan Lappien saamelaisten maankäyttö on täyttänyt kaikki omistusoikeuden täyttymistä koskevat ehdot, eikä valtion oikeutta ja -maata ole voinut syntyä lapinkyliin sisälle. Lapinveromaat olivat lappalaisten omistamia perintömaita.¹³⁵

Korpijaakko syvensi työtään väitöskirjassa, jossa hän otti tarkasteltavakseen Rounalan lapinkylän käräjäpöytäkirja-aineiston vuosilta 1639–1734. Kuten Korpijaakko itse toteaa, tarkastelun kohteeksi valittiin erityisesti laajamittaiseen poronhoitoon perustunut maankäyttö yhden lapinkylän puitteissa. Väitöskirjan mukaan saamelaisten veromaita käsiteltiin 1600-luvulla tuomioistuimissa täysin vastaavasti kuin talonpoikaistiloja. Saamelaisilla oli veromiehenoikeus talonpoikien tapaan, ja heidän perintö- eli lapinveromaansa muodostivat veronmaksun perustana verotiloihin rinnastettavia kiinteistöjä. Keskeisenä esimerkkinä Korpijaakolla on Kuusamon Haukiniemen uudistilan maanluontokysymys. Korpijaakko kiistää ensiksikin jyrkästi näkemyksen, että vero olisi ollut puhtaasti henkilökohtainen ja toiseksi sen, että maa ei olisi ollut verotuksen kohteena, vaan siihen olisi ollut vain tilapäinen nautintaoikeus.¹³⁶ Tietysti voidaan kysyä, ovatko nämä kaksi väittämää välttämättä toisiaan poissulkevia. Ongelmana on myös se, että Korpijaakko yleistää Kuu-

133 Hyvärinen 1979, s. 34–35, 44, 56–57, 70–72, 108–109.

134 Ruotsissa esim. vuoden 2005 joulukuussa ilmestynyt tunturialueiden omistusoikeuskysymyksiä käsittelevä raportti siteeraa suoraan Korpijaakon väitöskirjan ruotsinnosta. Salmonsson 2005.

Ruotsinnos väitöskirjasta: Korpijaakko-Labba 1994. Myös norjalainen oikeustieteilijä Geir Hågvar analysoi saamelaisten historiallista asemaa Korpijaakon väitöskirjan pohjalta. Hågvar 2006.

135 Korpijaakko 1983 I, s. 156–159; Korpijaakko 1983 II, s. 266–271. Kaksiosaisen teoksen tittelisivulla on merkitty painovuodeksi 1983, vaikka julkaisuvuosi on 1985. Tästä eteenpäin viitataan tittelisivun painovuoteen.

136 Korpijaakko 1989, s. 87–88, 440, 464–465, 582–588.

samon uudistilan tapauksen koko Lapinmaata ja lappalaisten maankäyttöä koskevaksi.

Korpijaakon väitöstutkimus keskittyi yhteen lapinkylään, poronomadismiin ja pääasiassa 1600-luvun tilanteeseen. Niinpä tutkimuksessa ei sivuttu muun muassa mielenkiintoista näkemystä lapinkylän maiden muuntumisesta kollektiiviseksi omistukseksi. Hän (Korpijaakko-Labba) pyrki jatkamaan teemaansa vuonna 2000 ilmestyneessä teoksessaan saamelaiden oikeusasemasta Suomessa 1700-luvulta nykyaikaan saakka. Teosta vaivaa kuitenkin viimeistelemättömyys, pamfletinomainen ilme ajankohdan sukukiistojen vuoksi ja lähdepohjan kapeus suhteessa tutkimusteeman laajuuteen.

Korpijaakko-Labban mukaan vuoden 1760 lapinvoudin ohjesääntö oli ratkaiseva syy sille, että lapinveron maksajat, siis lapinkyläisten jäsenet, siirrettiin vuoden 1767 maakirjassa [tosiasiassa vuoden 1763 maa- ja veronkantokirjassa] uudistilallisiksi Enontekiötä, Inaria ja Utsjokea lukuun ottamatta (nykyisen Suomen Lapin alueella). Näin ”lappalaisia” ei enää tämän jälkeen ole ollut Suomen kiinteistöjärjestelmässä ”itsenäisenä maan ja veden omistuksen kohteena muualla kuin Enontekiöllä, Utsjoella ja Inarissa.” Korpijaakko-Labba toteaa, että muualla historiallisen Kemmin Lapin alueella lappalaisoikeudet katosivat lappalaisten siirrettyä tilallisten ryhmään. Ydinnäkemyksessä on se, että niin sanottujen kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaisten maksama lapinvero oli 1900-luvulle saakka maakirjoihin merkittyä maaveroa, jonka lapinkylä maksoi solidaarisesti, kuten se oli tehnyt vuodesta 1695 lähtien. Korpijaakko-Labban mukaan lapinkyläjärjestelmä ei lakannut kiinteistöoikeudellisessa mielessä ja siksi juuri näillä edellä mainituilla historiallisilla lapinkylillä on ns. parempi oikeus issosajaossa valtiolle erotetuille maille.¹³⁷

Korpijaakon tulosten pohjalta ja lähtökohdista on Nils Johan Päiviö tarkastellut lapinveromaakysymystä Ruotsissa ja painottanut poronomadien veromiehenoikeyttä laidunmaillaan. Hän on pureutunut Labban ja Simman sukujen historiaan Tingevaaran lapinkylässä ja myöhemmässä Jukkasjärven seurakunnassa. Päiviön mukaan suvut omistivat rajatut lapinveromaansa, eikä kukaan muu saanut niitä hyödyntää. Kuitenkin vuoden 1751 valtakuntien rajasopimuksen jälkeen tapahtui muutos, sillä aiemmin yksityisomistuksessa olleet lapinveromaat muuttuivat vähitellen kollektiivisiksi. Se tapahtui Päiviön mukaan erityisesti vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännön jälkeen ja viranomaisten toimesta käräjäoikeuksissa. Muutos merkitsi myös yksittäisen saamelaisen oikeusaseman heikkenemistä maankäyttökysymyksissä. Ratkaiseva muutos kollektiiviseen maankäyttöön näkyi sitten myös Ruotsin vuoden 1886 poronhoitolaissa.¹³⁸ Norjassa saamelaiden maa-oikeuksia tutkinut Otto Jebens on päätyneet vastaaviin tuloksiin, toisin sanoen muutoksen individualistisesta lapinkylän yhteiseen maankäyttöön. Tosin Jebens on tukeutunut historiananalyysissään pitkälti Korpijaakko-Labban tuloksiin.¹³⁹

137 Korpijaakko-Labba 2000, s. 22, 84–94, 223–224. Valtion omistusoikeuden kyseenalaisuudesta ks. myös Korpijaakko-Labba 2003, s. 299–350. Korpijaakko-Labba on tuonut esille artikkeleissaan johdonmukaisesti vuoden 1989 väitöskirjansa ja vuoden 2000 tutkimuksensa näkökohdat, eikä niissä ole varsinaisesti uusia tutkimustuloksia; näin esim. Korpijaakko-Labba 2005, s. 320–374, jossa kerrataan vuoden 2000 tutkimuksen keskeisiä väittämiä. Erit. Korpijaakko-Labba 2005, s. 321.

138 Päiviö 2001, s. 11–14, 22–23, 125–128; Päiviö 2003, s. 137–145.

139 Jebens 1982; Jebens 1999.

Ruotsin ja Norjan saamelaisten historiasta on kirjoitettu runsaasti alkaen suurista lappologeista K. B. Wiklundista, Ørnulv Vorrenista ja Ernst Mankerista. On kuitenkin huomattava, että Ruotsissa ja Norjassa tutkimuskohteina ovat olleet nimenomaan tunturisaamelainen väestö ja vahvasti poronomadismiin kytkeytynyt elämänmeno. Sen sijaan esimerkiksi nykyisen Ruotsin Lappien metsäsaamelaisten historiasta ei ole saatavissa juurikaan tutkimusta. Gustav Göthen klassikko Uumajan Lapin uudisasutuksesta päättyy sekin käytännössä vuoteen 1749. Tuorein norjalainen yleisesitys saamelaisten historiasta on Lars Ivar Hansenin ja Bjørnar Olsenin kirjoittama ”Samenes historie fram til 1750”, jossa on myös tiivis, osin kriittinenkin arvio Lapin maanhallinnan historiasta ja siihen liittyneestä tutkimuksesta.¹⁴⁰

Uusinta norjalaista saamentutkimusta edustaa Steinar Pedersenin vuonna 2006 hyväksytty väitöskirja ”Lappekodisillen i Nord 1751–1859”, jossa hän valaisee seikkaperäisesti Strömstadin rauhansopimuksen yhteydessä vuonna 1751 laaditun lisäpöytäkirjan eli niin sanotun lappe-kodisillin merkitystä Norjan ja Suomen välisellä rajaseudulla. Väitöskirjan tavoitteena on osoittaa saamelaisten oikeuksien vahvistuminen sopimuksen myötä ja 1850-luvun rajasulun negatiiviset vaikutukset saamelaisten elämään. Pedersenin mukaan lappe-kodisilli ei koskenut pelkästään poronhoitajia rajan molemmin puolin, vaan se vahvisti mahdollisuudet saamelaisten perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen laajemminkin Jäämeren rannikolta Suomen Lappiin. Rajasulku kuitenkin mursi traditionaaliset oikeudet.¹⁴¹ Tutkimus etenee detaljmaisesti ja tapahtumakerronnallisella tasolla, mutta se tarjoaa lisävalaistusta varsinkin norjalaisviranomaisten toimenpiteistä ja tavoitteista pohjoisessa. Pedersen on käyttänyt suomalaista lähdeaineistoa hyvin vähän.

Moderni saamelaisjuridinen tutkimus sekä Norjassa että Ruotsissa on kohdistunut erityisesti saamelaisen luonnonoikeuden selvittämiseen. Siten se ei liity varsinaisesti historiatieteen tutkimuskysymyksiin.¹⁴² Ruotsalainen tutkija Marie B. Hagsgård on painottanut, että saamelaisten porohoito-oikeudet perustuvat ylimuistoiseen nautintaan, eivätkä heidän maankäyttöoikeutensa ole seurausta mistään valtion poliittisista päätöksistä. Ruotsissa poronhoito onkin historiaan tukeutuen määritelty saamelaiseksi, ja sen harjoittamiseen ovat vuoden 1928 lain myötä oikeutetut ainoastaan lapinkylän jäsenet. Lain myötä ne saamelaiset, jotka eivät harjoittaneet poronhoitoa, jäivät lapinkylän ulkopuolelle. Seurauksena on ollut nyky-aikaan saakka jatkuneet riidat metsästäjä- ja kalastajasaamelaisten ja porosaamelaisten välillä.¹⁴³

Norjan oikeuskehitys on poikennut valtiopoliittisista syistä Suomesta, eivätkä juridiikan ongelmat mahdollista kovin syvälliseen Lapin oikeushistoriallisen aseman keskinäiseen vertailuun. Oikeustieteilijä Geir Hågvar julkaisi vuonna 2006 laajan kartoituksen ruijansaamelaisten oikeusajattelusta. Tarkastelu keskittyy alueen

140 Hansen-Olsen 2004.

141 Pedersen 2006. Väitöskirjassa ei ole valmistumisvuotta, mutta se on päivätty vuonna 2005. Itse väitös ja tutkimuksen hyväksyminen tapahtuivat vuonna 2006.

142 Muun muassa Christina Allard väitteli vuonna 2006 Luulajan teknillisessä yliopistossa Ruotsin ympäristölainsäädännön ja saamelaisten tapaoikeuden välisestä suhteesta. Vertailukohtinaan hänellä olivat Uuden Seelannin ja Kanadan vastaavat lainsäädännölliset ratkaisut. Historiallinen osa tutkimuksesta perustuu tutkimuskirjallisuuteen. Allard 2006.

143 Hagsgård 2003, s. 121–125, 129–130.

pääelinkeinon eli poronhoidon juridiseen asemaan. Hågvar nostaa esille muun muassa Koutokeinon talvilaidunmaat, Finnmarksvidda, jotka muodostavat alueen sisäisen maanjaottelun, oikeudellis-hallinnollisen ja laajemmin kulttuurillisen perustan. Nykyaikana on erityisesti individualismi korostunut saamelaiden maankäytössä talolliselinkeinojen seurauksena. Saamelaisen alkukansan (”urfolk”) poronhoitosiijat muodostavat Hågvarin mukaan myös ILO:n alkuperäiskansasopimuksen tarkoittamat omat instituutiot.¹⁴⁴

Pohjoismaisen saamelaisneuvoston 1970-luvulla asettamat päämäärät näyttävät saavutetun, mutta Suomessa on viime vuosina nostettu esiin toisenlaistakin tutkimustietoa erityisesti valtionmaiden käyttöoikeuksia selviteltäessä ja saamelaislakeja valmisteltaessa. On myös huomattava, että kaikki edellä esitetyt lapinmaiden maankäyttöä valaisevat tutkimukset ovat pureutuneet lähinnä porosaamelaiden oloihin ja vain vähäisessä määrin jos ollenkaan historiallisen Kemin Lapin alueisiin.

Tohtori Juhani Wirilander on päätenyt vuonna 2001 oikeusministeriölle valmistelemassaan lausunnossa siihen, että ei ole riidatonta näyttöä siitä, että lapinkylä olisi omistanut alueensa. Sen sijaan yksityisillä lapinkylän osakkailla on aikoinaan ollut omistusoikeus veromaihinsa. Kruunun ote voimistui Wirilanderin mukaan erityisesti 1790-luvulta lähtien metsien taloudellisen arvon kohotessa, joten monet lapinkylien saamelaisista siirtyivät uudistalollisiksi asemansa turvatakseen. Metsähallinnon myötä 1800-luvun jälkipuolella valtion ote oli jo vahva Lapissa. Niinpä vuoden 1925 isojakolakia säädettäessä ei Enontekiöllä, Utsjoella ja Inarissa edellytetty olevan kuin valtion metsämaata sekä tiloille ja kruununmetsätorpille kuulunutta maata.¹⁴⁵ Tuoreinta lainopillista tutkimusta Suomessa edustaa Juha Joonan selvitys Tornion ja Kemin Lappiin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista vuodelta 2006. Siinä Joonan osoittaa, kuinka Kamarikollegion vuoden 1742 linjauksen myötä lapinmaat määriteltiin kruununmaaksi. Joonan mukaan paras oikeus historiallisten lapinmaiden käyttöön on alueiden alkuperäisten asukkaiden jälkeläisillä, joiden määrittelyssä suhteessa nykyajan saamelaisuuteen on tiettyjä ristiriitaisuuksia.¹⁴⁶

Anu Vahtolan lisensiaatintutkimus Kemin Lapin saamelaisesta verotuksesta 1555–1673 on tuorein ja kattavin vanhinta Lapin verotusta tarkasteleva tutkimus Suomessa. Siinä hän päätyy päinvastaiseen lopputulokseen kuin Korpijaako nimenomaan 1500- ja 1600-luvun verotuksen osalta. Vahtola osoittaa, että vuoteen 1673 mennessä saamelaiden verotus ei ollut maaverotusta, vaan lapinvero määräytyi yksittäisen henkilön henkilökohtaisesta maksukyvyistä. Maa-alueilla ei ollut vaikutusta yksittäisen saamelaisen veroon, joskin Vahtolan mukaan käräjäoikeuksissa alettiin vähitellen 1600-luvun jälkipuolella katsoa, että veronmaksu oli maankäyttöoikeuden edellytys. Syntyi käsite lapinveromaa. Lapinveroa ei voida kuitenkaan rinnastaa täysin talonpoikaiseen maaveroon 1600-luvulla.¹⁴⁷

144 Hågvar 2006, esim. s. 128, 336–339, 377–380. Muun muassa Suomen puolella on haluttu elvyttää vanhojen porokyliden paimennus paliskuntajärjestelmän sijaan.

145 Wirilander 2001, s. 24, 33, 36–37, 62–63.

146 Joonan 2006.

147 A. Vahtola 2003, s. 101, 165.

Nykysaamelaiset korostavat myös yhteisen Saamenmaan ei-valtiollista rajoittamattomuutta, mutta väistämätön tosiasia on, että valtiollinen kehitys on vaikuttanut historiallisten lapinkylien alueiden maankäyttöön. Olennaisista muutoksista ensimmäinen oli vuoden 1751 Strömstadin rauhansopimus ja sen lappe-kodisilli, sitten vuoden 1809 Suomen liittäminen Venäjän valtakuntaan, Norjan liittäminen Ruotsiin, vielä vuoden 1852 Suomen ja Norjan välinen rajasulku sekä vuoden 1889 rajasulku Suomen ja Ruotsin välillä – tietysti myös Norjan ja Suomen itsenäistymisen 1900-luvun puolella. Suomessa liki kaikki lapinmaiden maankäyttöä koskettavat tutkimukset ovat käsitelleet aikaa ennen Pohjoiskalotin valtiopoliittisia muutoksia. Se on erikoista, sillä esimerkiksi valtioiden välisten sopimusten oikeudellinen sitovuus suhteessa lapinmaihin on erinomaisen mielenkiintoinen tutkimuskysymys. Ainoastaan Strömstadin rauhansopimuksen lappe-kodisilli on ollut näkyvästi esillä tutkimuksissa ja toteamus rajasulkujen vaikutuksesta porosaamelaisten asemaan.

Kaiken kaikkiaan on riidattomasti osoitettu, että vielä ainakin 1600-luvulla lapinkylien suvuilla olivat yksityiset maat omistajahallintaa vastaavassa nautinnassaan. Verotus perustui ilmeisesti kuitenkin yksittäisen saamelaisen henkilökohtaiseen kykyyn eikä suoranaisesti maahan. Tunturi- eli porosaamelaisten lapinkyliissä tapahtui joskus 1700-luvulla muutos kollektiiviseen maankäyttöön, kun taas Kemmin Lapin eteläisissä lapinkyliissä lapinkyläjärjestelmä sekä lapinkyläoikeudet olisivat lakanneet 1760-luvulla suomalaisen asutuksen tullessa alueelle ja veronmaksajien siirtyessä uudisverolle. Saamelaiset olisivat jääneet suomalaiskolonisaation jälkoihin. Sen sijaan Suomen Ylä-Lapin osalta on haluttu nähdä, että lapinkyläjärjestelmä ei siellä lakannut. Alueen saamelaisten 1920-luvulle saakka maksama kollektiivinen lapinvero olisi ollut maavero, joka myös osoittaisi lapinkylän omistaneen yhtenä kollektiivisena kiinteistöoikeudellisena yksikkönä alueensa maat ja vedet. Siksi maakirjoilla ja niitä edeltäneillä vastaavilla merkinnöillä olisi myös täysi todistusvoima kiinteistöoikeuksien olemassaolosta historiassa. Valtiolla ei olisi ollut historian missään vaiheessa laillista saantoa kyseisten lapinkylien maahan. Edes isossajaossa ei valtiolle olisi syntynyt omistusoikeutta lapinmaihin.¹⁴⁸ Toisaalta on katsottu, ettei tällaisesta lapinkylän omistusoikeudesta ole riidatonta näyttöä.¹⁴⁹ Lähtökohdat tälle tutkimukselle ovat siten perin mielenkiintoiset.

---

148 Saamelaiskäräjien maanomistustyöryhmän selvitys saamelaisten kotiseutualueen maakysymyksessä 2002.

149 Wirilander 2001. Historiallisten oikeuksien ongelmallisuudesta suhteessa nykyajan lainsäädäntöön ks. Joona 2006.

VARHAINEN ASUTUS JA LAPINKYLÄJÄRJESTELMÄN MUOTOUTUMINEN

SUOMENNIEMEN JA LAPIN ASUTTAJAT

GENEETTINEN JA KIELELLINEN ALKUPERÄ

Inhimillisen toiminnan yksi peruselementti on asuminen. Perheyhteisö on tarvinnut suojaa ja lämpöä luonnonoloja vastaan, joten hyvien ravinnonsaantimahdollisuuksien äärelle on tehty suoja – asumus. Asutus ja maankäyttö ovatkin olleet hyvin läheisesti toisiinsa vaikuttaneita inhimillisen kulttuurin muotoja. Maanviljelyskulttuurissa asumisesta tuli kiinteää, taloryhmien suppealle alueelle muodostamia kyläyhteisöjä, kun taas pyyntikulttuurissa asuinpaikka vaihtui vuodenvaihteen mukana. Suomenniemellä talonpoikainen maanviljelys oli pitkälle historialliselle ajalle saakka sekakulttuuria – erätalonpoikaista pyynnin, viljelyn ja karjanhoidon taloutta. Mutta ennen kuin olemme päässeet historiassa näin pitkälle, on tämänkin tutkimuksen haettava juuriaan kaukaa menneisyydestä.

Nykytutkimuksen perusteella juuremme ulottuvat Afrikkaan, josta ihminen leviittäytyi 100 000 vuotta sitten Etelä-Aasiaan. Sieltä leviäminen jatkui kahteen suuntaan: länteen Kaukasukselle ja itään Kiinaan. Kaukasukselta leviäminen jatkui kolmena eri kulttuurihaarana eteenpäin Eurooppaan, joskin ilmeisesti Afrikasta muutti ihmisiä myös suoraan Välimeren yli Etelä- ja Länsi-Eurooppaan. Mannerjäätikkö leviittäytyi pohjoisesta 24 000–15 000 eKr. nykyisen Pohjois-Saksan alueelle saakka, jolloin ihmiset vetäytyivät pakoalueille eli refugioille etelämmäksi Välimeren seudulle ja itään Balkanille sekä Etelä-Venäjän ja Ukrainan alueelle. Siinä vaiheessa Euroopan väestö jakaantui kahtia. Kun mannerjää alkoi vetäytyä takaisin pohjoiseen, seurasi sulavaa jäänreunaa pyytäväväestöä. Jään sulamisvesialueella oli rikas riista- ja kalakanta, joka veti pyytäjiä yhä kaukaisemmille seuduille.¹

Norjan rannikolle muodostui varhain jäädästä vapaa alue, jonne asuttajia tuli etelän refugialta, lähinnä Hampurin-Ahrensburgin kulttuurista. He saavuttivat jo 9500 eKr. pohjoisen Norjan eli Ruijan rannikon, jonne syntyi ns. Komsan kulttuuri. Mannerjään sulaessa alkoi itäiseltä refugioilta työntyä pohjoiseen asuttajaväestöä, jotka muuntuivat ensin Pohjois-Puolan Swidryn ja Luoteis-Venäjän Kundan kulttuureiksi. Tämä kulttuuriipiiri saavutti Komsan kulttuurin aikoihin noin 9500 eKr. nykyisen Suomen itäosan ja sieltä asutusrintamana Enontekiön–Inarin linjan noin 7300 eKr. Euroopan etelä- ja länsiosiin syntyi indoeurooppalainen kulttuuri-

---

1 Nuñez 1999, s. 47–58.

piiri, joka myös alkoi vähitellen työntyä idemmäksi ja pohjoisemmaksi Skandinaviaan ja Baltiaan. Pohjois-Fennoskandiasta tuli näiden eri kulttuuripiirien kohtausaluetta. Komsan kulttuuri levittäytyi todennäköisesti mannerjään sulaessa Ruijasta myös Lapin alueelle ja kohtasi itä-kaakosta Suomeen tulleen väestön. Viime vuosien arkeologiset tutkimukset osoittavat, että tunturipeuraa on metsästetty Utsjoen alueella jo noin 8250 eKr. ja pyytäjien esinemateriaali on selvästi Jäämeren rannikon Komsan kulttuuriin liittyvää. Enontekiön alueelle väestö on saapunut etelän suunnasta; varhaisimmat asuinpaikat sijoittuvat aikaan noin 7350 eKr.²

Nykytutkimuksen peruskysymyksenä on lähettäessä selvittämään väestön alkuperää ja juuria, miten väestö tulisi määrittää: geneettisesti vai kielellisesti? Vanhastaan sukulaisuussuhteita on lähestytty yksinomaan kielen perusteella, mutta nykyään juuria on alettu määrittää myös geeniperimän mukaan. Jääkauden jälkeen pohjoiseen saapuneen väestöryhmän puhumasta kielestä vallitsee nykyisin kaksi näkemyslinjaa. Vakiintuneen käsityksen mukaan ensimmäiset Suomen asuttajat olisivat puhuneet varhaista suomalais-ugrilaista kieltä, ns. varhaiskantasuomea eli suomalais-saamelaista kantakieltä.³ Siitä erkaantuivat myöhemmin kantasuomi ja kantsaame. Yhteisestä kantakielestä muistuttaa muun muassa paikannimi Simpele, kun taas saamen kielen hiihtämistä merkitsevä verbi 'cuoigat' on muistona Komsan kulttuurista.⁴

Genetiikan tuoreet tulokset viittaavat kuitenkin siihen, että varhaiskantasuomi ei voisi ajoittua alkuväestön alkuperäiskieleksi, joten myös kielentutkimuksen piirissä on jouduttu arvioimaan mahdollisia kehityslinjoja uudelleen. Ennen kaikkea uralilaisen kantakielen hajoaminen on ajoitettu liian varhaiseen aikaan.⁵ Kantakielen puhuma-alue on sijainnut Keski-Volgalla ja sen pohjoispuolella, kun taas alueen eteläpuolella Mustanmeren ja Kaspianmeren pohjoispuolella on ollut indoeurooppalaisten alkukoti. Kielten vertailevan kehityksen perusteella kantauralilainen vaihe päättyi noin 4000–3500 vuotta eKr. Suomen alueelle se olisi levinnyt yhdessä keraamisten kulttuuri-innovaatioiden kanssa ja syrjäyttänyt alkukansan puhuman paleoeurooppalaisen kielen. Sen sijaan alkuväestön geeniperimää on säilynyt nykysuomalaisiin saakka.⁶ Suomenniemen ja Lapin asuttajat polveutuvat siis ainakin osittain varhaisista asuttajista, mutta suomalais-ugrilaista kieltä, varhaiskantasuomea, olisi puhuttu nykyisen Suomen alueella vasta ehkä pronssikaudella.

Osteologiset analyysit osoittavat, että nykyisen Ylä-Lapin alueen varhaiset asukkaat hyödynsivät ravinnokseen lähinnä tunturipeuraa ja kalaa. Ne myös ohjasivat asutuksen sijoittumista.⁷ Tanskan salmien aukeneminen 7 500 vuotta sitten toi suolaisen veden pohjoiseen ja vähitellen myös suolameren eläviä, erityisesti Grönlannin hylkeen ja lohen. Runsas hyljekanta takasi pohjoisen ihmisen ravinnonsaannin, mutta populaation kasvaessa hyljekantakin pyydettiin lähes sukupuut-

2 Nuñez 1999, s. 50–58; Halinen 1999, s. 122–123; Carpelan 2003, s. 29–35; Halinen 2005, s. 16–17.

3 Makkay 1999, s. 36–37.

4 Kantakielen olemassaolosta Sammallahti 1999, s. 71–72, 88; myös Sammallahti 2003, s. 43.

5 Fonetikan ja suomalaisten juurien tutkija Kalevi Wiik on halunnut hylätä kokonaan käsityksen uralilaisen kantakielen olemassaolosta. Ks. esim. Wiik 2007, s. 35–36.

6 Ansiokas tiivistelmä nykyajan tutkimustilanteesta kielitieteen näkökulmasta on Jaakko Häkkisen aihetta käsittelevä laaja kotisivusto: www.mv.helsinki.fi/home/jphakkin/.

7 Halinen 2005, s. 16.

toon. Niinpä merenantimien lisäksi oli panostettava riistaan, ja neoliittisen kulttuurivaiheen loppuajoista lähtien noin 4000–3000 eKr. metsäpeurasta tuli tärkein riistaeläin. Viimeistään tässä vaiheessa pyyntikulttuurista tuli sesonkiluonteista ja vuotuisikiertoon perustunutta meren, järvien ja metsien antimien mukaan. Neoliittisen kulttuurin tunnusmerkkinä ilmestyi keraamisia eli savesta valmistettuja astioita pohjoisenkin asuttajien arkipäivään. Puhutaan kampakeraamisesta kulttuurista. Ilmeistä on, että nimenomaan metsäpeuran saapuminen on merkinnyt myös väestöllis-kulttuurista muutosta nykyisen Suomen alueella.

Nykyään vallitsee varhaisen puhutun kielen tapaan myös kaksi näkemyslinjaa saamelaisten alkuperästä. Yhtäältä katsotaan, että he polveutuvat ensisijaisesti siitä väestöstä, joka asutti Pohjois-Fennoskandian idän ja kaakon suunnasta heti jääkauden jälkeen. Toisaalta nähdään, että saamelaisten esi-isät ovat lähtöisin nimenomaan Komsan kulttuurista. Etelän ja kaakon suunnalta tullut suomensukuinen väestö jäi asuttamaan pääasiassa Suomen eteläpuoleisia Baltian ja Luoteis-Venäjän alueita. Tämän ”erillismallin” mukaan kaksi pientä populaatiota, pohjoinen Komsa ja etelän-kaakon suomensukuinen väestö, sulautuivat nyky-Suomen alueella yhdeksi suomalais-saamelaiseksi alkuväestöksi ja kieleksi Suomenselän kulttuurin aikana. Erillismalli selittäisi sen, että saamelaiset ja suomalaiset ovat rodullisesti varsin kaukana toisistaan mutta kielellisesti lähisukulaisia.⁸ Tosin rodullinen kaukaisuus tai paremminkin geneettinen erilaisuus on asetettu uusimmissa tutkimuksissa kyseenalaiseksi, jolloin myös edellä hahmotelluilta asutusteorioilta putoaan pohja pois.

Toisen mallin mukaan muodostumassa ollut kantasaamelaisväestö edusti varhaisinta suomalais-ugrilaista asutusta, joka levisi idän suunnasta ja jonka piiriin tuli myöhemmin väestöä myös etelästä ja sulautui heihin. Komsan kulttuurin vaikutus olisi ollut vähäinen. Arkeologi Christian Carpelanin arvion mukaan Pohjoiskalotille muodostui jo vanhemmalla kivikaudella kohtaamisvyöhyke, josta tuli jopa myöhempien aikojen kulttuurivyöhyke. Muuttoliikettä oli jatkuvasti, mutta erityisesti kivikauden lopulla 4 500 vuotta sitten eteläinen kulttuuri työntyi huomattavan voimakkaana länsiosiin Suomen aluetta.⁹

Vallitsevan näkemyksen mukaan nykysaamelaiset olisivat siis polveutuneet ensimmäisistä pohjoiseen saapuneista asukkaista. Suomalaiset polveutuisivat kantaväestöstä kielellisesti mutta geneettisesti he olisivat indoeurooppalaistuneet. Toisin sanoen historian eri aikoina Suomeen tulleet populaatioiltaan pienemmät väestöryhmät olisivat omaksuneet runsaslukuisammalta alkuperäisväestöltä suomalaisen kantakielen mutta ovat kuitenkin tuoneet mukanaan geneettisesti indoeurooppalaista verenperintöä. Suomalaiset ovat siis rodullisesti indoeurooppalaisia mutta kielellisesti uralilaista kieliperhettä yhdessä saamelaisten kanssa. Mutta kuten edellä jo todettiin, geenitutkijoiden piirissä korostetaan suomalaisten ikivanhaa pohjoiseurooppalaista pohjaa, johon on ”liittynyt indoeurooppalaisia” geenejä.¹⁰ Vallitseva tutkimuksellinen näkemys on asetettu siten kyseenalaiseksi, eikä rodullinen

8 Halinen 1999, s.127; Carpelan 2000, s. 33; J. Vahtola 2003b, s. 10–11; Sammallahti 2003, s. 43.

9 Erit. Carpelan 2000, s. 30–31 ja Carpelan 2003, s. 32.

10 Esim. Norio 1999, s. 303–305.

erilaisuuskaan päde viimeaikaisten geenitutkimusten valossa. Modernin ajan tutkimukset ovat yhä myös varsin tiukasti sitoutuneet traditioon. Saamelaiset ajatellaan primitiivitradiation näkökulmasta melkeinpä itsestään selvästi varhaisimman väestön edustajiksi. Mikään ei kuitenkaan edellytä tällaista ajattelua, vaan sekä saamelaisuus että suomalaisuus ovat muotoutuneet vähitellen eri populaatioaineksista.

Geneettisten erojen etsintään on tullut 1980-luvun lopulta lähtien kaksi tärkeää työkalua, mitokondriaalinen DNA (mtDNA) ja Y-kromosomi, joista edellinen periytyy vain äitilinjaa ja jälkimmäinen isälinjaa pitkin. Geenit periytyvät muuttumattomina vanhemmilta lapsille, mutta aikojen kuluessa niihin on tullut lukuisia mutaatioita, geenimarkkereita. Saman geenimuunnoksen omaavat väestöpopulaatiot ovat olleet toistensa kanssa tekemisissä ja/tai niillä on yhteinen alkuperä. Karkeasti yleistäen suomalaisilla on eurooppalainen äitiperimä ja itäinen isäperimä. Vastaavasti noin 45 000–50 000 vuoden ikäisen Euroopan vanhimman kantaäidin U_5 ala- eli haploryhmä $U_5b_1b_1$ on geenifrekvenssiltään tyypillinen sekä saamelaisille että suomalaisille, mutta ennen kaikkea Y-kromosomaaliset isälinjat ovat suomalaisilla ja saamelaisilla samankaltaiset.¹¹

Ruotsalaiset geenitutkijat Max Ingman ja Ulf Gyllensten julkaisivat vuonna 2006 tutkimuksen, jossa he selvittivät mtDNA:n esiintymistä neljässä saamelaisväestöryhmässä: eteläisen ja pohjoisen Ruotsin, Norjan ja Suomen saamelaisten. Näistä he erottivat vielä eteläsaamelaiset perinteiseen eli poronhoitajien ja ei-perinteiseen ryhmään. Tutkijoiden mukaan saamelaiset ovat yleensä ottaen samanlaisia muiden Euroopan väestöryhmien kanssa, mutta jotkut heidän geneettisistä markkereistaan eroavat muista väestöistä. Kokonaisuutena katsoen saamelaisen populaation muotoutumisessa on useita vaikutussuuntia ja väestön muuttoaaltoja. Saamelaisilla on kaksi mtDNA:n pääryhmää, V ja U_5b , sekä vähäisessä määrin myös haploryhmiä H, Z ja D_5 . Näistä H-ryhmä on tyypillinen mannereurooppalaisilla ja myös eteläsaamelaisilla, mutta muilla saamelaisryhmillä sitä esiintyy hyvin vähän. Toisin sanoen eteläsaamelaiset edustavat ruotsalaisten tapaan mannereurooppalaista populaatiota. Toisaalta Z-ryhmä on tyypillinen itäinen markkeri, ja sen esiintymisfrekvenssi sitoo saamelaisista muut paitsi eteläsaamelaiset ei-poronhoitajat yhdessä suomalaisten kanssa Volgan-Uralin alueen väestöryhmiin. Ingmanin ja Gyllenstenin mukaan jotkut saamelaisten ja suomalaisten sukuperästä ovat siis yhteistä Volgan-Uralin väestön kanssa. He ajoittavat näiden geneettisten yhteyksien ajallisen keston 7 000 vuoden takaa varsin lähelle menneisyyteen, sillä vielä 2 700 vuotta sitten on mitokondriaalista DNA:ta tullut saamelaiseen ja suomalaiseen väestöpopulaatioon Volgan-Uralin alueelta.¹²

Kielentutkija Pauli Saukkonen on puolestaan yhdistänyt uusinta geneettistä ja arkeologista tutkimusta kielitieteelliseen kontekstiin pohtiessaan suomalais-ugri-laisten kansojen alkuperäongelmaa. Saukkosen mukaan kaukaisimmat esisuomalais-ugrilaiset juuret ja myös kielikunnan synty ovat paleoliittisen ajan tundraseu-

11 Rosser et al. 2000, s. 1526–1543; Rootsi et al. 2004, s. 128–137. Ks. myös Saukkonen 2006, s. 41–50 ja siinä yhteydessä mainittu tutkimuskirjallisuus.

12 Ingman-Gyllensten 2006: www.nature.com/ejhg/journal/v15/n1. Published online 20 September 2006. Artikkelin yhteydessä on viitattu keskeisiin geenitutkimuksiin, jotka koskevat myös saamelaisia ja suomalaisia.

tujen peuranmetsästäjien kulttuurissa.¹³ Metsäpeura ei kuitenkaan kuulunut Fennoskandian metsäalueen eläinlajeihin jääkauden jälkeisenä niin sanottuna kivikauden atlanttisen lämpöjakson aikana, vaan vasta myöhäskivikauden ja pronssikauden mantereistuva ilmasto mahdollisti metsäpeuran leviämisen idästä Karjalaan, Suomen alueelle ja Norlantiin. Kuusimetsät loivat metsäpeuran vasomiselle sopivan biotoopin.¹⁴ Genetiikan tulosten perusteella peura olisi vetänyt idästä tullessaan myös uutta pyytäjäväestöä, jolla olisi ollut hallussaan pyyntimenetelmien innovaatiot ja muitakin kulttuurillisia uutuuksia muun muassa keramiikan ja metallinvalmistukseen liittyen.

Nykytutkimus yhdistää määrätty Y-kromosomaaliset isälinjat tiettyihin kielikuntiin ja niiden ekspansioihin. Se tarkoittaa myös sitä, että joko suomalaiset tai saamelaiset ovat vaihtaneet kieltään aikojen kuluessa, joskin kielelliset kehitysvaiheet ovat olleet hyvin monimutkaisia. Kantakieliä on ollut olemassa useita ja samoin lukuisia eriaikaisia ekspansioita. Näin ollen koska suomalaiset ja saamelaiset ovat väestögeneettisesti samanlaisia ja suomalaiset ja virolaiset puolestaan varsin erilaisia, mutta kielellisesti viro on suomelle paljon saamea läheisempi sukukieli, ovat Saukkosen mukaan eteläistä Suomea asuttaneet saamelaiset vaihtaneet kielenensä suomeksi.¹⁵ Tosin Saukkonen ei ota huomioon sitä mahdollisuutta, että virolaiset olisivatkin vaihtaneet jonkin varhemmin puhumansa – ehkä indoeurooppalaisen kielen – uralilaiseen.¹⁶ Kolmantena vaihtoehtona on vielä se, että myös saamelaiset ovat vaihtaneet kieltänsä. Joka tapauksessa itämerensuomi ja saame ovat kehittyneet samasta kielimuodosta.¹⁷

Alkuperäiskysymyksessä askaroidaan siis vuosituhansien takaisilla asioilla. Nykypäivän yksi ongelmallinen kysymys onkin se, ketkä ovat oikeastaan pohjoisen Suomen ja miksei koko Suomenniemen alkuperäisväestöä. Historian näkökulmasta alkuperäisväestön problematiikassa on vaikea nähdä, kuinka paljon saamelais- ja suomalaisperäisen väestön saapuminen pohjoiseen on poikennut toisistaan. Ylipäänsä käsite ”alkuperä” on erittäin huonosti soveltuva ihmispopulaatioiden etnisen menneisyyden kuvaamiseen. Sekä suomalaisen että saamelaisen väestön muodostumiseen ovat vaikuttaneet väestöliikkeet eri aikoina ja eri suunnista sekä monet kehitystekijät kielen, elinkeinojen, kulttuurin ja yhteisöllisten toimintojen seurauksena. Ei voida sanoa, että ”suomalaiset” tai ”saamelaiset” ovat tulleet ensimmäisinä nyky-Suomen alueelle, vaan eri populaatioista ovat muotoutuneet täällä vähitellen erilaiset etniset ryhmät.

Myös genetiikan tulokset ovat käytäntöön sovellettuina vielä varsin tulkinnanvaraisia ja riippuvaisia muiden tieteenalojen linjauksista, mutta lähtökohdaltaan sekä saamelainen että suomalainen perimä on nähty hyvin varhaisista väestönois-

13 Saukkonen 2006, s. 41–50, 112–119.

14 Siivonen 1972, s. 218–223; Korteniemi 1991, s. 165.

15 Saukkonen 2006, s. 50. Tutkimuksen saamasta kritiikistä ks. Häkkinen 2006, s. 61–69. Tutkija Markku Niskasen tutkimusten mukaan itämerensuomalaiset ja saamelaiset ovat fyysisen antropologian, ts. kraniometrinen mittausten perusteella pohjoisen Euroopan alkuperäiskansoja. Suomalaisilla ja saamelaisilla ei ole mittausten perusteella yhteistä alkuperää mutta ovat kansoina läheisimpiä sukulaisia. Niskanen 1999, s. 111–115. Myös Wiik 2005, s. 30–32.

16 Ks. Häkkinen 2006, s. 65.

17 Sammallahti 1999, s. 76.

Lapinmaan talonpoikaisia asukkaita valistuneina ja ryhdikkäinä Sodankylän Siurunmaassa 1880-luvun alussa. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

ta polveutuneina. Joka tapauksessa uusimmissa tutkimuksissa on katsottu, että kielellisesti kantauralin länteen suuntautunut ekspansioliike liittyisi vasta pronssikautiseen Sejman–Turbinon kulttuuriin tai ehkä tarkemmin ilmaistuna kulttuurien väliseen tuotanto- ja yhteysverkostoon eikä jääkauden jälkeiseen mesoliittiseen aikaan, kuten on yleensä oletettu tutkimuksissa.¹⁸ Väestöliike sopii hyvin myös metsäpeuran leviämisaikakohdtaan Suomen alueelle. Kielen mukana välittyi myös kulttuurillisia vaikutteita. Väestöllisesti sekä nykysuomalaiset että nykysaamelaiset edustavat yhtälailla Suomen alueen varhaista populaatiota.

Kaiken kaikkiaan on odotettavissa, että genetiikan tutkimukset tulevat lähivuosien kuluessa tarkentamaan huomattavasti varhais historian väestö- ja asutusliikkeitä. Erityisesti isälinjojen Y-kromosomi on erinomainen tutkimuskohde ihmispopulaatioiden liikkuvuutta ja asutushistoriaa tutkittaessa. Ongelmana on kuitenkin tulosten siirtäminen ajalliseen kehitykseen, jolloin ajoitusten muuttuessa myös niiden selittäminen historiallisilla prosesseilla saa erilaisia sisältömerkityksiä.¹⁹ Nykytutkimuksen perusteella voidaan kuitenkin varovaisesti arvioida, että noin 5 000–3 000 vuotta sitten myöhäskivikauden ja pronssikauden aikana nykyisen Suomen alueelle tuli idästä väestöä, joka toi paitsi geeniperimää niin myös uuden kielen ja

18 Carpelan 1999, s. 269–261; Sammallahti 1999, s. 70; Ante Aikio 2004, s. 31–34; Kallio 2006, s. 16; Häkkinen 2006, s. 69.

19 Y-kromosomin tutkimussivustoista yksi mielenkiintoisimmista on YHRD eli Y Chromosome Haplotype Reference Database. Sivustolla voidaan perehtyä mm. skandinaavien, saamelaisten ja suomalaisten genetiikkaan. Ks. www.yhrd.org.

elinkeinon. Metsäpeuran leviäminen idästä länteen houkutteli mukanaan peuranpyytäväväestöä, joka jätti pysyvät jäljet suomalaisiin ja saamelaisiin. Muutos oli merkittävä, sillä peuranpyytäjistä tuli sisämaan kulttuurin väestöä.

RANNIKON JA SISÄMAAN KANSAA

Myöhäiskivikaudella alkoi Suomenniemen väestö eriytyä rannikon ja sisämaan kulttuurialueisiin. Pohjois- ja Itä-Suomeen muotoutui niin sanottu Säräisniemikeramiikan alue, joka vaihtui vähitellen osaksi asbestikeraamista ja edelleen Kierikin keraamista kulttuurialuetta. Saveen sekoitettiin sidosaineeksi asbestikuituja. Noin 3000 eKr. kulttuuri muuttui Pöljän-Jysmän keramiikaksi. Kulttuuri oli mitä ilmeisimmin varhaista kantasaamelaista, peuranpyytäjyhteisöjen kulttuuria, mutta nyky-Lapin alueella ei keramiikkaa käytetty.²⁰ Läntisessä Suomessa siirryttiin nuorakeramamiseen kulttuuriin, joka sai 3. vuosituhannella eKr. uutta väestöpohjaa. Baltiasta tuli vasarakirveskansaa asuttamaan etelä- ja länsirannikkoa, ja nyt, 2500–2000 eKr. heidän myötänsä myös Suomen alueen väestö eriytyi entistä selväpiirteisemmin kahdeksi kulttuuripiiriksi. Tuolloin ehkä käynnistyi myös kielellisesti kantasaamen ja kantasuomen erkaantuminen toisistaan.²¹

Sisä- ja Pohjois-Suomea asuttanut väestö muodosti puhtaasti pyyntielinkeinoin, kalastukseen, metsästyksen ja peuranpyyntiin, perustuneen kulttuurialueen, joskaan sekään ei ollut mitenkään homogeeninen mutta kuitenkin saamelaisuuden varhais- tai ”esivaiheeksi” luonnehdittava. Sisä-Suomen pyyntiväestön saamelaistumisessa on nähtävä ennen kaikkea metsäpeuran vaikutus ja samalla väestön sopeutuminen ekologisiin muutoksiin, jotka olivat seurausta ilmastonmuutoksesta ja sen myötä muun muassa kuusen leviämisestä Fennoskandian havumetsäalueelle.²² Carpelan nimittää tätä saamelaisuuden esivaiheen aluetta itäiseksi kulttuuripiiriksi, jossa oli kolme erilaista aluetta: eteläsuomalainen, pohjoissuomalainen ja pohjoisfennoskandinen kulttuuri.²³ Rannikolle muotoutui puolestaan oma kulttuuripiiri, suomalainen, jota kuvaa tuolloin suomen kieleen balttilainana saatu sana ’heimo’. Toinen balttilaina ’karja’ kuvaa ehkä toista merkittävää piirrettä kehityksessä. Rannikon kulttuurialueelle levisi maanviljelyn alkeet todennäköisesti aluksi karjanhoitona.²⁴

Pohjoisen Suomen alueella säilyivät elinolot entisellään, vaikka laajan kulttuuripiirin sisällä tapahtui pyyntiväestön eriytymistä pohjoisien rannikkoseudun ja eri sisämaan osien välillä. Metallikaudelle tullessa Skandinavian suunnasta tuli germaanista asuttajaväestöä, jonka myötä läntinen rannikkoalue siirtyi Skandinavian pronssikautiseen kulttuuripiiriin noin 1500 eKr. Niinpä esimerkiksi rannikon mahdollisia hautarauniota voidaan pitää yhteiskunnallisen muutoksen heijastumina ja

20 Keraamisista kulttuureista Carpelan 1999, s. 273.

21 Ante Aikio 2000, s. 45; Carpelan 2000, s. 33; J. Vahtola 2003b, s. 14–15.

22 Ekologisista muutoksista ks. Korteniemi 1991, s. 190.

23 Carpelan 1999, s. 271.

24 J. Vahtola 2003b, s. 15.

Etelä-Skandinavian päällikköyhteiskunnan mallin synnyttäminä. Kehitys idässä vaikutti puolestaan Sisä- ja Pohjois-Suomen varhaismetallikautiseen kulttuuriin.²⁵

Sisämaahan vaikutteita tuli idän rikkaiden Seiman-Turbinon pronssikulttuureiden suunnasta. Carpelanin mukaan kehitys kohti kantasaamelaisuutta käynnistyi nimenomaan pronssikaudella, jolloin Seiman-Turbinon kulttuurien vaikutus levisi Suomen itäisen kulttuuripiirin eteläiseen ja pohjoissuomalaiseen vyöhykkeeseen.²⁶ Juuri tähän kulttuurivaiheeseen saattaa liittyä metsäpeuran vaikutus ja suomalais-ugrilaisen kielen omaksuminen Suomen alueella. Idän kontaktit olivat jatkuvia ja tiiviitä. Sisämaan väestön pääelinkeinot muodostuivat peurasta, majavasta, riistasta ja kalasta, ja varsinkin Ylä-Lapin väestö oli sitoutunut Jäämeren rannikon kalastukseen.²⁷

Länsikulttuurin väestön elämä perustui yhä keskeisemmin maanviljelykseen ja pysyvämpään asutukseen, talonpoikaiseen kulttuuriin, jossa toki eränkäynnillä oli vielä merkittävä osa. Sen sijaan sisämaan ja pohjoisen asukkaat elivät nimenomaan pyynnistä, vaikka tuskin heillekään oli maanviljelys tuntematonta. Pyynnin elättäessä maataloudelle ei ollut yksinkertaisesti tarvetta. Mistään kulttuurievoluutiosta kehityksestä ei ollut kyse, sillä vilkkaiden idänkontaktien seurauksena kantasaamelainen väestö oppi tuntemaan jo 6. vuosisadalla eKr. myös raudanvalmistuksen.²⁸ Se tapahtui siten aiemmin kuin läntisessä maatalouskulttuurissa.

Tultaessa rautakaudelle noin 500 eKr. eteläinen rannikkoalue sai väestöä Virossta, ja tämä muuttoaalto eriytti jälleen Suomen alueen väestöä. Viimeistään tuolloin Suomen alueella oli eri heimoiksi kutsuttavia väestöryhmiä: suomalaiset ja hämäläiset. Vähitellen alkoi muotoutua myös Laatokan ympäristöön karjalainen heimo alueen kantaväestön, kantasaamelaisten sekä vepsäläisten ja hämäläisten yhteensulautumisena. Kantasaamelaiset asuttivat Pohjois-, Keski- ja Itä-Suomen sisämaita, nyky-Perämeren ja Jäämeren rannikkoa sekä Vienan ja Kuolan seutuja. Viimeistään rautakauden mutta mahdollisesti jo vasarakirveskulttuurin suomalaiset alkoivat kutsua sisämaan asukkaita lappalaisiksi ja heidän asuinaluettaan Lapiksi. Kaikkein luontevin selitys lappi- ja lappalainen-nimelle on, että se tarkoitti jo esihistoriallisella ajalla nimenomaan etnisesti suomalaisista erottunutta väestöä, saamelaisia.²⁹ Vastaavasti Lapin saamelaiset saattoivat ottaa käyttöön rannikkoseudun väestöstä suopman-nimityksen, josta saattaa juontua myös nimitys suomalainen.³⁰ Tosin merkitys voi liittyä myös käsitteeseen ihminen.

25 Metallikaudesta Suomessa ja Pohjois-Suomessa ks. Edgren 1992, Huurre 1995, Huurre 1983, Okkonen 1998, Okkonen 2003. Yleisesti asiasta ks. J. Vahtola 2003b, s. 18–19; Ante Aikio ja Aslak Aikio 2001: cc.oulu.fi/~anaikio/Heimovaelluksista_jatkuvuuteen.pdf.

26 Carpelan 1999, s. 271.

27 Halinen 2005, s. 111.

28 Mäki vuoti 2006, s. 245–248.

29 Sen sijaan ei ole uskottavaa professori Jukka Korpelan näkemys, että lappalaisuudella ei olisi ollut mitään tekemistä väestöllisen eroavaisuuden kanssa, tavallaan siis etnisyyden välillä. Korpela pitää lappalaiskäsitettä vain maantieteellisenä yleisnimityksenä eräseutujen asukkaille: "Therefore the Sámi toponyms may not indicate any ethnic or cultural border but only a very unspecified economical border between permanent peasants and hunter-fishers." Tosin Korpela loiventaa toisaalla näkemystään ja pitää mahdollisena, että lappalaiset edustivat jonkinlaista saamelaisten ja suomalaisten välimuotoa. Ks. esim. joyx.joensuu.fi/~korpela/state.doc, s. 9.

30 J. Vahtola 2003b, s. 15.

Euroopassa Suomen alueen asukkaat tunnettiin kuitenkin jo Tacituksen aikana finneinä tai fenneinä (”fennorum”). Roomalaisen Tacituksen vuonna 98 jKr. julkaistu Germania-teos on varhaisin kirjallinen esitys, jossa fenni-sanaa on käytetty. Hieman myöhemmin myös kreikkalainen Klaudios Ptolemaios käytti muotoa ’finnoi’ (Φίννῶν). Oma kysymyksensä on, onko käsitteen taustalla sama germaaninen kantasana *finþan kuin esimerkiksi englannin sanalla ’find’ tai saksan ’finden’ ja ruotsin ’finna’, eli alun perin liikkuvaa tai kulkevaa tarkoittava ja myös merkityksessä ”kulkiessaan tavata jokin”; siis finþan saattoi olla esimerkiksi metsästäjäväestöä kuvaava ilmaisu. Siitä sana olisi siirtynyt luonnehtimaan myös skridfinnejä eli hiihtolappalaisia, jotka nousevat kertomuksiin varhaiskeskiaikana. Toinen mahdollisuus on, että merkitys juontuu germaaniseen *hwain-sanaan, josta on muodostunut myös muinaisnorjan hvein, tarkoittaen ’kosteaa, alavaa maata’. Esimerkiksi nykyenglannissa on vastaava sana ’fen’. Siihen pohjautuisi myös kven-nimitys ja mahdollisesti suomen kielen kainu-sanakin. Tacitus olisi siis lainannut kuvaukseensa fennorum-ilmaisun esimerkiksi balteilta kuulemana.³¹

Finnien ja skridfinnien rinnalle nousevat myös kveenit jo varhaiskeskiajan kuvauksissa. Ensimmäinen varma tieto Kvenlandista on noin vuoden 890 tienoilta Englannin kuninkaan Alfred Suuren laatimassa Orosiuksen maailmanhistoriassa, johon pohjoisen tietoja antoi Norjan rannikon Haalogalannin suurtalonpoika Ottar. Sittemmin erityisesti sydänkeskiajan saagat, erityisesti Egilin saaga 1200-luvun alussa, puhuivat kveeneistä. Nimitys olikin käytössä ennen kaikkea Norjan rannikkoalueella luonnehtimassa Pohjanmaan rannikkoalueen väestöä.

Eri väestöryhmien kielellistä läheisyyttä kuvaavat heidän omakieliset nimityksensä itsestään. Saamelaisen sápmi ja heimonimi hämäläinen pohjautuvat samaan kantasanaan *šämä, joka on lainaa kantabalttilaisesta maata merkitsevistä sanasta.³² Etnogenesiksen kannalta nimitykset ovat mielenkiintoisia. Ehkä saamelainen etninen identiteetti oli syntyessä jo ennen ajanlaskumme alkua ja omaa kansaa alettiin kutsua erityisellä nimellä,³³ mutta sanan lainautuminen ei välttämättä tarkoita heti sen nyt ymmärrettyä merkityssisältöä. Todennäköisesti se oli aluksi vain hyvä sana kuvaamaan sisämaata, ”šämettä”, kunnes se liitettiin tarkoittamaan myös sisämaan kansaa: ”šämäläisiä”. Joka tapauksessa pyyntiväestön tuli erottaa itsensä maataloutta harjoittaneista ihmisistä, joiden suhteen erilaisuutta vahvistivat myös poikkeava kieli ja tavat. Vastaava itseidentifikaation tarve oli syntynyt suomalaisheimoilta, mutta ainakin heillä se oli vielä heimoyhteisöön kuulumisen tunnetta. Heillekin sisämaassa, takamailla, asui erilaista väestöä, jota oli kutsuttava omalla

31 Etymologiaa on tarkasteltu nykyaikana varsin vähän. Tacituksen osalta perusteos on Much 1937, jossa s. 415 kommentoidaan fennorum-sanan etymologiaa. Esimerkiksi Tuomo Pekkanen ei ole pohtinut Germania-teoksen suomennoksessaan fenni-sanauksetta. Sen sijaan kven-sanauksetta taustoista erit. Vahtola 1980, s. 466–467, jossa hän katsoo Kvenlandin olevan primaari nimi, joka tarkoitti norjalaisten näkökulmasta ’Alamaata’. Alun perin germaanisessa maailmassa on ehkä voitu puhua Pohjanlahden ranta-alueesta käsitteellä *Hwainoo, josta olisi lainautunut myös suomen kielen Kainu-nimi.

32 Esim. Ante Aikio 2000, s. 44.

33 Norjalainen Bjørnar Olsen ajoittaa saamelaisen pyyntiyhteisön etnisyyden muodostumisen ensimmäiselle vuosikymmenelle ennen ajanlaskun alkua Pohjois-Norjan arkeologisen aineiston sekä maatalousyhteisön ajallisen levittäytymisen perusteella. Olsen 2004, s. 38–42.

erityisellä käsitteellään – lappalaisia. Ehkä on kuitenkin liioiteltua puhua vielä saamelaisen kansan yhtenäisestä itseymmärryksestä. Sinällään myös etnisiteetin käsite on kompleksinen.³⁴ Ylipäänsä on tutkimuksellisesti arveluttavaa siirtää nykyajan etnisiä ja kansallisia määritteitä varhaisaikojen historiaan.

Myös Ruotsin ja Norjan alueella eteläisimmätkin saamelaiset ovat olleet asuinsijoillaan jo ajanlaskumme alkupuolella. Eteläsaamelaisten yhteisöjen varhainen kehitys on asetettu viime vuosina kriittiseen tarkasteluun, eikä välttämättä saamelaisten ”muuttoliikettä” pohjoisesta ja idästä ole tapahtunut Keski-Skandinaviaan. Kyseessä olisi ollut erityisesti kulttuuri- ja kielikontaktien leviäminen siellä jo asuneen väestön keskuuteen, ja vasta historiallisella ajalla poronhoitajaväestöä on tullut pohjoisen tunturiseuduilta kohti etelää. Väestön muuttoteoria on pohjautunut stereotyyppiseen ajatukseen, jossa saamelaisten on katsottu vaeltaneen jo hyvin varhain poronomadeina etelään ja kontaktivaikutus olisi siirtynyt evolutionistisesti edistyneemmästä kulttuurista primitiiviseen yhteisöön.³⁵ Kriittinen näkemys sopii erinomaisesti myös uusiin genetiikan tuloksiin, joiden mukaan eteläsaamalainen ei-poronhoitajaväestö on primääritään vastaava kuin ruotsalainen väestö. Toisin sanoen nykyajan eteläsaamalainen populaatio on juuriltaan vanha, mutta saamelaiskielen ja -kulttuurin se on omaksunut suhteellisen myöhään pohjoisesta tulleiden vaikutteiden seurauksena. Sen sijaan porosaamelaisuus on Keski-Skandinaviassa historiallisen ajan ilmiö ja levinnyt sinne vastaavalla tavalla kuin pohjoiseenkin Enontekiölle ja Ruijaan.

Pohjois-Fennoskandian sekä Sisä-Suomen asutus oli ajanlaskun alun tietämissä, rautakaudella, jakaantunut eri kantasaamelaisperäisiin kulttuurialueisiin, jotka puhuivat toisistaan poikkeavia murteita, liki eri kieliä. Ilmeisesti jo tuolloin kantasaa-me alkoi eriytyä nykyisin tunnettuihin kieliryhmiin.³⁶ Varsinkin etelän sisämaan hämäläisillä ja yläsatakuntalaisilla olivat kiinteät yhteydet pohjoisen rannikkoseutujen sekä keskisen ja itäisen Suomen saamelaisväestöön,³⁷ ja toisaalta lännestä Skandinavian suunnasta olivat myös vilkkaat yhteydet Pohjoiskalotin kulttuureihin. Hämäläisyyden varhaisheimovaihe olisi ollut tavallaan välimuoto rannikon ja sisämaan kulttuurien välillä. Välivaiheen talonpojilla olivat erämaiden asukkaiden kanssa tiiviit kontaktit, jotka muuntuivat eränkävynnin yhteydessä vähitellen kauppa- ja verotussuhteiksi samalla kun kielellis-kulttuurillinen ero jyrkkeni hämäläisten ja kantasaamelaisten välillä. Metallikautiset arkeologiset löydöt osoittavat, että pohjoiseen ulottui myös idän suunnasta voimakas kulttuurivaikutus.³⁸

Pieniä ei-saamelaisväestön asutuspesäkkeitä oli syntynyt pohjoisen rannikkoseuduille, suurten jokilaaksojen rantamaille, jo rautakaudella nimenomaan hämäläiskontakteina. Muistona eteläisistä kosketuksista on muun muassa Oulun Kaakkurin kalmisto, joka edustaa eteläistä rannikkokulttuuria ja kertoo ehkä myös poh-

34 Ks. esim. Lundmark 1995, s.123–130.

35 Kielilevinneisyydestä Sammallahti 1999, s. 88. Kriittisestä tarkastelusta Hansen-Olsen 2004, s. 105–109.

36 Ante Aikio 2000, s. 46–47.

37 J. Vahtola 1999b, s. 115.

38 Huurre 1985, s. 24–35.

jalaisen rautakautisen kulttuurin vahvuudesta.³⁹ Tuolloin, noin 300-luvulla jKr. tapahtui myös muutos kantasaamelaisesta kulttuurista varhaisaamelaiseksi. Kielellisen eriytymisen rinnalla oli myös kulttuurimuutos huomattava, mutta sen luonne on hämärän peitossa. Toinen jyrkkä muutos saamelaisyhteisöissä tapahtui 700–800-luvulla ilmeisesti nopean taloudellisen vaurastumisen seurauksena.⁴⁰ Yksi keskeinen vaurauden tuoja oli turkiskauppa. Vasta tuolloin alkoivat muotoutua myöhempinä aikoina tunnetut saamelaiset kulttuurit.

Samaan aikaan kuin saamelaisyhteisöissä tapahtui kulttuurimuutos myös maanviljelyskulttuuri kasvatti voimakkaasti populaatiotaan ja levittäytyi yhä laajemmalle alueelle Suomessa. Erityisesti maanviljelyskulttuuriin kuului luonteenomaisena tiukka, suppean maa-alueen nautinta, suorastaan omistus, jonka suojeleminen oli myös tarpeellista, mutta myös pyyntikulttuurissa hallittiin varmasti ”omia” tärkeitä nautintamaita. Maanviljelykselle olivat vuosisadat 400-luvulta aina 800-luvun alkuun saakka poikkeuksellisen suotuisia aikoja varsinkin ilmaston osalta.⁴¹ Niinpä jo ennen 1000-lukua erätalonpoika oli raivannut asuinkenttiä hirsikehikolleen ja kaatanut kaskimetsää viljan toivossa myös Tornion- ja Kemijokilaaksossa. Talonpoikaiskosketukset tulivat ensi vaiheessa hämäläiseltä kulttuurialueelta, sitten myös vakkasuomalaiselta,⁴² mutta voimistuvan Karjalan alueen väestöä alkoi myös siirtyä pysyvästi pohjoiseen ikivanhoja kauppareittejä pitkin. Karjalaisperäisestä asutuksesta tuli hallitseva elementti varsinkin Ii- ja Kemijokilaaksossa jo 1100-luvulla.

Pohjoisen erätalonpoikaisväestön kieli ja tavat poikkesivat kantasaamelaisesta asutuksesta, jonka kieli ja kulttuuri olivat jo poikenneet sisämaan saamelaisasutuksesta. Näin viimeistään keskiajalle tultaessa syntyi suhteellisen jyrkkä kulttuuriraja suomalaisten ja saamelaisten, rannikon ja Lapin asuttajien välille. Osa rannikon saamelaisperäisestä kantaväestöstä sulautui maanviljelyskulttuuriin, mutta pohjoiseen tulleista hämäläisistä ja karjalaisista erätalonpojista tuli hallitseva ryhmä alueelleen. Aivan selvää on, että kohtaamisprosessi ei ollut yksinomaan rauhanomainen, mihin viittaavat sekä runsas perimätietoaines että arkeologiset esinelöydöt. Nautintaristiriitoja ratkottiin väkivalloin, ja kertoohan esimerkiksi verotussuhde myös alistussuhteesta, jonka saavuttamiseksi on käytetty voimaa. Osa alkuperäisestä väestöstä vetäytyi rannikkoseudulta ja suurten jokien alajuoksulta sisämaahan.⁴³

Toisaalta myös saamelaisten rauhanomaisuus on myytti, sillä Lapinmaissa käytiin pitkän historian saatossa lukemattomia taisteluita, kahakoita ja väkivallanteikoja, joissa yhtenä osapuolena olivat paikalliset asukkaat eli lappalaiset. Rauhan myytti syntyi lähinnä 1600-luvulla, kun Ruotsin Lappien asukkaat vapautettiin sotapalveluksesta. Myös 1600-luvun alkupuolelta alkavissa lapinkylien käräjäpöytäkirjoissa tulee esille lukuisia erilaisia väkivallanteikoja saamelaisten keskuudessa.

39 Mäki vuoti 1991, s. 47–51. Kaakkuri on merkittävä varhaisen (100-luvun jKr.) ja keskisen rautakauden (500-luvun jKr.) kalmisto Pohjois-Suomessa. Kiviröykkiöihin tehtyjen, kaikkiaan 12 asehautauksen lähimmät rakenteelliset vastineet löytyvät Lounais-Suomesta ja Etelä-Skandinaviasta. Esineistö, mm. komea miekka ja skramasaksi eli taisteluveitsi, on myös skandinaavista.

Ks. myös Mäki vuoti 1998, s. 62–66 ja J. Vahtola 1999a, s. 15.

40 Carpelan 2000, s. 34.

41 Ks. kulttuurivaikutteista J. Vahtola 2003b, s. 20–23.

42 J. Vahtola 1980, s. 514.

43 Ks. S. Aikio 1999, s. 119.

LAPINKYLIEN SYNTY

Rannikon ja jokivarsien väestö säilytti vanhat eräyhteytensä sisämaahan, mutta keskiajalle tultaessa ainakin osa näistä yhteyksistä oli nimenomaan verotusluonteisia joskin myös kauppasuhteita. Jo Haalogalannin suurtalonpoika Ottarin kertomuksessa Englannin kuningas Alfredille joskus vuoden 890 tienoilla on yksityiskohtainen osio Jäämeren alueen finniin verottamisesta. Siinä ovat esillä myös ne Lapin verotuksen elementit, jotka nousevat esille ensimmäisissä verolähteissä 1500-luvulla. Ottarin mukaan lappalaisten suorittamaa veroa ”kukin maksaa varojensa mukaan” erilaisina tuotteina.⁴⁴ Ottar oli myös omien sanojensa mukaan tuolloin pohjoisimpana asuva norjalainen.

Tiiviit verotus- ja kauppakontaktit heijastavat talonpoikaisen kulttuurin organisoitumista, johon liittyivät vuosituhannen vaihteen tienoon kiinteytyneet yhteiskunnat, erityisesti lännen ruotsalainen ja idän novgorodilainen. Verotus oli tärkeä elementti valtakunnan kiinteytymisessä ja myös lapinkylien synnyssä. Kaupan ja verotuksen rinnalla sisämaan yhteydet olivat eränkäyntiä ja eräkalastusta. Kruunun ja kirkon hallinnolliset lonkerot työntyivät kilvan pohjoista kohti ja talonpoikaistalot oli kohtuullisen vaivatonta liittää valtakunnalliseen hallintojärjestelmään, tietysti erityisesti maantieteellisesti vaivattomien yhteyksiensä vuoksi. Pohjoisen suuret jokilaaksot Kemijoelta Pyhäjoelle jäivät kuitenkin kytkemättä Ruotsin valtakuntaan Karjalan vahvan otteen vuoksi.

Ruotsin alueella nousi myös maanviljelyskulttuuri etelästä kohti pohjoista. Se oli omaksuttu Uumajan korkeudella 500-luvulla jKr. ja levisi pian Piitimen korkeudelle saakka. Piitimen alueesta tuli suomalaisperäisen ja ruotsalaisperäisen Helsinglannin asutuksen raja-alue. Ruijan norjalaisperäinen asutus vahvistui 1100-luvulta lähtien, mutta varsinainen Jäämeren rannikkoalueen merikalastuksen elinkeinon perustunut asutusaalto (fiskeværsbosetning) koettiin 1200-luvun jälkipuolella, jolloin sinne luotiin myös vahva valtiollinen ja kirkollinen organisaatio. Syy ekspansioon johtui kalan nopeasti kasvaneesta kaupallisesta merkityksestä sydänkeskiajalla. Samalla hävisi vanha norjalaisten maan ja Lapin välinen raja, joka oli sijainnut Lyngenin eli Yykeän vuonossa.⁴⁵ Norjalaisten yhteydet Jäämeren kautta Lappiin olivat keskiajalla vilkkaat mutta osin myös väkivaltaiset. Vastaavasti myös Pohjois-Venäjällä ortodoksisen kirkon ja novgorodilais-karjalaisen hallinnon lonkerot työntyivät keskiajalla Kuolan niemimaalle saakka. Tämä vaikutti myös pohjoisen Suomen kehitykseen. Joka puolelle oli muotoutunut kiinteä keskushallintoon organisoitunut asutus. Liikenteellisesti pohjoinen oli hyvien yhteyksien päässä. Vesireitit olivat mainioita luonnonvaraisia liikenneväyliä, joista tietysti joet muodostivat keskeiset reitit.⁴⁶

Talonpoikaiskulttuurin ote tiivistyi Lapinmaan ympärillä ensimmäisen vuosituhannen loppupuolella. Se merkitsi myös lisääntyneitä kontakteja pyyntiyhteisöihin ja heijastui 700-luvulta lähtien erityisesti turkiskaupan seurauksena varhaisaa-

44 Ottarin kertomus sisältyy kuningas Alfredin Orosiuksen maailmanhistoriaan. The old English Orosius (Bately 1980). Ks. Julku 1986, s. 52–57.

45 Hansen-Olsen 2004, s. 165–167.

46 Ks. Enbuske 2003b, s. 39–41.

melaisen kulttuurin nopeana vaurastumisena. Kiinteät taloudellis-poliittiset yhteydet johtivat kuitenkin myös yhä suurempaan riippuvuuteen näistä yhteyksistä ja samalla talonpoikaisista kulttuureista ja edelleen läntisten Lappien osalta kiinteytyneestä ruotsalaisesta keskushallinnosta. Saamelaiset olivat kytkeytyneet kyläyhteisöjensä myötä ympäröiviin hallinnollisiin kokonaisuuksiin jo varhain keskiajalla kuten muutkin Pohjolan kansat ja heimot.

Myös poronhoito kehittyi Pohjois-Fennoskandiassa keskiajalla paimentolaisuudeksi todennäköisesti norjalaisen lammastalouden esimerkin mukaisesti,⁴⁷ mutta yksinomaista elinkeinoa, poronomadismia, ei tunturiseuduilla ollut vielä keskiajan lopullakaan. Varsinkin viime vuosien ruotsalaisessa tutkimuksessa on johdonmukaisesti esitetty, että poronhoito alkoi muotoutua vähitellen elinkeinoksi varhaiskeskiajalla, noin tuhat vuotta sitten. Kesytettyjä poroja oli käytetty lähinnä houkutuseläiminä peuranpyynnissä ja vetoeläiminä.⁴⁸

Poronhoito oli erityisesti Jäämeren kalastusta harjoittaneen väestön omaksuma elinkeino, joka mahdollisti myös kalastuksen ja metsästyksen harjoittamisen. Oikeastaan kesytetty eläin oli kotieläin ja tarkoitti, että sitä oli myös jatkuvasti hoidettava. Siksi se sopi suhteellisen kiinteämuotoiseen asutukseen, jota kalastus ja metsästyksen edellyttivät. Syyt kesyporonhoitoon ja paimentamiseen liittyivät sekä yhteisön sisäisiin tekijöihin että pohjoisen alueen yleiskehitykseen. Lammastalous tarjosi varmasti yhden esimerkin sille, miten yksityinen henkilö saattoi omistaa eläimen ja laiduntaa sitä luonnossa. Vastaavanlainen esimerkki löytyi myös lehmäkarjan hoidosta. Villipeuran, siis tunturipeuran pyytänyt ottikin eläimen itselleen, ja vähitellen henkilön ja perheen status kyläyhteisössä arvottui kesyporojen määrän mukaan. Kannustavina tekijöinä yhä suurempiin poromääriin olivat myös hallinnolliset, verotukselliset ja kaupalliset tekijät, joista viimeksi mainittu toi tietysti varallisuutta.⁴⁹ Mitä enemmän kyläyhteisön jäsen omisti poroja, sitä rikkaampi hän oli ja myös merkittävämpi vaikuttaja yhteisössään. Kulttuurikontaktit erityyppisten yhteisömuotojen välillä johtivat paitsi henkisten arvojen myös aineellisten tekijöiden vuorovaikutukseen.⁵⁰ Lisäksi karuihin luonnonoloihin sopeutunut kesyporo tuntui antavan vakaan ja varsin vaivattoman ravinnon omistajalleen.

Ruotsalaisella oppineella Olaus Magnuksella on poroista mielenkiintoinen kuvaus, joka ajoittuu 1500-luvun alkuun ja lähinnä läntisten Lappien alueelle. Olauksen mukaan poroja käytettiin ennen kaikkea vetoeläiminä ja ravintona mutta myös ruhon eri osia monenlaisten tarve-esineiden valmistukseen. Joillakin laajan Lapin ja Pohjan asukkailla oli kuitenkin poroja kesytetty 10, 15 tai jopa 500. Olaus Magnuksen kuvauksesta voi nähdä, että poroja paimennettiin selvästi lampaiden tapaan laitumilla ja tuotiin yöksi karjapihan tapaiselle paikalle suojaan. Tosin onhan jo Ottarin kuvauksessa 890-luvulta maininta kuusisatapäisestä porokarjasta, mutta hänelläkin lappalaiset (”Finnas”) ennen kaikkea kalastivat kesäisin ja metsästäivät talvisin. Ottarin maininta tarkoitti porojen tietyn määrän ostamista tai myymistä

47 Hultblad 1968, s. 64–68.

48 Tutkimuksesta Mulk 2005, s. 33–38.

49 Poronhoidon synnystä erit. Hansen-Olsen 2004, s. 208–213.

50 Yhteisöjen muutoksesta ja laajemmin vaikuttavista tekijöistä inhimillisiin yhteisö rakenteisiin Giddens 1984.

ja siten myös omistamista mutta ei yhtenäistä paimennustokkaa. Ottar myös toteaa, että metsän eläinten omistamista pidettiin talonpoikien keskuudessa rikkautena.⁵¹ Tähän sopiikin hyvin edellä mainittu kulttuurikontaktien vaikutus, jossa rikkaan suurtalonpojan omistama porokarja osoitti siitä saatavat mahdolliset edut.

Poronhoidon myöhäistä muuntumista laajamittaiseksi paimentolaiselinkeinoksi tukee myös se, että vielä 1500-luvun lähteissä ei esiinny käsitettä porolappalaiset, vaan saamelaiset jaettiin kahteen pääryhmään: metsä- ja tunturilappalaiseen (granlappar och fiell lappar). Myös Kemin Lapin veroluetteloissa esiintyy jo 1570-luvulla käsite Metsä-Lappi lähinnä Kitkan ja Maanselän lapinkylien yhteydessä: ”Metzä Lapp” (1577), ”Metze Lappier” (1583), ”Messe Lappi” (1585). Mielenkiintoista on, että myös Vienan Lappia kutsuttiin Metsä-Lapiksi, kun taas pohjoisin osa venäläisten (novgorodilaisten) Lappia oli ”Villiä Lappia”.⁵² Luulajan ja Piitimen Lapin vouti Oluf Andersson Biurman luonnehti vuonna 1585 näiden kahden väestöryhmän eroa siten, että metsälappalaiset maksoivat vuotuista veroaan sekä riistasta että kalasta, kun taas tunturiseuduilla asuneet lappalaiset eivät suorittaneet kalaveroa.⁵³ Jäämeren rannikolla asui myös kalastajalappalaisia, joista ainakin osa oli samaa väestöä kuin tuntureilla asuneet, sillä he siirtyivät vuotuiselinkeinoissaan osaksi vuotta tuntureille riistanpyyntiin ja muuten asuivat rannikolla ja kalastivat. Tähän viittaa myös ilmeisesti vuoteen 1603 ajoittuvassa kuvauksessaan Pohjanmaan vouti Gabriel Tuomaanpoika, joka selvitti rajasuhteita esittelevässä mietinnössään lappalaisten liikkuvuutta. Välillä he kiiruhtivat kotineen ja poroineen ylös Lapinmaahan ja välillä taas alas merenrannikolle kalastamaan: ”the medh theres Kåthor och Waijor fljite af och til vndertijdhen up i Lapmarcken vnder tijdhen til Siösijdhon efter Fisk och Skinwaror.”⁵⁴

Ajallista eroa täysnomadismien ja puolipaimentolaisuuden syntymisessä tuskin on, vaikka K. B. Wiklund esittikin aikoinaan, että kaikki lappalaiset olisivat olleet aluksi puolinomadeja. Typologisoiva näkemys perustui siihen, että poronhoito olisi ollut primitiivinen ”alkuelinkeino”, joka olisi asteittain kehittynyt metsästäjäpyyntiväestön keskuudessa pienimuotoisesta kesyporon hoitamisesta puolipaimentolaisuuteen ja siitä täysnomadismiin. Ajatus on vanhentunut ja perustuikin antropologien lähinnä afrikkalaiseen karjanpaimennuskulttuuriin vertailuun,⁵⁵ mutta pienimuotoinen kesyporon paimennus syrjäytyi täysnomadismien levittäytyessä Skandinavian tunturiseuduilta kohti itää 1600- ja 1700-luvulla. Väinö Tannerin mukaan suurporonhoito oli saavuttanut Petsamon alueen ja ”pohjoislappalaiset” 1700-luvun lopulla.⁵⁶

Yksi ratkaiseva ilmenemismuoto ulkoisista paineista oli sisämaan saamelaisten pyyntiyhteisöjen organisoituminen kiinteiksi kyläyhteisöiksi, lapinkyliksi eli kiile

51 Olaus Magnus XVII, 26–30; Enbuske 2002; The old English Orosius (Bately 1980). Ottarilla oli ”ostamattomia eläimiä kuusisataa”, käänös voisi olla myös ”mymättömiä eläimiä”; Ks. S. Aikio 1985, s. 62; Julku 1986, s. 52–54.

52 KA 4985b, f. 3; KA 4986, f. 30, 47; Kirkinen 1970, s. 34; J. Vahtola 2003a, s. 122.

53 Lappalaisten pääryhmistä 1500-luvulla erit. Hiltunen 2007.

54 Betänkande angående gränser och rågångar 1603(?). I. Fellman IV, s. 98–99.

55 Hultblad 1968, s. 122.

56 Tanner 1929; Wiklund 1947, s. 57–81; Hultblad 1968, s. 54–68.

tai siitä.⁵⁷ Pyyntiyhteisön sosiaaliseen järjestelmään toivat merkittävän lisänsä uskonnolliset riitit ja seremoniat. Itse siitä-nimitysikin voidaan yhdistää uhripaikkaa merkitsevään sijaan-sanaan ja siejde-kiviin, jotka kuuluivat kyläryhmään.⁵⁸ Poronhoidon synnyllä ei ollut organisoitumiseen vaikutusta, vaan kuten arkeologit ovat painottaneet, kiinteästi järjestäytyneet lapinkylät pystyivät säilyttämään asemansa ulkopuolelta tulevaa painetta vastaan.⁵⁹

Tosin aivan niin yksioikoisesti ei asiaa voida tulkita. Pohjoisen sisämaan lapinkyläin ei kohdistunut niin voimakasta elinkeinollis-kulttuurillista ja väestöllistä painetta kuin itäisen ja keskisen Suomen ja Perämeren ympäristön jokilaaksojen alueen asukkaisiin. Siksi on katsottava, että siitan muodostumiseen täytyi olla myös omat sisäiset elinkeinolliset ja sukuyhteisölliset vaikuttimensa. Elämä ei muuttunut pelkästään sen johdosta mitä muut toivat, vaan muutoksen täytyi tapahtua niistä lähtökohdista mitkä olivat jo yhteisöllä olemassa. Yhtenä merkittävänä tekijänä on ollut varmasti pyyntijärjestelmä, sillä siirtyminen laajamuotoiseen aita-pyyntiin vaati runsaasti väkeä ja suunnitelmallista yhteistoimintaa. Yhteisöt olivat olleet ainakin Ylä-Lapin sisämaassa varhaisista esihistorian ajoista lähtien pieniä yksiköitä, ehkä perhekuntia, jotka kokoontuivat yhteen tiettyinä vuodenaikoina. Arkeologisen aineiston perusteella muotoutuivat Ylä-Lapissa ensimmäiset varsinaiset kylät vasta myöhäisrautakaudella.⁶⁰

Kustaa Vilkuna esitti selvittäessään lapinkyläjärjestelmän syntyvaiheita, että aikoinaan suurin osa Suomea olisi ollut jakautuneena vesistöjen rajaamiin pyyntiväestön kyläalueisiin, joiden sesonkiloonteisena keskuksena olisi ollut talvikylä. Järjestelmän syntyvaiheet hän ajoittaa kivikauteen. Vilkuna hahmottaakin nykyisten Savon ja Keski-Suomen alueelle useita mahdollisia muinaiskylä Talvi- ja Siitnimien perusteella. Hänen mukaansa yksi sellainen on ollut Siilinjärven Talvisalo Juurusveden pohjoisrannalla. Tunnettua myös on, että nykyisen Kuopion alueella sijainneen Tavinsalmen kuninkaankartanon tilikirjassa mainittiin vielä 1550- ja 1560-luvulla viisi-kuusi veroa maksavaa lappalaista. Viimeinen tunnettu Savon lappalainen oli vuonna 1608 Itkoi Lappalainen Kuopion seudulla. Muita talvikyläin sijaintipaikkoja ovat voineet olla muun muassa Varkaudessa, josta tunnetaan myös Lappalais-sukua, Savonlinnan tuntumassa Säamingin Talvisalossa sekä Keiteleeseen järven rantamilla.⁶¹ Vuotuisjärjestelmässä eläneiden saamelaisperäisten pyyntiyhteisöjen asutus on ollut vielä rautakaudella varsin vahvaa Saimaan vesistöalueella ja siitä pohjoiseen.⁶²

Vaikka Vilkunan esitystä voidaan pitää osin vanhentuneena, ei ole mitään syytä epäillä, etteikö muinaisella pyyntiyhteisöllä ollut keskuspaikka, jonne kokoontuttiin vuotuiskierron kannalta sopivana ajankohtana – yleensä talvisydämen tienoilla – hoitamaan keskinäisiä velvoitteita. Tiettyjen sukujen muodostama yhteisö järjes-

57 J. Fellman III, s. 10–11.

58 Sammallahti 1982, s. 108; Mulk 2005, s. 35.

59 S. Aikio 1985, s. 57–58; Halinen 1999, s. 126–127; Carpelan 2000, s. 34.

60 Halinen 2005, s. 113.

61 Vilkuna 1971, s. 220–234. Savon lappalaisista myös: Pirinen 1982, s. 229–230, 329 ja J. Vahtola 1999b, s. 110–111.

62 J. Vahtola 1999b, s. 115.

täytyi kylän puitteissa pienyhteiskunnaksi, jolla olivat myös määrätyt alueelliset rajat. Myös historiallisen ajan lapinkylät olivat varmasti jossain määrin Vilkkunan hahmottaman muinaisen pyyntiyhteisön kyläjärjestelmän perillisiä, mutta suoraan kivikaudelta saakka ne eivät olleet peräisin. Hallinnolliset, verotukselliset, elinkeinolliset ja kulttuurilliset olosuhteet olivat ohjanneet kyläjärjestelmän kehitystä vuosisatojen kuluessa samalla kun väestölliset muutokset olivat muovanneet itse kulttuureja ja maankäyttöä.

Maankäyttöön liittyen Filip Hultblad toteaa vuoden 1968 tutkimuksessaan lapinveromaista, että ne olivat alun perin puhtaasti saamelainen järjestelmä, eikä ruotsalainen verotussysteemi vaikuttanut niiden syntymiseen. Tosin perustelunaan Hultblad viittaa Väinö Tanneriin ja tukeutuu hänen kolttasaamelaisten yhteiskuntajärjestelmän tarkasteluun, jonka mukaan heidän veromaansa pysyivät pisimpään ikivanhojen traditioiden mukaisina.⁶³ Hultbladin näkemys edustaa siis perinteistä 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun ajattelua, jossa lappalaiset edustivat muinaista, staattista kulttuuria. Perustelut ovat kestävämpiä myös siksi, että kolttasaamelaiset ovat olleet vähintään yhtä varhaisista ajoista lähtien karjalaisen, novgorodilaisen ja venäläisen verotusjärjestelmän piirissä kuin Ruotsin Lapin lapinkylät birkarlien systeemissä. Karjalaisten ja novgorodilaisten veronkantojärjestelmä oli samankaltainen kuin Ruotsin birkarleilla.

Lapinkylien hallintamaiden muotoutuminen poikkeaa ilmiönä tuskin paljoakaan siitä, miten talonpoikaisseuduilla syntyivät kyläyhteisöt. Lapinkylässä tietyn maantieteellisesti yhtenäisen alueen suvut kokoontuivat talviajan keskuspaikkaan selvittämään maankäyttöön, oikeuksiin, naapurikylien kanssa sovittavia ja yhteisön eettis-moraaliseen normistoon kuuluneita asioita sekä uskomusmaailman kysymyksiä. Lapinkylä muotoutui luontevasti yhtenäisten vesistöjen, pyyntialueiden ja vesi- ja talvireittien alueen sukuyhteisöistä. Talvikylään kokoontuneiden asukkaiden löysivät tiensä myös kauppiat ja verottajat. Kaupankäynti olikin varmasti yksi merkittävin kylien organisoitumiseen vaikuttanut tekijä yhdessä peuran- ja majavanpyynnin kanssa. Siitajärjestelmä ei myöskään ollut jähmettynyt, vaan uusia lapinkyläiä syntyi ja aluejärjestelyjä tehtiin tarpeen mukaan.

Ruotsin tunturiseutujen kehittyvä suurporotalous mahdollisti myös niiden pysyvän asutuksen ja yhdisti samalla laajoja tunturialueita lapinkyliksi. Metsälapeissa elinkeinot keskittyivät sen sijaan suppeille alueille, eikä kyläyhteisön tarvinnut hyödyntää niin laajoja alueita kuin tuntureilla. Metsälapissa oli luonnollista, että tietyn jokivarren tai järven sukukunnat muodostivat oman lapinkylänsä, johon kytkettyivät ympäröivät pyyntimaat ja kalavedet. Kun ulkopuolinen verotusjärjestelmä tunkeutui keskiajalla pysyvästi kyläjärjestelmään, se johti myös aikaisempaa suurempien kylien syntymiseen, niiden hallinnollisen aseman vakiintumiseen ja samalla erityisten hallinnollisten kokonaisuuksien eli Lappien muotoutumiseen. Sisäiset pyyntiyhteisön tarpeet synnyttivät kylän mutta ulkoiset hallintojärjestelmän vaikuttimet kiinteivät sen funktion.

63 Hultblad 1968, s. 82: ”att skolterna, som allmänt antas i sitt samhällsckick ha bevarat urgamlä lapska förhållanden, hade en genomförd landindledning.” Lapinveromaan synnystä myös Holmbäck 1922, s. 27.

ERÄTALONPOIKAISEN KULTTUURIN LEVIÄMINEN POHJOISEEN

Etelän suunnasta tulleen asutuspaineen myötä muotoutui keskiajalla Tornion- ja Kemijokilaaksoon Pellon ja Rovaniemen korkeudelle saakka maataloutta ja eränkävintä harjoittanut talonpoikainen kulttuurialue. Rannikon väestöstä tuli alavan maan kainulaisheimo, norjalaisten näkökulmasta kveenejä eli pohjalaisia. Ei ole syytä epäillä, etteikö muinais-Kainuu käsittänyt myös nykyisen Pohjois-Ruotsin rannikkoseudut Kalix- (Kainuun-) ja Luulajanjokilaaksossa.

Varhaisille talonpoikaisasuttajille vetäviä tekijöitä pohjoiseen olivat ensinnäkin jokivarsien suotuisat mahdollisuudet maanviljelyskulttuurin harjoittamiseen: metsät olivat jokien lähellä tarjoten polttoviljelylle mahdollisuuden ja luonnonniityt olivat tavattoman hedelmällisiä. Niityt olivat keskeinen talonpoikaisasutusta ohjannut elementti pohjoisessa. Joet tarjosivat myös erään rikkauden – lohen. Se veti asuttajia etelästä jokien suille ja alajuoksulle, mutta ylempänäkin lohta pyydettiin. Toki on muistettava, että lohen vuotuinen pyyntiaika oli lyhyt ja säilöminen hankalaa ennen suolaa. Vasta suolakaupan ulottuminen keskiajalla Perämeren pohjukkaan mahdollisti lohen laajamittaisen hyödyntämisen sekä paikallisena herkkuna että myyntiartikkelina Eurooppaan. Kolmas voimakas vetävä tekijä oli sisämaan rikkaat haukivedet, joista tärkeimmät olivat yksityisnautinnassa. Monet suuret järvet olivat kuitenkin yhteisnautinnassa. Järvikalasta tuli keskiajalla myös oiva kauppatavara Keski-Euroopan paastoajille, sillä kalaa oli lupa syödä paastoaikoina. Neljäs vetävä rikkaus pohjoisessa oli tietysti metsän saalis eli riistä ja turkikset. Peuranpyynti on ollut myös peräti houkutteleva vetovoima Lapissa.

On painotettava, että aina ensimmäisten talonpoikien kirveeniskuista rautakaudelta 1700-luvun asutusekspansioon saakka, tuhatvuotisen jakson aikana, pohjoisen talonpojat asuivat suurten jokien varsilla. Pohjoisen erätalonpoikien ja metsäsaamelaisten elinkeinot eivät juuri poikenneet vuotuisrytmisään toisistaan. Läheiset erämetsät olivat riistaa varten ja haukijärvet tarjosivat runsaan kalansaaliin. Talonpojilla olivat lisäksi pienet huuhtakasket ja peltomaat sekä karjaa maataloiltaan, kun taas metsäsaamelaissilla pysyi vuotuiskierto kalan, riistan ja peurojen rytmisissä talollisia voimakkaammin jokapäiväisenä elinkeinojen harjoittamisen muotona.

Toki vanhaa saamelaisperäistä kantaväestöä asutti Tornion- ja Kemijokilaakson jokivarsimaisemia keskiajalla ja vielä 1500-luvulla, mutta vähitellen hekin omak-suivat valtaväestöksi muuntuneen kulttuurin piirteet. Siihen ei ollut tarvetta niin kauan kuin vanha yksinomainen pyyntielinkeino elätti perhekuntia, mutta kun eränkävintä ja kalastusmahdollisuudet kaventuivat, oli mukauduttava ympäristön vallitsevaan elämänmuotoon ja sen elinkeinoihin. Mukaan tulivat karjatalous ja maanviljely. Osittain sulautumisen syynä oli myös kruunun verotus, jonka piiriin kaikki oli pyrittävä saattamaan, sekä Rooman ja 1500-luvulta lähtien luterilaisen kirkon kirkollis-henkinen työ.

Rippeitä vanhasta metsäsaamelaisesta asutusmuodosta oli jäljellä Kemijokilaakson keskijuoksulla vielä 1500-luvun lopulla ainakin Tervolan (Lapinniemi) seudulla, siitä ylöspäin Kemijokea Jaatilan ja Muurolan alueella sekä Ounasjoella Nivankylän ympäristössä.⁶⁴ Muistettava toki on, että kyseessä ei ollut suurikaan popu-

64 Enbuska 1995, s. 38–43.

laatio, ehkä muutamissa kymmenissä laskettava määrä saamelaisia. Myös Kemijoen yläjuoksu Korkalosta eteenpäin oli vielä 1500-luvulla saamelaisperäisen asutuksen aluetta. Ongelmana on, että tästä vanhasta kulttuurimuodosta on säilynyt äärimmäisen niukasti tietoja lähdemateriaalissa.

Tornionlaakson johtavista kainulaissuvuista syntyi sydänkeskijällä, joskus 1200-luvun loppupuolella, Ruotsin valtakunnan kiinteytyessä kuninkaan privilegioituja edustajia pohjoiseen eli Lappien verotusoikeuden omanneita birkarleja, pirkkamiehiä. He edustivat ilmeisesti vanhoja pohjoiseen muuttaneita erätalonpoikaisia sukuja, mutta heillä täytyi olla myös vahva kaupanharjoittamisen perinne Lapeissa. Vastaavasti birkarleja oli Luulajan ja Piitimen jokilaaksoissa. Tornionlaakso kuului Upsalan kirkon ja tiiviisti myös kruunun keskushallinnon alaisuuteen, kun taas Kemijokilaakso siirtyi nousevan Turun piispan vaikutusalueeseen viimeistään 1300-luvun alussa. Kemijokisuulle rakennettiin kirkko 1300-luvun puoleenväliin mennessä, vaikka alue kuului vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauhansopimuksen mukaisesti Novgorodin mahtavaan valtakuntaan. Pohjois-Suomi oli ”seitsemän kymen Karjalaa” Kemijoelta Pyhäjoelle.

Keskijällä talonpoikainen kulttuuripiiri jähmettyi pohjoisen jokilaaksoihin ja säilyi vuosisatojen ajan. Vähitellen nautintamaat muodostivat raja-alueita, jotka uuden ajan alussa erityisesti kruunun verotuspolitiikan myötä tulivat jyrkemmiksi. Rautakauden lopulla ja keskiajan kuluessa muotoutui myös historiallisesti tunnettu lappalaisuus eli saamelaisuus omaperäisen kielen ja kulttuurin sekä ympäröivien valtioiden poliittisen, taloudellisen ja henkisen vallankäytön seurauksena.⁶⁵ Syntyi myös Lapinmaan raja, jota alettiin selvittää Kemin Lapin osalta täsmällisesti vasta 1670- ja 1680-luvulla. Jo paljon tätä aikaisemmin 1300-luvulla Upsalan ja Turun piispat olivat neuvotelleet rajan Tornion ja Kemin välille Kaakamaan.⁶⁶

Ruotsalaisen hallinnon vahvistuessa lapinmaat tulivat suoraan myös kruunun hallinnon alaisuuteen. Rannikolle suurten jokien suulle syntyneiden keskuspaikkojen mukaan muotoutuivat keskiajan kuluessa Ångerman, Uumajan, Piitimen, Luulajan ja Tornion Lapit, jotka ilmeisesti noudattelivat alueina birkarliens kaupallisia intressipiirejä. Tosin keskijälle tultaessa eri lappien välille oli kehittynyt myös kielellisiä eroavaisuuksia, joten eriytyminen ei ollut yksinomaan ulkoapäin tulleen hallinnonin seurausta. Ruotsin kruunu antoi todennäköisesti 1270-luvulla myös Lappien verotusoikeuden Piitimen, Luulajan ja Tornion pirkkamiehille.⁶⁷ Myös Kemijokilaaksoissa oli olemassa Lappi jo keskijällä, mutta sen hallinnollinen asema poikkesi Ruotsin Lapeista.

65 Carpelan 2000, s. 34–35.

66 Julku 1968; Julku 1995, s. 139–158.

67 J. Vahtola 1980, s. 506–510; J. Vahtola 2003b, s. 46–48; Ante Aikio 2000, s. 46–48; A. Vahtola 2003, s. 4.

POHJANKÄVIJÖISTÄ RAJAMAIDEN RAIVAAJIKSI

HÄMÄLÄISESTÄ JA SATAKUNTALAISESTA LAPINKÄYNNISTÄ KARJALAISEEN ASUTUKSEEN

Varhaisimmat yksittäiset talonpoikaiskontaktit, lähinnä pyynti- ja kauppakontakteina, tulivat Perämeren rannikkoseudulle rautakaudella Hämeestä ja Länsi-Suomesta. Jotkut näistä pohjoisen kävijöistä asettuivat pysyvästi asumaan rannikolle. Siitä kertoo myös rannikkovyöhykkeen liki yhtenäinen kalmistovyöhyke. Toisaalta esimerkiksi Kaakkurin kalmiston mahtavat skandinaavistyyppiset asehautaukset viittaavat pikemminkin aseiden voimaan kuin pelkästään rauhanomaisiin kontakteihin. Kiistämätön tosiasia myös on, että kolmen suuren luontoelementin, eli jokien Tornio, Kemi ja Oulu nimet ovat hämäläislähtöisiä. Tähän hypoteesiin sopii myös erinomaisesti näkemys, että kaikkein vanhimman pohjoisen eränkänynnin elementin, sydänhämäläisen, syrjäytti ainakin osittain hämäläisen heimon läntinen haara eli satakuntalainen lapinkäynti 800-luvulta 1100-luvulle. Tuolloin nousee myös esiin voimakkaana niin kyröläisyys kuin kainulaisuus ilmeisesti juuri vakkasuomalaisten vaikutuksesta.

Arkeologi Unto Salo esittää rohkeasti, että vakkasuomalainen satakuntalaitos olisi jopa syntynyt lapinkäyntiä varten,⁶⁸ sillä aseiden voimaa tarvittiin paitsi paikallisten lappalaisten taltuttamiseksi niin myös skandinaavien hyökkäyksiä vastaan. Salon hypoteesi on kuitenkin liian yksioikoinen, sillä satakuntajärjestelmä on liittynyt laajemmin Ruotsin valtakunnan sotilaalliseen järjestäytymiseen jo esihistoriallisella ajalla tunnetun ledung-systeemin pohjalta.⁶⁹ Ehkä yhtenä pontimena järjestelmän ulottamiseen Suomen puolelle oli Ruotsin kruunun tavoitteet pohjoisten alueiden haltuunottamiseksi eikä yksinomaan idän paine. Joka tapauksessa sotilaallinen järjestäytyminen ja voima vahvistivat myös eränkänynnin edellytyksiä pohjoisessa ja varmasti myös itse voimankäyttöä. Satakuntalaisten oli kuitenkin väistytävä 1100-luvulla karjalaisen ekspansion seurauksena.

Laatokan Karjalan ja Karjalan Kannaksen asutus vahvistui voimakkaasti varhais- ja sydänkeskiajalla, jolloin sieltä syntyi laaja muuttoaalto pohjoiseen. Osansa sai nykyinen Savo, mutta runsaasti talonpoikia muutti suoraan myös Vienanmeren rannikolle sekä Ii- ja Kemijokilaaksoon. Ensimmäiset karjalaiset asuttajat ovat tulleet jo varhaiskeskiajalla pohjoiseen – noin 1100-luvulla. Heidän rinnalleen tuli vahvana 1300- ja 1400-luvulla länsisuomalainen asutussykäys Ruotsin kruunun tietoisien asutuspolitiikan seurauksena. Näin on luontevaa myös Kemijokilaakson luontoonimistön runsas hämäläinen aines, jokisuun vanhojen kantatalojen satakuntalainen sukunimistö ja jokivarren vankka karjalainen asutus- ja henkilönimiaines. Perustana on tietysti saamelainen nimistö.⁷⁰ Jokisuulle syntyi myös syvällä keskiajalla turkulaisten ja gotlantilaisten kauppiaiden tukikohtia.

Tutkimuksissa on ollut yhtenäinen näkemys siitä, että Kemi-, Ii- ja Oulujokivesistö ovat olleet vahvasti karjalaista aluetta 1100-luvulta 1300-luvulle. Iijoen suu

68 Salo 2003, s. 54–59.

69 Kehityksestä ks. Jonsson 1971.

70 J. Vahtola 1980, s. 369.

on ilmeisesti ollut pohjoisen karjalaisalueen keskus, ja verotusoikeus on ulottunut Rovaniemelle ja Lappiin saakka.⁷¹ Koroisen rinnakkaisnimi Karjalankylä ja Ylipaakkolan Sortavala kertovat vahvasta karjalaisuudesta. Vielä vuonna 1603 käytettiin Kemin pitäjän veroluettelossa poikkeuksellisesti kylänimeä Sortavala (”Sordavala”) Koivukylän ja Paakkolan välisestä 22 talon asutuksesta. Se tarkoitti Ylipaakkolaa, joka vakiintui kylännimeksi viimeistään vuodesta 1608 lähtien.⁷² Sen sijaan Paakko(la) on hämäläinen nimi ja tullut käyttöön ilmeisesti hämäläisperäisen asutuksen noustessa Kemijokea ylävirtaan. Varsinkin Kemijoen alajuoksun kylissä ja ennen kaikkea juuri Paakkolassa on lukuisia karjalaisia sukunimiä, kuten Eilittä, Pajari, Kupsu, Mölö, Jauhoppää, Valkeapää, Kontio, Mihkali, Prokko, Pasuri, Pissari, Ryssä ja Saava. Ylempänä jokivartta ovat myös Pulli, Kulppi, Körkkö ja Muuro sekä Jaati karjalaisia nimiä.⁷³ Asutusvaikutus on kuitenkin selvästi painottunut Kemijoella jokivartta ylöspäin Koroisen-Paakkolan ja Koivukylän-Muuroalan välille, kun taas merenranta-alueen Kemijokisuus on ollut hämäläis-satakuntalaisen asutuksen syntysijoja. Paakkolan ja Koivukylän sekä Muuroalan ja nykyisen Paavalniemen (Korkalon) välinen Kemijoen osuus on ollut historialliselle ajalle saakka saamelaisperäisen asutuksen aluetta, samoin Korkalosta Kemijokea ylöspäin.⁷⁴

Asutuskehitys on myös ollut ajallisesti kerroksellista, mutta syvällä keskiajalla juuri karjalaisperäinen asutus on vanhinta pysyvää talonpoikaiskerrostumaa Kemijokivarressa yhdessä hämäläisten kanssa. Muuten ei ole selitettävissä yhtäältä suurten ja keskeisten paikkojen hämäläisperäinen nimiaines ja toisaalta vanha karjalaisperäinen henkilö- ja talonimistö. Karjalaiset lomittuivat pysyvästi ylempänä jokilaaksossa vanhimpien asuttajien eli saamelaisten rinnalle. Varhaisen talonpoikaisasutuksen erilaisuus verrattuna esimerkiksi Tornionjokilaaksoon selittää osaltaan myös sen, miksi birkarl-järjestelmää ei toteutettu keskiajan Kemi- tai Iijokilaaksossa. Pirkkamiessysteemi oli ennen kaikkea hämäläinen innovaatio Lappiin, eikä sitä pystytty toteuttamaan Novgorodille kuuluneilla alueilla.

Rovaniemen korkeudelle karjalaislähtöinen talonpoikaisasutus tuli joskus 1200-luvulla nykyisen Ylikylän ja Nivankylän alueelle, jonka lähetytyillä oli todennäköisesti myös seudun saamelaisten talvinen keskus ja markkinapaikka, ellei se ollut juuri Ylikylässä. Siitepölyanalyysit viittaavat maatalouden harjoittamiseen nimenomaan 1200-luvulta lähtien, mutta ihmisen asuminen on alkanut Ylikylän ympäristössä jo noin 750–530 eKr.⁷⁵ Toisin sanoen Rovaniemen seudun saamelaisten asuinpaikka on ollut Ounasjoen suualueella jo varhaisella rautakaudella.

Eri vaiheisiin ajoittuvilla asutusliikkeillä selittyy myös tutkimustietojen tarjoama ”Rovaniemen ristiriita”; toisin sanoen arkeologinen löytömateriali on myöhäisrautakauden ja varhaisen historiallisen ajan Rovaniemeltä suureksi osaksi karjalaista,⁷⁶ mutta nimistö painottaa Korkalon ja Ylikylän talonpoikaisasutuksen län-

71 J. Vahtola 1980, s. 384–391; J. Vahtola 2002.

72 KA 4831, f. 24v; KA 4861, f. 97v. J. Vahtola 1980.

73 Karjalaiset nimet: J. Vahtola 1980, erit. s. 369, jossa hän myös painottaa erityisesti karjalaisuuden vahvuutta asutuksessa. Myös J. Vahtola 2002.

74 Enbuske 1999, s. 20–22.

75 Hicks 1996, s. 132–133; myös Jarva–Niskanen–Paavola 2001, s. 27, 46.

76 Jarva–Niskanen–Paavola 2001, s. 27, 46–47.

sisuomalaiseen suuntaan.⁷⁷ Luonteva selitys on, että varhaisen karjalaisväestön jälkeeseen asuttivat myös hämäläiset Kemijokilaakson keskijuoksun. Siten nykyisen Rovaniemen keskuseudun länsisuomalaisperäinen tilajärjestelmään liittyvä asutus on täytynyt syntyä varsin myöhään, pääasiassa 1400-luvulla. Muutamat yksittäiset karjalaislähtöisten sukujen perustamat tilat ovat hämäläistaloja varhaisempia ja jättäneet jälkeensä arkeologista aineistoa.

Karjalaisen ja hämäläisen keskinäisen vaikutuksen ajallisessa arvioimisessa on ongelmana, että karjalaisen heimon muotoutumisessa oli keskeisenä elementtinä hämäläisyys yhdessä vepsäläisyyden ja protokarjalaisuuden, osin myös saamelaisuuden kanssa. Karjalaisuus muotoutui ydinalueillaan Laatokan länsipuolella Kätkisalmen alueella viikinkiajalla–1000-luvulla.⁷⁸ Sisämaasta avautuu kuitenkin selvä hämäläis-karjalais-saamelainen korridoori kaartuen Laatokalta kohti Kemijokilaaksoa ja vieläkin pohjoisemmas. Arkeologi Thomas Wallerströmin mukaan myös Tornionlaakson keskijuoksulla olisi ollut vahva karjalainen kulttuuri-elementti varhaiskeskiajalla, mutta Wallerströmin näkemykset jäävät ilman todisteita suurelta osin hypoteettisiksi. Tosiasiassa läntisestä Karjalasta tullut ohut asutuserrostuma sijoittui lähinnä Tornionjoen alajuoksulle.⁷⁹ Mielenkiintoinen yksityiskohta on Rantsilan kappalaisen Christfrid Gananderin vuoden 1789 Mytologiassaan mainitsema Karjalan pohja, jonka hän sijoitti etäisimpään Pohjolaan, Kemiin ja Kajajaan, kun se yleensä tarkoitti aluetermiä Suomenlahden pohjukassa.⁸⁰

Karjalaisessa asutusliikkeessä oli tietoista valloituspolitiikkaa, osa yhteyksistä oli perua ikivanhasta kaupankäynnistä, mutta ”tavallinen talonpoikaisväestö” lähti pohjoiseen pois levottomalta Kannaksen rajaseudulta, Novgorodin ja Ruotsin taistelutantereelta. Joka tapauksessa karjalaista asutusta on pidettävä vanhimpana pysyvänä talonpoikaisasutuksena Kemijokilaakson sisämaassa, ja he myös asuivat liittämättä vanhan saamelaisperäisen väestön kanssa. Jonkinasteisen rauhanomaisen rinnakkaiselon sekä väkivaltaisen verotus- ja alistussuhteen seurauksena Kemin varhaiset, karjalaisperäiset talolliset saivat myös eräjärvä ja eränkäyntimaita nautintaansa pohjoisempana Kemijokilaaksoa ja Ounasjokilaaksossa.

Sinänsä varhaiskeskiaika ei ollut mitenkään rauhanomaista, sillä pohjoisen valtakunnat Ruotsi, Tanska, Norja ja Novgorod kävivät jatkuvia taisteluja keskenään. Esimerkiksi venäläisissä kronikoissa kerrotaan toistuvasti 1200-luvulla väkivaltaisista retkistä jäämien maahan Suomeen.⁸¹ Norjalaisten mahti vakiintui 1100-luvulla Jäämerelle, mutta heidän kiinnostuksensa ulottui myös Lappiin. Varsin helposti nykyajan katsannossa muinaiset yhteydet sidotaan etelä-pohjoissuunnassa, eli väestöliikkeet sekä kulttuuri- ja kauppayhteydet olisivat kulkeneet Mälärin ja Vakka-Suomen suunnasta Perämeren rannikolle. Lukuisat arkeologiset, kielelliset ja kirjalliset tiedot viittaavat kuitenkin vankkoihin Norjan rannikon yhteyksiin.⁸²

77 Paavola 1987, s. 73; J. Vahtola 1980, s. 384.

78 Uino 1999, s. 339–347.

79 Wallerström on tutkinut ennen kaikkea Hietaniemen vanhan kirkonpaikan arkeologista jäämistöä. Ks. Wallerström 1987, s. 172–176. Vastaavasti myös hänen väitöskirjansa: Wallerström 1995, del I; J. Vahtola 1991b, s. 205.

80 Ganander 1789, s. 4; Aittola 1996, s. 157–163.

81 Esim. Suomen varhaiskeskiajan lähteitä 1989, s. 124–140.

82 Asiasta esim. Westin 1962, s. 105–116; Hultblad 1968, s. 49–50, 54; J. Vahtola 1980.

Novgorodin verotusvalta ulottui 1200-luvulla myös Jäämerelle saakka, Naa- ja Karjalanvuonoille. Novgorod alistui Karjalan valtaansa 1200-luvulla, jolloin myös Pohjanperä kytkeytyi osaksi idän mahtavaa valtakuntaa. Islantilaiset saagat kertoivat 1100–1200-luvulla, kuinka ainakin jossain historia vaiheessa norjalaiset ja lappalaiset taistelivat karjalaisia vastaan – ilmeisesti joskus 1100-luvulla. Luontevaa on, että taisteluja olisi käyty ainakin keskeisten Jäämeren reittien varrella Lapissa – siis esimerkiksi Ounasjoella. Peräti houkuttelevaa on yhdistää Ounasjoen Sinetän kylän Marikkovaarasta vuonna 1897 löydetty asemiehen komea varustus, miekka, kaksi keihäänkärkeä ja kirves, nimenomaan edellä mainittuihin yhteyksiin. Seppämestari Gicelinin Keski-Euroopassa valmistama miekka ajoittuu vuosien 1150–1250 välille. Esineet viittaavat Karjalaan ja saattoivat hyvinkin kuulua Rovaniemen Ylikylän varhaiselle mahtitalonpojalle tai etelän pohjankävijäsoturille.⁸³ Eräässä sydänkeskiajan asiakirjalähteessä todetaan, kuinka kveenit (kvaenir), lappalaiset ja karjalaiset (Kerelier) hävittivät yhdessä laajalti norjalaisten Haalogandia. Noin vuodelta 1170 olevassa Historia Norvegiaessa kerrotaan yksityiskohtaisesti, kuinka Norjan naapureina pohjoisessa olivat karjalaiset, kveenit, sarvilappalaiset sekä molempien Bjarmiain asukkaat.⁸⁴

Alue Oulujärveltä Kemijokilaaksoon kuului idän mahtavalle Novgorodille, mikä näkyi myös hallinnollisessa kehityksessä. Sinne ei syntynyt keskiajalla Ruotsin valtakunnan pohjoisosien tapaisia hallinnollisia Lappeja. Ne olivat nimenomaan karjalais-novgorodilaisen hallinnon alaisia alueita. Tosin kuningas Eerik XIV käytti vuonna 1562 termiä ”Wle Lappemarck” viitatessaan Oulujärven alueeseen.⁸⁵ Mahdollista siis on, että myös Oulujärven ja Iijoen latva-alueella olivat kerralliset Lapit keskiajan lopulla, mutta mitään tietoja ei niistä ole säilynyt lähteissä. Esimerkiksi Iijokilaaksossa Karjalankylän yläpuolelle ovat sijoittuneet mielenkiintoiset paikkanimet Siittaapalo ja Siittaanelampi, jotka viittaavat kerrallisen lapinkylän olemassaoloon.⁸⁶ Selvää kuitenkin on, että nykyisen Kainuun varhainen asutus oli saamelaista, mutta viimeistään keskiajan lopulla ja 1500-luvun alkupuolella alue oli jo vahvasti rannikon suomalaisten eränkävintialuetta. Savolainen asutusekspansio valtasi Oulujärven ympäristön 1530- ja 1550-lukujen aikana Kustaa Vaasan määrätietoisen politiikan seurauksena.⁸⁷ Iijoen latvoilla sijainneet Maanselän ja Kitkan lapinkylät tulivat kuitenkin 1500-luvun puolivälin jälkeen osaksi Kemin Lappia.

Hahmoteltaessa Lapin varhaisen hallinnollisen aseman kehitystä ei pidä unohtaa myöskään Vienaa ja Kuolaa. Vienan Lapissa oli vuoden 1591 selvityksen mukaan peräti 17 lapinkylää, jotka kattoivat alueen Vienan Karjalan länsi- ja pohjoisosassa Kierettijärvellä, Pääjärvellä, Jelettijärvellä ja Rukajärvellä. Useimmat niistä olivat kuitenkin tuhoutuneet vuoden 1589 ruotsalaishyökkäyksessä, jonka jälkeen alueelle muodostui karjalaista asutusta. Vienan Kemin pysyvä karjalainen asutus on nuorempaa kuin Pohjanmaan puolella, sillä pysyvää asutusta tuli Käkisalmen

83 Kotivuori 1996, s. 121, 124–125.

84 Julku 1986, s. 81–84; J. Vahtola 1991b, s. 222.

85 KA 4656, f. 307; J. Vahtola 1980, s. 62; Keränen 1986, s. 322–323; Julku 1992, s. 132–133.

86 Peruskartta-aineisto, Yli-Ii 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapainka.fi](http://kansalaisen.karttapainka.fi); J. Vahtola 1980, s. 71.

87 Luukko 1954, s. 366–368; Huurre 1987, s. 88–91.

puolelta Vienaan 1300–1500-lukujen aikana.⁸⁸ Toki kylien tuhoaminen ei hävittänyt metsäsaamelaista asutusta, joka oli vielä 1600-luvun alkupuolellakin vahva. Vienan Lappi eli Metsä-Lappi, kuten venäläiset sitä nimittivät, ei ollut yhtenäinen hallinnollinen kokonaisuus kuten Ruotsin puoleiset Lapit, vaan alkujaan Käkisalmen Karjalasta kotoisin olleet suvut kävivät verottamassa alueen lukuisia pieniä lapinkyliä. Ne kuuluivat viimeistään 1560-luvun alussa Vienan Kemin suurpitäjään.⁸⁹

Novgorodilla ja karjalaisilla oli ollut jo sydänkeskijällä Metsä-Lapissa ja sitä pohjoisempaan Villissä Lapissa eränkäynti- ja kalastusomistuksia. Viimeistään 1200-luvulta lähtien karjalaiset olivat alkaneet maksaa Lapin tuloistaan veroa Novgorodille, jonka voittomaihin kuuluivat myös Kuolan ja Varangin rannikko jo 1260-luvulla. Maanselän, Kitkan, Kuolajärven ja Inarin linja oli osa Novgorodin Villiä Lappia. Laatokan Karjalan viisi mahtisukua olivat jakaneet aikoinaan Lapin nautinto-oikeudet keskenään, ja vähitellen ostojen kautta omistukset olivat jakaantuneet useammille tahoille. Lapin oikeuksien ja nautinta-alueiden myymisestä on säilynyt 1400-luvulta erityisiä kauppakirjoja. Eräs sellainen kertoo Navolotšin sukuun kuuluneen Juri Kargulovin myymistä maista, joiden läntisenä rajana oli Kajanski rubeža -niminen paikka. Se oli siis raja kainulaisia vastaan, mutta missä se kulki, on epäselvää.⁹⁰

Venäläinen verotus oli keskijällä kahtalaista. Suuriruhtinaan vero oli lahjaveeroa, mutta karjalaisten kantama vero oli heidän vanhojen oikeuksiensa perusteella ”prazgoa” eli vuokraa. Karjalaiset harjoittivat veronkannon ohessa myös kauppaa lappalaisten kanssa. He myös toimivat oikeudenjakajina ja vahvistivat lappalaisten sopimuksia, mutta Novgorodin kanslian virkamiehet myös valvoivat Lapin verotus- ja oikeusasioita. Sittemmin 1500-luvulta lähtien valvonta siirtyi Arkangeliin alueellisen hallintojärjestelmän kehittyessä Venäjällä. Vuodelta 1517 on säilynyt suuriruhtinas Vasili III:n kirje, josta käy selville, että Lappi oli jaettu kahteen veropiiriin. Tuolloin Vasili nimenomaan käski säilyttää jaotuksen, joten se oli syntynyt jo varhemmin keskijällä. Vuonna 1517 Kantalahden veropiiriin kuuluivat Akkalan, Nuortijärven, Suonikylän, Inarin, Paatsjoen, Näätämon, Utsjoen, Varangin, Pummankin, Muotkan ja Luttojärven kylät. Kuolan Lappi muodosti toisen, Varsugan veropiirin. Vanhin verokirja on säilynyt kuitenkin vasta vuodelta 1624, jolloin esimerkiksi Inarissa oli 28 venäjänveron alaista perhekuuntaa.⁹¹

Huomiota herättää nimenomaan se, että Vienan puolella oli asiakirjalähteiden perusteella lukuisia pieniä lapinkyliä Maanselän, Kitkajärven, Kuolajärven ja Inarin naapureina. Kemin Lapin varhaishistorian kannalta on erityisen mielenkiintoista, että Vienan Lapissa oli karjalaisten omistamia maita ja vesiä. Ilmiö tuskin poikkesi keskiaikaisista Kemin ja Iin karjalaisten talonpoikien nautintamaiden hallinnasta Lapissa tai hämäläistalojen eräomistuksista Sisä-Suomessa ja aina Pohjanperillä saakka. Omistusoikeuteen kuului myös lappalaisten verotus.⁹²

88 Pöllä 1995; Pöllä 1996, s. 133–156; Pöllä 1997, s. 100–102.

89 Pöllä 1996, s. 133–156.

90 Kirkinen 1970, s. 34–36; Pöllä 1996, s. 133–156, jossa kauppakirjaa on siteerattu eri tavalla kuin Kirkisellä.

91 Kirkinen 1970, s. 36–39.

92 J. Vahtola 1999b, s. 110.

Novgorodia veti yhdeltä osin pohjoiseen nimenomaan alueelle syntynyt karjalainen asutus, jonka välityksellä myös pohjoisen turkisrikkaudet ja lappalaisten verottaminen olivat helpommin saavutettavissa kuin yksinomaan kauppasuhteilla saamelaisten kanssa. Varmaankin ainakin osa karjalaisista oli birkarleihin rinnastettavia paikallisen veronkannon oikeuden omanneita talollisia, joilta novgorodilaiset kymmenysmiehet kävivät keräämässä vuokraverosaatat. Aluetta kutsuttiin novgorodilaisissa kronikoissa nimellä ”Korela Semidesjatskaja” eli ”Seitsemän kymen Karjala”.⁹³ Nautintarajan eli lapinrajan takana olleet lapinkylät oli alistettu alamaiden talollisille, jotka hyödynsivät Lappeja paitsi eräomistuksinaan myös verottamalla. Novgorodin valtakuntaan kuuluneet Seitsemän kymen karjalaiset hoitivat Lappien veronkannon vastaavalla tavalla kuin Vienan ja Laatokan karjalaiset Metsä- ja Villissä Lapissa tai birkarlit Ruotsin Lappien verottamisen. Pähkinäsaaren rauhan jälkeiseen aikaan, noin 1330–1370-lukujen välille ajoitettavan novgorodilaisen tuohikirjeen mukaan veronkeräys Kajaanien maasta oli tuolloin kuitenkin jo perin vaikeaa.⁹⁴

Varmasti vaikeudet johtuivat yhtäältä siitä, että Ruotsin kruunu oli ryhtynyt keräämään veroja alueen talonpojilta. Toisaalta ongelmien taustalla oli myös se, että alueelle oli muuttanut länsisuomalaisia talonpoikia, jotka eivät alistuneet Novgorodin verovallan alle. Niinpä 1400-luvulla venäläisen veronkannon kohteena olivat enää Kemin lapinkylät, mutta nyt verottajat tulivat Perämeren rannikkoseudun sijaan Vienan suunnasta. Idän mahti ei kuitenkaan luopunut helpolla pohjoisen alueistaan.

LÄNTISEN KIRKON HUOMAAN

Kemijokisuusta tuli tärkeä sillanpääasema lännen katoliselle kirkolle kamppailussa idän ortodokseja vastaan, sillä jokilaakson arkeologisessa aineistossa on säilynyt merkkejä varhaiskeskiajan ortodoksisesta vaikutuksesta.⁹⁵ Idän kristillisyyden oli saamassa pohjoisen sielut puolelleen. Iissä oli todennäköisesti ollut sydänkeskijällä myös ortodoksikirkko.⁹⁶ Vielä 1600-luvun alussa Kemin lappalaiset kertoivat polveutuvansa suomalaisista, joiden kanssa heillä oli ollut muinoin yhteinen Venäjän usko.⁹⁷ Suomalaisilla täytyi tässä tarkoittaa nimenomaan niitä karjalaisia, jotka olivat tulleet pohjoiseen.

Kemin Lapin osalta idän kristillisyyteen viittaa myös entisen Kuolajärven, nykyisen Sallan eteläosassa Oulankajoella, Oulangan ja Aholanvaaran kylien välillä oleva Monasterinsaari. Joessa on myös saaren yläpuolella Monasterinkoski.⁹⁸ Nä-

93 Arvoituksellinen nimi on käännetty vanhastaan muodossa ”Seitsemän kymen Karjala” tai ”Seitsemänkymmenen Karjala” mutta myös muodossa ”Seitsemän kymmenysmiehen Karjala”. Ks. Julku 1982, s. 117–120, J. Vahtola 1991a, s. 166 ja J. Vahtola 1999a, s. 20.

94 Julku 1982, s. 117–120.

95 Koivunen 1997, s. 41–42.

96 J. Vahtola 1998, s. 17–18.

97 En skrifvelse till Johannes Messenius om Kemilapparna 1620 (Mansuetus Jacobi Fellman). I. Fellman I, s. 311.

98 Peruskartta-aineisto, Salla 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

mä vanhat paikannimet voidaan tulkita muistoksi pienestä ortodoksiluostarista verrattoman luonnonkauniissa paikassa. Oulankajoen latvoilta oli yhteys Pääjärven kautta Tuoppajärvelle ja edelleen Vienanmerelle. Alueen perimätieto kytkee Monasterinsaaren venäläisiin, joskin nimi itsessään on seudun nykyasukkaille täysi mysteeri.⁹⁹ Mitenkään nuoresta muotoassosiaationimestä ei voi olla kyse, sillä ensimmäisenä sen pitäisi olla suomenkielinen eli luostari. Toisekseen miellelyhtymänä monasteri-nimistöä ei Suomen alueella tunneta. Onpa Sallassa myös Savinajoen varrella Piessanniitty ja Piessanniitynlehto,¹⁰⁰ eli karjalan kielellä pirun tai paholaisen niitystä kertova paikka.¹⁰¹

Toinen mielenkiintoinen alue on Kuusamo ja vanha Maanselän kylä. Varsin lähellä historiallisen talvikylän paikkaa on poikkeuksellinen nimi Sääsänäkangas, joka viittaisi muinaisen tšasounaan olemassaoloon. Paikan lähetyvillä on myös Kalmaniemi, joka on perimätiedon mukaan ”vanha saamelaiden hautausmaa”.¹⁰² Todetakaan kuitenkin, että Kainuun murteissa säässynä on saanut myös pientä huonetta kuvaavan merkityksen.¹⁰³ Kuusamon eteläosassa Ala-Kuolijärven itärannalla on Manasterinlahti,¹⁰⁴ ja kun Iijokivartta lasketellaan alavirtaan, niin Pudasjärven rannalla on paikka nimeltään Manasteri ja sen ympärillä runsas karjalaisperäinen nimistö.¹⁰⁵ Lapin luonto rauhaisien vesistöjen äärelle houkutteli varmasti venäläisiä ja karjalaisia erakkomunkkeja eli sörnetsejä rakentamaan pieniä luostareita, jotka olivat korkeintaan tavallisen maatalon kokoisia rakennuksia – venäläisittäin ilmaistuna ”erakkomajoja”. Aktiivista käännytystyötä erakkoluostarit eivät harjoittaneet.¹⁰⁶ Olennaista on havaita, että idän kristillisuus oli levinnyt pohjoiseen.

Ajallisesti ortodoksinen uskonnollisuus tulee kysymykseen Kemin Lapissa ennen 1600-lukua, jolloin luterilainen käännytystyö virisi Lapinmaissa. Varmasti yhtenä pontimina kirkolliselle lähetystyölle oli nimenomaan ortodoksisuuden uhka idästä. Olihan Vienan Karjalassa myös käynnissä kiivaimmillaan vanhauskoisten jyrkän uskonnollinen liikehdintä. Laatokan, Äänisen ja Solovetskin mahtavat luostarit toimivat aktiivisina pohjoisen alueella. Petsamon luostarin olivat Pohjanmaan miehet käyneet vuonna 1589 tuhoamassa perin pohjin, mutta luostari jatkoi toimintaansa Kuolan kaupungissa. Kolttasaamelaiset olivat myös omaksuneet idän kristillisyyden. Toisaalta varsinkin Kuusamon ortodoksimuistoista osa voi palautua 1800-luvulle, jolloin Tavajärvelle, Hänniseen ja Suiningille tuli joukko vanhauskoisia eli starovertsejä paettuaan Vienassa syttyneitä vainoja.¹⁰⁷

99 Lehtori Helge Nivan tiedonanto tekijälle perustuen Hautajärven ja Oulangan kyläläisten informaatioon. Venäläiset olisivat tulleet näyttämään saaresta heinät. Paikalla olisi ollut myös Tamara-niminen venäläisnainen. Toinen kyläläisten selitys on, että saaresta oleva kivi tms. muistuttaisi luostaria, mutta toisaalta kyläläisten mielestä nimi ei viittaa luostariin.

100 Peruskartta-aineisto, Salla 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

101 Ruoppila 1954, s. 152–158; Nissilä 1956, s. 57–58.

102 Peruskartta-aineisto, Kuusamo 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi). Merkillistä kyllä näihin paikkoihin ei ole viitattu missään yhteydessä, esimerkiksi paikallishistorioissa. Esim. ortodoksisuus on liitetty vain kolttasaamelaiden kristillisyyteen. Kalmanimestä *Ervasti* 1978, s. 21.

103 Ruoppila 1954, s. 154.

104 Peruskartta-aineisto, Kuusamo 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

105 J. Vahtola 1998, s. 18.

106 Ks. Tshernjakova 1997, s. 161–165.

107 Lönnrot I (1902), s. 267–269; Julku 1987, s. 187–189.

Ruotsin kruunu ja kirkko ottivat käyttöönsä kamppailussa pohjoisen hegemoniasta kristillisen työn rinnalla asutustoiminnan 1300-luvun alkuvuosina. Vuoden 1340 Teljen julistuksessa suoranaisesti kehoitettiin väkeä muuttamaan Lappiin sopiville seuduille.¹⁰⁸ Kemijokisuusta tuli länsisuomalaisen asutuksen ja samalla Ruotsin kruunun sillanpääasema Novgorodin valtakunnan pohjoiselle rannikolle, ja aseman vahvistamiseksi rakennettiin 1320-luvun lopulla kirkko Kemijokisuulle Valmarinniemeen. Merkillistä on, että kirkko uskallettiin rakentaa naapurivaltakunnan alueelle pian Pähkinäsaaren rauhan 1323 jälkeen. Vastaavasti kirkko rakennettiin myös Saloiisiin ja ilmeisesti 1300-luvun jälkipuolella myös pieni linnoitus Oulujokisuulle. Se oli suunnitelmallista Pohjanrannan alueen haltuunottoa. Kemin kirkko rakennettiin aivan Rajaojan viereen niin, että länsipuolelta alkoi Tornio ja Upsalan hiippakunta ja itäpuolelta Novgorod. Ruotsalaiset myös käynnistivät järjestelmällisen asutustoiminnan Pohjanlahden perukassa lähes välittömästi vuoden 1323 rauhanteon jälkeen, ja vuoden 1378 Teljen sopimuksessa Oulujoki ja Oulujärvi julistettiin Ruotsille kuuluviksi.¹⁰⁹

Käytännössä kiistely koski 1340-luvulla kahden piispan, Upsalan arkkipiispa Hemmingin ja Turun hiippakunnan piispa Hemmingin nautintarajoja. Niinpä he sopivatkin vuonna 1346 Tornion lähellä Kompanasundissa hiippakuntien välisen rajapaikan ilmeisesti juuri Rajaojaan. Samalla Turun Hemming katosi Tornion kirkossa kaksikymmentä Oulun, Simon ja Kemin karjalaista ja lappalaista Rooman kirkon uskoon. Mielenkiintoinen asiayhteys on tuohon aikaan ajoittuvalla Pyhän Birgitan ilmestyksellä, jossa hän kehotti arkkipiispa Hemmingiä rakentamaan ”sinne” uusia seurakuntia. Viittaus kohdistui Perämeren pohjukkaan. Ruotsi oli 1300-luvun puolivälissä määrätietoisesti vahvistamassa asutustoiminnalla ja katolisen kirkon tuella valtaansa rikkaitten lohijokien ja erämetsien äärellä. Erinäisten vaiheiden jälkeen Kemi lopulta vakiintui Turun hiippakuntaan ja lohikymmenykset piispalle.¹¹⁰

Länsisuomalaisperäinen talonpoikaisasutus vankistui Kemin kirkon ympäristössä. Vilkkaalle kauppapaikalle kirkon lähetyville asettui myös skandinaavis-saksalaisia kauppiaita pysyvästi asumaan ehkä juuri 1300-luvulla. Varmasti osa näistä kauppiaista tuli Turusta ja sen lähiympäristöstä, mihin viittaa vahvasti ainakin 1370-luvun Kemin rajakiistoissa todistajina olleet Turun porvarit ja Satakunnan talonpojat.¹¹¹ Toinen sillanpääasema nousi 1400-luvun alkupuolella Rovaniemelle saamelais-karjalaisen asutuksen keskelle ja ilmeisen vanhalle markkinapaikalle Ylikylän-Korkalon alueelle. Sinne asettui pysyvästi myös muutama ruotsalais-saksalaista lähtöä ollut kauppias – ehkä kuitenkin Kemijokisuun kauppapaikalta siirtyneinä. Vuonna 1453 eräs Catherina Jönsintytär sai maakaupassa hallintaansa Korkalon ja Rovaniemen tilat (godzen).¹¹² Tarkoitettiinko kaupassa yksittäisiä Rovaniemen ja Korkalon taloja vai kokonaisia kyliä, on arvoitus.

108 Kuningas Maunun säädös Telgessä 16.3.1340. Svenskt Diplomatarium IV, n. 3473.

109 Julku 1991, s. 11.

110 Julku 1991, s. 11–16 sekä viitteet ja niissä mainittu kirjallisuus; Koivunen 1997, s. 42–44.

111 J. Vahtola 1990, s. 165–173; Koivunen 1997, s. 44.

112 Outakoski 1965, s. 54.

Vastaavanlainen kehitys tapahtui myös Iijokilaaksossa, jossa länsisuomalainen asutus pureutui jokisuulle 1300-luvulla. Sinne syntyi myös vilkas kauppapaikka eli hamina. Vähitellen rannikon talonpojat ulottivat vaikutuksensa sisämaahan, ja monet Iijokilaakson haukivedet päätyivät talonpoikien eräjärviksi. Ii liitettiin 1300-luvulla hallinnollisesti Kemin yhteyteen sen jälkeen kun Rooman kirkko tuli pohjoisen rannikolle, mutta Iihin perustettiin myös oma kappeli vuoden 1350 tienoilla. Vastaavasti Kemin apuseurakuntina olivat myös Simo ja Kello. Kemi oli aluksi osa Pietarsaaren laajaa kirkkoherrakuntaa mutta itsenäistyi 1300-luvun jälkipuolella. Ii kuului Kemiin 1400-luvun jälkipuolelle saakka.¹¹³ Se viittaa myös näiden kahden jokilaakson välillä olleeseen vahvaan ja vanhaan asutukselliseen ja hallinnolliseen siteeseen.

Novgorod pyrki kuitenkin pitämään kaiken aikaa kiinni vuoden 1323 rauhansopimuksesta ja hävittämään Ruotsin vallan ja lännen kirkon merkit alueelta. Ilmeisen ratkaisevassa taistelussa Oulun linnasta vuonna 1377 Novgorodin sotajoukko kärsi tappion ruotsalaisille, vaikka se hävitti raskaasti Oulujokisuun alueen asutusta. Tappion jälkeen heikkenevä Novgorod ei pystynyt pitämään valtakuntansa pohjoista kolkkaa hallussaan, ja sotilaallisesti alueelle tehtiin lähinnä partio-retkiä.¹¹⁴ Talonpoikaisasutukseen kohdistunut hävitystyö sopii myös erinomaisesti edellä hahmoteltuun kehitykseen, jossa eteläsuomalainen ja lähinnä alasatakuntalainen ja varsinaissuomalainen kolonisaatio oli pureutumassa ennen kaikkea Iin ja Limingan väliselle rannikkoseudulle.¹¹⁵ Novgorodissa ja sittemmin Moskovassa nähtiin, että Ruotsi pyrki tietoisella asutuspolitiikalla lujittamaan vanhan seitsemän kymen Karjalan valtakuntaa, joten vahvistuva asutus oli pyrittävä hävittämään.

Hävitysretkille rekrytoitiin erityisesti Vienan Karjalan väestöä, ja varsinkin kun Solovetskin luostarilinnointus perustettiin Vienanmeren saarelle vuonna 1436, sieltä saatiin myös sotajoukkoja. Hävitysretket olivat toistuvia 1400-luvulla. Valmariniemen kirkko tuhottiin joskus vuoden 1410 tienoilla, todennäköisesti vuonna 1411, ja pari vuosikymmentä myöhemmin myös Iin kappelikirkko. Vuonna 1454 Vienasta tuli sotajoukko Perämeren rannikolle ja tuhosi kylät Limingasta Kemiin ja Rovaniemelle. Vuoteen 1517 mennessä tehtiin idästä vielä ainakin viisi laajaa hävitysretkeä Perämeren alueelle, ja varsinkin sen jälkeen kun idän mahdiksi oli vuonna 1470 noussut Moskova. Vuoden 1517 jälkeen seurasi rauhallisempi vaihe, kunnes Venäjän-sodan aikana 1570–1595 hyökkäykset jälleen kiihtyivät. Vielä vuonna 1611 poltettiin Rovaniemeltä 20 taloa sen jälkeen kun lähinnä paikallisista miehistä koottu nostoväki oli tehnyt sotaretken Kuolan linnoitusta vastaan.¹¹⁶ Olot rauhoittuivat vuoden 1617 Stolbovan rauhan jälkeen.

---

113 REA, n:ot 225, 227; J. Vahtola 1998, s. 14–25.

114 Julku 1982, s. 119.

115 Ks. J. Vahtola 1992, s. 617–620.

116 J. Vahtola 1996, s. 191–195; P. Koivunen 1997, s. 46–48; J. Vahtola 1998, s. 26.

ERÄNKÄYNTIÄ LAPINMAISSA

Pohjoisen rannikkoseudun talonpojat ulottivat viimeistään keskiajalta lähtien eränkävintensä kauas sisämaahan. Iijokisuun talolliset kävivät kalastamassa muun muassa latvavesillä Iijärvestä ja Kuusamojärvestä sekä myös Kitkalla. Esimerkiksi ensimmäisen, vuoden 1554 haukiveroluettelon perusteella iiläiset olivat saalista- neet Irnijärvellä.¹¹⁷ Tornionlaakson talonpojat suuntasivat erämatkojaan Enontekiön lapinkylien alueelle, joskin vielä keskiajalla kalastus kohdistui pääasiassa Tornionjoen lähiympäristön järviin. Vähitellen nautinnat ulottuivat myös tunturijärviin niin, että vuonna 1567 Tornion pitäjän asukkaita verotettiin 65 tunturijärven kalastuksesta. Ilmeistä on, että useisiin järviin oli nautintaoikeus sekä talonpojilla että alueen saamelaisilla.¹¹⁸

Kemin emäpitäjän talollisilla oli haukivesiä nautinnassaan laajalla alueella Kemijoen yläjuoksulla Rovaniemen kairoissa, Sodankylän eteläosassa, Simojärvellä ja jopa Kuolajärvellä saakka. Eränkävinti oli osaltaan kytkemässä myös Kemijoen latva-alueita Ruotsin valtakunnan yhteyteen. Monet järvistä olivat yhteisnautinnassa lapinkylien asukkaiden kanssa. Kaukokalastus oli kuitenkin turvatonta, kun venäläiset ja karjalaiset retkikunnat pyrkivät estämään talonpoikien kalastuksen eräjärvillä. Pohjalaisten valituskirjeessä vuodelta 1490 kerrotaan, kuinka yhtenä ilmeisesti 1460-luvun kesänä oli 80 Kemin talonpoikaa kalastamassa ”ylhäällä Lapissa”, kun ”karjalaiset” hyökkäsivät heidän kimppuunsa. Vuonna 1489 haukijärville oli mennyt miehiä ”kai sata yhdessä” kalastamaan, kun venäläiset hyökkäsivät, tappoivat 14 ”parasta talonpoikaa” ja veivät kolmesataa kippunutta haukia.¹¹⁹ Vuoden 1554 haukiveroluettelon mukaan kävi melkein puolet Kemin emäpitäjän talollisista eräjärvikalassa, Rovaniemeltä varmaankin liki kaikki, mutta vuonna 1570 puhjennut 25-vuotinen sota Venäjää vastaan ehkäisi kalastuksen ainakin kaikkein itäisimmässä Kemin Lapin järvissä.¹²⁰

Historiallisista lähteistä suodattuvat eränkävintitiedot kertovat lähinnä vain kalastuksesta, koska vero kannettiin kalansaaliista ja niiden määrät kirjattiin veroluetteloihin. Peuranpyynti ei ollut vastaavanlaisen veronkannon kohteena. Siten myös kemiläisten luetteloista saatavat eränkävintitiedot painottavat liikettä idän suuntaan, jossa pyyntijärvet sijaitsivat. Toisaalta itärajan seudun levottomuudet pakottivat retkien suuntaamista rauhallisille alueille, jolloin esimerkiksi Ounasjokilaakson merkitys korostui. Siellä ei ollut hyviä kalavesiä niin runsaasti kuin idässä mutta erinomaiset peuranpyyntimaat.

Kemin Lappi ei ollut vielä 1400-luvullakaan muototutunut omaksi hallinnolliseksi kokonaisuudekseen Novgorodin vahvan otteen vuoksi. Myös hallintoyhteistyksen täytyi muistuttaa 1100-luvulta lähtien pitkälti Vienan Lapin järjestelmää. Käytännössä se tarkoitti, että karjalaiset veronkantajat eli kymmenysmiehet tulivat kokoamaan lapinkylittäin vuotuiset saatavansa. Samalla Kemin Lappiin muodostui kiinteitä eränautintamaita Vienan Lapin tapaan. Pohjoisen suunnasta tuli myös

117 Ervasti 1978, s. 71–75; Räisänen 2005, s. 336–337.

118 Halila 1954, s. 138–145; Hiltunen 1978, s. 18–19; Hiltunen 2007.

119 FMU V, n:o 4286.

120 Luukko 1952, s. 144–151; J. Vahtola 1997, s. 79–80.

norjalaisten intressipaine. Ruotsalaisten aktiivisen kirkko- ja asutuspolitiikan vuoksi idän ote kuitenkin lipsui pohjoisessa 1300-luvulla, ja alue Pyhäjoelta Kemijokilaaksoon siirtyi lopullisesti Ruotsin valtakuntaan 1490-luvulla. Turvatonta Kemin Lapissa oli kuitenkin vielä 1500-luvulla venäläisten tehdessä tuhoisia retkiä alueelle. Vielä tuolloin he kävivät myös verottamassa Enontekiön rajoilla saakka.¹²¹

Myös Tornion pirkkamiehet olivat ulottaneet toimintansa vähitellen keskiajan kuluessa yhä idemmäs lapinmaita Kemijoen latvavesille ja Inariin saakka. He harjoittivat paitsi kauppaa lapinasukkaiden kanssa niin myös keräsivät veroja siellä olleista lapinkylistä. Intressit törmäsivät norjalaisten ja venäläisten kanssa vastakkain, mutta laajentuneen etupiirin seurauksena oli myös kahnauksia kemiläistalonpoikien kanssa. Kemin pirkkalaisista ei lähteissä löydy mainintaa, joskin vuodelta 1553 on Pohjanmaan voudin Joen Baggen epämääräinen viittaus heidän keräämistään lapinverosta.¹²² Käytännössä kemiläisetkin harjoittivat tuottoisaa kaupankäyntiä Lapin tuotteilla.

Yksi merkittävä ja tutkimuksissa vähälle huomiolle jäänyt dokumentti on Kustaa Vaasan vuonna 1551 antama vastaus Tornion birkarleille, joista Kemin talonpojat olivat valittaneet kuninkaalle. Kuninkaan kirjeestä käy selville, että Kemin pitäjässä ei ollut birkarleja. Pitäjän talonpojilla ei siis ollut Lapin kauppa- ja verotusoikeutta, mutta heillä oli joka tapauksessa omistuksia Lapinmaassa. Kemiläisten mukaan heillä oli siellä myös täysi oikeus harjoittaa elinkeinojaan. Mitä ne olivat, ei käy kuninkaan kirjeestä kuitenkaan selville. Tornion birkarlit olivat yrittäneet ajaa kemiläiset pois lapinmailta, mutta Kustaa Vaasa vaati pirkkamiehiä todistamaan oikeutuksensa sellaisille toimille.¹²³ Todisteita ei kuitenkaan löytynyt. Kemin pitäjän talonpojilla oli siis Lapissa nautintaoikeuksia, joiden hallinnasta voitiin vedota kuninkaaseen. Arvatenkin ristiriitoja oli tullut torniolaisten kanssa juuri eränkäynnistä mutta varmasti myös kaupan harjoittamisesta, jota kemiläisetkin halusivat kovin mieluusti tehdä lappalaisten kanssa. Sinänsä valitus osoittaa, että torniolaiset suuntasivat aktiivisesti matkansa myös Kemijokilaaksoon ja erityisesti nimenomaan Ounasjokivarteen.

Kemin pitäjän talonpoikaiskauppiaat olivat vauraita, mistä kertoo muun muassa Simonkylän Ruikan isännän huomattava varallisuus ja varsinkin tavaramäärä 1500-luvun puolivälissä. Varmasti osittain mahtavan asemansa ja paikallista papistoa uhmaavan käytöksensä vuoksi hän joutui mestattavaksi. Osansa vauraudesta hän lienee hankkinut noituutta harjoittamalla, ja se varmasti sinetöi lopullisesti hänen kohtalonsa.¹²⁴ Ruikkia talottui myös Kemijokivarren Jaatilaan, jossa siitä kohosi yksi seudun varakkaimmista suvuista. Varsinaisesta pirkkamiessysteemistä ei siinä ollut kyse joskin käytännössä varmasti vastaavasta kauppasuhteesta. Kauppiaita houkutteli Kemi- ja Ounasjoen varteen niiden keskeinen asema kulkuväylänä Jäämerelle, jolloin he pystyivät myös välittämään tuottoisaa kauppalikennettä kahden meren välillä.

121 J. Vahtola 1996, s. 161, 191–193; J. Vahtola 2003b, s. 46–48; Hiltunen 1978, kartta 5.

122 A. Vahtola 2003, s. 26–27.

123 Till birkarlarne i Torneå socken 3.6.1551. GFR XXII, s. 211; Kustaa Vaasa Lasse Olssonille 3.6.1551. GFR XXII, s. 211–212.

124 Luukko 1954, s. 706–707.

Kemin ja Iin ylämaiden Lappi liukui pysyvästi Ruotsin kruunun hallintaan Tornion pirkkamiesten, Kemijokivarren talonpoikien eränkäynnin sekä kirkon ja ruotsalaisten tehostuneen hallinnon seurauksena. Suomalaistalonpoikaisen kolonisaation seurausta se ei ollut toisin kuin Kainuussa. Täyssinän rauhassa 1595 sovittiin Ruotsin ja Venäjän valtakuntien raja kulkemaan Iivaaraan sekä Maanselän ja Kitkan lapinkylät Ruotsin valtakuntaan kuuluviksi. Samoin Ruotsin puolelle tuli myös Kuolajärvi, vaikka Iivaarasta pohjoiseen valtakuntien välinen raja jäi avoimeksi. Linjan oli ainakin tarkoitus kulkea Inarinjärven kautta Jäämereen. Tanska-Norjan paineessa Ruotsi ei kuitenkaan pystynyt pitämään Jäämeren rannikkoa, ja Inarinjärven itäpuoleisesta seudustakin kiisteltiin pitkään. Käytännössä raja muotoutui vanhojen lapinkyläisten keskinäisten rajojen mukaan, kuten asiaa selvitettiin 1740-luvun alussa Kemin Lapin käräjillä. Kuitenkin vasta vuoden 1751 Strömstaadin rauhansopimuksessa rajalinjat saatiin Ylä-Lapissa täsmennettyä ja vuonna 1766 käytyä.¹²⁵

Kemin Lapin epämääräisistä hallintasuhteista kertoo kuitenkin se, että osa lapinkylästä maksoi veroa myös Venäjälle aina 1700-luvulle saakka ja Inari vielä Norjalle. Ainoastaan Kittilä maksoi veroa yksinomaan Ruotsin kruunulle.¹²⁶ Perusteluna verolle esitettiin 1810-luvulla, että Suomen puolella asuneet lappalaiset olisivat harjoittaneet Venäjän puolella majavanpyyntiä ja metsästystä.¹²⁷ Se ei kuitenkaan ollut alkuperäinen veron peruste, vaan kuvasti lähinnä 1700-luvun tilannetta.

Rajalinjojen epäselvyydestä huolimatta kytkettiin Kemin Lappi 1500-luvun puolivälin Kustaa Vaasan hallinnollisten järjestelyjen yhteydessä Länsipohjan voutikuntaan, johon kaikki Lapinmaat kuuluivat. Jo tuolloin oli olemassa myös raja Kemin pitäjän ja Kemin Lapin välillä. Vuonna 1543 sai näet muutama Kemin pitäjän talollinen tuomion kalastaessaan luvattomasti lapinrajan tuntumassa sijainneessa ja lappalaisille kuuluneessa järvässä.¹²⁸ Vuonna 1555 Kustaa Vaasa määräsi erityisen lapinvoudin Kemin Lappiin, torniolaisen pirkkamiehen Olof Anundssonin. Tuosta vuodesta alkavat myös Kemin Lapin lapinkylittäiset veroluettelot.¹²⁹

Kemin Lapin alueelliseen kehitykseen vaikutti ennen kaikkea vankistunut talonpoikainen asutus Kemijoen keskijuoksulla, varsinkin Rovaniemellä. Lapinraja vetäytyi sekä aikaisempaa pohjoisemmaksi että idemmäksi. Olennaista oli myös Ruotsin kruunun hallinnollisen otteen vahvistuminen pohjoisessa ja idässä. Vuoden 1687 rajaselvityksessä Sompion käräjillä lapinkyläisten asukkaat todistivat yhtenäisesti, että Kemin Lapin rajapaikka oli vanhastaan ollut Simojärven Kultamasalmessa. Tuolloin muut rajapaikat olivat Kemijärven Joutsensalmessa ja Unarinjärven eteläpuolella Liittovaarassa ja edelleen Ounasjoella Molkokönkäässä ja Porkkavaarassa.

125 Rajaselvitykset käräjillä on julkaistu I. Fellman III, s. 93–157. Julku 1987, s. 374–400; Viinanen 2002, s. 68–83, 134–135, 264–265.

126 Luukko 1952, s. 527–528; Hiltunen 1978, s. 23, A. Vahtola 2003, s. 23–27.

127 Kuvernöörin kirje hallituskonseljin talousosaston kamaritoimituskunnalle 20.3.1815.

Kirjekonseptit 1815, n:ot 6, 7, 9. OLKI Da:13. OMA. Myös Senaatin talousosaston pöytäkirjat 1815 I, s. 65, 437, 439. Senaatin talousosaston pöytäkirjahakemistot. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ba. KA.

128 J. Vahtola 1997, s. 80; A. Vahtola 2003, s. 23.

129 Fogdebref för Oluff Amundsson [p.o. Anundsson] 1.7.1555. I. Fellman IV, s. 20, 24; Hiltunen 1978, s. 23; A. Vahtola 2003, s. 23–27.

Kemin talonpojat olivat esittäneet vuosikymmentä aikaisemmin vuonna 1672 oman rajankulkunsa. Se oli lapinmiesten näkemyksistä poiketen edellistä linjaa pohjoisempänä.¹³⁰

Ilmeistä on, että edellä mainittu määrittely ei ollut vanhin Kemin pitäjän ja Kemin Lapin välinen rajalinja. Kemijokivarren talonpoikaiskylien kesken oli tehty rajajärjestelyjä jo hyvin vanhoina aikoina keskiajalla, ja näin oli tehty varmasti keskijuoksullakin viimeistään 1400-luvulla. Syynä olivat tietysti ennen kaikkea joki- ja varsinkin lohenkalastukseen liittyneet järjestelyt. Pohjoisin talonpoikaisasutus oli jo keskiajan lopulla Tapionkylässä kotvan matkaa Rovaniemen Ylikylästä Ounasjokivartta ylöspäin. Siellä olivat Tapion, Turton ja Väinäisen talot – kaikki satakuntalaisia juuriltaan. Kittilän käräjillä todistettiin vuonna 1765 rajaselvitysten yhteydessä, että Kittilän asukkaat olivat vanhoista ajoista saakka harjoittaneet peuranpyyntiä ja muuta metsästystä Mäntyjärvellä ja Sinettäjärvellä saakka.¹³¹ Todistajat olivat kuitenkin Kittilään tulleiden talonpoikien jälkeläisiä, jotka olivat muuttaneet Kittilän eteläosiin asumaan. He tietenkin halusivat ulottaa oikeutensa mahdollisimman kauas Ounasjokivarren eteläosiin.

TALONPOIKAISASUTUS OUNASJOEN ALAJUOKSULLA

Ounasjoen alajuoksun nautintasuhteet olivat muotoutuneet syvällä keskiajalla, kun Kemin alajuoksun talolliset hankkivat eräjärviä hallintaansa. Ounasjoen itäpuolelle Kemijokivartta ylöspäin muotoutui ”Saittan” tai ehkä paremmin kuvaavana ”Rovaniemen” lapinkylä, joka kuitenkin sortui keskusosaltaan Rovaniemellä ja Korkalossa talonpoikaisen asutuspaineen vuoksi. Kemijokilaakson talonpojat siirtyivät myös Keminsuun ja samalla lännen kirkon jäseniksi 1300-luvun kuluessa.¹³² Perimätietojen perusteella papisto kävi saarnamatkoilla ja ehkä suorastaan käännetystyössä yläjuoksulla,¹³³ ja niin Rovaniemikin liukui Kemin seurakuntaan ja Kemin papin huomaan. Sen sijaan Rovaniemeltä Kemijokea ylävirtaan säilyi saamelainen väestöpohja 1500-luvulle saakka. Kemijokilaakso Rovaniemeltä alaspäin sai puolestaan voimakkaan asutussykäyksen 1500-luvun jälkipuolella savolaisista asuttajista.

Uutena tekijänä asutuksen muovautumisessa oli 1550-luvulta lähtien Kemijokilaaksoon ulottunut savolaisekspansio, joka alkoi aluksi muutaman talonpojan voimin emäpitäjässä. Kaskitalonpojat tulivat etelän suunnasta hyödyntämään pohjoisen liiki koskemattomia havumetsiä, ja erityisesti Tervolan nykyinen kirkonkylän seutu sai 1570-luvulta lähtien talonpoikaiset asuttajansa, kuten nimikin kertoo (savolainen Tervonen → Tervola). Tosin kylän rinnakkaisnimenä säilyi pitkään Lapinniemi. Kaskeajien asutusliike eteni yhdellä, sillä jo 1600-luvun alussa Kemijoki-

130 Kemin kk 1672. KA rr13, f. 144–145; Kemin tk 1678. KA rr15, f. 99–100. Rajoista erityisesti Julku 1968; Julku 1985, s. 151–153 ja Julku 1991, s. 32–33.

131 Kittilän käräjät 1765, f. 687. Norrbotten Vol. 45. Svea Hovrätts arkiv. SRA; myös I. Fellman III, s. 181.

132 J. Vahtola 1996, s. 196–199.

133 J. Fellman I, s. 308–311.

laakso oli saanut savolaisten seurauksena yhtenäisen talonpoikaisen asutusrintaman aina Kemijärvelle saakka.

Ounasjokivarteen tuli keskiaikaisten Ylikylän ja Tapion talojen yläpuolelle savolaistalonpoikia 1600-luvun alussa, mutta jo savolaisia aikaisemmin olivat kuitenkin karjalaiset asuttaneet Ounasjokilaaksoa. Tapion taloista ylävirtaan Patokoskella asui Lasse Jönsson eli Lauri Juhonpoika, josta oli tullut joskus 1500-luvun puolivälin tienoilla Hotin talon asuttaja ja samalla Kemin pitäjän pohjoisin talonpoika. Lasse mainitaan sukunimellä Hotti vuoden 1570 sakkoluettelossa.¹³⁴ Mikään mahdollisuus ei ole, että asuinpaikka olisi ollut asuttuna jo ennen 1500-luvun puoltaväliä, eikä Lassekaan olisi ollut talon ensimmäinen isäntä.

Hotti on karjalainen sukunimi ja erinomaisen mielenkiintoinen ylhäällä Ounasjoella. Poikkeuksellisena nimimuotona se antaa myös mahdollisuuden seurata suvun vaiheita pohjoisessa. Hotin ensimmäisen tunnetun isännän Lasse Jönssonin sukujuuret menevät joko Karjalaan Käkisalmen ympäristöön,¹³⁵ tai Lasse oli Koivukylän Jöns Hotarin (Huotari) poika. Tämä on todennäköisin vaihtoehto. Karjalaislähtöinen Hotari esiintyy Koivukylän ensimmäisissä veroluetteloissa 1500-luvun puolivälissä, ja koivukyläläiset olivat innokkaita kalastamaan eräjärvillään Meltauksen tienoilla.¹³⁶

Sattumaa ei voi olla se, että Ounasjoen Hotin nautinnassa olivat vielä 1600-luvulla yhdessä emäpitäjäläisten kanssa läheiset ja kalaisat Suopajärvi ja Saittajärvi.¹³⁷ Viimeksi mainitusta olivat lappalaiset perimätiedon mukaan julmasti karkotettu. Hotti oli myös vielä luontevan etäisyyden päässä muista Kemin pitäjän talollisista, joten hänet voitiin hyvin merkitä Rovaniemen kylään kuuluvaksi ja samalla talonpoikaisen verotuksen piiriin. Patokoskessa oli myös nimensä mukaisesti lohipato. Hotin suvulla oli joko Ounasjoen tai Kemin emäpitäjän ajalta myös nautintamaita Lapinmaan puolella, kesäinen kalastuspaikka Kemijärvellä Kattilaniemen itärannalla Hotinlahdella, eränautintoja nykyisen Kolarin puolella lähellä Kittilän rajaa ja lähellä nykyistä Kittilän kirkonkylää sekä Ounasjoen yläjuoksulla muun muassa Hotinvuoma. Sukuhaaraa levisi vielä Enontekiölle ja saamelastui.¹³⁸ Hotin liikkuvuus kuvastaakin hyvin varhaista pohjoisen talonpoikaisasutuksen liikettä, kuten seuraavan sivun kuvioista nähdään.

Jääske(läise)n suku asutti viimeistään 1580-luvulla nykyisin Tolosen ja Jääskön kylinä tunnetut paikat hyvän matkaa Hotista ylävirtaan, aivan Kittilän lapinkylän tuntumassa. Jääskeläisiä muutti myös emäpitäjän Lautiosaareen, ja he saattoivat olla alun perin lähtöisin Karjalan Jääskön pitäjästä. Nimenomaan nimimuoto Jääskö painottaa karjalaisuutta, ja se onkin ainoa vanha talon- ja paikannimi nyky-Suomen peruskarttanimestössä. Kuivaniemellä on Kuivajoen rannalla Jääskin ta-

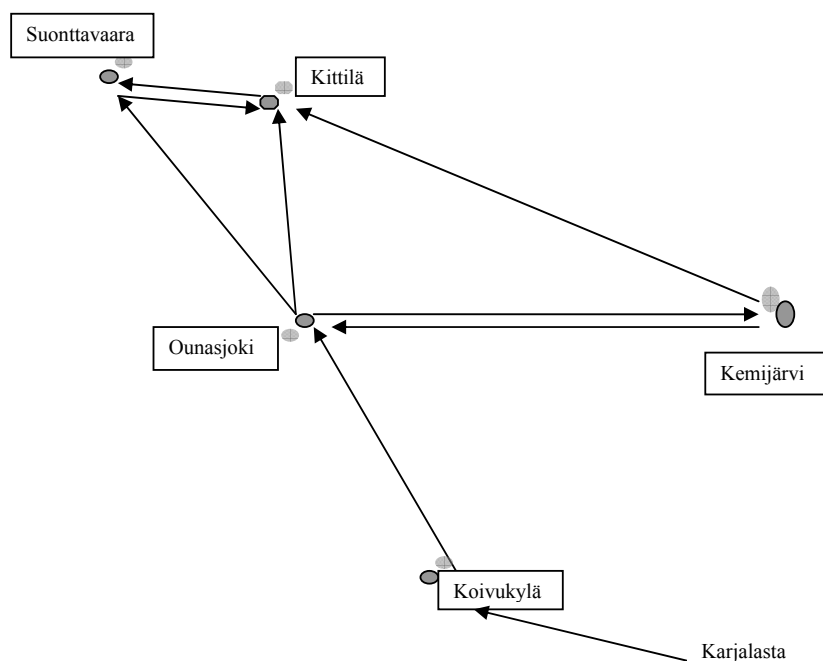
134 KA 4719:7v; J. Vahtola 1996, s. 131.

135 Hotti on muuntunut Karjalassa sukunimeksi ortodoksisesta ristimänimestä Fotios. Sukunimenä Hotti esiintyy 1500-luvun puolivälissä Hiitolassa Käkisalmen lähellä, tosin myös Uudellakirkolla.

136 KA 4554, f. 67–68, KA 4597, f. 15–16, KA 4614, f. 11; Luukko 1954, s. 144–151; Outakoski 1965, s. 65–67.

137 Kemin tk 1698, f. 411–412. KA rr35; Enbuske 1996, s. 330–331; Patokosken kylähistoria 2002, s. 13, 40.

138 Kittilän 1600-luvun alun veroluettelossa sukunimi esiintyy muodossa Ätama. Peruskartta-aineisto 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

lo.¹³⁹ Verolähteissä 1600-luvun alkuvuosina Ounasjoen talo esiintyy useimmiten muodossa Jääski. Toisaalta nimi Jääskeläinen on varsin yleinen savolaisessa nimistöissä.¹⁴⁰ Toinen Jääskön taloista muuttui 1620-luvulla Toloseksi, kun renkimiehenä Lautiosaaresta tullut Pekka Tolonen otti tilan asuttavakseen. Tolosen kupeessa vietti muutaman vuoden 1620-luvulla myös Kinnusen savolaisperhe, mutta he jatkoivat matkaa ilmeisesti Lapinmaahan. Jääskön perhekuntakin muutti kovien koettelemusten keskellä 1670-luvulla lapinrajan pohjoispuolelle Kittilään.

Vuonna 1608 mainitaan Heikki Viiripää uudistalollisena Meltausjokisuun tienoilla kotvan matkaa Hotista ylöspäin, mutta hän oli asunut varmasti jo hyvän aikaa paikkaa ennen kuin se muuttui uudistaloksi. Veroluettelon tietojen mukaan Viiripää lähti 1620-luvulla ”Karjalaan”, kun hänet kirjoitettiin sotilasrulliin. Karjalalla tarkoitettiin varmaankin Vienan Karjalaa. Ainakaan koko perhe ei muuttanut itärajan taakse, sillä vuosikymmenen kuluttua Heikin poika oli uudisasukkaana Kemihaarassa nykyisin Viirinkylänä tunnetussa paikassa.¹⁴¹ Myös Viiripää on Hotin tapaan mielenkiintoinen nimi, jota on arveltu sotilaan lisänimeksi. Talonnimellä Viiri on esiintynyt historiallisella ajalla Suomen eteläosassa Uudellamaalla, jossa se selittyy luontevasti ruotsin kielestä tulleeeksi. Koutokeinon Lapissa Wyr on ollut henkilönimi mutta ei voi liittyä Rovaniemen Viiripähän. Laatokan Karjalassa ja Karjalan Kannaksella nimimuotona on ollut Viiru. Viiripää lieneekin ollut alun perin kuvaava lisänimi rauhattomasta, puolihullusta henkilöstä. Ounasjoen Viiripää

139 Peruskartta-aineisto 1:16 000. Ii. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

140 KA 4794, f. 88; vrt. J. Vahtola 1996, s. 159, jossa Vahtola katsoo Jääskeläisen tulleen mahdollisesti Siikasavosta. Sen sijaan karjalaisuutta on painottanut eritoten nimistötutkija Viljo Nissilä.

141 J. Vahtola 1996, s. 159; Enbuske 1996, s. 244–245.

sopii hyvin Paakkolan karjalaisten sukunimien Valkeapää ja Jauhoppää sekä Koivukylässä esiintyneen Visapään yhteyteen. Kotiseutuun viittaa myös tieto, että Heikki olisi lähtenyt nimenomaan Karjalaan pakoon sotapalvelusta.¹⁴²

Nykyisen Jääskön kylän länsipuolella Ounasjokilaaksossa on vankka Riiko-nimien pesye varsin huomattavien paikkojen osalta (Ranta-Riikovaara, Riikovuoma, -jänkä). Mitenkään sattumaa se ei voi olla, joten karjalaislähtöisen Riikosen on täytynyt vaikuttaa seudulla aktiivisesti. Suvusta ei ole jäänyt kuitenkaan merkkejä Ounasjokilaaksoa koskeviin asiakirjoihin, joten ajallisesti heidän on täytynyt liikkua seudulla ennen 1500-luvun loppupuolta. Kyseessä on ollut mitä ilmeisimmin Kemmin Lautiossaessa 1500-luvun puolivälin veroluetteloissa esiintyneen Riikosen (v. 1558 Hen rijkoin) suvun eränautinnat. Sama suku oli mahdollisesti antanut nimensä myös Olof Treskin kartalla 1642 mainitulle Kittilän Riikonkoskelle, jonka lähettyvillä on myös Riikonjärvi. Sinänsä Riiko on ollut yleinen venäläisen Grigorij-nimen karjalainen hypokorismisi, joten Kemijokilaaksossa on voinut olla useitakin Riiko-nimen kantajia – joka tapauksessa karjalaisia.¹⁴³ Todettakoon kuitenkin, että Koutokeinossa esiintyy 1700-luvun alkupuolella Rijk-sukua, joka voidaan tulkita muodossa Riiko.¹⁴⁴ Suku voi siten olla lähtöisin Ounasjokilaaksosta.

Tolosen alapuolelle Patokoskelle perusti 1590-luvulla Tarkiaisen savolaissuku tilan vastapäätä Hotteja. Olof Tresk saikin piirtää karttaansa suorastaan Patokosken kylän. Aivan ilmeisesti uudisraivaaja Lauri Tarkiaisen oli sama henkilö, jonka talon venäläiset olivat polttaneet Oulujärven Paltamossa vuonna 1580.¹⁴⁵ Hän olikin ensimmäinen savolainen talollinen Ounasjoella. Patokoskelta reilun matkaa, pari peninkulmaa alas Tapion kylän pohjoispuolelle syntyi aivan 1600-luvun alussa Heiskarin tila, jonka sukuyhteydet liittyvät kiinteästi Kittilän lapinkylään. Veroautiona ollutta taloa asutti pitkään 1600-luvun alkupuolella Kittilästä tullut Per Johansson ”lappalainen”, joka kuului Päiviön tai Ryssän sukuun. Myös Tervosen sukua asettui asumaan Tapion kylään vuoden 1610 tienoilla ja siitä sai alkunsa Tervon talo. Nivankylään liittyi vahvasti lappalaismuistoja, mutta ensimmäisen verolle päätyneen uudismaan eli Nivan raivasi Per Siponpoika Pulli viimeistään 1620-luvun alussa – siis kovin myöhään ajatellen pohjoispuolen Tapion ja etelän Ylikylän keskiaikaista asutusta.¹⁴⁶ Niva on ollut alun perin paikannimi, joka lainautui talonnimeksi. Pullit olivat suuntautuneet vahvasti Ounasjokilaakson eränkäyntiin.

Loppujen lopuksi savolaisen uudisasutuksen vaikutus jäi Ounasjoella vähäiseksi. Selvästi savolaisia sukuja olivat vain Tarkiaiset, Tervoset ja Toloset. Miksi niin kävi, on varmasti kahden synn seurausta. Ensiksikin suotuisat huuhtakaskimetsät alkoivat vähentyä mitä pohjoisemmaksi noustiin, joten kehnot elinkeinomahdollisuudet eivät enää houkutelleet kaskenkaatajia. Sitä olennaisempi syy oli, että Ounasjokivarsi oli alueen lapinsukujen sekä Kemmin emäpitäjän ja varsinkin emäpitä-

142 Kemmin pitäjän veroluettelot, esim. v. 1601–1608. KA 4820–4861A; KA 4890, f. 56, f. 56; KA 4952A, f. 212v.

143 Topografiset kartat. Peruskartta-aineisto 1:20 000, Rovaniemi, sekä peruskartan pienennökset 1:50 000, Rovaniemi; Tresk (1642) 1928; Riiko-nimestä J. Vahtola 1980, s. 366.

144 Riikona nimimuodon tulkitsee Hiltunen 2007.

145 J. Vahtola 1980, s. 451.

146 Enbuske 1996, s. 242–253.

jän karjalaislähtöisten talojen nautintamaina. On oikeastaan yllättävää, miten vahva ote Kemin alajuoksun tilallisilla oli Ounasjoella, eikä esimerkiksi rovaniemeläis-talollisista ollut asiaa Ounasjokilaakson haukivesille ja erämaille kuin kaikkein vanhimpien tilojen asujilla.¹⁴⁷ Nautintaomistusten täytyi siten juontua syvälle keskiajalle saakka.

Kemijoella pohjoisimmat Kemin pitäjän talolliset asuivat vielä 1500-luvun puolivälissä Korkalossa ja Rovaniemen kylän Saarenkylässä sekä Ounasjoella Tapionkylän pohjoispuolella, joten myös nautintaraja vastaan tulevien lapinkylien asukkaiden kanssa on täytynyt olla myöhemmältä ajalta tunnettua lapinrajaa etelämpänä, siis Rovaniemeltä jonkin matkaa Kemijokea ylöspäin.¹⁴⁸ Kuten edellä on tullut esille, on Kemin pitäjän ja lapinmaiden välillä ollut jonkinlainen raja jo viimeistään 1400-luvulla. Samanlaisena jyrkkänä hallintorajana sitä ei voida kuitenkaan pitää kuin 1600- ja 1700-luvun raja, mutta varmasti se on ollut vähintään samantyyppinen kylien välinen sopimuspohjainen nautintaraja kuin lapinkyllillä oli keskenään: siis Kemin pitäjän Rovaniemen kylän ja lapinkylien välinen raja. Hypoteesina voidaankin esittää, että 1600-luvulla syvän kaaren pohjoiseen tehnyt lapinraja olisi aikaisempina aikoina, vielä 1400-luvulla ja 1500-luvun alussa, noudattanut talonpoikaisen asutuksen levinneisyyttä. Se olisi kulkenut Simojärven seudulta lähes Korkalon tienoille saakka Kemijokeen, edennyt sieltä kohti länttä Tapionkylän yläpuolelle ja päätyntä Mandajärveen, ”Mändö-Jerffwi”, vanhaan keskiajalta tunnettuun rajapaikkaan 31 peninkulmaa Kaakamasta sisämaahan. Se oli Tornion ja Kemin pitäjien välinen pohjoisin rajapiste.¹⁴⁹ Länsipuolella alkoi Tornion pitäjä, joka ulottui keskiajalla Pellon korkeudelle saakka. Kun Kemin Lappi muodosti hallinnollisen kokonaisuuden 1500-luvun puolivälistä lähtien, lapinrajasta tuli myös aiempaa merkitsevempi hallintoraja.

Kemin alapitäjän talollisilla oli useita järviä nautinnassaan lapinmaan puolella. Ilmolan, Koroisten, Liedakkalan ja Paakkolan talonpojilla oli Ounasjokilaakson vesistö hallinnassaan, varsinkin Unari ja sen eteläpuolen haukivedet, joten heidän kalastuksensa ei rajoittunut pelkästään kalaisaan Unariin. Tosin monet järvistä olivat vuokralla rovaniemeläisillä. Tervolan kylien talolliset suuntasivat kalastusmatkansa emäpitäjäläisiä enemmän Kemijoen suuntaisesti ja sen itäpuolelle. Rovaniemeläisillä haukivedet rajoittuivat lähinnä jokilaakson lähijärviin, joskin vielä 1500-luvulla käytiin kaukokalassa myös Kemijärvellä ja Simojärvellä. Vuonna 1608 todettiin, että korkalolaiset kalastivat järvillä yhdessä lappalaisten kanssa.¹⁵⁰

Tilanne oli lapinrajan osalta Ounasjoella vastaava kuin Tornion-Muonionjoella, jossa raja nousi 1500-luvulla aiempaa pohjoisemmaksi uudisasutuksen myötä. Kolarin talottuivat ensimmäiset uudisraivaajat 1580-luvulla, pian myös Pajalaan ja 1600-luvun alkuvuosina Muonioon. Kuningas Juhana III vahvisti jo vuonna 1584 Tornion pitäjän ja Tornion Lapin rajan Muonion Sonkamuotkaan.¹⁵¹ Lukuisat järvet olivat Ylitornion talonpoikien nautinnassa tai yhteisnautinnassa lapinkylien

147 Eräjärvistä 1500-luvulla ks. Outakoski 1965, s. 65–67.

148 Enbuske 1996, s. 222–226, 249.

149 Tornion ja Kemin pitäjien välisestä vanhasta rajasta erit. Julku 1991, s. 29–30.

150 J. Vahtola 1996, s. 167–169; Enbuske 1996, s. 329–334.

151 J. Vahtola 1991b, s. 227–229, 258.

asukkaiden kanssa. Vastaavasti pitkä osuus Ounasjokivartta liukui talonpoikaisen asutuksen ja verotuksen piiriin ja Kemin pitäjään. Lapinraja määrättiin 1680-luvulla Molkokönkääseen, josta kemiläiset saivat hilattua sen 1700-luvulla jonkin matkaa ylemmäs Tainiojoen suuhun. Samalla Mäntyjärven rajapaikasta vedettiin linja pohjoiseen Porkkavaaraan, mutta ilmeisesti mystinen Mandajärven rajapiste oli ollut vielä 1500-luvulla reilusti pohjoisempana, ehkä Kallojärven–Ylläksen seutuvilla.¹⁵² Olennaista tämän tutkimuksen kannalta on kuitenkin se, että Kittilän lapinkylässä tapahtunut asutuskehitys oli suoraa heijastumaa ja luontevaa jatku-moa Ounasjoen alajuoksun vaiheisiin.

Kokonaiskuvana Ounasjoen alajuoksun kehityksestä voidaan todeta, että talonpoikainen asutusliike oli pysähtynyt 1500-luvun alkuun mennessä Tapionkylän korkeudelle. Sen jälkeen alkoi Lappi, mutta se ei suinkaan tarkoittanut, että lapinmaita hyödynsivät vain lappalaiset. Kemin emäpitäjän talollisilla oli useita järviä nautinnassaan ja varsinkin itse Ounasjoki saalisvetenä. Jopa kalastusta olennaisempia olivat Kittilän seudun erinomaiset peuranpyyntimaat. Osittain jokilaakson asutusprosessissa oli varmasti kyse siitä, että emäpitäjän talolliset halusivat pitää ylämaiden nautintaoikeudet hallinnassaan, jolloin taloista lähti ”edunvalvoja” omille nautintamailleen. Huomattava myös on, että 1500-luvun haukiveroluetteloiden mukaan ylämaissa kalastivat lähinnä emäpitäjän Koroisten ja Paakkolan ”karjalaiskylä” sekä Ilmolan talot. On myös selvää, että lapinrajan muotoutuminen Ounasjoella heijasteli nautinta-alueiden rajoja.

KEMIJÄRVI JA SIMOJÄRVI JAKOVESINÄ

Oma kysymyksensä on, mikä lapinkylä tuli rovaniemeläisiä vastaan noustaessa Kemijokea ylöspäin. Miksi Kemijärven lapinkylää ei ole mainittu missään vanhoissa asiakirjoissa, vaikka alue oli 1600-luvun puolelle saakka Lappia. Eräissä historianesityksissä on hahmoteltu oma ”Giemajaurin” eli Kemijärven lapinkylä,¹⁵³ mutta sillä ei ole mitään tekemistä vallinneen todellisuuden kanssa. Esimerkiksi vuoden 1595 Kemin Lapin kartassa on Kemijärvi keskeisellä paikalla,¹⁵⁴ mutta sinne ei ole merkitty lapinkylää. Kartasta löytyvät kyllä kaikki muut Kemin Lapin kylät. Selvää myös on, että pitkä huikonen Yläkemijoen vartta Rovaniemeltä Kemijärvelle oli vielä 1500-luvullakin saamelaisten asuttama. Vastaus Kemijärven arvoitukseen on lopulta varsin selkeä, kuten seuraavasta havaitaan.

Esaias Fellman on tallettanut mielenkiintoisen tiedon vuonna 1748 kuvaukseen Kemijärvestä. Vanhat lappalaiset olivat kertoneet hänelle, että menneinä aikoina järven itäpuolella oli ollut suuri lapinkylä Vihtala ja Kemijärven länsipuolella Permuslahden lapinkylä. Molemmat kylät olivat birkarlit ryöstäneet aikana ennen

152 Kemin ja Tornion välisen rajan historiasta ks. erit. Julku 1991.

153 Esim. S. Aikio 1992.

154 Skiss över norra Österbotten med tillhörande lappmarker från och med Enare träsk i norr till en linje från Uleåborg ost – nordost ut. Ut. känd. proven, nr. 365. SRA. Kartta liittyy Ruotsin ja Venäjän rauhansopimuksen tilanteeseen vuonna 1595. Kartta on kuitenkin piirretty mahdollisesti aivan 1600-luvun alussa.

kuin he olivat siirtyneet Ruotsin kruunun alamaisiksi. Permuslahdella varmasti tarkoitettiin Termuslahtea, jonne myös Jakob Fellman satoi tiedon 1820-luvulla. Hän lisäsi vielä tarinaperinteenä, että tämän muinaisuudessa suuren lapinkylän olivat pirkkalaiset julmasti hävittäneet. Mieshukka oli ollut niin suuri, että puut olivat uineet veressä. Varmasti tämän tyyppiset perimätiedot perustuivat joihinkin todellisuuspohjaisiin ja verisiin yhteenottoihin. Termusvaarasta löytyi vuonna 1835 runsaasti muinaisesineitä,¹⁵⁵ joten se on ollut jonkin lapinkylän kesäinen asuinpaikka. Kesäasuinpaikasta voitiin myös käyttää kylä-nimitystä, ”kiile” tai ”kile”, jossa asui perhekuntien muodostamia yhteisöjä.¹⁵⁶

Kemijärven ympäristön vanhemmasta historiasta avautuu mielenkiintoinen näkymä. Hyvin tunnettuahan on, että Kemijärvi oli useiden lapinkylien kalajärvi vielä pitkälle historialliselle ajalle. Oikeastaan on yllättävää, että Kemin emäpitäjän talolliset eivät kalastaneet isossa ja merkittävässä kalavedessä kovin voimallisesti. Esimerkiksi vuoden 1554 haukiveroluettelon mukaan Kemijärvellä kalasti kuusi rovaniemeläistäloa, kaksi Paakkolasta ja yksi Liedakkalasta.¹⁵⁷ Vuonna 1564 lähti Kemin pitäjältä kalastamaan 21 eräjärvelle 58 haapiokuntaa, joista Kemijärvelle meni osa Jaatilan, Muurolan ja Rovaniemen haapioista.¹⁵⁸ Toisin sanoen Kemijärvessä kalastivat erityisesti Rovaniemen seudun talonpojat.

Kemijärven arvoitukselliseen asemaan voidaan esittää ratkaisuna, että sen nautinta oli jaettu useisiin sektoreihin, jollaisia jakoja tunnetaan monista lapinkylien suurista järvistä.¹⁵⁹ Sellainen myös sopii erinomaisesti Kemijärveen sen lukuisten suurten järvenselkien vuoksi. Eri hatatiedot yhdistäen voidaan esittää, että Kemijärven ympärille oli avautunut viuhkamaisesti useampi lapinkylä, joista eteläisimpien oli väistyttävä ensimmäisenä talonpoikaisten intressien edessä. Kala-apajat olivat Sodankylän, Sompion, Kuolajärven ja Kitkan lapinkylän asukkailla. Kemikyliä sai 1560-luvulla myös osansa Kemijärven kalastuksesta, kun se perustettiin lohkaistemalla alueita Kuolajärvestä, Kitkasta ja Sompion. Lapinkylien rajapisteeksi sopii myös erinomaisesti Luukseni eli Joutsensalmi, jota Sompion ja Sodankylän lapinmiehet pitivät yhä 1600-luvulla tiukasti vanhana rajakohtana. Siitä olikin varmasti tullut jossain vaiheessa 1500-lukua myös Kemin pitäjän ja Lapin rajapaikka. Vuoden 1672 käräjillä lapinkylien miehet totesivat, että Kemijärvi oli rajannut ikimuistoisista ajoista heidän maansa ”kauas ylös”, mutta itse järvi oli ollut heidän yhteiskäytössään.¹⁶⁰ Toisin sanoen Kemijärvestä olivat lähteneet kunkin lapinkylän maat omiin suuntiinsa: ”ylös”.

Jakob Fellman kopioi kyseisen käräjäpöytäkirjan teokseensa 1800-luvulla, mutta hän ei ymmärtänyt tekstin sisältöä, vaan asetti siihen kysymysmerkin. Vuoden 1687 Kemin Lapin käräjillä seitsemän lapinkylän uskotut, vanhat lapinmiehet todistivat, että Kemijärvessä oleva Joutsensalmi oli aina ollut rajapaikka. Lapinmiehet kertoivat asian nimenomaan siten, että Joutsensalmi oli rajalinjojen keskus

155 Kotivuori 1996, s. 412, viitteet 46 ja 49.

156 J. Fellman III, s. 10.

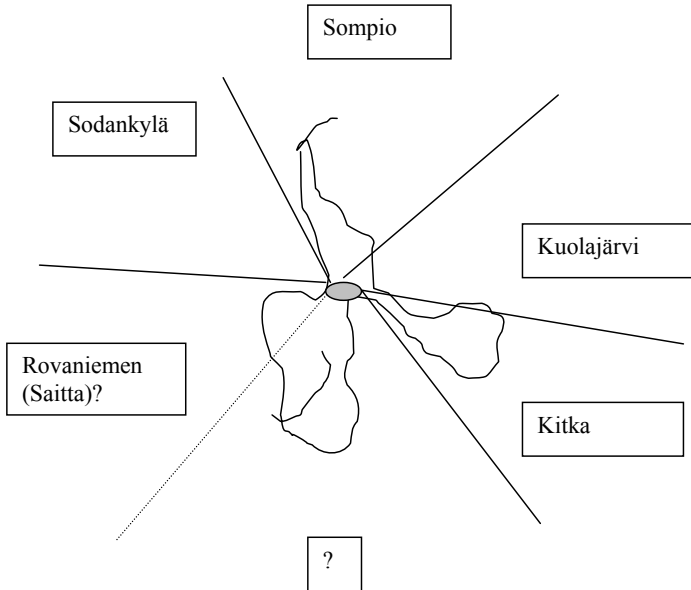
157 J. Vahtola 1997, s. 80.

158 Luukko 1954, s. 410–412.

159 Steckzén 1964, s. 469; Hiltunen 1978, s. 13.

160 Sodankylän käräjät 1672. J. Fellman III, s. 551.

(”ifrån berörde Centro Noxesalmi”), josta linjat lähtivät ”per rectam Lineam” eli suorina linjoina.¹⁶¹ Tässä tapauksessa ei ole olennaista se, oliko raja Kemijärven pitäjän kanssa todellisuudessa tuolloin Kemijärven, vaan se, että lapinkyläasukkaille Kemijärven Joutsensalmi oli ollut ikivanhoista ajoista saakka rajamäärittelyjen keskipiste. Vielä 1500-luvun alkuun tultaessa Kemijärven ympärillä ollut lapinkyläjärjestelmä oli todennäköisesti seuraavanlainen:

Kartan sektoriviivat kuvaavat ainoastaan jakoperiaatetta, jossa Joutsensalmi on rajojen keskuksena, ei varsinaisesti lapinkyläien välisiä rajasuhteita.

Edellä esitetyn valossa on selvää, ettei Kemijärvi muodostanut omaa lapinkylälänsä. Järven rantamilta olevat lukuisat muistot lappalaisasuinpaikoista liittyvätkin luontevasti ympäröivien lapinkyläien kesäajan kalastuspaikkoihin. Tässä hahmotettuun kehitykseen sopii erinomaisesti myös se merkittävyys, ettei Kemijärven lapinkylää mainittu koskaan esimerkiksi kiistoissa järven nautintaoikeuksista – kylää kun ei ollut – eikä toisaalta 1500-luvun ja 1600-luvun alkuvuosien Kemijärven maakirjoissa. Järven eteläosaa kalastaneet kemiläiset taipuivat tuolloin vuokraamaan nautinta-alueensa Kemijärvelle tulleille uudisasukkaille,¹⁶² ja tähän kehitykseen sopii erinomaisesti vielä sekin, että lapinkylät suostuivat aluksi kohtuullisen jouhevasti jakamaan kalastusoikeudet järveen. Siksi uudisasukkaiden saapumisesta ei syntynyt myöskään riitoja. Itse asiassa pohjoisen kylät Sodankylä, Sompio ja Kuolajärvi pystyivät pitämään periaatteessa entiset järvinautintansa, ja olosuhteet säilyivät heidän kannaltaan vielä 1600-luvun alkuvuosina ennallaan.

161 Sompion, Kemijärven, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän käräjät 1687, f. 927v–930v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Julk. myös I. Fellman III, s. 38–41.

162 Virrankoski 1973, s. 26–29. Virrankoski ihmettelee tekstissään Kemijärven kehitystä ja arvoitussellisuutta.

Kemijärven länsipuolella on mitä todennäköisimmin ollut myös kerrallinen lapinkylä, joka on ulottunut Rovaniemelle saakka. Sen kesäiseksi kyläksi sopisi erinomaisesti perimätiedon tuntema Kemijärven Termuslahti. Muutamissa historiaesityksissä Rovaniemen alueen lapinkylästä on käytetty muotoa Saitta,¹⁶³ mutta se on keinotekoinen nimikonstruktio. Nimenomaan Jakob Fellman mainitsi Saittan lapinkylänä, jonka Ilmolan talonpoika olisi tuhonnut.¹⁶⁴ Kertomus viittaa kuitenkin kalastuspaikkaan ja riitaan pyyntioikeuksista. Huomiota tarinassa kiinnittää myös se, että osapuolena oli Kemin emäpitäjän talollinen. Heidän intressipiirinsä olivat hyvin vahvasti Ounasjoen vesistöissä, johon Saittajärvikin kuuluu. Saittajärvi on sikäli mielenkiintoinen paikka, että se on vedenjakaja-alueen reunamilla. Järven vedet laskevat Ounasjokeen ja itäpuolelta alkavat vedet virrata Raudanjoelle ja edelleen Kemijokeen. Vedenjakaja-alueen peuranpyyntimailla on ollut myös oiva asuinpaikka. Sinänsä perimätiedon voi myös tulkita kuvastavan kamppailuja nautinta-alueista ja saamelaisten alistumista näissä mittelöissä.

Saittan sijaan voisi puhua yhtä hyvin vaikkapa Rovaniemen lapinkylästä. Rovaniemen ympäristöstä tunnetaan runsaasti lappalaisiin liittyviä muinaismuistoja ja asuinpaikkoja, joten lapinkyläjärjestelmän ulottuminen aina Kemi- ja Ounasjoen haaraan saakka vielä keskiajalla on hyvin luontevaa. Vahvat muistot ja myös jäänteet lapinväen asuinpaikoista liittyvät Raudanjoen tuntumaan, Olkkajärvelle, Vikajärvelle, Kemijoen lähetyville Kamsajoelle ja Sierijärvelle.¹⁶⁵ Varsin houkutteleva ajatus on, että Rovaniemen ympäristön vanhan lapinkylän talvinen keskuspaikka on sijainnut Ounas- ja Kemijoen haarassa, siis siellä, minne keskittyi sittemmin myös talonpoikainen asutus. Olihan talvinen keskus myös markkinapaikka ja siksi luonteva asentopaikka suomalais-saksalais-skandinaavisille kauppamiehille. Kerralliseen lapinkylään viittaa myös se, että Kemijärven eteläosissa kävivät 1500-luvulla kalastamassa erityisesti Rovaniemen talonpojat. He olisivat ”vallanneet” muinaisen eteläpuolisen lapinkylän järvinautinnat eli perimätiedon tallentaman Vihtalan kylän. Jos perimätietoihin on uskomista, valtaukset olisivat olleet perin väkivaltaisia. Toisaalta Kemijärven kalastusta harjoittivat mitä ilmeisimmin myös talonpoikaisuneet lapinsuvut, joiden perinteistä pyyntialuetta järvi oli varmaankin ollut.

Johdonmukaisena edellä esitetystä seuraa kysymys, olisiko Kemijärven eteläpuolella ollut Rovaniemen Saittan lisäksi vielä toinenkin oma lapinkylänsä, jonka väki olisi käynyt kalastamassa Kemijärvässä. Mahdollista on, että sellainen siellä olisi ollut. Hypoteettinen kysymys kuuluukin, onko kyseessä ollut Kemijoen keski-juoksun ja Simojoen latvavesistön lapinkylä. Myöntävä vastaus selittäisi myös luontevasti lapinmuistot näillä seuduilla. Vielä 1500-luvulla oli nykyisen Ranuan alue Simojärven ympäristöineen saamelaisten asuttama, joskin myös Kemin ja Simon talonpoikien eräjärvikalastuksen kohteena.¹⁶⁶ Kuitenkin luontevana kokoon-tumisaikana voidaan pitää myös Lapinniemen seutua Kemijoella, jonne perimätieto on sijoittanut lapinkylän.

163 Erit. S. Aikio 1992, myös T. Lehtola 1996, s. 106–107.

164 J. Fellman II, s. 129–130.

165 Kotivuori 1996, s. 114–125.

166 Ranuan varhaisesta asutushistoriasta ks. Hiltunen 1990. Seudulla on myös Peräpohjolan alueella liki ainutlaatuinen Siili-nimien rypäs. Siili-nimen yhdistäminen siitaan on kuitenkin hyvin epävarmaa. J. Vahtola 1999b, s. 114.

Periaatteessa voidaan ajatella, että Kemijärven eteläpuolinen kylä olisi kattanut alueet Simojärven ympäristöstä Muurolan pohjoispuolelle ja Lapinniemielle saakka, siis nykyiseen Tervolaan. Siellähän ei ollut vielä 1500-luvun puolivälissä talonpoikaisasutusta mutta toisaalta vankka perimätieto lappalaisista. Zacharias Castrén kertoo vuonna 1887 osittain J. W. Calamniuksen 1860-luvulla keräämiin tietoihin nojautuen, kuinka Honkasen talon kohdalla – siis Koivukylässä – oli sijainnut vanha lappalaisten kylänpaikka. ”Kota-asutusta” oli perimätiedon mukaan niin tiheänä, että kissa pystyi kulkemaan pitkän matkan kylän läpi kattoja pitkin. Samanlaiset muistot liittyvät myös Rovaniemen Ylikylään. Muistoja Honkasen alueen lapinkylästä oli ollut näkyvissä ainakin vielä Castrénin aikaan. Lisäksi perimätiedon mukaan olivat lappalaiset harjoittaneet palvontamenoja Lapinniemen Seitosaarressa.¹⁶⁷ Vastaavasti Seitanki Vammavaaran juurella viittaa nimensä mukaisesti seitaapaikkaan, ja viereinen Narkauskoski omaa suoraan lapinkielen sanan njargga (niemi). Taaempaan sisämaassa on Reutuaapa, eli lapinkielen peuraa tarkoittava sana on jäänyt elämään pyyntikulttuurin muistona. Myös vaikkapa Runkaus (rogge) kantaa taustanaan lapinkielistä joen uoman syvännettä tarkoittavaa sanaa.

Langat yhteen punoen voidaan esittää, että ainakin vielä keskiajan lopulla saamelainen asutusvyöhyke on ulottunut Tervolan korkeudelta sisämaan vaara- ja järviolueita pitkän Kivaloilille, Ranuan seudulle ja etelän suuntaan niin, että vielä Oulujoen alueella on elänyt vahva perimätieto lappalaisten asuinpaikoista. Sieltä saamelaisväestön asuinalueet ovat kaartuneet kohti Perämerta Raahen seudulle, kunnes savolainen asutusrintama mursi vanhan asutuserrostuman 1500-luvun puolivälin jälkeen.¹⁶⁸ Esimerkiksi aiemmin mainitut Iin Karjalankylän Siitäänpalo ja Siitäänlampi sopivat hyvin tähän vyöhykkeeseen. Sinänsä on mielenkiintoista, että karjalaiskylä olisi muotoutunut saamelaiskylän tuntumaan aivan kuten Kemijokivarren Koivukylässä ja Ylikylässä. Simojärven Kultamasalmesta muodostui Kemian pitäjän talonpoikien ja Kemian Lapin lappalaisten nautintaraja todennäköisesti 1500-luvulla; sen itäpuolelta alkoi Kitkan Lappi. Viimeistään siinä vaiheessa myös mahdollinen Lapinniemen–Simojärven lapinkylä oli hävinnyt.

Simojärvi itsessään on myös ollut eri alueiden kalavesi.¹⁶⁹ Myös täällä olisi luontevaa, että rajapaikka Kultamasalmessa oli nimenomaan muinainen lapinkylä-rajakohta, sektoreiden keskipiste, siis itäisen Kitkan ja läntisen lapinkylän, ja siksi Kemian lapinkylä-asukkaat pitivät sitä yhä 1600-luvulla rajapaikkana. Läntinen lapinkylä kohtasi kuitenkin jo syvällä keskiajalla talonpoikaisen asutusrintaman, ja lapinväen kotakunnat joutuivat väistymään tai sulautumaan. Ensimmäisenä sortui läntinen lapinkylä ja 1500-luvun kuluessa Rovaniemen alueen Saittan lapinkylä. Muutamat näiden kylien keskeisistä rajapisteistä jäivät elämään Kemian pitäjän ja Kemian Lapin välisinä rajapaikkoina, joskin Kultamasalmi joutui vielä väistymään idempänä kulkevien paikkojen edessä. Kittilä kuitenkin säilytti elinvoimansa lapinkylänä, vaikka sinnekin kohdistui voimallinen Kemian emäpitäjän kylien eränkäynti, kalastus ja lopulta asutus.

167 Castrén 1894, s. 34

168 J. Fellman IV, s. 289–29; Juntunen 1990, s. 44–45; J. Vahtola 1991a, s. 82–90; Vesala 2000, s. 10–11.

169 Hiltunen 1990, s. 54–60.

YLÄKEMIOJEN UUDISASUTUS JA KAUKOKALASTUKSEN LOPPUMINEN

Rovaniemen yläpuolisen Kemijoen eli Kemihaaran ja Kemijärven asutuskehitys on historiallisena ilmiönä samanlainen kuin Ounasjoen alajuoksulla. Vähitellen muodostuva talonpoikaisasutus kytki alueen Kemian pitäjään ja lapinmaiden ulkopuolelle, kun uudisraivaajat merkittiin Kemian pitäjän maakirjaan. Samalla myös vanhoja jokilaakson saamelaisia siirtyi uudistalollisiksi, kuten siirtyi Rovaniemen ja Tervolan talonpoikaisalueella. Vastaavan tyyppistä vähittäistä reuna- ja raja-alueen asutusprosessia ja etnistä muutosta on syytä olettaa tapahtuneen vielä vanhempina aikoina alempana ja etelämpänä pohjoisen suurissa jokilaaksoissa ja lappien reuna-alueilla (Iin, Oulun Lapit), Savonmaalla, keskisessä Suomessa ja vieläkin etelämpänä. Tästä on säilynyt perimätietoa erityisesti Iisalmen alueelta.¹⁷⁰ Kyse ei siis ollut pelkästään varsinaisesta kolonisaatiosta, vaan myös akkulturaatiosta, vähittäisestä muuntumisesta talonpoikaiseksi asutukseksi ja kulttuuriksi.

Varsinaisen asutushistorian osalta Kemihaaran ja Kemijärven vaiheet poikkeavat kuitenkin tyystin Ounasjokivarresta. Yläkemijoki sai ensimmäiset talonpojat, kun Rovaniemen ja Korkalon kylistä nousi lyhyen ajan sisällä savolaiskuisia uudisraivaajia jokea ylävirtaan ja kirjattiin luontevasti Kemian pitäjän veroa maksaviksi tilallisiksi. Merkillistä kehityksessä on kuitenkin, että Kemijärvi ei pysynyt Lapinmaan puolella, kun taas Kittilä, Sodankylä ja Sompio säilyivät vankkoina lapinkylinä. Asialle on kuitenkin varsin luonnollinen selitys.

Lapinkyläorganisaatio oli muotoutunut 1500-luvulla niin vahvaksi, että se pystyi torjumaan talonpoikaistumisen. Se oli ainakin osittain seurausta Ruotsin kruunun hallintojärjestelmän vahvistumisesta Lapissa, sillä myös lapinkylälle sisällytettiin hallinnollisia velvoitteita. Myös lapinraja oli voimistunut hallintorajaksi ja oli siten osaltaan vakiinnuttamassa pohjoisia aluekokonaisuuksia. Talonpoikaisseuduilta Kittilään ja Sompioon tulleet yksittäiset uudisraivaajat siirtyivätkin lapinkylän jäseniksi. Lapinmaan puolella asuneille muodostui myös niin merkittäviä vero- ja elinkeinoetuisuuksia, että lapinkylään haluttiin kuulua. Yhden erinomaisen esimerkin tästä antaa vuoden 1691 Sompion käräjillä käsitelty juttu. Siinä kaksi Sompion uudisasukasta Paavali Pelkonen ja Niilo Perttunen valittivat, että Kemian pitäjän talonpojat yrittivät pakottaa heidät pois lapinverolta talonpoikaisverolle. Käräjillä vedottiin, että jo maaherra Gustav Grassille oli osoitettu Pelkosen ja Perttusen asuvan Sompion kylänrajojen sisällä. Kaksi kemiläistä talonpoikaa oli myös selvittänyt uudisraivaajien asuinpaikkojen sijainnin, ja heidän mukaansa tilat sijaitsivat kaksi peninkulmaa lapinrajan sisäpuolella. Sompioalaiset olivat myös hyväksyneet uudet asukkaat kyläänsä.¹⁷¹ Pelkonen ja Perttunen siis ehdottomasti halusivat kuulua lapinkylään eivätkä missään nimessä pitäjään. Toisaalta kemiläisillä saattoi hyvinkin olla ajan lapinrajaan liittyneiden kiistojen vuoksi tietoista pyrki-

170 Vuonna 1934 kertoi 94-vuotias Lauri Lappalainen perimätietona lappalaisista esi-isistään ja heidän asettumisestaan talonpojiksi Iisalmen Ruotaanlahdelle. Perimätietona säilynyt asutustarina on taltioitu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston kokoelmiin. J. Vahtola 1999b, s. 111.

171 Sompion käräjät 1691, f. 659v–660v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

mystä vetää uudisasukkaiden avulla rajaa pohjoisemmas siitä, missä se tuolloin katsottiin kulkevan. Toiminta olisi siten muistuttanut vanhaa talonpoikaisasutuksen leviämisen mallia.

Kemijärvi ei ollut lapinkylä toisin kuin Sompio tai Kittilä, vaan se oli niin monien ryhmien intressialueena, ettei yhtenäistä puolustusreaktiota syntynyt. Kukin lapinkylä pyrki pitämään kiinni omista etuoikeuksistaan ja pystyi ne säilyttämään. Kemijärvi itsessään oli myös niin merkittävä järvi, että emäpitäjän talolliset, kirkko ja kruunu halusivat sen kuuluvan talonpoikaisen verotuksen ja asutuksen piiriin. Niinpä rajapinnan uudisraivaajat siirrettiin luontevasti talonpoikaiseen kyläjärjestelmään kuuluviksi. Näin ei enää käynyt edellä olleessa Sompion tapauksessa.

Vankan sykäyksen asutustoiminnalle antoi kuningas Kaarle IX, joka suorastaan kehotti vuonna 1610 hankkimaan uudistalonpoikia Kemijärven rannoille:

... och aldenstundh wij hafwe förnummet, at opwedh för:te Elfwer och synnerlighen kringh om Kimiträsk skole wara många wackre läghenheter, som obygd och obestune äre, af hwilke Cronan stoor nytta hadhe, om the optaghne och besitne belfue.¹⁷²

Vouti Hans Kopmanin oli saatava joukko talonpoikia asuttamaan Kemijärven mai-
niot tilukset kolmen vuoden verovapaudella. Vastaavan kehotuksen Kaarle oli antanut jo vuonna 1603, jolloin kohteena oli erityisesti Muonionniska.¹⁷³ Asutut tilat olisivat olleet kruunulle suureksi hyödyksi, mutta olennaista on, että kruunu myös pystyi ohjailemaan maankäyttöä tuolloin, 1600-luvun alussa, Lapinmaan reuna-
millla.

Talonpoikainen uudisasutus oli kuitenkin edennyt pohjoisessa jo ennen kunin-
kaan kehotuksia, kun savolaiset perhekunnat puskiivat suurella voimalla Kemijokea
ylöspäin. Vuosien 1580–1610 aikana Muurolan ja Korkalon alueelle kirjattiin ainakin 18 savolaissukua, joista vankimpia olivat Karvoset ja Oinaat. Raivausinto ei kuitenkaan laantunut Rovaniemen kohdalla, vaan ilmeisesti ensimmäisenä talon-
poikana nousi Saarenkylästä Kemijokea ylävirtaan 1580-luvulla Mankisen perhe-
kunta, joka talottui Raudanjoen suulle.¹⁷⁴ Jo 1600-luvun alussa siellä asui myös Oi-
karaisen savolaissukua, josta paikka sai pysyvän nimensä.¹⁷⁵ Kemihaaraksi nimetty
Yläkemijoen varsi sai yhä lisää asukkaita. Kamsajoen suulle asettui aivan 1600-lu-
vun alussa Tarvas-niminen perhe, mutta pysyvemmän asuttajasuvun seutu sai
Körköstä. Se on ilmeisesti karjalaisperäinen paikannimi, sillä Körkköön talonsa
salvostanut Karvo(se)n suku oli Korkalon Paavalniemestä.¹⁷⁶

Joskus 1600-luvun alussa Yläkemijokivarteen tuli Paavali Hyvönen, jonka asuin-
kentän otti haltuunsa vuoden 1617 tienoilla Pöykiön eli Pöykön suku. He olivat
lähtöisin alun perin Iijokivarren Kollajan kylästä, jonne sukua oli muuttanut 1500-
luvulla Savosta. Vuonna 1617 lähti niin ikään Paavalniemestä Niilo Juhonpoika

172 Fullmacht för Hans Kopman at wara Laxe-Fougde wedh Tornö, Kimi, Iio och Vhla Elfwer.

8.10.1610. Waaranen III, n:o 593; ks. Virrankoski 1973, s. 26.

173 Öpet Frijhetz bref 4.12.1603. Waaranen II, s. 297.

174 KA 4784, f. 99v; Väätti 1991, s. 9; J. Vahtola 1996, s. 162.

175 Enbuske 1996, s. 269.

176 Paavalniemen suvuista ks. Annanpalo 1996, s. 160.

sotapalvelusta pakoon Kemijärvelle. Jonnekin Viirin ja Auttin tienoille rakensi vuoden 1618 tienoilla talonsa Jaakko Heikinpoika Oinas, hänkin tosin ilmeisesti Karvosia alkujaan. Sinne myös siirtyivät Hyvöessä vain vähän aikaa viihtyneet Pöykiöt. Kohti Kemijärveä olivat menneet myös 1590-luvulla Rovaniemellä lyhyen aikaa asuneet Haloset ja Heinokset.¹⁷⁷ Yläkemijokivarsi oli saanut muutamassa vuodessa puhtaasti savolaissuvuista talonpoikaisen asutuserrostuman.

Pöykiöistä tulivat myös ensimmäiset tunnetut Kemijärven talolliset, kun todennäköisesti kaksi Auttin Pirttikoskella asuneista Pöykiön veljeksistä muutti asumaan Kemijärven Juujärvelle ja Luusuaan, siis aivan Kemijärven eteläpähän joen lähtöpaikkeille runsaiden luonnonniittyjen ympärille. Rovaniemeltä tulivat samoihin aikoihin myös Karvon ja Savolaisen perhekunnat Kemijärvelle.¹⁷⁸ Mutta on painotettava, että jo heitä aikaisemmin oli järvenrantamilla asunut talonpoikia. Siihen viittaavat veroluettelon tiedot vuodelta 1631, kun etelämpää Oulujokivarresta tuli tuolloin lisää talonpoikia Kemijärvelle ja ottivat ”pitkään viljelemättömänä” olleet raiviot uudelleen asuttaviksi. Oulujokiset eivät siis olleet Kemijärven ensimmäisiä talollisia, vaan varhaisimmat raivaajat nousivat Rovaniemen suunnasta ylävirtaan. Alkuun talonpojat merkittiin Rovaniemen Kemihaaran kylään kuuluviksi, mutta horjuvien merkintöjen jälkeen vuonna 1631 Kemijärvestä tuli pysyvästi oma maakirjakylänsä Kemin pitäjän pohjoisosaan.¹⁷⁹ Näin kaistale vanhaa Lappia siirtyi talonpoikaisen pitäjänhallinnon osaksi ja omaksi maakirjakyläkseen.

Kemijärvellä oli vuoden 1631 maakirjassa 13 verotalollista.¹⁸⁰ Pentti Virrankosken tutkimuksen mukaan peräti kahdeksan heistä olisi muuttanut Muhokselta ja Utajärveltä ”Kemin pitäjän latvoille” pari–kolme vuotta aikaisemmin, ja kaikkiaan 12 miestä tuli Oulujokilaaksosta pysyvästi Kemijärvelle.¹⁸¹ Maakirjan mukaan uudet asukkaat olivat ottaneet vanhoja autioita asuttavakseen vuonna 1630. Täytyy kuitenkin muistaa, että tulokkaista esimerkiksi Kärppä-sukua oli asuttanut Simojokivartta jo 1500-luvulta lähtien ja Halosia liikkui Rovaniemen seudulla 1600-luvun alussa. Heidän pesäseutunsa pohjoisessa oli kuitenkin Muhos. Joka tapauksessa on varmaa, että osa uudisraivaajista siirtyi suoraan Muhokselta ja Utajärveltä pohjoiseen.

Varhaisten muuttajien suhteen huomio kiinnittyy siihen, ettei heidän asettumisestaan Kemijärvelle syntynyt riitoja tai muutenkaan mainittavia ongelmia. Myöhemmistä asiakirjoista selviääkin, että Kemijärvelle menneet uudisasukkaat olivat tehneet sopimuksen Rovaniemen talollisten kanssa. Vuoden 1691 Kemin talvikäräjillä selvitettiin, kuinka kemijärviset maksoivat alajuoksun taloille kymmenen leiviskän vuotuista haukikorvausta oikeuksistaan järveen: ”dhe 10 [lispund] som Neder byggiarne dem för fiskiandet i samma Träsk åhrl:n graverat”. Maaherra toteasi kuitenkin rakennuskaaren 25 luvun 3 §:n perusteella, ettei alajuoksun asukkailla ollut oikeutta periä minkäänlaisia korvauksia Kemijärven kalastuksesta vanhaan nautintaan vedoten (”gamble hefdh”). Käytännössä päätös johti myöhemmin Ke-

177 Enbuske 1996, s. 230.

178 Enbuske 1996, s. 230.

179 KA 4966: 2–2v; KA 4951: 277v.

180 KA 4966: 2–2v.

181 Virrankoski 1973, s. 26–28; Rytönen 1990, s. 53.

min pitäjässä siihen, että kalavesien ei katsottu enää olevan yksityisten tilojen hallinnassa. Kemin alajuoksun asukkaat eivät kuitenkaan unohtaneet vanhoja nautintavesiään. Kyytivelvollisuuksista syntyneiden kiistojen yhteydessä vuonna 1723 rovaniemeläiset jopa uhosivat, että ensimmäiset ”Savosta tulleet” asukkaat eivät olisi edes saaneet lupaa asettua asumaan rovaniemeläisten kalavesien äärelle ilman suostumista kyytivelvollisuuteen.¹⁸² Varmasti sopimukset oli tehty myös lapinkylien kanssa.

Talonpoikaisen kaukokalastuksen vuosisatainen perinne oli kokemassa kovia 1600-luvun lopulla, kuten edellä olleesta käräjäpäätöksestäkin on havaittavissa. Yli-muistoinen nautinta ei enää antanut oikeutta eräjärviin. Maaherra Johan Graan puuttui jo vuonna 1678 talonpoikien eräkalastukseen Lapinmaassa ja kielsi heitä kalastamasta Lapinmaan vesissä yhdessä lappalaisten kanssa. Tiukat päätökset näkyivät vähitellen etenkin Kemijokilaakson ja Iijoen vesistöissä, joissa kemiläisten ja iiläisten, varsinkin nuoren Pudasjärven pitäjän talollisten eräjärvikalastus joutui käytännössä vaikeuksiin. Välittömät vaikutukset näkyivät jo 1680-luvun lopulla Kuusamossa, jossa uudistalonpoikainen kolonisaatio oli murtautunut perinteisen ja vakiintuneen nautintajärjestelmän. Ongelmana oli paitsi elinkeinon menetys niin myös se, että talonpojat olivat pitäneet eräjärvviä tiloillensa kuuluneina kiinteistöinä. Näin totesi esimerkiksi ylipaakkolalainen Tuomas Pajari vuonna 1682 kiistellessään Yläkemijoen alueella sijainneen Suontojärven hallinnasta. Pajarin mukaan kyseinen järvi oli vanhastaan ollut Pajarin tilan ½ manttaalin verossa.¹⁸³

Tosin Kemin pitäjässä ei talollisten kalastukselle ylämaissa asetettu vielä 1670- ja 1680-luvulla esteitä. Esimerkiksi vuoden 1682 Kemin kesäkäräjillä tehoi lainlukija Gabriel Ljungonpojan päätös, jonka mukaan Alapaakkolan ja Ilmolan talollisilla oli nautintaoikeus useisiin ylämaan järviin, muun muassa Kukasjärveen, Kierinkijärveen, Rysslampeen, Löysäkkilampeen, Soasjärveen ja Rutojärveen, ja joille Sodankylän lappalainen Jöns Hansson oli pyrkinyt myös kalastamaan. Päätös oli tehty ilmeisesti 1630-luvun puolivälissä, jolloin Gabriel Ljungonpoika toimi Pohjois-Pohjanmaan lainlukijana.¹⁸⁴ Huomattakoon myös, että järvien yhteydessä ei mainittu, että ne olisivat kuuluneet tuolloin vielä Sodankylään.

Vuoden 1684 Kemin kesäkäräjillä puitiin uudestaan edellä olleiden järvien asemaa. Tuolloin kemiläiset syyttivät suoraan sodankyläläisiä yrityksestä saada heidät pois useilta vanhoilta nautintavesiltään. Nyt kemiläiset esittivät näkemyksensä tuoksi alilaamanni Nicolaus Liureniuksen syyskuussa 1645 antaman päätöksen, jossa lappalaisia kiellettiin aiheuttamasta vahinkoa kemiläisten yksityisomistuksessa olleilla omistuksilla ja kalavesillä (”på deras enskyldte ägor och fiske watn”). Esille otettiin myös tuomari Jacob Nycarliuksen heinäkuussa 1646 antama tuomio, jonka mukaan lappalaiset saivat kalastaa Kemin asukkaiden kanssa Unarinjärvessä. Toisin sanoen Sodankylän lappalaisille oli annettu oikeus kalastukseen kemiläisille kuulu-

182 Kemin tk 1691, f. 152. KA rr:28; Kemin tk 1723, f. 1538–1541. Kemi 1. Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto. OMA. Myös Virrankoski 1973, s. 29; Rytönen 1990, s. 56–59.

183 Kemin tk 1682, f. 370–371. KA rr:19; Kuusamon käräjät 1688, f. 113–120. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Jukkasjärven käräjät 1702, f. 49. www.lenvik-museum.no/meny5/Samisk%20historie/Dombok_Torneaa_lappmark_aar_1702.pdf; Hiltunen 2007; Virrankoski 1973, s. 282–286.

184 Kemin kk 1682, f. 565–566. KA rr:19.

neessa Unarissa. Vanhoista oikeuden tuomioista käy siis yksiselitteisesti ilmi, että nykyisen Sodankylän lounaiskulman järvet olivat kemiläisten hallussa, mutta nyt, vuonna 1684 kihlakunnanoikeus totesikin, ettei se voinut antaa asiassa päätöstä. Asia siirrettiin Pohjanmaan maaherran Didrich Wrangellin ratkaistavaksi. Lisäksi lappalaiset olivat vieneet kiistan hovioikeuteen.¹⁸⁵ Näin eränautointojen ei katsottu enää olleen välttämättä tilallisten omistuksiin kuuluneita, vaikka niiden ylimuistoisesta hallinnasta olisivat löytyneet oikeuden päätökset. Kruunu ohitti talonpojat haitalliseksi katsotussa kaukokalastuksessa.

Juuri samoihin aikoihin lapinkylien asukkaat alkoivat protestoida myös 1670-luvulla määriteltäviä lapinrajan linjausta vastaan. On selvää, että heidän aktiivinen toimintansa lapinrajan määrittelyä varten 1680-luvulla tähtäsi rajan tuntumassa olleiden nautintamaiden ja -vesien yksiselitteiseen hallintaan. Käräjätöistä on myös hyvin nähtävissä, että lapinrajan pohjoispuolen asukkaat eivät olleet millään muotoa tahdottomia ja passiivisia alistujia, vaan lappalaiset pyrkivät aktiivisesti ottamaan hallintaansa ilmeisesti jo harventuneiden kaukokalastajien eränautointoja. Tähän yhteyteen sopivat myös 1600-luvun loppupuolen kruunun hallinnolliset toimet, joista merkittävimminä olivat tietysti asutusplakaatit. Samalla lapinkylien asema vakiinnutettiin suhteessa talonpoikaispitäjiin. Nämäkin näkökohdat on syytä muistaa modernin ajan kolonialismin tutkimuksessa.

Kruunu vahvisti kaukokalastuksen rajoituksia vielä 1690-luvulla. Kamarikollegion jäsen Carl Trana kirjoitti Lapinmaan verotusta koskevassa selvityksessään, että lappalaiset valittivat talonpoikien tunkeutumisesta heidän järvilleen. Trana pyysi maaherraa selvittämään huolellisesti, kuka oikeastaan maksoi järvistä veroa ja kenelle ne kuuluivat. Kamarikollegio totesi kesäkuussa 1695, että Lapinmaan rajojen sisäpuolella olevista järvistä tulee verottaa mieluummin lappalaisia kuin muutamaa kaukana Lapista asuvaa talonpoikaa. Täsmälleen vastaavasti muotoili päätöksensä myös kuningas Kaarle XI heinäkuussa 1695.¹⁸⁶ Pentti Virrankoski toteaa, että oikeus oli voimaton uudisasukkaita vastaan kaukokalastuksessa,¹⁸⁷ mutta tosiasiasa sekä kruununhallinnossa että oikeuksissa pyrittiin määrätietoisesti lopettamaan hallintomiesten mielestä haitallinen kaukokalastus ja suosimaan uudisasukkaita. Kruunu katsoi myös oikeudekseen määrätä Lapinmaan puolella olleista vesistä.

Kruunun toimenpiteet olivat merkittäviä paitsi talonpoikien kaukokalastuksen osalta niin myös Kemin pitäjän kalavesien hallinnan suhteen. Tammikuussa 1695 pidetyillä Kemin talvikäräjillä Tervolan Lapinniemen kylän talolliset riitelivät läheisestä Kyröjärvestä (Kyråjårfwi), jolloin lautamiehet totesivat, että järvi tuli olla yhteisnautinnassa: kalastus tuli järjestää parhaiten ja mukavimmin. Talvikäräjillä 1699 lautamiehet ja koko kärjäväki päättivät yhteisymmärryksessä, että kenelläkään ei ole toista parempaa oikeutta kalavesiin.¹⁸⁸ Se johti Kemin pitäjässä järvien

185 Kemin tk 1684, f. 262–263. KA rr:21.

186 Pro Memoria [af C. Trana] angående Lappmarkernes Skattläggningar i ödmiukheet att föredraga 20.6.1691. I. Fellman IV, s. 225; Ur Kongl. Kammarkoll. protokoll för år 1695. I. Fellman IV, s. 283.

Pentti Virrankoski toteaa harhaanjohtavasti Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiassaan, että mikään ei kaventanut vielä 1600-luvulla kemiläisten järvikalastusoikeuksia ylämaassa, ks.

Virrankoski 1973, s. 287.

187 Virrankoski 1973, s. 284.

188 Kemin tk 1695, f. 7. KA rr:32; Kemin tk 1699, f. 523. KA rr:3.

Lapin pyyntivedet olivat yhteisnautinnassa paitsi Inarissa ja Utsjoella, joissa ne olivat jaettu yksityisten osuuksiin. Jahtimiehet rannalla joskus 1940-luvulla. Oulun maakunta-arkisto.

yhteisnautintaan ja lähivesien kotitarvekalastukseen. Samalla loppui kaukokalastus lapinrajan tuntumassa olleilla järvillä. Siihen kruunun virkamiehet olivat pyrkineetkin. Vastaavasti myös Tornion Lapissa talonpoikien eräjärvien hallintaoikeus heikkeni 1700-luvun alussa. Jukkasjärven käräjällä vuonna 1702 annettiin päätös, jossa ylitorniolaisen Rahtun talon ylimuistoiset nautinnat Lainion lukuisiin järviin eivät enää päteneet. Päätöstä perusteltiin nimenomaan maaherra Graanin vuoden 1678 kiellolla ja kuninkaallisen majesteetin vuoden 1695 määräyksellä. Kaukana järvistä asuvien talollisten sijaan niiden tuli kuulua mieluummin veroa maksaville lappalaisille.¹⁸⁹

Tornionlaaksossa eräjärvekalastus säilyi kuitenkin yhä 1700-luvulla voimissaan. Länsipohjan maaherra Gabriel Gyllengrip piti sitä 1730-luvun selvityksissään hyvin haitallisena talonpoikaisen tilatalouden kannalta. Ylitornion talolliset yrittivät pitää myös sitkeästi kiinni järvioikeuksistaan Ounasjokilaakson länsipuolen järviin, kuten he tekivät Tornionlaaksossa. Vuonna 1740 tervolalaiset puolestaan valittivat käräjällä, kuinka Kemihaaran tilallisia oli tunkeutunut heidän Auttin lähellä oleville järville kalastamaan. Nimismies päätyi kuitenkin vuoden 1699 päätökseen nojautuen yksiselitteisesti siihen, että järvekalastus oli vapaata Kemin pitäjässä.¹⁹⁰ Kemin pitäjän tiloille katsottiin veromanttaaliin kuuluvan enää vain kotitarvekalastus, kuten jo vuoden 1734 valtakunnan lakikin määräsi.

189 Jukkasjärven käräjät 1702, f. 49. www.lenvik-museum.no/meny5/Samisk%20historie/Dombok_Torneaa_lappmark_aar_1702.pdf.

190 Enbuske 1997, s. 41–43.

Kaukokalastuksen rajoittaminen 1600-luvun loppupuolella merkitsi Kemijärven osalta sitä, että järviolueelle muuttaneet uudistalonpojat syrjäyttivät Kemijoen alajuoksun talolliset vanhoilta eränuotannoiltaan. Vielä esimerkiksi vuonna 1675 kemijärveläisiä oli kielletty tunkeutumasta alajuoksun isäntien kalavesille,¹⁹¹ mutta suhtautuminen järvinautintoihin muuttui parissa vuosikymmenessä. Sen sijaan uudisraivaajilla ei ollut periaatteessa etuoikeutta lapinkylien lappalaisten järvikalastukseen – tietysti Lapinmaan puolella. Ongelmia syntyi väistämättä Kemijärvellä. Sen pohjoispäässä oli jokisuun suistoalue erinomaisen hedelmällinen maaperältään ja ennen kaikkea runsaiden heinää kasvavien lietsaarten vuoksi mitä houkuttelevin. Niinpä jo 1630-luvulla uudistaloja oli noussut Kemijärven pohjoisosaan ja melkein saman tien alkoivat myös valitukset. Vuonna 1632 kielsi maaherra Ernst Creutz ja vuonna 1638 Länsipohjan maaherra Melchior Wernstedt Kemijärven talonpoikia aiheuttamasta haittaa lappalaisille. Neljä vuotta myöhemmin 1642 Kemin Lapin lappalaiset valittivat muun muassa, kuinka rikkaat talonpojat Savosta ja Oulun läänistä tunkeutuvat rajan yli heidän mailleensa ja valtaavat heidän kalavetensä Kemijärvellä. Jälleen neljän vuoden kuluttua Kemin käräjillä kuultiin samanlaisia valituksia. Kemijärven ympärillä olleet lapinkylät olivat yhteistuumin valitusten takana.¹⁹² Huomattakoon, että kittiläläiset eivät olleet osallisina kiistoissa.

Vuoden 1646 valituksesta annetussa oikeuden tuomiossa näkyy, että myös lapinkylien kanssa oli nyt olemassa sopimus kalastusoikeuksista. Lainlukija Jacob Nycarlius vahvisti heinäkuussa 1646 sopimuksen, jonka mukaan uudisasukkailla ja lappalaisilla oli yhteinen kalastusoikeus Kemijärveen. Lapinkyläläiset saivat kalastaa esteettä järvestä Eskonpäivän tienoilta Olavinpäivän tienoille eli kesä-heinäkuussa, mutta muuten uudistaloilla olivat oikeudet Kemijärveen.¹⁹³ Näin tämä vanha osa Lapinmaata oli siirtynyt Kemin pitäjän osaksi.

Lappalaisten esteettömät kalastusoikeudet vahvistettiin vielä useaan kertaan, muun muassa vuosina 1653, 1678 ja 1682, mutta jo vuonna 1704 pidetyillä Kemijärven käräjillä pidettiin järveä kemijärveläisten rajojen sisällä olevana verojärvenä, johon lappalaisten piti maksaa vuokraa. Lapinmiehet ihmettelivätkin, miten kemijärveläisillä saattoivat olla suuremmat oikeudet järveen kuin heillä. Toki lappalaisille tunnustettiin yhä oikeus käydä siellä vielä kalassa. Mukana pyyntikiistoissa olivat 1600-luvun loppupuolella Sodankylän, Sompion ja Kemikylän asukkaat, mutta kitkalaisia ei enää mainittu osallisina riitelyissä. Oulun läänin maaherra Carpelanin päätöksessä vuonna 1789 vahvistettiin edelleen Sodankylän pitäjäläisten kalastusoikeus, mutta nyt korostettiin, etteivät he saaneet tehdä haittaa kemijärveläisille.¹⁹⁴

Kemin Lapin asukkailla säilyivät siis kalastusoikeudet läpi 1700-luvun, joskin tuolloin kyse oli enää lähinnä kesäisistä retkeilyistä – ainakin Kemijärven kappalai-

191 Kemin tk 1675, f. 11. KA rr:14.

192 Kemin pitäjän kesäkäräjät 1646. J. Fellman III, liite 10.

193 Kemin pitäjän kesäkäräjät 1646. J. Fellman III, liite 10; ks. Onnela 1995, s. 162.

194 Jacob Hansson Nycarliuksen kirje Kemijärven asukkaille 13.7.1653, Gabriel Ståhelin määräys 15.7.1678, H. Hansson Clerkin vahvistama Kemijärven asukkaiden sitoumus 21.2.1682, Kemijärven käräjät 1.3.1704 sekä maaherra J. F. Carpelanin päätös 14.2.1789. J. Fellman III, liitteet 11–15.

sen mukaan muun muassa vuonna 1743 pääroolia näytteli juopottelu.¹⁹⁵ Vuonna 1795 Sodankylän asukkaat tekivät kemijärveläisten kanssa lapinrajaa koskeneiden neuvottelujen yhteydessä sopimuksen, jossa he luopuivat Kemijärven kalastuksesta sitä vastaan, että kala pääsi nousemaan Kemijärvestä yläjokiin; toisin sanoen Luutsinsalmea ei tukittaisi. Kemijärvellä ei kuitenkaan maltettu pitää sopimuksesta kiinni, joten 1800-luvun puolella käytiin pitkäjänteisiä riitoja ja oikeutta asian ratkaisemiseksi.¹⁹⁶

Kokonaisuutena tarkastellen Yläkemijoen ja Kemijärven uudisasutus oli savolaislähtöisten sukujen perustamaa, mutta siihen sulautuivat vähitellen myös paikalliset lapinasukkaat. Suvut eivät tulleet kuitenkaan suoraan Savosta, vaan lähinnä Oulu-, Kiiminki- ja Iijokilaaksosta; siellä oli tullut ahdasta ja pulaa kaskimaista ja kalavesistä. Merkittävinä kimmokkeina muuttoliikkeelle olivat myös kuninkaalliset ohjeet ja voudin asutusta edistäneet toimet. Vaikka uudisasutus eteni 1600-luvun Kemijärvellä hitaasti, vuonna 1665 asuttuja taloja oli 11, niin lapinraja siirtyi Kemijärven pohjoispuolelle ja järvi ympäristöineen kokonaan Kemin pitäjään. Nautintaraja nousi uudisasutuksen myötä Kemijoen suusta peninkulman ylävirtaan Talven- eli Talviaissaaren korkeudelle.¹⁹⁷ Niinpä yläjokivarteen rajan eteläpuolelle saattoivat muuttaa rauhassa muun muassa Tapion ja Oinaan perhekunnat 1600-luvun puolivälissä.

Rajariidat syttyivät kuitenkin 1660-luvulla, kun uudisasutus tunkeutui yhä kauemmas rajan pohjoispuolelle ja oikeastaan yhden miehen vuoksi: Paavali Pelkosen. Hän oli tullut asumaan aluksi vanhaa autioitunutta tilanpaikkaa Kemijärvelle aivan 1660-luvun alussa, mutta veri veti pohjoisemmas. Vuoden 1669 Kemin käräjillä lapinmiehet valittivat, kuinka Pelkonen oli asettunut neljä vuotta aiemmin pari peninkulmaa Kemijokea ylävirtaan ja aiheuttanut suurta vahinkoa valittajille. Pelkosen kodansijat käskettiin hävittää, mutta vuonna 1672 oikeudenistunnossa kävi selväksi etteivät lapinmiehet olleet uskaltaneet sitä tehdä, koska pelkäsivät saavansa Pelkoselta selkäänsä.¹⁹⁸ Pelkonen sai kuitenkin oikeuden Lapinmaan uudisasukkaaksi, kun Kalmarin asutusplakaatti vuonna 1673 julistettiin. Lapinraja sijoittui kuitenkin pysyvästi Kemijoessa Talvensaaren kohdalle. Sen sijaan kruunun ja lapinkylien asukkaiden määrätietoisen toiminnan tuloksena loppui kemiläistalonpoikien kaukokalastus pohjoisen eräjärvissä, jotka vakiintuivat osaksi Kittilän ja Sodankylän lapinkyliä.

195 Rytkönen 1990, s. 86–88.

196 Riitely näkyy mm. pitäjänkokousten pöytäkirjoissa. Ks. Andersson 1914.

197 Rytkönen 1990, s. 202–207.

198 Paavali Pelkosesta erinomainen ja seikkaperäinen selvitys: Onnela 1995, s. 157–164. Pelkonen esiintyy Sompion käräjillä vuoden 1672 jälkeen usein. Pelkosen asutustoimintaan liittyen myös Sompion käräjät 1674, f. 839–840v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

KEMIN LAPIN LAPINKYLÄT

KITTELÄN PAINOPISTE POHJOISOSASSA

Kemin Lapin lapinkylistä läntisin oli Ounasjoen vesistöalueelle muotoutunut Kittilä, jonka keskus ja markkinapaikka oli 1600-luvun jälkipuolelta lähtien Paloniemi nykyisen Kaukosen kohdalla.¹⁹⁹ Kittilän nimen alkuperäksi on kansanperinteessä selitetty Kristiina- tai Kirsti-nimeä, mahtavan Päiviö-jumalhahmon ainoa tytärtä, mutta totuus lienee tavanomaisempi. Kittilä saattaa kyllä kuulua siihen nimipeeseen, joka on muotoutunut Kristiina- tai Kirsti-nimistä, vaikkapa jostakin historian vaiheessa eläneestä kunnioitetusta leskinaisesta. Vanhastaan oli Kemin emäpitäjän Hirmulan kylässä Kittilän talokin.²⁰⁰ Sen sijaan Kittilän nimellä ei esiinny lapinsukua lapinkylän vanhoissa veronkantoluetteloissa. Mahdollista toisaalta on, että nimen taustalla olisi saamenkielinen maastotermi (vrt. esim. Kittisvaara²⁰¹ tai Kitinen < Kita, kitahk eli kevät²⁰²), mutta huomio kiinnittyy suomen kielen lokaalipäätteeseen -lä, jossa muodossa kylän nimi oli jo 1500-luvun puolivälissä ensimmäisissä asiakirjatiedoissa.

Kitti on myös adjektiivi kuvaten kapeaa ja tiukkaa eli se liittyy samaan merkityssisältöön kuin kitu- ja kitsas-sanat. Rovaniemellä on Jaatilan kohdalla Kemijoesa pesye Kittilänniemi, Kittilänkari ja Kittilän luonnonniitty. Ounasjoessa Jääskön kohdalla on Kitti-niminen kapea koski ja kosken vieressä olevassa Könkänsaaressa Kitinkalliot – arvatenkin kosken nimestä johdettuna.²⁰³ Olisiko Hirmulan Kittiläkin nimetty talon kohdalla Kemijoesa olleesta ahtaumasta eikä Kristiina-nimestä? Samaa voi kysyä Tornion Vojakkalan vauraasta pirkkalaistalosta Kittilästä tai Pellon Kittisvaarasta, jonka vierellä Tornionjoessa on sijainnut myös Kittissaari. Kittilän nimeämistä tällä perusteella puhuu vastaan se, että vanhoissa lokaalipäätteisissä nimissä -la ja -lä on alkuosana säännöllisesti henkilönnimi.

Eräs mahdollinen selitys voisi olla, että edellä mainitun saamelaiseen ja erityisesti juuri Kittilän alueen uskomusperinteeseen keskeisesti kuuluneen Päiviön, Peivas-aurinkoisen,²⁰⁴ tytärtä Kristiinaa kunnioitettiin Ounasjokilaakson saamelaisen keskuudessa niin suuresti, että pirkkamiehet nimittivät heitä Kirstin kansaksi – kittiläisiksi. Mahdollista myös on, että nimi olisi lainautunut Vojakkalan Kittilän pirkkamieheltä. Ounasjoen yläosa olisi ollut Tornion birkarlin veromaata. Kittilä on selkeästi suomalaistyyppinen nimi, joten ehkäpä se on nimenomaan Tornion pirkkamiesten Lappiin tuoma ja kertoo osaltaan lapinkylän merkityksestä torniolaisten ja kemiläisten varhaisaikojen kauppa- ja eränkävintialueena. Siksi Kittilä ei myöskään ollut venäläisverotuksen kohteena. Joka tapauksessa Kittilän lapinkylän nimi palautuu jonnekin keskiaikaiseen tilanteeseen, eikä mitään lopullista vastausta sen syntymiseen voida antaa.

199 Kittilän käräjät 1765, f. 687. Norrbotten Vol. 45. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Andersson 1914, s. 116.

200 T. I. Itkonen 1948 II, s. 515; Kitti-talonnimestä ks. J. Vahtola 1988, s. 125 ja J. Vahtola 1997, s. 103.

Kristiina-lesken tarusta ja hänen rikoksistaan ks. Andersson 1914, s. 134.

201 J. Vahtola 1980, s. 77.

202 J. Vahtola 1996, s. 140.

203 Rovaniemen nimikokoelma. NTA.

204 J. Fellman II, s. 135–139.

Olof Tresk sijoitti vuoden 1642 Kemin Lapin kartassaan Kittilän talvikylän pohjoiseen, pienen Jeesiöjärven ja Ounasjokeen laskevan Loukisen välimaastoon. Jostain syystä Treskin tietoa on pidetty virheellisenä,²⁰⁵ mutta mitään syytä sellaiseen ei ole. Ensiksikin kaikkien muiden Kemin ja Tornion Lapin talvikylien paikat ovat Treskillä suurin piirtein kohdallaan, joten miksi ei siis Kittilän. Toiseksi Loukisen ja Ounasjoen välimaastossa on ollut lapinkylän asutuksellinen painopiste, liikenneyhteydet ovat olleet erinomaiset ja seutu on ollut vankkaa peuranpyyntialuetta.²⁰⁶ Huomio kiinnittyy myös alueen mielenkiintoiseen nimistöön. Samoin Anders Buren kartassa vuodelta 1611 lapinkylän sijainti on suurin piirtein samoilla seuduilla kuin Treskillä.²⁰⁷

Vahvan todisteen talvisen kyläpaikan sijainnista antaa myös perimätieto, jonka mukaan se oli ollut Suokuporassa Kyljärven ympärillä olevilla hiekkatievoilla. Paikka sijaitsee Loukisesta pohjoiseen Kapsajoen tuntumassa. Varsinkin järven pohjoispuolisella harjulla olisi ollut nähtävillä nykypäiviin saakka ”saamelaisten asumusjäänteitä”.²⁰⁸ Myös paikannimistö viittaa nimenomaan kylän sijaintiin alueella. Ainakin jossakin historian vaiheessa talvinen keskuspaikka on mahdollisesti ollut myös lähellä Sotkajärveä, johon liittyy myös runsaasti muinaismuistoja ja perimätietoa. Järvi oli ollut lappalaisten pyhä paikka. Sen kautta kuljettiin myös Ounasjoelta Sodankylään Loukisen ja Jeesiöjoen reittiä pitkin. Kittilän talvikylä on siis sijainnut vanhastaan Loukisenjoen ympäristössä Ounasjoen lähettyvillä siellä minne Olof Tresk sen sijoitti kartallaan.

Perimätieto kertoo myös asutuksellisen painopisteen sijoittumisesta Pohjois-Kittilään. Lappalaisten pakanakalmistoja on ollut perimätiedon mukaan ainakin Sotkajärven länsipuolella Nilivaarassa, Rautusjärven pohjoisrannalla Nahkuanniemessä, Immeljärven pohjoispään Koutaniemessä, Tepastossa, Köngäsessä, Kelontekemän Manalaisaareissa, Aakenusjärven etelärannalla ja Kapsajoen Kirkkokuusikon suosaareissa.²⁰⁹ Vaikka kaikki edellä mainitut eivät välttämättä olekaan hautakalmistoja, ne kertovat Kittilän vanhoista saamelaisperäisistä asuinpaikoista. Ne myös sijoittuvat Kittilän pohjoisosaan. Sinne perimätieto sijoittaa myös Kemin Lapin ensimmäisen Jumalanhuoneen, ”kirkontapaisen” Kirkkokuusikon kummulle. Se rakennettiin joskus vuosien 1607–1610 välillä, mutta se ehti kuitenkin palaa ilmeisesti jo vuonna 1620.²¹⁰ Ainakaan Olof Treskin aikana 1640-luvun alussa sitä ei enää ollut. Kemin saamelaisten saarnahuoneet nousivatkin vuonna 1646 Inariin ja seuraavana vuonna Kemijärvelle.

Kaarle IX oli antanut selväsanaisen määräyksen vuonna 1605 käskynhaltija Isak Behmille sekä vuoden 1606 valtakirjassaan Kemin Lapin voudille Mats Josephsonille kirkon ja pappilan rakentamiseksi sopivalle paikalle ”sinne ylös” Lappiin. Ku-

205 Käsitys tiedon virheellisyydestä on peräisin ennen kaikkea Virrankoskelta, ks. Virrankoski 1973, s. 75.

206 Peuranpyynnistä esim. Tegengren 1952, s. 14–15.

207 Andreas Bureus 1611. lenvik-museum.no/meny5/Samisk%20historie/1611_Andreas_Bureus_Laplandskart_samebyene_i_Torneaa_lappmark.pdf.

208 Perimätieto nousee esille monissa yhteyksissä, ks. esim. Niemelä 1989, s. 129.

209 Andersson 1914, s. 163; Niemelä 1989, s. 60–63.

210 En skrifvelse till Johannes Messenius om Kemilapparna 1620 (Mansuetus Jacobi Fellman). I. Fellman I, s. 310; ks. Niemelä 1989, s. 60.

ningas totesi vielä, että ylin osa Kemin pitäjistä olkoon osana tätä Lapin seurakuntaa, jotta papilla olisivat olleet edellytykset opettaa lappalaisille Jumalan sanaa. Ylimmällä osalla Kaarle IX tarkoitti Kemijärveä, jonka talonpoikien oli yhdessä pirkkamiesten ja poroja omistaneiden lappalaisten kanssa hankittava hirret kirkkorakennuksia varten. Kirkonrakentajien oli tultava Pohjanmaalta. Kirkon alueelle oli tehtävä myös markkinapaikka, jonne lappalaisten ja pirkkamiesten oli kokoontuttava kaupankäyntiin ja lapinvoudin kerättävä siellä verot.²¹¹

Kuninkaan määräyksiä toteltiin. Kemin Lapin ensimmäinen kirkko rakennettiin mahdollisesti juuri Kyljärven pohjoispäähän, jossa talvikyläkin sijaitti, todennäköisesti vuosien 1607–1610 välillä, mutta maastossa kirkonpaikkaa ei ole todennettu.²¹² Sen sijaan sitä ajallisesti myöhempi kristillinen hautausmaa on sijainnut nykyisen Kittilän kirkonkylän pohjoispäässä Ounasjoen rannalla, vastakkaisella puolella Aakenusjokisuuta. Hautausmaa tunnetaan Kurjenpolven nimellä. Sen oli ottanut käyttöön mahdollisesti Kemin Lapin kirkkoherra Gabriel Tuderus joskus 1670-luvun saarnamatkoillaan, mutta virallisesti Kurjenpolvesta tehtiin hautausmaa maaherra Hans Clerkin päätöksellä vuonna 1682. Kun Kittilästä muodostettiin saarnahuonekunta vuonna 1778, vaatimaton kirkko rakennettiin nykyiseen Ala-Kittilään, jonne myös hautausmaa siirrettiin Kurjenpolvesta.²¹³

Perimätieto on pitänyt Kurjenpolvea 1500-luvun pakanakalmistona ja karjalaisperäisenä hirsisalvoshautausmaana, josta muun muassa G. A. Andersson tiesi kertoa käydessään paikalla 1800-luvun lopulla.²¹⁴ Kurjenpolvessa tehtiin 1990-luvun alkuvuosina arkeologisia kaivauksia, joissa esille tuli yksi iso, 3,5 metriä x 3,5 metriä laaja neliönmuotoinen hirsihauta sekä muutama yksittäinen hirsiseinäinen hauta – ei kuitenkaan hirsisalvoksella. Vainajat oli aseteltu hiekalla täytettyyn isoon hautaan hyvin tiiviisti. Hautaukset ajoittuvat lähinnä 1700-luvulle, ovat kristillisiä ja edustavat tyypillistä läntistä talonpoikaista hautauskulttuuria.²¹⁵ Aakenusjokisuun ympäristö oli Ryssän suvun vanha asuinpaikka, joten mahdollista on, että Kurjenpolven tuntumassa on ollut myös varsinaista hautausmaa-aikaa vanhempia sukukalmiston hautauksia.

Kittilän toiminnallinen painopiste on siis ollut vielä 1600-luvun alkupuolella vankasti lapinkylän pohjoisosassa, josta talvinen keskuspaikka siirtyi etelämmäksi Ounasjokivartta Paloniemeen nykyisen Kaukosen tuntumaan. Muutos tapahtui todennäköisesti sen jälkeen, kun käräjiä ja kirkonmenoja alettiin pitää säännöllisesti 1640-luvulta lähtien Kemin Lapin kylissä. Virkamiehillä ja papeilla oli lyhyempi reitti kulkea talvitietä Sodankylästä Kelontekemän kautta Paloniemeen, jatkaa siel-

211 Fulmacht för Mattz Josephsson att ware Fougde vthi Kemi Lappemarck 4.10.1606. Waaranen II, s. 261–262; Kaarle IX Isak Behmille 10.11.1605. Waaranen II.

212 En skrifvelse till Johannes Messenius om Kemilapparna 1620 (Mansuetus Jacobi Fellman). I. Fellman I, s. 310; ks. Niemelä 1989, s. 60 ja T. Lehtola 1996, s. 130. Niemelä kertoo perimätietoon vedoten, että kirkko olisi sijainnut Suokuporan markkinapaikasta noin puoli peninkulmaa koilliseen Hanhimaan ja Lintulan välimaastossa. Vrt. myös Andersson 1914, s. 119.

213 Andersson 1914, s. 150–151.

214 Andersson 1914, s. 150–151.

215 Kaivauksia johtaneen Aki Arposen tiedonanto tekijälle. Kittilän hautaukset poikkeavat selvästi esimerkiksi Savukosken Mukkalan saamelaiskalmistosta. Kaivaustulokset vastaavat pääpiirteissään Anderssonin 1914 esittämää kuvausta, mutta hirsisalvoksia ja karjalaisuuteen viittaavaa haudoissa ei ole ollut.

Kittilän Kurjenpolven vanhaan kristilliseen hautausmaahan siunattiin ruumiita 1680-luvulta lähtien. Laajan neliönmuotoiseen hirsihautaan vainajat sijoitettiin tiiviisti ja peitettiin hiekalla. Kuva Aki Arponen.

tä edelleen poikki kairojen Tornionjokivarteen ja alas Tornioon. Sen sijaan vanha kesäreitti Sodankylästä Kittilään meni Jeesiöjokea ylös Sotkajärvelle ja edelleen Loukiseen ja alas Ounasjoelle. Talvitie oli toistakymmentä peninkulmaa lyhyempi kuin kesäreitti.²¹⁶

Voidaan myös ajatella, että edellä hahmoteltu Pohjois-Kittilän talvikylä olisi ollut alkuaan Ounasjoen pohjoisosien lapinkylän keskus, ehkä sen, joka esiintyy ensimmäisissä veroluetteloissa 1550-luvulla vaikeasti identifioitavan Lombskala/Lombsialan/ LumSijan²¹⁷ nimellä, ja Kittilän lapinkylällä olisi ollut alempana Ounasjoella oma talvikylänsä. Hypoteettisesti voisi ajatella, että (Ala-)Kittilä olisikin ulottunut alkuaan aina Kemijärvelle saakka. Teoria on kuitenkin perin epätodennäköinen. Lombsialalla tarkoitettiin mitä ilmeisimmin Peltojärven kylän aluetta, joka muodosti Ounasjoen latva-alueen lapinkylän ja esiintyi vuodesta 1563 lähtien nimenomaan Peltojärven nimellä. Talvikylän paikka oli viimeistään 1500-luvun lopulla Peltojärven pohjoispuolella Käkkälöjoen rantamalla.²¹⁸

Ilmeisesti juuri 1550-luvulla tehtiin lapinkylien osalta muutoksia, joiden täytyi liittyä jollakin tavalla yleisiin valtakunnan verojärjestelyihin. Kemin Lappi sai myös

216 J. Fellman III, s. 396.

217 nimi: J. Fellman III, s. 184 ja A. Vahtola 2003, s. 123.

218 A. Vahtola 2003, s. 123; Hiltunen 1978, s. 11.

vuonna 1555 oman voutinsa, joten paikalliset muutokset juontuvat varmasti tähän yhteyteen. Tornion Lapin Suonttavaara ulottui vanhastaan aina Peltotunturille saakka,²¹⁹ mutta uudelleenjärjestelyjen seurauksena siitä erotettiin itäosa ja yhdistettiin Lombsialan kylän kanssa Peltojärven lapinkyläksi. Muutos näkyy ensimmäisen keran vuoden 1563 veroluettelossa. Samaan aikaan perustettiin myös Kemikylän lapinkylä. Peltojärven aluekehitys selittäisi luontevasti myös sen, miksi venäläiset eivät verottaneet sitä.

Lombsiala saattaa viitata yleiseen Lapissa esiintyvään Lompolo-nimeen, jota on myös Pohjois-Kittilässä; muun muassa Tepaston pohjoispuolella on Lompolonjärvi ja -kylä. Toisaalta saamelainen tarinaperinne muistaa noidan nimeltä Lombo tai Lompsolo, joka asui pienellä Seitajärvellä Peltovuomasta itään.²²⁰ Nykyisin Nunna- sen itäpuolella olevasta paikasta löytää Seitälompolon sekä runsaasti peuranpyyntikuoppia. Mielenkiintoinen on myös nykyisin Yli-Kyrön Ketomellan lähellä oleva Ketojärvi, jonka yksi osa on Lompolo-nimi. Ketojärvi kuului vanhastaan Peltojärven lapinkylän kalavesiin.²²¹ Peltojärvi siirrettiin vuonna 1642 Enontekiön Lappiin.

SODANKYLÄSTÄ KEMIJOEN LATVOJA MAANSELKÄÄN

Sodankylän lapinkylä kattoi mahtavan Kitisen vesistöalueen sen latvoille saakka. Eteläosassa kylään kuului myös kalarikas Unarinjärvi ja sen vesistöalue, mutta Unarinjärven luusua ja Ounasjokeen laskeva Meltausjoki katsottiin kuuluvan 1600-luvulla Rovaniemeen ja Kemin pitäjään. Sodankylän keskuspaikkana ja talvikylänä oli Jeesiöjoen ja Kitisen yhtymäkohdassa oleva Kylänsiljo, vanha markkinapaikka. Sinne lähetettyille rakennettiin vuonna 1689 myös kirkko.²²² Lapinkylän alue on vanhoina aikoina ulottunut Kemijärveen saakka, mutta talonpoikaisen asutuksen ja nautintojen seurauksena kylän eteläraja vetäytyi pohjoiseen. Lounaisosassa se haukkasi vastaavasti kuitenkin palasen Kemin pitäjän nautintamaista.

Kuten Kittilän myös Sodankylän nimen etymologiaa on pohdittu runsaasti. Eräs selitys on, että nimi viittaisi sananmukaisesti alueella käytyihin kahakoihin, sotiin, mutta se tuntuu perin epäuskottavalta. Yksi mahdollinen tulkinta liittyy henkilö- ja sukunimeen Sova tai Suva/Suak, jota ei kuitenkaan esiinny Sodankylässä, joten ehkä vartenotettavin selitys voisi olla sodankyläläisten keskeiseen elinkeinon eli peuranpyyntiin liittynyt sotakartano, ”soatte gardde”,²²³ jonne eläimet ajettiin vuomenpyynnissä. Esimerkiksi 1500-luvun veroluetteloissa nimi kirjoitettiin muodossa ”Sodhen by”. Olisiko Kitisen ja Jeesiöjoen yhtymäkohdan lähettyvillä ollut perinteinen lapinkyläläisten pyyntitukikohta ja seitapaikka, jonne myös sijoittui talvikylä. Keskeiseen paikkaan viittaa se, että sinne rakennettiin 1600-luvulla kirkko. Sota-alkuisia paikannimiä löytyy Sodankylästä useampia, kuten Sota-aapa, -keto, -koski, -pää ja -vaara.²²⁴

219 Hiltunen 1978, s. 38.

220 J. Fellman II, s. 117.

221 Kalavesistä Hiltunen 1978, s. 14.

222 Onnela 1995, s. 123.

223 J. Fellman II, s. 223.

224 Peruskartta-aineisto, Sodankylä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

Sodankylän talvikylän paikalle vuonna 1689 valmistunut vanha kirkko 1880-luvun alun asussaan. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

Sompion lapinkylä oli muotoutunut Kemijärven pohjoispuolelta Luirojoen varrelle rajoittuen pohjoisessa Saariselän tunturijonoon. Alkujaan myös Kemijärven pohjoispää on kuulunut Sompioon. Itse Luiro-nimi on vakiintunut käyttöön ehkä vasta 1600-luvulla, sillä esimerkiksi vanhimmassa Kemin Lapin kartassa vuodelta 1595 joki on kirjattu Sompiojoen nimellä.²²⁵ Olof Treskin kartalla joki on ”Rura fluvius”, jonka latvajärveksi on merkitty Sompiojärven lisäksi ”Rura Jerff” tarkoittaen Luirojärveä. Jakob Fellman mainitsee kylän vanhana markkina- ja käräjäpaikkana Kyläselän Luiiron keskijuoksulla vanhan Tanhuan-Lokan välisen polkutien varressa. Sinne piti rakentaa myös Kemin Lapin kirkko 1600-luvulla, mutta sompiolaiset eivät suunnitelmia hyväksyneet.²²⁶

Treskin kartalla Sompion talvikylä on sijoitettu Luiiron tuntumaan. Se saattaa hyvinkin viitata Tanhuan seudulle ja Kyläselkään, jonka on kerrottu olleen vanha markkina- ja veronkantopaikka. Angelijoen suun lähellä Luirojoen ranta-alueella on myös mielenkiintoinen vanha paikannimi Markkinaselkä.²²⁷ Ehkäpä Sompion talvinen keskus oli jossain vaiheessa siellä. Pitää myös muistaa, että Tanhuan Muk-

225 Skiss över norra Österbotten med tillhörande lappmarker från och med Enare träsk i norr till en linje från Uleåborg ost – nordost ut. Ut. känd. proven, nr. 365. SRA.

226 J. Fellman III, s. 427; Onnela 1995, s. 123.

227 Markkinaselkään viittaa T. I. Itkonen 1948 II, s. 200. Kyläselän perimätiedosta Andersson 1914, s. 36;

kalassa on rikas saamelaiskalmisto, joka ajoittuu 1500- ja 1600-luvulle. Sompiolaisten kevään ja loppukesän kokoontumispaikka on sen sijaan ollut kalarikkaan Sompiojärven Juikenttä, mutta kalassa käytiin myös Kemijärvellä.²²⁸

Kemikylä oli nuorin Kemin Lapin lapinkylistä. Vuoden 1732 käräjätiedon mukaan se olisi lohkaistu yhteisymmärryksessä Sompion, Kuolajärven ja Kitkan lapinkyläläisten kesken niin, että Kemikylään tulivat alueet Kemijoen latvavesistöstä ja Värriöjoen varresta.²²⁹ Tieto pitää varmasti paikkansa. Kylän perustaminen on tapahtunut ilmeisesti 1550-luvun loppuvuosina Kemin Lapin hallinnollisten järjestelyjen yhteydessä. Tuolloin muodostettiin myös Peltöjärven lapinkylä. Vuoden 1563 veroluettelossa neljä Kuolajärven veronmaksajaa merkittiin kemikyläläisiksi, ja muutenkin Kemikylän juuret olivat vahvasti Kuolajärven lapinkylässä.²³⁰

Kemikylän talvikylän paikasta ei ole tietoa, joskin Hackzell mainitsee vuonna 1738 sen olevan kuusi peninkulmaa Sompion markkinapaikasta kaakkoon.²³¹ Lähinnä nimistön perusteella T. I. Itkonen on arvellut sen sijainneen Värriöjoen ja Kemijoen yhtymäkohdassa Talviskotaselässä. Treskin kartalla kylän paikka on piirretty Kemijoen varteen Arajoen suun yläpuolelle.²³² Seudulla on ollut hyvin rikas perimätietous lappalaisista, sekä varsinkin Arajärven-Seitajärven alueella on ollut runsaasti niin sanottuja lappalaisasuipaikkoja. Ainakin Seitajärven Kurisijakenttä on ollut kesäajan asuinpaikka,²³³ joskin kemikyläläiset matkasivat osaksi kesäaikaa myös Kemijärvelle kalastamaan. Talviskotaselkä on löydettävissä myös Värriö- ja Kemijoen välimaastosta noin kaksi peninkulmaan Savukosken kirkonkylältä ylävirtaan. Samoin Kemijokivarressa runsas peninkulma nykyiseltä Savukosken kirkonkylältä ylävirtaan, lähellä Värriöjokisuuta, on Kyläselkä, jonka ympärillä on myös useita kylä-nimiä. Se sopisikin erinomaisesti yhdeksi kylän sijaintipaikaksi. Samoin muutama kilometri Värriöjokea ylös on Kylälammit.²³⁴ Onkin ilmeistä, että sydäntalvella on kokoonnuttu hoitamaan yhteisiä veloitteita Talviskotaselkään ja kesäisin hajaannuttu kalajärville ja sukujen pyyntimaille.

Sodankylän eteläosan järvet olivat Kemin pitäjän talollisten eränkäyntikohteina Kittilän tapaan mutta eivät likikään niin laajamittaisesti. Talolliset kalastivat yhdessä lapinkyläläisten kanssa Unarinjärvellä ja Vaalajärvellä. Sodankyläläisten tärkeimmät kalajärvet olivat edellisten lisäksi Orajärvi ja Kelujärvi. Kaikilla niillä kävi kalastamassa useampi kotakunta. Vastaavasti myös Sompiossa olivat tärkeimmät järvet Sompiojärvi ja Kiurujärvi yhteisnautinnassa. Kemikyläläisillä ei ollut muita kalavesiä kuin Kemijärvi, joka oli tietysti myös Sodankylän ja Sompion pyyntijärvi.²³⁵

Kuolajärven lapinkylä muodosti itäisen osan Kemin Lappia ja ennen kaikkea Kemijokeen laskevan ison Tenniöjoen vesistöalueen. Tenniöjoki oli myös osa muinaista Vienan Kantalahteen johtanutta vesireittiä. On selvää, että vielä 1500-luvulla Kuolajärven lapinkylän alueet ulottuivat Kemijärvelle saakka mutta kutistuivat sit-

228 Kehusmaa 1995, s. 70–79.

229 Kemikylän käräjät 1732. I. Fellman III, s. 101; Fellman 1910, s. XXX.

230 A. Vahtola 2003, s. 125. Ks. liite.

231 Hackzellin kertomus Kemin ja Tornion Lapinmaista 1738. I. Fellman I, s. 138.

232 T. I. Itkonen 1947 I, s. 200; Tresk 1642 (1928).

233 Andersson 1914, s. 29–31; Kehusmaa 1995, s. 69.

234 Peruskartta-aineisto, Savukoski 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

235 Onnela 1995, s. 123–128.

temmin idemmäs rajaseutuja. Väestömäärältään Kuolajärvi oli myös Inarin rinnalla Kemin Lapin suurin kylä. Tenniöjokivarren ohessa asuinpaikkoja oli ainakin pohjois- ja itäosan Tuntsajoella, Kuolajärvellä, Sallajoen varressa ja Kasmäjoen varressa lähellä Kemijärveä, eteläosissa Oulankajoen latvoilla Karhujärven ja Paloperän seudulla sekä Onkamossa, Vuosna- ja Tuutijärven alueella. Kallunginjärven Rakkulaisniemessä on runsaasti lappalaismuistoja ja myös lapinnoidan hauta.²³⁶

Laaja Kuolajärvi oli maantieteellisesti suhteellisen hajanainen johtuen juuri useista vesistöalueista. Se oli pohjoisessa Kemijokeen laskevien vesien, lännessä Kemijärveen johtavien vesien ja etelä- ja itäosissa itään Vienanmereen menevien vesistöjen kylä. Samoin syvälle keskiajalle ulottunut karjalais-venäläinen verotus oli ilmeisesti perustunut pienempiin kyläyksiköihin kuin sittemmin ruotsalaishallinnon verotus. Vuonna 1731 käsiteltiin Kuolajärven käräjillä seikkaperäisesti kylän (käräjillä käytettiin ilmaisua käräjäkunta) jakamista kolmeen siitaan (”sidan”) ja erityisesti sitä, miten eri verovelvoitteet tuli jakaa siitojen kesken. Syytä jakoon ei suoranaisesti mainittu, mutta esilletulevista asioista päätellen kyse oli ennen kaikkea rasitteiden jakamisesta suhteessa elinkeinojen harjoittamiseen. Kuolajärven asutus oli myös voimistunut 1700-luvun alkupuolella samalla kun ensimmäiset talonpojat olivat asettuneet lapinkylän eteläosaan. Siidat olivat Sonkajärvi (Songajerfwi), Tenniöjärvi (Telnijerfwi) ja Onkamo (Ångoma). Sonkajärvellä tarkoitettiin lapinkylän pohjoisosia Tuntsajoen latvalla, joka oli Harrin suvun asuinseutua. Se muodosti yhden Venäjän verojousen maan, jossa asuivat kolmen veromiehen perhekunnat. Tenniöjärvi muodosti Kuolajärven lapinkylän keskiosan ja oli kolmen Venäjän verojousen suuruinen. Tenniöjärven siitassa asui 12 perhekuntaa, jotka jakaantuivat kolmeen osaan. Eteläisin siita oli 11 veromiehen Onkamo, jossa asui lisäksi kolme talonpoikaa. Siita oli kahden Venäjän verojousen maa, joka oli jaettu myös kahteen osuuteen. Ongelmia oli syntynyt nimenomaan Onkamon rasitteista, sillä sen alueella oli vain yksi majavapuro, ja myös kaikki kolme talonpoikaa asuivat kylän alueella. Niinpä rasituksia tasattiin tenniöläisten kanssa. Kaiken kaikkiaan 1730-luvun alussa tehty kyläjako perustui venäläisverotukseen ja kertoo siten hyvin vanhasta jakoperiaatteesta. Ainakin Onkamon ja Tenniöjärven siitojen välille oli määritelty myös raja.²³⁷

Kuolajärven yksi talvisista keskuspaikoista on sijainnut lähellä Kuola- ja Sallajärveä, ehkäpä juuri siellä missä nykyisin on Kotalan kylä. Ainakin Treskin kartalla talvikylä on sijoitettu juuri siihen paikkaan. Sen sijaan perimätiedon mukaan käräjäpaikka on sijainnut Peterinselällä vanhan Kuolajärven kirkon tuntumassa. Toisaalta on Märkäjärven eli nykyisen Sallan kirkonkylän eteläpuolella Ruuhijoen tuntumassa ja Pyhätunturin lähellä aivan nykyisen matkailukeskuksen liepeillä Talviskotalampi, Talokotajärvi ja Talokotajärvenkangas, joista ainakin Talviskotalammen rantamalla on latomusjäänteitä. Perimätiedon mukaan paikka on ollut ”lappalaisten asuma-alueita”.²³⁸ Tiedot viittaavat hyvin vahvasti vanhaan talvikylään.

236 Tresk (1642) 1928; Huurre 1993, s. 24–33; Heinänen 1993, s. 41–43; T. Lehtola 1996, s. 85.

237 Kuolajärvi 1731, f. 882v–884. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Kuolajärven jakoon viittaa myös Joonas 2006, s. 81–81. Käräjillä ei kuitenkaan päätetty jakaa kylää kolmeen osaan, vaan vuonna 1731 vahvistettiin kylälaisten tekemä jako.

238 Sallan nimikokoelma. NTA.

Yksi Kuolajärven talvisista keskuksista on jossain historian vaiheessa sijainnut Pyhäntunturin lähellä. Siemingin asutusalueella on nimiryväk Talluskotalampi, -oja, -selkä ja -lamminoja. Talluskotaselän vierellä on myös Talluskota-aapa.²³⁹ Useamman kylän näkemystä vahvistaa vielä se, että vanhan valtakunnan rajalla Kuutsanjoen lähetyksillä on myös Talvikotajärvi.²⁴⁰ Se sopii hyvin Kuolajärven eteläisten sukujen keskuspaikaksi ja oli myös vedenjakaja-alueella. Kuutsanjoelta oli lyhyt matka Kannanlahdelle ja Vienanmerelle. Ruotsalaisen verotuksen ja hallinnon keskus on ollut kuitenkin Tenniöjokivarressa, jonne kruununvouti Hackzellkin selvästi sen sijoitti vuonna 1738: Kemikylän markkinapaikasta 12 peninkulmaa kaakkoon ja 19 peninkulmaa Kuusamon kirkolta pohjoiseen.²⁴¹

Kuolajärven eteläpuolella oli Kitkajärven lapinkylä, joka oli muodostunut Kitkan vesistöalueelle Yli- ja Alakitkan järvien ympärille. Vielä 1500-luvulla lapinkylän alue oli ulottunut lännessä Simojärvelle ja luoteessa Kemijärvelle saakka, mutta 1600-luvun jälkipuolella kemiläistalonpoikien mukaan lapinraja olisi kulkenut Kemijärvestä Kitkan Lososaareen. Käytännössä siis nykyinen Yli-Kitka olisikin ollut osa Kemin pitäjää. Talvikylä oli asettunut Yli-Kitkajärven pohjoisrannalle Kivilahden läheisyyteen eli juuri Lososaaren tuntumaan. Siellä tunnetaan vielä nykyisinkin Talluskotalampi ja sen rantamilla Talluskotakenttä, siis talvikotakenttä. Kitkajärviltä kulki myös reitti Paanajärvelle ja edelleen Kantalahteen.²⁴²

Maanselkä oli eteläisin Kemin Lapin kylistä, nimensä mukaisesti maanselän alueella Venäjän rajan tuntumassa. Lapinkylän alue kattoi Iijoen latvavedet Iijärvelle sekä Kuusamo-, Muo- ja Tavajärven ympäristön. Maanselän talvikylä oli sijoittunut Kuusamojärven pohjoispuolelle Muovaaran, nykyisen Tervalammen ja Taliskotalammen väliin. Kuusamojärveltä kulki yhteys Pistojoen ja Kuittijärven kautta Vienan Kemiin. Sinne oli yhtä pitkä matka kuin Tornioon.²⁴³

Kaiken kaikkiaan Kemin Lapin lapinkyläjärjestelmää ei pidä korostaa enää ainakaan 1600-luvulla mitenkään keskeisenä lapinkylän toiminnan funktiona. Kylät olivat asukkaiden talvisia kokoontumispaikkoja, joissa pidettiin markkinat ja hoidettiin yhteisön keskinäisiä asioita. Kun luonnostaan talvikylään tulivat myös kruunun virkamiehet pitämään käräjiä ja keräämään veroja. Myös papit kulkivat talvikylissä hoitamassa kirkollisia toimituksia, joskin kristillinen hengentunneksi elämä sai jalansijaa Kemin Lapin saamelaisilla vasta 1600-luvulla ja silloinkin mieluummin vuosisadan puolivälin jälkeen.

Talvikylän funktio tulee hyvin esille muun muassa Inarissa, jossa useilla 1600-luvun loppupuolen käräjillä viitattiin asukkaiden läsnäolon luonteeseen. Esimerkiksi vuonna 1688 annettiin inarilaisille lupa käräjillä poistua kukin omille asuinpaikoilleen (”att resa hwar dhem till sitt boo”), mutta ennen sitä heidän oli osallistuttava ahkerina rukoushetkeen. Samoin vuoden 1700 käräjillä selvitettiin varkaus-

239 Sallan nimikokoelma. NTA.

240 Suomen Yleiskartta 1916, B4; Suomen Yleiskartta 1917, C4; Huurre 1993, s. 29–30.

241 Hackzelliin kertomus Kemin ja Tornion Lapinmaista 1738. I. Fellman I, s. 140.

242 Hackzelliin kertomus Kemin ja Tornion Lapinmaista 1738. I. Fellman I, s. 142–143; Tegengren 1952, s. 14; Virrankoski 1973, s. 75; Ervasti 1978, s. 15–22.

243 Hackzelliin kertomus Kemin ja Tornion Lapinmaista 1738. I. Fellman I, s. 142–143; Tegengren 1952, s. 14; Virrankoski 1973, s. 75; Ervasti 1978, s. 15–22.

tapausta, jonka yhteydessä kerrottiin, kuinka lapinrahvas kokoontui Inarin kirkolle joulunpyhiksi jumalanpalvelukseen. Vastaavasti joutui Olof Mårtensson antamaan vuonna 1704 selityksen perheensä poissaololle jumalanpalveluksesta. Olof oli kyllä tullut kirkolle vaimonsa ja yhden tyttärensä kanssa, kun taas 10-vuotias Anna-tytär oli jäänyt kotiinsa hoitamaan pienimpiä lapsia ja pientä karjaa. Olof oli kuitenkin myöhästynyt kirkonmenoista, sillä hän ei voinut jättää kotiansa kovin pitkäksi aikaa.²⁴⁴

Inarin lapinkylässä kehitys johti samankaltaiseen tilanteeseen kuin Kuolajärvellä, sillä 1730-luvun puolivälin rajakysymysten yhteydessä puhuttiin Paatsjoen ja Paadarin kylistä. Inarilaisten talvikylä oli sijainnut ainakin 1500-luvulta lähtien Juutuanjoen eli Joenjoen varrella, mutta sitä vanhempi paikka oli ollut Nukkumajoella. Olof Treskin mukaan paikkaa oltiin juuri hänen aikanaan siirtämässä, ja ilmeisesti 1600-luvun puolivälissä uusi talvikylä sijoittui Pielpajärvelle. Sinne rakennettiin myös Ylä-Lapin ensimmäinen kirkko todennäköisesti vuonna 1646 keskellä suuria vaikeuksia. Inari oli kolmen kuninkaan veroaluetta ja siksi myös alueeltaan epäyhtenäinen, mutta talvikylät ovat sijainneet Inarijärven länsipuolella. Varsinkin Inarin itä- ja koillisosa oli Näätämon ja Paatsjoen kolttasaamelaisten vaikutuspiirissä ja heillä oli myös nautinta-alueita pohjoisosassa Iijärven ympäristössä. Täyssinän rauhassa vuonna 1595 Ruotsin ja Venäjän valtakuntien raja oli määrä vetää Inarijärven keskellä olevaan saareen, ja on mahdollista, että tämä linjaus noudatteli myös tuolloista Inarin ja Paatsjoen lapinkylien välistä rajaa niin kuin se teki muualakin lapinkylien osalta. Sittenmin 1600-luvun alkupuolella Ruotsin vahvuuden aikana rajaa painettiin idemmäs Paatsjoen kolttasaamelaisten kustannuksella. Vuoden 1737 käräjillä mainittujen sukunimien perusteella Paatsjoen siida oli muodostettu tuolloin itäisestä Inarista siten, että Ivalojoen suuseutu kuului kylään, kun taas Paadarin ja Inarin kylää oli Inarijärven läntinen puoli Sodankylän vastaiselle rajalle saakka.²⁴⁵ Jako sopisi myös vanhaan Täyssinän rauhan mukaiseen valtakunnan rajan linjaukseen.

Kuten Kuolajärvellä niin myös Inarin kyläjako oli tehty mitä ilmeisimmin juuri 1730-luvun alkupuolella, sillä missään aiemmissa lähdetiedoissa sitä ei ole mainittu. Toisaalta kyläjaotus ei johtanut myöskään pysyviin uusiin lapinkyliin, vaan Inari pysyi yhtenäisenä kokonaisuutena ilmeisesti yleisen hallinnollisen kehityksen vuoksi – ennen kaikkea vuoden 1751 Strömstadin rauhansopimusta seuranneen muutoksen vuoksi. Tuolloin esimerkiksi Tanska-Norja luopui Inarin verottamisesta. Sen sijaan vuodesta 1781 lähtien Inari jaettiin neljään kyläalueeseen verotusjärjestelyjen vuoksi.

244 Inarin käräjät 1688, f. 1055v–1057v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1700, f. 543–545 (”då lappallmogen till juhlehälgen kom hijt till Enare by”). Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1707, f. 405 (”begaf sig hwar och en hem till sitt”). Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1711, f. 52 (”gafs hwar och en lof att begifwa sig här ifrån till sine hemwisten, och skiöta sine näringsmedell”). Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1712, f. 529v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Ks. Enbuske 2003a, s. 148–155.

245 Sompion käräjät 1737, f. 728–733. Svea Hovrätts arkiv. SRA; J. Vahtola 2003a, s. 116, 129; Enbuske 2003a, s. 148–155, 161; Joona 2006, s. 87; Viinanen 2006, s. 404–425, jossa s. 424 erinomainen karttaselvitys valtarajan kehityksestä.

Monet Kemin Lapin asuinkentistä ja kotapaikoista liittyvätkin ennen kaikkea perhekuntien kesäisiin asuinsijoihin vesistöjen rantamilla, itse asiassa varmasti useimmat sellaiset. Kesäisten asuinpaikkojensa lähettyville saamelaiset myös hautasivat vainajansa. Viimeistään 1600-luvulla talvikylä oli Kemin Lapin metsälapin kulttuurissa verrattavissa talonpoikaispitäjien kirkonkylään. Sinne tultiin hoitamaan maalliset ja hengelliset velvoitteet, kuten kruununvouti Anders Hackzell totesi vuonna 1738: talvikylä oli käräjä-, veronkanto- ja markkinapaikka.²⁴⁶ Sellaista talvikylän luonnetta oli korostanut jo vuonna 1620 Jacob Mansueti Fellman.²⁴⁷ Lapinkylän sisällä kyläkunnilla saattoi myös olla useampia talvisia kokoontumispaikkoja, joissa sovittiin esimerkiksi peuranpyynnin strategioista. Lapinkylä-termikin jäi pois hallintokielestä 1700-luvulla, kun seurakuntahallinto vankistui lapinmaisissa. Lapinkylä korvautui pastoraatilla, pitäjällä ja kinkerikunnilla.

NAUTINTANIMISTÖSTÄ PEURANPYYNTIIN

Varsinkin Kittilän lapinkylän vanhemman historian asutuksen ja maankäytön solmukohtiin löytyy yksi selittävä avain nautintanimistöstä, sillä esimerkiksi talonnimien käyttö luontanimissä valaisee myös niiden nautintasuhteita. Vaikka ne eivät suoranaisesti kerro faktisesta historiasta, niin Ounasjokilaakson nimistön systematiikka paljastaa ainakin jossain määrin vallinneen kerrallisen tilanteen. Tässä tutkimuksessa ei ole mahdollisuutta varsinaiseen nimistötieteelliseen tutkimukseen, mutta alueen asutus- ja luontonimet antavat lisävalaistusta varhaisen asutuksen ja maankäytön luonteeseen, koska paikannimillä on taipumus pitkäikäiseen pysyvyyteen. Siksi huomattava määrä esimerkiksi Kittilän seudun paikannimistä heijastelee vielä nykypäivänäkkin keskiajalle ja 1500-luvulle, miksei 1600-luvulle palautuvia nautintasuhteita. Metsästyksen ja peuranpyynnin kannalta keskeiset pyyntimaat ovat saaneet pysyvästi kemiläistalojen nimiä mutta myös muita jo Kemijokilaaksosta kadonneita nimiä.

Paikannimistö on ajallisesti hyvin pysyvää, mutta laaja asutusaalto merkitsi myös uusien nimien syntyä. Eriaikaiset ja etnisesti eri alkuperää olevat asuttajat ovat antaneet toisistaan poikkeavien nimenmuodostustapojen ja kieliperinteensä seurauksena erilaisia nimiä. Asutushistorian ja maankäytön kannalta ovat mielenkiintoisia toisen nimen sisältävät nimet ja niissä erityisesti nimien alku- eli määriteosat. Oma mielenkiintonsa on myös appellatiiveilla eli yleisnimillä, mutta henkilön- ja talonnimialkuisista luontanimistä voi suhteellisen varmasti sanoa, että nimessä mainittu henkilö tai talo on joskus kyseisellä paikalla ollut tai esimerkiksi nimenmukainen eräalue on kuulunut nautintaan. Nimikantaisissa paikannimissä nimeämisperuste on useimmiten juuri jokin suhdetta ilmaiseva asia. Appellatiivikantaisissa nimissä perusteet voivat olla paljon laajemmat, mutta niissäkin voi olla niin sanottuja analogisia nimenantomalleja eli tietty asuttajaryhmä antoi paikoille

246 Hackzellin kertomus Kemin ja Tornion Lapinmaista 1738. I. Fellman I, s. 113–159.

247 En skrifvelse till Johannes Messenius om Kemilapparna 1620 (Mansuetus Jacobi Fellman). I. Fellman I, s. 310.

nimiä määrättyjen kielellisten ja semanttisten eli merkityso pillisten mallien mukaan. Niiden selvittäminen vaatii kuitenkin laajaa vertailevaa nimiseulontaa. Lähtökohtaisesti nimeä tarvitaan erottamaan paikka toisesta, jotta se olisi tunnistettavissa.²⁴⁸ Niinpä esimerkiksi kahden samanlaisen ja viereisen peuranpyyntimaan erottamiseen toisistaan täytyi käyttää myös määrittävää alkuosaa.

Yksi erinomaisen mielenkiintoinen esimerkki on Etelä-Kittilän alueen poikkeileikkauksenomaisesti lännestä itään kulkeva vuoma-nautintanimien systeemi, josta kertoo vielä nykypäivän peruskarttanimistö. Sinänsä vuoma-loppuisia paikannimiä on Kittilässä nykyperuskartalla 585, mikä osaltaan kertoo alueen maantieteellisestä luonteesta. Kittilää huomattavasti laajemmassa Sodankylässä vuomia löytyy noin 130 mutta Savukoskelta, Pelkosenniemeltä ja Sallasta jokaisesta vain yksi. Inarissa vuoma-nimiä on 30 mutta Enontekiöllä noin 200. Nimistö onkin keskittynyt Ounas- ja Tornionjokilaakson alueelle. Ylitorniolla, Pellossa, Kolarissa ja Muoniossa on jokaisessa yli 100 vuoma.²⁴⁹ Tornion Lapin Jukkasjärvellä asuinpaikat ja vromaat oli nimetty pääasiassa vuomien mukaan.

Ounasjoen länsipuolella ovat nykyisen Kaukosen kylän tuntumassa talonnimistöön perustuvat nimet Juuvanvuoma, Rapakonvuoma ja Hatusevuoma, joiden välissä sijaitsee edellisten tapaan karjalaisperäinen nimi Niloskorva. Pyyntijärjestelmään viittaa Juuvanvuoman luoteispäästä lähtevä kapea Hautatievan kangas, joka jatkuu Hautanevana eteenpäin. Vastaavasti Rapakon- ja Hatusevuoman tuntumassa ja Kiimalaen vierellä ovat paikannimet Hangasvuoma ja -vaara, jotka kertovat suoraan alueella harjoitetusta peuranpyynnistä. Nimistö jatkuu Ounasjoen itäpuolella, jossa ovat Putaanvuoma, Maununkaira ja Rahtusevuoma, joiden välissä on Hämeenmaa. Se sopiikin hyvin kuvaan, sillä esimerkiksi Rahtu on levinnältään suppeasti alatakalais-hämäläinen, josta se on siirtynyt myös Ylitornion Kuivakankaan Rahtun kantatalon nimeksi. Kittilässä nimipesyeessä ovat Rahtusevuoman lisäksi Rahtusenkuusikko, -oja ja -vaara, jotka kaikki ovat suppealla alueella Sotkajärven ja Kelontekemän länsipuolella. Myös Muoniossa on Rahtunimistöä, muun muassa kalaisan Jerisjärven Rahtusaari (vanh. Rahunsaari), joka on luonteva siirtymä Ylitornion talojen eränavaintojen vuoksi.²⁵⁰ Voidaan kysyä, oliko myös Tornionjokilaakson talollisilla eränavaita Kittilässä ja liittyykö nimenanto esimerkiksi pirkkamiestoimintaan. On kuitenkin syytä todeta, että mikäään edellä mainituista ei esiinny Kittilässä talonnimissä. Se puolestaan painottaa nautintanimistön syntyneen nimenomaan eränkävynnin yhteydessä.

Sinänsä itse sana 'vuoma' on käsitteenä tulkinnanvarainen, joskin peräpohjalaismurteissa sillä on laajaa suota eli jänkkää tarkoittava merkitys. Se on suora laina

248 J. Vahtola 1980, s. 12–23; Kiviniemi 1978, s. 24–36; Kiviniemi 1990, s. 11–15, 39–40.

249 Peruskartta-aineisto 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaiikka.fi](http://kansalaisen.karttapaiikka.fi).

250 Peruskartta-aineisto, Kittilä, Muonio 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaiikka.fi](http://kansalaisen.karttapaiikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä. Rahtu-nimestä J. Vahtola 1980, s. 300. Rahtun taloja on Suomessa kolme: Kokemäki-jokivarressa Kokemäen ja Harjavallan välillä, Lumijoella ja Ylitorniolla sekä Rahtunen Muoniossa. Myös 1500-luvun alusta Teiskosta on yksi Rahtu-nimi. Mielenkiintoisesti Sodankylän Lokassa (vanhaa Sompiota) on suppea keskittymä Rahtu-nimeä (Rahtumaa, -jänkä ja Palo-Rahtumaa), joka voi olla myös appellatiivikantainen rypäs. Ruotsin Kiirunassa on Vivunkijärvellä myös Rahtulankenttä, joka sek in on varmasti siirtymä Ylitorniolta. Jerisjärvi on ollut vanha Ylitornion talollisten kalavesi, josta mielenkiintoinen kuvaus on Paulaharju 1923, s. 150–161.

saamesta, jossa 'vuopme' tarkoittaa myös metsämaata (vuovdi = metsä puineen, *awta < 'outa'), mutta sanalle löytyy lukuisia muitakin merkityksiä.²⁵¹ Saamenkielen hallinnut Lars Levi Laestadius selvitti vuonna 1836 merkitystä seuraavasti: ”Vuobme, gen. Vuomen, Skog; eg. Skogskärr, synonymt med Lappfinska ordet Vuoma.”²⁵² Saamen vuobman viittaa puolestaan vanhaan pyyntimenetelmään, jossa aitojen ja hautakuoppien avulla saalistettiin peuroja. Peräpohjalaismurteisiin sana on lainautunut muodossa vuomen. Olisiko saamen genetiivin käyttö assosioitunut murteelliseen suomen toiminnan esineeseen tai omistajaan.

Lähinnä kansatieteilijä U. T. Sireliuksen esineellisen typologisoinnin perusteella hautapyynti on luokiteltu kaavamaisesti joko passiiviseksi hangaspyynniksi tai aktiivisesti ajamalla tapahtuneeksi vuomenpyynniksi, jossa kiilanmuotoisella ajoaidalla eläimet ohjattiin suurkuoppaan tai aitarakennelmaan, ”sotakartanoon” eli ”soadde gardde”. Tyypittelyn mukaan hankaalla on tarkoitettu poikittain eläinten kulkureitille rakennettua aitaa. Uusimmissa hautapyyntiä koskevissa tutkimuksissa on kuitenkin perustellusti esitetty, että peuranpyyntikäytäntö oli huomattavasti monimuotoisempaa ja joustavampaa kuin kansatieteen kaavamainen tyypittely. Esimerkiksi kiila-aitaa on nimetty hankaaksi, ja mahdollista on, että hankaan alkuperäinen merkityskin palautuisi nimenomaan kahden aidan muodostamaan ”haarukkaan”. Samoin on tuotu myös esille, että pohjoisen saamelaiseen hangas- ja vuomenjärjestelmään ei kuulunut ainakaan enää 1700-luvun jälkipuolelta lähtien hautapyyntiä samassa määrin kuin vanhempaan eteläiseen peuranpyyntiin. Jakob Fellmanin mukaan lappalaiset harjoittivat muinoin kuoppapyyntiä, mutta hänen omana aikanaan 1820-luvulla tapana oli laittaa jopa peninkulman mittaiseen aitaan satamäärin köysisilmukoita, joihin peurat vangittiin.²⁵³

Havumetsäalueiden peuranpyynnissä on sovellettu vuodenaikaan ja paikkaan kulloinkin sopivia tapoja. Esimerkiksi Jakob Fellman piti vuomenpyyntiä kaikkein tehokkaimpana menetelmänä ja kuvasi sen eri variaatioita yksityiskohtaisesti:

Med vuobman fängade man antingen på jemna, med renmossa rikligt beväxta skogs-trakter, eller ock på öppna myror och fält, der man vid skogsbrynet hade god tillgång på virke för att uppsätta de erforderliga hägnaderna.

Vuomenella pyydettiin siis tasaisilla, runsaasti poronjäkälää kasvavilla metsäseuduilla tai aukeilla soilla ja lakeuksilla, mutta lähellä metsänreunaa, josta sai puutavaraa tarvittaviin aitauksiin. Fellmanin mukaan runsaslumisina talvina oli vuomenpyynti tuottavinta laakeilla maa-alueilla, syksyisin puolestaan metsäseuduilla. Vuomenen sijaintialueella oli tärkeää säilyttää näkyvyys, jotta tiedettiin milloin peurat tulivat vuomeneen. Pyyntialue ei siis saanut olla liian tiheäkasvuinen. Lä-

251 Suomen kielen etymologinen sanakirja VI, s. 1819; Älgu-tietokanta: <http://kaino.kotus.fi/älg>.

252 L. L. Laestadius, Anmärkning, rörande gränsbestämningen imellan Lappmarkerne och den intill desamma stötande landsbygd; med särskilt afseende på de statsekonomiska fördelar, som af en förändring deri vore att förvänta. Sveriges Statstidning 1836: www.pajala.se/mun/pajala/www.nsf/0/.

253 Korteniemi 1991, s. 168; Korteniemi 1992, s. 176–178; Eronen-Zetterberg-Okkonen 1994, s. 238–248. Pyyntitavasta ks. J. Fellman II, s. 222 ja J. Fellman IV, s. 58–59. Hangas-sanan etymologiasta: Suomen kielen etymologinen sanakirja I, s. 55 ja Vilkuna 1972, s. 234–237.

hettyvillä täytyi olla myös seita, Ibmelin kuva, joka hallitsi pyyntialueen saalisonnea ja siksi sai vastaanottaa uhrilahjoja onnistuneen pyynnin kunniaksi ja tulevien aikojen menestykseksi.²⁵⁴ Pyyntipaikka synnytti suoranaisesti funktionaalisen kokonaisuuden, pyyntitukikohdan, johon kuuluivat vuomen, seita, leiripaikka ja varastot.²⁵⁵ Varsin luontevasti kiinteät pyyntipaikat saivat kantaakseen myös nautinnasta kertovan nimistön.

Myös Samuli Paulaharju tallensi 1900-luvun alkupuolella runsaasti muistoja tuolloin jo katoamassa olleesta peuranpyyntiperinteestä. Hänen mukaansa ”villipeuroja varten kaivettiin syviä kuoppia hiekkatievoihin sellaisille maille, joita peurat ahkerimmin vaeltelivat. Tällaisia maita olivat järvien tai suurien aapojen väliset kannakset sekä tunturien, vaarojen ja tievojen väliset kurut ja notkelmat.” Kittilän Kallojärvellä oli kerrottu peuroja pyydetyn myös jalka-ansoilla.²⁵⁶ Syyskesästä vanhan lapin metsämiehet lähtivät ”uurthoon” eli uurtokeinon peuroja etsimään. Se oli Paulaharjun sanoin valtapyytöä, villipeuran syksyistä suurpyyntiä, sillä peura antoi parhaimman talviruokon. Se oli Lapin metsien viljaa. Kevättalvella lähdettiin ”moithaan” eli talvipeurojen pyyntiin.²⁵⁷ Sen sijaan T. I. Itkonen viittaa tunturiseutujen vuomeniin ja toteaa, että sitä käytettiin harvemmin. Rakentaminen oli vaivalloista ja menetelmä niin tehokas, että sillä tavoin pyytäneitä suorastaan vihattiin.²⁵⁸

Pyynti oli sopeutunut peuran elinympäristöön eli biotooppiin. Metsäpeura (*Rangifer tarandus fennicus*) ei ole Suomen alueen vanhinta jääkauden jälkeistä eläinlajistoa, vaan se oli levinnyt viimeistään pronssikaudella Siperian taigavyöhykkeeltä Suomen alueelle ja Norlannin metsäseuduille. Metsäpeura poikkeaa niin kokonsa, käyttäytymisensä, elinympäristönsä kuin lauman muodostuksen suhteen Skandinavian tunturipeurasta, josta poro on kesytetty. Metsäpeura on huomattavasti tunturipeuraa suurempi ja elää suurimman osan vuodesta noin 5–15 yksilön pienryhmissä. Talvilaidunalueilla lauman määrä saattaa nousta pariin sataan, kun peurat kerääntyvät laajoilta suoalueilta sopiville jäkälämaille. Keväällä laumat hajaantuvat kesälaitumille. Vaadinten vasomisympäristöä ovat vanhat kuusimetsät soiden reunamilla, ja metsäpeurojen kesäisen elinympäristön muodostavatkin niminomaan suuret suoalueet. Syksyisen kiima- eli rykimääajan koittaessa peurat vetäytyvät takaisin metsiin. Metsäpeuroille on myös tyyppillistä uskollisuus muuttomatkojen perinteisille kulkureiteille.²⁵⁹ Pyynti onkin ollut tuottavinta kesäbiotoopissa ja syksyisin soiden ympärillä olevissa kangasmaastoissa, joissa metsäpeurojen polkuverkostot kulkivat. Siksi myös pyyntipaikoista muodostui suhteellisen pysyviä. Samalla suo ja suo-alueella ja sen reunamilla tapahtunut hangasaitojen ohjaama peuranpyynti saivat kaksoismerkityksen vuopma ja vuopmen, jolloin merkittävät suoalueet oli nimettävä niitä ympäröivien pyyntimaiden mukaan. Niinpä Kittilässäkin ainakin kaksi suota sai Hangas-nimen eli Hangasvuoman.

254 J. Fellman II, s. 222–225.

255 Korteniemi 1992, s. 179.

256 Paulaharju 1933, s. 38–39.

257 Paulaharju 1939 (1979), s. 189–220.

258 T. I. Itkonen 1948 II, s. 16.

259 Itkonen II 1948, s. 39; Montonen 1972, s. 238–246; Korteniemi 1992, s. 174–175.

Samuli Paulaharju retkikuntansa kanssa poroaidalla Kuolajärvellä 1920-luvulla. Oulun maakunta-arkisto.

Kittilä tarjosi luonnonmaantieteellisten olosuhteiden vuoksi erinomaiset mahdollisuudet peuranpyyntiin, kun suuret suot ja kapeat vaarajonot vuorottelevat keskenään. Siitä kertovat myös lukuisat pyyntiin liittyvät perimätiedot ja alueen nimistö. Kittiläläisten tarinoissa kohosi varsinkin Peivas mahtaviin mittoihin. Hänen vuomenensakin olivat siksi valtavia, esimerkiksi Suinarovasta Yllästunturille tai Ounastunturille jopa viisi peninkulmaa. Olipa Peivas pyytänyt Pasmarovassa yhdellä kertaa yli tuhat peuraa.²⁶⁰ Vaikka tarinat saivat mytologiset mittasuhteet, itse ydin, peuranpyynnin merkitys kittiläläisille, tulee niissä hyvin esille. Kittilän peruskartalta on löydettävissä yhä nykyisinkin esimerkiksi Hangas-, Hankaan-, Hauta-, Moita- ja Peura-nimiä nelisenkymmentä, mikä osaltaan kertoo pyyntikulttuurin merkityksestä seudun historiallisena elinkeinona.²⁶¹

Osa peuranpyynnistä oli yksityistä luonteeltaan, mutta lapinkylän jäsenillä se oli varsinkin talvisin myös yhteispyyntiä. Esimerkiksi sodankyläläinen Markus Olofsson saattoi valittaa käräjillä, että häneltä oli jäänyt saamatta vuonna 1686 kevätpyynnissä saatu osuus, kuten kyläläisen oikeuteen kuului ja oli ikivanha tapa

260 J. Fellman II, s. 137; Andersson 1914, s. 139. Perimätiedon variaatiosta vrt. Castrén 1839 (Helsingfors Morgonbladet, n:o 3. 10.1.1839), johon viittaa myös Itkonen 1948 II, s. 16. Castrén kuuli tutkimusmatkallaan perimätiedosta Erkki Peltovuomalta.

261 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

(”sin byys rätt och uhrminnes wanligheet”). Mitään epäselvyyttä ei asiassa ollut, vaan kylänmiehet velvoitettiin maksamaan Markukselle puuttuva osa joko rahassa tai peuroina. Sompion miehet joutuivat puolestaan käräjille vuonna 1702 sapatin rikkomisesta. Syyspyynnin yhteydessä he olivat nylkeneet kuusi peuraa pyhäpäivänä, mutta virkavallalla riitti ymmärrystä sompiolaisia kohtaan. Kyse oli ollut hättätapauksesta, sillä lämpiminä syyspäivinä lihat olivat olleet vaarassa pilaantua. Syytettä ei nostettu. Kemikylässä vahvistettiin vuonna 1731 peuranpyyntimaa yksityiseen käyttöön.²⁶²

Nautintanimistä voidaan mainita edellisten lisäksi koko joukon Kemin ja Rovaniemen taloihin helposti kytkettäviä ja kerrallisista Kittilän eräomistuksista kertovia nimiä. Toki tietty varaus on jätettävä tulkinnalle, sillä ajallista kerrostumaa ei nimien suhteen voida tehdä. Jokivarressa on esimerkiksi Loukas-nimi, joka on selkeästi satakuntalainen muoto Loukinen–Loukku-nimistä.²⁶³ Se sopiikin kuvaan erinomaisesti, sillä lähettyvillä on Pollo-rypäs (muun muassa Pollonvuoma),²⁶⁴ joka viittaa yksiselitteisesti Kemin emäpitäjän Pollon taloon. Nimi on tiukasti satakuntalaislähtöinen.²⁶⁵ Kemin pitäjän taloihin viittaavat Ounasjokilaaksossa myös nimet Prokko, Peteri, Juopperi, Hirmu (Hirmukoski), Marski (Marskinvuoma, -järvi ja -oja), Piekkari (Piekkarinniemi), Rapakko, Joukahainen, Jauho(pää), Maunu, Pulkamo ja Hotti (Hotinvuoma).²⁶⁶ Lisäksi on ryhmä yleisluontoisia nimiä, joita ei voida välttämättä kytkeä taloihin, kuten Kontti, Kittilä, Oravainen (Oravaisenvuoma ja -kuusikko), Hoikka (Hoikanrannantievat Tepaston Vanhankentänmaan vierellä), Vähä (Vähänkoski), Lahti jne.²⁶⁷ Osa näistä nimistä voidaan yhdistää myös Tornionlaakson taloihin.

Edellä esitetyn pohjalta käy luontevaksi, miksi vanhat lapinsuvut asuivat Pohjois-Kittilässä, ja miksi lapinkylä oli vielä 1500-luvulla hyvin vaatimaton väkimäärältään. Huomattava osa lapinkylästä oli muiden kuin kylän lappalaisten hallinnassa. Pohjoisosaan sijoittuu keskeisesti myös lappalaisista kertova perimätieto.²⁶⁸ Nimisysteemin taustalta paljastuvat eräonautinnat yhdistettynä 1500-luvun eräjärviluetteloihin ja 1600-luvun käräjätietoihin johtaa väistämättä myös kysymykseen, mikä oli lapinkylän funktio ja millaiset olivat kyläläisten maankäytön mahdollisuudet. Ainakaan Kittilän osalta ne eivät ole voineet olla 1500-luvun puolivälissä kuin osittaisia myöhemmän lapinkylän alueesta. Nimistö sopii toisaalta hyvin myös siihen kokonaisuuteen, jossa lapinkylän alueesta oli osa lapinsukujen hallinnassa mutta osa myös yhteisnautinnassa ja eränkävijöiden nautintamaina.

262 Sodankylän käräjät 1691, f. 658v–659. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1702, f. 1335–1335v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kemikylän käräjät 1731, f. 879. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

263 J. Vahtola 1980, s. 257–258.

264 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä.

265 J. Vahtola 1980, s. 274.

266 Ehkä myös nimet Ruutti (Ruuttijärvi) ja Tiekso (Tiekkonenmaa, -maakummut). Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä. Kemin emäpitäjän vanhat talot ja nimistö: J. Vahtola 1996 ja J. Vahtola 1997; Enbuske 1999, s. 23–26.

267 Kittilän nimikokoelma. NTA; peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä.

268 Andersson 1914, s. 160–179.

Myös Loukisen ja Kapsajoen nimistössä on runsaasti mielenkiintoista nimiaimesta. Ounasjoen yhtymäkohdassa Levitunturin ympärillä on useita Pyhään liittyviä nimiä Immelistä Papinsaareen. Rastinjärven alueella on lukuisia Karjalaan viittaavia nimiä alkaen Karjalanperästä ja Karjalanniemestä Käkisalmenkenttään.²⁶⁹ Kittilässä onkin koko joukko kerrallisiin karjalaisiin sukunimiin johdettavia nimiä, esimerkiksi nykyisin kylännimenä oleva Siitonen. Sen pohjoispuolella Jeesiöjärven ja Loukisen välimaastossa on rypäs Siito-alkuisia nimiä. Ne ovat ilmeisesti johdettu kahdesta alueen Siitonselkä-nimestä. Siitonen on kylän- ja sukunimenä nuori, ja voi palautua Tervolan Siitosen sukuun (< Isidor, Sidor). Riiko on hyvin tunnettu nimipesye niin Kittilässä kuin Rovaniemenkin puolella ja palautuu Karjalaan. Loukisen varren Kerjosenvuoma viittaa Kerjoon. Koivukylän Hotarin ja Rovaniemen Hotin sukua tuli myös Kittilään. Erityisen mielenkiintoinen nimi on Kapsajoella Kopra (Kopraniva, -saaret, -palo), joka on suppeasti Karjalan kannaksella tunnettu sukunimi. Tosin taustalla voi olla myös koura- tai kopara-sana. Jokivarsi jatkuu Kopran jälkeen mielenkiintoisesti alavirtaan nimillä Vihkari – Pouta(nen) – Marski. Muita karjalaisia sukunimiä ovat Hatunen (Hatusenvuoma) ja Hakkarainen (Hakkaraisenmukka), ehkä myös Salmuri, joka voi olla yhtä hyvin myös savolaisperäinen nimimuoto.²⁷⁰ Kaiken kaikkiaan Loukisen ja Kapsajoen vesistöalueen nimistö antaa seudun historiaan erityisen mielenkiintoisen näkökulman. Varsinkaan karjalaisperäinen nimistö ei voi olla sattumaa alueella.

Ounasjokilaakson luontonimistössä on kuitenkin pohjalla myös muutamia ikivanhoja hämäläisperäisestä eränkävännistä kertovia nimiä alkaen Sirkkajärvestä. Sellaisia ovat muun muassa Palvajärvi, Komutieva, Lingonniemi ja Tainiojoki sekä Katos-, Karvas- ja Loukas-nimet. Tepastossa on mielenkiintoisesti keskittynyt suppealle alalle sydänhämäläinen nimiryhmä Katossaari, Koussaari, Loukaskoski, Ajonniemi, Huhtasaari ja Hoikkaranta. Varsinais-Suomeen ja Satakuntaan johdettavia nimiä Kittilässä ovat myös Ina-, Kontti-, Halava-, Velle- ja Virka-nimet. Satakuntalaisen asutuksen juuria on Kemissä erityisesti Ilmolan kylässä, jossa on ollut muun muassa jo edellä mainittu Pollon talo. Muita satakuntalaisperäisiä taloja ovat olleet myös Tasainen, Väinäinen, Taloinen, Tapio ja Mommo, joista talottui väkeä myös Rovaniemen seudulle.²⁷¹ Kuitenkin läntinen nimistö on jäänyt elämään ennen kaikkea appellatiiveina eränkävännistä kertovassa luontonimistössä eikä henkilöniminä, joita ovat puolestaan viljelleet karjalaisuvut. Tietysti saamelaiset nimet ovat säilyneet monien keskeisten paikkojen perustana, ja näin on ennen kaikkea järvien nimien osalta.

Kerrallisista heimonimistä on jäänyt muistoksi Kittilässä karjalaisista Rastinjärven vahva Karjala-pesye, Kelontekemän Karjalankenttä sekä Karjalalampi Pomokairassa aivan Kittilän pohjoisrajalla. Hämäläisistä on nimistöön jäänyt muistona ainakin Etelä-Kittilän Hämeenmetsä, -maa ja -palo. Onpa ehkä vielä muinaisista

269 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä.

270 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä.

271 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä. Nimistön alkuperästä J. Vahtola 1980, s. 231–305.

kainulaisistakin yksittäinen muisto nimissä Kainulauttanen ja Kainulauttasenpuro. Ehkä jotkut edellä mainittujen heimojen jäsenet antoivat myös lappalaisia luonnehtivia paikannimiä.²⁷² Sikäli se sopisi hyvin edellä hahmotettuun kuvaan alueen eri väestöryhmien asutus- ja nautintapohjasta.

Kaiken kaikkiaan näyttää myös siltä, että talonpojille oli kalastusta keskeisempi eränkävintimuoto metsästys eli turkiseläinten ja peurojen pyynti. Ilmeisesti talollisilla oli syksyisin ja talviaikaan mahdollista lähteä kaukoretkille, tai eränautintamailla oli palkattuja renkejä. Kittilän kehnot kalajärvet eivät voineet houkuttaa talonpoikia ylämaihin, joten vetovoimana täytyi olla metsän antimet. Kemiläiset kompensoivat Ounasjokilaakson eränkävintä idän suunnan kaukokalastuksella.²⁷³ Kyse olisi ollut eräänlaisesta kemiläistalollisten vuotuiskierrosta. Syksyllä ja talvella käytiin peurajahdissa ja turkismetsällä, tammi-helmikuun taitteen lapinmarkkinoilla harjoitettiin kauppaa, keväällä lähdettiin haukivesille ja ehkä loppusyksystä uudelleen kalastamaan, nyt muikkua ja siikaa. Välillä hoidettiin kotitaloa, karjaa ja viljelmiä sekä kalastettiin lohta. Vaimo, osa perheestä ja palkolliset huolehtivat kotiset askareet.

LAPIN RAJOJEN MÄÄRITTELYT

LAPINRAJAN VAKIINTUMINEN KEMIN LAPIN JA PITÄJÄN VÄLILLE

Menneisyyden hallintasuhteista selittyvät nimistön lisäksi myös kylien väliset rajat, joista käytiin erityisesti 1600-luvun loppupuolelta lähtien jatkuvia kiistoja. Jo vuoden 1596 Västerbottenin ja Pohjanmaan välisessä rajasopimuksessa mainittu Mandajärvi sopisi tarkoittamaan sitä Mantojärveä, joka on Loukisen–Kapsajoen korkeudella pohjoisessa tai Aakenustunturin tietämissä länsiosassa Kittilää. Sinnehän eränautinnat kemiläisillä ulottuivat, ja se oli varsin lähellä Tornion Lapin rajaa. Mandajärvellä on arveltu tarkoitetun jopa edellisiä paikkoja pohjoisempaan sijaitsevaa Muonion Äkäsjärveä,²⁷⁴ joka sinänsä saattaisi sopia rajapaikaksi myös Kittilän 1500-luvun nautintasuhteiden järjestelmässä. Kuitenkin lähtökohtana oli jokilaaksojen välisen alueen hallinnassa, että Kemiin kuului 1/3 Kemijoesta (Ounasjoesta) länteen ja vastaavasti Tornioon 2/3 Tornionjoesta (Muonionjoesta) itään. Se vaatimus ei täyty Muonion Äkäsjärven osalta. Lisäksi Mantojärvi laski vetensä Kemijokivesistöön, siis Ounasjokeen, kun taas Äkäsjärven vedet lähtevät Muonionjokeen. Näin ollen luontevin sijaintialue olisi ollut Aakenustunturin tuntumassa, jossa on nykyisinkin Manto-nimien rypäs (Mantojärvi, -kuusikko ja -oja). Mantojärven päätepiesteestä lapinraja suuntasi suoraan itään ja Kitkajärveen. Tornion ja Kemin välisten rajankäyntien yhteydessä 1700-luvulla Mandajärvi määriteltiin tarkoittamaan Matalaa ja Syvää Karijärveä Ylläsjärven lähetyvillä.²⁷⁵ Määrittelyt kuvastivat

272 Kittilän nimikokoelma. NTA; peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä.

273 Luukko 1954, s. 409–412.

274 Viinanen 2006, s. 86–91.

275 Råbref emellan Öster- och Westerbotten 27.10.1686. Sodankylän KA II Ec:1; Julku 1968, s. 9.

siis 1500-luvun tilannetta, mutta sitä vanhempina aikoina Mandajärven päätepieste on voinut sijaita huomattavasti etelämpänä, esimerkiksi Rovaniemen Mäntyjärvellä.

Kemin talonpojat esittivät vuonna 1672, että pitäjän ja Lapin välinen raja kulki Ounasjoen Särestönvikevästä Kelontekemään, Vaalajärveen, Vaiskolampeen ja Huttu- ja Pyhänturien kautta Pyhäjärveen. Sieltä raja olisi kourannut ylös Kitisenhaaraan ja painunut syväälle etelään Kitkajärven Lososaareen. Se on vanhin lapinrajasta tunnettu määrittely. Mielenkiintoista on, että kemiläiset lähtivät vetämään rajaa vasta Ounasjoesta eivätkä sitä lännempää. Maanmittari Jonas Gedda vahvisti vuonna 1675 edellistä hieman etelämpää kulkevan linjauksen, jonka päätepiesteinä pysyivät kuitenkin Särestönvikevä ja Kitkajärvi. Raja piti oleman merkitty kolmen kruunun merkein Särestönvikevästä Somervaaraan, Löysäkin lampeen (Loijseken Lopmoij) ja Hinganmaalle, josta oli kuuden peninkulman matka Vaiskolampeen ja sieltä puolitoista peninkulmaa Vaiskotunturiin ja Kairavuopajaan (Kaifwopiena), josta oli puoli peninkulmaa Luiron Mäntykoskeen ja sieltä toiset puoli peninkulmaa Vuotosjoen suulle Kemijoessa, sieltä kaksi ja puoli peninkulmaa kaakkoon Nuolivaaraan, edelleen kaakkoon kolme peninkulmaa Tuuraskoskeen ja peninkulma sieltä rajan päätepiesteeseen Kitkajärven Lososaareen (Losates Sari). Kaikkiin näihin paikkoihin olisi myös hakattu kolme kruunua rajamerkeiksi.²⁷⁶

Kemin pitäjänmiesten aluevaatimukset 1670-luvun lapinrajasta perustuivat selkeästi vanhoihin 1500-luvun nautintasuhteisiin. He olivatkin periaatteessa oikeassa, mutta aika oli ajanut heidän ohitse eränkävyn hiipussa 1600-luvun kuluessa. Vielä vuonna 1682 katsottiin Kemin käräjillä, että joukko nykyisen Sodankylän Kieringin kylän ympäristössä olevia järviä kuului Kemin pitäjän talollisille.²⁷⁷ Lapinrajalla ymmärrettiin olevan myös elinkeinojen harjoittamisen kannalta merkitystä. Esimerkiksi vuonna 1672 rovaniemeläiset Heikki Halvari ja Niilo Pekanpoika perustelivat kaksi vuotta aiemmin metsästä ottamiaan poronlihoja ja taljaa sillä, että eläin oli pyydetty ”tällä puolella rajaa”. Sodankyläläinen Jöns Mårtensson oli kaatanut (ilmeisesti) peuran ja jättänyt lihat ja taljan metsään varastoon. Kemin lautamiehet totesivat kuitenkin perin mielenkiintoisesti, että pitäjänmiehet ja lappalaiset olivat metsästäneet samoilla alueilla ilman erottelua – tarkoittaen rajaa. Niinpä rovaniemeläismiehet tuomittiin sakkorangaistuksiin.²⁷⁸

Samoin omalla tavallaan oikeassa olivat myös vanhat Kaukosen ”lapinmiehet” Kittilän käräjillä vuonna 1765, kun he totesivat pyyntimaiden ulottuneen aikoihin Sinetän ja Mäntyjärven alueelle. Lapinmiehet olivat suomalaissukujen lappalaistuneita jälkeläisiä ja he kertoivat totuuden omasta näkökulmastaan. Ilmeisesti vielä keskiajalla lapinkylän alue oli ulottunut varsin etelään Ounasjokea, mutta jäänyt vähitellen eränkävyn seurauksena kemiläisten nautintaan. Eränautintamaita oli ollut Rovaniemen tienoilla, mutta ne eivät olleet enää 1500-luvulla lappalaisten hallinnassa vaan kemiläistalojen nautinta-alueina samalla kun talonpoikainen asutus vankistui Ounasjoen alajuoksulla.²⁷⁹

276 Sompion, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän käräjät 1687, f. 927v–930. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Myös Outakoski 1965, s. 95; Julku 1968, s. 13–16; Onnela 1995, s. 87–88.

277 Kemin kk 1682, f. 565–566. KA rr:19. Esim. Julku toteaa, että kemiläisten esitys oli eräänlainen valtausyritys, Julku 1968, s. 29.

278 Kemin tk 1672, f. 87v. KA rr:13.

279 Ks. Enbuske 1996, s. 217–220.

Kaikkien Kemin Lapin lapinkyliä edustajat Inaria lukuun ottamatta todistivat kuitenkin vuonna 1687 Sompion, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän yhteisillä käräjillä, ettei Gedda tai kukaan mukaan ollut osoittanut rajan kulkevan vuonna 1675 selostetuissa paikoissa. Se oli ollut ainoastaan Kemin talonpoikien ilmoitus, ja esimerkiksi Kairavuopajassa ”kukaan ei ollut koskaan silmillään nähnyt tai korvillaan kuullut olevan kruunun rajamerkkejä”. Lapinmiesten yhteisen todistuksen mukaan raja Kemin pitää vasten eteni Rauvastenvuomasta Molkokönkääseen, Liittovaaraan, Lentovaaraan, Seipävaaraan ja edelleen Vuojärven, Siuruan-suun ja Tarsavaaran kautta Kemijärven Joutsensalmeen eli Noxensalmeen. Tämä linjaus oli siis huomattavasti etelämpänä kuin kemiläisten esitys, mutta vastasi 1600-luvun kuluessa vakiintuneita nautintasuhteita. Joutsensalmesta rajalinja lähti etenemään suoraan Puntarikerolle (nykyinen Palotunturi Posiolla), Simojärven Kultamasalmeen, sieltä Kynsikoskelle Kostojärvellä (Råssdå Jerfwi), Hietasalmelle (Heetasalmi) Irnijärvellä päättyen Näränkävaraan (Närängewara), johon yhtyi myös Venäjän valtakunnan raja. Lapinmiesten mukaan Rauvastenvuomassa oli puolestaan Ylitornion, Kemin pitäjän ja Kemin Lapin yhteinen rajapaikka.²⁸⁰

Lapinkyliä edustajien todistus tuntui vakuuttavalta. Siinä on samanlaista etukäteen pitkälle suunnitellun esityksen luonnetta kuin edellisenä käräjäjuttuna puidussa Kitkan ja Maanselän kylän valituksessa, jossa kainuulaisten kaskitalonpoikien röyhkeä tunkeutuminen kylän alueelle sai kylänmiehet käräjillä kyönelehtimään. Samat edusmiehet jatkoivatkin luontevasti seuraavassa jutussa rajakysymysten kanssa. Varmasti juuri tuolloiset Kuusamon seudun tapahtumat saivat aikaan sen, että lapinkyliä asukkaat olivat yhteisrintamana puolustamassa nautintaluoteitaan ja etujaan. Maanselän kylänväki oli tehnyt valituksia käräjillä kaskitalonpojista jo vuodesta 1683 lähtien, ja erityisesti vuonna 1685 he painottivat, kuinka talonpojat tulivat Lapinmaan rajapyykkien sisäpuolelle. Ja kahden vuoden kuluttua rajapyykit esiteltiin painavasti oikeuden edessä.²⁸¹

Mielenkiintoisena yksityiskohtana raja-asiassa on, että sompiolaisten yhtenä edusmiehenä oli uudisraivaaja Paavali Pelkonen, joka siten oli nopeasti sopeutunut lapinkyläyhteisön jäseneksi. Paavali esiintyi kantajana käräjien ensimmäisessä jutussa ja vaati pontevasti Sompion kairoille asettuneen kemijärveläisen Matti Oinaan karkottamista. Hän oli kuulemma pelkästään sotapalvelusta pakoon lähtenyt irtolainen, joka vältteli kaikkia velvollisuuksia ja aiheutti vahinkoa metsille ja kalavesille. Kun sitten seuraavassa jutussa astuivat esiin Kitkan ja Maanselän miehet, he myös totesivat samalla tavalla kuin Pelkonenkin, että joukko suomalaisia irtolaisia oli karannut metsiin: ”icke annat wetas bara lösdrifware”. Siellä he aiheuttivat hävitystä kylien parhailla kalavesillä ja pyyntimailla.²⁸² Vuoden 1687 käräjiä on pidettävä yhtenä vaikuttavimpana osoituksena siitä, kuinka taitavia lapinkyliä edustajat

280 Sompion, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän käräjät 1687, f. 927v–930. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Lapinrajan muotoutuminen 1600-luvun jälkipuolella on tutkimuksissa hyvin tunnettu erit. Julkun selvitysten ansiosta. Julku 1968, s. 5–22; Virrankoski 1973, s. 506–507; Onnela 1995, s. 86–89.

281 Maanselän kyläläisten käräjävalitukset kootusti: I. Fellman III, s. 31–40.

282 Sompion, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän käräjät 1687, f. 925–926. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

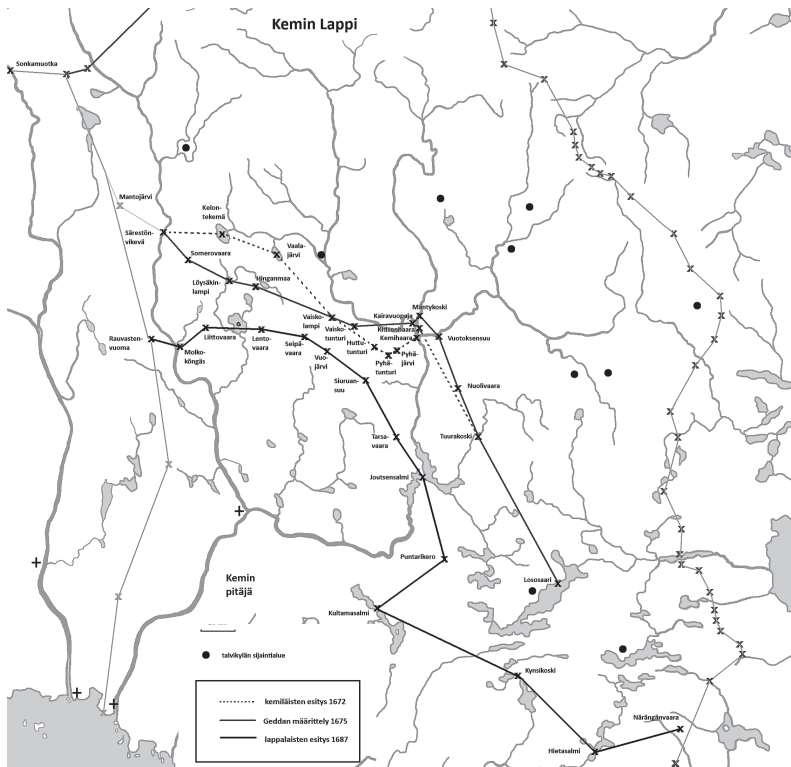
olivat asemansa ja etujensa puolustajina. He eivät todellakaan olleet passiivisia muinaiskulttuurin edustajia.

Lapinrajan yksittäisestä sijainnista käytiin käräjiä muutamia kertoja 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alkupuolella. Esimerkiksi vuonna 1680 Sompion käräjillä sodankyläläiset valittivat, että Kemijärven talonpojat olivat pyytäneet majavia Siurunjoella, joka sijaitsi Lapin puolella. Paikalla tarkoitettiin mitä ilmeisimmin Siurunjoen latvapuroja, jotka ovat juuri lapinmiesten vuonna 1687 esittämän rajalinjan tuntumassa. Vuonna 1682 selvitettiin puolestaan Sodankylän käräjillä Rovaniemen talonpoikien Erkki Filpunpojan Patokoskelta ja Antti Hannunpojan Pirttikoskelta oikeuksia majavanpyyntiin Rijsäjalla (Risuojalla tai Riisiojalla) Vuojärvestä pohjoiseen. Lapinkylän asukkaat eivät voineet todeta muuta kuin, että isännät olivat yhtä oikeutettuja pyyntiin kuin hekin, joten majavapaikka jaettiin vuorovuosille. Vuonna 1701 sodankyläläiset kuitenkin todistivat, että Riisioja oli jopa kymmenen peninkulmaa lapinrajan sisällä. Vuonna 1710 rajasuhteita selvittiin jälleen, kun kaksi kemiläistalonpoikaa oli kalastanut Vaiskojärvestä. Sodankyläläisten mukaan järvi oli kuulunut ikiaikojen lappalaisille, mutta Vuojärveä oli käytetty yhdessä kemiläisten kanssa. Kahden vuoden kuluttua todistettiin Pyhäjärven kuuluvan Sodankylään, ja kun Pyhäjärvellä asunut Juho Pekanpoika valitti vuonna 1722 kemijärveläisen Erkki Tapion kalastavan Vuostimojärvestä, myös se todettiin kuuluvaksi Sodankylän ja lapinrajan sisäpuolelle. Juho maksoi järvestä myös veroa.²⁸³ Näistä tapauksista havaitaan, kuinka näkemykset lapinrajasta elivät voimakkaasti juuri 1600-luvun loppupuolella ja 1700-luvun alussa. Kemijärvellä se työntyi aiempaa pohjoisemmaksi mutta Sodankylässä ja Kittilässä vastaavasti etelämmäs.

Rajaa käsiteltiin vielä 1700-luvun puolella muutaman kerran käräjillä, mutta vuoden 1687 linjaus säilyi voimassa. Vuonna 1724 Sodankylän käräjillä vanhojen miesten ilmoituksen mukaan raja eteni seuraavasti: Kemijärven Joutsensalmi – Tarsavaara – Javarusselkä – Kortelampi – Soikulasaari – Seipävaara – Lentovaara – Porosaarennä – Molkoköngäs. Sillä tarkoitettiin selvästi Ounasjoen Molkoköngästä, joka sijaitsi vuoden 1687 todistelujen mukaan kaksi peninkulmaa Liittovaarasta länteen. Vuoden 1724 käräjien mukaan Molkoköngäs oli myös Sodankylän ja Kittilän välinen rajapiste.²⁸⁴ Kun sitten vuonna 1754 maanjako-oikeus antoi tuomion Ylitornton ja Kittilän välisestä rajasta, eteläinen päätekohta sijoitettiin vuoden 1687 esityksen mukaisesti Rauvastenvuomaan. Lopullisesti rajasuhteista sovittiin vuosien 1794–1796 aikana tehdyissä rajaselvityksissä Kemijärven kalastuskiis-tojen seurauksena. Vielä tuolloinkin epäselvyyttä oli erityisesti Rovaniemen ja Sodankylän linjasta. Vuosisadan aikana oli tapahtunut myös muutos sodankyläläisten näkemyksessä, sillä heidän mukaansa rajapaikat kulkivat Pyhätunturin eteläpäästä Kemijoen Talviaissaareen eikä enää Kemijärven Joutsensalmeen. Kuninkaallisessa

283 Sompion käräjät 1680, f. 457v–459. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1682, f. 697v–698. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1722, f. 460v–461. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1701. J. Fellman III, s. 535; Kemi kk 1701, f. 436. I. Fellman III, s. 334–335; Julku 1968, s. 24; Onnela 1995, s. 89–92.

284 Sompion, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän käräjät 1687, f. 927v–930. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1724, f. 85–85v. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA; J. Fellman III, bil. 20.

Kemijoen ja pitäjän välisen rajan muotoutuminen 1500- ja 1700-lukujen aikana. Kartta: Matti Enbuske.

päätöksessä vuonna 1795 läntiseksi päätepisteeksi määrättiin Porkkavaara, joka ei ollut lähelläkään vanhan Mandajärven rajapaikkaa. Sieltä linja eteni Tainiojoen suuhun Ounašjoessa, Lentovaaraan ja Hirvasnapin kautta Siikaselkään, Karkiakkoskenniskaan, Poovaaraan, Pyhätunturille, Talviaissaareen ja päätepisteenä Nuolivaaraan. Myöhemmin kun rajaa käytiin maastossa, linjaus muuttui niin, että Unari jäi kokonaan Sodankylän puolelle.²⁸⁵

Reilun vuosisadan kuluessa lapinraja oli siirtynyt Kittilän ja Sodankylän alueella reilusti etelään, kun taas Kemijärvellä se vetäytyi hieman pohjoisemmaksi. Lopultakin on varsin yllättävää, että Kemijoen lapinrajan määrittelyt tehtiin ajallisesti suhteellisen myöhään, 1670-luvulta lähtien. On selvää, että vasta kruunun hallinnolliset toimet, erityisesti uudisasutuksen ja verotuksen osalta, Lapin erityisoikeudet, oikeusjärjestelmän suomat mahdollisuudet sekä lapinkyläjen eteläosiin kohdistunut talonpoikainen paine pakottivat myös rajasuhteiden vakiinnuttamiseen pitäjänhallinnon ja lapinkylähallinnon välillä. Toisaalta talonpoikaisen eränkävynnin hiipuminen varsinkin Kittilän ja Sodankylän alueella mahdollisti lapinkyläjen näkökulmasta edullisen rajalinjan vahvistamisen.²⁸⁶

285 Julku 1968, s. 49–50.

286 Sen sijaan ei ole uskottavaa hallinnon eikä paikallisten asukkaiden näkökulmasta tulkintaa, jonka mukaan 1790-luvulla Kittilä ei olisi enää pidetty Lappina ja lapinraja olisi ollut ymmärretty Enontekiön ja Kittilän välillä. Vrt. Hiltunen 2007.

Esimerkiksi Kittilässä lapinkylän jäseniksi asettuneet vanhat suomalaisperhekunnat asuivat pääasiassa kylän eteläosassa, mutta he kytkeytyivät kuitenkin alueen lapinkylään eivätkä Kemin pitäjään. Ilmeisesti verotuksen, vähäisten rasiusten ja lapinkylään kuuluneiden oikeuksien vuoksi oli parempi asua Lapinmaassa kuin Pohjanmaan puoleisessa pitäjässä. Tähän viittaa myös vuonna 1691 Pelkosen ja Perttusen ehdoton halu kuulua Sompion lapinkylään eikä Kemin pitäjään Niinpä 1600-luvun jälkipuolen rajankäynneissä Kittilän lapinkylä itse asiassa ”voitti” huomattavia alueita. Ei ihme, että lapinkylän nimismies kielsi vuonna 1764 asukkaita kertomasta totuutta ikivanhoista nautintasuhteista.²⁸⁷

Kaiken kaikkiaan huomattava osa Kittilän lapinkylästä täytyi olla Kemin emäpitäjän talollisten hallinnassa maankäytön varhaisena, keskiajalle ja 1500-luvulle palautuvassa tilanteessa. Lapinkylän asukkaiden oli todennäköisesti maksettava talollisille vuokraa tai veroa, mikäli he halusivat käyttää näiden nautintaomistuksia. Kun kemiläisillä jäivät 1600-luvulla eränautinnat hyödyntämättä, uudisasuttamiselle tarjoutui mahdollisuus lapinkylässä. Vastaavasti kävi myös Sodankylän eteläosan kohdalla, joskin vain kapealla alueella Vuojärven, Unarin ja Hinganmaan välillä.

KYLÄRAJOISTA KITTIÄN JA SODANKYLÄN VARHAISILLE RAJAPAIKOILLE

Lapinkylien kesken olivat olleet olemassa sovitut nautintarajapaikat varmasti yhtä kaukaisista ajoista lähtien kuin yleensä kyläjärjestelmä yhteisöllisenä ja hallinnollisena kokonaisuutena. Keskinäisistä sopimuksista on hyvä esimerkki aiemmin jo esillä ollut Kuolajärven jakaminen kolmeen osaan 1730-luvun alussa. Epäilemättä vastaavalla tavalla oli toimittu varhaisempina aikoina, kuten esimerkiksi Kemikylän muodostamisen yhteydessä. Voidaan arvella, että nimenomaan tämän kaltaisissa rajakysymyksissä ovat toimineet lähteissä ainoastaan viittauksenomaisesti sivutut kotakäräjät (lapprätten), tavallaan sovintotuomiot.²⁸⁸ Niissä päätösten vahvistajana on kuitenkin ollut veronkantaja, birkarl tai porvari. Kuolajärven tapauksenkin voi tulkita vastaavanlaiseksi sovintotuomioksi, jonka vahvisti porvari.

Kuolajärven käräjillä selvitettiin vuonna 1731 Tenniöjärven ja Onkamonsiiton välistä rajankulkua. Se on erinomaisen mielenkiintoinen tapaus, sillä se antaa viitteen siitä, kuinka lapinkylien välisistä rajapaikoista oli perinteisesti sovittu. Kyläkunnat eivät olleet päässeet yksimielisyyteen oikeasta rajankulusta (”råskillnaden”) ja kummallekin osapuolelle kuuluneista vesistä, joista ja soista. Kyläläiset olivat kuitenkin tehneet vuonna 1730 omatoimisesti keskenään sopimuksen neuvot-

287 Ks. Julku 1991, s. 107–108, jossa hän myös pohtii miksi rajapaikka Mandajärvi on ollut Kittilän pohjoisosassa. Julku katsoo syynä olleen kemiläisten silloisen halukkuuden saada alueensa mahdollisimman pohjoiseen.

288 Lappalaisoikeuteen viittaa Gabriel Tuderus (Tuderus 1675, s. 22–23) mutta myös Jakob Fellman 1800-luvun kuvauksessaan Inarista. Fellman joutui itsekin toimimaan lappalaisoikeuden puheenjohtajana, tai kuten hän itse toteaa sovintomiehenä (”Kompromissarie”) ja Esivallan edustajana. Fellmanille kotakäräjät olivat ”uråldrig häfd” eli ikimuistoinen tapa, joissa vielä hänen aikanaan ratkaistiin pieniä riitaisuuksia ja korvausasioita. J. Fellman I, s. 147, 448 ja J. Fellman III, s. 11–12.

telussa, joka oli tapahtunut torniolaisen porvarin Nils Fluurin läsnä ollessa. Käräjillä kuitenkin painotettiin seuraavana vuonna, ettei porvari voinut antaa sellaista lainvoimaa sopimukselle kuin käräjäoikeus, joten osapuolten täytyi vahvistaa rajankulku uudelleen käräjillä. Näin myös tehtiin.²⁸⁹ Kiinnostavinta tapauksessa on kyläläisten keskinäinen sopimusmenettely, joka epäilemättä noudatti vanhoja lappalaisoikeuden tapoja. Esimerkiksi novgorodilaiset veronkantajat olivat jo 1200-luvulla kruunun edustajina ratkoneet ja vahvistaneet oikeustapauksia Metsä- ja Villissä Lapissa,²⁹⁰ ja näin toimivat myös birkarlit Ruotsin kruunun edustajina omilla veronkantoalueillaan.

Vouti Olof Burman kirjasi jo vuonna 1598 rajapaikkoja Lapinmaasta, jotka hänen mukaansa olivat ”vanhoina aikoina” määritelty. Kyse ei ollut kuitenkaan lapinkylien välisistä rajoista, vaan ylitorniolaisen birkarlin Olof Anundssonin veronalueen laajuudesta.²⁹¹ Sen sijaan lapinkylien käräjillä käsiteltiin 1600-luvun puolivälistä lähtien lukuisia juttuja, joissa ratkottiin rajapaikkojen sijaintia. Useimmiten ongelmia oli syntynyt kysymyksestä, kenelle kuuluivat tietyn alueen nautinta-oikeudet. Niissäkin erityisenä teemana olivat usein rajan tuntumassa olleiden majavapatojen sijainnista syntyneet erimielisyydet. Toisin sanoen lapinkylien asukkaat eivät pystyneet sopimaan keskenään, mihin kylään sijoittui tietty rajan tuntumassa ollut pyyntipaikka. Oikeusinstituutio antoi edellytykset kiistojen ratkaisemiseen ja ratkaisusta säilyi myös dokumentoitu päätös. Se oli varmasti yksi syy siihen, että nimenomaan 1600-luvun jälkipuolelta lähtien rajatapauksia esiintyi runsaasti kärjäistunnoissa. Vanhaan käytäntöön ja dokumenttien merkitykseen suoranaisesti viitattiin esimerkiksi Sompion käräjillä vuonna 1750, kun sompiolaiset ja kemikyläläiset kiistelivät peuran- ja majavanpyynnistä Kaitavaaran alueella nykyisen Savukosken ja Sodankylän rajalla:

... inge documentes raskildnaden rörande å någon thera sidan föregafs wara at tilgå, utan endast bero wid theras af ålder sins emellan godkände rågång.

Siis mitään raja-asiakirjoja ei kyläläisten mukaan ollut olemassa, vaan rajapaikat oli vain sovittu vanhastaan keskenään. Niinpä nyt päätettiin suorittaa kiista-alueella katselmus.²⁹²

Kittilän, Sodankylän, Sompion, Kemikylän ja Kuolajärven käräjillä oli vuosien 1680–1746 aikana yhteensä ainakin 30 lapinkylien keskinäisiin rajakysymyksiin liittyntä tapausta. Lisäksi Sompiossa ja Kittilässä käsiteltiin 1660-luvulla kaksi kertaa rajaongelmia, ja Kemin pitäjän ja Lapin välisestä rajasta käytiin 1670-luvulta lähtien myös omia kiistojaan.²⁹³ Olennaista jutuissa on paitsi itse rajojen olemassa-

289 Kuolajärven käräjät 1731, f. 883v–884. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

290 Kirkinen 1970, s. 36–37.

291 Vouti Olof Burmanin kertomus verotusrajoista 1598. Lapland mot Norge. Gränshandlingar Danica 370. Vrt. Hiltunen 1978, s. 37–38. Verorajasta on kaksi versiosta, joista toisen mukaan Olof Anundssonin alueen rajapaikat olivat Suontavaara, Rostojärvi Pöyrisjärven tuntumassa, Melavaara Rounalan ja Koutokeinon lapinkylien puolivälissä sekä Mäselva Jäämeren rannikolla.

292 Sompion ja Kemikylän käräjät 1750, f. 544v–545. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

293 Sompio käräjät 1666, f. 403v–404; Kittilä 1667, f. 605v; Sompio 1680, f. 457v–458; Sompio 1681, f. 579v–580; Kittilä 1681, f. 580–581 (erit. Jeesiöstä); Kittilä 1682, f. 698v–699; Sompio 1687, f. 927v–

olo niin erityisesti se, että rajalla oli toisen lapinkylän poissulkeva merkitys. Käräjäjutuista käy yksiselitteisesti ilmi, että naapurikylän jäsenillä ei ollut mahdollisuutta harjoittaa elinkeinojaan toisen kylän alueella, ellei siitä erikseen sovittu. Lapinkylät siis säätelivät nautinta-alueidensa käyttöä aivan kuten talonpoikauskylät Lapinmaan ulkopuolella.

Esimerkiksi vuoden 1666 käräjillä Sompion ja Sodankylän asukkaat valittivat Henrik Henrikinpojasta, joka oli tullut heidän mailleen (”att han sitter in på deres ägor”). Kyläläiset vetosivat maaherra Johan Graanin päätökseen vuodelta 1665. Siinä ulkopuolisia kiellettiin asettumasta kylän asukkaiden hallitsemille maille ilman asianomaisen kylän suostumusta.²⁹⁴ Huomattakoon tapauksesta, että siinä viitattiin nimenomaan lapinkyliä jäsenten hallitsemiin maihin, eikä siinä tarkoitettu koko kylän kollektiivista omistusta. Samoin merkittävää on, että ratkaisuvälillä oli kruunun edustajalla.

Vanhin lapinkyliä rajamäärittely tunnetaan Sodankylän ja Kittilän välillä vuodelta 1602. Seitsemän tuolloin jo vanhoiksi luonnehdittua rajapaikkaa ovat nykyisin liki tunnistamattomia (suluissa vuoden 1722 kirjoitusasu):

1. Mankaldio (Maankaldio),
2. Kando jencke (Kandojänke),
3. Ripp Jockj (RippJockji),
4. Wäytrupää (Waurupää),
5. Basilia selkä (Basiliasälkä),
6. Sorkaseälk (Sorkesälke) ja
7. Jobmucka (Jobmucka).²⁹⁵

Ainoastaan kolmannen paikan voidaan varmuudella sanoa olevan Riipijoki. Tosin senkin on arveltu tarkoittavan peräti Inarin rajamailla sijaitsevaa Lismajokea, mutta lähinnä kieliteoreettisesti johdettu tulkinta ei sovellu alkuperäislähteistä saatavaan tietoon. Jobmuckassa yhtyivät myöhempien tietojen mukaan Kittilä, Sodankylän ja Inarin rajat.²⁹⁶

928; Sodankylä 1700, f. 1339v–1340v; Sodankylä 1702, f. 1335v–1336; Sodankylä 1711, f. 632–633; Kittilä 1713, f. 189v–190; Sodankylä 1714, f. 350v–351; Sodankylä 1715, f. 524v–525; Sodankylä 1716, f. 631v–632; Sodankylä 1717, f. 116v–117; Sodankylä 1720, f. 169v–170; Kittilä 1721, f. 309v–310 (erit. Enontekiön kanssa); Sodankylä 1722, f. 460–460v; Sodankylä 1724, f. 85v; Sompio 1727, f. 254v–255; Sompio ym. 1728, f. 313v–314; Kuolajärvi 1731, f. 880v–881 (erit. kylän kolmijaosta); Kemikylä 1732, f. 408v–409; Kuolajärvi 1733, f. 925v; Kittilä 1734, f. 374v–375; Sodankylä 1735, f. 817v–818; Sompio 1736, f. 642v–643; Sompio 1736, f. 647–647v; Sompio 1737, f. 730–732v; Sompio 1737, f. 730–730v (julk. J. Fellman III, liite 29). Kaikki ovat arkistoyhteydestä: Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

294 Sompio käräjät 1666, f. 403v–404. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

295 Vuoden 1602 rajatuomio. Valtion viranomaisten kirjeitä ja lähete ym. päätöksiä 1602–1829. Ec:1. Sodankylän KA. OMA; Sodankylä 1722, f. 460–460v. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA; J. Fellman III, liitteet 21, 22, 23; ks. Korpijaakko 1983 I, s. 146 ja Korpijaakko 1989, s. 424.

296 Onnela 1995, s. 92, 94. Lismajoki-teoria ja siihen liittyen rajalinjan osittain harhaanjohtavasta määrittelystä Viinanen 2006, s. 185–191. Viinaseen mukaan Lismajoki on rehevä vesikasvustoltaan, joten sen vanha inarinsaamelainen nimi olisi ollut Rippjuuha. Teorian ongelmana on se, että tällaista viittausta ei esiinny missään lähteissä. Lisäksi merkittävässä paikannimisessä, siis rajapaikoissakin, tuskin olisi käytetty tuntematonta nimimuotoa ja varsinkaan kun esim.

Rajankulkua on yritetty ratkoa monissa tutkimuksissa, mutta tulokset ovat jääneet epävarmoiksi.²⁹⁷ Arvoitus ei ole kuitenkaan lopulta kovin ongelmallinen. Lähtökohtana on näet pidettävä sitä, että kyseessä oli nautintaraja, joten rajapaikatkin olivat keskeisten nautintamaiden tienoilla. Eräs sellainen oli Jeesiöjoki. Rajankulku käykin hyvin ymmärrettäväksi, kun selvitetään vuonna 1722 käräjillä annettua selitystä rajankäynnistä maastossa. Tosin siinä ei tarkastettu linjaa koko pituudeltaan. Sodankyläläisille ja kittiläläisille oli syntynyt kiistaa, kumman kylän puolella sijaitsi merkittävä majavapato. Ilmoitetut paikat eivät kulkeneetkaan järjestyksessä etelä-pohjoinen -suunnassa, kuten nykynäkökulmasta helposti ajatellaan, vaan liikkeelle lähdettiin kiistan ratkaisevimasta ja tärkeimmästä kohdasta – keskipisteestä – joka oli Mankaldio. Vastaava lähestyminen on nähtävissä myös esimerkiksi 1600-luvun loppupuolen Kemin lapinrajan selvityksessä. Silloinkin lapinmiehet lähtivät selittämään rajaa keskeisimmästä kohdasta, eli Kemijärven Joutsensalmesta.

Vuoden 1722 maaliskuussa Sodankylässä puitu juttu on keskeinen rajalinjan avaamisessa. Siitä on käytetty tutkimuksissa useimmiten Jakob Fellmanin 1800-luvulla kopioimaa ja hänen teoksessaan julkaistua versiota. Se perustuu Sodankylän kirkonarkistossa säilytettyyn kopioon, josta on kuitenkin jätetty rajapaikkojen tulkinnan kannalta ratkaisevat kohdat pois. Alkuperäisen käräjätutun alkuosa etenee seuraavasti:

Efter Tingz Rättens resolution den 12 Martii 1720 hafwa Sombio boerne Johan Andersson Arfwid och Johan Hindersson Torri besichtigat räskillnanden emellan Sodankyla och Kittila bönderne, hwar om nu på några års tid warit twistighet, utj närwaro på Sodankyla bys wägnar Ländzman Johan Andersson Aska, Tolfman Per Andersson i Sasseljerff och Pehr Johansson i Aunalajerff, På Kittila bys wägnar Ländzman Johan Matson Tepsa, Tolfman Johan Hansson Ryss och Johan Hansson Panno, hwilka hafwa begynt rågången wid Maankaldio sedan Jisiä, Kongamelle, sedan till Kandosälke, och som der emillan består twisten emillan byarne, på et bäfwerfiske benämt Kongamälle, emedan som Råå efther besichtningz männernes Edeliga berättelse skall der litet gå i krook ifrån Maankaldio och till Kongamälle sedan till Kandojänke...²⁹⁸

Koska sompiolaiset Arvid ja Torria toimivat katselmuksen uskottuina miehinä, eivät rajapaikat voineet koskea Sompion lapinkylää. Asianosaisena ei myöskään ollut edustajaa Sompioista. Jutussa myös todetaan yksiselitteisesti, että rajasuhteet koskivat Kittilää ja Sodankylää.

Mankaldion voi todeta tarkoittavan Mantokalttioiden nimellä olevaa paikkaa nykyisellä Kittilän ja Sodankylän rajalla Jeesiöjoesta noin kolme kilometriä pohjoi-

---

Rippjock-nimen osalta ei esiintynyt käräjillä tulkintaongelmia 1700-luvulla. Peräti erikoista olisi ollut, jos Sodankylän ja Kittilän asukkaat olisivat Lismajokena hyvin tuntemaansa jokea kutsuneet tuntemattomalla inarinsaamen kielisellä nimellä varsinkin, kun varsinainen Riipijoki oli heillä jo olemassa. Samoin muissa rajajutuissa Lismajoki esiintyy nimellään.

297 Ks. Julku 1968, s. 27, Korpjaakko 1989, s. 424–425; Onnela 1995, s. 94–96; Viinanen 2006, s. 196–198.

298 Vuoden 1602 rajatuomio. Valtion viranomaisten kirjeitä ja lähete ym. päätöksiä 1602–1829. Ec:1. Sodankylän KA. OMA; Sodankylän käräjät 1722, f. 460. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Vrt. Viinanen 2006, s. 185–191. Myös Korpjaakko 1989, s. 425 ja Joonas 2006, s. 80.

seen.²⁹⁹ Näin tulee hyvin luontevaksi myös se, että vuoden 1722 käräjillä esitetyssä rajankäynnissä kuljettiin Maankaldiosta Jeesiöjoelle (”Jisiä”), joka ei ollut rajapiste, mutta sen kautta voitiin kiertää Kongamelleen ja Kandosälkeen. Näin tehtiin, koska raja teki pienen mutkan (”litet gå i krook”) Maankaldion ja Kandojänken välillä Kongamelleen, joka oli tärkeä majavanpyyntipaikka.³⁰⁰ Siitä riitelemisen vuoksi koko rajankäyntiasiakin oli noussut esille. Lisäksi jutussa todettiin selvästi, että Kandosälke ja Kandojänke sijaitsivat toistensa vieressä, koska ne rinnastettiin toisiinsa. Itse asiassa jo vuonna 1681 alueen sijainnista oli puhjennut riita sodankyläläisten ja kittiläläisten välillä, kun kittiläläiset olivat saaneet saaliiksi arvokkaan mustan majavan Jeesiöjoen tuntumassa (”wdhi een älf Jetzie benämbd”). Sodankylän asukkaiden mukaan pyyntipaikka oli heidän rajojensa sisällä, mutta kiistaa ei tuolloin pystytty käräjillä ratkaisemaan. Niinpä puolueettomien uskottujen miesten Sompionista tuli suorittaa paikalla katselmus.³⁰¹ Ilmeisesti sitä ei tehty, sillä sukupolvi myöhemmin oltiin siis uudelleen saman kiistan edessä.

Kantojätkä tarkoitti nykyisen Kantovuoman päätä Kantoselän kupeessa, jossa rajapiste on nykyisinkin. Kongamelle oli jokin puronvarsipaikka (siellähän oli majavapato) Mantokaltioiden ja Kantovuoman välillä, ja koska sinne tehtiin Maankaldiosta lyhyt kaarros, sopii paikaksi nykyisen Könkäänmaan tienoo Hanhijoen latvoilla – siis nimi voisi kuulua modernisoituna Könkäänmella. Se on Jeesiöstä lounaaseen ja noin puoli peninkulmaa nykyisestä rajalinjasta itään Sodankylän puolella. Sehän ei kuitenkaan ollut varsinainen rajapiste, vaan pyyntipaikka, jonka sijainti rajaan nähden oli epäselvä. Riipijoki oli eteläisin rajakohta sopivasti Kantojätkän alapuolella.

Mankaldiosta pohjoiseen raja kulki Waurupäähän eli nykyiseen Haurespähän (Haurupää) niin ikään nykyisellä rajalinjalla Saittajoen latvavesillä, sieltä Basiliaselän (nyk. Pitsloma tai Paljukka) kautta Sorkaselkään (nyk. Sotkaselkä) ja päätetään Jobmukkaan tai Jobmuotkaan. Vuonna 1736 todettiin kuitenkin, ettei sellaista paikkaa kuin Jobmotka tunnettu, mutta seuraavana vuonna voitiin ilmoittaa tehdyn katselmuksen jälkeen, että paikalla tarkoitettiin Jobbilanselkää (Jobbilanselkä).³⁰² Linja noudatteli vedenjakajaa ja liki nykyistä Kittilän ja Sodankylän rajaa.³⁰³

299 Peruskartta-aineisto, Kittilä ja Sodankylä 1:16 000. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi>; peruskartat 1:20 000, Kittilä.

300 Sodankylän käräjät 1722, f. 460–460v. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Vrt. Korpjaakko 1983 I, s. 147; Korpjaakko 1989, s. 425; Onnela 1995, s. 94. Onnela on tulkinut sanan ”ifrån” virheellisesti muotoon ”ofwan”.

301 Kittilän käräjät 1681, f. 581–581v. Svea Hovräts arkiv. SRA.

302 Sompion käräjät 1736, f. 642v–649v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1737, f. 728–733. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Ks. myös Joona 2006, s. 86–87.

303 Peruskartta-aineisto, Kittilä ja Sodankylä 1:16 000. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi>. Rajakysymyksiin perehtynyt Voitto V. Viinanen on identifioinut rajapaikat hajanaisesti Mankaldion Kalmankaltioksi Peltojärven ja Koutokeinon rajaseudulle, Kandojenken Kenttäjängäksi Ivalojoen latvoille, RippJockin Lismajoeksi, Waurupän Vaulopääksi Inarin ja Sompion rajalle suhteellisen kauas itään tyystin Kittilän yhteydestä irrotettuna, Basilia sälcken Paljukaksi Kittilän ja Sodankylän välille sekä Jobmuckan Karuvaaraksi päätepisteenä Kittilän ja Sodankylän rajalle. Viinaseselvitykset eivät perustu alkuperäislähteisiin, jotka kaikki sovitvat hänen teorioitaan vastaan. Jo yksistään se, että sompiolaiset olivat puolueettomina ja uskottuina miehinä suorittamassa katselmuksia ehkäisee teorian, että kyseessä ollut Sompion lapinkylään liittyviä rajapaikkoja, kuten Viinanen on niistä osan tulkinut.

Jobbilaselkää ei ole nykyisin löydetävissä, mutta sillä on tarkoitettu jotain kohoumaa nykyisen kolmen kunnan rajakohdan tuntumassa, esimerkiksi nykyisen rajapaikan Näätselän yhteistä rajakohtaa.

Eteläkohdaltaan tilanne oli perin hämärä, sillä rajapaikkana todettiin vain olevan Riipijoki. Joko linja päättyi Kantovuoman alapuolella Riipijokeen eli nykyäkökulmasta varsin pohjoiseen, tai itse joki koko pituudeltaan muodosti rajan. Vahvistuksen sille, että linja päättyi nimenomaan Riipijoen kohdalle, saadaan vuoden 1675 Jonas Geddan rajankäynnistä, vaikka sodankyläläiset eivät sitä hyväksyneet.³⁰⁴ Geddalla yhtenä rajapaikkana oli Hinganmaa, joka on Riipijoen lähettyvillä ja sopii erinomaisesti linjaan Vuojärveltä Riipijoelle. Ilmeisesti rajakohta oli joen leventymyksessä eli Löysäkissä, jonne Geddan rajaselvitys sijoitti yhden Kemin pitäjän ja Lapin välisistä lapinrajan paikoista. Kantovuomalta tulee matkaa sinne noin peninkulma. Löysäkin pohjoispäässä on yhä nykyisin Kittilän ja Sodankylän välinen kunnanraja. Peräti erikoista olisi myös ollut, että raja olisi esitetty vuonna 1602 ainoastaan pohjoispäästään ja tärkeä eteläosa olisi jätetty kokonaan mainitsematta.

Kaiken kaikkiaan tämän vanhimman varmuudella tunnetun lapinrajan perusteellakin tulee selväksi, että Kemin pitäjänmiesten esittämä rajalinja Kemin ja Lapin välillä vuonna 1672 Särestönvikevästä Kelontekemäjärvelle ja Vaalajärvelle vastasi vanhoja nautintasuhteita – ainakin vielä 1600-luvun alkuvuosina ja sopi erinomaisesti vuoden 1602 lapinkylien rajalinjaan.³⁰⁵ Varsin yllättävästi vuonna 1724 Sodankylän käräjillä todettiin selvitetessä rajankulkua Kemin pitäjää vasten, että Sodankylän ja Kittilän kylien välinen rajapaikka oli Molkokönkäessä. Se oli ensimmäinen ja samalla viimeinen kerta kun lapinkylien välinen raja määriteltiin näin. Toteamus kuvastaa, kuinka epämääräisesti lapinkylien asukkaat määrittelivät eteläisen kylärajan, sillä Kinisjärven ja Molkojärven alueet katsottiin ainakin jo tuolloin vanhastaan Kittilään kuuluviksi ja siellä asuneet myös maksoivat Kittilän lapinkylän veroa. Nyt ne olisivatkin olleet osa Sodankylää.

Toisaalta sekavuutta alueen hallinnollisesta asemasta lisää Kemin kesäkäräjillä 1681 käsitelty juttu, jossa Koivukylän Saaren ja Rovaniemen Niskan isännät valittivat Molkojärvelle torpan rakentaneesta Erkki Matinpojasta (Jääskö). Vuoden 1675 alilaamannin päätöksellä järvi oli vahvistettu Saaren ja Niskan taloille kuuluvaksi kalavedeksi. Kaiken lisäksi Erkki Matinpoika oli kuulemma kovin tasapainoton mies eikä ollut koskaan maksanut kruunulle veroja ”eikä tule maksamaan”. Niinpä Jääskön torppa tuomittiin Kemin kihlakunnan käräjillä hävitettäväksi kuninkaallisen metsäasetuksen 18 §:n perusteella ja Erkki Matinpoika maksamaan vielä sakotkin Koivukylän isännälle. Näkemys Molkojärven asemasta osana Kemin pitäjää perustui selvästi vanhoihin rajasuhteisiin, eikä Kemin käräjillä viitattu lap-palaisten oikeuksiin. Hämmennystä lisää edellisestä puoli vuotta myöhemmin Kittilän käräjillä käsitelty juttu, jossa Olli Bulli sai luvan asettua asumaan kylännimismies Hans Jönssonin isännöimälle Molkojärvelle. Tuolloin ei Kittilän käräjillä puolestaan viitattu lainkaan mahdollisiin talonpoikien nautinto-oikeuksiin.³⁰⁶ Viisi vuotta

304 Vrt. asiasta Julku 1968, s. 27.

305 Ks. Onnela 1995, s. 86–87.

306 Kemin kk 1681, f. 565–566. KA rr18; Kittilän käräjät 1682, f. 698v–699. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

myöhemmin lapinkylien edustajat todistivatkin vakuuttavina lapinrajan etenemisestä huomattavan paljon Molkojärveä etelämpänä Liittovaarassa ja Molkokönkäällä.

Mahdollista on, että toteamus oli vuonna 1724 pelkästään virhe tai Molkokönkäällä tarkoitettiin joko tiettyä Molkojärvestä Ounasjokeen laskevan Molkojoen kohtaa tai Liittovaaran tuntumassa sijaitsevaa Molkolampea. Liittovaara oli kuitenkin jo 1600-luvun loppuvuosina määritelty rajakohdaksi ja vakiintui Kittilän, Sodankylän ja Rovaniemen yhteiseksi rajapaikaksi. Huomiota rajanmäärittelyssä herättää, että Göran Wahlenberg piirsi vuoden 1804 karttaansa Kittilän ja Sodankylän rajan päätepisteen juuri Molkokönkääseen, mikä osoittaa, että hänellä on ollut käytössään kyseinen Sodankylän käräjäpätös.³⁰⁷

Jobmucka eli Jobbilan selcka oli Kittilän, Sodankylän ja Inarin rajapiste. Kittilän ja Inarin rajapaikkoina olivat Jobbilaselästä länteen Paaraskalla (Paris Kalla), joka oli vuoden 1702 tiedon mukaan jo vuonna 1622 ollut vanha rajakohta, ja edelleen Lismajoki (lismajockj), joka inarilaisten vuoden 1702 todistelujen mukaan oli niin ikään ”ikivanha raja”. Sen pohjoispuolelta alkoi Inari ja eteläpuolella oli Kittilä. Lismajoessa oleva pieni lahti nimeltään ”Afwara” kuului myös Inarin kylään. Kiista oli puhjennut, kun seitsemän inarilaista oli rakentanut vuonna 1700 kaksi majavapatoa Afwaraan. Paaraskallasta Kittilän alueet jatkuivat ”ylöspäin”, mikä myös sopii hyvin kuvaan, tarkoittaen ilmeisesti vanhastaan Korsatunturia, joka määrättiin virallisesti rajapisteeksi vuonna 1754 Länsipohjan läänin rajankäynnissä. Siellä siis yhtyivät Kittilän, Inarin ja Enontekiön (Peltojärven lapinkylän) rajat.³⁰⁸ Peltojärven itäinen raja nousi pohjoiseen Tenomukkavaaraan, joka oli myös Koutokeinon ja Inarin yhteinen rajapaikka.³⁰⁹

Kittilän ja Enontekiön eli Peltojärven lapinkylän raja suuntautui Korsatunturilta lounaaseen kohti Ounasjoen Kyrön asutusta. Pallastunturin kupeessa sijaitsevasta Vuontisjärvestä käytiin 1600-luvun jälkipuolella pitkällistä riitaa, vaikka oikeus oli tehnyt vuonna 1661 selvän päätöksen, että järvi kuului sekä Peltojärvelle että Kittilälle. Se oli siis kylien välinen rajapaikka, joka vuonna 1734 määriteltiin tarkasti kohtaan ”Saifwon kirofiäll”. Se tarkoittaa hieman Vuontisjärven eteläpuolella olevaa Saivonkeroa, josta kulkee myös nykyisin Kittilän ja Enontekiön raja. Päätöksen perusteella Vuontisjärvi jäi kokonaan Enontekiön puolelle, mutta Kyrön asukkailla säilyi kuitenkin kalastusoikeus järveen. Seuraava rajapiste lännen suuntaan määriteltiin vuonna 1734 Raitesellke-nimiseen paikkaan, joka tarkoittaa nykyisen Keräs-Siepin kylän pohjoispuolella olevaa Rajanselkää. Siellä kuntaraja kulkee yhä nykyisinkin, ja se oli myös Kittilän, Enontekiön ja Ylitornion pitäjän yhteinen rajakohta.³¹⁰

307 Wahlenberg 1804.

308 Vuoden 1722 käräjillä viitattiin Sodankylän käräjillä vuonna 1622 laadittuun rajakirjeeseen. Sodankylän käräjät 1702, f. 1340–1340v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Julk. myös J. Fellman III, bil. 26, jossa hieman epätarkkuutta paikannimien kirjoitusasujen osalta.

309 Hiltunen 2006, s. 170.

310 Kittilän käräjät 1734, f. 374v–389v. Norrbotten. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Oikeuksien säilymisestä Joon 2006, s. 86, viite 198. Vuontisjärven riitelmästä on seikkaperäinen selvitys Hiltunen 1978, s. 88–90; Julku 1968, s. 33. Käräjäjutuista asian osalta esim. Kittilän käräjät 1681, f. 580–581. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Tuolloin selvitetiin kahdessa jutussa kiistojen vaiheita. Vuoden 1754 rajan-

Kittilän käräjillä selvitetiin vuonna 1801 Ylitornion vastaista rajankulkua, kun Jerisjärven itärannalla asunut kittiläläinen Niilo Rauhala oli vaatinut edellisvuonna ”oikean rajalinjan” selvittämistä Jeristunturista Jerisjärven yli Lainiotunturiin. Kyse oli tietysti Jerisjärven kalastusoikeuksien laajuudesta Muonionniskan ja Kittilän asukkaiden välillä. Komissionmaanmittari J. W. Hackzellin johdolla tehdyssä selvityksessä kaivettiin esille Kittilän länsirajaa koskeneet asiakirjat, joista vanhin ajoitui vuoden 1687 Kemin Lapin käräjille. Tuolloin lapinmiehet olivat todistaneet rajan etenemisen Kittilän ja ”Tornion pitäjän” välillä Rauvastenvuoman eteläisestä paikasta pohjoisimpaan Raijanselän rajamerkkiin. Asiakirjassa viitattiin siis Tornion pitäjään eikä Ylitornioon, mikä osoittaisi rajasuhteiden palautuvan ajallisesti ainakin 1600-luvun alkuun.³¹¹

Raijanselästä Kittilän lapinkylän läntiset rajapaikat lähtivät kulkemaan varsin suorana linjana kohti etelää. Vuoden 1687 määrittelyn mukaan Raijanselästä seuraavat paikat olivat Pallastunturien Lehtirova kahden peninkulman päässä ja sieltä puolentoista peninkulman etäisyydellä Sammaltunturi, josta suuntana oli Jerisjärven pohjoisrannan Sammallahti ja etelärannan Matinlahti. Vuoden 1801 päätöksen mukaan järven saarista Matalasaari, Lapinsaari, Koivusaari, Kipparisaari, Kusisaari ja Kalholetto kuuluivat Kittilän puolelle rajaa ja Rahtusaari, Rovasaari, Isosaari ja joukko muita pikkusaaria Ylitornioon. Matinlahdelta rajalinja jatkui etelään Kolvalomaan, jonka kittiläläiset tunsivat Kolvakerona, ja Kukasvaaraan (nykyinen Iso Kukasvaara), Tuulijoen selkään (nykyisin Tuuliselkä), Porttitievaan nykyisen Kallon kylän pohjoispuolella Porttivuomassa, edelleen Sammalvaaraan nykyisen Vittakallonrovan vierelle, Untesrovaan, Hirvasselkään, Tainiolompoloon, Rauvastenlatvaan ja läntiseen kulmapisteeseen Rauvastenvuomalle.³¹² Vanha lapinkylän rajalinja eteni siten käytännössä vastaavasti kuin yhä nykyisinkin Kittilän läntinen kunnanraja.

EPÄSELVYYTTÄ POHJOISOSASSA JA SOMPIOSSA

Kittilän, Inarin ja Sodankylän yhteisestä Jobbilanselän rajapisteestä itään sijainneen Kántäjänken suon vierellä oleva Kandawara oli Sodankylän, Inarin ja Sompion yhteinen rajapaikka. Sompion käräjillä puitiin vuosina 1736 ja 1737 perusteellisesti Sodankylän ja Inarin välistä rajaa, sillä inarilaisen Gabriel Johansson Aikion väitettiin pyytäneen kaksi majavaa Sodankylän puolella. Syytökset sai niskaansa myös inarilainen Märten Valle (Wallie), jonka väitettiin rakentaneen vuonna 1733 hansasaidan Kittilän puolelle ”Ållan pän alla” nimisen paikan pohjoispuolelle. Vallesta todettiin mielenkiintoisesti, että hän kuului Paadarin siitaan. Vuoden 1737 käräjä-

---

käynnin yhteydessä Ylitornion pitäjän pohjoisimmaksi rajapisteeksi määriteltiin ”Rortevaara” eli Ruotovaara Raijanselän pohjoispuolella. Siellä sijaitsee nykyisinkin Enontekiön ja Muonion välinen rajapiste, josta linja kääntyy länteen Sonkamuotkan vanhalle rajapaikalle.

311 Kittilän käräjät 1801, § 41 sekä liite 12. Lappi 9. OMA. Liite 12 on vuoden 1687 rajamääritysten kopio.

312 Kittilän käräjät 1801, § 41 sekä liitteet 12–16. Lappi 9. OMA. Rajapaikkojen maantieteellisestä määrittelystä myös Julku 1968, s. 32–33 ja siihen liittyen vuoden 1754 rajankäynnin rajapaikat. Vuonna 1801 ei mainittu rajapaikkaluettelossa Porkkavaaraa.

istunnossa luettiin Inarin ja Sodankylän väliset rajapaikat, jotka lähtivät Jobbilanselästä itään paikkaan nimeltä RihwalaKåta Nenne eli Skrifwarin Kåta Nenne, sieltä edelleen Purrovaaraan (Purrowara), Wittavuomalle, jonka tuntumassa oli Lismajoen latvapuro (båcken Lismajokj Ladwa) ja josta Aikio oli pyytänyt kiistellyt majavat. Wittavuomalta rajapaikat jatkuivat Peuravaaraan (Peurawara) ja edelleen Kåntåjånkåån (Kåntåjåncke) ja sen viereiseen Kandawaran kolmen kylån raja-
paikkaan.³¹³

Edellä luettelut Inarin ja Sodankylån lapinkylien väliset rajapaikat ovat hankalimmin identifioitavissa vanhoista Kemin Lapin kylårajoista. Mitään niistä ei voida yhdistää täysin varmasti nykypaikkanimiin, mutta lähtökohtana on pidettävä, että rajapaikat olivat vedenjakaja-alueen vaarojen ja tunturien ketjussa, kuten kyseinen maanselkå kuvattiin näkyvästi myös karttoihin Olof Treskin ajoista lähtien ja vielä esimerkiksi Gustav Hermelinin kartastossa vuonna 1796.³¹⁴ Yhtenå kinnokohtana on Lismajoen latvapuro, jonka lähettyvillä sanottiin olevan myös Vittavuoman. Gabriel Aikion mukaan se sijaitsi Inarin puolella, ja myös rajantarkastuksessa sen todettiin olevan Sodankylån ja Inarin rajalla, mutta joka krjptksen mukaan oli ja ”tuli kuulumaan aina” Sodankylån. Samoin Vallen rakentaman hangasaidan paikka Ållan pn alle sijaitsi Sodankylån puolella, eivätkä kittiläläiset voineet esittää sen suhteen mitn vaateita. Se ei kuitenkaan ollut rajapaikka. Periaatteessa on mahdollista, että Lismajoen latvalla tarkoitettiin Ivalojoen varrella olevaa Lismalattavakuolpuna ja -jnk tai itse Ivalojoen pohjoispuolista Lismajokea,³¹⁵ joka nousee ylös Enontekiön tuntumaan. Muihin lapinkylien välisiin rajapaikkoihin nähden se on kuitenkin täysin ristiriidassa, ja varsinkin kun 1700-luvun alkuvuosien krjill Lismajoen todistettiin olevan Kittilän ja Inarin välinen rajajoki, jonka pohjoispuolella oli Inarin lapinkylä. Sekin tuntuu perin erikoiselta mritykselt; varsinkin kun rajaselvitysten yhteydessä ei mainittu ollenkaan keskeistä Ivalojokea, joka kuitenkin toimii vedenjakaja-alueen pvesistn.

Ratkaisuna täytyy olla, että vuosien 1736 ja 1737 krjill ei tarkoitettu nykyisin Inariin kuuluvaa Ivalojoen Lismajokea, vaan joko Kittilässä olevaan Lismajoen latvavett tai nykyisen Vuotson lähellä olevaa Lismajokea ja erityisesti sen sivupuroa Pikku-Lismajokea. Ympäristössä on myös runsaasti muutakin Lisma-nimistöä. Kittilässä sijaitsevan Lismajoen ongelmana on, että se sijaitsee syvällä Kittilän sisällä Kapsajoen ja Ounasjoen välimaastossa, eivätkä rajasuhteet mitenkn voineet risteytyä useita peninkulmia vakiintuneen Sodankylån ja Kittilän välisen rajan länsipuolelle. Lisäksi muutamat faktatiedot eivät sovi Kittilän kuten eivät myöskään Inarin Lismajokeen. Ensinnäkin Lismajoen latvapuro sijaitsi krjptksen mukaan Sodankylässä. Toisekseen kittillisill ei ollut mitn tekemistä kyseisellä alueella ja kolmanneksi Sompion lapinkylån rajapaikka tuli varsin lähellä Lismajoen latvapuroa – olihan Kntjnkn kupeessa oleva Kandawara kolmen kylån yhteinen rajapiste.

313 Sompion käräjät 1736, f. 647–648v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1737, f. 730–732v.

Svea Hovrätts arkiv. SRA. Vuoden 1737 rajajuttu on myös julkaistu J. Fellman III, bil. 29.

314 Olof Tresk 1642 ja Swabin ja Wallmanin kartta Västerbottenista ja Ruotsin lapinmaasta Hermelinin kartastossa 1796 (2005).

315 Näin Lismajoen sijoittaa esim. Viinanen 2006, s. 202.

Pikku-Lismajoen länsipuolella on vaara, jonka nimimuoto on peräti merkillinen: ”Oulan pöllimaa”. Houkuttelevaa on juontaa sen etymologia nimenomaan niemeen ”Ållanpånalla”, jonka pohjoispuolella on suuri vuoma. Vuotson seutu ei sijainniltaan kuitenkaan vaikuta sekään kovin todennäköiseltä vaihtoehdolta joskin mahdolliselta. Ehkäpä kiistanalaista Lismajokea ei ole säilynyt nykypäivän paikannimistössä. Mielenkiintoisena vaihtoehtona on pidettävä mahdollisuutta, että Ivalojoen vanha nimi olisi ollutkin Lismajoki, jolloin siitä tulisi luontevasti myös Kittilän ja Inarin välinen rajajoki Paaraskallasta ”ylöspäin”. Samoin lukuisat Ivalojokeen sitoutuneet Lisma-nimet saisivat selityksensä. Tosin muun muassa Olof Treskillä on jo vuoden 1642 Kemin Lapin kartassaan joen nimenä Ivalojoki (”Avila fluvius”).³¹⁶

Epäselvään rajankulkuun saadaan tukea Inarin ja Sompion sekä Sompion ja Sodankylän välisistä rajapaikoista. Inarin ja Sompion rajasta käytiin käräjiä vuonna 1727, jolloin viitattiin vouti Kiönick Perssonin johdolla vuonna 1630 tehtyyn rajasovintoon. Riitaa oli tullut 1720-luvun puolivälissä Lechtesskaidan hangaspaikasta, jonka sijainnista päätettiin tehdä katselmus. Seuraavilla käräjillä helmikuussa 1728 Lechtesskaida tuomittiin Sompion kylään ja Anders Persson Soackille kuuluvaksi. Paikalla tarkoitettiin nykyistä Lehtikaidan vaaraa Luttojoen eteläpuolella. Samalla vahvistettiin myös vuoden 1630 rajapaikat, jotka tulevat esille Sompion käräjillä vielä 1740-luvulla useita kertoja. Vuonna 1746 päätettiin pitäytyä edelleen vuoden 1630 mukaisessa rajankulussa. Rajapisteet olivat vuoden 1727 kärjäkirjauksen mukaan (suluissa vuoden 1746 kirjoitusasu) seuraavat: Somuskoit (Somus Kait) – Lupusälck (Lappusälk) – piulacksälck (Puilak sälk) – raudusälck (Raudon sälk) – Kylasälck³¹⁷ (ei mainittu) – pällkosälck (ei mainittu) – Satajänck (Sådäjäncka) – Kändejänck (Kändänjänckä), johon yhtyi Sodankylän raja.³¹⁸

Nykypaikannimiksi siirrettynä Sompion ja Inarin väliset rajakohdat olivat Suomujoki, tarkoittaen sen ja Luttojoen yhtymäkohdan aluetta, Luppovaara, Puilakkapää, Rautupää ja Sota-aapa, josta viimeinen piste tuli Kändejänkkään. Linja suuntautui siten lounaaseen nykyisestä Sodankylän ja Inarin kuntarajasta ja on tarkasti määriteltävissä. Kaksi vuonna 1746 käräjillä kirjaamatta jäänyttä paikkaa voidaan identifoida perustellusti Kiilopääksi ja Palkispääksi. Inarilaisten mukaan rajan itäinen päätepiste tuli olla Kiertämänsuussa eli Kiertämäjoensuussa, siis muutamien kilometrien verran Suomojoensuusta etelään, mutta sellaiseen linjaukseen ei kuitenkaan päädytty.³¹⁹

Sompion ja Sodankylän miesten kesken oli pitkälistä riitelyä majavapaikasta Rossoija-nimisessä joessa tai purossa. Ensimmäisen kerran kiista nousi esille vuon-

316 Tresk 1642 (1928).

317 Voidaan lukea myös ”Kijlasälck”.

318 Sompion käräjät 1727, f. 254v–255v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1728, f. 313v–314. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1743, f. 799–803. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1744, f. 471–472. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1745, f. 788–792v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion käräjät 1746, f. 571–572. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Vuoden 1727 käräjät julkaistu myös I. Fellman III, s. 84–85. Vuoden 1746 Sompion rajajuttu on julkaistu J. Fellman III, bil. 30, mutta se ei ole suora kopio käräjätutusta. Niinpä siinä mainitaan kaksi rajapaikkaa Kyhlasälck ja Pulckasälck, jotka olivat jääneet kirjaamatta käräjätutussa.

319 Paikkojen identifioinnista Onnela 1995, s. 100 ja Viinanen 2006, s. 209–210.

Nattaset eli vanhastaan Sompiotunturit muodostivat Sompion lapinkylän pohjoisrajan. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

na 1665 Sompion käräjillä, jolloin päätettiin selvittää rajankulku kylien välillä. Seuraavana vuonna kyläläiset olivat ”justeeranneet” hyvässä hengessä sopimuksen laamanninoikeuden edessä, mutta vuonna 1680 oltiin jälleen asian tiimoilta istumassa käräjiä. Sodankyläläisten mukaan sompiolaiset olivat vastoin sopimusta olleet majavanpyynnissä heille ikaikoja kuuluneessa Rossoijan joessa. Seuraavassa jutussa sompiolaiset puolestaan valittivat, että sodankyläläiset kalastivat heidän rajojen sisälle kuuluvassa Räjäjä-nimisessä pikkujoessa. Käräjäpäätösten mukaan Rossoija kuului Sodankylään, mutta Räjäjän sijainnista tuli suorittaa katselmus. Tämän perusteella kyse oli siis kahdesta eri joesta.³²⁰ Rossoijalla tarkoitettiin Koitelaisenkairasta pohjoiseen sijaitsevan Ruosselän tuntumassa olevaa pientä Ruosshaaran jokea.³²¹ Vuoden 1681 Sompion käräjillä päätettiin, että Rojāja (jutussa kir-

320 Sompion käräjät 1665, f. 567–567v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion, Kemikylän, Kuolajärven ja Kitkan ja Maanselän käräjät 1680, f. 457v–459, jossa todetaan 4.3.1666 tehty laamanninoikeuden päätös. Vuoden 1680 käräjiltä on Rossoijan juttu julkaistu J. Fellman III, bil. 23 ja Räjäjän juttu I. Fellman III, s. 21. Vrt myös Onnela 1995, s. 96 sekä viite 24, jossa hän yhdistää joet samaa tarkoittavaksi. Samoin tekee Viinanen 2006, s. 300.

321 Paikan identifioinnista Onnela 1995, s. 97.

joitusasuna on myös Råjåja) jaetaan puoliksi siten, että sompiolaisille tuli joen yläosa ja vastaavasti sodankyläläisille alaosa.³²²

Kun Råjåjan kiista saatiin ratkaistua, kylien välille puhkesi 1700-luvun alkuvuosina uusi riita Tankajoen alueella. Kyse oli ennen kaikkea seudulla olleen majava-paikan pyyntioikeuksista. Vuonna 1714 ongelmia selvitettiin Sodankylän käräjillä, jolloin katselmusmiesten tehtäväksi annettiin selvittää Råjåjan tarkka jako sompiolaisille ja sodankyläläisille. Nyt siis puhuttiinkin Råjåjasta Tankajokeen rinnastuneena. Vasta vuonna 1716 voitiin antaa rajankulusta päätöksiä. Tankajoella ollut majavapato kuului Sompion kylään. Tuolloin päätöksen pohjana oli vuoden 1666 laamanninoikeuden ratkaisu, jonka rajapaikat myös lueteltiin vuoden 1716 käräjillä. Lopullisesti raja hyväksyttiin vuonna 1717, jolloin asiaa selvitettiin perusteellisesti edellisvuonna uskottuna miehenä katselmuksen tehneen kittiläläisen Johan Mattsonin johdolla. Rajankäynti oli aloitettu joelta Litonennen vieressä, ja josta oli kuljettu Rossälkään, sieltä seuraavaan paikkaan nimeltä Biörnsälk, sieltä luotesen Tangaap-nimiselle paikalle (”alt i wästernorr”), sitten oli menty Tankajoen yli (Tangajockj) ja kiivetty Kariswara-nimiseen vaaran päälle. Sieltä kylien edusmiehet olivat osoittaneet Kandowarast-nimisen paikan ja kertoneet, että siellä yhtyivät Sompion, Sodankylän ja Inarin rajat. Johan Matssonin mukaan Tanka-aavan (siis Tangaap) kohdalla, josta he olivat ylittäneet Tankajoen ja johon oli laitettu rajamerkki, oli Kandowarastiin matkaa yksi peninkulma tai puolitoista peninkulmaa. Sodankyläläiset mielestä raja teki tällä välillä puolikuun muotoisen kaarroksen Sompion suuntaan, mutta sompiolaisten mukaan raja kulki suorassa linjassa niin kuin muidenkin rajapaikkojen välillä. Lyhyen neuvottelun jälkeen päästiin sovintoon ja rajan suoraan linjaan.³²³

Rajankäyntiselostus oli seikkaperäinen ja antaa mahdollisuuden määrittää ongelmallisen Kandowarastin kolmen kylän rajapaikan sijainnin. Huomattava on, että rajankäynnissä ei kuljettu kuitenkaan koko rajalinjaa eteläosasta lähtien, vaan keskeistä oli selvittää ongelmalliset alueet kylien pohjoispäässä. Rajalinja myös eteni etelä-pohjoissuunnassa, kuten käräjäjutuista yksiselitteisesti käy ilmi: ”linja oli suuntautunut luoteseen”. Vuosien 1716 ja 1717 kirjausten mukaan Sompion ja Sodankylän väliset rajapaikat olivat:

1716	1. määrittely 1717	2. määrittely 1717
Sadaap –	Litonenne (viereinen joki) –	Litonenne
Rofwafwi –	Rossälk –	Biörnsälk
Sox Soar –	Biörnsälk –	Rajaåija
Kitteläne ³²⁴ –	Tangaap ja Tangajockj –	Panahaut
Rossälk –	Kariswara –	Kariswara
Tangaap –	Kandowarast	Kandawara
Koddewarast		

322 Sompion käräjät 1681, f. 579v–580. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

323 Sodankylän käräjät 1714, f. 351–351v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1716, f. 631v–632. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1717, f. 116v–117v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

324 Kirjoitusasu on osittain epäselvä. Nimi on luettu myös muodossa ”Kittenäne” (Korpiaakko 1983 I, s. 149), joka on kuitenkin virheellinen, sillä nimessä on varmasti l-kirjain, muodossa ”Kittelnäinen” (Onnela 1995, s. 97) sekä muodossa ”Kittelnänee” (Joona 2006, s. 78, viite 177). Ilmeisin kirjoitusmuoto on kuitenkin ”Sox Soar och till Kitteläne, Rossälk...”

Luettelosta on helposti identifioitavissa Rossälk, joka tarkoittaa Ruosselkää. Sen lähetyvillä ollut Rossoija kuului vuoden 1680 päätöksen mukaisesti Sodankylään. Samoin nimiluetteloista on varmuudella tunnistettavissa Tankajoki, josta osa oli Sompion puolella, koska käräjillä tuomittiin joessa sijainnut majavapato sompionlaisille. Tankajoen ja Ruosselän välillä oli puolestaan Biörnsehkä. Mielenkiintoinen ilmaisu on vuoden 1716 käräjätutussa se, että kylien kesken olisi kiistelty vuosikausia nimenomaan Tangaapan rajapaikasta. Vuoden 1714 käräjillä puhuttiin sen sijaan Räjäjän kiittelystä jaosta ja katselmuksen suorittamisesta rajan määrittämiseksi. Toisin sanoen Räjäjä täytyi sijaita Tangaapan tuntumassa. Tämän päättelyn vahvistaa myös vuoden 1717 rajaluettelot, jossa Rajaoja sijaitsi Biörnsehkän ja Karisvaaran välissä, kun toisessa luettelossa Biörnsehkän ja Karisvaaran välillä oli Tangaap.

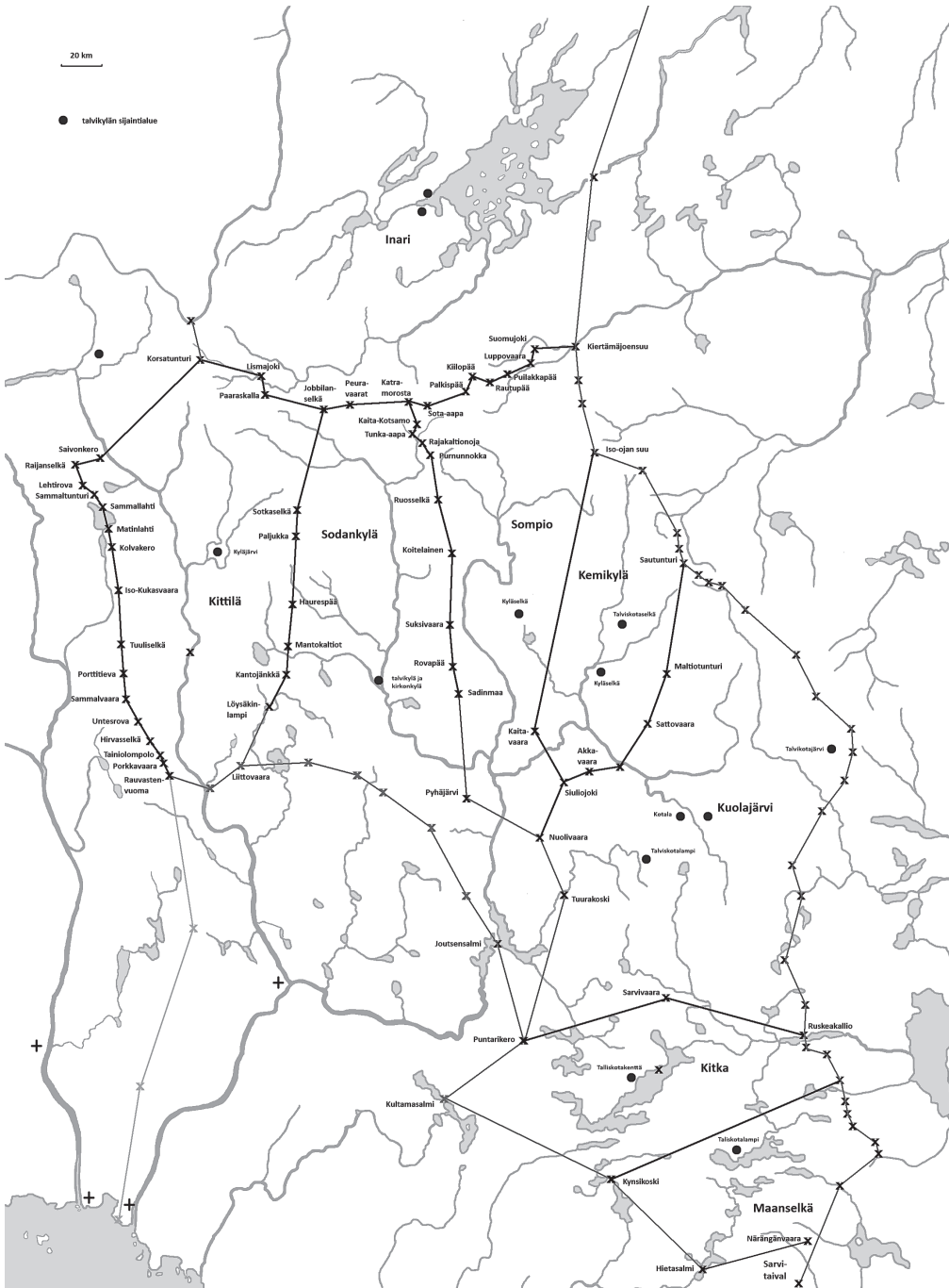
Huolimatta muutamista varmoista kiinnkohdista jää Sodankylän ja Sompion välisten rajapaikkojen täsmällinen sijainti osin epävarmaksi. Joka tapauksessa rajalinja eteni Kitisen ja Luiron välisellä vedenjakajalla Tankajoen seudulle saakka. Luetteloiden paikannimistä Sox Soar viittaa alkuosastaan nimeen Suksi. Kitteläne on tulkittavissa vedenjakajan huomattavaksi maisemanhallitsijaksi Koitelaiseksi, jolloin Sox Soar olisi sen eteläpuolella niin ikään vedenjakajalla sijaitsevan Suksivaaran alue. Sieltä reilun peninkulman verran etelään nykyisen Pelkosenniemen ja Sodankylän rajalla on Rovapään vaara, joka sopisi hyvin nimimuodolle Rofwafwi. Sieltä puolestaan jonkin matkan päähän etelän suuntaan sijoittuisi Sadaap eli jokin seudun aapasoista. Sellaiseksi voisi määritellä esimerkiksi Rovapäätä vajaan peninkulman päässä nykyisen Sadinmaan vierellä olevan aapasuon, jonka pohjoispäässä on myös Kolmenkylänlehto sekä nykyisinkin kolmen kunnan raja Nuolivaarassa.

Koitelaisesta reilun peninkulman verran pohjoiseen sijoittuu luontevasti Ruosselkä, josta pohjoiseen edettäessä tullaan nykyisen Vuotson kylän alueelle. Kiistelty Räjäjä kirjoitettiin myös muodossa Rajaäija, joksi sopii hyvin Tankajoen sivupuro Rajakaltionoja. Se suuntaa kulkunsa koillisesta kohti Tankajokea, joten ojan yläosan kuuluminen Sompioon olisi ollut myös luontevaa. Tankajoesta ja Rajaojasta etelään sijaitsi Biörnsehkä, joksi sopisi hyvin nykyinen Purnunokka. Vuoden 1717 rajankäytiselostuksen perusteella Rajaoja oli Tankajoen ja Tanka-aavan tuntumassa, joten Tanka-aapa täytyi tarkoittaa nykyistä Tunka-aapaa. Sen vierellä sijaitsi puolestaan Kariswara, jonka laelta näkyi reilun peninkulman päässä ollut Kandawarast.³²⁵ Sen verran korkea vaara on joko Sammakkoselkä mutta todennäköisemmin nykyinen Kaita-Kotsamo Purnumukan ja Sota-aavan välissä. Kaita-Kotsamon ja Tankajoen lähetyvillä on myös Paanne-nimistöä (Pannejänkä, -jängänmukka, -jängänmaa), jotka voisi yhdistää vuonna 1717 esiintyvään erikoiseen Panahaut-nimeen.

Kaita-Kotsamosta ja yleensäkin Tankajoen rajapaikan tuntumasta peninkulman verran pohjoiseen sijaitsee Katramorostan vaara, joka sopii erinomaisesti tarkoitta-

---

325 Esim. Viinanen tulkitsee Kandawaran mielivaltaisesti nykyisin Kittilän ja Enontekiön rajalla olevaksi Uurrekarkiaksi, eli noin 50 kilometriä rajankäyntiasiakirjan perusteella määrittävästä paikasta länteen. Erityisesti juuri tämän määrittelyn perusteella Viinanen on kuitenkin luonut ”muinaiset lapinkylien valtarajat”. Ks. Viinanen 2006, s. 204.

Kemin Lapin lapinkylien väliset rajapaikat ja -linjat 1600- ja 1700-luvun käräjätietojen perusteella. Kartta: Matti Enbuske.

maan vedenjakajavaarana Kandawarastia. Se sopii hyvin myös edellä esitettyyn Inarin ja Sompion väliseen rajapaikkojen ketjuun, sillä määrittelyjen mukaan kylien rajan päätepiste sijaitsi länsipuolella Sota-aapaa, siis juuri Katramorostan seudulla. Nimen loppuosa pitää sisällään saamen kielen marast-sanan eli koivuvaaran, joka inarinsaamassa on muodossa morost. Vihjeen Katramorostan taustaetymologiaan antaa vuoden 1716 käräjäjutun nimimuoto Koddewarast, jonka alkuosa pitää sisällään saamen kielen peuraa tarkoittavan sanan kodde (godde). Inarinsaamassa variantit ovat myös koddoo tai kaareeh,³²⁶ joten inariksi vaaran nimimuoto voisi olla myös Koddoo-morost tai Kaareehmorost. Olof Treskin vuoden 1642 kartasta lähtien yhtenä Inarin ja Sodankylän–Sompion välisen vedenjakaja-alueen vaarana mainittiin ”Kyriotwara”,³²⁷ joka sijaintinsa puolesta sopii nimenomaan Katramorostaksi.

Sodankylän ja Sompion välinen raja voidaan määrittellä varsin ilmeisenä etelästä pohjoiseen seuraavasti:

Sadinmaa (-aapa) – Rovapää – Suksivaara (-saari?) – Koitelainen – Ruosselkä – Purnunokka – Rajakaltionoja – Tunka-aavan ja Tankajoen yhtymäkohta – Kaita-Kotsamo – Katramorosta.

Vuonna 1767 käräjillä määrättiin sodankylälaisten osuudet talvitien kunnossapidossa, jolloin Pekka Pelkonen sai hoidettavakseen Kitisen alajuoksulla matkan Horsmaniemestä Kitisenkosken alapuolella olleelle suurelle kivelle, joka oli myös Sompion kylän rajapaikka. Rajalinja oli siis olemassa myös edellä hahmotetun Sadinmaan eteläpuolella Kitiseen, ja kuten käräjillä 1720-luvun alussa todettiin, myös joen eteläpuolinen Pyhäjärvi kuului Sodankylään.³²⁸

Kolmen lapinkylän rajapisteen sijoittaminen Katramorostaan merkitsee myös sitä, että Inarin ja Sodankylän vaikeasti identifioitava rajalinja kulki vedenjakaja-alueella liki nykyistä kuntarajaa. Peuravaaralla tarkoitettiin Katramorostan länsipuolista vaaraa, josta puolestaan lännen suuntaan oli Lismajoen latvapuro ja Vittavuoma. Purrovaaralla tarkoitettiin mitä ilmeisimmin Peuranippaa tai sen ympärillä olevia Peura-nimisiä vaaroja. Mahdollista toki on, että rajaluettelon Peuravaara oli nimenomaan nykyisinkin Palo-Peuravaarana tunnettu paikka vedenjakaja-alueella, eikä parin peninkulman matkalle idän suunnan Katramorostaan tarvittu tarkempia määrittelyjä.

326 Algu-tietokanta, kaino.kotus.fi/algus; Mattus, Mitä paikannimet kertovat. www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=76939&lan=FI.

327 Olof Tresk 1642, jossa maanselän vedenjakaja-alueelle on piirretty 40 vaaraa kuvaamaan jakolinjaa. Kyriowara on kuvattu numerolle 12. Ks. myös Swabin ja Wallmanin kartta Västerbottenista ja Ruotsin lapinmaasta Hermelinin kartastossa 1796 (2005).

328 Sodankylän käräjät 1720, f. 169v–171. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1722, f. 460v–461. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1767. I. Fellman III, s. 189.

Sodankylän Pyhätunturista muodostui Lapin ja Lannan rajaseutua 1600-luvun loppupuolella. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

ITÄISTEN RAJALINJOJEN ETENEMINEN

Kemikylän rajoista on niukasti tietoja lähteissä. Sompion vastaisesta rajasta olivat kylien asukkaat sopineet niin osuvasti, ettei niistä syntynyt käräjille saakka vietyjä kiistoja. Vasta vuonna 1750 Sompion ja Kemikylän käräjillä valitti nimismies Hannu Nousu kemikyläläisten puolesta sompiolaisten peuran- ja majavanpyynnistä

Kaitawara ja Kyräjockj -nimisissä paikoissa, jotka Nousun mukaan olivat Kemikylän puolella. Mitään dokumenttia kylien välisestä rajasta ei tuolloin ollut, joten käräjillä määrättiin selvitettäväksi seuraavaan vuoteen mennessä vanhat suullisesti sovitut rajapaikat.³²⁹ Ei sitä kuitenkaan käräjillä enää selvitetty. Kaitavaaralla tarkoitettiin mitä ilmeisimmin nykyisin Pelkosenniemen ja Savukosken raja-alueella sijaitsevaa Kaitavaaraa hieman Kemijoen pohjoispuolella.

Vuoden 1740 käräjillä määriteltiin Sompion ja Kemikylän itäiset rajapaikat Venäjää vastaan, ja tuolloin kylien yhteinen itäinen rajapiste oli Isoäjansuu. Se sopii hyvin tarkoittamaan nykyistä Iso-ojaa Sokostin ja Talkkunapään eteläpuolella lähellä Savukosken ja Sodankylän kunnanrajaa. Sieltä rajalinja kulki suoraviivaisesti Luiron ja Kemijoen välisellä vedenjakajalla lounaaseen kohti Arajärveä, joka kuitenkin kuului Sompion kalavesiin, ja päättyi edellä hahmotetun Kaitavaaran tuntumaan ennen Luiroa. Raja noudatteli täsmälleen Göran Wahlenbergin vuonna 1804 piirtämän kartan linjausta.³³⁰ Kaitavaarasta Sompion ja Kemikylän välinen raja meni etelän suunnassa Siuliojoen latvalle ja päättyi Karasinvaaraan, jossa yhtyi myös Kuolajärven raja.³³¹

Sompion ja Kemikylän itäinen rajalinja noudatteli vuoden 1595 Täyssinän rauhansopimuksen mukaista valtakunnan rajaa, joka puolestaan pohjautui lapinkylien keskinäisiin rajoihin. Vuoden 1740 lapinkylien käräjillä läpikäytiin rajankulkua valtakuntien välillä. Inarissa viitattiin vuoden 1672 käräjäselytykseen. Inarin, Sompion ja Venäjän Suonikylän yhteinen rajapiste oli Kiertämäjoensuussa, josta Inarin itäraja nousi Paatsjoelle. Sieltä se kääntyi länteen Näätämöjoelle, kaarsi Iijärven ja Bealdoaivin pohjoispuolitse Inarijoelle ja nousi virtaa pitkin Peltotunturin tuntumaan Peltojärven lapinkylää vasten. Sompion itäraja eteni puolestaan Kiertämäjoensuusta Alempaan Kiertämäjärveen, sieltä Ylempään Kiertämäjärveen ja Isoojalle eli Talkkunapään tuntumaan. Kemikylän itäraja jatkui Iso-ojalta, eli lapiksi Torrwäi, kohti Korvaa (Korvatunturi), joka oli lapin kielellä Pelja, sieltä Nuorttijokeen (Notijockj) ja Nuorttitunturi (Noti Tunduri), Ylä-Nuorttijoien latvoille, (Noti Elfz Ladwa), Hirvastunturiin ja päätyn Sauoivaan eli Sautunturiin (Sawo Tunduri). Sieltä alkoi Kuolajärven lapinkylä.³³²

Kuolajärven itäraja eteni Sautunturista seuraavasti: Rackastunduri eli Rackswara – bäcken Sangars ursprung – mitt öfwer Leppetunduri eller Leipatunduri – foten af fiället Raukelempä eller Raukelem Oifwi, joka jää Venäjän puolelle – Sari-kumpi (lapiksi Suola Kuosack) – Watunentunduri (lapiksi Nierroifwi), joka jää Ruotsin puolelle – Rysska Orrajerfwi – Avilampi eli Wuoskojauri – Koddojerfwi sari – bäcken Elnia wid forssen Kensarifwa – Korkiawara – bäcken Kutsia wid Karjalareifwa – Järgeten Kumpu – et litet sund Sussisalmi (lapiksi Hucki Tiolmi) som löper emellan två träsk vid namn Siepjerfwi – mit på en Klippa eller högsten på

329 Sompion ja Kemikylän käräjät 1750, f. 543v–545. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

330 Wahlenberg 1804.

331 Malmgren I 1870, n:o 37: Julku 1968, s. 46; Onnela 1995, s. 105.

332 Inarin käräjät 1740. I. Fellman III, s. 144–145 ja J. Fellman III, s. 714; Sompion käräjät 1740. I. Fellman III, s. 145–146; Kemikylän käräjät 1740. I. Fellman III, s. 147–148; Kuolajärven käräjät 1740. I. Fellman III, s. 149. Ks. Onnela 1995, s. 105 ja Enbuske 2003a, s. 148. Yksityiskohtaisesti Inarin rajoista ks. Viinanen 2006.

norra sidan träsket Panajerfwi wid namn Ruskiakalli. Sieltä alkoi Kitkan raja Venäjää vastaan. Kyseisellä rajalla ei ollut käräjätodistelun mukaan ollut koskaan rajamerkkejä mutta kylien välillä ei myöskään minkäänlaisia riitoja. Rajapaikat on identifioitavissa helposti seuraavalla tavalla: Sautunturi – Sankarijoen latva – Rakitsainen – Leivoiva – Raukkelmoiva Norrenjoen varrella – Saarikumpu – Vaatsimenlakkaoiva – Ahvenjärvi (lapin vuosko on ahven) – Kutujärven saari – Eniänjoen Känsäniva – Kutsajoen Karjalanniva – Järjetön(vaara) Tuulijärven Sulkajärven itäpuolella – Hukkasalmi eli Susisalmi Ison ja Pikku Sieppijärven välissä – Paanajärven Ruskeakallio.³³³

Vuonna 1741 selvitettiin Kuusamon käräjillä Kitkan ja Maanselän rajaosuutta. Ruskeakalliolta linja jatkui Paanajärven ylitse Selkäjokeen ja Komettovaaraan ja suorana Tavajärven Karkulampeen. Sieltä jatkui Maanselän eli Kuusamon itäraja Ukontunturien Palovaaraan ja Poika-Ukkosen eteläpuolelle Possosiiraan, sieltä Enojärven kaakkoispuolelle Pukinajärveen ja Isä kårmasanjerfwiin eli Korsamojärvistä suurimpaan Pirtti-Korsamoon päätyen ”pieneen järveen nimeltä Päusejärfwij”, jolla tarkoitettiin Pesäjärveä eli Pesä-Kormasta. Kuolajärvinen Lasse Räisänen oli aiemmin asunut Kuusamossa ja kertoi käräjillä, kuinka hän oli kuullut vanhalta Maanselän lappalaiselta Matz Ikäpäivänpojalta, että raja jatkui Pesäjärveltä Mäntykoskeen. Sillä tarkoitettiin mitä ilmeisimmin Pistojoen Reppanaa. Sieltä linja eteni käräjätietojen mukaan Sarvitaipaleeseen, josta alkoi Pohjanmaa. Linja noudatteli kokonaisuudessaan varsin pitkälle vuoden 1940 valtakunnan rajaa.³³⁴

Lapinkylien välisistä rajoista myös Kuolajärven ja Sompion–Kemikylän osuus on tarkasti selvitettävissä, vaikka sen yksityiskohtainen määrittely tehtiinkin vasta vuosien 1794 ja 1795 aikana. Tuolloin kyse oli jo Sodankylän pastoraatin rajasta Oulun läänin puoleisen Kuolajärven kanssa. Sen todettiin etenevän seuraavasti: Kultamalammen vaara (tarkoittaen nykyisen Hirviselän vaaraa Kemijoen itäpuolella) – Rovavaara – Vuotosjoen Vuotoksenselkä – Karasinvaara – Vuotoksen vanteet – Näätäkumpu – Tavajärven harju – Ulmajavaara – Sattovaara – Kaitajänkä – Maltiotunturi – Leipäpureman selkä – Jäkäläharju – Ahmatunturi – Härkätunturi – Nuorttitunturi.³³⁵ Itäinen päätepiste oli siten siirtynyt reilun peninkulman verran pohjoiseen verrattuna vuoden 1740 valtakunnan rajan määrittelyn Sautunturista. Vuosien 1794–95 rajalinja noudattelee täsmälleen nykyistä Sallan, Pelkosenniemen ja Savukosken välistä rajaa.

Edellä esitetty raja noudatti pääpiirteissään vanhaa Kemikylän ja Kuolajärven lapinkylien välistä linjaa. Asia käy selville oikeastaan ainoasta kylien kesken puhjenneesta rajariidasta vuosina 1732 ja 1733, kun kemikyläläiset syyttivät Kuolajärven onkamolaisia majavanpyynnistä Siuliavuono-nimisessä (”båfwer Wuono Siulia”) paikassa. Juuri tuolloin, vuoden 1732 käräjillä todettiin, että Kemikylä oli

333 Kuolajärven käräjät 1740. I. Fellman III, s. 149–150. Rajapaikkojen identifionnista erit. Julku 1987, s. 378. Vuoden 1740 linjaus ei poikkea juurikaan vuonna 1729 Kuolajärven käräjillä esitetystä rajankulusta, vaikka siinä rajapaikat ovat osin toisia kuin vuonna 1740. Ks. Kuolajärven käräjät 1729. I. Fellman III, s. 90–94 sekä Julku 1987, s. 387–389. Julku katsoo, että rajamäärittelyt noudattelivat jo vuoden 1595 Täyssinän rauhan rajalinjauksia.

334 Kuusamon käräjät 1741. I. Fellman III, s. 150–151; Julku 1987, s. 378–380.

335 Julku 1968, s. 46.

aikoinaan muodostettu Sompion, Kuolajärven ja Kitkan kylistä. Silloin rajapainaksi oli sovittu Tenniöjoki (”Telliö Elfwen”) ja Maltiojoki (”Maltajocki”). Tenniöjoella rajakohta on sijainnut Tavajärven eteläpäässä, sillä järven tuntumassa ollut Nousun asuinpaikka kuului Kemikylään. Samalla kemikyläläiset totesivat, että puolet Vuotosvuonosta (”Votusvuono” eli Vuotosjoki) oli kuulunut ikimuistoisista ajoista lähtien heidän kylänsä alueeseen. Se oli kutakuinkin myöhemmän rajalinjan mukaista, mutta sieltä hieman koilliseen Ison Akanjoen ja Akkavaaran alueen katsottiin kuuluvan puoliksi kummallekin kylälle. Kemikylää oli Akanjoen alaosa ja Akkavaaran pohjoispuoli (”yläpuoli”), ja vastaavasti eteläpuoli sekä joen latva-vedet olivat Kuolajärveä.³³⁶ Siellä rajalinja poikkesi pohjoisemmaksi kuin se 1790-luvulla määriteltiin.

Vuoden 1732 Kuolajärven käräjillä vahvistettiin myös lapinkylän jako kolmeen siitaan, eli Onkamons, Tenniöjärven ja Sonkajärven kyläkuntaan, joista Onkamons ja Tenniöjärven välille määriteltiin myös raja. Kyse ei kuitenkaan ollut tuolloin aivan tuoreesta rajasta, sillä sen kulkua olivat selvittäneet kaksi vanhaa lapinmiestä, 75-vuotias Ivar Andersson Onkamosta ja 67-vuotias Johan Millo Tenniöjärveltä. Raja alkoi idästä Kuolajärven Sarvilahden keskeltä edeten Kolsanlammelle (Kolsajerfwi), Sallajoelle (Sallajerfwi Jockj), jonka kahden pienen Sallajärven välissä oleva koski oli rajakohta. Joen yläosa oli Onkamoa ja alosa Tenniöjärveä. Sieltä siitaraja kaartui Ahmaselän (AhamaSälcke) kautta Siikalammelle (Sikalambij), tarkoittaen mitä ilmeisimmin vanhan Kuolajärven kirkonkylän pohjoispuolella ollutta Siikaojan latvalampea, ja päätyen Taivalselän (TaiwalSälcke) kautta Tavajärven eteläpäähän (Tawajerfwipää). Siinä yhtyi myös Kuolajärven lapinkylän ja Kemikylän välinen raja.³³⁷ Kuolajärvestä itään ei siitojen välisestä rajasta mainittu mitään, joten on oletettavaa, että pohjoisen Sonkajärven kyläkunta kattoi koko Tuntsajoen alueen, siis myös itäisen osan Kuolajärven lapinkylästä.

Kemikylän ja Kuolajärven väliseen rajakysymykseen palattiin vielä vuonna 1764, kun kylien välillä tehtiin selkoa, kummalla oli oikeus pyytää majavia Ritavaarankosken (”Ritawarakoski”) tuntumassa. Käräjäpäättöksen mukaisesti kuolajärvisien pyynti rajoittui kosken yläpuolelle ja kemikyläläisillä alapuolelle.³³⁸ Siten koskipaikka täytyi sijaita Maltiojoessa nykyisen Ritavaaran, Palo-Ritavaaran ja Ritavuotson pohjoispuolella, siis Ulmaja- ja Sattovaaran välissä, josta kulkee nykyisinkin Savukosken ja Sallan kunnanraja. Vanhimmaksi rajalinjaksi Kemikylän ja Kuolajärven osalta hahmottuu käräjätietojen perusteella jo 1500-luvulla kyläjoen yhteydessä sovitut paikat Siulia- ja Vuotosjoki – Akkavaara – Tenniöjoki – Maltiojoki – Sautunturi. Länsipäästään Kuolajärvi rajoittui vanhastaan Kemijärveen, mutta Kemijärven kylän syntyessä ja 1600-luvun lopun lapinrajan selvittelyjen yhteydessä rajalinja vetäytyi idemmäs. Nuolivaarasta tuli kylien yhteinen rajapiste, josta Kuolajärven ja Kemijärven välinen raja eteni etelän suuntaan niin, että Kursujärvi

336 Kuolajärven käräjät 1732, f. 408v–411. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Julk. myös I. Fellman III, s. 101–103; Kuolajärven käräjät 1733, f. 925–926v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Ks. myös Onnela 1995, s. 101–103 ja Joono 2006, s. 83–84.

337 Kuolajärven käräjät 1731, f. 883v–884. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Karttatietoina on käytetty Suomen Yleiskarttaa 1916, B4 (Kuolajärvi-Sodankylä).

338 Kuolajärven käräjät 1764, f. 670. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Juttu on julk. myös I. Fellman III, s. 176–178.

ja sinne syntynyt asutus pysyivät Kuolajärven puolella. Jonas Geddan rajaselvityksessä vuodelta 1678 rajapaikka sijaitsi Käsmänjoen Tuurakoskessa eli siis Kur-sujärven tuntumassa. Vuonna 1687 lapinmiesten mukaan rajapaikka oli Kemijärven Joutsensalmen jälkeen etelän suunnassa Puntarikerolla eli nykyisen Palotunturin kohdalla.³³⁹ Sen lähetyvillä kulkee yhä nykyisinkin Posion ja Kemijärven kuntaraja.

Kuolajärven tapaan myös Kitkan lapinkylä ulottui vanhastaan Kemijärveen saakka, mutta raja vetäytyi 1600-luvulla idän suuntaan. On pidettävä varsin selvänä, että vanha länsiraja kulki Puntarikeron kautta Simojärven Kultamasalmeen, Kynsijärven ja Kostonjärven välisessä joessa olevaan Kynsikoskeen, jossa ilmeisesti oli myös Kitkan ja Maanselän kylien rajapaikka, ja sieltä Irnijärven Hietasalmeen. Siellä sijaitsee nykyisinkin Kuusamon kunnanraja. Raja päättyi Venäjän-vastaiseen Närängävaaraan, joka sijaitsee peninkulman verran Sarvitaipaleesta pohjoiseen. Sen sijaan maanmittari Claes Claessonin vuonna 1650 piirtämässä kartassa Kajaanin läänistä on ”Yli-Iin pitäjän” ja Kajaanin välinen itäinen rajapiste vedetty Iivaaraan saakka, eli reilun peninkulman verran Närängänvaarasta pohjoiseen. Ilmeisesti kartan linjaus oli seurausta Täyssinän rauhansopimuksesta, jossa rajalinja määriteltiin nimenomaan Iivaaraan saakka. Claes Claessonilla on kuitenkin ensimmäinen varsinainen rajapyykki piirretty Sarvitaipaleeseen,³⁴⁰ joka oli sittemmin 1740-luvulta lähtien Kuusamon pitäjänä eteläisenä rajapiteenä.

Vuonna 1739 valittivat Kuusamon pitäjän talonpojat, että Kemijärven asukkaat kalastivat laittomasti Kitkan kylään kuuluneessa Suolijärvessä. Se oli vahvistettu jo vuonna 1691 kitkalaisten nautintaan. Kruununvouti Anders Hackzell selvitti kysymystä 1740-luvun alkupuolella ja tiedusteli muun muassa vuoden 1745 käräjillä Kuolajärven asukkailta, kuuluiko Suolijärvi Kitkan ja Kuusamon rajojen sisälle: ”huru wida Solajerfwi trask inom Cusamo rå må wara beläjen eller icke”. Lautamiesten mukaan järvi oli lapinrajan sisäpuolella ja kuului Kitkan kylään, mutta Kemijärven asukkailla oli ollut kitkalaisten lupa kalastaa järvessä. Edelliskäräjillä 1738 katsottiin kuusamolaisten järvikalastuskiistan yhteydessä, että raja eteni Sarvitaipaleesta Hietasalmeen. Näkemys perustui vuoden 1687 käräjillä esitettyyn rajankulkuun.³⁴¹ Suolijärven asema on mielenkiintoinen, sillä vielä vuonna 1673 olivat Kemin pitäjän asukkaat todistaneet, että järvi sijaitsi peräti 12 peninkulman päässä lapinrajasta pitäjän puolella. Tuolloin ei kitkan lappalaisella Anders Hanssonilla ollut mitään asiaa järvelle.³⁴² Kemiläisten näkemys perustui luonnollisesti siihen, että lapinraja kulki Kitkan Lososaareen.

339 Lapinrajan rajapaikkojen identifiointi Julku 1968, s. 12–18.

340 Geographisch afrijtningh öfwer Caijaneborgz lähn sampt Öfwer Iiä sochn... Aftagit Anno 1650 Claess Claesson. KA MH 107. Julk. mm. Vanhojen karttojen Suomi 1984, n:o 35.

341 Kuusamon ja Kitkan käräjät 1738, f. 592–617. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon ja Kitkan käräjät 1739, f. 510v–534v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon käräjät 1745, f. 805v–806. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuolajärven käräjät 1745, f. 824v–825. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Kuusamon rajoista erityisesti Ervasti 1978, s. 188–191. Ks. Joona 2006, s. 88–89. Lapinrajan rajapaikkojen identifiointi ks. myös Julku 1968, s. 18–19, jossa Hietasalmen määrittely on epätarkka, sekä Virrankoski 1973, s. 506–507.

342 Kemin tk 1673, f. 409v. KA rr13.

Kemin Lapin itärajan kulku 1700-luvun tietojen mukaan. Kartta: Matti Enbuske Julkun 1987 mukaan.

Vanha Kitkan ja Kuolajärven lapinkylien välinen itäinen rajapiste sijaitsi Paanajärven Ruskeakalliolla, joten voidaan arvioida, että Paanajärveen laskeva Oulankajoki oli kylien välistä rajaseutua. Vuonna 1792 todettiin Kuusamon Kallungin kylän pohjoispuolella olevan Sarvivaaran sijaitsevan juuri pitäjän rajalla.³⁴³ Asutustietojen perusteella Hirvasjärvi ja -vaara kuuluivat riidattomasti Kuolajärveen, kun taas nykyisen Posion Maaninkavaara oli Kitkan kylää. Rajalinja nousi esille Kuolajärven käräjillä vuonna 1729. Kitkalainen Petteri Maaninka vetosi käräjillä aiempaan, vuonna 1721 tehtyyn päätökseen, jonka mukaan Karhojerfwi, Rytijerfwi ja LaduaJerfwj kuuluivat Kitkan lapinkylään. Toisaalla jutussa todettiin myös, että kitkalaisten aluetta olivat Keukenä, Rytj, Ladua ja Sarijerfwj ”med andra små

343 Sarvivaarasta eli vuoden 1792 käräjillä Sarvikankaasta ks. Ervasti 1978, s. 194.

wikar”.³⁴⁴ Nimistä on helppo identifoida Karhujärvi, Rytijärvi, Latvajärvi ja Saarijärvi, jotka kaikki sijaitsevat nykyisen Posion puolella ja aivan Sallan vastaisella rajalla. Rajan katsottiin siten kulkevan Karhujärven ja Kemijärven välillä sijaitsevalle Puntarikerolle eli Palotunturiin.

Ilman suurempaa erehtymisen vaaraa voidaan todeta, että Kuolajärven ja Kitkan lapinkylien vanha rajalinja kulki Palotunturista Karhujärven pohjoispuolitse Ritakorkiaan ja Oulankajokea myötäillen Paanajärvelle. Kuusamon talonpoikaisasutuksen eteneminen painoi kuitenkin 1700-luvulla rajan koilliskulmaa pohjoisemmaksi siten, että Liikasenvaara, Paanajärvi ja Sovajärvi tulivat osaksi Kuusamon pitäjää. Ilmiö oli vastaava kuin oli tapahtunut Kemijoen yläjuoksulla 1500- ja 1600-luvulla. Näin rajalinjan piirsi myös Göran Wahlenberg Kemin Lapin karttaansa vuonna 1804.³⁴⁵ Kokonaisuutena hänen karttansa kuvaa varsin täsmällisesti 1700-luvun kylien välisiä rajasuhteita, vaikka Inarin sisäisen kyläjaotuksen osalta rajanvedot eivät vastaakaan todellisuutta.³⁴⁶ Aivan selvästi Wahlenbergilla on täytynyt olla käytettävissään vanhat oikeuden päätökset ja sopimukset, joiden perusteella hän on voinut piirtää rajat. Hänen karttansa mukaisesti ja Hermelinin karttapohjalle on piirretty myös 1840-luvun alussa Valtiosihteerin virastossa Suomen Lapin kylien rajalinjat.³⁴⁷

Edellä olleiden käräjätietojen perusteella vanha, ainakin 1600-luvulta lähtien kulkenut lapinraja eteni Kemijärven Joutsensalmesta Puntarikerolle ja Kultamalsalmeen, mutta toisaalta käräjätutusta on selvästi havaittavissa, kuinka näkemykset ja maankäyttö olivat hämärtäneet käsityksiä tarkasta rajankulusta. Raja muuttuikin Kuusamon eteläosassa 1700-luvun loppupuolella jonkin verran, sillä Korpuanjärvet tulivat kuulumaan Pudasjärven sijaan Kuusamon pitäjään. Myös Posionjärvi ja Kitkajärvet jäivät Kuusamoon.³⁴⁸

Kokonaisuutena kaikkien historiallisten Kemin Lapin lapinkylien välille hahmottuvat johdonmukaisesti selväpiirteiset rajat, jotka ovat olleet olemassa ammoisista ajoista lähtien. Sinänsä tarkka rajankulun selvittäminen ei ole olennainen seikka tutkimustematiikan kannalta, vaan havainto, että rajat ovat olleet lapinkylien välillä. Ensimmäinen varmuudella tunnettu rajankulku ajoittuu kuitenkin vasta vuoteen 1602, mutta käräjätapauksista voi päätellä, että monet rajapaikoista olivat 1600-lukua vanhempia. Rajapaikat saattoivat kuitenkin muuttua aikojen kuluessa, ja asiakirjatietoihin tallentuneet määritykset heijastelevat lähinnä juuri 1500-luvun jälkeisiä aikoja. Varsinkin Kemin Lapin eteläosien rajasuhteet olivat 1600-lu-

344 Kuolajärven käräjät 1729. I. Fellman III, s. 93.

345 Wahlenberg 1804. Myöhemmin Upsalan yliopiston kasvitieteen professorina toiminut Göran Wahlenberg teki ainakin neljä tutkimusmatkaa Lappiin 1800-luvun alussa. Tuolloin hän teki pohjoisessa laajoja kasvitieteellisiä tutkimuksia, maantieteellisiä kartoituksia ja taloudellisia havaintoja. Työnsä tuloksena Wahlenberg julkaisi vuonna 1804 Kemin Lapista merkittävän taloudellis-maantieteellisen kuvauksen *Geografisk och ekonomisk beskrifning om Kemi lappmark i Vesterbottens höfdingedöme*, jonka yhteydessä ilmestyi myös Kemin Lapin kartta.

346 Esim. Voitto V. Viinanen pitää Wahlenbergin kartan rajoja ja maantiedettä niin pahasti virheellisenä, että koko kartta on arvoton. Ks. Viinanen 2006, s. 159. Asia on todellisuudessa juuri päinvastoin.

347 Karta öfver Norra delen Finlands Lappmark efter Hermelinska Chartaverken. Aktit 27–28/1841. Valtiosihteerin viraston arkisto Fa:324. KA.

348 Yksityiskohtainen rajatarkastelu Kuusamon osalta on Ervasti 1978, s. 188–197.

Valtiosihteerin viraston kartta Suomen Lapista vuodelta 1841. Karttaan on piirretty Göran Wahlenbergin vuoden 1804 mukaisesti vanhat lapinkylien rajat. Valtiosihteerin viraston aktit 27–28/1841. KA.

vulla käymistilassa ja vakiintuivat vasta 1700-luvun kuluessa. Siitä lähtien ne ovatkin olleet varsin vakiintuneita, sillä nykyiset kuntarajat noudattelevat vanhojen lapinkylien rajasuhteita. Vastaavasti myös Enontekiön rajoja käsiteltiin pääasiassa 1720- ja 1730-luvulla eli ilmiö oli Tornion Lapissa samanlainen kuin Kemin Lapissa. Ja vastaavalla tavalla Enontekiönkin lapinkylien rajasuhteet peilautuivat paljon 1700-luvun alkupuolta varhaisempiin aikoihin.³⁴⁹

Ajallisen kehityksen ohessa toinen keskeinen piirre kylien välisissä rajoissa on se, että ne noudattelivat vedenjakajia ja kulkivat maanselillä sijaitsevien vaaranlakien ja soiden kautta. Niillä paikoilla, missä luontaista jakajaa ei ollut, syntyi myös riitoja. Riitely osoittaa myös rajojen merkityksen, sillä ne olivat toiset lapinkylät poissulkevia; toisin sanoen lapinkylä pystyi päättämään kylänsä alueiden maankäytöstä mutta kuitenkin kruunun hallinto- ja oikeusjärjestelmän puitteissa.

Kaiken kaikkiaan käräjillä käsitellyt rajakysymykset ajoittuvat pääasiassa 1600-luvun jälkipuolelle ja 1700-luvun alkupuolelle, erityisesti vuosien 1680 ja 1740 välille. Oikeastaan vain kolme lapinkylien välistä rajatapausta tunnetaan 1600-luvun alkuvuosilta (1602, 1622 ja 1630), joten selvää on, että rajapaikoista oli päätetty aiemmin kylien keskinäisin sopimuksin. Tämän osoittavat muutamat 1700-luvun alkupuolen tapaukset, joiden yhteydessä todettiin, että lapinkylien asukkaat olivat tehneet suullisia sopimuksia. Kruunun maankäytön hallinnoinnin tiivistyminen Lapissa sekä oikeusjärjestelmän vakiintuminen johtivat kysymysten ratkomisiin käräjillä, joissa niistä voitiin antaa kiistattomia tuomioita ja myös myöhemmin päätöksiin vedota. Kyse oli sekä ajallisesti että asiallisesti vastaavasta ilmiöstä kuin oli lapinveromaajärjestelmän vakiintumisessa lapinkyliin.

---

349 Enontekiön lapinkylien rajasuhteista on seikkaperäinen esitys Hiltunen 2006, s. 167–173 sekä Hiltunen 2007.

KRUUNUNHALLINNON OHJAAVA OTE

KUSTAA VAASASTA ASUTUSPLAKAATTIEN AIKAAN 1600-LUVULLA

KRUUNUN LUJITTUVA VALTA

Ruotsin kruunu oli luovuttanut lapinmaiden verotusoikeuden pohjoisen kauppaa harjoittaneille birkarleille eli pirkkamiehille ilmeisesti jo 1200-luvulla, ehkä vuoden 1273 Ruotsin ja Norjan rajajärjestelyjen jälkeen. Kruunu todennäköisesti vain vahvisti järjestelmän, jota hämäläiset talonpojat olivat jo toteuttaneet menestyksellisesti omissa Sisä-Suomen erämaissaan. Siihen oli kuulunut muun muassa lappalaisten verotus. Järjestelmää sovellettiin 1200-luvulla luontevasti pohjoisessa jo vakiintuneen birk-oikeuden periaatteella, joka tarkoitti lähinnä ympäristöstään erotuvia erityisoikeuksia; toisin sanoen lapinmaat erotettiin rannikon talonpoikien erityisiksi kauppa- ja verotusalueiksi. Helsinglannin pohjoisosien asukkaat vapautettiin 1200-luvun lopulla myös sotilaallisesta ledung-järjestelmästä, joten tähän henkeen sopii hyvin myös birkarlien oikeuksien vahvistaminen. Toisaalta myös Mauno Ladonlukon kuninkuusaika (n. 1275–1290) oli erityistä privilegiopolitiikan aikaa.¹

Birkarleista kasvoi vähitellen keskiajan kuluessa vauras ja vaikutusvaltainen ryhmä Piitimen, Luulajan ja Tornion pitäjien jokilaaksoihin ja lappeihin. Samalla birkarlien kaupallisten ja verotuksellisten privilegioiden rinnalla vahvistui myös heidän hallinnollis-oikeudellinen vallankäyttönsä Lapissa.² Kustaa Vaasa aloitti 1520-luvulta lähtien määrätietoisien toiminnan birkarlien vallan kaventamiseksi, tiukensi heidän verotusoikeuttaan ja rajoitti kaupan harjoittamista lappalaisten kanssa. Tiukentaminen tarkoitti käytännössä birkarlien verotuksen lopettamista ja siirtämistä kruunun voudeille. Kuningas hoksautti siirtää myös eränkävynnin kruununverolle.³ Kivutta kaventaminen ei kuitenkaan onnistunut, sillä pirkkamiehet vastustivat määrätietoisesti kruunun toimia.⁴

---

1 Birkarl-järjestelmän synnystä erit. J. Vahtola 1980, s. 508–510. Hämäläisten vaikutuksesta J. Vahtola 1999b, s. 110.

2 Ks. Hiltunen 2006, s. 63.

3 Keskeinen asiakirja on Upsalassa 1.4.1528 annettu birkarlien verotussääntö. *Stadga om Birkarlarnes skatt. Konung Gustaf den Förstes Registratur (GFR) V*, s. 70–72. Birkarlien lohenkalastusoikeuksista Luulajanjoessa ja siitä maksettavasta verosta: *Resolution för birkarlarne i Luleå socken och bönderne i Kalix socken, om fiskerättigheter* 6.11.1541. *GFR XIII*, s. 312–314.

4 Birkarlit kamppailivat oikeuksistaan koko 1600-luvun alkupuolen. Viimeisen kerran birkarlit mainittiin kamarikollegion kirjeessä 31.10.1632. *Nordlander* 1907, s. 99.

Kuninkaan toiminta liittyi hänen laajempaan hallinnolliseen ja taloudelliseen reformipolitiikkaansa, jossa Ruotsin yhteiskuntaelämän kehitys sai keskiaikaiseen hajanaiseen ylhäisaatelin valtaan nähden uudenlaisen suunnan. Huomattava osa Ruotsin valtakunnasta oli siirtynyt 1500-luvun alkuun mennessä aatelismiesten ja piispojen henkilökohtaisiksi läänityksiksi. Olennaista Kustaa Vaasan uudistuksissa oli keskushallinnon lujittaminen, johon kuuluivat veronkantojärjestelmän ja valvontakoneiston vahvistaminen. Keskiaikaisista kollektiivisista veroista siirryttiin verollepanojen avulla yksilölliseen tilakohtaiseen maaveroon. Yhtenä osana toimivan hallintojärjestelmän luomisessa oli myös paikallishallinnon kehittäminen voutikuntia perustamalla. Juuri tähän paikallistason uudistustyöhön liittyivät myös Lapin olojen järjestelyt. Kuningas Kustaa kontrolloi tiukasti koko järjestelmää ylimpänä vallan haltijana. Keskeisenä päämääränä oli kruunun taloudellisen tilanteen kohentaminen, jossa kuningas hoiti valtakuntaa hyvin henkilökohtaisella otteellaan. Määrätietoisien työn tuloksena Ruotsista kasvoi 1600-luvun alkuun mennessä uudenlainen ja vahva eurooppalainen valtio.⁵

Tämän työn tutkimusproblematiikan kannalta yhtenä merkittävänä 1500-luvun asiakirjana on pidettävä Kustaa Vaasan julistusta Norlannin asukkailla huhtikuussa 1542. Tottuneesti eri tutkimuksissa siitä on siteerattu tuttua kohtaa, ”att sådana äger, som obygdte liggie, höre Gud, oss, och Swerigis Crone till, och ingen annen”.⁶ Kuten tutkija Juha Joonas on korostanut, kysymyksessä on kuitenkin laeva ja varsin yksityiskohtainen säädös.⁷ Kuningas tarjosi julistuksessaan Ångerman, Medelpadin, Gestriklandin ja Helsinglandin köyhille asukkailla mahdollisuutta etsiä sopivia asuinpaikkoja metsissä ja suurilla allmenningeillä ja raivata sinne vapaasti tilansa. Millään pitäjällä, kyläkunnalla, yksittäisellä tilalla tai muulla asumuksella ei ollut tämän jälkeen valtaa kieltää metsien tai erämaiden asuttamista, jos se tapahtui niin etäällä, ettei se koskenut heidän omia tilojaan, niittyjä tai karjalaitumiaan.⁸ Kuningas pyrki myös suojelemaan lappalaisia, kun hän kielsi Uumajan ja Ångermanlandin talonpoikia loukkaamasta lappalaisten metsästysoikeutta lapinrajan tuntumassa.⁹

Jo helmikuussa 1542 kuningas oli sallinut avoimessa kirjeessään ”Taalainmaalla ja muualla” asukkailla raivata ja ottaa uudisasutukseen metsiä ja erämaita.¹⁰ Kahden vuoden kuluttua kuningas täydensi julistusta kohdistamalla samansisältöisen kirjeen myös Lapinmaahan ja erityisesti birkarleille, joilla oli ”mact och befallning utöffwer Lappene ther i Westrebotnen” eli mahti ja määräysvalta Länsipohjan lappalaisiin:

5 Karonen 1999, s. 47, 61–88. Ruotsin keskushallinnon kehityksestä ja sen tehtävien hoidosta ks. Carlsson 1913. Vaikka teos on jo vanha, se on yhä hyvä yleiskatsaus nimenomaan hallinto-historiallisiin vaiheisiin.

6 GFR XIV, s. 41.

7 Joonas 2006, s. 6.

8 GFR XIV, s. 40–41.

9 Öppet bref till innebyggarna i Ångermanland och Umeå socken i Vesterbotten, med hotelse af straff för vidare våldförande af Lapparnes jagträtt. 3.6.1543. GFR XV, s. 316–317.

10 Förteckning öfver utfärdade förlänings-, frihets-, gåfvo- m.fl. bref. 16.2.1542. GFR XIV, s. 20.

Och Lapperne hade icke deste minne att sökie och fare om kring effther wildiur, effther (:Gudt tesz loff:) Skoger och wildmarcker räkie wäl till j then landzenden, så att Lappene och the andre fatige men, som wele sökie och byggie sich hemmen vp, kunne på både sijder vthan hwart anners skade och förderff bliffwe widt macht, och behielpe sich effther som lägenheten tilsäger hoesz them. Ther i Dannemen wele fulkomligen rätte eder effther, så att j ingom, hwarken en eller annen förmeene eller förbiude, att byggie sich vp hemmen vppå för:de lappemarcken, eller annerstedtz ther i Westrebotnen, som gode platzer och lägenheter synes kunne, och ingom till meens belegne äre etc.¹¹

Tilaa oli siis runsaasti, ”Luojan kiitos”, sekä lappalaisille että uudisraivaajille elinkeinonsa harjoittamiseen. Mielenkiintoista on, että Kustaa Vaasa puhuu villieläinten perässä liikkuvista ja niitä metsästävistä lappalaista, ei poronhoitajista. Kesypon hoito oli pienimuotoista vielä 1500-luvun puolivälissä. Olennainen kohta kuninkaan kirjeessä on määräys, että kenelläkään ei ollut valtaa kieltää köyhiä miehiä rakentamasta talojaan Lapin erämaihin sellaisiin paikkoihin, jotka eivät olleet kenenkään käytössä. Siellä he pystyivät elämään rinnatusten lappalaisten kanssa tuottamatta heille kuitenkaan vahinkoa. Kirjeen sisältö on merkittävä, kun verrataan sitä myöhemmin 1600-luvun jälkipuolen asutusplakaatteihin.

Kustaa Vaasan julistukset eivät olleet sisällöltään uusia ja irrallisia, vaan ne liittyivät johdonmukaisesti kruunun harjoittamaan vuosisataiseen pohjoisen politiikkaan. Jo Sture-kaudella 1400-luvun jälkipuolella Norlannin asuttaminen oli merkittävä poliittinen ohjelma Ruotsin vallan laajentamisessa ja otteen lujittamisessa pohjoisessa.¹² Tosiasiassa jo vuoden 1328 Telgen statuutissa drotsi Knut Joninpoika julisti Upsalan arkkipiispan Olofin ja valtaneuvoston vahvistuksella, että kuningas Maunun aikaisemmin antaman kirjeen mukaisesti helsinglantilaiset ja birkarlit saivat asettua vapaasti asumaan Helsinglannin pohjoisrajan seuduille. Raja ulottui statuutin mukaan Ule-joelle ja Ule-järvelle (”Wlv”). Kenenkään ei ollut kuitenkaan lupa estää lappalaisia (”Lappa”) heidän metsästyksessään tai häiritä birkarleja, jotka vierailivat lappalaisten luona.¹³ Statuutissa viitattiin kuningas Maunu Ladonlukkoon 1280-luvulla ja Vla-järvellä Pohjanmaan haltuunottoon.

Kuningas Maunu Eerikinpoika vahvisti statuutin sisällön Telgessä vuonna 1340. Jokaisella kristityllä ja rahvaalla oli mahdollisuus asettua asumaan Helsinglannin ja Ångerman lapinmaihin, ”joissa ei kovin moni ihminen ole asunut”:

... och huar och enom som ther vthi byggia och boo wele frijtt loff att winna sig ägor, att taga för sig, och sina Erfuingom.¹⁴

Asukkaiden tuli noudattaa Helsinglannin lakia, joten Lapinmaa sidottiin oikeudellisesti ja hallinnollisesti Helsinglantiin sekä kuninkaan valtaan. Kyse oli Maunu Ee-

11 Till the meenige byrkarle som befalningen haffwe öffwer Lapperne i Westrebotnen. 12.3.1544. GFR XVI, s.121–122. Julk. myös I. Fellman IV, s. 14–15.

12 Enbuska 1991, s. 200–202.

13 Drotsi Knut Joninpojan julistus 5.9.1328 Telge. Svenskt Diplomatarium IV, n:o 2676. Julkaistu myös FMU I, s. 145 sekä I. Fellman III, s. 336–337.

14 Kuningas Maunu Eerikinpojan vahvistuskirje 16.3.1340 Telge. Svenskt Diplomatarium IV, n:o 3473. Se on julkaistu myös I. Fellman IV, s. 5–6.

rikinpojan määrätietoista talous- ja valtapolitiikasta, jossa hän kuitenkin siirsi maita läänityksinä katoliselle kirkolle kruunun talouden kohentamiseksi.¹⁵ Kirkolla oli siis merkittävä rooli pohjoisen asuttamistoimissa keskiajalla. Kustaa Vaasan vuoden 1542 Lapinmaan kirje oli sisällöltään lähes identtinen Maunu Eerikinpojan kaksi vuosisataa varhaisemman vahvistuskirjeen kanssa.

Kustaa Vaasa oli myös jo 1520-luvulta lähtien kieltänyt pohjoisen lohijoissa laitoman kalastuksen ja tehostanut kalastuksen valvontaa; samoin kaupankäynnin harjoittamisessa tuli uusia, tiukkoja ja rajoitettavia määräyksiä. Esimerkiksi kesällä 1530 pohjoisen virkamiehet saivat määräyksen valvoa, että talolliset pystyivät vapaasti kalastamaan vesillä, mutta vain niillä, joihin heillä oli oikeus.¹⁶ Kuningas antoi maaliskuussa 1545 myös ”pohjoisen maanäären” eli Ångermanlannin, Medelpadin, Gästriklandin, Helsinglannin ja ”Norrbottenin” talonpoikien ja yleensä rahvaan silakankalastusta koskevan lavean määräyksen, jossa korostui erityisesti verotuksen tärkeys. Kustaan mukaan kalastuksesta ei ollut siihen mennessä ollut juuri hyötyä kruunulle vähäisen veron vuoksi. Kuninkaan mielestä syynä perin niukkaan verotuottoon oli se, että rannikon talonpojat katsoivat omistavansa silakankalastusvedet hyvinkin kaukana merellä ja kutsuvan niitä heidän verovesikseen (”theris skattewattn”). Kuningas totesi, että pyytäminen oli allmenningikalastusta. Kustaa painotti määräyksessään erityisesti, että kuningas ja kruunu omistivat allmenningit ja kantoivat osastaan veron – eivät talonpojat voineet Ruotsin lain mukaan verottaa keskenään toisiaan:

Szå står icke heller någerstadz vdi Swerigis Lagh vttryckt, att then ene Bonden bör giffwe then annen tull, leghe eller skatt, aff the almenningar, på landh eller i wattn liggendis, vthan Konungen och Cronon ägher och bör altijdh haffwe vdi sådane almenninger sin partt och deell, hwickett nw j någre åhr icke skeett åhr...¹⁷

Sisältö liittyi siis tältäkin osin saumattomasti muihin maankäyttöön liittyneisiin määräyksiin. Siinä myös painottuu periaate, että omistajalla oli verotusoikeus, ei maksajalla.

Keväällä 1546 Kustaa Vaasa korosti katoaikojen puristuksessa uudisasutuksen merkitystä. Kuninkaan mielestä syynä Norlantia vaivanneeseen viljanpuutteeseen oli väestön kasvu, jonka seurauksena kantatiloja halottiin yhä pienempiin osiin. Viljelysalat eivät kuitenkaan kasvaneet. Niinpä ”mainitussa maanääressä” asukkaiden tuli rakentaa uusia tiloja, raivata peltoja ja niittyjä ja kasketa, koska sellaiselle oli runsaasti mahdollisuuksia ja hyviä paikkoja. Kuningas oli myös ymmärtänyt niin, että Norlannissa kyläkunnat eivät sallineet uusia tiloja rakennettavaksi kylien yhteismaille. Siksi Kustaa kielsi kyläkunnilta sellaisen menettelyn:

15 Olofsson 1962, s. 156–165.

16 Till Jöran Helsing om fisket i Skellefteå. 27.4.1525. GFR II, s. 104; Fullmakt för Pelle Pedersson m.fl. att bruka ett kronans laxfiske i Indalselven. 22.3.1528. GFR V, s. 70–72; Befällning till lagman, häradshöfding och fogde i Norrbotten. 27.7.1530. GFR VII, s. 156; Öppet bref om olaga köpenskap, laga och olaga hamnar i Norrland, seglation m.m. 29.9.1531. GFR VII, s. 410–412.

17 Öppet bref till innebyggarna i Ångermanland och Medelpad, om fisket derstädes och afgäld deraf till kronan. Västerås 1.3.1545. GFR XVII, s. 127–130.

Förthenskuld förbiude wij, att inge aff bygdelagen skole effther thenne dag tess mackt haffwe, förhindre them som nye heman byggie och jorden vptage wele, eller jnhägne vnder sin boolstad, androm til skada, mere än han kan wara fulsättis vpå, och sielff wäll fijke och fara betröster...¹⁸

Tutkimuksissa on korostettu Kustaa Vaasan määräysten liittymistä jo keskiaikaisessa kuningas Kristofferin maanlaissa tunnettuun tilojen itsekannattavuusperiaatteen, johon myös edellä olevassa lainauksessa viitataan. Tiloilla ei tullut olla enempää nautintamaita kuin veroluvun edellyttämä täystalollisuus edellytti, eikä taloa saanut myöskään halkoa liian pieniin osiin.¹⁹ Siihen ei ole niinkään kiinnitetty huomiota, että kuninkaallisissa määräyksissä kruunu johdonmukaisesti ohjasi myös pohjoisen yleismaiden käyttöoikeuksia – siis myös Lapissa.

Samankaltaisen ohjeistuksen kuningas antoi myös vuonna 1551 kruunulle hylkeenpyynnistä ja kalastuksesta kerättävistä veroista.²⁰ Samoin täsmälleen edellisten kaltaisen linjauksen Kustaa Vaasa määritteli Smoolannin voudille antamassaan määräyksessä vuonna 1549. Asia liittyi veronmaksuun, jota erämaahan ja kruunun allmenningeille raivanneet suorittivat.²¹ Vuoden 1545 pohjoisen maanäären Norrbottn ulottui kuninkaalla vuonna 1549 aina Jäämeren rannikolle, jossa birkarlit kävivät kauppamatkoillaan.²² Mielenkiintoista on, että Ruotsin valtarajoihin tavoiteltiin jo tuolloin perustelua birkarlien nautintaoikeuksista.

Vaikka Kustaa Vaasa harjoitti hyvin määrätietoista reformipolitiikka valtakunnan olojen kehittämisessä, se oli pohjoisten alueiden osalta sisällöllisesti pitkälti keskiaikaisessa kuosissaan. Se johtui osaltaan siitä, että kuningas tukeutui toimissaan keskiaikaisiin maanlakeihin ja ennen kaikkea Kristofferin maanlakiin 1442. Laki tunki jo muun muassa kolmen vuoden autoitumissäännön, vaikka vielä silloin ei Ruotsin valtakunnassa voinut olla vallalla näkemys jaetusta omistusoikeudesta. Voidaan siis katsoa, että Kustaa Vaasan maanhallinta-ajattelua ei ohjannut vielä maanjako-oppi, vaan yksinkertaisesti ruotsalaiset maanlait. Asia on nähtävissä myös Kustaa Vaasan Lappia sivunneissa määräyksissä, joissa esiintyvät sekä lappalaisten hallitsemat maat että kruunun omistamat allmenningit. Kruunu pystyi ohjailemaan niiden käyttöä. Oppirakennelma jaetusta omistuksesta vahvistui vasta 1500-luvun loppupuolella donaatioiden myötä ja kehittyi ”huippuunsa” 1700-luvun alussa.²³

18 Mandat till alla rikets innebyggare om den dyra tiden, om landsköp och flera andra ämnen. 4.4.1546. GFR XVIII, s. 34–36.

19 Kristofferin maanlaki, KunK 30:2. Ulkuniemi 1978, s. 40; ks. Haataja 1940, s. 16–19, jossa hän toteaa kruunun otteen yleismaihin lujuutuneen Kustaa Vaasan aikana. Myös Jutikkala 1958, s. 146 sekä Jonsson 1971, s. 117–119.

20 Kustaa Vaasa Lasse Olsonille Helsinglannin hylkeenpyynnistä 6.10.1551. GFR XXII, s. 351–352; Kustaa Vaasan avoin kirje Sverker Simonssonille Ångermanlannin ja Medelpadin kalastuksesta 6.10.1551. GFR XXII, s. 352.

21 Kustaa Vaasa Nils Ryningille 9.2.1549. GFR XX, s. 56.

22 Kustaa Vaasa Jöns Håkanssonille 12.10.1549. GFR XX, s. 335–336.

23 Donaatioiden eli lahjoitusmaiden vaikutusta omistusoikeusajattelussa on korostanut Kimmo Katajala. Ks. Jutikkala 1983, s. 31–35. Jutikkala toteaa, että Kustaa Vaasa oli piittaamaton maanlaista ja sovelsi periaatteita aina itselleen edullisella tavalla.

Keskeistä Kustaa Vaasan pohjoisen politiikassa oli asutuksen vahvistaminen, joka täytyi tapahtua kuitenkin kruunun yleismailla ja erämaissa, kruunun verotulojen kasvattaminen ja pohjoisen osan lujittaminen kiinteäksi osaksi Ruotsin valtakuntaa. Jyrkkä muutos aiempaan oli lähinnä keskusvallan otteen huomattava vahvistuminen ja birkarlien oikeuksien siirto kruunun virkamiehille. Sen sijaan Lapinmaan verotusjärjestelmä ei kokenut kovin suuria uudistuksia, vaikka verotusperusteita muutettiinkin vuonna 1553. Vähäiset muutokset johtuivat alueen omaperäisestä elinkeinorakenteesta.

KALMARIN PLAKAATTI KUNINKAALLISTEN TAVOITTEIDEN TULOS

Ruotsin kruunun toiminta Lapissa ja laajemmin valtakunnan pohjoisosissa noudatteli Kustaa Vaasan ajan jälkeen perinteistä linjaa. Uudistuksia pyrittiin viemään läpi tehostamalla voutihallintoa, organisoimalla lapinkyläjärjestelmää ja uusimalla verotusta. Lapinkyläjärjestelmästä muodostui kuitenkin jo 1600-luvulla valtiovalle ongelma, koska se poikkesi valtakunnan muiden alueiden hallinnollisesta systeemistä. Verotusperusteet olivat Lapissa epämääräisiä, nautintaoikeudet sekavat, hallinnollinen organisoituminen löyhä ja henkis-hengellinen elämä arveluttava. Valtiovalta suosikin käytännön hallinnollisissa ja elinkeinollisissa toimissa yleisruotsalaista järjestelmää. Tavoite oli liittää lapinkylät lujemmin ruotsalaiseen yhteiskuntaan, jossa kirkollisella käännytystyöllä oli osaltaan merkittävä rooli. Toinen keskeinen keino oli uudisasutus, mutta ei yksinomaan houkuttelemalla talonpoikia Lappiin, vaan myös saattamalla lappalaiset asumaan maamiehen tavoin siellä missä se oli suinkin luontevaa. Vielä suurvalta-ajalla valtionhallinnon ja kirkon otetta pyrittiin vahvistamaan saamelaislähtöisesti, saamen kirjakielen ja lapinpappien kristillisen kasvatuksen avulla.

Ruotsin kruunun suuri päämäärä oli ollut jo keskiajalta lähtien ja oli yhä 1600-luvun alussa Jäämeren rannikon haltuunotto, jonka välietappina täytyi olla Lapinmaiden aseman vakiinnuttaminen. Taitekohta pohjoisen politiikassa koettiin Kaarle IX:n aikana 1590-luvulta vuoteen 1608, jolloin Ruotsin ja Tanskan välillä käytiin pitkäjäisiä ja intensiivisiä neuvotteluja Jäämeren rannikon asemasta. Ruotsalaiset pyrkivät osoittamaan kaikin tavoin oikeutuksensa pohjoisen alueen hallintaan. Kamppailussa oli yhtenä merkittävänä aseena birkarlit, joiden veronkanto- ja kauppaoikeudet katsottiin osoittavan Ruotsin valtakunnan ulottumisen Jäämerelle. Diplomatian avuksi kerättiin myös kaikki mahdollinen birkarleihin liittynyt tieto, jota tarvittavin osin muokattiin tavoitteisiin sopivaksi. Tanskalaisille eivät ruotsalaisten näytöt riittäneet.²⁴

Myös Lappien ja lapinkylien hallintoa ja oikeudenhoitoa vahvistettiin 1500-luvun loppupuolelta lähtien, mikä näkyi osaltaan esimerkiksi rajojen selvitystyönä ja

24 Yksityiskohtainen tutkimus aiheesta on Palme 1942, erit. s. 87–92, 229–231, 425–430; myös Johnsen 1923, s. 104–128. Heidän jälkeensä 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alun Jäämeren kysymystä on sivuttu useissa esityksissä mutta lähinnä Johnsenin ja Palmén tutkimuksiin nojautuen. Ks. kuitenkin erit. Steckzén 1964, jossa selvitetään seikkaperäisesti birkarl-aineiston tendenssimäisyys poliittisten tavoitteiden yhteydessä.

lukuisina suojelukirjeinä sekä kihlakuntaoikeuden vakiintumisena lapinkyliin 1600-luvun alkupuolella. Kruunun vahvistunut ote Lapinmaissa merkitsi myös sitä, että kuningas pystyi tarjoamaan suojaa ja oikeuksia lapinkyille itsessään. Varhaisena merkittävänä asiakirjana on tutkimuksissa nostettu esille Juhana III:n suojelukirje Suonttavaaran lappalaisille vuonna 1584. Siinä kuningas kielsi aiheuttamasta vahinkoa suonttavaaralaisten tiluksille Sonkamuotkan lapinrajan sisäpuolella (”inomtheras rää Songamotka”).²⁵ Asia liittyi ennen kaikkea häikäilemättömän pirkkalaisvouti Nils Oravaisen toiminnasta syntyneeseen kärjistyneeseen tilanteeseen Enontekiöllä mutta myös ylitorniolaisten laajentuneeseen eränkävintii Sonkamuotkan pohjoispuolella.²⁶ Suojelukirjeessä ei ollut kuitenkaan sisällöllisesti mitään uutta, sillä vastaavanlaisia kirjeitä oli annettu sydänkeskialta lähtien.

Toinen tutkimuksissa korostuneesti esille tuotu asiakirja on Kaarle IX:n suojelukirje Kemin Lapin asukkaille vuonna 1602. Siihen myös vedottiin lapinkylien käräjillä. Kuningas ilmoitti suojelevansa lappalaisten oikeuksia maihinsa ja vesiinsä, joskin muutamaa kuukautta aikaisemmin hän oli määrännyt varsin jyrkkään sävyyn lappalaisia asettumaan kiinteästi asumaan järviensä rannoille.²⁷ Tässäkään suojelukirjeessä ei ollut sisällöllisesti uutta aikaisempiin kirjeisiin nähden. Sen antaminen kytkeytyi samalla tavalla kuin Juhana III:n kirje tilanteeseen, jossa birkarlieni yritykset kompensoida menetettyjä valtaoikeuksiaan tehostuneella lapinmaiden hyödyntämisellä olivat johtaneet hankauksiin lappalaisten ja eränkävijöiden välillä.²⁸ Merkittävää on kuitenkin se, että suojelukirjeisiin vedottiin lapinkylien käräjillä. Niiden myös katsottiin vahvistavan lappalaisten oikeuden käyttämiinsä maihin ja vesiin. Huomattavin päätös oli lapinvouti Reinhold Stegerin antama vuonna 1615. Ratkaisussaan hän tulkitsi suojelukirjeiden tarkoittaneen kaikkea sitä aluetta, joka kuului lapinkylien sisälle.²⁹ Kun kirjeiden sisältöä vertaa Stegerin päätökseen, havaitsee helposti voutin erheellisen tulkinnan. Suojelu oli annettu nimenomaan lappalaisten hallussaan pitämille alueille. Myöskään missään suojelukirjeessä ei kielletty eränkävintii Lapinmaassa saati annettu metsästyksen ja kalastuksen yksinoikeutta lappalaisille.

Stegerin päätös oli ristiriidassa myös lukuisten kuninkaallisten ohjeiden ja päätösten kanssa. Yksistään Kaarle IX antoi vuoteen 1611 mennessä useita ohjeita lapinvoudeilleen nimenomaan uudisasutuksen synnyttämiseksi lapinmaihin, muun muassa Kemijoelle, Kemijärvelle, Inariin ja Kitkajärvelle. Kuninkaan vuoden 1603 avoin kirje ”niille, jotka haluavat asua Kemin pitäjän Lapinmaassa” rohkaisi asukkaita hakeutumaan mieluisille ja hyvälle asuinpaikoille Lapissa. Kenelläkään ei ollut oikeutta estää uudisasukkaita muuttamasta alueelle kruunulle enennykseksi: ”att

25 Enontekiön käräjät 1727. I. Fellman III, s. 84–85.

26 Hiltunen 2006, s. 64–65; Joona 2006, s. 8–9. Kirjeen korostuneesta merkityksestä on hyvänä esimerkkinä vuoden 1929 poronhoitokomitean mietintö, johon se suomennettiin kokonaisuudessaan.

27 Kaarle IX:n suojelukirje Kemin Lapin asukkaille 14.6.1602. Malmgren IV, n:o 5.

28 Asiasta ks. Hiltunen 2006, s. 70–71. Kohtuullisen erheellisestä ja irrallisesta tulkinnasta ks. Virrankoski 1973, s. 79–80.

29 Steckzén, s. 442–443; Joona 2006, s. 10–13. Joona kiinnittää huomion suojelukirjeen oikeudellisen merkityksen vähäiseen arviointiin tutkimuksissa. Esimerkiksi Kaisa Korpijaakko-Labba ei ole problematisoinut suojelukirjeitä lainkaan omissa tutkimuksissaan.

Cronones ägendom blifwer förmeret och förbättredt och icke förminskat.”³⁰ Varmasti rohkaisu edesauttoi ainakin Kemijärven mutta varmasti myös Muonion ja Enontekiön seutujen asuttamista. Sisällöllisesti vuoden 1603 kirje noudatti kuninkaallisten määräysten ja ohjeiden vuosisataista linjaa.

Kaarle IX jatkoi asutusteamalla vuonna 1606 vouti Mats Josephsonille antamassaan valtakirjassa ja evästi voutia: ”Ther han och finner lägenheet att Cronon kan medh flere hemen, fiskerij och andre nyttigheter förbettradt blifwe.” Kuningas kehottikin tuoretta voutia asuttamaan Kitkajärven seudun, jonne oli hyvä rakentaa ja sijoittua. Uudisraivaajalle oli annettava myös kuuden vuoden verovapaus.³¹ Se oli sikäli erikoista, että lapinkyllissä ei ollut tilajärjestelmän piiriin kuulunutta asutusta. Kaikki asukkaat olivat lapinveron alaisia. Siksi onkin luonnollista, että lapinrajan tuntumaan syntyneet uudisraiviot siirrettiin lähipitäjien maakirjoihin ja verolle; näin tapahtui Muonion seudulla, Ounasjokivarressa ja Kemijärvellä. Lapinkylien sydänmailla sen tyyppiseen menettelyyn ei ollut mahdollisuuksia, joten talollisiksi asettuneet siirtyivät osaksi lapinkylläjärjestelmää. Ajan mittaan sellainen kehitys muodostui hallinnolliseksi ongelmaksi.

Ensimmäiset vakavat yritykset Lapinmaiden elinkeinojen kontrolloimiseksi ja verotuksen tehostamiseksi olivat Kaarle IX:n 11-kohtainen ohjelma lapinvoudeille ja vuoden 1602 verollepanoasetus. Siinä otettiin lappalaisten verotuskohteiksi metsästys, kalastus ja poronhoito, joiden avulla lapinverojärjestelmä oli siirrettävä kymmenysverotukseksi. Kymmenes osa edellä mainittujen elinkeinojen tuotosta oli kannettava kruunun hyväksi. Tavoitteena oli myös selvittää, kuka mitäkin järveä ja vettä käytti hyödykseen Lapinmaassa.³² Tavoite ei kuitenkaan toteutunut eikä edes veronkannon uusiminen onnistunut.

Vuoden 1602 verollepanoasetus on kuitenkin nostettu merkittävään asemaan nykyajan maankäyttöoikeuksia puntaroidessa. Kaisa Korpijaakko on korostanut, että verollepanoasetus legalisoi nämä niin sanotut lappalaiselinkeinot ainoan laillisen elinkeinon asemaan Lapinmaassa. Toisin sanoen lappalaisille olisi privilegioitu yksinoikeudeksi kalastus, metsästys ja poronhoito. Korpijaakon mukaan asetus myös kohdistui yksityisten lappalaisten käyttämiin tiluksiin.³³ Tulkinta on virheelinen, sillä asetus ei toki rajannut Lapista muiden elinkeinojen harjoittamismahdollisuuksia. Periaatteessa muitakin maankäytön muotoja oli mahdollista harjoittaa, mutta kalastus, metsästys ja poronhoito otettiin verotuksen kohteiksi. Mitään näiden legalisointia yksinomaisiksi lappalaiselinkeinoiksi ei ohjesäännössä tehty. Kyse oli ainoastaan olemassa olevien elinkeinojen avulla toteutetusta verotussysteemin uusimisesta – ei elinkeinojen rajaamisesta. Korpijaakon tulkintaa vastaan

30 Öpet Frijhetz bref 4.12.1603. Waaranen II, n:o 297. Ks. J. Vahtola 1982, s. 119–120. Kuningas tosin viittaa harhaanjohtavasti myös Kemin pitäjän ”Mononiskeen”. Samansisältöinen kirje myös: Tenke Zedhel för Märten Pæwelson huad som han udi Lapmarken skall bestelle [4.12.1603]. Waaranen II, n:o 296.

31 Fulmacht för Mattz Josephsson att ware Fougde vthi Kemi Lappemarck 4.10.1606. Waaranen II, n:o 428.

32 Ordningh opå then Skatt Lapperne vthgöre skole. Lövänger 4.3.1602. Waaranen I, n:o 169.

33 Korpijaakko 1983 II, s. 54; Korpijaakko 1989, s. 449–451. Kuten aiemmin tämän työn johdannossa on tullut esille, legalisointinäkemys on esitetty myös uusimmissa saamelaisiin liittyvissä asiakirjoissa.

puhuu myös se, että kuninkaan heinäkuussa 1602 antamassa valtuutuksessa Lapinmaiden voutien veronkannolle verotuksen kohteina olivatkin enää porot ja kapakala:

... huilke reener och Torfiske them skall vthi deres rättte åhrlige vthlagor recknedhe blifue.

Muut tuotteet voutien täytyi ostaa lappalaisilta.³⁴

Kaarle IX:n tavoitteena oli siis ollut vuotuisveron korvaaminen kymmenysverolla, jota olisi maksettu kalana, mutta vuonna 1605 oli palattu jo vanhaan veronkantojärjestelmään.³⁵ Uudistusyritykset olivat perin sekavia eivätkä siksikään toteuttamiskelpoisia. Syytä on myös muistaa, että Lappi ei suinkaan ollut yksinomainen verouudistuksen kohde, vaan järjestelmää uusittiin 1600-luvun alussa koko Ruotsin valtakunnassa.

Sekavista uudistusyrityksistä huolimatta lapinkylien asema stabilisoitui 1600-luvun alkupuolella kruunun hallinnoksi. Kruunulta voitiin hakea oikeutta ja suojaa esimerkiksi nautinta-alueita koskeneissa kiistoissa vuotuisilla käräjillä. Vastavasti lapinraja alkoi vakiintua, kun se sai elinkeinollis-hallinnollista merkitystä. Pian rajasta tuli kruunulle ongelma, sillä talonpoikaista asutusta ja ennen kaikkea verotusjärjestelmää oli vaikea toteuttaa Lapissa asutuspoliittisista tavoitteista huolimatta. Askel yhtenäistämässä oli veromaa-käsitteen käyttöönotto ja sen vakiintuminen. Se kertoo verotuksen mieltämisestä yhä enenevässä määrin maasta saatavaksi tuotoksi ja osoitukseksi nautintamaan hallinnasta. Erityisesti syytä on huomata, että käsite muotoutui virkamiesten tuomana eikä paikalliselta väestöltä saatuna³⁶. Lapinveromaa oli perinteisten lapinkylien sukujen nautintamaiden hallinnan ja talonpoikaisen tilajärjestelmän välimuoto, jossa kruunun sovelsi pyyntitalouden maanhallintaa ja elinkeinojen tuottoon tilajärjestelmän periaatteita.

On mahdollista, että jo 1300-luvulla tunnettu stubbe-oikeus vaikutti lapinmaiden hallinnollis-juridisen aseman muotoutumiseen 1600-luvulla. Se tarkoitti kruununmaan perinnöllistä omistusoikeutta, jota sovellettiin myös talonpoikien yhteisille yleismaille, joille asettui uudisviljelijöitä. Maa oli kruununmaata mutta sitä hyödyntävällä oli siihen perinnöllinen oikeus. Stubbemiehet mainitaan ensimmäisen kerran Nyköpingin linnaläänin tilikirjoissa 1365–1367. He esiintyivät myös 1500-luvun valtakunnan vero-ohjeissa. Maanluonnon suhteen asema oli jossain määrin horjuva, sillä eräillä alueilla he olivat perintöverokategoriassa. Stubbemiesten hyödyntäessä metsäallmenningejä tulkittiin heidät kuitenkin yleensä kruununtalonpojiksi. Samoin Keski-Ruotsiin asettuneiden savolaiskaskeajien maihin sovellettiin stubbe-oikeutta ja kruununluontoisuutta. Osa stubbetalollisista maksoi 1500-luvulla myös sääntönäisveroa.³⁷

34 Fulmacht för Olof Burman och Finduedh Benchtsson at vpbäre skatten af Lapparne 22.7.1602. Waaranen I, n:o 197. Kriitikistä ks. myös Hiltunen 2006, s. 40.

35 Korpjaakko 1983 II, s. 51–55; A. Vahtola 2003, s. 37–49.

36 Veromaa-käsitteen käyttöönotosta ks. Hultblad 1968. Myös Hiltunen 2006. Åke Holmbäckistä lähtien lapinveromaa on tulkittu ikivanhana lappalaisena järjestelmänä, jota se ei siis ole ollut. Ks. Holmbäck 1922, s. 26–29 ja vielä esim. Päiviö 2001, s. 21–26.

37 Stubbetalonpoikia on käsitelty verotuksen näkökulmasta Folke Dovring maaveroja käsittelevässä tutkimuksessaan (ks. Dovring 1951); Österberg 1982, s. 322–323.

Lapista ei kuitenkaan löydy tietoja siitä, että stubbetalonpoikien oikeusperiaatetta olisi suoranaisesti käsitelty maankäyttöön liittyneissä kysymyksissä – yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Kruununvouti Petter Pipping viittasi Jukkasjärven käräjillä vuonna 1728 stubbe-oikeuden mahdollisuuteen uudistilasta syntyneen kiistan yhteydessä. Varsinaisesti asia nousi esille kamarikollegion selvittäessä lapinmaiden maanluontokysymystä 1740-luvun alussa.³⁸ Ajallisesti ne ovat kuitenkin verraten myöhäisiä suhteessa veromaa-käsitteen käyttöönottoon Lapissa, mutta on hyvinkin mahdollista, että 1600-luvulla stubbetalonpoikien järjestelmä toimi mallina Lapinmaan elinkeinojen harjoittajien hallinnollisen ja oikeudellisen aseman määrittelemisessä. Tätä tukee erityisesti verotusperusteiden samankaltaisuus eteläisempien valtakunnan alueiden vanhan sääntönäisverotuksen kanssa.

Länsipohjan maaherra Johan Graan muotoili vuonna 1667 selonteon, jossa hän käytti ilmaisuja verolappalaiset, veromaat ja -vedet. Hänen näkemyksensä tarkentui vuoden 1673 muistiossa, jossa hän katsoi lappalaisen maankäytön perustuvan veromaahan.³⁹ Jo sitä aiemmin vuonna 1670 Graan laati kuninkaalle perusteellisen selvityksen, miten Lapinmaa voitaisiin asuttaa, kansoittaa ja lappalaiset pysymään uskollisina Ruotsin kruunulle. Haitallinen muuttoliike varsinkin Norjaan oli saatava loppumaan. Vuoriteollisuus ja sotilaalliset näkökohdat olivat tietysti ajan hengen mukaisesti näkyvästi esillä Graanin tekstissä, mutta peruslähtökohtana maaherralla oli kuitenkin Lapinmaan maanhallintaan liittyneet seikat. Hänen mukaansa laajassa Lapissa oli paitsi vaaroja, soita ja järviä niin myös runsaasti heinämaita ja lehtimetsiä, joista muukin karja kuin porot voi saada ravintoa. Sellaisille alueille voisi asettua ruotsalainen asutus, mutta että sellainen olisi mahdollista, erityinen maakirja olisi välttämätön edellytys. Graanin mukaan oli käynyt niin, että lappalaisten nimissä oli lukuisia lapinmaita, joiden hallintasuhdetta ei tiedetty tarkkaan. Siksi niissä oli suoritettava verollepano ja veromaat siirrettävä maakirjaan vastaavalla tavalla kuin muuallakin Ruotsin maakunnissa. Maaherra korosti veromaan merkitystä lappalaisten hallintasuhteen osoittajana, ja juuri siksi maakirja oli välttämätön. Ilman sitä ei voitu tietää, mitkä maat olivat soveliaita uudisraivaukseen ja mitä lappalaiset eivät tarvinneet poroilleen. Samalla myös lappalaisen oikeus veromaahansa tulisi selväksi.⁴⁰ Graanin esityksessä tulee myös selvästi näkyville, kuinka Lapissa oli lappalaisten veromaiden lisäksi yleismaata, johon lappalaisella ei ollut hallintasuhdetta. Isännätön maa oli kruunun allmenningia eli yleismaata.

Maaherran linjaukset tuottivat tuloksen, sillä syyskuussa 1673 annettiin kuninkaallinen Kalmarin plakaatti Lapinmaiden asuttamisesta,⁴¹ jonka perusteella saattoi syntyä myös talonpoikainen tilajärjestelmä Lappiin. Asutusplakaatti on konkreettinen osoitus käytännön politiikasta, jota kruunu harjoitti valtakunnan pohjoisosissa. Yhtäältä läänintason virkamiesten ja eritoten maaherra Graanin tavoitteena oli edistää Lapinmaiden elinoloja mahdollistamalla talonpoikainen elämäntapa ja samalla kuitenkin turvata perinteisten elinkeinojen harjoittaminen, mutta

38 Joona 2006, s. 140–142; Hiltunen 2007.

39 Vuosien 1667 ja 1673 selonteosta Hiltunen 2007.

40 Till K. M:t från Landshöfdingen Johan Graan, ang. Jordebok, Lappmarkernas afritning och population. I. Fellman I, s. 160–166. Vrt. Göthe 1929, s. 191–195.

41 Kongl. Plakat den 27 September 1673, angående lappmarkernas bebyggande. Poignant 1872, n:o 9.

toisaalta kruunun tavoitteena oli kasvattaa verotuloja, edistää vuorityötä ja kiinteyttä valtakunnan pohjoiskolkka nimenomaan yleisvaltakunnallisilla toimenpiteillä – siis kirkon ja uudisasutuksen avulla.⁴² Suurvallan keskushallinto kytki Lapin provinsiaaliseen politiikkaan, jossa ”erillisalueita”, kuten Skoone ja Karjala, pyrittiin yhtenäistämään Ruotsin emämaahan.

Maaherra Johan Graanin muotoileman plakaatin ideana oli, etteivät talonpoikais- ja saamelaiselinkeinot joutuisi ristiriitaan niiden hyödyntäessä luontoa eri tavoin. Ajatus noudatti tältä osin hänen vuoden 1670 esitystään. Uudisraivaajat ottaisivat käyttöönsä maan, jota lappalaiset eivät pystyneet hyödyntämään. Sinänsä ajatus ei suinkaan ollut maaherran synnyttämä, vaan noudatti johdonmukaisesti kruunun pohjoisen asuttamispolitiikan vuosisataisia tavoitteita. Kuten edellä on tullut esille, näkemys rinnakkainolon mahdollisuudesta oli tuotu esille jo 1300-luvulta lähtien. Nyt lähtökohta oli kuitenkin uudisasutusta suosiva, kuten tietysti asetus sinällään jo nimenäkin kuvaa. Plakaatin mukaan lappalaisten elinkeinot oli kavennettava sinne, missä maatalouden harjoittamiselle ei ollut enää edellytyksiä. Uudisasukkaille oli annettava 15 vuoden verovapaus ja sen jälkeen pantava verolle samalla tavalla kuin lappalaisetkin.⁴³ Kruunun kurssi kääntyi siten näennäisestä tasavertaisuudesta talonpoikaista elämäntapaa suosivaksi. Lappalaisten suojelukirjeille ei ollut enää tarvetta.⁴⁴ Sen sijaan maaherra Graanin vuonna 1670 painokkaasti esittämä veromaan merkitys lappalaisten maankäytölle oli jäänyt huomiotta plakaatissa.

Käytännössä Kalmarin plakaatin vaikutukset jäivät Kemin Lapissa Kuusamoa lukuun ottamatta vähäisiksi. Uudistiloja perustettiin 1600-luvun lopulla perin nihkeästi. Maankäytön kannalta vuoden 1673 julistus oli kuitenkin merkittävä, sillä Lapinmaihin syntyi nyt kaksi erilaista elinkeino- ja maankäyttöryhmää: uudistilalliset ja lappalaiset. Verotus perustui elinkeinojen tuottoon, jossa maatalon keskeinen tunnusmerkki oli viljelys. Lapinmaassa ei kuitenkaan käyty 1600-luvulla uudistilojen perustamiskatselmuksia, joissa olisi määrätty tilan manttaali ja vero, mutta tilan perustamiseen piti saada lapinkylän jäsenten hyväksyntä kihlakunnan-oikeudessa. Sen sijaan tulevaisuuden maanhallinnan kannalta merkittävä määräys sisällytettiin vuoden 1687 maaherran johtosääntöön, jonka mukaan lappalaisten ja uudisasukkaiden tilusriidat alistettiin maaherran ratkaistavaksi.⁴⁵ Näin tapahtui muun muassa Maanselän ja Kitkan lapinkylissä alueelle tulleiden talonpoikien ja paikallisten lappalaisten kiistojen seurauksena.⁴⁶ Kruunun edustajalla oli siis ratkaisu- ja päätösvalta lapinmaita koskeneissa asioissa.

Kuusamon seudulla maaherra Graanin malli ei toiminut. Tutkija Mauno Hiltunen puhuu suorastaan mallin irvikuvasta, mutta kokonaisuutena kyse ei ollut ehkä sentään niin kehnosta toimintamuodosta. Kuusamon lapinkylissä luonnon nautinnasta syntyi väistämätön ristiriita saamelaisten ja Kainuusta tulleiden savolaissu-

42 Valmistelutyöstä ks. erit. Onnela 1995, s. 152–157. Itse plakaatista Hiltunen 2003.

43 Kongl. Plakat den 27 September 1673, angående lappmarkernas bebyggande. Pöignant 1872, n:o 9.

44 Ilmeisesti viimeinen varsinainen lappalaisten suojelukirje oli kamarikollegion kirje 31.10.1632. Nordlander 1907, s. 99.

45 Maaherran johtosääntö 28.1.1687, § 14 ja § 15. Haataja 1940, s. 53.

46 Seikkaperäinen käsittely: Joona 2006, s. 42–50.

kuisten kaskeajien välillä. Tosin ongelmia syntyi myös Iijoen alajuoksun talollisten kaukokalastuksen ja uudisasukkaiden välille. Kuten eräkalastuksen yhteydessä tuli esille, kruunu lopetti määrätietoisesti ylimuistoiseen nautintaan perustuneen kaukokalastuksen. Näin ollen Kuusamon seudulle tulleilla kaskikolonisteilla oli yliote järviin, joita Iijokilaakson talolliset olivat nauttineet vuosisatoja. Katkeruudelta voitiin tuskin välttyä. Paikallisiin lapinkylien asukkaisiin nähden uudisraivaajilla ei ollut etuasemaa, vaan lappalaiset saivat oikeuden suojan omille nautintamailleen. Tämä on yksi tärkeä seikka myös nykyaikana pohdittaessa Lapin kolonialismia ja johdonmukainen myös oman aikansa päämäärään, jonka mukaan talonpoikaiset uudisasukkaat olisivat sijoittuneet yleismaille ja erämaahan. Oma lukunsa on tietysti se, kuinka hyvin oikeuden suoja tehoi käytännössä.

Muutamassa vuodessa 1680-luvun alkupuolella uudisasuttajat ottivat harvaan asutun Maanselän alueen hallintaansa, ja kuten Mauno Hiltunen perustellusti esittää, saivat myös paikallisviranomaiset ja papiston nopeasti puolelleen. Käytännön kimmokkeena Kainuun kaskeajat oli saanut liikkeelle uhka sotapalveluksesta,⁴⁷ mutta vetävänä voimana juuri Kuusamoon olivat laajat ja liki neitseelliset metsät. Asutusliike Maanselän suuntaan syntyi siis omaehtoisesti eikä siksi, että viranomaiset olisivat sitä tavoitelleet tai että asutustoiminnan motiivina olisi ollut Lappi ja saamelaiset. Toki verrattuna Pohjanmaan puolella asumiseen siirtymisessä Lapinmaan puolelle saavutettiin monia etuisuuksia, jotka olivat varmasti vetäviä tekijöitä lapinrajan sisäpuolelle.

Lapinkylä ei pystynyt torjumaan eikä hallitsemaan muutamassa vuodessa tapahtunutta massakolonisaatiota huolimatta oikeuden suojasta ja virkamiesten toimista, joten ristiriidat olivat väistämättömiä. Jo 1600-luvun lopulla uudisasutus pystyttiin kuitenkin toteuttamaan sopimus pohjaisesti, jolloin katosivat myös kiistat. Sopimusten lisäksi avioliitot, maiden myynti ja sopivat korvaukset lievensivät muuttoliikkeen negatiivisia vaikutuksia.⁴⁸ Paikallisviranomaisten myötäsukaisuus Kuusamon uudisasuttajia kohtaan näkyy hyvin vielä 1730-luvulla, kun Haukinien tilan perintöoikeutta puitiin käräjillä. Uudistilojen tuli saada perintöluontoisuus saman tien ilman lunastusta. Osaltaan viranomaisten tavoitteena oli varmasti kannustavuus tilojen perustamiseksi. Tämä näkökulma pitää muistaa, kun Haukinien kysymystä pohditaan tutkimuksissa.

Muutos oli voimakas ennen kaikkea Maanselän lapinkylässä, mutta kokonaisuutena se ei ollut niin dramaattinen kuin käräjäoikeuden pöytäkirjoista on luettavissa – varsinkaan Kitkajärvellä. Osaltaan hätää olivat masinoimassa Iijoen talolliset, joiden nautintaetuuudet olivat joutuneet perin uhatuiksi. Myös kaskimiesten piittaamattomuus vallinneista nautinta-oikeuksista ja karkeus lapinkylän asukkaita kohtaan herättivät ankaraa vastustusta. Kainuulaistalonpojilla ei ollut juurikaan aiempaa kosketusta saamelaisiin, joten ensikohtaamisessa ei välttämättä ollut edellytyksiä keskinäiselle yhteisymmärrykselle. Korvenraivaajat edustivat perhekuntina tapahtunutta massamuuttoa ja siten aivan erilaista kulttuuria kuin sesonkiloontoisesti liikkuneet yksittäiset kalastajat Iijoen latvavesistön laajoissa erämaissa.

47 Hiltunen 2006, s. 113–114.

48 Ks. Joonas 2006, s. 52–53.

Maanselän ja Kitkan lapinkylät olivat alueeltaan suunnattoman suuria, yhteensä jopa 10 000 km², eikä tällä alueella ollut 1600-luvulla kuin noin 15–20 lapinverosavua. Osa vanhoista lapinkylien saamelaisista siirtyi myös uudistilallisiksi turvataksaan perintömaidensa nautintaoikeuden. Tämä prosessi olisi käynnistynyt varmasti myös ilman talonpoikaiskolonisaatiota, kuten tapahtui naapurissa Kuolajärven lapinkylässä, jossa olosuhteet ja elinkeinot olivat samanlaiset kuin Kitkan ja Maanselän kylissä. Kuusamossa oli vuoden 1695 maakirjassa verosavuja 34, mutta kaikki uudistalot eivät olleet joutuneet vielä veronkannon kohteeksi. Vuonna 1715 Kuusamossa oli yhteensä 60 uudistilaa. Maanselän ja Kitkan metsäsaamelainen kulttuuri koki kovia, joskin se oli ollut elinkeinollisesti lujilla pitkin 1600-lukua. Vuonna 1748 Isak Fellman kertoi, että Kuusamosta löytyi enää vain ”muutama vanha lapineukko”, joka osasi saamen kieltä.⁴⁹

Kuusamon asuttaminen oli nopea prosessi mutta ei mitenkään uniikki Pohjois-Suomessa. Savolainen ekspansio oli vallannut koko Pohjanmaan sisämaan 1500-luvulla; puhuttiin suoranaisesti Siika-Savosta Siikajoen ja Pyhäjoen yläjuoksulla. Kemi-jokilaaksossa Tervolan seutu sekä Kemi- ja Tornionjoen välinen alue nykyisen Arpe-lan seudulla saivat kahdessa–kolmessa vuosikymmenessä 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa monikymmensukuisten savolaissukuisten talonpoikien asutusrintaman. Voidaan ajatella paralleelina, että se mikä koettiin 1600-luvun lopulla Kuusamossa, oli tapahtunut vuosisata aiemmin Tervolan tienoilla. Muualla Kemin Lapissa Kalmarin plakaatin seuraukset eivät olleet yhtä voimakkaita kuin Kuusamossa.

VUODEN 1695 UUDISTUKSET

Kruunun näkökulmasta kehitys ei ollut Lapissa 1600-luvun jälkipuolella erityisen mieluinen, joten 1690-luvun alussa lähdettiin uudistamaan sekä Lapinmaiden sekavaksi kehittyneitä verotusta että asutusplakaattia. Toimet kytkeytyivät laajemmin valtakunnan hallinnollisiin uudistuksiin, joista näkyvimpänä oli 1680-luvulla toteutettu iso reduktio, eli läänitysmaiden palauttaminen aatelistolta kruunulle. Kuningas Kaarle XI antoi pohjoisessa tehdyn selvitystyön jälkeen vuonna 1695 Länsipohjan maaherra Gustav Douglasille ohjeet verotuksen uudistamisesta Lapis-sa. Selvitystyön oli tehnyt pääasiassa Douglasin edeltäjä Gotthard Strijk, joka oli kiertänyt vuosien 1690–1691 aikana kunkin Lapinmaan käräjillä. Havaintojensa pohjalta hän laati pohjoisen olosuhteista ja verotusperusteiden uusimisesta selvityksen, joka ei kuitenkaan ollut sinällään toteuttamiskelpoinen.⁵⁰ Syynä oli ennen kaikkea kamarikollegion jäsenen Carl Tranan vuoden 1691 kesäkuussa laatima muistio, jonka mukaan aikaisemman verollepanon perusteista ei ollut mitään tietoa. Muistion tiedot osoittavat, että Tranalla oli hatarat tiedot Lapin verotushistoriasta.⁵¹

49 Isak Fellmanin kertomus Kemijärven kappeliseurakunnan tilasta. J. Fellman I, s. 373.

50 Seikkaperäinen selvitys lain valmistelutyöstä Korpijaakko 1989, s. 495–509 ja Joona 2006, s. 62–68. Ks. myös Korpijaakko 1983 II, s. 101–103. Strijk ei esiinny Kemin Lapin ko. vuosien käräjäpöytäkirjoissa.

51 Pro Memoria [af C. Trana] angående Lappamarkernes Skattläggningar i ödmiukheet at föredraga 20.6.1691. I. Fellman IV, s. 215–225.

Valmistelutyö siirrettiin Strijkin työn jälkeen erityiselle verollepanokomissiolle, jossa olivat edustettuina maaherra Douglas ja laamanni Buhre. Komission toiminta jäi vuosien 1692 ja 1694 välillä vajavaiseksi, mutta työn tuloksena verotuksen perusteet muutettiin lopulta kuitenkin Strijkin alun perin ehdottamista poromääräistä maan käyttöön pohjautuviksi. Laamanni Buhre oli esittänyt vuonna 1692, että verollepanon perusteella lapinverosta muodostettaisiin määrätyn suuruinen ja pysyvä. Varsinainen vero olisi tullut suorittaa entiseen tapaan eli perustuen kalaan, poroihin tai rahasummaan. Saman vuoden lopulla kamarikollegio kannatti mietinnössään Buhren näkemystä ja painotti, ettei yksinomainen poromääräinen verollepano ollut toteuttamiskelpoinen.⁵² Näkemykset painoutuivat eteläisen Lapin olosuhteisiin, sillä verosuoritukset esiteltiin Uumajan, Piitimen ja Luulajan Lapista.

Vuoden 1693 esityksessään kuninkaalle komissio yhtyi kamarikollegion mietintöön ja kannatti verollepanoperusteiden säilyttämisen kalastuksessa, metsästyksessä ja poronhoidossa. Veron määräytymisen perusteena tuli olla se maa, jota lappalainen käytti kyseisiin elinkeinoihin. Kamarikollegio siteerasi lähes sanatarkasti maaherra Johan Graanin vuoden 1670 muotoiluja Lapinmaan laajuudesta ja sen erilaisista alueista, eikä se hyväksynyt verollepanokomission eli Douglasin ja Buhren perusteluja nimenomaan maa-alueiden epämääräisyyden vuoksi. Kamarikollegio määräsikin herrat matkustamaan ”ylhäälle Lappiin” ja kuulostelemaan, mitä lappalaiset itse ja paikalliset virkamiehet ajattelivat verotuksen sisällöstä.⁵³ Tämä on myös mielenkiintoinen seikka ajatellen Lappia kolonialismin kohteena. Lähtökohtaisesti valtiojohto pyrki siis toimimaan paikallisten edellytysten pohjalta.

Helmikuussa 1695 maaherra Douglas matkasi yhdessä Buhren kanssa Lappiin, ja ainakin Enontekiön ja Sodankylän käräjillä herrat olivat perehtymässä verollepanon mahdollisuuksiin. Matkansa tuloksista Douglas ja Buhre laativat maaliskuussa 1695 kuninkaalle selonteon, jonka mukaan verotuksen perustaksi olisi voinut tulla metsälappalaisten osalta kunkin lappalaisen hallitsema maa, jota tämä hyödynsi elinkeinojensa harjoittamiseen. Se olisi kuitenkin edellyttänyt maiden ja vesien mittaamista eikä siksi olisi vastannut tarkoitustaan korkeiden kustannustensa vuoksi. Lisäksi komission mielestä verotusperuste olisi antanut lappalaisille suuremman määräysvallan tiluksiin kuin heillä oli tuolloin, joten verollepano olisi ollut enemmän haitallinen kuin hyödyllinen maankäytön kannalta. Porolappalaisille maahan perustunut verotus ei tullut lainkaan kysymykseen heidän kiertelevän elämäntapansa vuoksi. Komission mukaan vero tulikin maksaa kunkin lapinkylän osalta kiinteänä summana.⁵⁴ Douglas ja Buhre olivat siis periaatteessa samalla kannalla kuin 1670-luvulla maaherra Graan lappalaisten veromaista. Komission linjauksessa painottuu kuitenkin ajatus, että kruunu pystyi määräämään lapinveromaista.

-
- 52 K. M.:t till Kam. Koll. ang. Lappmarkernas beskattning 1.7.1692. I. Fellman IV, s. 230–231 sekä Kam. Koll. und. betänkande ang. Lappmarkernas skattläggning 3.10.1692. I. Fellman IV, s. 231–242.
- 53 Till K. M.:t från Landsh. Douglas och Lagman Buhre i frågan om Lappmarkernas skattläggning 1693. I. Fellman IV, s. 266–268; Kam. Kollegii und. utlotande i frågan om Lappmarkernas skatteläggning 11.9.1693. I. Fellman IV, s. 268–271.
- 54 Maaherra Douglasin ja laamanni Buhren relaatio hallitsijalle 25.3.1695. Korpijaakko 1989, s. 510–511, jossa alkuperäisestä asiakirjasta on osittainen kopio, ja Joona 2006, s. 67–68. Relaatio oli pitkään kadoksissa, kunnes se sittemmin löydettiin Ruotsin kansallisarkistosta.

Selonteon perusteella hallitsija oli valmis antamaan heinäkuussa 1695 uudet ohjeet lapinmaiden verotuksesta ja asutuksesta. Kuningas selvitti ohjeistusta lopulta kolmessa eri yhteydessä: (1.) kirjeessään maaherra Douglasille sekä samanaikaisella lapinvoudeille annetulla (2.) ohjesäännöllä. Syyskuussa 1695 kuningas antoi vielä uuden (3.) asutusplakaatin lapinmaiden asuttamisesta.⁵⁵ Kaarle XI:n ohjeet ja plakaatti tulivat vaikuttamaan Lapin verotuskäytäntöön vuosisatojen ajaksi.

Kuninkaan Douglasille osoittaman ohjekirjeen mukaan verotusta oli siirrettävä pois poromääräisestä taksoituksesta, koska porot kärsivät erilaisista taudeista ja niiden määrä vaihteli siksi suuresti. Tämä noudatteli täsmälleen kamarikollegion näkemystä. Kuninkaan ja maaherran kirjeenvaihdosta käy selville, että Lapinmaiden verollepano oli suoritettava maan käytön mukaan, eli miten itse kukanenkin lappalainen pystyi maata hyödyntämään (”kan ega”) poronhoitoa, kalastusta ja metsästystä varten.⁵⁶ Veronkantojärjestelmään yhdistettiin sekä komission että kamarikollegion näkemykset.

Verot oli kerätty siihen saakka lähinnä mieskohtaiseen kykyyn perustuneena henkilöverona. Nyt kutakin kylää tuli verottaa komission ehdotuksen mukaisesti yhteisesti tietyn suuruisella rahasummalla. Siihen tuli laskea paitsi vuotuisvero niin myös kymmenykset, haaksipalkka ja laamanninvero niin suurena kuin kylät olivat siihen mennessä verollepantuja. Mikäli lapinkylän veronmaksajien määrä kasvoi, ei itse kylän summaa saanut nostaa, vaan uusi maksaja auttoi omalla osuudellaan yhteisummaa. Sääntö koski lapinkyliä, jotka maksoivat veronsa yksinomaan Ruotsin kruunulle, siten Kemin Lapissa vain Kittilää. Ohje jatkui kuitenkin niin, että myös Venäjän tsaarille veroa maksaville kylille oli asetettava vastaavasti tietyn suuruisen verosumma, koska tsaarikin keräsi samalla tavalla koko kylältä kiinteän veron. Haaksipalkka ja laamanninvero kerättiin kuitenkin vanhaan tapaan. Sen sijaan Tanskan veron alaisissa kylissä tuli säilyttää toistaiseksi vanha systeemi⁵⁷ eli käytännössä Kemin Lapin kylistä Inarissa. Verotushistorian kannalta on mielenkiintoista, että perusteluissa viitattiin myös Venäjän-veron kollektiiviseen luonteeseen.

Maaherra Strijk oli ehdottanut, että uudistilalliset siirtyisivät Lapissa ”maamiehen” verolle eli normaaliin talonpoikaisverotukseen. Heitä oli verotettu samoin perustein kuin lappalaisia, mutta kuningas ei halunnut tehdä muutoksia uusissa ohjeissaan. Hän totesi, että lapinmaiden uudistilalliset olivat 15 vuoden verovapauden jälkeen verollepantava niistä omistuksista, joita he muokkasivat ja hyödynsivät mutta ei, kuten ei muitakaan lappalaisia (lijka som andra lappar), rasi-tettaisi manttaaliverolla (eli henkiverolla) eikä sotapalveluksella ja muilla ylimääräisillä veroilla.⁵⁸ Tämä noudatti jo vuoden 1673 plakaatin linjausta. Toisin sanoen Kaarle XI rinnasti uudistilalliset lappalaisten asemaan ja halusi ilmeisesti säilyttää jonkinlaisen kannustavuuskriteerin uudistilojen perustamiseksi. Ohjeen sävy on tulkittava

55 J. Fellman III, bilaga 47. Kirjeenvaihto on julkaistu: I. Fellman IV, s. 215–271. Yksityiskohtainen selostus: Korpijaakko 1983 II, s. 101–111.

56 K.M:t till Landshöfdding Gref Douglas, och Lag Mannen Buhre om Skattlegningz methoden i Lappmarken. I. Fellman IV, s. 272–275; Vrt. Korpijaakko 1983 II, s. 109–110.

57 Kongl. Bref den 8 Juli 1695 till Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i Vesterbotten, angående lapps-katten m.m. Poignant 1872, n:o 10. Julkaistu myös J. Fellman III, bilaga 47.

58 K.M:t till Landshöfdding Gref Douglas, och Lag Mannen Buhre om Skattlegningz methoden i Lappmarken. I. Fellman IV, s. 272–275.

koko lailla eri tavoin kuin esimerkiksi Kaisa Korpijaakko-Labba on tehnyt. Hän on korostanut säännösten merkinneen uudistilallisten erottamista lapinkylistä ja kyläveron maksajista omaksi maanviljelijäryhmäkseen. Korpijaakko-Labban mielestä säännösten seurauksena ainoastaan lapinkylien lappalaiset maksoivat kollektiivista veroa ja ainoastaan heille kuuluneista elinkeinoista, kalastuksesta, metsästyksestä ja poronhoidosta.⁵⁹ Näkemys on virheellinen.

Ohjesäännön seitsemännessä kohdassa kuningas otti esille Kuusamon kehityksen ja erityisesti kaskeamisesta syntyneet valitukset. Koska Pohjanmaan maaherra tunti olosuhteet paljon paremmin kuin Länsipohjan virkaveli, hänen tuli selvittää Kuusamon ongelmat. Kuningas antoi myös määräyksen, että Kuusamoon oli asetettava kruunun nimismies asianmukaisella palkalla. Myös toisen tuolloin ajankohtaisen ongelman eli lapinrajan epäselvän sijainnin vuoksi oli asetettava komissio selvittämään kysymystä.⁶⁰

Samana päivänä kun Kaarle XI kirjoitti ohjeensa Länsipohjan maaherralle, hän antoi myös yksityiskohtaisen ohjesäännön lapinvoudeille. Siinä noudatettiin pitkälti edellä esitetyn ohjekirjeen sisältöä. Lapinkylä tuli verollepanna yhteissummas- ta, jota kylän jäsenet maksoivat kukin osaltaan. Summa ei saanut pienentyä vaikka jokin maksajista olisi köyhtynyt. Toisten kyläläisten oli vain vastattava suuremmalla summalla koko verosta. Näin maksusta tuli kollektiivinen. Kylännimismiehen tuli huolehtia veronkannosta ja toimittaa saatavat rahana markkina-aikaan lapinvoudille. Erikoinen sääntö oli sen sijaan veronmaksun pysyvyys. Lapinkylän jäsenen oli maksettava veronsa siihen kylään, johon hänet oli alun perin kirjattu huolimatta että hän vaikkapa muuttaisi muualle. Voutien tuli palauttaa poismuuttajat takaisin kotikyläänsä. Tähän hieman ristiriitaisesti lisättiin, että tulokas saattoi kuitenkin korvata köyhtyneiden osuutta kyläverosta.⁶¹ Käytännössä määräystä noudatettiin tuskin koskaan, vaikka esimerkiksi Enontekiöllä sitä pyrittiin soveltamaan 1780-luvulla Jukkasjärveltä muuttaneiden porosaamelaisten osalta. Jukkasjärven asukkaat olisivat halunneet lähtijät takaisin kotikylänsä veronmaksajiksi, mutta enontekiöläiset pitivät tulijat mieluusti itsellään rasituksia keventämässä.

Ristiriitainen suhteessa maahan perustuvaan veroon oli ohjesäännön vaatimus, jonka mukaan lapinkylän nimismiehen ja kylän koosta riippuen joko neljän tai pienemmissä kylissä kahden hyväluontoisimman miehen, mieluiten lautamiesten kanssa, tuli tasoitella ja ositella vero kaikkien kyläkunnan jäsenten kesken milloin oli sattunut kuolemantapauksia, poismuuttoja ja köyhtymistä. Jaottelu tuli tehdä huolellisesti itse kunkin edellytysten ja varallisuuden mukaan (”*efter hvars och ens villkor och förmögenhet*”). Jos osituksessa ei päästäisi yhteisymmärrykseen, ratkaisisi asian tuomari ja lapinvouti.⁶² Tässä ei siten perustana ollutkaan pysyvä maankäyttö vaan perinteinen henkilökohtainen kyky.

Kuningas antoi myös tarkat säännöt maakirjojen laatimiseksi. Ensiksi tuli laatia maakirja lapinveron maksajista kyläkunnittain ja vuotuisista muutoksista maksa-

59 Vrt. Korpijaakko-Labba 2000, s. 40.

60 Kongl. Bref den 8 Juli 1695 till Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i Vesterbotten, angående lappskatten m.m. Poignant 1872, n:o 10.

61 Lappfogde-instruktion den 8 Juli 1695. Poignant 1872, n:o 11.

62 Lappfogde-instruktion den 8 Juli 1695. Poignant 1872, n:o 11.

jiien osalta. Toiseksi lapinvoudin tuli myös laatia maakirja kaikista uudistilallisista, jotka asettuivat soveliaille paikoille lapinmaihiin maamiehen tavoille, rakensivat talonsa ja viljelivät peltojaan ja raivasivat niittyjään ja siten muodostivat myös uusia kyliä. Uudistilat oli merkittävä maakirjaan silloin kun ne perustettiin, ja merkittävä oli myös tiedot vapaavuosista ja koska tilalliset oli pantava verolle omistuksistaan ja tiluksistaan. Veronkanto oli myös vahvistettava käräjillä.⁶³ Näin lapinmaiden verovelvollisista täytyi pitää kahdenlaisia maakirjoja.

Ohjekirjeessään Kaarle XI rinnasti uudisraivaajat ja lapinveronmaksajat, mutta ohjesäännössä hän erotti nämä toisistaan. Uudistilallisilla oli nyt selkeästi maavero, kun taas lappalaisilla oli häilyvästi maahan perustuva nautintavero, jossa otettiin vielä huomioon henkilökohtainen kyky. Ohjesäännössä ei mainittu lainkaan uudistilallisten vapautumisesta kaikista ylimääräisistä verorasituksista. Kaiken kaikkiaan säännössä ei määritelty voudeille yksityiskohtaisia verotusperusteita, joten on selvää, että käytännössä vouti kokosi lapinverot perinteisellä tavalla.

Syyskuussa 1695 Kaarle XI antoi vielä uudistetun ja kamarikollegion työstämän plakaatin lapinmaiden asuttamisesta, jossa painotettiin uudistilojen vapautumista 15 vuoden ajaksi kaikista veroista ja rasituksista. Nyt kuningas rinnastikin talonpojat lappalaiseihin aikaisemman kirjeensä sanamuodoin toteamalla, että uudistilalliset olivat kuten muutkin lappalaiset vapautettuja kaikista ylimääräisistä rasituksista ja manttaaliverosta. Toki talollisten verollepano oli suoritettava heidän omistamiensa ja hyödyntämiensä tilusten mukaan. Erityisesti Kitkan ja Maanselän lappalaiset olivat valittaneet heidän luokseen asettuneiden suomalaisten ylettömästä kaskeamisesta, joten ylenmääräistä kaskeamista oli vältettävä. Siksi uudistalollisten oli mieluiten viljeltävä maata ja raivattava niittyjä niin kuin muissa maakunnissa oli tapana, ja maaherrojen oli valvottava että näin tapahtuisi. Olennainen asia oli myös, että uudisasukkaan hakemus käsiteltiin kihlakunnanoikeudessa, jonka antaman lausunnon jälkeen maaherra ratkaisi uudistilan perustamisen.⁶⁴ Päätösvalta oli siten kruunulla.

Plakaatissa ei ollut loppujen lopuksi juurikaan uutta, eikä siinä viitattu varsinaisesti sanallakaan saamelaisten elinkeinoihin. Tutkimuksissa on korostettu, että nyt plakaatissa määriteltiin erityisesti, että uudisasutuksen oli perustettava viljelyyn ja karjatalouteen ja toisaalta suojeltiin saamelaisten elinkeinoja.⁶⁵ Toki uudistilojen tuli perustua maiden hyödyntämiseen, mutta verotuksen näkökulmasta talolliset pikemminkin rinnastettiin sekä plakaatissa että ohjeissa yhdenvertaisiksi lappalaisten kanssa. Molemmat ryhmät maksoivat lapinveroa ja saivat yhtä lailla vapautuksen monista kruunun rasitteista. Ehkä merkittävintä plakaatin seurauksista oli maanhallinnan kannalta, että maaherran rooli kasvoi aikaisempaan nähden uudistiloja perustettaessa. Se tarkoittaa tietysti sitä, että vastaavasti korostui myös kruunun hallinnollinen asema Lapin maankäytössä.

63 Lappfogde-instruktion den 8 Juli 1695. Poignant 1872, n:o 11.

64 Kongl. Maj:ts förnyade Plakat den 3 September 1695, om lappmarkernas bebyggande och de förmåner och friheter, som de, hvilka sig nedsätta, åtnjuta skola. Poignant 1872, n:o 12.

65 Ks. esim. J. Vahtola 1982b, s. 128 ja Korpijaakko-Labba 2000, s. 40.

VALTIOVALLAN JOHDONMUKAINEN LINJA

TAVOITTEENA MAATALOUDEN EDISTÄMINEN VAPAUDENAJALLA

Vuoden 1695 hallinnolliset uudistukset eivät jääneet viimeisiksi Lapinmaassa. Itse asiassa 1700-luvulla jatkettiin määrätietoisesti ja entistä aktiivisemmin valtakunnan pohjoisen osan kehittämistä. Tavallaan 1600-luvun linjaukset asutuksen ja elinkeinojen edistämisestä ”puhkesivat kukkaan” seuraavalla vuosisadalla. Huomattavaa on nyt, että kun 1600-luvulla kruunun asuttamistoimet kohdistettiin aktiivisesti Lapinmaahan, niin 1700-luvulla uudisasutuksen edistäminen laventui koko valtakunnan kysymykseksi. Se tarkoitti Lapin kytkemistä yhtenäiseen kruunun asutuspolitiikkaan. Erityisesti vapaudenajalla kokoontuneilla säätyvaltiopäivillä luotiin tiheästi mietintöjä, ohjeita, sääntöjä ja asetuksia asutuksen ja elinkeinopolitiikan edistämiseksi.⁶⁶

Toki Lapinmaahan kohdistettiin myös yksilöityjä asetuksia, päätöksiä ja ohjeita. Niistä merkittävimpiä olivat asutuksen ja maankäytön hallinnan kannalta vuoden 1742 kamarikollegion päätös lapinmaiden maanluonnosta, vuoden 1749 asutusplakaatti, vuoden 1760 uudistilojen verollepanometodi ja vuoden 1760 lapinvouodin ohjesääntö. Ne tulivat vaikuttamaan myös Suomen Lapin maankäyttöön 1900-luvulle saakka. Näiden lisäksi pitkin 1700-lukua annettiin lukuisia ohjeita ja selvitäisiä Lapinmaan oloista.

Ruotsin suurvalta-aseman romahdettua 1700-luvun alussa muuttui myös aikaisemmin ekspansiivinen, ulospäin suuntautunut politiikka valtakunnan sisäisen kehittämisen politiikaksi. Valtiojohdossa katsottiin, että Ruotsin voima saataisiin vankistumaan väkimäärää kasvattamalla, jota edesauttaisi erityisesti uudisasutus, sekä maatalouden kehittämällä. Väestön vähäisyys koetteli virkamiesten mielestä erityisesti Suomea ja Lapinmaata.⁶⁷ Tiukka merkantilismien talouspolitiikka kääntyi 1730-luvulta lähtien vähitellen valistuksen liberaalimmaksi ajatteluksi, jossa fyysiokraattisesti nähtiin kehittyneen maatalouden valtakunnan hyvinvoinnin perustana. Maatalouden edistäminen oli ennen kaikkea määrällistä eikä niinkään laadullista. Määrällinen kasvu taas riippui uusien maatalojen perustamisesta, joten uudisasutusta oli edistettävä. Ja valtakunnan pohjoisosissa olivat kruunun virkamiesten mielestä suunnattomat kehittämisen mahdollisuudet, sillä korpimaat voitiin saada samanlaiseen kukoistukseen kuin Ranskassa oli tehty suo- ja räjäseikkömaille. Yleiset aatevirtaukset vaikuttivat vahvasti Lapinmaan asutus- ja maankäyttöoloihin.

Lappi oli Ruotsin valtakunnassa vielä 1700-luvun alkupuolella käytännössä mitaamatonta maanäärtä ja kruunun johtaville henkilöille paikallisolosuhteiden osalta perin tuntematonta seutua.⁶⁸ Käsitykset perustuivat pitkälti Johannes Schefferuksen 1670-luvun Lapin-kuvaukseen, jossa pohjoisen asukkaat nousivat esille ”köyhinä lappalaisina”. Tätä kuvaa oli murtamassa ensimmäisenä lapinmissionääri ja kirkkoherra Pehr Högström, joka totesi vuoden 1747 kertomuksessaan, että lap-

66 Lagerroth 1934, s. 254–311.

67 Ks. Paloposki 1976, s. 106.

68 Olofsson 1974, s. 516.

palaiset eivät olleet lainkaan köyhiä – pikemminkin päinvastoin.⁶⁹ Lappalaiset olivat kuitenkin osa Ruotsia ja Pohjolan kansoja, ja gööttiläisessä historiankirjoituksessa heidän asemansa oli tasavertainen muiden Pohjolan asukkaiden kanssa – joskaan ei täysin henkisiltä ja fyysisiltä ominaisuuksiltaan.

Myös valtakunnan hallinnolliset olot vaikuttivat 1700-luvulla ratkaisevalla tavalla Lapinmaan asemaan. Vuodesta 1718 lähtien elettiin säätyjen eli vapauden aikaa, jolloin valta oli keskittynyt kuninkaan sijasta valtiopäiville. Ruotsia hallittiin varhaisparlamentarismin hengessä, jossa säädyt säätivät lakeja, kontrolloivat oikeudenhoitoa ja aluehallintoa sekä valvoivat valtion finansseja ja ulkopolitiikkaa. Talonpoikaisedustajat valittiin kihlakunnittain, ja myös Lapinmaasta kutsuttiin edustaja Tukholmaan joka kolmas vuosi pidetyille valtiopäiville. Merkittävä osa valtiopäivätyöskentelystä tehtiin valiokunnissa, joissa käsiteltiin myös lapinmaita koskevia asioita. Erityisesti kamarikollegion asema korostui elinkeinoja ja verotusta koskevia asioita päätettäessä mutta myös hallinnollis-juridisten kysymysten ratkaisijana. Tämä seikka on merkittävä Lapin maankäytön historiaa puntarotaessa. Valtakunnan taloudelliset kysymykset olivat jatkuvia päivänpolttavia asioita. Säätyjen aika päättyi kuitenkin vuonna 1772 äkillisesti Kustaa III:n vallankaappaukseen. Sen jälkeen kuningas hallitsi valistuneen mielensä mukaan, joskin säädyyllä säilyivät yhä vaikutusmahdollisuudet lainsäädännössä.⁷⁰

Tätä yleistä kehystä vasten on lähestyttävä myös Kemin Lapin ja koko Lapinmaan kehitystä. Kruunun virkamiesten näkemyksissä korostuivat vahvasti uudisasutuksen suosiminen ja pelko lappalaisten kaikkoamisesta Norjaan. Paikallisten virkamiesten vaikutusvalta ja sananvalta oli suuri vapaudenajalla ja erityisesti 1740–1760-luvuilla Lapin olojen tuntijoina. Asema muuttui 1770-luvun alussa Kustaa III:n vallankeikauksessa ja siirryttäessä yksinvaltaan. Paikallisista viranomaisista tuli lähinnä ylhäältäpäin määrättyjen tehtävien toteuttajia. Tosiasia oli myös se, että viime kädessä ylin valtiovalta määritteli Lapinmaan hallinnollisen aseman – oltiinpa paikallisissa näkemyksissä mitä mieltä tahansa, mutta mitään mielivaltaa se ei tietenkään voinut olla. Vielä 1600-luvulla vallinnut Lapin tietynlainen autonomia katosi 1700-luvulla ja pohjoinen maanosa sulautui kiinteäksi osaksi valtakunnan hallinnollista järjestelmää. Tutkittaessa Lapinmaan kysymyksiä niitä ei saa siis pitää irrallisina yleisestä kehityksestä.

Kruunun uudisasutuksen eteenpäinvieminen valtakunnassa vaati erämaiden ja yleismaiden omistusten uudelleenjärjestelyä. Se tarkoitti erityisesti isonjaon toimeenpanoa, maareformia, joka nousi näkyvästi esille vapaudenajan valtiopäivillä. Isojako oli oikeastaan osa 1750-luvulla alkanutta Suomen taloudellista kehittämistyötä, jota teki erityisesti Suomen asiain erityisvaliokunta. Sieltä maareformin ajatukset laajenivat koko valtakunnan kysymykseksi.⁷¹ Yksityisinä tai yhteismainaan olleet käyttämättömät liikamaat tuli saattaa valtakuntaa hyödyttävään käyttöön ja asutetuiksi, jolloin myös kruunun näkökulmasta mitä haitallisin muuttoliike ulko-

69 Högström 1747.

70 Karonen 1999, s. 61, 382–384. Kamarikollegion historiasta ja sen asemasta vapaudenajan valtakunnanhallinnossa Schalling 1941, s. 199–407. Valtiopäivätoiminnasta 1750- ja 60-luvuilla erityisesti Paloposki 1976.

71 Paloposki 1976, s. 12–16.

maille voitiin ehkäistä, kun varttuva väki siirtyi raivaajiksi. Kruunun tuli saada myös yksiselitteinen oikeus muovata erämaiden hallintaoloja, johon liittynyttä keskustelua käytiin vilkkaasti 1740–1760-luvuilla. Virkamiehet katsoivat valtion olevan juridiselta kannalta oikeutettu maiden uudelleenjärjestelyihin, sillä tilalliset olivat ainoastaan manttaalia vastaavan suuruisen maa-alan omistajia. Sekin koski vain perintötiloja. Ylimenevä osa oli kruunulle kuuluvaa liikamaata. Näin oli määritelty jo vuosien 1683 ja 1734 metsäasetuksissa. Vuonna 1723 oli säädetty tilojen perinnöksiosto-oikeus, kun taas vuoden 1734 metsälaki kielsi torppien rakentamisen yhteismaille.⁷²

Myöskään ylimuistaisen nautinnan ei katsottu olevan laillinen omistusoikeuden osoittaja yleis- ja erämailla, sillä vuoden 1734 lain XV luvun 3 pykälässä säädettiin, ettei ylimuistoinen nautinta ollut pätevä jakamattomissa metsissä ja takamailla muuten kuin silloin kun sen tukena olivat tietyt rajat ja pyykit.⁷³ Kolmas pykälä kuului suomennetussa lakikirjassa seuraavasti:

Ylimuistoinen nautinto ei mahda kelwata awoimesa metzsä ja maasa, kyläin wällillä, waan rajat ja kiwipyikit, eli muut asuinsiain eroituxet. Jos jollakin on ulcokyläinen maan-cappale, eli omasa kyläsä erinäinen maantilca, pellosa, niitusa, metzsä eli kedosa, jotca rajoilla ja kiwipyikeillä, eli aidoilla ja wartiolla pijritetyt owat, eli mylly ja myllyn-sia, eli muita wesi-rakennuxia, eli luotoja ja saareja; sijnä mahta ylimuistoinen nautinto kelwata.

Erämaat olivat siksi kruunun.

Näkemykset herättivät myös vastarintaa. Vapaudenajan valtiopäivillä esiteltiin halukkaasti omia kannanottoja, sillä säädyt päättivät pitkälti valtakunnan asioista valtaneuvoston johdolla. Tosin kannanotot jäivät usein keskustelun asteelle ja päätöksiä oli vaikea saattaa käytäntöön. Osa johtavista oppineista katsoi, että parhaiten erämaiden asuttaminen toteutuisi, kun jokainen pitäjä ja kylä itse kansoittaisi alueensa voimiensa mukaan. Valtion tuli osallistua mahdollisimman vähän alamaistensa taloudelliseen elämään ja siten myös omistukseen. Kruunun uudisasutuksen sijaan oli eräänlaisen reduktion avulla pyrittävä suosimaan yksityistä uudisasutusta. Kruunulla ei myöskään ollut mitään oikeutta toteuttaa erämaiden järjestelyjä, sillä maa kuului asujilleen eikä valtiolle. Kruunun oikeutena oli ainoastaan kantaa ne verot, jotka kukin yhteiskunnan jäsen oli ottanut suorittaakseen yleisiä tarpeita varten. Siksi myös erä- ja liikamaiden järjestelyt olivat laittomia.⁷⁴ Keskustelussa esiintyi siten näkemyksiä hyvin leveällä sektorilla.

Kruunu oli pyrkinyt vielä 1730-luvun alkupuolella ehkäisemään uudisasutusta metsien häviämisen pelossa. Se näkyi muun muassa vuoden 1734 metsälain uudisasutuskiellessä, joka kuitenkin kumottiin vuonna 1739.⁷⁵ Västerbottenin maaherra

72 Kuusi 1933, s. 12–16; Haataja 1929, s. 6–7; Haataja 1940, s. 27; Paloposki 1976.

73 1734 års Lag, suom. Ruotzin Valdacunnan yleinen laki. XV Lucu: Maan Caari. <http://agricola.utu.fi/hist/kktk/lait/1734>; Kovero 1909, s. 26–28.

74 Lagerroth 1934, s. 254–311; Kovero 1909, s. 28–31.

75 Förordning om Skogarne i Riket, 12.12.1734. Modée II, s. 1116; Förordning öfver 1734 års Skogsordning, 4.5.1739. Modée II, s. 1440. Onkin ehkä parempi puhua myös vuoden 1739 metsäasetuksesta.

Gabriel Gyllengrip raportoi vuoden 1738 valtiopäiväkertomuksessaan, että uudistilojen perustamista tuli kaikin tavoin edistää eikä ehkäistä Pohjois-Ruotsin suunnattomissa erämaissa (ödemark).⁷⁶ Toki Gyllengripin näkemyksiä hallitsi vielä merkantilismin mukaisesti pyrkimys saada tietoa ennen kaikkea pohjoisen metsien tilasta, metalleista ja mineraaleista. Vuoden 1736 kertomuksessaan maaherra totesi, kuinka Lapissa voitiin käyttää väärin yleisiä metsiä ja tiluksia, koska rajankäyntejä ja mittauksia ei ollut tehty.⁷⁷ Asia liittyi suoraan tuoreeseen metsälakiin, mutta maiden mittaamattomuus ja rajojen epämääräisyys olivat synnyttäneet kiistoja ja ongelmia muuallakin Ruotsin valtakunnassa, erityisesti Suomessa.⁷⁸

Murrosvaihe valtakunnan politiikassa koettiin vuosien 1740–1741 valtiopäivien aikana, jolloin maatalouden ja asutuksen edistämisestä tuli tärkein elinkeinopoliittinen tavoite.⁷⁹ Tämä murros näkyi myös Lapinmaiden asioiden hoidossa. Västerbottenin maaherran mielestä uudistilat oli pantava verolle, jotta tavoite eli kruunun verotulojen kasvu olisi saatu toteutettua.⁸⁰ Ensimmäiset toimenpiteet uudelaissä asutuspolitiikassa olivat nähtävissä vuosien 1740 ja 1741 valtakunnallisissa suoasetuksissa, joilla pyrittiin edistämään uuden peltomaan raivaamista.⁸¹

Samaa suuntaa vahvisti sitten myös marraskuussa 1741 annettu kuninkaallinen julistus autiomaan (ödesland) ottamisesta asutukseen Västerbottenin läänissä – siis myös Lapinmaassa. Siinä nimenomaan todettiin, kuinka autiomaan raivaaminen pelloiksi ja niityiksi oli valtakunnalle hyödyksi ja hyväksi (”båtnad och förmån må tillflyta”). Sellaisen maan viljelykseen ottaja sai julistuksen mukaan säädyistä riippumatta ikuisiksi ajoiksi nauttia, omistaa ja hallita rälssimiehen tavoin maataan, samoin raivaaja vapautui kymmeneksi vuodeksi henkilökohtaisista ja 50 vuodeksi kaikista tilan maksuista.⁸² Näin ollen rälssi ei tarkoittanut täydellistä vapauttamista verorasitteesta. Sinänsä nimike rälssi (frälse) tarkoitti alun perin nimenomaan kruununveroista vapautettua ja sittemmin aatelista, ja rälssimaa vastaavasti verovapaata, aatelisten omistamaa maata. 1600-luvulla rälssitiloillekin määrättiin pieniä osia maaverosta ja velvollisuus osallistua sotaväenottoihin.

Vuoden 1741 julistus kuvaa hyvin sen hetkistä valtiopäivillä vallalla ollutta näkemystä asumattoman maan hallinnasta. Säädyt saivat siinä tahtonsa vahvasti esille, kuten julistuksessa viitattiin, sillä kruunulle ei määritelty tiukkaa intressiä omistukseen. Vuoden 1741 julistuksen oikeudet oli tarkoitettu Länsipohjan ulkopuolelta muuttaville henkilöille, joilla olisi ollut myös pääomia perustaa pohjoiseen kai- vos- ja metalliteollisuutta.

76 Berättelse Om Wästerbottens Läns Tillstånd In Junio Åhr 1738. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1738–39. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

77 Maaherran kertomus kuninkaalle joulukuussa 1736, f. 1193–1196. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1736. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

78 Paloposki 1976, s. 95–96.

79 Kovero 1909, s. 35.

80 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 10.11.1740. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

81 Förordning, angående Lands-Culturen 25.11.1740. Modée III, s. 1649; Kongl. Förklaringen öfver förordningen af den 25 Nov. 1740 om mossars och kärrs samt Annan oländig marks uppodlande 5.10.1741. Gylden I, s. 72; Kovero 1909, s. 34–35.

82 Kongl. Kungörelse den 20 November 1741, angående ödeslands uptagande i Västerbotten. Poignant, n:o 14.

Itse julistuksen taustalla oli maaherra Gyllengripin 1730-luvun loppupuolella korostama erämaiden asuttaminen mutta erityisesti hänen vuoden 1740 kertomuksessaan painottamat asiat. Siinä maaherra totesi, että ne, jotka raivasivat asutulle maaseudulle tai Lapinmaihin aiemmin käyttämättömiä maita uudistiloiksi, saisivat rälssioikeudet. Sen olivat säädyt hyväksyneet itse asiassa jo vuoden 1734 valtiopäivillä. Gyllengrip viittasi asiassa myös vuoden 1739 aikana esillä olleeseen kihlakunnantuomari Carl Sadelinin tulkintaan, että lapinmaat olisivat olleet perintöluontoisia. Maaherran mukaan sellainen vallaton tulkinta eliminoisi uudisasutuksen kokonaan Lapissa.⁸³ Maanluontokysymys ei ollut siten mitenkään irrallinen Sadelinin ajatus, vaan asia oli tuolloin laajemminkin valtakunnassa keskustelun kohteena.

Autiomaajulistuksella ei kuitenkaan ollut suoranaista vaikutusta Lapin oloihin, mutta siitä vajaan kolmen kuukauden kuluttua, helmikuussa 1742, antoi kamari-kollegio selvityspyynnön vahvasti julistuksen hengessä Västerbottenin maaherra Gyllengripille. Kollegio viittasi säätyjen toivomukseen saada lapinmaat viljelykseen ja lappalaiset pois kiertelevästä elämäntavastaan. Maaherran oli siksi annettava paikalliselle papistolle ja virkamiehille tehtäväksi selvittää kelpollisten pelto- ja niitty- maiden sijainti ja laatia tiedoista kollegiolle mietintö. Tavoite oli uudisasutuksen voimistaminen. Autiomaista tai erämaista ei selvityspyynnössä puhuttu mitään, mutta maan hallinnasta henki oli samanlainen kuin autiomaajulistuksessa.⁸⁴ Pyyntö johti lopulta vuonna 1749 annettuun uuteen ohjesääntöön uudisasutuksesta Lapinmaassa eli järjestyksessä kolmanteen asutusplakaattiin.

Kruunun uudisasutuksen edistäminen sai kantavan lisän 1750-luvun alun Suomen oloista, vaikka esimerkiksi mietintö ”Väestönpuutteen estämisestä Suomessa” oli sisällöltään perin vähäpätöinen.⁸⁵ Vuonna 1746 oli kuitenkin jo maanmittauksen johtaja Jacob Faggot julkaisut Ruotsin maatalouden tilasta kirjan, jossa hän piti maatalouden kehittymisen pahimpana esteenä vainiopakkoa. Siksi sarkajakoinen systeemi oli murrettava ja tilukset järjestettävä uudelleen isoihin lohkoihin. Tästä syntyi termi isojako, joka siis tarkoitti aluksi peltojen ja niittyjen uudelleenjärjestelyä. Esikuvana Faggotin ajatuksille oli Englannissa toteutettu aitausliike, jossa yhteiskäytössä olleet tilukset aidattiin yksityisille.

Vuosien 1751–1752 valtiopäivien yhteydessä laadittiin mietintö, jossa esitettiin perusteellisia toimia uudisasutuksen voimistamiseksi Suomen laajoilla salomailla. Keinona nähtiin maaolojen uudelleenjärjestely kruunun liikamaiden erottamisella. Käytännön työ ei kuitenkaan lähtenyt liikkeelle. Kuningas Aadolf Fredrik vieraili Suomessa vuonna 1753, ja matkansa tuloksena hän halusi säätyjen mieltävän mahdollisuuksia perin takapajuiseksi näkemänsä maan kehittämiseksi. Niinpä kuningas asetti erityisen Suomen komission selvittämään mahdollisia toimenpiteitä elinolojen kohottamiseksi.

83 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 10.11.1740. Länets nuwarande tillstånd i gemen. Landshövdungeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

84 Kammarkollegium till Landshöfdingen Gyllengrip ang:de Lappmarkens uppodlande [8.2.1742]. I. Fellman IV, s. 306–307.

85 Paloposki 1976, s. 108–110.

Komission mietintö valmistui vuonna 1755. Sen kantavana näkemyksenä oli, että Suomen heikko asema johtui vähäisestä väkimäärästä. Se ei voinut kasvaa, koska erämaat oli suljettu uudisasutukselta. Toisin kuin muutamaa vuotta aiemmin oli esitetty, komissio ei katsonut tarpeelliseksi erämaiden erottamista kruunulle, vaan päinvastoin: yksittäisten pitäjien ja kylien omistusoikeus erämaihin tuli vahvistaa reduktiona. Käytännössä valtiopäivät kuitenkin hylkäsivät mietinnön, mutta se kuvastaa erinomaisella tavalla tuolloin vahvasti esillä olleita ajatuksia kruunun vähäisestä roolista maiden hallinnassa. Komissio oli korostanut, ettei se voinut puuttua eri seutujen talouden suunnitteluun, koska alueiden olosuhteista ei ollut varmaa tietoa.⁸⁶

Yksityistämisajattelu oli huipussaan 1750-luvun loppupuolella ja vielä vuosien 1760–62 valtiopäivillä. Vahvasti liberaalien aatosten vallitessa nähtiin, ettei valtiollalla ollut mitään tarvetta määrätä asutuksesta eikä harjoittaa anastuspolitiikkaa. Kruunun tuli vain edistää yksityistä uudisasutusta ja torpparijärjestelmää. Tilojen asema oli noussut kuitenkin keskustelun kohteeksi vuonna 1756 talonpoikaissäädystä, sillä ratsutilojen aputilat eli augmentit olivat joutuneet tukalaan asemaan. Niitä ei ollut mahdollista ostaa perintöön, jolloin kruununluonteisena tilojen asukkailla oli turvaton sija talossaan. Muissa säädyissä asia ei saanut vastakaikua. Erityisesti Lapinmaahan oli luotava kruunun uudistiloja, sillä ilman valtiovallan tukea ei pohjoiseen syntyisi uutta tilajärjestelmän piirissä ollutta asutusta. Vuonna 1756 säädyt jättivät kuninkaalle kaksi kirjettä, joissa vakuutettiin yksityisten omistusoikeuden säilyvän erämaihin. Kuningas vahvisti asian seuraavana vuonna maaherroille lähettämässään kiertokirjeessä.⁸⁷

Vuosien 1755–56 valtiopäivillä hyväksyttiin myös suuren yksimielisyyden vallitessa peltojen ja niittyjen uudelleen jakaminen, josta annettiin vuonna 1757 isojakoasetus. Samana vuonna aloitettiin jakotoimet Suomen puoleisella Pohjanmaalla verollepanomittauksina. Vuonna 1762 vahvistettiin Suomea koskenut isojakoasetus.⁸⁸ Varmasti osaltaan säätyjen keskuudessa vahvasti vallalla olleen yksityistämisajattelun seurauksena isoonjakoon ei kytketty tarpeettomien liikamaiden, esimerkiksi laajojen metsäalueiden erottamista kruunulle. Talonpojat myös vastustivat ankarasti jakotoimia, mutta siitä huolimatta työt etenivät muutamassa vuosikymmenessä läpi Suomen.⁸⁹

Poliittinen elämä kuohui Tukholmassa 1750-luvulla, kun rojalistit ja säätyvaltaa kannattaneet hattumieliset kamppailivat vallasta. Se heijastui myös valtiopäivätoimintaan, sillä valtiopäivillä kuningasmieliset yrittivät tehdä suoranaisen vallankaappauksen.⁹⁰ Ehkä jonkinlainen huipentuma yksityistämisajattelussa koettiin vuosien 1760–62 valtiopäivillä, kun enemmistö säätyjen edustajista katsoi, että kruunulla ei ollut oikeutta eikä tarvetta esimerkiksi metsämaiden omistamiseen. Mielenkiintoinen juridiseltakin kannalta on valtiopäivillä vuonna 1761 tehty uudisasutusasetusten kodifikaatioluonnos, jossa maat ryhmiteltiin eri kategorioihin kruunun uudisasutusmahdollisuuksien perusteella.

86 Kovero 1909, s. 58–61; Paloposki 1976, s. 78–80.

87 Kovero 1909, s. 60–61; Paloposki 1976, s. 96–97, 185–186.

88 Paloposki 1976, s. 153–154, 160–164; Saarenheimo 2003, s. 350.

89 Kuusi 1933, s. 39.

90 Ylikangas 1964.

Ensiksikin olivat varsinaiset yhteismaat tai yleismaat, eli ns. allmenningit. Jos kruunun yhteismaat ja -metsät oli jo erotettu maanjailla muista yhteismaista, oli luonnoksen mukaan kruunun uudisasutuskin ilman muuta mahdollista. Jos yhteismaita ei ollut erotettu, oli valtion uudisasutus sallittu kihlakunnan käräjien luvalla, mikäli se ei haitannut olemassa olleita tiloja. Tämä oli jo hyvin vanha käytäntö. Oma ryhmänsä oli erämaa tai autioma, jolla tarkoitettiin kaikkea sitä maata, joka sijaitsi Lapinmaan ja Västerbottenin välillä kylien metsien ulkopuolella ja jota kukaan ei ollut käyttänyt. Muualla valtakunnassa oli autiomaata sellainen maa, joka oli ulkopuolella kruunun, kihlakuntien tai pitäjien yhteismaita ja kylienmaita ja johon kenelläkään ei ollut oikeutta. Kruunun uudisasutus oli autiomaillakin luvallista mutta vasta sen jälkeen, kun se oli käräjillä todettu vanhalle asutukselle haittattomaksi. Kolmanteen ryhmään kuuluivat pitäjien ja kylien yhteismailla olleet suo- ja rämeikköalueet, joita eivät kylien tilalliset olleet raivanneet. Sinne oli myös mahdollista perustaa kruunun uudisasutusta.⁹¹

Käytännössä kodifointityön tuottama luonnos jäi vaille suurempaa vaikutusta, mutta maanjaottelu tuli siinä kiteytetyksi esille. Mielenkiintoista edellä on toisen ryhmän erämaa tai autioma, joksi ymmärrettiin laajat alueet pohjoisinta osaa valtakuntaa mutta kuitenkin perin epämääräisesti. Se jätti mahdollisuuden tulkinnoille, mutta uudisasutusta niillekään seuduille ei olisi saanut perustaa ilman olemassa olleen asutuksen kuulemista. Näinhän myös Lapinmaata koskeneet ohjesäännöt edellyttivät. Kuitenkin kylänmaa suhteessa autiomaahan ymmärrettiin erilaiseksi Lapissa kuin muualla valtakunnassa. Kysymys herää myös siitä, miten kylä-käsite suhteutui lapinkylään. Huomattava näet on, että lapinkylät rinnastuivat talonpoikaisiin kyliin asuttamisen osalta. Vaikka maalaispitäjissä kylä ei omistanut kaikkea alueensa maata, saattoi se kuitenkin vaikuttaa asutustoimintaan. Vastaväenlainen asema oli myös lapinkylillä.

Kaiken kaikkiaan tulokset jäivät olemattomiksi yksityisen uudisasutuksen kannustamisessa, joten näkemykset valtion asutustoiminnasta pääsivät uudelleen valalle. Suuntaus oli nähtävissä jo vuosien 1765–1766 valtiopäivillä, jolloin annettiin muun muassa vuoden 1766 kuninkaallinen asetus Pohjanmaan maanjaosta, johon tuli sisällyttää kaikki maat – myös metsät: ”så wid skogs-, som åker- och ängsdelningarne”.⁹² Käytäntöön asetusta ei sovellettu, mutta se osoittaa kuitenkin mielipiteiden muutoksen.

Seuraavina vuosina säätyjen näkemykset muuttuivat yhä voimakkaammin kruunun asutustoiminnan kannalle. Vuosien 1769–1770 valtiopäivillä kuninkaalle osoitettiin kirje, jossa säädyt suorastaan jo vaativat valtiota edistämään asutusta. Nyt nähtiin ainoana keinona erämaiden asuttamisessa ja siirtolaisuuden ehkäisemisessä laajamittainen kruunun uudisasutus. Kirjeen mukaan pelkästään yleinen hyöty piti ottaa huomioon ja ”yksityisille saa ainoastaan tulla ilo täyttää kansalaisvelvollisuutensa”.⁹³

91 Kovero 1909, s. 61–62.

92 Kongl. Förordningen, huru Ägodelningar i Österbotten hädanefter måge förättas, 2.12.1766. Modée VIII, s. 388–392; ks. Saarenheimo 1983, s. 20–27, 47–53.

93 Kovero 1909, s. 38–48.

Maanviljelyksen edistämiseksi annettiin vuonna 1770 myös asetus, johon säädetyt tekivät ennen sen julkaisemista merkittävän muutoksen. Uudistilojen perustaminen tuli sallia jakamattomalle maalle, vaikka sitä osamiehet vastustaisivatkin.⁹⁴ Asia tulkittiin niin, että kruunulla oli oikeus uudistilojen perustamiseen yksityisten hallitsemille liikamaille. Siihen ei tarvittu edes käräjien päätöstä uuden asutuksen haitattomuudesta.⁹⁵ Käytännössä asetus merkitsi torppariasutuksen nopeaa leviämistä, mutta myös kruunun uudistiloja perustettiin asutuksen turvin. Jo aiemmin vuonna 1743 perintötilojen maille oli annettu oikeus rakentaa torppia.

Vuoden 1770 asetusta maanviljelyn edistämiseksi on pidettävä merkittävänä muutoksena maapolitiikassa ja maa-oikeuskysymyksissä, sillä valtakunnan säädetyt tunnustivat kruunun oikeuden liikamaihin. Asetus tosin herätti voimakasta vastarintaa maanomistajissa, joiden tahtoon oltiin taipumassa kuningas Aadolf Fredrikin kuoleman vuoksi pidetyillä vuoden 1771 ylimääräisillä valtiopäivillä. Uutta säädöstä ei kuitenkaan tullut Kustaa III:n vallankaappauksen vuoksi.

MAANHALLINNAN VAKIINTUMINEN KUSTAA III:N AIKANA

Kustaa III:n vallankumous vuonna 1772 käänsi valtiollisen elämän suunnan vanhaksi kuningasvallaksi, valistuneeksi itsevaltiudeksi. Vuoden 1772 hallitusmuodossa kumottiin muun muassa kaikki vuoden 1680 jälkeen annetut perustuslaeiksi katsotut säädökset. Käytännössä kuningas saattoi kuitenkin kumota kaikki haluamansa säädökset. Samalla kruunun ote maakysymyksessä tiukkeni, ja kruunun uudisasutusta alettiin järjestelmällisesti viedä eteenpäin. Suunta oli oikeastaan luontevaa jatkoa 1760-luvun lopulta alkaneeseen valtiovaltaa suosineeseen kehitykseen. Säätövallan aikana päätöksenteko koettiin perin juurin hitaaksi, mutta Kustaa III:n aika muutti siinäkin suhteessa hallinnointia merkittävästi.

Kustaa III antoi elokuussa 1773 Västerbottenin verollepanosta säädöksen, jonka mukaan verotiloille oli annettava 300–800 tynnyrinalaa veronalaista maata manttaalia kohti. Lisäksi taloille ei saanut antaa niittyjä, metsää tai maata kauempaa kuin neljännespeninkulma talosta.⁹⁶ Tutkimuksissa on korostettu, että säädös merkitsi ratkaisevaa muutosta itse verollepanossa ja yleensä maiden erottamisprosesseissa. Aiemmin verollepanossa oli ollut keskeisin toimenpide rajankäyntitoimitus, jossa kruunulle tulivat alueet, joihin yksityisellä ei ollut parempaa näyttöä. Rajalinjat vedettiin sen mukaan, joten veromanttaali määräytyi hallinnassa olleen maan mukaan. Säädöksen myötä maiden erottaminen kytkeytyi suoraan verollepanoon eikä ensisijaisesti rajankäyntiin, joten tilalle tuleva maa-ala määräytyi manttaalin perusteella.⁹⁷ Samana vuonna kiellettiin myös kruununtilojen perinnöksiostaminen,⁹⁸ mikä merkitsi kruununtilallisten aseman tuntuva heikkenemistä.

94 Kongl. Maj:ts Förordning ang. Upmuntringar till Jordbrukets uphjälpande 8.3.1770. Modée IX, s. 260–261.

95 Haataja 1940, s. 29; Kovero 1909, s. 64.

96 Kovero 1909, s. 79, viite 3.

97 Haataja 1929, s. 8–9.

98 Kovero 1909, s. 137.

Kustaa III katsoi vuonna 1775 Suomeen tekemänsä matkan jälkeen, että varsinkin Pohjanmaalla oli vuoden 1770 asetus johtanut suoranaisen tiluksien sekasortoon. Siitä hän myös kirjoitti kesäkuussa 1775 Pohjanmaan maaherralle. Kuningaan mielestä yksityistä omistusoikeutta oli loukattu, kun uudistiloja oli perustettu vanhojen talojen pelto- ja kotitarvemaille. Ainoastaan kaukaiset takamaat, jotka talolliset olivat ottaneet haltuunsa yli tarpeittensa, ja näin rajoittaneet uudisviljelyksen mahdollisuuksia, sekä erämaat kuuluivat kruunulle.⁹⁹ Ajatuksena oli tietysti vice versa: kun kuningas vahvisti tilojen omistukset, hän vahvisti samalla kruunun oikeutuksen erämaihin.

Kesäkuussa 1775, päivää ennen Pohjanmaan maaherran kirjettä, oli Kustaa III antanut Pohjanmaata koskevan isojakoasetuksen, jossa kaikki tilojen yli jääneet liikamaat siirtyivät ilman muuta kruunulle. Asetusta täydennettiin vuonna 1777 koko Suomea koskevaksi. Maata oli annettava manttaalia kohti 600–1200 tynnyrin-alaa.¹⁰⁰ Tämä reduktio oli pakkoluovutusta, jossa valtiovalta muodosti osasta omistukseensa tulleesta maasta kruunun uudistiloja.¹⁰¹ Samalla isoonjakoon kytkeytyi mukaan myös vahvasti tavoite uusien tilojen perustamisesta. Vuosikymmenien mittainen periaatteellinen keskustelu valtion roolista maanomistuksessa ja sen oikeudesta liikamaahan oli päättynyt kruunun voittoon. Ratkaisu sinetöi myös Lapin erämaiden hallinnollis-juridisen aseman. Kaiken kaikkiaan siis nykyajan kysymys valtion omistusoikeudesta issassaossa ei ole yksinomaan Lappia koskeva asia, vaan periaatteessa koko 1700-luvun Ruotsin valtakuntaa koskeva.

Mielenkiintoisina sivujuonteina olivat 200 vuotta myöhemmin Suomessa toteutetut ns. ruotusopimuspitäjien isotjaot, muun muassa Kuusamossa, joissa yksityisten omistaman yhteismaan katsottiin hyödyttävän yhteiskuntaa paremmin kuin valtion omistus. Idea oli siis sama kuin vapaudenajan säädillä oli ollut 1700-luvun puolivälissä. Vuoden 1789 ruotusopimuksessa kyllä todettiin, että Kuusamon pitäjänmiehet hallitsivat koko pitäjän käyttökelpoisia maita.¹⁰²

Isojako toteutettiin pääpiirteissään 1700-luvulla luotujen periaatteiden mukaan myös pohjoisimmassa Suomessa 1800- ja 1900-luvulla. Kainuun pitäjät ja Kemijärvi, Kuusamo ja Kuolajärvi olivat solmineet vuosina 1788 ja 1789 kuninkaan kanssa ruotusopimuksen, niin sanotun knihtikontrahdin, jossa ne vapautuivat verollepanosta, tilusmittauksista ja isostajaosta ylläpitämällä ruotusotaväkeä alueellaan. Varsinkin kainuulaiset olivat 1730-luvulta lähtien hangoitelleet ankarasti ruotujakoa vastaan. He saivatkin vapautuksen sekä ruodutuksesta että isostajaosta ylläpitämällä pataljoonan suuruista sotaväkeä. Ruotusopimus kuitenkin ohitettiin 1800-luvun puolivälissä, jolloin jakotoimet käynnistyivät näissäkin pitäjissä.¹⁰³ Tosin lainoppinut

99 Puncter, om hvilka Hans Kongl. Maj:t i nåder för godt funnit at underrätta Rikens Ständer 1778, 30.10.1778. *Modée* XI, s. 543; Kovero 1909, s. 64–65 sekä viite 2.

100 Kongl. Förordningen angående Storskiftsdelnings i Finland och hvad dervid iakttagas bör, 27.6.1775. *Gylden* I, s. 207; Kongl. Förklaringen öfver vissa delar uti Förordningen af den 27 Juni 1775, angående Storskiftsdelnings i Finland, 25.4.1777. *Gylden* I, s. 230.

101 Jutikkala 2003, s. 340–341; Saarenheimo 1983, s. 48; Jutikkala 1958, s. 252–255; Kovero 1909, s. 46–47.

102 Utdrag ur Protocollet, hållet ... med Allmogon i Kemiträsk och Kuolajärvi 1789. Hyvärinen 1979, liite No 34.

103 Nohrström 1933, s. 63–65. Kainuussa isonjaon toimet aloitettiin vuosina 1841–1842 muodostamalla koko Kainuusta 26 lohkokuntaa. *Enbuske* 2000, s. 114–118.

J. G. Bonsdorffin tulkinnan mukaan sopimus oli lakkautettu jo vuonna 1806.¹⁰⁴ Toki ainakin velvollisuus ylläpitää ruotusotilaita lakkautui vuoden 1809 valtiojärjestelyissä. Vuonna 1898 laadittiin ruotusopimuspitäjiä varten oma lainsäädäntönsä.

Isonjaon idea oli yksinkertainen: manttaalitilat ryhmiteltiin jakokunniksi, käytännössä niitä olivat usein maakirjakylät, joissa verollepanomittausten ja tiluskartoitusten jälkeen manttaalien yli menevä maa siirrettiin kruunun omistukseen liikamaaksi. Samalla suuret maakirjakylät murrettiin pienemmiksi. Alkujaan tavoite oli ollut pelkästään peltojen ja niittyjen ryhmittely yhtenäisimmiksi kokonaisuuuksiksi. Kysymykseksi nousikin, kuinka suureksi maa-alaksi manttaalit oli laskettava. Kompleksisuutta lisäsi se, kuinka tilojen maa oli arvotettava, miten verotusperusteet oli laskettava ja missä kulkivat vanhat rajat. Ratkaisevaa pohjoisen Suomen kannalta oli, kun myös metsät kytkettiin vuonna 1807 mukaan yhtenäiseksi osaksi jakotoimitusta.¹⁰⁵ Peltojen kannalta isollajaolla ei ollut Pohjois-Suomessa juurikaan merkitystä, mutta kaukanakin itse tilasta sijainneita niittypalstoja siirrettiin yhtenäisiksi kokonaisuuuksiksi.

Todettakoon, että käsite liikamaa (överloppsjord) on tarkoittanut täsmällisesti ottaen talollisten kylissään hallitsemaa mutta yli manttaalin menevää tilusalaa – ei siis erämaita. Talollisilla oli optio-oikeus liikamaihinkin korotettua veroa vastaan. Erämaat olivat yhteismaita, jotka katsottiin siis 1760-luvun loppupuolelta lähtien ilman muuta kruununmaiksi. Kruunun yhteismaa (kronoallmänning) tarkoitti kaikkea kruunulle kuulunutta maata, josta erämaat olivat yksi osa. Niitä talolliset eivät olleet hallinneet, eikä heillä ollut niihin myöskään optio-oikeutta.¹⁰⁶

Käytännössä asia on nähtävä siten, että jakokunnan sisällä saattoi olla suoraan kruunun yhteismaita tai jakokunnan rajoja ei sellaisella alueelle ulotettu, ja sitten kun mittaukset ja verollepanoselvitykset oli jakokunnassa suoritettu, saattoi sinne jäädä manttaalien yli jäävää maata, joka oli ollut talojen hallinnassa. Se oli liikamaata, joka siirtyi osaksi kruununmaata, jos talolliset eivät sitä ottaneet lisäveroa vastaan käyttöönsä.

Erityisen merkittävä määräys pohjoisten seutujen maankäytön kannalta on Kustaa III:n kirje Oulun läänin maaherralle vuonna 1787. Kuningas selvensi laveassa määräyksessään ennen kaikkea uudisasutuksen asemaa maanmittausten, verollepanojen ja isonjaon yhteydessä. Jakotoimet olivat käynnissä tuolloin Oulun läänissä ja epäselvyyttä oli syntynyt erinäisistä asutustoimintaan liittyneistä seikoista. Kirjeen oli allekirjoittanut valtaneuvos Nils Bielke yhdessä kamarineuvosten kanssa ja ”kuninkaan läsnä ollessa”, kuten kirjeen lopussa todettiin.¹⁰⁷ Ilmeistä on, että määräyksen sisältöön oli vaikuttanut nimenomaan Nils Bielke, kuninkaan läheinen neuvonantaja, joka oli ollut aikoinaan Nyköpingin läänin maaherra ja toiminut aktiivisesti maatalouden edistämiseksi. Bielke oli myös kirjoittanut pienimuotoisia tutkielmia maanviljelystä.¹⁰⁸ Ylipäänsä on pidettävä ilmeisenä, että Kustaa III:n

104 von Bonsdorff I 1833, s. 352.

105 Ks. Kuusi 1933.

106 Kovero 1909, s. 71; Haataja 1929, s. 17–27.

107 Kongl. brefvet ang. mätningar, storskiften och nybyggen m.m. 7.11.1787. Kuninkaallisia kirjeitä 1773–1803, n:o 7. OLKA Ea1:1. OMA.

108 Elgenstierna I: Bielke.

Talvinen Lapin erämaa. Palsitunturin maisemaa Ivalojočilaaksossa polaariretkikuntalaisten ihaillemana. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

maanhallintaan liittyneisiin ratkaisuihin olivat vaikuttamassa hänen läheiset neuvonantajansa.

Kuninkaan kirjeessä korostetaan useassa kohdassa, että toimitukset tuli tehdä vuoden 1775 isonjaon asetuksen mukaisesti. Olennaista pohjoisen maankäytön kannalta on, että määräyksen perusteella kruunun uudisasutus oli periaatteessa mahdollista vasta kun liikamaa oli erotettu, mutta sillä haluttiinkin ainoastaan välttää sekavuuksien syntyminen ja vanhojen tilojen oikeuksien loukkaaminen. Maanmittarilla oli mahdollisuus määrittellä, kuinka monta uudistilaa kullekin muodostuneelle kruunun liikamaalle oli mahdollista perustaa. Uudisasukkailla oli myös mahdollista asettua asumaan suurille ja erottamattomille yleismaille (samfälligheter), jotka olivat niin laajoja, ettei kruunun uudistilan perustamisesta syntyisi vaaraa vanhojen tilojen maa-alueille ja optio-oikeuksille isossajaossa. Sen sijaan kuninkaan ja neuvosten mielestä ei ollut hyväksyttävää sellainen menettely, jossa muutamat asukkaat olivat hakeutuneet laajoihin erämaihin (ödemarker) hankkiakseen suuria maa-alueita hallintaansa, eivätkä he pyrkineetkään harjoittamaan viljelyä. Sellainen ei voinut olla oikea ”nyöri” (snöre) taloudenpidolle.¹⁰⁹ Määräyksen painoarvoa lisää se, että kuninkaan lisäksi sisällön laatimiseen osallistui koko joukko valtakunnan johtavia henkilöitä.

109 Kongl. brefvet ang. mätningar, storskiften och nybyggen m.m. 7.11.1787. Kuninkaallisia kirjeitä 1773–1803, n:o 7. OLKA Ea1:1. OMA.

Kirjeen sisällöstä on hyvin nähtävissä, että valtiojohdon mukaan laajat erottamattomat erämaat ja yleismaat olivat kruununmaita, ja niihin oli mahdollista muodostaa ikään kuin erillisiä kruunun uudistilojen saarekkeitä. Niin muodoin myös Lapin erämaat olivat osa kruunun yleismaita, jonne oli mahdollista perustaa kruunun uudistiloja jo ennen isoajakoa. Niin meneteltiin vielä 1800-luvulla, jolloin uudistilat olivat Lapissa väliaikaisesti verollepantuja. Oma kysymyksensä on, kuinka liikamaa-käsite suhteutuu erämaa-käsitteeseen. Liikamaalla on ymmärretty tilojen nautinnassa olleita mutta jakotoimitusten yhteydessä manttaalin yli jääneitä maita. Erämaassa ei tilojen hallinnassa olleita nautintamaita ollut lainkaan. Käsiteeroilla ei ole kuitenkaan merkitystä historiallisen kehityksen kannalta. Esimerkiksi kuninkaan vuonna 1787 antamassa määräyksessä oli erämaa – myös erottamaton erämaa – kruununmaata ja rinnastui liikamaahan.

Vielä vuonna 1756 kuningas Aadolf Fredrik oli tehnyt selväksi päätöksessään, joka liittyi Ruotsin ja Suomen rahvaan yleiseen valitukseen, että jos tilan vero ei vastannut tiluksien määrää, oli muutettava mieluummin vero kuin tilukset ”jotta kullekin säilytettäisiin hänen omansa ja esi-isiensä työ”.¹¹⁰ Asia ei toki ollut uusi. Kysymyksestä oli keskusteltu jo muun muassa vuoden 1740–1741 valtiopäivien yhteydessä. Västerbottenin läänissä oli laadittu selontekokin maaveron ja tilusalan suhteesta, joskin ongelma oli koskettanut erityisesti tilojen sotaväen ruoduttamista suhteessa verojen vastaavuuteen. Joka tapauksessa silloin nähtiin, että jos maanjako olisi tapahtunut pelkän veron mukaan, niin talot olisivat menettäneet tiluksiaan ja samalla niiden mahdollisuudet ruotujen ylläpitämiseen olisivat heikentyneet.¹¹¹ Kaiken kaikkiaan jos vero olisi johdonmukaisesti määritelty tilojen hallinnassa olleiden maiden mukaan eikä maita veron mukaan, ei periaatteessa liikamaata olisi syntynytäkään. Irtaantuminen tuosta päätöksestä tapahtui Kustaa III:n vuoden 1773 verollepanopäätöksessä. Liikamaiden ulkopuolelle jääneet yleismaat ja erämaat olivat joka tapauksessa kruununmaata – myös lapinmaa.

Yleinen poliittinen kehitys 1780-luvulla, Kustaan sodan käänneet ja varsinkin aateliston oppositio johtivat Kustaa III:n kutsumaan valtiopäivät koolle helmikuussa 1789. Siellä kuningas hyväksytti ilman aatelissäätä muutoksia hallitusmuotoon eli yhdistys- ja vakuuskirjan, jossa kuningas sai rajoittamattoman toimeenpanovallan ja oikeuden hyökkäyssotaan. Samalla säädetyt menettivät aloiteoikeuden valtiopäivillä ja valtaneuvosto lopetettiin.¹¹²

Palkkiona aatelittomien lojaalisuudesta Kustaa III vahvisti antamassaan asetuksessa talonpoikien itsenäisen säätöaseman mutta ennen kaikkea heidän omistusoikeutensa maahan. Perintötila ei voinut enää liukua maksamattomista veroista kruunulle, vaan tilan velkaantuessa siihen tuli suhtautua kuten muuhunkin omaisuuteen. Talonpojan oikeus perintötilaansa sekä siihen kuuluiin metsiin, kalastukseen ja metsästykseen oli yhtä koskematon kuin rälssimiehellä rälssitilaansa

110 Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring uppå Allmogens i Cverige och Finland Allmänna Besvär vid sist hädne Riksdag 29.11.1756, § 77. Modée VI, s. 4169.

111 Liite maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomukseen 10.11.1740. N:o 2. Lit. G. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

112 Kongl. Maj:ts och Riksens Ständers faststälte Förenings- och Säkerhets-Act 21.2.1789 och 3.3.1789. Modée XIV, s. 314–318; Carlsson 1961, s. 241–244.

(”alt lika orubbelig ägande och lika fri dispositions-rätt, som frelseman öfwer frelsehemman”). Samalla asetuksen kuudennessa pykälässä kumottiin vuoden 1773 kruunutilojen perinnöksiostokielto.¹¹³ Muutos oli merkittävä, sillä vielä kaksi vuosikymmentä aiemmin säätyvaltiopäivillä pyrittiin kieltämään tilojen perinnöksiostot kokonaan. Käytännössä myös kruunutilallisen asema maidensa hallitsijana muuttui hyvin vahvaksi, vakaaksi hallinto-oikeudeksi. Kuten hyvin tiedetään, siirtyivät vuoden 1772 Hallitusmuoto ja 1789 Yhdistys- ja vakuuskirja myös autonomisen Suomen perustuslaeiksi.

Uusimmassa tutkimuksessa erityisesti Kaisa Korpijaakko-Labba on vastustanut voimakkaasti näkemystä, että vasta yhdistys- ja vakuuskirja olisi synnyttänyt talonpoikien omistusoikeuden perintötiloihin. Korpijaakko-Labban mukaan veromiehen oikeus on ollut omistusoikeutta läpi historian, eikä mitään uutta omistusoikeudellista asemaa ole voinut syntyä 1700-luvulla oikeusjärjestelmään.¹¹⁴ Korpijaakko-Labba lähestyy asiaa paitsi ilman ajallisen dimension tuomaa yhteiskunnallista merkityssisältöä niin myös saamelaisen maa-oikeuden näkökulmasta, kun hän haluaa kuljettaa ajatusketjuaan: lapinkylän osakkaan maksaessa veroa maksoi hän sitä perintömaastaan, johon hänellä oli talonpoikaiseen veromiehen oikeuteen rinnastettava pysyvä omistusoikeus. Lapinkyläisen yhteisöverotus ei tätä omistusoikeutta poistanut, vaan se olisi muuntunut kollektiiviseksi oikeudeksi. Käytännössä muutos olisi tapahtunut vuonna 1695. Omistus olisi ollut historiassa muuttumaton juridinen määre, eikä toisaalta omistusoikeus vanhene. Siksi Korpijaakko-Labban mukaan lapinkylän verotus merkitsi myös oikeutta maahan, joka olisi siis säilynyt historiallisen lapinkylän yhtenäisenä kiinteistöoikeudellisena yksikkönä aina 1900-luvulle saakka. Tosin lapinkyläoikeudet olisivat säilyneet ainoastaan Enontekiöllä, Inarissa ja Utsjoella, koska muualla Lapissa siirtyminen tilajärjestelmän piiriin olisi lakkauttanut lapinkylät ja lappalaisoikeudet.¹¹⁵

Juridisiin kysymyksiin ei tässä tutkimuksessa voida puuttua, mutta historian-tutkimuksen näkökulmasta talonpoikien asema oli ollut ennen vuotta 1789 perinturvaton. Luonnollisesti talollinen on ”omistanut” tilansa kautta historian, eikä suoranaista eurooppalaista feodaalijärjestelmää esiintynyt Ruotsissa. Maanluontoja oli kuitenkin kolmenlaista, eikä perintöluontokaan taannut koskemattomuutta. Valtiovalta saattoi muuttaa tilan hallintasuhdetta käytännössä miten tahtoi, esimerkiksi kruunutilaksi, augmentiksi tai läänitykseksi. Talollinen saattoi menettää perintötilankin kruunulle, jos verot jäivät maksamatta kolmelta vuodelta.

Vasta vuoden 1789 kuninkaallinen asetus johti nykyaikana ymmärrettyyn tilojen tai kiinteistöjen maanomistukseen – toisin sanoen kruunun eräänlainen yliomistusoikeus poistui – ja 1600-luvulla vallalla ollut oppi jaetusta omistusoikeudesta väistyi lopullisesti. Siinähan talonpojan perinnöllinen oikeus tilaansa oli käyttöoikeutta (*dominium utile*), sillä kruunu oli varsinaisen omistusoikeuden haltija (*dominium directum*). Kruunutilalla talonpoika oli vain vuokraajan asemassa. Räls-

113 Kongl. Maj:ts Förordning, om kronohemmans försäljande till skatte, samt de förmoner och wilkor hwarunder skattheimman hädanefter skola innehafwas 21.2.1789. Modée XIV, s. 291–319; Korpijaakko 1989, s. 295–298; Korpijaakko-Labba 2000, s. 92–93; J. Vahtola 2003b, s. 199.

114 Korpijaakko 1989, s. 298–302; Korpijaakko-Labba 2000, s. 93.

115 Korpijaakko-Labba 2000, s. 200.

sitiloilla ja lahjoitusmailla oli aatelismiehellä myös varsinainen omistusoikeus. Vahvimpana todistuksena eriateisen omistusoikeuden olemassaolosta nähtiin talonpoikien maksama maavero, jonka katsottiin olevan vuokra tilan maa-alueesta. Juridinen oppirakennelma vaikutti vielä vapaudenajan lakiin ja asetuksiin.¹¹⁶ Vaikka jaetussa omistusoikeudessa oli kyse oppirakennelmasta eikä johdonmukaisesti käytäntöön sovelletusta oikeudesta, rakentui se omana aikana ymmärrettyyn maanomistuksen luonteeseen.¹¹⁷

Veronmaksun ei siis katsottu olevan osoitus omistamisesta, vaan pikemminkin maksajan sijaan verotusoikeuden omannut oli maan omistaja. Näin siitäkin huolimatta, vaikka talonpoika maksoi käyttämästään maasta sananmukaisesti maaveroa. Asia on edellistä vielä ongelmallisempi Lapinmaassa, jossa ei maksettu talonpoikaista maaveroa. Huomattakoon vielä, että vuoden 1789 jälkeenkin oli perintötiloja, joiden vero meni kruunulle ja perintörälssitiloja, joiden veron talonpoika maksoi rälssille eli aateliselle. Valtiovalta myös sääтели tiukasti vielä esimerkiksi perintötilojen osittamismahdollisuuksia vuoden 1747 halkomisasetuksen perusteella. Siinä rajoitettiin tilojen halkomismahdollisuuksia ja veronalaisen maan vähentämistä talojen elinkelpoisuuden säilyttämiseksi. Summa summarum: miten historiallinen omistus on ymmärrettävä Lapissa modernin esineoikeuden valossa? Tähän ydinkysymykseen eivät oikeusoppineet ole vielä pystyneet vastaamaan.

Yhdistys- ja vakuuskirjan jälkeen merkittäviä lainsäädännöllisiä toimenpiteitä olivat asutuksen ja maankäytön näkökulmasta vuoden 1793 ja sitä pian uusittu vuoden 1805 metsäasetus, joka oli voimassa Suomessa aina 1850-luvulle saakka. Siinä oli koko lailla erilainen lähtökohta metsäkäyttöön kuin vielä vuoden 1734 asetuksessa. Vuoden 1805 asetus koski koko valtakuntaa, mutta sitä saattoi soveltaa tarpeen mukaan lääneittäin. Ensimmäiset pykälät koskivat yhteismaiden, kruununpuistojen ja kruununmetsien käyttöä. Olennainen säädös oli heti ensimmäisessä pykälässä, jossa erotettiin perintötilojen metsäkäyttö kruununmaista ja yhteismaista. Yksityisille verotalollisille tuli vapaa käyttöoikeus metsiinsä aikaisempien tiukkojen rajoitusten sijaan. Liberaalisuus oli luonnollinen seuraus yhdistys- ja vakuuskirjan myötä syntyneestä perintötilojen vahvasta omistusoikeudesta, kuten laissa todettiin:

Så må ock Skatteman nyttja sin enskilta Lagligen afrösade eller afwittrade Skog och Mark med den fulla ägande och dispositions rätt, som Wår Nådiga Förordning af den 21 Februarii 1789 honom tillägger.

Kruununtillallisella oli myös täysi käyttöoikeus tilan metsiin, mutta niitä ei saanut myydä.¹¹⁸

116 Jutikkala 2003, s. 277–280; Kovero 1909.

117 Vrt. Korpijaakko 1989, s. 288. Hän pitää jaettua omistusoikeutta pelkästään oppirakennelmana ja vailla kosketusta todellisuuteen. Toisenlaisesta näkemyksestä ks. Paasto 1994.

118 Kongl. Maj:ts Förordning om skogarne i Riket, 10.12.1793. Modée XV, s. 503; Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning Om Skogarne i Riket, 1.8.1805. Koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/metsaasetus1805.htm.

Vuoden 1805 asetus määritteli läänien, kihlakuntien ja pitäjien yhteismaat sekä kruununpuistot, joiden käyttöä voudit ja nimismiehet valvoivat, kuten he valvoivat myös kruununtiloja. Yleisilmeenä asetuksessa oli vielä selvästi metsänhaaskauksen estäminen. Siinä määrättiin yhteismetsien käyttömahdollisuuksista, esimerkiksi rakennus- ja sahatavaran ottamisesta ja uudistilojen perustamisesta. Kruununmet-
sien tuntumassa asuvilla säilyi myös varsin vapaa mahdollisuus laiduntamiseen ja kotitarvepuiden ottamiseen kruununmetsistä. Pykälän 15 mukaan suuret metsä-
maat ja erämaat kuuluivat kruunulle:

Hwad Krono-skogarne, eller de större Skogar och Ödemarker beträffar, hwilka utom Bygdelagen Oss och Kronan tilhöra, såsom uti Finland, Norrland, Dalarne och Wermland.

Jos niistä ei ollut tiloille tai kyläkunnille erotettu maata, piti se tehtämän ja antaa niin paljon kuin täydelle tilalle kuului ja loppu tuli erottaa laillisin rajoin kruunulle.¹¹⁹ Sanamuoto oli siten sama kuin oli ollut jo vuoden 1683 metsäasetuksessa, jossa alueena mainittiin edellisten lisäksi myös Gästrikland.

Kaiken kaikkiaan Suomeen perustettiin vuosien 1721–1809 aikana yhteensä 8 304 kruunun uudistilaa. Luku on huomattava, mutta aivan ratkaisevan merkittävä uudisasutustoiminta oli Pohjanmaalla. Siellä verotilojen määrä kasvoi uudisasutuksen ansiosta yli 50 % ja määrällisestikin lähes 4 000:lla. Lapinmaassa Kuusamo mukaan lukien on laskettu syntyneen 610 kruunun uudistilaa.¹²⁰ Luku on tosin perin tulkinnanvarainen, sillä Lapin asutus poikkesi luonteeltaan talonpoikaisuudesta, eikä uudistilan perustaminen ollut välttämättä varsinaista uudisasutustoimintaa.

Merkittävintä tämän tutkimuksen kannalta on 1700-luvun yleisvaltakunnallisessa asutuspoliittisessa kehityksessä, että Lapinmaan laajat erämaat ymmärrettiin asumattomiksi ja kruunun erämaiksi. Valtiovalta sääti vuosisadan kuluessa lukemattomia asetuksia ja antoi erilaisia määräyksiä maankäytön osalta, mutta lapinmaiden asiaa ei valtiojohdossa, tarkoittaen erityisesti kuningasta ja kamarikollegiota, kyseenalaistettu missään vaiheessa 1700-luvulla maanjakokysymyksiä selvittämässä – ei vaikka muuten valtion oikeutta yhteismaihin puitiin laveasti. Laajat Lapin erämaat olivat kruunun, ja kruunu myös saattoi ohjata niiden asutusta ja maankäyttöä. Siinä mielessä valtiovallan politiikka oli ollut hyvin johdonmukaista kautta vuosisatojen. Kruunu katsoi myös oikeudekseen ratkaista lappalaisten veromaita koskeneita riitoja sekä ohjata niiden omistusta. Kruunu myös luovutti veroa vastaan maita ja vesiä asukkaiden käyttöön. Niinhän jo asutusplakaatitkin sinällään ovat osoituksena valtiovallan suhtautumisesta lapinmaiden hallintaan. Myöskään valtiopäivillä ei virinnyt säätyjen keskuudessa poikkeavia näkökantoja itse maanluonnosta, joskin kannanottoja lappalaisten vahvemman omistusoikeuden toteuttamiseksi tuotiin esille.

119 Kongl. Maj:ts Nädiga Förodrning Om Skogarne i Riket, 1.8.1805. Koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/metsaasetus1805.htm.

120 Kovero 1909, s. 177–179.

LAPINMAAT KRUUNUNMAAKSI

Lapinmaan asukkaiden asema oli vielä 1700-luvulle tultaessa Ruotsin valtakunnassa erinomainen, monin etuoikeuksin turvattu. Heidän verorasituksensa oli vähäinen, sotilasrasituksia ei ollut, eikä heillä ollut myöskään talonpoikaispitäjien kaltaisia kruunun ja pitäjän velvoitteita.¹²¹ Kruunun hallinnon ote alkoi kuitenkin tiivistyä 1700-luvun kuluessa Lapin paikallishallinnossa, mikä vaikutti suoraan myös maanhallintaan. Yleiset 1700-luvun asetukset ja ohjeet koskivat koko Ruotsin valtakuntaa, siis myös sen pohjoisinta osaa. Valtiovallan ja valtiopäiväpolitiikan näkökulmasta katsottuna olivat pohjoisen erämaat johdonmukaisesti kruunun maita. Se ei kuitenkaan poissulkenut sitä, etteikö Lapinmaassa voinut olla muutakin kuin erämaata, mutta mikä sen suhde kruununmaahan oli, on monimutkainen asia. Ongelmaksi asia tulee, kun 1700-luvulla yksityinen omistusoikeus alkoi korostua yhä voimakkaammin tilajärjestelmän kautta, ja lopulta isonjaon käynnistyessä ja 1780-luvun säädösten seurauksena yksinomaan talonpoikaisina tilajärjestelmien omistusoikeuksina. Esimerkiksi lapinkylä tai lapinveromaa maankäyttöyksikkönä oli omaperäinen sovellus ja tuotti hankaluuksia keskusvallan hallinnointijärjestelmälle.

Lappia sivunneina yleisinä maa-alueiden käsitteinä viljeltiin 1700-luvulla erämaan ohessa ainakin nimityksiä yleismaa ja autioma. Kruunun virkamiesten mukaan erämaa-käsitteellä ymmärrettiin laveasti valtakunnan pohjoisosan mittaamattomia maa-alueita, mutta on vaikea hahmottaa eri käsitteiden tarkkaa keskinäistä merkityssisältöä tai suhdetta yksityiseen ja lapinkylän maahan. Osaltaan vaikeaselkoisuus johtuu siitä, ettei Lapissa suoritettu yksityiskohtaisia maanjakoja 1600- tai 1700-luvulla. Tosin yksittäisten uudistilojen osalta kylläkin tehtiin verollepanoja 1700-luvun jälkipuolelta lähtien.

Keskeinen lapinmaita koskeva selvitys 1700-luvulla on kihlakunnantuomari Carl Sadelinin kuvaus Tornion ja Kemin Lapin hallinnollis-juridisesta asemasta vuodelta 1740. Siinä tulevat erinomaisesti esille paikallisen virkamiehen, siis tuomarin, käsitykset lapinmaiden maanluonnosta, mutta niitä on myös helppo peilata valtiojohdon eli lähinnä kuninkaan ja kamarikollegion mutta myös maaherran näkemyksiin Lapin maanhallinnasta. Kolmantena osapuolena oli vielä lapinrahvas, jolla ei oikeastaan ollut muita välineitä etujensa esittämisessä kuin ylimuistoiset oikeudet ja käräjöinti lain suomissa puitteissa. Kihlakunnantuomari oli tavallaan linkki paikallisen väestön ja ylhäältä tulevan valtiiovallan ohjauksessa.

Sadelinin kuvaus ajoittuu Kuusamon Haukiniemen uudistilan ja Jukkasjärven Kivivuoman maanluonnosta puhjenneen selvitysvyyhden loppuvaiheisiin ja heijastelee varmasti myös Sadelinin näkemyksiä kihlakunnanoikeudessa tekemiinsä päätöksiin. Jo aiemmin vuosien 1726–1730 aikana hän oli antanut myös Sompion käräjillä lainhuudatukset Pelkosten veljessarjan kahdelta Kemikylän lappalaisilta ostamalle majavapurolle. Myyjien oli siis katsottu omistaneen pyyntipaikan.¹²²

121 Ks. Olofsson 1974, s. 519.

122 Kuusamon, Kuolajärven, Kemikylän ja Sompion käräjät 1728. I. Fellman III, s. 87, Sompion käräjät 1730. I. Fellman III, s. 94–95; myös Wirilander 2001, s. 28.

Sadelin oli omien sanojensa mukaan ”ylöspannut kuvauksen hyvin nopeasti” kesällä 1740. Sadelin toteaakin esityksensä lopussa hieman pisteliäästi Länsipohjan maaherralle Gabriel Gyllengripille, että hän varmaan on löytänyt myös itse laajoista asiakirjakokoelmista Lappiin liittynyttä tietoa.¹²³ Maaherra näet arvosteli tuomaria varsin jyrkkäsanaisesti maanhallintaan liittyneistä tuomioista. Silti Sadelinin kuvausta ei pidä väheksyä, vaan se edusti pitkään, kolme vuosikymmentä Tornion ja Kemin Lapissa toimineen lainoppineen paikallistason tuntemusta. Sadelin oli Alankomaista tulleen vuorimestarin poika ja kotoisin Piitimestä, joskin hän oli syntynyt Tukholmassa vuonna 1685. Vuodesta 1709 lähtien Sadelin oli hoitanut Tornion pormestarin ja sittemmin vuodesta 1714 lähtien myös kihlakunnantuomarin tehtäviä,¹²⁴ mutta hän siirtyi pois tuomarin virasta omasta anomuksestaan ja muutti Keski-Ruotsiin vastaaviin tehtäviin. Selvää on, että siirtotoiveen taustalla täytyi olla ainakin osittain maaherran kanssa syntyneet erimielisyydet lapinmaiden maanluonnosta.¹²⁵ Myös kamarikollegio suhtautui negatiivisesti Sadelinin päätöksiin ja peräsi maaherran välityksellä tuomarilta selvitystä ratkaisujen perusteista.¹²⁶

Tuomarin esityksessä tulee hyvin selvästi näkyville lapinkylien sisäinen maanjaottelu. Sadelinin mukaan Tornion Lapissa asuneita lappalaisia, jotka omistivat porokarjaa, kutsuttiin tunturilappalaisiksi. Heillä olivat omat perintömaansa (”arf-weland”), joilla he liikkuiivat sinne tänne porokarjansa kanssa. Sadelin ei siis käytä tässä yhteydessä termiä veromaa. Edellisiä lähempänä Tornion pitäjää asuvia kutsuttiin metsälappalaisiksi, joilla ei ollut porokarjaa juuri lainkaan. Siksi useimmat heistä muokkasivat peltoja ja niittyjä veromaillaan (”skatteland”) ja hoitivat tavallista karjaa maamiehen tavoin: he viljelivät kiintonaista omaisuuttaan (”fastighet”). Samoin Kemin Lapissa oli kaikkialla maamiehen tavoin eläviä lappalaisia, joilla oli vähän porokarjaa. Sadelin esittää hyvin selvästi lapinmaiden maanjaottelun:

... hwarföre de till Datum gått i arf, i Börd, i kiöp, och skiffte under Jnteckning, upbud och fasta med flere sådanne actus juris Patronatus, in Summa blifwit ansedde som skatte-ägor, hwar emot andre hemmans bruk på utmark, Almänningar och andre af Laparne obrukade platzer, blifwit hålne för Crono.

123 Kort beskrifning, om beskaffenheten af Torne och Kiemj Lapmarkers Jurisdiction, Ödmiukast i hast upsatt, til Swar på någre upgifne fråge puncter der wid. [Carl Sadelin 1740]. I. Fellman I, s. 177–180. Korpijaako 1989, s. 577–578, yhdistää Sadelinin veromaan myös porolappalaisia koskevaksi. Myös Joona 2006, s. 199–200, jossa hän osoittaa, että Sadelinin kuvaus ei ollut tarkoitettu Piitimen laamanninoikeudelle perusteluna kihlakunnan oikeuden päätöksille. Näin puolestaan olettaa Korpijaako em. yhteydessä. Tuomari olisi tuskin laatinut ”kiireessä” ylemmälle oikeusasteelle selvitystä. Toki se oli myös laadittu paljon myöhemmin, elokuussa 1740, kun laamanninoikeus teki päätöksensä heinäkuussa 1739. Todennäköisesti Sadelinin kuvaus oli tarkoitettu Lapin kirkollisasiain toimikunnalle (ks. Hiltunen 2007), mihin viittaavat sen asiasisältö ja arkistoyhteys.

124 Jukkasjärven käräjät 1715. Web.telia.com/~u81805732/Dokument/dok1714.htm.

125 Vrt. Hiltunen 2007, jossa hän ei pidä uskottavana, että Sadelinin siirron taustalla olisivat olleet maanluontoasiat.

126 Kamarikollegiolta maaherralle saapuneet kirjeet 1738–40, f. 864v–866v. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

Metsälappalaisten yksityiset maat olivat siis Sadelinin mukaan perintö- eli veroluontoista omaisuutta, mutta muualla ulkomailla, allmenningeillä ja lappalaisten käyttämättömillä paikoilla tilallistaloudet olivat kruununluontoisia.¹²⁷

Lapinkylien maa- ja vesialueet olivat siis jakaantuneet tuomarin mukaan yksityisiin lapinveromaihin ja kruunun yleismaihin. Sadelin ei käytä varsinaisesti termiä 'uudistilallinen', mutta hänen esityksestään on nähtävissä, kuinka metsälappalaiset harjoittivat pelto- ja niittytaloutta, karjanhoitoa sekä kalastusta ja metsästystä omilla kiinteillä maaomistuksillaan. Tarkkaan ottaen Sadelin ei myöskään rinnasta porolappalaisten laitumina olleita sukuperintömaita metsälappalaisten veroluontoiseen maaomaisuuteen.¹²⁸

Omana aikanaan Sadelinin näkemykset eivät kuitenkaan saaneet vastakaikua ylempää valtiovallalta, vaikka hänen linjauksensa perustuivat historiantutkimuksen näkökulmasta katsottuna selvästi vanhaan Lapin maanjaotteluun. Paikallisviranomaisten näkökulmasta lapinkylissä oli useammanlaatuista maata:

- ensinnäkin lapinveroa maksavien yksityisiä maita
- toiseksi lapinkylän alueella olevia uudistilallisten maita
- kolmanneksi lapinkylän yhteisiä maita
- neljänneksi yleismaita.

Tässä suhteessa täydentyvät myös 1700-luvun näkemykset Lapinmaan maanlaadusta, kun valtiojohdon lainsäädännöllisissä linjauksissa ja ohjesäännöissä Lappi oli yleisesti ilmaistuna pelkästään kruunun erämaata. Voidaan sanoa, että paikallistasolla lapinkylä rinnastui talonpoikaiskylään maanluonnon osalta. Lapinkylän maiden hallinta ja käyttö eivät olleet homogeenista. Tähän viittaa selvästi myös Lapin kirkollistoimen johtokunnan antama määräys tuomari Höjerille, että Jukkasjärven koulurakennuksesta oli tehtävä tarkastus vuoden 1744 käräjillä. Tuolloin piti myös samalla selvittää, oliko talo mahdollista liittää johonkin lähellä olevaan lapinmaahan ("til något när belägit Lappland"). Kruununvouti Hackzellin tuli olla läsnä tarkastuksessa kruunun edustajana.¹²⁹ Implisiittisesti tässäkin oli kyse kruunun maankäytön järjestelyistä.

Kysymys lapinmaiden maanluonnosta oli ollut ajankohtainen jo ennen tuomarin päätöksiä. Länsipohjan maaherra Lars Grundell oli pohtinut vuonna 1723 annetun helmenkalastusta koskeneen plakaatin johdosta, kuinka Lapissa olleet virrat voitiin katsoa kuuluvan kruunulle, vaikka lappalaiset hallitsivat vero-oikeuden perusteella kaikkialla maita ja vesiä. Asia selvitettiin vuonna 1726 kamarikollegion kokouksessa, jossa kollegion jäsenet totesivat, että lappalaisten vero oli täysin henkilökohtainen ja maa kruunun. Kamarikollegion mukaan ei voitu osoittaa, millä

127 Kort beskrifning, om beskaffenheten af Torne och Kiemj Lapmarkers Jurisdiction, Ödmiukast i hast upsatt, til Swar på någre upgifne fråge puncter der wid. [Carl Sadelin 1740]. I. Fellman I, s. 178–179.

128 Sadelinin kuvaus on tunnettu hyvin tutkimuksissa. Ks. Holmbäck 1922, s. 49, Prawitz 1967, s. 17–18; Korpijaakko 1989, s. 577–578, Joona 2006, s. 199–200; Hiltunen 2006, s. 254–255.

129 Luettelo toimenpiteistä kuninkaalta ym. saapuneiden kirjeiden johdosta. Directionens öfver ecclesiastiqve wärcket i Lappland 5.12.1743, 13.12.1743, f. 1287v–1289v. Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 27.11.1746. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA

tavoin lappalaiset olivat saaneet vero-oikeuden. Grundellin mielestä lappalaiset olivat kuitenkin kaikkina aikoina omistaneet maansa ja tiluksensa.¹³⁰ Kamarikollegion kanta oli jo 1720-luvulla yksiselitteinen: lapinmaat olivat kruununmaita.

Gustav Göthen mukaan on noin vuoden 1710 jälkeen vaikea löytää Uumajan Lapin käräjäpöytäkirjoista kaikkia uudistilallisia, koska maaherranvirasto osoitti aikaisempaa suurempaa kiinnostusta jokaista yksittäistä uudisasutusasiaa kohtaan.¹³¹ Se oli luonnollista Lapin asutusplakaattien ja maaherran virkaohjesäännön vuoksi. Jo vuonna 1704 oli muistutettu paikallista nimismiestä Uumajan Lapissa siitä, että hänen täytyi tiedottaa jokaisesta uudistalon perustajasta maaherralle ”kuninkaallisen Lapinmaan asutusplakaatin vuoksi”. Seuraus oli, että maaherra ratkaisi käräjäoikeuden sijaan oikeuden tilan perustamiseen. Näin oli asiaa painottanut myös Länsipohjan maaherra Mannerburg kirjeessään tuomari Marcus Bostadiukselle vuonna 1712. Niinpä käytännön toimenpiteenä Mannerburg oli vuonna 1713 Lyckselen käräjillä selvittämässä jokaisen uudistilan perustamisedellytyksiä ja etteivät ne aiheuttaneet haittaa lappalaisille. Göthen mielestä maaherran täytyi valvoi kruunun edustajana kruununmaiden hallinnointia, ja kruununmaaksi laskettiin sekä lapinmaa että yleismaa.¹³² Asia ei kuitenkaan ollut niin yksioikoinen vielä 1700-luvun alkupuolen valtiojohtoa alemmilla hallinnon asteilla tai alioikeuksissa, vaikka lähtökohtaisesti jo 1680-luvulta ja varsinkin vuoden 1695 plakaatista lähtien lapinmaiden maankäytöstä määräsi viimekädessä maaherra – siis kuninkaan edustaja läänissään.

Maanluontokysymys aktualisoitui varsinaisesti 1730-luvulla, joskin vielä valtiopäivillä 1727 oli Piitimen kirkkoherra Carl Sollander esittänyt, että lappalaisia pitäisi kannustaa lunastamaan hallitsemansa maat verolle eli omistukseensa, jotta kruunu olisi saanut edes jonkin verran tuloja lappalaisilta. Asia ei saanut vastakaikua valtiopäivillä. Maaherra Gyllengrip otti kuitenkin myöhemmin kantaa Sollanderin esitykseen. Maaherran mukaan ehdotus oli kyllä hyödyllinen, mutta vaarana oli, että lapinmaita alettaisiin yhdistää toisiinsa ja viljely estyisi kokonaan. Hänen mukaansa yleensä se, joka omisti maan, omisti myös rannan, mutta Lapissa asia ei voinutkaan tarkastella sillä tavoin. Joka omisti rannan Lapissa, ei omistanut maata, sillä yhdellä tilalla tai kyläkunnalla saattoi olla kalavesiä monien peninkulmien päässä. Näin ne olisivat voineet omistaa jopa 15 tai 20 peninkulman laajuiset maat, eikä kruunulle olisi jäänyt minkäänlaista osuutta alueista. Tällöin Lappiin ei olisi voitu raivata myöskään kruunun uudistiloja. Siksi oli tärkeää, että erotettaisiin se mikä kuuluu asukkaille ja mikä kuninkaalle ja kruunulle. Gyllengrip kannatti myös maiden verollepanoa, jonka yhteydessä uudistilallisten tuli saada myös lapinmiehen oikeudet.¹³³

130 Holmbäck 1922, s. 48, jossa siteerataan kamarikollegion kokousta. Maaherra Grundell oli kollegion kuultavana; myös Joon 2006, s. 153–154.

131 Göthe 1929, 283–286.

132 Göthe 1929, 283–286. Hiltunen tulkitsee Göthen esityksen siten, että Göthe olisi katsonut maaherran menettelyn osoittavan maiden kruununluontoisuuden. Göthellä oli kuitenkin hänen tutkimusaikansa tapaan jo lähtökohtaisesti näkemys, että Lappi oli kruununmaata ja osittain sen vuoksi maaherra myös otti tehtäväkseen valvoa uudisasutusta Lapissa. Vrt. Hiltunen 2007.

133 Maaherran valtiopäiväkertomus 10.11.1740. Länets nuwarande tillstånd i gemen, f. 85. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar.

Maaherra ymmärsi, että lapinkylien asukkailla oli omia maita hallinnassaan, mutta ne olivat kruununluontoisia. Hän nimittäin suhtautui hyvin kielteisesti lappalaisiin, jotka vaikenivat malmilöydöistä. Gyllengrip vaati vuonna 1734 ankaria toimenpiteitä vaikenijoita kohtaan, sillä Lapin suunnattomat rikkaudet eivät tulleet kuninkaalle ja valtakunnalle hyödyksi. Maaherran mielestä lappalaiset, jotka vaikenivat malmisuonista eivätkä ilmoittaneet niistä nimismiehillä, joutuivat ilman korvauksia menettämään lapinmaansa ja sitä myöten myös asumisoikeutensa lapinkylässä.¹³⁴ Näin pitkälle ei kuninkaallisissa säädöksissä kuitenkaan menty.

Lyckselen käräjillä tulkittiin vuonna 1731 veromaa kruununluontoiseksi ja 1730-luvun aikana puidun riidan yhteydessä eräs kalajärvi ”luultavasti kruunulle” kuuluvaksi, kuten myös Jokkmokissa kaksi vuotta myöhemmin kaksi uudistilaa katsottiin olevan kruununtiloja.¹³⁵ Edellisten valossa tuntuu varsin luontevalta kehitykseltä, että jossain vaiheessa tuli lopullisesti ratkaistavaksi myös lapinveromaan suhde uudistilaan ja siten kruununmaahan. Näin tapahtui kolmella suunnalla Lapinmaassa 1730-luvulla. Kemin Lapin Kuusamossa puitiin vuosina 1737–1739 Haukioniemen uudistilan sukulunastuskysymystä kihlakunnantuomari Sadelinin johdolla, samoin Sadelinin tuomaroidessa vuosina 1737–1739 Tornion Lapin Jukkasjärvellä tehtyä Kivivuoman veromaan kauppaa sekä eteläisessä Lapinmaassa kihlakunnantuomari Anzeniuksen johdolla vuonna 1738 kokoontuneilla käräjillä Arjeplogin Kaskeaurin uudistilan maanluontoa. Tiivistä ilmaistuna Sadelinin johdolla Kuusamon ja Jukkasjärven käräjäoikeudet katsoivat lappalaisen veromaan perintöluontoiseksi, kun taas Anzenius päätyi Kaskeaurin osalta kruununluontoisuuteen. Samoin kruununvouti Anders Hackzell katsoi Haukioniemen olevan kruununtila.¹³⁶

Epäjohdonmukaisuudet herättivät ylemmät valtiojohdon hallintovirkamiehet varsinkin sen jälkeen, kun Piitimen laamanninoikeus ei pystynyt tekemään heinäkuussa 1739 lopullista päätöstä Haukioniemestä, vaikka se katsoi lappalaisen veromaalle perustetun uudistilan saavan saman ominaisuuden kuin oli itse veromaalla. Laamanninoikeus ei kuitenkaan löytänyt mitään sen osoittavaa lakia, joten se pyysi lainselvennystä Svean hovioikeudelta. Asia eteni hovioikeuteen, josta se siirrettiin kamarikollegiolle.¹³⁷ Laamanninoikeus antoi myös mahdollisuuden asianosaisille viedä juttu maaherralle. Näin myös tapahtui. Elokuussa 1739 Västerbottenin maaherranvirasto antoi oman lausuntonsa, jossa se katsoi Haukioniemen olevan kruununluontoinen uudistila. Keskeisinä perusteluina olivat Lappia koskeneet kuninkaalliset määräykset, siis lähinnä asutusplakaatit, joiden mukaan maaherrat olivat määränneet uudistilojen samoin kuin itse lapinmaiden perustamisesta. Selvityk-

Riksdagens arkiv. SRA; Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 24.7.1742. Länets nuwarande tillstånd i gemen, f. 554v–556v sekä liite N:o 2. Maaherran kirje 18.5.1741, f. 562.

Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar.

Riksdagens arkiv. SRA; ks. myös Olofsson 1974, s. 336–339.

134 Olofsson 1974, s. 332.

135 Prawitz 1967, s. 12–16, bil. 3–5.

136 Tapaukset ovat hyvin tunnettuja tutkimuskirjallisuudessa. Varsinkin Haukioniemen tapausta on puitu runsaasti Lapin maa- ja metsätalouden tutkimuksissa. Holmbäck 1922, s. 48–49; Prawitz 1967, s. 16–20; Korpijaakko 1989, s. 568–579; Joona 2006, s. 130–155.

137 Laamanninoikeuden päätös kokonaisuudessaan: Joona 2006, s. 135–136, viite 320; Holmbäck 1922, s. 49.

sessä viitattiin myös tuomari Anzeniuksen tekemään päätökseen.¹³⁸ Viraston selvitys edusti maaherra Gyllengripin jo 1730-luvun alkupuolella esittämää kantaa, jonka mukaan lappalaisten veromaat ja niin muodoin uudistilatkin olivat kruununmaalla.

Kamarikollegiossa Haukiniemen asiaa selvitettiin aluksi kamariarkiston vanhojen dokumenttien parissa, mutta siellä ei pystytty maanluontoa ratkaisemaan maakirjatietojen pohjalta. Niinpä kamarikollegio pyysi maaherra Gyllengripiltä marraskuussa 1741 selvitystä ja kytki asiaan myös Jukkasjärven Kivivuoman tapauksen. Selvitystyön jälkeen kamarikollegio antoi marraskuussa 1742 päätöksen asiassa. Sen mukaan uudistiloilla Lapissa ei voitu katsoa olevan vero-oikeutta eli perintöluontoa, koska Lappi tuli nähdä muiden asumattomien metsäseutujen tapaan yleismaana (allmänning) ja kruunun omaisuutena. Ne siis olivat kollegion mukaan ”sekä vanhempien että myöhempien kuninkaallisten päätösten mukaisesti” kruunun yksityistä omaisuutta (”i föllie af åtskillige både äldre och senare Kongl. Resolutioner”). Siksi myös Haukiniemen uudistila oli kruununluontoinen. Lappalaisilla ei myöskään ollut vero-oikeutta (skatterättigheten) eivätkä he siten olleet maanomistajia.¹³⁹

Kamarikollegion päätös oli yksiselitteinen ja johdonmukainen 1600-luvun lopulta alkaneeseen kehitykseen nähden. Se noudatti myös kamarikollegion mukaan kuninkaallisia päätöksiä, joten sille ei tarvinnut hakea uutta kuninkaallista vahvistusta.¹⁴⁰ Vuoden 1742 päätöksen luonteesta kertoo osaltaan myös se, että siihen ei tarvinnut viitata missään vaiheessa myöhemmin maanhallintakysymyksissä. Päätös oli ”vain” vallinneen maanluonnon vahvistus.

Sen sijaan lähestytettäessä päätöstä paikallistason pitkän historian katsannosta, se oli ristiriidassa sekä vallinneen alioikeuskäytännön että paikallisten kruunun virkamiesten hallinnon suhteen. Kamarikollegio ulotti yleismaa-käsitteen koskemaan koko lapinkylän maata, kun se oli ainakin Kustaa Vaasan ajoista lähtien 1500-luvulla käsittänyt vain ne alueet lapinkylästä, jotka eivät olleet lappalaisten yksityisinä veromaina ja nautinnassa. Kustaa Vaasakin nojautui vanhoihin maanlakeihin, vaikka hän hallitsi määrätietoisesti kruunun ylioikeudella valtakuntaa. Toisaalta on juridiikan probleema, miten kruunun ylioikeudellinen vallankäyttö suhteutui paikallistason käräjäoikeuksien saantoihin. Pitää myös muistaa, että se miten keskusvalta suhtautui Lapin maanhallintakysymykseen, ei riippunut yksinomaan Lapinmaan asukkaista, vaan koko valtakunnan hallitsemisesta.

Kamarikollegion päätös oli lopullinen ratkaisu Lapin maanluontokysymyksessä. Viimeistään vuoden 1742 jälkeen lapinmaat katsottiin olevan kruununluontoi-

138 Till Hans Kongl. Maj:st från Landshöfdingeembetet i Umeå ang. ”Lapplandens” kamerala natur. 8.8.1739. I. Fellman I, s. 181–182.

139 Tutkimuksissa on otaksuttu, ettei laamannioikeuden jälkeen olisi tehty mitään päätöstä Haukiniemen suhteen (näin esim. Prawitz 1967, s. 17–18 ja Korpjaakko 1989, s. 579), mutta Juha Joona löysi päätöksen kamarikollegion kanslia-arkistosta. Joona on myös julkaissut alkuperäisen päätöksen kokonaisuudessaan. Joona 2006, s. 140–143 sekä viite 334.

140 Juha Joona katsoo omassa tutkimuksessaan, että päätöksen seurauksena oikeuskäytännössä olivat lapinveromaat ja uudistilat kruununluontoisina ainakin vuoden 1744 alkupuolelta lähtien (Joona 2006, s. 143). Sen sijaan Kaisa Korpjaakko-Labba on hyökännyt julkisuudessa voimakkaasti tutkimustuloksia vastaan toteamalla, että kamarikollegion päätöksellä ei ollut mitään juridista merkitystä, vaan ratkaisu olisi pitänyt tapahtua kuninkaan päätöksellä.

sia, eikä alioikeuksien ratkaisulla tässä suhteessa ole maanluontokysymyksen kannalta merkitystä. Lapin erämaihin raivatut uudistilat ja vanhoille lapinveromaille muodostuneet uudistilat olivat kruunun uudistiloja. Miten kamarikollegion ratkaisu näkyi käytännössä paikallistasolla, siihen palataan tutkimuksessa myöhemmin, mutta varmasti sillä oli vaikutusta lapinveromaiden hallinnollisen aseman ja merkityksen heikkenemiseen.

Periaatteessa kruunun uudistiloja ei kuitenkaan voinut perustaa ennen kuin liikamaat oli erotettu tilojen ja kylien maista, mutta vuosien 1779 ja 1784 kuninkaallisilla kirjeillä sallittiin uudistilojen muodostaminen laajojen kyläkuntien sisälle Vaasan ja Oulun läänissä, vaikka rajoja ei ollut määrätty kylien ja kruununmaiden välille. Itse Lapinmaan osalta isonjaon merkitys kruunun uudisasutukselle katosi, kun kuninkaallisella kirjeellä 1787 määrättiin, etteivät uudistalojen perustamisesta liikamaalle koskevat säädökset koskeneet erämaita – toisin sanoen kruunun erämaita.¹⁴¹ Nämä edellä mainitut säädökset vaikuttivat myös 1800-luvun Suomen Lappiin, jossa säilyi oikeus perustaa väliaikaisia uudistiloja.

Jo vuoden 1683 metsäasetuksessa oli kirjattu, että maat tuli jakaa siten, että tilat, kylät, pitäjät tai kihlakunnat saisivat vain määrätyn tarpeellisen metsäalan. Ylimenevä osa tuli siirtyä kruunulle. Tosin tutkimuksissa on ollut keskustelun kohteena, kattoiko asetus myös Lapinmaan.¹⁴² Itse asetuksessa ei sitä mainittu alueena, vaan maakunnat Vermlannista Norlantiin ja Suomeen, mutta metsäasetus toisaalta luettiin myös lapinkylien käräjillä. Ideana oli joka tapauksessa, ettei valtakunnassa ollut enää ”ei-kenenkään” maata.¹⁴³ Tutkimuksissa harjoitettu alueellinen pohdinta on myöhempien metsäasetusten valossa merkityksetöntä. Pohjoinen osa valtakuntaa kuului itsestään selvänä asetusten piiriin.

Vuoden 1734 metsälaissa vahvistettiin vuoden 1683 tapaan valtion oikeus niihin maihin, jotka jäivät yli pitäjien, kihlakuntien ja maakuntien yhteismaiden. Nimittäin lain 12. pykälässä määritettiin erityisesti, että kyläkuntien (”Bygdelagen”) ulkopuolelle jääneet suuret metsät ja erämaat (”de stora skogar och ödemarker”) kuuluivat kruunulle. Viimeistään tässä laissa ulotettiin säädökset koskemaan myös Lappia, mutta rajankäyntien puuttuessa maiden erottaminen ei ollut niin yksinkertainen asia Lapin eikä muidenkaan alueiden osalta.

VIRKAMIESTEN VISIOISTA PAIKALLISEN TASON TOIMINTAAN

LAPIN KEHITTÄMISEN SUUNTAVIIVAT MAAHERRA GYLLENGRIPIN ASUTTAMISOHJELMAKSI

Kruunun intressit Lappia kohtaan kasvoivat pian suuren Pohjan sodan jälkeen. Alueen kehittämiseen haluttiin suunnata voimavaroja, jotka olivat valtiiovallan

141 Kongl. brefvet ang. mätningar, storskiften och nybyggen m.m. 7.11.1787. Kuninkaallisia kirjeitä 1773–1803, n:o 7. OLKA Eal:1. OMA; Ks. myös Haataja 1940, s. 31.

142 Ks. esim. Hyvärinen 1979.

143 Hyvärinen 1979, s. 32–33; Hiltunen 1983, s. 198–199.

mielestä kohdennettava ennen kaikkea kirkollisten olojen kohentamiseen. Se kuvastaa hyvin tavoitteiden lähtökohtaista erilaisuutta, sillä valtakunnan pohjoisosan virkamiehistö näki Lapinmaiden ensisijaisina kehittämiskohteina elinkeinollis-asutukselliset järjestelyt. Kruunun virkamiehiä olivat aluetasolla maaherran johdolla kruununvoudit, kihlakuntien tuomarit ja vähitellen yleistyneet kruunun nimismiehet, jotka kaikki vastasivat paitsi käytännön hallinnon hoidosta niin myös pyrkivät edistämään Lapinmaan elinoloja. Myös papiston rooli korostui vuosisadan kuluessa maallisten kysymysten hoidossa, mutta merkittäväksi toimijaksi tuli myös Lapin kirkollistoimen johtokunta. Näin kohtasivat sekä kruunun että paikalliset tavoitteet.

Paikallista kehitystä ohjasivat annetut määräykset ja toimenpiteet mutta myös yleispoliittiset tavoitteet. Onkin huomattava, että oikeastaan vasta 1700-luvulla virkamiesten toimilla oli suoranainen ja välitön vaikutus Lapin oloihin. He olivat koulutuksen saaneita ja valistuksen ajattelun omanneita vaikuttajia, joiden toimiin oli juurtunut vahvasti hyödyn ja kehittämisen ideat. Niinpä uudisasuttaminen ja uusien tuottavien elinkeinojen kehittäminen olivat tärkeitä asioita, ei pelkästään paikalliselle väestölle vaan koko valtakunnan hyväksi, kuten myös sivistystason nostaminen. Se tarkoitti luterilaisen kristinuskon vahvistamista sekä ruotsin ja suomen kielen omaksumista. Esimerkiksi vielä 1600-luvulla olleet yritykset saamen kirjakielen kehittämistä haihtuivat pois 1700-luvun kuluessa. Lappalaiset olivat syrjäytymässä uusien sivistysvirtausten ja tieteellisen tutkimuksen vahvistuessa pohjoisen kolkan jälkeensä jääneiksi ja sivistymättömiksi asukkaiksi. Heidän aineellisen ja henkisen tasonsa kohottamiseksi oli paikallisten virkamiesten ja pappien paneuduttava Lapin olojen kaikenpuoliseen edistämiseen.

Lapinmaassa 1700-luvulla vaikuttaneiden kruunun virkamiesten ja pappien toimia ohjasi neljä keskeistä henkistä elementtiä:

1. Voimakas taloudellinen hyötyajattelu → uudisasuttaminen Lappiin.
2. Halu yleisvaltakunnalliseen kehitykseen → tuottavat elinkeinot Lappiin pyyntikulttuurin sijaan.
3. Valtakulttuurin mukainen sivistäminen tietyin ehdoin → saamen korvaaminen suomen ja ruotsin kielillä.
4. Kristinuskon ja luterilainen yhtenäiskulttuuri → kirkkopitäjien vahvistaminen.

Kävi oikeastaan niin, että Ruotsin kruunun tavoitellessa 1700-luvulla Lapinmaiden seurakunnallisten olojen vahvistamista ja luterilaisen uskon lujittamista, muutettiin myös asutuksen ja maankäytön järjestelmää.

Kruunun virkamiehet tuottivat Lapinmaan oloista 1730-luvulta lähtien myös useita kertomuksia, joissa korostuvat neljä edellä mainittua elementtiä. Peruslähtökohtana selvityksille oli Västerbottenin läänin maaherran Gabriel Gyllengripin vuonna 1734 laatima mittavan selostus lääninsä taloudellisen nousun edellytyksistä ja ongelmista. Sitä voidaan kutsua suoranaisesti Länsipohjan läänin taloudelliseksi kehittämisprojektiksi. Gyllengrip kiinnitti huomiota valtiopäiväkertomuksensa vuonna 1738 myös uudisasutuksen erinomaisiin mahdollisuuksiin Lapinmaiden erämaissa. Uudisasutus oli hänen mielestään perustekijä elinkeinoelämän nos- teelle, ja erityiset mahdollisuudet asutuksen edistämislle olivat Lapinmaassa.

Maaherra kirjoitti kuninkaalle maaliskuussa 1738 kaksi vuotta aiemmin tekemästään Lapin matkasta, jonka yhteydessä hän oli nähnyt hyvillä paikoilla sijaitsevia erämaita. Niiden asuttamista oli maaherran mielestä edistettävä ja kuninkaan kuuluttava asiasta valtakunnassa.¹⁴⁴ Kemin Lappiin matka ei kuitenkaan ulottunut, joten kyse oli lähinnä Tornion Lapista.

Kruununvoutina Lapissa ollut Anders Hackzell teki vuonna 1738 perusteellisen kertomuksen Tornion ja Kemin Lapin oloista. Se noudattelee teemoiltaan Gyllengripin korostamia asioita. Kertomuksessaan Hackzell selvitti lapinkylittäin asutuksen, maaperän ja elinkeinot sekä luonnehti elinkeinojen kehittämismahdollisuuksia. Kruununvoudilla oli nähtävissä jo uudenlaista talouspoliittista ajattelua merkantilismin rinnalla. Niinpä hänellä oli tarkasti merkitty Lapin uudisasukkaat, uudistilojen perustamismahdollisuudet ja maatalouden edistyminen. Toiveikkaaseen sävyyn vouti totesi, kuinka lappalaiset olivat asettuneet jo monin paikoin asumaan maamiehen tavoin.¹⁴⁵ Hackzell edusti myös maaherran tavoin näkemystä, jonka mukaan lapinkyliin perustetut uudistilat olivat kruununluontoisia. Kuten edellä esiteltiin, toisenlaisen kannan oli ottanut kihlakunnantuomari Carl Sadelin, jonka käräjätuomiot lapinveromaiden perintöluontoisuudesta ja niin muodoin myös lapinveromaalle perustetun uudistilan perintöluontoisuudesta pakottivat valtiovalan antamaan selvän päätöksen Lapin maanhallinnasta.

Lapin-kertomuksissa nousee esille 1740-luvulla yhä keskeisempänä uudisasutuksen voimistaminen ja elinkeinojen kehittäminen. Tornion pormestariksi Lapista siirtynyt Petter Pipping totesi vuonna 1745 innostuneesti, että vuohien kasvattamisella voitaisiin korvata Kemin Lapissa onneton porojen paimentaminen ja peurojen metsästys. Lappalaisten köyhyys oli Pippingin mukaan toivottoman surkea.¹⁴⁶ Anders Hackzellilla oli toisenlainen sävy vuonna 1750 tehdessään selvityksen elinkeinoista valtakuntien rajajärjestelyjen yhteydessä. Poromääriä kasvattamalla olisi Hackzellin mielestä voitu parantaa lapinasukkaiden vaikeuksissa ollutta eloa. Esimerkiksi Sompion, Kemikylän ja Sodankylän asukkaat olivat niin köyhiä, ettei heillä ollut ”viime vuosina” varaa maksaa edes kruununveroja.¹⁴⁷ Taloudelliset olosuhteet olivat siten selvästi muuttuneet Hackzellin 12 vuotta aikaisemmasta raportista.

Pohjoisen Lapinmaan osalta 1730-luvun lopulta alkanut hallinnollinen kehitys kulminoitui Anders Hellantin työhön. Hänestä tuli Västerbottenin maaherra Gyllengripin suunnitelmien käytännön toteuttaja yhdessä eteläisen Lapinmaan voutin Lars Qvistin kanssa. Hellantilla oli syvälinen kokemus Kemin Lapin olosuhteista, sillä hän kiersi useina vuosina lapinkyliä paitsi käräjillä myös moninaisissa selvitystöissään. Isonvihan aikana vuonna 1717 Pellossa syntynyt luonnontutkija asui Torniossa, toimi kauppiana ja oli väitellyt tohtoriksi vuonna 1738 lohenkalastuksesta.

144 Berättelse Om Wästerbottens Läns Tillstånd In Junio Åhr 1738. Landshövdingeberättelser.

Wästerbottens län 1738–39. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

145 Anders Hackzell, Beskrifning om Torneå och Kemi Lappmarcker 6.5.1738. I. Fellman I, s. 113–159.

146 Till Lagman O. Malmerfeldt från Borgmästaren i Torneå P. J. Pipping den 28. Oktober 1745. I. Fellman I, s. 185–187.

147 Berättelse om Lappmarken, angifven af And. Hackzell till O. Malmerfeldt d. 17 Mars 1750. I. Fellman I, s. 439–445.

Tieteellinen ura kohdistui kuitenkin astronomiaan. Anders Hellant tuli nuorena auskultanttina ja Svean hovioikeuden määräämänä vuoden 1741 joulukuussa hoitamaan Tornion ja Kemin Lapin kihlakunnan tuomarin viransijaisuutta, kun Carl Sadelin oli luopunut tehtävästään.¹⁴⁸ Vakinaiseen tuomarinvirkaan valittiin sittemmin Michael Eurenius Höjer.¹⁴⁹ Hellant näki Gyllengripin tavoin Lapin kehittämisen kulmakivenä kruunun asutustoiminnan, eikä hän asettanut kyseenalaiseksi lapinmaiden kruununluontoisuutta.

Edellä on sivuttu useissa yhteyksissä Västerbottenin eli Länsipohjan läänin maaherran Gabriel Gyllengripin kannanottoja lapinmaiden maanhallintakysymyksissä. Hän olikin kaikkein ratkaisevin suunnannäyttävä 1700-luvun Lapin olojen kehitykselle, joten on syytä uppoutua hänen näkemyksiinsä syvällisemmin. Maaherra paneutui 1730-luvulta lähtien tarmolla paitsi lääninsä talouselämän virkistämiseen ja talonpoikaispitäjien kehitystyöhön niin myös Lapinmaan olojen selvittämiseen. Kuuluihan hänen hallintonsa piiriin koko pohjoisen valtakunnan osa Kemin Lappia myöten. Varsinkin lapinmaiden erottamiset, verollepanot, asutus- ja kaivostoiminta sekä metsien hoito nousivat esille maaherran selvityksissä, joissa implisiittisesti näkyivät myös lääninhallinnon ja paikallisviranomaisten käsitykset lapinmaiden hallinnasta. Toisaalta Gyllengrip vaikutti suoraan ylimmän valtiojohdon Lappia koskeneisiin päätöksiin. Maaherran tiedot perustuivat paikallisilta virkamiehiltä saatuun informaatioon, joskin hän itsekin matkusti läänissään kartoittamassa olosuhteita. Gyllengrip oli käytännön toimijan sijaan enemmän visionääri: ajattelija, suunnittelija ja käynnistävä voima. Hänen linjauksensa muodostivat Lapin asuttamisohjelman ja tulivat vaikuttamaan ratkaisevasti myös Kemin Lapin hallinnollisiin ja maankäytön vaiheisiin 1700- ja 1800-luvulla.

Vuonna 1687 syntynyt Gabriel Gyllengrip oli Kalmarin läänin maaherran poika, joka siirtyi Upsalan opintojensa jälkeen vuonna 1717 Turun hovioikeuden asessoriksi ja seuraavana vuonna Svean hovioikeuden asessoriksi. Vuodesta 1719 lähtien hän oli kauppaneuvoksena (kommerseråd).¹⁵⁰ Maaherran virkaan Gyllengrip tuli vuonna 1733, ja kuten Sven Ingemar Olofsson toteaa Ylisen Norlannin historiassaan, sopivampaa maaherraa länsipohjalaiset tuskin olisivat voineet saada. Olofssonin mukaan Gyllengrip olikin yksi aikansa kyvykkäimmistä taloustieteilijöistä koko valtakunnassa. Virkakautta kesti vuoteen 1753 saakka. Hallitsevien tukholmalaisintressien näkökulmasta nimitys oli suorastaan kohtalokas. Liioittelematta voidaan sanoa, että Gyllengrip käynnisti prosessin, joka päättyi Suomen puoleisten pohjalaisten johtamana lopulta Pohjalahden kauppapakon purkamiseen vuonna 1765. Tukholman taloudellinen yksinvalta murtui. Tuore maaherra paneutui ennennäkemättömällä innolla lääninsä taloudelliseen kehittämiseen. Lähtökohdatkin olivat hänellä aivan eri luokkaa kuin edeltäjillään, jotka olivat olleet sotilaita ja sen mukaisesti myös lääniä hoitaneet.¹⁵¹

148 Svean hovioikeudelta maaherralle 3.12.1741. Liite n:o 22. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; ks. Olofsson 1974, s. 399.

Hellantista ks. J. Vahtola 1994, s. 23.

149 Svean hovioikeudelta maaherralle saapuneet kirjeet, 2.12.1751. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1755–56. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

150 Elgenstierna III 1927: Gyllengrip.

151 Olofsson 1974, s. 305–310, 326.

Maaherra laati ensimmäisenä mittavana tehtävänä vuonna 1734 perusteellisen, 116-sivuisen tutkimuksen lääninsä tilasta. Sitä on luonnehdittu briljantiksi, väitöskirjan luonteiseksi esitykseksi, joka sai myös valtiopäiväedustajien ihastuksen osakseen. Päälimmäisinä teemoina hänellä nousivat purjehdusoikeuksien vapauttaminen ja kaupapakon haitallisuus. Nimenomaan maaherran toimeliaisuuden seurauksena myös läänin kaupungit lähtivät innolla mukaan vapaushankkeeseen. Eikä innokkuus tarttunut pelkästään porvareihin, vaan myös talonpojat heräsivät vaatimaan taloudellisten olojen vapauttamista. Gyllengrip katsoi, että koko Ruotsin valtakunta eli pääkaupungin ehdoilla. Keskusta sortii hänen mukaansa periferiaa, eikä vasta voitettulla vapaudella yksinvalta ollut hyötyä, kun se vaihtui kansalaisten vähemmistön yksinvaltaan – siis tukholmalaisten. Västerbotten oli Tukholman näköpiirissä lähinnä ”erämaata” ja ”lapinmaata” joka tuotti kalaa, lihaa ja muita elintarvikkeita, eikä sellaisille tuotteille tarvittu mitään ulkomaankauppa-
 oikeuksia. Gyllengrip lähti oikaisemaan näkemystä, sillä hänen visioissaan Västerbottenista löytyi valtavasti resursseja valtakunnan hyvinvoinnin kohottamiseen: malmivaroja, metsiä, vesiväyliä, vesivoimaa jne.¹⁵² Lappi oli maaherralle luonnollinen osa tätä mahtavaa pohjoisen taloudellista potentiaalia ja todellinen ”Framtidslandet”.

Maaherran taloudellinen ajattelu oli sekoitus vanhaa ja uutta. Yhtäältä hän oli puhdasverinen merkantilisti, jonka mielestä kansallista rikkautta tuli kasvattaa ja -lostamalla raaka-aineet mahdollisimman pitkälle kotimaassa. Vuoriteollisuus oli kaiken vaurauden perusta ja näin varsinkin Västerbottenin läänissä, sillä Lappi oli Gyllengripille tulevaisuuden kaivosmaa. Malmivarojen hyödyntämistä olisivat tukeneet suunnattomat metsät, joissa piilivät monipuoliset kehittämismahdollisuudet primitiivisen hyödyntämisen sijaan. Toisaalta Gyllengripillä oli myös liberaalisen talouspolitiikan siemeniä, joista osoituksina olivat kamppailu purjehdusvapauksien puolesta, Pohjanlahden kaupapakon poistaminen ja Tukholman taloudellisen ylivallan murtaminen. Lopulta kuitenkin maaherra oli ehkä eniten hyödyn ja fysiokratismien ajattelija, jonka mielestä maatalous ja sen vuoksi uudisasutus olivat kaiken taloudellisen toiminnan perustana Västerbottenissa ja Lapinmaassa. Hänellä olikin mielessään suorainen lääninsä asutusohjelma.¹⁵³

Gyllengripin tarmokkuus ei siis kohdistunut yksinomaan kaupunkien talouskysymyksiin, vaan hän ryhtyi aktiivisesti selvittämään myös Lapinmaan oloja. Vuonna 1736 hän suuntasi avustajiensa kanssa tutustumismatkan kohti Tornion Lappia. Seurueen matka ulottui Jukkasjärven kirkolle saakka. Ikäväkseen maaherra sai havaita, kuinka kaivos- ja ruukkitoiminta oli päässyt pohjoisessa rappeutumaan. Samalla hän huomasi, kuinka vaikeita olivat paitsi kuljetusolosuhteet niin myös asutustoiminnan edistäminen Lapissa. Mutta se ei lannistanut visionääriä. Tornionjoesta oli tuleva Reinin kaltainen mahtava talouselämän suoni Pohjois-Ruotsissa! Gyllengripin matka ei ollut kuitenkaan aivan tulokseton. Hän nimittäin varsinaisesti paikallisti pitkään huhuina liikkuneet tiedot Kiiruna- ja Luossavaaran malmi-

152 Gyllengripin relaatio kuninkaalle 2.5.1734, f. 899–. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1734:31. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; Olofsson 1974, s. 305–310, 330.

153 Olofsson 1974, s. 325, 334–336, 356.

varoista, joiden luo maaherran opasti Jukkasjärven saamelainen Anund Anundinpoika Mangi.¹⁵⁴

Mielenkiintoisena yksityiskohtana todettakoon, että Gyllengrip osallistui matkansa alussa kesällä 1736 kunniavieraana ranskalaisen Pierre-Louis de Maupertuisin järjestämiin juhliin Torniossa. Maupertuisin astemittausretkikunta suoritti maapallon litistyneisyyttä koskeneita mittauksia Tornionlaaksossa vuosina 1736–1737. Retkikunnan tulkkina ja oppaana oli ranskankielen taitoinen, latinaa, ruotsia ja suomea puhunut Anders Hellant, joka toimi tuolloin lääninkanslistina Västerbotenin maaherranvirastossa.¹⁵⁵ Nuori mies varmasti vakuutti jo tuolloin maaherran kyvykkyydellään. Juhlat olivat myös mieluisat maaherralle, sillä hän oli syvällisesti kiinnostunut kulttuurista. Gyllengripillä oli maaherran residenssissään yli 3 700 niteen yksityinen kirjasto.¹⁵⁶ Olipa Gyllengrip kirjoittanut opiskeluaikoinaan Upsalassa latinankielisiä runoja Kaarle XII:n suuruudesta. Isänmaan mahtavuus ja hyvinvointi olivatkin Gyllengripin perusideologia. Se oli myös lähtökohta hänen visioissaan Lapinmaan olojen kehittämiseksi.

Malmilöytöjen ohella toinen merkittävä asia tapahtui Köngäsen ruukilla. Maaherran matkaseurueeseen liittyi nuori linnoitustaidon opiskelija Jonas Meldercreutz, joka oli alun perin tullut Tornioon osallistuakseen Maupertuisin retkikunnan mittaustöihin. Meldercreutz sai Gyllengripin suurisuuntaisista suunnitelmista sellaisen kipinän, jonka seurauksena hän käynnisti laajamittaisen ruukki- ja kaivostoiminnan 1740-luvulla Länsipohjassa. Meldercreutz sai rälstimaakseen noin 1 500 km² alueen Luulajan- ja Kainuunjokien alueelta. Hän julkaisi myös vuoden 1736 matkastaan kuvauksen, jossa tulee selkeästi esille asenne uudisasutuksen paremmuudesta lappalaiselinkeinoihin nähden. Meldercreutzin mukaan Kemin Lapissa villit lappalaiset olivat jo alkaneet asettua kunnollisiksi ja hyvätapaisiksi talollisiksi:

På detta sättet är Kiemi Lappmarck redan merendels bebodd, ja lapparna sielfwa börja lefwa såsom bönder. Så kan öfwerhetens hulda omwårdnad, jemte undersåtarnes frijhet, förwända wildt folck till ordentelig och sedig lefnad, ock obrukelig ödemarck till brukbart bebodt land.¹⁵⁷

Sen sijaan tunturien lappalaisväestöön Meldercreutz suhtautui positiiviseen sävyyn ja oli ylpeä heistä isänmaansa asukkaina.¹⁵⁸ Meldercreutzin näkemykset myötäilivät täysin Gyllengripin visioita, joiden käytännön toteuttajaksi hän oli nousemassa.

Maaherra suhtautui suorastaan intohimoisesti uudisasutuksen edistämiseen Lapissa. Hänelle se tarkoitti ainakin vielä 1730-luvulla ensisijaisesti uuden väestön muuttoliikettä pohjoiseen. Vuoden 1734 ohjelmassaan Gyllengrip halusi uudisasukkaita Lapin kaivosseutujen asumattomiin erämaihin tukemaan vuorityön mahdollisuuksia, työvoimaksi kaivoksiin ja ruukkeihin sekä hyödyntämään metsiä

154 Awebro 1993, s. 362–364; J. Vahtola 1985, s. 8–10; Korpijaakko-Labba 2000, s. 88.

155 Ks. esim. Tobé 1993; Oloffsson 1974, s. 327.

156 Elgenstierna III: Gyllengrip.

157 Meldercreutz 1736 (1984), s. 25.

158 J. Vahtola 1985, s. 12.

muun muassa sysien polttamisella. Uudisasutusprojekti tuottaisi Lapinmaihin suorastaan kokonaisia uusia toimivia yhteisöjä, jotka tulisivat toimeen erilaisia elinkeinoja harjoittaen. Maanviljely olisi yksi osa elinkeinoja, ja Gyllengrip uskoikin järkähtämättä viljelyn mahdollisuuksiin Lapin erämaissa. Ongelmana oli vain väen vähäisyys pohjoisessa. Ilman kruunun hallinnointia ja maanhallintaa ei maaherran mukaan ollut mahdollista kaivostoiminta, siihen kytkeytynyt uudisasutus, viljelyn edistäminen ja metsänkäytön tehostaminen.¹⁵⁹ Siksi myös tuomari Sadelinin näkemykset olisivat ehkäisseet Lapin kehittämistyön.

Maaherran asutusohjelmaan sisältyi suunnitelma, jossa eteläisistä osista valtakuntaa olisi tullut lähettää Lappiin joko vapaaehtoisesti tai pakkokeinoin tiettyjä väestöryhmiä erämaiden asuttajiksi. Sellaisia olivat kerjäläisten lapset, maatiloilla ollut ylimääräinen väki ja rikolliset, jotka olisivat saaneet lapinmiehen oikeudet maiden raivaajina. Eräs mahdollisuus olisi ollut myös Itävallassa ahtaalle joutuneet luterilaiset kristityt, joista olisi saatu Gyllengripin mielestä erinomaista työväkeä Lapin kaivoksille.¹⁶⁰ Sellaiset aatokset eivät kuitenkaan toteutuneet käytännössä.

Yksi perustavaa laatua ollut huolenaihe oli maaherralla Lapinmaan mittaamattomuus. Rajojen epämääräisyys oli vakava ongelma, sillä maiden erottaminen oli perusasia koko Gyllengripin luomassa valtakunnan pohjoisen osan taloudellisessa ohjelmassa. Oikeastaan mitään ei ollut tehtävissä ennen kuin olisi selvillä missä kenkin maiden rajat kulkivat.¹⁶¹ Se oli kaiken lähtökohtana.

Gyllengrip totesi vuonna 1738, ettei Ruotsin Lapissa ollut ”tietävästi” tehty rajankäyntejä Norjan ja Venäjän kanssa, joskin vuonna 1603 oli rajaa käyty Norjan kanssa Inarinjärvelle saakka. Mielenkiintoista on, että vuosien 1740 ja 1741 lapinkylien käräjillä selvitettiin valtakunnan välisiä rajasuhteita ja ne olivat varmastikin kytköksissä juuri maaherran esille nostamaan rajanmäärittelyongelmaan. Maaherran mukaan ei myöskään Tornion ja Kemin Lappia ollut erotettu rajalla ympäröivistä pitäjistä eikä edes lapinkylien välillä tiedetty minkäänlaisista rajoista. Epäselvyyksien vuoksi oli Lapissa ollut runsaasti riitoja laiturumista, metsästyksestä ja kalavesistä niin lapinkylien asukkaiden kuin lapinkylien ja naapuripitäjien kesken sekä vieläpä Ruotsin lappalaisten ja norjalaisten ja venäläisten välillä. Tuomari ei ollut voinut ottaa käräjillä kantaa riitoihin, koska rajamerkit puuttuivat, joten riidat jäivät ratkaisematta tai ne oli saatu sovittua sopimuksilla ja arvaamalla.¹⁶² Raja-asioiden suhteen Gyllengrip kyllä liioitteli mutta oli toisaalta myös oikeassa. Kuten aiemmin edellä on tullut esille Kemin Lapin rajasuhteiden osalta, niin käräjillä esille tulleet rajamäärittelyt olivat olleetkin varsin ylimalkaisia ja yksittäisiä rajapaikkoja koskevia päätöksiä, eikä edes Kemin Lapin lapinrajaa Kemin pitäjän kanssa ollut Gyllengripin aikaan virallisesti määrätty. Kiistatonta toki on, että lapinkylien välillä

159 Näkemys tulee esille maaherran valtiopäiväkertomuksessa 10.11.1740. Länets nuwarande tillstånd i gemen, f. 85. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; myös Olofsson 1974, s. 336–339.

160 Maaherran valtiopäiväkertomus 10.11.1740. Länets nuwarande tillstånd i gemen, f. 85. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

161 Göthe 1929, s. 371.

162 Berättelse Om Västerbottens Läns Tillstånd In Junio Åhr 1738, f. 1196–1196v. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1738–39. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

olivat olemassa tietyt rajapisteet. Suurin ongelma olikin se, ettei rajalinjoja ollut käyty maastossa kuin ainoastaan yksittäisillä kiistojen kohteena olleilla lyhyillä osuuk-silla.

Gyllengrip totesi vuonna 1736 Tornion ja Ylitornion pitäjää käsitelleessä selonteossaan, että läänin pitäjistä puuttuivat maiden mittaukset ja verollepanot, joten missään ei näkynyt mitkä tilukset kuuluivat millekin tilalle. Niinpä asukkaat olivat vallanneet taloilleen kalastusta ja metsästystä varten paikkoja, jotka olivat jopa 17 peninkulman päässä itse tilasta.¹⁶³ Asiassa viitattiin nimenomaan ylitorniolaisten eräkalastukseen. Se oli mitä haitallisinta maatilojen elinvoimaisuudelle, sillä pitkien kalastusmatkojen aikana tilanhoito jäi vähemmälle. Toisaalta kaukokalastus rajoitti Lapinmaan uudistalollisten ja lappalaisten elinkeinojen harjoittamista. Lapintalouksien ja maatilojen rinnakkaiselo oli Gyllengripin elinkeinoajattelun peruslähtökohta.¹⁶⁴ Tässä hän oli puoli vuosisataa aiemmin eläneen edeltäjänsä Johan Graanin linjoilla.

Ruotsin kruunun kannalta suurin haitta oli maaherra Gyllengripin mukaan, että lapinkylien asukkaat olivat voineet väärinkäyttää yleisiä metsiä, muita puistoja ja tiluksia (”missbruka allmenne Skog och andre Parcker och Lägenheter”). Mielenkiintoisin toteamus Gyllengripillä oli kuitenkin Lapinmaan uudisasukkaista, jotka olivat voineet perustaa tilansa Lappeihin lapinmiehen vapaudella (”med Lappmans frihet anlagda”). Uudistilalliset olivat kuitenkin vallanneet tiluksia ja käyttäneet niitä omavaltaisesti. Tapahtunutta ei voitu estää, koska uudistalojen tiluksia ei ollut erotettu ympäröivistä yhteisistä ja muista alueista, eikä yleisen ja yksityisen maan eroa voinut muutenkaan kuin arvailla.¹⁶⁵ Tämäkin oli selvä kritiikki lapinveromaiden luonnetta kohtaan. Kannanotoista voidaan kuitenkin nähdä, että Gyllengripillä ei ollut yksioikoinen näkemys siitä, kuinka koko Lappi olisi ollut pelkkää kruunun yleismaata. Hän vastusti erityisesti sitä, että maanluontoratkaisulla olisi eliminoitu valtiiovallan mahdollisuudet ohjata läänin alueita paitsi lääninä myös kruunua hyödyttävään käyttöön. Lappalaiset oli saatettava uudistilajärjestelmän piiriin ja heidän kruununmaalla olleet veronmaansa kruunun uudistiloiksi.

Maaherra Gyllengrip kävi kamarikollegion kanssa vilkasta kirjeenvaihtoa uudistilojen verollepanosta vuosina 1738–39. Ongelmana oli lapinmaiden mittaaminen, koska maanmittareita ei ollut koko läänissä kuin kaksi, eikä kruununvoutikaan ehtinyt mittauksia tehdä. Erityisenä probleemana oli verollepanometodin puuttuminen; kuinka pellot, niityt, vedet ja metsät oli Lapissa arvotettava ja miten niistä oli maksettava vero. Kollegio patisti kuitenkin mittaustyöhön ja totesi, että uudistilat oli perustettu kruunun allmenningeille tai lapinrajan ulkopuolelle asutulle maaseudulle.¹⁶⁶ Kamarikollegion näkemyksen mukaan siis lapinkyliä uu-

163 Berättelse Om Wästerbottens Läns Tillstånd In Junio Åhr 1738, f. 1238v–1239.

Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1738–39. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

164 Ks. myös Göthe 1929, s. 424, 437.

165 Berättelse Om Wästerbottens Läns Tillstånd In Junio Åhr 1738, f. 1197–1197v. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1738–39. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

166 Registratur, skrivelser till orterna. Kammarkollegiets kansliarkiv BIIa1:268. SRA;

Kamarikollegiolta maaherralle saapuneet kirjeet 1738–40. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

dismaa raivattiin yleismaalle, tarkoittaen kruununmaata, joten tässäkin yhteydessä näkyy kollegion linjaus jo ennen vuoden 1742 lopullista maanluontopäätöstä.

Vuonna 1742 Gyllengrip selvensi valtiopäiväkertomuksessaan kuninkaalle muun muassa, kuinka laajoja ja hyvälaatuisia olivat Lapin metsät. Pelkona oli kuitenkin niiden väheneminen, jos Lapinmaan naapureina asuvat maanviljelijät olisivat saaneet jatkaa metsien vapaata käyttöä. Maaherran mukaan he anastivat allmenningeiltä metsäalueita useiden peninkulmien päässä itse tilasta, ja raivasivat, sahasivat puuta, kaskesivat ja polttivat tervaa siellä ilman että kruunun virkamiehet pystyivät asiaa valvomaan. Gyllengripin mielestä haaskausta ei olisi saatu loppumaan ennen kuin yksityisten tilukset ja metsät olisi erotettu yleismaista. Samoin Lapissa tuli myös erottaa uudisasutukselle käyttökelpoiset maat.¹⁶⁷

Västerbottenin läänin vuosien 1742–1743 valtiopäiväkertomusta hallitsivat nimenomaisesti maatalouden kysymykset. Se on ymmärrettävää, sillä marraskuussa 1740 kuninkaalta oli tullut määräys tarttua nimenomaan maatalouden edistämiseen. Tosin senkin taustalla olivat osittain juuri Gyllengripin samana vuonna esittämät vaatimukset plakaatin antamisesta maatalouden edistämiseksi. Lisävauhtia maatalouden ja asutuksen eteenpäinviemiseen tulikin marraskuun 1741 Västerbottenin autiomaajulistuksesta, jossa asumattoman maan raivaajalle taattiin rälssimiehen oikeudet. Julistus oli tulosta maaherra Gyllengripin näkemyksistä, joita hän oli esittänyt jo 1730-luvulla. Vuonna 1735 maaherran asutusohjelma oli saanut valtiopäivillä säätyjen periaatteellisen hyväksynnän. Siihen sisältyivät nimenomaan rälssioikeuksien myöntäminen ja privilegiot, jotta Västerbotteniin ja Lappiin olisi saatu taloudelliseen yritteliäisyyteen riittävät edellytykset omanneita henkilöitä.¹⁶⁸ Oman lisänsä vauhtiin antoi myös vuoden 1742 kamarikollegion päätös lapinmaiden kruununluontoisuudesta. Se sopi saumattomasti maaherran visioihin.

Läänin asukkaita koskivat silti yhä vanhat uudisasutussäädökset ja lapinmaan raivaajia vuoden 1695 plakaatin privilegiot. Vuoden 1741 julistus jäi lopulta tuloksettomaksi Jonas Meldercreutzille rälssimaaksi luovutettua aluetta lukuun ottamatta. Sven Ingemar Olofssonin mukaan koko Gyllengripin asutusprojekti oli fiasco.¹⁶⁹ Niin ei voida kuitenkaan sanoa, vaan asia oli melkein päinvastoin. Maaherra vaikutti keskeisesti esimerkiksi kruunun maanluontokysymyksen ratkaisuun 1740-luvun alussa. Välittömien käytännön tulosten osalta varmasti tulokset olivat vähäisiä, osittain senkin vuoksi, että juuri 1740-luvun alkuun sattui katovuosia ja Hattujen sodan aika, mutta laajemmasta perspektiivistä tarkasteltuna ohjelmalla oli kauaskantoiset seuraukset. Se nimittäin loi suuntaviivat tulevien vuosikymmenien Lapinmaan asutustoiminnalle, johon vahvan leiman antoivat myös Lapin kirkollistoimen johtokunnan tavoitteet. Tämän toiminnan tulokset vaikuttivat puolestaan myös Suomen puoleisen Lapin asutuksen ja maankäytön vaiheisiin aina 1900-luvulle saakka.

167 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 24.7.1742. Länets nuwarande tillstånd i gemen, f. 554v–556v sekä liite N:o 2. Maaherran kirje 18.5.1741, f. 562. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

168 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 24.7.1742. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; ks. myös Olofsson 1974, s. 354.

169 Olofsson 1974, s. 356.

Kiteytetysti Gyllengripin suuntaviivat Lapin kehittämisessä olivat:

1. Laajamittainen kaivos- ja ruukkitoiminta.
2. Mittaamattomien metsien taloudellinen hyödyntäminen.
3. Maataloudesta Lapinmaan talonpoikien peruselinkeino.
4. Uudisasutuksen ja väkiluvun kasvu.

Projekti oli toteutettava käänteisessä järjestyksessä, sillä ilman uudistaloja ja väestömäärän kasvua ei saatu maataloutta edistymään ja metsiä hyödynnettyä. Toisaalta kaikki kolme viimeksi mainittua tukivat vuoriteollisuuden mahdollisuutta nousta kukoistukseensa.

Uudisasutuksen edistämisestä haarautui myös suoranainen ohjelma, jossa ensimmäiseksi oli mitattava maat ja käytävä rajat, sen jälkeen jaettava maat ja lopulta verollepantava tilat tietyn metodin mukaan. Uudisraivaajiksi oli saatava uutta väestöä, joiden houkuttelemiseksi pohjoiseen oli myös tarjottava riittävät etuisuudet, kuten rälssioikeudet ja vapautukset kruunun määräämistä henkilökohtaisista rasituksista. Talollisten elinkeinojen harjoittamiselle oli kuitenkin asetettava tietyt alueelliset rajat, sillä myös lapinelinkeinolle oli oltava tilaa. Jo vuonna 1734 Gyllengrip oli esittänyt, että uudisasutukselle sopimattomat lapinveromaat oli jätettävä lappalaisille, ja esimerkiksi kalastuksen osalta oli uudistiloille jätettävä ainoastaan oikeus kotitarvekalastukseen talon lähetyviltä. Sellainen oli jo merenrannikon talonpojilla vallinnut tilanne.¹⁷⁰

Gyllengripin terveydentila alkoi heiketä 1740-luvulla, ja vuonna 1743 hän jäi virkavapaalle. Siitä huolimatta maaherra pyrki osallistumaan tehtäviensä hoitamiseen. Varsinkin Västerbottenin läänin ja Lapinmaan maiden jakamattomuus nousi Gyllengripillä yhä korostuneemmin esille 1740-luvulla.

Vuonna 1746 maaherra painotti edelleen samoja asioita kuin neljä vuotta aiemminkin, sillä kunnollisia maantarkastuksia ei ollut tehty. Tilojen odaaliomistukset sekä niihin kuuluneiden karjalaitumien ja metsäalueiden tarkastus oli tarpeellista. Odaalilla tarkoitettiin tässä selvästi tilojen sukupolvelta toiselle kulkeneita nautintamaita,¹⁷¹ mutta maaherran teksti viittasi talonpoikaiskyliin eikä Lappiin. Samoin kylien metsät tuli laillisesti erottaa kruunun allmenningeistä (”Byeskogarne lagligen skildes ifrån Crono-Allmänningarne”), jotta metsät saataisiin paitsi suojeltua niin myös metsähoidon alaisiksi. Silloin jokainen myös tietäisi omat alueensa ja mikä oli kruununmaata. Maiden ja metsien erottamiset voisivat tapahtua maaherran mukaan maantarkastusten yhteydessä. Hänen mukaansa tuolloin oli jo tuomarien kanssa sovittu, että tarkastukset olisivat voineet tapahtua käräjillä aina vuotuisten istuntojen päätteeksi. Uudisraivausintoa ehkäisi ihmisten pelko verotuksesta, joten vuoden 1741 autiomaajulistus tarjosi maaherran mielestä hyvät edut myös Lapinmaan uudisasutukselle. Sinänsä asutusta tuli edistää myös sallimalla perintötilojen jakaminen niin moneen osaan kuin ne kestivät.¹⁷²

¹⁷⁰ Göthe 1929, s. 370.

¹⁷¹ Ks. Korpjaakko 1989, s. 236–237.

¹⁷² Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 27.11.1746. Jord Ransakningen, f. 1157–1165v. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

Gyllengripin näkemyksillä oli erityistä painoarvoa, sillä kuningas oli antanut hänelle tehtäväksi selvittää porolappalaisten liikkuvan elämänmuodon vaikutuksia heidän elinkeinoihinsa sekä rinnakkaiselon mahdollisuuksista uudistilallisten kansa.¹⁷³ Selvitykset johtivat osaltaan vuonna 1749 annettuun uuteen kuninkaalliseen Lapin asutusplakaattiin, jossa on nähtävissä vahva maaherran kädenjälki.

Vuonna 1751 oli maaherra Gyllengripillä yhä tuttu teema valtiopäiväkertomuksessaan. Hän totesi kuninkaalle ja säädyille, kuinka Lapinmaassa oli asumattomia ja käyttämättömiä maita ja metsiä, mutta karttojen ja mittausten puuttuessa voitiin vain kuvitella niiden laajuus. Niinpä uudisasutuksen edistämiseksi oli tärkeä saada käytyä ”oikeat rajat”. Helpotusta maaherran vaateisiin oli jo tullut vuonna 1750, kun läänini oli perustettu kolmas maanmittarin virka nimenomaan Lapinmaiden rajojen rajankäyntejä varten. Sittemmin 1760-luvulla maanmittareiden määrä oli noussut jo kuuteen.¹⁷⁴

Maaherran oli lopulta tunnustettava asutusohjelmansa tietynlainen epäonnistuminen – lähinnä muualta muuttavan väestön houkuttelemisessa Lappiin. Vuonna 1752 hän totesikin uupuneena miehenä kuninkaalle, että uudisasutuksen edistämiseksi oli myös läänin omille asukkaille annettava riittäviä etuuksia. Gyllengripille oli tullut selväksi, että suuria erämaita kykenivät viljelmään ennen kaikkea pohjoisen ihmiset itse.

Saman asian nostivat esille myös maaherranviraston virkamiehet vuoden 1755 valtiopäiväkertomuksessa, jonka he laativat virkatyönään Gyllengripin kuoltua elokuussa 1753. Taustalla oli ennen kaikkea lääninsihteeri Lars Qvistin kynänjälki. Kertomuksessa nostettiin esille edesmenneen maaherran ehdotus etuisuuksien myöntämisestä läänin omille asukkaille. Oli näet odotettavissa, että Pommerin sodan jälkeisenä rauhan aikana kasvaisi uudisraivausinto. Samoin asutus laajenisi, kun yleismetsät (allmännings skogarne) ja laajat asumattomat seudut erotettaisiin kylien metsistä (bye skogarne). Erityisesti Länsipohjan ja Lapinmaan uudisasutus olisi vahvistunut, jos kuningas olisi myöntänyt läänin asukkaille samat vapaudet ja edut, jotka annettiin muualta tuleville autiomaan asuttajille vuoden 1741 julistuksen mukaisesti. Lappiin ei syntyisi uudistiloja, jos se olisi pelkästään muualta tulevien varassa.¹⁷⁵ Vielä ennen 1750-luvulla tapahtunutta asutusohjelman selvää suunnanmuutosta annettiin Lappia koskenut tärkeä asetus vuonna 1749.

VUODEN 1749 REGLEMENTIN TAUSTATEKIJÄT

Marraskuun 24. päivänä 1749 annettiin uusi kuninkaallinen reglementti niille asukkaille, jotka joko jo asuivat Lapissa tai tästedes sinne aikoivat asettua asumaan maata

173 Göthe 1929, s. 435.

174 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 3.8.1751, f. 1442–1449. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1751–52. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; ks. Olofsson 1974, s. 409.

175 Maaherran valtiopäiväkertomus 24.1.1755. Uudistiloista ja raivauspaikoista, f. 387–388. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1751–52. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

viljellen. Asutusplakaatti oli järjestyksessä kolmas suuri Lapin asutus- ja elinkeinokehitystä ohjannut ohjesääntö ja samalla viimeinen sellainen. Yleisenä havaintona voidaan todeta vuoden 1749 plakaatista aivan kuten aiemmista vuosien 1695 ja 1673 plakaateistakin, että lähtökohtaisesti niissä kruunu määräsi lapinmaiden käytöstä ja uudisasutuksesta. Sitä ei esimerkiksi vuoden 1749 tilanteessa edes kyseenalaistettu. Nyt uudisasukkaaksi aikovan tuli pyytää kirjallista lupaa tilan perustamiseksi maaherralta, joka paikalla tehdyn katselmuksen jälkeen antoi luvan.¹⁷⁶ Lapinmaiden käyttö oli siis sidottu nyt jo lähtökohtaisesti maaherran eli kruununhallinnon määräysvallan alle, joten tässäkin suhteessa maankäyttö oli tiukentunut 1600-luvun loppupuolen säädöksistä.

Vuoden 1749 kuninkaallisen reglementin taustalla vaikuttivat koko lailla eri syyt kuin mitä esimerkiksi Kaisa Korpijaakko-Labba on esittänyt tutkimuksessaan. Hänen mukaansa uusi plakaatti oli annettava, koska uudistilalliset eivät viljelleet maata ja harjoittivat lähinnä elinkeinoja, jotka olisivat olleet sallittuja vain lappalaisille. Nyt uudessa ohjesäännössä nämä eri elinkeinojen harjoittajat privilegioitiin Korpijaakko-Labban mukaan ehdottomasti erilleen toisistaan ja vahvistettiin lappinmaiden asema maanomistajana.¹⁷⁷ Näkemys on kuitenkin varsin harhaanjohtava.

Kruunun ohjesäännön antamiseen johti ensisijaisesti Gabriel Gyllengripin 1730-luvulta alkanut voimallinen työ Lapin uudisasutuksen edistämiseksi. Finaalisuunnitukseen siihen oli hänellä vuoriteollisuus, aivan kuten oli ollut 1600-luvun virkamiehillä. Toinen ja maaherraa enemmän käytäntöön vaikuttanut tekijä oli Lapin kirkollistoimen johtokunta, joka paneutui perustamisensa jälkeen 1739 aktiivisesti myös asutusasioiden hoitamiseen. Merkittävää oli, että maaherra Gyllengrip asetui tukemaan johtokunnan käytännön työtä kilpailuasetelman sijaan; samalla kahden instanssin, johtokunnan ja maaherran, intressit kohtasivat toisensa. Uskonnollisesti lähellä pietistisiä suuntauksia ollut Gyllengrip kannatti lämpimästi Norjan mallin mukaisesti lapinpappien eli missionäärien asettamista Lappiin, sillä lappalaisten kasvattamisella oikeaan kristinopin uskoon olisi ollut myös vaikutusta heidän elämäntapaansa ja elinkeinoihinsa. Taloudellisten asioiden korostaminen vastasiikin täysin pietismin päämääriä.¹⁷⁸

Vastaavasti hattupuolueen johtaja ja kansliapresidentti Gabriel Gyllenborg esitti kirkollistoimen johtokunnan valtiopäiväkertomuksessa vuonna 1741, että uudisasutuksella oli myönteisiä vaikutuksia myös kirkollisesta näkökulmasta Lapin kehitykseen. Uudisasutuksen ansiosta pappien tulot kasvaisivat Lapin seurakunnissa, kirkollisten rakennusten ylläpitämiseen olisivat aiempaa paremmat resurssit ja uudisasukkaiden esimerkillä olisi kasvattava ja kehittävä vaikutus lappalaisiin.¹⁷⁹ Näkemykset saivat myönteisen vastaanoton säädäyiltä, jotka esittivät toiveenaan kuninkaalle Lapin uudisasutustoiminnan vahvistamisen ja siten lappalaisten siirtymi-

176 Kongl. Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädanefter, til landets uppbrukande, derstädes sig nedsätta vilja, den 24 November 1749. Poinant 1872, n:o 15.

177 Korpijaakko-Labba 2000, s. 70–72.

178 Gyllengrip kirjoitti tästä suoraan Lapin kirkollistoimen johtokunnalle mm. vuonna 1743. Widén 1964, s. 94–96 ja erit. viite 36 sekä s. 100.

179 Lapin kirkollistoimen johtokunnan valtiopäiväkertomus 24.1.1741. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; myös Göthe 1929, s. 410; Olofsson 1974, s. 522.

sen pois kiertelevästä ja epävakaisesta elämäntavastaan. Maanmittarien tuli mitata lapinmaat ja erityisesti pelloiksi ja niityiksi kelpaavat maat.¹⁸⁰

Asiassa lähestyttiin kuningasta kahdella kirjeellä loppuvuodesta 1741. Kun Gyllengrip oli vielä korostanut Lapinmaan uudisviljelijöille annettavien privilegioiden vahvistamista, säädyt katsoivat valtiopäivillä uuden asutusplakaatin olevan myös tarpeellisen. Tavoite oli tuossa vaiheessa siis ennen kaikkea saada lappalaiset asettumaan asumaan kiinteästi talonpoikien tapaan. Kuninkaallisessa kirjeessä joulukuussa 1741 painotettiin sen olevan ensisijaisena tavoitteena koko lapinmaakysymyksen selvittämisessä. Lappalaisten siirtyessä uudistilallisiksi olisi myös kirkollinen työ saanut aiempaa paremmat edellytykset toiminnalleen.¹⁸¹

Asia siirtyi kuninkaalta kamarikollegiolle, joka puolestaan kääntyi helmikuussa 1742 maaherra Gyllengripin puoleen. Kysymys oli siitä, miten lapinmaat olisi voitu saattaa viljelyyn. Kamarikollegion mukaan maanmittarien oli kartoitettava ne lapinmaat, jotka olivat soveliaita pelloiksi ja niityiksi, jonka jälkeen niitä voitaisiin tarjota naapuriläänien asukkaille asuttavaksi ja viljeltäväksi mutta myös lappalaisille, jotta he siirtyisivät pois liikkuvasta (”flyttad”) elämäntavastaan ja asumisesta. Kuningas oli pyytänyt asiasta mietintöä, joten kamarikollegio halusi maaherraa selvittämään paikallisen papiston ja kruunun virkamiesten avulla Lapinmaassa olevat uudisasutukselle soveliaat pelot ja niityt. Maaherran oli laadittava asiasta kuninkaan kaipaama mietintö.¹⁸² Säätäjien ja kamarikollegion painottama asutus- teema noudatteli pitkälti juuri Gyllengripin aiempia linjauksia. Esillä olivat sekä muualta muuttavat raivaajat että paikalliset asukkaat. Juuri tähän yhteyteen liittyi myös kysymys lapinmaiden maanluonnosta, jonka kamarikollegio katsoi marraskuussa 1742 tehdyn päätöksen mukaisesti kruununluontoiseksi. Se sopi tältäkin osin saumattomasti samanaikaiseen kruunun uudisasutustoiminnan kehittämistyöhön, sillä laajoilla lapin perintömailla se ei olisi onnistunut tai ainakin se olisi pitänyt toteuttaa lappalaisten ehdoilla.

Maaherralla ei ollut niin jyrkkä näkemys eri elinkeinojen harjoittamisesta Lapinmaassa kuin oli kirkollistoimen johtokunnalla, joskin myös hänen periaatteissa oli ollut 1730-luvulta lähtien, että uudistalonpoikien oli pysyttävä maatalouden harjoittamisessa ja ainoastaan kotitarpeikseen kalastettava ja metsästettävä. Gyllengripin kanta kuitenkin jyrkkeni 1740-luvun alussa sotilasrekrytointeja koskeneiden asioiden seurauksena. Tavallaan sivujuonteena Lapin asuttamiskysymyksessä selviteltiin vuonna 1742 mahdollisuutta rekrytoida sotilaita myös Lapinmaasta, vaikka vuosien 1673 ja 1695 plakaatit olivat taanneet vapauden sotilasvelvoitteista. Aihe oli tuolloin mitä akuutein, sillä hattujen noustua vuonna 1738 valtaan, aloitti Ruotsi revanssienhensisesti hyökkäyssodan Venäjää vastaan kesällä 1741. Ruotsin armeijassa oli huutava pula sotilaita.

Maaherra lähestyi maaliskuussa 1742, siis runsas kuukausi sen jälkeen kun kamarikollegio oli pyytänyt häneltä selvitystä Lapin uudisasuttamisen mahdollisuuksista, kuningasta, sotakollegiota ja kamarikollegiota ajatuksella, että olisi syytä sel-

180 Göthe 1929, s. 408–409, 412.

181 Göthe 1929, s. 408–412.

182 Kammarkollegium till Landshöfdingen Gyllengrip ang:de Lappmarkens upodlande 8.2.1742. I. Fellman IV, s. 306–307.

Tyypillinen Lapin maa: tunturi, outamaata ja vesistön äärellä olevat heinäniityt. Niittytaloudesta tuli merkittävä osa uudistalojen taloudenpitoa 1700-luvulta lähtien. Oulun maakunta-arkisto.

vittää mahdollisuudet ottaa palvelukseen sotilaita myös lapintiloilta. Niissä kun asui maaherran mielestä runsaasti liikaväkeä. Plakaatit eivät olisi olleet esteenä, sillä ne oli tarkoitettu uudisviljelijöille. Maaherra selvensi, kuinka Lapin uudistilalliset hankkivat maata vain sen verran että saivat tilan aikaiseksi. Muuten he elivät metsästyksellä ja kalastuksella, joiden harjoittaminen pääelinkeinona kuului Gyllengripin mukaan yksistään lappalaisille asutusplakaattien perusteella. Maaherran mielestä juuri liikaväen joukosta eli uudistalollisten pojista, vävyistä ja rengeistä, olisi mahdollista rekrytoida sotilaita, jos nämä eivät 24 ikävuoteen mennessä olleet perustaneet omaa uudistilaansa.¹⁸³ Tässä maaherra siis yhdisti myös tavoitteensa pohjoisen uudisasutuksen vahvistamisesta, jossa uhka sotapalveluksesta olisi toiminut tavallaan pakotteena uudisraivaukselle.

Kollegiot yhtyivät periaatteessa maaherra Gyllengripin linjaukseen, mutta niiden jäsenet arvelivat realistisesti, että lapinsukuiset vain muuttaisivat Venäjälle tai Norjaan, jos rekrytointeja alettaisiin toteuttaa käytännössä. Mutta kollegioiden mielestä ainakin joltain osiltaan lapintilallisten tuli jättää metsästäminen ja kalastaminen ja hankkia etupäässä elantonsa maanviljelystä ja karjanhoidosta. Lopulta sekä kuningas että kollegiot torjuivat maaherran ehdotuksen, mutta kuningas lu-

183 Gyllengrip kirjoitti asiasta 19.3.1742 kuninkaalle. Göthe 1929, s. 415–416 ja erit. viitteen 3 lähteet. Göthe on käyttänyt lähteenään kuninkaallisia, kamari- ja sotakollegion kirjeenvaihtoa.

pasi palata asutusasioihin sodan jälkeen ja harkita plakaatin antamista asiassa.¹⁸⁴ Itse sodankäynnissä Venäjä valloitti Suomen kesällä 1742 ja seurasi pikkuvihan aika, joka päättyi Turun rauhaan elokuussa 1743. Kaiken kaikkiaan sota-ajan ongelmat sotilaiden rekrytoimiseksi armeijaan johtivat myös aiempaa tiukempaan linjaukseen Lapinmaan elinkeinojen harjoittamisessa.

Sodan jälkeen kuningas pyysi maaherra Gyllengripiä jatkamaan aiemmin saamaansa selvitystehtävää Lapin uudisasuttamiskysymyksessä. Myös Lapin kirkollistoimen johtokunta palasi asiaan vuonna 1746 ja muistutti kuningasta lupauksestaan antaa uusi asutusreglementti. Johtokunnan mielestä Gyllengripin oli myös jatkettava selvitystyötään, mutta johtokunnan painotukset olivat nyt selvästi terävoituneet aiemmista linjauksista. Ensisijaiseksi kysymykseksi nousivat uudistilallisten velvollisuudet ja itse kunkin Lapinmaan asujan pysyminen elinkeinossaan. Uudistalollisten piti harjoittaa maataloutta ja lappalaisten lappalaiselinkeinoja eli metsästystä, kalastusta ja poronhoitoa, jotka johtokunnan mielestä ”endast tillhörer lappmännen”. Toisaalta johtokunnan mukaan lappalaisten vaeltava elämäntapa oli haitallista ja se oli saatava loppumaan. Gyllengripin selonteon toivottiin antavan vastauksen, kuinka uudistilallisten ja lappalaisten välisestä elinkeinojen ristiriidasta olisi voitu selvittää.¹⁸⁵

Maaherra keskittyi selvitystyöhön, jonka hän sai valmiiksi joulukuussa 1746. Selonteko perustui valtiopäiväkertomuksissa jo esille tulleisiin näkemyksiin. Niillä alueilla missä maataloudella ei ollut sijaa, oli annettava mahdollisuudet lappalaiselinkeinojen harjoittamiseen. Vaarana oli maaherran mukaan, että lappalaisten asettuessa talollisiksi he myös kalastaisivat aikaisempaa suuremmassa määrin ja samalla kaventaisivat puhtaasti lappalaiselinkeinojen varassa elävien toimeentuloa. Gyllengripin mukaan uudistalolliset kalastivat tuolloin noin kahdettakymmenettä osaa lappalaisten koko kalastuksesta, mutta kun uudistilallisten määrä kasvaisi, pienenisivät lappalaisten kalastusmahdollisuudet. Hän myös huomautti, että lappalaiset oleskelivät ainoastaan tuntureilla ja käyttökeltomilla, poronjäkälää kasvavilla paikoilla, joten uudistilalliset saattoivat hyvin elää heidän rinnallaan hyödyntäen maataloudelle käyttökelpoisia maita. Ratkaisuna rinnakkaiselolle ja myös lappalaisten elinmahdollisuuksiin oli Gyllengripin mukaan se, että poronhoitajat keskittyisivät entistä intensiivisemmin porotalouteen ja vastaavasti uudistilalliset maatalouteen. Vanhaan lapinkyläjärjestelmään kuuluneet edut tulivat siirtyä uudistalollisille niillä Lapinmaiden alueilla, missä maanviljelystä ja karjanhoidosta olisi tullut ensisijainen elinkeino.¹⁸⁶ Linjaus oli täysin yhteneväinen aikaisempiin julistuksiin nähden ja oli suunnannäyttävä tulevalle Lapin elinkeino- ja asutustoiminnalle.

Lapin kirkollistoimen johtokunta painotti vielä vuonna 1747, että pappien tuli kerätä tietoa viljelykseen kelpaavista maista Lapissa. Johtokunnan esityksiin vaikutti vahvasti myös teologian tohtori ja lapinpappi Pehr Högström, joka julkaisi juuri vuonna 1747 teoksensa ”Beskrifning öfwer Sveriges Lapmarker”. Hänen nä-

184 Göthe 1929, s. 417–418.

185 Göthe 1929, s. 423–424, 435.

186 Maaherran valtiopäiväkertomus 10.11.1740. Länets nuwarande tillstånd i gemen, f. 83–87.

Landshödingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar.

Riksdagens arkiv. SRA. Vastaavat näkemyksensä Gyllengrip toi esille vuoden 1746 selonteossaan kamarikollegiolle ja kuninkaalle, ks. Göthe 1929, s. 413–415.

kemyksensä noudattelivat paljolti maaherra Gyllengripin ajatuksia. Högströmin toiveet Lapin tulevaisuudesta kiteytyivät jo hänen teoksensa alussa kruununperijä Aadolf Fredrikille ja puoliso Lovisa Ulrikalle omistamassaan runossa:

Jag spår, at Himlen gör med tiden deraf Fält,
 Der Städer, Byar, Hus vår efterwerld skal bygga:
 Der Folk af trenne språk sig til hwarandra hygga.
 Låt, Store Prints, det Folk, som länge nog måst wandra
 I mörkret, hjelpas op och bringas i godt skick.
 Så lærer Himlen sjelf de Länders står förandra,
 Då Adolph Fredrich wi til Swenska Thronen fick.
 Låt Himmel dagar Hans så länge blifwa talde,
 Tills alla Nordens Fjäll til åkermark bli walde.

Mielenkiintoisena sivuhuomautuksena todettakoon, että runosta löytyy eräs varhaisimmista kirjallisista maininnoista saamelaisista (”Samers slägt”).¹⁸⁷ Lapin tulevaisuus olisi siis maataloudessa, jota kolmea kieltä, ruotsia, suomea ja saamea puhuva kansa yhdessä harjoittaisi. Se oli ideaali, jota kohti oli pyrittävä etenemään, kunnes kaikki Pohjolan tunturit olisivat vaihtuneet peltomaaksi: ”Tills alla Nordens Fjäll til åkermark bli walde.”

Högströmin mukaan Lapin viljelykseen kelvollisille maille oli tuleva uudistilallisia ja samalla Lapinmaasta itsestään kasvava merkittävä osa valtakuntaa. Ja vaikka Lappi muuttuisi pelloiksi, olisi niillä lappalaisilla, jotka eivät pellonmuokkajiksi haluaisi, tilaa yhtäläillä asua ja olla, kunhan he saivat muiden tapaan kalastaa ja metsästä ja poroille riittäisi jäkälää. Nimenomaan poroissa oli lappalaisten rikkaus. Vuorityöstä olisi tuleva myös erinomainen ansioiden tuoja. Högströmin erona aiempiin kuvauksiin ja hänen oman aikansa valtavirtaan nähden oli, että hän näki saamelaiset omana kansanosanaan, joille tuli suoda oma kieli ja kulttuuri. Högström kertoi, kuinka ruotsalaisten ja suomalaisten ohessa myös lappalaiset itse olivat jo asettuneet uudistilallisiksi erityisesti Kemin Lapissa. Ongelmana oli Högströmin mukaan, että uudisasukkaiksi asettuneet eivät omistautuneet maanviljelylle, vaan peuranpyyntiin, kalastukseen ja metsästykseseen, vieläpä aikuisten poikiensa kanssa samassa taloudessa. Se oli suuri ongelma, jonka valvomiseksi myös kruunun virkamiesten määrää oli lisättävä Lapissa.¹⁸⁸ Vastaavanlaisia maatalouden edistämistä kannattavia näkemyksiä puolusti vuosikymmen myöhemmin Kemin Lapin osalta Johan Wegelius, jonka Pehr Kalmin johdolla valmistunut väitöskirja tarkastettiin Turun Akatemiassa vuonna 1758.¹⁸⁹

187 Högström 1747 (1980). Johannes Schefferus mainitsee saamelaiset Lapponia-teoksessaan 1673.

188 Högström 1747 (1980), s. 7, 11, 14, 19, 88, 95–96, 254–258, 263, 266. Högströmin kolonisaatiokriittisyyttä on korostanut Hiltunen 2006, s. 193–196, kuitenkin irti kontekstistaan ja siksi diskurssi on johtanut ylitulkintaan. Toki Högström edusti uudenlaista Lapin-näkemyistä verrattuna Schefferuksen luomaan traditioon, joskin Högström edusti pitkälti oman aikansa suurvaltaista tutkimuksellista otetta (vrt. tämän tutkimuksen johdantoluku). Siihen sopivat hyvin lappalaiset omana lokeronaan.

189 Johan Wegelius, Tancke försök om hushållningens hinder och hjelp i Kimi-Lappmarck. Diss. 1758. Praeses Petrus Kalm, resp. Johan Wegelius. Teos löytyy sähköisessä muodossa: www.overtornea.se/

Maaherra Gyllengripin vuoden 1746 selonteon käsittely venyi kevääseen 1748. Lopulta joulukuussa 1748 kuningas antoi asiasta julistuksen, joka noudatteli lähes täsmälleen Gyllengripin selvitystä. Ja vuosikymmenen kartoituksen jälkeen annettiin marraskuussa 1749 uusi kuninkaallinen reglementti Lapinmaan asuttamiseksi.

Näin ikään kuin huomaamatta korostettiin poronhoitajasaamelaisten asemaa 1740-luvulla elinkeinokysymyksen seurauksena ja maatalouden edistämistyössä, kun taas metsäsaamelaisen elämäntavan oli muututtava talonpoikaiseksi. Niin myös tuli tapahtumaan muutaman vuosikymmen kuluessa. Tosin sanoen maaherra Gyllengripin ja Lapin kirkollistoimen johtokunnan 1740-luvun esitysten ja suunnitelmien mukaisesti määritettiin koko Ruotsin Lapinmaan hallinnollinen, elinkeinollinen ja verotuksellinen asema, joka luotasi kehityksen 1900-luvulle saakka – myös Suomen Lapissa.

Maaherra nosti esiin lähes jo pölykerroksen alle kadonneen idean, jossa erilaisista elinkeinoista elantonsa hankkineet asukkaat pystyivät rinnakkaiseloon. Ajatus ei varmasti ollut päässyt hautautumaan ainakaan Gyllengripin kirjoituspöydällä, sillä hän oli toistuvasti joutunut perehtymään 1600-luvulta lähtien tehtyihin määräyksiin ja ohjeisiin. Lähtökohtana oli ollut ajatus pohjoisen luonnollisesta, elinkeinon itsessään muodostamasta jaosta, johon asukkaat sopeutuisivat. Esimerkiksi Kemin Lapissa uudistilalliset elivät kuitenkin täysin vastaavasti kuin lapinveron maksajat, eikä tätä kaavailtua luonnon itsestään tekemää eroa eri elinkeinon välillä syntynytkään. Uudisasukkailla tuli kuitenkin säilyä ”kuten muillakin lappalaisilla” Lapinmaan asukkaiden etuoikeudet. Sen sijaan elinkeinon erilaisuuden korostaminen johti myös porosaamelaisten privilegioituun asemaan, jossa poronhoidolle turvattiin mahdollisimman edulliset olosuhteet. Osittain sen vuoksi myös poromäärät alkoivat kasvaa hyvin nopeasti Ruotsin tunturiseuduilla.

PLAKAATTI JA VOUDINOHJESÄÄNTÖ MAATILATALOUDEN EDISTÄMISEKSI

Vuoden 1749 plakaatissa näkyvät keskeisesti maaherra Gyllengripin tavoitteet, mutta plakaatin antamiseen johti useampi kehityslinja:

1. Maaherra Gyllengripin 1730-luvulta alkanut määrätietoinen Lapinmaan asuttamisohjelma ja eri elinkeinon edistämistyö.
2. Lapin kirkollistoimen johtokunnan harjoittama asutus- ja elinkeinopoliitiikka 1740-luvulla.
3. Hattujen sodan aikana tiukentuneet näkemykset uudistilallisten velvollisuuksista ja liikaväen ongelmasta Lapissa.
4. Maaherra Gyllengripin 1740-luvulla tekemät selonteot.

Kultur__Fritid/Bibliotek2/Nordkalottbiblioteket/Bocker/Kategorier/Geografi-17002/Wegelius-Johan-7502w/. Wegeliuksen kuvaukset eivät ole erityisen luotettavia varsinaisen Kemin Lapin osalta, ks. Onnela 1995, s. 182–183.

Voimaa asutuspoliittiset tavoitteet saivat, kun maaherran ja kirkollistoimen johtokunnan lisäksi myös kamarikollegio ja kuningas kannattivat niitä. Uusi plakaatti kytkeytyi 1700-luvun henkisiin virtauksiin fysiokratisimin ja hyödyn hengessä. Tähän kokonaisuuteen – 1740-luvun kulminaatioon – liittyi keskeisenä myös lapinmaiden maanluontokysymyksen ratkaiseminen kamarikollegion päätöksellä.

Vuoden 1749 asutusplakaatti ”niille, jotka jo asuvat Lapinmaassa tai tämän jälkeen aikovat asettua sinne maata viljelemään” oli peräti 17-kohtainen ja sisälsi yksityiskohtaisia ohjesääntöjä tilanpidolle. Ensimmäisen pykälän mukaan uudistilalliseksi aikovan oli ensin ilmoitettava maaherralle, joka antaisi kirjallisen luvan aikeille. Maaherran asema oli siis nyt nostettu ensisijaiseksi lapinmaiden käytöstä määrättäessä. Luvan saamisen jälkeen kruununvoudin johdolla tuli katsastaa uudistilaksi aiotut tilukset, maanlaatu ja oliko tulevasta tilasta haittaa kenellekään muulle. Säädöksessä ei ollut minkäänlaista viittausta lapinkylään, vaan normaalin käräjillä tapahtuneen naapurien kuulemismenettelyn jälkeen uudisasukas sai maaherralta vahvistuksen tilalleen. Uudistalollisen oli sen jälkeen kahden vuoden kuluessa ryhdyttävä tosissaan raivaamaan tiluksia ja tekemään rakennuksia. Käräjien tuli katselmuksen perusteella ehdottaa tilan verovapausvuodet, ei kuitenkaan enempää kuin 15 vuotta, ja maaherran sitten määritellä ne. Vasta kun verovapausvuodet olisivat päättyneet, tila oli mitattava ja määriteltävä sille manttaali. Maita ei kuitenkaan pitänyt liittää ensimmäisen katselmuksen mukaisesti, vaan sen hetkisten tilusten mukaan ja mitkä tilallinen halusi ja vielä niin, ettei toisten tilojen maita olisi tullut mukaan.¹⁹⁰

Plakaatin seitsemäs pykälä on erinomaisen mielenkiintoinen ja ratkaiseva koko reglementin peruslähtökohtana. Pykälässä todettiin, ettei uudistilallinen saanut käyttää peltomaita ja niittyjä yli oman tarpeensa. Niittyjen ja peltojen käyttöönoton merkiksi eivät riittäneet siellä täällä olleet yksittäiset heinäseipäät tai ladot vaan maiden kunnollinen raivaus. Ratkaisevin osuus pykälässä on sen loppuosaa. Kenellekään ei ollut suurempaa oikeutta sellaisille heinä- ja metsämaille, joille voisi asettua uudisraivaaja. Siksi kenenkään vääryudeksi ei myöskään koituisi se, jos hän menettäisi uudistiloiden perustamisen vuoksi käyttämänsä metsästyksmaat ja kalavedet, joiden käyttö ei tähännyt maatalouteen.¹⁹¹

Hieman monimutkaisesti aukeavan säädöksen merkitys oli yksiselitteinen. Kaikki vanhat metsästyksmaat ja kalavedet sekä niityt ja metsät olivat ensisijaisesti uudistilallisten käytettävissä riippumatta siitä, olivatko ne olleet lappalaisten hyödyntämiä. Näin kehitys oli johtanut tiukkaan määräykseen, jossa lappalaisten perinteisillä veromailla ei ollut edes periaatteessa esteellistä merkitystä tilallistalouden harjoittamisen mahdollisuuksiin. Sen täytyi heijastua myös paikallistason hallintokäytäntöön lapinveromaan aseman heikentyessä. Kruunun yliote maanhallinnassa oli

190 Kongl. Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädanefter, til landets uppbrukande, derstädes sig nedsätta vilja, den 24 November 1749. Pognant 1872, n:o 15, § 1–6.

191 Kongl. Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädanefter, til landets uppbrukande, derstädes sig nedsätta vilja, den 24 November 1749. Pognant 1872, n:o 15, § 7. Pykälän loppuosaa kuuluu: ”så varder ej heller den förfördelad, som för ett eller annat nybygges yttermera inrättande skull mister de platser, dem han blott till fogel- och djurfänge brukat; likaledes fiskevatten och andra lägligheter, som ej egentligen syfta på jordbruket.”

ehdoton ja myös johdonmukainen vuoden 1742 kamarikollegion päätökseen nähden. Se oli myös sujuva päätös vuoden 1673 plakaatista alkaneeseen kehitykseen. Maankäytön oli palveltava ensisijassa maataloutta.

Kahdeksas ja yhdeksäs pykälä ovat myös mielenkiintoisia osia ja luontevasti jatkuvia seitsemännelle kohdalle. Lapinmaan uudistilallisten laajamittainen metsäneläinten pyynti oli siihen asti koko lailla ehkäissyt maanviljelyn harjoittamisen. Säädöksen mukaan lappalaisraivas ehti kyllä pyytämään riistan, varsinkin kalliimpien turkisten osalta, kun heitä siitä myös yhdeltä osalta verotettiin. Uudistilallisen ei ollutkaan lupa metsästää enää kuin kotitarpeekseen eikä kauempana kuin puolen peninkulman etäisyydellä asuinpaikastaan. Jos asukkaan lähetyville asettui jokin toinen uudistalollinen, tuli heidän hyödyntää yhteisesti pyyntimaita. Yhdeksännessä pykälässä määrättiin, että uudisasukkaan ei saanut omia kalavesiä yli tarpeen, vaan muutkin, jotka asettuisivat uudisraivioiksi sopiville paikoille, voisivat hyödyntää kalastusta toimeentulonsa turvaksi.¹⁹²

Lappalaisten verotusperuste todettiin siis tässä yhteydessä selvästi. Yhden osan siitä muodosti metsästys. Tarkkaan ottaen määräyksessä ei myöskään rajattu pois tilallisten kalavesien omistusta, mutta niitä ei saanut olla niin paljon, että tulevilla uudisasukkailla ei olisi ollut mahdollisuutta kalastukseen.¹⁹³ Säädöksen henki vastasi kruunun virkamiesten linjauksia ja myös vuoden 1734 valtakunnan lakia. Lappalaisillekin oli jätettävä mahdollisuus elinkeinojen harjoittamiseen, mutta mahdollisuus oli alistainen uudisasutukselle. Rajoituksilla mahdollistettiin kuitenkin useampien uudistilojen perustaminen lähialueille.

Seuraavissa plakaatin säännöissä määriteltiin Lapinmaan uudistilojen manttaaleista, palkollisista, kaskeamisesta ja rakennuksista, jotka raivaaja oli velvollinen rakentamaan. Manttaali tuli olla $\frac{1}{4}$ suuruinen, jos tilalla oli isäntä yksin tai renki ja piika palkollisena, mutta sitä suurempi manttaali, jos talossa oli useampi palkollinen. Manttaalini tuli olla siksi niin suuri, koska Lapinmaan asukkailla ei ollut niitä monia velvollisuuksia, jotka olivat muualla maaseudun tilojen rasitteina. Manttaali oli kuitenkin sidottu henkilukuun eikä talonpoikaisalueiden tapaan maahan.

Pykälässä 15 näkyy maaherra Gyllengripin esittämä näkemys lapinoikeuksien säilyttämisestä uudistilallisilla. Kohdassa todetaan, että huolella ja ahkeruudella maatalouttaan hoitaneet uudistilalliset saivat nauttia niistä vapauksista ja oikeuksista, jotka aikaisemmat säädökset ja tämä reglementti olivat antaneet. Lopuksi kuningas esitti sekä maaherralle että kaikille kruunun virkamiehille toiveenaan, että Lapinmaan erämaat tuli saattaa kaikin mahdollisin tavoin viljelykseen ja asutetuiksi.¹⁹⁴ Nähtävissä on siten yksiselitteisesti, että uudistilallisilla tulivat säilymään vuoden 1749 reglementin perusteella perinteiset Lapinmaan vapaudet ja oikeudet.

192 Kongl. Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädanefter, til landets uppbrukande, derstädes sig nedsätta vilja, den 24 November 1749. Poignant 1872, n:o 15, § 8–9.

193 Vrt. Korpjiaakko-Labba 2000, s. 70–72, jossa hän perusteetta toteaa plakaatin mukaan lappalaisten maksavan veronsa maistaan, joissa he harjoittavat elinkeinojaan. Samoin hänen tulkintansa reglementistä ylipäänsä on harhaanjohtava.

194 Kongl. Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller ock hädanefter, til landets uppbrukande, derstädes sig nedsätta vilja, den 24 November 1749. Poignant 1872, n:o 15, § 10–17.

Se tuli varmasti vaikuttamaan rinnan 7 §:n kanssa lapinkylien asutuksen ja maan­käytön kehitykseen.

Kaiken kaikkiaan plakaatin tavoitteet olivat Gyllengripin visioista tuttuja: uuden väestön saaminen Lappiin, lappalaisten asettuminen kiinteästi asuviksi ja uudistilallisten maatalouteen liittyneiden velvollisuuksien korostaminen. Plakaatti tähtäsi nimenomaan uudistilojen perustamiseen ja maatalouden harjoittamiseen, eikä se käsitellyt lappalaiselinkeinoja eikä lapinveroa. Uudistilojen perustaminen oli myös etusijalla lapinelinkeinoihin nähden.

Syynä asutusplakaatin syntymiseen ei siten ollut millään muotoa se, että lapinkylien lappalaiselinkeinoille olisi haluttu taata vanhat yksinoikeudelliset privilegiot – tässä tapauksessa pikemminkin päinvastoin. Sellaisia kun ei edes ollut. Taustalla olivat puhtaasti maatalouspoliittiset tavoitteet, sillä uudistilallisia oli saatava lisää Lapinmaahan. Toisaalta myös maanviljelyyn soveltuvilla lapinmailla oli lappalaisten asetettava talonpojiksi. Jotta uudisraivaajiksi asettuvat tulisivat huolehtimaan velvollisuuksistaan tilanhoidossa, rajoitettiin plakaatissa heidän metsästyksensä ja kalastuksensa kotitarpeeksi, ei pääelinkeinoksi. Näin myös lapinelinkeinon harjoittajilla olisivat säilyneet elinmahdollisuudet. Maataloudelle soveltumattomilla alueilla oli lappalaisten keskeisenä elinkeinona oltava poronhoito, jota olisivat tukenneet kalastus ja metsästys. Se tarkoitti käytännössä sitä, että lappalaisuus haluttiin rajoittaa Ruotsin valtakunnan pohjoisosien tunturiseuduille mutta myös sitä, että Kemin Lapissa ei lappalainen poronhoito ollut suotava pääelinkeino vaan maatalous.

Kruunun virkamiesten lähtökohdista katsottuna lappalaisuudesta tuli viimeistään vuonna 1749 puhtaasti elinkeinollinen määritelmä, sillä tavoitteena oli, että myös porolappalaiset asettuisivat suhteellisen kiinteästi asumaan ja saisivat aidon kristillisen kasvatuksen paikallisten pappien johdolla – olisivat siten kunnollisia kruunun alamaisia kuten muukin rahvas Ruotsinmaalla. Vielä vuoden 1695 ohjeistuksissa olivat uudisasukkaat ja lappalaiset rinnastuneet yhdenvertaisina ryhminä mutta eivät enää vuoden 1749 plakaatissa. Lappalaiselinkeinojen harjoittaminen jäi alisteiseksi suhteessa uudisraivaukselle. Uudisasukkaalla tuli kuitenkin säilyä samat etuoikeudet kuin olivat varsinaisilla lappalaisilla.

Kirkollistoimen johtokunnan valtiopäiväkertomuksessa 1751 laskettiin toiveikkaasti, että Lapinmaan jokaiselle neliöpeninkulmalle syntyisi 100 tilaa ja koko Lappiin kaikkiaan 2 400 uudistilaa. Kaavailut olivat täysin epärealistisia. Olipa johtokunnan suunnitelmissa kokonaan oman Lapinmaan läänin perustaminen, jotta myös hallinnollisten asioiden hoitaminen olisi tehostunut pohjoisessa. Suunnitelmat kariutuivat kuitenkin yllättäen ja tylysti, kun vuosien 1751–1752 valtiopäivillä säädetyt määräisivät poliittisten ristivetojen paineessa Lapin kirkollistoimien johtokunnan jättämään maalliset asiat ja keskittymään pelkästään kirkollisiin asioihin. Vuoden 1751 Strömstadin rauhansopimuksessa säädetyt alistuivat myös pitkälti Tanska-Norjan esittämiin rajalinjauksiin Lapissa. Se merkitsi Koutokeinon siirtymistä Norjalle ja loppua haaveille Ruotsin valtakunnan ulottumisesta Jäämerelle.¹⁹⁵ Poliittisen ilmaston äkillinen muutos olisi oman mielenkiintoisen tutkimuksensa kohde.

---

195 Enewald 1920, s. 217–257; Olofsson 1974, s. 528–530.

Vuoden 1749 asutusplakaatti sai luontevaa jatkoa vuoden 1760 elokuussa annetusta kuninkaallisesta lapinvoudin ohjesäännöstä, jossa määritettiin plakaatin hengen mukaisesti ja konkreettisesti uudistilaveron ja lapinveron kantamisesta. Ohjesäännön perustana oli Lapinmaan voutien Lars Qvistin ja Anders Hellantin käytännön työ ja heidän kannanottonsa. Toinen perusta oli maaherra Funckin laatima verollepanoehdotus vuonna 1760. Lapinvoudin ohjesääntö koostui 24 pykälästä ja keskittyi erityisesti verotuksen järjestelyihin ja vuoden 1695 säädösten tarkennuksiin. Kolmannesta pykälästä lähtien säädeltiin verolappalaisten ja kyläveron määräytymistä. Huomattakoon, että ohjesäännössä ei kerrottu lapinkylästä vaan ainoastaan kylästä. Sen sijaan kuninkaan päätöksessä rahvaan valituksiin vuonna 1762 viitattiin lapinkyläisten yhteisveroon.¹⁹⁶

Jos lappalainen halusi muuttaa kylästä pois, oli hänen hallitsemalleen maalle ja verolle löydettävä joku toinen maksaja. Pykälässä 5 painotettiin, että nimismiehen tuli tasata vero kahden lautamiehen kanssa naapurien kesken kunkin aseman (tillstånd) ja hyvinvoinnin (välmåga) mukaan. Kyse oli siis nimenomaan verolappalaisen maksamasta lapinverosta. Kruununvoudin tuli myös rajoittaa muuttoliikettä niin, ettei mihinkään kylään tullut liikaa väkeä.¹⁹⁷ Se noudatteli siis samaa linjausta kuin talonpoikaiskylissäkin, joissa rajoitettiin tulokkaita niin, että heillä täytyi olla mahdollisuus elannon hankkimiseen.

Kahdeksannesta pykälästä alkoivat uudisasukkaita koskeneet säädökset. Erityisesti pykälä 10 on mielenkiintoinen maankäytön kannalta. Kuningas katsoi säälliseksi, että koska lapin maata (”lapp-land”) siirtyi uudisasukkaalle, otettiin hänen veronsa huomioon myös kylän verossa. Näin siksi koska lappalainen ei voinut käyttää maata enää poronhoitoon, kalastukseen ja metsästyksen. Tässä nähdään vastaavasti kuin pykälässä viisi, ettei lappalaisten maksama lapinvero pohjautunut maahan, vaan nimenomaan poronhoitoon, kalastukseen ja metsästyksen. Sen sijaan uudistilallisen veroperuste määriteltiin selkeästi maahan perustuvaksi. Hänen ottaessaan maan haltuunsa rajoitti hän samalla lappalaiselinkeinojen harjoittamista, joten uudistilallaan vero tuli erottaa lapinkylän summasta ja merkitä erityiseen maakirjaan. Vaikka kruunun tulikin saamaan suuremman veronkertymän uudistilalta kuin aikaisemmin lapinverona, ei lappalaisten laiduntamista karjataloudelle soveltumattomilla sammalkankailla ja vaaroilla tullut estää.¹⁹⁸

Uudismaasta kannettu suurempi vero kuin lapinveromaasta johtui siitä, että uudistilalle laskettiin mukaan myös maaveron mukainen tuotto maataloudesta vuoden 1760 verollepanoehdotuksen määrittelyn mukaisesti. Pykälän 10 perus-

196 Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Swerige och Finland allmänne Besvär wid sist öfwerståndne Riksdag, 17.8.1762, § 84. Modée VII, s. 5377–5378.

197 Lappfogde-instruktion den 5 Augusti 1760. Poignant 1872, n:o 16.

198 Lappfogde-instruktion den 5 Augusti 1760. Poignant 1872, n:o 16. 10 § kuuluu kokonaisuudessaan: Ehuruval lappmarks allmogen efter gammal plägsed är skyldig att utbetala till fullo den å hvarje by utsatta skatt, utan afseende derpå, att en eller annan lappman i byn blifvit utfattig eller genom döden afgått; så finner Kongl. Maj:t dock skäligt, enär något lapp-land blifver anslaget till nybyggen, så att det ej vidare af lappfolket kan nyttjas till rendjursbete, fisk- och djurfång, det lappbyn icke vidare bör graveras för ett sådant derifrån gånget lapp-land, utan kommer dess i jordeboken påförda skatt att afdragas ifrån byns skattesumma, emedan kronan undfår större ränta af nybyggen, efter frihetsårens förlopp, än den förre lappskatten, dock att ingen lappman drifves ifrån renbetet på mosshedar och berg, som endast för dess renar men icke för nybyggares kreatur tjenliga äro.

teella lapinkylän alueella olleet maat olivat ensisijaisesti uudismaita ja vain sellaiseksi kelpaamattomat alueet jäivät vapaasti porolaitumina käytettäviksi. Se on sisällöltään siten vastaava kuin oli vuoden 1749 reglementin seitsemäs pykälä. Asia on erityisen merkittävä, koska vielä 1800-luvun Suomen Lapissa noudatettiin vuoden 1760 ohjesääntöä.

Lapinvoudin ohjesääntö myötäili vuoden 1749 plakaatin ohjeita ja niitä yleisiä uudisasutuksen ja maatilatalouden edistämiseen tähdänneitä tavoitteita, joita valtiolta tuolloin esitti. Vuonna 1762 Lapinmaan uudistiloille annettiin myös perintötilaoikeus ilman lunastusta vastaavalla tavalla kuin oli annettu Karjalaan perustetuille uudistiloille vuonna 1737.¹⁹⁹ Pitää myös muistaa, että Suomessa 1840-luvulta lähtien kannettu tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten vero pohjautui nimenomaan vuoden 1760 ohjesääntöön ja sen lapinverosäädöksiin. Ne eivät olleet maa-eroon perustuneita.²⁰⁰

LAPINMAAN OLOJEN JÄRJESTELYT HELLANTIN JA QVISTIN JOHDOLLA

Valtiojohdon tietynlaisesta herpaantumisesta huolimatta Lapinmaiden asutuksellinen ja hallinnollinen kehitys sai 1750-luvulla uusia ulottuvuuksia, sillä toiminta siirtyi kruunun suunnitelmista paikallistasolla käytäntöön. Työtä tekivät maaherra Gyllengripin luomilla linjoilla ja ajan hengen mukaisesti eteläisen Lapin voutikunnan asessori ja lääninsihteeri Lars Qvist ja torniolainen taloustirehtööri Anders Hellant, jonka vastuulla oli Lapin pohjoisen voutikunnan kehitys. Alueeltaan se oli sama kuin Tornion ja Kemin Lappi. Hellantin ja Qvistin panos oli ratkaiseva koko Ruotsin Lapin muutoksessa, mikä tulee selkeästi esille 1750-luvun ja 1760-luvun alun tapahtumissa ja valtiopäivien raporteissa. Hellant toteutti Kemin Lapissa Gyllengripin perustavoitteet taloudellisen kehityksen tiellä – lappalaisten siirtymisen uudisasutuksen ja maatalouden pariin. Suomen puoleisella Pohjanmaalla syntynyt Lars Qvist hoiti puolestaan lääninsihteerin virkaa vuoteen 1767 saakka, ja varsinkin Gabriel Gyllengripin kuoleman jälkeen vastasi hän yhdessä lääninkamreerin kanssa käytännössä Västerbottenin lääninhallinnosta.

Kuningas nimitti Hellantin vuonna 1746 jäseneksi Ruotsin ja Norjan välistä rajaa Lapissa käyneeseen komiteaan. Vuosien 1748–49 aikana Hellant kiersi myös tutkimusmatkoilla Jäämeren rannikolla ja Vienanmerellä. Kamari- ja kauppakollegio antoivat yhdessä vuonna 1753 Lars Qvistille ja Hellantille toimeksiannon, jossa heidän tuli selvittää vuoden 1751 Ruotsin ja Norjan välisen rajasopimuksen vaikutuksia lappalaisten muuttoihin ja Lapinmaan taloudellisiin oloihin. Herrat kiersivät kevättalvella 1754 Tornion ja Kemin Lapin kylät Inaria ja Utsjokea lukuun ottamatta ja laativat näkemästään elokuussa 1754 laajan selonteon.²⁰¹

199 Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Swerige och Finland allmänne Besvär wid sist öfverståndne Riksdag, 17.8.1762, § 23. Modée VII, 1762, s. 5349.

200 Vrt. Korpijaakko-Labba 2000, s. 73–76.

201 Berättelse om Torneå Lappamarker [år 1754 af Rådmanen Anders Hellant och landssekreteraren Lars Qvist]. I. Fellman I, s. 215–226.

Varsinaisella lappalaisten muuttomatkoilla oli Hellantin ja Qvistin mukaan selvästi haitallinen vaikutus Ruotsin puolen lappalaisille ja myös Tornion kauppiaille. Asukkaat saattoivat olla Norjassa silloin kun pidettiin vuoden ainoat markkinat ja he joutuivat ostamaan Norjasta kalliilla hinnalla tuotteita²⁰². Erinomaisen hyödyllistä olisi ollut myös mitata Ruotsin Lapin laajuus ja minkälainen se oli alueeltaan sekä merkitä rajat, semminkin kun Lapinmaasta oli tuleva maalaispitäjien kaltaista aluetta. Siksi rajankäynnit piti tehdä myös naapuripitäjien kanssa. Taustalla oli siis selvästi paitsi talonpoikaistuminen niin ajatus, että rajojen määrittäminen olisi helpottanut Lapinmaan hallinnollista järjestämistä. Sitä olisi selkiyttänyt myös erityisen Lapinmaan tuomarin asettaminen Kittilään.²⁰³

Selonteon mukaan Norjan Jäämeren rannikon asukkaat olivat pääasiassa Ruotsin puolelta peräisin, osittain talonpoikia ja osittain Lapista tulleita. Hellantilla olikin muodostunut jo 1740-luvulla käsitys, että Ruotsille kuului osa Jäämeren rannikkoa. Eteläosissa Lapinmaata, jota ”ennen kutsuttiin Kemin Lapiksi”, elivät kaikki maamiehen tavoin Sompiota lukuun ottamatta. He myös ymmärsivät kaikki suomea ja olivat Hellantin mielestä kunnan kristittyjä – kiitos oikeamielisten ja vakavien pappien. Sen sijaan kysymykseen siitä kumpi oli hyödyllisempi alamainen, hyvin toimeentuleva lappalainen vai maata viljelevä uudisasukas, ei Hellantin mukaan voitu vastata, sillä luonto oli antanut sijan molemmille Lapinmaassa asua ja kasvaa.²⁰⁴

Vuonna 1748 Anders Hellant oli jo todennut matkakuvauksessaan, että vain viidesosa Lapinmaan sieluista ei ymmärtänyt suomea tai ruotsia. Kuusamossa ei kukaan puhunut enää lappia, vaikka vielä 70 vuotta aikaisemmin sillä oli ollut pelkästään pakanallisia lappalaisia. Hellant piti suotavana, että näin kävisi muuallakin, sillä lapin kieli oli suurin este hengenravinnon viljelylle.²⁰⁵

Suomen kielen voimakkaaseen juurruttamiseen tarttuivat sitten pappismiehet, muun muassa kirkkoherra Henrik Wegelius vuonna 1759. Hän painotti erityisesti kielen opettamista, jolloin Lapin sivistämisessä saataisiin nopeammin tuloksia. Tätä korostettiin myös seuraavana vuonna laaditussa Turun tuomiokapitulin kertomuksessa Kemin Lapin seurakunnista.²⁰⁶ Esimerkiksi Tornion Lapin saamelaisia jopa sakotettiin saamen kielen käyttämisestä käräjillä. Pienimuotoisia yrityksiä oli kyllä tehty vielä 1740-luvulla saamen kielen opettamiseksi seurakunnissa, mutta koska kieliäkin oli useita ja kirjoitustapa horjuva, sai suomi voiton kirkollisena valtakielenä pohjoisinta Lappia myöten.²⁰⁷

202 Utdrag af Torneå Stads Magistrats Protocoll, hållit å Allmän Rådstufwu 19.3.1754. I. Fellman I, s. 246–247.

203 Berättelse om Torneå Lappamarker [år 1754 af Rådsmannen Anders Hellant och landssekreteraren Lars Qvist]. I. Fellman I, s. 215–226.

204 Berättelse om Torneå Lappamarker [år 1754 af Rådsmannen Anders Hellant och landssekreteraren Lars Qvist]. I. Fellman I, s. 215–226.

205 Ur ”Resebeskrifning mellan Torne och Wardhus 1748”, angifven till Gränsekommisarien Öfverste J. M. Klinkowström af A. Hellant. I. Fellman I, s. 410–411.

206 Kyrkoherden Henrik Wegelius: Berättelse om Utsjoki och Enare. Dat. d. 31. Dec. 1759. I. Fellman II, s. 315–322; Åbo Domkapitels berättelse om Kemi lappmarks församlingar. Dat. d. 31 Mars 1760. I. Fellman II, s. 323–324.

207 Kylli 2005, s. 129–139.

Hellant ja Qvist siis esittivät vuoden 1754 selonteossaan, että Lapinmaahan, erityisesti juuri Kemin ja Tornion Lappiin, olisi täytynyt saada oma tuomari, joka olisi hoitanut myös paikallisia taloudellisia asioita. Virkamiesten tueksi olisi pitänyt perustaa vielä Lapin taloudellisten asioiden johtokunta eli komissio, jonka toimintaperiaatteet olisivat olleet vastaavat kuin vuonna 1739 perustetulla Lapin kirkollistoimen johtokunnalla. Kun vielä 1600-luvulla oli keskitytty Lapinmaassa ulkoiisiin seikkoihin, kuten kirkkojen rakentamiseen, siirtyivät tavoitteet 1700-luvulla itse uskon kysymysten syventämiseen. Lappiin oli juurrutettava puhdas evankelinen oppi, jota tehtävää tuli valvomaan kirkollistoimen johtokunta. Se oli arkkipiispan johdolla toiminut ja maallikoista koottu hallinnollinen elin, joka huolehti koko Lapin kirkkohallinnosta ja varsinkin kirkollisrahaston varojen käytöstä.²⁰⁸

Valtiojohdossa ajatus omasta pohjoisen Lapinmaan tuomarista ei saanut vasta-kaikua. Sen sijaan kuninkaallisella kirjeellä toukokuussa 1755 annettiin valtaneuvos Carl Gustaf Löwenhielmille tehtäväksi valmistella mietintö Lapin asioista Qvistin ja Hellantin esitysten pohjalta. Valtaneuvoksen tuli koota tehtävään komissio, johon hän sai valita mieleisensä edustajat kamari-, kauppa- ja kansliakollegiosta. Komissio ei tuntenut juurikaan kiinnostusta Lapin kysymyksiin, ei perehtynyt asioihin eikä siksi oikeastaan edes ollut tehtäviensä tasalla.²⁰⁹

Ainakin vaikutusvaltaa komissiolla olisi ollut, sillä valtaneuvokseksi kohonnut Löwenhielm oli Svean hovioikeuden presidentti ja yksi Ruotsin johtavista henkilöistä, josta tuli lopulta vuonna 1765 kansliapresidentti. Löwenhielm sai marraskuussa 1756 omasta pyynnöstään vapautuksen komission tehtävistä, mutta vielä joulukuussa 1756 komissio sai valmiiksi niukkasisältöisen mietinnön. Avainkysymyksenä siinä nähtiin Lapin hallinnon järjestäminen. Oikeastaan komitean ainoa käytännön esitys oli, että sekä eteläiseen että pohjoiseen Lapinmaan voutikuntaan oli saatava taloudellisten asioiden hoitajat eli taloustirehtöörit. Niinpä Anders Hackzellin jälkeen vapautunutta pohjoisen Lapinmaan kruununvoudin virkaa ei olisi täytetty, vaan Anders Hellant olisi nimitetty Lapinmaan taloustirehtööriksi. Titteliin sisältyi sekä voudin tehtävät että taloudellisten asioiden hoitaminen.²¹⁰ Näin myös tapahtui, vaikka varsinaista taloudellisten asioiden johtokuntaa ei muodostettu.

Muistettakoon, että vuonna 1755 oli valmistunut myös Suomen komission mietintö. Siinä oli suosittu erityisesti yksityistä uudisasutusta ja kyläkuntien omistusoikeutta erämaihin, vaikka se muuten oli asiallisesti heikko tekele.²¹¹ Juuri tuohon aikaan haluttiin korostaa valtion asemaa mahdollisimman vähän, joten tästä näkökulmasta on arvioitava myös Lapin komission työtä. Löwenhielmillä oli varmasti myssypoliittikona vaikeuksia ajaa talousnäkemystään läpi hattupuolueen hallitessa. Toisaalta tuolloin käytiin Tukholmassa myös ankaraa kamppailua vallasta, joten valtaneuvoksella tuskin oli ensisijaisena intressinä Lapin kysymykset. Vuoden 1756 puolella valmistui myös Suomen taloudellisia asioita pohtineen deputaation mie-

208 I. Fellman I, s. 255; Kylli 2005, s. 18.

209 I. Fellman I, s. 255–256; Olofsson 1974, s. 532.

210 I. Fellman I, s. 255–256; Elgenstierna V: Löwenhielm; Olofsson 1974, s. 532.

211 Paloposki 1976, s. 78–79.

tintö, jossa hylättiin periaatteessa kruunun uudisasutus kokonaan ja päädyttiin yksityisen asutuksen, torpparilaitoksen ja isonjaon toimeenpanon kannalle.²¹²

Ylipäänsä 1750-luvulla kruunun uudisasutukselle ei annettu suurta merkitystä valtakunnassa Lapinmaata lukuun ottamatta. Lapin komissio ei tyrmännyt perinteistä kruunun asutuspoliittista linjaa pohjoisessa, joskaan se ei esittänyt siihen mitään konkreettista uutta. Niinpä vuonna 1749 annetun kolmannen uudisasutusplakaatin ohjesäännöt saivat olla voimassa. Lapin komission toiminnan perusteella voidaan sanoa, että valtiovallan ylintä johtoa leimasi 1750-luvulla tietyn asteinen välinpitämättömyys valtakunnan pohjoisosan käytännön kehittämistyöhön. Ilmeisesti ajan hengen mukaisesti olennaisinta valtiojohdolle olivat tavoitteet; toisin sanoen Lapinmaa saatiin lujitettua Ruotsin yhteyteen hyödyn ja sivistyksen keinoin ja että säätyjen edustajat valtiopäivillä ja läänintason virkamiehet hoitivat käytännön tehtävät. Vaikeudet konkreettiseen toimintaan leimasivat toisaalta koko vapaudenajan vallankäyttöä,²¹³ joten siinä mielessä Lappi ei tehnyt poikkeusta.

Joulukuussa 1756 kuningas nimitti Lapin komitean toiveiden mukaisesti Hellantin pohjoisten Lapinmaiden taloustirehtöörin virkaan, joka tarkoitti käytännössä kruununvoudin ja käskynhaltijan tehtäviä. Taloustirehtööri paneutui tarmokkaasti Lapin taloudellisten, hallinnollisten ja oikeudellisten asioiden kehittämiseen. Vaikka virkaan kuuluneet valtuudet lakkautettiin vuonna 1762, hoiti Hellant yhä veronkantoon liittyneitä asioita ainakin vielä vuonna 1767. Siihen mennessä Anders Hellant oli jo ehtinyt vaikuttaa moniin Lapinmaan pohjoisen voutikunnan asioihin. Poikamiehenä elänyt tiedemies, talousmies ja hallintomies kuoli vuonna 1789.²¹⁴

Anders Hellant ja Lars Qvist olivat suvereenissa asemassa Ruotsin Lapinmaan olojen järjestelyissä. Ilman heidän työtään olisivat kruunun tavoitteet jääneet pelkästään paperille, kuten monille valtakunnan kehittämishankkeille kävi, muun muassa Suomessa. Kuningas Aadolf Fredrik määräsi helmikuussa 1758 Anders Hellantin olemaan maaherran sijaan ”styresman” eli esimies pohjoisen Lapinmaan voutikunnan asioissa ja vastaavasti Qvistin eteläisen Lapinmaan kysymyksissä. Tehtäväksi määriteltiin erityisesti taloudellisten asioiden edistäminen sekä kaupankäynnin, uudisviljelyn ja poronhoidon mahdollisuuksien parantaminen. Maaherralla ei siis ollut valtaa puuttua herrojen työhön, vaikka oltiinkin hänen lääninsä alueella.²¹⁵ Selvää on, että Qvistin ja Hellantin erityisasema ei miellyttänyt Västerbottenin maaherrana Gabriel Gyllengripiä seurannutta Johan Funckia.

Lapinmaan olojen kohentamisessa nähtiin keskeisinä tehtävinä maiden mittaamiset ja rajankäynnit. Maanmittareita oli kuitenkin toivottoman vähän, ja vaikka kuningas perusti vuonna 1756 kaksi uutta virkaa, totesi maanmittauksen johtaja

212 Kovero 1909, s. 39–41.

213 Paloposki 1976.

214 Hellantin biografiasta ks. J. Vahtola 1994, s. 23–25.

215 Kuningas Aadolf Fredrikin määräyskirje 8.2.1758. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 252. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA; Fredr. Bodin ja Olof Clausen kuninkaalle [huhtikuussa] 1758. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 112v–113. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA; Olof Leijonstedt Olof Clausenille 20.4.1758. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 114v–115. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

Jacob Faggot kuninkaalle, että niillä resursseilla kestäisi seuraavat sata vuotta ennen kuin Lapinmaa olisi mitattu. Maanmittarit Fredrik Bodin ja Olof Clausen kirjoittivat vuonna 1758 suoraan kuninkaalle tilanteesta ja listasivat syitä miksi maanjaot oli tehtävä Lapissa. Maatalous ei voinut olla heidän mukaansa asianmukaisesti hoidettu ennen kuin isonjaon tilusjaot olisi toteutettu. Samoin metsiä ei olisi hoidettu kunnolla ennen kuin kylien ulkomaat olisi erotettu yleismaiden metsistä. Erottamisten jälkeen myös mahdollisuudet tarjota maita viljelykseen olisivat parantuneet huomattavasti aiemmasta.²¹⁶

Hellant aloitti pian nimittämisensä jälkeen taloustirehtöörinä määrätietoisesti käytännön työn Kemin Lapissa. Ensimmäiset merkit uudisasuttamisen järjestelyissä olivat vuoden 1757 keväällä Sompion ja Sodankylän käräjillä käsitellyt uudistilakatselmukset.²¹⁷ Vuonna 1758 erityisesti todettiin, että Qvistin ja Hellantin esimiehinä tekemät selvitystyöt tulivat olemaan perustana kaikille tuleville asetuksille ja määräyksille Lapinmaassa.²¹⁸

Joulukuussa 1760 Anders Hellant laati laajan kertomuksen pohjoisen voutikunnan tilasta. Kuvauksensa hän aloitti mahtipontiseen tyyliin, mutta samalla haluten osoittaa minkälaisesta arvokkaasta alueesta oli kyse Ruotsin valtakunnassa.²¹⁹

Swenska Lappmarkens Norra fögderi utgör den norraste delen, ej allena af Sverige, utan ock af hela Europa, ja ock af hela det bebodda jord klotet.

Ilmeisesti hän tietoisesti halusi häivyttää Pohjois-Norjan Jäämeren alueen pois maapallon pohjoisosan asutuista seuduista. Hellantin mukaan lapinrahvas oli kyselty häneltä muun muassa markkina-aikoihin erilaisista mahdollisuuksista maanmuokkauksessa. Hänen mukaansa Lapissa olisikin voinut olla huomattavan paljon enemmän uudistiloja, jos niiden perustamiseksi olisi voitu antaa jonkinlaista taloudellista tukea. Uudisraiviot nousisivat Hellantin mielestä villimetsästä vakaaseen kuntoon 200–300 taalarin avustuksilla, joiden myöntämiseen olisi voitu perustaa esimerkiksi säätiö. Tosin säätyjen keskuudessa arveltiin sellaisen tuen olevan lähinnä rahan siirtoa porvareiden hyödyksi ilman näkyvää tulosta.²²⁰

216 Kuningas Aadolf Fredrikin määräys 19.7.1756. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 101–102. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA; Jacob Faggot kuninkaalle [1758]. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 111.

Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA; Fredr. Bodin ja Olof Clausen kuninkaalle [huhtikuussa] 1758. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 112. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

217 Katselmusasioita käsitellään yksityiskohtaisesti asutusta käsittelevässä pääluvussa.

218 Olof Lejonstedt Olof Clausenille 20.4.1758. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 115. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA; Förslag till Skatllägnings inrättning för Södra och Norra Lappmarkerna 1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 26–28v. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

219 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physicoliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 315–350. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

220 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physicoliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 315–350. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA; Oförgripelige

Hellantin mukaan lappalaiset olivat tuolloin, siis vuonna 1760, jo vähemmistö-
nä Lapinmaan asukkaista. Jukkasjärven lappalaiset olivat joutuneet ahdinkoon po-
roilla yli 10 vuoden ajan esiintyneiden tautien vuoksi. Jukkasjärvelle olikin syytä
perustaa köyhäntalo. Osa porolappalaisista oli myös muuttanut Norjaan ja anta-
nut kasvattaa lapsensa norjalaisiksi. Muuten Norjan puolelle kesäksi menevistä
Ruotsin lappalaisista kalastivat ainoastaan köyhimmät, alle 20 poroa omistaneet
perhekunnat. Muutamat Enontekiön uudistilallisten pojista olivat myös anoneet
mahdollisuutta mennä yhdessä lappalaisten kanssa kalastamaan Jäämeren ranni-
kon Lyngen- eli Yykeanvuonolle. Uudistilallisista puolestaan parhaiten tulivat toi-
meen kuusamolaiset, joista etenkin ”maantien varressa” asuneet olivat alkaneet ra-
kentaa myös komeita pohjalaistyylisiä taloja – ei enää sellaisia rumia kuten savolai-
set pirtit olivat, totesi Hellant. Hänen mielestään niistä lappalaisista, jotka olivat
siirtyneet uudisasukkaiksi, useimmat olivat perin laiskoja viljelemään ja halusivat
vain metsästää ja kalastaa.²²¹

Hellant oli toiveikas uudistilallisten määrän kasvuun Lapinmaassa, vaikka ra-
jankäyntien ja mittausten puute rajoittikin paikallisten asukkaiden maiden ja vesi-
en hallintaa. Nimismiesten tuli vain mitä suurimmalla ahkeruudella etsiä keinoja
veromiesten ja asukkaiden lukumäärän nostamiseksi. Ilokseen Hellant saattoi to-
deta, että hän oli saanut käyttää vuosina 1759–60 apulaisinaan kahta torniolaista
opiskelijaa maiden kartoittamisessa, Olof Brunniusta ja Martin Hackzellia. He myös
osasivat suomea ja ”puhuivat murretta, joka oli lähellä lapin kieltä”.²²²

Anders Hellantin tavoite toteutui Lapinmaan saattamisesta hallinnollisesti ja
asutuksellisesti talonpoikaishallintojen kaltaiseksi ainakin Kemin Lapin osalta. Itse hän
määritteli vuonna 1760 jo kaikki Sodankylän ja Kuusamon kirkkoherrakunnan
asukkaat uudistilallisiksi. Kuolajärvi oli osa Kemijärven seurakuntaa. Kittilän, So-
dankylän, Sompion ja Kemikylän lapinkylien sijasta oli Sodankylän pastoraatti,
jonka kylissä asui talonpoikia. Kemin Lapissa ei tapahtunut enää vuosisadan lop-
pupuolella merkittäviä hallinnollisia muutoksia. Vuonna 1809 liitettiin Enontekiön
pastoraatin itäinen osa autonomiseen Suomeen, mutta vasta vuonna 1844 to-
teutui Hellantin liki vuosisata aiemmin esittämä erityisen Lapinmaan tuomarin vi-
ran perustaminen. Muuten pohjoisimman Suomen hallinnosta vastasivat paikallisis-
tasolla yhä 1800-luvun alussa kruununvouti, nimismiehet ja papisto.

Kaiken kaikkiaan vapaudenajalla pohdittiin laveasti kysymystä kruunun omis-
tusoikeudesta yleismaihin ja valtion roolia uudisasutustoiminnassa. Lapin maan-
hallinnan keskeisimmät ratkaisut tehtiin 1730- ja 1740-luvun aikana, jolloin yleis-
maiden lisäksi myös lappalaisten veromaat katsottiin kruunulle kuuluviksi. Ne oli-

---

anmärckningar wid Herr Oeconomie Directeuren och Krono Befallnings man Anders Hellands
afgifne Riksdags Relation angående Norra Lappmarkerna [1760]. Västerbottens Läns berättelse
till Riksdagen År 1760, f. 280v. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar.
Riksdagens arkiv. RA.

221 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physicoliska Beskrifning
31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 315–350.
Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

222 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physicoliska Beskrifning
31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 315–350.
Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

vat erämaita, jonne kruunun uudisasutusta oli mahdollista perustaa. Sen jälkeen kruunun asemaa ei asetettu pohjoisen maiden hallitsijana kyseenalaiseksi muutamia soraääniä lukuun ottamatta, ja Kustaa III:n aikana kruunun asema maanhallinnassa vakiintui määrääväksi. Lappi oli liitetty hallinnollisesti yhtenäiseksi osaksi valtakuntaa joskin tiettyjen erivapauksien turvin.

LAPPI AUTONOMISEN SUOMEN VALTIONHALLINNOSSA

SIIRTYMÄVAIHEESTA HENKIKIRJOITUKSEN TOTEUTTAMISEEN

Ruotsin lainsäädännöllinen kehitys 1700-luvun loppupuolella oli merkittävä autonomian ajan Suomen Lapin kannalta, sillä 1800-luvun alkupuolella lainsäädännölliset muutokset olivat asutuksen ja maankäytön kannalta vähäisiä. Kaisa Korpijaakko-Labba on todennut Lapin olleen 1800-luvun alkuvuosikymmeninä suorastaan ”jähmettyneessä” tilassa, mutta aivan muuttumaton tilanne ei ollut. Paikallisviranomaiset saivat useita ohjeita ja määräyksiä sekä keisarilta että keisarilliselta senaatilta. Tosiasia on kyllä se, kuten Korpijaakko-Labbakin toteaa, että paikallisten virkamiesten rooli korostui 1800-luvun alkupuolella.²²³ Syytä on myös korostaa, että valtiollisen aseman muutos ei merkinnyt ”historian tietokatkoa” virkamieskunnassa. Lapinmaan osalta ainakin tunnettiin Ruotsin vallan aikaiset säädökset, ja paikallisviranomaiset tunsivat myös pikkutarkasti, lähes henkilötasolla pohjoisen Suomen olosuhteet.

Tässä yhteydessä ei ole mielekästä lähteä selvittämään Suomen autonomian ajan hallinnollista ja lainsäädännöllistä tilaa. Keisari hallitsi itsevaltaisesti mutta lakien mukaan ja suomalaisen virkakoneiston avulla. Kenraalikuvernööri oli Suomessa korkein viranomainen, mutta paikallisten siviiliasioiden näkökulmasta merkittävin hallintoelin oli hallituskonselji eli vuodesta 1816 lähtien senaatti – keisarin ”sijaishallitus”. Keisarin ja lääninhallinnon välillä ei ollut toimivia säätyvaltiopäiviä ennen vuotta 1863, joten siksi paikallisissa kysymyksissä korostui myös paikallisviranomaisten toiminta.²²⁴ Esimerkiksi Lapinmaan asioiden hoidossa muodostivat keisari ja keisarillinen senaatti ↔ maaherra eli kuvernööri ↔ kruununvouti ↔ nimismies hallinnollisen akselin, jota pitkin asiat hoidettiin. Asiakirjojen yleisvaikutelma on ainakin Oulun läänin ja siihen kuuluneen Lapinmaan osalta, että erityisesti maaherran päätösvalta korostui asioiden hoidossa. Tosin hänen päätöksensä esimerkiksi Lapin maankäyttöön liittyneissä asioissa perustuivat usein kruununvoudin linjauksiin.

Siirtyminen autonomiseen Suomeen merkitsi historiallisen yhteyden murtumista Länsipohjan läänin ja Suomen puolelle jääneen Lapin välillä. Hallinnollinen keskus siirtyi Tukholmasta aluksi Turkuun ja sittemmin Helsinkiin, mutta sitä merkittävämpää oli Suomen Lapin siirtyminen Oulun lääninhallinnon alaisuuteen. Paikallisella tasolla keskushallintoa edusti vuodesta 1810 lähtien Tornio ja Tornion

223 Ks. Korpijaakko-Labba 2000, s. 97–100.

224 Senaatin historiasta on perusteellinen selvitys Tyynilä 1992. Myös Tiihonen–Tiihonen 1984.

kihlakunnan kruununvouti, eikä Lapissa ollut omaa voutiaan. Muutos oli siis varsin merkittävä Lapin hallinnollisen aseman osalta. Käytännössä muutokset eivät tapahtuneet kovin nopeasti, vaan Ruotsin ajan säädökset ja toimintatavat säilyivät 1800-luvun alkuvuosikymmenien normistona. Asian havaitsee muun muassa senaatin (hallituskonseljnin) talousosastossa 1810-luvulla Lappia koskeneista asioista, jotka liittyivät kirkollisten olojen järjestämiseen pohjoisen rajaseudulla ja lähinnä Tornionlaaksossa. Tuolloin muun muassa Enontekiö liitettiin Muonionniskan seurakuntaan. Lisäksi elämän ahtaalle puristaneet katovuodet 1810-luvulla tuottivat virkamiehille työtä ja Lappiinkin suunnattiin toistuvasti vilja-apua. Ne organisoitiin seurakuntien kirkonkylien, ennen kaikkea Sodankylän ja Kuusamon pappien kautta väestön tarpeisiin.²²⁵

Paikallisviranomaisten asema oli merkittävä 1800-luvun alkupuolen Lapissa myös sen vuoksi, että 1600-luvulta lähtien pidetyt vuotuiset lapinkylittäiset käräjät loppuivat ja ne keskitettiin Kittilään ja Sodankylään. Toisaalta 1700-luvun loppupuolella olivat esimerkiksi Sompion ja Kemikylän asiat hoidettu yhdessä Sodankylän käräjäistuntojen yhteydessä. Sittemmin 1850-luvulta lähtien käräjiä pidettiin myös Utsjoella. Myös käräjien rooli oli alkanut painottua Lapissa yleishallinnollisista asioista puhtaasti oikeudellisiin asioihin jo 1700-luvun jälkipuolella. Se oli puolestaan seurausta paikallishallinnon, pitäjä- ja seurakuntahallinnon, virkamieskunnan ja yleensä hallintokoneiston vahvistumisesta. Kirkonmenojen, markkinoiden ja käräjien symbioosi päättyi. Esimerkiksi asutukseen ja maankäyttöön liittyvät kysymykset selvitettiin 1800-luvulla paljolti jo siviilihallinnon eri tasoilla. Vuonna 1838 perustettiin myös Lapin kihlakunta paremman järjestyksen saamiseksi Suomen Lappiin (”till befrämjande af bättre ordning i Finska Lappmarken.”) Aluksi uusi hallintoyksikkö kulki Lapinmaan voutikunnan nimellä, ja keskuspaikaksi määrättiin Kittilä.²²⁶ Näin oli ehtinyt vierähtää kolme vuosikymmentä ennen kuin Lappi oli saanut uudelleen oman voutinsa.

Vaikka 1800-luvun alkupuoliskolla asutusta säätelivät Ruotsin ajan säädökset, annettiin myös uusia keisarillisia päätöksiä ja määräyksiä. Vuonna 1817 oli tarkennettu keisarillisella kirjeellä vapaavuosien antamista uudistiloille ja samana vuonna annettulla kirjeellä kruununtorppien muodostamista. Samalla suuret suot määrättiin erotettavaksi kruunulle, jotta niihin olisi voitu perustaa uudistiloja. Nähtävissä oli siten yhä 1700-luvun jälkipuolen käsitykset, että valtio pystyi parhaiten ohjaamaan asutustoimintaa. Vuonna 1836 sai Oulun läänin maaherra oikeuden laskea uudistiloille määrättyä veroa, jos ne oli todettu autioitumisen uhatessa liian suuriksi.²²⁷

Verotuskysymys oli näkyvin asia autonomian ajan alkupuolen Lapin maankäytön hallinnoinnissa. Keisari vahvisti elokuussa 1812, että Lapissa voitiin kerätä

225 Senaatin talousosaston pöytäkirjahakemistot, erityisesti vuodet 1813–1815. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ba. KA. Vilja-avusta Sodankylän ja Kuusamon pitäjille ks. esim. senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1815 I, f. 122. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:12. KA.

226 Keisarillinen kuulutus 25.4.1838 ja keisarin kirje 25.4.1838. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:ot 684 ja 85. Kirjediaarit 1838. OLKI Aa:42. OMA; myös Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1838 II, f. 958v. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:101. KA.

227 Uleåborgs län, provisionell nedsettning af ödeshemman tillåtas. Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1836 I, f. 666. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:92. KA.

edelleen lapinvero Ruotsin riikintaalareissa. Kruununvouti Jacob Heickell oli esittänyt memoriaalissaan kesäkuussa 1812 toiveena, että lapinvero kannettaisiin yhä Ruotsin rahassa pelättävissä olevien lappalaisten poismuuttojen takia.²²⁸ Asia vahvistettiin uudelleen joulukuussa 1821 ja edelleen huhtikuussa 1826, vaikka muualla Suomessa oli siirrytty jo ruplien käyttöön. Asialla oli merkitystä, sillä ruplan arvo oli huomattavasti riikintaalaria korkeampi. Tosin Lappi ei ollut erityisen poikkeavassa asemassa valuutan suhteen, sillä senaatti myöntyi muun muassa erinäisten sotilasmaksujen hoitamiseen ja esimerkiksi vuonna 1830 jopa oman hallinnon menoerien maksamiseen Ruotsin rahassa.²²⁹

Epäselvyyttä aiheutti myös Venäjän vero, jota Lapista oli maksettu Arkangelin kuvernementille, ja jota oltiin vielä vuonna 1815 karhuamassa Suomen puolelta.²³⁰ Erityisen laveasti Lapin maaverojen valuuttakurssia selvitettiin 1840-luvun alkuvuosina, kun keisari antoi vuonna 1840 Suomea koskeneen rahamanifestin ja ruplista tuli ainoa käypä maksuväline. Tuolloin tarkistettiin myös lapinveron määräytyminen ja sen luonne.

Lapinmaan asutuksen kannalta oli autonomian ajan alkupuolen yksi merkittävä määräys 12.7.1831 annettu keisarillinen päätös, jossa Lappiin perustettuja uudistiloja sai lunastaa tietyin ehdoin ilman korvausta perintöön. Sitä puitiin kevään 1831 aikana useaan otteeseen myös senaatissa, joka myös valmisteli päätöksen keisarille.²³¹ Asiaan liittyntä perustyötä oli tehty Oulun lääninhallinnossa ainakin kevättalvesta 1830 lähtien, sillä toukokuun alussa 1830 maaherra lähetti kirjeen Norrbottenin läänin maaherralle. Siinä hän pyysi saada kopion kuninkaallisesta päätöksestä 18.1.1766, jossa kruununuudistilat merkittäisiin maakirjaan perintöluontoisena ilman lunastusta. Kopio tuli Piitimen lääninkansliasta heinäkuussa 1830.²³² Asiaa siis pohjustettiin vanhoilla 1700-luvun päätöksillä, joihin muun muassa sodankyläläinen Matti Paavaliinpoika Riipi oli vaikuttanut valtiopäivillä.

-
- 228 Keisarin kirje maaherralle 12.8.1812. Keisarilta ja hallitukselta saapuneet kirjeet N:o 168. Kirjediaarit 1812. OLKI Aa:17. OMA; Pöytäkirjahakemistot 1812 II, f. 2454. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ba. KA.
- 229 Keisarin määräys 18.12.1821. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 6a. Kirjediaarit 1822. OLKI Aa:26. OMA; Keisarin määräys 12.4.1826. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 29. Kirjediaarit 1826. OLKI Aa:30. OMA; Inarin ja Utsjoen asukkaat keisarille 1841. Kirjekonseptit 1841. N:o 1065. OLKI Da:33. OMA; Senaatin talousosaston pöytäkirjahakemistot 1830 II, f. 915v, 1038. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ba. KA.
- 230 Maaherran kirje hallituskonseljin talousosaston kamaritoimituskunnalle 20.3.1815. Kirjekonseptit N:o 9, N:o 6 ja No:7. OLKI Da:13. OMA. Asiaa selvitettiin Tornion ja Kemian kruununvoutien toimesta ja heidän toimeksiannostaan myös nimismiesten selvityksinä. Kruununvouti Nordberg maaherralle 6.3.1815 ja kruununvouti Heickell maaherralle 10.3.1815. Kihlakunnanvoudeilta saapuneet kirjeet. Kirjediaarit 1815. OLKI Aa:20. OMA. Asia oli myös Senaatin talousosaston käsittelyssä useamman kerran vuonna 1815 Arkangelin kuvernementin jousiverokysymyksenä. Pöytäkirjahakemistot 1815 I, s. 65, 437, 439. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ba. KA.
- 231 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1831 I. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:92. KA. Keisarin armollinen kirje 12.7.1831. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 66. Kirjediaarit 1831 OLKI Aa:35. OMA. Myös: Kejsersl. bref till Lanshöfdingen i Uleåborgs län, rörande tillåtelse att till skatterätts erhållande utan afgifter anmäla åboer å Krono nybygges-hemman i Lappmarken, den 12 Juni 1831. Samling 1869, s. 288–289.
- 232 Maaherra Norrbottenin läänin maaherralle 4.5.1830. Kirje N:o 578. Kirjekonseptit 1830. OLKA Da:23. OMA; Norrbottenin läänin maaherran kirje Oulun läänin maaherralle 7.7.1830. Kenraalikuvernööriltä lääninkonttoriin saapuneet kirjeet 1830. N:o 14. OLKI Ea:15. OMA; Pöytäkirjahakemistot 1830 I, f. 199. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ba. KA.

Ainakin keisarin suuntaan aloite oli lähtenyt Oulun maaherralta, mutta myös maaherra oli saanut ajatuksensa alemmilta virkamiehiltä. Yhtenä keskeisenä kimmokkeena oli Oulun läänin talousseuran vuonna 1828 käynnistynyt aktiivinen toiminta Lapin maataloudellisten olojen kohentamiseksi. Seura oli lahjoittanut 1820-luvun loppupuolella muun muassa erilaisia maataloustyökaluja talollisten käyttöön. Köyhyys oli kuitenkin pohjoisen vitsaus ja edellytykset viljelylle epävarmat ankarien sääolojen vuoksi. Asia esiteltiin senaatissa keväällä 1831 yhdessä Turun tuomiokapitulissa laaditun Lapin seurakuntakertomuksen kanssa. Siinä annettiin poikkeuksellisen positiivinen kuva asukkaiden hengellisestä tilasta ja kristinopin taidoista. Sen jälkeen asia siirtyi Oulun läänin maaherran memoriaaliin, jonka hän oli laatinut toukokuussa 1830. Maaherran mukaan varmin keino sanotun maan-äären auttamiseksi ja hyvinvoinnin edistämiseksi oli:

... det Hans Kejslerliga Majestät i Nåder ville förnunna invånare i Lappmarken den rättigheten, som genom Kongl. Resolution af den 18. Januarii 1766 blifvit den tillagd, att få sine hemman genast till Skatte i Jordeboken öfverförden utan lösen.

Lapinmaan asukkaiden olisi saatava tilansa suoraan perintöön ilman lunastusta, kuten jo vuoden 1766 kuninkaallinen päätös oli edellyttänyt.²³³ Lähtökohtana paikallisella tasolla oli siis puhtaasti uudisasukkaiden olosuhteiden helpottaminen ja sitä myöten kannustaminen uudisraivaukseen.

Asia eteni senaatin kautta keisarille, ja keisarin armollisessa kirjeessä 1831 myönnettiin Oulun läänin ”varsinaisten” Lapin pitäjien laillisille asukkaille oikeus saada ilman maksua hallitsemansa kruununuudistilat perintöluontoisiksi. Varsinaisilla pitäjillä tarkoitettiin Enontekiötä, Kittilää, Sodankylää, Utsjokea, Inaria, Kuolajärveä ja Kuusamo. Perustelut olivat kuitenkin painotuksiltaan erilaiset kuin edellisvuosisadalla. Nyt korvaukseton lunastusoikeus oli tarkoitettu kannustukseksi uudistilojen hyvälle hoidolle, eikä keisarillisessa kirjeessä viitattu lainkaan vanhojen 1700-luvulla perustettujen uudistilojen verotukselliseen asemaan: ”egentligen bör åsyfta uppmuntran till arbetsflit och idoghet”.²³⁴

Toki jo 1760-luvun kuninkaallisissa päätöksissä oli noussut yhtenä kannustavuustekijänä esille nimenomaan uudistilan hyvä hoito. Myöskään maaherran kuulutuksessa asiasta Lapin asukkaille tai senaatin talousosaston ohjeessa ei viitattu 1760-luvun päätöksiin, vaikka maaherra oli perustellut asiaa memoriaalissaan vuoden 1766 päätöksellä. Olennaisinta oli, että uudistilallinen saattoi tehdä hakemuksen joko paikalliselle kruunun virkamiehelle tai suoraan maaherralle. Lisäksi tarvittiin erilaisia selvityksiä itse tilasta.²³⁵ Voidaan sanoa, että mahdollisuus perintö-

233 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1831 I, f. 402–408, 804, 872. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:71. KA.

234 Finance Expeditionens bref till Landshöfdingen i Uleåborg, om hvad vid anmälningar till Skatterätts erhållande å Krono-nybyggen i Lappmarken iakttagas bör, den 12 Juli 1831. Samling 1869, s. 289–290.

235 Finance Expeditionens bref till Landshöfdingen i Uleåborg, om hvad vid anmälningar till Skatterätts erhållande å Krono-nybyggen i Lappmarken iakttagas bör, den 12 Juli 1831. Samling 1869, s. 289–290. Yli 30 vuoden ikä tilan perustamisesta oli ratkaiseva peruste muutamille anomusten hylkäyksille. Ks. esim. Kittilän Kallon kylän Kallon tilan osalta ja Kittilän Raattaman

kannustimeen pohjustettiin vanhoilla kuninkaallisilla määräyksillä, mutta niiden silloiset perusteet eivät olleet enää vuoden 1831 päätöksen syynä.²³⁶ Ylevistä tavoiteista huolimatta keisarillisen kirjeen käytännön merkitys jäi lopulta vähäiseksi.

Perintökannustin sinänsä ei innostanut Lapin uudisraivaajia, mutta tiloja perustettiin silti Lappiin innokkaasti. Oulun läänin maaherra suunnitteli vuonna 1836, että lääniin perustetuille uudistiloille olisi voinut myöntää tietyin ehdoin kannustavuustekijänä jopa 35 vuoden verovapauden ja kahdeksan viljatynnyrin avustuksen. Esitys päättyi senaattiin, jossa se kuitenkin ytimekkäästi muotoiltuna todettiin sopimattomaksi.²³⁷

Koko Suomen asutuskehityksen suunta oli myös selkeä. Kaikkiaan 1800-luvun alkupuolella torppien määrä kaksinkertaistui Suomessa. Vuonna 1855 niitä oli yli 58 000. Kokotilaviljelijäin määrä nousi samaan aikaan noin 10 000:lla eli selvästi torppareita vähemmän. Uudisviljelijöitä oli vuonna 1850 yhteensä 690, ja kaikkiaan kruununuudistiloja perustettiin ennen vuoden 1851 metsälakia noin 3 000. Luvuista voidaan havaita, kuinka asutus kanavoitui Suomessa tilattoman väen talouksiin. Uudistilojen määrän kasvu Suomessa johtui lähes yksinomaan Pohjois-Suomen uudisasutuksesta, kun taas torppariasutus oli eteläsuomalainen ilmiö.²³⁸ Kehitykselle on luonnollinen selitys, sillä väestön painopiste oli Etelä-Suomessa, jossa ei juuri ollut kruununmaita raivattaviksi uusille tiloille.

Lapinmaan hallinnollisessa kehityksessä tapahtui myös merkittäviä muutoksia 1850-luvulla, kun Norjan-vastainen raja suljettiin vuonna 1852 ja keisarillisella julistuksella 3.12.1858 määrättiin henkikirjoitus toimeenpantavaksi Lapin kihlakunnassa. Elokuussa 1852 annetun Vaasan hovioikeuden kiertokirjeen mukaan suljettiin raja Norjan lappalaisten porokarjoilta, ”johtuen niistä esteistä joita Norjan hallitus oli asettanut Suomen lappalaisille”. Määräys astui voimaan 15. syyskuuta 1852 lähtien. Keisarillisella kirjeellä huhtikuussa 1853 tarkennettiin rajajärjestelyjä. Suomen puolelle tuoduista norjalaisten poroista oli pidätettävä joka kymmenes sakkona valtiolle. Kruununvoudin ja nimismiesten oli kierrettävä kahdesti vuodessa rajaseudulla ja Utsjoella oli pidettävä kerran vuodessa käräjät, joissa voitiin ratkoa rajasuhteissa ilmenneitä epäselvyyksiä. Myös Enontekiölle perustettiin oma nimismiehen virka rajaolojen valvonnan tehostamiseksi. Järjestely liittyi laajemmin paitsi rajakysymykseen niin myös Lapinmaan sisäisten olojen vakiinnuttamiseen. Kittilään perustettiin vankila, tuomarin virka ja aluelääkärin virka.²³⁹

Alatalon tilan osalta. Senaatin talousosaston kirje 7.5.1841. Virkamiehiltä ja virastoilta saapuneet kirjeet 1841. OLKI Ea4:21. OMA.

236 Kuulutus 20.9.1831. Kirjekonseptit 1831. N:o 66. OLKI Da:24. OMA; Kirje Kemin ja Tornion kihlakunnan kruununvoudeille 20.9.1831. Kirjekonseptit 1831. N:o 67. OLKI Da:24. OMA.

237 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1836 II, f. 918v–920. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:93. KA.

238 Suomen taloushistoria III, tilasto-osa; Haataja 1940, s. 57–58; Jutikkala 2003, s. 447–449.

239 Wasa Hofrätts Cirkulaire, innehållande föreskrifter angående renbetet ömsesides om riksgrensens emellan Ryssland och Norrige, den 23 Augusti 1852. Samling 1869, s. 512–513; Kejslerl. bref till Hofrätten i Wasa, med särskilda stadganden, angående finska Lappmarken, den 11 April 1853. Samling, s. 516–517; Kejslerl. bref till Guvernören i Uleåborgs län, med förordnande om hvad iakttagas skall vid anställande af kronolänsmän i Lappmarken, den 11 April 1853. Samling 1869, s. 518. Vuonna 1852 Utsjoelle määrättiin pidettäväksi kerran vuodessa käräjät. Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1852 I, f. 382 ja 1852 II, f. 1267v. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:169–170. KA.

*Pilkkä Lapin petäjään merkiksi uudistalon paikasta.
Oulun maakunta-arkisto.*

Yksi osa sisäisten olojen selkiinnyttämisessä oli Lapin kihlakunnan siirtäminen henkikirjoituksen piiriin. Lapin asukkaat olivat olleet vapautettuja siitä 1600-luvulta lähtien yhtenä Lapin erityisoikeutena. Kysymys henkikirjoituksesta oli ollut esillä jo pitkään. Vuonna 1835 kirjoitti Utsjoen kirkkoherra C. F. Stenbäck, että Utsjoella ja Inarissa tuli velvoittaa jokainen työikäinen maksamaan henkirahaa kuten muuallakin Suomessa. Maaherra R. W. Lagerborg tyrmäsi ajatuksen vielä tuolloin. Vuonna 1846 asiaan palasi Sodankylän nimismies Titus Ekroos, joka esitti maaherralle, että Sodankylän kruununnimismiehelle tuli sallia toimittaa vuosittain henkikirjoitus.²⁴⁰ Muonion emäseurakunnassa henkikirjoitus oli voimassa,²⁴¹ joten sii-

240 C. F. Stenbäckin kirje 26.3.1835. Papistolta saapuneet kirjeet. Kirjediaarit N:o 16. 1835. OLKI Aa:39. OMA: Maaherran kirje Stenbäckille 12.1.1836. Kirjekonseptit 1835, N:o 17. OLKI Da:28. OMA; Ekroosin anomus 1846. Alemmiltä virkamiehiltä saapuneet kirjeet N:o 22. Kirjediaarit 1846. OLKI Aa:50. OMA.

241 Kejsersl. Kungörelse, angående särskilda åtgärder till befrämjande af bättre ordning i Finska Lappmarken, den 25 April 1838. Samling 1869, s. 315–316.

näkin suhteessa tilanne oli Lapin kihlakunnassa sekava. Uudisasutuksen ja väestönkasvun vuoksi oli myös yhä hankalampi seurata väestöoloja Lapissa, joten 1850-luvun alussa ajatus henkikirjoituksesta tuli ajankohtaiseksi. Vanha privilegio sai väistyä kruunun edun nimissä ja muuttuneessa yhteiskuntapoliittisessa tilanteessa.

Lapin kihlakunnan kruununvouti Gustaf Slottsberg valmisteli vuonna 1853 säädösehdotuksen henkikirjoituksesta Oulun läänin maaherralle Alexander Lavoniukselle. Perusajatus oli, että Lapin tilaton väestö oli saatava uudistilallisiksi tai veronalaisiksi työntekijöiksi. Jotta tilattoman väestön asemaa olisi voitu kontrolloida, oli henkikirjoitus tarpeellinen. Sellaiset henkilöt oli saatava järjestykseen ja kirjoille ja pois tungeksimasta veronmaksajien talouksista. Samalla olivat suotavia vanhojen tilojen niittymaiden uudelleenjärjestelyt.²⁴²

Keisarillinen julistus vuonna 1858 noudatteli lopulta Oulun läänin virkamiesten linjauksia. Kuusikohtaisen julistuksen alussa todettiin, että oli tarpeellista tehdä muutoksia ja lisäyksiä vuoden 1749 asutusreglementtiin. Henkikirjoitus oli toimeenpantava Lapin seurakunnissa, koska tiloilla ja lapintalouksissa oli runsaasti väkeä, jotka eivät maksaneet minkäänlaista veroa, eivät olleet palkollisia eivätkä myöskään aikoneet itsenäisiksi talouksiksi. Tilalliset ja lappalaiselinkeinojen harjoittajat sen sijaan maksoivat vastaisuudessakin ainoastaan sen lapinveron, joka tilasta tai elinkeinosta oli määrätty. Myös heidän perheenjäsenensä ja palkolliset vapautettiin henkiverosta, mutta kaikki muut, joilla ei ollut itsenäistä elinkeinoa, tulivat veron piiriin. Lappalaiset maksoivat siis veronsa elinkeinoistaan ja tilalliset tiloistaan. Uudistilakatselmukset oli tehtävä vastaisuudessa kruunun kustannuksella. Sen vuoksi kruununvoudin oli laadittava vuosittain toukokuussa ehdotukset alueista, joissa tehtäisiin seuraavana kesänä katselmukset.²⁴³

Julistuksen yhteydessä keisari antoi Oulun läänin maaherralle myös ohjeet henkikirjoituksen toimeenpanosta ja uudistilojen katselmuksista. Olennaisina asioina tuli säädöksen toisessa kohdassa. Lappalaiselinkeinojen harjoittajiksi ei tullut kirjata väkeä muualla kuin Enontekiön, Inarin ja Utsjoen seurakunnissa. Ohje ei kuitenkaan poissulkenut niiden harjoittamista muuallakin Lapin kihlakunnassa, mutta edellä mainituissa seurakunnissa lappalaiselinkeinot saattoivat olla talouden päätoimia. Ne lappalaiset perhekunnat, jotka olivat ”alemmissä seurakunnissa” poronhoitajina, tuli merkitä poronomistajien palvelusväeksi ja tulivat siten olemaan myös vapaita henkirahan maksusta. Ohjeesta siis ilmenee, että lappalaisuus kytkettiin Lapin kihlakunnan eteläisissä seurakunnissa poronhoitoon.²⁴⁴ Määräys johti sittemmin Sodankylään tulleiden porosaamelaisten erikoiseen asemaan, sillä he eivät maksaneet veroja eivätkä olleet kirjoitettu hengille ja tulivat kirkonkirjoihinkin vasta 1800-luvun lopulla.

242 Senaatin talousosastolta saapunut kirje. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 119.

Kirjediaarit 1853. OLKI Aa:57. OMA. Ks. myös Korpijaakko-Labba 2000, s. 174–176.

243 Kejsersl. Kungörelse, angående ändringar och tillägg uti Reglementet för dem som bo och bygga i Lappland, den 3. December 1858. Samling 1869, s. 581–582. Asia valmisteltiin senaatin ja kenraalikuvernöörin toimesta. Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1858 VII, f. 43–46. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:202. KA.

244 Kejsersl. bref till Guvernören i Uleåborgs län, med föreskrifter angående mantalsskrifningar och nybyggesutsyningar i Lappmarken, den 3 December 1858. Samling 1869, s. 582.

Merkittävä muutos toteutettiin myös uudistilakatselmuksien toimeenpanossa. Sen metodia haluttiin tarkentaa siten, että katselmukset tuli tehdä kerran vuodessa suurina kokonaisuuksina eikä yksittäin, jotta varsinkaan niittytiluksia ei olisi tullut yli puolen peninkulman etäisyydelle itse tilasta.²⁴⁵ Näin voitiin välttää myös tiluksien hajanaisuus.

Maaherran oli puututtava Lapin kihlakunnan kruununvoudin menettelyihin uudistilakatselmusten toteuttamisissa. Kesäkuussa 1859 hän kiirehti voutia laatimaan ehdotuksen tulevan kesän katselmuksista. Vuonna 1865 maaherra painotti voudille, että ”syynäämisten” oli tapahduttava nimenomaan vuoden 1858 keisarillisen kirjeen mukaisesti. Kussakin kylässä oli tehtävä kerralla niin monta katselmusta kuin kylään mahtui ja tilukset pantava mahdollisuuksien mukaan yhteen lohkoon. Tilarakennukset ja pellot oli saatava sopivimmille ja hallalta suojaisille paikoille, mieluummin vesistön äärelle. Tilalle oli katsastettava myös tarpeelliset metsät ja kalavedet.²⁴⁶

Uudistilakatselmusten muutoksella oli erittäin ratkaiseva vaikutus Utsjoella, jossa ryhdyttiin pitämään kruununvoudin määräyksestä ja nimismiehen toimesta aluekatselmuksia vuodesta 1859 lähtien. Merkittävä yksityiskohta oli, että aluekatselmukset tuli toteuttaa kruunun kustannuksella, joten virkamiehet olivat myös innokkaita aloitteentekijöitä. Käytännössä Utsjoki siirtyi tilajärjestelmän piiriin nimenomaan vuoden 1858 julistuksen seurauksena.²⁴⁷ Muualla Lapin kihlakunnassa vaikutukset jäivät Utsjokea selvästi vähäisemmiksi.

Kaiken kaikkiaan vuoden 1858 henkikirjoitusjulistuksesta tai sen valmisteluprosessista on vaikea löytää määrittäviä, joissa lappalaisten todettaisiin maksaneen veroa kyliensä maista, kuten on haluttu osoittaa²⁴⁸ – pikemminkin päinvastoin: lappalaiselinkeinojen harjoittajat maksoivat veroa nimenomaan elinkeinoistaan. Se olikin johdonmukainen linjaus vallinneiden verotusperusteiden kanssa. Lapin kihlakunnan asukkaiden vapautus henkirahan maksusta perustui vanhojen asutusplakaattien suomiin vapautuksiin kruunun rasituksista ja velvollisuuksista. Asiaan erityisesti viitattiin vuonna 1838 Lapin kihlakunnan perustamisen yhteydessä.²⁴⁹ Samoin ahdas tulkinta lappalaiselinkeinojen rajoituksista suhteessa lapinkylien olemassaoloon on vailla perustetta.²⁵⁰

245 Kejslerl. bref till Guvernören i Uleåborgs län, med föreskrifter angående mantalsskrifningar och nybyggesutnyning i Lappmarken, den 3 December 1858. Samling 1869, s. 582.

246 Maaherra kruununvoudille 7.6.1859. Maaherralta saapuneet kirjeet 1859. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:17. OMA; Maaherra kruununvoudille 9.6.1865. Maaherralta saapuneet kirjeet 1865 n:o 169. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:24. OMA.

247 Nahkiaisoja 2006, s. 96–100.

248 Ks. Korpijaakko-Labba 2000, s. 198.

249 Kejslerl. Kungörelse, angående särskilda åtgärder till befrämjande af bättre ordning i Finska Lappmarken, den 25 April 1838. Samling 1869, s. 315–316; Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1838 I, f. 958v. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:100. KA.

250 Näin Korpijaakko-Labba 2000, s. 175–176.

ASUTUSTOIMINTA METSÄVIRANOMAISTEN HALLINTAAN

Suomalaisessa yhteiskunnassa ja myös hallinnollisissa vaiheissa alkoi muutosten aika 1800-luvun puolivälissä. Elinkeinoelämän liberalisoituminen ja ennen kaikkea metsätalouden nousu heijastuivat myös asutukseen ja lainsäädäntöön, niin että kruunun uudisasutustoiminta tyrehtyi 1850-luvulta lähtien lähes olemattomiin. Vuoteen 1875 mennessä perustettiin Suomessa vain noin 700 uudisraivioita²⁵¹ – nekin edelleen suurelta osin pohjoiseen Suomeen.

Maanmittauslaitos toimi keskeisenä asutusviranomaisena, ja siksi myös vuonna 1848 annettu uusi maanmittausohjesääntö vaikutti suoraan asutustoimintaan. Se myös ohjasi isojakotoimia, joskin peruseriaatteet olivat siinä entiset. Niinpä jos isossajaossa syntyi kruunun liikamaata, oli maanmittarin laadittava ehdotus luovutettaisiinko maa vanhoille taloille manttaalin korotusta vastaan, perustettaisiinko liikamaalle uudistiloja vai annettaisiinko sitä tiloille metsävero vastaan. Uudistiloille myönnettiin 15–20 vuoden verovapaus, joskin puolikas maavero oli suoritettava viideltä viimeiseltä vuodelta. Erityisesti asetuksessa määrättiin, että uudistiloja ei saanut perustaa ennen kuin tilukset oli mitattu ja verollepantu. Poikkeuksena oli Lappi, jonne voitiin perustaa väliaikaisia uudistiloja ilman mittauksia ja verollepanoja. Siinä noudatettiin Kustaa III:n 1780-luvulla määrittämiä periaatteita. Tällöin kruununvoudin johdolla oli pidettävä katselmus, jossa ehdotettiin uudistalolle tulevat tilukset, vapaavuodet ja sen jälkeen väliaikainen vero. Maaherran tuli hyväksyä ehdotus. Uudisraivion tuli olla maanviljelystilä. Erityisesti säädettiin pykälässä 147, että verollepanossa syntyneet uudistilat olivat kruununluontoisia.²⁵² Mahdollisuutta väliaikaisten uudistilojen perustamiseen käytettiin hyväksi Lapissa runsaasti. Nykypäivänä on kuitenkin huomattava, että ennen isojakoa perustetuille tiloille erotettiin katselmuksissa vain väliaikaiset tilukset – ei lopullisia.

Metsien arvon nousu johti vuonna 1851 valtion metsähallinnon syntyyn. Maanmittauslaitoksen yhteyteen perustettiin tuolloin väliaikainen metsänhoitovirkakunta, joka vakinaistettiin vuonna 1859. Vuonna 1863 perustettiin varsinainen keskusvirasto, metsäinhuoltohallitus eli myöhempi metsähallitus.²⁵³

Vuoden 1851 syyskuussa annettiin myös keisarillinen metsäasetus, joka kumosi vanhan 1800-luvun alun metsäasetuksen. Metsäinhuoltohallitus ja metsäasetus nivoutuivat tiiviisti yhteen, sillä tulihan uudesta valtionhallinnon osasta kruununmetsien hoitaja ja valvoja. Molemmat elementit vaikuttivat myös keskeisesti paitsi Lapin niin koko Pohjois-Suomen asutukseen ja maankäyttöön 1800-luvun puolenvälin jälkeen. Uudessa asetuksessa oli näet ratkaiseva periaatteellinen intressimuutos: aikaisemmin ensisijalla olleiden uudisasutuksen ja maatalouden sijaan tuli kruununmetsiä käyttää ennen kaikkea kruununpuistoiksi,²⁵⁴ siis metsätalouden tarpeisiin. Se merkitsi myös kruunun uudisasutustoiminnan hiipumista ja pai-

251 Jutikkala 2003, s. 448.

252 Armollinen ohjesääntö Maanmittauksesta y.m. 15.5.1848. Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä y.m. 1892; ks. Nohrström 1933; Haataja 1940, s. 58–59.

253 Metsähallinnon historiasta ks. esim. Laitakari 1960 ja Ruuttula-Vasari 2004, metsänhoidon historiasta erit. Tasanen 2004.

254 Haataja 1940, s. 60.

nopisteen liukumista yhä keskeisemmin tilattomaan asutukseen. Ilmiö näkyi hyvin Lapissa.

Tosin jo ennen metsähallinnon perustamista oli alettu rajoittaa Sodankylän korkeudellakin metsien käyttöä. Vuonna 1850 oli joukko sodankyläläisiä talollisia anonut kruununvoudilta lupaa kaataa ja myydä tukkeja allmenningimetsästä Meltauksen sahalle. Asia alistettiin ensin maaherralle ja lopulta senaattiin, joka antoi kielteisen päätöksen.²⁵⁵ Allmenningit katsottiin olevan kruununmaita, joihin talollisilla oli ainoastaan kotitarveoikeus, ei esimerkiksi myyntioikeutta.

Uusi vuoden 1851 metsäasetus jakaantui yhteentoista artiklaan, joissa käsiteltiin kruununmetsiä, yksityisten metsiä ja metsänkäyttöä sekä sahateollisuutta. Kuten vuoden 1805 asetuksen niin myös uuden metsäasetuksen ensimmäisessä artiklassa määriteltiin kruunun metsät ja kruununpuistot sekä niiden käyttöoikeudet. Heti ensimmäisessä pykälässä säädettiin, että kaikki kyläkuntiin (bygdelagen) kuulumattomat metsät ja erämaat kuuluivat kruunulle. Sekin oli siis vastaavasti kuin vuoden 1805 säädöksessä ja samoin jo vuosien 1734 ja 1683 asetuksissa. Samoin kruunulle kuuluivat yksittäisiltä tiloilta pyykitetyt metsät ja saaret, maanjaoissa erotetut tai tulevaisuudessa erotettavat liikamaat, ellei kenelläkään ollut niihin esittäjä parempaa oikeutta. Ja aivan kuten vanhassa niin myös uudessa säädöksessä kruunun virkamiesten edellytettiin valvovan metsien käyttöä: maaherrojen, lääninmetsänhoitajien ja kruununvoutien tehtävänä oli huolehtia metsähallinnosta ja kruununmetsistä.²⁵⁶

Ensisijaiseksi tavoitteeksi tuli metsien julistaminen kruununpuistoiksi eli sellaiset osat valtion maasta, jotka sisälsivät yhtenäistä kasvullista metsämaata. Ainoastaan kruununpuistoiksi soveltumattomat ja siten metsätaloudelle tarpeettomat maat voitiin käyttää asutukseen, joko uudistiloiksi tai kruununtorpiksi. Myös jo olemassaolleet torpat tuli saattaa kruununmetsissä verotuksen piiriin.²⁵⁷

Ensimmäiset kruununpuistot perustettiin Suomeen vuonna 1852, mutta huolimatta esimerkiksi maanmittaus- ja metsänhoitoylihallituksen ylijohhtajan C. W. Gyldeinin kiirehinnästä kruununpuistojen erottamiseksi, edistyivät mittaukset hitaasti varsinkin Pohjois-Suomessa. Gyldeinin johtama ylihallitus lähetti senaatille vuonna 1854 ehdotuksen kruununmetsien ohjesäännöksi. Sen mukana oli ylijohhtajan lausunto, jossa hän totesi olevan perin turmiollista luovuttaa metsiä yksityisille. Vuonna 1859 keisarillisessa julistuksessa määrättiinkin tehtäväksi kruununpuistojen erottamiset, mutta sittenkin työ oli hyvin hidasta. Erityisen hidasta se oli Lapissa, jossa oli kuitenkin suurin osa suuriruhtinaanmaan kruununmaista – yli 70 prosenttia. Kruununpuistojen taloudellinen merkitys jäi lopulta vähäiseksi. Oulun läänin maaherra korostikin, että pohjoisessa Suomessa riitti metsiä ja erämaita sekä uudisasutukselle että kruununpuistoiksi. Metsähallinnosta tuli sen vakinaista-

255 Päätös puunkatoluvasta 3.4.1850. Saapuneet maaherran kirjeet n:o 67. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:8. OMA.

256 Kejs. Förordning, angående Skogarne i Storfurstendömet Finland, 9.9.1851. Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar. Sednare delen 1800–1854.

257 Kejs. Förordning, angående Skogarne i Storfurstendömet Finland, 9.9.1851. Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar. Sednare delen 1800–1854.

misen jälkeen 1859 merkittävä tekijä asutuksen ohjaajana, vaikka yleisilmeeltään 1800-luvun jälkipuolen asutustoiminta oli laimeaa.

Valtionmaiden hallinto jaettiin ”awaroihin” tarkastuspiireihin, joita johtivat ylimetsänhoitajat. Tarkastuspiirit jaettiin hoitoalueisiin ja ne edelleen vartiopiireihin. Hoitoalueen johdossa toimi metsänhoitaja, jonka alaisuudessa olivat vartiopiirin metsänvartijat. Ensimmäiset metsänhoitajat aloittivat tehtävissään vuoden 1860 aikana. Tarkastuspiirien avaruudeksi kaavailtiin 50 000 hehtaaria, mutta esimerkiksi pohjoisin, Kemin tarkastuspiiri, oli laajuudeltaan yli 9 miljoonaa hehtaaria ja yksistään Sodankylän hoitoalue 1,7 miljoonaa hehtaaria.²⁵⁸ Hoitoalueet eivät noudattaneet aivan täsmällisesti pitäjien rajoja. Niinpä Sodankylästä oli Unarin seutu Rovaniemen hoitoalueessa. Kittilä oli Ounasjoen ja Enontekiö osittain Muonion ja osittain Ounasjoen hoitoaluetta. Inari ja Utsjoki muodostivat oman laajan kokonaisuutensa. Hallinnollinen jako säilyi muuttumattomana 1800-luvun loppuun saakka.

Tuoreet metsänhoitajat kohtasivat työssään välittömästi ristiriidan paikallisten asukkaiden perinteisen vapaan metsänkäytön ja valtiovallan valvonnan välillä. Anne Ruuttula-Vasari esittää tutkimuksessaan, kuinka uudet valtion virkamiehet olivat aluksi innoissaan kruununmetsien taloudellisesta hyödystä ja niiden tarjoamista työmahdollisuuksista väestölle. Metsähallinnon johtohenkilöt kiersivät yhdessä paikallisten virkamiesten kanssa eri puolilla Pohjois-Suomea alkusyksystä 1860 ja pitivät kokouksia maalaisväestön kanssa metsänkäytöstä. Kokoukset pidettiin myös Kittilässä ja Sodankylässä. Siellä väestö olisi ollut valmis metsätöihin raha- ja jauhopalkalla, kun taas eteläisissä osissa Oulun lääninä väestö suhtautui perin varauksellisesti metsäviranomaisten suunnitelmiin.²⁵⁹

Metsäviranomaisten käytännön työ olikin aivan muuta kuin mitä he olivat ajatelleet. Metsien arvioinnin ja hoitamisen sijaan metsänhoitajat joutuivat tarkastamaan kruununtorppia, käymään loputonta kirjeenvaihtoa, kamppailemaan pohjoisen vaikeissa olosuhteissa, valvomaan metsäpaloja ja varkauksia sekä laskemaan kruununmetsissä laiduntaneita lehmiä. Vasta 1900-luvun alussa metsänhoitajat saivat yksityiskohtaisen ohjekirjan viranhoitoon ja toiminta yhtenäistyi eri hoitoalueiden välillä.²⁶⁰

Pohjoisimmassa osassa Suomea väestö suhtautui neutraalisti metsäviranomaisiin, kun taas etelämpänä suhde ”metsäherroihin” oli selvästi pohjoista vihamielisempi. Lapissa metsillä ei ollut perinteisesti ollut sellaista taloudellista merkitystä kuin jo esimerkiksi Kainuussa, eikä metsähallinto häirinnyt asukkaiden elinkeinoja. Samoin metsänhoitajilla oli Lapissa ainakin jossain määrin ymmärtäväinen asenne paikallisten asukkaiden metsänkäyttöön, vaikka sielläkin tuli yhdeksi käräjöinnin kohteeksi metsänhaaskaus. Esimerkiksi Sodankylä oli yksi tuottavimmista mutta samalla rauhallisimmista hoitoalueista, joten vielä 1890-luvulla saattoi metsänhoitaja G. W. Forsström löytää Sodankylästä täysin koskemattomia ikimetsiä.²⁶¹

258 Laitakari 1960, s. 31–32; Ruuttula-Vasari 2004, s. 38–42.

259 Ruuttula-Vasari 2004, s. 43–44

260 Ruuttula-Vasari 2004, s. 285–286.

261 Ymmärtäväinen asenne näkyy muun muassa Sodankylän hoitoalueen metsänhoitajan K. W. Forsströmin päiväkirjojen sivuilla. Ks. Forsström 1985.

Vuonna 1891 totesi puolestaan maantieteilijä J. E. Rosberg, että Koillis-Sodankylä oli Euroopan tuntemattomin alue muutaman Pohjois-Venäjän paikan ohessa.²⁶²

Toki jo 1860-luvulla oli metsähallituksen johdossa nähty paikallisten elinkeinon ja valtiontalouden välisten intressien mahdollinen yhteentörmäys Lapissa, kun puutavaraa ryhdyttäisiin enenevässä määrin hyödyntämään taloudellisesti. Myös paikalliset asukkaat osasivat aistia, että ongelmia oli odotettavissa.²⁶³ Nykypäivien metsäkiistat Ylä-Lapissa eivät ole siten mitenkään uusi ja yllättävä asia.

Uudisasutustoiminta keskittyi Suomessa 1800-luvun jälkipuolella yhä selvemmin Pohjois-Suomeen, joskin vielä vuosien 1877 ja 1892 asetuksilla kruununmaan luovuttamisesta yksityisille vaikeutettiin entisestään uusien tilojen perustamista. Myös halkomisasetukset rajoittivat uudisasutuksen syntymistä. Tilanne oli ristiriitainen, sillä samaan aikaan väestönkasvu oli Suomessa nopeaa.

Vuoden 1852 uudella halkomisasetuksella oli pyritty kuitenkin helpottamaan vanhojen tilojen osittamista, sillä perintötiloja sai halkoa ilman esteitä jos kukin osa vastasi vähintään ¼ manttaalia. Muussa tapauksessa asian ratkaisi kihlakunnan oikeus maanmittareiden selvityksen perusteella. Tilanosan oli kuitenkin tarjottava elanto vähintään viidelle täysikasvuiselle henkilölle. Vaikka tarkoituksena oli ollut vapauttaa osittamiskieltoa, joka oli ollut voimassa vuoden 1747 asetuksesta lähtien, ei muutos ollut suuri, sillä vanhan säädöksen kiertäminen oli ollut yleistä. Neljäsosaa suurempia manttaalitaloja oli myös vähän Suomessa, joten osittamismahdollisuus koski lähtökohtaisestikin vain harvoja tiloja.²⁶⁴

Sen sijaan vuoden 1864 lohkomisasetuksella oli edellistä suurempi vaikutus asutuspaineen helpottamiseen, sillä siinä kumottiin niin ikään 1747 asetuksesta peräisin ollut veronalaisen maan vähentämiskielto. Tilasta saattoi lohkoa määräälan, joka antoi elannon vähintään kolmelle täysikasvuiselle henkilölle. Tavoitteena oli edistää nimenomaan tilattoman väestön asemaa, ja vaikka niin ei tapahtunut, oli se oikeastaan ensimmäinen kerta kun tämä vaikea yhteiskunnallinen kysymys tuli vaikuttamaan myös asutuslainsäädännössä.²⁶⁵

Halkomisten helpottuminen näkyi kuitenkin tilaluvun kasvuna paitsi koko Suomessa myös Lapissa. Vuonna 1864 oli Suomessa kaikkiaan noin 103 500 maatila, kun niitä oli 1890-luvun alussa 114 500. Kasvua oli siten yli 10 000 tilan verran. Suurin osa uusista tiloista oli muodostettu nimenomaan uuden maanosituslainsäädännön puitteissa, toisin sanoen halkomisten ja lohkomisten avulla. Päinvastoin kuin muualla Suomessa perustettiin vuosien 1868–1896 aikana Oulun läänin ainoastaan 347 uudistilaa. Tosin tilastointitapa oli tulkinnanvarainen, eivätkä luvut ole keskenään täysin vertailukelpoisia.²⁶⁶

Huolimatta metsähallinnosta olivat valtion metsämaiden asuttamista ohjanneet vielä maanmittarit vuoden 1848 maanmittausohjesäännön perusteella. Vuoden 1877 joulukuussa annettiin uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta julistus, jossa kruunun uudisasutus määriteltiin metsäviranomaisten tehtäväksi. Ase-

262 Rosberg 1891.

263 Ruuttula-Vasari 2004, s. 44, 55, 282–287.

264 Haataja 1940, s. 58–61; Vihola 2004, s. 140–141.

265 Haataja 1940, s. 59–61.

266 Vihola 2004, s. 140, 151–152; Soinen 1974, s. 324–328.

tuksella myös vaikeutettiin tuntuvasti uudistalojen perustamista, sillä asetuksen 2. pykälän mukaan niitä ei saanut perustaa sinne, missä ne olivat esteenä valtion metsänhoidolle. Vastaavaa korostettiin vielä kuudennessakin pykälässä. Lapin osalta asetuksen lamaanuttava merkitys näkyi selvästi, sillä sen perusteella tiloja perustettiin vähän: Kittilään 24, Sodankylään 31 ja Enontekiölle 8 uudistilaa.²⁶⁷ Ylä-Lapissa vaikutus oli myös merkittävä edellisvuosikymmeniin nähden. Inarissa uudistiloja perustettiin vuoden 1877 asetuksen perusteella 26 ja Utsjoella ainoastaan 5.²⁶⁸ Ytimekkäästi todettuna metsien suojelu vaikeutti huomattavasti tilojen perustamista 1800-luvun loppuvuosikymmeninä.

Muuten liikamaan käyttämisessä sovellettiin vuoden 1848 ohjesääntöä, mutta niin että kruunun liika- ja yleismaa oli käytettävä ensisijassa kruununpuistoiksi. Metsänhoitajan oli tehtävä siitä ehdotus. Samoin tuli metsänhoitajan selvitettäväksi uudistilan perustamismahdollisuus, kun joku sellaisen ilmoitti haluavansa raivata. Metsänhoitajan ehdotuksen perusteella asia siirtyi kuvernöörin ratkaistavaksi, jonka jälkeen ainoastaan itse tilan erottaminen jäi enää maanmittarille. Metsänhoitaja oli siten käytännössä ratkaiseva viranomainen uudistalon perustamisprosessissa.²⁶⁹ Toisin sanoen suomalainen uudisasutustoiminta siirtyi 1870-luvun lopulla metsäviranomaisten ohjailtavaksi.

Väliaikaisten uudistilojen perustaminen sallittiin kuitenkin edelleen osassa Lapin kihlakuntaa, mutta tässäkin asiassa painavan näkemyksensä esitti aikaisemmasta poiketen metsähallitus eli käytännössä hoitoalueen metsänhoitaja. Metsähallinnon kanta oli ratkaiseva. Esimerkiksi keväällä 1878 kruununvouti anoi perustamiskatselmuksia Hirvasvuopion uudistilalle Enontekiöllä ja neljälle Kittilään kaavailulle uudistilalle. Metsähallitus hyväksyi Kittilässä ainoastaan yhden tilan perustamisen ja senkin ehdollisena. Kyse oli Kulpakon uudistilasta Kinisjärven jakokunnan mailla, ei siis kruununmaalla, mutta Hirvasvuopiolle annettiin lupa kruununmaalle.²⁷⁰

Uusi asutus kanavoitui yhä 1800-luvun jälkipuolen Suomessa valtaosaltaan tilattomaan asutukseen. Maatorppia oli 1890-luvun alussa itsenäisillä tiloilla jopa yli 70 000, mutta itse torpan käsite oli perin horjuva ja luvuissa oli mukana paljon makitupalaisia ja mökkiläisiä, joiden pääasiallinen toimeentulo ei ollut maataloudessa vaan palkkatyössä. Yleisesti ottaen tilattoman väestön asutus kasvoi vielä 1900-luvulle tultaessa, mutta varsinaisten maatorpparien määrä oli pikemminkin laskusuunnassa.²⁷¹

Tilattoman asutuksen piiriin syntyi metsähallinnon perustamisen myötä myös uudenlainen asutusmuoto, kruununmetsätorpat. Metsälaki edellytti valtionmetsis-

267 Komiteamietintö 1905:3, s. 30. Oma mielenkiintoinen kysymyksensä on, kuinka paljon maanhallinta ja asutustoiminnan mahdollisuudet vaikuttivat siirtolaisuuteen, esimerkiksi juuri Pohjanmaalla. Väestö kasvoi nopeasti mutta tilan perustaminen oli perin hankalaa.

268 Nahkiaisaja 2006, s. 92, 100.

269 Armollinen julistus 27.12.1877 uudistalojen ja kruununtorppain perustamisesta sekä viimeainittujen verotuksesta. Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä ym. 1892; myös Haataja 1940, s. 62.

270 Oulun lääninkansliasta määräys kruununvoudille 27.5.1878. Maaherralta saapuneet kirjeet 1878 n:o 173. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:38. OMA.

271 Soininen 1974, s. 324–328; Vihola 2004, s. 152–153.

sä olleiden asumusten saattamista verolle, ja metsähallituksessa ryhdyttiinkin järjestelemään kruununmailla olleen asutuksen asemaa pian 1860-luvulla. Aikojen saatossa erämaihin ja metsiin syntyneitä asumuksia oli jo vuoden 1817 asetuksen nojalla siirretty kruununtorpiksi. Ne olivat kruununmaalla sijainneita, tilusaltaan pieniä ja siksi manttaalille panemattomia mutta pientä veroa maksaneita torppia. Metsähallinnon tehostuessa ja metsien vapaan käytön loppuessa nousi ongelmakysymykseksi kruununmetsämailla olleiden asukkaiden kohtalo. Heidän olojaan asetettiin tutkimaan komitea, jonka mietintö valmistui vuonna 1869. Senaatin maanviljelystoimikunta oli antanut jo kaksi vuotta aiemmin 1867 ohjeet asumusten väliaikaisesta verollepanosta, nyt nimellä kruununmetsätorpat. Asia tuli esille tuolloin erityisesti Vaasan läntisen tarkastuspiirin alueella, jossa päätettiin tehdä ”lailliset sopimukset kruununtorppien asukkaiden kanssa” ja asumusten verollepanoehdotus.²⁷² Epäselvyyksien vuoksi vasta vuoden 1872 maanviljelystoimikunnan kirje määritteli kruununmetsätorppien perustamismenettelyn kruununpuistoissa. Vuonna 1874 määriteltiin vielä erikseen menettelystä sellaisilla valtionmailla, joita ei ollut julistettu kruununpuistoiksi.²⁷³

Mitään varsinaista lainsäädäntöä ei laadittu kruununmetsien asutuksesta, eivätkä voimassa olleet asetukset ja lait oikeastaan edes sallineet sen tyyppisen asutuksen olemassaoloa. Ohjeiden mukaan torppia voitiin kuitenkin perustaa vuoden 1867 väliaikaisen verollepanomenettelyn mukaisesti. Siinä metsänhoitaja katsasti kahden uskotun miehen kanssa torpan paikan, ja viljelysmaat luokiteltiin verotusta varten kolmeen luokkaan arvioidun satomäärän mukaisesti. Aluksi perustamisluvan myönsi senaatti, mutta vuodesta 1876 lähtien metsähallitus vastasi lupamenettelystä. Vuokrasopimus laadittiin 25 vuodeksi.²⁷⁴

Asutusjärjestelyt eivät olleet metsähallituksen virkamiesten tehtävissä tärkeysjärjestyksessä ensisijalla, mutta vuosisadan loppupuolella kruununmetsätorpista tuli yhä yleisempi asutusmuoto. Se tarjosi varsinkin metsätoista pääasiallisen elantonsa saaneille perhekunnille erinomaisen asuinmahdollisuuden, kun sivuelinkeinosta saatiin päättulo. Vuonna 1900 kruununmetsätorppia oli jo noin 3 000 koko maassa ja vuoden 1901 tilastoseelvityksen mukaan 3 547. Näistä 2 166 oli Oulun läänissä, joten metsätorpat sijaitsivat valtaosaltaan Pohjois-Suomessa. Lukumääräisesti eniten torppia oli vuonna 1901 Suomussalmella, yhteensä 260, mikä tarkoitti, että noin neljännes pitäjän väestöstä asui kruununmetsätorpissa. Suhteellisesti merkittävin asutusmuoto se oli kuitenkin Ranualla, jossa asui vuonna 1900 peräti 44 % väestöstä metsätorpissa.²⁷⁵ Sen sijaan esimerkiksi Kittilässä ja Sodankylässä

272 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1867 III, f. 477-. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:256. KA.

273 Kirjeet löytyvät myös Oulun lääninkonttorin arkistosta, ks. Senaatin maanviljelystoimikunnan kirje 23.5.1867. OLKI KD 171/16 1867, Senaatin maanviljelystoimikunnan kirje 21.5.1872. OLKI KD 4/16 1872 ja Senaatin maanviljelystoimikunnan kirje 30.11.1874. OLKI KD 8/16 1874. OMA; Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaitten asuttamisesta. Komiteamietintö 1904:2; Hiltunen 1990, s. 88–89.

274 Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaitten asuttamisesta. Komiteamietintö 1904:2; Hiltunen 1990, s. 89.

275 Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaitten asuttamisesta. Komiteamietintö 1904:2; Hiltunen 1990, s. 90–91; Ruuttula-Vasari 2004, s. 97–102, 105.

kruununmetsätorppia oli vielä 1800-luvun lopussa hyvin vähän, kun taas Inarissa kehitys oli päinvastainen. Siellä torppia perustettiin vuosien 1891–1900 aikana kaikkiaan 65 ja vielä seuraavallakin vuosikymmenellä 28 torppaa, kun erityisesti Inariin muuttaneet porosaamelaiset asettuivat kruununmetsätorppareiksi²⁷⁶.

Torppien määrä jatkoi kasvuaan vielä itsenäisyyden ajan alkuun saakka, kunnes vuonna 1922 niiden perustaminen lopetettiin. Tuolloin kruununmetsätorppien luku oli noussut 4 503:een. Asumismuoto oli edullinen, sillä vuokralaista kohtaan ei ollut juuri vaatimuksia ja itse vuokrakin vähäinen; vuonna 1922 se oli keskimäärin 250 markkaa eli vuoden 2006 ostovoimalla mitattuna noin 400 euroa vuodessa.²⁷⁷

LAINSÄÄDÄNNÖSTÄ KEHITYKSEN HIDASTE 1800-LUVUN LOPPUPUOLELLA

Tilattoman väestön asemasta tuli 1800-luvun loppupuolella yhä aktuaalimpi ongelma Suomessa, samalla kun yleinen suomalaisuusliikkeen nostama kansallishenki vaikutti yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Esimerkiksi säätyvaltiopäivien talonpoikaisedustajien vaalissa pääsi äänestämään vain noin viidennes miehistä – naiset eivät käytännössä ollenkaan. Vuosisadan lopulla nousi ajankohtaiseksi myös torpparikysymys eli maanvuokrakysymys, jonka ongelmien ratkaisukeinona nähtiin vielä 1800-luvun lopulla yksinomaan vuokrasuhteiden juridisen puolen vahvistaminen. Valtio ohjasi lainsäädäntöä, joka oli maavuokrakysymyksissä peräti takapajuinen verrattuna esimerkiksi Tanskaan ja Norjaan. Vaikka maanvuokralakiin tehtiin useita uudistusyrityksiä 1890-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosina, olivat ne tuloksiltaan epäonnistuneita ja johtivat vain torpparikysymyksen politisoitumiseen ja kärjistymiseen.²⁷⁸ Nämä ongelmat eivät kuitenkaan koskettaneet pohjoisinta Suomea käytännössä juuri ollenkaan.

Varsinkin talonpoikaissäädyn edustajien joukossa nähtiin 1880-luvulla yhtenä ratkaisukeinona tilattoman väen ongelmaan uudisasutustoiminnan helpottaminen valtion metsämailla. Ajatukset olivat siten periaatteessa samansuuntaisia kuin ne olivat olleet jo Ruotsin valtiopäivillä vuosisata aikaisemmin. Toisin sanoen kruunun asutustoiminnalla oli saatava helpotus yhteiskunnallisiin ongelmiin. Niinpä esimerkiksi vuoden 1885 valtiopäivillä tehtiin useampi aloite uudistusten saamiseksi valtion metsämaiden asuttamista koskevaan lainsäädäntöön, mutta yritykset jäivät tuloksettomiksi.

Metsähallituksen rooli tuntui kivistävän talonpoikaissäädyn edustajia. Esimerkiksi jo vuoden 1872 maaliskuun talonpoikaissäädyn istunnossa useammalta taholta oli tullut ehdotus, että ”metsähoitovirasto, sen Ylihallitus ja Ewoisten metsäopisto” olisi pitänyt lakkauttaa ja kruununmetsien hoito jättää maanmittauslaitokselle. Kaikki viljelykseen kelpaava metsämaa tuli voida ostaa uudistiloille tai liittää vanhoihin tiloihin, ja ainoastaan viljelykseen kelpaamattomat petäjäkankaat

276 Nahkiaisoja 2006, s. 120.

277 Aspelund 1983, s. 231; ostovoiman muunnoksessa on käytetty Nordean rahanarvon muuntotaulukkoa.

278 Peltonen 2004, s. 217–227.

olisivat jääneet valtiolle. Kruununtorppien lunastamiskysymys oli myös esille muun muassa vuonna 1885.²⁷⁹

Samaan aikaan kun talonpoikaissäädyn edustajat keskustelivat innolla asutuskysymyksistä, valtiopäivillä käsiteltiin ehdotusta uudeksi metsälaki, jota valmistelemaan oli asetettu aikoinaan komitea. Sen mietintö oli valmistunut vuonna 1880. Uusi metsälaki hyväksyttiin lopulta vuonna 1886. Siinä ei kuitenkaan otettu huomioon asutuskäsitteitä, vaan laki asetettiin entiselle linjalle: metsätalouden intressit menivät asutustoiminnan edelle. Valtion metsämaille oli perustettava uudistiloja vain jos metsiä ei tarvittu kruununpuistoina, eikä itse puistoihin saanut tiloja perustaa ollenkaan. Metsänhoitohallituksen oli hoidettava kaikkea kruunun omistamaa metsämaata. Muutenkin laissa nousi esille vahvasti metsänhoidolliset tavoitteet muun muassa yhteismetsien osalta. Yksityinen perintö- ja rälssimaan omistaja sai vapaasti hallita tilansa metsää mutta ei kuitenkaan hävittä sitä autioksi. Kruunutilallinen sai myydä metsää ainoastaan valtiovallan luvalla.²⁸⁰

Sinänsä vuoden 1886 metsälaki jatkoi johdonmukaisesti vuosisataista linjaa suhteessa maanomistukseen. Lain 1. pykälä oli suora kopio vuoden 1851 asetuksesta:

Kaikki kyläkuntain piirien ulkopuolella olevat metsät ja erämaat, kuin myöskin kyläkuntain piirien sisäpuolella yksityisten tiloista pyykein erotetut metsämaat ja saaret sekä jakotoimituksen kautta syntyneet tahi vastedes syntyvät liikamaat, joihin yksityinen mies tahi yhdyskunta ei voi parempaa oikeutta näyttää, ovat kruunun omat.²⁸¹

On kuitenkin liioiteltua puhua kuten eräissä yhteyksissä on mainittu, että nimenomaan vuoden 1886 laki olisi esimerkiksi valtiollistanut lopullisesti saamelaiden oikeudet maahan ja että enää ei tunnettu lapinkylien oikeuksia.²⁸² Metsälaki ainoastaan jatkoi sanan- ja johdonmukaisesti sitä linjaa, joka kruunulla oli ollut erämaiden omistukseen 1600-luvulta lähtien. Yhdessäkään metsälaisa ei myöskään puututtu millään muotoa lapinkylien oikeuksiin. Valtiovallan näkökulmasta tilanne ei ollut muuttunut miksiäkään vuosisatoihin.

Sen sijaan tilanne muuttui Suomen asutuskehityksessä 1800-luvun lopussa, kun aikaisemmin lainsäädännöllisesti luotuja esteitä alettiin poistaa. Niin sanottu prinsiippikomitea laati mietinnön asutuslainsäädännön kysymyksistä samaan aikaan kuin uuden metsälain sisältöä valmisteltiin. Komitean mukaan kruununmaita oli käytettävä tilojen perustamiseen ja ainoastaan sellaiset maat, jotka eivät olleet sopivia viljelykseen, oli käytettävä metsätalouteen. Ajatukset myötäilivät siten pitkälti talonpoikaissäädyn esityksiä. Lisäksi mietinnössä todettiin, että oli ollut virhe keskittää asutusmenettely vuoden 1877 asetuksessa metsäviranomaisten käsiin. Prinsiippikomitean mukaan olikin parempi, että metsänhoitajan lisäksi myös

279 Uusi Suometar 6.3.1872; Sanomia Turusta 23.5.1885.

280 Metsälaki Suomen Suuriruhtinaanmaalle 3.9.1886. Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä ym. 1892; Haataja 1940, s. 63. Ks. myös Korpjaakko-Labba 2000, s. 194–196.

281 Metsälaki Suomen Suuriruhtinaanmaalle 3.9.1886. Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä ym. 1892.

282 Ks. Hyvärinen 1979.

maanmittari tai agronomi tutkisi mahdollisuudet uudistilan perustamiseksi. Mietinnön seurauksena senaatti määräsi vuonna 1886 ns. Järnefeltin komitean selvittämään, missä määrin aikaisemmat laaditut säännökset olivat esteenä viljelyn edistymiselle. Komitean tuli myös laatia ehdotus asetukseksi, jossa otettaisiin viljelysintressi ensisijaisena huomioon mutta toisaalta myös järkipäiväinen metsänhoito saisi asianmukaisen huomion.²⁸³

Järnefeltin komitean työn seurauksena laadittiin vuonna 1892 kaksi asetusta, jotka pysähdyttivät käytännössä kokonaan uudisasutuksen tilapäisiä uudistiloja lukuun ottamatta, vaikka asetuksilla oli ollut täysin päinvastainen tavoite. Mitään muutosta metsälain säädöksiin metsätalouden ensisijaisuudesta ei tehty tavoitteista huolimatta, eikä komitea ollut sellaista edes ehdottanut. Tammikuussa 1892 annettussa asetuksessa säädettiin, että valtiolle tarpeettomia mutta myös uudisasutukseen soveltumattomia kruununmaan maankappaleita, rämeitä, soita ja takalikkomaita voitiin joko myydä tai luovuttaa yksityisille.²⁸⁴

Lokakuun 1892 asetuksessa säädettiin kruununmaan antamisesta viljeltäväksi ja uudistalojen perustamisesta. Määräykset olivat siinä perin monimutkaisia, sillä erityisten metsänhoitopiireittäin asetettujen tutkimuslautakuntien tuli selvittää karttojen perusteella kruununmaista uudistiloille sopivat alueet ja erityyppiset valtiolle jätettävät maat. Lautakunnan ehdotus tuli lähettää maaherralle, joka vei asian erityiselle lääninkomissiolle ja sieltä edelleen senaattiin, joka vahvisti ehdotuksen. Sen jälkeen maanmittarin tuli jakaa maat uudistiloiksi. Lapissa saatiin kuitenkin yhä muodostaa väliaikaisia uudistaloja, sillä siellä maanjakotoimitukset puuttuivat tai olivat vielä kesken. Kaiken kaikkiaan asetuksen määräykset olivat hyvin laajakantoisia ja suunnitelmien toimeenpano niin pitkäkestoista, että vuoteen 1918 mennessä perustettiin Suomessa ainoastaan 19 uudistilaa asetuksen perusteella.²⁸⁵ Nekin olivat käytännössä Lapissa, sillä 1900-luvun alkuun mennessä oli vuoden 1892 lain perusteella syntynyt Kittilään viisi, Sodankylään kuusi ja Enontekiölle yksi uudistila.²⁸⁶ Tosin metsätaloston mukaan uudistiloja perustettiin esimerkiksi Sodankylään yhteensä peräti 66.²⁸⁷ Ilmeisesti huomattava ero luvuissa heijastelee määrittelyeroa, minkä lain puitteissa oli toimittu.

Uudenlaiset ajatukset olivat nousseet pintaan kruununmaiden asuttamisessa 1800-luvun lopulla, vaikka vielä 1890-luvun alussa ei ratkaisevia muutoksia saatuakaan aikaan. Merkittävää uudistusta ei tarjonnut myöskään vuoden 1892 maanvuokralaki. Sen sijaan huomattava vaikutus verotilojen halkomiseen oli vuoden 1895 asetuksella maatalojen osittamisesta. Sen mukaan halkomisen ja lohkomisen kautta oli mahdollista perustaa tiloja, joiden manttaaliluku sai jäädä varsin pieneksi. Vaatimuksena oli, että verotettavaa maata piti olla vähintään viisi hehtaaria.²⁸⁸ Tämäkin asetus helpotti ainoastaan vuoden 1864 lohkomisasetuksen rajoituksia

283 Från komitén för revision af gällande stadganden om disposition af kronans allmänningar och öfverlopsjorlar. Komitebetänkande 1888:3; Haataja 1940, s. 64.

284 Armollinen asetus 29.1.1892 eräiden kruunun omistaman maan lajien luovuttamisesta yksityisille henkilöille. Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä ym. 1892.

285 Haataja 1940, s. 66–67.

286 Komiteamietintö 1905:3, s. 30.

287 Onnela 2006, s. 310.

288 Soininen 1974, s. 324–328; Ruuttula-Vasari 2004, s. 97–102.

eikä tarjonnut varsinaisesti tilattomalle väestölle mahdollisuuksia uudismaan hankkimiseen.

Maakysymyksen järjestämisestä tuli yhä polttavampi ongelma, jota selvittämään asetettiin 1800-luvun lopulla erityinen tilattoman väestön komitea ja sen alaisuuteen alakomitea. Se teki perusteellisen kartoituksen maaseudun oloista vuonna 1901. Alakomitean toimesta laadittiin myös vuonna 1904 laaja ja yksityiskohtainen mietintö valtion metsämaiden asuttamisesta. Mietinnön mukaan metsämaille oli perustettava erityisiä itsekannattavia maanviljelystiloja eli kruununmetsätiloja sekä asuntotiloja. Asutustoiminnan hallinnoimiseksi tuli perustaa asutushallitus ja kuntiin asutuslautakunnat.²⁸⁹ Esitykset vaikuttivat merkittäväällä tavalla itsenäisyyden ajan asutuslainsäädäntöön.

Yhtenä vakavana ongelmana koettiin myös tilakeinottelu, kun puutavaraliikkeen ja liikemiehet hankkivat tiloja omistukseensa niiden metsämaiden vuoksi. Yhtiöiden omistusten lähtökohtana oli ollut 1800-luvulla ruukkien maanomistus, joka alkoi siirtyä varsinkin Pohjois-Suomessa vuosisadan puolivälin jälkeen kauppahuoneiden hallintaan. Kauppahuoneet perustivat ruukkien yhteyteen sahoja, jotka siten pystyivät kiertämään tiukkoja sahauskiintiöitä. Näin menetteli muun muassa oululainen J. G. Bergbom. Vähitellen 1800-luvun lopulla sahaeollisuus syrjäytti ruukit, ja puutavarayhtiöt alkoivat hankkia omistukseensa järjestelmällisesti metsäosuuksia raaka-aineen turvaamiseksi. Varsinkin vuoden 1878 asetus perintökaaren muuttamisesta mursi tilojen sukulunastusoikeuden ytimen, jolloin rahakkaille ostajille tarjoutui mahdollisuus tilakauppoihin ilman että talollisen sukulaisilla olisi ollut mahdollisuutta estää kauppoja. Yhtiöt näkivät, että tulevaisuudessa metsien arvo nousisi raaka-aineen kysynnän kasvaessa, joten tilakaupat yleistyivät.²⁹⁰

Inarissa maakeinottelu riistäytyi lähes hallitsemattomaksi 1910-luvulla ennen isoajakoa, kun suomalaiset keinottelijat ostivat tiloja norjalaisten toimeksiannosta. Norjalaisille oli uskoteltu, että Inarin tiloille annettaisiin ennennäkemättömät määrät metsää. Kruunun liikamaan väliaikainen erottaminen oli toteutettu Inarissa vuosien 1902–1906 aikana. Heti kun väliaikaiset lohkot oli erotettu, valtio alkoi myydä metsää lohkoiltaan, vaikka isonjaon käynnistämisen perusteluna oli ollut nimenomaan metsien suojeleminen niiden liialliselta käytöltä. Tilallisille ei vastaavaa oikeutta annettu.²⁹¹

Vuonna 1902 senaatti määräsi komitean tutkimaan yhtiöiden maanomistusta, mutta vasta vuonna 1915 säädettiin asetus maanhankinnan rajoittamisesta. Tuolloin puutavarayhtiöt omistivat Pohjois-Suomen eli Oulun läänin kokonaispinta-alasta 3,6 % ja maatiloista 5,7 %. Huomattavinta yhtiöiden omistus oli Kainuussa, jossa niillä oli peräti 27 % yksityisestä maasta hallinnassaan ja tiloistakin lähes 22 %. Vastaavasti Lapin ja Peräpohjolan alueella oli yhtiöillä hallussaan noin 5 % maatiloista ja 3 % yksityisestä maasta, josta suurin osa oli Kemi-yhtiön omistuksessa eli noin 75 000 hehtaaria.²⁹² Lapissa yhtiöiden maanomistus oli siten suhteellisen pientä, mutta omistukset kohdistuivat hyvälaatuisille metsämaille.

289 Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta. Komiteamietintö 1901:12f; Haataja 1940, s. 67–79; Vihola 2004, s. 356–366.

290 Karjalainen 2000, s. 91–96.

291 Nahkiaisoja 2006, s. 132–139.

292 Karjalainen 2000, s. 95, 164–165.

Tilattoman väestön alakomitean selvitystyötä tuli jatkamaan vuonna 1906 perustettu agraarikomitea. Myös vuonna 1904 valmistunut komiteamietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta oli kannustanut uudisasutuksen edistämiseen valtion metsämailla.²⁹³ Lopulta vasta itsenäisyyden ajan asutuslait mahdollistivat laajamittaisen maiden saattamisen viljelykseen ja paljolti juuri tilattoman väestön alakomitean suunnitelmien mukaisesti. Merkittävän suunnanmuutoksen asutustoimintaan toivat ennen kaikkea vuoden 1922 asutuslait mutta jo sitä ennen vuoden 1918 torpparivapautuslaki ja sen täydennykset 1919. Torpparilain turvin itsenäistyi Suomessa yli 118 000 vuokratilaa. Valtion asutustoiminnan tuloksena muodostettiin maailmansotien välisenä aikana yli 27 000 uutta viljelys- ja asuntotilaa. Pohjois-Suomessa oli vilkkain raivauskausi kuitenkin vasta 1950-luvulla.²⁹⁴

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta yleispiirteenä autonomian ajan loppupuolen asutustoiminnasta Suomessa, että varsinainen uudisasutus oli hiipunut olemattomiin. Se oli seurausta lainsäädännöllisistä esteistä, joita oli luotu uusilla säädöksillä. Keskeinen muutos oli myös asutusmenettelyn siirtyminen maanmittausviranomaisilta metsähallinnon käsiin. Lukuissetukset ja metsälait eivät kuitenkaan muuttaneet periaatteessa vallinnutta tilannetta pohjoisimmassa Suomessa, sillä väli aikaisten uudistilojen perustaminen oli mahdollista tietyissä Lapin kihlakunnan pitäjissä, kuten se oli ollut mahdollista 1700-luvulta lähtien. Pohjoisen kehitys kuitenkin myötäili koko maan oloja, ja toisaalta metsätalouden intressit kasvoivat 1800-luvun lopulla yhä suuremmiksi myös Lapissa. Voimakkaan väestönkasvun ja asutuspolitiikan välille oli muodostunut syvä ristiriita, joka vaikeutti asutustoimintaa myös Lapissa. Paikalliset tarpeet on syytä muistaa, kun Lapin kolonisaatiota ja kolonialismin luonnetta pohditaan nykyajan näkökulmasta. Asutuksen sijaan luonnonresurssit kasvoivat 1800-luvun lopulla pohjoisen Suomen voimavaraksi. Vasta itsenäisyyden aika toi ratkaisevan muutoksen suomalaiseen asutuspolitiikkaan.

LIKKAMAAN VÄLIAIKAIKSESTA EROTTAMISESTA ISONJAON TOIMITUKSIIN

Suurin yksittäinen maankäytön ongelma Lapissa oli maiden mittaamattomuus. Sitä oli korostettu läpi 1700-luvun, ja yhä 1800-luvulla ongelma oli akuutti. Vielä 1800-luvun jälkipuolelle tultaessa Lapissa ei ollut tehty tilusten erottamisia eikä rajankäyntejä. Myös uudistilat olivat vain väliaikaisesti erotettuja ja verollepantuja. Vasta isonjaon yhteydessä erotettiin jakokuntien sisällä lopullisesti tilojen ja kruunun maat. Tilojen maa-alueisiin ei kuitenkaan välttämättä otettu mukaan kaikkia niitä tiluksia, jotka oli liitetty perustamiskatselmuksessa uudistilalle – varsinkaan jos talollinen ei ollut niitä hyödyntänyt.

Keisari antoi joulukuussa 1868 määräyksen kruunun yleismaista. Määräyksen mukaan sen jälkeen kun oli saatu luotettava selvitys päätöksistä, joiden perusteella kruunun allmenningit oli erotettu jakokunnista, tuli selvittää jokaisen allmennin-

293 Komiteamietintö 1904:2.

294 Haataja 1940, s. 67–79; Vihola 2004, s. 356–366; Ruuttula-Vasari 2004, s. 97–102.

gin osalta voitiinko niistä muodostaa kruununpuistoja. Jo ennen sitä vuonna 1864 keisarillisella määräyksellä selvennettiin, että kruununpuistoiksi ei saanut nimittää mitään muita kruununmaita, vaikka ne olisivat olleet metsähallinnon hoidossa, kuin vain nimenomaan erityisellä määräyksellä kruununpuistoiksi julistettuja metsiä. Saman vuonna keisari lähestyi Oulun lääninkonttoria ja vaati erityiset luetelot jokaisessa kihlakunnassa ja pitäjässä sijainneista liikamaista, kruununpuistoista ja muista kruununmaista. Asia liittyi osaltaan uusien maakirjojen laadintaan. Myös Kemin tarkastuspiirin ylimetsänhoitaja Rancken kirjoitti Oulun läänin maaherralle joulukuussa 1864. Hän totesi, että kruununmaita ei voinut luetella Sodankylästä, Kittilästä, Enontekiöltä ja Kemijärveltä, koska kyseisillä alueilla ei ollut tehty tilusjakoja. Saman asian totesi myös kruununvouti C. W. Planting. Senaatissa katsottiinkin, että maakirjarekisteriä ei ollut mahdollista laatia ennen kuin isojako-toimitukset oli saatu suoritettua. Asia oli syytä siirtää maanmittauksen ylihallitukselle. Käytännössä kruununmaakysymys siirtyi vuonna 1864 Oulun läänin lääninmaanmittari W. Caloniuksen hoidettavaksi.²⁹⁵

Helmikuussa 1865 metsähallituksen oli myös otettava kantaa yksityisten ja kruununmaiden välisten väliaikaisten rajojen käymiseen. Metsähallituksessa katsottiin, että rajankäyntien ei tarvinnut tapahtua isonjaon yhteydessä, vaan ne oli suoritettava jo ennen laajamittaista isoajakoa. Metsähallituksen mukaan monilla Kemin tarkastuspiirin hoitoalueilla yksittäiset tilat tai pienet kylät olivat kokonaan kruununmetsien ympäröimiä eikä mitään rajoja ollut, joten asukkaat käyttivät hyvin vapaasti sahapuita omiin tarpeisiinsa. Väliaikaiseen metsäjakoon ei ollut tarvetta, vaan tärkeintä oli saada rajat kruununmetsien ja yksityisten tilusten välille. Oulun läänin maaherra oli kuitenkin eri mieltä ja esitti keisarille, että metsien väliaikainen erottaminen olisi ollut hyödyllistä. Käytännössä asiaan liittynyt hallintokoneisto Suomessa oli kytketty mukaan väliaikaisten kruununmaiden erottamiskysymykseen Lapissa. Asiaan liittyi myös työllisyysnäkökohtia ankarien katoaikojen vallitessa maassa.²⁹⁶

Suunnitelmat isonjaon toimeenpanosta Kittilässä ja Sodankylässä etenivät toukokuussa 1867, kun senaatti tiedusteli Oulun läänin maaherralta mahdollisista esteistä kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi. Maaherra kannatti erottamissuunnitelmia ja totesi, että asukkaille oli myönnettävä oikeus porojen laiduntami-

295 Keisarin määräys 9.12.1868. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 2. Kirjediaarit 1869.

OLKI II os. Aa:85. OMA; Keisarin kirje 12.5.1864. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 199. Kirjediaarit 1864. OLKI I os. Aa:74. OMA; Ylimetsänhoitaja Ranckenin kirje kuvernöörille 24.12.1864. Keisarilta ja senaatista saapuneet kirjeet 1864. OLKI I os. Ea2:45. OMA; Keisarin kirje 12.5.1864. Maaherralta saapuneet kirjeet 1864 n:o 177. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:23. OMA; Kruununvouti C. W. Plantingin kirje kuvernöörille 14.12.1864. Saapuneet kirjeet 1864. OLKI I os. Ea2:45. OMA; lääninmaanmittari W. Caloniuksen kirje kuvernöörille 26.8.1864. Saapuneet kirjeet 1864. OLKI I os. Ea2:45. OMA; Kuvernöörin kirje 1.7.1864. Kuvernöörin kirjekonseptit 199/20 1864. OLKI Da:56. OMA; Kuvernöörin kirje keisarille 19.4.1865. Kuvernöörin kirjekonseptit n:o 527. OLKI Da:57.

296 Kuvernöörin kirje keisarille 19.4.1865. Kuvernöörin kirjekonseptit n:o 527. OLKI Da:57; metsähallituksen kirje keisarille 8.2.1865. Liitteenä senaatilta saapuneessa kirjeessä 15.2.1865. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet 1865. OLKI Ea2:47. OMA; Kuvernöörin kirje keisarille 12.10.1864. Kirjekonseptit n:o 1400. 1864. OLKI Da:56. OMA; Kuvernöörin kirje keisarille 13.1.1865. Kirjekonseptit n:o 2. OLKA Da:63. OMA.

seen ja metsästykseen kruununmailla. Asiaa selviteltiin vielä muun muassa ruotusopimuspitäjien osalta, sillä siellä asiaa vastustettiin vetoamalla vuoden 1790 sopimukseen, mutta Kittilässä ja Sodankylässä päästiin vuonna 1874 erottamistyöhön. Maanmittauksen yllähallitus oli todennut lausunnossaan senaatille, että Kittilässä ja Sodankylässä oli maatalous asukkaiden tärkein elinkeino. Siksi maalla oli siellä suurempi arvo kuin muissa Lapin seurakunnissa, joten väliaikainen liikamaan erottaminen oli tarpeellinen. Seurakuntien välisiä rajoja oli alettu mitata vuonna 1869.²⁹⁷

Senaatti määräsi 30.1.1874 toimeenpanemaan Kittilän ja Sodankylän ”liikamaan väliaikaisen erottamisen” (”provisionell afrösning af öfverlopsjord”), kuten sanatarkasti todettiin. Sen sijaan Kuusamon, Kemijärven ja Kuolajärven ruotusopimuspitäjien jako päätettiin jättää vielä toimeenpanematta. Maanmittauslaitoksen toiveiden mukaisesti erottamiset toteutettiin vuoden 1848 maanmittausohjesäännön 39 §:n 2. ja 3. momentin mukaan. Työt tehtiin kruunun kustannuksella, sillä liikamaiden erottaminen ei ollut maanomistajille hyödyksi, vaan sen päämääränä oli ”estää kruununmetsien raiskaaminen”. Muodostuneet rajat eivät saaneet olla myöskään esteenä uusien rajojen muodostamiselle varsinaisessa isossajaossa ja verollepanossa. Lisäksi maanmittauslaitoksen yllähallitus esitti, että erottamisen jälkeenkkin ”maanomistajilla” (jordegarene) säilyisi vanhaan tapaan esteetön mahdollisuus metsästää, kalastaa ja harjoittaa poronhoitoa heidän kaukoniityillään: ”likasom härintills, obehindrat idka jagt och fiske samt begagna renbete å deras färäa ängar.”²⁹⁸ Tarkkaan ottaen esityksessä siis rajattiin maiden ja vesien käyttöoikeus maanomistajiin ja poronhoito ainoastaan niitymaille.

Senaatti suostui kuvernöörin ja maanmittauksen yllähallituksen esitykseen. Maaliskuussa 1874 määrättiin maanmittarit suorittamaan tehtäviä ja lopulta kokoonnuttiin aloitusistuntoihin Kittilässä Torvisen talossa 19.–20.6.1874 ja Sodankylässä 25.6.1874 Annbergin talossa.²⁹⁹ Senaatin päätöksessä näkyvät selvästi vanhat Lapinmaata koskeneet oikeudet.

Kittilässä pidettiin toimituskokouksia vuosien 1874 ja 1875 aikana muutaman kerran. Väliaikaiset erottamiset sujuivat jouhevasti ja ilman suurempia ristiriitoja. Kittilässä muodostettiin 15 jakokuntaa ja neljä yksinäistilan jakokuntaa, joille annettiin lopulta 4 000 tynnyrinalaa verollista maata manttaalia kohti. Isännät puuttuivat muutaman kerran rajalinjojen kulkuun. Eräs Alakylän isäntä totesi, että rajat oli kyllä vedetty hänen tilansa ympärillä hänen toiveidensa mukaan, mutta että hän oli erehtynyt asiassa ja halusi nyt korjata tilanteen. Pyyntöä pidettiin kuitenkin

297 Afrösning om öfverlopsjorden i Lappmarken. Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1874 I, f. 468. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:296. KA; Senaatin päätös 30.1.1874. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet 1874. OLKA Ea2:33a. OMA; Nohrström 1933, s. 59–77.

298 Afrösning om öfverlopsjorden i Lappmarken. Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1874 I, f. 468-. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:296. KA.

299 Afrösning om öfverlopsjorden i Lappmarken. Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1874 I, f. 468-. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:296. KA; Senaatin talousosaston päätös 30.1.1874. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet 1874. OLKA Ea2:33a. OMA; Kuvernööri kruununvoudille 10.4.1874. Maaherralta saapuneet kirjeet 1874 n:o 103. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:34 OMA; Sammanträdesprotokoll om gärömålets vidtagande 19.–20.6.1874. Toimitus n:o 2455. Kittilä K:1b. RoiMtA; Sammanträdesprotokoll 25.6.1874. Toimitus n:o 2453. Sodankylä K:2b. RoiMtA.

perusteettomana, eikä siihen suostuttu. Metsäpalstojen osalta tehtiin myös muutamia vaihtoja kruunun ja jakokuntien välillä. Esimerkiksi Kelontekemän jakokunnan tilalliset valittivat saaneensa leimattua ja hakattua metsää. Korvaukseksi he saivat hakata vastaavan osuuden kruunun metsistä. Elokuussa 1875 kokoonnuttii selvittämään rajalinjoja, jotka hyväksyttiin syyskuussa 1875. Lopulta väliaikainen erottaminen saatiin Kittilässä valmiiksi 15.5.1876 rajapyykkien kuvauksilla.³⁰⁰

Sodankylässä toimitukset etenivät yhtä jouhevasti kuin Kittilässä, vaikka pitäjä oli alueeltaan suurempi kuin Kittilä. Toimituskokouksia pidettiin kuitenkin runsaasti kesällä 1874 ja 1875, sillä jakokuntia oli peräti 42, joista monet olivat yksinäistalojen muodostamia. Manttaalia kohti annettiin 4 000 tynnyrinalaa verollista maata ja metsälohkot mahdollisimman säännöllisinä ja isoina, että ne olisivat olleet jo riittävän laajoja varsinaisesta isoajakoakin ajatellen. Talollisilla ei ollut juurikaan vastaansanomista toimituksiin. Muutamia pieniä toiveita kangasmaastojen ja vaarojen liittämisestä jakokuntien maihin otettiin huomioon. Kairalan isännät eivät olisi halunneet omaksi jakokunnakseen, sillä heidän mukaansa runsaasti soita ja metsiä oli jäämässä Suvannon jakokunnan puolelle. Asia ratkesi, kun heidät kutsuttiin mukaan kokoukseen Suvannon kylän Mattilan kestkievariin heinäkuussa 1874. Väliaikainen erottaminen saatiin Sodankylässä päätökseen 4.9.1876 Sammaleen ja Jokelan yksinäistalojen rajapyykkien kuvauksella.³⁰¹

Toimitukset olivat merkittäviä myös myöhemmän vaiheen varsinaisen isonjaon kannalta, sillä erityisesti lohko- ja jakokuntien rajojen osalta vedottiin väliaikaisen erottamisen linjauksiin. Asia korostui varsinkin metsäpalstojen sijaintien suhteen. Sinänsä jakokuntien sisällä tilusrajojen osalta väliaikaisella erottamisella ei ollut ratkaisevaa merkitystä, joskin se tuli ohjaamaan toimia.

Varsinaiset isonjaon toimitukset alkoivat Kittilässä kesäkuussa 1882. Sodankylässä toimituksiin päästiin vuonna 1891. Molempien pitäjien isoajako toteutettiin vuoden 1848 maanmittausohjesäännön mukaisesti. Siinä oli muun muassa merkittävänä lisäyksenä vanhempien aikojen isoajakotoimituksiin verrattuna 71 §:n säädös ”joutuisan päättymisen edistämiseksi”. Tyytymättömyydet jakotoimituksiin tuli käsitellä ja ratkaista erityisessä maanjako-oikeudessa. Loppujen lopuksi riitaasioita oli kokonaisuutena tarkastellen maanjako-oikeudessa lukumääräisesti vähän ainakin vuoteen 1900 mennessä.³⁰² Voimassaollut metsälaki ohjasi tietysti osaltaan maankäyttöä, ja vuoden 1886 metsälaki entisestään vahvisti sitä; toisin sanoen kruununmaiden luovuttamisesta ei saanut olla haittaa metsänhoidolle. Molemmissa pitäjissä annettiin yhtä manttaalia kohti 1 974,560 hehtaaria verollista maata eli se vastasi väliaikaisessa erottamisessa ollutta 4 000 tynnyrinalan tilusalaa. Tosin toimitusten aikana nähtiin, että väliaikaisen jaon jakokuntien lohkot olivat olleet liian

300 Väliaikaisen erottamisen toimitus 1874–1876 n:o 2455. Kittilä K:1–1f. RoiMtA; väliaikaisen erottamisen toimitus 1874–1876 n:o 2456. Kittilä K:2–2h. RoiMtA; Maaherran kirje 10.4.1874. Maaherralta saapuneet kirjeet n:o 103.1874. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:34. OMA.

301 Väliaikaisen erottamisen toimitus 1874–1876 n:o 2453. Sodankylä K:2–2d. RoiMtA; väliaikaisen erottamisen toimitus 1874–1876 n:o 2454. Sodankylä K:3–3d. RoiMtA.

302 Tieto pohjautuu Oulun lääninkanslia II osaston kirjeaineistoon Walituksia isonjavon- ja maanmittariasioista, maanmittauskunnasta ja maanjako-oikeuksista vuosilta 1876–1900. OLKA II. OMA.

pieniä metsämaan osalta, mutta manttaalisuhdetta ei kuitenkaan korotettu. Sen sijaan muutamissa jakokunnissa annettiin metsäpalstoja yhteismetsiksi.³⁰³

Vanhan historiallisen Kemin Lapin alueen ensimmäiset jakotoimitukset alkoivat Kittilän Alakylässä Helpin, Kinisjärven ja Molkojärven jakokunnista. Alkukoukussa 2.6.1882 päätettiin, että työt käynnistetään Kinisjärvellä seuraavana kesänä. Niin myös tehtiin, kun 21. kesäkuuta 1883 kokoonnuttiin kylän tilusmittauksiin. Toimitukset etenivät alakyläen jakokunnissa vaivattomasti, eikä mitään erimielisyyksiä noussut esille. Poikkeuksena oli Kallon jakokunnassa syntynyt riita metsän yhteismyynnistä, johon liittyi myös sahayhtiö Ab Torneå Oy. Maanjako-oikeus päätti, ettei yhteismyyntiä sallittu, mutta asia vietiin Vaasan hovioikeuteen. Se vetosi kuitenkin maanjako-oikeuden päätökseen, eikä muuttanut sitä. Riitaisuus tietysti venytti jaon loppuunsaattamista.³⁰⁴

Isonjaon toimitukset toteutettiin myös ohjesäännön järjestyksessä. Kinisjärvellä tilusmittaukset aloitettiin lohkojen sisällä palstojen selvittämällä, jonka jälkeen kartoitettiin kruununliikamaan puolella sijainneet ulkoniityt. Niiden osalta tehtiin muutamia vaihtoja naapurijakokuntien kanssa. Vuoden 1884 kesällä päästiin selvittämään jyvitystä eli maan laatua, joka hyväksyttiin ilman soraääniä elokuussa 1887. Senaatti vahvisti jyvityksen pohjalta syntyneen verollepanoehdotuksen eli tilojen manttaalit. Yksiselitteisesti myös Kittilässä ja Sodankylässä murrettiin tiloilta ylijäänyt osa kruunun liikamaaksi – aivan vastaavalla tavalla kuin muuallakin isojakotoimituksissa. Verollepanon jälkeen jakorajat merkittiin kartalle ja ”sauvoitettiin” eli paalutettiin maastoon. Helmikuussa 1888 Kinisjärven tilalliset saivat paalutustodistukset maittensa rajoista, ja jako vahvistettiin 10.4.1888 käräjillä. Kallossa vahvistus tehtiin vasta vuonna 1913 metsänmyyntiriitojen vuoksi.³⁰⁵

Helpissä ilmeni kuitenkin vuonna 1924, että talolliset käyttivät toisia tiluksia kuin tiloilta oli isossajaossa vahvistettu. Näin oli laita varsinkin niittyjen osalta. Niiden hallinta, määrä ja koko olikin käytännössä kuin porokarja, jota ei oikein tiennyt kukaan – vähiten viranomaiset.³⁰⁶ Molkojärven jakokunnassa oli käynyt niin, että verollepanon jälkeen piti murtaa takaisin kruununmaaksi 97 tynnyrin-alaa veronalaista maata. Raattamassa tilojen yhteyteen oli laskettu peräti 976 tynnyrin-alaa ylimääräistä maata, joka piti murtaa takaisin kruunulle. Se tehtiin yhteismääräyksessä jakokunnan osakkaiden kanssa.³⁰⁷

Raattaman toimitukset kuvaavat hyvin käytännön elämän ja isonjaon yhteyttä. Varsin erikoinen tilanne syntyi, kun vuoden 1885 keväällä varamaanmittari J. C. Skogstedt ryhtyi erillisiin jakotoimituksiin Pallasjärven rannalla sijainneen saman-

303 Pöytäkirja lisätulusten merkitsemisestä 1892. Kruununtilojen asiakirjat. Metsähallituksen Sodankylän hoitoalueen arkisto II Hfb:2. OMA.

304 Kittilän isojakoaineisto. Kittilä 401:1–410. RoiMtA. Tässä tutkimuksessa ei ole käyty kaikkia Kittilän jakokuntien aineistoja yksityiskohtaisesti läpi, mutta tutkimusproblematiikan kannalta toimitusten suhde historialliseen maankäyttöön tulee selvästi esille. Sen sijaan Sodankylän aineisto on suhteellisen kattava.

305 Kittilän isojakoaineisto. Kittilä 401:1–410. RoiMtA. Tässä erit. Kinisjärven ja Helpin jakokuntien asiakirjat. Kittilä 401:1–2. RoiMtA; Sodankylän isojakoaineisto. Sodankylä 401–426. RoiMtA.

306 Ks. Linkola–Porkka–Sammallahti 1967, s. 213–118.

307 Kittilän isojakoaineisto. Kittilä 401:1–410. RoiMtA; Linkola–Porkka–Sammallahti 1967, s. 217–218.

nimisen talon mailla. Kävikin ilmi, ettei koko tilaa ollut olemassa, vaikka sille oli vuonna 1875 erotettu maat ja piirretty rajakartat. Kylänmiehet totesivat, että kartalle oli merkitty ”entisen porovarkaan” Niilo Nutin hävinnyt asemapaikka järven rantamilla. Niilo oli kuulemma käyttänyt myös läheisten Pyhäjoen varren ja Paukasvuoman niittyjä. Isännät kyllä syyttivät tässä tapauksessa väärää henkilöä, sillä asuinpaikkaa oli pitänyt hallussaan aikoinaan ”Pallas-Niku” eli Niilo Kyrö, jonka ongelmallista elämänmenoa selvitettiin aina lääninhallintoa myöten.

Kyrölle oli katsottu uudistilan paikka vuoden 1855 syyskuussa,³⁰⁸ mutta sitä ei ollut vahvistettu. Useat talolliset olivat valittaneet 1860-luvulla Nikusta, ja vaatineet hänen häätämistään. Nutti oli kyllä myöhemmin syytettynä porovarkauksista, ja ilmeisesti asui juuri isonjaon aikoihin Pallasjärven alueella. Pallasjärven tila kuitenkin perustettiin,³⁰⁹ ja se sai asukkaansa ja verollepanopäätöksen huhtikuussa 1887. Skogstedt sai myös kuulla kesällä 1885 raattamalaisten toiveena, että huonompilaatuisia ulkoniittyjä ei kannattanut edes mitata. Heinänteko oli juuri alkamassa, ja muutenkin suuri köyhyys ja ruuan puute aiheuttivat sen, ettei kyläkunta enää kyennyt mittauttamaan ulkoniittyjä.³¹⁰

Sodankylän isojako käynnistyi eri osissa pitäjää samaan aikaan kesäkuussa 1891. Pitäjä oli jaettu suuriin lohkokuntiin, jotka kruunun liikamaan erottamisen jälkeen jaettiin tarpeen vaatiessa pienempiin jakokuntiin. Niinpä esimerkiksi Kirkonkylän lohkokunta sisälsi neljä kyläkuntaa, Kirkonkylän, Siurunmaan, Orajärven ja Kelujärven, joista muodostettiin omat jakokuntansa liikamaan murtamisen jälkeen vuonna 1908. Lisäksi pitäjän alueella oli koko joukko yksinäistilojen muodostamia jakokuntia. Sattasen lohkokunnan osakkaat eivät olleet tyytyväisiä rajankulusta Kirkonkylän lohkokunnan kanssa, sillä heidän mukaansa hyviä metsäalueita jäi väärälle puolelle rajaa. Rajalinjan kuitenkin todettiin hyväksytyin jo väliaikaisen erottamisen yhteydessä ja saaneen lainvoiman vuonna 1895. Sattasen lohkokuntalaiset kaavailivat hyvää metsätiliä, joten asia eteni aina Korkeimpaan Hallinto-oikeuteen, jossa todettiin vuonna 1914 vanhojen rajalinjojen voimassaolon päteväksi.³¹¹ Väli aikaisten erottamisten merkitys siis korostui varsinaisissa toimituksissakin.

Kieringin lohkokunnassa jakotoimet olivat alkaneet 15.6.1891 tilusmittauksilla, jolloin muun muassa erityiskysymyksenä nousi esille metsänvartijatorpan asema.

308 Pallasjärven perustamiskatselmus 1855. Kittilän tk. 1856, s. 55–58. Lappi CIIIA:6. OMA. Paikalla ei ollut rakennuksia eikä peltoa. Niittyjä liitettiin tilalle 39 eri tilusta.

309 Oulun lääninkonttorista kruununvoudille 13.12.1880. Maaherralta saapuneet kirjeet 1880, n:o 417. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:40. OMA.

310 Pallasjärven uudistilan varustaminen asukkaalla 11.2.1868. Kirjediaarit 1868, n:o 56. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto AI:2. OMA; Kruununvoudille maaherralta saapuneet kirjeet 1868. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:27. OMA; Kruununvoudi A. W. Planting kuvernöörille 11.3.1867. Lapinmaan kruununvoudilta saapuneet kirjeet. Kirjediaarit 1868, N:o 3. OLKI II os. Aa:83. OMA; Kittilän isojakoaineisto. Kittilä 401:1–410. RoiMtA; Special Jordebok 1875. Kemin ja Lapin kihlakunnan maakirjat. OLKI Ha1:18. OMA.

311 Sodankylän isojakoaineisto. Sodankylä 401–426. RoiMtA. Erit. Toimitukset kirkonkylän lohkokunnassa 24.11.1908, § 39. Pöytäkirja lohkojaosta 1908–1913. Toimitus N:o 3548. Sodankylä 405:19. RoiMtA. Jakokuntia päätettiin perustaa kolme, sillä Siurunmaa olisi ollut yhdessä Kirkonkylän kanssa yhtenä jakokuntana, mutta toimitukset tehtiin kuitenkin lopulta neljän jakokunnan alueina.

Metsänhoitajan vaatimuksesta se sijoitettiin kruununmaalle, mikä oli tietysti edullinen vaihtoehto valtiolle. Tilusvaihtojen, karttaselitysten, jyvityksen ja nautintaselityksen jälkeen saatiin verollepanoehdotus valmiiksi vuonna 1894. Siinä lohkokunnan tiloille tuli verollista maata yhteensä 2 5/12 manttaalia, joka tarkoitti pinta-alana 4 771 hehtaaria, kun yhtä koko manttaalia kohti oli määrätty 1 974,560 hehtaaria verollista maata. Koko lohkokunnan verollisen maan pinta-ala oli 5 926,678 hehtaaria, joten liikamaaksi jäi erotus 1 154,858 hehtaaria. Komissionimaanmittari J. C. Skogstedt ehdotti vuonna 1894 koko liikamaata jaettavaksi tiloille manttaalin mukaan metsäveroa vastaan. Lisäksi tarkastuksissa todettiin, että 396 hehtaaria joutomaaksi luokiteltua metsää olikin laskettava verolliseen maahan. Kieringin talolliset toivoivat metsämaittensa sijoittelua lähelle koti- ja niittyपालstojaan, ja vain kahdelle tilalle erotettiin erityinen ulkometsäपालsta. Lohkokunnassa tapahtui myös pohjoisessa Suomessa harvinainen ulosmuutto, kun yhden tilan rakennukset ja peltomaat siirrettiin uuteen paikkaan.³¹²

Kieringin lohkokunnan liikamaakysymys sai lisäväriä, kun senaatti ei yhtynyt-kään maanmittarin esitykseen, vaan määräsi verollepanopäätöksessään lokakuussa 1901 liikamaan yhdistettäväksi kruununmaahan. Asiassa tulee siten erinomaisesti esille vielä yhtäältä 1840-luvun loppupuolella ollut ajatus, että metsiä oli annettava tiloille metsäveroa vastaan, se on nähtävissä itse maamittaushjesäännössä, ja toisaalta metsälakien ja 1800-luvun jälkipuolen ajan hengen mukainen näkemys, että taloudellisesti hyödynnettävät metsät oli jätettävä kruunulle. Valtiovallan kanta voitti. Senaatin päätöksen mukaisesti murrettiin kruunun liikamaa vuosina 1902–1903, ja se sai lainvoiman marraskuussa 1903. Työ ei ollut helppoa virkamiehillekään, sillä vuonna 1899 Sodankylän jakoja toimittamaan tullut komissionimaanmittari Kaarlo Lönnbohm erosi ”laveanpuoleisista isojakotöistä” rappeutuneen terveytensä vuoksi.³¹³

Huomattavan laajan pitäjän alueella jakotoimitukset kohtasivat myös ongelmia. Riitoja oli jonkin verran ja ne koskivat varsinkin niittyपालstojen omistuksia. Erityisesti Sodankylän kirkonkylän niittyjen nautintasuhteet olivat menneet aikojen saatossa sekaviksi. Vuonna 1899 toimitusten yhteydessä puhkesi useita riitoja talollisten välille. Periaatteena oli, että vanhemmalla tilalla oli etuoikeus tiluksiin myöhemmin perustettuun tilaan nähden, jos tilalla olivat säilyneet katselmuskirjat. Ja jos ei voitu saada selville tarkoitettiin koto katselmuksessa juuri samaa niittyä kuin mistä oli jakotoimituksessa puhjennut riita, jätettiin entiset nautintasuhteet ennalleen. Maanmittarit saivatkin perehtyä lukuisiin vanhoihin katselmuskirjoihin riitoja selvitellessään. Samalla he oppivat myös tuntemaan hyvin tilojen historiaa.³¹⁴

Kirkonkylän lohkokunnassa kohdattiin myös erikoisia tapahtumia. Jyvitystyö viivästyí vuodella, kun uskottuna miehenä mukana ollut itsellismies Aleksander Hookana lähtikin keväällä 1898 tietöihin paremman tienestin toivossa eikä suostu-

312 Erit. pöytäkirja kruunun liikamaan ulosmurtamisesta 1902–1903. Kieringin lohkokunnan isojakotoimitukset. Toimitus n:o 3544. Sodankylä 404:3p. RoiMtA; Kieringin lohkokunnan isojakotoimitukset. Toimitus n:o 3544. Sodankylä 404:3–3ö. RoiMtA.

313 Kieringin lohkokunnan isojakotoimitukset. Toimitus n:o 3544. Sodankylä 404:3–3ö. RoiMtA; Senaatin päätös Kieringin jakokunnanmaa-alan määräämisestä. Kruununtilojen asiakirjat. Metsähallituksen Sodankylän hoitoalueen arkisto II Hfb:2. OMA.

314 Kirkonkylän lohkokunnan isojakotoimitukset. Toimitus N:o 3548. Sodankylä 405:19. RoiMtA.

nut tulemaan jyvitystyöhön. Lopulta jyvitys saatiin valmiiksi vuonna 1899, kun Hookanakin palasi tehtävänsä. Myös jyvityskirjan julkilukeminen oli pitkäkestoinen toimenpide. Luettelointi käytiin läpi kirkonkylällä 2.–7.8.1899, siis lähes viikon ajan, jolloin Siurunmaan, Orajärven ja Kelujärven isännät kyllästyivät pitkäpiimäiseen luku-urakkaan ja lähtivät kesken kaiken kotiinsa ilmoittaen tyytyvänsä ehdotukseen. He sanoivat olleensa läsnä jyvitystä tehtäessä ja muutenkin selvillä asiasta.³¹⁵

Eräs isompi ongelmakysymys puitiin Sodankylän Sattasen jakokunnassa, kun toimitusinsinöörit eivät perustaneet kylän lukuisista mäkituvista uudistiloja. Varsinkin metsähallinto oli ollut jo 1860-luvulla erityisen vastahankainen mäkitupien nostamisesta tiloiksi, mutta esimerkiksi Sodankylän hoitoalueella metsänhoitajat suhtautuivat uudistilojen perustamiseen myötämieleisesti ja vastoin ylempien hallinnon ajatuksia. Ongelmana oli toisinaan se, että uudistiloille ei löytynyt riittävästi niittymaita tiluksien sekavuuksien vuoksi. Lokan lohkokunnassa metsäviranomaiset korostivat, että rajat kruununmaata vastaan täytyivät tulla ”sopiviksi, eikä pahoja lahtia saa tehdä kruununmetsään”. Lokkalaiset olivat kuitenkin tyytyväisiä jakotoimituksiin ja myös niittyjen ryhmittelyyn isommiksi palstoiksi.

Mutenian kyläläiset esittivät puolestaan vuoden 1909 kokouksessa, että kylälle erotettaisiin Muteniajoen luusuasta kalakenttä. Se oli ollut vanha Lokan, Rieston ja Korvasen kyläläisten levähdyspaikka pyyntimatkoilla ja verkkojen kuivatusalue. Toiveeseen myös suostuttiin. Hetan talon porosaamelaisella väellä ei ollut puolestaan mitään huomauttamista Purnumukan jakokunnassa vuonna 1909 tehdyistä jakotoimituksista. Tuolloin muodostettiin kantatilasta kolme uutta tilaa, Purnumukka, Koivula ja Purnuskait, joka lohkottiin Koivulasta.³¹⁶

Vuotson porosaamelaisen uudistilan isossajaossa vuosina 1908–1910 metsähallituksen edustaja vaati, että Vuotson kankaalla sijainneita itsellisten asuintontteja ei saanut murtaa kruununmaalle kuuluviksi. Myös tuolloin suunnitelmissa ollut Vuotson kanavaa varten erotettiin viisi metriä leveät vyöhykkeet molemmin puolin rantaa. Muuten Vuotson talon isäntä Iisko Hetta tyytyi jakoon. Porosaamelainen Piera Sara sai elokuussa 1908 luvan uudistilan perustamiseksi Piervelpalon kruununmetsään Muteniassa. Tilalla tehtiin isojakotoimitukset vuonna 1910, eikä kenelläkään ollut huomauttamista tilan yhteyteen liitetystä pelto- ja niittymaista. Muutamia niittyjä ei kuitenkaan annettu tilalle, sillä ne sijaitsivat 11 kilometrin päässä talosta ja olivat siksi mahdollisesti myöhemmin perustettavien uudistilojen käytettävissä. Petkulan lohkokuntalaiset valittivat, että heille oli erotettu aikoinaan väliaikaisessa jaossa runsaasti arvottomia rämeitä ja soita. Ne eivät kelvanneet karjanlaitumiksi, joten heidän täytyi vuokrata jatkuvasti kruunulta laidunmaita. Maanmittari esitti erityisen ulkometsäpalstan erottamista lohkokunnalle, mutta metsänhoitaja Schantz ei ollut innostunut kaavaillusta alueesta. Lopulta asiassa päästiin kuitenkin ratkaisuun ja petkulalaiset saivat lisämetsiä.³¹⁷

Kaiken kaikkiaan tämän tutkimuksen problematiikan kannalta ei Kittilän ja Sodankylän isoonjakoon liittynyt mitään vanhoihin maankäyttöön liittyneitä erityis-

315 Kirkonkylän lohkokunnan isojakotoimitukset. Toimitus N:o 3548. Sodankylä 405:19. RoiMtA.

316 Sodankylän isojakoaineisto. Sodankylä 401–426. RoiMtA; Special Jordebok 1875 sekä vuoden 1905 erikoismaakirja. Kemin ja Lapin kihlakunnan maakirjat. O.LKI Ha1:18. OMA.

317 Sodankylän isojakoaineisto. Sodankylä 401–426. RoiMtA.

kysymyksiä niittyriitoja lukuun ottamatta. Kruunun liikamaa murrettiin vastaavalla tavalla kuin muuallakin toimitetuissa isoissajaoissa. Missään vaiheessa tilalliset eivät myöskään vedonneet vanhoihin lapinkyläoikeuksiin tai vastaaviin, vaikka erityisesti vanhojen niittyjen omistuksia selvitettiin perusteellisesti. Isossajaoissa ei käyty vesialueiden rajankäyntejä, vaan ne siirrettiin myöhempiin aikoihin omiksi toimituksikseen.

Enontekiöllä tehtiin myös väliaikainen maiden erottaminen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Metsähallitus oli tehnyt aloitteen tammikuussa 1897 liikamaiden väliaikaisesta erottamisesta Enontekiöllä, koska se toivoi metsänkasvun suojelua ”haaskaukselta ja järjettömältä hakkuulta”. Senaatti otti asian käsittelyyn ja teki maaliskuussa 1899 päätöksen asiassa. Sen mukaan oli kohtuullista, että liikamaat paalutettaisiin omistussuhteita vastaavasti kruununmaiksi, ja tilalliset saisivat 6 000 hehtaaria joka täydelle manttaalille. Lähellä sijainneiden tilojen tuli myös järjestellä ja vaihtaa tiluksensa mahdollisimman vähiin palstoihin. Senaattori K. F. Ignatius korosti kuitenkin voimakkaasti, että yksityisten metsäpalstat oli lohkaistava ainoastaan yhteen palstaan, eivätkä ne saaneet olla erityisen tuottavia. Tilanomistajille tuli jäädä kuitenkin rajankäyntien jälkeenkin voimaan vanha oikeus, jonka mukaan he saivat hyödyntää porolaitumia ja harjoittaa metsästystä ja kalastusta kruununmailla.³¹⁸ Tältä osin määräykset poikkesivat kahta vuosikymmentä aiemmasta Kittilän ja Sodankylän liikamaiden väliaikaisista erottamisista. Siellä tilanomistajilla säilyi ainoastaan oikeus käyttää kruununmaalle jääneitä kaukoniittyjä.

Vastaavasti myös Inarissa teki hoitoalueen metsäpäällysmies Mauritz Waenerberg aloitteen vuonna 1898 kruunun liikamaiden väliaikaisesta erottamisesta. Myös siellä asia eteni ripeästi, sillä 17. kesäkuuta 1899 senaatin kamaritoimituskunta määräsi jakotoimitukset käynnistettäväksi väliaikaisesti erotettujen uudistilojen osalta. Kyse oli ennen kaikkea kruunun hakkuuoikeuksien turvaamisesta. Määräys koski aluksi myös Utsjokea, mutta siellä väliaikaisia jakotoimituksia ei lähdetty toteuttamaan lainkaan. Sen sijaan Inarissa toteutettiin kruunun väliaikainen liikamaan erottaminen vuosien 1902–1906 aikana.³¹⁹

Enontekiötä koskeneessa senaatin määräyksessä on nähtävissä vielä selvästi kайkuja vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännöstä, jossa uudistilan perustaminen oli ensisijainen suhteessa lapinkylän lappalaisten porolaiduntamiseen. Koska uudistila oli luonnoltaan kruununtila, siirtyivät termit luontevasti kruunumaihin. On myös huomattava, että 1700-luvulla erityisesti korostettiin, että uudistilallisella tuli säilyä vanhat lapinkylän lapinoikeudet. Isonjaon toimeenpanossa ne olivat muuntuneet oikeudeksi harjoittaa metsästystä ja kalastusta kruununmailla. Nimismies A. A. Manninen korosti jo vuonna 1895 Muonion hoitoalueen metsänhoitaja Östringille, että Enontekiöllä ei voitu rajoittaa oikeuksia, joita kuntalaisilla oli ollut läpi aikojen.³²⁰

318 Senaatin päätös 6.3.1899. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet. Kirjediaarit 1899 OLKI. OMA; Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1899 X, f. 593-. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:480. KA; Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20; Nohrström 1933, s. 77

319 Nahkiaisojä 2006, s. 128–134.

320 Nimismies metsänhoitaja Östringille 24.2.1895. Kirjekonseptit 1895 Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA.

Asia hyväksyttiin lopullisesti äänestyspäätöksellä senaatissa, ja senaatti määräsi kamaritoimituskunnan kirjeellä 22.5.1900, että Enontekiön kunnan alueella olevat liikamaat oli erotettava väliaikaisesti kruunulle. Tuossa vaiheessa manttaalia kohti oli erotettava 6 000 hehtaaria maata, mutta kuntalaisten anomuksesta senaatti muutti 28.11.1904 määräystään pinta-alojen osalta. Keskisessä osassa kuntaa tiloil- le oli annettava maata 8 000 hehtaaria ja pohjoisosassa 10 000 hehtaaria väliaikais- ta manttaalia kohti. Kuitenkin vielä tilattoman väestön alakomitean selvityksessä vuonna 1901 Peltovuoman, Kyrön, Hetan, Kelottijärven ja Suonttajärven tiloille laskettiin manttaalia kohti 4 000 hehtaaria maata. Näin 1/8 manttaalin tiloille oli merkitty 500 hehtaarin pinta-ala. Samaan yhteyteen kytkettiin myös läntisen Lapin kartoitustoimet.³²¹

Talolliset saivat myös harjoittaa poronhoitoa ja metsästystä kruununmailla sekä edelleen hallita kruununmaalle jääviä niittyjä. Varsinainen isojako aloitettiin Enontekiöllä vuoden 1848 maanmittausohjesäännön mukaisesti kahden tilan toi- mituksilla vuosina 1908–1909, mutta vasta 1910-luvulla kasvoi paine laajempiin, koko kuntaa käsittäviin jakotoimituksiin. Työt aloitettiin kartoituksilla 1910-lu- vulla, kunnes vuoden 1925 huhtikuussa säädettiin erityinen isojakolaki Utsjoelle, Inariin ja Enontekiölle.³²²

Laki noudatteli pitkälti vuoden 1904 päätöstä, sillä kunnat jaettiin ilmasto- ja kasvillisuusolosuhteiden perusteella eri vyöhykkeisiin. Enontekiö muodostui kol- mesta vyöhykkeestä, joista eteläisin piiri käsitti kunnan yhtenäisen havumetsä- alueen. Siellä verollista maata oli jaettava 2 200 hehtaaria manttaalia kohti, kun pohjoisimmassa piirissä manttaalia kohti oli jaettava 2 667 hehtaaria. Erikseen oli vielä muodostettava yhteismetsiä, joihin laskettiin manttaalia kohti etelä- ja keski- piirissä 1 100 hehtaaria ja pohjoispiirissä 1 333 hehtaaria. Tilusten tuotto laskettiin heinäkiloina siten, että yhtä manttaalia vastasi 238 000 kilon vuotuinen heinä- määrä. Inarissa tilan tuottoon laskettiin myös kalastus, mutta talolliset olivat perin vaatimattomia kalansaaliidensa suhteen. Samalla vaatimattomuus pienensi mant- taalia ja tilan maatilusten pinta-alaa. Sekä yksityiskäyttöön että yhteismetsäksi an- nettujen tilusten sijoittelussa tuli pyrkiä siihen, että ne olivat porojen laitumina vanhastaan käytettyjen laitumien ulkopuolella. Isojako venyi Ylä-Lapissa lopulta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka, eikä historiallisilla lapinkylillä ol- lut enää mitään roolia jakotoimituksissa.³²³

Yksi nykyajan Lapin maa- ja metsätalouden kehityksen ratkaisevaan asemaan nostettu näkemys on, että isonjaon toimituksissa ei erotettu liikamaata, joten mitään kruu-

321 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1900 V, f. 500, 912. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:487. KA; Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1904 XI, f. 247–248, 1395. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:5431. KA; Senaatin määräys kruunun liikamaiden erottamisesta Enontekiön kunnassa 1905. Sekalaiset asiakirjat. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto J:1. OMA; Enontekiön alkuaineisto. Kansiot 24-26. Oulun lääni. Tilattoman väestön alakomitea 1901–1906. 540 7:24. KA; Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20.

322 Haataja 1933, s. 40–44; Pohjola 1983, 92–95.

323 Nohrström 1933, s. 77; Pohjola 1983, 92–95. Tässä tutkimuksessa ei ole syvennytty Enontekiön isoonjakoon. Mielenkiintoisen yleiskuvan tapahtumista saa toimitusinsinöörinä jakoja hoitaneen Antti Pohjolan muistelmista, ks. Pohjola 1995. Myös: Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20. Myös Sillanpää 2006, s. 49–78.

nunmaatakaan ei voinut syntyä historiallisten lapinkylien alueille. Lapissa toteutettujen isonjaon toimitusten pätemättömyyttä on perusteltu myös sillä, että väliaikaisissa lohkojaoissa ei ollut lainkaan kyse liikamaiden erottamisesta. Juridisissa tarkasteluissa on ilmeisesti yleisemminkin katsottu, että Lapissa toteutetuilla väliaikaisilla jakotoimituksilla ei ollut mitään tekemistä omistusoikeusjärjestelyjen kanssa.³²⁴

Kaiken kaikkiaan väliaikaisten erottamisten luonteesta ei jää tulkinnalle sijaa. Kittilän ja Sodankylän osalta senaatti määräsi vuonna 1874 toimeenpanemaan liikamaan väliaikaisen erottamisen. Vastaavasti myös Enontekiön ja Inarin osalta senaatti katsoi, että liikamaat tuli omistussuhteita vastaavasti erottaa kruununmaiksi. Enontekiön toimeenpanossa näkyy myös periaate, että tilallisille tuli maata manttaalin mukaan ja loppu jäi omistussuhteita vastaavasti kruunulle. Periaate oli ollut samanlainen myös Kittilän ja Sodankylän väliaikaisten liikamaiden erottamisissa. Toisin sanoen kaikki tilojen ulkopuolelle jäänyt maa oli liikamaata. Esimerkiksi kesäkuussa 1874 pidetyssä kokouksessa Kittilän väliaikaisen liikamaan erottamiseksi nimenomaan todettiin, että toimitusten tarkoituksena oli erottaa kruunun liikamaat ja määritellä kruununmaan rajat. Tiloille oli annettava maata vuoden 1848 maanmittausohjesäännön § 139 mukaan. Kyse oli siis maanomistusten jakamisesta kruunun ja yksityisten välillä. Niin tehtiin myös Enontekiöllä.

Kokonaisuutena Kittilän ja Sodankylän pitäjän tilallisilla ei ollut juurikaan valettamisen aihetta. Sodankylän historian kirjoittaja Samuli Onnela on todennutkin osuvasti: ”sodankyläläisillä ei ollut aihetta moittia korkeaa valtiovaltaa, sillä kruununmaata ei säästely”.³²⁵

---

324 Esim. Saamelaiskäräjien maanomistustyöryhmän selvitys saamelaisten kotiseutualueen maakysymyksessä 2002.

325 Onnela 2006.

MAANKÄYTTÖ LAPIN VEROTUKSEN MÄÄRITTÄJÄNÄ

LAPINVERON LUONNE

OSANA YHTENÄISTÄ JÄRJESTELMÄÄ

Vero on ollut olennainen osa maankäyttöä historian hämäristä lähtien. Veronmaksun on haluttu myös nähdä keskeisenä maanomistuksen osoittajana historiallisten lapinkyläalueella Enontekiöllä, Inarissa ja Utsjoella. Käsitys on muovautunut Isak Fellmanin lyhyestä toteamuksesta hänen katsauksessaan Lapin verotushistoriasta.¹ Lisäksi lapinveron on katsottu osoittavan yhtenäisen ja katkeamattoman lapinkylämaanomistusketjun 1600-luvulta aina 1900-luvulle saakka. Erityisen ratkaisevana todisteena on pidetty niin sanotun tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten veron luonnetta 1800-luvulla maaverona ja sen kirjaamista maakirjaan.² Näin ei kuitenkaan asiaa voida tulkita, kuten tuonnempana tullaan osoittamaan.

Lapinveron kantoperusteena olivat varhaisista ajoista lähtien elinkeinojen tuotteet eli kunkin lappalaisen henkilökohtaiset edellytykset maksaa veroa. Aikaisemmin tässä tutkimuksessa on tullut jo esille, kuinka esimerkiksi 1600-luvun alussa pyrittiin verotusta muuttamaan kymmenysverotukseksi poroista, kalastuksesta ja metsästyksestä siinä kuitenkin onnistumatta. Veronmaksu säilyi vakioituna mieskohtaisena summana, ”mantal”, joka maksettiin Kemin Lapissa lähinnä turkiksina, nahkoina ja kapakalana. Kruunun näkökulmasta lapinkylän vero oli ainakin 1550-luvulta lähtien kuitenkin ”stadga” eli sääntönäisvero, joka ei tarkoittanut vakioitua lapinkylän veroa. Tosin kylä joutui yhteisesti maksamaan esimerkiksi tietyn turkisanahan kruunulle, mutta vero itsessään oli vakioitu henkilökohtainen summa, jossa varallisuus ja maksukyky otettiin huomioon.³ Järjestelmässä toteutettiin vuonna 1695 muutos, jolloin lapinkylä alettiin verottaa kiinteällä kyläkohtaisella summalla. Muutos ei ollut kovin suuri, sillä kullakin kylän veroa maksavalla jäsenellä oli yhä sama vakioitu summa rasiitteenaan.

Joka tapauksessa on täysin selvää, että verojen leikkaama osa elinkeinojen tuotosta saatiin niistä maista ja vesistä, jotka kuuluivat verovelvollisen nautintaan. Kruunun virkamiehet määrittivät nämä perinnössä kulkeneet sukumaat 1600-luvun puolivälistä lähtien käsitteellä veromaa. Kameraalioikeudellisesta näkökulmasta veronmaksun ymmärrettiin antavan oikeuden käyttää tiettyjä maa- ja vesialueita

-
- 1 Fellman 1915, s. CI–CII: ”ej heller från andra af finska lappmarkens socknar än Utsjoki, och Enontekis, hvilka jemte Enare hos oss äro de enda der Lappar ännu finnas som betala lappskatt”.
  - 2 Ks. Hyvärinen 1979 ja Korpijaakko-Labba 2000, joka teos pyrkii osoittamaan lappalaisten verotuksen luonteen maaveroksi ja siten osoittamaan maanomistuksen.
  - 3 Ks. Steckzén 1964, s. 304–315. Merkintä ”stadga”, eli sopimusvero tai sääntönäisvero, toistuu 1500-luvun veronkantoluettelossa myös Kemin Lapissa.

elinkeinoihin, joiden tuotosta otettiin osa korvauksena kruunulle – lapinverona.⁴ Siten ylioikeudellisena maanomistajana oli veronkantaja, ei veronmaksaja.

Vaikka Lapin verotusjärjestelmään tehtiin aika ajoin muutoksia, keskiaikana luodut yleisvaltakunnalliset periaatteet kantoivat historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueen lapinverotuksessa yli pitkän aikajänteen aina 1920-luvulle saakka.⁵ Lapin verotushistorian eri vaiheet voidaan pelkistää yksinkertaiseen ja johdonmukaiseen ajalliseen kehityskaareen. Periaatteiltaan birkarlien ja vuodesta 1553 lähtien kruununverotuksen eri muodot olivat Lapissa seuraavat:

sydänkeskiajalta lähtien:

- ”ährilig stadga” eli sopimusvero, ts. vakioitu verosumma, joka maksettiin henkilökohtaisesti elinkeinojen tuotosta. Lapinkylittäisistä maksuista tuli muodostua kuitenkin määrätty kokonaissumma.

lapinkylä
→ lapinvero
→ lappalainen

1610-luvalta lähtien

- vakioitu verosumma maiden ja vesien harjoittamisesta saatujen elinkeinojen tuotosta.

lapinkylä
→ lapinvero
→ lapinveromaa
→ lappalainen

vuodesta 1673 lähtien

- vakioitu verosumma, joka oli v. 1695 lähtien kollektiivinen vakioitu summa. Siihen laskettiin sekä (A) uudistilat (tilan tuotto) että (B) lapinveromaat (elinkeinojen tuotto).

Lapinkylä	lapinkylä
A → lapinvero	B → lapinvero
→ Uudistila	→ lapinveromaa
→ Uudistilallinen	→ lappalainen

Vuosien 1760/-63 muutosten jälkeen

(A) Verometodiin perustuva uudistilojen manttaali tilan tuotosta sekä lapinvero-osa kalastuksesta ja metsästyksestä vaikutti kollektiiviseen lapinverosummaan; autonomian ajan maakirjoissa kantoperusteiden tarkistus.

(B) Lapinveron kollektiivinen vakioitu summa elinkeinojen tuotosta.

lapinkylä → pitäjä	lapinkylä → pitäjä
A → lapinvero – maavero	B → lapinvero
→ Uudistila	→ lappalaiselinkeinot
→ Uudistilallinen	→ lappalainen

4 Verotuksen luonteen ymmärtämisestä historiassa ks. esim. Torneaus 1672, s. 24; Steckzén 1964, s. 303–304.

5 Myös Birger Steckzén on painottanut Lapin verotusta hitaasti muuttuneena järjestelmänä, ks. Steckzén 1964, s. 302–303.

vuodesta 1843 lähtien

(A) tilojen maavero manttaalin mukaan kannettuna, jonka lisäksi historiallinen lapinvero-osa metsästyksestä ja kalastuksesta.

(B) tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten kollektiivinen vakioitu verosumma elinkeinojen tuotosta.

pitäjä		pitäjä	
A	→ maavero +	B	→ tunturi-, kalastaja- ja
	lapinvero		metsälappalaisten lapinvero
	→ tila		→ lappalaiselinkeinot
	→ tilallinen		→ lappalainen

vuodesta 1924 lähtien

- maaverojen ja lapinveron lakkauttaminen.
- tulo- ja omaisuusvero.

Lapin verotushistoriaa on tarkasteltu viimeisten vuosikymmenten tutkimuksissa paljolti paikalliselta ja yksilölliseltä tasolta lähtevänä ilmiönä, jossa tutkimusintressinä on ollut yksittäisiin lapinkyliin ja veronmaksajiin kohdistunut veronkanto. Ruotsissa muutamat tutkijat nostivat 1980-luvulla esille kysymyksen siitä, millä tavoin kameraalihistorian kysymyksiä olisi yleensäkin lähestyttävä. He nimenomaan korostivat verotuksen yhteiskunnallisten ja sosioekonomisten vaikutusten tutkimista aikaisemmin vahvana olleen valtiomahdin poliittisen merkityksen sijaan.⁶

Kysymys on kuitenkin lähinnä näkökulmasta. Vuotuiset variaatiot veroparaseleissa ja maksajissa ovat tärkeitä tietoja verotuksen mekanismin ymmärtämiseksi ja sen vaikutusten arvioimiseksi kulloisiinkin yhteiskuntaoloihin, mutta tällöin ongelmana on kokonaisuuden hämärtyminen. Erityisesti maankäytön edellytysten, tavoitteiden ja juridisten kysymysten näkökulmasta laaja-alainen lähestymistapa on välttämätöntä. Kahden suuren linjan hedelmällinen risteäminen luo kokonaisuuden, jossa selvitetään sekä verojärjestelmän muotoutuminen että sen vaikutukset.⁷

Lähtökohtaisesti verotus ei ole koskaan itsenäinen, irrallinen tai pelkästään paikallinen ilmiö, vaan ylhäältä alaspäin ohjattu talouden ja vallankäytön mekanismi. Siksi lapinveron historiaa täytyy tarkastella myös paikallisyhteisöjä laajemmissa kehyksissä. Lapinvero ei ole ollut sitä kokonaisuutena tarkasteltaessa monimutkainen tai kirjava järjestelmä, vaikka se, miten verot saatiin kannettua, saattoi olla hyvinkin runsasmuotoista.⁸ Lapin väestön verottaminen ei ole ollut valtiovallalle myöskään vähäpätöinen ja merkityksetön osa hallintokoneistoa, joskin harvoin se on ollut sen polttopisteessä.⁹

Lapinveron juuret ovat syvällä esihistoriassa, sillä tiedetään, kuinka Ottarin kertomuksessa Englannin kuningas Alfredille vuoden 890 tienoilla lappalaisia verotet-

6 Lindkvist 1982, s. 423–436; Dahlgren 1982, 437–455; Lundmark 1982, s. 456–472.

7 Näkökulmaa on sivunnut Kvist 1990, s. 265.

8 Vrt. Hiltunen 2006, s. 35–37.

9 Vrt. Kvist 1990, s. 264–265, jossa hän toteaa Lapin verotuksen vähäisen merkityksen valtiovallalle ja painottaa sen merkitystä lähinnä vain saamelaisille itselleen.

tiin itse kutakin varojensa mukaan. Maksu tapahtui elinkeinojen tuotteilla ja rikkaimmilla mitä moninaisimmilla sellaisilla, muun muassa höyhenillä ja mursun- ja hylkeennahkaköysillä.¹⁰ Koska Lapinmaat liukuivat Ruotsin valtakunnan osaksi, tuli myös valtakunnan verojärjestelmä vaikuttamaan Lapissa – tosin aluksi 1200-luvulta lähtien birkarlien välityksellä.

Ruotsin sydänmailla oli varhaiskeskiajalla käytössä esihistoriallista perua ollut ledung-järjestelmä, joka oli alun perin merisotilaallinen jakojärjestelmä. Valtakunnan kiinteytyessä ledung organisoitui satakuntalaitokseksi ja veronkantoalueeksi, jonka perustalle muotoutui myös kirkollinen pitäjäjako.¹¹ Vastaavasti pohjoisessa muotoutuivat Lapin kunkin birkarl-pitäjän, Piitimen, Luulajan ja Tornion, hallinnoimasta veronkantoalueesta. Birkarlit olivat vauraita talonpoikia, jotka toteuttivat veronkannon samalla periaatteella kuin se toteutettiin heidän kotijokilaaksojensa pitäjissä. Niinpä lappalaisten vuotuinen vero, ”taxa”, oli sovittu birkarlien kanssa jo varhain kiinteäksi summaksi, jossa kaikki lapinkylien verovelvolliset maksoivat periaatteessa yhtä suuren osuuden: ”den faststälde stadgeskatten”. Toki itse maksuvälineitä eli veroparseleita ei voitu vakioida, vaan luonnontuotteet saattoivat vaihdella vuosittain suurestikin. Pääasiassa ne olivat kuitenkin näädän- ja oravannahkoja sekä kalaa.¹²

Vaikka vakioidun keskiaikaisen lapinveron suuruudesta ei ole tietoja, itse systeemin luonne paljastuu muutamista birkarlien verotusoikeutta koskevista päätöksistä. Vielä Kustaa Vaasan vuonna 1528 antamassa birkarlien verosäännössä todetaan yksiselitteisesti, kuinka kiinteä kokonaissumma tuli kaksinkertaistaa aiemmasta:

... atth the schula foröcha theres årligha skatth dwbbelt högre än han thilförna waret haffuer.

Piitimen ja Luulajan pitäjien birkarlien tuli maksaa kruunulle verotusoikeudestaan yhteensä 16 kiihtelystä oravannahkoja (640 kpl) ja neljä näädännahkaa sekä Tornion birkarlien 32 kiihtelystä oravannahkoja ja kahdeksan näädännahkaa.¹³ Määräyksen perusteella sääntönäisvero oli ollut varmasti ainakin 1400-luvun loppupuolelta lähtien puolet pienempi. Torniolaisilla oli oikeudet myös Kemin Lapin lappalaisten verotukseen, joten heidän velvollisuutensa kruunulle oli siksi suurempi kuin piitimeläisten ja luulajalaisten.

Venäläisellä ja norjalaisella verotuksella Kemin Lapissa ei ole merkitystä ruotsalaisen verotusjärjestelmän kehittymiseen, vaikkakin Kemin Lapin erityisasema joissakin tapauksissa otettiin rasituksessa huomioon. Itäiset rajaseudun lapinkyliä Maanselästä Kuolajärvelle ja Inariin olivat vankasti myös venäläisverotuksen piiris-

10 Ottarin kertomus kuningas Alfreidin Orosiuksen maailmanhistoriassa. The old English Orosius (Bately 1980).

11 Hafström 1949, s. 51–67; Jonsson 1971, s. 23–24.

12 Ks. Fellman 1915, s. XXIX–XXXI; Luukko 1954, s. 229; Olofsson 1962, s. 266; Steckzén 1964, s. 304–314; A. Vahtola 2003, s. 24.

13 1400-luvun birkarl-verotuksesta asiakirjat I. Fellman IV, n:ot 3–7; Stadga om Birkarlarnes skatt 1.4.1528. GFR V, s. 70–72.

sä vielä 1500-luvulla, ja kuten raja- ja hallintosuhteiden käsittelyn yhteydessä on tullut ilmi, venäläisten verotus vaikutti myös lapinkyläisten sisäisiin aluekokonaisuuksiin – ennen kaikkea Kuolajärvellä ja Inarissa.

Saamelaiset siirrettiin vuonna 1553 birkarlien verotuksesta kruununverotuksen piiriin, ja kahden vuoden kuluttua kruununvoudit alkoivat hoitaa Lappien veronkannon. Västerbottenin vouti Jöns Håkansson kirjasi ensimmäisen kerran yksityiskohtaisesti lapinveron määrätymisen vuoden 1553 Tornion Lapin luetteloon. Jokainen lappalainen maksoi vuotuisena verona 3 porontaljaa tai yhden nädän porontaljan sijasta. Kaksi kippuntaa haukia korvasi myös yhden taljan. Lisäksi jokaisen verovelvollisen lappalaisen tuli maksaa kinkeriveroa, jolla katettiin kuninkaan edusmiehen kinkeri- ja verotusmatkoilla syntyneet matkakulut. Osa asukkaista pystyi kuitenkin maksamaan vain puolikkaan veroa.¹⁴

Sen sijaan Kemin Lapin kantoluetteloita ei ole vielä vuodelta 1553, mutta Pohjanmaan vouti Joen Bagge sisällytti tuolloin Pohjanmaan veroluetteloihin tiedon Kemin satamaan toimitetuista lappalaisten veroparseleista. Niitä oli kahdeksan erilaista: näätä, majavia, saukkoja, oravia, ketunnahkoja, peurantaljoja, lapinhousuja ja kapahaukia. Olof Anundssonin tultua vuonna 1555 Kemin Lapin voudiksi alkaivat sieltä myös yksityiskohtaiset veroluettelot. Taksa verovelvollista kohti oli yksi nädännahka ja 15 oravannahkaa. Sitä kutsuttiin ”vanhaksi veroksi”. Vuoden 1562 verotusohjeessa määrättiin lappalaisen maksaman täyden veron määräksi yksi nädän nahka, 15 oravannahkaa ja 15 kapahaukea. Esimerkiksi Inarissa oli vuonna 1555 täysvero 1 nädännahka ja 15 oravannahkaa eli sama vanhan veron suuruisen Kemin Lapin taksa. Käytännössä täysveron parseleita sovellettiin lapinkylittäin niin, että oravannahkat voitiin korvata esimerkiksi toisella nädällä ja kapahaukia poron tai peuran taljoilla. Lopulta voudille kelpasivat monien eri saaliseläimien nahkat karhuntaljoista lähtien.¹⁵

Lapinvouti pyrki keräämään lapinkylästä tietyn suuruisen verosumman huolimatta maksajien määrästä ja veroparseleiden vaihtuvuudesta. Jokainen lappalainen saattoi maksaa kykynsä mukaan, mutta muiden oli vastattava heikentyneestä kyvystä. Muutos birkarlien veronkannosta lapinvoutien keräämään veroon ei ollut käytännössä kovin suuri, joskin veromäärät kasvoivat. Vouti oli jopa itse vastuussa kuninkaalle, jos määriteltyä veroa ei saatu kerätyksi, joten vouti saattoi olla velkaa hallitsijalle. Järjestelmä viittaa siihen, että vero oli periaatteeltaan kollektiivinen¹⁶ – siis stadga – joka oli jyvitetty kunkin verovelvollisen henkilökohtaiseksi rasitukseksi. Armas Luukon mukaan lapinvero oli vuodesta 1559 lähtien yhteisvastuullinen sääntömääräinen vuotuisvero. Birkarlien lappalaisten verotusoikeuksistaan maksama vuokrasumma olisi siten jäänyt kruunulle yleiseksi lähtökohdaksi lapinverossa, mutta summat vain olivat kasvaneet. Sinänsä arviomäärään perustunut yhteisverotus ei ollut poikkeus, sillä esimerkiksi Käkisalmen läänissä maksettiin täysin vastaavan tyyppistä veroa 1600-luvulla Ruotsin kruunulle ja joka tunnettiin jo 1500-luvulla venäläisaikana. Summa maksettiin talonpoikien keskinäisen varallisuussuh-

14 Steckzén 1964, s. 333–338; J. Vahtola 1991b, s. 257–259;

15 KA 4549, f. 47; KA 4972; Luukko 1954, s. 229–230; A. Vahtola 2003, s. 26–32; J. Vahtola 2003a, s. 117.

16 Fellman 1915, s. LVII–LVIII; Luukko 1954, s. 229, 631; Steckzén 1964, s. 314–315; A. Vahtola 2003, s. 28.

teen perusteella ja 1650-luvulta lähtien kiinteänä pitäjänverona.¹⁷ Samaan viittaa takautuvasti Kuolajärven kylän jakamisen yhteydessä 1730-luvun alussa esitelty Venäjän vero, joka oli määrätty kiinteäksi summaksi kullekin kolmelle Kuolajärven kyläkunnalle. Sellainen järjestelmä oli myös Vienan Karjalassa.¹⁸

Sääntönäisverolla olikin jo 1500-luvulla pitkä historia takanaan. Valtakunnan sydänosissa ja keskisessä Ruotsissa otettiin käyttöön 1200-luvulla markanmaa-järjestelmä (markland), jossa verotuksen kohteeksi tuli viljelty maa. Esikuva oli saatu Euroopasta ja varsinkin kirkon kymmenyssystemistä, mutta maaveron juuret lepäsivät myös muinaisissa kotoisissa järjestelyissä, muun muassa maanjaotuksessa.¹⁹ Verosta tuli vuotuinen rasite, skatteledning, jossa veron kohteina olivat asuttu maatila ja sen pellot, niityt, laitumet ja kalavedet. Mitä todennäköisimmin järjestelmä ulotettiin keskiajan kuluessa myös Helsinglantiin maakuntalakien hengen mukaisesti, mutta maaverona sitä ei siellä pystytty toteuttamaan maatalouden vähäisyyden vuoksi. Jo keskiajalla ruotsalainen verotussysteemi oli liukumassa tilayksiköihin, mutta silti kylä oli vielä tuolloin kvantitatiivinen kameraalinen kokonaisuus. Esimerkiksi Sveanmaalla keskimääräinen kylä vastasi neljää markanmaata.²⁰ Verorasite arvioitiin siis kyläkohtaisesti yhteissummana, mutta se ei suinkaan tarkoittanut sitä, että kyläkunta olisi hallinnut omistusluontoisesti kollektiivina koko sen aluetta.

Sydänkeskiajalla talonpoikaisasutuksen vankistuuksa jäi vanha päävero yhä pienempään rooliin veronkannossa. Varsinkin 1300-luvun kuluessa tilapäisverot, gärdskatter, ohittivat suuruudessaan pysyvän veron. Niinpä Eerik Pommerilaisen verojärjestelyissä vuonna 1407 gärdistä tuli pysyvä osa verojärjestelmää – normitettu, kameraalinen yksikkö. Maksutapa riippui eri osissa valtakuntaa siitä, miten verovelvolliset olivat kykeneviä sen maksamaan, mutta esimerkiksi Pohjanmaalla Korsholman linnaläänissä se oli pitäjäkohtainen. Vero laskettiin rahassa, mutta parselit olivat yleensä luonnontuotteita. Korsholman koko linnaläänin verokertymä oli vuonna 1413 yhteensä 2 300 markkaa, josta Kemin pitäjän osuus oli 100 markkaa eli 4,3 % kokonaissummasta. Koska veron suuruus määräytyi maksajista, Kemin pitäjä oli vielä 1400-luvun alkupuolella varsin harvaan asuttu verrattuna Pohjanmaan muihin rannikkopitäjiin. Toisaalta yhteys ei ole aivan niin suoraan verrannollinen, sillä maksun suuruuteen vaikutti myös veronmaksukyky.²¹ Ilmeisesti vastaavasti kuten rasitus jyvitetiin kunkin pitäjän sisällä, niin myös koko linnaläänin osuus jaettiin pitäjien kesken. Kehitys johti 1400-luvun loppupuolella suostuntaeli sääntönäisveroon (sämje- eller stadgeskatt), jossa kihlakunnittain tai jopa maakunnittain maksettiin kiinteä summa riippumatta siitä, kuinka veronmaksajien määrä vaihteli. Vallan hajaantumien ja keskusjohdon heikentynyt ote aiheutti sen, että keskusvallan täytyi tyytyä yksinomaan loppusummiin ja jättää verotuksen detaljit

17 Katajala 1994, s. 79–80.

18 Vienan Karjalan 1500- ja 1600-luvun verotushistoriaa on selvittänyt muun muassa 1960-luvulla venäläinen I. I. Kopanev.

19 Hannerberg 1981, s. 457–461.

20 Jonsson 1971, s. 26–34.

21 Ks. Luukko 1954, s. 234–235, jossa hän toteaa Erik Pommerilaisen veron osoittavan Pohjanmaan harvaa asutusta ja sen nuoruutta. Korsholman linnaläänin osuus koko Suomen verokertymästä oli vuonna 1417 ainoastaan 5,8 %.

paikallisille hallintomiehille.²² Lapinmaiden näkökulmasta heikko keskushallinto merkitsi vahvaa paikallista birkarlieni valtaa, mikä johti varmasti moninaisiin variaatioihin verojen loppusummien kantamisessa.

Sääntönäisveron maksu oli määritelty rahassa, mutta käytännössä se suoritettiin in natura, siis luonnontuotteissa, jossa kullekin tuotteelle oli laskettu tietty arvo rahassa. Kiinteä kollektiivisuus merkitsi paikallistasolla elastisuutta, sillä siinä voitiin ottaa vaivattomasti huomioon esimerkiksi tilapäiset maksukyvyyn muutokset. Vieläpä kun rasite oli keskiajan lopulla hyvin vaatimaton, talonpojat halusivat pitää järjestelmästä kiinni mahdollisimman pitkään.²³ Näin tekivät erityisesti helsinglantilaiset mutta myös Suomen puoleiset pohjalaiset.

Kirkko osasi huolehtia omasta verotussysteemistään maallista hallintoa tehokkaammin. Kirkollisten viljakymmenysten keräämisellä oli raamatulliset perusteet, ja Pohjolaan kymmenysverotus tulikin kirkon mukana. Perämeren rannikkopitäjiin järjestelmä ulotettiin mitä todennäköisimmin 1320-luvun lopulla. Tutkijoille paljon päänvaivaa aiheuttaneessa kuningas Maunu Eerikinpojan kirjeessä vuodelta 1329 kehoitetaan Saloisten ja Kemin pitäjien asukkaita maksamaan joko täydet kymmenykset kirkolle tai tekemään kymmenyssopimus.²⁴ Itse kirjettä on yleisesti pidetty väärennöksenä tai kehnona kopiona, mutta asiasisältö pitää hyvin ilmeisesti paikansa asutuskehityksen, kirkollisen organisoitumisen ja valtopoliittisen kamppailun valossa.²⁵ Vastaavasti myös Helsinglannin puolella Skellefteån ja Tornion välillä tapahtui organisoituminen kirkkopitäjiin 1320- ja 1330-lukujen aikana, joten myös kirkollisia kymmenyksiä alettiin kerätä siellä samoihin aikoihin kuin Suomen puoleisella Pohjanmaalla,²⁶ sittemmin 1370-luvulta lähtien Korsholman linnaläänistä.

Olenaisinta tässä yhteydessä on, että vaikka Pohjanmaan puoleisissa rannikkopitäjissä voimassa ollut Helsinglannin kymmenyssysteemi perustui oikeaan viljaveroon, oli, kuten Kauko Pirinen toteaa, järjestelmä sovellettu uudisasutusalueen liikkuvaan ja monimuotoiseen elinkeinonharjoittamiseen. Metsän ja veden antimilla oli peltoviljelyyn rinnastettava asema. Sekä maallinen että kirkollinen vero kerättiin siis samoista tuotteista, joten hyvin luontevasti osa kymmenyksistä muuntui kiinteäksi henkilöveroksi, jonka maksuvälineenä pohjoisessa oli kala. Pohjoisen pitäjien kirkollisverojärjestelmässä oli piirteitä Suomen sisämaiden sopimusvero-oikeuksista, joissa sovittiin tiettyjen luonnontuotteiden vastaavuus oikean kymmenyssysteemin viljaveroon. Kemin ja Tornion pitäjistä maksettiin voi- ja lohikymmenykset, mutta haukikymmenyksetkin olivat mieluisa tulonlähde. Piispalle napattiin myös metsästyksestä kymmenys eli piispan kiltti. Kemissä ja Iissä oli myös kruununverona kiltti, jota kannettiin talviverona ja jonka perustana oli kymmenysveron tapaan jousi. Veroparseleina olivat aluksi turkikset, mutta 1400-luvun kuluessa kilttivero muuttui rahamaksuksi. Niinpä poronvasa vastasi verotusarvoltaan yhtä äyrityistä, ja yksi leiviskä voita oli 3 äyriä 1 äyrityinen.²⁷

22 Dovring 1951, s. 155; Jonsson 1971, s. 42–48.

23 Jonsson 1971, s. 48.

24 REA, n:o 53.

25 Erinomainen tutkimushistorian analysointi on Mäki vuoti 1982, s. 55–66. Ks. myös Pirinen 1962, s. 227–229.

26 Olofsson 1962, s. 157–158.

27 Pirinen 1962, s. 168–170, 218–227. Saloisten ja Kemin kymmenyssopimus: REA 111.

Vanhimmassa Pohjanmaata koskevassa verotusohjeessa vuodelta 1539 määrättiin jokaiselle pitäjälle maksettavaksi sääntömääräinen tietty rahasumma. Sen suuruus riippui kalastuksen ja metsästyksen mahdollisuuksista. Pitäjät oli jaettu hallinnollisesti neljänneskuntiin vanhan ledungverotuksen seurauksena, ja jokainen neljänneskunta vastasi tilojen kesken jaettuna kollektiivisesti vero-osuudestaan. Tässä niin sanotussa veromarkkajärjestelmässä talollisten kiinteä ja irtain omaisuus arvioitiin veromarkkoina ja muunnettiin äyreiksi. Ohje noudatteli siis Eerik Pommerilaisen aikaista veronkantosysteemiä. Vero suoritettiin kaksi kertaa vuodessa talvi- eli kilttiverona ja kesäverona veromarkoissa.²⁸ Merkittävä piirre järjestelmässä oli se, että neljänneskunnat saattoivat itse päättää miten veronsa keräsivät. Se tietysti vahvisti paikallista itsehallintoa.

Kustaa Vaasan reformihenki kohdistui erityisesti verotukseen, joten voimistuva keskushallinto muutti valtakunnassa verojärjestelmän vähitellen 1530-luvulta lähtien koko lailla uuteen kuosiin. Tuloksena oli verotuksen huomattava kiristyminen, joka näkyi myös Lapinmaissa vuoden 1539 birkarlien verotussäännössä. Merkittävintä uudistus oli siirtyminen kollektiivisesta sääntönäisverosta yksittäisille tiloille määritellyyn verosummaan, joka laskettiin irtaimisto- ja omaisuus pohjaisen arvon sijasta maasta: pelloista ja niityistä. Pohjanmaalla pääveron uudistus toteutettiin vuonna 1557, mutta Iin ja Kemin pitäjissä veronkanto säilyi vanhalla keskiaikaisella pohjalla. Siellä ei viljelyllä ollut sellaista asemaa, jotta verotus olisi voitu laskea sen varaan ja varsinkaan kiristää, joten irtaimistopohjainen päävero säilytettiin ennallaan. Mutta erona entiseen siirryttiin kollektiivisesta summasta talokohtaiseen verotukseen, joka mahdollisti verotulojen kasvattamisen.²⁹ Loppujen lopuksi talonpoikaispitäjien veroreformin todelliset muutokset tunnetaan kohtuullisen huonosti.³⁰ On varsin selvää, että ainakaan Pohjanlahden pohjoisten rannikkopitäjien veronkannossa ei tehty 1500-luvulla kovin jyrkkiä muutoksia – ainoastaan aiempaa enemmän parseleita päätyi kruunulle.

Ongelmaksi muodostuivat maiden epämääräiset mittaukset ja verollepanometodien puute, ja niinpä jo 1500-luvun lopulla alkoi kuulua vaatimuksia verorasituksen aiempaa oikeudenmukaisemmasta määrittelystä. Talonpoikien vaatimusten vuoksi Kaarle IX päätti vuonna 1604 toteuttaa vuotuisveron uudistuksen, jonka käytännön toimeenpanijana oli vuonna 1608 kamreeri Johan Ottenpojan johtama komissio. Verotuksen perustaksi tuli verollepanon määrittelemä tilakohtainen veroluku eli manttaali. Se laskettiin peltojen kylvömäärän, niittyjen tuoton sekä pyyntielinkeinojen edellytysten mukaan. Uudistus toteutettiin pohjoisen talonpoikaispitäjissä vuoden 1608 jälkeen. Esimerkiksi Rovaniemen korkeudella järjestelyt oli saatu vietyä loppuun 1630-luvun alussa. Kemin pitäjässä pellot arvioitiin yhä niin vaatimattomiksi, että veroluvut määriteltiin pääasiassa niittyjen ja kalavesien perusteella.³¹

Kokonaisuutena voidaan todeta, että Lapin verotusjärjestelmä noudatti keskiajalla ja 1500-luvulla pohjoisen rannikkopitäjien sääntönäisverotuksen periaatteita.

28 Veroselitys: KA 4529, f. 2v; Luukko 1954, s. 236; Pirinen 1962, s. 168; J. Vahtola 1996, s. 186.

29 Luukko 1954, s. 618–619.

30 Asiaan on kiinnittänyt huomiota Jonsson 1971, s. 50.

31 Virrankoski 1973, s. 458–459; J. Vahtola 1996, s. 189.

Erona oli veronkannon toteuttaminen birkarlien avulla sekä veroparseleiden keskittyminen metsästykseseen, kalastukseen ja poroihin. Maatalouden tuotteita ei Lapista ollut saatavilla. Siirtyminen birkarlien verotuksesta vuonna 1553 voutihalintoon ei merkinnyt käytännössä veronkannossa muutoksia. Ilmeistä onkin, että vuosien 1553–1555 vero-ohjeet noudattivat nimenomaan birkarlien verotusta. Lapinvero kerättiin lapinkylissä asuneilta verovelvollisilta lappalaisilta, joille maksu oli vakioitu mieskohtaisesti luonnontuotteissa, mantal in natura. Toisin sanoen samat parcelit annettiin pirkkamiehen sijasta verovoudille, joka tosin hänkin oli yleensä vanha pirkkamies kruunun virkamieheksi muuntuneena. Lapissa on myös nähtävissä 1500-luvun jälkipuolella verotuksen luonteessa vastaava yksilöllisyyden korostuminen kuin talonpoikaispitäjissäkin. Vero määräytyi henkilökohtaisen kyvyn mukaan, mutta vouden tuli saada kerättyä tietty summa kruunulle jokaisesta lapinkylästä. Veronkanto olikin yksi merkittävä lapinkyläjärjestelmän vakiinnuttaja ja samalla kylän sisäisen hallinnon vahvistaja. Mukaan liittyi 1600-luvulla myös veromaajärjestelmä, jonka muotoutuminen oli oikeastaan vastaava ilmiö kuin tuolloin talonpoikaispitäjissä maaveron painottaminen.

Ikävimmän 1500-luvun muutokset koettelivatkin juuri birkarleja, joiden oli pyrittävä kompensoimaan menetykset kaupankäyntiä tehostamalla ja eränautoja laajentamalla. Kehitys johti väistämättä konfliktitilanteisiin lapinkyläasukkaiden kanssa ja lappalaisten valituksiin kuninkaalle. Kruunun ja birkarlien ottelu Lapin vallasta huipentui lopullisesti Kaarle IX:n aikana ja päättyi kruunun voittoon.³²

LAPINVERO LINKKI VEROMAAN HALLINTAAN

Verotusjärjestelmän uudistuksia ei saatu Lapissa läpivietyä, vaikka Kaarle IX pyrki kymmenysverotusjärjestelmään vuosien 1602–1605 aikana. Siinäkin ei ollut kyse talonpoikaiseen maaverotukseen siirtymisestä, vaan porokarjan, kalastuksen ja metsästyksen tuoton verottamisesta perinteisen kymmenysjärjestelmän avulla.³³ Vielä vähemmän kyse oli lappalaislinkeiden privilegioimisesta yksinomaan lappalaisten oikeudeksi. Lapissa ei maaveropohjaiselle metodille ollut mitään edellytyksiä pyyntielinkeiden yksinomaisuuden vuoksi. Sen sijaan kuninkaan tavoitteena oli saada lappalaiset tiukempaan kruunun kontrolliin, aivan kuten birkarlitkin, ja pysymään kiinteämmin asuinsijoillaan. Yksi oleellinen päämäärä oli myös asutuksen voimistaminen. Siksi kalastuspaikat tuli rekisteröidä, jotta olisi tiedetty, kuka mitäkin paikkaa käytti eikä kenelläkään olisi ollut niitä yli oman tarpeen. Verouudistus kuitenkin epäonnistui, sillä edes järvien kartoituksessa ei päästy kovin suureen tarkkuuteen.³⁴ Ongelmaksi nousi ristiriita veron ja hallinnon välillä. Hallintojärjestelmä tuli saattaa yleisvaltakunnalliseen paikallishallinnon kuosiin,

32 Kulminaatiokamppailusta Steckzén 1964, s. 408–428, 452–453.

33 Ordningh opå then Skatt Lapparne uthgöre skole 4.3.1602. Waaranen I, n:o 169; Fulmacht för Olof Burman och Finduedh Benchtsson at vpäre skatten af Lapperne 22.7.1602. Waaranen I, n:o 197.

34 J. Vahtola 1982b, s. 118–120; Kvist 1989, s. 49–55; Onnela 1995, s. 137–138; A. Vahtola 2003, s. 37–40; Hiltunen 2006, s. 38–40.

mutta Lapissa ei ollut talonpoikaista tilajärjestelmää, jonka puitteissa toteuttaminen olisi onnistunut.

Kuninkaan antama vuoden 1605 ohjekirje tunturilappalaisten verotuksesta, heidän oli maksettava tästedes veronsa poroista ja kalasta, ja vuoden 1606 ohje Kemin Lapin voudille palautti veron vanhan järjestelmän mukaiseksi. Myös Kemin Lapissa siirryttiin vuoden 1605 tunturilappalaisten ohjeen seurauksena pelkästään kalaveroon, mutta käytännössä voudin oli kannettava veroparselit myös muina luonnontuotteina. Kustaa II Aadolfin noustua valtaan vuonna 1611 kääntyi kruunun politiikan painopiste pohjoisen sijaan etelän suuntaan. Niinpä tasaisen verotuoton varmistamiseksi Lapinmaiden verotus vuokrattiin vuodesta 1620 lähtien ja palattiin lyhyeksi aikaa tavallaan birkarlien aikaan. Tornion ja Kemin Lapit olivat vuokralla Tornion porvareilla vuoteen 1637 saakka. Niukoista tiedoista päätellen veronvuokrauskaudella lappalaisten rasitukset olivat tuntuvasti aiempaa vähäisemmät.³⁵ Vuokrausajan jälkeen vanha kruunun verotussysteemi pysyi ennallaan, eikä lapinveron perusteissa tapahtunut muutoksia ennen vuoden 1695 uudistuksia.

Sen sijaan merkittävä terminologinen muutos tehtiin viimeistään 1650-luvulla, kun kruunun virkamiehet ottivat käyttöön käsitteen veromaa (”skatteland”). Syyinä oli varmasti mahdollisuus hallinnoida uuden käsitteen avulla aikaisempaa paremmin maankäyttöä ja järjestystä lapinkylissä. Käsite oli paralleeli muualla valtakunnassa olleen maaverojärjestelmän ja siihen liittyneiden säädösten kanssa, ja ensimmäisen termin käytöstä säilyneen tiedon perusteella se nimenomaan rinnastettiin talonpoikaiseen verosysteemiin. Huomattava on, että 1620-luvulla valtiovalta oli tiukentanut otettaan talonpoikaistilojen kontrollissaan. Erityisesti se näkyi verotuksessa, jossa otettiin käyttöön esimerkiksi veroautiot tilan aseman määrittelyssä. Lappalaisten mailla oli tarve soveltaa samanlaisia menettelytapoja kuin talonpoikien maatiloilla, muun muassa juuri verohylkysäädöksiä ja autoitumista.³⁶ Lähtökohtana on ehkä ollut nimenomaan Kaarle IX:n vuoden 1602 ohjeistukset, joissa hän painotti lappalaisten käyttämien maiden ja vesien kartoitusta. Tosin jo vuoden 1589 kuninkaan valtakirjassa lapinvouti Nils Oravaiselle viitataan veronmaksamisessa maihin ja vesiin, joita lappalaiset olivat käyttäneet ja ”jotka kuuluvat Ruotsin kruunulle”.³⁷ Kemin Lapissa veromaa esiintyy ensimmäisen kerran täsmällisessä muodossaan vuoden 1691 Sodankylän käräjillä, mutta sisällöllisesti sen voidaan tulkita olleen käytössä jo 1680-luvulla.³⁸ Myös Tornion Lapissa veromaa tulee käyttöön kärjäpöytäkirjoissa 1680-luvulla.³⁹

35 Steckzén 1964, s. 417; A. Vahtola 2003, s. 40, 47–54.

36 Varhaisimmat tiedot skatteland-termin käytöstä ovat Åselen Lapista. Vuoden 1656 käräjillä varoitettiin lappalaisia kolmen vuoden verorästeistä, jolloin he menettävät veromaansa. Vuonna 1658 Åselen Lapin käräjillä käytettiin skatteland-termiä metsästysoikeutta käsitelleen jutun yhteydessä. Hiltunen 2006, s. 87; Holmbäck 1922, s. 26 viite 1.

37 Eenn Copia aff Niels Orawains Foughtebreff eller hanns Fullmacht öffuer Lappemarckerne etc. Valtakirjeen täydennys 14.11.1589. I. Fellman IV, s. 43. Vrt. Korpijaakko 1983 II, s. 47, jossa hän siteeraa em. valtakirjaa mutta jättää ratkaisevan kohdan siitä pois. Sinänsä Lapin veromaa-käsitteen yksityiskohtaista syntyhistoriaa ei ole tutkittu. Ks. Hultblad 1968, s. 82.

38 Sodankylän käräjät 1691, f. 657v–658. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sompion ym. käräjät 1685, f. 899–900 (Skattelapz ägor). Svea Hovrätts arkiv. SRA. Ks. myös Joona 2006, s. 41.

39 Hiltunen 2006, s. 89 viite 323, ja siihen epäjohdonmukaisesti s. 90.

Vuoden 1695 ohjeistuksia tarkasteltaessa voidaan todeta, että suurin ja merkittävin muutos aikaisempaan oli siirtyminen lapinkylittäiseen kollektiiviveroon. Voudinohjeissa oli kuitenkin selkeästi mukana myös näkemys yksittäisen maksajan henkilökohtaisesta kyvystä. Se oli lähtökohtaisesti sisäänrakennettu ajatus koko yhteisemmän jyvittämiseksi, sillä yksittäisten veronmaksajien verosta muodostui kollektiivinen kokonaissumma eikä päinvastoin; toisin sanoen kokonaisveroa ei määritelty ensin ja sitten jyvitetty se lapinkylän jäsenille, vaan heidän sen hetkisen veronmaksukyvyn mukaisesti muodostui sattumanvarainen kylän yhteissumma. Näinhän epäsuorasti todettiin jo vuonna 1693 verouudistusta suunniteltaessa: verollepanon perustana tuli olla se maa, jota yksittäinen lappalainen käytti poronhoitoon, kalastukseen ja metsästykseen.⁴⁰

Maankäytön kannalta vuoden 1695 uudistus vahvisti osittain jo käytännössä olleen verotusperusteen. Kamarikollegio oli jo vuonna 1632 todennut Piitimen Lappia koskeneen suojelukirjeen yhteydessä, että lappalaiset maksoivat veroa heille kuuluvista kalavesistään.⁴¹ Myös Sompiossa ymmärrettiin vuonna 1685, että verotus osoitti myös maanhallinnan, jonka perusteella elinkeinojen tuotosta voitiin kerätä vero. Lapinkyläläisten joukossa oli kuulemma koko joukko väkeä joka hyödynsi maita mutta ei maksanut niistä mitään veroa.⁴² Kittilässä käsiteltiin vuonna 1691 lapinverolla olleen asukkaan maata, joka oli joutunut autioksi. Lautamiesten tuli tutkia, millaisesta alueesta oli kyse.⁴³ Tosin sanoen vaikka varsinaisesti ei puhuttu veromaasta, yksityinen hallitsi maataan ja sen katsottiin voivan myös autioitua kuten tilat. Samana vuonna Sodankylän käräjillä käytettiin termiä ”skatteländh”. Käsitteet olivat siis liukuneet kohti maaveroajattelua, mutta Sompion tapauksessakin näkemys fokusoitui nimenomaan elinkeinoihin.

Sompion kaltaisia tapauksia oli ollut jo sitä aiemminkin Kemin käräjillä tavaltaan itsestään selvinä asioina. Sellaisesta esimerkkinä voi mainita Kittilän käräjät vuonna 1682, kun Olli Bulli sai oikeuden asettua asumaan (”sättia och boo”) Molkojärvelle. Bulli tuli hallitsemaan (”äga”) järveä yhdessä kylännimismies Hans Jönssonin kanssa ja myös maksamaan siitä asianmukaiset kruunulle kuuluneet suoritukset – siis veron. Inarissa puolestaan veronmaksuun ei viitattu vielä esimerkiksi vuosina 1667 ja 1668 käräjillä esillä olleissa jutuissa maiden ja vesien hallinnasta, mutta vuonna 1671 todettiin painokkaasti vanhaan tapaan kuuluneena, että kuka maksoi kruunun veroa, oli oikeutettu myös kalastukseen. Toisessa yhteydessä jopa sanottiin, että näin ”oli aina ollut.”⁴⁴ Inarinkin tapauksessa asia voidaan hyvin ymmärtää liittyneen elinkeinojen tuotosta maksettavaan veroon, ei itse maihin tai vesiin. Lyckselen käräjillä todettiin vuonna 1683, että Märthen Joensson maksoi isältään perimistä maista ja vesistä vuotuiset ulostekonsa eli veronsa kruunulle.⁴⁵ Ve-

40 I. Fellman IV, s. 273

41 Johan Nordlander julkaisi Kamarikollegion kirjeen 31.10.1632, Nordlander 1907, s. 99–100. Asiasta myös Joonas 2006, s. 75 ja viite 167.

42 Sompion käräjät 1685, f. 900. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Erityisenä tapauksena jutun on ottanut esille myös M. Hiltunen 2006, s. 89.

43 Kittilän käräjät 1691, f. 656–656v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

44 Kittilän käräjät 1682, f. 698v–699. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1667, f. 604. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1668, f. 466–466v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Inarin käräjät 1671, f. 837v–839. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

45 Lyckselen käräjät 1683. Holmbäck 1922, bilaga I.

ron ja maan suhde on siten ollut tiivis jo ainakin 1600-luvun puolivälistä lähtien. Maalla tai vedellä itsessään tuskin katsottiin olevan mitään arvoa, jos niistä ei ollut mitään hyötyä. Lappalaisille oli luonnollista, että he maksoivat veroa hyödyntämistään alueista, mutta kruununhallinnolle kyse oli koko valtakunnan perspektiivistä ja lappalaisten käyttämien alueiden sovittamisesta yhtenäiseen hallintojärjestelmään.

Vero tuli kerätä maankäyttöön kohdistuneista elinkeinoista, joten viimeistään asutusplakaatit vakiinnuttivat oikeuskäytäntöön käsitteen (lapin)veromaa. Kemin Lapissa se esiintyi ensimmäisen kerran Sodankylässä vuonna 1691. Tuolloin kylännimismies Johan Pehrsson valitti Anders Hanssonista, että tämä aiheutti vahinkoa Johanin ”Kittis lodwa” veromaalle.⁴⁶ Olisiko käynyt peräti niin, että käsitteen nosti käräjille maaherra Strijk, joka vieraili juuri tuolloin Sodankylässä. Luontevasti termiä olivat varmaankin käyttäneet myös maaherra Douglas ja laamanni Buhre vieraillessaan vuonna 1695 lapinmaiden käräjillä juuri verotusperusteita selvitellessään.⁴⁷ Myös kruununnimismies Salomon Steigman kirjasi vuoden 1694 Inarin käräjillä käsitteen veromaa peuranpyyntijutun yhteydessä, kun kylännimismies Samuel Nilsson oli ampunut peuran Anders Perssonin veromaalle: ”han inom dess Råå och Röör eller på hans Skattelandh”.⁴⁸ Sinänsä käsitteeseen ei liity mitään mystiikkaa. Se oli alue, jota käyttäjä hyödynsi elinkeinoilleen kruunulle maksettua veroa vastaan.

Herääkin kysymys, mikä tuli olemaan lapinkylän asema kollektiivisuuden luonteen korostuessa vuoden 1695 jälkeen. Kylän verosumma tuli ohjesäännön periaatteiden mukaan olemaan aina vakio huolimatta sisäisistä muutoksista, mutta itse kokonaissumma perustui sattumanvaraisesti vuoden 1695 tilanteen yksittäisten maksajien määrään ja heidän nautintamaihinsa.⁴⁹ Kyseisen vuoden maakirjassa oli kullekin lapinkylän jäsenelle myös merkitty selvästi se asuinpaikka, josta hän maksoi veronsa. Vero oli kuitenkin henkilöön sidottu summa, sillä esimerkiksi Kittilän Nils Olofsson Sirkka tai Sompion Henrik Hansson eivät maksaneet veroa vanhuutensa vuoksi, vaikka heille oli merkitty veromaat. Kylänimismiehet ja kyytirättärit eli virkamiesten kyydityksistä huolehtivat olivat myös veromaistaan huolimatta vapautettu verosta, joten heidän osuutensa ei tullut kasvattamaan kyläveron kokonaissummaa.

Summa oli myös kaavamaisesti sama 2 taalaria 16 äyriä (eli 2 ½ taalaria) riippumatta verotettavan nautintamaista, joskin muutamille henkilöille oli kirjattu pienempi veromäärä. Ainakin osa heistä oli vasta tullut kyläveron piiriin. Huomattava on, että kaikki uudistilalliset oli myös merkitty lapinkylien veronmaksajiksi, joten he olivat kasvattamassa kyläveron kokonaissummaa. Osalle uudistilallisista merkittiin myös selvästi suurempi summa kuin muille, joten heidän osaltaan on otettu huomioon tilan nautintamaat. Niinpä Paavali Pelkonen yhdessä poikansa Matin kanssa nosti Sompion kyläveron summaa kahdeksalla taalarilla. Kokonais-

46 Sodankylän käräjät 1691, f. 658. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Jutussa mainittu ”Kittis lodwa” on vaikea identifioida. Ehkä siinä ovat nimet Kitinen ja latva.

47 Maaherra Strijk ei esiintynyt vuoden 1691 Kemin Lapin käräjäpöytäkirjoissa eivätkä Douglas ja Buhre vuoden 1695 käräjäpöytäkirjoissa. Ks. kuit. Hyvärinen 1979, s. 57–61, 64; Hiltunen 1978, s. 114; A. Vahtola 2003, s. 105–107.

48 Inarin käräjät 1694, f. 763v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

49 Sattumavaraisuuteen viittaa myös Arell 1977, s. 209.

määrä oli Sompiossa 66 taalaria.⁵⁰ Merkittävää siis on, että uudistalollisia ei hallinnollisesti poissuljettu lapinkyläjärjestelmästä.

Periaatteeltaan kollektiivisuus ei tarkoittanut, että lapinkylän vero olisi kohdistunut koko lapinkylän rajojen sisäpuoliseen alueeseen, vaan ainoastaan niihin alueisiin, joita kukin lapinkylän veroa maksava jäsen hyödynsi. Se oli johdonmukainen jo 1500-luvun suojelukirjeisiin nähden. Näin asia on selvästi nähtävissä myös esimerkiksi Jukkasjärven käräjillä vuonna 1702 käsitellyssä veronmaksujutussa. Lappalainen Amund Thomasson ei ollut saapunut kuuteen vuoteen veronkantopaikalle Jokkmokiin maksamaan verojaan, vaikka hän oli perinyt Jukkasjärven lapinkylästä esi-isensä käyttämän veromaan (Skattland).⁵¹

Veron määrittelyssä ei otettu kuitenkaan huomioon nautintamaiden suuruutta tai tuottoa, vaan kyläläinen sai vakioidun summan rasitteekseen. Toinen kysymys on, hallitsiko lapinkylä rajoilla määriteltyä aluettaan omistajana, jolloin tilanne ajautuu mutkikkaaksi. Nimittäin yksittäisillä verolappalaisilla oli omistusoikeutta vastaava hallinta nautintamaihinsa, kuten lähteet vastaansanomattomasti osoittavat. Tuskin sentään kaksinkertaista omistusjärjestelmää oli luotu lapinkylän sisälle. Luonteva selitys tilanteelle on, että kukin verolappalainen hallitsi omaa nautintaluettaan, mutta lapinkylän puitteissa hallittiin yleismaita. Ne olivat alueita, joihin kenelläkään ei ollut parempaa oikeutta mutta joita hyödynnettiin yhteisesti. Tämä tarkoittaa lähinnä majavan- ja peuranpyyntiä. Lapinkylä pystyi päättämään kylärajojensa sisällä olevien alueiden käytöstä, mutta suoranaista maanomistusta se ei ollut. Lapinkylän funktio oli vastaava kuin pitäjällä muualla valtakunnassa.

Vuoden 1695 ohjesäännön mukaan uudistilallisen lapinvero ei saanut olla suurempi kuin lappalaisen, mutta verojen tuli määräytyä tilusten hyödyntämisestä. Mitä se tarkoitti, jäi määrittelemättä.⁵² Kyse oli siitä, että uudistilallisen lapinelinkeinosta kertynyt summa ei saanut olla suurempi kuin lappalaisilla. Tilan tuotto tuli kuitenkin kyseisen lapinvero-osan päälle, joten uudistalollisen kokonaisvero oli lappalaisia korkeampi. Erinomaisen valaiseva tapaus löytyy tavallaan käänteisesti Kuusamon talollisten keskuudesta vuonna 1702, kun lautamies Olli Pesonen oli ilmeisesti edellisvuonna kerännyt isänniltä veroja. Pesonen oli laskeskellut rahoja, kirjoitus- ja laskutaito olivat siis hyvin hallinnassa, ja todennut, että hän palauttaa lapinveron ylimenevän osan takaisin talollisille. Pesosen mielestä uudistilalliset maksoivat samaa veroa kuin lappalaisetkin. Kruununnimismies oli kuitenkin täysin eri mieltä asiassa. Hän totesi, että uudistilalliset viljelivät maata ja ruokkivat niityiltä karjaansa, eivätkä he siksi olleet lappalaisten kanssa samassa asemassa. Sen osoitti nimismiehen mukaan myös vuoden 1695 asutusplakaatti. Uudistilallisen tuli maksaa verovapausvuosien jälkeen veroa maistaan ja omistuksistaan.⁵³

Nimismiehen tavoin asian oli ilmaissut myös laamanni Buhre toukokuussa 1695, kun hän kertoi kamarikollegion kokouksessa lappalaisten veronkantokyvystä. Häneltä kysyttiin, kuinka paljon yksi lappalainen oli kykenevä maksamaan veroa.

50 1695 års originaljordebok över lappmarkerna, s. 41–50. Västerbottens läns landskontors arkiv.

HLA. Isak Fellman on kopioinut toisen version maakirjasta teokseensa. I. Fellman IV, s. 285–291.

51 Jukkasjärven käräjät 1702, f. 42. Sähköisessä muodossa: www.lenvik-museum.no/meny5/Samisk%20historie/Dombok_Torneaa_lappmark_aar_1702.pdf.

52 Ks. Korpijaakko 1983 II, jossa hän kiinnittää huomionsa määrittelyyn mutta ei selitä sitä.

53 Kuusamon ja Kitkan käräjät 1702, f. 1330v–1331v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Buhre vastasi, että he pystyivät maksamaan 2 taalaria tai korkeintaan 2 ½ taalaria mutta peltoa viljelevät jopa 4 taalaria. Tässä ei siis eroteltu uudistalollista lappalaisesta. Samalla ohitettiin vuoden 1673 plakaatin vakuutus, että uudisasukkaita ei verotettaisi lappalaisia ankarammin. Asia oli kyllä varmasti kamarikollegion jäsenen tiedossa, sillä heti seuraavana Buhren edellä käsitellyn vastauksen jälkeen pohdittiin 1673 plakaatin renovoitua.⁵⁴ Vaikka Kalmarin plakaatin vakuutus ei kestänyt kuin kaksi vuosikymmentä, olennaista oli, että uudistalollisen vero säilyi edelleen osana lapinkylän veroa. Myöhemmin tilojen maaverojärjestelmässä säilyi vanhana pienenä perusosana lapinvero-osuus, joka oli mukana vielä 1800-luvun Suomen Lapissa kannetussa maaverossa.

Lapin raivaajien peltoviljely oli perin vaatimatonta, joten voudin tuli kantaa maksut niistä mistä se oli mahdollista – kalastuksesta, metsästyksestä ja karjanhoidosta sekä siihen liittyneestä niittyaloudesta. Uudistilalliset tuli merkitä omaan maakirjaansa, mutta ainakin 1700-luvun puolella asukkaat ymmärsivät tilanteen niin, että uudisvero kuului kokonaissummaan. Uudistilojen laskeminen vuonna 1695 kollektiiviseen veroon johtui varmasti Kaarle XI:n määräyksestä, että uudisasukkailla tuli säilyä yhdenvertainen asema lappalaisten kanssa. Toisaalta heillä tuli olla myös vastaavat velvollisuudetkin veronmaksussa.

Veromaat jäivät ainakin periaatteessa merkityksettömiksi kiinteässä kollektiiviverossa, aivan kuten Mauno Hiltunen on korostanut. Sen sijaan oikeuskäytännössä niiden asema nousi keskeiseksi maanhallintaan liittyneissä ratkaisuissa.⁵⁵ Käytännössä veronkantokaan ei juuri muuttunut lapinkylissä kovin ylimalkaisten ohjeiden vuoksi, eikä uudistetulla plakaatillakaan ollut merkitystä asutuksen edistämisessä – ainakaan Kemin Lapissa. Ilmeisesti kuninkaan halu tasapainoilla uudistilallisten ja lappalaisten kanssa aiheutti sen, että tulevien vuosien veronkantoluetteloissa oli lapinveron maksajina yhä koko joukko uudistilallisia. Se on perin luonnollista, koska tilojen katselmuksia ei tehty eikä peltojakaan juuri ollut. Uudistilalliset maksoivat kuitenkin veronsa eri perusteella kuin lapinveron alaiset kyläläiset. Se näkyy erilaisina verosummina, jotka olivat osalla tilallisista suurempia kuin lapinverosummat.

Tämän tutkimuksen näkökulmasta on olennaista, että lappalaisia olivat veronkantoluetteloissa poikkeuksetta ne, joilla olivat hallinnassaan veromaat – myös käytännössä uudistilallisiksi muuntuneilla lappalaisilla. Sen sijaan lapinveromaan ulkopuolelle uudisraivionsa perustanut lapinkylän asukas oli aina uudistilallinen. Systeemi muistutti hyvin pitkälle jo johdannossa esiteltyä Lars Ivar Hansenin hahmottamaa Etelä-Tromssan alueen 1600-luvun ja 1700-luvun alkupuolen tilannetta, jossa saamelaisten oman traditionaalisen maankäytön ja norjalaisen maanomistusjärjestelmän välille kehittyi omaperäinen hallintalinkki, jonka avulla saamelaisen perinteinen maiden hallinta oli mahdollista.⁵⁶

54 Ur Kongl. Kammarkollegii protokoll för år 1695 (20.5.1695). I. Fellman IV, s. 276–281. Vastaava rinnastus tehtiin kesäkuussa jatkuneessa kamarikollegion kokouksessa, jossa puitiin tulevan uuden plakaatin sisältöä. Uudistilalliset olivat vapautettuja vapaavuosien jälkeen henkikirjoituksesta, sotapalveluksesta ja muista ylimääräisistä veroista, ”lijka som dhe andre Lappmarkerne”. Ur Kongl. Kammarkollegii protokoll för år 1695 (5.6.1695). I. Fellman IV, s. 280–281.

55 Ks. Hiltunen 2007.

56 Hansen 1986, erit. s. 38–47, 99–101.

Myös Kemin Lapin osalta voidaan katsoa, että lapinveromaajärjestelmän avulla saamelaiset pystyivät varmistamaan omien maittensa hallinnan mutta samalla toimimaan yleisvaltakunnallisessa hallintojärjestelmässä. Se tarkoitti käytännössä sitä, että lappalaisen veromaan asema ei altistunut maaherran ratkaistavaksi, vaikka lappalainen asui sillä maamiehen eli tilallisen tapaan ja pystyi harjoittamaan haluaamiaan elinkeinoja – pellonmuokkauksesta majavanpyyntiin. Toisaalta lappalainen pystyi myös puolustamaan lapinveromaataan varsinaiselta maaherran ja kruunun säätelemältä uudisasutukselta. Tämä tarkoitti nimenomaan metsäseuduilla asuneita saamelaisia tai lapinkylän jäseniä, siis erityisesti Kemin Lappia, kun taas poronmadisilla tunturiseuduilla veromaan asema oli metsäseutuja kompleksisempi. Lapinveromaa oli kuitenkin vain noin vuosisadan mittainen välivaihe ja murtui 1760-luvun alussa.

Kaiken kaikkiaan verotuksen suhteesta varhaiseen maankäyttöön voidaan todeta, ettei lapinvero kytkeytynyt missään vaiheessa ennen vuotta 1695 suoraan maahan. Yksinkertaisesti elinkeinorakenne ei antanut sellaiseen mahdollisuutta. Siksi myöskään lapinveron maksajia ei voida rinnastaa talonpoikaisseutujen maaverojärjestelmän tilallisiin. Varsinkin maaherra Johan Graanin näkemysten seurauksena verotusperusteita pyrittiin ohjaamaan Lapinmaissa kohti maaverotusta ja sellaiseksi kuin muualla valtakunnassa, mutta sitä ei vielä vuoden 1695 tilanteessa pystytty toteuttamaan. Ja kuten myös maaherran ohjesäännöstä 1687 havaitaan, kruunun hallinnollista otetta pyrittiin tiukentamaan maanhallintaan liittyneissä asioissa. Käytäntö osoitti myös verollepanon vaikeudet kruunun maanmittauksen niukkojen resurssien vuoksi. Paikallistasolla on nähtävissä, että 1600-luvun loppupuolella veron ja maan suhde tuli yhä kiinteämmäksi samalla kun käsite 'veromaa' vakiintui lappalaisen hallitsemasta ja hyödyntämästä maasta ja vedestä.

Modernin ajan maa- ja metsäoikeuskiistojen yhteydessä esitettyjä argumentteja voidaan myös kritisoida virheellisinä. Esimerkiksi saamelaiskäräjien tutkimuksissa on korostettu, että 1600-luvulla olisivat lapinkylissä olleet lappalaisten yksinoikeudelliset lappalaiselinkeinot ja lapinkylä olisi ollut yksi kiinteistöoikeudellinen yksikkö. Kuitenkin kiistattomasti lapinkyläjärjestelmässä olivat mukana myös uudistilalliset, uudistalonpojat rinnastettiin yhdenvertaisina lappalaisiin ja uudistilallisilla säilyivät samat Lapinmaan etuoikeudet kuin lappalaisillakin. Myöskään mitään erityistä saamelaisten elinkeinojen suojelua ei 1600-luvun säädöksissä toteutettu eikä lapinkylä muodostanut yhtä kiinteistöä.

Luontevasti veromaa liukui myös lapinveron yhteyteen tarkoittamaan niitä yksityisiä maa- ja vesialueita, joista verovelvollinen sai elinkeinonsa tuoton ja joita hän hallitsi omistajanautintaa vastaavalla tavalla. Selvää myös on, että käsite syntyi nimenomaan virkamiesten toimesta kameraaliseen käyttöön, sillä lappalaisilla itsellään ei sille ollut tarvetta. Varmastikin itse maiden hallinta, jako ja käyttö olivat muotoutuneet lapinkylissä omaehtoisesti eli veromaajärjestelmä mukaili lappalaisten perinteistä maankäyttöä.⁵⁷ Sellaiselle tarjosi mahdollisuuden jo pelkästään keskiaikainen birkarlien veronkantojärjestelmä, jossa verosumman jakaantumisesta

---

57 Holmbäck 1922, s. 27–28; Hultblad 1968, s. 82; Arell 1977, s. 66; Korpiaakko 1989, s. 448; Kvist 1990, s. 280–281.

voitiin sopia keskenään. Mutta varsinainen veromaajärjestelmä ei ollut saamelais-ten omaehtoisesti synnyttämä.⁵⁸

Veromaa ei tarkoitannut yksinomaan terminologista muutosta, vaan se synnytti erityisluontoisen instituution lappalaisten maiden hallintaan. Sitä voidaan kutsua lapinveromaaksi. Åke Holmbäck formuloi vuonna 1922 lapinveromaainstituution suoranaisesti oman tutkimuksensa otsikkoon, mutta hän ymmärsi sen lähtökoh- taisesti lapinkylien sisäisenä ikivanhana järjestyksenä⁵⁹. Sukujen yksityinen maan- käyttö oli lapinkyliissä vanha systeemi, mutta maita alettiin hallinnoida kruunun järjestelmässä 1600-luvun kuluessa. Lappalaisen veromaa oli siis uudistus, linkki kruunun ja lappalaisen välillä, sillä kruununhallinto pystyi instituutioidensa kautta hallinnoimaan jäsentyneesti lappalaisen nautintamaita:

lappalainen ↔ vero ↔ veromaa ↔ kruunu

Mutta historiallisen kehityksen kannalta lapinveromaalla oli vielä edellistäkin suu- rempi vaikutus, sillä tämän välittävän linkin avulla lapinkylien verovelvollisten su- kumaat saattoivat säilyä heidän hallinnassaan ja siirtyä lopulta uudistilajärjestel- mässä tilan maiksi. Vaikka instituution voidaan katsoa olleen lapinkylien tietyn asteiselle autonomialle negatiivinen ilmiö, ”kruunun interventio”⁶⁰, niin itse lapin- kylien jäsenille sillä oli huomattavan positiiviset vaikutukset. Sukumaat säilyivät lappalaisten hallinnassa. Lapinveromaalle muodostui myös oikeudellinen suoja, joka erityisesti 1600-luvun uudisasutuspaineessa takasi lappalaiselle mahdollisuuden kontrolloida omia nautintamaitaan. Vähäinen etu ei ollut myöskään lapinpri- vilegioiden säilyminen. Uudistalollinen oli sitoutunut Lapissakin tiettyihin tilan- hoidon ylläpitoon liittyneisiin velvollisuuksien, elinkeinojen harjoittamiseen ja rai- vaamiseen kruunun viranomaisten kontrollissa. Lapinveromaalla asuvalla sellaisia velvollisuuksia ei ollut, mutta yksityinen lappalainen saattoi silti hallita maita ja ve- siä veromaansa alueella.

Poronomadeilla veromaainstituutio murtui 1700-luvun puolivälin jälkeen, mi- kä näkyy hyvin esimerkiksi Jokkmokissa monina maankäyttöön liittyneinä kiistoi- na.⁶¹ Yhtäältä järjestelmän murtumisen aiheutti poromäärien voimakas kasvu. Toi- saalta synnä olivat myös kruunun hallinnolliset toimet, joiden seurauksena suur- poronhoitoa ei sidottu tilajärjestelmään, johon Metsä-Lapin lappalaiset siirtyivät. Myös Inarin ja Utsjoen kalastajat pystyivät pitämään veromaansa hallinnassaan. Sittemmin 1800-luvun puolivälissä kruunun virkamiehet kehittivät tavallaan pa- ralleelina ilmiönä 1600-luvun kehitykselle Ylä-Lappiin omaperäisen kalastuspaik- kajärjestelmän, jossa sukujen veromaat muuntuivat kalastuspaikoiksi ja lopulta uudistiloiksi.

58 Ks. myös Hiltunen 2006, s. 88 ja vrt. Arell 1977, s. 66–69 sekä Päiviö 2001, s. 21–26.

59 Holmbäck 1922, s. 26–29.

60 Ks. Hiltunen 2006, s. 89.

61 Kiistoista Hultblad 1968. Myös Korpijaakko-Labba on viitannut ongelmiin: ks. Korpijaakko- Labba 2005.

KYLÄVERON PERUSTEENA ELINKEINOJEN TUOTTO

Vuoden 1695 verouudistuksen jälkeen lapinkyliltä kerättiin kollektiivinen kylävero, joka määrättyi kyläkohtaisesti vuoden 1695 veronkannon yhteydessä saadun summan suuruisena. Suurin yksittäisen maksajan veromäärä oli 2 taalaria 16 äyriä, mutta summaa voitiin jakaa myös pienempiin osiin. Ainakin uudistusvaiheen alussa mukaan laskettiin myös uudistaloudet, joiden veromäärä oli myös 2 taalaria 16 äyriä tai yleensä sitä hieman suurempi.⁶² Ennen 1760-luvun uudistuksia maksoivat uudistilalliset tavanomaista lapinveroa sekä sen päälle tilan maatuotosta tulleen lisän. Siksi niiden verosumma oli yleensä kolme tai neljä taalaria, joillakin jopa kuusi taalaria.

Uudistilat olivat siis alun perin osa lapinkylän kokonaisuutta, mutta koska ne siirrettiin omaksi ryhmäkseen veronkantokirjoissa, erkani myös heidän vero-osuutensa varsinaisista lapinveron maksajista. Paikalliset asukkaat kyllä ymmärsivät, että kokonaissummaan sisältyi uudistilallistenkin osa. Sodakylän käräjillä 1701 todettiin, että lapinkylässä asui lappalaisia ja ”muita uudistilallisia”, jotka kaikki maksoivat lapinveroa (”som alla giöra Lapps katt”). Näin asian ymmärsivät tai ainakin halusivat ymmärtää jopa Kuusamon talonpojat 1700-luvun alussa. Heidän mukaansa tiloilta kannettiin samaa lapinveroa kuin lappalaisiltakin. Kyse oli tietysti veron suuruudesta, sillä isännät eivät mielellään olleet valmiita suurempaan rasiutukseen kuin oli lappalaisilla. Myös kruununvouti Anders Hackzell viittasi yhtenäiseen kokonaisuuteen vuoden 1738 kertomuksessaan.⁶³ Samoin vuoden 1695 kunnikaallisesta kirjeestä ja ohjeista on nähtävissä, että yhteisvero tarkoitti sananmukaisesti koko lapinkylän verovelvollisten osuutta. Kuningas Kaarle XI rinnasti myös uudistilalliset osaksi lapinkylää, kuten aiemmin tämän tutkimuksen hallintoluvussa on käynyt ilmi.

Käytännössä vuotuista kollektiivista summaa ei kannettu vuoteen 1763 mennessä kertaakaan Kemin Lapin lapinkylissä. Useampina 1700-luvun alkupuolen vuosina jäätiin alle vaaditun verosumman, mutta puuttuvaa osuutta ei tasattu kylän veronmaksajille. Toisaalta muutamina vuosina summan noustessa yli vaaditun, se myös kerättiin kokonaan kruunulle. Minkäänlaista vakiintunutta verollepanometodia ei siis ollut Kemin Lapissa ennen uudistiloille laadittua vuoden 1760 verollepanoehdotusta.

Esimerkkinä lapinkylän verokertymästä ja sen epäsäännöllisistä vuotuismääristä vuoteen 1766 saakka voidaan ottaa Sompio, jossa kyläveron suuruudeksi muotoutui vuonna 1695 yhteensä 66 taalaria. Mutta vuotuista summaa ei saatu kannettua varsinaisilta lapinveron maksajilta kertaakaan, kuten seuraava verosummien sarja vääjäämättä kertoo. Summat olivat vuosittain (taalaria:äyriä):⁶⁴

62 1695 års originaljordebok över lappmarkerna. Västerbottens läns landskontor. HLA.

63 Sodankylän käräjät 1701. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon ja Kitkan käräjät 1702, f. 1330v–1331v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Andes Hackzell, Beskrifning om Torneå och Kemi Lappmarcker (1736). I. Fellman I, s. 148–154; Fellman 1915, s. C.

64 Taalari on 32 äyriä. Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Kemi lappmark 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Uppbörds och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA.

vuosi	lapinvero	erotus	uudisvero	erotus uudisveron jälkeen
1706	30:08	-35:24	18:24	-17:00
1707	30:24	-35:08	16:00	-19:08
1708	31:08	-34:24	17:16	-17:08
1709	33:24	-32:08	17:24	-14:16
1711	36:08	-29:24	17:00	-12:24
1712	41:16	-24:16	15:16	-9:00
1713	36:24	-29:08	yhdessä	
1714	40:00	-26:00	Sodankylän	
1716	38:24	-27:08	kanssa	
1717	36:08	-29:24	yhdessä	
1718	29:00	-37:00	Sodankylän	
1719	23:00	-43:00	kanssa	
1721	25:00	-41:00	yhdessä	
1722	25:00	-41:00	Sodankylän	
1724	25:00	-41:00	kanssa	
1726	33:00	-33:00	yhdessä	
1728	37:16	-28:16	Sodankylän	
1731	47:16	-18:16	kanssa	
1732	47:16	-18:16	yhdessä	
1733	47:16	-18:16	12:16	-6:00
1734	42:16	-23:16	15:00	-8:16
1736	44:22	-21:10	15:00	-6:10
1737	50:03	-15:29	15:00	-0:29
1738	48:18	-17:14	15:00	-2:14
1742	49:25	-16:07	15:00	-1:07
1743	48:22	-17:10	15:00	-2:10
1744	30:26	-35:06	15:00	-15:06
1746	42:16	-23:16	15:00	-8:16
1747	42:06	-23:26	15:00	-8:26
1748	43:22	-22:10	15:00	-7:10
1749	30:00	-33:00	15:00	-18:00
1752	14:20	-51:12	12:16	-38:28
1753	21:24	-44:08	12:16	-31:24
1754	23:02	-42:30	12:16	-30:14
1755	30:10	-35:22	12:16	-23:06
1756	31:24	-34:08	12:16	-21:24
1757	12:20+6:00=18:20	-47:12	15:00	-22:20
1758	19:20	-46:12	15:00	-21:20
1759	19:20	-46:12	15:00	-21:20
1762	20:18	-45:14	28:06	-17:08
1763	1:06	-64:26	29:06+32:04=61:10	-4:22
1764	1:06	-64:26	29:06+30:30= 60:04	-5:28
1766	—	—	31:19+35:30=67:17	+1:17

Vaikka mukaan laskettaisiin myös uudistilalliset, jäi vero sittenkin alle määrittelysumman. Lähimmäksi päästiin vuonna 1737, mutta vaikka erotus jäi yhdessä uudistilojen kanssa 29 äyriä vajaaksi, edes sitä summaa ei kerätty kylältä tasauksena. Ainoastaan vuonna 1757 vouti pyrki nostamaan kyläläisten maksua lisäämällä kuuden taalarin yhteisyyden, mutta silti kokonaissumma ei ollut lähelläkään tavoitetta. Ilmeisesti tuolloin juuri voudiksi tullut Anders Hellant halusi käyttää ohjeiden mukaista menettelyä, varsinkin kun itse verosumma jäi kyseisenä vuonna perin vaatimattomaksi.

Kemikylässä yhteisveron suuruus oli 32 ½ taalaria, mutta sielläkin jäätiin joka vuosi reilusta alle määrittelysumman. Ainoastaan suotuisina 1730-luvun loppupuolen ja 1740-luvun alun vuosina päästiin lähelle 20 taalaria. Kuolajärvellä kylävero oli 64 ½ taalaria, jota kohti kivuttiin vähitellen 1700-luvun alkupuolella. Ensimmäisen kerran määrittelysumma saatiin kannettua vuonna 1737, ja sen jälkeen määrä nousi säännöllisesti yli 65 taalarin.⁶⁵ Kuolajärvellä verotus ei heilahdellutkaan samalla tavalla kuin Sompiossa ja Kemikylässä, mikä kertoo vakaasta nautintatuotosta. Kuolajärvellä siirryttiinkin suurelta osin maatalouden piiriin 1700-luvun alkupuolen kuluessa, vaikka siellä ei ollut varsinaisesti uudistiloja.

Sodankylässä tilanne oli vastaava kuin Kuolajärvellä. Siellä kyläveron suuruus oli 72 taalaria, jonka alle kyllä jäätiin useimpina vuosina ennen 1750-lukua, mutta kun mukaan lasketaan uudistilallisten verotaakka, nousi summa reilusti yli 70 taalarin. Myös Kittilän kehitys oli vastaavanlainen. Lapinveron osalta ei päästy 66 ½ taalarin kyläveroon ennen 1740-luvun loppupuolta, mutta uudistilojen kanssa summa nousi säännöllisesti yli 70 taalarin. Kittilässä toteutettiin myös vuonna 1749 Tornion Lapin uudistilojen tapaan verouudistus, joka tarkoitti käytännössä veronkorotusta: ”1749 tilökning”. Muissa Kemin Lapin kylissä korotusta ei tehty.⁶⁶ Inarissa päästiin liki yhteissummaa useana 1730-luvun vuotena verontäydennysten avulla, mutta muuten sielläkin jäätiin yleensä tavoitteesta. Vastaava tilanne oli myös Utsjoella.⁶⁷ Kaiken kaikkiaan minkäänlaista tavoitetta ei edes ollut kollektiivisen veron täsmälliseen kantoon Kemin Lapissa.

Uudistiloille määrättiin ilmeisesti vuoden 1749 uuden asutusreglementin seurauksena verontarkastus, joskaan täyttä varmuutta uudistuksen luonteesta ei ole.⁶⁸ Joka tapauksessa tilojen tuotto oli vakaata, joten vouti on ottanut huomioon lapinverossa myös maatalouden tuoman lisän, lähinnä niittymaiden ja karjan tuoton. Sinänsä itse lapinveromaalla ei ollut merkitystä veronkannossa vaan ainoastaan elinkeinojen tuotolla. Olennaisinta tiedoissa on kuitenkin, että Kemin Lapissa ei noudatettu kertaakaan määrittelyä kollektiiviveroa vuoteen 1763 mennessä. Käytäntö oli siten toista kuin suunnitelmat, periaatteet ja ohjeet.

Lapinveron kantamisessa ei ollut vakiintunutta, maahan perustunutta metodia, vaan se kerättiin arvioverona ja vuosittain määräytyneenä elinkeinojen tuotteina. Siksi myös verosumma heittelehti niin paljon eri vuosien välillä. Tosin uudistilallisilla oli lapinveroa maksavista poikkeavia summia, joten heillä oli otettu huo-

65 Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

66 Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1749. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

67 Nahkiaisija 2006, s. 249.

68 Vrt. Fellman 1915, s. CI.

mioon myös maan tuotto yhdessä kalastuksen ja metsästyksen kanssa jo 1700-luvun alkupuolelta lähtien ja oli laskettu mukaan lapinverosummaan.⁶⁹

Kruunun virkamiesten tavoitteet verotuksen vakiinnuttamisesta ja siirtämisestä kiinteäksi maaveroksi eivät siten toteutuneet ennen 1760-lukua. Veron perustana oli yhä arvio perinteisestä henkilökohtaisesta lapinveromaasta saatavasta elinkeinon tuotosta, joka piti sisällään metsästyksen, myös majavanpyynnin, poromäärän ja kalastuksen. Asia käy hyvin esille esimerkiksi vuoden 1735 Kittilän käräjillä käsitellystä jutusta, jossa kiisteltiin Kelontekemäjärven nautinta-oikeuksista. Kuninkaan maat ja vedet kuuluivat sillä seudulla niille verolappalaisille, jotka maksoivat oikeudestaan kuninkaan veron ja muut vuotuiset ulosteot:

... at Konungens land och watn på denne orten tilägnas dem åt Lapparne, som derföre betala Konungens skatt och andra årliga utskylder.⁷⁰

Kruunun maihin ja vesiin oli siis kuninkaalla verotusoikeus, ja veron maksamalla lappalaiset saivat puolestaan oikeuden käyttää kyseisiä maita ja vesiä eli lapinveromaita. Edellä olleessa käräjäjutussa selvitettiin nimenomaisesti lapinveron alaista kalaveden nautinto-oikeutta, sillä kantajana jutussa ollut Pekka Matinpoika Kaukonen sai tyytyä pelkästään maan ja viljelysten hyödyntämiseen.

Perusteet lapinveron kantamiselle eivät olleet yhtenäiset, vaan vaihtelivat jopa naapuri-lapinkylien välillä. Kittiläisten lapinvero muodostui 1730-luvulla jo lähes yksinomaan majavanpyynnistä, joten myös oikeus pyyntiin merkitsi lapinveron alaisena olemista. Edellä käsiteltyä juttua aikaisemmin samoilla vuoden 1735 käräjillä asia ilmaistiin selkeästi. Koska lappalaiset Kittilässä olivat tuolloin jo siirtyneet maanviljelyyn ja karjanhoitoon, kannettiin heiltä lapinvero ainoastaan majavanpyynnistä.⁷¹ Se ei olekaan mikään ihme, sillä Kittilä oli 1700-luvulla koko Ruotsin Lapin merkittävin majavanpyyntialue. Vuonna 1760 todettiin, että sieltä saatiin vuosittain 50–70 majavaa.⁷² Loppuosa kyläläisten verosta täytyi kertyä maantuotosta.

Sodankylässä lapinveron perusta lepäsi Kittilää laveammin metsästyksessä. Sitä painotettiin esimerkiksi vielä vuoden 1759 käräjillä, kun Pumpasen ja Jeesiön välillä oli syntynyt kiistaa niityistä ja pyyntimaista. Vastaaajina olleet jeesiöläiset totesivat:

... men hwad Palsiselka och Katsacka wara flackaländer angingo; så berättade swaranden at de och deras förfäder skattat för samma flakaländer i läng [ige] tider.

He ja heidän esi-isänsä olivat siis maksaneet veronsa samoista metsästysmaista jo kaukaisista ajoista lähtien.⁷³ Sompiossa peuranpyynti oli tärkein verotuskohde ainakin 1700-luvun alkuvuosista lähtien ja Kemikylässä melkein pä ainoa.⁷⁴

69 Tähän on viitannut myös Roger Kvist artikkelissaan, ks. Kvist 1990, s. 272.

70 Kittilän käräjät 1735, § 9. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

71 Kittilän käräjät 1735, § 7. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

72 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physicoliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 330v. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

73 Sodankylän käräjät 1759, f. 873v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

74 Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1702–1773. Länsräkensaker. Västerbottens län. SRA.

Lapinvero itsessään laskettiin olevan vielä 1750-luvun lopulla hyvin edullinen Lapin asukkailla, vain noin viidesosan esimerkiksi Västerbottenin talonpoikaisseutujen tilallisten verorasituksesta. Porolappalaisten vero oli vielä uudistilallisiakin vähäisempi. Anders Hellant laski vuoden 1760 hinnoilla, että porolappalainen maksoi korkeintaan 1½ prosenttia vuosittain veroa porokarjansa arvosta.⁷⁵

Kaiken kaikkiaan jos arvioidaan vanhan lapinverosysteemin historiallista kehitystä juridisen peruskysymyksen näkökulmasta eli muodostaako veronmaksu erityisen perustan maahan ja vesiin kohdistuville oikeuksille, ei kysymyksellä ole lopultakaan merkitystä. Sinänsä verotus muodostaa kameraalisen oikeusperustan, mutta tosiasiasahan yksityiset veromaat olivat haltijansa omistuksessa siinä mielessä kuin historiallinen talonpoikainen omistus on ymmärrettävä ennen vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjettä. Voidaan siis yhtyä tässä mielessä Kaisa Korpijaaikon esittämään näkemykseen, että lappalaisten veromaat muodostivat verotiloihin rinnastettavia kiinteistöjä. Mutta perusteet rinnastettavuuden synnylle ovat aivan toisenlaiset kuin Korpijaakko on päätellyt. Kyse ei ollut lapinkylien lappalaisille luodusta kollektiivisesta omistusjärjestelmästä. Voidaan myös kysyä, oliko kyse maan vai sen tarjoamien pyyntioikeuksien omistamisesta. Kuten asutustarkastelun yhteydessä tulee ilmi, ei itse maapohjalla tai vedellä katsottu olevan käytännössä mitään arvoa. Lisäksi käräjillä riideltiin aina maiden ja vesien käytöstä, kalastuksesta, pyynnistä, majavista, niityistä jne. Kyse oli siis siitä tuotosta, joka tietyltä alueelta oli saatavissa. Valtiovalta oli myös katsonut johdonmukaisesti, että Lapin maat ja vedet olivat kruununluontoisia

Lapinveromaan rinnastamisessa kameraalioikeudellisesti talonpoikaistiloihin on huomattava seuraavat seikat:

- lapinvero indikoi ainoastaan elinkeinojen tuottoa veromaista.
- veronmaksu oli maanhallinnan ehto.
- vero ei kerro maiden ja vesien laadusta eikä laajuudesta, sillä verosumma oli vakioitu.
- veronkannon perusteita eli metodia ei ollut.
- lapinkylä ei ollut veronkannon kohde, vaan se toimi yksittäisistä verovelvollisista koostuneena hallinnollisena yksikkönä.
- lapinkylän kollektiivinen vero muodostui verovelvollisten määrästä eikä lapinkylän laajuudesta.

Lisäksi vuodesta 1760 lähtien uudistilojen verotus erkaantui lappalaisten verotuksesta. Lapinveromaalla ei ollut myöskään talonpoikaisen uudistilan velvollisuuksia. Verotushistorian näkökulmasta voidaan pohtia, ovatko sittenkin 1900-luvun alkupuolella esitetyt näkemykset lappalaisten maanhallinnasta oikeita. Lappalaisella oli perinnöllinen nautintaoikeus hallitsemaansa veromaahan ja hän saattoi myös myydä ja ostaa sitä. Ylioikeudellinen maiden ja vesien omistaja oli kuitenkin kruunu, vaikka kameraalioikeudellisesti lappalaisten veromaan hallinta täytti nykyajan omistuksen tunnusmerkit. Niin ei suhdetta ymmärretty omana aikanaan.

75 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physioliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 320–320v. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

UUDISTILAT MAAVEROLLE

EHDOTUS VEROLLEPANOSTA

Lapin verosysteemissä tapahtui 1760-luvun alussa ratkaiseva muutos, sillä uudistilojen veronkannossa pystyttiin toteuttamaan tilajärjestelmään kuulunut maaveropohjainen metodi. Samalla mureni vuosisadan ajan toiminut lapinveromäärjelmä, jossa lappalaisten perinteinen maankäyttö oli voinut toimia kruunun yleishallinnon sisällä. Lappalaisiksi kirjatut elinkeinonharjoittajat jäivät 1760-luvulta lähtien yhä vanhan elinkeinopohjaisen lapinveron maksajiksi, mutta Lapin talolliset siirtyivät maaverolle. Käytännössä verotuksen yhtenäistämiseksi kaikki Kemin Lapin lappalaiset inarilaisia lukuun ottamatta muuttuivat uudistilallisiksi.

Sinänsä Ruotsin valtakunnassa oli toteutettu ensimmäinen tiloja koskenut verollepanometodi vasta vuonna 1670 Skoonessa, sillä maiden mittaamiseen tarvittavien resurssien puute oli jatkuva aktuaali ongelma. Vanhoissa kylissä ja tiloilla verotus pohjautuikin pitkälti 1600-luvun alun veroreformin perusteisiin. Tavoitteena oli 1600-luvun lopulta lähtien ilmeisesti koko valtakunnan kattanut yhtenäinen metodi, mutta sitä ei pystytty toteuttamaan. Västerbottenia varten laadittiin vuonna 1690 verollepanoehdotus, mutta sitä ei saatu siirrettyä käytäntöön. Samana vuonna valmistui myös ensimmäinen verometodi Suomea varten.⁷⁶

Västerbottenin läänin maaherra Gabriel Gyllengrip esitteli vuoden 1738 valtiopäiväkertomuksessaan Ruotsin Lapinmaan verotushistoriaa ja -perusteita. Gyllengripin mukaan Lapeissa oli vanhempina aikoina yleensä laskettu vero kunkin lappalaisen omistamien porojen määrän mukaan, mutta poroja rasittaneiden erilaisten tautien vuoksi se ei ollut kovin hyödyllinen veronkantoperuste. Tässä maaherra viittasi selvästi vuoden 1695 verouudistuksen yhteydessä tehtyihin selvityksiin. Vuonna 1695 kaikki Ruotsin kruunulle kuuluneet lapinkylät oli siirretty verolle tietystä rahasummasta, johon sisältyivät kaikki tavanomaiset verot, kymmenysporot ja -kalat sekä haaksipalkka ja laamanninvero. Kamarikollegio selvensi asiaa maaherralle vuonna 1738. Kollegion mukaan uudistilat oli perustettu allmenningeille, jolloin verollepanossa olisi tullut ottaa huomioon niityt, pellot, takamaat, metsät, kalastus ja pyynti. Ongelmana oli kuitenkin, ettei minkäänlaisia maiden mittauksia eikä verollepanoja ollut tehty, joten myöskään verometodi ei voinut olla vakiintunut. Yhtenä selvityskohteena oli myös Venäjän-veron oikeutus ja perusteet.⁷⁷

Gyllengrip selosti marraskuussa 1740 tekemässään kertomuksessa Lapinmaan maantarkastusten tilaa ja siihen kytkeytynyttä verotusta. Kuningas oli määrännyt maaherran pitämään vähintään joka kolmas vuosi maantarkastuksen läänissään. Gyllengripin mukaan sellaisen suorittaminen ei ollut mahdollista ennen kuin muodollinen maiden mittaus ja verollepano oli toteutettu. Läänissä kun ei ollut edes minkäänlaista verollepanometodia. Asian kiirehtimiseksi maaherra oli määrännyt vuonna 1738 kihlakuntien tuomareita yhdessä kruunun virkamiesten ja paikallis-

⁷⁶ Jonsson 1971, s. 52–53.

⁷⁷ Maaherra Gyllengrip, Berättelse Om Wästerbottns Läns Tillstånd In Junio Åhr 1738, f. 1197v. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1738–39. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

ten asukkaiden kanssa tekemään verollepanoehdotuksen, jotta tavoite eli kruunun tulojen lisääminen olisi saatu alulle. Gyllengripin kaavailut liittyivät olennaisesti hänen uudisasutusprojektiinsa. Lapinmaan verollepanemattomat uudistilat oli myös syytä saada verotuksen piiriin. Maaherra tarkoitti nimenomaan tilajärjestelmän mukaista verotusta, sillä verollepanon olisi voinut toteuttaa paikallisin voimin lautamiesten ja voudin katselmuksella ja käräjien vahvistuksella.⁷⁸ Juuri siten ryhtyi-kin Anders Hellant toteuttamaan 1750-luvun jälkipuolella Kemin Lapin verollepanoa.

Maaherra painotti verollepanon luonnetta viittaamalla ”kuninkaan määräykseen”. Hän tarkoitti niillä Kaarle XI:n ohjeita, joiden perusteella maaherran mukaan Lapinmaan uudistilalliset saivat asua tilojaan pysyvästi lapinmiehen oikeudella (”under lappmanna rätt”). Tilajärjestelmän mukainen verollepano ei olisi aiheuttanut maaherran mukaan kuitenkaan ristiriitaa edellä mainittuihin oikeuksiin. Sen jälkeenkin uudistilallisilla säilyisivät lapinmiehen oikeudet, eivätkä heitä rasittaisi väenotot tai henkilökohtaiset verot. Muuten Lappiin ei olisi saatu uusia asukkaita. Västerbottenin lääninkonttori laati lokakuussa 1740 kaikista läänin Lapeista myös luetteloita, joissa olivat verollepanemattomat ja ainoastaan lapinveroa maksaneet uudistilat.⁷⁹ Yleispiirteenä maaherra Gyllengripin esityksessä näkyy, että vielä 1730-luvulla Lapinmaan uudistilallisia verotettiin vastaavalla tavalla kuin lappalaiselinkainojen harjoittajia.

Lapinmaiden uudistilojen verotuskysymyksen ratkaisu venyi 1740-luvulta vielä lähes kaksi vuosikymmentä eteenpäin. Lapinmaan voutien Lars Qvistin ja Anders Hellantin selvitystyöt olivat lähtökohtana Västerbottenin maaherran Johan Funckin vuoden 1760 keväällä laatimalle Lapinmaan uudistilojen verollepanoehdotukselle. Neliokohtainen ehdotus nojautui vuoden 1749 asutusplakaatin määräykseen.⁸⁰ Maaherra laati myös keväällä 1760 kertomuksen Lapinmaan oloista. Se myötäili Hellantin ja Qvistin selvityksiä, mutta on vaikea sanoa täsmällisesti kuinka paljon siinä on myös maaherran omia itsenäisiä linjauksia. Funck oli nimittäin perin tuohtunut asemastaan suhteessa Qvistiin ja Hellantiin. Selvästi hän pyrki selkiinnyttämään ainakin Lapin verotusjärjestelmää. Funck suhtautui ajan hengen mukaisesti hyvin suopeasti porolappalaisiin, sillä metsälappalaiset elivät köyhinä ja olivat alttiita viinankirolle. Uudisasutuksen oli siksi vahvistuttava metsälappalaisten seuduilla. Tosin porolappalaisetkin olivat kasvattaneet maaherran mukaan porokarjojaan liian suuriksi sen jälkeen kun rajasopimus vuonna 1751 oli solmittu ja rajalinja vakiintunut. Seurauksena oli ollut myös riitoja uudisasukkaiden kanssa, kun porot aiheuttivat vahinkoa heidän heinämailleen.⁸¹

78 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 10.11.1740, s. 2, 8, 75–82. Landshövdungeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

79 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 10.11.1740, s. 82–85 sekä liite n:o 6. Landshövdungeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

80 Förslag till Skattläggnings inrättning för Södra och Norra Lappmarkerna 1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 26–28v. Landshövdungeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

81 Maaherran kertomus Västerbottenin läänin kuuluvista Lapinmaista 1.5.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 9v–17. Landshövdungeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

Maaherra Funck lähetti verollepanoehdotuksensa kamarikollegiolle, josta se siirtyi kuninkaan päätettäväksi.⁸² Kuninkaan ratkaisusta ei löydy suoranaisesti päätöstä, mutta aivan ilmeisesti verollepanoehdotus sai vahvistuksen kuninkaan elokuussa 1760 hyväksymän voudinohjesäännön yhteydessä. Sellaiseen ratkaisuun kuningas nimenomaan viittasi vastauksessaan rahvaan valitukseen vuonna 1762:

”Igenom K. M. nyligen utfärdade Förordning, och deruti fastställe Skattläggnings Methode.”⁸³
Kuningas oli hyväksynyt ohjesäännön ja samalla vahvistanut uuden verollepanometodin.

VUODEN 1760 METODIN SISÄLTÖ

Vuoden 1760 verollepanometodi on jäänyt tuntemattomaksi aiemmissa Lapin historian tutkimuksissa, vaikka se muodostaa merkittävän ja ensimmäisen uudistiloja koskeneen veromenettelyn Lapissa. Verollepanometodin mukaan Lapinmaiden uudistilat oli siirrettävä verolle sen jälkeen kun vapaavuodet oli käytetty. Maanmittarin, kihlakunnanvoudin ja lautamiesten tuli toimia toimitusmiehinä ja ehdotus täytyi hyväksyä käräjillä ”tuomarin allekirjoituksella”. Yhden tynnyrin (”tunnas”) verolle tuli antaa joko 1 ½ tynnyrinalaa maata [peltomaata] parasta mahdollista laatua, 2 tynnyrinalaa keskinkertaista maata tai 2 ½ tynnyrinalaa huonolaatuista maata. Puolentoista tynnyrin ohrakylvö vastasi yhtä tynnyrinalaa peltoa. Jokaiselta tynnyrinalalta laskettiin yhteen tynnyriin kymmenen heinäkuormaa heinää, mutta keskinkertaiselta niityltä 13 kuormanalaa ja kehnolaatuiselta niityltä 16 kuormanalaa heinää. Lisäksi uudistilalle oli katsastettava riittävästi metsää polttopuiksi, rakennustarpeiksi ja aidatarpeiksi sekä laidunmaaksi. Samoin tilalle oli tultava keskivertoja kalavesiä. Jonkin osan puuttuessa oli vastaavasti korvattava laajemmin muilla alueilla.⁸⁴

Verollepanoehdotuksen yhteydessä todettiin vuosien 1673 ja 1695 säännöksistä, että ne määrittelivät kaikki veronalaiset Lapinmaan asukkaat lapinverolle. Lapinkyliät olivat olleet säädösten mukaan pysyvästi verotettuja siten, että itse kukin kylässä maksoi osuutensa omaisuutensa ja poroluvun perusteella. Kuitenkin viljely, niityt ja karjanhoito, joita ei edellä mainituissa säädöksissä otettu huomioon, olivat aivan erilaisia poronhoitoon verrattuna niin kustannusten, hoidon, pysyvyyden kuin tulojenkin osalta. Siksi uudistilojen veronkin tuli muodostua eri perusteella kuin lapinvero. Se tarkoitti maaveroa. Uudistilalliset tulivat olemaan kuitenkin yhä va-

-
- 82 Kamarikollegion kirje maaherran laatimasta verollepanoehdotuksesta on lähetetty kesäkuussa 1760 maaherra Funckille. Kamarikollegio maaherra Funckille uudistiloista Lapinmaassa 2.6.1760. Registratur, skrivelser till orterna, Jan.–Juni 1760, n:o 14. Kammarkollegiets kansliarkiv BIIa1:325. SRA; Kuningas Aadolf Fredrik kamarikollegiolle 5.8.1760. Inrikescivilexpeditionen, registratur, huvudserie 1760, f. 731–731v. K. M. kansliarkiv. SRA.
- 83 Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Sverige och Finland allmänne Besvär wid sist öfweständne Riksdag. 17.8.1762. Modée VII 1762, s. 5348.
- 84 Förslag till Skattläggnings inrättning för Södra och Norra Lappmarckerne. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 26–29. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

pautettuja sotaväenotosta, henkilökohtaisista veroista ja muista ylimääräisistä rasi-
tuksista eli lappalaisoikeudet säilyivät myös tilallisilla.⁸⁵

Metodin mukaan uudistilan vero tuli laskea erityisellä kaavalla. Yhden tynnyrin
(tunnas) veroon laskettiin:

- 6 kappa viijaa
- 7 ½ naulaa voita
- vuotuisveroraha
- karjaveroraha
- päivätöiden arvo.

Yhteensä ne tekivät kaksi taalaria hopeassa. Kahdeksan tynnyrinalaa vastasi yhtä
kokoveron tilaa, jolloin vero oli 16 hopeataalaria. Verometodi vastasi siis talonpoi-
kaispitäjien maaveroa mutta ilman manttaalin määrittelyä.⁸⁶ On myös pidettävä il-
meisenä, että 1760-luvun lopulla veronkantoluetteloihin merkityt uudistilojen ja-
koluvut eivät tarkkaan ottaen olleet manttaaleja vaan tynnyrin osia – siis manttaa-
lia vastaava jakoluku.⁸⁷ Käytännössä niillä ei ollut merkitystä ja myöhemmin tyn-
nyreistä käytettiin kuitenkin nimitystä manttaali.

Vuotuisverorahan osuus piti sisällään myös vanhan lapinvero-osan kalastuksen,
metsästyksen ja porojen tuotosta, joskin 1700-luvun jälkipuolen veroluetteloiden
perusteella uudistilallisten porot otettiin huomioon karjaluvussa. Ainakin yksityis-
kohtaiset karjamäärät sisältävissä veronkantoluetteloissa olivat mukana myös po-
roluvut.⁸⁸

Uudistilallisilla ei ollut oikeutta rajoittaa lappalaisten metsänkäyttöä heidän ot-
taessaan polttopuita tai laiduntaessaan poroja uudistilan läheisten vaarojen jäkälä-
mailla. Tunturien lappalaisilla oli myös oikeus laiduntaa porojaan pitäjien yleis-
mailla ja vaaroilla: ”Så förbehållas äfwen, att lappas fjellmän wara kunna behålla
inom Socknarne å Länet till Renbete på allmänningarne, the wanlige Måssor och
Berg.”⁸⁹ Ehdotus oli siten tältä osin perustana myös lapinvoudin ohjesäännön py-
kälän 10 määräykseen, mutta siinä ei ollut enää mainittuna pitäjiä eikä allmennin-
gejä vaan lapinkylä. Myös laidunnusoikeutta oli rajoitettu.

Mielenkiintoista on, ettei verollepanoehdotuksessa viitattu lapinveromaihin –
niitähän ei enää 1700-luvun puolivälin jälkeen mainittu muutenkaan asiakirjoissa
– vaan ainoastaan henkilökohtaiseen kykyyn lapinkylän veronmaksussa. Sinänsä

85 Förslag till Skattlägnings inrättning för Södra och Norra Lappmarckerne. Västerbottens Läns
berättelse till Riksdagen År 1760, f. 26–29. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskotts-
handlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

86 Förslag till Skattlägnings inrättning för Södra och Norra Lappmarckerne. Västerbottens Läns
berättelse till Riksdagen År 1760, f. 26–29. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskotts-
handlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

87 Tynnyri ei tarkoittanut suoranaisesti manttaalia kuten Isak Fellman on tulkinnut, ks. Fellman
1915, s. CI. Tynnyri oli kuitenkin jakoyksikkö veron suuruudelle ja käytännössä siis manttaalin
käsitettä vastaava.

88 Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA.

89 Förslag till Skattlägnings inrättning för Södra och Norra Lappmarckerne. Västerbottens Läns
berättelse till Riksdagen År 1760, f. 26–29. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida
utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

vallinnut tilanne Kemin Lapin verotuksessa vastasi täsmälleen kamarikollegion esityksiä. Toisin oli laita muissa Lapinmaissa. Esimerkiksi vuoden 1760 valtiopäiväkertomuksen yhteydessä olleessa eteläisten Lapinmaiden kertomuksessa todettiin, että lapinrahvas ei ilmoittanut poro- eikä eläinmääriään totuudenmukaisesti. Se vaikutti suoraan veronkantoon ja kruunun verokertymään.⁹⁰

Vasta vuoden 1760 verollepanometodi määritteli konkreettisesti maaveron perusteet Ruotsin Lapinmaassa ja siten myös Kemin Lapissa. Olennainen havainto on se, että uudistilallisille tuli säilyä vanhat lapinveron ja sen myötä lapinkylän oikeudet. Merkittävää vuoden 1760 metodissa oli myös se, että sen mukaisesti määriteltiin vuosisadaksi eteenpäin maankäyttö Lapissa. Vuoden 1749 asutusplakaatti ja erityisesti siihen liittynyt valmistelutyö oli erittäin ratkaisevassa asemassa verotuksen muotoutumiseen Lapissa. Sen työn perusteella erotettiin maavero ja lappalaisten vero vuoden 1760 verollepanometodissa. Samalla myös lappalaisuus erkaantui elinkeinojen harjoittajien ryhmänä tilallisista. Täysin selvästi asiakirjoista käy myös ilmi, että lappalaisten vero määräytyi henkilökohtaisen omaisuuden mukaan – osalle asukkaista poroluvun mukaan, toisille kalastuksen ja metsänsaaliin mukaan.

Maaherra Funck perusteli uutta verollepanoehdotustaan jo ennen kuin se ehti kamarikollegion käsittelyyn. Maaherra kirjoitti toukokuussa 1760 Lapinmaiden kertomuksessaan, kuinka voitaisiin luulla, että maiden verollepano Lapinmaissa saattaisi johtaa asukkaiden vastenmielisyyteen uudistiloja ja viljelyksiä kohtaan. Väestö kun ei ollut tottunut siellä sellaiseen veromenettelyyn. Mutta maaherran mielestä oli koeteltu totuus, että kohtuullinen vero johti myös maiden lisääntyneeseen hyödyntämiseen. Siitä olivat hyvinä esimerkkeinä maaherran mukaan sekä Hollanti että Sveitsi. Veroa maksava maanviljelijä saattoi myös vaatia oikeuksia itselleen ja puolustusta mailleen. Niinpä Lapinmaan maanviljelijä varmasti halusi myös lunastaa uudistilansa perintöön. Se oli myös kruunun etu toisin kuin jos Lapinmaan asukas ainoastaan kalastaisi ja metsästäisi.⁹¹

Uudistilojen verollepano aiheutti kuitenkin nurinaa lapinrahvaan keskuudessa ja varsinkin Kemin Lapissa. Erityisesti asian eteenpäinviemisessä kunnostautui sodankyläläinen Matti Paavalinpoika Riipi, joka osallistui 1760-luvun valtiopäiville talonpoikaissäädyn edustajana. Vuosien 1760–61 valtiopäivien yhteydessä jätetyt valitukset osoitettiin kuninkaalle. Erityisenä ongelmana oli se, etteivät uudistilalliksi siirtyneet lapinasukkaat olleet saaneet nauttia vapaavuosista. Lapinmaan edustajan osallistuminen valtiopäiville juuri vuonna 1760 liittyikin uuden veromenettelyn suunnitteluun ja sen synnyttämiin reaktioihin lapinrahvaan keskuudessa. Sompion ja Kemikylän lappalaiset vetosivat köyhyyteen ja toivoivat, että kyläkohtaisesta lapinverosta olisi luovuttu kokonaan. Vero olisi perustunut pelkästään henkilökohtaiseen omaisuuteen, kuten siihen saakka olikin ollut. Kemikyläläiset ja sompiolaiset tarkoittivat siis, että kylävero oli kerätty siihen saakka henkilökohtai-

90 1760 Åhrs Riksdags Relation om Södra Lappmarckerne, s. 23–24. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

91 Maaherran kertomus Västerbottenin lääniin kuuluvista Lapinmaista 1.5.1760, f. 15v–16. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

sen varallisuuden mukaan, mutta erityinen koko kylän summa olisi pitänyt poistaa. Erityisesti heitä koskettivat peuran kevätpyyntille asetetut rajoitukset.⁹²

Kemin Lapissa tehtiin 1760-luvun alussa uudistilojen verollepano, mutta olivatko määrittelyt täsmälleen verollepanoehdotuksen mukaisia, on vaikea arvioida. Hankaluutena on, että Kemin Lapin kylissä verollepanot toteutettiin vuoden 1761 käräjien yhteydessä. Kruununnimismies Henrik Assander kävi läpi oikeuden istunnoissa varanimismies Wilhelm Bodinin kanssa tuolloin perustetut uudistilat. Käräjätöissä todettiin yksinkertaisesti, että kunkin lapinkylän uudistilojen verollepano oli suoritettu loppuun. Se tehtiin yhden päivän kuluessa, joten toteuttamista pa oli arvioimismenettely ja koski vain tuolloin olleita varsinaisia uudistiloja eikä lapinveromaita. Esimerkiksi Sodankylän, Sompion ja Kemikylän yhteisillä käräjillä asia kirjattiin: ”Förrättades Skattläggningen til slut på de i denna Lappmarck warande nybyggen”. Uudistilojen vero katsottiin kuitenkin vielä kamarikollegion päätöksessä 22.2.1783 väliaikaiseksi, mutta vuonna 1815 maaherran kirjeessä todettiin, että kaikki Sodankylän uudistilat olivat ”Lapin metodin mukaan verollepantuja”.⁹³

Vanhan lapinveron perusteet tulivat hyvin selvästi esille myös vuoden 1760 lapinvoudin ohjesääntöä laadittaessa. Lapinvero ei tulisi noudattelemaan lapinmaita ennen kuin maa olisi kokonaisuudessaan uudistilojen käytössä (”att lapps-katten icke eftergifwes på någon lapp land före än det samma helt och hållet wore användt till Nybyggen”),⁹⁴ tarkoittaen siis, että veroa ei saataisi maahan perustuvaksi ennen kuin asutus olisi yhtenäisesti uudistilajärjestelmässä. Porolaitumet eivät voineet olla maaverolla, vaan ne olivat, kuten tuolloin todettiin, ”tavanomaisella lapinverolla muutamien kalajärvien kanssa”. Tämä näkökohta on nähtävissä myös lapinvoudin ohjesäännön pykälässä 10. Saman asian totesi Hellant vuonna 1767 Kemin Lapin osalta. Vielä silloinkaan ei uudistilallisilta voitu kerätä verosaatavia ”maan mukaan” (siis uuden verometodin ja talonpoikaisen tilajärjestelmän manttaalin mukaisesti), vaan vanhan tavan mukaan.⁹⁵ Tuolloin katselmuksia ja verollepanoja ei ollut vielä toteutettu kokonaisuudessaan Kemin Lapissa.

Vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännön vaatimus, että lapinvero ja uudistilallisten vero täytyi laskea yhteen, johti näiden yhdistämiseen saman veronkantoluettelon alle vuonna 1763. Muutos toteutettiin siten, että kaikki lapinveron maksajat siirtyivät uudistilaverolle. Viimein 1760-luvun lopulla uudistiloille vakiintuivat myös manttaalin mukaiset tynnyriyksiköt, ja vasta silloin Kemin Lapissa vakiintui vuo-

92 Allmogens besvär, § 83–84, 96. Bondeståndets riksdagsprotokoll 1760–62. Vol 8. SRA; Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Sverige och Finland allmänne Besvär wid sist öfweständne Riksdag. 17.8.1762. Modée VII 1762, s. 5356–5357, 5374–5375.

93 Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1761, f. 716v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1761, f. 721. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon ja Kuolajärven käräjät 1761, f. 725. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Maaherran kirje hallituskonseljin talousosaston kamaritoimituskunnalle 20.3.1815. Kirjekonseptit 1815, n:o 9. OLKI Da:13. OMA.

94 Påminnelse wid Projectet till Intrucktion för Häradsfögdene i Lappmarckena. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 299. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

95 Anders Hellantin kommentti veronkantoluetteloiden yhteydessä 1767. Upbörds och jordeböcker 1757–1782. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

tuinen veromäärä tilan tuottoon perustuneena maaverona. Uudistiloille merkittiin veroluku jo vuonna 1767, mutta veron suuruus itsessään oli aluksi laskettu vanhan tavan mukaan. Muutos ei merkinnyt aluksi kruunun verotuoton kasvua, mutta 1760-luvun lopulla vanhojen lapinveromaiden raskaus nousi lähes 50 %. Kun lasketaan yhteen Kemin ja Tornion Lapin, mukaan lukien Koutokeino, vuotuiset veromäärät vuosien 1720–1771 aikana, summa pysyi varsin tasaisena 1760-luvun alkuun saakka. Vuonna 1720 koko verokertymä oli noin 1 200 taalaria hopeassa, kun se vuonna 1751 oli noin 1 350 taalaria ja vuonna 1761 noin 1300 taalaria. Sen sijaan vuonna 1773 määrä oli noussut noin 1 700 taalariin hopeassa, joten kokonaiskasvua oli yli kolmasosan verran, vaikka Koutokeino ei ollut vuoden 1751 jälkeen mukana luvuissa.⁹⁶

Verorasituksen kasvu kohdistui erityisesti Kemin Lappiin. Esimerkiksi Sodankylän Marttiin uudistilalta kannettiin vuonna 1763 perinteinen 2 taalarin 16 äyrin vero, mutta kuusi vuotta myöhemmin 1769 vero oli jo 3 taalaria 24 äyriä. Verotulon kasvu oli myös yksi konkreettinen syy, miksi kruunu pyrki aktiivisesti saattamaan Lapinmaan asutuksen uudistilatalouteen. Tilajärjestelmän maaveroa nimettiin yhä lapinveron yleisnimellä, samoin kuin myös Inarissa ja Utsjoella kalastajalappalaisilta kerätty vanhaan kyläveroon perustunut vero oli lapinveroa. Samoin Enontekiöllä kerättiin porolappalaisilta poromääriin perustunutta lapinveroa.

AUTONOMIAN AJAN LAPIN VEROTUSJÄRJESTELMÄ

TILAVERO MAAKIRJOIHIN

Autonomisen Suomen Lapin verotusperusteet pysyivät 1800-luvun alkuvuosikymmeninä tilaveron osalta entisellään. Verosumat muunnettiin periaatteessa rupliksi vuoden 1810 rahamanifestin mukaisesti, mutta käytännössä vero kerättiin Ruotsin riikintaalareissa. Tornion kihlakunnan kruununvouti Jacob Heickell erityisesti lähestyi vuonna 1812 keisaria asiassa. Voudin mukaan oli toivottavaa, että lapinvero olisi peritty edelleen Ruotsin rahassa eikä ruplissa, koska muuten oli pelättävissä asukkaiden poismuuttoja. Keisari suostui esitykseen: lapinvero tuli kantaa Tornion Lapissa [tarkoittaen autonomisen Suomen Lappia] aiemman tavan mukaan Ruotsin rahassa ja niin paljon kuin se aiemmin oli ollut.⁹⁷ Ongelmana oli myös puute Venäjän rahoista.

Heickell uudisti tiedustelunsa syksyllä 1821 ja kysyi keisarilta, saivatko Lapin asukkaat edelleen maksaa veronsa Ruotsin rahassa vuoden 1812 etuoikeuden mukaisesti. Keisari antoi luvan ja totesi, että kannossa kertyneet Ruotsin rahat tuli lähettää senaatin talousvaliokunnalle, joka vaihtaisi ne rupliksi.⁹⁸ Käytännössä raha-

96 Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA. Ks. Enbuske 1998a, s. 41.

97 Inarin ja Utsjoen pitäjäläisten anomus keisarille 3.4.1841. Kirjekonseptit 1840, n:o 1065. OLKI Da:33. OMA; Keisarin vastaus maaherralle rahakysymykseen 12.8.1812. Keisarilta ja hallitukselta saapuneet kirjeet n:o 168. Kirjediaarit 1812. OLKI Aa:17. OMA.

98 Keisarin vastaus maaherralle rahakysymykseen 12.8.1812. Keisarilta ja hallitukselta saapuneet kirjeet n:o 168. Kirjediaarit 1812. OLKI Aa:17. OMA; Kruununvouti Heickell maaherralle

kysymystä hoiti Suomen senaatti, joka konsultoi asiassa Pietarissa ollutta Suomen asiain komiteaa ja edelleen keisaria. Kruununvouti myös noudatti määräystä, joten kerätty vero kulki pitkän reitin senaatin talousosastolle. Rahat kuljetettiin Lapista Kolarin kautta Ylitornion kirkonkylään Alkkulaan ja sieltä Tornioon, jossa ne lastattiin laivaan edelleen Helsinkiin vietäviksi.⁹⁹ Keisari määräsi vuonna 1826, että vero voitiin edelleen kerätä Lapissa Ruotsin rahassa, mutta vaihtosuhteeksi määriteltiin yhtä hopearuplaa kohti 1 taalari 30 killinkiä. Tilojen kokomanttaalin vero oli 9 ruplaa 60 kopeekkaa hopearahassa.¹⁰⁰

Vuonna 1830 laadittiin ensimmäinen varsinainen maakirja (Special Jordebok) autonomisen Suomen Lapista, mutta sen osalta ei tehty mitään laajoja erityistoimia. Ainoa merkittävä muutos oli veron korottaminen lähes kaksinkertaiseksi aiempaan veroon nähden. Lapinmaan tiloja varten tehtiinkin erityinen verometodi, jolla tilojen vero oli laskettu maakirjassa. Verosta itsessään käytettiin nimitystä lapinvero.¹⁰¹

Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker för år 1830. Uträkning på ett mantals ränta med förhöjning efter marckegången uti Torneå härad för år 1830.

Toisin sanoen Lapinmaan alueella olleilta tiloilta peritty maavero kulki nyt nimellä lapinvero. Siinä ei ollut kuitenkaan mitään periaatteellista eroavuutta muualla Suomessa kerättyyn maaveroon verrattuna.

Lapinmaan tilojen varsinainen maavero muodostui vuonna 1830 tavallisen maaveron tapaan viljatuotosta, karjan tuotteista voin määränä, päivätöistä ja kyyti-velvollisuuksista. Kaikki elinkeinosta kannetut summat tilitettiin yhteen. Metodi oli kolmiosainen ja summa laskettiin koko manttaalille. Puolen manttaalin tila maksoi tietysti puolet summasta ja neljäsosamanttaalin tila neljäsosan summasta jne. Ensimmäinen osa metodista muodostui varsinaisesta maakirjaverosta, johon kuuluivat rahallinen summa tilan maatuotosta, voimäärän osuus ja 2 ½ kappaa ohraa. Toinen osa oli tilanvero, johon myös laskettiin voin ja ohran määrä. Kolmannen kokonaisuuden muodostivat erilaiset yksittäiset verotuskohteet, karjarahat, päivätyöt, kyytirahat ja rehusato talvikuormina. Erityisesti metsästystä ja kalastusta ei kaavassa mainittu, mutta ne kuuluivat osaksi varsinaista maakirjaveron osuutta. Siinä oli myös osuus vanhasta 1700-luvun lapinverosta.¹⁰² Kun vuoden 1760 jälkeen uudistilallisille määriteltiin ainoastaan kotitarvekalastus, järviä ei laskettu erityisenä kokonaisuutena tilan verorasitteeseen.

2.6.1812. Tornion kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet n:o 14. Kirjediaarit 1812. OLKI Aa:17. OMA; Kruununvouti Heickell maaherralle 28.9.1821. Tornion kihlakunnan

kruununvoudilta saapuneet kirjeet n:o 19. Kirjediaarit 1821. OLKI Aa:25. OMA; Keisarin päivätyö lupa 18.12.1821. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet n:o 6a. Kirjediaarit 1822. OLKI Aa:26. OMA.

99 Veronkantolueteloiden yhteydessä vuodelta 1821 on säilynyt kuitti kertyneen veron toimittamisesta Tornioon. Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1821. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2. OMA.

100 Keisarin määräys 12.4.1826. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet n:o 29. Kirjediaarit 1826. OLKI Aa:30. OMA.

101 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1839. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2-3. OMA.

102 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker för år 1830. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:3. OMA.

Lapin verotusta puitiin laajasti vuodesta 1839 lähtien, kun keisari määräsi toteutettavaksi rahauudistuksen vuonna 1840 myös Lapissa. Asia liittyi paitsi rahamanifestiin niin myös kysymykseen norjalaisten oikeudesta porojen laiduntamiseen Suomen puolella. Kolmas tekijä verokysymyksen laveaan puntarointiin oli suunnitelma uuden maakirjan laatimiseksi vuonna 1840. Sitä ei kuitenkaan tehty vuonna 1840 vaan vasta viiden vuoden kuluttua 1845. Senaatilla olivat kuitenkin suunnitelmat uuden maakirjan laatimisesta jo keväällä 1839, jolloin se lähestyi Oulun läänin maaherraa huomautuksella edellisen, vuoden 1830 maakirjan virheel-lisyyksistä. Ne eivät kuitenkaan koskeneet Lapin kihlakuntaa.

Senaatti antoi keisarin nimissä määräyksen toukokuussa 1839, kuinka maakirja tuli laatia. Siihen tuli ottaa mukaan kaikki maatilukset ja kalastamot, jotka maksoivat kruunulle veroa. Samoin maakirjassa tuli olla kirjattuna kruunun yleismaat ja liikamaat, augmentit, ruukit ja tehdaslaitokset, manufaktuurit, myllyt, sahat jne. Niistä tuli näkyä asianmukainen veron koonti (”huruvida räntorne för dem blifvit behörigen debiterade”).¹⁰³ Viimeksimainittu on olennainen kohta lappalaisten verotusta ajatellen, vaikka itse lappalaisten asemasta ei määräyksissä mainittu mitään. Maakirjaan tuli koota siis kaikki veroamaksavat ryhmät huolimatta siitä, oliko heillä varsinaista maaomaisuutta. Siksi myös Enontekiön porolappalaisten sekä inarilaisten ja utsjokisten maksama vero kirjattiin vuodesta 1845 lähtien maakirjaan koontisummana.

Verotuskysymys Lapissa sai uuden luonteen keisarin 9.4.1840 antaman rahamanifestin seurauksena. Siinä erityisesti määrättiin, että myös lapinvero tuli suorittaa tulevaisuudessa oikeassa hopeassa eli Venäjän rahassa. Lapin kihlakunnan kruununvouti Johan Wallenius tiedusteli vielä lokakuussa 1840 kuvernööriltä, eikö vero olisi voitu yhä maksaa vanhaan tapaan Ruotsin rahassa. Ruplaan siirtyminen olisi tarkoittanut suoraan käytäntöön vietynä veromäärän kolminkertaistumista, sillä aiemmin Ruotsin rahassa laskettu vero siirrettiin ruplamääräiseksi ja ruplan arvo suhteessa Ruotsin riikintaalereihin oli huomattavasti suurempi. Maaherra vastasi yksiselitteisen kieltävästi voudin pyyntöön.¹⁰⁴

Inarin ja Utsjoen asukkaat osoittivat kuitenkin nimismies Walleniuksen johdolla keisarille anomuksen, jotta he olisivat saaneet maksaa veronsa yhä Ruotsin rahassa. Vaikeat 1830-luvun katovuodet olivat saattaneet lapinasukkaat köyhyteen, karjarutto vaivasi ja petoeläimet olivat verottaneet erityisesti tunturi- ja kalastajalappalaisten porokarjaa. Kaiken lisäksi norjalaiset olivat rajoittaneet asukkaiden kesänajan kalastusta Jäämerellä. Veronkantotilaisuuksissa oli protestoitu uutta käytäntöä, ja olipa Enontekiön muuttolappalaisista tullut paikalle ainoastaan kaksi verovelvollista. Kaikki muut olivat pysytelleet piilossa ”kuultuaan kohotetusta veros-

103 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1839 II, f. 1210–1240. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:107. KA; Oulun lääninkonttorista kruununvoudille 22.10.1839. Maaherralta saapuneet kirjeet 1839. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:1. Liitteenä ovat myös senaatin keisarin nimissä antama määräys maakirjasta 4.5.1839, senaatin memoriaali Oulun läänin maaherralle 4.5.1839, Oulun lääninkonttorin memoriaali 22.10.1839 ja maaherran memoriaali läänin kruununvoudille 29.7.1839.

104 Kruununvouti Walleniuksen kirje kuvernöörille 22.10.1840. Virkamiehiltä ja virastoilta saapuneet kirjeet 1840. OLKI II Ea4:20. OMA; kuvernööri kruununvouti Walleniukselle 30.11.1840. Kirjekonseptit 1840, n:o 1519. OLKI Da:32. OMA.

ta”. He olivat jääneet Ruotsin puolelle ja jättäneet veronsa maksamatta.¹⁰⁵ Kiinteästä maaverosta ei siis voinut olla heidän osaltaan kyse. Maininta on myös yksi hyvä selitys Enontekiön verolappalaisten vilkkaalle vaihtuvuudelle.

Oulun läänin maaherra yhtyi kruununvoudin näkemykseen ja totesi, että Enontekiön suomalaiset sekä Inarin ja Utsjoen lappalaiset todella tarvitsivat anottua verohuojennusta. Samalla oli erittäin tarpeellista toteuttaa revisio vuoden 1760 päätöksestä todellisten lappalaisten suhteen. Maaherran mukaan verohuojennus oli syytä saattaa koko Lapin kihlakuntaa koskevaksi. Kruununvoudi Wallenius toivoi erityisesti, että lapinveroa kannettaisiin myös tulevaisuudessa niin tilallisilta kuin yksittäisiltä lappalaisiltakin vain sen verran kuin siihen saakka oli maksettu ja joko Ruotsin rahassa, tai jos se täytyi maksaa Venäjän rahassa, niin 1 riikintaalari olisi vastannut 52 ½ kopeekkaa. Myös Wallenius painotti verontasauksen tarpeellisuutta, koska suhteet eri kylien välillä olivat ajan myötä muuttuneet huomattavan paljon.¹⁰⁶

Keisari suostui Lapin asukkaiden anomukseen. Kirjeessään 4.11.1841 hän määritteli ruplan arvon huomattavasti edullisemmassa kurssissa kuin se todellisuudessa oli, eli riikintaalari vastasi 51 ¾ kopeekka. Näin arvo oli jopa kruununvoudi Walleniuksen anomaan matalampi. Kun lapinverossa yksi manttaali oli vastannut vanhastaan kuutta riikintaalaria ja 32 killinkiä, uudeksi kokomanttaalin veroksi tuli vuodesta 1843 lähtien 3 ruplaa 45 kopeekka. Samalla keisari määräsi myös uudistamaan lapinmaan veron ja verontasauksen.¹⁰⁷ Tilaveron osalta ongelma oli ratkennut lapinrahvaan kannalta positiivisesti, sillä käytännössä Lapin kihlakunnassa verorasitus keveni 1840-luvulla. Seuraava ratkaistava kysymys olikin, kuinka oli toteutettava verontasaus ”varsinaisten lappalaisten” osalta.

Lapin kihlakunnan maaverotus toteutettiin vuoden 1841 päätöksen mukaisesti. Uusi maakirja laadittiin vuonna 1845 ja seuraavat vuosina 1855, 1875 ja 1905. Siinänsä on mielenkiintoista, ettei maakirjoihin merkitty keisarillisen ohjeen vaatimia yleismaita ja kruununmaita. Pappilat kyllä kirjattiin kuten myllytkin. Selityksenä täytyy olla se, että maiden mittauksia ja erottamisia ei ollut tehty. Vuonna 1877 nimittäin senaatti määräsi Vaasan läänin kuvernöörinviraston tiedustelun jälkeen, että vain sellaiset disponoimattomat kruunun liikamaat, joiden laajuus tunnettiin, tuli ottaa maakirjoihin. Kaikkia muita metsähallinnon alaisuudessa olleita kruununpuistoja ja kruununmaita koskeva määräys tulisi antaa senaatin mukaan myöhemmin.¹⁰⁸

105 Kruununvoudi Walleniuksen kirje 3.4.1841. Kirjekonseptit 1841, n:o 1065. OLKI Da:33. OMA; kuvernöörin kirje keisarille 22.6.1841. Kirjekonseptit 1841, n:o 1065. OLKI Da:33. OMA. Ks. Korpjaakko-Labba 2000, s. 120–121.

106 Kruununvoudi Walleniuksen kirje 3.4.1841. Kirjekonseptit 1841, n:o 1065. OLKI Da:33. OMA; kuvernöörin kirje keisarille 22.6.1841. Kirjekonseptit 1841, n:o 1065. OLKI Da:33. OMA. Vrt. Korpjaakko-Labba 2000, s. 120–121, jossa hän kytkee Ruotsiin siirtymiset Strömstadin traktaatin aiheuttamaan tilanteeseen.

107 Keisarin kirje 4.11.1841. Virkamiehiltä ja virastoilta saapuneet kirjeet 1841, n:o 295. OLKI Ea4:21. OMA; kuvernöörin kirje kruununvoudi Walleniukselle 6.12.1841. Kirjekonseptit 1841, n:o 2248. OLKI Da:34. OMA; kuvernöörin kirje kruununvoudi Walleniukselle 31.12.1841. Kirjekonseptit 1842, n:o 2267. OLKI Da:34. OMA; kuvernöörin kuulutus 6.12.1841. Kirjekonseptit 1841, n:o 295. OLKI Da:34. OMA.

108 Oulun lääninkanslia kruununvoudille 5.2.1877. Maaherralta saapuneet kirjeet 1877, n:o 191. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto Bb:37. OMA.

Lapin maaverotus säilyi periaatteiltaan muuttumattomana 1800-luvun loppupuolella, joskin markka-aikaan siirryttäessä tietysti myös veromäärät muuttuivat Suomen rahaksi. Tilojen verosummaan määriteltiin edelleen käteinen raha, tilan tuotto ohrassa ja voissa laskettuna, karjavero, kyytivero ja päivätyövero. Verojärjestelmä koostui neljästä pääluokasta, joissa oli useita alaryhmiä:

- A. Maat ja tilukset
- B. Henkilökohtaiset maksut
- C. Epäsuorat verot ja maksut
- D. Tilapäiset maksut

Ensimmäinen ryhmä oli keskeinen ja siinä oli useita erilaisia kantoperusteita. Varsinainen maavero oli merkittävin, papiston maksut olivat myös mukana, samoin kymmenykset viljasta, rokotusmaksut ja myös sotilasmaksut, joita ei kuitenkaan Lapin kihlakunnasta kerätty Muoniota lukuun ottamatta. Myös tilojen lapinvero-osa oli muutamana 1860-luvun alun vuotena mukana A-ryhmässä, mutta se kuitenkin siirrettiin sittemmin omaksi kokonaisuudekseen. Henkilökohtaisissa maksuissa olivat henkiraha, linnaraha, laamanninvero ja teiniraha opiskelijoiden avuksi. Paloviinan poltosta maksettiin epäsuoraa veroa ja sakkomaksut olivat tilapäisiä.¹⁰⁹

Ainoastaan vanhan lapinveron jäänne pienenä lisäosana tilanveron yhteydessä oli oma erityispiirteensä pohjoisessa. Se oli manttaalin suuruuden mukaisesti sama koko Lapin kihlakunnassa. Niinpä esimerkiksi 1/8 manttaalin suuruinen tila maksoi lapinveron yleisnimellä kulkeneen maaveron tilavero-osassa 1,73–1,75 markan lapinveron, 1/16 manttaalin tila vastaavasti 0,83 markkaa ja 1/4 manttaalin tila 3,45 markkaa. Se oli noin 5 % koko maaveron suuruudesta. Esimerkiksi 1/8 manttaalin tilan 1,73 markan lapinvero-osa vastasi Enontekiöllä yleensä porolappalaisien suurimpien veroporomääriä omistaneiden noin 300–500 poron karjasta maksumaa veroa.¹¹⁰

Periaatteelliselta kannalta tilaveron yhteydessä säilynyt vanha lapinvero-osa on mielenkiintoinen. Se voidaan tulkita tarkoittaneen nimenomaan 1700-luvun puolivälissä esitettyjä näkemyksiä siitä, että Lapinmaan uudistilalliset säilyttivät vanhat lapinoikeudet huolimatta siitä, että heillä eivät olleet enää varsinaiset lappalaiselimeinot pääasiallisina toimeentulon lähteinä. Heidän tuli myös maksaa oikeuksistaan vero. Erityisen merkittävää nykyajan maa-oikeuskysymystä puntaroi taessa on, että Lapin kihlakunnan tilalliset muoniolaisia lukuun ottamatta maksoivat katkeamatonta historiallista lapinveroa ja heidän maksunsa myös kirjattiin kruununvoudin lapinveron kantokirjoihin kuten lappalaistenkin. Toki kollektiivisen veron maksajina tilalliset olivat ainoastaan Inarissa ja Utsjoella.¹¹¹

109 Veronkantokirjat ja lapinveron tasausluettelot Enontekiö, Sodankylä, Kittilä. Kruununtilit. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:1–19. OMA.

110 Veronkantokirjat ja lapinveron tasausluettelot Enontekiö, Sodankylä, Kittilä. Kruununtilit. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:1–19. OMA.

111 Lapin kihlakunnan veronkantokirjat (osan vuosista nimellä maa- ja veronkantokirjat). Kruununtilien asiakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:1-. OMA.

SELVITYKSET ERITYISESTÄ LAPPALAISTEN VEROSTA

Vuoden 1810 lapinveron kantoluettelossa merkittiin Enontekiölle yksi lappalainen veronmaksaja, Juho Eira. Vuosien saatossa lappalaisia tuli lisää Suomen puolelle ja heidät kirjattiin veronkantoluetteloon omana ryhmänään – lappalaisina. Verotusperuste on ollut ilmeisesti yksinomaan poroluku. Muutoksena Ruotsin aikaan nähden Enontekiön lappalaiset maksoivat vuodesta 1810 lähtien veronsa kukin erikseen, eikä heillä ollut enää omaa erillistä lapinkyläveroa.¹¹² Se oli tietysti ymmärrettäväkin, sillä lähes kaikki vanhaa lapinveroa maksaneet perhekunnat olivat jääneet Ruotsin puolelle. Suomeen siirtyneiden vero ei myöskään pysynyt samana kuin se oli ollut aikaisemmin Ruotsissa.¹¹³ Erityisen huomionarvoista on, että Enontekiön lappalaisia ei kirjattu lainkaan ensimmäiseen Venäjän vallan aikaiseen maakirjaan vuonna 1830.¹¹⁴ He eivät siis maksaneet maaveroa eikä heillä säilynyt vuoden 1810 jälkeen vanha kollektiivinen lapinkylän vero. Kollektiivinen verosumma tuli uudelleen käyttöön vuoden 1843 uudistuksen myötä. Myöskään Inarin ja Utsjoen lapinveron maksajat eivät olleet vuoden 1830 maakirjassa lukuun ottamatta Inarin muutamaa uudistilaa.

Vanhasta lapinkyläverosta tuli ongelmallinen asia 1840-luvun alussa Utsjoella ja Inarissa, kun niiden kyläjaotus ja väestöolot olivat muuttuneet aikojen kuluessa huomattavasti. Rahakysymyksen yhteydessä esille tulikin uuden tasauksen toteuttaminen, josta keisari antoi päätöksensä 4.11.1841 samalla kun hän määräsi ruplan kurssin Lapin verotuksessa. Maaherra kirjoitti joulukuussa 1842, kuinka oli hyvin tiedossa, että ”lappalaisrahvas Inarin ja Enontekiön seurakunnissa oli merkittävästi vähentynyt ja Utsjoella lisääntynyt”. Lisäksi porolaitumet, kalastus ja metsästyks olivat tuntuvasti vähentyneet Norjan lappalaisten ”tunkeutumisen” vuoksi. Maaherra määräsi Lapin kihlakunnan kruununvoudin laatimaan nimismiesten ja lapinrahvaan kanssa ehdotuksen uudeksi maakirjaksi, jossa olisi otettu huomioon veronmaksajien määrä ja heidän etunsa.¹¹⁵

Maaherran kirjeessä tulee ensimmäisen kerran esille maakirja, johon kylävero oli kirjattava. Asiaa ei keisarillisessa kirjeessä erityisesti mainittu, mutta maaherra viittasi vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännön pykälään 3. Sen mukaan voudin tuli merkitä maakirjaan verolappalaisilta kerätty summa, jonka maaherra vahvistaisi oikeaksi ja lyhentämättömäksi.¹¹⁶ Kyse ei kuitenkaan ollut vuonna 1842 pelkästään

112 Ks. Arell 1977, s. 32.

113 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härad's Lappmarker 1810–1839. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2–3. OMA.

114 Special Jordebok 1830. Maakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:2. OMA. Mielenkiintoista on, että Kaisa Korpijaakko-Labba ei puutu vuoden 2000 tutkimuksessaan lainkaan vuoden 1830 maakirjatilanteeseen. Hän myös nimittää 1800-luvun alkupuolen veronkantoluettelot maakirjoiksi, joita ne eivät olleet. Ks. Korpijaakko-Labba 2000, s. 108–110, 119.

115 Keisarin kirje 4.11.1841. Virkamiehiltä ja virastoilta saapuneet kirjeet 1841, n:o 295. OLKI Ea4:21. OMA; kuvernöörin kirje kruununvoudin Walleniukselle 31.12.1841. Kirjekonseptit 1842, n:o 2267. OLKI Da:34. OMA; kuvernöörin kirje Tornion kihlakunnantuomarille J. Ticcanderille 31.12.1842. Kirjekonseptit 1842, n:o 2268. OLKI Da:34. OMA.

116 Lappfogde-instruktion den 5 Augusti 1760, § 3. Poignant, n:o 16: ”Vid upbörden hafver fogden att ställa sig till rättelse den jordebok, som nu är eller framdeles genom landshöfdingens föranstaltande kan fastställd varda, hvad skattelapparna angår, så att den summan, som på hvarje by derutinnan påföres, må varda riktigt och utan afkortning årligen upburen.”

lappalaisten verontasauksesta, vaan laajemmin koko Lapin kihlakunnan uuden maakirjan laatimisesta, ”Projekt Jordebok”, eli maakirjahankkeesta. Se toteutettiin niin, että huomioon otettiin voudinohjesäännön 3. pykälä. Lisäksi keisarillisessa määräyksessä 1839 painotettiin kaikkien kruunulle veroamaksavien merkitsemistä maakirjaan.

Kruununvouti esitteli uuden maakirjan verotusperusteita Lapin käräjillä keväällä 1843. Muonion käräjillä käsiteltiin helmikuussa 1843 Enontekiön muuttolappalaisten asemaa. Vouti ehdotti heidän verokseen 2 ruplaa 50 kopeekkaa hopeassa. Enempää heiltä ei voinut vaatia, koska osa perhekunnista oli äärimmäisen köyhiä, Jäämeren kalastus oli estetty, petoeläimet ja Norjan rannikon asukkaat aiheuttivat suuria vahinkoja lappalaisten porokarjalle ja uudistiloja oli viime vuosina perustettu runsaasti. Ne rajoittivat lappalaisten muinaisten laidun- ja metsästysmaiden käyttöä. Runsaslukuinen kärjäväki oli yksimielinen siitä, että ehdotetun summa oli liian suuri. Veroksi olisi riittänyt kaksi ruplaa, sillä norjalaisten laiduntaminen oli käynyt Enontekiön alueella päivä päivältä yhä väkivaltaisemmaksi (”deras med hvarje dag tillväxande våldsamma förhållande”).¹¹⁷ Vastaavallaisia voimakkaita kannanottoja esitettiin myös Inarissa.

Kärjäkierroksen jälkeen kruununvouti Wallenius laati memoriaalin, jossa hänellä oli ehdotus uudeksi maakirjaksi. Muistiossa tulevat esille ne tekijät, joiden perusteella vouti oli päättänyt ehdottamaan tiettyjä verosummia Enontekiön, Inarin ja Utsjoen lapinmaiden kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaisille. Wallenius toteasi, että uudistilalliset maksoivat tiloistaan erityistä veroa, joka ylitti varsinaisen lapinverosumman. Nimenomaan tilallisten vero oli maavero – ei lappalaisten:

Beträffande åter jordskatten, för Nybyggen i ofvannmnde Lappmarker.¹¹⁸

Koska tilalliset maksoivat Lapissa enemmän kuin vanha lapinvero vaati, niin kruununvouti oli päättänyt ehdottamaan lappalaisten maksettavaksi yhteensä 32 ruplaa 50 kopeekkaa, joka olisi jakaantunut seuraavasti:

Utsjoen lapinmaassa	15 ruplaa
Inarin lapinmaassa	15 ruplaa
Enontekiön lapinmaassa	2 ruplaa 50 kopeekkaa.

Maaherra R. W. Lagerborg lähetti huhtikuussa 1843 tiedot keisarille. Siinä olivat nimenomaan kruununvoudin laatimat ehdotukset lappalaisten verotuksen järjestämiseksi. Samassa yhteydessä kulkivat myös seikkaperäiset tiedot Norjan- rajan tilanteesta, joka oli juuri tuolloin akuutti kysymys pohjoisessa.¹¹⁹ Nimenomaan

117 Muonion käräjät 1843, § 10. Lappi Cla:17. OMA. Vrt. Korpijaakko-Labba 2000, s. 122, jossa tiedot esitetään valikoidusti.

118 Walleniuksen memoriaali 27.3.1843. Lapin kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet, n:o 12. OLKI Aa:47. OMA; kuvernöörin kirje keisarille 10.4.1843. Kirjekonseptit 1843, n:o 531. OLKI Da:35. OMA.

119 Walleniuksen memoriaali 27.3.1843. Lapin kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet, n:o 12. OLKI Aa:47. OMA; kuvernöörin kirje keisarille 10.4.1843. Kirjekonseptit 1843, n:o 531. OLKI Da:35. OMA.

kruununvouti Walleniuksen selvitykset ja esitykset olivatkin ratkaisevia sekä Norjan rajasulkuun että lappalaisten veron määräytymiseen.

TUNTURI-, KALASTAJA- JA METSÄLAPPALAISTEN VEROTUS

Keisari nojautui maaherran huhtikuussa 1843 välittämiin tietoihin ja antoi 20.9.1843 päätöksensä, jossa erityiselle lappalaisten verolle määrättiin sama rahanarvosuhde kuin tilanverollekin eli 51 $\frac{3}{4}$ kopeekkaa yhdestä riikintaalarista. Keisarillisessa kirjjeessä erityisesti todettiin, että aiemmin (siis vuonna 1841) säädetyn tilanveron lisäksi Lapinmaassa oli erityinen vero, jota maksoivat Lapinmaan muut asukkaat eli niin sanotut kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaiset. Heidän veronsa tuli myös kerätä kruunulle:

... den särskilda skatt, som af Lappmarkens öfriga inbyggare, eller de så kallade Fiskare-Fjäll- och Skogslappar, bör till Kronan utgöras.¹²⁰

Päätöksen mukaan Lapissa oli siis maaveroa maksavien tilallisten ohessa muitakin asukkaita, lappalaisia, joiden täytyi myös maksaa veronsa kruunulle.

Keisari ei kuitenkaan suostunut veronalennuksiin, joita enontekiöläisetkin olivat esittäneet. Itse asiassa summa nousi ehdotetusta. Lappalaisten lapinveroksi määritettiin koko Lapin osalta 44 ruplaa, josta enontekiöläisten osuudeksi tuli 3 ruplaa. Inarilaiset ja utsjokiset maksoivat 20 ruplaa 50 kopeekkaa. Maaherran selvityksessä 13.11.1843 todettiin, että lapinvero maksettiin sekä maatilojen verona (”jordlägenheter”) että kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaisten verona. Maaherran samana päivänä antamassa kuulutuksessa viitattiin keisarin päätökseen ja todettiin, että maatilojen haltijat saivat maksaa Suomen Lapissa kruununveronsa 51 $\frac{3}{4}$ hopeakopeekkaa yhtä riikintaalaria kohti, kunnes vuoden 1749 kuninkaallisen reglementin mukainen maiden mittausta ja verollepano olisi toteutettu. Lisäksi keisari oli sallinut, että se erillinen vero, jota Lapin muut asukkaat, eli niin kutsutut kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaiset maksoivat, muunnettiin saman muuntosuhteen mukaan kuin tiloja koskeva verokin.¹²¹ Lappalaisilla ei siis ollut maapohjainen kiinteistövero.

Vuoden 1845 maakirjasta lähtien Enontekiölle, Inariin ja Utsjoelle kirjattiin oma koontiryhmänään verosumma, jonka lappalaiset maksoivat:

Fiskare-, Fjäll- och Skogs lapparnes skatt utgör, enligt Kejs. reskriften till Gouvernören i Uleåborgs Län af den 20 september 1843 och bemälde Herr Gouvernörs derpå grundade skrifvelse af den 13 november samma år. Uppbörden verkställes enligt Kongl. Resolutionen af den 5:te Augusti 1760.¹²²

120 Keisarin kirje 20.9.1843. Keisarilta saapuneet kirjeet 1843, n:o 281. OLKI Ea2:19. OMA.

121 Kuvernöörin kirje kruununvouti Walleniukselle 13.11.1843. Kirjekonseptit 1843 n:o 1775. OLKI

Da:35. OMA; kuvernöörin kuulutus 13.11.1843. Kirjekonseptit 1843, n:o 1776. OLKI Da:35. OMA.

122 Special Jordebok 1845. Maakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1. OMA.

Vaikka poro- ja kalastajasaamelaisten vero oli merkitty maakirjaan, ei se tarkoittanut, että itse vero olisi ollut maavero. Kyse oli koontisummasta maakirjassa, johon säännökset velvoittivat verokertymän kirjaamaan. Siksi maakirjaan kirjattiin pelkästään kokonaissumma, eikä siihen eritelty itse maksajia kuten tehtiin veronkantokirjoissa. Se oli oikeastaan sisäänrakennettuna ajatuksena myös vuoden 1839 keisarillisessa ohjeessa erikoismaakirjan laatimiseksi. Olennaisinta on tämän tutkimuksen kannalta, ettei tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten vero ollut maaveroa, eikä sitä siksi voida mitenkään sitoa indikoimaan maanomistuksesta toisin kuin muun muassa Kaisa Korpijaakko-Labba on pyrkinyt esittämään. Se ei ollut ”maatiluksiin” perustuva, kuten asia yksiselitteisesti todettiin. Tarkkaan ottaen kyse oli myös uudenlaisesta verotusmuodosta, joka toteutettiin vuoden 1760 voudinohjeen mukaisesti ja vuoden 1695 kollektiivisen verotuksen periaatteella. Ennen kaikkea se oli uudistus Enontekiön porolappalaisten verosysteemissä.

Vuoden 1843 verouudistus loi Inariin ja Utsjoelle myös omaperäisen maankäytön sovelluksen, niin sanotut kalastuspaikat. Niitä muodostettiin 1840-luvun jälkipuolelta lähtien vuosikymmenen aikana Inariin yhteensä kahdeksan ja Utsjoelle 21. Perustajina olivat kylien vanhojen sukujen edustajat, joille myös synnättiin heidän perinteiset asuinpaikat, niittymaat ja kalavedet.¹²³ Kyse oli varmasti osaltaan asukkaiden yrityksestä säilyttää perinteiset omistukset,¹²⁴ mutta lähtökohtaisesti järjestelmä syntyi kruunun tarpeesta määritellä ja jyvittää kalastajalappalaisten vero ja hallinnoida heidän maankäyttöään. Kalastuspaikkajärjestelmä oli siis vanhalle veromaainstituutiolle luotu uusi sovellus, joka jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi ilmiökseksi, sillä kalastuspaikat muuntuivat 1860-luvulta lähtien uudistiloiksi.

Kalastuspaikkakatselmuksessa synnättiin, minkä verran sen haltija oli kykenevä maksamaan tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisille määriteltyä veroa; toisin sanoen hänelle täytyi jyvittää osuus yhteisestä lapinverosta. Veron määräytymisessä otettiin huomioon paikan kalastusmahdollisuudet sekä niittyjen tuotto. Järjestelmä muistutti tavallaan lähes samaan aikaan syntynyttä kruununmetsätorppasysteemiä, mutta kalastuspaikat olivat yksityisten perinteisille nautintamaille syntyneitä – eivät kruunun yleismaaille perustettuja. Tärkeää on kuitenkin havainnoida, että kalastuspaikat eivät edustaneet vahvempaa omistusoikeutta kuin kruununtilat. Paikoille ei määritetty manttaalia, niillä ei ollut verometodia eivätkä ne maksaneet maaveroa – ainoastaan kalastuspaikan maista ja vesistä saadun tuoton perusteella määritettyä veroa.

Vuonna 1843 vahvistettu tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten vero kannettiin kolmella tavalla. Inarissa ja Utsjoella yhteisvero kerättiin

1. kalastajalappalaisilta heidän kalastuspaikkojensa ja niittyjensä tuoton mukaan jyvitettyinä,
2. uudistilallisilta heidän manttaalinsa mukaan ja
3. porolappalaisilta heidän porolukunsa mukaisesti jyvitettyinä.

123 Erinomainen selvitys kalastuspaikkojen perustamisesta ja niiden katselmuksista on Nahkiaisaja 2002 sekä Nahkiaisaja 2006, s. 70–80.

124 Tätä korostaa Nahkiaisaja 2006, s. 70–71.

Sompion ja Inarin ”pororuhtinaita” 1930-luvulla. Inarin poronomistajat seisovat ja istumassa ovat Hanselmi Pyhjäjärvi (Pyhä-Selmi) ja Alekski Hihnavaara (Mosku). Sekä Mosku että Selmi edustivat talonpoikaistuneita Kemin Lapin sukuja. Inariin porosaamelaisia muutti 1800-luvun puolivälin jälkeen. Oulun maakunta-arkisto.

Lisäksi muutammat tilattomaan väestöön kuuluneet itselliset maksoivat pienen osan verosta 1800-luvun loppupuolella. He olivat kalastajalappalaisia, joiden jyvityksessä rasitus arvioitiin saalismäärinä. Enontekiöllä vero koostui yksinomaan porolappalaisten poromääriin jyvitetystä summasta. Lisäksi Kittilän, Sodankylän ja Enontekiön tilalliset maksoivat omaa lapinvero-osaansa manttaalimukaan määriteltynä, joka oli samansuuruinen kuin Inarin ja Utsjoen manttaalilallisten lapinvero. Sen sijaan Sodankylän ja Kittilän alueelle muuttaneet poronomadit eivät maksaneet veroja lainkaan.¹²⁵

Enontekiön porosaamelaisten kolmen ruplan, sittemmin 12 markan vero kerättiin poroluvun mukaan. Näin muodostui tavallaan poromanttaali, joka tasattiin vuosittain maksajien määrän ja poroluvun mukaan. Nimismies kirjasi veron Nomadlappskatten-nimellä. Itse poromäärällä ei varsinaisesti ollut merkitystä, vaan sillä miten porovarallisuus oli jakaantunut eri perhekuntien välillä ja kuinka paljon oli maksajia. Esimerkiksi vuonna 1878 maksajia oli 19, joilla oli yhteensä 5 240 verotuksessa ilmoitettua poroa. Suurin poroluku oli Tuomas Maggalla, 750 pöytä, joka tarkoitti 1,68 markan veroa. Niila Eira maksoi 600 veroporostaan 1,42 markkaa. Niila Heikalla oli pienin poroluku, 50, josta hän maksoi 14 pennin veron. Rasitus oli mitättömän pieni, sillä edes koko 12 markan yhteisvero ei vastannut tuol-

¹²⁵ Lapin kihlakunnan maa- ja veronkantokirjat. Kruununtilien asiakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto. LI:1-. OMA.

loin kuin kolmasosaa tai korkeintaan puolta yhden hirvasporon arvosta.¹²⁶ Kun hirvasporon arvo oli 1800-luvun loppupuolen huutokaupoissa noin 60 markkaa ja vaatimen sitä jonkin verran vähemmän, oli 600 poron karja arvoltaan noin 20 000–30 000 markkaa. Reilu yhden markan vuotuisvero ei maksajaa juuri rasittanut.

Esimerkiksi vuonna 1862 Kittilän Kallon 1/8 manttaalin tilan kokonaisvero oli 26,42 markkaa, josta lapinvero-osa oli 1,75 markkaa. Utsjoella porosaamelainen Piera Länsman maksoi samaan aikaan 500 pään porokarjastaan jyvitettyä 2,80 markan lapinvero-osaansa.¹²⁷ Suhteessa tilallisten veroon vastasi 400 poroa vuonna 1878 noin 1/16 manttaalin tilan maaveron lapinvero-osuutta. Kokovero oli 1/16 manttaalin tilalla Enontekiöllä 6,80 markkaa, joka sekään ei ollut vallan kohtuuton raskaus. Vuonna 1879 porosaamelaisia maksajia oli Enontekiöllä 17, jolloin 500 veroporoa omistanut Iisko Näkkäljärvi maksoi 1,74 markan veron. Vuonna 1881 maksajia oli ainoastaan 13, joten Guttorm Magga joutui suurimpana poronomistajana maksamaan 2,87 markkaa.¹²⁸ Yleisesti ottaen Enontekiön porosaamelaisten lapinvero-osuus oli kevyempi kuin utsjokisten ja inarilaisten porosaamelaisten osuus kylänverosta.

Kaiken kaikkiaan esimerkiksi vuonna 1878 porosaamelaisten osuus Enontekiön veronmaksajista oli viidennes (20,4 %), mutta koko Enontekiön verosummasta heidän osuutensa oli ainoastaan 3,2 prosenttia. Verosumma oli yhteensä koko kappelikunnassa 699,10 markkaa, josta porolappalaisten vero oli 20 markkaa. Enontekiön tilaveron lapinvero-osa ja porolappalaisten lapinvero tekivät yhteensä 105,51 markkaa, joten 12 markan porolappalaisten osa oli 11,4 % summasta. Kun Suomessa siirryttiin tulo- ja omaisuusveroon, Enontekiöllä muuttuivat myös suhteet toisenlaiseksi. Porosaamelaiset muodostivat 1900-luvun alussa noin 10 prosentin osan Enontekiön väestöstä, mutta kunnallisverosta he maksoivat 40 prosenttia ja valtionveroista lähes 60 prosenttia. He olivatkin kunnan vaurainta väestökerrosta. Maavero ja lapinvero menettivät lopulta merkityksensä uudenlaiseen verojärjestelmään siirryttäessä, joten ne lakkautettiin vuonna 1924.¹²⁹

KYSYMYS MAANLUONNOSTA LAPINMAASSA

HAUKINIEMEN TAPAUS PAIKALLISTASOLLA

Läpi 1900-luvun ovat lapinmaiden oikeuksia käsitelleet tutkimukset pohtineet kysymystä olivatko lapinveromaat ja uudistilat kruunun- vai perintöluontoisia. Perimmäinen ajatus problematiikassa on tietysti se, että kruununluonto merkitsi myös kruununmaata – siis kruunun omistamaa maata. Keskeinen tutkimus on ollut Åke Holmbäckin vuonna 1922 julkaisema selvitys lapinveromaista. Siinä nos-

126 Veronkantokirja ja lapinveron tasausluettelo Enontekiön kappelista 1878–1881. Kruununtilit.

Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:14–15. OMA.

127 Veronkantokirjat ja lapinveron tasausluettelot Enontekiö, Sodankylä, Kittilä. Kruununtilit. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:1–19. OMA.

128 Veronkantokirja ja lapinveron tasausluettelo Enontekiön kappelista 1878–1881. Kruununtilit.

Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:14–15. OMA.

129 Ks. Hyvärinen 1979, s. 72.

tettiin erityisesti esille Kuusamon Haukiniemen uudistilan yhteydessä 1730-luvulla käyty maanluontokysymyksen selvittely. Asian pohtimista jatkoi Ruotsissa Gunnar Prawitz 1960-luvulla. Suomessa on tutkijoista Kaisa Korpijaako-Labba pyrkinyt osoittamaan, että 1600-luvulla lapinmaat olivat rinnastettavissa perintömaihin. Pitää kuitenkin muistaa, että 1600-luvulla ei talonpojan oikeus maahan ollut erityisen vahva. Ennen vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjan säädöstä ei perintöluonto ollut edes talonpoikaisessa tilajärjestelmässä ehdoton omistuksen tunnusmerkki.

Ongelmana on, että 1600- ja 1700-luvun lapinkylien maa- ja veronkantokirjoissa ei veroa ryhmitelty maanluonnon mukaan. Sekin jo sinällään osoittaa, että verotus ei ollut maahan eikä manttaaliin sidonnainen, joten voutien ei tarvinnut pohtia minkälaisella maaperällä lapinasukkaat asuivat. Lapinmaan maanluonto ei ole kuitenkaan mitenkään erikoisen hankala historian tutkimuskysymys. Kuten aiemmin on jo tullut esille hallinnon ja lainkäytön vaikutuksia selvitettyäessä, ei kruunu katsonut missään historian vaiheessa lapinveromaata perintöluontoiseksi, vaikka lap-palaisten maat ja vedet kulkivat käräjäoikeuksien jutuissa selvästi perinnössä.

Käytännössä kysymys lapinveromaan luonteesta suhteessa uudistilan maanhal-lintaan nousee esille Kemin Lapissa ainoastaan Kuusamon Haukiniemen uudis-tilan tapauksessa vuonna 1737. Edellä on jo esitetty, että lopputuloksena kamarikollegio katsoi lapinmaat ja myös uudismaat kruununluontoisiksi, mutta on syytä valaista myös maanluontokysymyksen ilmenemistä paikallistasolla. Asiahän koski nimenomaan uudistilaa ja sen etuja. Laajasti ottaen kyseessä oli tuolloin Kuusa-mon uudismaita raivanneiden talonpoikien aseman vahvistaminen eikä vanhojen lapinveromaiden luonteen selvittäminen. Perintöluontoisuuden nousu esille Kuusamossa tukee sitä näkemystä, että virkamiehet halusivat edistää talonpoikaista asutusta. Saamalla suoraan perintöluonnon tilan hallinnasta ja sen asemasta tuli kruununtilaa vahvempi.

Voidaan myös kysyä, miksi asia nousi esille nimenomaan Haukiniemen osalta, sillä olihan uudistiloja yksistään Kuusamossa useita kymmeniä. Yksi selittävä tekijä on varmasti se, että Haukiniemeä asutti arvonsa ja asiansa tuntevia kruunun virka-miehiä. Toinen keskeinen tekijä oli se, että Haukiniemen perustajan Olli Pesosen jälkeläiset olisivat halunneet saada tilan hallintaansa nimenomaan sukulunastusta hyödyntämällä. ”Lappalaiset” Bengt Danielinpoika ja Juho Pekanpoika olivat kirjelmöineet asiasta myös kamarikollegiolle, joka palautti marraskuussa 1741 kysy-myksen Västerbottenin maaherralle. Häneltä asia laskeutui juurilleen, eli kruunun-vouti Hackzellin oli tehtävä selvitykset Kuusamossa.¹³⁰

Juuri tuolloin oli myös vahvasti esillä maaherra Gyllengripin Lapin asutusohjel-ma, jossa yhtenä kannustimena uudistilojen perustamiselle oli joko perintö- tai rälssioikeuden saaminen. Tokihan tuomari pystyi myös helposti tulkitsemaan entisen lapinveronmaan perintöluontoiseksi, koska Lapin käräjillä oli käsitelty lukuisia perintötapauksia. Haukiniemen tapauksessa oli varmasti ongelmana, että se oli

130 Kamarikollegiolta Västerbottenin maaherralle 7.11.1741 Haukiniemen kysymyksestä sekä maaherran lähete kruununvouti Hackzellille 3.12.1741. Maaherra Gyllengripin valtiopäivä-kertomus 24.7.1742. Liite n:o 22. Luettelo kuninkaalta, hovioikeudelta ja kollegioilta saapuneista kirjeistä. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1742–43. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA. Ks. myös Ervasti 1978.

niin sanottu vanha uudistila, perustettu jo 1600- ja 1700-luvun taitteessa. Vuonna 1740 Gyllengrip pohti asiaa ja viittasi Piitimen kirkkoherra Carl Sollanderin vuonna 1727 tekemään ehdotukseen. Kirkkoherra oli esittänyt valtiopäiville, että lapinmaita olisi voitu myydä perintöön.¹³¹ Lopputulos oli kuitenkin selviö, ja uudistila pysyi kruununtilana. Toisin sanoen kamarikollegion vuoden 1742 päätös sinetöi lapinmaat kruununluontoiseksi.

Maaherra Gyllengrip oli vastustanut Sollanderin esitystä jo 1730-luvulla, siis ennen kuin Haukiniemen asia nousi esille, sillä hänen mukaansa perintöön myyminen olisi ehkäissyt uudistilojen perustamisen ”käyttökelpoisille” lapinmaille. Se olisi puolestaan ollut suuri vahinko paitsi valtakunnalle yleensä niin myös läänille. Sen vuoksi Gyllengrip esittikin vuonna 1741 uudelleen, että lapinmaita ei olisi myyty perinnöksi. Sitä ei kylläkään ollut maaherran mukaan koskaan tapahtunut, vaikka Tornion kihlakunnantuomari Sadelin oli ”vallattomasti” pitänyt tuomioistuimessaan lapinmaita vero- eli perintöluontoisina. Uudistilojen osto perinnöksi oli sen sijaan maaherran mielestä hyödyllistä, mutta ensin ne olisi pitänyt saada pantua verolle, jotta olisi saatu peruste verollemyyntiin.¹³² Vallattomuuksien tyhdyttäminen varmistettiin lopullisesti, kun vuonna 1760 Kuusamon kruununnimismieheksi nimitettiin torniolainen Henrik Planting. Hän oli Anders Hellantin luotomies. Vanha nimismies Sigfrid Tornberg oli pyytänyt eroa tehtävästään, ja Hellant oli nimittänyt hänen tilalleen Ylitorniolla varanimismiehenä olleen Plantingin.¹³³

Haukiniemestä ei tullut perintötilaa. Vuonna 1760 kamarikollegion kirjeessä Västerbottenin läänin maaherralle Johan Funckille viitattiin myös siihen, että Lapinmaihin perustetuista uudistiloista ei ollut minkäänlaista sääntöä, millä tavoin tilat oli mahdollista lunastaa perinnöksi. Se oli kamarikollegion mukaan mahdollista vasta sen jälkeen, kun tila oli pantu verolle, ja koska maa oli kruununluontoinen (”hwarest jorden äro Crono”), tulisi perintömaan hoitamisesta paljon huolellisempaa kuin kruununmaan. Lapinmaan uudistilat olivat siis kamarikollegion näkemyksessä kruununluontoisia: ”Och beträffande SkatteKiöpen af Lappmarks Crono Hemman.”¹³⁴

Uudistilojen asema havainnollistuu vuoden 1767 Kuusamon käräjillä, jossa tehtiin taloustirehtööri Hellantin johdolla uudistilojen verollepanoselvitykset. Kuusamon Lapinmaassa tutkittiin tilat ja erityisesti olivatko ne olleet ilman verovapautta perustamisestaan lähtien. Uudistiloista esitettiin tiedot numerojärjestyksessä. Numerolla 1 oli Vuotungin kruununtila: ”N:o 1 Hindrik Johansson innehafwer helften eller 1/8 Mantl af krono hemmanet Wuotungi...af utmarcken uptagit.” Kaikki muutkin

131 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 10.11.1740, s. 85–87. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

132 Maaherra Gyllengripin valtiopäiväkertomus 10.11.1740, s. 85–88. Landshövdingeberättelser. Västerbottens län 1740–41. Frihetstidens utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

133 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physioliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 344v–345. Landshövdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA. Plantingista ks. Ervasti 1978.

134 Kamarikollegio maaherra Funckille uudistiloista Lapinmaassa 2.6.1760. Registratur, skrivelser till orterna, Jan.–Juni 1760, n:o 14. Kammarkollegiets kansliarkiv BIIa1:325. SRA

Kuusamon tilat olivat kruununluontoisia. Haukiniemestä olivat seuraavanlaiset tiedot:

N:o 12 Sigfrid Sigfridsson Granroth har den 24 Martii 1762 erhållit införssel uti helften eller ¼ Mantal af Haukiniemi kronohemman. På efter frågan intygade Gl. män här i Lappmarcken, at Olof Pesonen för ungefär 60 åhr tillbaka aldraförst uptagit Haukiniemi hemman af utmarcken, hwilcket sedermera blifwit delt i 2:ne lika delar emellan bem:te Sigfrid Sigfridsson Granroth och Krono Länsman Hindric Planting.

Mielenkiintoista on, että selvityksen mukaan tila olisi perustettu kylän ulkomaalle, eikä asiassa viitattu ollenkaan vanhaan lapinveromaahan. Haukiniemi oli halottu vuonna 1762, ja toisesta puoliskosta tuli Kantoniemi. Sen omisti nimismies Planting:

N:o 13 Krono Länsman Hindric Planting upwiste herr Directeuren Hellants införssel honom Planting af d: 24 Martii 1762 uti den andra helften eller ¼ mantl. af Haukiniemi krono hemman, hwilken helst eljest kallas Kandoniemi.¹³⁵

Lapinmaan uudistilojen kruununluontoisuus käy ilmi myös muutamista käräjäpäätöksistä. Esimerkiksi vuonna 1759 todettiin Kuolajärven käräjillä Antti Matinpoina Miulun [p.o. Millo] testamentin yhteydessä Lihavakynsi-nimisestä uudistilasta:

Så aldenstund berörde nybygge äro krono, och Andes Mattsson således icke ägt mackt at deröfwer någon disposition giöra...

Millolla ei siis ollut mitään oikeutta jakaa testamentissaan kruununtilaa perintönä, mutta käräjäoikeus kuitenkin vahvisti Antin testamentissaan esittämän tilan halkomisen hänen poikiensa kesken.¹³⁶ Tosin sanoen kruununluontoiset uudistilat kulivat perinnössä. Millot olivat perinteistä Kuolajärven asuttajasukua.

Vastaavasti myös Kittilän Tepaston uudistilan isäntä Heikki Heikinpoika oli jakanut tilansa perintönä kahdelle poikapuolelleen 1758:

... swärfader Hindrik Hindriksson hade något för sin död delt nybygget Tepasto emellan bägge sine stjufsons Per Nilsson och Nils Nilsson...

Mitään ongelmia itse jakoasian osalta ei ollut käräjätuvassa, vaan riitaa oli tullut tilan yhdestä peltotiluksesta.¹³⁷ Samalla tavalla siirtyi 1700-luvun jälkipuolella koko joukko muitakin uudistiloja perinnössä seuraavalla sukupolvelle.

135 Utdrag af Protocollet hållit på laga tinget i Kusamo den 16 Martii 1767. Verollepanoasiakirjoja 1687–1780. OLKI Hd1:1. OMA.

136 Kuolajärven käräjät 1759, f. 1007v–1008. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

137 Kittilän käräjät 1758, f. 342 – 342v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

VAHVA HALLINTAOIKEUS JA PERINTÖLUONTOISUUDEN MAHDOLLISUUS

Haukiniemen tapaus ei tuottanut asiaa eteenpäin vieneille haluttua tulosta, ei uudistilan eikä lapinveromaan perintöluontoisuutta, mutta kysymys Lapinmaan uudistilojen maanluonnosta ei jäänyt siihen. Sodankyläläinen Matti Paavalinpoika Riipi esitti Kemin Lapin sekä Enontekiön ja Jukkasjärven Lappien valtuuttamana edustajana vuosien 1760–62 valtiopäivillä, että Lapinmaahan perustettavat uudistilat olisivat saaneet perintöluonnon ilman lunastusta. Riipi viittasi siihen, että uudistilat eivät olleet saaneet nauttia normaalisti perustetuille tiloille kuuluneita vapaavuosia.¹³⁸ Kyse oli sekä kannustavuustekijästä että tilojen elinkelpoisuudesta mutta ei lapinveromaan maanluonnosta.

Kuningas vastasi maanluontokysymykseen kaksi eri kertaa vuonna 1762 rahvaan valituksiin liittyneiden päätösten yhteydessä. Hän viittasi ensin Jämtlannin uudistalonpoikien tekemään esitykseen veromiehenoikeuksien saamiseksi uudistiloille ilman lunastusta. Kuningas hyväksyi esityksen perustelunaan kamarikollegion 27.7.1737 tekemä päätös Karjalan maakunnan uudistalollisille annetusta vastaavasta oikeudesta. Jämtlantiin ja Lappiin perustettavat tilat saisivat vastaavan perintöoikeuden kuin Karjalaan perustetut tilat:

... både til Jemtlands och flere Lappmarks Orter är lämpelig och gällande.¹³⁹

Karjalan komitealle olikin annettu vuonna 1737 ohjesääntö, jonka mukaan komitean muodostamille uudistiloille Karjalan erämaissa suotiin verotilallisen oikeudet ilman rahallista lunastusta. Toiveena oli, että rahvas olisi ollut etuuden saatuaan innokkaampi raivaamaan uudismaita.¹⁴⁰ Taustalla olivat myös rajaseudun puolustuskysymykset, kuten ne olivat myös Jämtlannissa.

Toinen vastaus tuli Riipin esitykseen, jossa oli vedottu perintöoikeuden saamiseksi sen vuoksi, koska Lapinmaahan perustetut uudistilat eivät olleet saaneet nauttia vapaavuosista. Kuninkaan vastaus oli kuitenkin perin erikoinen. Hänen mukaansa lapinkylät oli asetettu vuoden 1696 [tarkoitti vuoden 1695] verokirjan mukaisesti tietyille kiinteälle verolle, mutta uudistilojen perustamisen myötä lapin-maata (”Lapp-Land”) oli siirtynyt tilojen haltuun. Siksi lapinkylien tuli saada helpotusta veroonsa.¹⁴¹ Päätöksessä ei viitattu ollenkaan varsinaiseen perintökysymykseen, ja teksti oli liki suora lainaus vuoden 1760 voudinohjeesta.

Kuninkaan vastaus ei kuitenkaan tyydyttänyt Matti Riipiä, joten hän esitti asiansa uudelleen vuoden 1766 valtiopäivien yhteydessä. Tulos oli nyt positiivinen. Kuningas Aadolf Fredrik sai kannanotot eri kollegioilta asian suhteen ja hyväksyi Lapin uudistilojen perintöluontoisuuden toisen kerran 18. tammikuuta 1766 antamas-

138 Bondeständets riksdagsprotokoll 1760–62. Vol 8–9. SRA.

139 Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Sverige och Finland allmänne Besvär wid sist öfweständne Riksdag. 17.8.1762. Modée VII 1762, s. 5349.

140 Kovero 1909, s. 134–135.

141 Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Sverige och Finland allmänne Besvär wid sist öfweständne Riksdag. 17.8.1762. Modée VII 1762, s. 5377–5378.

saan päätöksessä: ”Kongl: Maj:ts Nådige Resolution uppå någre puncter af allmogens uti Enare, Sombio, Kemikylä, Sodankylä, Kusamo, Enontekis och Jukaserfvi Lappmarker i Westerbotns Lähn, genom deras fullmäktig, Mats Pålsson Riipi vid innevarande åhrs riksdag andragne underdåniga Enskifte Besvär.” Päätöksessään kuningas määräsi maaherraa toteuttamaan uudistilojen siirtämisen kruununluontoisuudesta verotiloiksi ilman lunastusta: ”att samma nybyggen varda uti jorda Böckerne ifrån Crono til Skatte införde, Låter Kongl:t Maj:t nu des Nådiga befallning til Landshöfdingen i Orten af gå, att om värckställigheten här af, til wederbörandes säkerhet och efterrättelse i framtiden draga enskyndsam och afelbar försorg.”¹⁴² Uudistilallisen oli kuitenkin osoitettava tilanhoidossaan ahkeruutta ja huolellisuutta.

Perintöluontoisuus ei kuitenkaan toteutunut käytännössä. Osaltaan asiaan oli vaikuttamassa erityisesti vuosien 1763–1765 valtiopäivien aikana käyty vilkas keskustelu tilojen perinnöksiostoista koko valtakunnassa. Kysymys oli tuolloin yksi suurista kiistakohdista valtiopäivillä. Vahvan kannatuksen sai näkemys, että kruunun oli lopetettava kokonaan perinnöksimyyntit, koska inflaation vuoksi myynti koitui kruunulle tappioksi. Äänestyksen jälkeen vuonna 1765 myynnin sallittiin kuitenkin jatkuvan.¹⁴³ Perintöluontoon liittyen oli annettu myös lukuisa joukko muitakin, eri valtakunnan osia koskeneita määräyksiä. Käytännössä perintöluontoisuutta pidettiin äärimmäisenä rajana, johon voitiin mennä uudisasukkaiden houkuttelemiseksi maata raivaamaan. Se on nähtävissä myös vuoden 1766 kuninkaan päätöksessä. Sen vuoksi kamarikollegio myönsi vain hyvin harvoissa poikkeustapauksissa koko Ruotsin valtakunnassa suoraan veroluonnon uudistilalle, vaikka ohjesääntöjen perusteella se olisi sille pitänyt kuulua.

Uudisasukkaiden asema muuttui entisestäänkin epäedullisemmäksi Kustaa III:n aikana. Kuninkaallisella kirjeellä 28.10.1773 kiellettiin kaikki kruununtilojen perinnöksiotot, mutta se kumottiin vuonna 1789.¹⁴⁴ Sen jälkeen muodostui valtakuntaan oma ryhmänsä, niin sanotut myöhemmät varsinaiset kruununtilat, joiden asukkailla oli tilaansa vahva hallintaoikeus.¹⁴⁵

Matti Riipi oli toimittanut vielä kolmannenkin valituksen perintöluontoasiasta vuoden 1781 valtiopäivillä, mutta se ei saanut vastakaikua. Vuodesta 1781 lähtien oli kuitenkin korostettu, että uudistiloja oli pidettävä niin sanottuina vahvistetun hallinnan kruununtiloina niin kauan kuin ne olivat perustajasuvun hallussa. Ne olivat siten eräänlaisia perinnöllisiä vuokratiloja – varsinaisten kruununtilojen ja verotilojen välimuoto – ja tavallaan vanhan stubbe-oikeuden jatkajia. Asukasta ei voinut häätää pois muussa tapauksessa kuin jos hän laiminlöi raivausvelvoitteensa, päästi tilan rappiolle tai jätti kolmen vuoden verot maksamatta. Tosin vuonna 1779 kuningas oli lisännyt, että tilat voitiin ottaa pois asukkaalta myös velkojen vuoksi.¹⁴⁶ Kamarikollegion päätöksessä 14.2.1782 myönnettiin myös rajaseutujen

142 Kuningas Aadolf Fredrikin päätös 18.1.1766. Lappi 11. OMA.

143 Paloposki 1976, s. 215–221.

144 Kovero 1909, s. 135–139.

145 Kongl. Maj:ts Förordning om kronhemmans försäljande till skatte, samt de förmåner och vilkor hvarunder skattehemman hädaneffer skola innehafvas, 21.2.1789. Modée XIV, s. 291.

146 Kovero 1909, s. 137–138, 157.

erämaiden uudisasukkaille rälssitilan oikeus.¹⁴⁷ Sekin oli kuitenkin mahdollista ainoastaan erityisissä poikkeustapauksissa.

Herääkin kysymys, minkälaisia olivat 1700-luvulla Kemin Lappiin syntyneet uudistilat luonteeltaan. Lukemattomat eri asetukset ja määräykset olivat luoneet vuosisadan kuluessa valtakuntaan varsinaisen säädösviidakon. Perustaltaan Lapin uudistilat olivat kuitenkin kruununtiloja, mutta käräjäpäätösten perusteella ne kulkivat hyvin luontevasti perinnössä. Siis ennen vuotta 1789 perustetut tilat mukailivat nimenomaan vahvistetun hallinnan kruununtilojen statusta ja sen jälkeen syntyneet varsinaisia kruunun uudistilojen asemaa. Koska kuitenkin Lapinmaan uudisasukkaat oli vapautettu monista talonpoikaispitäjien rasitteista, ei erilaisilla kruununtiloilla ollut käytännössä eroavaisuuksia. Myöskään minkäänlaista erotte- lua eriluontoisiin kruununtiloihin ei ole nähtävissä Kemin Lapissa, vaan 1700-lu- vun puolivälin jälkeen uudistilan status oli jatkoa lapinveromaan hallintasuhteelle. Veromaat olivat kulkeneet perinnössä huolimatta kruununluontoisuudesta ja niin tekivät myös kruunun uudistilat. Samoin lapinverolta uudisverolle siirtyneet tilat eivät nauttineet vapaavuosia, joten siinäkin suhteessa Kemin Lapissa vuonna 1763 tehdyssä muutoksessa oli kyse ainoastaan hallintasuhteen siirrosta veromaasta uu- distilaksi ilman tilan perustamismenettelyä.

Vuoden 1766 päätöstä on pidettävä yleisvaltakunnallisiin oikeudellisiin linjauk- siin verrattaessa mahdollisuutena, jonka Lapinmaiden uudisasukas saattoi poik- keustapauksessa saada. Se oli siis myös yhdeltä osin kannustavuuteen tähdännyt päätös, mutta yhtään poikkeusta ei tehty Kemin Lapissa. Ilmeisesti ainakin kaksi yritystä tehtiin muutoksen saamiseksi. Vuonna 1792 maanluontoasia nousi esille Sodankylän käräjillä, kun kuolajärvinen Heikki Kursu tiedusteli vuoden 1766 ku- ninkaallisen päätöksen asiakirjoja. Kursu totesi, että Kuolajärven kylä oli ollut ai- koinaan valitsemassa Matti Riipiä valtiopäiville asiaa ajamaan. Kursu olisi voinut myös lunastaa asiakirjoista kopion korvausta vastaan. Muuten ne olivat käytettä- vissä käräjätuvassa ”rahvaan yhteiseksi hyväksi”.¹⁴⁸ Mitään kannanottoa itse sisäl- löstä ei esitetty, mikä olikin luontevaa vuoden 1766 päätöksen sisältöön nähden, mutta Kursu oli ilmeisesti itse kaavaillut mahdollisuutta oman tilansa hakemisesta perintöön.

Vuoden 1797 Sodankylän käräjillä käsiteltiin laveasti myös entisen valtiopäivä- mies Matti Paavalinpoika Riipin tilan asiaa. Kuten Riipin poika Matti Matinpoika totesi käräjillä, hän isänsä oli asunut ”ikivanhaa isiensä maata”. Ongelmana oli, että Matti Paavalinpoika oli muuttanut 15 vuotta aiemmin pois Sodankylästä ja asunut 10 vuotta Oulussa, joten tilan hallintasuhte oli muuttunut epäselväksi. Vanha val- tiopäivämies oli vanhuuttaan järkkynyt mieleltään, mutta taloa asuttaneella Matti- pojallakaan ei ollut esittää asianmukaisia asiakirjoja uudistilan vanhoista hallinta- suhteista. Käräjäoikeus totesi, ettei se voinut ratkaista kruununmaata koskevaa hal- lintakysymystä, eikä sillä ollut aikomustakaan panna vuoden 1766 päätöstä täytän- töön.¹⁴⁹ Asiassa viitattiin useisiin määräyksiin ja meneteltiin johdonmukaisesti

147 Haataja 1940, s. 44.

148 Sodankylän käräjät 1792, § 54. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

149 Sodankylän käräjät 1797, § 20–22. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Asian juridisesta näkökulmasta ks. Joona 2006, s. 216–217.

yleisvaltakunnallisten linjausten mukaisesti. Vuoden 1766 päätöksen perusteella ei Lapinmaan tiloille annettu ilman erityisiä perusteita perintöluontoa lunastuksetta, ja asia oli kuninkaan vallassa.

Lapin tilojen maanluontoasia konkretisoituu vuoden 1830 maakirjassa, jossa maanluonto merkittiin ensimmäisen kerran tilan yhteyteen. Kaikki Sodankylän, Kittilän, Inarin ja Enontekiön tilat olivat kruununluontoisia.¹⁵⁰ Perintökysymys oli kuitenkin noussut esille vuoden 1830 kesällä, jolloin Oulun läänin maaherra ryhtyi selvittämään Ruotsin kruunun 1760-luvun päätöksiä.¹⁵¹ Maaherran toiminta johti keisarin kirjeessään heinäkuussa 1831 antamaan mahdollisuuden Lapin uudistilojen siirtämisen perintöön ilman lunastusta. Tuolloin kyse oli puhtaasti kannustavuudesta ja hyvin hoidetun tilan palkitsemisesta. Periaate oli siis sama kuin kamarikollegio oli esittänyt vuonna 1760 ja kuningas painottanut päätöksessään 1766, eikä kysymys ollut vanhan lapinveromaan maanluonnosta. Niin sanotuilla vanhoilla uudistaloilla eli yli 30 vuotta vanhemmilla tiloilla ei ollut edes periaatteessa mahdollisuutta saada perintöoikeutta ilman lunastusta.¹⁵²

Keisarin kannustin jäi merkitykseltään vähäiseksi, sillä ainoastaan viisi tilaa Kittilässä ja samoin viisi Sodankylässä siirtyivät perintöön keisarin päätöksen nojalla. Ensimmäinen varsinainen tilan perinnöksi lunastaminen tehtiin Sodankylässä vuonna 1842, kun Annabergin tila ostettiin perintötilaksi. Vuonna 1844 ostettiin myös Kirkonkylän Vuontisvaaran tila perintöön. Kittilässä ensimmäinen perintötila oli vuonna 1845 Kaukosen Hyötylä ja Enontekiöllä vuonna 1848 Sonkamuotka.¹⁵³ Tuolloin tilojen hallinta ja maankäytön edellytykset olivat Lapin kihlakunnassakin vakiintuneen yleisvaltakunnallisen järjestelmän mukaisia.

---

150 Special Jordebok 1830. Maakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:2. OMA.

151 Maaherran kirje Norrbottenin läänin maaherralle 4.5.1830. Oulun lääninkanslian kirjekonseptit 1830, n:o 578. OLKA Da:28. OMA.

152 Senaatin talousosasto kuvernöörille 7.5.1841. Virkamiehiltä ja virastoilta saapuneet kirjeet 1841.

OLKI Ea4:21. OMA. 30 vuoden raja nousi esille Kittilän Kallon ja Tepaston eli Alatalon tilojen anoessa vapaata lunastusoikeutta, mutta anomukset hylättiin juuri tilojen vanhuuden perusteella.

153 Special Jordebok 1845, 1855. Maakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1. OMA.

LAPINMAIDEN LAAJENEVA ASUTUS TILAJÄRJESTELMÄN PIIRIIN

ASUTUKSEN MÄÄRÄLLINEN KEHITYS

VOIMAKKAIDEN VAIHTELUIDEN AJAT 1550-LUVULTA VUOTEEN 1695

Lapin asutuksen ja maankäytön edellytyksiä on lähestytty edellä ”ylhäältä” eli kruunun ja valtionhallinnon näkökulmasta. Ne olivat tavallaan ohjaavat kehukset, joiden puitteissa asutustoiminta ja elinkeinojen harjoittaminen oli mahdollista – ainakin periaatteessa. Syytä on kuitenkin painautua ruohonjuuritasolle ja selvittää, miten asutus- ja väestökehitys eteni käytännössä Kemin Lapissa ja Enontekiöllä ja kuinka ohjaavat kehukset vaikuttivat paikallisesti.

Kokonaisuutena tarkastellen Kemin Lapin lapinkylien veroluetteloihin merkittyjen asukkaiden määrällinen kehitys oli 1500-luvun puolivälistä 1600-luvun lopulle saakka nouseva, mutta jyrkkiä laskukausiakin koettiin. Taulukossa 1 on esitetty koko Kemin Lapin veronmaksajien määrä (A), läntisen Kemin Lapin kylien eli Kittilän, Sodankylän ja Sompion veronmaksajat (B) sekä itäisten Kemin Lapin kylien eli Inarin, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän veronmaksajien määrä (C) eräinä poikkileikkausvuosina. Keskinäisen kehityksen vertailemiseksi mukaan on laskettu myös suhteellinen muutos (%) edellisestä leikkausvuodesta.¹ Numeroissa ovat mukana myös veroa maksamattomat mutta luetteloihin kirjatut henkilöt, kuten nimismiehet sekä vanhoiksi, raihnaisiksi ja rutiköyhiksi merkityt. Sen sijaan poismuuttaneita ja kuolleiksi merkittyjä ei ole laskettu lukuihin. Vertailun helpottamiseksi luvuista on jätetty pois Peltojärven asukkaat, joita kirjattiin veronmaksajiksi 1500-luvulla yleensä viiden ja seitsemän välillä mutta 1630-luvun lopulta lähtien 14. Peltojärvi kuului vuoteen 1642 saakka Kemin Lappiin.

---

¹ Kemin Lapin kylien vuosittaiset veronmaksajien määrät vuosilta 1555–1701 ovat tämän tutkimuksen liitteessä, jossa ovat mukana myös Peltojärven kylän luvut vuoteen 1642 saakka.

Taulukko 1. Kemin Lapin (A), läntisen Kemin Lapin (B) ja itäisen Kemin Lapin (C) veroluetteloihin merkittyjen määrä sekä suhteellinen muutos (%) 1555–1695.

vuosi	A	%	B	%	C	%
1555	72		21		51	
1573	99	37,5	27	28,6	72	41,2
1583	86	-13,1	28	3,7	58	-19,4
1603	110	27,9	33	17,9	77	32,8
1615	81	-26,4	28	-15,2	53	-31,2
1638	166	104,9	60	114,3	106	100,0
1642	180	8,4	64	6,7	116	9,4
1655	87	-51,7	36	-43,7	51	-56,0
1674	158	81,1	61	69,4	97	90,2
1695	216	36,7	91	49,2	125	28,9

Lähteet: Kemin Lapin voutintilit 1555–1615. Landskapshandlingar. Norrland Lappmarker. SRA; Kemin Lapin voutintilit 1638–1695. Längden över lapps-katten. SRA; A. Vahtola 2003, liitteet 4 ja 5.

Luvuista nähdään, että koko Kemin Lapissa veroluetteloihin kirjattujen asukkaiden määrä vaihteli voimakkaasti 1500- ja 1600-luvun kuluessa, ja varmasti myös varsinainen asutus vaihteli pitkälti vastaavalla tavalla. Koska tiedot ovat veroluetteloista, ne heijastelevat myös veronmaksun edellytyksiä ja halukkuutta. Poikkileikkausvuosina 1555 ja 1573 ei ole Kemikylässä yhtään veronmaksajaa, kylää ei vielä 1555 ollutkaan, mutta yleensä kylässä asuneet neljästä kahdeksaan verovelvollista oli merkitty vuonna 1573 naapurikyliin. Vastaavasti Kitkajärven vuoden 1583 verovelvolliset olivat jossain muualla kuin kotikylässään. Siten pelkästään kirjaamismetodeissa saattoi olla muutoksia, jotka vaikuttivat lukuihin. Joka tapauksessa Kemin Lapin asutuksen kokonaiskuvaan ne eivät vaikuta ratkaisevasti. Vaihtelu oli voimakasta ja se koski itse asiassa koko Ruotsin Lappia.²

Vastaavalla ajanjaksolla oli Enontekiön kehitys seuraava (veroa maksavien määrä):³

1558	24
1600	38
1655	49
1671	37
1685	65
1695	63

Määrä kaksinkertaistui 1500-luvun puolivälistä 1600-luvun puoliväliin mennessä, joskaan kehitys ei ollut tasaisen nousevaa. Talonpoikainen uudisasutusliike ei ollut vielä tuolloin käynnistynyt, joten positiivisen kasvun taustalla oli ennen kaikkea

2 Koko Ruotsin Lapin veronsa maksaneiden määrästä Hiltunen 2006, s. 46.

3 Hiltunen 1978; Hiltunen 2006.

tunturiseutujen saamelaisten muuttoliike Enontekiön alueelle. Enontekiön asutus koki taantumavaiheen 1600-luvun puolivälin jälkeen eli myöhemmin kuin Kemin Lappi, mutta vuosisadan jälkipuolen uudisasutus heijastuu numeroissa voimakkaana kasvuna. Osaltaan nousun taustalla olivat myös veronmaksukyvyyn kohentuminen ja porosaamelaisten liikehdintä lapinkylien välillä.

Kemin Lapin sisällä kehitys ei ollut yhtenäinen. Läntisissä kylissä heilahtelut eivät olleet niin voimakkaita kuin itäosassa Lappia eikä itäisten kylien viiltäviä laskukausia koettu niin syvinä Kittilän, Sodankylän ja Sompion alueella. Varsinkin 1570-luvun loppupuolella ja 1580-luvun alkuvuosina asutus koki kovia itäisen Kemin Lapin kylissä, kun taas länsiosassa kehitys päinvastoin oli nousujohteinen. Kehityspiirre on mielenkiintoinen, sillä erityisesti 1580-luvun alkupuolella myös Tornion Lapissa koettiin taantuma. Alueen saamelaiset valittivat vuonna 1583 suoranaisesta nälänhädästä, jonka oli aiheuttanut riistakannan väheneminen⁴. Läntinen Kemin Lappi tuskin oli irrallinen saareke luonnonilmiöiden osalta, joten suotuisaan kehitykseen vaikuttivat luonnon sijaan muut tekijät. Yksi selkeä syy oli 25-vuotinen Venäjän vastainen sota, jonka alkuvaiheen levottomina aikoina varmasti siirryttiin rauhallisemmille seuduille läntisiin lapinkyliin. Kittilälle, Sodankylälle ja Peltöjärvelle sodan vaikutukset olivat raskaita lähinnä taloudellisten lisävelvoitteiden vuoksi. Vaikutusta on ollut myös Kemijokilaakson alajuoksun asutusliikehdinnällä, kun ensimmäiset savolaissukuiset kaskenkaatajaperheet saapuivat Kemin pitäjän alueelle. Liikehdinnän myötä mataloitui myös paikallisen väestön kynnys lähteä pysyvästi pohjoisen eränautintamaille. Ennen kaikkea lähtöhalukkuuden lopullisena kimmokkeena olivat ”rappasotaan” liittyneet venäläisten toistuvat hävitysretket joki-laakson talonpoikaiskylisiin. Ainakin Kittilässä näkyi Kemin pitäjältä tulleita sukuja.

Yksinkertainen johtopäätös asutusluvuista on myös se, että rajaseudun asukkaat Kuusamon alueella, Kuolajärvellä ja Inarissa liikehtivät enemmän kuin läntisten kylien väestö. Anu Vahtola on osoittanut yksityiskohtaisessa veronmaksajien veronmaksukaarien selvityksessään, että nimenomaan itäisissä Kemin Lapin lapinkyliissä oli huomattavan paljon sellaisia asukkaita, jotka olivat alle viisi vuotta veronmaksajina.⁵ Toisin sanoen liikehdintä oli rajaseudulla vilkasta, eikä ainakaan siinä suhteessa Helmer Tegengrenin esittämästä metsäsaamelaisen yhteisön muuttumattomuudesta voida puhua 1500- ja 1600-luvulla.⁶

Ei ole myöskään mitään syytä asettaa epäilyksenalaiseksi sitä, että veronmaksajien määrää ei voisi rinnastaa asutusvolyymiin. Kuten tässä työssä on tullut jo aiemmin esille, Kemin Lapin lapinkylien funktio sekä aikakauden kruununhallinto olivat luonteeltaan sellaisia, että veroluetteloihin kirjautuivat nimenmaan lapinkylän veroa maksaneet jäsenet, jotka myös olivat kylän asutusyksiköitä. Varmasti osa kylien asukkaista jäi aina kirjausten ulkopuolelle, mutta kuten talonpoikaispitäjissä he eivät muodostaneet kiinteästi kylän maankäyttöön liittyneitä yksiköitä. Toki lukujen epätarkkuus lisääntyy mitä kauemmas ajassa taaksepäin mennään ja varsinkin 1500-luvulle, mutta 1600-luvun jälkipuolelta lähtien veromaainstituution vakiintuessa veroluettelojen tiedot peilaavat varsin tarkasti myös asutusta.

4 Hiltunen 2006, s. 46.

5 A. Vahtola 2003, s. 157–160.

6 Tegengren 1952, s. 31; A. Vahtola 2003, s. 154–157.

Koko Kemin Lapin alueella koettiin elpymisen vaihe 1500-luvun lopussa, mutta nousukauden jälkeen iskivät koettelemukset uudelleen 1610-luvulla ja entistä ankarampina. Tutkimuksissa puhutaan suoranaisestä Lapin kriisiajasta. Yksi hädän tuoja oli jälleen Venäjän-sota, jossa erityisesti vuosi 1611 oli ankara venäläisten hyökkäyksellä niin Lapissa kuin laajemminkin pohjoisella Pohjanmaalla.⁷ Mielenkiintoista on havaita, että Kittilässä, Sodankylässä ja Sompiossa 1600-luvun alkuvuodet eivät olleet edelleenkään sellaista syvää kriisiaikaa asutuskehityksen kannalta kuin muualla Lapinmaassa, vaikka toki aikajakso oli sielläkin koettelemusten kausi.

Suurten vaihteluiden taustalta ei ole löydettävissä selkeätä yksittäistä syytä, mutta kalastuksen ja metsästyksen edellytykset vaikuttivat keskeisesti myös elämisen mahdollisuuksiin. Ongelmat eivät olleet yksinomaan Kemin Lapissa, vaan 1610-luku oli suorastaan Ruotsin Lapinmaiden kriisiaikaa. Siihen olivat johtaneet kaupankäynnin tyrehtyminen varsinkin turkisten osalta, verotus, sodat sekä välillisenä tekijänä ilmasto ja sen vaihtelusta seuranneet biologiset tekijät.⁸ Elinkeinojen kriisi oli ilmeinen riista- ja kalakannan voimakkaan vähenemisen vuoksi. Kehnoina vuosina lapinmaiden metsästysmaille ja kalavesille oli tulossa myös talonpoikia, jotka kavensivat entisestään lapinkylien asukkaiden toimeentuloa. Kriisiaika laukaisi varmasti myös muutoksen kohti tunturiseutujen suurimittaista poronomadismia. Kesyporosta tuntui löytyvän luonnonoloista riippumaton elon turva.

Ankaria aikoja seurasi Kemin Lapissa kuitenkin ennätyksellisen suotuisa ajanjakso. Veronmaksajien määrä kasvoi Tornion porvarien veronvuokrauskaudella 1621–1638 huomattavan paljon. Verotus oli tuolloin lievempää kuin mitä se oli ollut vuosisadan alussa kruunun verotuksena, mutta varmasti yhtenä keskeisenä syynä oli veronvuokraajien eli Tornion porvarien aktiivisuus houkutellessaan uusia asukkaita Kemin Lappiin. Porvarit maksoivat kiinteän vuokrasumman kruunulle mutta saivat pitää itsellään ylimääräisen veron, joka tuli veronmaksajien määrällisestä kasvusta.⁹ Niinpä asutus kaksinkertaistui koko Kemin Lapissa, mutta Kittilän, Sodankylän ja Sompion lapinkylissä kasvu oli liki kolminkertainen. Veronmaksajien määrällinen nousu indikoi myös uuden asutuksen syntyä lapinkylissä. Se laajeni jossain määrin luonnollisen väestönkasvun seurauksena, kun varttuva ikäpolvi pystyi perustamaan oman perhekunnan. Mutta voimakas asutusimpulssi lyhyellä ajanjaksolla täytyy edellyttää myös muualta lapinmaihin tulleita raivaajia. Siihen viittaavat myös Kemin Lapissa 1640-luvun lopulla tehdyt valitukset kuningatar Kristiinalle. Väestöä tuskin siirtyi itäiseltä rajaseudulta länteen toisin kuin 1500-luvun loppupuolella, sillä asutuksen kasvu oli nopeaa myös itäosan lapinkylissä.

Veronvuokrauskauden päättyessä oli maksukyky niin hyvä, että lapinasukkaiden perhekunnat voitiin viedä kattavasti kruununverolle. Nousukausi huipentui 1640-luvun alussa, jolloin verosavujen ja samalla väestön määrä oli koko Kemin Lapissa suurempi kuin koskaan aiemmin historiallisella ajalla. Kasvuilmion jatkuminen veronvuokrauskauden jälkeen kertoo toisaalta siitä, että nousun taustalla ei ollut yksinomaan keventynyt verotus suhteessa kruununveroon, vaan uutta asutus-

7 A. Vahtola 2003, s. 127–140.

8 Virrankoski 1973, s. 444–446; Onnela 1995, s. 206; A. Vahtola 2003, s. 144–148.

9 A. Vahtola 2003, s. 154–157.

takin oli täytynyt syntyä. Mutta hyvää seurasi jälleen huono aika. Verovelvollisten määrä pieneni muutamassa vuodessa puoleen aiemmasta ja lapinkylien asutus romahti. Syvin lama osui 1650-luvun ensi vuosille, mutta vuoden 1649 Kemin lappalaisten valituskirjeestä päätellen ankarat ajat olivat koetelleet tuolloin jo useita vuosia.¹⁰ Pahiten kriisivuodet koskettivat Inaria, jossa asukkaat kaikkosivat ilmeisesti kokonaan kylästä – osa menehtyi ja jotkut muuttivat Jäämeren rannikolle.¹¹

Kyse oli jälleen yleisemmästä pohjoisen alueita koskettaneesta katovuosien sarjasta ja elinkeinoja kohdanneista vaikeuksista. Onhan vuonna 1641 ollut kaikkein kylmin kesä Pohjois-Fennoskandiassa ainakin vuoden 500 jälkeen ja seuraava vuosi 1642 kylmin koko Euroopan historiassa. Aikajakso 1640-luvulla on koetellut koko Eurooppaa, sillä esimerkiksi Espanjassa vallitsi tuolloin varsin ankaria talvijaksoja. Rovaniemellä oli talonpoikainen asutus vaarassa kuihtua 1640-luvulla kokonaan, mutta muutenkin Tornion-, Kemi- ja Simojokilaaksossa asutus koki kovia.¹²

Kriisiaika 1640-luvulla kertoo myös osaltaan siitä, että erityisesti Kemijokilaakson keskijuoksun talonpojat olivat pitkälti riippuvaisia samoista luonnon edellytyksistä kuin Kemin Lapin puolella metsäsaamelaiset. Jotkut kärsivistä jättivät maansa ja lähtivät Lappiin, mutta sielläkin olot olivat surkeat. Kemin lappalaiset valittivat vuonna 1649 kuningatar Kristiinalle, kuinka koko joukko asukkaita oli pakotettu lähtemään Norjaan ja Jäämeren rannikolle. Monet myös menehtyivät monta vuotta kestäneen viheliäisen ahtaan ajan vuoksi. Jotkut olivat lähteneet perheensä kanssa talonpoikaisseuduille kerjäämään, jolloin hirvittävänä seurauksena koko Lapinmaa oli autioitumassa. Lappalaiset rukoilivatkin armolliselta Kuninkaalliselta Majesteetilta, että heidät olisi vapautettu muutaman vuoden ajaksi kruunun rasituksista. Lohduttomasti mutta ylevästi Kemin Lapin miehet päättivät kirjeensä toteamalla olevansa uskollisia alamaisia ”niin kauan kuin me elämme”. Kuningatar ei voinut olla reagoimatta tunteelliseen esitykseen. Hän vastasi valitukseen Länsipohjan maaherran kautta ja määräsi maaherran tutkimaan, kenelle lapinkylien asukkaista oli syytä antaa verohelpotuksia ja muutenkin tasoittaa rasituksia.¹³

Kemin Lapin asukkaat lähestyivät vuoden 1649 aikana vielä toisellakin kirjeellä armollista kuningatarta. Siinä he syyttivät edesmennyttä kruununvoutia Per Personia kohtuuttomasta veronkiskonnasta, sillä jopa 12-vuotiaat pojat olivat joutuneet maksamaan täyttä veroa, ja vouti oli myös kerännyt runsaasti ylimääräisiä turkiksia. Valituskirjeen mukaan eläinkanta oli kuitenkin huvennut ja kalat merkittävästi kaikonneet, joten verovelvollisuuksista ja papinkymmenyksistä selviytyminen tuotti asukkaille suuria vaikeuksia. Kaiken lisäksi monia vauraita talonpoikia oli tullut Savonmaasta ja Oulun läänistä lapinrajan sisälle ja ottanut Kemin Lapin asukkaille kuuluneita kalavesiä ja maita käyttöönsä, varsinkin Kemijärvellä. Talolliset olivat myös houkutelleet nuoren väen palkollisikseen ja hankkineet vanhuudella raskautetuilta heidän omistuksena, jolloin vanhukset olivat joutuneet kerjuulle ja kuolleet nälkään. Kemin lappalaiset pyysivätkin Kuninkaalliselta Majesteetilta

10 Kemi lapparne begära skattefrihet för någon tid. [1649]. I. Fellman IV, s. 200–201.

11 Inarin lapinkylien kriisiajasta J. Vahtola 2003a, s. 121–122.

12 Enbuske 1996, s. 229–231; Hiltunen 1986.

13 Kemi lapparne begära skattefrihet för någon tid. [1649]. I. Fellman IV, s. 200–201; Kuningatar Kristiinan kirje 10.9.1649. J. Fellman III, bil. 38.

helpotusta verorasitukseensa ja myös turvaamaan heidän vanhat nautintaomistuksensa, jotka sijaitsivat Lapinmaan rajan sisällä ja joita jo heidän esi-isänsä olivat hyödyntäneet.¹⁴

Talonpoikiin viittanneet valitukset liittyivät ennen kaikkea Kemijärven ja Yläkemijoen savolaissukuisten kaskitalonpoikien asutusprosessiin, mutta taustalla oli vaikuttamassa ilmeisesti laajemminkin 1600-luvun alkuvuosina ja veronvuokrauskaudella tapahtunut asutusliike Lapin puolelle. Vaikka valitukset olivat painotuksiltaan ja sananvalinnoiltaan stereotyyppisiä yleensä ajan rahvaanvalitusten kanssa, niin ilman syytä eivät lapinasukkaat olisi lähestyneet kuningatarata. Hätä oli aitoa.

Asutuksen aallonpohja koettiin 1650-luvun alkupuolella, mutta sen jälkeen koittivat aurinkoisemmat ajat. Edes 1690-luvun suuret nälkävuodet Suomessa eivät piinanneet Lappia, joskin aikamatkalle mahtui keuhojakin vaihteita. Varsinkin Kemikylässä kamppailtiin 1670-luvulla vaikeuksien keskellä. Vuonna 1671 vallitsi täydellinen köyhyys, koska peuroja ei ollut saatu metsätettyä. Vuonna 1678 kukaan seitsemästä veronmaksajasta ei pystynyt suoriutumaan veroistaan, koska epätavallisen voimakas metsäpalo oli hävittänyt kylän metsää ja Kemijärven talonpojat häiritsivät kalastusta. Kruununvoutina ollut Arendt Grape laati selityksesi seikkaperäisen kirjeen, jonka mukaan kemikyläläiset olivat suistuneet kerjäläisiksi. Kyseinen vuosi 1678 oli muutenkin vaikea Lapissa, sillä Grape selvitti tuskastuneena, kuinka Kemin Lapin asukkaat eivät saapuneet hoitamaan verovelvollisuuttaan vaan köyhyytensä vuoksi lymyilivät metsissä tai olivat häipyneet Norjaan. Myös Tornion Lapin asukkaat olivat niin köyhtyneitä, että kruunun verotulot jäivät huomattavan vähäisiksi.¹⁵

Kaiken kaikkiaan kruunun hallinnolliset ja lainsäädännölliset toimet eivät antaneet toivottua sykäystä Lapin asutuksen etenemiseen. Kuninkaan kannustavat määräykset 1600-luvun alkuvuosina kariutuivat käytännössä kriisiaikojen ahtauteen, mutta vuosisadan puolivälin vaikeudet olivat osaltaan kannustamassa hallintomiehiä 1660-luvulta lähtien luomaan uusia Lapin asutusta edistäviä säädöksiä. Vuosisadan loppupuoli oli sekä Kemin Lapissa että Enontekiöllä voimakkaan kasvun aikaa, mutta toisin kuin asutusplakaatit ja virkamiesten toiveet tähtäsivät, kasvu ei kohdistunut merkittävänä uudistiloihin. Asutus laajeni uudisraivausta enemmän vanhoilla veromailla, joskin poikkeuksena oli Kuusamo. Kruununhallinto loi siten kasvuedellytykset vanhalle saamelaispohjaiselle asutukselle, mikä oli tietysti ristiriidassa tavoitteiden kanssa.

SAVULUVUN JATKUVA KASVU 1690-LUVULTA 1870-LUVULLE

Tultaessa 1600-luvun lopulle Pohjois-Suomen asutus oli laajenemassa mutta toisaalta vakiintunut. Suurten jokien varret olivat edelleen asutusta ohjaava ja sitova

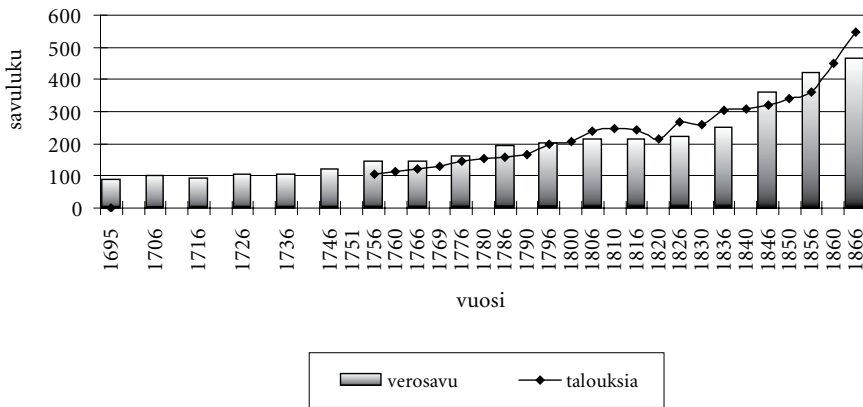
14 Kemi lapparna klaga hos Drottning Christina [1649]. I. Fellman IV, s. 201–203. Vrt. A. Vahtola 2003, s. 151–152, jossa hän siteeraa hieman virheellisesti kirjettä, jolloin sen merkityssisältö painottuu harhaanjohtavasti.

15 Kemin Lapin voutintilit 1671, 1678 ja mukana seuraavat Arendt Grapen selitysosaa ja kirje. Längden över lapps-katten. SRA.

tekijä. Historian ehkä pahimmat nälkävuodet 1690-luvulla leikkasivat melkein kolmannuksen Suomen väestöstä pois. Seurannut sota ja isoviha olivat myös koettelemusten täyttämää aikaa, joskin Lapin näkökulmasta ne eivät olleet juurikaan vaikeuttamassa elämää. Isonvihan vuosien jälkeen 1720-luvulta lähtien alkoi Pohjois-Suomessa voimakas asutuksen laajentumisen aika, suoranainen ekspansio. Vauhti vain nopeutui vuosisadan lopulla. Uudistiloja perustettiin vanhoille asuinsijoille suurten jokien varsille, myös kantatiloja halottiin, mutta nyt tapahtui myös merkittävä muutos: asutusvirta työntyi sivuvesistöjen varteen ja järvien rantamaisemiin. Erittäin suotuisan ilmaston vallitessa 1700-luvun jälkipuolella oli mahdollista aloittaa itsenäisenä talollisena vähän heikommillakin eväillä kuin oli ollut sukupolvien takaisilla esivanhemmilla.

Voimakkaan kasvun aika koettiin myös Lapissa niin asutuksen kuin väestön volyymilla mitattuna. Muutamat Kemian Lappiin tulleet talonpoikaissuvut olivat myös hyvin vereviä ja versoivat väkirikkaina ympäristöön. Näin oli laita muun muassa Kyröjen ja Pelkosten. Kokonaisuutena asutuskehitystä tarkasteltaessa havaitaan, että se oli tutkimusalueen lapinkylissä vuoden 1695 verouudistuksen jälkeen suotuisa. Kuviosta 1 voidaan nähdä positiivinen suunta vuoteen 1866 saakka.

Kuvio 1: Kittilän, Sodankylän, Sompion ja Kemikylän asutuskehitys 1695–1866

Lähteet: Originaljordebok över Lappmarkerna 1695. Västerbottens länsstyrelse arkiv. HLA; Skatteleängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skatteleängder för Kemi lappmark 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. SRA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härad's Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1828–1875. Kittilän KA Df:1. OMA.

Asutuksella tarkoitetaan tässä maakirjoihin merkityjä verosavuja, jotka olivat joko lapinveron tai uudistilaveron alaisia. Kirkonkirjoihin merkittiin perhekuntien määrä

talouksina, joita saattoi olla yhden verosavun alla useampia. Lisäksi 1800-luvun kuluessa alkoi kasvaa tilattomien talouksien määrä.

Kokonaiskehitystä tarkasteltaessa voidaan todeta, että 1600-luvun lopulta lähtien seuranneena kahtena vuosisatana oli neljä noin viidenkymmenen vuoden mitaista vaihetta. Ensimmäisenä jaksana 1750-luvulle saakka verosavujen määrä pysyi staattisena, ajoittain jopa laskikin, mutta sen jälkeen 1800-luvun alkuvuosiin mennessä asutuksen volyyymi kaksinkertaistui Kittilässä ja Sodankylän alueella. Talouksien määrä kasvoi vielä verosavujakin nopeammin. Vuosisadan alkupuolella 1810-luvun pahojen katovuosien myötä kasvu taittui ja seurasi neljän vuosikymmenen mittainen staattinen vaihe. Verosavujen määrä ei varsinaisesti laskenut, mutta talouksien luku tipahti 1800-luvun alkuvuosina viidesosalla.

Taantuman taustalla oli osittain poismuutto. Sodankylän kirkkoherran mukaan vuosien 1810–1812 pahat katovuodet synnyttivät muuttoaallon, jossa suuri joukko perheitä lähti Norjaan. Toinen joskin edellistä lievempi muuttoliike Norjaan koettiin 1820-luvun jälkipuolella. Vuosien 1832–1833 katovuodet työnsivät ihmisiä jälleen liikkeelle.¹⁶ Ne eivät kuitenkaan hidastaneet asutuksen kasvua, joka näkyi aluksi nimenomaan talouksien määrällisenä nousuna. Se alkoi heijastua 1800-luvun puolivälissä myös verotilojen määrään. Uusi voimakas asutuksen kasvupyryhdys käynnistyi 1840-luvulla ja huipentui seuraavalla vuosikymmenellä. Lapinkylittäin tarkasteltuna kylien välillä oli kuitenkin eroavaisuuksia kehityksessä, kuten taulukosta 2 nähdään.

Kasvun aika osui 1700-luvun jälkipuolella aluksi erityisesti Kittilään, kun taas Sodankylässä verosavujen määrä kasvoi voimakkaasti 1700-luvun loppuvuosina, Sompiossa vieläkin myöhemmin. Kemikylä oli kutistunut 1700-luvun alkuvuosien vaikeina aikoina alle kymmenen savun kyläksi ja pysyi sellaisena läpi vuosikymmenten. Taulukossa on yhdistetty Sompion ja Kemikylän savut 1810-luvulta lähtien Sodankylään, koska kyläjaotus muuttui pitäjässä niin voimakkaasti, etteivät tiedot ole enää vertailukelpoisia keskenään.

Hyvä esimerkki vanhan veromaan vähittäisestä pilkkoutumisesta yhä pienempiin osiin on Kittilän Sirkka, joka oli jo 1700-luvun alussa ollut ainakin neljässä osassa. Yhdestä Sirkkan osasta muotoutunut Honkaniemi halottiin vuonna 1783, kun isäntä Juho Paloniemi jakoi tilan kahden poikansa kesken. Toisesta osasta tuli Niemelä. Halkomiset johtivat myös tiiviissä kyläryhmissä ahtauteen ja riitoihin, kuten Sirkassakin tapahtui. Vuonna 1784 kiistaa syntyi jopa peltomaasta ja talonpaikkoja jouduttiin siirtämään.¹⁷

Uudistilojen määrä kasvoi 1700-luvun alkupuolella niin, että vuonna 1756 niitä oli yhteensä 26. Lapinsavujen määrä sen sijaan vaihteli vuosikymmenten kuluessa mutta osoitti voimakkaan kasvun merkkejä 1750-luvulla. Se tarkoitti, että nimenomaan vanhoilla lapinveromailla asuneet saamelaisperheet perustivat itsenäisiä talouksia. Niistä useimmat olivat käytännössä uudistaloja, vaikka ne merkittiinkin lapinverolle. Samoin perustettiin tuolloin puolenkymmentä uutta uudistaloa. Ke-

16 Vuosien 1815 ja 1835 väkilukutaulukot. Sodankylän KA IDf:1. OMA.

17 Kittilän käräjät 1783, f. 487v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1784, f. 1131v–1132v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Taulukko 2. Verosavujen määrä sekä suhteellinen muutos Kittilässä ja Sodankylässä (Sodankylä, Sompio ja Kemikylä) vuosina 1695–1876 (lap = lapinveroa maksavat, tila = uudistilat ja tilansavut).

vuosi	Kittilä		Sodankylä		Sompio		Kemikylä		summa		yhteensä verosavuja	muutos %
	lap	tila	lap	tila	lap	tila	lap	tila	lap	tila		
1695	33	–	33	–	25	–	14	–	105	–	105	
1706	23	6	29	–	17	5	9	–	78	11	89	–15,2
1716	28	9	32	6	20	–	6	–	86	15	101	13,5
1726	24	8	31	10	16	–	6	–	77	18	95	–5,9
1736	24	9	33	5	21	6	9	–	87	20	107	12,6
1746	26	8	32	7	20	6	7	–	85	21	106	–0,9
1756	28	9	34	11	24	6	9	–	95	26	121	14,2
1766	–	56	1	48	–	29	–	10	1	143	144	19,0
1776		59	–	53		27		8			147	2,1
1786		71		56		29		8			164	18,4
1796		83		70		32		8			193	17,7
1806		88		70		36		9			203	5,2
1816		89		126							215	5,9
1826		89		127							216	0,5
1836		88		133							221	2,3
1846		112		140							252	14,0
1856		177		183							360	42,9
1866		209		212							421	16,9
1876		236		229							465	10,5

Lähteet: Originaljordebok över Lappmarkerna 1695. Västerbottens länstyrelse arkiv. HLA; Skatteleängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skatteleängder för Kemi lappmarck 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. SRA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tiilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA. Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulukot 1828–1875. Kittilän KA Df:1. OMA; Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirja 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

min Lapissa oli nähtävissä samat suotuisan ajan kehityslinjat kuin yleensä Suomessa tai koko Ruotsin valtakunnassa. Lämmin ilmastovaihe loi edellytykset kruunun edesauttamalle uudisasutustoiminnalle ja suorastaan asutusekspansiolle, josta Lappi ei jäänyt paitsi. Asutuskuvassa tapahtui myös ratkaiseva muutos 1760-luvulla, kuten taulukosta 2 nähdään. Yhtä lukuun ottamatta kaikki lapinverosavut merkittiin uudistiloiksi.

Perinteinen käsitys Lapin asuttamisen historiassa on ollut, että vuosien 1673 ja 1695 asutusplakaatit laukaisivat padon ja päästivät suomalaisen uudisasutuksen vyörymään Kemin Lapin lapinkyliin. Numerollisessa valossa uudistila-asutuksen nopea kasvu oli tosisasia 1700-luvulla ainoastaan eteläisissä lapinkylissä Kitkassa ja Maanselässä, kuten taulukosta 3 näkyy.

Taulukko 3. Verosavujen määrä Kuolajärvellä vuosina 1695–1806 ja Kuusamossa (Kitka ja Maanselkä) vuosina 1695–1766.

vuosi	Kuolajärvi		Kitka		Maanselkä		Kuusamo yhteensä
	lap	tila	lap	tila	lap	tila	
1695	31	–	19		15		34
1706	16	–	7		7		14
1716	24	–	4	22	3	38	67
1726	20	–	4	21	1	37	63
1736	29	–	6	24	8	42	80
1746	34	–	6	29	9	37	81
1756	38	–	6	36	9	51	102
1766	–	42	–	58	–	78	136
1776	–	40					
1786	–	41					
1796	–	42					
1806	–	51					

Lähteet: Originaljordebok över Lappmarkerna 1695. Västerbottens länstyrelse arkiv. HLA; Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Kemi lappmark 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. SRA.

Kuusamon uudisasutus jatkui ripeänä läpi 1700-luvun, eikä siellä koettu taantumavaiheita. Seutu suomalaistuihin lähes kokonaan 1700-luvun puoliväliin mennessä. Siitä huolimatta Kitkassa ja Maanselässä oli myös lapinveron maksajia, ja itse asiassa niiden määrä nousi vuosisadan puolivälin jälkeen aina vuoteen 1763 saakka. Sen sijaan Kuolajärven asutuskuva poikkeaa jossain määrin muista Kemin Lapin lapinkylistä. Kuolajärvellä kasvoi lapinverosavujen määrä ripeästi 1720-luvulta lähtien mutta vakiintui vuosisadan puolivälistä lähtien 40 savun paikoille. Kasvukehitys olikin 1700-luvulla lähinnä toipumista vanhalle 1600-luvun lopun tasolle. Kuolajärvellä ei myöskään ollut yhtään uudisveron maksajaa ennen vuotta 1763, vaikka tosiasiaa kylä oli muuttunut jo ennen vuosisadan puoltaväliä suurelta osin uudistalouksiksi. Verosavut olivat siten kaikki käytännössä vanhoilla lapinveromailla.

Enontekiön asutus pohja muodostui 1800-luvulle tultaessa kolmesta osasta: vanhat lapinkylien suvut, uudistalonpoikien jälkeläiset sekä läntisestä Tornion Lapista tulleet porosaamelaiset. Taulukon 4 numeroissa näkyy, kuinka Enontekiön jakaminen valtakuntien kesken romahdutti Suomen puoleisen asutus pohjan. Erityisesti lapinveroa maksaneista talouksista jäivät liki kaikki Ruotsin puolelle, joskin 1800-luvun alkuvuosikymmeninä Suomen Enontekiö täyttyi hiljalleen kymmenkunnasta porosaamelaisesta perhekunnasta. Nomadinen suurporonhoito oli kokenut kovia 1700-luvun puolivälissä pororuton vuoksi. Monet tunturiseutujen asuttajasuvut olivat joutuneet hakeutumaan uusia laidunmaita eri puolilta Lapinmaata. Selvää on, että vuoden 1809 jälkeen lukuisille Ruotsin puoleisille ja varsinkin Rounalan kylän suvulle jäivät laidunmaat Suomeen. Sen sijaan Enontekiön verotilojen

määrä lähti nopeaan kasvuun 1800-luvun puolivälissä ja kolminkertaistui kolmessa vuosikymmenessä, kun talollisperheiden varttuva väki aikuistui ja ryhtyi itsenäiseen tilanpitoon.

Taulukko 4. Asutuskehitys Enontekiöllä vuosina 1715–1876.

vuosi	vero-tiloja	lapinvero-talouksia
1715	15	55
1730		78
1735	15	
1761		110
1785	30	76
1805	40	57
1816	24	6
1826	24	9
1836	23	9
1846	26	14
1856	47	18
1866	68	11
1876	73	18

Lähteet: Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker 1805–1809. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. SRA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirja 1875. OLKI Ha1:18. OMA; Muonionniskan ja Enontekiön rippikirjat 1836–1864. Muonion KA IAa:3–5. OMA; rippikirjat 1806–1864, 1858–1867. Enontekiön KA IAa:1–8. OMA; Vuosien 1715–1785 tiedot: Hiltunen 1978 ja Hiltunen 2006.

Enontekiön lapinveron alaisten talouksien määrä 1800-luvulla on jossain määrin tulkinnanvarainen. Aivan ehdotonta lukua ei voida antaa, koska veronkantoluelleihin kirjatut ja kirkonkirjoilla olleet eivät olleet välttämättä samoja perhekuntia. Joka tapauksessa lapintaloudet koostuivat poro- ja raitiosaamelaisten perhekunnista, joiden vaiheisiin syvennytään tarkemmin myöhemmin tässä työssä.

UUDISTILOJEN VILKKAASTA PERUSTAMISVAIHEESTA TILATTOMIEN TALOUKSIEN KASVUUN

Uudistilojen perustamisen osalta koettiin 1800-luvun puolivälissä Sodankylässä, Kittilässä ja Enontekiöllä kuten myös Inarissa ja Utsjoella historian siihen mennessä vilkkain vaihe. Vaikka Lappi sai tuolloin uutta asuttajaväestöä muualta, silti uudisraivaajiksi rekrytoitui yhä suurelta osin vanhojen talojen varttuva sukupolvi. Vaihtuvuus tilojen omistajasuvuissa oli 1800-luvun puolivälin molemmin puolin

yleistä, mutta muutos oli pääasiassa naapuritalojen ja kylien keskinäistä ja vähemmässä määrin naapuripitäjien välistä muuttoliikettä.¹⁸ Suotuisina aikoina elinolot paranivat ja korkea syntyvyys johti väkiluvun kasvuun. Talollisperheiden lasten oli hakeuduttava itsenäiseksi tilanpitäjäksi, elleivät he halunneet muuttaa muualle.

Kun vielä 1830-luvulla Sodankylään, Kittilään ja Enontekiölle perustettiin yhteensä vain 5 uudistilaa, niin 1850-luvulla uusia tiloja syntyi peräti 167, mutta siten 1870-luvulla muodostettiin enää 8 uudistilaa. Vilkkain vaihe uudistilojen perustamisessa ajoittui nimenomaan 1840- ja 1850-luvulle, kuten taulukosta 5 havaitaan. Vastaavanlainen kehitys oli myös Inarissa ja Utsjoella, joissa siirtyminen tilajärjestelmän piiriin käynnistyi varsinaisesti 1840-luvulla. Inarissa uudistiloja perustettiin vuosien 1840–59 aikana 39 ja Utsjoella 3 mutta 1860-luvulla 30.¹⁹

Taulukko 5. Perustettuja uudistiloja vuosikymmenittäin 1810–1879 (perustamisvuosi on määrätty nyt maaherran vahvistuksesta).

Vuosikymmen	Sodankylä	Kittilä	Enontekiö	Yhteensä
1810-luku	2	0	0	2
1820-luku	3	1	0	4
1830-luku	3	2	0	5
1840-luku	19	26	7	52
1850-luku	63	74	30	167
1860-luku	6	17	7	30
1870-luku	4	4	0	8
Yhteensä	100	124	44	268

Lähteet: Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirjat 1875 ja 1905. OLKI Ha1:18. OMA.

Vertaamalla taulukon 5 lukuja taulukon 2 kokonaisverosavujen määrään havaitaan, että asutuksen kasvu kanavoitui 1800-luvulla lähes yksinomaan uusien tilojen perustamiseen. Verotalouksien määrä kasvoi vuosien 1816–1876 välisenä aikana kaikkiaan 299 taloudella, joista siis uudistiloja oli 268. Ylipäänsä asutuksen luonnetta hallitsivat selvästi uudissavut, sillä kaksi kolmesta uudesta perhekunnasta oli uudisraivaajia. Suurin osa niistä syntyi kuitenkin 1700-luvulla perustettujen kantaltilojen vanhoille lapinveromaille. Ilmiön mahdollisti paitsi nopeasti kasvanut väkiluku ja perheen lasten varttuminen aikuisikään niin myös kantatiloiksi muodostuneiden veromaiden laajuus. Uusille tiloille oli tilaa. Kyse ei siis ollut 1800-luvulla

18 Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA. Muuttaneiden liike näkyy Kittilän muuttoluetteloissa, muutamilta vuosilta myös Sodankylän muuttokirjoista. Asiaa selvitetään tarkemmin muuttoliikkeen yhteydessä.

19 Nahkiaisojä 2006, liitteet 1–2.

enää 1700-luvun tapaisesta kehityksestä, jossa käytännössä jo olemassa olleet asuinpaikat vahvistettiin uudistiloiksi. Tiivistynyt asutus aiheutti väistämättä myös sen, että uusien tilojen perustamishankkeet kohtasivat 1800-luvun puolivälistä lähtien usein talollisten vastustusta. Esimerkiksi vuonna 1854 oli samaan aikaan lääninhallituksessa käsittelyssä neljää uudistilaa vastaan tehdyt protestit.²⁰

Uudistiloille annettiin 1800-luvulla säännönmukaisesti 15 vuoden verovapaus, jonka jälkeen tila oli yleensä vielä viisi vuotta puolella verolla. Toisinaan esimerkiksi tilakatselmuksissa saatettiin todeta, ettei perustamisvelvoitteita ollut täytetty rakennusten ja raivausten osalta ja isäntä jatkoi eloan ”vanhaan tapaan”, toisin sanoen luontaistaloudessa kalastaen ja metsästäen.²¹ Kun velvoitteita ei tehty, tilanpaikka voitiin liittää takaisin kruununmaahan.

Maatilojen vilkkaan perustamisvaiheen jälkeen asutus sai Lapissa 1800-luvun loppupuolella uudenlaisen ilmeen, kuten taulukosta 6 nähdään. Nyt onkin syytä puhua talouksista eli ruokakunnista eikä yksistään verosavuista, sillä yhteisön sosiaalinen rakenne differentioitui ja alkoi syntyä uusia yhteiskuntaluokkia. Erityisesti tilattoman väestön osuus paisui suureksi, mikä näkyy taulukossa mäkitupalaiisten ryhmän huomattavana nousuna. Vuonna 1880 mäkitupia oli 42, kun vuonna 1900 määrä oli noussut 212 ruokakuntaan.

Taulukko 6. Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön asutuskehitys ruokakuntien määrinä 1880–1900.

ruokakunnat	Sodankylä			Kittilä			Enontekiö		
	1880	1890	1900	1880	1890	1900	1880	1890	1900
tilallisia	275	302	378	251	275	385	81	82	89
torppareita	9	15	20	9	16	6	3	2	2
mäkitupalaisia	20	46	126	17	36	77	5	5	9
itsellisiä	196	248	226	147	200	176	–	11	29
virkamiehiä	3	3	9	5	4	2	–	2	1
lappalaisia	–	6	14	3	–	–	13	13	25
yhteensä	503	620	773	432	531	646	102	125	155

Lähteet: Henkikirjat 1880, 1890, 1900. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1:1–2. OMA; Kittilän pitäjän henkikirja 1880. Kittilän piirin nimismiehen arkisto HI:1. OMA; Lapin kihlakunnan henkikirjat 1880, 1890, 1900. Oulun läänin henkikirjat. ES 4146, ES 4154, ES 4162. OMA.

- 20 Maaherralta kruununvoudille 6.6.1859 protesti Kittilän Kulpakon uudistilaa vastaan, maaherralta kruununvoudille 6.6.1859 protesti Sodankylän Seitajärven ja Marttiin uundistiloja vastaan, maaherralta kruununvoudille 8.6.1859 protesti Kittilän Järvenpään uudistilaa vastaan ja maaherralta kruununvoudille 1.7.1859 protesti Kittilän Hanhelan uudistilaa vastaan. Maaherralta saapuneet kirjeet, n:o 159–160, 167, 199. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:17. OMA.
- 21 Ks. Kertomuksia kruunun uudistilain hoidosta 1862–1927. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVb:1. OMA.

Mäkitupalaisilla oli oma mökki ja yleensä pieni karja. Elanto saatiin pääasiassa metsäsavotoilta ja muista palkkatöistä. Sen sijaan torpparien ja myös kruununmetsätorpparien osuus oli Lapissa marginaalinen lukuun ottamatta Inaria. Niistäkin suurin osa oli kruununmetsiin perustettuja metsävirtijatorppia. Sodankylässä, Kittilässä tai Enontekiöllä ei tehty myöskään kalastuspaikkojen katselmuksia, eikä niille alueille syntynyt Inarissa ja Utsjoella tyyppillistä kalastuksen varaan muodostunutta asutusta. Eroavaisuus kertoo Ylä-Lapin kylien historiallisesti erilaisesta elinkeinopohjasta verrattuna muuhun osaan Lappia.

Lukujen perusteella talouksien määrällinen kasvu olisi ollut vuosien 1870–1880 aikana huikea, sillä vuonna 1870 kirkkoherran väestölaskelmien mukaan Sodankylässä ja Kittilässä oli yhteensä 579 taloutta,²² kun vuonna 1880 henkikirjojen perusteella määrä oli 935. Kasvu on osin näennäistä, sillä väestötaulukoihin ei kirjatun mukaan läheskään kaikkia yksinäishenkilöitä itsellistalouksina.

Itsellisväestöön eli huonekuntalaisiin sisältyivät lukuisat työmiesperheet, joista monet asuivat esimerkiksi tilallistalojen huonetta. Varsinaiset palkolliset eli rengit ja piijat eivät ole itsellisten joukossa, sillä he kuuluivat talojen omaan ruokakuntaan. Löysäläiset on toisinaan tulkittu itsellisiksi, mutta tässä heitä voi verrata lähinnä irtolaisiin, toisin sanoen henkilöihin, joilla ei ollut työtä eikä vakituista asuntoa. Heidän määränsä nousi vuoden 1880 melkein nollasta vuoden 1900 yhteensä 155 talouteen, mutta lukuja ei ole otettu huomioon taulukossa. Riippumatta eri laskutavoista on selvää, että ruokakuntien määrä kasvoi nopeasti. Eri lähteistä saatujen lukujen vaihtelut kertovat myös siitä, kuinka tulkinnallisia olivat luokittelut jo omana aikanaan. Kehityksen suunnan numerot kuitenkin osoittavat hyvin.

Eräs merkittävä asutusmuoto syntyi 1800-luvun jälkipuolella kruununmetsiin, joihin metsähallitus alkoi vuokrata pieniä viljelystorppia eli kruununmetsätorppia. Niiden perustaminen oli riippuvainen metsähallituksesta eli käytännössä suoraan hoitoalueen metsänhoitajasta. Torppariksi haluava esitti torpanperustamishakemuksen mainetodistuksineen oman hoitoalueen metsänhoitajalle, ylimetsänhoitajalle ja myöhemmin suoraan metsähallitukselle. Hakemuksessa esitettiin torpan paikka sekä siihen kuuluviksi halutut niityt ja pellot. Aluemetsänhoitaja ja ylimetsänhoitaja liittyivät mukaan oman lausuntonsa anotun paikan ja torpparin soveltuvuudesta.

Vielä 1860-luvulla Sodankylän hoitoalueen metsänhoitaja totesi, ettei alueella ollut kuin muutama mäkitupa.²³ Ensimmäiset kruununmetsätorpat Lapissa katsastettiin Ounasjoen hoitoalueelle 3.9.1870, kun metsänhoitaja Carl Nummelin teki verollepanon Lohinivan kahdelle torpalle väliaikaisesti erotetulla kruununmaalla. Ne saivat verovahvistuksen 9.3.1871,²⁴ ja niistä tuli sittemmin myös uudistiloja. Matti Holkille katsottiin asuttavaksi Tervakararin metsätorppa myös vuoden 1870 syyskuussa Ounasjoen hoitoalueella. Vuonna 1880 oli Ounasjoella kolme torppaa: Maununaho, Patokariniemi ja Meltinkoski. Sodankylän hoitoalueella perustettiin ensimmäinen kruununmetsätorppa vasta helmikuussa 1881, kun Titus

22 Väkilukutaulukot. Sodankylän KA IDf:1. OMA.

23 Sodankylästä ylimetsänhoitaja Ranckenille 16.5.1864. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit 1860–1881. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA.

24 Maaherra kruununvoudille 3.9.1870 torppien verollepanosta. Maaherralta saapuneet kirjeet 1870. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:30. OMA.

Arajärven Hietarannan paikalle vahvistettiin vero. Kaksi vuotta myöhemmin Sodankylässä oli neljä torppaa, mutta 1880-luvun jälkipuolella enää yksi. Samoin kävi Ounasjoella, jossa myös oli ainoastaan yksi kruununmetsätorppa vuonna 1885.²⁵

Torppien määrä ei kasvanut 1900-luvun alkupuolellakaan kovin mittavaksi. Vuoteen 1900 mennessä perustettiin torppia tutkimusalueella:

- Sodankylään 6
- Kittilään 6
- Enontekiölle 3

Käytännössä ennen 1900-lukua Sodankylässä, Kittilässä ja Enontekiöllä oli kruununmetsissä ainoastaan metsänvartijatorppia. Siltä osin tilanne poikkesi Inarista, jossa varsinkin porosaamelaiset siirtyivät kruununmetsätorppareiksi. Vuoteen 1898 mennessä perustettiin Lapin kihlakuntaan, Kemijärvelle ja Kuolajärvelle yhteensä 146 kruununmetsätorppaa²⁶ eli lähes sama määrä kuin uudistiloja. Vuonna 1900 laskettiin olevan koko Kemin tarkastuspiirissä torppia 393.²⁷

Vuonna 1901 kirjattiin tilattoman väestön alakomitean selvityksissä kruununmetsätorppia kunnittain Lapin kihlakunnassa ja Kuolajärvellä taulukon 7 mukaisesti kaikkiaan 175.

Taulukko 7. Kruununmetsätorpat Lapin kihlakunnassa ja Kuolajärvellä vuonna 1901.

kunta	torppia	niissä ruokakuntia	asukkaita
Enontekiö	6	7	38
Kittilä	7	8	31
Sodankylä	52	74	318
Kuolajärvi	25	36	195
Muonio	11	18	58
Inari	69	73	367
Utsjoki	5	7	22
yhteensä	175	223	1029

Lähteet: Tilattoman väestön alakomitean mietintö n:o 2. Valtion metsämaiden asuttaminen. Käsikirjoitettu konsepti 1904. Kansio 27 Ha. KA.

Huomio kiinnittyy Sodankylän suureen lukuun, vaikka aikaisempien selvitysten ja henkikirjojen mukaan siellä ei ollut torppia 1900-luvun alussa kuin parikymmentä. Niistäkin osa oli niin sanottuja tavallisia torppia. Kyse oli lähinnä kirjaamismenetelmästä, jossa hallinnollisesti ei ehditty saattaa kruununmetsätorppia virallisesti perustetuiksi toisin kuin jo tosiasiaassa oli tilanne. Tilattoman väestön alakomitean

25 Luettelo kruununmetsätorpista. Kemin tarkastuspiirin arkisto Bf:1. OMA.

26 Tilattoman väestön alakomitean mietintö n:o 2. Valtion metsämaiden asuttaminen. Käsikirjoitettu konsepti 1904. Kansio 27 Ha. KA.

27 Komiteamietintö 1905:3, s. 33; ks. Ruuttula-Vasari 2004, s. 105.

papereista näkyy, kuinka juuri vuosisadan vaihteessa useita kymmeniä työmiesperheitä siirtyi Sodankylässä kruununmetsätorppareiksi. Varsinkin 1900-luvun alkuvuosina hakkuut kasvoivat huomattavan suuriksi niin, että jo vuoteen 1917 mennessä savotoilla oli liikkunut tuhansia muualta tulleita miehiä.²⁸ Talvisaikaan monet pääasiassa savotoilta elantonsa saaneet työmiehet perustivat perheen ja jäivät kruununmaiden vuokraajiksi. Samaan aikaan kun torppien määrä alkoi kasvaa, tulomuutto Sodankylään ja Kittilään oli myös poikkeuksellisen suurta. Voidaan todeta, että muualta muuttaneet siirtyivät asumaan pääasiassa kruununmetsiin eivätkä uudistilallisina vanhojen kyläkuntien piiriin.

Olennaista 1800-luvun loppupuolen Lapin asutuskehityksessä on, että tilallistalouksien osuus pysyi huomattavan suurena. Itsenäisiä talollisia ja lappalaistalouksia oli Sodankylässä puolet ja Kittilässä ja Enontekiöllä reilusti yli puolet kaikista ruokakunnista. Se on selvästi poikkeavaa eteläisten seutujen ja jo esimerkiksi Rovaniemen kehitykseen. Siellä tilallistalouksien osuus tipahti kolmannekseen ja jopa sen allekin 1900-luvulle tultaessa.²⁹ Kittilän, Sodankylän ja Enontekiön pitäjien verotalouksien määrä kasvoi 1800-luvun lopulla kahdessa vuosikymmenessä tutkimusalueellani 607 taloudesta 852:een. Kasvu kohdentui tilojen halkomisiin, sillä uudistiloja perustettiin yhteensä vain 76. Pitäjittäin uudistilat jakaantuivat seuraavasti:

- Sodankylä 24
- Kittilä 43
- Enontekiö 9

Tiloista osa muodostettiin vuosisadan vaihteen isonjaon yhteydessä Kittilään. Inariin uudistiloja syntyi vuosien 1880–99 aikana yhteensä 48 ja Utsjoelle 14.³⁰

Kaksi kolmesta uudesta verosavusta syntyi 1800-luvun lopulla vanhan manttaalitilan halkomisesta.³¹ Niistä muodostui 1900-luvun alkuvuosina itsenäisiä tiloja. Asutuskehitys poikkesi siten luonteeltaan selvästi varhaisemmasta 1800-luvusta, jolloin verosavujen kasvu oli kohdistunut lähes yksinomaan uudistalouksiin. Muutoksen taustalla vaikuttivat lainsäädännölliset esteet, jotka rajoittivat uudisraivojen perustamista. Käytännössä asutustoiminnan siirtyminen metsähallinnolle 1870-luvulla romahdutti uudistilojen syntymisen Lapissa. Kuten jo aikaisemmin todettiin, oli metsähallinnolla ratkaiseva päätösvalta uudistilojen hyväksymisessä. Vuosien 1877–1898 aikana Lapin kihlakunnassa uudistiloja perustettiin eniten Inariin ja Kuolajärvelle, ja kaikkiaan kihlakuntaan syntyi kyseisenä ajanjaksona yhteensä 169 uutta tilaa. Asutus perustui 1900-luvun alussa keskisessä Lapissa ja Enontekiöllä sekä myös Inarissa vankasti tilallistalouksiin.

28 Sodankylän savotoista Onnela 2006, s. 291–294.

29 Enbuske 1997, s. 87–88.

30 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirjat 1875 ja 1905. OLKI Ha1:18. OMA; Nahkiaisoja 2006, liitteet 1–2.

31 Lapin kihlakunnan henkikirjat. Oulun läänin henkikirjat. Mf ES4146, ES 4154, ES 4162. OMA; Special Jordebok öfver Lappmarkens härad år 1875. Kemin ja Lapin kihlakunnan maakirjat. OLKI Ha1:18. OMA; Enontekiön alkuaineisto. Kansiot 24–26. Oulun lääni. Tilattoman väestön alakomitea 1901–1906. 540 7:24. KA; Sodankylän ja Kittilän alkuaineisto (kopio). Tilattoman väestön alakomitea 1901–1906. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA.

Jos asutuskehitystä lähestyy etnisyyden näkökulmasta, asia on varsin yksinkertainen. Autonomian aikana Lapin tilajärjestelmän piirissä syntynyt asutus oli käytännössä 1700-luvulla talonpoikaistuneiden saamelaisten jälkeläisten muodostamaa, sillä muualta tulleita oli hyvin vähän suhteessa asutusvolyymiin kasvuun. Tämä pätee myös Inariin ja Utsjoelle, jossa varsinainen tilajärjestelmän asutus muodostui laajamittaisena 1840–1860-lukujen aikana. Poronomadit siirtyivät vain vähäisessä määrin uudistilajärjestelmän piiriin. Kehitys eteni pikemminkin päinvas- taiseen suuntaan: tilatalouden marginaalisella alueella tuottoisa suurporonhoito houkutteli nomadismiin. Inarissa ja Utsjoella monet porosaamelaisista asettuivat kuitenkin kruununmetsätorppareiksi ja vanhat kalastajasaamelaiset suvut perustivat omaperäisiä kalastuspaikkoja välivaiheena ennen siirtymistään uudistilallisiksi.

VÄESTÖLLISET MUUTOKSET

SYNTYNEISYYDEN JA KUOLLEISUUDEN SUOTUISA SUHDE

Historiallisen Kemin Lapin alueen asutuskehitys oli vaihtelevaa aina 1700-luvun puoliväliin saakka. Nopeita nousun aikoja seurasi jyrkkiä laskukausia. Tuolta ajalta ei ole olemassa tarkkoja väestötietoja, mutta on selvää, että väkiluku myötäili asutuksen volyymiä. Seurakunnallisten väkilukutietojen aika alkaa vuonna 1749. Sen jälkeisen kehityksen perusteella voidaan sanoa, että asutuksen voimakkaan laajenemisen taustalla oli asukasluvun eli väestömäärän nopea nousu. Siihen oli syynä hedelmällisyys eli korkea syntyneisyys, mutta Lapin väestökehityksessä on ollut yksi merkittävä ja poikkeuksellinen piirre. Vuodesta 1749 lähtien Sodankylän ja Kittilän vuotuinen kuolleisuus ylitti syntyneiden määrän ainoastaan kahdeksana vuotena 1900-luvun alkuvuosiin mennessä. Vuodet olivat 1771–72, 1783, 1798, 1810, 1812, 1864 ja 1868. Näistäkin oli paha vuosi vain 1810, jolloin Lapissa riehuivat rokko- ja kuumetaudit. Kuolleita oli tuolloin kaikkiaan 105 eli 59 enemmän kuin syntyneitä.

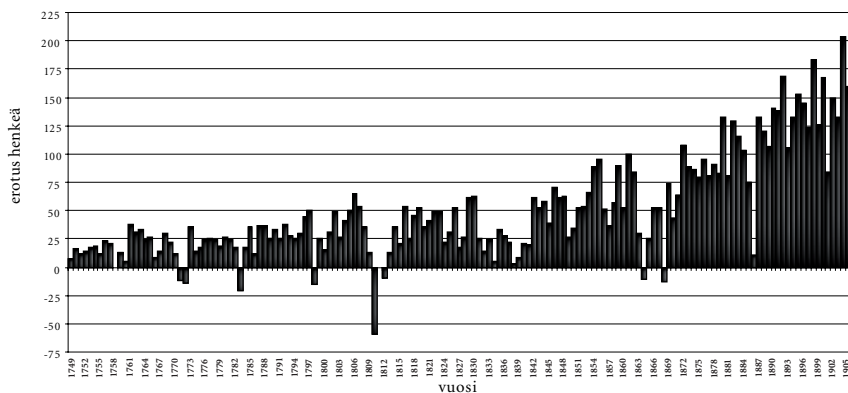
Silmiinpistävää on myös, että edes 1860-luvun ankarat nälkävuodet eivät viiltäneet syvää lovea keskisen Lapin väestöön, vaikka vuosi 1868 vetikin manan majoille väestöä. Jo Rovaniemen kairoissa lavantaudin ja kuumesairauksien heikentämiä ihmisiä kuoli runsaasti nimenomaan vuonna 1868. Samoin Rovaniemen seudulla olleet poikkeuksellisen suuret kuolleisuusvuodet 1830-luvulla eivät ulottuneet Lapin puolelle saakka.³² Väestöllisiä kriisiaikoja oli siten hyvin vähän, mikä havainnollistuu kuviosta 2.

Vastaava ilmiö on nähtävissä myös Inarissa ja Enontekiöllä, jossa miinusvuosia oli 1800-luvulla vain kolme, joista pahimpana vuonna 1867 oli kuolleita neljä enemmän kuin syntyneitä.³³ Vuotuinen syntyneiden määrä ylitti Sodankylän kirkkoherrakunnassa (Sodankylä ja Kittilä) 50 rajan vuonna 1787, vuonna 1844 syntyneitä oli 100, vuonna 1884 jo 200 ja vuonna 1900 yli 300. Vuonna 1904 syntyneitä

32 Enbuske 1997, s. 29.

33 Syntyneiden luettelot 1800–1891. Enontekiön KA IC:1–3. OMA; kuolleiden luettelot 1800–1854. Enontekiön KA IC:1–3. OMA; Väkilukutaulut 1800–1875. Enontekiön KA Df:2–3. OMA; SVT 6A.

Kuvio 2. Syntyneiden ja kuolleiden välinen erotus Sodankylässä ja Kittilässä 1749–1905

Lähteet: Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; kuolleiden luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; kuolleiden luettelot 1761–1871. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; Väkilukutaulut 1828–1910. Kittilän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A.

oli historian siihen mennessä eniten, 323 pienokaista, ja kun kuolleiden määrä oli tuolloin 119, tuli syntyvyyden antamaksi väestönlisäksi ennätyselliset 204 henkeä.³⁴ Kuten kuviosta 3 havaitaan, oli syntyvyyden tuoma väestönlisä jatkuvasti ja eksponentiaalisesti kasvava.

Enontekiöllä syntyneiden määrä pysytteli 1800-luvun alkupuolella vuosittain alle kymmenen mutta nousi sitten vuosisadan jälkipuoliskolla 10:n ja 30:n välille.³⁵ Väkilukuun suhteutettuna eroa ei kuitenkaan ollut Kittilään ja Sodankylään verrattuna. Kaikkiaan syntyneiden enemmisyys suhteessa kuolleisiin toi Kittilään ja Sodankylään 150 vuoden aikana noin 8 000 henkeä. Tuona jaksonea elettiin Lapissa poikkeuksellisen suotuisa väestövaihe, joka takasi vahvan perustan paikalliselle asu- tukselle.

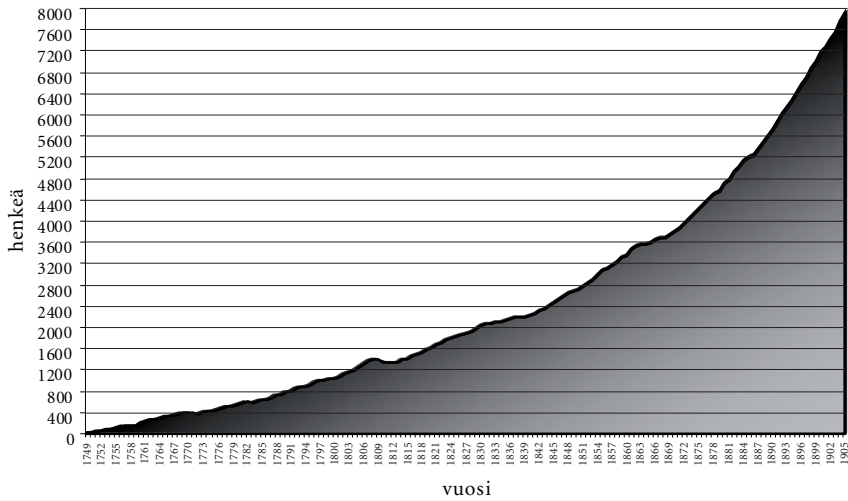
Voidaan myös kysyä, kuinka poikkeuksellinen oli lopulta Lapin väestökehitys verrattuna esimerkiksi koko Suomen tai Kemijokilaakson pitäjien kehitykseen. Nopea väestönkasvu oli 1800-luvulla yleiseurooppalainen ilmiö, jonka on katsottu johtuneen teollistumisesta ja sen myötä parantuneista elinoloista, maatalouden edistymisestä ja tuotannon kasvusta. Erityisesti Suomessa kasvun syynä oli hedelmällisyyden nousu ja niin se oli myös Pohjois-Suomessa.³⁶ Taulukosta 8 nähdään, kuinka Lapinmaan puolella syntyneisyys myötäili koko Suomen sekä myös Kemien

34 Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; kuolleiden luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; kuolleiden luettelot 1761–1871. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; Väkilukutaulut 1828–1910. Kittilän KA Df:2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A.

35 Syntyneiden luettelot 1800–1891. Enontekiön KA IC:1–3. OMA; kuolleiden luettelot 1800–1854. Enontekiön KA IC:1–3. OMA; Väkilukutaulut 1800–1875. Enontekiön KA Df:2–3. OMA; SVT 6A.

36 K. Pitkänen 1994, s. 40–44; Satokangas 1997, s. 180–182; Enbuske 1997, s. 28; Onnela 2006, s. 78.

Kuvio 3. Syntyvyyden antama väestönlisä Sodankylässä ja Kittilässä 1749–1905

Lähteet: Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; kuolleiden luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; kuolleiden luettelot 1761–1871. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; Väkilukutaulut 1828–1910. Kittilän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A.

ja Rovaniemen pitäjiä lukuja, kun niitä tarkastellaan suhteutettuna tuhatta asukasta kohti. Kehitys oli samanlainen myös siltäkin osin, että molemmilla alueilla syntyneisyys oli 1800-luvun jälkipuolelle saakka jonkin verran koko Suomea pienempi, mutta kun erityisesti 1870-luvulta lähtien Suomessa syntyneiden määrä lähti suhteellisesti tarkasteltuna laskuun, niin pohjoisessa se nousi voimakkaasti. Sen sijaan 1700-luvun loppupuolella Sodankylän kirkkoherrakunnassa oli syntyneiden määrä ollut erittäin korkea, sillä 1760-luvulla se oli noussut peräti 39 %:een, 1790-luvullakin 36 %:een ja 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä 37 %:een. Enontekiöllä syntyneiden määrä oli sen verran matala, että pienetkin muutokset vaikuttavat myös suhteelliseen arvoon. Perusilme on kuitenkin selvä, sillä Enontekiön syntyneisyys oli yleensä matalampi kuin Kittilässä ja Sodankylässä ja koko maassa. Poikkeuksena oli 1840-luku, jolloin myös uudistaloja perustettiin vilkkaasti. Ilmeisesti talollisiksi asettuneet kasvattivat myös perhekokoja. Muuten Enontekiön suhteelliseen alhaiseen syntyneisyyteen suhteessa muuhun Lappiin vaikuttivat lähinnä maatalouden kapea leipä ja poronhoitajien liikkuva elämänmuoto.

Hedelmällisyys oli siis kaiken kaikkiaan Sodankylässä, Kittilässä ja Enontekiöllä lievästi yleisvaltakunnallista tasoa matalampi 1800-luvun puolivälin jälkeisiin aikoihin saakka mutta oli siitä huolimatta koko Suomen tavoin korkea. Kuitenkin Lapin väestöpohjan vahvistumiseen vaikutti 1800-luvulla ennen kaikkea kuolleisuuden vähäisyys suhteessa muuhun Suomeen.

Taulukon 8 suhteellisista kuolleisuusluvuista nähdään mielenkiintoisena demografisena ilmiönä, että Lappi oli poikkeuksellisen matalaa kuolleisuusaluetta. Kehitys oli ollut samanlainen jo 1760-luvulta lähtien, sillä kuolleisuuspromille pysytteli Sodankylän kirkkoherrakunnassa niukasti yli 13 %:n ja läpi 1800-luvun alle 20

Taulukko 8. Syntyneisyys ja kuolleisuus 1800-luvulla vuosikymmenittäin Sodankylässä ja Kittilässä, Enontekiöllä sekä koko Suomessa tuhatta asukasta kohti.

vuosikymmen	syntyneisyys ‰			kuolleisuus ‰		
	Sodankylä ja Kittilä	Enontekiö	koko maa	Sodankylä ja Kittilä	Enontekiö	koko maa
1811–1820	31,9	35,6	37,4	16,5	18,0	26,5
1821–1830	32,7	30,7	38,2	13,2	12,8	24,9
1831–1840	24,8	29,4	33,4	17,3	14,4	28,3
1841–1850	32,2	27,6	35,4	14,3	10,4	21,4
1851–1860	33,5	42,4	35,9	13,9	17,7	28,7
1861–1870	31,0	28,1	34,4	19,5	18,2	32,2
1871–1880	37,1	28,4	37,0	16,5	15,5	22,2
1881–1890	39,9	26,1	35,0	18,9	10,1	21,1
1891–1900	38,7	29,7	32,6	16,7	12,2	20,0

Lähteet: Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; kuolleiden luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; kuolleiden luettelot 1761–1871. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; Väkilukutaulut 1828–1910. Kittilän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A; Suomen taloushistoria 3 1983, s. 38–39.

promillen. Enontekiöllä suhteellinen kuolleisuus oli vielä Kittilää ja Sodankyläkin pienempi. Edes 1830-luvun pahat katojaksot eivät vieneet manan majoille erityisen runsaasti väkeä, joten väestöhistorian kannalta ei 1800-luvun alkupuolta voida pitää mitenkään erityisen kriisin aikana, vaikka se sitä olikin elinkeinollisesti. Kemijokilaakson alaosan pitäjissä luvut olivat 1700-luvulta lähtien Lappia korkeammat eli 20 promillen molemmiin puolin, kun se koko Suomessa nousi 1800-luvun loppulle saakka reilusi yli 20 promillen.³⁷ Erityinen ilmiö johtaa tietysti kysymykseen, mikä sen taustalla oli: miksi Lapissa oli niin matala kuolleisuus? Syvällisen vastauksen antaminen edellyttäisi perusteellista demografista selvitystä ja taustavaikutusten analysointia, johon tässä tutkimuksessa ei ole mahdollisuutta, mutta yleisinä syinä olivat elinolojen erilaisuus rintamaiden väestöön nähden sekä vähäiset tauti-epidemiat ja ihmisten väliset kontaktit pitkien etäisyyksien vuoksi. Niistä indikoi nimenomaan Enontekiön matala kuolleisuus. Sinne saatiin esimerkiksi ensimmäinen maantie vasta 1900-luvun alkuvuosina.

Aikakauteen nähden erittäin matala kuolleisuus tarkoitti, että hedelmällisessä iässä olleiden määrä kasvoi nopeasti pienen lapsikuolleisuuden vuoksi. Siksi väkiluvun nousu oli yhä kiihtyvää ja alkoi näkyä nimenomaan 1800-luvun loppupuolella ylöspäin jyrkentyneenä käyränä. Hedelmällisyys nousi nopeasti mutta

37 Satokangas 1997, s. 181, 255; Enbuske 1997, s. 28, 89. Maria Lähteenmäki on erityisesti korostanut 1810-luvun ohessa 1830- ja 1850-lukuja varsinaisiksi Lapin kriisiajoiksi 1860-luvun sijaan. Ks. Lähteenmäki 2004, s. 262–274.

”Lapin lapsia” Pohjois-Sodankylän porosaamelaisperheestä. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

kuolleiden määrä pysyi suhteellisesti ottaen entisellä matalalla tasollaan. Mutta se tarkoitti toisaalta myös sitä, että aikuisikään varttuneiden määrä oli suuri ja he tarvitsivat itselleen asuinsijan. Näin asutus laajeni. Väistämättä eteen tuli myös vaihe, jolloin väestöä oli liikaa suhteessa asutusmahdollisuuksiin. Se alkoi näkyä 1800-luvun lopulla Lapissa tilattoman väen talouksien nopeana nousuna, mutta muuttoliike ei kuitenkaan syönyt väkimäärän kasvua, kuten myöhemmin havaitaan. Liikakansoittumisen ilmiötä ei Lapissa koettu, joten elinkeinolliset resurssit olivat riittävät 1800-luvun jälkipuolella pohjoisimman Suomen asukkaille.

Väestökehityksen perusteella on hyvin vaikea todentaa näkemystä, että 1600-luvun lopulla tulleet uudisasukkaat olisivat yleisesti ottaen olleet hedelmällisempiä kuin saamelaiset. Ainakin Sodankylän pastoraatin ensimmäisten rippikirjatietojen perusteella 1730-luvulta olivat vanhojen lapinsukujen perheet aivan yhtä väkirikkaita kuin tulokassuvut.³⁸ Toisaalta suurin osa suvuista oli nimenomaan vanhoja lapinsukuja. Eri asia on puhtaasti nomadisessa taloudessa eläneiden saamelaisten suhde kiinteämmin asuneen väestön hedelmällisyyteen. Pikemminkin on nähtävä, että Kemin Lapin kylien elinolosuhteet kohentuivat 1700-luvulla erityisesti ravinnonsaannin suhteen niin paljon, että väestönkasvu oli mahdollista samalla kun kulkutauteja liikkui Lapin kairoissa harvakseltaan. Elämisen painottuminen vähitellen tilanhoitoon johti myös työvoiman tarpeeseen – niinpä perhekoko kasvoi.

38 Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA.

VÄKILUVUN VOIMAKAS KASVU

Syntyneisyyden ja kuolleisuuden positiivinen ilme näkyi myös väkiluvussa. Kuten taulukosta 9 nähdään, oli vuonna 1750 Sodankylän kirkkoherrakunnassa, johon kuuluivat siis Sodankylä, Kittilä, Sompio ja Kemikylä, kaikkiaan 705 henkeä, mutta viiden vuosikymmenen kuluttua vuonna 1800 väkiluku oli noussut jo 1 617 henkeen. Reilun sukupolven aikana väkimäärä oli yli kaksinkertaistunut, mikä hyvin kuvaa nopeaa kehitystä. Se tarkoittaa, että erityisesti lapsikuolleisuus jäi varsin matalaksi, hedelmällisessä iässä olleiden määrä kasvoi entisestään ja syntyneiden määrälliselle nousulle olivat suotuisat edellytykset. Niinpä vuonna 1850 Kittilän ja Sodankylän seurakuntien yhteenlaskettu väkiluku oli jo 2 935 ja vuonna 1905 jo 8 295 henkeä. Se oli lähes kolminkertaistunut viidenkymmenen vuoden aikana. Ainoat negatiivisen kehityksen ajat sattuivat vuosien 1810–1815 välille. Sodankylä pysytteli Kittilää suurempana väkiluvulla mitattuna, kuten se oli myös asutuksen osalta. Ensimmäiset erilliset tiedot Sodankylästä ja Kittilästä ovat vuodelta 1830. Tuolloin Sodankylän emäseurakunnan väkiluku oli 1 349 ja vuonna 1905 jo 4 641. Kittilässä oli vuonna 1830 vastaavasti 1 017 ja vuonna 1905 kaikkiaan 3 654 henkeä. Inarissa kasvu oli yhtä suotuisaa, sillä vuonna 1830 väkiluku oli 562, vuonna 1875 jo 800 ja vuonna 1905 kaksinkertaistuneena 1 608.³⁹

Taulukko 9. Väkiluku Sodankylän kirkkoherrakunnassa 1750–1825, Sodankylässä ja Kittilässä 1830–1905 sekä Enontekiöllä 1800–1905.

vuosi	yhteensä Sodankylä Kittilä	Enontekiö	vuosi	yhteensä Sodankylä Kittilä	Sodankylä	Kittilä	Enontekiö
1750	705		1830	2366	1349	1017	313
1754	778		1835	2450	1381	1069	327
1760	850		1840	2522	1449	1073	359
1763	961		1845	2677	1529	1148	406
1769	999		1850	2935	1704	1231	442
1775	1008		1855	3321	1866	1455	523
1780	1114		1860	3639	2073	1566	577
1785	1259		1865	3771	2090	1681	597
1790	1421		1870	3996	2251	1749	545
1795	1542		1875	4423	2463	1960	575
1800	1617	875	1880	4773	2695	2078	644
1805	1814	869	1885	5276	2977	2299	703
1810	1823	443	1890	5779	3109	2670	767
1815	1587	216	1895	6482	3518	2964	854
1820	1914	284	1900	7434	4153	3281	953
1825	2041	293	1905	8295	4641	3654	995

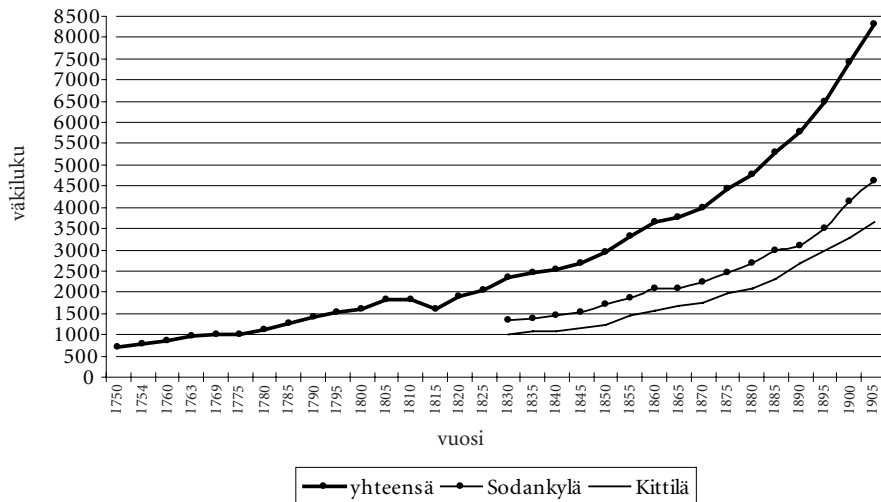
Lähteet: Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1828–1910. Kittilän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1800–1875. Enontekiön KA II Df:2–3. OMA; SVT 6A.

39 Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1876–1910. Kittilän KA Df:2. OMA; SVT 6A; Nahkiaisjoja 2006, s. 60, 111.

Nopea väkiluvun kasvu merkitsi asutuksellista painetta, joka näkyikin 1700-luvun jälkipuolella verosavujen kasvuna. Tältä osin täytyivät Ruotsin kruunun yhteiskuntapoliittiset tavoitteet Lapissa. Olihan jo 1730-luvulta lähtien ollut ensisijaisena Lapinmaan kehittämisen lähtökohtana väestöpohjan laventaminen ja asutuksen vankistaminen. Aivan erityisesti väestön voimakas kasvu alkoi näkyä 1800-luvulla tilattoman väestön osuuden nousuna. Se puolestaan heijastui viranomaisten toimissa. Ainakin vuoden 1858 henkikirjoitusasetuksella oli suora yhteys väestönkasvuun ja sen tuomiin vaikeuksiin lapinrahvaan kontrolloinnissa. Taloissa ja ruokakunnissa alkoi olla niin paljon väkeä, etteivät kruunun virkamiehet pystyneet enää valvomaan kehitystä.

Väestönkasvun yhtäläinen ilme eri seurakunnissa havainnollistuu hyvin myös kuviossa 4. Vertaamalla sitä kuvioon 3 havaitaan, että kasvu johtui lähes yksinomaan syntyvyyden lisästä.

Kuvio 4. Väkiluvun kehitys Sodankylässä ja Kittilässä 1745–1905

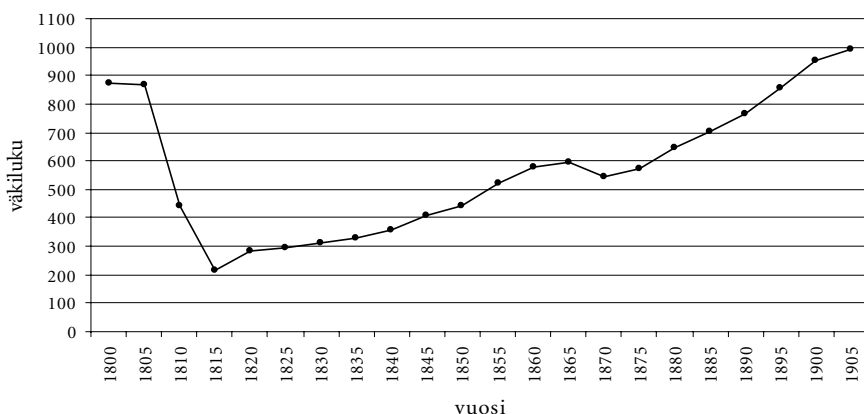

Lähteet: Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Väkilukutaulut 1828–1910. Kittilän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A

Enontekiöllä seurakunnan hajoaminen kahden valtakunnan alueelle näkyi 1810-luvulla dramaattisesti, kuten kuvio 5 myös sen osoittaa. Kun vuonna 1800 väkiluku oli 875, niin vuonna 1815 asui Suomen puolella enää 216 henkeä. Siitä määrä nousi hiljalleen vuosisadan kuluessa. Vuonna 1905 Enontekiön väkiluku oli 995. Ainoa laskukausi koettiin katovuosina 1865–1870.⁴⁰

40 Väkilukutaulut 1800–1875. Enontekiön KA II Df:2–3. OMA; SVT 6A.

Kuvio 5. Väkiluvun kehitys Enontekiöllä 1800–1905

Lähteet: Väkilukutaulut 1800–1875. Enontekiön KA II Df:2–3. OMA; SVT 6A.

Kaiken kaikkiaan vasta 1800-luvun loppuvuosina ja erityisesti 1900-luvun alkuvuosikymmenenä muuttoliike toi enenevässä määrin uutta asutusta Lappiin.⁴¹ Se näkyi asutuksessa varsinkin kruununmetsätorppien ja ei-tilallisten ruokakuntien huomattavana määrällisenä kasvuna. Merkittävintä tämän tutkimuksen kannalta on se, että nykyisen Suomen Lapin alueen väestönkasvu oli 1700- ja 1800-luvulla sisäsyttyistä ja riitti vankistamaan asutuspohjaa.

MUUTTOLIIKETTÄ LÄHIALUEILLE

Väkiluvun ripeä kasvu johtui korkeasta syntyvyydestä, sillä muuttoliike yleensä ottaen söi kasvua: poismuutto eli ulosmuutto oli suurempaa kuin sisäänmuutto. Poikkeuksellisen suuria muuttotappiovuosia oli 1760-luvulla ja ennen kaikkea 1810-luvun alkupuolella, jolloin kirkkoherran tietojen mukaan väkeä lähti Norjaan katovuosia pakoon.⁴² Sodankylän muuttoluetteloissa onkin merkitty vuonna 1810 Norjaan lähteneiksi 43 henkeä kymmenessä perhekunnassa, joista kahdeksan lähti lähes samaan aikaan marras-joulukuussa. Marraskuun 24. päivänä tuona vuonna lähti neljä Mutenian perhettä ja Lokan Rieston perhe kohti pohjoista ja jätti talonsa tyhjilleen.⁴³ Kyseessä oli poikkeuksellinen joukkoilmiö.

Jacob Fellmanilla on kuvauksessaan mielenkiintoinen yksityiskohta Jäämeren tarjoamasta mahdollisuudesta ponnistaa uudelleen elämän alkuun. Hän kertoo tavanneensa vuonna 1821 Varanginvuonolla Hans Aikioniemen perheen, joka oli lähtenyt Sodankylästä ja asui Fellmanin mukaan mitä köyhimmissä oloissa surkeassa kodassa Jäämeren rannalla. Muutamaa vuotta myöhemmin Fellman oli kui-

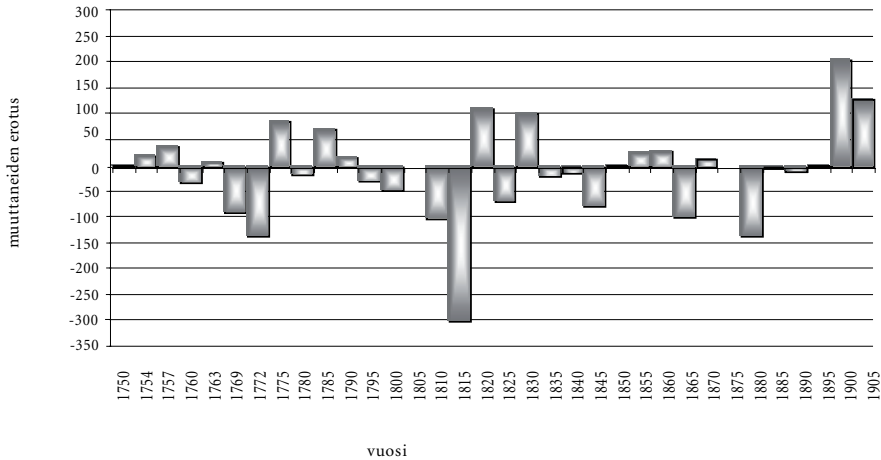
41 Vastaavaan tulokseen on päätyneet myös Onnela 2006, s. 308.

42 Väkilukutaulut 1810 ja 1815. Sodankylän KA II Df:1. OMA.

43 Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1779–1829. Sodankylän KA I Ba:1. OMA.

tenkin kuullut ilokseen, että Aikioniemen perhe oli vaurastunut Jäämeren anti-
mien ansiosta.⁴⁴

Kuvio 6. Kittilän ja Sodankylän muuttoliike viisivuotisjaksoin 1750–1905

Lähteet: Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1789–1829. Sodankylän KA IBA:1. OMA; seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1784–1829. Sodankylän KA IBA:1. OMA; seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1829–1879. Kittilän KA IBA:1–2. OMA; seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1829–1880. Kittilän KA IBA:1–2. OMA; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; kuolleiden luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; kuolleiden luettelot 1761–1871. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; Väkilukutaulut 1876–1910. Kittilän KA Df:2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A.

Kuviosta 6 nähdään, kuinka 1800-luvun alkuvuosien vaikeudet verottivat Sodankylää ja Kittilää poislähtijöiden määrällä. Vastaavasti 1900-luvun alkuvuodet olivat poikkeuksellisen suotuisia tulokkaiden suuren määrän ansiosta. Muuttoliikettä on laskettu tässä yhteydessä syntyneiden ja kuolleiden vuotuisena erotuksena ja saatu luku on laskettu viisivuosisittain yhteen. Sen ja viisivuosisittain ilmoitetun väkiluvun erotus kertoo muuttoliikkeen määrän, joskaan luku ei ole täysin totuudenmukainen kirjaamispuutteiden vuoksi. Lukuja on kuitenkin kontrolloitu muutamilta vuosilta säilyneisiin muuttotietoihin, ja määrät vastaavat varsin hyvin toisiaan. Joka tapauksessa muuttoliikkeen luonne ja volyyymi on saatu esille.

Yleensä ottaen Sodankylän ja Kittilän poismuutto suuntautui yksittäisten henkilöiden lähtönä naapuriseurakuntiin. Pysyvä muuttoliike Norjaan oli myös vuotta 1810 lukuun ottamatta vähäistä ja ajoittui 1810-, 1820- ja 1830-luvun alkuvuosille. Sen sijaan Oulun läänin pitäjien puolelta muuttoliike Jäämeren rannikolle oli erityisesti 1860-luvun nälkävuosina suurta. Vielä vuonna 1871 maaherran oli varoitettava suomalaisten Norjan-muutosta. Tuolloin ei Jäämeren rannikolla ollut odotettavissa sen parempaa toimeentuloa kuin kotimaassakaan, koska kalastus sekä

44 J. Fellman I, s. 38.

mursujen ja jääkarhun pyynti olivat kehnontuneet vuosien varrella.⁴⁵ Se oli tietysti virkamiesten velvollisuuksiin kuulunutta pyrkimystä ehkäistä liiallinen väestön liikehdintä.

Talollisten muutto oli myös kaiken kaikkiaan harvinaista. Kittilästä lähti vuosien 1829–1869 aikana yhdeksän tilallisperhettä muualle; kaksi niistä meni Sodankylään ja samoin kaksi perhettä Rovaniemelle. Suurin osa muuttoliikkeestä olikin palkollisten kiertoiliikettä naapuriseurakuntien välillä. Näin myös esimerkiksi pororaitiot kiersivät lähes vuosittain Muonionniskan, Enontekiön, Kittilän ja Sodankylän välillä. 1800-luvun loppupuolella vetovoimana olivat metsätyöt ja kultaryntäys, mutta varsinaisen kuumeen nostatti Amerikka, jonne moni pohjoisen asukas suuntasi vuosisadan lopulta lähtien usein Ruijan kautta matkarahat hankkien.⁴⁶

LAPPALAISIKSI KIRJATTUJEN VAIHTELEVA MÄÄRÄ

Lappalaisiksi kirjattujen määrä vaihteli 1800-luvulla melkoisesti, kuten kuvio 7 havainnollistaa kehityksen Enontekiöllä. Vaihtelu johtui ennen kaikkea porosaamelaisien liikehdinnästä valtakuntien välillä, ja käytännössäkin lappalaiset olivat yhtä kuin poronhoitajasaamelaiset. Metsälappalaisia ei väestökirjanpidossa esiintynyt eikä kalastajalappalaisia asunut Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön alueella. Myöskään Kittilän ja Sodankylän alueelle 1700-luvun loppupuolelta lähtien muuttaneita porosaamelaisia perhekuntia ei kirjautunut väestökirjanpitoon. Heitä tapaa ainoastaan käräjillä käsiteltyjen siviilijuttujen yhteydessä.

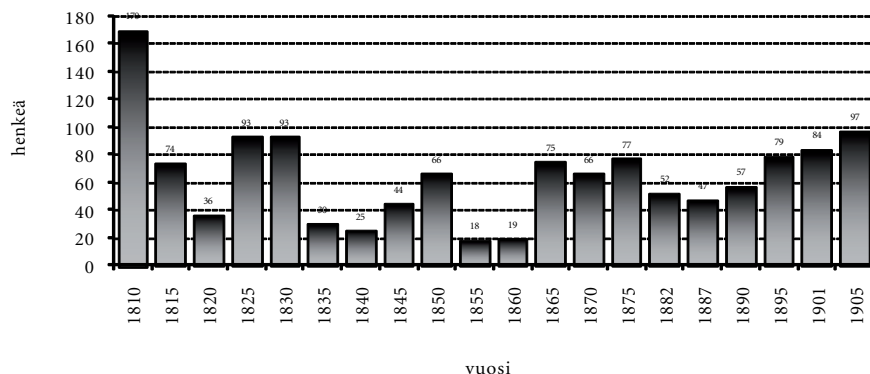
Vielä vuonna 1810 Enontekiöllä oli kirjoilla 170 lappalaista, mutta vuonna 1820 heitä oli enää 36. Sodankylän kirkkoherrakunnassa heitä oli tuolloin 26 henkeä lähinnä poronhoitajina. Vuonna 1850 lappalaisten määrä oli noussut Enontekiöllä 66 henkeen, kun taas Kittilässä ja Sodankylässä heitä oli enää viisi. Viidessä vuodessa tilanne muuttui jälleen, sillä Norjan rajasulun jälkeen Enontekiöllä oli vuonna 1855 vain 18 lappalaiseksi kirjattua mutta idempänä Kittilässä ja Sodankylässä 17 henkeä, joista seitsemän henkeä kuului poronomistajiin. Inari sen sijaan pysyi saamelaisenemmistöisenä kuntana 1910-luvulle saakka. Vuonna 1910 siellä oli 999 lappalaiseksi kirjattua asukasta.⁴⁷

45 Maaherra kruununvoudille 14.2.1871. Maaherralta saapuneet kirjeet 1871. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:31. OMA.

46 Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1789–1829. Sodankylän KA IBa:1. OMA; Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1784–1829. Sodankylän KA IBa:1. OMA; Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1829–1879. Kittilän KA IBa:1–2. OMA; Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1829–1880. Kittilän KA IBa:1–2. OMA; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; kuolleiden luettelot 1828–1858. Kittilän KA IC:1. OMA; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; kuolleiden luettelot 1761–1871. Sodankylän KA IC:1–4. OMA; Väkilukutaulut 1876–1910. Kittilän KA Df:2. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; SVT 6A; Onnela 1975.

47 Rippikirjat 1806–1864, 1858–1867. Enontekiön KA IAa:1–8. OMA; Rippikirjat 1816–1864. Muonion KA IAa:1–5. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Nahkiaisaja 2006, s. 111.

Kuvio 7. Lappalaisiksi kirjattujen määrä Enontekiöllä 1810–1905

Lähteet: Rippikirjat 1806–1864, 1858–1867. Enontekiön KA IAa:1–8. OMA; rippikirjat 1816–1864. Muonion KA IAa:1–5. OMA; Enontekiön henkikirjat 1880, 1885, 1890, 1895, 1900. Oulun läänin henkikirjat. ES4146–ES4162. OMA.

Vuonna 1875 lappalaisten määrä oli noussut Enontekiöllä 77 henkeen mutta vuonna 1887 laskenut jälleen 47 henkeen, kunnes lukumäärä hiljalleen nousi niin että vuonna 1905 lappalaisia oli Enontekiöllä 97. Siten Ruotsin rajasululla vuonna 1889 ei ollut sanottavaa merkitystä porosaamelaisten väkiluvun kehitykseen Enontekiöllä – jossain määrin jopa positiivinen – mutta vuonna 1852 tapahtunut Norjan rajan sulkeminen oli näkynyt selvästi myös Enontekiön lappalaisiksi kirjattujen määrän laskuna. Synnä oli tuolloin perhekuntien siirtyminen Ruotsin alamaiksi, jolloin myös vapaa laiduntaminen Ruotsista Norjaan oli mahdollista.

Kittilässä oli kirjoilla porolappalaisia vuonna 1900 kaikkiaan 17 ja vuonna 1910 yhteensä 26 henkeä. Vastaavasti Sodankylässä oli porolappalaisia vuonna 1890 kuudessa perhekunnassa kaikkiaan 39 henkeä ja vuonna 1900 jo 61 henkeä 14 taloudessa.⁴⁸ Saamelaisia oli siten 1900-luvun alussa Kittilässä ja Sodankylässä lähes saman verran kuin Enontekiöllä.

VAKIINTUNEET ASUTTAJASUVUT JA ASUINSEUDUT

LAPINMAIDEN ETENEVÄ UUDISASUTUS

Lapinmaat olivat saaneet uutta asutusta jo kauan ennen 1600-luvun loppupuolen asutusplakaatteja. Olihan laajasti ottaen koko kruunun asutuspolitiikka keskiajalta lähtien tähdännyt asutuksen vankistamiseen pohjoisessa. Käytännön tulokset oli-

⁴⁸ Rippikirjat 1806–1864, 1858–1867. Enontekiön KA IAa:1–8. OMA; Rippikirjat 1816–1864. Muonion KA IAa:1–5. OMA; Väkilukutaulut 1749–1877. Sodankylän KA Df:1–2. OMA; Henkikirjat 1860–1920. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1:1. OMA; Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön henkikirjat 1880, 1885, 1890, 1895, 1900. Oulun läänin henkikirjat. ES4146–ES4162. OMA.

vat jääneet varsinaisen Lapinmaan osalta vähäisiksi, ja tulokkaat olivat sulautuneet lapinelinkeinojen harjoittajiksi. Liikehdintä olikin pitkälti Lapinmaiden sisäistä muuttoliikettä ja rannikkopitäjien talonpoikien eränkäyntiä.

Uudistilaluetteloissa mainitaan 1700-luvun alkupuolella myös tilojen perustamisvuosia. Luetteloiden mukaan esimerkiksi Kuusamossa Maanselän kylässä olisi Hannu Lämsän uudistila ollut jopa vuodelta 1638. Lämsän asuinkenttä voi hyvin liittyä niihin tietoihin, joiden mukaan 1630-luvulla, siis veronvuokrauskaudella, oli mennyt uudisraivaajia Maanselän lapinkylän alueelle mutta jotka eivät tulleet verotuksen piiriin.⁴⁹

Talonpoikaiskulttuurista pohjoiseen muuttanut perhekunta raivasi asuinpaikan itselleen niin kuin oli opittu elämään vanhalla kotipaikallakin, mutta varsinaista verotilaa uudisraivaaja ei voinut perustaa. Raivaajasta tulikin lapinkylän jäsen. Toisaalta myös ilmasto ja maatalouden kannalta marginaaliset olosuhteet asettivat rajoja talonpoikaistumiselle. Viljanviljely ei voinut olla käytännössä kovinkaan laajamittaista, joten karjanhoidon rinnalla olivat Lapin perinteiset elinkeinot kalastus ja metsästys keskeisiä elannon antajia myös lapinveroa maksaneille talonpojille. Osa tulokassuvuista saamelaistui. Esimerkiksi monille Enontekiön lapinsuvuille löytyykin yhtymäkohtia vanhoihin Tornionlaakson birkarl-sukuihin.⁵⁰ Vastaavaa on nähtävissä myös Kittilässä.

Kehitys oli kulkemassa Lapinmaan rajapinnalla 1600-luvulla väijäämättä samaan suuntaan kuin oli tapahtunut 1500-luvulla Tornionlaaksossa, Ounasjoen alajuoksulla ja Yläkemijoella tai Vienan Lapissa. Vaikka etenevä asutus oli lukumäärältään pienimuotoista, viipaloitti se siivun kerrallaan pois vanhoja Lappeja. Kruunun toimenpiteet pysäyttivät kuitenkin kehityksen suunnan ja vakiinnuttivat lapinkylien hallinnollisen aseman. Lapin uudisraivaajia ei merkitty enää lähimpiin pitäjiin kuuluviksi. Kruunun tavoitteet 1600-luvulla eivät kuitenkaan toteutuneet varsinkaan Kemin Lapissa uudisasutuksen nopeana kasvuna, vaan nimenomaan lapinkylien aseman vahvistumisena. Ne jopa laajenivat etelän suuntaan Kemijärven ympäristöä lukuun ottamatta. Osaltaan siihen olivat vaikuttamassa myös Kemin Lapissa tehdyt rajaselvitykset 1670-luvulta lähtien ja talonpoikaisen kaukokalastuksen loppuminen.

Tornionlaakso uudisasutus nousi 1600-luvun alkuvuosina Muonioon, jossa talonpoikaispioneeri oli vuonna 1617 Muhokselta tullut Klaus Ähkälä. Muonion aluetta hallitsi kuitenkin ylitorniolainen Tulkki-suku. Sinänsä on mielenkiintoista, että Juhana III oli kuitenkin jo vuonna 1584 määritellyt lapinrajan Muonionniskan pohjoispuolelle Sonkamuohtaan,⁵¹ vaikka seudulla ei ollut talonpoikaista asutusta. Se kertoo Tornionlaakson talollisten nautinta-alueiden vahvasta hallinnasta nimenomaan Muonion alueella. Sonkamuohtan yläpuolelta alkoi Suonttavaaran lapinkylä. Varhainen ylämaan talonpoikaistraivaaja oli myös Turtolan kylästä noussut Mämmi. Tornion Lapinmaassa ensimmäinen pysyvä uudisasukas oli Juho Pirkkoi, joka muutti vuonna 1630 Ylitornion Koivukylästä Jukkasjärven Kuoksuun. Sigge-

49 Häradshöfding Tavasstiernas undersökning. I. Fellman IV, s. 213.

50 Hiltunen 1978; Hiltunen 2006, s. 56–61. Myös www.suonttavaara.se. Sukujen polveutumistaulut.

Erit. Erik Kuoksun sukututkimukset; Sápmi-sukuja: [//home.no/jan-4/index2.htm](http://home.no/jan-4/index2.htm).

51 Ks. J. Vahtola 1991b, s. 258.

vaaran lapinkylään kuulunut Ullatti mainitaan uudistalona jo vuonna 1631, mutta todennäköisimmin Ullatin ja myös Lainion uudisasutus syntyi vuosikymmen myöhemmin ylitorniolaisten toimesta. Joskus 1630-luvulla tuli Enontekiön Suonttavaaraan myös Karist-sukua Tornionlaaksosta.⁵²

Ylitorniolta muutti 1660-luvun alussa Pekka Kuttainen Karessuvantoon. Vuonna 1660 annettiin pellolaiselle Mikko Juhonpoika Kyrölle lupa asumuksen perustamiseen Vuontisjärvelle, Peltojärven ja Kittilän lapinkylien rajalle. Mikko Kyrö asettui pysyvästi asumaan Vuontisjärvelle kuitenkin vasta vuonna 1674.⁵³ Kyröistä kasvoi vankka asuttajasuku Enontekiölle ja Kittilään, joissa he polveutuivat moniin sukuhaaroihin. Enontekiölle muutti pysyvästi Ylitorniolta myös Aasan, Hopparen ja Baasin sukua.

Tornion Lapin uudisasutuksen erityispiirre oli 1600-luvulla ja osittain vielä 1700-luvullakin se, että tulokkaita lähtivät Ylitornion kantataloista ja asettuivat vanhoille erätiluksilleen ja eräjärvilleen. Heitä voi kutsua hyvällä syyllä kolonisteiksi, mutta varsinaisia uuden alueen pioneerivalloittajia he eivät olleet vaan omien vanhojen eränavutintamaidensa hyödyntäjiä. Talonpoikaissuvuilla olivat laajat veromaat Enontekiön Lapissa. Myös lapinrajan eteläpuolella Muonionniskassa muualta tulleiden uudisraivaajien oli erittäin vaikea päästä järvikalastukseen kiinni ylitorniolaisten pitäessä kiinni tiukasti järviomistuksistaan. Tilanne näkyi hyvin yhä vielä vaikkapa vuoden 1774 ruodutuksen täydennyksessä Muonionniskan talojen osalta. Kylällä ei ollut erityisiä verotettavia kalavesiä muita kuin Sierisjärvi (Sirisjerfwi) sekä pieni-muotoista kotitarvekalastusta talojen läheisissä järvissä. Vielä jopa vuonna 1818 haki Kolarin Ylläsjärven uudisasukas nautintaoikeutta Pellon talollisten omistamaan järveen. Vastaavasti myös Äkäslompolon järvi oli ollut ikimuistoisista ajoista pellolaisten omistuksessa, mutta vuoden 1773 jälkeen he eivät olleet enää käyneet siellä kalassa saalismäärien pienennettyä.⁵⁴ Siis vielä 1800-luvun alkupuolella Ylitornion tiloilla oli vankasti hallinnassa lukuisia verojärvviä pitäjän pohjoisosassa.

Kaiken kaikkiaan Enontekiön eli vanhojen Rounalan, Suonttavaaran ja Peltojärven lapinkyliä asutus muodostui 1700-luvulle tultaessa kolmenlaisesta elementistä:

1. ikivanha lapinkyliä asutus,
2. Tornionlaaksosien talonpoikaissukujen eränavutintamaille syntynyt asutus,
3. läntisistä lapinmaista 1600-luvun alusta lähtien tulleet pronomadit.

Mitään olennaista muutosta ei tapahtunut autonomian ajan alkuun tultaessa, ai-noastaan uudistilojen määrä kasvoi hiljalleen 1700-loppupuolella.⁵⁵

Pohjanmaan lääniin kuuluneessa Kemijokilaaksossa kehitys kulki eri tavalla kuin Länsipohjan Tornionlaaksossa. Kemin emäpitäjän talolliset pitivät kyllä kiinni nau-tintaoikeuksistaan ylämaiden järvissä, mutta useimmat taloista olivat jo 1600-lu-

52 J. Vahtola 1982a, s. 142–144; Hiltunen 2006, s. 87–90.

53 Hiltunen 1978, s. 59–62; Onnela 1985; Teerijoki 1993, s. 31–32.

54 1774 Komplettering Anno 1727 i September begyntes undersökning om hemmanens beskaffenhet och villkor i Öfvertorneå socken Kirjelmia, oikeudenkäyntiasiakirjoja, katselmuskirjoja 1612–1827. Öfvertorneå. HLA; Muonion ja Enontekiön käräjät 21.2.1818. Lappi Cla:2. OMA.

55 Uudistilojen perustamisesta ks. Hiltunen 1978.

vulla vuokranneet järvet Rovaniemen talollisille eivätkä käyneet itse järvikalassa. Kemin Lapissa loppui niin eränkäynti kuin kaukokalastus kokonaan lähinnä kruununhallinnon määrätietoisien politiikan seurauksena. Yhtenä seurauksena siitä oli, että talonpoikainen uudisasutus ei myöskään juurtunut eräjärvien rantamille samassa laajuudessa kuin Tornionlaaksossa ja erityisesti Muoniossa ja Enontekiöllä.

Kokonaisuutena Kemin Lapin vanhasta asutuksesta voidaan sanoa, että 1700-luvulla ei siellä koettu varsinaista kolonisaatiota eli vieraan väestön muuttoliikettä alueelle, kuten seuraavassa yksityiskohtaisessa asutustarkastelussa tulee selvästi esille. Sukujen polveutumisia tarkasteltaessa pitää kuitenkin muistaa, että mitään täysin varmoja tietoja ei voida antaa ennen 1700-lukua. Todennäköisyyksiä voidaan toki esittää 1600-luvultakin, mutta Kemin Lapissa takaraja tulee vastaan veronvuokrauskaudella ennen 1640-lukua. Kahden vuosikymmenen ajalta puuttuvat lähteet käytännössä kokonaan. Kemin Lappi poikkeaa asutuskultaan Tornion Lapista ja varsinkin Ruotsin eteläisistä Lapinmaista. Poikkeuksena oli Kuusamo, jonka hedelmälliset metsämaat täyttyivät nopeasti Kainuun ja Iijokilaakson talonpoikien kaskisavuista. Tosin sielläkin Kitkajärven ja Maanselän vanhat lapinsuvut siirtyivät tilajärjestelmän piiriin. Erityisesti Kitkajärven kylän lapinsuvuilla säilyi huomattavia alueita vanhoista lapinveromaistaan tilajärjestelmään siirtymisen jälkeenkin.

Uudistilajärjestelmä tarjosi 1700-luvulla myös mahdollisuuden jakaantumisen useampiin perhekuntiin ja nopeaan laajenemiseen. Siksi asutuksen voimakas nousuvaihe sattui juuri 1700-luvun jälkipuolelle. Vanhat nautintamaat hyödynnettiin tässä ”toisessa aallossa” ja täyttyivät, seurasi tasaantumisen aika 1800-luvun alkupuolella, kunnes vuosisadan puolivälistä käynnistyi uusi asutusaalto.

KITTILÄN TALONPOIKAISTUMINEN

Kittilä kohtasi Kemin lapinkylistä ensimmäisenä uudisasuttajat 1600-luvulla, mutta Kittilän historia näyttäytyy jo ennen heitä varsin omaperäisenä. Poikkeavuudesta kertoo ensiksikin se, että Kittilän henkilönimet olivat jo 1500-luvulla kristillistyneet toisin kuin muiden Kemin lapinkylien: vuonna 1570 henkilönimistö oli yksinomaan kristillistä.⁵⁶ Toinen erikoisuus on, että Kittilä oli 1570-luvulle saakka veronmaksajien osalta kaikkein pienin Kemin lapinkylä. Yli 100 kilometriä pitkällä Ounasjoen juoksulla ja lähes 8 000 neliökilometrin alueella asui vain neljä tai viisi lapinveron maksajaa.

Kittilän lapinveron maksajien määrä nousi 1500-luvun lopulla kymmeneen ja 1600-luvun alkuvuosina ylikin kymmenen henkilön. Vastaava kasvu koettiin myös Sodankylän puolella, jossa myös lapinkylän asukkaiden olosuhteet kohenivat huolimatta idän suunnalla koetelleesta 25-vuotisesta sodasta.⁵⁷ Ainakin Kittilän osalta selitys on yksinkertainen. Kemin emäpitäjäläisten harjoittama laajamittainen eränkäynti Ounasjokilaaksossa hiipui 1500-luvun lopulta lähtien. Sitä seuranneen tyhjiön täyttivät uudet asukkaat, joista tuli Kittilän lapinkylän jäseniä. Jotkut tulok-

⁵⁶ A. Vahtola 2001.

⁵⁷ Ks. liite.

kaista olivat Kemin emäpitäjistä muuttaneita, muutamat myös Tornionlaaksosta, mutta varmasti osa asukkaista oli lähtöisin idän levottomilta seuduilta – ehkä kauem-
paakin.

Kittilän veroluettelossa oli 1550-luvulla viisi lapinveron maksajaa: Päiviö Andersinpoika (Peuia andrits poica), Mieliä Andersinpoika (Melle Andriss poica), Hans Andersinpoika (Hans Andriss poica), Henrik Toivionpoika (Henric touiand poica) ja Hans Toivionpoika (Hand touiand poica). Seuraavalla vuosikymmenellä oli mukana myös Hans Mikonpoika, joka oli ilmeisesti muuttanut Kittilään.⁵⁸ Andersinpojat saattoivat hyvinkin olla veljeksiä kuten myös Toivion- tai Toijanpojat, joten Kittilässä olisi ollut 1500-luvun puolivälissä vain kaksi saamelais sukua: Antin ja Toivion perhekunnat. Antin perhekunnasta jatkui myyttisiin mittoihin kasvanut Päiviön suku. Hämmästyttävästi perimätieto on muistanut vielä 1800-luvun loppupuolella kertomukset Päiviöstä ja hänen veljestään Hansista, jotka molemmat olivat kuuluisia noitaitaistoistaan ja taisteluistaan vihavenäläisiä vastaan. Traditiot ovat kertoneet myös Päiviön pojista nimiltään Wuolleb, Issak ja Johanas. Heistä oli väkevin Wuolleb, joka surmasi itse Staalon.⁵⁹ Perimätiedossa on siis osittain todellisuudesta poimittuja siemeniä nimenomaan nimien osalta. Kuin sattumalta on yhä nykyisinkin Levitunturin Taalovaaraa ja Taalovuomaa vastapäätä Vuollittavaara ja -vuoma⁶⁰ – liekö ollut Wuollebin ja Staalon taistelutannerta. Joka tapauksessa alue on ollut nimenomaan päiviöläisten kotiseutua.

Kittilän ensimmäiset veroluettelossa esiintyvät henkilöt olivat saamelaisia, joskin Mieliä ja Toivio (Toija) ovat myös karjalaisperäisiksi tulkittavia nimiä.⁶¹ Samoin Päiviö oli hyvin tunnettu nimi Karjalassa. Se ei tarkoita, että nimenkantajat olisivat välttämättä olleet karjalaisia, vaan nimet ovat karjalaisilta saamelaisille lainautuneita. Se on kuitenkin edellyttänyt keskinäisiä kontakteja.⁶² Todennäköisesti Päiviö Andersinpojasta sikisi Päiviön suku, josta kaikki kittiläläiset ilmoittivat kaksi–kolme vuosisataa myöhemmin perimätietona polveutuneensa. Niin ei tietenkään ollut todellisuudessa, mutta Pohjois-Kittilässä asui vielä 1500-luvun jälkipuolella useita Päiviönpoikia. Vuonna 1590 Kittilän kylän veronmaksajina olivat voutintilien kirjoitusasua myötäillen Päiffue Andersson, Olof Paiffusonn, Olof Hindsonn, Hans Henderson, Borffuo Hindson, Hans Andsson ja Olof Pählsonn. Voudintileissä on kaksi Olof eli Vuolli Päiviönpoikaa veronmaksajina 1590-luvun alkuvuosista ainakin vuoteen 1608 saakka.⁶³ Samoin 1600-luvun alkuvuosien veroluettelosta on löydettävissä Olof (Vuolli), Johan ja Anders Päiviönpojat, joista Vuolli toimi Kittilän nimismiehenä 1610-luvulla. Lapinvouti erotti kuitenkin hänet vuonna 1616 ”kunniansa unohtaneena lurjuksena”.⁶⁴ Veljekset olivat nimeltään samoja kuin Päiviön väkeviin poikiin liittyvässä tarustossa.

58 KA 4973; KA 4720; ks. Korpiaakko 1983 I, s. 25.

59 J. Fellman II, s. 135–138.

60 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

61 T. I. Itkonen 1942; Onnela 1995, s. 114.

62 Itkonen 1948 II, s. 302–303;

63 Kemin Lapin voutintilit 1589–1608. Längder över lappskatten. Landskapshandlingar, Norrland Lappmarker. SRA.

64 Andersson 1914, s. 134–137; Virrankoski 1973, s. 561–562.

Vuollin asuinkenttä sijaitsi nautintanimipesyeen perusteella Loukisen suun alapuolella vastapäätä Levitunturia ja Staalonimistöä. Myös Kelontekemässä on Vuollin paikka rinnan Karjalankentän ja Pullin asuinpaikan, mutta nimi on myöhäsyyntyinen ja periytyy Ryssän tai Pullin Olof-nimistä (Uula/Oula/Olli/Vuolli). Päiviön suku toisaalta liittyy tiiviisti Ryssän ja Pullin sukuun. Rastinjärvellä on myös Päiviönkenttä karjalaisnimistön rinnalla ja Kapsajoen varrella samoin Päiviö-nimiä. Osa suvun jälkeläisistä meni ehkä Peltojärven lapinkylään tai Norjaan, osin suku jatkui vävyjen kautta ja osa sukuhaaroista sammui.⁶⁵

Mieliä on myös jättänyt muiston nimistöön, jota on pohjoisimmassa osassa Kittilää (Mieliänkuusikko, Mieliölaki). Toivo-nimet ovat seudulla nuoria, mutta Jeesiönjoen varressa Jeesiöjärven alapuolella on Toijumamaa.⁶⁶ Se kielii myös siitä, että Toivio olisi ollutkin 1500-luvulla nimenomaan nimimuodossa Toijuma. Seutu oli kuitenkin 1600-luvulla jo vankasti Ryssän ja Pullin sukujen hallinnassa.

Edellisten lisäksi on jäänyt Kittilän nimistöön vielä muutamia henkilönnimiä, jotka todennäköisesti kertovat seudun lapinsuviusta. Niistä Sorvio Henrikinpoika oli veronmaksajana 1580-luvulla.⁶⁷ Ainakin Suvas (Suasselkä, Suvaskongelo) ja Saija (Kelontekemässä) ovat nimiä, joita ei tapaa verotuslähteissä mutta ovat selvästi nautintanimistöä. Molemmat ovat olleet tyyppillisiä saamelaisia nimiä ja Suva tai Suak varsinkin Sompiossa käytössä. Kelontekemässä on Uutosenkenttä, jonka taustalla on Utu- tai Uti-nimi. Se on kuitenkin karjalais-savolaista nimistöä⁶⁸ ja voi olla Sodankylän asukkaiden perua (Udiosson).⁶⁹ Kelontekemän eteläpuolella on myös Uutosenjärvi. Sodankylään 1500-luvun lopulla merkitty Udiosson saattoi hyvinkin asua juuri Kelontekemän tuntumassa.

Joakas ja Toras (Torria) olivat 1600-luvulla esiintyneitä sukunimiä, jotka katosivat 1700-luvun alkupuolella Kittilästä. Molemmat olivat myös karjalaisperäisiä nimiä, jotka ovat hyvinkin voineet lainautua saamelaisten käyttöön. Loukisen suun yläpuolella on tiedetty vielä 1800-luvun lopulla olleen Torajaisen aution,⁷⁰ nykyisin Autioniemen. Joakas-nimen taustalla on Joukainen, joka taipui Kittilässä myös muotoon Juvakainen. Samoin Joukahainen-nautintanimistöä on Kittilässä, mutta ne ovat perua ehkä Kemin emäpitäjän Ilmolan kylän Joukahaisen (myöhemmin Kauppila) kantatalosta. Perintömaat Joakas-suvulla olivat 1600-luvulla Aakenusvuomalla ja siten Aakenusjoen varressa, sillä käräjillä vuonna 1702 suvun miehet selvittivät Akuliwouma-nimisen järven ja siihen kuuluneiden maiden omistuksia. Asia oli ollut vireillä jo vuonna 1691. Joakakset merkittiin 1700-luvun puolella asu-

65 Kemin Lapin voudintilit 1589–1703. Längder över lapps-katten. Landskapshandlingar, Norrland Lappmarker. SRA. Tiedot perustuvat myös Kittilää sivuaviin tutkimuksiin, myös Anderssoniin 1914, mutta sukututkimuksen osalta on ollut mahdollista hyödyntää myös Niilo Tervon Kittilän vanhimpien sukujen perhekortteja; myös Yrjö Niemelän selvitykset (Niemelä 1989).

66 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi); Peruskartat 1:20 000, Kittilä.

67 Kemin Lapin voudintilit 1589–1590. Längder över lapps-katten. Landskapshandlingar, Norrland Lappmarker. 1589:1, 1590:3. SRA; T. I. Itkonen 1948 II, s. 492–525; A. Vahtola 2001, liite 6.

68 J. Vahtola 1991a, s. 82.

69 A. Vahtola 2003, s. 133.

70 Andersson 1914, s. 158.

vaksi Kittilän paikkaa, joka on tulkittava lähinnä nykyiseen Ala-Kittilään, siis lähelle Aakenusjoen suuta.⁷¹

Viimeinen Joakas-sukuhaaran jäsen Kittilässä oli Hindrik Hindriksson Joakas, rippikirjoissa Juvakain, joka oli käynyt 1710-luvulla Pohjanmaan puolella ”maaseudulla” asumassa mutta palasi vuonna 1717 takaisin Kittilään. Tuolloin hän nautti yhdessä Anders Olssonin kanssa Ackulivuoman niittyä.⁷² Herkkyyks matkata nimenomaan pitäjän puolelle, siis Kemiin, viittaisi siihen, että Joakaksen juuret olisivat voineet olla Kemin emäpitäjässä. Köyhyys ei kuitenkaan ottanut hellittääkseen, vaan Heikki Joakas lähti vuoden 1743 aikana koko perhekuntansa kanssa ”Norjaan”. Tosiasiassa Joakakset jäivät Peltojärven Pöyrisjärvelle Koutokeinon rajan tuntumaan, jossa vuoden 1749 veroluetteloon kirjattiin Henrikin pojanpoika Lars Olofsson Jufwakaina, sittemmin 1750-luvulla muodossa Joukas, kunnes vuoden 1758 Peltojärven veronkantokirjaan kirjattiin ”Lars Olofsson Joukainen eller Kitti”.⁷³ Kovin harhaanjohtava ei voi olla johtopäätös, että Larsin lisänimi Kitti juontui hänen kotiseudustaan. Tässä näkyy myös hyvin eri vuosina vaihdellut kirjoitusasu samalla henkilöllä: Juvakainen – Joukas – Joukainen. Joakaksen lapinveromaat Kittilässä päätyivät osittain varmaankin sukulaissuhteiden seurauksena Erkki Salmen hallintaa 1740-luvulla, sillä Joakakset, Ryssät ja Salmet olivat sukulaissuhteessa keskenään avioliittojen kautta.⁷⁴ Sekin viittaisi Joakaksen lähtöpaikaksi Kemin emäpitäjää.

Salmi oli Rovaniemen Ounasjoelta tullutta Jääskön sukuhaaraa, joka oli asettunut avioliittojen avulla Kittilän lapinkylän veromaille ja lappalaistunut. Salmista versoivat sittemmin myös Kariniemet. Heidän kantatilansa juurtui Kittilän kirkonkylälle Salmen suvun vanhalle veromaalle, joka halottiin Salmeksi ja Kariniemeksi juuri vuoden 1763 verojärjestelyjen yhteydessä. Kariniemestä muutti puolestaan Mikko Mikonpoika pohjoisemmas Seurujoen partaalle, jonne hän perusti Seurujärven uudistilan vuonna 1851. Näin vanha rovaniemeläinen talonpoikaissuku oli ensin saamelaistunut ja jälleen talonpoikaistunut. Uudistilalta lähti puolestaan Mikko Mikonpoika Kariniemi eli Seurujärvi Inariin 1890-luvun puolivälissä, kun hän hankki omistukseensa Vallen suvun aikoinaan perustaman Partakon tilan. Mikko muutti asumaan Inarinjärven rantamille Partakkoon vuonna 1895.⁷⁵ Osin avioliittojen myötä sukuhaara jälleen saamelaistui. Seurujärvet edustavatkin mielenkiintoisella tavalla elinkeinollista, kulttuurillista ja etnistä sopeutumista aina kulloistenkin olosuhteiden ja tarpeiden mukaan.

-
- 71 Kittilän käräjät 1691, f. 656. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1702, f. 1344–1345. Svea Hovrätts arkiv. SRA; ks. Korpijaakko 1983, s. 99. Käräjillä olleet Henrik Henriksson ja Anders Olofsson olivat serkkuja, joiden isoisä oli ollut Hans Nilsson, siis joskus 1600-luvun alkupuolella.
- 72 Kittilän käräjät 1717, f. 119v–120. Svea Hovrätts arkiv. SRA.
- 73 Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Upbörs- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Kittilän kylän rippikirjat 1731–1749. Sodankylän KA IAA:1. OMA.
- 74 Kittilän käräjät 1747, f. 686v–687. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Sukulaissuuhde tulee esille: Kittilän käräjät 1722, f. 462v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.
- 75 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA. Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirjat 1875 ja 1905. OLKI Ha1:18. OMA; Inarin vaiheista ks. Nahkiaisaja 2003, isäntäluettelo.

Sirkka on myös yksi mielenkiintoinen ja laaja kittiläläinen suku, jonka nimi pohjautuu Levitunturin juurella olevaan Sirkkajärveen eli ”Pikkujärveen”. Sirkka on ikivanha itähämäläinen nimityyppi.⁷⁶ Suvun sirkkalainen kantaisä oli 1610-luvun lopulla esiintynyt Olof Larsson, jonka pojalla Nils Olofsson Sirkalla oli neljä poikaa. Käräjätutusta 1700-luvun puolivälistä käy selville, että Nilolla oli uudistalo vuonna 1690 ja jo 30 vuotta aiemmin hän oli raivannut niittyä Loukisen varteen.⁷⁷ Vuoden 1758 käräjätiedon perusteella Nils Olofsson peri nimenomaan äitinsä eikä isänsä puolelta maita ja rantoja Kittilässä.⁷⁸ Ehkäpä isänsä kantoi alun perin juuri jotain Loukisen varressa vielä nykyisin esiintyvää nimeä, esimerkiksi itse Loukista. Käräjillä mainittu niittyraivio on täytynyt olla Loukisenniemessä jokisuulla. Perintömaita oli Sirkan ja Loukisenjoen lisäksi Sotkajoella ja pohjoisempana Ounasjokea Könkään seudulla. Kuivasalmen Rastijärven rannalla on Loukisen talo Karjalaisenkentän ja Karjalais-nimipesyeen ympäröimänä. Talo itse on nuori mutta paikka nimenä vanha.

Olof Larsson oli tullut Kittilään 1610-luvulla ja sopii erinomaisesti Päiviön suvun vävymieheksi. Se selittää Sirkan suomalaisen asutuksen mahdollistumisen rinnan vanhan lapinsuvun pyhän paikan Levillä, Pyhätunturin ja Immeljärven sekä staalojen vierellä. Jänkäjärvellä on vielä ollut seitakivikin, ja erityisesti Immelvaara oli ollut lappalaisten pyhä paikka Sotkajärven ohessa.⁷⁹ Ounasjoen vastarannalla on kuin sattumalta Karsikkosuvanto. Karsikko oli saalisonnen takaamiseksi tehty merkkipuu, joka oli erityisesti karjalainen tapa.⁸⁰ Loukisenniemen vierellä Ounasjoessa on myös Papinsaari.

Perimätieto on tiennyt myös kertoa, että Sirkan ensimmäinen asuttaja oli tullut Kemini pitäjältä.⁸¹ Loukiseen se sopisi ja on ilmeisesti myös Koivukylän Louenimen taustalle. Myös Rovaniemelle ilmestyi 1600-luvun alkuvuosina Heikki Loukeinen, joka oli tullut ehkä Louen kylästä tai oli Temmeksen savolaisperäisiä sukuja. Liki samoihin aikoihin Olof Larssonin eli Olli Laurinpojan kanssa on Loukisen tienoille tullut myös Paavali Yletyinen ilmeisesti suoraan Savosta. Paavalista perimätieto tietää kertoa, että hän olisi avioitunut Päiviön tyttären kanssa.⁸² Yletyinen ei kuitenkaan ilmeisesti jäänyt pysyvästi Kittilän asukkaaksi tai hän menehtyi ennen aikojaan.

Toisaalta Louke-, Louki- ja Louko-alkuinen nimistö on kohtuullisen yleinen Suomessa, joten Kittilän Loukisen joen yhdistäminen henkilönimeseen on kovin epävarmaa. Mielenkiintoisen liitoksen Loukiseen antaa myös Kapsajoessa lähellä Loukisen yhtymäkohtaa oleva Loukasniva ja hieman kauempana Rastijärven lähetyvillä oleva Loukasmaa. Sen taustalla on satakuntalaisperäinen nimimuoto loukku-sanalle ja liittyi siten eränkävynä. Monet Louke(e)- ja Loue-alkuiset paikannimet sisältävätkin länsisuomen murteiden sanan ’loue’ (:’loukeen’), joka tarkoittaa loppia.⁸³

76 Nimityypistä J. Vahtola 1980, s. 153–156.

77 Kittilän käräjät 1759, f. 892–893. Svea Hovrätts arkiv. SRA; ks. Niemelä 1989, s. 7–8.

78 Kittilän käräjät 1758, f. 337. Svea Hovrätts arkiv. SRA; ks. Korpijaakko 1989, s. 357.

79 Johannes Bartholdi Ervast 1737 (1956).

80 J. Vahtola 1980, s. 333–337.

81 Andersson 1914, s. 155.

82 Andersson 1914, s. 135.

83 J. Vahtola 1980, s. 257–259.

Lähtökohtana pohdinnoille pitää kuitenkin muistaa, että joki on ollut Kittilän saamelaisasutuksen keskeistä seutua ja viereiset Kapsajoki ja Seurujoki (sievra < sora) selvästi saamelaisia. Loukisen suulle sijoittuvat myös monet Lapin pyhät paikat, joten Loukisen taustalla voi hyvinkin olla saamenkielinen nimi.⁸⁴

Kittilän Sirkkajärven vuoksi on arvioitava Olli Laurinpojan alkuperälle toistakin vaihtoehtoa. Mahdollista nimittäin on, että hän tuli 1600-luvun alkuvuosina Sirkkaan Tornionjokilaaksosta. Ylitornion talonpojilla oli laajalti eränautintoja Enontekiöllä ja Muoniossa sekä Kittilä lapinkylän rajamailla, joten yhteydet Ounasjoelle olivat varsin vaivattomia.⁸⁵ Erilaisista hypoteeseista luontevimmalta tuntuu, että Olli Laurinpoika tuli Tornionlaaksosta Kittilän lapinsukuun, mahdollisesti juuri Päiviön sukuun vävymieheksi. Muuten hän ei olisi voinut hankkia tulokkaana ja ilman avioliittoa keskeisiltä seuduilta saman tien laajoja pyyntimaita ja kalavesiä perintömaikseen, jotka olivat sittemmin Sirkan suvun lapinveromaita. Suvusta versoi 1600-luvun lopulta lähtien haaroja ainakin Kōnkään ja vävymiesten kautta Tepsan (Tepaston) suvuiksi Rautusjärvelle ja Rastinjärvelle. Itse Sirkan kantatila halottiin 1600-luvun lopulla neljään osaa,⁸⁶ joista Konttinen oli yksi. Todennäköisesti nimi on 1700-luvun alussa vävynä Sirkkaan tulleen Anders Olofsson Kontin tuoma. Yksi kantatilan osa oli Paloniemi eli Honkaniemi.

Kittilän lapinveroa maksaneiden sukujen joukossa oli 1600-luvulla enää perin vähän vanhoja lapinkylän asuttajia. Tosin niin sanottujen tulokassukujenkin täytyy olla vanhoja sellaisia. Yksi sellainen on ollut ainakin Nikkinen, joka todennäköisesti muotoutui 1600-luvun jälkipuolella eläneen Nils Nilsinpojan eli Niilo Niilonpojan nimestä. Hän oli tullut 1660-luvulla vävynä asumaan kylää, sillä vuoden 1667 käräjillä Niilo sai täydet nautintaoikeudet lapinkylän jäsenenä. Perusteluna esitettiin, että hänen vaimonsa oli syntyjään kittiläläisiä.⁸⁷ Miksi väestökehityksessä oli käynyt niin, oli lopulta varsin johdonmukaisen kehityksen tulos. Muutammat vanhat saamelaissuvut kuihtuivat pois ja osa oli varmasti muuttanut pohjoisemmas Kittilästä, mutta muitakin syitä oli olemassa.

Kittilässä käynnistynyt uudisasutusprosessi oli samantyyppinen kuin Tornion Lapissa ja poikkesi Sodankylän ja Sompion kehityksestä. Ensimmäisten pysyvästi asumaan asettuneiden sukujen on täytynyt tulla jo 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuolella Kittilään. Perimätiedot kertovat suomalaisasukkaiden olleen veropakolaisia, rosvoja ja jopa murhamiehiä, mutta tämä yleissuomalainen tarinaperinne on vailla totuus pohjaa. Se kertoo kuitenkin siitä, että tulokkaissa oli myös muualta tulleita – ei yksistään vanhoja erämaitaan hyödyntäneitä sukuja – ja nämä muualta tulleet poikkeuksellisia vanhoihin ja tuttuihin eränkävijäsukuihin nähden. Mutta on huomattava eräs seikka. Nimittäin vanhojen Kittilän lapinkylän sukujen ja uudisasukkaiden välille ei syntynyt riitoja nautintaoikeuksista. Se puolestaan viittaa yhtäältä siihen, että osa uudisraivaajista asettui vanhoille eränautinnoilleen ja toi-

84 Inarinsaamassa ovat esimerkiksi sanat loavkku (loukko) ja lavkke (liukas), mutta ne eivät esiinny inarinsaamen paikannimissä. Sen sijaan Loukinen ei liity saamen 'loavdda'-sanaan (kotakangas), jota Suomalainen paikannimikirja (2007) väittää. Kiitän tutkija Ante Aikiota nimietymologioiden selityksistä. Ks. myös Älgu-tietokanta: kaino.kotus.fi/älgü/.

85 Mahdollisesti Sirkkajärvi oli Tornionlaakson talonpoikien kalavesi 1500-luvulla.

86 Kittilän käräjät 1717, f. 121v–122. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

87 Kittilän käräjät 1667, f. 605. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

saalta, että lapinkylän asukkaiden kanssa päästiin sopimukseen asutuspaikoista. Osa järvistä ja peuranpyyntimaista oli jäänyt vaille aktiivista hyödyntämistä, kun Kemin pitäjän talollisten eränkäynti oli hiipunut.

Kemin Lapin verolähteissä on ensimmäinen sukunimellä tunnettu suomalainen lapinasukas jo edellä esitetty Paavali (Påhl Nilsson) Yletyinen, joka mainitaan Kittilässä vuonna 1619. Tottuneesti hänet myös mainitaan tutkimuksissa ensimmäiseksi suomalaisasukkaaksi Lapissa, mikä ei pidä paikkansa. Sukunimen perusteella Paavalin juuret olivat Karjalassa, mutta itse hän oli savolaisia – todennäköisesti Rantasalmen pitäjän Nils Yletyisen poika.⁸⁸ Kuten aiemmin tuli esille, kovin vakavasta asutusyrityksestä ei voida kuitenkaan puhua, sillä jo seuraavana vuonna hänet mainitaan karanneeksi. Se ei ole merkillistä, sillä kotoaankin Savon sydänmailta hän oli lähtenyt pakoon sotapalvelusta. Olof Tresk merkitsi vuonna 1642 kartalleen Yletyisen suorastaan kylänä (”Yledyna kyläs”) Loukisensuun alapuolelle, joten jonkinlaisen vaikutuksen hänen persoonansa oli tehnyt kittiläläisiin.⁸⁹ Myöhemmin aikoina perimätieto korotti hänet jopa Päiviön tyttären Kristiinan aviomieheksi.

Kittilässä oli ollut kuitenkin jo ennen Paavali Yletyistä suomalaislähtöistä asutusta rinnan saamelaisten kanssa. Kuten edellä on jo tullut esille, Sirkkan suku sai alkunsa Olli Laurinpojan liittyessä 1600-luvun alussa Sirkkajärven seudulla asuneeseen, mahdollisesti päiväoläisten sukuun. Vuoden 1711 verokirjan tietojen mukaan Kittilässä olisi ollut vuonna 1640 Kaukosen suvulla tila Paloniemessä.⁹⁰ Karjalaisperäistä⁹¹ Kauko(i)-sukua onkin asunut varmasti Kittilän eteläosassa jo 1600-luvun alkupuolelta lähtien, elleivät he ole peräti tulleet jo aiemmin vanhoille nautintamailleen pysyvästi asumaan.

Muita varhaisia tulokassukuja ovat olleet Ryssä, Pulli ja Mokko. Näistä erityisesti Ryssän historia menee Kittilässä 1500-luvulle. He saattoivat olla Kemin emäpitäjän Ilmolassa esiintyneen Ryssän suvun eräjärvilleen tulleita jälkeläisiä. Heidät mainitaan jo vuoden 1543 Kemin pitäjän veroluettelossa.⁹² Toisaalta Ryssät voivat olla Kemin satamassa käyneiden karjalaiskauppiaiden jälkeläisiä tai itsenäisesti Kittilään tullutta sukua. Perimätieto kertoi heidän olleen kotoisin Venäjän Karjalasta ja ”noidan jälkeläisiä”. Itse Ryssän nimi on tullut todennäköisesti vanhasta yhteydestä ortodoksisuuteen, ”ryssän uskoon”. Mielenkiintoista on, että Kittilän Kurjenpolven hautausmaalla vielä 1800-luvun loppupuolella näkyvissä olleita hautauksia pidettiin karjalaisperäisinä.⁹³ Arkeologisten kaivausten perusteella näin ei ole ollut, mutta Kurjenpolvi sijaitsi lähellä Ryssän asuinkenttää nykyisen kirkonkylän pohjoispuolella. Ilmeisesti hautausmaan lähetyvillä on ollut myös suvun kalmisto. Toki 1600-luvulla ortodoksisuudella ei ollut enää sijaa Kittilän seudulla, joten idän kirkon vaikutus on täytynyt olla 1500-luvulla ja aikaisemmin. Sukunimenä Ryssä

88 Ks. Pirinen 1982.

89 Tresk 1642 (1928); Onnela 1985, s. 236; A. Vahtola 2003, s. 141.

90 Jordeböcker för Torneå och Kiemij Lappmarcker 1711. Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Vol. 88. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

91 Kaukonen voi olla myös savolainen.

92 J. Vahtola 1997, s. 66.

93 Andersson 1914, s. 156.

vakiintui veroluetteloissa ja käräjillä vasta 1700-luvun alussa, joten ehkä suvulla oli ollut alun perin jokin muu karjalaisperäinen nimi.

Ryssät asuivat ilmeisesti jo 1500-luvun jälkipuolelta lähtien lähellä Aakenusjoen suuta Riikonkosken tuntumassa eli nykyisen kirkonkylän paikkeilla Joakasten lähellä. Itse Aakenus-nimi on aiheuttanut päänvaivaa tutkijoille, mutta selitys saataisi löytyä 1700-luvun kirjoitusasusta 'Akionoxen'. Nimessä olisi siten saamenkielinen joutsenta merkitsevä sana. Keminmaalla on myös Akkunusjoki ja -järvi ja Kuusamossa Ikkunus-nimiä.⁹⁴ Vuonna 1691 kirjoitusasuna oli muoto "Ackuliwuoma".⁹⁵ Voidaan todeta, että Ryssän suvun kantaisä on ollut mitä ilmeisimmin 1500-luvun puolivälin jälkeen veroluetteloissa esiintynyt Henrik.⁹⁶ Hänen patronyminsä Akiensson saataisi hyvinkin kytkeytyä Aakenus-nimeen, mutta toisaalta suurten luontopaikkojen nimet johtuvat vain äärimmäisen harvoin henkilönnimistä – näin erityisesti juuri saamelaisnimistön osalta.⁹⁷ Tuskin kuitenkaan on satumaa, että Akionoxen-joen alueella asui Henrik Akienssonin ja nykyisin joki tunnetaan Aakenusjokena. Ilmeisesti henkilönnimi sisälsi paikannimelementin.

Yksi tunnettu ja vankasti karjalaislähtöinen sukunimi on edellä mainittu Riiko (< Grigorij, Riko), jonka Olof Tresk myös kirjasi Kittilään (Riikonkoski).⁹⁸ Riikosta ei ole jäänyt merkkejä lähteisiin, mutta mahdollisesti kyseessä oli sama suku kuin Jääskön korkeudella Rovaniemen puolella, jossa myös on Riiko-nimien pesye. Mielenkiintoisen linkin tarjoaa käräjätieto, jonka mukaan Ryssän suvulla oli nautintaomistuksessaan Riikonjärvi. Lisäksi suvun asuinpaikka oli Ounasjoen Riikonkosken partaalla. Toisena kiinnekohtana Riikon ja Ryssän läheiseen yhteyteen on vuoden 1717 käräjätieto, jossa Jacob Ryss oli luovuttanut yhdessä vaimonsa kanssa Paavonniemen niityn Johan Hansson Pannolle.⁹⁹ Niitty sijaitsee Ounasjoen törmällä Riikonkoskesta kilometrin alavirtaan ja vastaavasti reilun kilometrin verran ylöspäin Aakenusjokisuusta. Mahdollista siten on, että Ryssän alkuperä on Riikon suvussa. Se selittää myös sen, miksi suvulla oli jo 1600-luvulla laajat omistukset eri puolilla Kittilää, kuten Molkojärvellä ja Kelontekemän Karjalankentällä, joka olikin Aakenusjoensuun ohessa suvun toinen asuinpaikka.¹⁰⁰

Molkojärvi oli ollut jo varmasti keskiajalta lähtien Kemin pitäjän talonpoikien kalavetenä, joten siinäkin mielessä Ounasjokivarren Jääskön seudun Riiko-nimet linkittyvät luontevasti Molkojärven nautintaan ja edelleen pohjoisemmaksi Kittilään. Siten Riiko kytkeytyisi 1500-luvun puolivälissä tunnettuun Kemin Riiko-sukuun ja selittäisi myös nimivariantin Ryssä Kittilässä. Perimätietona kulkenut kertomus Vuolli-lappalaisesta ensin Molkojärven ja sitten Kelontekemän asuttajana¹⁰¹ voi liittyä hyvin Ryssän sukuun mutta mieluummin kuitenkin Pullin Olofiin eli

94 Ks. J. Vahtola 1997, s. 60.

95 Kittilän käräjät 1691, f. 656. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

96 Kemin Lapin veroluettelot 1558–1574. Landskapshandlingar. Norrland Lappmarkerna. SRA.

97 J. Vahtola 1980, s. 82. Nimen taustalla voi olla myös saamen Ákku, esiäiti.

98 Tresk 1642 (1928).

99 Kittilän käräjät 1717, f. 119v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

100 Kittilän käräjät 1677, f. 861v–862. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kemin Lapin voutintilit 1638–1695.

Längden över lapps-katten. SRA.

101 Ks. Andersson 1914.

Olliin, siis Vuolliin. Joka tapauksessa 1730-luvulla Ryssän suvun sanottiin olevan ”aito lappalainen”.¹⁰²

Ryssän suvun Kelontekemän haaraa edustaneen Hans Johanssonin perhekuntaan tuli 1600-luvun lopulla vävymieheksi Sodankylästä Tepsa, joka juurtui Kelontekemän pohjoispuolelle nykyisin Tepsan kylänä tunnettuun paikkaan. Vastaavasti myös Sirkkan sukuun tuli avioliiton kautta Tepsa, josta muotoutui Ounasjoen pohjoisosaan Tepasto. Toinen Hans Johanssonin perhekuntaan avioliiton kautta liittynyt oli Unarin takamailla ainakin 1600-luvun puolivälistä lähtien asunut Pannon suku, joka muuntui 1700-luvulla Kieringin Marttiin ja Holkin talojen asuttajasuvuksi.¹⁰³ Tuskin voi olla sattumaa, että myös Kieringin ympäristön maita ja vesiä oli Kemin pitäjän Ilmolan talonpoikien nautinnassa ja yksi näistä kalavesistä oli nimenomaan Rysslampi. Ryssän sukuhan oli asunut Ilmolan kylää jo 1540-luvun ensimmäisten veroluettelotietojen mukaan. Ilman avioliittoja eivät joko ilmolaistai tai pannolaistai olisi voineet asettua ilman vastarintaa Kieringin seudulle ja hyödyntää nautintamaita. Tosin vuonna 1682 Martinin Jöns Hanssonilla oli jo kähinää Kemin talollisten kanssa kalastusoikeuksista alueen vesissä.¹⁰⁴ Keskinäisestä suku-yhteydestä kielii vielä sekin, että Pannot asuivat myös Kelontekemän Karjalankentän tuntumassa Ryssän kanssa. Ryssään kytkeytyi 1600-luvun loppupuolella myös Hoikka- tai Hiukka-nimi, joka sopii juuriltaan Rovaniemen Nivankylän asuinpaikkaan. Siellä on perimätiedoissa säilynyt myös runsaasti lappalaismuistoja.¹⁰⁵

Pulli on Ryssän ohessa toinen vanha Kittilän asuttajasuku, joka oli tullut viimeistään 1600-luvun alkupuolella Rovaniemeltä vanhoille eränautintamailleen. Pullilla oli veromaita Ryssän tapaan niin Molkojärvellä kuin Kelontekemässä, jonne suku erityisesti juurtui 1600-luvun lopulla. Suvut myös kytkeytyivät toisiinsa ja Päivön sukuun avioliittojen myötä.¹⁰⁶ Sen sijaan Mokko on ollut 1600-luvun alkupuolen tulokassuku, jollaiseksi sen myös perimätieto vahvasti kytkee.¹⁰⁷ Siitä kielii myös suvun asettuminen tiukasti Kittilän eteläosaan. Nimen perusteella Mokkon juuret olivat Laatokan Karjalassa ja Viipurissa.

Kittilän Molkojärvelle tuli 1670-luvulla Rovaniemen puolelta Erkki Matinpoika Jääskö perheensä kanssa asumaan torppaa. Jääsköllä oli nautintaosa järvestä yhdessä Hoikan (Ryssän) ja Pullin kanssa. Sukuyhteydet selittävät myös sen merkillisyy-

102 Kittilän käräjät 1733. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Myös I. Fellman III, s. 122–123.

103 On tulkittava sukuyhteyksiä niin, että Hans Johansson Ryssän tytär Elin Hansdotter avioitui joko Hans Hansson Pannon tai Hans Jönsson Pannon kanssa. Vuoden 1717 käräjillä Jaakob Ryssä puolestaan kertoi Johan eli Jöns Hansson Pannon olevan hänen vaimonsa sisarenlapsi. Ks. Kittilän käräjät 1717, f. 119v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Sodankylän puolella Pannon sukua kutsuttiin myös nimellä ”Jundin” eli Juntti, joka on tullut todennäköisesti Jöns Hanssonista eli Hannun Juntista. Miten Marttiin tilan perustaja Hans Hansson Panno eli Martin linkitty näihin, on tulkinnanvaraista. Pannon variantteina esiintyvät lähteissä myös Panni ja Panulainen, joka viittaisi länsisuomalaiseen nimimuotoon. Panno on taas mitä ilmeisimmin saamelaislähtöinen nimiasu.

104 Kemin kk 1682, f. 565–566. KA rr:19.

105 Rovaniemen Ounasjoen kylän Hiukan paikan asutti vuonna 1686 Anna Törmänen, joka kertoi paikan olleen jo kuusi vuotta autiona. Talon nimeksi vakiintui Hiukka, ”hieta”, joka on ollut ilmeisesti käytössä jo ennen Törmäsen tuloa paikalle. Ks. Enbuske 1996, s. 252.

106 Erit. Kittilän käräjät 1677, f. 861v–862. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1707, f. 407–407v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

107 Andersson 1914.

den, että sekä kemiläiset että kittiläläiset pitivät Molkojärveä itselleen kuuluvana kalavetenä. Järvellä olivat siis Kemin pitäjän puolelta tulleet asukkaat, joista oli tullut lapinkylien jäseniä. Erkin poika Erkki nosti torpan verotaloksi vuonna 1680, mutta Molkojärvi ei viehättänyt perhettä. Niinpä vuonna 1690 Jääskölle annettiin lupa asuttaa Ounasjoen Somerköngkään paikka, jossa oli ollut Mokon vanha torppa. Sen sanottiin sijaitsevan kahdeksan peninkulman päässä asutuksesta ja viiden peninkulman etäisyydellä Lapin rajasta. Erikoista on, että lupa-asia käsiteltiin Kemin käräjillä eikä Kittilässä, joten jää arvailujen varaan, ymmärrettiinkö Somerköngäs kuuluvaksi lapinrajan pohjoispuolelle vai eteläpuolelle.¹⁰⁸ Joka tapauksessa Erkki Jääsköstä tuli pysyvästi Kittilän lapinkylän jäsen ja vieläpä kylännimismies. Asutuskehitys selittää kuitenkin kokonaisuutena hyvin sen, miksi nykyinen Kittilän eteläosa ja vastaavasti myös Sodankylän lounaiskolkka vakiintuivat lapinkylien osaksi, vaikka ne olivat vielä 1600-luvun puolivälissä Kemin pitäjän nautintapiiriä. Moni lapinkylän jäseneksi tullut kemiläistalonpoika otti asuttavakseen vanhoja nautintamaitaan, jotka vakiintuivat lapinkylän veromaiksi. Osa veromaista siirtyi hallintaan avioliittojen kautta. Varsinkin suvut Joakas – Ryssä – Riiko – Pulli – Jääskö muodostivat tiiviin keskinäisen ringin.

Talonpoikainen muuttoliike Kittilän lapinkylän alueelle jatkui 1600-luvun loppupuolella. Pellosta tuli Mikko Juhonpoika Kyrö sukunsa vanhoille nautintamaille Vuontisjärvelle Peltöjärven lapinkylään vuonna 1660, joskin pysyvästi hän asettui asumaan Vuontisjärvelle kuitenkin vasta vuonna 1674. Itse järven asema oli kiistanalainen rajaepäselvyyksien vuoksi, mutta vuosikymmenten käräjäistuntojen jälkeen sen katsottiin kuuluvan Enontekiön puolelle.¹⁰⁹ Avioiduttuaan Sirkan sukuun Mikko Kyrö sai omistuksia myös Salangijärveen ja Kittilän puolelta Pallasjärveen.

Kyrön perheen pojista Mikko Mikonpoika muutti asumaan 1600-luvun lopulla Kittilän puolelle Raattamaan, ja hänen perhekunnastaan versoi monia haaroja Kittilän ja Enontekiön suvuiksi ja pojanpojan kautta myös Inariin. Hyvin todennäköisesti Mikon sisar tai tati Kaarina Mikontytär oli avioitunut Matti Kaukosen kanssa Paloniemeen. Heidän poikansa Pekka Matinpoika Kaukonen testamenttasi yhdessä puolisonsa Briitta Laurintyttären kanssa syytinkisopimusta vastaan Paloniemen uudistilan Klaus Mikonpoika Kyrölle vuonna 1712. Klaus otti sukunimekseen Kaukonen tultuaan Paloniemen isännäksi vuonna 1715.¹¹⁰ Tästä Kaukosen Kyrön suvusta polveutuivat muun muassa 1800-luvulla Enontekiön porosaamelaistuneet Näkkälän ja Ketolan suvut.

Kyrön seudulla lähinnä Kittilän puolella oli myös Rovaniemen Hotin suvulla ollut nautintamaita. Lähetytyillä eli Pallasjärven alueella oli myös toisella rovaniemeläissuvulla eli Pulkamolla eränautintoja.¹¹¹ Hotin suku oli lähtöisin todennäköisesti Koivukylästä ja levittäytyi kohti pohjoista Rovaniemelle, Kittilään ja Enon-

108 Kemin tk 1684. KA rr21: f. 254–255; Kemin tk 1690. KA rr27: f. 213–214; Enbuske 1996, s. 242.

109 Hiltunen 1978, s. 88–90.

110 Kittilän käräjät 1717, f. 119. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Jordeböcker för Torneå och Kemi Lappmarcker 1705–1715. Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

111 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

tekiölle. Ilmeisesti juuri Rovaniemen Hotteja muuttikin 1600-luvulla Suonttajärvelle. Siksi Suonttajärven Hotit sopivat myös todistamaan vanhoista rajasuhteista Enontekiön ja Kittilän välillä. Välietappina on ollut Hotinmukka Ounasjoella peninkulma Raattaman alapuolella. Siellä suvulla oli hallinnassaan myös eränautintoja, jotka olivat peräisin viimeistään avioliitosta Sirkan sukuun. Kemijärven suunnalta tuli näet Kittilän asumaan 1600- ja 1700-luvun taitteessa Mikko Hotin (Hätama) poika Lauri Ätaman nimellä kirjoitettuna ja avioitui Sirkan tyttären kanssa.¹¹² Samoihin aikoihin Mikon pojista Matti siirtyi Rovaniemen Hotin isännäksi ja avioitui Pullin sukuun.¹¹³ Vanhastaan suvulla oli ollut eränautintoja nykyisen Kolarin puolella lähellä Kittilän rajaa Majavajoen ja Peuravuoman seudulla, lähellä nykyistä Kittilän kirkonkylää Hotinvuomalla ja kesäinen kalastuspaikka Kemijärvellä Kattilaniemen itärannalla Hotinlahdella.¹¹⁴

Kittilän uudistilallisina olivat 1600-luvun lopulla Kaukosen ja Mokon lisäksi myös Kallojärvellä Jalka ja Parvajoensuulla Alakylässä Alan suku.¹¹⁵ Kaikki varhaiset uudistilalliset olivat lapinkylän eteläosassa, tulokkaita ja merkittiin uudisverolle. Tosin Jalka oli todennäköisesti seudun vanhaa lapinsukua. Kittilän eteläosa ei ollut lapinkylän perinteistä asuinseutua eikä sinne muodostunut lapinveromaita samalla tavalla kuin pohjoiseen osaan kylää. Uudistiloille oli tilaa eteläosassa. Vanhoja nautintamaita omistaneet suvut pysyivät puolestaan kylän lapinveroa maksavina asukkaina. Niinpä tultaessa 1700-luvun alkuun Kittilän asuttajasuvuista lapinverolla olivat (nuoli tarkoittaa kantasuvusta miespolvisesti haarautuneita sukuja):

Joakas (Norjaan v. 1755) → Kitti
 Jääskö → Salmi
 Kallo(järvi) → Ala, Helppi, Syväjärvi
 Kauko(i) → Kyrö
 Kyrö → Kaukonen, Ranta, Kuru, Mikkola + Enontekiöllä
 Pulli → (Vuoli)
 Ryssä → Pudas, Jussila, Hoikka
 Sirkka → Nikkinen, Konttinen, Tepasto, Köngäs, Rautus, Kokko, Paloniemi
 Torria → katoaa 1700-luvun alussa.

Uudistilallisiksi olivat kirjattuja seuraavat suvut:

Ala → Ryssä, Kallo
 Kaukonen → Kyrö
 Jalka → Kallo
 Mokko → Ylitälo
 Jääskö
 Hotti.

112 Kemin Lapin voutintilit 1638–1703. Längden över lappskatten. SRA; Jordeböcker för Torneå och Kemi Lappmarker 1705–1720. Skattelängder för Kemi lappmark. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

113 Enbuske 1996, s. 247.

114 Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. [Http://kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi).

115 Kemin Lapin voutintilit 1675–1703. Längden över lappskatten. SRA; Jordeböcker för Torneå och Kemi Lappmarker 1705–1730. Skattelängder för Kemi lappmark. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Tervo, Kittilän sukututkimuskortistot.

Kittilän lapinkylän 1600-luvun asutuskuva on omaperäinen verrattuna muihin Kemmin Lapin kyliin. Siinä on saamelaisasutuksen kanssa karjalainen väritys, josta kertovat niin nimistö kuin perimätieto. Pääasiassa vaikutus on täytynyt tulla Kemini emäpitäjän karjalaiskylästä. Siihen viittaavat puolestaan eränautinnat. Mielenkiintoinen yksityiskohta on kuitenkin M. A. Castrénilla matkakuvauksessaan vuodelta 1838. Siinä hän kertoo, kuinka Ounasjoen yläosien oppaansa Erkki Peltovuoma sadeilman jälkeen sään kirkastuessa puhkesi laulamaan kalevalaisia runoja. Castrénin hämmästyttävään Peltovuoma antoi selityksen, että hänen esi-isänsä Aisari oli muinoin tullut Karjalan laulumailta Lappiin.¹¹⁶ Sinänsä Karjala ei edustanut vanhaa kalevalaista kulttuuria, mutta Erkki tiesi hämmästyttävän tarkasti esipolvensa. Hänen esivanhempansa Aikasarria tuli Peltojärvelle 1570-luvulle Venäjän puolelta,¹¹⁷ joten hän oli ollut todennäköisesti Vienan Metsä-Lapin asukkaita. Peltovuomat olivat Enontekiön Eiran sukua.

Kittilän lapinkylä oli 1600-luvulla jo vahvasti suomalaistunut niin kieletään kuin tavoiltaan. Koko joukko suvuista oli polveutunut Kemini ja Tornion talonpojista, jotka joko avioliittojen avulla tai vanhojen eräomistustensa myötä asettuivat Kittilään. Kaikki ne suvut olivat myös lapinveromailla. Kehitys oli varsin samankaltainen kuin Enontekiöllä. On ilmeistä, että 1700-luvulle tultaessa Kittilän lapinveroa maksavien joukossa oli miespolvisesti periytyneitä vanhoja lapinkylän sukuja ainoastaan yksi tai korkeintaan kaksi perhekuntaa. Perimätiedon näkemys kaikkien kittiläläisten polveutumisesta Päiviöstä voi pitää tietyltä osin paikkansa, koska 1600-luvun kantasuvut risteilivät avioliittojen kautta keskinäiseksi verkostoksi. Kaiken kaikkiaan Kittilän lapinveron alaiset suvut luettiin lappalaisiksi ja vanhimmat niistä jopa aidoiksi lappalaisiksi. Sen sijaan Kittilän eteläosaan tulleet rai-vaajasuvut siirtyivät uudistilallisiksi eivätkä siis ottaneet lapinveromaita hallintaansa.

Tulokkaiden myötä Kittilän väkimäärä kasvoi 1600-luvulla. Kun vielä 1500-luvun puolivälissä veroa maksavia lappalaisia oli ollut neljä tai viisi, verosavujen määrä oli vuonna 1657 jo 18. Verotettavien määrä laski vuoden 1671 tilanteessa 14:ään, kunnes vuonna 1695 savuja oli peräti 33.¹¹⁸ Näyttäisi myös siltä, että uusien sukujen myötä hedelmällisyys nousi. Ainakin ne olivat lapsirikkaita ja siksi laajenivat vähitellen useiksi sukuhaaroiksi. Kaiken kaikkiaan päällimmäiseksi vaihtelun jättäjä Kittilän lapinkylän asutuksesta, että suvut muodostivat monimutkaisen keskinäisen verkoston. Kaikki indiisit viittaavat myös siihen, että nykyisen Loukisen ja kirkonkylän välinen alue oli 1500-luvulla Päiviön suvun asuinalue ja koko Kittilän ydinaluetta. Suku jatkui avioliittojen kautta ja muodosti keskeisen osan Kittilän lapinkylän veromailla asuneesta väestöstä.

Ounasjokilaakson varhainen asutus hahmottuu lopultakin varsin hypoteettisena, eikä varmoja lopullisia vastauksia voida antaa. Mutta yksinkertaisimmat vaihtoehdot ovat todennäköisimpiä ja hypoteesit toisiaan luontevasti tukevia. Pidän kaikkein selvimpänä kehityskulkuna Ounasjokilaakson asutuskehityksessä, että Kemini pitäjän eränautintamaille siirtyi muutamia talollisuuksia pysyvästi asumaan ja

¹¹⁶ Castrén 1838 (1953), s. 28.

¹¹⁷ Kemini Lapin voutintilit 1558–1574. Landskapshandlingar. Norrland Lappmarkerna. SRA.

¹¹⁸ Kemini Lapin voutintilit 1555–1615. Landskapshandlingar. Norrland Lappmarker. SRA; Kemini Lapin voutintilit 1638–1695. Längden över lapps-katten. SRA. Ks. liite.

myös avioliittojen avulla juurtuivat lapinkylän väestöksi. Yhtenä asutustoiminnan ja maankäytön seurauksena lapinraja tipahti aiempaa etelämmäs.

Asutuskehityksen seurauksena Kittilän lapinkylä oli 1700-luvulle tultaessa jo pitkälti talonpoikaistunut. Pääosa asukkaista oli yhä lapinverolla, jota maksoi esimerkiksi vuonna 1706 kaikkiaan 21 perhekuntaa. Sukuja oli kuitenkin vähän: Jääskö, Sirkka, Ryssä, Pulli, Joakas, Torria, Kyrö, Kaukonen ja Kallojärvi. Näistä Torrian suku hävisi pian 1700-luvun alkuvuosina. Kyröläiset olivat pohjoisimpana Ounasjoella Raattamavaaran alueella, mutta sukua oli juurtunut myös Kaukoseen. Myös sirkkalaiset asuttivat laajalti Ounasjoen vartta pohjoisosassa Kittilää. Asuinpaikkoja olivat Sirkan ohessa Levisalmensuu, Köngäs ja Rautusjärvi. Köngäsläisistä tuli myös Porokodan, Paksuniemen ja Hanhivaaran sukuja. Sirkkalaisia olivat myös Konttiset, Paloniemet ja Niemelät. Tepastolaisilla oli myös kiinteä sukuyhteys Sirkkaan, vaikkakin he olivat varsinaisesti Tepsoja. Vastaavasti oli myös Loukisten laita; he liittyivät myös Kyrön sukuun.¹¹⁹

Ryssien kotiseutua oli Aakenusjoen suualue nykyisen kirkon lähetyksillä ja sieltä avautuneet veromaat. Heistä polveutui 1740-luvulta lähtien myös Pudaksen suku. Kelontekemä oli erityisesti Pullin suvun asuinalueita, ja heistä haaroittuivat myös Vuollit. Tepsan sukua oli tullut sinne avioliittojen kautta. Kittilän paikassa oli Joakasin eli Juvakaisen sukumaat. Ilmeisesti heidän sukuhaaraansa liittyivät myös Nikkiset. Viimeinen Joakas-nimeä kantanut perhekunta muutti vuonna 1744 ”Norjaan” mutta jäi tosiasiaa Peltöjärvelle ja otti sukunimekseen Kitti. Salmin nimellä kulkivat Jääskön sukumaat Alakylän suunnassa.¹²⁰

Kallojärvellä maksoi lapinveroa nimen mukaisesti Kallo(järve)n suku. Vuonna 1762 lapinveroluetteloihin ilmestyivät myös Kokko ja Aakenusjokisuulle Heikki Ryssän veromaalle Heikki Tolonen alemmaa jokivartta Rovaniemeltä. Samaan aikaan siirtyi Olli Kallon maille Mattiniemeen tai Matinniemeen Lassi Lassinpoika Kolari – ehkä nimensä mukaisesti Kolarista. Paikalla tarkoitettiin mahdollisesti nykyisen Kittilän kirkonkylän ranta-alueita Ounasjoen itäpuolella. Todettakoon kuitenkin, että Jerisjärven ja Äkäsjärven välimaastossa Muonion rajamailla on myös useita Matti-alkuisia paikannimiä.¹²¹

119 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750 (mukana myös Kittilä). Sodankylän KA IAa:1. OMA; Uppbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA.

120 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750 (mukana myös Kittilä). Sodankylän KA IAa:1. OMA; Uppbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA.

121 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750 (mukana myös Kittilä). Sodankylän KA IAa:1. OMA; Uppbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Peruskartta-aineisto, Kittilä 1:16 000. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi>; Kittilän käräjät 1760, § 14. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Talonpoikaista asutusta 1800-luvun lopun Kittilässä. Nilivaaran tila Sotkajärvellä sijaitsi vanhoilla lapinkylän asuinsijoilla ja edusti lapinsuvun jatkuvuutta veromaalta uudismaalle. Nilivaara kuului virallisesti 1840-luvulta lähtien Kuivasalmen maakirjakylään numerolla 4. J. Alb. Sandman 1896. Pohjois-Pohjanmaan museo.

Kittilän uudistilallisista voidaan sanoa vastaavaa kuin lapinveronmaksajistakin. He olivat vakiintuneita kittiläläisiä asuttajia. Alat asuivat Parvajoensuussa, Kaukoset Paloniemessä, Jääsköt Äijänpadolla ja Hietaniemessä, jolloin osasta sukua tuli myös nimeltään Ala. Mokon uudistila oli Hietanivassa, ja suku haarautui myös nimelle Ylitalo. Kyrön Kaukosen sukuhaarasta polveutuivat puolestaan alaosaan Kittilää Ranta ja pohjoiseen Kurun ja Näkkälän suvut. Kallojärvellä asui Jalka-sukua, joka oli mahdollisesti järven vanhaa lapinsukua. Perhekunnan pojista yksi lähti vuonna 1708 Sodankylään, mutta kaksi poikaa, Mikko ja Paavali, jäivät asumaan uudistilallisina järvialetta. Paavalin poika Matti muutti Ounasjokivarteen Helpinien uudistilaliseksi vuonna 1748, mutta hän maksoi Kallats-nimellä pitkään uudismaistaan ainoastaan lapinveron. Se viittaisi suvulla olleen vanhoja veromaita Kallojärven lisäksi Ounasjoella ja suvun lapinlähtöisyyteen. Kallossa asui 1760-luvulta lähtien myös Püllejä.¹²²

122 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804.

Kittilän uudistilaluettelossa esiintyi lyhyen aikaa myös Otama-sukua, joka oli sama kuin Hotama ja viittaa Hotti-sukuun alempana Rovaniemen puoleisella Ounasjoella. Osa hottilaisista muutti ylävirtaan, ja asuinpaikka oli pohjoisosassa Kittilää lähellä Enontekiön rajaa. Helpin paikalle tuli Tornionlaaksosta 1750-luvulla sotilaana ollut Jonas Trast, joka kuitenkin muutti pian pohjoiseen Rautusjärvelle. Vuonna 1765 käräjillä Jonas esiintyi sukunimellä Rehn. Hänen poikansa Mikko Trast ryhtyi raivaamaan vuonna 1754 uudismaita Rautuksen veromailla vävymiehenä. Käräjäpöytäkirjoista kuitenkin selvää, että Rautuksen appiukko ei ollut millään tavoin tyytyväinen vävynsä tilanhoitoon, vaan totesi Mikon päästäneen asuinpaikan aivan rappiolle.¹²³ Ilmeisesti apella oli jotain henkilökohtaista Trastia vastaan, sillä uudistilasta tuli erinomaisen hyväkuntoinen Rastijärven etelärannalle ja tunnettiin myöhemmin Tervaniemenä.

Kittilän maakirjakyliksi muodostettiin 1760-luvulla Raattamavaara, Köngäs, Sirkka, Kuivasalmi, Kelontekemä, Kittilä, Kaukonen, Kallo ja Alakylä. Mitään suurta tulokassukujen muuttoliikettä ei Kittilässä koettu 1700-luvulla, vaan asutus- ja leveni vanhojen veromaiden halkomisina. Niinpä muun muassa vuosien 1763–1769 välillä ilmoitettiin halotun peräti 15 uudistilaa.¹²⁴ Esimerkiksi Heikki Niilonpoika Rautus perusti vuonna 1775 uudistilan Jeesijärvelle. Viisi vuotta myöhemmin Heikki yritti kehuskella käräjillä aikaansaannoksiaan uudispaikassa, mutta kruununnimismies Sven Matlein totesi tyyliä, että kaikki mitä Rautus oli tehnyt tilallaan, oli täysin kelvotonta. Heikkiä uhkasi häätö.¹²⁵

Kittilän ulkopuolelta oli tulijoita harvakseltaan. Vuonna 1783 perusti uudistilan Pekka Pekanpoika Eira, joka oli lähtöisin Enontekiön Peltovuoman talosta. Uudistilan paikka oli Puljujärvellä, sillä seuraavan vuoden käräjillä syytettiin Pekan velimiestä Mikko Pekanpoika Eiraa laittomasta poron teurastamisesta. Mikko kertoi olleensa matkalla veljensä luokse Puljujärvelle ja nälissään tappanut Pekan merkisä olleen poron. Eirat olivat jo vuonna 1780 tiiviisti tekemisissä Kittilän kyröläisten kanssa.¹²⁶ Vuotta myöhemmin 1785 synnättiin Tepastoon vävymiehenä tulleelle Juho Pikkaraiselle Pohjois-Kittilään Kiistalan uudistilan paikka. Perimätieto kertoo, että paikka sai nimensä tilan omistussuhteista syntyneistä kiistoista. Ainakin jo vuonna 1784 oli käräjäyty Loukisen talon kanssa kalavesistä, ja Sammakkojärvi oli annettu Juho Pikkaraiselle kotitarvekalastusta varten käyttöön. Hän oli siis jo tuol-

---

Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750 (mukana myös Kittilä). Sodankylän KA IAa:1. OMA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Kittilän käräjät 1759, f. 891–892. Svea Hovrätts arkiv. SRA; www.genealogia.fi/hiski; Niilo Tervon sukukortistot; Niemelä 1989.

123 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750 (mukana myös Kittilä). Sodankylän KA IAa:1. OMA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Kittilän käräjät 1759, f. 891–892. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1765, § 17. Svea Hovrätts arkiv. SRA; www.genealogia.fi/hiski/; Niemelä 1989.

124 Upbörds- och Jordebok 1769. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1. HLA.

125 Kittilän käräjät 1780, f. 1133–1133v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

126 Kittilän käräjät 1780, f. 1134v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

loin uudistilan raivannut järven rannalle. Pikkarainen eli Pigga oli Jukkasjärven porosaamelaisia ja tullut Kittilään 1760-luvun lopulla. Vuonna 1799 uudistila päätyi Sven Loukisen eli kyröläisten hallintaan, mutta se palautui takaisin Kiistalalle 1800-luvun alkuvuosina.¹²⁷ Loukinen oli Pikkaraisen tapaan avioitunut Tepsan sukuun ja mahdollisesti juuri Juho Pikkaraisen puolison Marian sisaren kanssa. Muonion rajalle Jerisjärven rantamille syntyi 1770-luvulla myös Rauhalan tila, joka oli ainakin vuodesta 1786 lähtien sirkkalaisten hallinnassa. Vuonna 1795 uudistilaa oli perustamassa Antti Antinpoika Ara ja kolme vuotta myöhemmin kittiläläinen Esaia Ylitalo Alakylään. Knut Vettaiselle pidettiin perustamiskatselmus Kukkasjärven uudistilalle Aakenustunturin juurella vuonna 1803.¹²⁸ Vettaiset olivat lähtöjään Tornion Lapin saamelaisia.

Sodankylän suunnasta muutti vuonna 1809 Puljujärvelle Erkki Matinpoika Pumpanen. Vuonna 1812 sai uudistilakatselmuksen Pekka Rautiolan tila Rastijärvellä ja vuonna 1817 Kolarin puolelta tulleen Pekka Vaattojärven uudistila Kōnkään kylässä. Paikka oli ilmeisesti Karhula, joka myöhemmin autioitui mutta asutettiin 1800-luvun puolivälissä uudelleen. Vaattojärven kanssa samoihin aikoihin tuli Kolarin puolelta alemmas Ounasjokivartta Mooses Kurtakko, joka otti hallintaansa osan Kittilän kylän Pudaksen tilaa. Sittemmin 1820-luvulla Mooses otti koko tilan omistukseensa.

Vuonna 1844 muodostettiin Jeremias Stenhagille Järvälän uudistila, josta tehtiin yhdessä Salmijärven tilan kanssa kihlakunnantuomarin virkatalo Kittilään. Vuonna 1844 katsastettiin myös 11 muutakin uudistilan paikkaa, joista neljä perustettiin Kuivasalmelle. Seuraavana vuonna pidettiin perustamiskatselmus Matti Räisäsen uudistilalle Tepaston Kurkkiossa, mutta hän ei pystynyt nostamaan paikkaa asuttavaksi. Kurkkio jäi tepastolaisille. Virallisen perustamisluvan se sai kuitenkin vasta vuonna 1852. Vuonna 1846 sai Matti Ruopsa Kittilän kylässä katselmuksen Harjun uudistilalle.¹²⁹ Kaiken kaikkiaan Kittilään tuli 1800-luvun alkuvuosikymmeninä enemmän asuttajia muualta kuin 1700-luvulla, mutta heitä oli siltikin vähän verrattuna asutuskehitykseen kokonaisuudessaan. Kaikki tulijat olivat naapuripitäjistä.

127 Esim. Kittilän käräjät 1805, § 47–48. Lappi 9. OMA.

128 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härad's Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Kittilän käräjät 1769, f. 543–546v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1781, § 26. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1783, § 20. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1784, f. 586v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1785, § 22. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1786, § 2. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1795, § 6. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1803, § 6. Svea Hovrätts arkiv. SRA; www.genealogia.fi: Sodankylä ja Kittilä.

129 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härad's Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Kittilän käräjät 1781, § 26. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1809, § 45. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1812, § 28, 48. Lappi ClA:1. OMA; Kittilän käräjät 1817, § 4. Lappi ClA:2. OMA; Kittilän käräjät 1819, § 28. Lappi ClA:2. OMA; Kittilän käräjät 1820, § 15. Lappi ClA:3. OMA; Kittilän käräjät 1824, § 24, § 45, § 63. Lappi ClA:4. OMA; Kittilän käräjät 1827, § 63. Lappi ClA:5. OMA; Kittilän käräjät 1844, §§ 8–22. Lappi ClA:18. OMA; Kittilän käräjät 1845, § 19. Lappi ClIA:1. OMA; Kittilän käräjät 1846, § 9. Lappi ClIA:1. OMA.

LAPINSUKUJA JA UUDISRAIVAAJIA SODANKYLÄSSÄ,
SOMPIOSSA JA KEMIKYLÄSSÄ

Kittilän itäpuolisten Kemin Lapin lapinkylien varhainen asutuskuva poikkeaa olennaisesti Kittilästä. Vanhojen veroamaksavien sukujen joukossa ei ole nähtävissä talonpoikaisseuduilta tulleita, tai tulokkaat olivat saapuneet hyvin varhaisina aikoina ja täysin saamelaistuneet 1600-luvulle tultaessa. Sinänsä vielä 1500-luvun Sodankylän, Sompion ja Kuolajärven henkilönimistössä on vahva karjalainen elementti, joka viittaa Karjalan ja idän suunnan kontakteihin. Se ei tarkoita välttämättä varsinaista asutusliikettä, vaan Kemin Lapin saamelaiset olivat ottaneet käyttöönsä karjalaisia nimiä. Voidaan myös ajatella, että nimikerrostuma on niin vanhaa perua, että se olisi yhteistä koko sisäsuomalaiselle esihistorian ajan kulttuurille. Myöskään kristillisten nimien osuus ei ollut vielä 1500-luvulla Sodankylässä ja Sompiossa niin vahva kuin Kittilässä.¹³⁰ Tosin nimet kristillistyivät 1600-luvun kuluessa, mutta kuitenkin selvästi myöhemmin kuin Kittilässä.

Lapinsavujen määrä nousi Sodankylässä 1500-luvun puolivälin seitsemästä vuosisadan lopun 15:een, 1640-luvulla savuja oli jopa 27 mutta laski vuosisadan puolivälissä 13:een. Viimeiset vuosikymmenet 1600-luvun jälkipuolella olivat suotuisia, niin että vuonna 1695 Sodankylän savuluku oli 33. Sompiossa sen sijaan 1500-luku oli laskevaa aikaa, sillä veroa maksavien määrä tipahti 10–11 maksajasta vuosisadan lopun viiteen–seitsemään veronalaiseen henkeen. Veronvuokrauskauden jälkeen 1600-luvulla verosavujen määrä nousi pysyvästi yli kymmenen, ja vuonna 1695 savuluku oli 25. Osa savuista oli jo uudistaloja. Kemikylässä veronmaksajien määrä pysyi tasaisesti alle kymmenen. Poikkeuksena oli 1640-luku, jolloin veronmaksajia oli peräti 21 mutta palautui pian alle kymmenen. Varsinkin 1670-luku oli Kemikylän muutamalle perhekunnalle vaikeuksien aikaa peuranpyynnin ajautuessa vaikeuksiin. Joinakin vuosina kylässä ei ollut yhtään veronmaksajaa, mutta se ei tarkoittanut autioitumista.¹³¹ Lapinasukkaat olivat myös pääasiassa niitä sukuja, jotka nousevat esille sukuniminä 1700-luvun kuluessa.

Sodankylän ja Sompion suunnalla uudisasutus käynnistyi pian vuoden 1673 asutusplakaatin julistamisen jälkeen. Vuoden 1674 käräjillä ilmeni, että Kemijärvelle alkuaan tullut Paavali Pelkonen oli muuttanut 1660-luvun asuinkentältään uuteen paikkaan, mutta häntä ei voitu ajaa pois plakaatin määräysten vuoksi. Maa-herra Johan Graan vahvistikin parin vuoden kuluttua, vuonna 1677, Pelkosen asuinpaikaksi Sompion lapinkylän Kilpimaan, ”Kilpiman paika”, joka sijaitsee nykyisen Pelkosenniemen kirkonkylän alueella Kitisen ja Kemijoen yhtymäkohdan alapuolella.¹³²

Kilpimaa oli ensimmäinen virallisesti vahvistettu uudistila Kemin Lapissa. Sieltä Pelkosen suku levisi 1700-luvun alussa myös Sivakkamaahan. Pelkosen kanssa yhtä aikaa vuoden 1677 käräjillä vahvistettiin myös Kemijärveltä muuttaneen Erkki Antinpoika Oinaan uudistalon paikka Tallavaaranpäähän (”Talama warran

130 Onnela 1995; A. Vahtola 2001.

131 Kemin Lapin voudintilit 1555–1615. Landskapshandlingar. Norrland Lappmarker. SRA; Kemin Lapin voudintilit 1638–1695. Längden över lapps-katten. SRA; ks. liite.

132 Sompion, Kuolajärven, Kittilän ja Maanselän käräjät 1677, f. 860v–861. Svea Hovrätts arkiv. SRA; J. Fellman III, liite 4; Malmgren IV, s. 37–38; Onnela 1995, s. 162–164.

pää”) ja Hannu Kristerinpojalle Kairavuopioon (”Kaira wopiån suu”).¹³³ Parin vuoden kuluttua sai Hannu Karppinen Kemijärveltä perustamisluvan uudistilalle Kemikylään. Vuonna 1693 anoi Pielisen Varpaisjärveltä tullut Pekka Kärki asuinpaikkaa Suvannon Kamokinivalta (Kamajokinivalta), jonka lautamies Anders Hansson antoikin Pekalle asuinkentäksi. Kärki ajautui kuitenkin pian syvään ahdinkoon ja luovutti paikkansa syytinkiä vastaan pudasjärviselle Paavali Hiltuselle. Hän juurtui pysyvästi Sompion Suvantoon. Kun mainitaan vielä Pelkosten naapuriksi asettuneet Perttuset 1690-luvulta lähtien Sompion-Kemikylän seudulla Saunavaarassa, niin edellä olivatkin uudet asuttajasuvut 1600-luvun loppupuolella. Vielä 1700-luvun alkupuolella uudistilallisiksi nousevat Haloset Sodankylässä ja myöhemmin myös Kemikylässä sekä Torviset Vaiskojarvellä.¹³⁴

Lapinmaan puolelle Sompioon ja Sodankylään muuttaneet uudisraivaajasuvut olivat 1700-luvun alkuun mennessä siis:

Pelkoset Sompion Kilpimaahan,
 Oinaat Kairavuopioon,
 Karppiset Kemikylään,
 Perttuset Saunavaaraan,
 Haloset Sodankylään,
 Torviset Vaiskojarvelle,
 Hiltuset Kaamakkanivaan eli Suvantoon.

Nämä olivat myös ainoat Kemin Lapin uudistilalliset 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella Kuusamon ja Kittilän ulkopuolella.

Sompion ja Sodankylän uudisasutus poikkesi Kittilästä, sillä savolaisperäisillä asuttajasuvuilla ei ollut lapinkylissä vanhoja eränautoja. Ensimmäiset raivaajat asettuivatkin poikkeuksetta Kemijoen varteen ja Kitisen suualueelle uudistilallisiksi. Lapin uudisasutus eteni kuitenkin hyvin hitaasti, asutuspisteittäin, ja vaikka vuonna 1695 annettiin uusi asutusplakaatti, ei se merkinnyt muutosta kehityksessä. Niinpä vielä vuonna 1706 merkittiin ainoastaan Sompioon viisi uudistaloa,¹³⁵ jotka tosin olivat Sodankylän ja Sompion rajaseudulla. Kuolajärvellä ja Kemikylässä ei ollut yhtään varsinaista uudistaloa, sillä Kemikylässä asunut Karppisten raivaajasuku oli kirjattu lapinverolle. Se tarkoitti, että he olivat ottaneet asuttavakseen jonkin vanhan Kemikylän veromaan.

Kemikylän asukkaat olivat suurissa vaikeuksissa 1700-luvun alkuvuosina. Esimerkiksi vuonna 1706 kirjattiin veroluetteloihin 14 lapinveronmaksajaa, mutta heistä vain kuusi maksoi veron. Kaksi maksuun kykenevää perhekuntaa olivat Karppisia, joskin heidänkin kohdalleen kirjattiin lisäselvityksissä ikävästi: ”rutiköyhii”. Kolme perhettä oli kuollut nälkään. Pekka Matinpojan kohdalla erityisesti todettiin, että hän oli menehtynyt vaimonsa ja lapsiensa kanssa. Seuraavana vuonna

133 Sompion, Kuolajärven, Kittilän ja Maanselän käräjät 1677, f. 860v–861. Svea Hovrätts arkiv. SRA; J. Fellman III, liite 4; Malmgren IV, s. 37–38.

134 Kemin Lapin voudintilit 1680–1695. Längden över lapps-katten. SRA; Jordeböcker för Torneå och Kemi Lappmarker 1705–1715. Skattelängder för Kemi lappmark. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Onnela 1995, s. 164–167.

135 Jordeböcker för Torneå och Kemi Lappmarker: 1706. Skattelängder för Kemi lappmark. Vol. 81. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

ei ollut enää kuin yksi veronmaksaja, Hannu Juhonpoika, ja toinen Karppisen perheistä mainittiin menneen Kuolajärvelle. Heitä ei näkynyt siellä ainakaan veronmaksajina, joten todennäköisesti matka jatkui Venäjän puolelle saakka. Kaksi lapinmiestä oli myös tarttunut viimeiseen oljenkorteen ja pestautunut sotilaaksi.¹³⁶

Asuinalueina olivat 1730-luvulla Keitoma eli Keitsa, Ala-Arajärvi, Keminkenttä (Musta), ”Notinkenttä” (myöhemmin kirjoitusasuna ”Uttunkenttä”) ja Ulmajoen-suu, jolla tarkoitettiin Iso-Ulmojaa Tenniöjoen suulla – siis nykyinen Nousun kylä. Siellä olivat veromaat Paavali Ryssällä ja Matti Hannunpojalla, jolla esiintyi sukunimenä nimenomaan Nousu. Myöhemmin osasta Nousun väkeä tuli Hihnaavaaroja ja Martinkylän Martteja, joskin Martin perhekunnan ilmoitettiin asuvan Karppisessa. Sodankylän rippikirjassa oli vuodesta 1732 lähtien myös Hannu Lesken -niminen asukas, mutta kuka hän tarkkaan ottaen oli, on vaikea tietää.¹³⁷ Ehkä hän oli sananmukaisesti lesken Hannu.

Ryssät katosivat Kemikylän asuttajasukuna 1740-luvun alussa, mutta vuonna 1742 ilmoitettiin Notin- eli Utunkentällä asuvan Antti Sowakin eli Suakin (Sova). Myöhemmin myös hänen todettiin muuttaneen. Kohteena oli ollut Kuusamo, ja vuoden 1765 veroluettelossa kerrottiin tarkennuksena Antin asustavan Venäjän puolella Paanajärvellä. Liekö Ryssällä tarkoitettu nimenomaan Suakin perhekunta. Vuoden 1758 veronkantokirjaan kirjattiin uusina lapinveronmaksajina Olli Hannunpoika Wuola (Vuolevi eli Vuolappa), Heikki Pekanpoika Väriö ja Paavali Halonen. Vuolevi oli Karppisia ja Väriö Arajärven vanhaa lapinsukua. Pekka Väriön vaimo oli Antti Keitsan tytär. Näin Kemikylän asutus oli muotoutunut 1760-luvulla sellaiseksi, että kylässä asui neljä Nousun perhekuntaa, yksi Martti ja kaksi Väriön perhettä sekä Halosen ja Karppisen perhekunnat. Karppisista tuli myös Pulskan tilan asuttajia. Kylä pysyi myös yhtenä maakirjakylänä.¹³⁸

Sompion lapinkylään oli juurtunut kaksi uudisasuttajasukua 1600-luvun lopulla, Pelkoset ja Perttuset, joskin vielä 1700-luvun alkuvuosina myös Sodankylän uudistilalliset kirjattiin sompiolaisiksi. Pelkoset asuivat Sivakkamaassa, Kilpimaassa ja Tallavaarassa ja Perttuset Saunavaarassa. Yksi Pelkosten sukuhaaroista muuttui aluksi Luiorannaksi ja sitten lyhentynen Luiroksi. Yhdestä Perttusten sukuhaarasta Saunavaarassa tuli Matomaan uudistalollisia. Vuonna 1757 muutti Antti Musta veromaansa uudistilaksi, ja hänestä tulikin ensimmäinen Sompion vanhojen lapin-sukujen uudisraivaaja. Paikka sai nimen Korvanen. Seuraava muutos tapahtui, kun Paavali Suakin eli Suvan lapinveromaalle asettui asumaan Matti Iisakinpoika Takkinen – yksi harvoista Sompion tulokassuvuista 1700-luvulla. Toinen sellainen oli ollut lyhyen aikaa Pekka Leinonen, joka saattaa olla rippikirjoissa esiintynyt Sak-

136 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1720. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA;

Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA.

137 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA. Huomattakoon, että Kittilässä oli 1770-luvulla pororaitiona Erik Hindersson Läske Jukkasjärveltä.

138 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA;

Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA.

kanen. Joka tapauksessa Leinonen lähti Norjaan joskus vuoden 1742 tienoilla, ja paikan otti asuttavakseen Matti Pelkonen.¹³⁹

Lapinveroluetteloissa esiintyivät 1700-luvun alussa Sompion lapinsukuina Musta, Arvid, Suak (Suva), Karits (Kurisias), Turvain ja Arajärven veromaan samanniminen suku. Sodankylän 1730-luvun rippikirjassa sompiolaisina esiintyivät edellisten lisäksi Arapäät, joilla tarkoitettiin ilmeisesti veroluetteloiden Arvidia ja Mustaa, jotka asuttivat Nebluslokkaa. Vuonna 1735 muutti Sompion lapinkylään myös Hannu Keitsa, joka esiintyi veroluettelossa Kallatsan nimellä. Suvan sukuun tuli puolestaan vävymieheksi Pekka Antinpoika Panno eli Peuna – mahdollisesti Sodankylän Holkista. Myös Sajetsin suku esiintyy 1750-luvulta lähtien Sompiossa. Vuonna 1763 yhtä lukuun ottamatta kaikki sompiolaiset siirtyivät uudistilallisiksi, kun Antti Pekanpoika Suva eleli lappalaisen tavoin vielä pari vuotta ja ryhtyi sitten hoitamaan isänsä uudisraiviota.¹⁴⁰

Vuonna 1774 Sompion kinkerikunnassa oli Kemikylän lisäksi kuusi maakirjakylää. Muteniassa oli yhdeksän numeroitua tilaa, joista kuitenkin kolme oli autiona. Asuttajina olivat Suvat, Arat ja Mustat sekä yksi Pelkosen perhekuunta. Sajetsin paikka oli autioitunut. Nebluslokassa kolmesta tilasta yksi oli autiona. Yhdellä numerolla asuttivat vanhoja sukumaitaan Mustat, mutta sinne oli tullut myös Tuomas Halonen vuonna 1771 uudisraivaajaksi joko Sodankylästä tai Kemijärveltä. Arajärven kylässä asui Mustan ja Aran sukujen lisäksi 1760-luvulta lähtien Tuomas Hannunpoika Tanhua, joka oli mitä ilmeisimmin Hannu Keitsan poika.¹⁴¹

Siirryttäessä 1700-luvun alkuvuosina Kemikylästä ja Sompion kirkon kotvan matkaa lännemmäksi Sodankylään havaitaan, että siellä olosuhteet eivät olleet läheskään niin kehnot kuin itärajan kylissä. Sodankylässä oli vuonna 1706 merkitty 32 lapinveronmaksajaa, joista tosin kolme oli jo kuollut ja yksi kerjuulla. Kuolleista Päiviön ilmoitettiin menehtyneen köyhyydessä. Vanhoja lapinsukuja oli lukuisia: Aska, Pumpainen, Rampa, Tepsa, Kallats (Keitsa?) ja Panno. Sassalit saivat nimensä Sassa-lijärvestä ja Riipit vastaavasti Riipijärvestä. Jeesiöjoen varren sukua alettiin nimittää joen mukaan Jeesiöksi. Myös Raasakka kuului vanhoihin Sodankylän asuttajiin, joskin perimätieto kertoi suvun tulleen Kemistä. Ehkä he saapuivatkin 1600-luvun alkuvuosien veronvuokrauskautena Lappiin. Joka tapauksessa Raasakat olivat 1600-luvun lopulla jo vankasti Siurunmaan asuttajia ja levittäytyivät myös Kelujärvelle.¹⁴²

139 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA.

140 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA.

141 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA.

142 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA; Onnela 1985, s. 244; Andersson 1914.

Toinen epävarmasti juuriltaan sodankyläläiseksi suvuksi yhdistettävä on Aikio, jota asui kahdessa paikassa, Syväjärvellä ja Madetkoskella, eivätkä ne olleet välttämättä samaa alkujuurta. Pohjoisen Madetkosken Aikiot sopisivat hyvin tulleeeksi Inarin suunnasta joskus 1600-luvun alkuvuosina, kun taas eteläosan Aikiot olivat todennäköisesti paikallista lähtöä – Aikapäiviän sukua. Tosin kirjallisuudessa ovat kaikki Aikiot yhdistetty samaan sukuun. Sen sijaan 1750-luvulta lähtien esiintyvä Aikioniemi oli Ramman suvusta polveutunut haara. Marttiinit ja Holkit olivat Kieringin Pannon sukua. Pyhäjärven Kaikkoset ja Syväjärven Mattaset polveutuivat myös Sodankylän vanhoista suvuista.¹⁴³

Asuinpaikkoina olivat 1750-luvulla vanhat ja vakiintuneet veromaat. Kaarresselällä Jeesiöjoen varressa olivat Jeesiöt ja Madetkoskella Kitisen yläjuoksun Vajukoskenmaalla Aikiot. Sattasselän ja Sattasen jokivarren sukua oli Tepsa, josta alettiin käyttää myös Sattasen nimeä. Kelujärven ja Kelujoen maisemia asuttivat Rammat ja Raasakat, kun taas Veikanmaalle Moskujärven seudulle merkittiin Vanhan perhekunta. Se oli lähtöisin jostakin Sodankylän vanhasta suvusta ja sai nimen, kun veroluettelossa oli kaksi samannimistä veromiestä – toisesta tuli Nuori. Vaalajärvi oli Pumpasten kotiseutua, mutta siellä oli myös yksi Ramman perhekunta. Orajärvi oli tepsalaisten asuinalueita. Askalaiset asuivat Risikota-nimistä aluetta (ehkä Risukota) Kitisen varrella, mutta heistä tuli myös Vaiskojärven Torvisen asuttajia. Alue olikin vanhastaan askalaisten nautintamaita.¹⁴⁴

Pyhäjärvelle merkittiin asukkaaksi Erkki Kaikkonen 1740-luvun lopulla, ja vuonna 1760 hänelle syynättiin myös uudistilan paikka. Mielenkiintoista on, että jo vuonna 1720 Sodankylän käräjillä todistettiin rajakiistan yhteydessä, että Juho Pekanpoika Kaikon (Kaikkonen) oli asunut Pyhäjärvellä kahdeksan vuotta ja maksanut siksi veronsakin kruunulle. Kemijärven puoleiset asukkaat olivat alkaneet hätistellä häntä pois Pyhäjärveltä väittäen järven kuuluvan Kemijärven pitäjään. Sodankyläläiset kuitenkin todistivat yhteneväisellä äänellä, että järvi ja Kaikosen talo olivat Lapinmaan rajan sisäpuolella.¹⁴⁵

Riipijärvellä oli oma vanha asuinsukunsa, josta esiintyy verolähteissä epämääräinen kirjoitusasu ”Michto”. Riipin suku oli ilmeisimmin kuitenkin Pumpasista tai Päiviöistä haarautunut 1700-luvun alussa. Syväjärvenvaarassa olivat Mattaset ja Syväjärvenkankaalla Aikiot. Sassalijärvellä oli myös oma vanha asuttajasukunsa, josta tuli Sassali nimeltään. Kierinki oli Marttiinin ja Holkin perhekuntien asuinseutua ja Unarin pohjoispuoli Kallatsan maita. Erityisesti asuinpaikkana mainittiin Kiskisselkä. Samuli Paulaharju kertoi Lapin muisteluksissaan, kuinka Unarin lappalainen Kallatsan Lassi asusti Autionniemessä ja nai ”Roju-Ellin” – viimeisen Unarin seutujen ”tuhkalappalaisen”. Tosiasiassa Kallatsan sukuun oli liittynyt avioliitto-

143 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAA:1. OMA; Uppbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Ks. Petkula. Kylä Keivitsan kainalossa 1998, s. 15–18; Syväjärven vuosisadat 1600–1900, s. 16–17.

144 Ks. Kylä Kitisen varrella, s. 4–7.

145 Sodankylän käräjät 1720, f. 169v–171. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

jen kautta Jukkasjärveltä tulleen Riimin porosaamelaista sukua, eikä Roju-Ellikään ollut viimeinen alueen lappalaisista.¹⁴⁶

Myös Muskovaaran nimellä kirjattua sukua asui Sodankylässä tarkoittaen ilmeisesti Moskuvaaraa. Ainakin vuoden 1757 tiedon perusteella Antti Kallatsan veromaan otti haltuunsa Pekka Antinpoika ”Muskovaara”. Hänestä polveutui 1760-luvulla myös Luusuan suku.¹⁴⁷ Kaikki lapinveronmaksajat siirtyivät vuonna 1763 uudistilaverolle yhtä Pumpasen perhettä lukuun ottamatta, mutta hekin olivat parin vuoden kuluttua jo tilallisten joukossa. Jokaisella uudistalolla oli tuolloin myös pienet peltoviljelmät.

Sodankylään merkittiin uudistilalliset omana ryhmänään vuonna 1712, kun he olivat aiemmin olleet Sompion yhteydessä. Tuolloin uudistalollisia oli neljä: Kairavuopion Pelkoset, Kaamakkanivan Hiltuset, Vaiskojärven Torviset ja Jonganmaan Haloset. Vuonna 1753 Vaiskojärven tilallisina mainittiin Juho Tuomaanpoika ja Heikki Hannunpoika, joka oli Askan sukua. Molempien perhekkuntien sukunimellä oli sittemmin Torvinen. Kairavuopioon perusti vuonna 1759 uudistilan Matti Jakola, joka oli Pelkosia lähtöjään. Yhdestä Pelkosen sukuhaarasta tuli 1750-luvun lopulla Tallavaara uudispaikan mukaisesti ja Hietasuvannon Halosesta vastaavasti Mettiäinen.¹⁴⁸

Kokonaan uuden asuinkentän valtasi 1750-luvun lopulla Sodankylän kirkkoherra Wegelius, jolle raivattiin Annabergin uudistilan paikkaa vuodesta 1757 lähtien Kyläjärven ja Jeesiöjoen välimaille sekä kirkon lähetyville. Paikan otti asuttavakseen kuitenkin ilmeisesti jo vuonna 1760 kruununnimismies Matlein. Mielenkiintoista on, että vaikka muuten uudistiloille katsastetuista maista ei ollut yleensä kenelläkään huomauttamista, niin papin tiluksia selvitettiin pitkään ja tarkkaan käräjillä. Vuonna 1760 tuli uudistilalliseksi Sodankylään myös Matti Mikonpoika Poikila, joka oli ehkä Kemijärveltä lähtöisin. Ainakin 1730-luvulla rippikirjoissa esiintyneet Poikilat mainittiin kemijärveläisiksi. Edellä olivatkin kaikki Sodankylän uudistilalliset ennen vuoden 1763 verokirjamuutosta.¹⁴⁹

146 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA; Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Paulaharju 1929 (1977), s. 28–30; Ylinampa 2007.

147 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA.

148 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA; Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA.

149 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA; Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Sodankylän käräjät 1760, f. 392–393. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1759, f. 881–883. Svea Hovrätts arkiv. SRA

Annabergin komea rakennuskokonaisuus hallitsi Sodankylän kirkonkylää. Annaberg oli kruununnimismiehen virkatalona 1800-luvulla. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

Vanhan Sodankylän lapinkylän alueesta muodostettiin 1760-luvulla kahdeksan maakirjakylää: Vaalajärvi, Unari, Madetkoski, Sattanen, Kirkonkylä, Vaiskojärvi, Hietasuvanto ja Kairavuopio. Halkomisten myötä tilaluku alkoi myös kasvaa, ja muutamia uusia sodankyläläisiäkin tuli joukkoon. Vuonna 1777 Daniel Mettisen leski siirsi tilansa Heikki Värriölle, joka tuli Kemikylästä. Seuraavana vuonna puolestaan yksi Kemikylän Nousun tiloista siirtyi Tuomas Aatsingille – kuolajärvisiä siis. Vuonna 1798 oli tilakatselmus Tuomas Törmäsellä Kemikylässä ja vuonna 1804 Olli Taskisella Saunavaaran Mäkitalossa. Törmäsessä pidettiin perustamiskatselmus kymmenen vuotta myöhemmin. Pekka Pekanpoika Tuuliainen, hänkin Kuolajärveltä, perusti Kantolan uudistilan vuonna 1807 Saunavaaraan.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Utdrag ur Westerbotns Lappmarks Norra Fögderies Jord- och Upbörd's Bok öfwer Nybyggarena år 1770. OLKI Ha1:1a. OMA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Tornea Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Sodankylän käräjät 1777. Norrbotten Vol. 63. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1778. Norrbotten Vol. 64. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1778, § 30. Norrbotten Vol. 102. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1804, § 18. Norrbotten Vol. 120. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1807, § 7. Norrbotten Vol. 129. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Vuonna 1809 perusti Iisakki Pääkkölä Unariin uudistilan. Seuraava ”tulokasasuttajana” oli Jooseppi Riskilä niin ikään Unarissa vuonna 1821. Kolme vuotta myöhemmin oli Lauri Ulkuniemi perustamassa Mäki-Pumpasen uudistilaa. Seuraavia uusia tilallisia olivat vuonna 1831 Esaias Säärelä Saunavaaran Murtolassa, vuonna 1840 Joonas Niesijärvi Alatalossa sekä vuonna 1842 Madetkoskella Heikki Pokka ja Juho Kantola. Jaakob Kulpakko otti vuonna 1844 asuttavakseen Antti Mattasen vanhan, vuonna 1794 perustaman uudispaikan Hinganmaalla. Talosta tuli sittemmin Unarin kylän Kulpakko. Vuodelta 1846 voidaan mainita Hannu Autton eli Vitikan perustama uudistila Kemikylään.¹⁵¹ Se siirtyi myöhemmin Pulskan suvulle.

Vaikka kaikkia vanhan Kemin Lapin alueelle muuttaneita uusia asuttajia ei voida varmuudella poimia esille, oli heidän määränsä Sodankylässä, Sompiossa ja Kemikylässä vielä 1800-luvun puoliväliin tultaessa kaiken kaikkiaan hyvin vähäinen. Vastaavasti myös Inarissa kaikki uudistalolliset olivat oman kylän asukkaita,¹⁵² joten historiallisen Kemin Lapin alueen asutus, poislukien Kuusamo, oli sisäsynnytyistä vielä 1800-luvulla. Varsinaista suomalaistalonpoikien siirtoasutusta eli kolonisaatiota ei Lapissa tapahtunut.

ASUTUSTOIMINNAN ERITYISPIIRTEET KUUSAMOSSA JA KUOLAJÄRVELLÄ

Kuusamon pastoraatti oli käytännössä talonpoikaistunut tultaessa 1700-luvulle. Kuitenkin sekä Maanselän että Kitkan lapinkyliin merkittiin joukko lapinverolla olleita asukkaita. Maanselän kylän veronkantoluettelossa oli vuonna 1706 kaikkiaan kahdeksan lapinverolla ollutta, joista kuitenkin vain kolme maksoi varsinaisesti veron. Ilmeisesti Tavajärvellä asunut Lauri Niilonpoika oli nimismiehenä vapautettu rasitteesta, Oivangin Iivari Ollinpoika oli uudistilaverolla ja kolme asukasta oli täysin rutiköyhää, joilla ei ollut ”poroja, pyssyä eikä jousta”. Ikäpäivän, Niulun ja Jungan perhekunnat pystyivät sentään maksamaan lapinveron. Siirtyminen tilallistalouteen oli ollut nopeaa, sillä vielä vuoden 1695 veroluettelossa Maanselän lapinkylässä oli ollut 15 lapinveron maksajaa. Ahtaat ajat 1700-luvun alussa verottivat kylän saamelaisasutusta, mutta kokonaan se ei hävinnyt. Mielenkiintoista on, että vielä vuonna 1708 esiintyi yksi lapinluettelossa olleista vanhalla ei-kristillisellä etunimellä Ikäpäiviä Matinpoika. Pekka Karjalainen maksoi lapinveroa Iivari Ollinpojan Oivankijärven kalastuspaikasta.¹⁵³

151 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Sodankylän käräjät 1809, § 31. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1821, § 31. Lappi CIa:3. OMA; Sodankylän käräjät 1824, § 24. Lappi CIa:4. OMA; Sodankylän käräjät 1831, § 9. Lappi CIa:8. OMA; Sodankylän käräjät 1838, § 1. Lappi CIa:11. OMA; Sodankylän käräjät 1840, § 6. Lappi CIa:14. OMA; Sodankylän käräjät 1842, § 90, § 92. Lappi CIa:16. OMA; Sodankylän käräjät 1844, § 110. Lappi CIa:18. OMA; Sodankylän käräjät 1846, § 9. Lappi CIIa:1. OMA.

152 Nahkiaisaja 2006, s. 303–306.

153 Skattelängder för Kemi lappmark: 1737. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA. Runkona kyltien asutusvaiheisiin ja sukutarkasteluun ovat 1700- ja 1800-luvun maa- ja veronkantoluettelot sekä kirkonkirjat.

Vuonna 1737 lapinverolla olleet asukkaat ja heidän asuinpaikkansa olivat:

Tavajärvi	Niilo Laurinpoika
Kuusi- ja Enojärvi	Kristian ja Matti Reki, vuonna 1748: ”Riekki”
Joukamajärvestä ja Muojoesta maksoivat Jakob Matinpojan osuuden	lapinverosta Daniel Karjalainen ja Antti Pesonen
Oivankijärvi	Israel Johaninpoika Ervast
Viitasaari	Antti Ronkainen
Vuotunkijärvi	Juho Antinpoika Määttä
Saapunkijärvi	Samuel Tapaninpoika Määttä
Suininkijärvestä maksoi Tuomas Antinpojan kalavedestä lapinveron Sigfrid	Heikkinen, vuodesta 1743 lähtien Olli Palosaari

Asuinpaikat olivat myös Maanselän alueen viimeiset lapinveromaat, mutta varsinaisesti lapinsukuiset asujat olivat siirtyneet talollisväestön joukkoon. Nimistä päättellen kaikki Maanselän lapinverolla olleet alueet olivat järviseujuja ja järviä hyödyntäneitä kaskitalonpoikia, joskin vuonna 1759 Tavajärvelle merkitty Lauri Laurinpoika kirjattiin sukunimellä Harri. Se viittaisi Kuolajärven vanhaan lapinsukuun. Harrin kanssa Tavajärven lapinverolle merkittiin myös Paavali Tauriainen, joka tuli veromaalle vävymiehenä. Sittemmin Harrista muotoutui Tavajärven suku. Toinen lappalaisena pitkään kulkenut suku oli Riekki, kun vielä vuonna 1755 Kuusamoin käräjillä esiintyi pororiidan yhteydessä Isak ”Riki”. Hän oli tuolloin poropaimenena eli raitiona yhdessä Sigfrid Päckan kanssa.¹⁵⁴ He olivat ensimmäiset vanhan Kemin Lapin alueella mainitut poropaimenet.

Ainakin osa lapinverollisista ei ollut kuitenkaan perustanut uudistilaa, kuten kruununvouti Anders Hackzell myös totesi vuoden 1738 kuvauksessaan. He olivat siirtyneet maksamaan lapinveron lappalaisen puolesta ja osa myös avioitunut lapinsukuun. Vielä vuoden 1695 maakirjassa useille edellä mainituille asuinpaikoille oli kirjattu lappalainen.¹⁵⁵ Huolimatta savolaisperäisestä sukunimestä monet Kuusamon asujista polveutuivat saamelaisista. Vuonna 1742 kirjattiin Lusminki- ja Kovajärven asujaksi Matti Torvinen ja 1750-luvun alussa Saapunkijärven asuttajaksi Pekka Mustonen. Tosin hänen paikakseen tarkentui vuonna 1759 Korpinieni tai Kopiniemi ja sukunimeksi Musta. Joukamojärvelle oli tullut Sipo Jämsä. Kaikilla heillä olivat vuonna 1759 jo peltoviljelykset ja karjaa, joten asuinpaikat olivat luontevasti maakirjatilojen joukossa vuodesta 1763 lähtien Heikkilän ja Kirkonkylän kylissä. Vielä vuonna 1769 anoi lappalainen Hannu Antinpoika Sova tai Suva (Sofwa) uudistilan paikkaa Juumajärvelle (”Jomajärvi”), jossa Sovan perhekunnalla oli kotapaikkansa. Siellä he asuivat vielä seuraavanakin vuonna.¹⁵⁶ Paikka ei

154 Kuusamon käräjät 1755, f. 121–126v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Ks. Joon 2006, s. 262.

155 Andes Hackzell, Beskrifning om Torneå och Kemi Lappmarcker (1736). I. Fellman I, s. 148–154. Ks. myös Ervasti 1978, s. 150–151; E. Pitkänen, Kuusamon saamelaiset.

156 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA; Kuusamon käräjät 1769, f. 296–340. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon käräjät 1770, f. 1–72. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Joon 2006, s. 262, viite 604.

kuitenkaan ollut aiemmin lapinverolla eivätkä Sovat veronmaksajina. Vuonna 1773 renkimies Hannu Suva mainitaan avioituneen Pekkasen talontyttären kanssa.¹⁵⁷

Kitkan lapinkylässä oli 1700-luvun alkuvuosina peräti 14 lapinveron maksajaa, joista kuitenkin seitsemän kerrottiin murheellisesti vuonna 1706 kuolleen nälkään ja kaksi ei maksanut veroa. Lapinveromailla asuneiden määrä oli kokenut nopean hupenemisen, sillä vuonna 1695 lapinverolla oli ollut vielä 19 perhekuntaa. Kitkan lapinkylän kehitys myötäili Maanselkää, mutta Kitkassa säilyivät lapinsukujen asuinmaat pitkälti sukujen itsensä hallinnassa ja muuntuivat uudismaiksi.

Kitkan lapinmaat sijaitsivat Parakkasaassa [Parikkasaari/Porosaari?], jossa oli Filppu Filpunpoika tullut Pietari Jouninpojan veromaalle. Filpun sukunimeksi ilmaantui sittemmin Pätsi. Pitkän saamelaisukuun laskettavia perhekuntia oli Pato-salmessa, Kallunkijärvellä ja Maaninkajärvellä. Lososaassa asustanut Antti Marckat oli joutunut kerjuulle. Sarvisalmessa olivat Pietari Antinpojan ja Suolijärvellä Mikko Aikianpojan maat. Ontojärvellä (Ondijärvi) oli Kieli-sukua. Vuoden 1767 maakirjassa olivat Vasaraperän kylään kirjattu Pätsi, Sarvi ja Kieli, Posiolle Aikio ja Sarvi sekä Alakitkan kylään Patosalmi ja Pitkän suvusta muotoutunut Kallunki.¹⁵⁸ Vuonna 1759 oli Olli Ollinpoika Aikio perustanut uudistilan Suolijärven Särkisaaressa olleelle veromaalleen ja vastaavasti myös Pietari Antinpoika Sarvisalmeen. Kuusamon nimismies Planting totesi käräjillä, että Sarven veromaat ulottuivat suuren Kitkajärven molemmille puolille, joten Kitkan vedet riittivät hyvin kotitarvekalastukseen.¹⁵⁹ Veromaan hallinta ei siis taannut enää varsinaisia järvinautintoja. Nykyisen Posion alueella asuivat myös Maaningat. Useimmat edellä mainituista olivat vanhoja Kitkan lapinsukuja elleivät peräti kaikki. Sukujen vaiheet kuvaavat myös erinomaisesti Kuusamon seudun lapinsukujen asutuksellista muuntumista uudisraivaajiksi.

Kuolajärvi oli suuri kylä, jossa maksavien määrä nousi 1500-luvun kuluessa 15:stä 20 maksajaan, mutta 1600-luvun alkuvuosien kehnoina aikoina määrä tippahti 11:een. Siitä se jälleen vakiintui lähelle kahtakymmentä verosavua. Vuonna 1706 veroluetteloon kirjattiin 28 lapinveron maksajaa. Heistä kuitenkin vain 12 maksoi veron, sillä viisi oli kuollut ja yhdeksän oli joutunut kerjuulle. Kukaan ei ollut siirtynyt uudistilalliseksi, mutta Hirvasjärvellä todettiin Lauri Koistisen maksavan Markus Ollinpojan kalavedestä lapinveron. Koistinen oli ilmeisesti Kuusamon puolella asuneita uudistilallisia. Lapinsukuja olivat Moija, Millo (eli Miulu/Miulus), Harri, Sajak (eli Saija/Sarri/Saijets), Komits, Svart (eli Musta), Peuna, Koria eli Korva, Kursu, Nillo (eli Niulus), Telni (eli Tenni) ja Junsa (eli Jöns). Lisäksi 1700-luvun alussa mainittiin Nääs (todennäköisesti tarkoitti Nilloa/Niulusta) ja ”Kaupa Mees”, joka hukkuu vuonna 1707 Kemijärveen. Seuraavana vuonna Nääsin paikalle oli ilmestynyt Lauri Reisine eli Räisänen, joka oli ensimmäinen Kuolajär-

157 Ervasti 1978, s. 186.

158 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA; Ervasti 1978; E. Pitkänen, Kuusamon saamelaiset.

159 Kuusamon käräjät 1759, f. 214–234v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon ja Kuolajärven käräjät 1761, f. 724–726. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

velle uudistilan raivannut talonpoika. Myöhemmistä tiedoista selviää, että Lauri Räisänen asui Hirvasjärvellä ja oli tullut sinne Kuusamon suunnasta.¹⁶⁰ Epäilemättä Lauri oli hankkinut itselleen juuri vuoden 1708 aikoihin Nääsin/Nillon veromaan, koska hän maksoi lapinveroa. Näin myös todettiin käräjillä.¹⁶¹

Kuolajärvi jaettiin vuonna 1731 kolmeen siitaan, jotka myötäilivät jo vakiintuneita ja lähinnä Venäjän verotuksen aikana syntyneitä kyläryhmiä, kuten edellä rajatarkastelun yhteydessä jo todettiin. Siidat olivat Kuolajärven koillisosan Sonkajärvi, keskiosan Tenniöjärvi ja lounais-eteläosan Onkamo. Vähitellen 1700-luvun puolivälin jälkeen näistä versoi pienempiä kyläryhmiä. Sonkajärvi oli Harrin suvun asuinseutua, mutta siellä olivat myös Lukonen ja Noijonen, Tenniöjärvellä asuivat pääasiassa Millon ja Korjan suvut ja Onkamossa vuoden 1731 tilanteessa 11 perhekuntaa lapinverolla ja kolme talollista niin ikään lapinverolla. Onkamolaisista mainittiin tuolloin sukunimillä Peuna, Komits, Kursu, Maaninka ja Sarri sekä Kursun ja Reisisen talolliset. Siitajaotuksesta ei tullut kovin pitkäikäistä, sillä 1700-luvun veroluetteloissa asuinpaikat olivat muotoutuneet sellaisiksi, että Onkamojärvellä asui kolme perhekuntaa (ainakin Peuna ja Lämsä), Märkäjärvellä yksi, Tenniöjärvellä seitsemän (ainakin Millo eli Miulu, Junsä, Telni eli Tenni, Korva eli Korja), Kallungissa kaksi, Hirvasjärvellä Reisinin eli Räisänen, Salmijärvellä kaksi (Salmi, Komits), Kursussa kolme, Palojärvellä yksi (Komits), Saijassa kaksi (Sajak, Millo), Sulasalmella kaksi (Harri) sekä Sovajärvellä yksi lapinveroa maksanut perhekunta. Lautamies Hannu Tuomaanpoika Millo käytti itsestään myös sukunimeä Niva.

Vuoden 1768 käräjätiedon perusteella Harri olisi perustanut Sulasalmen uudistilan jo 30 vuotta aiemmin, mutta vasta tuolloin 1768 uudismaan kalavedet katsastettiin käräjillä. Niitä oli peräti 39 sekä Mutkajärvensalmi yhteisnautinnassa, joten epäilemättä vanhat Harrin veromaat tulivat kattavasti uudistilaan kuuluviksi.¹⁶²

Jouni Millon veromaalle muutti asumaan vuonna 1741 Sigfrid Erkinpoika Halonen, joka tuli todennäköisesti Kemijärveltä. Hän otti myös Jounin kuoltua veromaan hallintaansa ja maksoi siksi lapinveroa. Myöhemmistä lähteistä käy ilmi, että paikka oli Sallansuu. Lauri Räisänen kanssa muutti yhteen vuonna 1742 Erkki Nojonen (oli ilmeisesti edellä mainittua Nillon/Niuluksen sukua, josta yksi nimivariantti oli myös Nääs), ja kun Räisänen kuoli, tuli hänen paikalleen vuonna 1748 Pekka Matinpöika Kuljunen. Nojosen puoliskosta halottiin vuonna 1752 vielä veromaa Pekka Tuuliaiselle. Kaikki asuivat vanhaa lapinveromaata. Käräjillä asuinpaikan nimenä mainittiin Hirvasjärvi,¹⁶³ josta muotoutui siten pääasiassa Kuusamon suunnasta tulneiden talonpoikien asuttama kylä. Samaan aikaan muutti Sompion suunnasta Matti Matinpöika Halonen Tenniöjärvelle, Lauri Matinpöika Ollila Kemijärven rajamaille ja Daniel Pentinpöika Kella Palojärvelle. Uudistiloiksi ne oli

160 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA;

Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA.

161 Kuolajärven käräjät 1731, f. 882v – 883v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuusamon käräjät 1741. I. Fellman III, s. 150.

162 Kuolajärven käräjät 1768, f. 216–238. Svea Hovrätts arkiv. SRA; ks. Joona 2006, s. 245.

163 Hirvasjärven uudistila halottiin vuonna 1764 renkimies Niilo Räisänen ja uudistilallinen Pekka Tuuliaisen kesken. Kuolajärven käräjät 1764, f. 669v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

perustettu vuonna 1750 ja olivat ensimmäiset veronkantoluetteloissa mainitut uudistilat Kuolajärvellä. Niistä siis maksettiin uudistilaveroa, eivätkä ne sijainneet vanhoilla lapinveromailla. Ollilan paikasta käytiin myös käräjiä, koska ei tiedetty aivan tarkkaan, oliko tila Kemijärven vai Kuolajärven puolella. Lopulta se määriteltiin kuuluvaksi Kemijärvelle. Kallungin suvusta perustettiin 1750-luvun lopulla myös Aatsinkijoen eli Aatsingin uudistila. Maakirjakyliksi vakiintuivat vuonna 1767 Teniöjärvi, Sallansuu ja Käsmä.¹⁶⁴ Aiempaan pohjoisesta etelään kulkeneen siitajautukseen nähden maakirjakylien maantieteellinen jaotus oli muuttunut idästä länteen suuntautuneeksi.

Varsin mielenkiintoista on, että vaikka moni Kuolajärven lapinveromaista oli siirtynyt uudismaaksi tosiasiaa jo 1700-luvun alkupuolella, pysyivät ne silti tiukasti lapinveroluetteloissa vuoden 1763 muutokseen saakka. Syynä oli se, että kaikki uudistilat olivat vanhoilla lapinveromailla kolmea vuonna 1750 perustettua tilaa lukuun ottamatta. Tilalliset myös saivat immissionin vasta vuosien 1765–1770 aikana. Silti vielä vuonna 1774 oli kahdeksan tilaa ilman katselmusta tai hallintakirjaa.¹⁶⁵ Kuolajärviset pysyivät pisimpään Inari poislukien vanhassa lapinveromaa-järjestelmässä Kemin Lapin alueella

ENONTEKIÖN ASUTUS VANHOJEN SUKIJEN VOIMIN

Enontekiön asutus pohja muodostui 1800-luvulle tultaessa kolmesta osasta. Ensimmäisin olivat muutamat vanhat lapinkylien suvut, joista osa oli siirtynyt uudistilalliseksi ja osa poronomadeiksi. Näin kävi muun muassa Vasaran suvulle. Toinen merkittävä perusta muodostui 1600- ja 1700-luvulla tulleista Tornionlaakson ja Ounasjokilaakson talonpojista, joista myös osa haarautui poronomadeiksi ja saamelaisiksi. Esimerkkinä mainittakoon Hetat, Kyröstä polveutuneet Näkkäläjärvet ja Baas-suvusta polveutuvat Palojarvet. Kolmas ryhmä oli erityisesti 1600-luvulla mutta vielä myös 1700-luvun kuluessa läntisestä Tornion Lapista tulleet porosaamelaiset, jotka olivat sijoittuneet lähinnä Rounalan lapinkylän alueelle. Vuoden 1809 riikinjaon jälkeen Rounalan kylän itäosa muodosti Enontekiön Käsivarren mutta ei enää varsinaista maakirjakylää. Muutenkin Enontekiön kyläjaotus muuttui täysin 1800-luvulla.

Yksityiskohtainen ruohonjuuritason syventyminen erityisesti uudistilojen perustamishistorioihin paljastaa keskeisen yhteisen nimittäjän Enontekiön alueen asutustoiminnassa. Käytännössä yhtään uutta uudisraivaajaperhettä ei tullut 1800-luvulla Enontekiölle, vaan asutus eteni puhtaasti paikallisin 1700-luvulla vakiintu-

164 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. RA; Kuolajärven käräjät 1748, f. 596. Norrbotten Vol. 25. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuolajärven käräjät 1758, f. 387v–389. Norrbotten Vol. 35. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kuolajärven käräjät 1759, f. 1008v. Norrbotten Vol. 36. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Vrt. myös Heinänen 1993, s. 67–69. Onnela 1985, s. 244.

165 Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA.

neiden sukujen voimin ja talot muodostuivat myös pääasiassa sukujen vanhoille nautintamaille. Toki ne olivat kruunun uudistiloja. Vaikka tilajärjestelmän piirissä ollut asutus oli vakiintunut keskeisten järvien rantamille ja jokien varsille, itse kyläjärjestelmä vaihteli huomattavasti 1800-luvun maa- ja veronkantokirjoissa. Vanha kolmen lapinkylän muodostama pastoraatti oli murtunut 1700-luvun jälkipuolella, ja vuonna 1810 kyliä oli peräti 12: Suonttavaara, Suonttajärvi, Leppäjärvi, Palojoensuu, Sonkamuotka, Muotkajärvi, Hetta, Näkkäläjärvi, Vuontisjärvi, Peltovuoma, Kyrö ja Peltöjärvi. Ensimmäisessä Lapin maakirjassa vuonna 1830 oli kyliä yhä 11, mutta vuodesta 1855 lähtien maakirjakyliksi vakiintuivat Hetta, Kelottijärvi, Kyrö, Palojoensuu, Peltovuoma ja Suonttajärvi.¹⁶⁶

Hetan kylässä oli kaikkiaan yhdeksän maakirjataloa 1900-luvun alkuun tultaessa.¹⁶⁷ Hetan vanha kantatalo oli jakaantunut jo 1700-luvun lopulla ensin kahtia Hetan ja Kurun tiloiksi, jotka molemmat oli vielä halottu, joten 1810-luvulla kantatalon sukumaille oli muotoutunut kaksi Hettaa, Kuru ja siitä halkaistu Keskitalo. Hetan suku oli lähtöisin Ylitornion Matarengin kylästä ja oli tullut 1690-luvulla vanhoille veromaille Ounasjärven rantamille. Kurun nimimuotona esiintyi myös Kaukonen, kun Hetan tilalle tuli Heikki Kaukonen vävynä; hän oli Kittilän Kaukosia eli Kuruja, siis juuriltaan Kyröjä.¹⁶⁸

Ounasjärveen laskevan Näkkäläjoen latvoille, Näkkäläjärven rantamille, nousi 1700-luvun lopulla järven mukaan nimensä saanut uudistila, joka muodosti vuoteen 1845 saakka oman Näkkäläjärven kylän. Järvi oli ollut jo 1500-luvulla yksin Ylitornion talollisten kalavetenä.¹⁶⁹ Tila vakiintui kuitenkin Hetan maakirjakylään numerolle 4. Tilan asuttajat polveutuivat miespolvista linjaa Kaukosen suvusta, kun Heikki Kaukonen oli tullut Hetan sukuun vävynä ja asutti Kurun uudistilan 1770-luvulla. Salomon Näkkäläjärvi osti kruununtilansa perinnöksi vuonna 1863. Vuonna 1860 pidettiin tilalla niittykatselmus, jossa katsastettiin vanhat niityt sekä kruunulle kuuluneita ja lähellä taloa olleita niittyjä, joista olisi saatu lisätiluksia Näkkäläjärvelle. Katselmuksesta havaitaan hyvin, kuinka tilukset olivat pienissä osissa ja kruunulle katsottua maata saattoi sijaita lähelläkin itse tilaa. Näkkäläjärvellä oli vuonna 1870 kaikkiaan 38 vanhaa niitypalstaa, ja uusia suoniittymaita synnättiin kuusi. Niistä erityisesti Matsanenjärven niitty oli huomattavan suuri, 5000 kyynärää pitkä ja 2000 kyynärää leveä (noin 2400 x 1200 metriä). Peltoja tilalle ei ollut tarkastettu lainkaan sen pohjoisen sijaintinsa vuoksi. Toimeentulon katsottiin saatavan erityisesti kalastuksesta Palojärvässä ja Näkkäläjärvässä sekä karjanhoidosta. Katselmusmiesten mielestä uusien niittyjen ansiosta tilasta ”tulee ajan kanssa hyvä talo”, mutta Muonion ja Enontekiön nimismiehenä 1880-luvulla

166 Special Räkning öfver Lappskatten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA. Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirjat 1875 ja 1905. OLKI Ha1:18. OMA.

167 Tarkastelun runko perustuu Enontekiötä koskeviin veronkantoluetteloihin, maakirjoihin, käräjäpöytäkirja-aineistoon sekä kirkonkirjoihin.

168 Hetan tilan hallintasuhteista ks. Muonion käräjät 1818, § 23. Lappi Cla:2. OMA; Muonion käräjät 1819, § 41. Lappi Cla:2. OMA; Muonion käräjät 1821, § 51. Lappi Cla:3. OMA.

169 J. Vahtola 1991b, s. 258.

Muonionniskan kirkolla talvella 1914 tai 1915. Vasemmalla tuulihattuun ja peskiin pukeutunut Iisko Näkkäljärvi, keskellä hänen nuorin poikansa niin ikään Iisko nimeltään ja oikealla metsänvartijan tehtäviä Enontekiöllä hoitanut Herman Kuru eli ”Kurun-Hermanni”. Iisko ajoi talvenaikaan Skibotnista Norjasta tavaraa Muonioon. Claudelinin kokoelma. Oulun maakunta-arkisto.

toiminut Karl Bäcklund oli tyystin toista mieltä. Hän olisi halunnut poistaa Näkkälät kokonaan tilalta sen kehnon hoidon vuoksi.¹⁷⁰

Näkkäljärvien poronhoitoon ei vielä vuoden 1870 tilanteessa viitattu ollenkaan, mutta monien eri tekijöiden seurauksena heistä kasvoi nopeasti vuosisadan lopulla Enontekiön suurimpia poronomistajia. Jo 1870-luvulla suku oli siirtynyt suurporonhoitoon ja kirjattiin lappalaisiksi. Näkkälän asukkaista tuli tavallaan puolipaimentolaisia, ja he edustivat eräiden hyödyn ajan ajattelijoiden 1700-luvulla hahmottamaa Lapin asutuksen ideaalitalaa. Siinä tunturien ja metsäseutujen rajamailla olisivat parhaiten menestyneet puolittain tilallistaloutta ja puolittain poronhoitoa harjoittaneet asukkaat.

Hetan tilojen väliin perusti uudistilan Juho Briitanpoika Vuontisjärvi, joka oli Hetan talon vävymies. Tila sai nimekseen sijaintinsa mukaisesti Välitalo. Perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1844, mutta perustamisvahvistuksen tila sai vasta vuonna 1856. Hetan suvun perustama uudistila oli myös Alatalo, joka sai perustamisvahvistuksen vuonna 1858, ja kyröläisen mutkan kautta Hettoihin liittynyt Ku-

170 Muonion käräjät 1860. Lappi CIA:24. OMA; Nimismiehen kertomukset 1882–1886. Kertomuksia rajantarkastusmatkoista 1882–1929. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

run suku perusti Suomenniemen tilan. Se sai perustamisvahvistuksen vuonna 1867. Hetan maakirjakylässä olivat vielä Suomelan ja lukkarilaksi muodostetun Haarakosken tilat.¹⁷¹

Kelottijärvi oli vanhaan Suonttavaaran lapinkylään kuuluneen Vasaran suvun kotiseutua, mutta 1800-luvun puolivälissä kylään liitettiin myös osia Palojoensuun pohjoisosan taloista. Siitä tuli läntisen Enontekiön kyläkunta, tavallaan osittain vanhojen Suonttavaaran ja Rounalan lapinkyläen jatkaja, joka kattoi myös kohti Käsivartta kurottaneet uudistilat. Rounalan lapinsuvuista lähes kaikki olivat jääneet riikinjaon myötä Ruotsin alamaiseksi, joskin pohjoisosaan muodostuneen Käsivarren alue säilyi porosaamelaisten laidunmaana. Sen sijaan talonpoikainen asutus voimistui 1800-luvun kuluessa läntisessä osassa Enontekiötä. Niinpä Kelottijärven maakirjakylässä oli 1900-luvun alussa kaikkiaan kahdeksan maakirjanumerolla olevaa tilaa. Pappila oli vuoteen 1845 saakka Palojoensuun kylän numerolla 9 ja vuodesta 1855 lähtien Kelottijärven kylässä numerolla 1. Se oli nimensä mukaisesti 1850-luvulle saakka seurakunnan tila, Markkinan vanha pappila, joka siirtyi kuitenkin yksityiseen omistukseen.

Pappilan naapurissa oli Enontekiön tila, jonka perusti Juho Pekanpoika Vuontisjärvi eli Enontekiö. Perustamiskatselmus hyväksyttiin vuoden 1842 käräjillä, mutta uudistilalla oli pidettävä toinen katselmus kesäkuussa 1851. Perustamisvahvistuksen se sai vuonna 1854. Tilalla oli kuitenkin jo takanaan historiaa, sillä sen oli perustanut varsinaisesti vuonna 1793 Olli Heikinpoika Niva Kaaresuvannon kyläkuntaan. Seuraavana vuonna uudistila siirrettiin kruununnimismiehelle virkataloksi ja kirjattiin Palojoensuun kylään. Vuonna 1822 Enontekiö luovutettiin Niilo Pekanpoika Vuontisjärvelle, joka puolestaan luovutti asumisoikeuden pojalleen Juholle. Talon rakennukset olivat vanhan pappilan vieressä, joten Muonion kirkkoherralla oli erityisesti huomautettavaa Enontekiölle katsastetuista niityistä. Tilalle synnättiinkin peräti 46 eri niittytilusta. Kalavesiä oli kotitarpeeseen ja ”vähän myyntiin” 15 eri järvestä ja joesta. Toisen katselmuksen mukaan talolla oli 22 kapanalaa peltoa eli ei aivan täyttä puolta hehtaaria.¹⁷²

Markkinasta pari virstaa Könkämäjokea ylävirtaan jokirannan Hautaniemessä sijainneen Mannilan (Mannela) tilan perusti Emanuel Kolström Muonionniskasta, joten tilan nimi tuli isännän etunimestä. Perustamiskatselmus oli vuonna 1844.¹⁷³ Mannelan, Pappilan ja Enontekiön tiloilla olivat niittypalstat vierekkäin ja limittyneetkin, joten epäselvyyksiä riitti vuosien varrella niiden omistuksista.¹⁷⁴ Edettäessä reipas peninkulma Mannilasta ylävirtaan saavutaan Kelottijärvelle, jonka itäranalle Juho Kelottijärvi eli Vasara perusti uudistilan Ollilan nimellä. Perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1849 ja vahvistettiin vuonna 1851. Ollilan tilan manttaaliksi määrättiin 1/4. Manttaalin suuruus on erikoista, sillä tilan niittypalstat olivat

171 Muonion käräjät 1844, § 6. Lappi Cla:18. OMA; Special Jordebok öfver Lappmarkens härad år 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

172 Muonion käräjät 1844, § 17. Lappi Cla:18. OMA; Muonion käräjät 1851. Lappi Cla:22. OMA; Special Jordebok öfver Lappmarkens härad år 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

173 Muonion käräjät 1844, § 4. Lappi Cla:18. OMA; Joh. H. Ekdahlin kirje asessorille Muoniosta 26.2.1825. Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härad's Lappmarker för år 1824. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1. OMA.

174 Ks. esim. Muonion käräjät 1857. Lappi Cla:23. OMA; Muonion käräjät 1859. Lappi Cla:23. OMA.

pieniä, lähellä Kelottijärveä, ja niiden todettiin olevan vain välttävän hyviä. Esimerkiksi Enontekiön tilalla oli huomattavasti enemmän niittymaita ja runsaasti kalavesiä, mutta sen manttaali oli ainoastaan 1/8. Ollilalla ei ollut edes metsää polttopuutarpeisiin, ja tukkipuut oli kuljetettava kuuden peninkulman päästä. Kalavedet olivat kylänmiesten yhteisinä Könkämäjoessa, Kelottijärvestä, Vuontisjärvisissä, Vuontissaivossa ja Pituhijärvestä.¹⁷⁵

Varsinainen Vasaran suvun kantatila oli Kelottijärvi vanhalla lapinveromaalla, ja se olikin maakirjassa vuoteen 1845 saakka Suonttavaaran Vasara n:o 1. Vuonna 1845 se merkittiin Palojoensuun kylän Kelottijärven tilana numero 10 mutta vuodesta 1855 lähtien numerolla 5. Uusitalo oli myös nimensä mukaan Vasaran suvun uudisraivio, joka oli Heikki Kelottijärven eli Vasaran perustama Kienvuopionniemen tai Kienvuopion (nykyisin Kiehuopion) eteläpähän Kelottijärvellä. Perustamisvahvistuksen uudistila sai vuonna 1858.¹⁷⁶ Samana vuonna sai vahvistuksen myös Juholan uudistila, joka oli Olli Kelottijärven eli Vasaran perustama.

Lauri Hirvasvuopio eli Baas perusti Käsivarteen Lätäsenon yläjuoksulle Enontekiön 1800-luvun pohjoisimman tilan, Hirvasvuopion, jonka perustamisvahvistus annettiin vuonna 1880. Laurin puoliso oli Qvenangenin porosaamelaisista sukua. Talo oli erämaatila ja sitä pidettiin ”puolilappalaisena”, ja osa suvusta olikin kirjattu myöhemmin 1900-luvulla lappalaisiksi. Hirvasvuopioita muutti myös Sodankylään.

Palojoensuun kylä muodosti Enontekiön lounaisen osan. Kylän asuttajia olivat 1600-luvulla Ylitorniolta tulleet Baasit, joiden vanha kantatila oli 1800-luvulle tullessa jakaantunut kolmeksi taloksi: Palojoensuu, Mäkitalo ja Baas. Niistä Palojoensuu halottiin 1850-luvulla, ja myös Mäkitalon kanssa samaa uudistilalähtöä ollut Baas oli käytännössä kahdessa osassa, vaikka se kulki maakirjassa yhtenä tilana. Näiden lisäksi vanhojen veromaiden alueelle oli syntynyt Rova, jonka perusti vuonna 1794 Baasin suvun vävy mies Matti Rova. Asuttajaksi tuli 1830-luvun alussa Abraham Gedda, joka oli avioitunut Eiran sukuun. Laurilan uudistilan perusti Lauri Matinpoika Baas vuonna 1843, jolloin tilalla pidettiin myös perustamiskatselmus. Maaherran vahvistuksen se sai vuonna 1847. Kalastus oli yhteistä kylänmiesten kanssa ”useimmissa kylän järvisä”.¹⁷⁷ Palojärvi oli myös Baasin suvun perustama uudistila, joka vahvistettiin maakirjatilaksi numerolle 14 vuonna 1860. Kalle ja Juho Palojärvi ostivat tilan perintöön vuonna 1883, jolloin se oli käytännössä myös kahdessa osassa.

Syväjärven uudistilan ensimmäiseksi asuttajaksi voidaan mainita Matti Pekanpoika Syväjärvi, jonka sukujuuret juontuivat vanhasta Enontekiön Karist-suvusta. Asuinpaikalla Syväjärven länsirannan Hautaniemessä pidettiin myös perustamiskatselmus vuonna 1834, mutta uudistilaksi paikkaa ei vielä tuolloin saatu nostettua. Uusi katselmus järjestettiin vuonna 1846, mutta vasta Antti Matinpojan aikana Syväjärvestä tuli uudistila. Kolmas perustamiskatselmus oli vuonna 1849, ja maaherran vahvistuksen tila sai seuraavana vuonna.¹⁷⁸ Kaaresuvannon eteläpuolel-

175 Muonion syyskäräjät 1849, § 2. Lappi CIA:21. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

176 Muonion käräjät 1857. Lappi CIA:23. OMA.

177 Muonion käräjät 1844, § 5. Lappi CIA:18. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

178 Muonion käräjät 1834, § 18. Lappi CIA:11. OMA; Muonion käräjät 1846, § 2. Lappi CIA:19. OMA; Muonion syyskäräjät 1849, § 3. Lappi CIA:21. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

la Pahajoki oli Syväjärven Pekka Matinpojan perustama uudistila, jonka perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1849. Pahajoen yhteyteen liitettiin Ruotsin puolelta vuokralle myös joukko niittytiluksia.¹⁷⁹ Palojoensuun kylän eteläisin tila oli vanhan lapinrajan tuntumassa Sonkamuotka, joka oli perustettu vuonna 1793 omaksi Sonkamuotkan kyläksi numerolle 1. Se merkittiin vuodesta 1850 lähtien Palojoensuun kylään numerolla 5 ja vuodesta 1855 lähtien numerolla 8. Sonkamuotka oli Enontekiön ensimmäinen perintötila vuonna 1858. Uusitalo oli puolestaan Elias Sonkamuotkan kyläryhmään perustama uudistila, jonka perustamisvahvistus on vuodelta 1858.¹⁸⁰

Palojoensuun Venetmäen (myös Venetkentänneä) uudistilan perustaja oli Rovani tilalta Aatami Rova eli Gedda. Perustamisvahvistuksen se sai vuonna 1856.¹⁸¹ Elias Laurinpoika Alatalo perusti puolestaan Vuopionpään (myös Wuopionpää) uudistilan vuonna 1841, jolloin sille pidettiin katselmus. Perustaminen vahvistettiin kuitenkin vasta vuonna 1856. Vuopionperä siirtyi Juho Kalle Jatkon omistukseen.¹⁸² Jatkolaiset olivat varsinaisesti Ruotsin Karesuvannon asuttajia. Nykyisen Kaaresuvannon kylän eteläpäähän perusti Nivan sukuun kuulunut Niilo Kotavuopio uudistilan, jonka perustaminen vahvistettiin vuonna 1856. Kalavedet olivat kylän yhteisinä syvällä Käsvärren sisämaassa, Matalajärvessä, Mettävuomassa (Marttajärvi?) ja Syväjärvessä, mutta niittypalstat jäivät vähäisiksi.¹⁸³

Karl Aleksanteri Raattama perusti nykyisen Kuttasen kylän kohdalle Kurkkioniskan uudistilan vuonna 1841, mutta vahvistuksen se sai vasta vuonna 1858, jolloin se oli Kalle Jatkolan omistuksessa. Tilalle määritettiin kalavedet useasta järvestä, sillä syynimiesten mukaan kalastus, poronhoito ja karjatalous olivat uudistalollisen tärkeimmät elinkeinot. Tila sijaitsi niin pohjoisessa, että peltoviljelyyn ei ollut juuri mahdollisuuksia. Mylly kuitenkin oli Ullanlomakurkkionniskassa, jonka ruotsalainen Isak Jatko oli ottanut luvatta käyttöönsä.¹⁸⁴

Heikkilän uudistila sai perustamisvahvistuksen vuonna 1858, mutta maakirjatilaa siitä ei kuitenkaan tullut vaikka se sai maakirjanumeronkin (n:o 9). Asuinpaikka liitettiin takaisin kruununmaahan vuonna 1879. Vastaavasti Palojoensuussa perustettiin 1800-luvun puolivälissä myös Poikkilahden, Rantatalon, Markkinan ja Venetkäännön uudistilat sekä Heikki Baasin torppa nostettiin uudistilaksi, mutta mitään niistä ei kuitenkaan lopulta vahvistettu maakirjatilaksi. Rantatalolle muun muassa pidettiin perustamiskatselmus vuonna 1843 kruununvoudin määräyksellä. Samoin uudistilan perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1841 Vuopionsuun uudistilalle Vuopionperän naapurissa, mutta siitäkään ei tullut lopulta maakirjatilaa.¹⁸⁵ Uudismaat eivät tarjonneet edellytyksiä tilallistalouksille.

Suonttajärven maakirjakylä peri itäisen osan vanhasta Suonttavaaran lapinkylästä. Sen asutus oli kokenut kovia 1700-luvun alkuvuosina mutta täyttyi varsin

179 Muonion talvikäräjät 1850, § 5. Lappi Cia:21. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

180 Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

181 Muonion käräjät 1854. Lappi Cia:22. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

182 Muonion käräjät 1842, § 8. Lappi Cia:16. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

183 Muonion käräjät 1854. Lappi Cia:22. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

184 Muonion käräjät 1842, § 6. Lappi Cia:16. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

185 Muonion käräjät 1842. Lappi Cia:22. OMA; Muutosmaakirja 1845, Kittilä. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:2. OMA.

nopeasti Tornion Lapin muista kylistä tulleilla asukkailla. Taustalla oli suoranainen kruununvouti Petter Pippingin värväystoiminta. Tulijoita olivat muun muassa Rounalan kylästä Blind, Omma, Peive, Suoro, Ryss, Nikodemus, Tauko ja Kommas, Koutokeinosta Kauppi, Heina, Lentikka ja Tornensis sekä Riimi Jukkasjärveltä. Myöhemmin tulivat myös Palokka ja Pokka. Kaikki olivat siten poro- eli tunturisaamelaisia. He eivät viihtyneet kuitenkaan kovin pitkään alueella, vaan jatkoivat matkaa naapurikyliin. Vain Nikodemus, Tauko, Tornensis ja Heina vakiintuivat Suonttavaaran 1700-luvun asuttajiksi, joista Tauko ja Nikodemus asettuivat myös uudistalollisiksi. Heillä oli hallinnassaan lapinveromaita, joten uudistalolliset maksoivat myös lapinveroa. Osa heistäkin palasi kuitenkin 1760-luvulla takaisin Norjan puolelle.¹⁸⁶ Muutaman suvuista tapaa 1700-luvun lopulla Kemin Lapista.

Suonttavaaran vanha talvikylän paikka oli sijainnut vaaran pohjoiskupeella olevan Suonttajärven rannalla.¹⁸⁷ Siksi on mielenkiintoista, että järven rantamille oli vanhastaan talottunut Ylitorniolta lähtöisin ollut Hopparen suku, jonka veromaalla tai sen vierellä talvikylän täytyi sijaita. Suvun asuttama kantatila oli vuoteen 1845 saakka Suonttajärven Hopparen numerolla 1 maakirjoissa. Sen sijaan vuoden 1845 maakirjassa tila oli Palojoensuun kylässä numerolla 7, kunnes vuodesta 1855 lähtien se muodosti Suonttajärven kylän numeron 1 Suonttajärven nimellä. Tuolloin kylän maakirjanumerolle 2 siirrettiin Rantatalon uudistila, jonka Henrik Ollinpoika Niva oli perustanut vuonna 1843. Perustamisvahvistuksen se sai vuonna 1848. Tilan osti perintöön Aabrami Leppäjärvi vuonna 1902.¹⁸⁸

Hetan länsipuolelle ison Muotkajärven rantamille oli syntynyt jo 1700-luvulla järven mukaan nimensä saanut uudistila, joka oli vuonna 1810 jo halottuna. Tila merkittiin vuoteen 1830 saakka Muotkajärven kylän numerolle 1, mutta vuodesta 1845 lähtien se oli Palojoensuun kylän numero 6 ja lopulta vuodesta 1855 lähtien Suonttajärven kylän numero 3. Vuonna 1844 pidettiin Muotkajärven rantamaisemassa myös Ylitalon uudistilan perustamiskatselmus. Uudisraivaajana oli Elias Erkinpoika Hetta eli Ylitalo.¹⁸⁹ Ylitalo sai perustamisvahvistuksen vuonna 1848.

Palojoen latvoille pienen Leppäjärven rantamille syntyi myös jo 1700-luvulla uudisasutusta. Leppäjärven tilan perustajasuku oli lähtöisin Alamuonion Kihlankeja eli Kyröjä. Olli Ollinpoika Kihlanki tuli Palojärven vävymieheksi Leppäjärvelle joskus 1700-luvun puolivälissä ja vuonna 1760 hänen uudistilallaan pidettiin perustamiskatselmus. Kihlanki avioitui Eiran sukuun.¹⁹⁰ Tila oli vuoteen 1830 saakka Leppäjärven kylän numerolla 1, vuonna 1845 Palojoensuun kylän numerolla 8 ja vuodesta 1855 lähtien Suonttajärven kylän numerolla 5. Tila oli 1850-luvulla käytännössä halottuna. Toista osaa asutti Raattaman eli Kyrön suku. Perintöön tilan ostivat vuonna 1860 Elias Raattama ja Erkki Leppäjärvi. Leppäjärvelle perustettiin 1890-luvulla myös Korkeasaajon uudistila, joka sai perustamisvahvistuksen vuonna 1898.

Sirkanmaa oli Juho Aidantaustan perustama uudistila, joka sai perustamisvahvistuksen vuonna 1856. Samana vuonna sai perustamisvahvistuksen myös Baasin

186 Hiltunen 2006, s. 144, 216.

187 J. Vahtola 1991b, s. 263.

188 Muonion käräjät 1844, § 5a. Lappi Cla:18. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

189 Muonion käräjät 1845, § 8. Lappi Cla:19. OMA.

190 Hiltunen 2006, s. 147.

suvun Erkkilän uudistila Suonttajärven kylässä. Juho Eliaksenpoika Leppäjärvi eli Raattama perusti Kultiman uudistilan vuonna 1845 Tarvantojoen ylävirrälle Kultimajärven rantamille. Maakirjassa nimiasu oli varsinaisesti Kulttimo.¹⁹¹ Perustamisvahvistuksen tila sai kuitenkin vasta vuonna 1857 Suonttajärven kylän maakirjanumerolle 8. Maakirjaan vietiin myös Salosen uudistila vuonna 1858. Siitä ei tullut kuitenkaan pysyvää uudistilaa, vaan tila liitettiin takaisin kruununmaahan vuonna 1879.

Enontekiön itäisen osan muodosti 1800-luvun jälkipuolella laaja Peltovuoman maakirjakylä, joka oli Eiran suvun kantaseutua ja vanhaa Peltöjärven lapinkylää. Siellä ei ollut 1780-luvulla enää kuin kaksi Eiran ja kaksi Kitin taloutta, jotka molemmat supistuivat vuonna 1809 yhteen perhekuntaan. Lisäksi Ounasjokivarressa olivat Yli-Kyrön talot. Viimeinen Suomen Lapin metsälappalainen siitä oli talonpoikaistunut 1800-luvun alkuvuosiin mennessä Suonttavaaran tapaan. Osaltaan syynä muutoksen oli muutamien sukujen jääminen Strömstadin rauhan jälkeen Norjan alamaisiksi, sukuja myös sammui ja jotkut muuttivat naapurikyliin ja Kittilään tai Sodankylään. Tilalle tuli vähitellen suurporonhoitoon erikoistuneita perhekuntia.¹⁹²

Vuontisjärvi oli vanhaa asuinseutua, sillä muoniolainen Juho Juhonpoika oli asettunut järven rannalle uudistalolliseksi vuonna 1735.¹⁹³ Vuontisjärvellä oli 1800-luvulle tultaessa kaksi maakirjataloa. Keskitalon tila oli vuoteen 1830 saakka Vuontisjärven kylän Vuontisjärvi numero 2 ja vuodesta 1845 lähtien Peltovuoman kylän Keskitalon tila numero 1. Vuontisjärven talo oli vuoteen 1830 saakka Vuontisjärven kylän Vuontisjärvi numero 1 ja vuodesta 1845 lähtien Peltovuoman kylän Vuontisjärven tila numero 2.

Peltovuoma oli Eiran suvun veromaalle 1700-luvulla perustettu uudistila, joka myös säilyi suvun hallinnassa 1800-luvulla. Juho Eira osti tilan perintöön vuonna 1871, ja vuonna 1875 Juho ja hänen veljensä Erkki halkoivat tilan. Varsinaisesti Eiran nimellä ollut tila oli Peltovuoman tapaan suvun hallinnassa. Vuoteen 1830 saakka se kirjattiin Peltovuoman kylän Peltovuoman tilana numero 2. Vuodesta 1845 lähtien se oli Eiran tila numero 4. Stoor oli puolestaan Johan Kippoisen eli Utsin Eiran veromaalle perustama uudistila.¹⁹⁴ Utsin jälkeläiset asuttivat tilaa vuoteen 1870 saakka, jolloin se siirtyi Kyrön suvulle. Stoor oli vuoteen 1830 saakka Peltovuoman kylän tila numerolla 1, mutta vuodesta 1845 lähtien se merkittiin numerolle 5. Juho Paulus Kyrö osti Stoorin perintöön vuonna 1879. Stoorin kanta-tilasta muodostettiin uudistilaksi vuonna 1857 myös Mikkola, jonka perusti Mikko Vuontisjärvi. Hänen äitinsä oli puolestaan Stoorin sukua.

Myös Samuel Samuelinpoika Eira perusti uudistilan vanhan Eiran maille. Nimekseen se sai Uusitalo. Perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1844 ja perustamisvahvistuksen se sai vuonna 1845 Peltovuoman kylän numerolle 9. Vuodesta 1855 lähtien Uusitalo oli numerolla 6.¹⁹⁵ Samuel Eiran velimies Pekka Samuelin-

191 Muonion käräjät 1846, § 3. Lappi ClA:19. OMA.

192 Hiltunen 2006, s. 216; Aslak Aikio 2004, s. 66–71.

193 Hiltunen 2006, s. 146.

194 Stor oli myös Jukkasjärven porosaamelainen suku. Myös Kippoiset olivat porosaamelaisia.

195 Muonion käräjät 1844. Lappi ClA:18. OMA; Muonion käräjät 1845, § 10. Lappi ClA:19. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

poika Eira perusti Angelin uudistilan vuonna 1828, mutta tilalla jouduttiin pitämään toinen perustamiskatselmus vuonna 1844. Niinpä se sai perustamisvahvistuksenkin vasta vuonna 1846 Peltovuoman kylän numerolle 7. Vuonna 1875 Angeli merkittiin maakirjaan numerolle 8, mutta se palautettiin kuitenkin takaisin numerolle 7.¹⁹⁶ Eiran tilan yksi pojista Niilo Samuelinpoika Eira perusti vuonna 1848 etunimensä mukaisesti Nikkisen uudistilan, jolle annettiin perustamisvahvistus vuonna 1852. Manttaaliksi määrättiin peräti ¼, kun yleensä se oli 1/8. Tila kuitenkin autoitui mutta asutettiin uudelleen, nyt 1/8 manttaalin suuruisena.¹⁹⁷ Harju oli myös Eiran suvun uudistila, jonka perustaja oli Samuel Samuelinpoika Eira. Tuomas Kuru eli Kyrö perusti vuonna 1857 uudistilan, joka sai isännän mukaan Tuomaalan nimen. Tuomas avioitui Samuel Eiran lesken kanssa. Osa Eiran suvusta talonpoikaistui, mutta osa säilytti saamelaisen identiteettinsä – näin myös Inariin muuttaneen Angelin sukuhaaran osalta¹⁹⁸.

Vieltojärven uudistilan perustaja oli Peltovuoman tilan Erkki Erkinpoika Eira. Tilan perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1848 ja perustamisvahvistus annettiin seuraavana vuonna. Manttaali oli Nikkisen tilan tapaan suuri: 5/16 manttaalia. Erkki Peltovuoma osti tilan perintöön vuonna 1871, jolloin manttaalina olikin enää 3/16.¹⁹⁹ Pekka Angeli perusti Niemelän uudistilan vuonna 1853 aivan Angelin tilan viereen, ja se sai perustamisvahvistuksen vuonna 1856.²⁰⁰ Erkki Eira eli Vieltojärvi perusti Nivanniskan uudistilan vuonna 1855 Peltovuoman talojen naapuriin, mutta perustamisvahvistuksen se sai vasta vuonna 1861. Kaikki asukkaat olivat siten läheistä sukua keskenään.

Vuontisjärven kylän Lanton uudistilan perustaja oli ollut alun perin jo 1700-luvun lopulla Mikko Pekanpoika Puljujärvi, jonka isä oli Pekka Pekanpoika Eira eli Puljujärvi. Hän oli ollut uudistalollisena Kittilän puolella Lappia. Uusi katselmus jouduttiin kuitenkin pitämään vuonna 1828, mutta perustamisvahvistus venyi aina vuoteen 1856 saakka. Tuolloin tilasta tuli maakirjaan Lantto numerolla 11. Juho Erkki Lantto osti tilan perintöön vuonna 1897.²⁰¹ Palon uudistilan perusti vuonna 1857 Aaron Vuontisjärvi, joka oli naimisissa Erkki Eiran tyttären Britan kanssa. Suomen uudistilan perustaja oli Juho Henrik Jeesiöjärvi, joka oli Uudentalon isännän Juho Eiran vävymies. Perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1858 ja perustamisvahvistuksen tila sai vuonna 1861.

Proksin uudistilan perustajina olivat vuonna 1860 Rasmus ja Aslak Eira sekä Juho Henrik Ropsi eli Proksi. Hän oli Mikko Eiran eli Lanton vävy. Tila sai perustamisvahvistuksen vuonna 1867 ja manttaaliksi 1/8, mutta siitä ei tullut kuitenkaan pysyvää uudistilaa. Proksi liitettiin takaisin kruununmaahan vuonna 1880. Tapahutumien syihin ja taustoihin palataan tarkemmin yksityisten maanhallintaa käsittelevässä luvussa. Vastaavasti myös Suomenrannan uudistila sai perustamis-

196 Muonion käräjät 1829, § 77. Lappi Cla:6. OMA; Muonion käräjät 1845, § 9. Lappi Cla:19. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

197 Muonion syyskäräjät 1848, § 2. Lappi Cla:21. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha 1:18. OMA.

198 Inarin Angelin suvun identiteetistä 1800-luvun lopulla ks. Aslak Aikio 2004, s. 71.

199 Muonion syyskäräjät 1848, § 3. Lappi Cla:21. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

200 Muonion syyskäräjät 1853. Lappi Cla:22. OMA.

201 Muonion käräjät 1829, § 5. Lappi Cla:6. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

vahvistuksen vuonna 1862 ja manttaaliksi 1/8. Tilasta ei tullut kuitenkaan elinkel-poista, vaan se liitettiin takaisin kruununmaahan vuonna 1879. Vuonna 1828 oli pidetty katselmus myös Juho Samuelinpoika Eiran uudistilalle nimeltään Kujala. Se kirjattiin numerolle 5 Peltovuoman kylään, mutta siitä ei tullut pysyvää tilaa.²⁰² Peltovuomalla mainittiin vuonna 1845 uudistilana myös Lakso, mutta siitäkään ei saatu pysyvää maakirjatilaa.

Ounasjokivarressa vanhan Peltojärven lapinkylän eteläisen osan muodosti Kyrön kylä. Vuoden 1780 käräjätiedon mukaan Enontekiön ja Kittilän rajalinja Yli-tornion pitäjää vastaan noudatti Kyrön tilan rajaa eli Yli-Kyröä. Itse kantatalo oli vanhalle veromaalle vuonna 1761 kirjattu Kyrön suvun uudistila, joka siirtyi sukulaissuhteiden kautta Sirkan suvun Honkaniemille. Tila merkittiin vuoteen 1845 saakka Kyrön kylän Kyrön tilana n:o 2. Vuoden 1845 maakirjassa se oli Peltovuoman kylän Sadio numero 6 ja vuodesta 1855 lähtien jälleen Kyrön kylän Saadion eli Saation tilana numero 1. Kyrön uudistila halottiin jo 1700-luvun loppupuolella. Vanhalla Kyrön nimellä kulkenut tila säilyi suvun hallussa ja oli vuoteen 1845 saakka Kyrön kylän numero 1 ja vuoden 1845 maakirjassa Peltovuoman kylän Kyrön tila numero 7. Vuodesta 1855 lähtien tila merkittiin Kyrön kylään Kyrö numero 2:ksi. Se oli 1/8 manttaalin suuruinen. Tila oli käytännössä jo 1860-luvulla kahdes-sa osassa, joskaan sitä ei ollut virallisesti halottu.

Siepin tilahistoria on vaihteleva. Tila oli vuoteen 1830 saakka Kittilän Keräsjärven tila n:o 1 ja vuodesta 1830 lähtien Kittilän Raattaman tila numero 6. Sieppi päätettiin kuitenkin siirtää Raattamaa lähempänä olevaan Enontekiön Kyrön kylään,²⁰³ mutta se oli lopulta vuoden 1845 maakirjassa Enontekiön Peltovuoman kylän tilana numero 8. Vuodesta 1855 lähtien Sieppi kuului Kyrön kylään numerolla 3. Myös sieppiläiset olivat alkujaan Kyrön sukua. Sieppi halottiin vuonna 1858 ja ostettiin perintöön vuonna 1865. Osasta sieppiläisiä tuli myös raitiosaamelaisia.

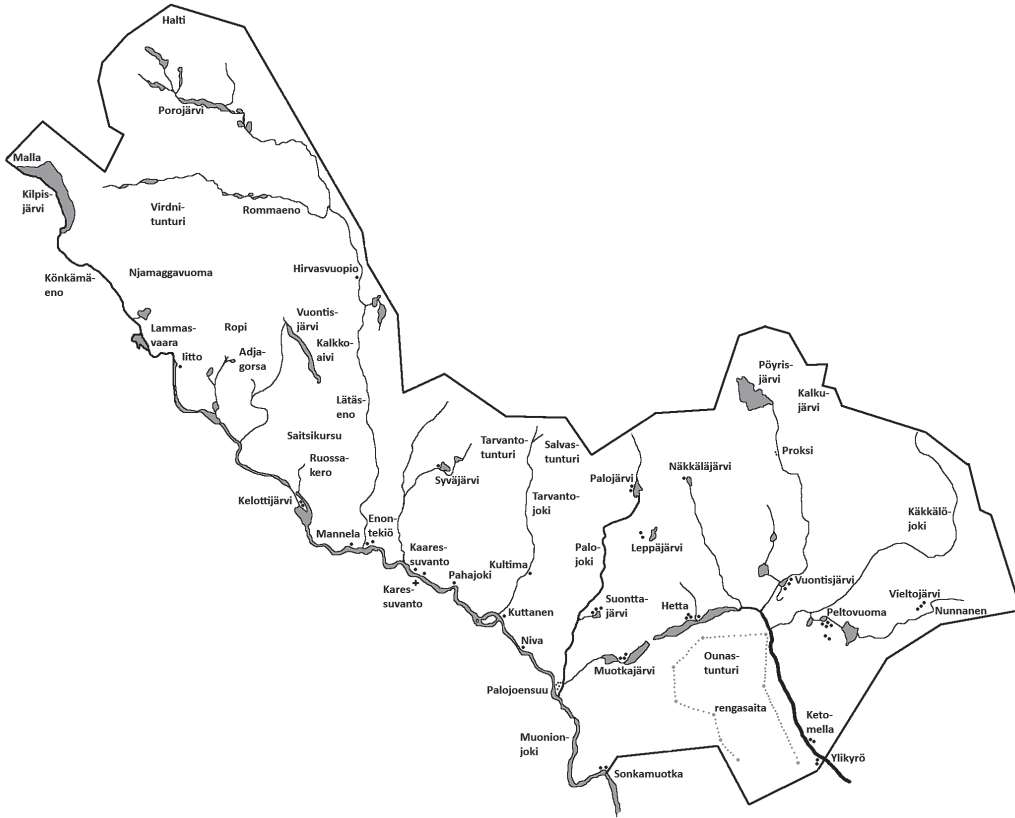
Ounasjoen koillispuolelle perusti Juho Saadio Keinovaaran uudistilan, jonka perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1853. Seuraavana vuonna se sai myös vahvistuksen maaherralta. Keinovaarasta ei tullut kuitenkaan pysyvää maakirjatilaa, vaikka tilalle katsottiin 21 niittypalstaakin.²⁰⁴ Uudisraivio siirrettiin takaisin kruununmaaksi vuonna 1880. Hietasen eli Hietalan tilan perusti Juho Kyrö vuonna 1853, ja vuonna 1856 se sai perustamisvahvistuksen. Myöskään Hietalasta ei tullut pysyvää tilaa, vaan se siirrettiin takaisin kruununmaahan vuonna 1903. Sen sijaan Haarakosken uudistila vakiintui Kyrön kylän asuinpaikaksi. Sen perusti vuonna 1856 Mikko Saadio, ja vahvistuksen tila sai vuonna 1858.

Ketolan tila oli Raattaman Kyrön sukuun kuuluneen poronhoitaja Pekka Kyrön perustama. Hän oli aviossa Anna Eiran kanssa. Katselmus pidettiin vuonna 1857 ja maaherran vahvistuksen tila sai seuraavana vuonna. Mellan uudistila oli Ketolan tapaan Raattaman Kyrön sukuun kuuluneen Juho Kyrön perustama. Juho oli Pekka Kyrön velimies ja naimisissa porosaamelaisen Siiri Utsin kanssa. Perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1859 mutta vahvistuksen se sai vasta vuonna 1863. Huo-

202 Muonion käräjät 1829, § 4. Lappi CIa:6. OMA.

203 Muutosmaakirja 1845, Kittilä. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:2. OMA.

204 Muonion käräjät 1853. Lappi CIa:22. OMA.

Enontekiön asuinpaikat 1800-luvulla sekä Käsivarren porokyläiden laidunnusalueita. Kartta: Matti Enbuske vuoden 1894 Enontekiön kartan mukaan.

mattava on kuitenkin, että jo 1700-luvun lopulla esiintyi Kittilän käräjillä lappalainen Jacob Olofsson Mella, joka oli aviossa ensin Jukkasjärven Kuhmusen sukuun, mutta meni vuonna 1828 uudelleen naimisiin Elsa Riimin kanssa. Riimit olivat myös Jukkasjärven porosaamelaisia ja avioliittojen kautta yhteydessä Kyrön sukuun, joten Mella-nimi saattaa periytyä sitä kautta.²⁰⁵ Kun kuitenkin Ketolan nimi tulee läheisestä Ketojärvestä ja siitä Ounasjokeen laskevasta Ketojoesta, luontevaa on, että myös Mella-nimellä on yhteys Mellavaaraan, jonka kupeessa tila sijaitsi. Saamenkielestä tuleva mella tarkoittaa hiekkatörmää.

Kaiken kaikkiaan Enontekiön 1800-luvulla syntyneet uudistilat olivat käytännössä poikkeuksetta paikallisten sukujen perustamia vanhoille veromaille. Ainoastaan avioliittojen kautta tuli ”uutta verta” Enontekiön asutukseen. Tulokkaatkin olivat lähiseudulta Muonionniskasta ja Kittilän pohjoisosista. Kehitys kertoo alueen maankäytön ja nautintamaiden tiukasta hallinnasta, vaikka kaikki tilat

²⁰⁵ Kittilän käräjät 1791. Lappi 8. OMA; www.genealogia.fi: Sodankylä.

olivat lähtökohtaisesti kruununluontoisia. Sonkamuotka oli ensimmäinen perintöön ostettu tila vuonna 1858, sitä seurasi Baas vuonna 1860, kunnes 1860-luvulta lähtien perinnöksistot alkoivat vähitellen yleistyä Enontekiöllä.²⁰⁶ Siinähan kruununtilan haltija maksoi tilan useamman vuoden kruununverosumman yhdellä kertaa ja sai näin perintökirjan tilan omistamiseen. Samalla loppui kruununviranomaisten tilan ylläpitovelvollisuuksiin liittynyt valvonta, eikä valtiolla ollut enää periaatteellista mahdollisuutta määrätä tilan hallinnasta. Kuten edellä tuli esille, Enontekiöllä olivat virkamiehet, lähinnä nimismies ja kruununvouti, puuttuneet useamman uudistilan asemaan tarkoittaen käytännössä tilan lakkauttamista.

Huolimatta tilojen kruununluontoisuudesta voidaan sanoa, että uudistilajärjestelmän puitteissa vanhojen enontekiöläisten asuttajasukujen maankäyttö ja omistusoikeudet vahvistuivat heidän vanhoilla veromaillaan. Heille myös taattiin kruunun yleismaiden vapaa käyttöoikeus – ei kuitenkaan metsänhakkuiden osalta. Kehitys ilmentää näkyvästi myös sen, kuinka paikallisesti kasvava väestö hakeutui itsenäisiksi talouksiksi, sillä juuri muuta vaihtoehtoa ei ollut poisuuton lisäksi. Tilallisten vierellä Enontekiötä asuttivat myös porosaamelaiset, joiden vaiheita tarkastellaan lähemmin omassa luvussaan. He eivät siirtyneet esimerkiksi kruununtorppajärjestelmän piiriin toisin kuin porosaamelaiset Inarissa, mutta Enontekiöllä kehittyi täysnomadisen ja talonpoikaisen kulttuurin rajapinnalla näiden eräänlainen välimuoto, jossa tilallisuus muuntui osaksi paimentavaa suurporonhoitoa.

Muonion nimismies totesi kuitenkin vielä 1800-luvun loppupuolella tuskastuneena, kuinka monet Enontekiön talollisista elivät täysin lappalaisten tavoin eivätkä he viitsineet panostaa maatalouteen. Nimismiehen mukaan myös isäntien käsityötaidot olivat hukassa, sillä taloista ei välttämättä löytynyt esimerkiksi tuoleja, pöytiä ja sänkyjä.²⁰⁷ Monen 1800-luvun enontekiöläisen kiinteästi asumaan asettuneen etnisiteettiä onkin mahdoton nykypäivinä määritellä, varsinkaan kulttuurisesta näkökulmasta asiaa lähestyttäessä. Monet talolliset esimerkiksi hoitivat asioitaan saamen kielellä, erityisesti porosaamelaisten kanssa, sillä väärtisuhteessa²⁰⁸ kieli oli tarpeellinen ja sen käyttämisestä oli vielä selvästi hyötyä. Lappalaisina talolliset eivät kuitenkaan itseään pitäneet, sillä se oli elinkeinollinen määritelmä ja tarkoitti tunturi- eli porosaamelaisia.

LAPINVEROMAASTA UUDISTILALLISEN MAAKSI

LAPINSAVUJEN SIIRTYMINEN MAAKIRJAKYLIEN UUDISTALOIKSI

Kemin Lapin asutuskuvassa tapahtui ratkaiseva muutos 1760-luvulla. Yhtä lukuun ottamatta kaikki verosavut merkittiin uudistiloiksi. Muutos tapahtui vuoden 1763 maakirjassa,²⁰⁹ mutta tosiasiaa lapinveroa maksaneiden talouksien siirto uudisti-

206 Special Jordebok 1875. OLKI Ha 1:18. OMA.

207 Nimismiehen kertomus 2. rajantarkastusmatkasta maaliskuuhuhtikuussa 1885. Vuosikertomukset.

Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

208 Saamelaisten ja talollisten välisestä väärtisuhteesta ks. Länsman 2004.

209 Skattelängd för Kemi lappmark 1763. Länsräkenskaper. Vol. 167. Västerbottens län. SRA.

loiksi oli toteutettu jo vuoden 1760 valtiopäivien yhteydessä ja aloitettu käytännössä 1750-luvun loppuvuosina. Taloustirehtööri Anders Hellantin selvityksessä vuosien 1760–1761 valtiopäiville laski hän kaikki Sodankylän verosavut uudistiloiksi.²¹⁰ Kemin Lapin vanhojen lapinkylien savut muuttuivat Inari poislukien verotiloiksi.

Västerbottenin maaherra Johan Funck kirjoitti omassa Lapinmaata koskeneessa kertomuksessaan toukokuussa 1760, kuinka tunturilappalaiset (”fjällmän”) olivat hyvin toimeentulevia lappalaisia poroja paimentaessaan. Sen sijaan metsälappalaiset olivat köyhiä, koska he eivät harjoittaneet karjanhoitoa saati maanviljelyä ja elivät pelkästään kalastuksella ja metsästyksellä. Uudistilalliset vaikeuttivat entisestään metsälappalaisten elämää. Maaherralla olikin mielessään suunnitelma, jonka hän katsoi toteuttamiskelpoiseksi:

... så är jag af then oförgripeliga tancken, then jag underdånigast finner wara möjelig, att bringa alla Skogs lappar, som dugeliga äro, uti Åsele, Lycksele, Piteå och Kusamo, samt Sådankylä och Kiemi lappmarker till Nybyggare.²¹¹

Maaherran mukaan siis kaikki ”kelvolliset” lappalaiset metsäseuduilla oli siirrettävä uudistilallisiksi. Sen sijaan muualla Lapinmaassa, missä oli niukasti mahdollisuuksia maatalouteen, saattoivat maaherran mielestä lappalaiset ansaita elantonsa kalastuksen ja metsästyksen ohessa monilla sivuelinkeinoilla. Funck luetteli niitä koko joukon: tervanpoltto, poronsarviin hyödyntäminen, korien valmistaminen, köysien punominen, tukkipuiden sahaus, halkojen teko jne.²¹² Maaherra tarkoitti tässä erityisesti juuri Utsjoen ja Inarin seutujen kalastajasaamelaisia.

Hänen mietintönsä toteutettiin käytännössä varsin tarkkaan, mutta maaherran ajatukset eivät olleet kuitenkaan yksistään hänen omiansa. Ne olivat selvästi Lars Qvistiltä ja Anders Hellantilta lainattuja ja perustuivat maaherra Gyllengripin linjauksiin. Maaherra Funck oli joka tapauksessa kirjannut konkreettisesti ne päämäärät, jotka hallintomiehillä olivat Lapinmaan asuttamisessa.

Muutos 1760-luvulla oli lopulta eri tekijöiden summa. Yhtäältä se oli elinkeinon omaehtoisen kehityksen aiheuttamaa. Sitä edesauttoi paikallisten virkamiesten aktiivinen maatalouden edistäminen, mutta ennen kaikkea muutoksen taustalla olivat kruunun tavoitteet Lapinmaan olojen kehittämisessä. Varmasti muutoksen vauhtia oli nopeuttanut paikallisten virkamiesten neuvontatyö, johon saattoi helposti liittyä myös vuoden 1749 plakaatin merkityksen selittämistä. Plakaatin perusteella uudistilallisten asema maidensa hallinnassa oli vahvempi kuin lappalaisten lapinveromaillaan. Toisin sanoen asuttajasukujen maankäyttö ja omistusoikeu-

210 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physiciska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 315–350.

Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

211 Maaherran kertomus Västerbottenin lääniin kuuluvista Lapinmaista 1.5.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 9v–10, 14v–15. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

212 Maaherran kertomus Västerbottenin lääniin kuuluvista Lapinmaista 1.5.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 15. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

det vahvistuivat heidän vanhoilla veromaillaan uudistilajärjestelmään siirtymisen myötä.

Aivan kaikki asukkaat eivät sentään ”muuntuneet” 1760-luvun alussa uudistilallisiksi, sillä muutamat perhekunnat kirjattiin vielä 1700-luvun jälkipuolella sitkeästi lappalaisiksi. Sodankylässä oli lapinveron maksajana Matti Juhonpoika Pumpanen vuoteen 1768 saakka, kunnes hänen kuuden hengen perhekuntansa siirtyi Vaalajärven kylän uudistilalliseksi. Silti vielä 1770-luvulla Pumpasen todettiin elävän lappalaisen tavoin, sillä hänen uudistaloudessaan ei ollut viljelyksiä eikä juuri muutakaan: vain yksi poro ja lammas. Elanto hankittiin siten metsästyksellä ja kalastuksella. Sompiossa Antti Pekanpoika Suak maksoi lapinveroa kaksi vuotta maakirjamuutoksen jälkeen vuoteen 1764 saakka. Seuraavana vuonna Antti merkittiin isänsä jatkajana Sompion uudistilallisena.²¹³

Yksityiskohtaisissa elinkeinoja selvittävässä veroluetteloissa todettiin jo vuonna 1757 Sodankylästä, ettei siellä ollut kuin viisi lappalaista. Heistäkin vain Kelujärvellä asunut Olli Antinpoika asui kodassa. Sompiossa oli kolme rutiköyhää lappalaista, joskin vuoden 1759 käräjillä mainittiin lappalaisia olevan neljä.²¹⁴ Kittilässä ja Kemikylässä ei ollut enää yhtään lappalaisiksi merkittyä. Kuolajärvellä oli kaksi perheetöntä lapinmiestä, Niuluksen ja Harrin vanhatpojat, mutta hekin katosivat kirjoista ja kansista 1760-luvun lopulla. Sodankylässä asuivat vuonna 1774 Pumpasen lisäksi kaksi Madetkosken Aikion perhettä lappalaisina, vaikka heillä olikin uudistilat. Lappalaisuus tarkoitti sitä, että heillä ei ollut viljelyksiä. Samoin Kittilässä puhuteltiin vuonna 1769 Juho Juhonpoika Sirkkaa lappalaisena.²¹⁵ Hän oli ehkä pororaitiona.

Varsinaisesti lapinveron maksajia ei ollut enää yhtään 1770-luvulla Inarin eteläpuolisessa Kemin Lapissa, mutta 1800-luvulla Kittilässä ja Sodankylässä asui väestötietojen mukaan useita sekä poroja omistavia että porottomia lappalaisia. Seudun vanhojen lapinsukujen edustajia he eivät olleet, vaan läntisistä naapuripitäjistä Muoniosta ja Enontekiöltä sekä Ruotsin puolelta tulleita raitioita.

Maakirjoihin merkittiin muutaman vuoden ajan 1760-luvulla vanhat uudistilat ja ”uudistilalliset jotka aikaisemmin merkittiin lappalaisiksi”. Sen jälkeen koottiin lapinveron maksajista ja uudistiloista kummastakin omat veronkanto- ja maakirjansa. Niiden nimitykset myös vaihtelivat. Uudistilallisten osalta oli säännönmukaisesti vuotuinen ”maa- ja veronkantokirja uudistilallisten verosta”, mutta lapinveroluetteloiden nimi vaihteli usein. Alkujaan 1700-luvulla veron nimi oli yhteinen maakirjavero uudistilallisten kanssa, mutta 1760-luvulla se oli ”veronkantokirja Lapin verosta” (”Lappska skatten”), kun taas 1770-luvulla puhuttiin nimellä ”veronkantokirja lappalaisten Lapinmaan verosta” (”Lappmarcks Rântan af Lapparne”).

213 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Kemi lappmark 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. SRA; Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA.

214 Upbörds- och Jordeböcker 1754–1757. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1759, f. 875v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

215 Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv. HLA; Kittilän käräjät 1769, f. 544v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Vuodesta 1778 lähtien kirjattiin taas ”maa- ja veronkantokirja lappalaisista” Länsipohjan Lapinmaan pohjoisessa voutikunnassa.²¹⁶ Joka tapauksessa Kemin Lapin veronkantoluettelot poikkesivat ennen vuotta 1767 luonteeltaan talonpoikaispitäjien maakirjoista ja olivat vaihtelevina vuotuisverojen luetteloina lähinnä henkikirjoihin verrattavia.

Sen sijaan 1800-luvun alkuvuosina oli palattu lapinveron osalta takaisin pelkkään veronkantoon, ei maakirjaan, kuten titteliksi kirjattiin: ”Veronkantoluettelo verosta joka kannetaan lapin rahvaalta”. Tämä linja siirtyi myös autonomisen Suomen Lappiin, jolloin sekä lappalaisten veroa että tilaveroa nimitettiin yleisnimellä lapinvero:

Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker.

Autonomian ajalla laadittiin ensimmäinen maakirja vasta vuonna 1830 eli sitä aikaisemmin kyse oli ainoastaan lapinveron veronkantoluetteloista, joskin 1800-luvun puolivälin vuosina oli nimenä maa- ja veronkantokirjat Lapin kihlakunnasta.²¹⁷ Lapissa ei kuitenkaan pidetty kaksien maakirjojen järjestelmää, kuten joissakin nykytutkimuksissa on haluttu korostaa.

Kemin Lapin ensimmäisen polven uudistalollisiksi asettuneiden jälkeläiset, siis toisen polven tilalliset, jatkoivat 1700-luvulla isiensä jälkiä ja halkoivat perustetun tilan pienempiin osiin, joskus jopa neljään–viiteen osaan. Näin esimerkiksi Sodankylän Sattasessa ja Kittilän Sirkassa, jossa vanha lapinveromaa oli jaettu vuoden 1760 käräjätiedon mukaan jo 1680-luvun lopulla uudistilana neljään osaan. Toki uudistiloja ne eivät vielä tuolloin olleet. Niistä oli muodostunut vielä kaksi muutaakin osaa, joten Sirkan veromaalle perustettu kantatila oli 1750-luvulla kuudessa osassa Könkään, kahden Sirkan, kahden Paloniemen ja Salmen perhekuntien asuttamina. Ongelmaksi oli tullut niittymaan riittämättömyys, jota päätettiin tarkastaa lisää kylän takamailta. Siksi niittypalstoja oli tiloilla tavattoman runsaasti. Vastavasti myös Sattanen oli 1750-luvun lopulla jo neljässä osassa, vaikka se virallisesti kulkikin vielä lapinverolla olleiden perhekuntien asuinpaikkana.²¹⁸

Onkin selvää, että vanhempina aikoina lapinkyläjärjestelmässä perhekunnat olivat väkimäärältään suhteellisen pieniä ja pysyivät rajallisina kokonaisuuksina, mutta uudistilajärjestelmä tarjosi alkuvaiheissaan Lapissa mahdollisuudet jakaantumisen useampiin perhekuntiin ja nopeaan laajenemiseen. Siksi asutuksen nousuvaihe sattui juuri 1700-luvun jälkipuolelle. Vanhat nautintamaat hyödynnettiin tässä ”toisessa aallossa” ja täyttyivät, seurasi tasaantumisen aika 1800-luvun alkupuolella, kunnes vuosisadan puolivälistä käynnistyi uusi asutusaalto väestönkas-

216 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA;

Skattelängder för Kemi lappmarck 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskantoret. SRA.

217 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Special Jordebok 1830. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1. OMA.

218 Kittilän käräjät 1760, f. 892–893. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1759. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

vun seurauksena. Uudisasutuksen selittäjänä on siis ennen kaikkea voimakas väkiluvun kasvu lokaalitekijänä, ei muuttoliike. Uuden talon rakentaminen oli myös vaivatonta jo olemassa olleen asutuksen tuntumaan. Hallinnollisesti oli myös luotu riittävät edellytykset kasvun kanavoitumiselle nimenomaan uudisasutukseen, ja kun luonnon luomat olosuhteet olivat vielä erityisen suotuisat 1700-luvun jälkipuolella, nopea nousukausi oli mahdollinen.

Varsin staattisen 1800-luvun alkupuolen katovuosien vaiheen jälkeen asutus laajeni jälleen voimakkaasti 1800-luvun puolivälissä, kun varttuneet nuoret ikäpolvet aikuistuivat ja raivasivat itselleen tilan. Kehitys pysähtyi 1860-luvun katovuosiin, jonka jälkeen erityisesti tilattoman väestön osuus alkoi kasvaa. Pysähtymisen syynä olivat erityisesti valtiovallan luomat lainsäädännölliset esteet. Uusi asutussykäys syntyi lähinnä metsätöitten vetämästä muuttoliikkeestä Lappiin 1800-luvun loppuvuosina ja erityisesti 1900-luvun alusta lähtien.

Tilojen hallintasuhteissa oli myös jonkin verran vaihtuvuutta. Jakob Fellman kertoi vuonna 1825, kuinka Sompion uudistalolliset olisivat vaihtuneet kaikki vanhoista lapinsuvuista muualta tullessiin talonpoikiin,²¹⁹ mutta näin ei kehitys todellisuudessa kulkenut. Edellä esitellyn yksityiskohtaisen asutustarkastelun perusteella sekä käräjillä käsitellyistä tilojen hallinta-asioista nähdään, että muutokset tapahtuivat Lapinmaan sisäisenä vaihtuvuutena. Vastaavasti myös muuttoluettelot 1700-luvun loppupuolelta lähtien osoittavat hyvin muualta tulleiden vähäisyyden pysyvinä asuttajina. Fellmanin käsitys täytyi perustua vuonna 1810 tapahtuneeseen sompiolaisten joukkomuuttoon Norjaan. Hän myös viittasi erityisesti uudisraivaajien saapumiseen Kemijärveltä Sompioon, eikä hän yleistänyt tapahtunutta koko Kemin Lappia koskeneeksi. Joissakin tutkimuksissa on kuitenkin Fellmanin tieto yleistetty koko Lapin asutuskehityksen luonnehdinnaksi.

Vanhoiden lapinkylien sisälle alkoi muotoutua vähitellen myös oma kyläjärjestelmänsä 1700-luvun kuluessa. Aluksi veronkantoluetteloissa verosavun kohdalle merkittiin maksajan tai perhekunnan asuinpaikka. Selvää on, että se oli myös veromaa mutta mitään täsmällisiä alueita ei yksittäisistä asuinpaikkojen nimistä voida tulkita. Samannimisillä paikoilla saattoi asua myös useampia verosukuja. Siksi on parempi puhua asuinpaikoista kuin veromaista. Varsinkin uudistilojen asuinpaikat olivat jo 1730-luvun veroluetteloissa selvästi ryhmitelty kylämuodostelmiin, kuten esimerkiksi Sompiossa Pelkosten asuttamat Kilpimaa ja Sivakkamaa sekä Perttusten Saunavaara.

Uudistilat olivat siis koottu veroluetteloissa kyliksi, vaikka ne vielä 1700-luvun puolivälissä olivat yksinäistiloja. Se kertoo kruununhallinnon virkamiesten tavoitteellisuudesta – tietoisesta tai tiedostamattomasta – saada lapinkylät järjestettyä yleisen pitäjähallinnon mukaiseksi. Yhtenä käytännön syynä oli veronkannon helpottuminen. Lopulta muutos yksinomaan uudistiloihin vakiinnutti maakirjoihin myös kyläjärjestelmän, joka näkyy ensimmäisen kerran vuoden 1770 maa- ja veronkantokirjassa,²²⁰ Inarissa 1780-luvulla, mutta kylät itsessään eivät vakiintuneet

219 J. Fellman I, s. 250.

220 Utdrag ur Westerbotns Lappmarks Norra Fögderies Jord- och Upbörds Bok öfwer Nybyggarena åhr 1770. Kemin ja Tornion Lappien maakirja. OLKI Ha1:1a. OMA.

Sodankylän lapinkylän vanha talvikylä sijaitsi Kitisen ja Jeesiöjoen yhtymäkohdassa jonne muodostui Sodankylän kirkonkylä ja samanniminen maakirjakylä. Polaariretkikunnan tutkija tarkkailemassa ilmakehää taustanaan 1880-luvun kirkonkylän maisema ja Sodankylän uusi kirkko vuodelta 1859. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

pysyviksi maakirjakyliksi. Ilmeisesti jonkinlaisena hallintosysteemin välivaiheen ilmentymänä puhuttiin 1780-luvun alussa myös kylänvanhimmasta, ”byålderman”,²²¹ joka tavallaan edusti instituutiona vanhempaa kylännimismiestä mutta myös muotoutumassa ollutta pitäjänhallinnon edusmiestä.

Kylien ryhmittelyssä tapahtui usein muutoksia vielä 1800-luvullakin maakirjasta toiseen. Osaltaan kylien syntyä oli edesauttamassa kirkollisen seurakuntajaon vakiintuminen. Niinpä esimerkiksi Sompio kirjattiin 1700-luvun jälkipuolen veronkantoluetteloihin kinkerikunnaksi, jossa oli useampi kylä. Samalla myös perinteinen lapinkylän hallintojärjestelmä siirtyi seurakunnan ja pitäjänhallinnon mukaiseksi.

---

221 Esim. Kittilän käräjät 1783, f. 502. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Kylänvanhimmaksi mainittiin tuolloin Juho Hannunpoika Ala.

YKSITYISTEN NAUTINTAMAIDEN HALLINTASUHTEET 1700-LUVUN MUUTOKSESSA

Kemin Lapin kylissä oli jokaisella veronmaksajalla omat veromaansa, jotka olivat hänen hallinnassaan. Näiden maiden tuotosta, toisin sanoen metsästyksestä ja kalastuksesta, maksettiin myös osuus kylän kollektiivisesta lapinverosta. Vähitellen mukaan tuli myös karjanhoito, mutta sitä ei otettu veronkannossa huomioon. Hallintasuhde käy ilmi hyvin lukuisista käräjillä puiduista jutuista, joissa muun muassa kiisteltiin veromaan perintöoikeuksista. Sellaisesta oli kysymys esimerkiksi Kittilässä vuonna 1711 Kelontekemän Karjalakentän sekä Äijänpadon ja Molkojärven veromaista.²²² Peräti monimutkainen sukulaisuusvyvyhti kietoutui vuonna 1735 Kittilän käräjillä puidussa veromaiden perintökysymyksessä, joka liittyi edellä olleeseen vuoden 1711 käräjien ratkaisuun.²²³ Vuonna 1722 todettiin Kittilässä, kuinka Joakaksen Antti Niilonpoika, Salmen Erkki ja Ryssän Juho Pekanpoika omistivat kukin osansa samasta vanhasta maa- ja vesialueesta.²²⁴

Lapinveromaan hallintasuhde tulee selville erinomaisen selkeästi ja kiteytettynä myös Sodankylän käräjillä vuonna 1709 käsitellyssä syytinkisopimuksessa. Helmi-kuussa 1709 astui oikeuden eteen nuori mies Olli Ollinpoika Kittilän kylästä ja anoi mahdollisuutta asettua asumaan sellaiselle Sodankylän kylän maalle, josta löytyisi peltoa ja niittyä. Kylänmiehet totesivat kuitenkin, että he olivat niin ahtaalla, ettei kukaan heistä voisi luopua osastakaan veromaataan Ollin hyväksi. Se oli siksikin vaikeaa, koska moni heistä oli juuri hankkinut lehmä, joiden ruokinta oli raskaina aikoina vaikeaa.

Mutta lautamies Pär Jakobsson nousi seisaalleen, ja kertoi kuinka hän oli nyt vanhemmuuttaan ajautunut suureen köyhyyteen eikä kyennyt maksamaan veroa Sasselijärven maastaan saati hyödyntämään maataan ja vettä. Myöskään lehmä hän ei pystynyt hankkimaan, vaikka veromaalla oli niittyjä. Pär Jakobsson olikin halukas luovuttamaan veromaansa Olli Ollinpojalle sitä vastaan, että Olli pitää hänet ja hänen kaksi tytärtään vaatteissa ja ruuassa ja saattaisi hänet myös haudan lepoon. Tähän Olli suostui, ja asia vahvistettiin kädenpuristuksella. Sasselijärven veromaa siirtyi Olli Ollinpojalle, joka siitä lähtien saattoi hyödyntää sitä yhdessä Pär Jakobssonin pojan Jakob Pärssonin kanssa ja maksaa siitä vuotuiset verot.²²⁵

222 Kittilän käräjät 1711. I. Fellman III, s. 63–64.

223 Kittilän käräjät 1735. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

224 Kittilän käräjät 1722, f. 462v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

225 Sodankylän käräjät 1709. Lappmark. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Juttu oli seuraava:

”Och framkom för Rätta en ung karl Olof Olofsson ifrån Kittilä by, i denne Kiemi Lappmarck, och begjärede at få nedsättia sig innom Sådankyhle byes ägor, hwarest åker och ängesland finnas kan. Bymännens gåfwo till stonas sig tilförenne sittia nog trängt, så at ingendera af dem kan mista något af sine Skattelandh, hälst som en och annan har begynt förskafe sig koor, af hwilka dee eij desse swära tijder i sit uppehälle undersödas; Men Nämndemannen Pär Jacobson opsteg och gaf tilkiänna, huruledes han nu i sin älderdäm är råkatt utj stor fattigdom, så at han hwarken förmär skatta för sit land Sasselajärfwij, eller det samma til land eller wattn wederbörl: bruka, fast man der sig med behörige wänar förser eller nödig boskap upkiöpa oansedt gräsland där sammastädes finnas, opdragandes at dy berörde sit skatteland Sasselijärfwi til Olof Olofsson i fall han låter honom och dess twänne döttrar Margreta och Kerstin, hoos sig klädas och födas, emot den dienst som dee förmå åsatdkomma och emedan Olof Olofsson med handeband försäkrades, at willia och skola honom Pär Jacobson efter råd och förmågo kläda och föda, och efter döden til grafwen

Edellä olevasta käy siis selville, että Pekka Jaakobinpoika hallitsi omistajana veromaataan. Siitä oli puolet siirtynyt jo perinnössä hänen pojalleen, mutta toisen osan hän saattoi luovuttaa syytinkisopimuksella ulkopuoliselle. Jutusta ilmenee myös, että sodankyläläisillä oli kullakin omat veromaansa lapinkylän alueella. Ne eivät kattaneet koko kylää, joskin veromiehet saattoivat määrätä ainakin omista maistaan. Sassalijärven aluetta ei rajattu tarkemmin, mutta selvästi jutun perusteella siihen kuului niittyjä, osuus järvikalastukseen ja metsästysmaita. Kittilästä tulleen Olli Ollinpojan henkilöllisyyttä ei voida aivan varmasti todentaa, mutta todennäköisimmin hän oli Kallojärven Olli Niilonpoika Jalan poika. Jalkaa ei mainita Kittilän veroluetteloissa vuoden 1708 jälkeen, mutta Olli Ollinpoika ilmestyy veroluetteloon vuonna 1711 Sassalijärvellä.²²⁶

Erityisen huomionarvoista on se, että lapinkylässä oli myös yleismaita ja ulkomaita, jotka eivät olleet kenenkään hallinnassa. Esimerkiksi käräjillä kehoitettiin uudistilallisiksi siirtyneitä raivaamaan niitä käyttöönsä muun muassa halkomisten yhteydessä, jotta tilat olisivat säilyneet elinkelpoisina. Toisaalta ennen vuotta 1763 uudistilastatus kirjattiin ainoastaan niille raivioille, jotka perustettiin lapinveromaiden ulkopuolelle. Se osoittaa hyvin, kuinka lapinkylä ei ollut 1700-luvun Kemin Lapissa yksi yhtenäinen kollektiivi, joka olisi omistanut maat. Kylässä oli yksityisiä sukumaita, kylän yleismaita ja kenellekään kuulumattomia maita. Kittilässä esimerkiksi selvitettiin vuoden 1747 kärjillä Erkki Salmen hallintaan päätyneitä kahta lapinveromaata, joista toisen veromaan todettiin sijaitsevan kylän takamailla – siis erillään muista.²²⁷

Vastaavasti vuonna 1760 päätettiin Kittilän käräjillä, että kruununnimismies Henrik Assander katsastaisi seuraavana kesänä kahden lautamiehen kanssa lisäraivauksille mahdollisia alueita ulko- eli takamaista (”utmarken”) Sirkassa. Käsite ’veromaa’ esiintyy vielä 1740-luvulla satunnaisesti myös Kemin Lapin veroluetteloissa, mutta jää sitten pois uudistilajärjestelmään siirryttäessä. Inarissa käytettiin 1700-luvun lopulla myös muotoa ”Lappboställe” eli lappalaisasuipaikka, josta jalostui 1800-luvun puolella termi ’kalastuspaikka’.²²⁸

Vuonna 1751 selvitettiin Sodankylässä laveasti Vaalajärven kalastusoikeuksia. Erkki Pumpanen valitti yhdessä Olli Heikinpojan ja Juho Niilonpojan kanssa Matti Juhonpojasta (myös Pumpanen), että hän oli kalastanut tavallisen kevät- ja syyspyynnin lisäksi kesälläkin Vaalajärveä. Kiistelystä yhteydessä nousivat esille myös metsästysalueet, joista todettiin, ettei Matti Juhonpoika ollut käyttänyt kenenkään yksityistä maata metsästyksensä (”å någons enskylte land företagis af Mats Johansson”). Hänen tulikin välttää veromiesten maita ja tiluksia, joiden perusteella he maksoivat vuotuiset veronsa.²²⁹ Toisin sanoen Matti Juhonpoika oli pyytänyt

---

beseeda, sampt dess 2:ne döttrar med nödigtt underhåld försee, tilldess dee sig sielf kunna försörja; Ty oplåtes merbemelt Skattelend Sassalajerfwj til Olof Olofsson ifrån Kittilla, som här efter iemte Pär Jacobsons son Jacob Pärsson, det samma nyttiar brukar och behållna för sig och des sina emot wederbörlige utlagor åhrlige utgiörande.”

226 Skattelängder för Kemi lappmark 1708–1711. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

227 Kittilän käräjät 1747, f. 687–687v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

228 Kittilän käräjät 1760, f. 893. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Inarin lapinasuipaikasta Joono 2006, s. 293–240.

229 Sodankylän käräjät 1751, f. 587v–588v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

metsäneläimiä sellaisella alueella, joka ei kuulunut kenellekään ja selvisi näin rangaistuksesta.

Kaiken kaikkiaan maankäyttö nivoutui käytännön tasolla saumattomasti paikallisten kruunun virkamiesten linjauksiin: lapinkylien sisällä oli hallintasuhteitaan erilaisia maa- ja vesialueita. Yksityinen veromaan haltija pystyi määräämään maansa käytöstä omistajaa vastaavassa ominaisuudessa. Sen sijaan yleisellä tasolla valtiovalta katsoi lapinkylien maiden ja vesien olevan kruununluontoisia, joten lapinveromaan hallintasuhte uudistilaan tuli väistämättä arvioitavaksi 1700-luvun puolivälissä myös käytännössä yksittäisten lapinkylien asukkaiden hallussaan pitämien maiden osalta.

Perustamiskatselmukset antavat osaltaan erinomaisen mahdollisuuden pureutua paikallistasolla yksityisten asukkaiden maankäytön ja maanhallinnan jatkumiseen 1700-luvun saumakohdassa lapinveromaasta uudismaaksi. Prosessi kulki aluksi yksittäisinä muutoksina, mutta 1750-luvun lopulta lähtien kehitys oli kruunun virkamiesten toiminnan seurauksena selvästi aikaisempaa systemaattisempaa. Uudistilan perustamisen yhteydessä oli tehtävä tilakatselmus, jossa tilan rakennukset, pellot, niityt ja muut elinkeinojen harjoittamiseen liittyvät nautintamaat käytiin läpi ja tarkastettiin, ja sitä kautta arvioitiin tilan verorasitus. Katselmukset tarkastettiin käräjillä, ja jos jollakin oli jotain huomauttamista uudistilaan liitetyistä maista, saattoi hän tehdä sen oikeuden istunnossa. Maaherra antoi lopullisen päätöksen asiassa.²³⁰ Käsittely noudatti siten asutusplakaattien määräyksiä. Katselmuksista näkee myös hyvin, kuinka moniin pieniin osiin veromaat olivat jakaantuneet – näin erityisesti niittyjen osalta.

Ensimmäiset Kemin Lapin uudistilakatselmukset tehtiin Sompion ja Sodankylän käräjillä vuonna 1757 Sompion Mustan ja Sodankylän kirkkoherran Wegeliuksen tilojen osalta.²³¹ Kun uudistaloja oli kuitenkin perustettu siihen mennessä Kuusamo poislukien lähes 30, eivät 1700-luvun puoliväliin mennessä perustetut Kemin Lapin tilat olleet noudattaneet normaalia perustamiskaavaa. Niiden vero määräytyikin 1760-luvun alun verollepanoon saakka samoin perustein kuin lapinveron maksajien mutta myös tilan elinkeinot huomioonottaen. Tosin kruununvouti Anders Hackzell oli aikoinaan kehottanut kruununnimismiestä tekemään katselmuksia ainakin Kittilässä, muun muassa vuoden 1745 käräjillä.²³² Tavoitteena oli kuitenkin ollut tuolloin lähinnä selvittää uudistilojen ongelmallisia peltojen ja niittyjen omistussuhteita. Asiasta ei ollut tullut kuitenkaan mitään, sillä yksityiskohtaisia tilakatselmuksia ei pystytty toteuttamaan. Vuoden 1758 käräjillä Anders Hellant saattoikin ainoastaan valitella puutetta ja painottaa, että katselmus tuli tehdä jokaisella uudistilalla: ”Syning Instrument, som för hwarje nybygge förskilt bör författas.”²³³

Kittilän kappelseurakunnassa ensimmäinen tilakatselmus pidettiin vuonna 1758 ja ensimmäiset kolme perustamiskatselmusta vuonna 1760. Mutta kun tuona ja kahtena seuraavana vuonna Kittilän käräjillä käsiteltiin kaikkiaan 40 tilakatsel-

230 Ks. yleisistä periaatteista: Kovero 1909.

231 Sodankylän käräjät 1757. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

232 Kittilän käräjät 1745. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

233 Kittilän käräjät 1758, f. 345v–346. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

musta ja seitsemän perustamis- ja verollepanokatselmusta, merkitsi se käytännössä kaikkien verosavujen läpikäymistä.²³⁴ Katselmukset liittyivät vuonna 1756 taloustirehtööriksi tulleen Anders Hellantin tavoitteeseen, että kaikki Sodankylän ja Kittilän verosavut oli saatava uudistiloiksi. Ensimmäisinä käytiin tarkastamassa vanhojen uudistilojen maat ja vedet. On myös huomattava, että virallisesti Kittilässä oli vielä ennen vuoden 1763 veronkantoluetteloa ainoastaan yhdeksän uudistilaa, joille oli myös tehty vuonna 1761 verollepano hyväksytyin metodin mukaisesti. Tosin jo vuoden 1738 tarkastuksessa oli todettu, että kaikki kittiläläiset olivat talonpoikia.²³⁵

Vanhoja veromaita asuttaneet perhekunnat pysyivät lapinveron maksajina, vaikka he käytännössä olivatkin uudistalollisia. Heillä ei ollut kuitenkaan uudistalallisten raivaus- ja elinkeinovelvoitteita eikä verorasitusta, joskin vuonna 1749 kittiläläisten verotukseen oli tehty korottava tarkistus. Vastaavasti myös talonpojan asettuessa vanhalle veromaalle hänenkin talonsa pysyi lapinverolla. Samoin Tornion Lapissa esimerkiksi Enontekiöllä oli 1710-luvulla kolme uudistalaa, jotka pysyivät lapinverolla, koska ne oli perustettu lapinveromaalle. Kaikkiaan uudistiloja oli tuolloin Enontekiön lapinkylissä 13.²³⁶

Inarissa tehtiin ensimmäiset uudistilakatselmukset Kittilän tapaan myös vuonna 1758, kun Kittilästä 1740-luvulla muuttanut Heikki Mikonpoika Kyrö perusti Kuvvan lapinveromaille uudistilan. Samana vuonna uudiskatselmus tehtiin myös inarinlappalainen Isak Paadarin veromaalla. Molemmista tiloista maksettiin lapinveroa. Paadarin paikka ei ollut kuitenkaan uudistilana elinkelpoinen. Kolmas Inarin varhaisista uudistalollisista oli kalastajasaamelainen Johan Aikio, jonka Muddusjärvellä sijainnut veromaa katsastettiin Sodanniemen uudistilaksi vuonna 1760. Aikio oli aloittanut talollisena jo 15 vuotta aiemmin. Sen jälkeen Inarin uudisasutustoiminta virisikin vasta 1800-luvun puolella. Utsjoella ensimmäinen uudistalo perustettiin vuonna 1831 Outakoskelle.²³⁷

Kittilän ohessa Sodankylän puolella eli Sodankylän, Sompion ja Kemikylän vanhoissa lapinkylissä tehtiin vuosien 1759–1760 aikana 25 katselmusta ja vielä seuraavina kolmena vuotena useita katselmuksia. Mielenkiintoista on, ettei tilakatselmuksissa ollut riitaisuuksia, vaan asiat käsiteltiin selkeästi ”itsestään selvinä” tapauksina. Se merkitsi myös sitä, että verosavuilla olivat jo lapinveron aikana vakiintuneet nautintamaat. Toisin sanoen uudistilallisten maankäyttö oli täysin vakiintunutta siinä vaiheessa, kun lapinkylän lappalaisesta siirryttiin uudistilalliseksi ja tilajärjestelmän piiriin.²³⁸ Asia tulee esille muun muassa Kuolajärvellä vuonna 1751, kun Heikki Kursu oli siirtynyt lappalaiselinkeinojen harjoittajasta uudistilal-

234 Tiedot perustuvat Sodankylän ja Kittilän käräjäpöytäkirja-aineistoon vuosilta 1751–1765. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

235 Fellman 1915, s. XCVII.

236 Hiltunen 2006, s. 145.

237 Nahkiaisija 2006, s. 86–87, 93.

238 Tosin Gustav Göthe nostaa esille näkemyksen, että sellaisia uudistilan perustamishankkeita ei edes tuotu käräjille, joita lappalaiset vastustivat. Ks. Göthe 1929, s. 284. Kemin Lapissa uudistilalliset olivat lappalaisia ja muualta tulleiden anomuksia tarkasteltiin tiukalla synnillä, joten Göthen näkemykseen ei voida täysin yhtyä. Varmasti muualta muuttavan uudistalonpojan oli hyvin vaikea ”löytää” sopivaa raiviota vanhojen veromaiden keskeltä.

liseksi. Hän vaati oikeutta harjoittaa majavanpyyntiä kylänmiesten kanssa ja siihen suostuttiinkin, koska Kursun uudistilan maat olivat hänen sukunsa vanhoja veromaita.²³⁹

Määrätietoinen uudiskatselmuksien sarja alkoi koko Kemin Lapissa 1750-luvun lopulla sen jälkeen, kun kruunun virkamiehet olivat saaneet määritettyä verollepanon perusteet. Katselmuksia käsiteltiin käräjillä tasaisesti 1760-luvulta lähtien lähes vuosittain. Niinpä tultaessa 1770-luvulle kaikilla Sodankylän ja Kittilän tiloilla oli tehty katselmus ja niiden asukkaat olivat saaneet myös immissionikirjan.²⁴⁰ Itse katselmuksessa käytiin läpi huolellisesti rakennukset, pellot ja kaikki niittypalstat, joita oli parhaimmillaan 38 eri paikassa, muutamilla tiloilla jopa yli 40 eri niittytilusta, samoin kalavedet ja metsät. Niittyjä saattoi olla myös yhteisnautinnassa kahden tai kolmen talon kesken, jolloin niitä hyödynnettiin joko vuorovuosina tai heinäkuormiin jaettuna.²⁴¹

Poikkeuksena muihin Kemin Lapin kyliin verrattuna Kuolajärvelle ei merkitty ainoatakaan uudistilaa ennen 1760-luvun maakirjamuutosta, mutta käytännössä suurin osa verosavuista oli jo tuossa vaiheessa uudistilaluontoisia. Vuoden 1731 käräjillä todettiin, että kylässä oli kolme talonpoikaa, joista Lauri Reisinen (Räisänen) oli asunut jo pitkään Onkamon alueella Hirvasjärvellä. Lauri Ollinpoika [Kursu] oli ollut talollisena 30 vuotta, mutta Pekka Kursu oli ehtinyt viettää vasta seitsemän vuotta tilanisännän elämää. Kaikki he olivat kuitenkin lapinveromaalla, kuten käräjillä erityisesti todettiin. Ainoastaan kyläkunnan majavanpyyntiä talollisille ei ollut sallittu.²⁴² Vaikka Kuolajärvellä ei ollut virallisesti yhtään uudistilaa ennen vuotta 1763, niin esimerkiksi vuoden 1758 käräjillä oli esillä useiden uudistilojen katselmuksia, kuten Saijan, Aatsinkijoen, Kallungin ja Palojärven tilojen, jotka olivat perustettu jo muutamia vuosia aikaisemmin kuin katselmuksia pidettiin. Kallungin uudistila oli jo halottukin:

Nämnden gaf til känna, det Mats Hansson wäl och försvarligen häfdat den hälft i Kallungi nybygge, som han hit intils bebodt, och skulle det aldra bäst finnas huru han brukade den andra hälften, om han til prof erhöllo tilstånd, at den samma på Ett års tid förwalta.²⁴³

Kallunki oli vanha Kuolajärven lapinsuku, joka siirsi veromaansa uudismaaksi.

Juho Gabrielinpoika Sajets (nimimuotona esiintyy myös Sajek, Sajak ja Saja) oli hakenut uudistilaoikeutta Kuolajärven Saijan asuinpaikkaansa vuonna 1755, ja tilan yhteyteen oli liitetty peräti 47 niittypalstaa. Tällöin sattui harvinainen kiista varhaisten tilakatselmusten yhteydessä, sillä Aatsinkijoen uudistilan isännät Matti

239 Kuolajärven, Maanselän ja Kuusamon käräjät 1751, f. 596v–598. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Vakiintuneisuus tulee hyvin esille myös Juha Joonan tutkimuksessaan (Joonan 2006) esittelemissä jutuissa.

240 Upbörds- och Jordeböcker 1754–1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA. Immissio = kruununutilan hallintaoikeus.

241 Tiedot perustuvat Sodankylän ja Kittilän käräjäpöytäkirja-aineistoon vuosilta 1751–1805. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

242 Kuolajärven käräjät 1731, f. 882v–883v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

243 Kuolajärven käräjät 1758, f. 386–387v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Ollinpoika Kallunki ja hänen poikansa Matti väittivät kahden niityn kuuluvankin heidän uudistilaansa Allatsinki-nimisen niittyyn alueella. Todistajien lausuntojen perusteella toinen niittypalstoista, Saari nimeltään, liitettiin kuitenkin Saijaan, ja toinen, Saarenniemenniska, jätettiin Aatsingille.²⁴⁴ Samana vuonna oli myös Hannu Gabrielinpoika Sajakille (Saijets) annettu kirjallinen todistus hänen perustamalleen Saariniemen uudistilalle kuuluvista niityistä, joita oli kaikkiaan 32 pientä tilusta.²⁴⁵ Selvää on, että ne olivat hänen vanhoille lapinveromaille kuuluneita niittyjä.

Niittyjen määrittelyt olivat katselmuksissa epämääräisiä, kuten vaikkapa Sodankylän Sivakan uudistilalla 1759, ”Joutin åjasta alaspän”,²⁴⁶ tai Antti Juhonpoika Kallatsan uudistilalla Unarinniessä, ”Pitkä nifwan sifwu med ömse sidor om älfwen til Åmbolan kosken niska”.²⁴⁷ Mitenkään erikoista ei siten olekaan, että nautinto-oikeuksista syntyi aika ajoin epäselvyyksiä varsinkin kun sukupolvet vaihtuivat tilan isäntinä. Niinpä Kittilässä selvitettiin vuonna 1758 Erkki Erkinpoika Salmen omistukseen siirtyneen Joakas-nimisen uudistilan oikeutta niittää yhden rukan verran heinää Tuomas Ollinpoika Nikkisen niittymailta. Tapaus oli kehittynyt perin monimutkaiseksi. Alkujaan Heikki Joakas oli niittänyt Heikki Niilonpoika Nikkisen tilanpuoliskolta heinää yhdeltä niittypalstalta, mutta Joakas oli muuttanut 1740-luvun alkupuolella Norjaan (Pöyrisjärvelle). Salmi oli saanut Joakaisen tilan hallintaansa, kun taas Tuomas Nikkinen oli perinyt tilanosan apeltaan. Näin epäselvyydet olivat syntyneet tietämättömyydestä kuka mitäkin niittyä hallitsi. Asiassa päästiin lopulta sopuratkaisuun.²⁴⁸

Hyvin tyypillinen katselmus pidettiin esimerkiksi lokakuun syyspäivänä vuonna 1759 Sodankylän Orajärvellä, kun lukkarinkin tehtäviä hoitanut Antti Martinpoika oli saanut luvan uudistilalleen. Syynikirja käytiin läpi seuraavan tammikuun käräjillä. Sen mukaan Antilla oli rakennuksia hyvinkin kruunun uudistilallisen velvollisuudet täyttävä määrä:

- vanha pirtti 12 x 12 sylvä (21 x 21 metriä)
- uusi tuparakennus 9 x 8 sylvä (16 x 14 metriä)
- uusi navetta 12 x 12 sylvä
- vanha rehuhuone
- vanha sauna
- uusi riihi
- uusi jalka-aitta
- vanha jalka-aitta
- vanha kota 8 x 7 sylvä.

Peltoa oli valmiina 3 ½ tynnyrin ohran kylvölle, joskin maanlaatu oli kivistä. Niittyjä oli 41 eri tilusta, joista saatiin yhteensä 25 heinäkuorman (lassin) vuotuinen heinä määrä. Lisäksi raivattavissa oli yhden heinäkuorman verran niittymaata, joten rehua riitti kymmenenkin lehmän ravinnoksi. Suurin niitty oli nimeltään

244 Esim. Kuolajärven käräjät 1758, f. 390–392. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

245 Kuolajärven käräjät 1758, f. 387v–389. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

246 Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1759, f. 889. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

247 Sodankylän käräjät 1758, f. 326. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

248 Kittilän käräjät 1758, f. 342v–343v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Tuohiaapa, josta Antti Martinpojan laskettiin saavan vuosittain viiden heinäkuorman heinä määrän. Tuohiaapa oli kuitenkin vain puoliksi Antin tilan nautinnassa, mutta mitenkään tarkemmin ei määritelty, miten niitty oli rajattu. Toinen iso niittymaa oli ”Korpisuvannolla, joen itäpuolella”. Metsää oli riittävästi sahapuiden ja aitojen tekemiseen sekä polttopuuksi. Pyyntimaat olivat ”Palo Lyck Sellkä” -nimisellä alueella. Kalavesi oli siellä missä muutkin kylänmiehet kalastivat eli Orajärnessä. Se oli siis yhteisnautinnassa.²⁴⁹

Kaiken kaikkiaan Antti Martinpojan uudistilan maat rajoittuivat ainoastaan pappilan ja Lauri Matinpöika Halosen synnättyihin maihin, eikä Halosella tai kirkkoherralla ollut huomauttamista uudistilan katselmuksesta. Näin Antti Martinpojalle vahvistettiin oikeus tilaansa.²⁵⁰ Nautintamaat vastasivat hyvin myös asutusplakaatin vaatimuksia. Pyyntimaalla tarkoitettiin nykyistä Palo-Likkusselkää tai Likkusseljänpaloa Orajärven eteläpuolella, mahdollisesti yleisemmin nykyisiä Likkusselkiä,²⁵¹ mutta ne kuitenkin sijaitsivat lähellä uudistilaa.

Veronkantokirjoista näkee, että Antti Matinpöika oli ikivanhaa Orajärven Tepsan asuttajasukua. Isänsä Martti Antinpöika oli maksanut lapinveroa 1600-luvun loppuvuosista lähtien ja hänen isänsä edelleen kauempana ajassa taaksepäin 1600-luvulla.²⁵² Tepsat olivatkin Orajärven kanta-asukkaita ja haaroittuivat avioliittojen kautta myös Kittilän puolelle. Antilla oli vuonna 1759 jo iso pihapiiri, jossa oli yhdeksän rakennusta. Vuoden 1757 karjaluetelosta ilmenee, että lehmiä oli navetassa kahdeksan ja kaksi vuotta myöhemmin kymmenen. Peltoa oli raivattu kaksi tynnyrialaa. Tila kirjattiin 1770-luvulla kirkonkylään numerolle 9 eli se oli Orajärven Tepsan kantatila. Vuonna 1810 se oli halottu jo kolmeen osaan. Yhdeksi tilan asuttajasuvuksi tuli Moskuvaara, myöhemmin 1800-luvulla vielä Askat ja Puljut, jotka kaikki olivat vanhoja lähiseudun sukuja.²⁵³

Tepsan kehitys osoittaa hyvin paitsi vanhan veromaan muuntumisen uudismaaksi niin myös sen, että talonpoikaistumisen muodot olivat vakiintuneet varsinkin asumisen osalta Kemin Lapissa jo 1700-luvun puolivälissä. Yhtäältä kehitys kertoo siitäkin, kuinka tilan omistussuhteiden muutokset tapahtuivat lähialueen sukujen kesken. Lisäksi katselmuksista on helppo havaita, että veromaat eivät suinkaan kattaneet vanhan lapinkylän alueella yhtenäisiä laajoja alueita, mutta kuitenkin niin laajoja, että kantatila oli helposti halottavissa useaan kannattavaan osaan. Katselmuksissa mainittuja paikannimiä on myös vaikea paikantaa täsmällisesti ny-

249 Sodankylän käräjät 1760, f. 401–402. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

250 Sodankylän käräjät 1760, f. 401–402. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

251 Peruskartta-aineisto, Sodankylä 1:16 000. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi>.

252 Kemin Lapin voutintilit 1638–1703. Längden över lapps-katten. SRA.

253 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Kemi lappmarck 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provinskontoret. SRA; Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1–2. HLA; Utdrag ur Westerbotns Lappmarks Norra Fögderies Jord- och Upbörds Bok öfwer Nybyggarena år 1770. OLKI Ha1:1a. OMA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA; Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Special Jordebok öfver Lappmarkens härad år 1875. Kemin ja Lapin kihlakunnan maakirja 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

kypäivän kartalle. Samoin ensimmäisten perustamiskatselmusten perusteella elämä lapinveromailla oli muuntunut jo pitkälti tilallistaloudeksi niin rakennusten kuin elinkeinojenkin osalta. Karja- ja niittytalous olivat nousseet metsästyksen ja kalastuksen rinnalle elon turvaajina. Kyse oli siis jonkinasteisesta akkulturaatiosta ymmärrettynä nimenomaan sopeutumisenä eikä niinkään assimilaatiosta eli sulautumisena valtaväestöön. Vanhan Lapin valtaväestö jatkoi vanhoilla asuinsijoillaan. Metsäsaamelainen elämäntapa sai talonpoikaisia muotoja sekä elinkeinollisesti että kulttuurillisesti, mutta väestö itsessään ei sulautunut mihinkään ympärillä olevaan.

TILUSTEN HAJANAISUUS 1800-LUVULLA

Lapin kruununtiloille tehtiin 1800-luvulta lähtien säännöllisesti katselmuksia, joissa selvitettiin tilan kunto ja raivaustyön edistyminen. Tehtävä kuului kruununvoudin velvollisuuksiin. Käräjillä läpikäytiin puolestaan uudistilan perustamisen yhteydessä tehty katselmus, jossa luettiin tarkkaan tilan yhteyteen tulleet pellot, niityt ja kalavedet. Käytännössä varsinkin niittytilusten nautinta oli sekavaa ja keskinäisiin sopimuksiin perustunutta. Niittyjen suuruudet kyllä ilmoitettiin sylen (1,78 m) tarkkuudella, mutta tarkat rajankäynnit olivat harvinaisia. Niinpä muun muassa Enontekiön Kyrön kylän Hietasen uudistilalla oli vuoden 1853 katselmuksen mukaan 27 eri niittytilusta, joista esimerkiksi Hommajänkänsuota oli länsipuolella Ounasjokea 80 syltä pitkälti ja 50 syltä leveästi. Kalastusta Hietasessa voitiin harjoittaa Vuontisjärvessä, Suasjärvessä ja Ketojärvessä, kuten tekivät muutkin kylänmiehet. Niissä järvissä kalastivat myös peltojärviset.²⁵⁴

Vastaavasti tilukset todettiin myös Kittilän puolella. Esimerkiksi kelontekemäläiset kalastivat yhteisesti järvessä ja sirkkalaiset Ounasjoen ohessa Immeljärvessä, Ahvenjärvessä ja muissa kylän läheisissä järvissä ja ”ulos virtaavissa puroissa”. Pellot olivat ryhmittyneet yleensä talon vierelle. Sirkkan tilalla numero 4 olivat 2 tynnyrinalan ja 20 kapanalan (noin 1,2 ha) laajuiset pellot hajaantuneena seitsemään pieneen palstaan. Koutaniemen pelto oli suurin 16 kapanalallaan, talon ympärillä ollut pelto oli kahdeksan kapanalaa ja pikkuinen Naurismaa oli reilun kapanalan suuruinen. Naapurissa Sirkkan tilalla numero 3 oli peltoa raivattu peräti seitsemän tynnyrinalaa ja kahdeksan kapanalaa, eli noin 3 ½ hehtaaria. Suurin peltolohko Varapelto [Vaarapelto?] oli lähes ½ hehtaaria. Rauhalan tilalla olivat puolestaan niittytilukset sirpaloituneet peräti 53 eri paikkaan eri puolille Sirkkan kylää.²⁵⁵ Hajanaisuus kertoo yhtäältä siitä, että pieniäkin kaukoniittyjä pyrittiin hyödyntämään mahdollisimman tarkkaan. Toisaalta pirstaloitumiseen oli syynä historiallinen ke-

254 Muonion talvikäräjät 1854. Lappi CIa:22. OMA; Kruununtilojen katselmuksia. Enontekiö.

Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA.

255 Kelontekemän Vaaran kruununtilan katselmus 1856. Kittilän talvikäräjät 1857, s. 226–227. Lappi CIIIa:6. OMA; Kittilän Sirkkan kylän katselmuspöytäkirjoja: Sirkka n:o 3 1839, Sirkka n:o 4 1840, Luusua n:o 1 1840, Honkaniemi n:o 6 1841, Kariniemi n:o 8 1844 ja Rauhala n:o 10 1851. Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA; Kruununtilojen ja kruunun uudistilojen katselmuspöytäkirjoja 1850–1871. Kittilän piirin nimismiehen arkisto CIVq:1. OMA.

hitys, kun vanhoille laajoille veromaille oli syntynyt lukuisia tiloja. Niiden kaikkien tuli saada riittävästi niittypalstoja elinvoiman takaamiseksi.

Niityt olivatkin yleensä hajaantuneet pieniin tiluksiin, mikä oli erityisesti kruunun virkamiesten näkökulmasta uudistilojen heikko kohta. Vuoden 1858 henkikirja-asetuksessa määrättiin, että uudistilakatselmuksia tuli tehdä vuosittain aina yhdellä alueella kerrallaan. Tavoite oli saada tilukset mahdollisimman yhtenäisiksi kokonaisuuksiksi. Sehän oli ollut toki myös yksi isonjaon keskeisistä tavoitteista 1700-luvulta lähtien. Sinänsä on mielenkiintoista, että Lapin kihlakunnassa 1870-luvulla aloitettujen isonjaon toimitusten tavoitteena ei ollut enää ensisijaisesti tilojen palstojen yhtenäistäminen vaan metsäjako, vaikka paikallisen tilatalouden kannalta polttava tarve oli nimenomaan hajanaisen maankäytön korjaaminen. Siten taloudelliset intressit olivat selvästi valtiovallan tähtäimessä. Toki käytännössä isonjaon edetessä pieniä palstoja yhtenäistettiin suuremmiksi kokonaisuuksiksi, mikä oli tietysti myös jakotoimituksia ohjanneen vuoden 1848 maanmittausohjesääntön mukaista.

Esimerkiksi Enontekiön Hetan tilan niityt olivat pirstoutuneet vuonna 1841 kahden peninkulman alueelle, mutta puuttuneiden asiakirjojen vuoksi niitä ei voitu katselmuksessa edes tarkemmin määrittellä. Tuotoksi arvioitiin kuitenkin 36 heinäkuormaa. Läheisistä metsistä voitiin sentään hyödyntää kotitarpeiksi polttopuuta ja sahatavaraa, kuten asia todettiin: ”Fins tillräckeligt för husbehof inom en mils afstånd ifrån bohlstaden.” Kalastus oli kylänmiesten yhteinen Ounasjärvessä, Sissangissa, Ullajärvessä ja Päiriljärvessä. Samaan aikaan Muotkajärven tilanpuoliskoilla kalastettiin yhteisesti Muotkajärvessä, Pyhäjärvessä, Äijäjärvessä, Särkiärvessä, Ahvenjärvessä, Sotkajärvessä, Sotkalompolossa, Roskajärvessä, Syväjärvessä ja Inginjärvessä. Metsästä saatiin kotitarvepuut:

Till husbehof af bränsel och mindre virke i närheten, men Timmer och gröfvne virke hämtas på 2 mils afstånd.

Tukkipuut täytyi siis hakea parin peninkulman päästä. Molempien tilanosien talous lepäsikin karjassa, kalassa ja oljensekaisessa leivässä.²⁵⁶ Poronhoidosta ei mainittu mitään.

Sodankylässä oli kemikyläläisillä erinomaiset laidunmaat. Tiloille saatiin läheisistä metsistä kotitarpeeseen tuki, polttopuut ja aidakset, ja kalavedet olivat yhteisiä ja antoivat ”riittävästi vuoden tarpeisiin”. Katselmusten perusteella metsiä voitiin hyödyntää kotitarvekäyttöön. Joissakin katselmuksissa tosin todettiin ennen väliaikaista isoajakoa, että metsät olivat kylän yhteisiä ja ”kylän sisällä”. Tämä ei ollut kuitenkaan johdonmukainen toteamus.²⁵⁷

Kruununvoudin tilakatselmuksissa luonnehdittiin myös talon asukkaita, joten kruunun ohjaava ote liikkui jopa henkilökohtaisella tasolla. Kittilän Sirkan tilalla

256 Enontekiön Hetan ja Muotkajärven kruununtilojen katselmuksia Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA.

257 Kemikylän kruununtilojen katselmuspöytäkirjoja. Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA. Ks. esim. Muonion syyskäräjät 1851. Lappi Cl:22. OMA; Muonion syyskäräjät 1853. Lappi Cl:22. OMA; Muonion käräjät 1854. Lappi Cl:22. OMA.

n:o 4 asui vuonna 1840 leskiemäntä, joka oli ”ollut tunnollinen asukas ja poika Johan osoittaa samaa hyvää käytöstä.” Naapuri-Sirkan talon isäntä oli erityisen raitis. Muutenkin katselmusten perusteella Sirkan kylän tilalliset tuntuivat olleen ahkeraa ja työteliästä väkeä.²⁵⁸ Enontekiön Saadion tilan isäntää pidettiin vuonna 1841 joutsensakin laiskanolaisena, vaikka talossa oli kahdeksan lasta ja kohtuullisen suuri karja. Rakennuksiakin oli pihapiirissä 12, joista lautakattoinen pirtti oli 20 vuotta vanha. Vanha savupirtti oli suurempi kuin uusi rakennus, mutta se oli päässyt huonoon kuntoon. Samoin huonossa kunnossa olivat ikivanha kota ja vanha navetta. Uudempi navetta oli rakennettu 24 vuotta sitten ja kohtuullisessa kunnossa. Peltomaata olisi ollut kahden tynnyrinalan verran, mutta hallanarka paikka ei antanut juuri toivoa sadolle. Niinpä kalastus ja karjanhoito olivat pääasiallisia toimeentulon lähteitä.²⁵⁹ Pelkästään laiskotellen ei siis Saadion isännän aika ollut kulunut, mutta mielenkiintoista on, että samanlaisen viipyilevän tunnelman ylikyröläisten elämästä antaa myös kansakoulunopettajana pitkään Enontekiöllä toiminut Yrjö Kortelainen vuosisata myöhemmin.²⁶⁰

Mielenkiintoinen uudistilakatselmus pidettiin Peltovuoman Proksin paikassa syyskuussa 1860. Hakijana oli itsellismies Juho Henrik ”Roksi”. Hän ei ollut kuitenkaan itse paikalla toimituksen aikana, vaan hänen asiamiehenään oli Rasmus Eira. Proksin setä oli Aslak Eira, joka tuli asuttamaan yhdessä Proksin kanssa uudistilaa. Kartanolle katsastettiin Pöyrisjärven länsirannalta paikka, jonne löytyi myös viisi tynnyrinalaa pelloksi sopivaa maata. Pohjoisen sijainnin takia peltoja ei kuitenkaan synnäty. Rakennuksia ei ollut yhtään, joten katselmusmiehet määräisivät rakennettavaksi pirtin ja seitsemän muuta rakennusta. Niittypalstoja katsottiin 18 eri paikasta. Niistä suurimmat olivat Pöyrisjärven itäpuolella ”Suomanivan molemmat puolet” (7600 kyynärää pitkä ja 30 kyynärää leveä, siis 4500 x 18 metriä) sekä Suomanivasta alaspäin Kalkujoensuuhun saakka 7600 kyynärää pitkästä ja 300 kyynärää leveä (4500 x 180 m). Myös itse Suomajoen molemmat rannat tulivat 2,5 kilometrin verran ja 15 metriä leveinä suikaleina Proksin uudismaalle ja edelleen Kalkujokeakin vajaan kaksi kilometriä. Mukana oli myös joukko aivan pieniä niittytiluksia. Kaiken kaikkiaan niitä pidettiin hyvinä heinämaina. Metsää katsastettiin Tuolpavaarasta, Vuostoselästä ja Painasrovasta. Kalavesiksi synnimiehet esittivät Pöyrisjärveä, Rossia, Girstijärveä ja Kalkujärveä. Hakijat kuitenkin esittivät, että koska uudistila ei voinut hyödyntää peltoja pohjoisen sijaintinsa vuoksi, olisivat kruunun omistamat järvet varattu yksinomaan kaavaillun uudistilan käyttöön. Tähän näkemykseen päätyivät myös katselmusmiehet. Uudistilalle päätettiin ehdottaa nimeksi Proksi, manttaaliksi 1/8 ja 20 vuoden verovapautta.²⁶¹

Proksi vietiin maakirjaan, kun maaherra oli vahvistanut tilan perustamisen elokuussa 1867. Vuonna 1873 tilalla tehtiin uusi katselmus ja vuoden 1876 syyskuussa

258 Kruununtilojen katselmukset. Kittilä. Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA.

259 Kruununtilojen katselmukset. Enontekiö. Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA.

260 Kortelainen 1995.

261 Muonion käräjät 1861. Lappi Cla:25. OMA. Opettaja Yrjö Kortelainen on muistelmateoksessaan sijoittanut Proksin paikan Pöyrisjoen ylimmän kosken länsirannalle. Ks. Kortelainen 1995, s. 73.

kolmas. Tuolloin nimismies saapui Pöyrisjärvelle apulaisinaan lautamiehet Juho Lantto ja Karl Hietanen. Rakennuksia oli valmistunut periaatteessa kolme, joista pirtti oli kohtuullisessa kunnossa. Asuinrakennuksen kamari ja tupa olivat sen sijaan kehnossa kunnossa. Karjarakennus oli myös peräti huonossa kunnossa, mutta ainoa aitta oli ”tavallisessa kunnossa”. Peltoa oli myös raivattu pikkuisen, viisi kapanaalaa, ja siinä viljeltiin ”sekaisin nauriita ja perunoita”. Niittyjen rehusadolla ruokittiin viittä lehmää ja lammasta.²⁶²

Tilanhoito ei kuitenkaan sujunut odotusten mukaisesti. Kun verovapausvuodet olivat kuluneet umpeen, uudismaat yhdistettiin takaisin kruununmaahan. Yrjö Kortelainen esittää seudun muistelmaperinteen perusteella, että nimismies Karl Bäcklundin ja poromiesten painostus oli saattanut proksilaisten elämän ahdinkoon. Ainakin osittain selittävänä tekijänä oli, että proksilaiset keskittyivät tilatalouden sijasta yksinomaan poronhoitoon. Proksin tapauksessa kyse oli myös sukujen välisistä keskinäisistä suhteista, sillä varsinkaan porojen laidunalueille ei uudistaloja haluttu. Kortelaisen mukaan ”Iso Iisko ei halunnut uusia isäntiä” lähiseudulle viitaten Iisko Näkkäljärveen. Uudistilan perustamisen taustalla oli varmasti ollut yhtenä tavoitteena nimenomaan laidunmaa-alueiden ja kalavesien hankinta. Pelkästään poronhoidon varassa ollutta uudistilaa ei Enontekiöllä voinut ylläpitää, mutta toisin kuin esimerkiksi Inarissa, eivät enontekiöläiset poronhoitajat myöskään perustaneet kruununmetsätorppia. Mahdollista se olisi ollut tunturiseutujen puuttomia alueita lukuun ottamatta. Proksilaisten perheistä toinen muutti Norjaan ja toisessa keskityttiin poronhoitoon; heistä tuli lyhyen uudistalovaiheen jälkeen porosaamelaisia.²⁶³

Katselmukset osoittavat, että Proksin uudistilaksi erotettu alue ei ollut 1800-luvulla yhtenäinen ja laaja maa-alue, vaan eräänlainen ”tilkkutäkki”. Maankäyttö muistutti siten esimerkiksi Jokkmokkin veromaista rekonstruoituja alueita.²⁶⁴ Uudistilaksi synätyt alueet olivat peltojärvisten vanhoilla veromailla, mutta valtiovalta määräsi maanhallinasta. Erämaahan ikään kuin ripoteltiin uudistilan hallintaan tarpeelliset maat ja vedet. Kaiken kaikkiaan Enontekiön laajat kairat ja tunturiseudut olivat erämaata, jonne voitiin perustaa kruunun uudistiloja. Esimerkiksi juuri Pöyrisjärvessä kalastivat 1800-luvulla erityisesti Vuontisjärven talolliset, ja sinne myös rakennettiin katovuosina kunnan avustuksella autiotupia kalastajien tarpeisiin, niin sanottuja ”kunnantupia”. Ne olivat vapaasti käytettävissä. Tupia tehtiin myös Vuomajärvelle ja Ounasjokivarteen Ällönmaahan.²⁶⁵ Siten 1800-luvun maanhallinta Ylä-Lapissa noudatti 1700-luvulla vahvistettuja linjauksia. Kun isonjaon väliaikaisia toimituksia ryhdyttiin valmistelemaan 1800-luvun loppuvuosina Enontekiöllä, kruununmaata oli kaikki muu mikä ei kuulunut tiloille. Näinhän oli käytännössä menetelty läpi 1800-luvun.

262 Proksin uudistilakatselmukset 1873, 1876. Katselmuspöytäkirjoja 1839–1882. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA; Special Jordebok 1875. OLKI Ha1:18. OMA.

263 Kejslerl. bref till Guvernören i Uleåborgs län, med föreskrifter angående mantalsskrifningar och nybyggesutnyningar i Lappmarken, den 3 December 1858. Samling 1869, s. 582; Kortelainen 1995, s. 75.

264 Maankäyttö muistuttaa siten esimerkiksi Jokkmokkin veromaista rekonstruoituja alueita. Ks. Hultblad 1968; Åkerman 1999, s. 93.

265 Kortelainen 1995, s. 73–74.

VEROMAAN KEHITYS KYLÄKUNNAN MONIKSI MAATILOIKSI – MARTTIININ ESIMERKKI

Uudistilajärjestelmän vakiinnuttua Kemin Lapissa on kiinnostavaa tietää, kuinka kattavasti yksittäiset veromaat tulivat uudistilan yhteyteen; toisin sanoen minkälainen jatkumo oli maanhallinnalla. Vastauksen saamiseksi on siirryttävä entistä lähemmäs yksityisten uudistilojen vaiheita ja niiden taustoja – suorastaan yksilötasolle. Yhtenä syväluotaavana esimerkkinä voidaan tarkastella Marttiin uudistilaa, josta tuli Sodankylän Kieringin kylän kantatila. Sen vaiheista on myös tallentunut erinomaisesti tietoja lähteisiin.

Kieringin Marttiinia voidaan luonnehtia tyyppilliseksi Kemin Lapin vanhojen asuttajasukujen asuinpaikaksi, joka muuntui lapinveromaasta uudismaaksi. Tosin erikoispiirteensä muihin sodankyläläisiin veromaihin verrattuna Kieringin ympäristö oli ollut 1600-luvulle saakka tiettyjen Kemin talonpoikien nautintamaana, lähinnä Ilmolan talollisten, joten Marttiin kantasuvun veromaat olivat vakiintuneet tai pikemminkin laajentuneet pohjoisesta kohti Sodankylän lounaiskolkkaa vasta 1600-luvun loppupuolella, ilmeisesti lapinrajan vakiintumisen seurauksena 1680-luvun lopulla. Veromaalla asui 1680-luvulla Jöns Hansson Martin, josta todettiin vuoden 1687 käräjillä, ”että hän oli asunut alueella jo pitkään”.²⁶⁶ Ehkä hänen isänsä oli puhuteltu ”Martin Hannuksi”, josta muoto siirtyi sukunimeksi, ja Jönsiä eli Jouniakin perinteiseen saamelaiseen tapaan Martin Hannun Jouniksi. Jöns Hanssonin poika oli Hans Jönsson Martin,²⁶⁷ eli suomalaisittain ”Juntin Hannu”, jonka sukunimenä esiintyikin rippikirjoissa Jundin. Hannu jatkoi isänsä veromaalla, josta kuitenkin oman osansa otti velimies Anders Jönsson Holkki. Hänestä sai alkunsa puolestaan Holkin uudistila. Anders oli myös rippikirjoissa sukunimellä Jundin. Näin lapinveromaa oli kahdessa osassa. Mielenkiintoista on, että molemmat maksoivat maiden jakamisesta huolimatta täyttä lapinveroa 2 taalaria 16 äyriä eli 2 ½ taalaria.

Hannu Jundinin poika Hannu Hannunpoika²⁶⁸ otti veromaan hallintaansa vuonna 1736. Hannun sukunimenä mainittiin toisinaan Panno (Panni), jota esiintyi Kittilän Kelontekemässä, muun muassa Johan Hansson Pannolla vuosina 1711–1727. Panno olikin varsinainen Unarin takamaiden asuttajasuvun vanha nimi.²⁶⁹ Sodankylän ja Kittilän Pannoilla täytyi olla jonkinlainen sukuyhteys keskenään, varsinkin kun Hannu Hannunpoika avioitui Katariina Martintytär Tepsan kanssa. Hän oli ilmeisesti Orajärven Antti Martinpojan sisar. Tepsoja oli muuttanut avioliittojen myötä Kelontekemään ja Sirkan kylään osan muuntuessa myös Tepastoksi.²⁷⁰

266 Sompion, Kemikylän, Kuolajärven, Kitkan ja Maanselän käräjät 1687. I. Fellman III, s. 42.

267 Vuosien 1706–12 veronkantoluetteloissa todetaan nimenomaan Jöns Hansson eller son Hans Jönsson. Skattelängder för Kemi lappmark 1706–1712. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

268 Asia ilmenee: Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750 (mukana myös Kittilä). Sodankylän KA IAa:1. OMA.

269 Panna on Koutokeinon ja Aviovaaran saamelainen sukunimi. Panna oli hyväilymuoto lapsesta tai pojasta, ja sopii siten hyvin muihin nimiin, ”Heikin Junttiin” ja ”Martin poikaan”. T. I. Itkonen 1948 II, s. 499–500.

270 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Kemi lappmarck 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk.

Edellä on tullut myös esille, että Pannon sukuyhteys Kittilässä kytkeytyi Ryssään, joka oli mitä ilmeisimmin lähtöisin Kemin pitäjstä ja juuri Ilmolan kylästä. Mahdollista siten on, että Pannot ottivat hallintaansa Kittilän Kelontekemästä reilun peninkulman verran etelämpänä olevan Riipijoen varresta veromaita. Ainakin käräjillä käytyjen jatkuvien riitojen perusteella Kelontekemäjärven rantamilla oli jo 1600-luvun lopulla ahdasta. Joka tapauksessa tultaessa 1700-luvun alkuun Kierinkijärven ympäristöön olivat vakiintuneet Sodankylän lapinkylään kuuluneen Pannon eli Juntin eli Marttiin ja Holkin veromaat.

Veromaat katsastettiin vuonna 1757 uudistilaksi. Tuolloin todettiin, että Hannu Hannunpojalla oli rakennettuna jo pirtti, sauna, rehuaitta, navetta, savustusrakennus ja aitta. Peltoa olisi ollut kahden tynnyrin kylvölle ja toinen mokoma oli vielä mahdollista raivata. Siten Marttiin veromaalla oli eletty täysin talonpoikaista elämänmuotoa. Niittyjä ei ollut kuin 19 eri paikassa ja varsin vähäisellä satoäärällä, 18 heinäkuormaa. Siitä olisi riittänyt rehua kuudelle lehmälle. Vuoden 1757 karjaluettelon mukaan Hannulla olikin kuusi lehmää. Peltoa oli 1½ tynnyrin kylvö. Suurin niitty oli yli kolmen heinäkuorman tuotolla ”Öfwer Karinen nifwan niska upföre til Kusussari å ömse sidor om älfwen” eli suomennettuna ”Ylisestä Karisennivanniskasta ylös Kusussaareen molemmin puolin jokea”, jolla tarkoitettiin Riipijokea. Niittyjä oli kuitenkin mahdollista raivata kuusi kuormanalaa lisää. Myllynpaikka löytyi Riipijoen Jänesnivanniskasta. Kalavesiä oli viidessä järvestä, joista Tuulusjärvi oli puoliksi Holkin kanssa nautinnassa. Pyyntimaat löytyivät kalavesien ympärillä olleista vaaroista. Kenelläkään ei ollut käräjillä mitään vastaananomista Kieringin uudistilalle syynätyistä maista, joten Hannu Hannunpoika sai rauhassa jatkaa uudistilansa raivaajana.²⁷¹

Marttiini maksoi uudistilastaan vakiintunutta lapinveron suuruista veroa eli 2½ taalaria huolimatta katselmuksesta ja tilan perustamisesta. Vuonna 1767 Marttiini kirjattiin Unarin kylään maakirjanumerolle 5 ja sai manttaaliksi 3/16. Kahden vuoden kuluttua vero nostettiin 3 taalariin ja 24 äyriin. Näin käytännössä yhden vuosikymmenen aikana vanha lapinkyläjärjestelmän veromaa muuntui talonpoikaispitäjän hallintoyhteistyön uudismaaksi. Samalla kruunulle mieluisasti veronousi 50 %.

Vanhaisäntä Hannu Hannunpoika jätti vuonna 1780 tilanhoidon syytinkisopimuksella pojilleen Antille ja Martille ja tila käytännössä halottiin. Virallisesti jakaminen vahvistettiin Sodankylän käräjillä vuonna 1783. Toinen puolisko haaroitui edelleen kahtia, ja sen toisesta osasta alettiin käyttää nimeä Alamartin vuoden 1845 maakirjassa. Alamarttiin tilanumeroksi tuli 6. Vuonna 1898 isonjaon aikana vanha kantatila oli jo seitsemässä osassa. Vanha Marttiin suku oli kuitenkin väistynyt lopullisesti tilalta vuonna 1838, kun kittiläläinen Pekka Pekanpoika Ranta otti tilan hallintaansa. Tosiasiassa Pekkaa oli kehoitettu hakemaan todistus hallinta-

---

Kammarkollegiet, Tredje provins-kontoret. SRA; Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1-2. HLA; Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731-1750. Sodankylän KA IAa:1. OMA; Sodankylän käräjät 1758, f. 324-325v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; I. Fellman I, s. 23; I. Fellman III, s. 43.

271 Kittilän käräjät 1757, f. 324 - 325v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Upbörds- och Jordeböcker 1754-1776. Norra Lappmarkens fögderiarkiv 1-2. HLA.

oikeudesta jo vuonna 1836, jolloin hän oli myös muuttanut perheensä kanssa Marttiininiin asumaan.²⁷² Täyttä selvyttä ei ole siitä, miksi Marttiininit luopuivat tilastaan. Osaltaan siihen oli syynä kuitenkin 1830-luvun katovuodet, jolloin perheen poikia lähti Norjaan eikä tilalle jäänyt jatkajia.²⁷³

Marttiinin tilan halkomisen yhteydessä vuonna 1781 myllynpaikka ja kalavedet säilyivät yhteisinä, mutta pyyntimaita katsastettiin toiselle osalle muutamia uusia. Tosin nekin olivat vanhoja veromaan pyyntialueita kalavesien ympäristössä. Niittyjä sen sijaan raivattiin 1780-luvulla huomattavasti lisää vanhempiin aikoihin nähden, joten Kieringin seudulla oli runsaasti hyödyntämättömiä alueita. Vuoden 1757 katselmuksen mukaan Marttiinin uudistilalla oli 19 niittytilusta ja 18 heinäkuorman vuotuinen sato, mutta vuoden 1783 katselmuksessa oli yhteensä 55 eri

---

272 Skattelängder för Kemi lappmark 1702–1773. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA; Skattelängder för Kemi lappmarck 1774–1809. Huvudböcker. Lappmarkens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet, Tredje provins-kontoret. SRA; Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:1–2. OMA. Special Jordebok 1830, 1845, 1855, muutosmaakirjan ote 1845, muutosmaakirjat 1855–1858. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto G:1–2. OMA; Utdrag ur Westerbotns Lappmarks Norra Fögderies Jord- och Upbörd's Bok öfver Nybyggarena åhr 1770. OLKI Ha1:1a. OMA; Special Jordebok öfver Lappmarkens härad år 1875. Kemin ja Lapin kihlakunnan maakirja 1875. OLKI Ha1:18. OMA; seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1829–1879. Kittilän KA I Ba:1–2. OMA; Maaherralta kruununvoudille 6.5.1864 verolleosto-kuulutukset (kaksi kirjettä). Maaherralta saapuneet kirjeet 1865, n:o 135 ja 136. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:23 OMA; Vrt. myös Kieringin kylähistoriasta Kumpula 2000. Sodankylän käräjät 1780 §38:
Hans Hansson Martin & Catharina Mårtensdotter Tepsa tehneet 27.2.1775 sopimuksen ”att sönerna Johan och Anders skola efter våra dagar... undfå ... kronohemman numero 1 i Kjerikiby af 3/16 mantal, att såssom sin egen och wälfängen ägendom nyttja och bruka till yttermera wisso.” Sodankylän käräjät 1783 §29:
”Jag Hans Hansson Martin eller Kieriki updrager herwid min besittnings rätt till hälften af mig min innehafd Krono nybygge Martin kallad, uti Sådankylä sockn wid derunder liggande lägenheter och förmoner till mine söner Johan och Martin at genast få tillträda, den andra hälften [försakraring] son Anders at efter mine slutade dagar enskilt få tilträda och behålla, förbehåller dock mig med min hustru i vår listid förgängs jord ett halft tunnland glad Örter och ett korfoder äng. Sönerne Johan och Martin, som efter wåre slutade dagar skall tilfalla them Nybygge, hwilket jag till theras större säkerhet och efterrättelse welat wed mitt namn och Bomärken underwistande biträffa.” Sodankylän käräjät 1783 §30:
Käräjillä vahvistetaan, että viranomaiset tehneet jaon puoliksi em. mukaisesti. Sodankylän käräjät 1784 §10:
Tilan jakokirja 26.-28.7.1783: ”hälften med sönerna Johan och Martin och andra hälften tillfaller sonen Anders” Sodankylän käräjät 1799 §43:
Tilan hallinta. Sodankylän käräjät 1806 §68:
Tilan hallinta. Sodankylän käräjät 1809 §69:
Tilan hallinta: Hans Andersson Martin. Sodankylän käräjät 1822 §30 & §43:
Tilan hallinta: Henrik Mattsson Martin ja Johan Thomasson Tolonen. Sodankylän käräjät 1842 §45:
Tilan hallinta: Pehr Seipjärvi Martin. Sodankylän käräjät 1842 §60:
Tilan katselmus: Simon Pehrsson Seipjärvi.

273 Ks. Kumpula 2000, s. 22–23.

niitypalstaa ja noin 45 heinäkuorman sato. Seuraavassa ovat esitelty Marttiin tilukset ja pyyntimaat 1700-luvulla niittyjä lukuun ottamatta:²⁷⁴

	1757	1783 5b	1783 5a
peltoa	2 tynnyrinalaa	5 kpl	4 kpl
niittyjä	19 (yli 18 lassia)	27 (yli 22 lassia)	23 (yli 22 lassia)
myllynpaikka	Jänesniva	Rutojoki ½	Rutojoki ½
kalavedet	Kukasjärvi Rutojärvi Kierinkijärvi Suasjärvi Tuulusjärvi	Kukasjärvi Rutojärvi Kierinkijärvi Suasjärvi Tuulusjärvi Kylmänjärvi Löysäkkäjärvi + virtavedet em. sisällä naapurien kanssa	Kukasjärvi Rutojärvi Kierinkijärvi Suasjärvi Tuulusjärvi Kylmänjärvi Löysäkkäjärvi + virtavedet em. sisällä naapurien kanssa
pyyntimaat	em. järvien ympäristö Miskisvaara Miskisrova Rutorova Pitkälompolo Vatsalasselkä	Raatetrova [Roviotwara] Pitkäkumpu Vatsalasselkä Oratsalonselkä Hangasselkä Keinolahdenvaara Hirvasselkä Rimpiselkä Isolehto Kukasvaara	Miskisvaara Miskisrova Lompolonnivat Kaunisenä Myllykangas Salmijärvenkumpu itäpuoli Nunnukkakukanmaa Peräjärvenmaa ja männikkö [Kerkan]vaara

Vanhat nautintamaat säilyivät kattavasti uudistilojen hallinnassa, mistä osoituksena on 1900-luvun alun maiden laajuus verrattuna vanhaan Marttiin kantatilaan. Yksistään siitä polveutuneiden seitsemän tilan maat käsittivät vuonna 1904 vahvistetussa isossajaossa joutomaineen lähes 6 000 hehtaaria, kuten taulukosta 10 havaitaan.

274 Sodankylän käräjät 1758, f. 324–325v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Sodankylän käräjät 1784, § 10–11. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Taulukko 10. Isossajaossa 1904 Marttiin kantatilasta polveutuneiden tilojen pinta-
alat.

tilan nimi	veronalainen maa ha	joutomaa ha
1 Marttiini	171,531	88,478
1 Niemi	318,729	334,555
2 Vaara	348,375	443,650
3 Mikkola	380,403	730,816
4 Alamarttiini	528,609	742,721
5 Nikula	372,502	447,195
6 Aatami	350,603	578,318
yhteensä	2 470,752	3 365,733

Lähde: Kieringin lohkokunnan isojakotoimitukset. Erit. vuoden 1904 jakokirja. Toimitus n:o 3544. Sodankylä 404:3–3ö. RoiMtA.

Kantasuvun lapinveromaista oli lisäksi lähtöisin vielä myös Holkin kantatila, joten voidaan arvioida, että Sodankylän lapinkylän vanhan lapinsuvun maita oli 1900-luvun alussa tilojen omistuksessa noin 10 000 hehtaaria.²⁷⁵ Tosin kantasukua itsessään ei ollut enää vuoden 1838 jälkeen Marttiin tilojen asuttajina.

Siirrettäessä tarkastelukulma yksittäisistä Lapin taloista laajemmin historialliseen kehitykseen on vääjäämätön johtopäätös, että vanhat Kemin Lapin lapinkyläisten sukumaat siirtyivät varsin kattavasti tilojen omistukseen. Veromaat olivat olleet myös pinta-alaltaan laajoja, joten niille syntyneet kantatilat voitiin halkoa kiivutta useiksi tilanosiksi. Siirtyminen 1700-luvulla uudistilajärjestelmään vahvisti maiden hallinnan ja maankäytön mahdollisuudet elinkeinojen harjoittamisessa. Näin siksikin, koska valtiovalta oli tulkinnut johdonmukaisesti lapinmaat kruununluontoisiksi jo 1600-luvun loppupuolelta lähtien. Maanluonnossa ei siis tapahtunut muutosta siirryttäessä lapinveromaalta uudismaalle. Lapinveromaajärjestelmän murtuminen merkitsi kuitenkin perinteisen varsin vapaamuotoisen maankäytön loppua ja kruunun tiukentunutta kontrollia asumiskulttuurissa ja elinkeinojen harjoittamisessa. Maatilan oli suoriuduttava tietyistä velvoitteista esivallan valvovan silmän alla. Samalla se tarkoitti myös verorasituksen huomattavaa nousua – se oli varmasti vähentänyt ennen 1760-luvun suurta muutosta houkuttelevuutta uudistalollisen asemaan.

275 Kieringin lohkokunnan isojakotoimitukset. Erit. vuoden 1904 jakokirja. Toimitus n:o 3544. Sodankylä 404:3–3ö. RoiMtA.

POROSAAMELAISET RAJASEUDULTA KESKISEEN LAPPIIN

ENONTEKIÖN ALUE

SUKUJEN SUURI VAIHTUVUUS

Suurporonhoitoon perustunut porosaamelainen elinkeino sai 1700-luvun puolivälissä Ruotsin valtakunnan lapinmaissa lähes privilegioaseman. Silloisen yhteiskunta- ja elinkeinopolitiikan mukaan suurporonhoito oli ainoa hyväksyttävä lappalainen elinkeino, jota kalastus ja metsästys tukivat. Asian voi ilmaista myös niin, että kruunu halusi suojella tunturiseutujen lappalaiselinkeinoja. Poronhoitoa sopi harjoittaa tunturiseuduilla, joissa maataloudella ei ollut mahdollisuuksia. Näin myös porosaamelaisista tuli hallinnolliselta kannalta ainoita lappalaisia, sillä muiden saamelaisryhmien, erityisesti metsäsaamelaisten oli siirryttävä uudistalollisiksi. Poikkeuksena olivat Utsjoen ja Inarin kalastajasaamelaiset, joille virkamiehet suunnittelivat monenlaisia sivuelinkeinoja vaurastumisen toivossa.

Valtiovallan elinkeinolinjaukset osuivat oikeaan, sillä porotalous sopi erinomaisesti tunturi- ja havumetsävyöhykkeen rajamaiden talusmuodoksi. Se ei kuitenkaan ollut yksinomaista, sillä kesäaikana varsinkin kalastus oli tärkeä elinkeino. Porotalouden suosiminen johti kuitenkin karjaluvun valtavaan kasvuun ja hyvin nopeaan alueelliseen ekspansioon. Myös Enontekiön pohjois- ja itäosat sekä Koutokeino olivat 1700-luvun puolivälin jälkeen kokonaan suurporonhoitoaluetta.¹ Ørnulv Vorren on osoittanut, kuinka alati kasvava tarve laidunmaista mursi tunturiseutujen kyljärjestelmän ja sukujen perinteiset nautintamaat. Esimerkiksi Ruotsin puoleiset lapinkylät muotoutuivat laidunnuksen mukaisesti pitkiksi länsi-itä -suuntaisiksi alueiksi.² Poronomadismista tuli myös vähitellen hallitseva saamelaisuuden kulttuurimuoto, jopa niin, että saamelaisuus ymmärrettiinkin yksistään nomadismina.³

1 Suurporonhoidon leviämisestä Enontekiölle ks. Hiltunen 2006, s. 54–56.

2 Porosaamelaisen asutuksen alueellisesta muotoutumisesta ks. Vorren 1980 ja siitä erit. s. 253 ja kuvat. Ks. myös vuoden 1945 nomadireittien konstruktiosta Nickul 1959, s. 4–7. Vastaavasti myös Enontekiöllä muotoutui selvä pohjoinen-etelä -suuntainen jutoreitti.

3 Ks. myös Lähteenmäki 2004, s. 311, jossa hän selostaa erinomaisesti stereotyyppioita ”aidoista saamelaisista”. Se näkyy jopa monien tutkimusten lähtökohtaisena periaatteena, kuten myös maahan koskevien oikeuksien selvityksissä. ”We conceive of the *reindeer* as a key factor to our culture. Without the reindeer our culture is gone, as too little remains then.” Tässä on käytetty esimerkkinä Tom G. Svenssonin tutkimusta vuodelta 1997 saamelaisten oikeuksista maihin: saamelaiset vastaan Ruotsin kruunu. Siteeraus (kursivointi Svenssonin tutkimuksessa) Svensson 1996, s. 11, myös esim. s. 132–133.

Porosaamelaista asutusta oli Suomen puolella 1800-luvun alkupuolella käytännössä vain Enontekiöllä ja sielläkin vakituisesti asuvia sukua oli vain muutamia, alle kymmenen, sekä jonkin verran Utsjoelle ja Kittilän pohjoisosassa. Muoniossa oli neljä–viisi sukua lähinnä pororaitioina. Toki Inarissa ja Utsjoella laidunsi runsaasti Norjan puoleisia porosaamelaisia. Suomessa asuneiden perhekuntien määrä kuitenkin vaihteli vuosittain, sillä vaikka Strömstadin vuoden 1751 sopimuksen lappe-kodisilla määräsi lappalaisten asettumisen alamaiseksi yhteen valtakuntaan, jossa heillä oli laidunmaansa, niin todellisuudessa kansalaisuus (alamaisuus) vaihtui hyvin vilkkaasti vuosien varrella.

Vuonna 1805 lapinveroa maksavia talouksia oli ollut Enontekiöllä 57, mutta vuoden 1810 veronkantoluettelossa oli Suomen puoleisen Enontekiön ainoana lappalaisena veronmaksajana Eiran suvun Johan Persson. Vuoden 1812 alussa hän sekä Labban, Valkeapään, Orbuksen, Rastin ja Hurrin perhekunnat antoivat kirjjata itsensä Venäjän alamaiseksi.⁴ Uskollisuudenvala keisarille ei tarkoittanut kuitenkaan sitä, että perhekunnilla ei olisi ollut nautintamaita Suomessa, vaan normaalistta käytännöstä, jonka kaikki suomalaiset tekivät. Suoranaisesti asia liittyi keisarin kirjeeseen juuri vuonna 1812.⁵

Suomen Enontekiön veronmaksajiksi kirjattiin vuonna 1816 seuraavat kuusi porolappalaista perhekuntaa:⁶

– Johan Persson Eira	Peltovuoma	ainakin v:een 1836
– Jon Larsson Rast	Könkämä	vuoteen 1835
– Pehr Guttormsson Labba	Könkämä	vuoteen 1821
– Henrik Pehrsson Orbus	Rommavuoma	vuoteen 1822
– Nils Larsson Valkeapää	Könkämä	vuoteen 1820
– Lars Nilsson Hurri	Rommavuoma	vuoteen 1817

Orbus siirtyi takaisin Ruotsin alamaiseksi vuonna 1822. Hurrit olivat tehneet vastaavasti jo muutamaa vuotta aikaisemmin. Hurrit eivät kuitenkaan olleet kirjoilla Enontekiöllä, mutta Orbuksen perhekunta pysytteli Suomen puolen kirkonkirjoissa vuoteen 1836 saakka, vaikka he eivät maksaneet veroja Suomeen. Suvun jäsenistä kirjattiin vuonna 1855 uudelleen Enontekiölle Lassi Henrikinpoika sen jälkeen, kun hän oli mennyt naimisiin Tuomas Maggan tyttären Kristiinan kanssa. Vuoden 1863 maaliskuussa perheen ilmoitettiin muuttaneen Utsjoelle.

Rastin perhekunnasta oli puolestaan Enontekiön kirkonkirjoissa 1800-luvun alkupuolella kolme veljestä, Lars, Jon ja Guttorm, joista ei kuitenkaan jäänyt kukaan Suomen puolelle veronmaksajaksi. Sen sijaan verolla ollut Jon Laurinpoika Rast oli edellisten serkku, mutta hän ei puolestaan ollut Enontekiön kirkonkir-

4 Kruununvouti Wahlberg 20.3.1811, Jac. Heickellin todistus 20.2.1812, todistus Enontekiön lappalaisten maksamasta Ruotsin verosta 26.2.1812. Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker för år 1812. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2. OMA.

5 Keisarillinen kuulutus 6.12.1812. Keisarilta saapuneet kirjeet N:o 85. Kirjediaarit 1812. OLKI Aa:17. OMA.

6 Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1812–1822. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2. OMA.

joissa.⁷ Tämä osoittaa hyvin paitsi sen, kuinka sekavaa oli Enontekiön väestökirjanpito 1800-luvun alkupuolella, niin myös sen, ettei vielä tuolloin ollut kovin merkittävää minkä valtakunnan alamaisina oltiin.

Mukana lienee ollut myös porosaamelaisten sukujen tietoista suunnitelmallisuutta eri valtakuntien mahdollisuuksien hyödyntämiseksi. Strömstadin vuoden 1751 traktaatin mukaan veromaata ei voinut olla toisen valtakunnan alueella. Jouluukuussa 1844 Oulun läänin maaherra määräsi 27.9.1809 tehdyn rajasopimuksen perusteella, että ruotsalaiset eivät voineet omistaa kiinteää omaisuutta Suomessa. Asia oli noussut esille kahden Ruotsin alamaisen maiden hallintaoikeuksista Suomen puolella Lapissa. Maaherran mukaan heidän oli joko kiireesti myytävä tiluksensa ja siirryttävä Ruotsin puolelle tai otettava Suomen alamaisuus.⁸

Ruotsin porosaamelaiset yrittivät myös estää muun muassa 1820-luvulla enontekiöläisiä kalastamasta tietyissä Suomen puoleisissa järvissä, mutta estelyt olivat tuloksettomia. Oulun läänin maaherra korosti vielä vuonna 1877 ulkomaalaisten omistusoikeuden mahdottomuutta. Muilla kuin Suomen Suuriruhtinaanmaan alamaisilla ei ollut mahdollista omistaa kiinteää omaisuutta Suomessa.⁹ Näin kasvoi vähitellen merkittäväksi se, missä valtakunnassa virallisesti asuttiin.

Suomessa ei ollut kirjoilla myöskään vuonna 1822 verolle tullut Lassi Lassipoika Rast, joka täytyi olla Jouni Rastin veli. Molemmat kirjattiin kuitenkin vuonna 1835 rutiköyhiksi, ja he siirtyivät Ruotsiin. Jounin sijaan veronkantoluetteloihin kirjattiin vuodesta 1835 lähtien Johan Nikodemus, mutta vaikka Nikodemuksia ei ollut aikaisemmin Enontekiöllä verolla, olivat kuitenkin sekä Johan Nilsson että hänen veljensä Anders Nilsson Nikodemus säännöllisesti kirjoilla Enontekiön kappeliseurakunnassa Suonttavaaran kylässä. Sekä Johanin vaimo Brita että Antin vaimo Marget olivat Harjun tyttäriä. Antti meni perheensä kanssa Ruotsiin, mutta itse hän kuoli myöhemmin Norjassa. Suomen puolen sukua jatkoivat miespolvisesti Johanin pojat Pehr ja Nils, joista Pieran pojista kaksi hukkuu heinäkuussa 1858. Näin suku jatkui miespolvisesti Pieran pojista Lassin ja Niilan pojan Pietarin kautta. Lassi Nikodemus avioitui Saran suvun Maaret Mårtenintyttären kanssa, mutta heidän ainoa lapsensa Aslak kuoli heti syntymänsä jälkeen vuonna 1858. Niinpä kun Lassi ja Maaret muuttivat vuonna 1874 Sodankylään, heidän perheeseensä siirtyivät myös Niila-veljen lapset toisesta avioliitosta Katarina Baerin kanssa.¹⁰

-
- 7 Rippikirjat 1826–1836. Enontekiön KA IA:17. OMA; Muonionniskan ja Enontekiön rippikirjat 1836–1846. Muonion KA IAa:3. OMA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2–3. OMA.
- 8 Kuvernööri Lapin kihlakunnan kruununvoudille ulkomaalaisten maanomistuksesta Suomessa 7.12.1844. Saapuneet maaherran kirjeet 1844. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:4. OMA.
- 9 Oulun lääninkansliasta Lapin kihlakunnan kruununvoudille ulkomaalaisten kiinteästä omistuksesta Suomessa 18.4.1877. Saapuneet maaherran kirjeet 1877, n:o 142. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:37. OMA.
- 10 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA; Muonionniskan ja Enontekiön rippikirjat 1836–1853. Muonion KA IAa:3–4. OMA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2–3. OMA; Rippikirjat 1891–1900. Sodankylän KA AA:16–17 ja Ab:1–4; Sodankylän henkikirjat 1895 Oulun läänin henkikirjat ES 4154, ES 4162. OMA; Lars Nikodemuksen muuttokirja 1874. Muuttaneiden luettelot. Sodankylän KA Iba:1. OMA.

Valkeapään suvun veronmaksajana jatkoi vuodesta 1821 lähtien Lassi Niilanpoika, mutta myös hänen veljensä Antti ja Niila pysyivät Enontekiöllä. Lassi oli kuitenkin ainoa heistä, joka maksoi veroa Suomen puolella. Lassin puoliso Ella oli Vasaran sukua. Antti meni naimisiin Olli Nivan tyttären Annan kanssa ja Niilan vaimo Anna oli Heikan sukua. Kaikki olivat siis enontekiöläisiä ja osittain talollisia juuriltaan.¹¹ Enontekiön muuttolappalaisiksi eli porosaamelaisiksi veronmaksajiksi siirtyivät vuoden 1816 jälkeen myös:

1817 Mikkel Guttormsson Unga (vuoteen 1823)

1819 Thomas Henriksson Magga

1822 Anders Ponga

1822 Pehr Pehrsson Suoro eli Kalttopää

1822 Anders Andersson Vasara

1822 Johan Nilsson Vasara (vuoteen 1826)

1822 Hans Michelsson Vasara

Vasarat olivat toki vanhoja Suonttavaaran asuttajia, ja osa suvusta oli myös siirtynyt uudistilallisiksi. Maggat olivat myös vanhoja enontekiöläisiä ja Rommavuoman asukkaita, joskin he olivat 1830-luvulta lähtien pari vuosikymmentä poissa Enontekiön kirkonkirjoista. Vuodesta 1855 kirjoilla olivat jälleen Tuomas Maggan poika Niila puolisonsa Ella Valkeapään kanssa sekä Niilan veljen Uulan poika Nikolaus.

Suoron Piera Pehrsson kirjattiin Suonttavaaraan asuvaksi. Hän koki kuitenkin väkivaltaisen kuoleman vuonna 1836. Pongat olivat 1830-luvulle saakka Enontekiöllä. Osa suvusta siirtyi Koutokeinoon, mutta Antin veljenpoika Antti Niilanpoika Ponga kirjattiin myös 1850- ja 1860-luvulla Suomen puolelle. Suku tunnettiin Suomessa ja Sodankylässä sittemmin Ponku-nimellä. Lainiovuoman Ungat eivät sen sijaan käyneet Enontekiöllä kirjoilla lainkaan 1800-luvulla ja viihtyivät Suomen veronmaksajinakin ainoastaan muutaman vuoden.¹²

Kirkonkirjoissa oli koko joukko lappalaisiksi kirjattuja, jotka eivät kuitenkaan maksaneet muuttolappalaisten veroa. Esimerkiksi Peltojärvellä asunut Erkki Juhonpoika Kyrö oli 1800-luvun alkupuolella raitiolappalaisena. Puolisonsa Kaisa oli Kitin sukua. Heidän poikansa Pekka ja Juho Erkki jatkoivat raitiolappalaisina poronhoitoa, kunnes he siirtyivät uudistilallisiksi. Pekka aloitti puolisonsa Anna Eiran kanssa Ketomellan eli Ketolan uudistilalla ja Juho Erkki puolisonsa Siiri Utsin kanssa Mellan uudistilalla. Ainakin osa perhekunnasta kirjattiin edelleen säännöllisesti porolappalaisiksi. Enontekiön 1800-luvun alkupuolen lappalaisiksi kirjattuja olivat myös Heikan, Aslakin, Kitin ja Kurun perhekunnat.

Kiteytetysti voidaan esittää Enontekiön porosaamelaiset suvut, jotka olivat kirjoilla vuosien 1825–1870 välillä Muonion seurakunnassa:¹³

11 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA.

12 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA; Muonionniskan ja Enontekiön rippikirjat 1836–1864. Muonion KA IAa:3–5. OMA.

13 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA.

Kyrö	myös raitiolappalaisena sukuyhteys Kitti, Eira, Bals, Utsi, Riimi
Kitti	tulee 1758 Kittilästä Joakas-nimellä sukuyhteys Rast, Guttorm, Peltovuoma, Allas
Aslak	tiivit yhteydet Koutokeinon, menneet Norjaan sukuyhteys Pilto, Rista, Vasara
Heikka	sukuyhteys Lodda, Rasti
Kalttopää eli Suoro	sukuyhteys Magga, Nutti
Labba	sukuyhteys Hurri
Lodda	sukuyhteys Magga
Magga	sukuyhteys Nikodemus, Valkeapää, Qvanangen
Nikodemus	sukuyhteys Siri, Baer, Rista, Sara
Ponga	Karesuvannosta sukuyhteys Hetta, Sara, Turi
Valkeapää	muuttolappalaisia sukuyhteys Nikodemus, Niva, Vasara, Heikka
Vasara	muuttolappalaisia, verolla sukuyhteys Aslak, Juuso, Baas, Labba
Kuru	raitiolappalainen, ei verolla sukuyhteys Spein
Puljujärvi	alkujaan Kyrön suvusta polveutuva raitiolappalainen sukuyhteys Gaup
Eira	sukuyhteys Kitti, Kaukonen
Rast	menneet Ruotsiin 1830-luvulla sukuyhteys Orbus
Orbus	Utsjoelle 1863 sukuyhteys Magga

Lyhyen aikaa Enontekiöllä olivat kirkonkirjoilla myös suvut Kofjord, Blind, Tomma ja Jounus. Vierasseurakuntalaisia saamelaisia olivat 1800-luvulla ainakin Baer, Kaupp, Kemi, Kitti, Lango, Lille, Peltovuoma, Pulka, Sara, Skum, Sombio ja Utsi. Kemin sukua oli äitinsä puolelta myös Keto-Elli eli Autton-Elli, joka oli syntyisin Jukkasjärveltä 1880-luvulla. Hän tuli lapsena Maggan kotakuntaan Ounastunturille ja avioitui kyröläisistä polveutuneeseen Ounasjokivarren Autton sukuun. Kyröläisistä osa oli siirtynyt poronhoitoon ja avioitunut porosaamelaisiin sukuihin. Autton ohessa myös Ketolat ja Mellat olivat poronhoitaja-kyröläisten saamelaistuneita sukuhaaroja. Enontekiön eteläpään Ketomellan kylän asutus pohja muodostuikin pitkälti edellä mainituista suvuista. Ketomella siirtyi myös sukunimeksi. Muun muassa T. I. Itkonen kohtasi 1910-luvun alussa Nuortijärvellä kolttasaamelaisen siitan alueella Nivan kylässä Ketomellat, jotka olivat muuttaneet Kittilästä ja elivät karjanhoidolla.¹⁴

14 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA; Enontekiön henkikirjat 1882–1923. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1–2. OMA; Saamelaisten perherekisteri. Kortisto sekä mf-rullat OS 444–445. OMA; Itkonen 1991, s. 95.

Myös emäseurakunnan Muonionniskan puolelle kirjattiin 1800-luvulla säännöllisesti perhekuntia lappalaisiksi, joita olivat siellä ainakin:¹⁵

- Suikki, pororaitio, sukuyhteys Kitti
- Vettainen, pororaitio, sukuyhteys Nutti
- Vasara, pororaitio
- Sieppi, pororaitio.

Samuli Paulaharju on tallettanut osuvan vanhan kolarilaisen runonpätjän Peräpohjan viimeisistä porosaamelaisista:

Tien täysi Taskisia,
vankka joukko Vasaroita,
sukunen Suikkeja,
vellikaara Vettaisia,
nuin vähän Nutteja.

Taskinen oli liikanimi Sieppi-Ollin pojalle Matti Siepille, jota oli ruvettu kutsu-
maan ”Taskis-Matiksi”. Hän oli lähtöisin Kyrön Sieppejä.¹⁶ Runo oli myös sukujen
osalta oikeassa, sillä kaikki edellä mainitut olivat Peräpohjolan puolella toimineita
pororaitioita mutta eivät toki alueen viimeisiä porolappalaisia.

Väestötarkastelun yhteydessä tuli esille, kuinka Enontekiön lappalaisiksi kirjat-
tujen määrä vaihteli vuosisadan kuluessa huomattavasti. Enontekiön porolappa-
laisten verolla olleiden perhekuntien määrä nousi 1800-luvun alkupuolella vuoden
1816 kuudesta vuoden 1856 kaikkiaan 18 perhekuntaan. Levottomina vuosina
1860–1880-luvulla veroa maksavien määrä laski kymmenkuntaan, kunnes henki-
kirjoitettujen perheiden määrä oli vuosisadan lopulla jo yli 20, kuten seuraavasta
nähdään:¹⁷

<u>vuosi</u>	<u>perhekuntia</u>
1876	18
1886	11
1896	24
1906	21
1912	20
1920	21

Vaihtelu johtui osittain myös siitä, että kaikki sukujen perhekunnat eivät maksa-
neet porolappalaisten veroa. Vuonna 1905 verontasausluettelossa maksajia oli 13,
kun hengille kirjoitettuja oli kuitenkin 21. Vastaavasti vuonna 1912 veronmaksajia

15 Muonionniskan rippikirjat 1836–1864. Muonion KA IAa:3–5. OMA.

16 Paulaharju 1929 (1977), s. 60–62.

17 Muonionniskan rippikirjat 1855–1864. Muonion KA IAa:5. OMA; Rippikirjat 1826–1867.
Enontekiön KA IA:17. OMA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker
1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2–3. OMA;
Kruununtilit 1838–1900. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:1–16. OMA; Henkikirjat
1860–1862. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto HI:1. OMA.

Lappalaiskota Ounastunturissa vuonna 1896, ehkäpä Maggan kotakunnasta. J. Alb. Sandman. Pohjois-Pohjanmaan museo.

ei ollut enää kuin 11, eikä määrä juuri noussut vuosien saatossa. Vuonna 1920 verotettavia oli 12, yksi Valkeapää, yksi Juuso, kolme Kalttopäätä, yksi Labba, yksi Magga, neljä Näkkäläjärveä ja yksi Palojärvi, mutta perhekuntia oli 21.¹⁸ Vuoden 1930 väestötietojen mukaan Enontekiöllä oli 163 lappalaiseksi kirjattua asukasta.¹⁹

Poronhoitajasaamelaisilla suvuilla oli 1800-luvulla myös yksi erityinen piirre. Aviopuoliso otettiin toisesta porosuvusta ja vain poikkeustapauksissa tilallisväestön joukosta. Se näkyy hyvin myös edellä olleessa sukutarkastelussa.²⁰ Niinpä sukuyhteydet kietoutuivat ajan myötä monimutkaiseksi keskinäiseksi verkoksi. Näin pystyttiin vahvistamaan ja suojelemaan omaa elinkeinoa ja varmasti myös laidunmaiden käyttömahdollisuuksia. Tosin osa enontekiöläisistä porosaamelaisista suvuista oli alkujaan talonpoikaisia, mutta myös niissä suvuissa tapahtui poronamismiin siirtymisen jälkeen vastaava ilmiö. Niinpä esimerkiksi kittiläläistä Kauko-

18 Enontekiön henkikirjat 1882–1923. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1–2. OMA; Enontekiön verontasasuettelot 1860–1900. Kruununtilit 1860–1900. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:9–16. OMA; Saamelaisten perherekisteri. Kortisto sekä mf-rullat OS 444–445. OMA. Tarkastelu on kulkenut miespolvisesti suvuittain, vaikka myös äidinpuoleinen sukuyhteys on ollut porosaamelaisille tärkeä. Mies oli kuitenkin perhekunnan pää. Tosin avioliitot ja perheyhteydet ovat olleet erinomaisen keskeisiä myös talonpoikaisessa yhteisössä.

19 SVT 6A.

20 Ks. myös Aslak Aikio 1998; Aslak Aikio 2003; Whitaker 1955

sen eli Kyrön sukua ollut Henrik Klaunpoika avioitui vuonna 1772 Hetan sukuun. Henrikin poika Salomon avioitui puolestaan Eiran sukuun, joka olikin Enontekiön ja koko Kemin kihlakunnan huomattavin talollisporosuku 1800-luvun puolivälissä. Osa suvusta oli porosaamelaisia. Pororenkina aloittanut Salomon Salomoninpoika oli ensimmäinen lappalaiseksi kirjattu Näkkäljärvi vuonna 1873,²¹ ja hänen puolisonsa Anni oli Tuurin saamelaissukua.

Valtiollisten muutosten jälkeen 1800-luvun alkupuolella porosaamelaisten asuminen ja laiduntaminen olivat selvästi käymistilassa, ja ”ensimmäisen polven” porosuvut liikkuiivat vanhoilla sijoillaan. Kuitenkin erityisesti 1830-luvulta eteenpäin Enontekiölle vakiintui muutama suku pysyvästi, vaikka liikehdintä sinänsä ei lopunut 1800-luvulla. Paimentolaissuvut olivat Kalttopää, Labba, Lodda, Magga, Nikodemus, Valkeapää ja Vasara. Vuosisadan jälkipuolella vallinneet levottomat ajat pakottivat kuitenkin Maggat ja Nikodemukset väistymään Enontekiöltä. Tosin Maggoilla jäi yksi sukuhaara asumaan Enontekiön itäosaa. Huomattava määrä porosukuja kävi myös Ruotsin puolelta laiduntamassa Enontekiöllä ja lähinnä Käsiwarren alueella vuoden 1809 riikinjaon jälkeen. Enontekiöläisten muistitiedon mukaan ainoastaan Vasaran ja Valkeapään saamelaissuvut olivat sellaisia, joiden tuloa seudulle ei enää 1960-luvun porosaamelaisten keskuudessa pystytty muistamaan. Labbat ja Loddat olivat lähtöisin Lainiovuomalta.²²

Vuoden 1900 henkikirjassa oli kirjattu Enontekiöllä porolappalaisiksi 21 ja vuonna 1923 kaikkiaan 24 ruokakuntaa. Nämä 24 ruokakuntaa muodostuivat 10 suvusta, joista kolme oli 1800-luvun jälkipuolella sekä elinkeinollisesti että kielellisesti saamelaistuneita suomalaissukuja, eli Näkkäljärvi, Palojärvi ja Proksi itäisellä Enontekiöllä. He muodostivat vuonna 1923 puolet, eli 12 lappalaisruokakuntaa Enontekiöllä. Lisäksi Juuson perhekunta oli vuosikymmen aikaisemmin tullut Ruotsin Karesuvannosta, joskin Juusotkin olivat vanhaa Rounalan kylän sukua. Vuonna 1901 todettiin, että kaikki porolappalaiset myös asuivat kodassa.²³ Kaikkiaan Enontekiöllä olivat vuosien 1880–1923 aikana henkikirjoilla seuraavat porosaamelaiset perhekunnat ja ruokakunnat (kaikki eivät asuneet yhtä aikaa):²⁴

Heikka	Anna	Näkkäljärvi	Antti
Heikka	Nils	Näkkäljärvi	Isak
Juuso	Aslak	Näkkäljärvi	Juho
Kalttopää	Antti	Näkkäljärvi	Salmo
Kalttopää	Juho	Näkkäljärvi	Tuomas
Kalttopää	Pekka	Palojärvi	Antti
Kalttopää	Piera	Palojärvi	Juhani

21 Enontekiön verontasausluettelo 1873. Kruununtilit 1870–1874. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LI:12. OMA.

22 Linkola 1972, s. 67; Korpjääkko-Labba 2000.

23 Enontekiön henkikirjat 1882–1923. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1–2. OMA; Lapin kihlakunnan henkikirjat 1900. Oulun läänin henkikirjat. ES 4162. OMA; Enontekiön alkuaineisto. Kansiot 24–26. Oulun lääni. Tilattoman väestön alakomitea 1901–1906. 540 7:24. KA.

24 Enontekiön henkikirjat 1882–1923. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1–2. OMA; Enontekiön henkikirjat 1880, 1885, 1890, 1895, 1900. Mf. OLKI. OMA. Tässä yhteydessä ei ole tarpeellista lähteä selvittämään 1800-luvun puolivälin jälkeisiä sukupolveutumisia, sillä niistä on olemassa muun muassa yksityiskohtainen saamelaisten perhekortisto Oulun maakunta-arkistossa.

Ketola	Juho	Ponka	Antti
Kyrö	Juho	Proksi	Erkki
Labba	Jon	Proksi	Juho
Labba	Jouni	Proksi	Niila
Labba	Juho	Proksi	Petteri
Labba	Kristiina	Proksi	Piera
Labba	Nils	Proksi	Priitta
Labba	Tuomas	Proksi	Stiina
Lodda	Anna	Puljusjärvi	Mikel
Lodda	Jon	Valkeapää	Ella
Lodda	Juho	Valkeapää	Inkeri
Magga	Henrik	Valkeapää	Juho
Magga	Jooseppi	Valkeapää	Lassi
Magga	Niila	Valkeapää	Maria
Magga	Tuomas	Valkeapää	Nils
Magga	Elsa	Vasara	Ingrid
Magga	Guttorm	Vasara	Nils
Nikodemus	Petter	Vasara	Pekka
Nutti	Niila	Vesti	Juho

Tilanne oli muuttunut 1900-luvun puolella varsin erikoiseksi, sillä Enontekiölle kirjattiin asuneeksi 1920-luvun alkuun mennessä vuosisadan aikana 23 porosaamelaista sukua, seitsemän lyhytaikaisesti asunutta sukua ja ainakin kymmenen vierasseurakuntalaista lapinsukua. Kaikkiaan siis Enontekiöllä asui vuosisadan kuluessa noin 40 porosaamelaista sukua.

Lisäksi Ruotsin puolelta paimensi esimerkiksi 1880-luvun alussa 24 eri sukua ja 56 perhekuntaa porojaan Suomen puoleisella Enontekiöllä. Ruotsalaisten veroluettelosten mukaan seuraavat suvut ja perhekunnat olivat talven ajan Enontekiöllä:²⁵

Baer	4 perhekuntaa	Magga	1 perhekunta
Blind	6 perhekuntaa	Nutti	1 perhekunta
Bålo	5 perhekuntaa	Palopää	1 perhekunta
Eira	2 perhekuntaa	Päiviö	1 perhekunta
Heikka	1 perhekunta	Sara	1 perhekunta
Hetta	2 perhekuntaa	Siiri	5 perhekuntaa
Hurri	1 perhekunta	Sikku	1 perhekunta
Juuso	3 perhekuntaa	Thuuri	4 perhekuntaa
Kalttopää	1 perhekunta	Tornensis	2 perhekuntaa
Kitti	1 perhekunta	Utsi	3 perhekuntaa
Kuhmunen	2 perhekuntaa	Valkeapää	2 perhekuntaa
Labba	1 perhekunta	Waos	1 perhekunta
Lapje	2 perhekuntaa	Wasara	2 perhekuntaa

25 Utdrag af taxeringslängden för lappska befolkningen i Enontekis Lappmark för år 1881 upptagande de lappar, som med sina renar berörde vinter uppehållit sig i finska Enontekis socken. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatunut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

Toki osa näistäkin perhekunnista oli ollut jossain vaiheessa myös Enontekiöllä kirjoilla ja useat 1700-luvun Rounalan sukuja.²⁶ Esillä ollut vuoden 1881 ruotsalaisten perhekuntien laidunnus edusti määrällisesti huippua. Vuosittaiset vaihtelut tulijoiden määrissä kertovat osaltaan myös heidän epäsäännöllisestä laiduntamisestaan. Samoin kaikilla Enontekiöllä pysyvästi asuneilla porosuvuilla oli sukulaisia Ruotsin puolella, osalla myös Norjassa, joten laiduntaminen eri valtakunnissa oli mahdollista sukulaisuussuhteiden avulla.

Kaiken kaikkiaan on suuren vaihtelun vuoksi jopa harhaanjohtavaa määrittellä tietty henkikirjavuosi rajavuodeksi Suomen saamelaisuudelle, sillä sekä muuttoliikettä että etnistä muutosprosessia on ollut käynnissä koko ajan. Ylipäänsä pitäisi porosaamelaista asutusta ainakin ennen vuotta 1889 ja Ruotsin rajasulkua tarkastella yhtenä Karesuvannon, Enontekiön ja Koutokeinon seurakuntien kokonaisuutena ja myös Kittilän, Sodankylän, Inarin ja Muonion alue huomioon ottaen.

JOUSTAVIA YHTEISÖJÄ VAIHTUVILLA LAIDUNMAILLA

Viimeistään 1800-luvun puolivälissä olivat Enontekiön porosaamelaiset ryhmittyneet pieniin porokyliin, siitoihin eli poronomistajien ryhmiin, jotka hoitivat paimennustyön keskenään. Porosiitoilla ei ole ollut mitään tekemistä varsinaisten historiallisten lapinkylien kanssa. Ilmeisesti juuri porokyliä mahdollisti myös jatkuvan poroluvun kasvun, joka puolestaan pakotti suurporonhoitajat hakeutumaan uusille laidunmaille. Näin 1700-luvun jälkipuolella Enontekiön ja Koutokeinon porosaamelaisten laidunalueet alkoivat limittyä keskenään ja samalla myös porosaamelaiset suvut hajaantuivat molempiin Lapinmaihin.

Tuolloin myös muotoutuivat Pohjois-Lapin tunturialueiden poropaimentolaisille tyypilliset ja varsin kaavamaiset jutamisreitit Jäämeren rannikolle, jonne lähtivät kesän ajaksi ainakin vielä 1800-luvun puolivälissä lähes kaikki Enontekiön porosuvut. Olosuhteista riippuen jutaminen saattoi kulkea talvisilta metsäseuduilta kesäiseen ylätunturistoon tai päinvastoin tunturistossa talvehtimisen jälkeen siirtymisenä Jäämeren rannikkoseudulle tai havumetsien outamaille. Vuotuismuutto ei ollut seurausta porojen luontaisista vaellusreiteistä, vaan pikemminkin porot sopeutettiin vanhoihin kesäajan siirtymiin merikalastuksen pariin.²⁷ Rajasulkujen seurauksena siirtymiset laidunalueilta toiselle, eli jutokeinot, vakiintuivat 1900-luvun alkuun mennessä Enontekiön alueen sisäisiksi reiteiksi.²⁸ Suomalaiset porosaamelaiset eivät laiduntaneet Norjan puolella ainakaan enää 1900-luvun alkuvuosina vuoden 1913 pohjoismaisen poronhoitokomitean detaljirikkaan selvityksen mukaan.²⁹

Martti Linkola on korostanut tutkimuksessaan porosiitojen elastisuutta. Ne saattoivat muuttaa koostumustaan lyhyessäkin ajassa. Vanha siitä hajosi ja uusi

26 Itkonen 1948 II, s. 274–276; Hiltunen 2007.

27 Linkola 1972, s. 1–4, 30–32, 35; Itkonen 1948 II, s. 225–226; Nickul 1959, s. 4–7.

28 Nickul 1959, s. 9.

29 Erit. Renbeteskommissionen 1913 I:1, jossa yksityiskohtaisesti läpikäydään jutoreitit, laidunnuspaikat ja luonnonolosuhteet. Sen sijaan tietoja ei selvitetä varsinaisesti perhe- ja henkilötietoina.

syntyi tilalle. Linkola oli myös tavoittanut kenttätutkimuksissaan 1960-luvulla vielä muistitiedoista esille nousseena asiana, kuinka Enontekiöllä oli ollut tiettyjä hallitsevia porosukuja. Se tulee näkyville selvästi myös 1800-luvun asiakirjoissa, esimerkiksi juuri porolappalaisten veronmaksun yhteydessä. Porokylä oli rakentunut johtavassa asemassa olleen perheen ympärille ja muotoutunut yhteisöllisesti avioliittojen ja paimennuskumppanuuden avulla. Kysymys oli ennen kaikkea taloudellisesta organisaatiosta. Joustavuus johti toisaalta elinkeinojenkin joustavuuteen. Köyhtyneestä porolappalaisesta tuli metsästäjä. Hankittuaan taas porokarjaa hän vaurastui ja nousi takaisin poronhoitajaksi.³⁰ Sivuelinkeinoina olivat poronomistajillakin toki jatkuvasti kalastus ja metsästy.

Suurporonhoito elinkeinomuotona keskittyi ajan kuluessa yhä harvempien käsiin ja samalla poroluvut kasvoivat jatkuvasti. Kun porokylä muodostui johtavan henkilön tai perheen ympärille, poroyhteisöstä tuli paitsi vauras myös suljettu ja hierarkkinen. Sinänsä porosiita oli ryhmänä solidaarinen, mutta ryhmää johdettiin autoritatiivisesti. Rengeillä eli raitioilla oli kyllä päätäntävaltaa käytännön paimennustyössä, mutta keskeiset ratkaisut teki kylän johtaja. Naiset päättivät paljolti porosiitan käytännön taloudenhoidosta. Porosiitan luonne synnytti myös selvän ajattelumekanismiin, kuten Whitaker sitä kutsuu: ”we- and they-group” eli vahvan vastakkainasettelun muihin porosiitoihin nähden.³¹ Se johti myös kiistoihin laidunmaista ja poromääristä, eikä ratkaisuja ongelmiin pyritty hakemaan yhteistominnalla kuten tekivät kiinteästi asuneet talolliset. Porosaamelaisten suurporonhoitajayhteisöjen sisäinen dynamiikka johti yhteisöllisesti rajattuun talousmuotoon, jonka edut turvattiin esimerkiksi avioliittojen avulla. Käytännössä ainoastaan kriisitilanteissa syntyi uusia poronhoitajayhteisöjä. Samalla myös kulttuurimuodot saivat omat erityispiirteensä.

On erinomaisen vaikea arvioida, miten Enontekiön alueen porolaidunmaiden hallinta oli muuttunut 1700-luvulta 1800-luvulle. Suurin osa porosaamelaista suvuista jäi Ruotsin alamaisiksi, eikä heillä ollut enää mahdollista hallita toisen valtakunnan alueella olleita maita. Porosaamelaisten oma perinnetieto voi valaista josain määrin vanhoja maankäyttötapoja ja sukujen asutusalueita, mutta mitään täsmällisiä maiden jaotteluita ei perinnetiedosta voida löytää. Lisäksi on muistettava muistitiedon epävarmuustekijät varsinkin ajallisessa perspektiivissä, minkä voi myös helposti havaita vertailemalla asiakirjatietoja ja perimätiedon kertomaa.

Kehitys kertoo myös siitä, että yksittäisten porosaamelaissukujen laidunmaat eivät olleet 1800-luvulla kovin tarkkaan rajautuneita alueita. Niinpä niistä on nykyäpäivinä täysin mahdotonta tehdä täsmällisiä määrityksiä, varsinkaan kun maiden mittauksia, rajankäyntejä ja karttatöitä ei omana aikanaan tehty. Laidunnamien riippui myös talvisista olosuhteista. Ankarina lumentulon vuosina hakeuduttiin mieluusti suojaisemmille metsäseuduille, mutta vuotuisrytmi ja jutokeinot kulkivat kuitenkin säännöllisesti eri alueiden välillä.

Suurporonhoito rapautti itsessään perinteisten lapinveromaiden järjestelmän, kun porotokat kasvoivat niin suuriksi, ettei poroja voitu laiduntaa suppeilla alueil-

30 Linkola 1972, s. 48, 63, 65.

31 Porosiitan sosiaalisista suhteista Whitaker 1955, erit. s. 83–91, 124.

la. Oikeastaan vasta Ruotsin rajasulun jälkeen 1880-luvulta lähtien Enontekiön porokylille vakiintuivat alueellisesti suhteellisen selväpiirteiset nautinta-alueet, jotka kuitenkin menivät osittain keskenään päällekkäin. Toisaalta porojen laidunmaat ymmärrettiin 1800-luvulla johdonmukaisesti kruununmaiksi. Valtiovalta myös vuokrasi säännöllisesti 1800-luvulla Enontekiön alueen niittyjä muun muassa Käsivarren alueella, kuten kruununvouti asian ilmaisi: ”kruunun omistamat niityt Enontekiön Lapissa pohjoisella valtakunnanrajalla.”³² Vaikeina vuosina korostuivat myös talollisten heinämaille aiheutuneet porovahingot.

Edes talollisten niittymaita ei ollut kovin tarkkaan kartoitettu, vaikka toki ne olivat katselmuksissa tiloille määritetty, ja ainakin vuoden 1901 informaation mukaan niittyjä hyödynsivät sekä talolliset että talottomat varsin mielivaltaisesti: ”ovat karjalaitumet yhteisenä ja nauttii niitä esteettömästi sekä tilalliset että tilattomat”.³³ Enontekiön uudistalot ryhmittivät 1800-luvulla havumetsävyöhykkeelle ja Muonionjoki-Köncämäenon laaksoon. Näillä seuduilla olivat myös parhaimmat niittymaat karjalatouden tarpeisiin. Poikkeuksen muodostivat yksittäiset erämaatalot, kuten Hirvasvuopio, Syväjärvi, Kurkkioniska tai Palojärvi, jotka työntyivät syvälle tunturiseudulle. Siellä olivat puolestaan porosaamelaisten keskeiset laidunmaat.

Käsivarsi ja itäisen Enontekiön tunturialueet olivat porosaamelaisten paimenusalueita, ja erityisesti juuri Käsivarren tunturiseutu oli myös Ruotsin porosaamelaisten laidunnuskohde. Suomen puoleisten porosaamelaisten porokylä olivat Käsivarressa 1800-luvun jälkipuolelta lähtien Kova, Pienni, Labba ja Kaijukka, joiden vuotuiskierto kulki talvi-, kevät-, kesä ja syyslaidunten mukaisesti.³⁴

Talvella 1880–1881 laidunsi 51 ruotsalaislappalaisen ruokakunnassa vähintään 18 000 poroa Käsivarressa, suomalaisten virkamiesten mukaan kaikkiaan talven aikana jopa 40 000 poroa,³⁵ joten niiltäkään osin laidunmaat eivät voineet olla kovin yhtenäisiä ja vakiintuneita. Ruotsalaisten poromäärä oli lähes kymmenkertainen Suomen Enontekiön porolukuun nähden, joskin edellä mainitut luvut olivat olleet siihen mennessä kaikkein suurimpia. Kyse oli suurelta osin vanhojen Rounalan lapinkylän sukujen laiduntamisesta viimeistään 1700-luvulla muotoutuneilla laidunalueilla. Porotalouden valtavan kasvun seurauksena Ruotsin porot levittäytyivät koko Käsivarren alueelle ja edelleen kohti itää Hetan kylän ympäristöön. Eri-

32 Esim. Lapin kihlakunnan kruununvouti Wallenius kuvernöörille 1848. Kirjediaari 1848, n:o 20. OLKI Aa:52. OMA.

33 Lukkari Yrjö Halosen selostus tilattoman väestön alakomitean kyselyyn vuonna 1901. Enontekiön alkuaineisto. Kansiot 24–26. Oulun lääni. Tilattoman väestön alakomitea 1901–1906. 540 7:24. KA.

34 Linkola 1972.

35 Utdrag af taxeringslängden för lappska befolkningen i Enontekis Lappmark för år 1881 upptagande de lappar, som med sina renar berörde vinter uppehållit sig i finska Enontekis socken. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; Norrbottenin läänin maaherra Oulun läänin kuvernöörille 14.6.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; nimismies Carl Bäcklundin selonteko Oulun läänin maaherralle 31.8.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

tyisesti Norjan-vastaisella tunturiseudulla olivat keskeisimmät laidunalueet. Lisäksi puhuttiin laajasta, 30 neliöpeninkulman suuruisesta ”Kielisen” alueesta Muonion-jokilaaksossa aina Muonion puolelta Kilpisjärvelle.³⁶

Käytännössä Ruotsin alamaisina olleet porosaamelaiset laidunsivat tokkiaan syyskuusta maali-huhtikuulle saakka Enontekiön tunturiseudulla ja metsärajalla riippuen aina sääoloista ja varsinkin lumen määrästä. Laidunnusolot olivat muuttuneet perin sekaviksi.

ITÄISEN ENONTEKIÖN PAIMENNUSSUHTEET

Peltojärven kylässä itäisen Enontekiön alueella oli vanhastaan Eiran, Hetan ja Vuontisjärven sukujen veromaita. Kylä itsessään oli viimeinen Enontekiön metsäsaamelaisen elinkeinon ja kulttuurin seutu,³⁷ joka 1700-luvulla osittain talonpoikaistui ja osittain porosaamelaistui.³⁸ Kaikissa edellä mainituissa suvuissa oli sekä talollisia että porosaamelaisia. Jaurustunturin ja Pöyrisjärven alueesta tuli 1800-luvun kuluessa myös Näkkäljärven ja Proksin, sekin Eiran suvusta polveutunut, laidunmaita – Näkkälän porokylä. Osa laitumista oli nimenomaan Näkkäljärven uudistilan maita.³⁹ Osa oli katsottu myös Proksin uudistilalle, mutta itse tila ei lopulta ollut elinkelpoinen.

Myös koutokeinolaiset laidunsivat 1700-luvulta lähtien porotokkia Peltojärvellä, sillä olivathan he osittain vanhojen peltojärvisten koutokeinolaisia sukulaisia. Laidunmaiden ahtaus pakotti viimeistään 1820-luvulla norjalaiset siirtymään yhä etelämmäs Pallastunturin-Kuivasalmen alueelle Kittilässä ja aina Kitisen latvoille Sodankylän puolella.⁴⁰ Kittiläläiset valittivatkin tästä, sillä se merkitsi peurasaaliiden romahdusmaista vähenemistä. Kesyporot työnsivät villipeurat pois alueelta. Kittilän kappelikokouksessa puitiin vuonna 1844 norjalaisporojen aiheuttamia vahinkoja. Selvityksessä todettiin, kuinka viimeisen kymmenen vuoden aikana oli 20 Norjan tunturilappalaisten taloutta laiduntanut 15 000 poron karjaa Kittilässä.⁴¹

Vuoden 1853 rajasulku rajoitti norjalaisten laiduntamista ja mahdollisti samalla Suomen puoleisten porokyliä laajentumisen. Kokonaan koutokeinolaisten liikkuminen ei loppunut, sillä eräs keino kiertää rajoituksia oli luovuttaa porotokka sukulaiselle rajan toiselle puolelle ja taas päinvastoin. Toisaalta siirtyminen Karesuvannon seurakuntaan ja Ruotsin alamaiseksi mahdollisti vapaan liikkumisen Suomen puolelle. Näin teki muun muassa Jouni Hetan perhekunta, joka siirtyi vuoden

36 Nimismies Carl Bäcklundin selonteko Oulun läänin maaherralle 31.8.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatintu komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

37 J. Fellman III, s. 514–516.

38 Aslak Aikio 2004, s. 66–72; Hiltunen 2006, s. 216–217.

39 Muonion käräjät 1860: Näkkäljärven tilan niittykatselmus. Lappi CJa:24. OMA.

40 Nils Ekströmin mietintö rajaneuvotteluista 1834. Keisarille 13.4.1835. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. Valtiosihteerinviraston aktit. KA.

41 Kittilän kappelikokous 3.3.1844. Kittilän KA. OMA; Pitäjän-, kirkon- ja kappelikokousten pöytäkirjoja. Kittilän KA II Ca:1. OMA.

1860 tienoilla Karesuvantoon kirjoille mutta oli jo vuonna 1877 vakituisesti Suomessa ja lopulta 1882 virallisesti Sodankylän seurakunnassa.⁴²

Ruotsissa kirjoilla olleet porosaamelaiset siirtyivät 1800-luvun puolivälin jälkeen myös idemmäs Enontekiötä, ja 1880-luvun alussa porokylien kotasavut olivat yleinen näky Enontekiön kirkonkylän ympäristössä. Osittain heidän laiduntamisensa ansiosta juuri Näkkäläjärvet pystyivät kasvattamaan porolukuaan huomattavasti.⁴³ Heidän elinkeinon harjoittamisensa oli hyvin ekstensiivistä, minkä seurauksena 1900-luvun alkuun mennessä oikeastaan koko itäinen Enontekiö Norjanrajan eteläpuolella oli Näkkälän laidunalueena.⁴⁴ Näkkälät ovatkin erinomainen esimerkki paikallisen talollisuuden mahdollisuudesta siirtyä poikkeusoloissa taloudellisesti kannattavan ja houkuttelevan elinkeinon pariin.

Kruunun virkamiesten kannanottojen perusteella Näkkälän kylän elämänmeno oli kuitenkin painottunut pääasiassa poronhoitoon eikä varsinaiseen maatalouteen. Erityisesti Muonion nimismies Karl Bäcklund ajoi voimakkaasti 1880-luvun puolivälissä koko Näkkäläjärven perheen poistamista uudistilalta, mutta hän ei saanut siihen ylemmiltä virkamiehiltä suostumusta. Nimismiehellä oli suunnitelmat tieyhteyden kunnostamisesta Näkkäläjärven kautta Norjaan, joten hänen mukaansa Näkkälän väen taloudenpito ja ”viheliäinen elämä” ei soveltunut matkailijoiden tarvitsemiin majoitusolosuhteisiin. Syytökset vaikuttavat kohtuuttomilta ja ilmeisesti syytöksiin liittyi myös henkilökohtaista vastakkainasettelua. Lisäksi nimismies syytti voimakkain sanakääntein Näkkäläjärvä porovarkauksista. He kyllä joutuivat myös käräjillä tuomiolle, kun koutokeinolaiset porosaamelaiset ilmiantoivat Iisko Näkkäläjärven varkauksista. Iisko oli itse syyttänyt koutokeinolaisia muutamaa vuotta aiemmin pahemmanlaatuisiksi porovarkaiksi, joten suhteet Näkkälän ja Koutokeinon saamelaisten kanssa olivat varsin tulehtuneet. Vuoden 1905 Lapin komitean selvityksen mukaan Näkkäläjärvet laidunsivat ”Jerstitunturissa” (tarkoitti Jaurustunturia), Olkovaarassa ja Pöyrisjärven seudulla. Päämiehinä olivat Isak eli Iisko Näkkäläjärvi ja Antti Tuomaanpoika Näkkäläjärvi eli Vilkona.⁴⁵

Joskus vuoden 1908 aikoihin seudulle muutti myös Heikki Magga perheensä kanssa Ounastunturista. Maggat ja Näkkälät kytkeytyivät 1920-luvun kuluessa avio-

-
- 42 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA; Special Räkning öfver Lapps-katten i Torneå Härads Lappmarker 1810–1838. Tilit Lapin verosta. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LIV:2–3. OMA; Rippikirjat 1891–1900. Sodankylän KA AA:16–17 ja Ab:1–4.
- 43 Nimismiehen kertomukset 1882–1886. Kertomuksia rajantarkastusmatkoista 1882–1929. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismies Carl Bäcklundin selonteko Oulun läänin maaherralle 31.8.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.
- 44 Nimismies Manninen poliisi Rovalle 26.1.1897. Kirjekonseptit 1897. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto Dia1:1. OMA; nimismiehen kertomukset 1882–1886. Kertomuksia rajantarkastusmatkoista 1882–1929. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen päiväkirjoja rajantarkastusmatkoista 1894 – 1930. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Enontekiön nimismies kuvernöörille 13.8.1892. Varsinaiset kirjetoisteet 1892 n:o 160. Dia1:1. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto Dia:1. OMA; Enontekiön nimismies 2.1.1898. Varsinaiset kirjetoisteet 1898 n:o 1. Dia1:1. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto Dia:1. OMA. Porovarkausjutut olivat käsitellyssä Kittilän välikäräjillä 1899.
- 45 Enontekiön aineisto, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA; Kortelainen 1995, s. 16.

liittojen kautta yhteen ja muodostivat oman Heikkisten porokylänsä Kalkujärven, Nunnasen ja Vuontisjärven ympäristöön.⁴⁶ Perimätiedon mukaan maggalaisten porokylä oli sijainnut Ounastunturissa Pahakurun, Pahtajärven ja Outakan alueella, josta se oli väkivalloin tuhottu.⁴⁷

Näkkälän länsipuolelle muodostui 1800-luvulla Palojärven uudistilasta nimensä saaneen suvun ja myöhemmin kokonaisen paliskunnan laidunmaat, joita hyödynsivät myös Leppäjärvet. Palojärven porokylästä käytettiin nimitystä Erkuna, joka tuli kylän perustajan Antti Erkinpoika Palojärven mukaan. Erkin-Antti eli Erkuna oli alkujaan Baasin talollissukua. Hänen isänsä Erkki Palojärvi oli naimisissa koutokeinolaisen porosaamelaisen tyttären Inkeri Baerin kanssa. Myös Erkin veli Lassi Palojärvi eli Hirvasvuopio avioitui porosaamelaisen kanssa ja siirtyi paimentolaisuuteen. Erkuna aloitti 1800-luvun lopulla nuorukaisena raitiona ja hankki vähitellen oman poroelon, liittyi Proksin porokylään ja sittemmin Näkkälään, kunnes hän perusti oman kylänsä. Erkuna avioitui Näkkäläjärven tyttären kanssa. Proksilaiset paimensivat ainakin 1890-luvulla säännöllisesti talviaikaan Salvastunturin alueella Palojärven länsipuolella. Esimerkiksi vuoden 1900 marraskuussa Juho Erkki Proksin kylä oli Tarvantotunturin juurella. Sittemmin myös Erkunan kesäpaikka sijaitsi Salvasjärven tienoilla aivan Norjan rajan tuntumassa ja talvilaitumet sieltä etelän suuntaan Palojoen ja Tarvantojoen välimaastossa.⁴⁸

KÄSIVARREN KYLIEN LAIDUNNUS

Suonttavaaran kylän Kelottijärven alueella olivat olleet vanhastaan Vasaran suvun veromaat, ja suku laidunsi myös Käsivarren pohjoisosassa. Nikodemusten ja Maggan porokylät paimensivat myös Käsivarren tuntumassa karjaansa. Nikodemukset olivat olleet vielä 1800-luvun alkupuolella Enontekiön pohjoisin porosuku. Maggoilla oli ainakin 1800-luvun loppuvuosina talvilaitumensa Ounastunturin seudul-

46 Näkkäläjärvi 2004, s. 27–38. Hänen mukaansa Ounastunturi olisi ollut Maggan suvun perinteistä talvilaidunmaata, mutta ainakin kyröläisten ja raattamalaisten perimätiedon mukaan juuri Heikki Magga oli käynyt ainoastaan tilapäisesti laiduntamassa pientä porokarjaansa Ounastunturin alueella sen jälkeen kun Maggoilla ei ollut enää mahdollisuutta laiduntaa Käsivarressa. Tämä perimätieto on kattanut kuitenkin 1900-luvun alkuvuodet, joten tilanne vanhempina aikoina on ollut varmasti toisenlainen. Lapin komitean tiedon mukaan Maggojen laidunmaa sijaitsi Ounastunturissa 1900-luvun alussa. Tieto kuvanee juuri Heikki Maggan perhekunnan laiduntamista tuolloin. Osaltaan tiedot kuitenkin kuvaavat sitä, miten muuttuvia olivat laidunnusalueet eri aikoina. Enontekiön aineisto, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA.

47 Ketomellan kylälaisten perimätiedon mukaan ”neljä lappalaista” olisi tapettu Ounastunturiin rakennetun rengasaidan tiimoilta syntyneissä ”puhdistuksissa” 1900-luvun alkuvuosina: Lassin-Sarri, Keto-Juho, Valkko-Lassi (Valkeapää) ja Nutti-Niku. Maggat oli ajettu tuolloin jo pois seudulta. Niilo Nutti ehti myös kiertää 1920-luvulla kuuluisassa lappalais-karavaanissa Saksassa yhdessä Auttojen kanssa. Sen sijaan Kemin-Niila olisi välttänyt täpärästi kuoleman. Poroaita sai nimekseen Ketomellan ”kuolemanaita” tai ”veriaita”. Ks. Autto 2006.

48 Nimismiehen kertomukset rajantarkastusmatkoista 1890-luvulla. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta vuodenvaihteessa 1900–1901. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Linkola 1972, s. 62, 64, 274–276; Kortelainen 1995, s. 19.

la,⁴⁹ josta he ilmeisesti jutivat muutamina vuosina Suonttavaaran kautta kesäksi Raisivuomaan Jäämeren rannikolle. Kuitenkin esimerkiksi marraskuussa 1896 olivat Tuomas Maggan porot Syväjärven ja Kaaresuvannon välisellä alueella, eivätkä Maggat tai Nikodemukset esiinny rajantarkastuspöytäkirjoissa Käsivarren alueella 1880-luvulta lähtien kertaakaan.⁵⁰

Käsivarressa olivat 1800-luvulla myös Valkeapään, Loddan ja Labban laidunmaat. Kaikkein pohjoisimpana olivat paimentaneet Suorot eli Kalttopäät ja Orbukset eli Orpanat porojaan. Näistä Orbukset joutuivat kuitenkin väistymään 1860-luvulla; viimeiset heistä lähtivät Sodankylään 1890-luvulla. Juho Loddan leski Anni oli henkikirjassa puolestaan viimeisenä Loddana vuoteen 1903 saakka.⁵¹ Myöskään Kalttopäät eivät olleet enää 1800-luvun loppupuolella Käsivarren alueella ennen kuin he palasivat sinne 1900-luvun puolella.

Käsivarren vanhin muistitiedoissakin säilynyt porokylä oli Valkeapään ja Vasaran suvun Kova, joka oli saanut nimensä ”Kova-Nillasta” eli ”Karra-Nilsistä”. Hän oli Niila Niilanpoika Valkeapää (1822–1888), jota pidettiin kovaotteisena poroisäntänä. Porokylään liittyi 1880-luvulta lähtien avioliittojen avulla myös Vasaran suvun perheitä ja vuodesta 1919 lähtien Tornensis-sukua. Ilmeisesti myös osa Maggoista oli ollut yhdessä Valkeapäiden kanssa 1800-luvulla, sillä myös he olivat avioliittojen kautta sukulaisuussuhteessa keskenään. Kesäaikaan ainakin vielä 1800-luvun alkupuolella Valkeapäät olivat laiduntaneet Lyngen- eli Jyykeänvuonon alueella sen itäpuolella Juovankassa, jonne tuli myös Labban porokylä. He syrjäyttivät lopulta muutaman vuoden yhteislaiduntamisen jälkeen ilmeisesti 1870-luvulla Valkeapäät, jotka siirsivät kesälaitumensa Kilpisjärven ja Mallatunturin pohjoispuolen alueelle. Niillä seuduilla he olivat kesäajat yhdessä Vasaroiden kanssa vielä 1900-luvun alkuvuosina ja kävivät tosiasiaa vielä silloinkin Norjan puolella, vaikka heitä ei virallisesti tietoihin kirjattukaan.⁵²

Kovan kylän talvilaitumet olivat lounaisessa osassa Enontekiötä Ounastunturin ja Muonionjoen välisellä alueella, joskaan he eivät muistitiedon mukaan olleet koskaan laiduntaneet varsinaisesti Ounastunturissa eivätkä juuri Palojoensuun eteläpuolella. Esimerkiksi kevättalvella 1902 Kovan kylä oli sijoittunut Kuttasen lähelle Muonionjokivarteen. Ilmeisesti kuitenkin 1900-luvun alkuvuosina laidunnus ulottui myös Ounastunturin alueelle.⁵³ Laajentuminen liittyi mitä ilmeisimmin tuol-

49 Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

50 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta vuodenvaihteessa 1896–1897. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomukset rajantarkastusmatkoista 1890-luvulla. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta vuodenvaihteessa 1900–1901. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

51 Rippikirjat 1826–1867. Enontekiön KA IA:17. OMA; Enontekiön henkikirjat 1882–1904. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb:1–2. OMA; Linkola 1972, s. 263.

52 Linkola 1972, s. 67–70, 104. Kyse Norjan-jutamisesta saattaa olla kuitenkin Ruotsin puoleisiin sukuihin liittyvä. Ks. Renbeteskommissionen 1913 1:I ja I:5. Myös Poroasiat Suomen-Norjan rajalla. Poroasiat 1853–1966. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto HIVA:3. OMA.

53 Rosberg 1910, s. 52; Linkola 1972, s. 67–70, 104–107, 112; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta tammikuussa 1893. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta kevättalvella 1897. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastus-

loin rakenteilla olleen Ounaksen poroaidan käyttöoikeuksiin ja niistä syntyneisiin spekulatioihin omistusoikeuden saamiseksi aidan sisältä.

Valkeapäiden vanhana syys- ja keväalueena pidettiin laajaa Virdni-selännettä, mutta vuoden 1905 Lapin komitean tiedon mukaan ”Virniötunturi” eli Virdninibba olikin Labbojen ja Nikodemuksen laidunalueita yhdessä Njamaggavuoman kanssa. Sen sijaan Valkeapäät ja Vasarat olivat Vuontisvuomassa ja Ruossakeron seudulla. Nimismies tapasi kovalaisten kylän syys-marraskuussa 1896 Iittovuoman latvoilla ja syksyllä 1900 Marsujoella Ruossakeron-Ropin seudulla. Kylä oli tuolloin Aatsakursussa (Adjagorsa). Syksyllä 1901 Pekka Vasaran eli kovalaisten kylä oli Ropivuomalla.⁵⁴

Labbat pitivät kesälaitumiaan Norjan puolella Juovankan alueella aina 1900-luvun alkuun, kunnes koutokeinolainen porokylä syrjäytti heidät sieltä. Ilmeisesti juuri Norjan-jutamisen vuoksi Labban perhekuntaa oli kirjoilla myös Ruotsin Karesuvannon seurakunnassa. Norjan-käynnin loputtua 1900-luvun alkupuolella läntinen Käsivarsi vakiintui kesämaiksi sekä Labban että Kovan porokylälle. Osaltaan vakiintumisen mahdollisti myös ruotsalaisten laidunnuksen loppuminen, jolloin Suomen puoleisten perhekuntien ei tarvinnut siirtyä kauemmas pohjoiseen. Labban kylän väki asusti Muonionjokilaaksossa Lammaskoskista pohjoiseen Ropintunturin seutuvilla ja Kovan kylä siitä etelään, mutta sydänkesällä molemmat porokylät laidunsivat Kilpisjärven ympäristössä. Labban kesäkylä sijaitsi ainakin 1910-luvun alkuvuosista lähtien Suppijärven ja Njamakkajärven alueella, joskin he olivat olleet seudulla jo 1800-luvun loppuvuosina.⁵⁵

Muistitiedon mukaan Labbojen syys- ja kevätlaitumet olivat Ropilla, mutta esimerkiksi keväällä 1901 nimismies vieraili Labban kylässä Iittovuoman latvoilla – missä siis kovalaiset olivat olleet muutama vuosi aiemmin. Nämä olivat puolestaan tuolloin Saitsikursussa. Labban kylä oli joulukuussa 1900 Virdninibban etelärinteellä, samoin syyskuussa 1901. Syyskuussa 1902 se oli Joulukursun pohjoispäässä. Heillä olivat 1910-luvulta lähtien talviset laidunalueensa Kovan kylän eteläpuolella Sonkamuotkan ja Puolitaipaleen alueella Muonion rajalla. Esimerkiksi vuoden 1893 tammikuussa Enontekiön nimismies tavoitti Labban kylän Tarvantotunturin itäpuolelta Kuttasen ja Syväjärven talojen väliltä, kun taas maaliskuussa 1897 Labban

---

matkasta kevättalvella 1902. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Poroasiat 1853–1966. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto HIVa:1–3. OMA. Valkeapään porokylän laidunnuksen Ounastunturissa viittaa perimätieto 1900-luvun alkupuolelta. Se sopi hyvin kehitykseen, jossa Maggan perhekunta oli ajettu tunturiseudulta pois.

- 54 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta syyskuussa 1896. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta syksyllä 1900. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta vuodenvaihteessa 1900–1901. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA. nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta syyskuussa 1902. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Poroasiat 1853–1966. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto HIVa:1–3. OMA.
- 55 Rosberg 1910, s. 52; Linkola 1972, s. 67–70, 104–107, 112; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta tammikuussa 1893. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta kevättalvella 1897. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta kevättalvella 1902. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

Poromiehet ovat pysähtyneet kesällä 1930 levähtämään Enontekiön tuntureilla. Lapin porokoira oli tärkeä paimennuskumppani. Oulun maakunta-arkisto.

kylä oli lähellä Palojoensuuta. Vuoden 1902 keväällä kylä oli Lavivaaran länsipuolella.⁵⁶ Laidunalueet olivat siis vaihdelleet voimakkaasti.

Kaiken kaikkiaan sekä Kovan että Labban porokylät laidunsivat läntisessä osassa Käsivartta toistensa naapureina laitumien mennessä suorastaan päällekkäin. Kylien nautinta-alueet vaihtelivat ja laitumia hyödynnettiin vuorovuosina.⁵⁷ Selvää on, että ahtaalla alueella syntyi väistämättä myös keskinäisiä hankauksia ja porolojen yhtymisiä. Jutamisreitit myös kulkivat toisten porokylien läpi, joten paimennussäännöt olivat kehittyneet tasapainottamaan laidunnusta.

Labban kylään tuli pororengiksi 1910-luvulla Aslak Juuso, jonka perhekunnan ympärille syntyi sittemmin Kaijukan porokylä. Kovan kylään kuulunut Piera Torrens rakensi myös ensimmäisenä porosaamelaisena Käsivarressa kesätalon 1920-luvulla, mutta varsinaisesti vasta toisen maailmansodan jälkeen porosaamelaiset siir-

56 Rosberg 1910, s. 52; Linkola 1972, s. 67–70, 104–107, 112; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta tammikuussa 1893. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta keväällä 1897. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta keväällä 1902. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

57 Enontekiön aineisto, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA; Linkola 1972, s. 70–74, 81, 94; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta keväällä 1901. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

tyivät asumaan taloihin ja 1950-luvulla perhekohtainen jutaminen alkoi jäädä pois. Myös Kovan ja Labban kylät sulautuivat yhteen kesälaiduntamisen osalta.⁵⁸

Pienni oli Kalttopäiden porokylä, joka laidunsi 1900-luvun alkupuolella koillisosassa Käsivartta ja vähitellen myös aivan pohjoista osaa Haltin seutuvilla. Kylän perusti Pietari eli Pieti Pieranpoika Kalttopää, ”Pienni-Äijä” (1836–1918). Hän asui 1870-luvulla jonkin aikaa myös Ruotsissa mutta tuli sieltä takaisin Enontekiölle. Pienni asettui köyhänä miehenä Orposten ja Maggojen kyläkumppaniksi Porovuomalle. Talvisin Kalttopää oleskeli Ounastunturin luoteisosassa Pienninkurussa pienen poroelonsa kanssa. Osan talvea asuttiin Muotkajärven talossa väärtisuhteessa. Perhekunta jätti kuitenkin Ounastunturin 1800- ja 1900-luvun taitteessa, ilmeisesti sen jälkeen kun Pieti oli vuonna 1899 tuomittu porovarkauksista,⁵⁹ ja siirtyi itäosaan Käsivartta Torisvuomaan. Sinne oli muodostunut ”tyhjiö” Maggojen, Orposten ja Nikodemusten lähdettyä seudulta ja ruotsalaisten laidunnuksen heikennyttyä.

Tullessaan Käsivarteen Piennit elivät täysin metsästyksellä ja kalastuksella mutta vähitellen alkoivat myös kasvattaa porokarjaansa ostamalla metsästystuloillaan poroja. Osa vauraudesta syntyi ”terävällä veitsellä” eli varastamalla. Taloudessa oli myös nautakarjaa. Asuminen oli puolitalollista turvekammissa, mutta vuoden 1920 tienoilla rakennettiin myös hirsipirtti. Poronhoidon laajentuessa siirtyivät Kalttopäät täyspaimentolaisuuteen. Laidunmaat laajenivat Torisvuomasta pohjoiseen Rommavuomaan, ja mukaan liittyi paimennussuhteeseen 1910-luvulta lähtien muitakin sukuja, erityisesti Ristat. Kun Labban väki oli länsiosissa lähemmäs Valkeapäiden kanssa, he olivat pohjoisessa ja koillisosissa naapureina Piennin kyläläisten kanssa. Pienniläisten kyläyhteisö alkoi kuitenkin hajota 1930-luvulla, joskin se jatkoi eloaan vielä toisen maailmansodan jälkeen. Pohjoisimman osan Haltin seutuvilla otti käyttöönsä Aslak Juuson Kaijukan porokylä 1930-luvulla. Varsinaisesti juuri kaijukkalaista tuli kesäaikoina Rommavuoman ja Raittijärven asujia.⁶⁰

Vuoden 1898 selvityksen mukaan porosaamelaiset laidunivat talvisydämen aikaan muutaman viikon Enontekiön kunnan eteläosassa, mutta muuten he olivat pohjoisessa. Ounastunturin poroaidan oltua tuolloin jo lähes valmis oli osa porosaamelaisista perheistä jäänyt asumaan aidan sisälle, mutta heidän osallistumisensa alueen laiduntamiseen haluttiin estää. Kruununvouti ei tähän kuitenkaan suostunut.⁶¹ Juuri näihin vaiheisiin liittyivät Ounastunturin alueella puhjenneet riidat ja suorastaan väkivallanteot, sillä kaikkiaan 83 kilometriä pitkä aita rajoitti tuntuvasti porotokkien liikkumista. Selvää on, että paikalliset poronhoitajat estivät itse pohjoisen suunnan kotakuntien sijoittumisen Ounastunturin seudulle.

58 Enontekiön aineisto, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA; Linkola 1972, s. 70–74, 81, 94.

59 Pjera Kalttopään vankipassi 2.1.1900 sekä nimismiehen kirje kruununvoudille 1900, n:o 17. Kirjekonseptit 1900. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA. Varkaudet olivat kohdistuneet todennäköisesti juuri Maggojen ja ehkä Valkeapään porokarjaan. Toisaalta Ounastunturi oli myös Ketomellan poronhoitajien laidunnusalueita. Porovarkaudet olivatkin keskeinen syy Ounaksen selkkauksiin.

60 Ks. Renbeteskomissionen 1913 1:1, s. 67–70; Linkola 1972, s. 106, 160–174, 229–230.

61 Nimismies kuvernööriille 22.12.1897. Kirjekonseptit 1897. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; nimismies kruununvoudille 17.2.1898. Kirjekonseptit 1897. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; Ounastunturin aitayhtiöön liittyvät asiakirjat. OLKA aktit 68.Kunnallish./1898. OMA.

VAIKEUKSIEN AIKAKAUSI

LISÄPÖYTÄKIRJASTA HANKALUUKSIA

Pohjois-Lapin porosaamelaisten asutus ja elinkeino joutuivat 1800-luvulla kriisiin, joka ilmeni jatkuvana väestöliikkeenä, yhä ankarampana laidunahtautena ja ennen kaikkea pororikkolisuutena. Sekavaan tilanteeseen johtivat suurporonhoidon nopea alueellinen laajeneminen ja poromäärien suunnaton kasvu. Vaikeuksiin johtaneita käytännön tekijöitä olivat rajasulut, porokatovuodet ja poron arvonnousu. Pohjois-Lappiin oli muodostunut eräänlainen kehäilmio, jossa suuret karjalaumat aiheuttivat ongelmia, joiden seurauksena syntyi kriisejä. Niiden seurauksena puolestaan poron hinta nousi, ja talousmuodosta tuli hyvin kannattava. Se johti edelleen karjamäärän kasvuun. Käytännössä vaikeudet olivat alkaneet jo 1700-luvun puolivälissä sen jälkeen, kun vuonna 1751 solmittiin Strömstadin rauhansopimus Ruotsin ja Tanskan välille.

Rauhansopimus oli vähemmän suotuisa Ruotsin kannalta, sillä eversti J. M. Klinckowströmin johdolla käydyissä neuvotteluissa ja rajakysymyksissä ruotsalaiset antoivat pitkälti periksi tanskalaisten vaateille. Se merkitsi Koutokeinon ja Aviovaaran lapinkylien siirtymistä Norjalle ja loppua haaveille Ruotsin valtakunnan ulottumisesta Jäämerelle. Rauhansopimukseen laadittiin myös erityinen lisäpöytäkirja, niin sanottu lappe-kodisilli, jossa määriteltiin rajaseudun lappalaisten asema.⁶² Erityisen ongelmalliseksi tilanne muuttui Koutokeinon, Aviovaaran ja Tenon kylille, jotka olivat olleet vuoteen 1751 saakka osa Ruotsia, ja kyläläisten laidunmaiden hyödyntämiselle. Myös utsjokisten asema vaati erityisiä määrittelyjä uudenlaisessa valtiopoliittisessa tilanteessa. Lisäpöytäkirja olikin kiinteä osa rajasopimusta.⁶³ Lappe-kodisillin yhteensä 30 pykälässä säädettiin yksityiskohtaisesti lappalaisten asemasta rajaseudulla ja heidän muuttomatkoistaan yli rajan. Peruslähtökohtana nimittäin oli, että vuoden 1751 jälkeen kukaan lappalainen ei voinut hallita vero- tai vuokraamaa kuin yhdessä valtakunnassa ja maksaa veronsa vain yhdelle kruunulle: ”Jngen Lapp må hädaneffter äga Skatte- eller Städjeland uti mera än ett Rike”.⁶⁴

Kodisillissa määriteltiin yksityiskohtaisesti eri rajaosuuksien osalta, miten kunkin alueen lappalaisten alamaisuus tuli määräytyä. Määrittävänä tekijänä oli veromaiden sijainti. Rajaosuudella Piitimestä osaan Tornion Lappia säädettiin, että jos kesäveromaa oli Norjan puolella ja talviveromaa Ruotsin puolella, oli lappalaisella oikeus valita kumman valtakunnan alamaiseksi hän asettuu. Hän sai pitää sen valtakunnan puolella olevat maansa jonne asettui mutta menetti toiseen valtakuntaan jäävät veromaat. Loppuosa Tornion Lapin rajalinjasta kuului Utsjokeen, jonka asukkaat määritettiin Ruotsin alamaiseksi mutta heillä oli tasavertainen asema norjalaisten kanssa kaupankäynnin osalta. Kodisillissa säädettiin myös yksityiskohtai-

62 Enewald 1920, s. 255–257; Jonsen 1926, s. 150–154.

63 Pedersen 2006, s. 13, 40–57.

64 Första Bihang eller Codicill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännerna beträffande. Lisäpöytäkirja on julkaistu eri yhteyksissä, mm. Hyvärinen 1979, liite 30. Käsinkirjoitettu kopio on mm. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. Valtiosihteerinvirasto. Aktit N:o 27–28. KA.

sesti veromaista eri tilanteissa, kuten avioliiton osalta ja maasta toiseen muuttamisen seurauksena.⁶⁵

Kymmenennessä pykälässä taattiin molempien valtakuntien lappalaisille oikeus siirtyä syksyisin ja keväisin poroineen rajan yli, koska he ”tarvitsevat molempien valtakuntien maita”. Siellä heidän tuli saada käyttää yhtä lailla kuin valtakunnan alamaisetkin maita ja rantoja eläintensä laitumina ja myös itselleen. Sota-ajat eivät saaneet tehdä poikkeusta tasavertaiseen kohteluun. Vieraan valtakunnan maiden käytöstä tuli kuitenkin maksaa vuokraa poromäärien mukaan joka 20 porosta yksi killinki. Lisäksi jos Ruotsin lappalainen harjoitti merikalastusta Norjan rannikolla, tuli hänen maksaa kaksinkertainen vuokra. Ennen rajan ylittämistä tuli lappalaisen ilmoitautua omalle nimismiehelleen, maksaa vuokra ja saada todistus, jonka avulla hän saattoi vapaasti liikkua valtakuntien välillä. Todistus tuli toimittaa myös naapurimaan nimismiehelle. Lisäksi kodusillissa säädettiin menettelytavoista riitapapausten yhteydessä. Lopuksi sopimuksessa painotettiin, ettei sen tarkoitus ollut ohittaa toisen valtakunnan säädöksiä:

... hwart Rike skall hädanefter på sin sida om ofwannämde gränsor allena och utan intrång wara berättigat att utöfwa och behålla alla regalia och jura Majestatis så wäl uti andelige som werldslige saker.⁶⁶

Olennaista kodusillissa oli siis, että lapinveromaita ei voinut olla kuin yhdessä valtakunnassa, mutta vuokraa vastaan oli oikeus harjoittaa elinkeinoja myös naapurivaltakunnan puolella. Sopimuksessa oli myös runsaasti erilaisia määrittelyjä ja toimia, jotka tuli ottaa huomioon siirryttäessä toisen valtakunnan alueelle. Sopimus ei siten taannut täysin vapaata liikkumisoikeutta rajan yli, eikä se voinut ohittaa valtakunnan omia lakeja ja säädöksiä.

Käytännössä monimutkaisia toimenpiteitä ei noudatettu. Lähes välittömästi sopimuksen jälkeen norjalaiset ryhtyivät yksipuolisesti rajoittamaan vapauksia ja tiukentamaan sopimusehtoja. Jo vuonna 1760 Anders Hellant teki selkoa, kuinka norjalaiset eivät noudattaneet alkuunkaan sopimusta. Esimerkiksi kalastusta harjoittaneilta Ruotsin lappalaisilta he kantoivat ½ riikintaalarin (vastasi noin viittä kupari-taalaria) maksun, joka oli siten moninkertainen sopimukseen verrattuna.⁶⁷ Tutkija Steinar Pedersenin mukaan tanskalais-norjalaiset viranomaiset tulkitsivat pykälää eri tavoin kuin ruotsalaiset. Ongelmia tuli tällöin varsinkin kiinteästi asuvista kalastajasaamelaisista, jotka eivät olleet poronhoitajia mutta kalastivat Norjan rannikolla. Samoin norjalainen rajakomissaari tulkitsi jo 1750-luvulla, että rajaseudulla toimineen saamelaisnimismiehen virassa saattoi olla myös norjalaistalonpoika. Se oli omiaan lisäämään ongelmia paikallisten saamelaisten keskuudessa. Varsinkin rajajoeksi muodostuneen Tenon lohenskalastus hiersi naapurivaltakuntien suhteita,

65 Första Bihang eller Codicill till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Swerige och Norge, Lappmännerna beträffande. Hyvärinen 1979, liite 30.

66 Första Bihang eller Codicill till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Swerige och Norge, Lappmännerna beträffande. Hyvärinen 1979, liite 30.

67 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physioliska Beskrifning 31.12.1760. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 343. Landshöfdingeberättelser R3215. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. RA.

sillä tenojokivarren asukkaiden elinkeinoista merkittävin oli nimenomaan jokikalustus. Tenolla pystyttiin sopimaan paikallisesti asiasta.⁶⁸

Lappi-kodisillia pidetään saamelaisten ”Magna Chartana”, heidän vapautensa takaavana sopimuksena, joka ei ole rajoittanut saamelaisia valtioiden välisten rajojen sisälle.⁶⁹ Näin tietysti osittain onkin, joskin valtiopoliittiset muutokset 1800- ja 1900-luvulla vaikeuttivat sopimuksen tulkintaa. Samoin on huomattava, että omiana aikanaan, siis 1700-luvun puolivälissä, sopimus itse asiassa vaikeutti rajoitustensa vuoksi huomattavasti porosaamelaisten yksityisen elinkeinon harjoittamista suhteessa menneeseen.⁷⁰ Se oli ensimmäinen vakava yritys rajoittaa väestön liikkumista pohjoisen rajaseuduilla. Kodisillia ei siis voida pitää status quo -tilanteen säilyttäjänä ja olemassaolleen oikeuskäytännön kodifikaationa, kuten esimerkiksi joissakin norjalaistutkimuksissa on esitetty.⁷¹ Steinar Pedersenin mukaan lisäpöytäkirjan tavoitteena ei ollut muuttaa tuolloin vallinnutta käyttö- tai omistusoikeudellista asemaa niillä Ruijan sisämaa-alueilla (siis erityisesti Koutokeinossa), jotka siirtyivät tanskalais-norjalaisen oikeuden piiriin. Päämääränä oli luoda selkeä valtio-oikeudellinen asema uusille maa-alueille, eikä kuningas esimerkiksi viitannut, että hän olisi omistanut ne maat, jotka olivat siirtyneet Tanska-Norjan valtakuntaan.⁷²

Vaikka lisäpöytäkirja takasi vapaan laiduntamisen naapurivaltakunnan puolella, mursi se myös porolappalaisten veromaiden hallinnan. Nils-Johan Päivion mukaan vuoden 1751 jälkeen katosi Ruotsin porosaamelaisten yksilöllinen laidunmaiden käyttö, ja samalla myös yksityisten veromaiden luonne muuttui vähitellen kollektiiviseksi.⁷³ Näkemyksessä on kuitenkin rinnastettu liian yksioikoisesti laidunmaiden ja kollektiivisuuden keskinäinen riippuvuus. Taustalla oli useita muitakin tekijöitä. Muistettava on myös se, että kodisillin tavoitteet olivat ratkaista porolappalaisten elinkeinonharjoittamisen esteet valtakuntien välillä, eikä muiden lappalaisten asemaan sopimuksessa puututtu kuin utsjokisten kaupankäynnin osalta. Se oli omiaan vaikeuttamaan juuri tulkintaa Jäämeren ja Tenon kalastusoikeuksista. Käytännössä rajoitukset eivät haitanneet liikkumista ennen kuin jatkuvasti laajentunut porolaiduntaminen alkoi vaikeuttaa rajaseutujen asukkaiden elämää 1800-luvulla ja Jäämeren rannikon kalastusoikeudesta tuli rasite Tanska-Norjan ja sittemmin Ruotsi-Norjan valtakunnalle.

Rajaseudun käytännön ongelmien taustalla olivat vuoden 1809 valtiolliset järjestelyt pohjoisessa ja Suomen siirtyminen Venäjän suuriruhtinaanmaaksi. Erityinen päänsärky oli niin sanottu Fellesdistrikt eli yhteisalue Venäjän, Suomen ja Norjan pohjoisosassa. Tulkintaongelmia tuli erityisesti vuonna 1826, kun Norjan ja Venäjän välinen rajasopimus solmittiin koskien itäisen Ruijan ja Venäjän rajaa. Ongelmana oli, miten se suhteutui voimassaolleeseen vuoden 1751 lappe-kodisilliin. Steinar Pedersenin mukaan venäläiset periaatteessa tunnustivat lisäpöytäkirjan,

68 Pedersen 2006, s. 107–113.

69 Lappi-kodisillin vaikutuksia saamelaisten asemaan on pohdittu lukuisissa yhteyksissä, esimerkiksi Dieđut Nr 1/1989 ja Dieđut Nr 3/1998. Myös erit. Jebens 1986, s. 215–337.

70 Korpijaakko-Labba on myös kiinnittänyt asiaan huomiota, ks. Korpijaakko-Labba 2000, s. 135 – 141. Vrt. myös Korpijaakko-Labba 1998, s. 54–55.

71 Esim. Hansen–Olsen 2004, s. 279.

72 Pedersen 2006, s. 111.

73 Päiviö 2004, s. 154–155.

mutta käytännössä sitä ei otettu huomioon Norjan ja Venäjän rajaosuudella.⁷⁴ Se vaikutti väistämättä myös Norjan ja Suomen välisiin rajasuhteisiin.

Norjalaiset alkoivat rajoittaa suomalaisten oleskelua 1800-luvun alkuvuosina Jäämeren rannikolla. Samaan aikaan voimistuivat erityisesti Inarissa valitukset norjalaisten yhä laajamittaisemmasta porolaiduntamisesta alueella. Norjalaistutkimuksissa on katsottu, että norjalaisviranomaiset olisivat olleet 1800-luvulla tietämättömiä Suomen puolen saamelaisten kalastustraditiosta Jäämeren rannikolla,⁷⁵ mutta tulkinta on perin erikoinen. Asiakirjojen valossa he olivat kyllä hyvin tietoisia traditiosta. Ilmeisesti tietämättömyydellä on viitattu siihen, että Itä-Ruijassa haluttiin rajata kalastusoikeus vain poroja Jäämeren rannikolle paimentaneille Suomen puolen saamelaisille.⁷⁶ Viranomaisille oli myös syntynyt pelko suomalaisten ja viime kädessä Venäjän vaikutusvallan kasvusta Ruijassa, joten Pohjois-Norja oli norjalaistettava. Sen vuoksi muun muassa maanomistus sidottiin tiukasti kansallisuuteen ja kieleen.⁷⁷

Vaikeudet sopimuksen noudattamisessa kasvoivatkin 1830-luvulla ennen kaikkea norjalaisten viranomaisten toiminnan vuoksi, joskin Steinar Pedersen löytää myös useita yksittäisiä syitä rajaseudun ongelmien taustalta. Hän myös osoittaa, että osa paikallisista norjalaisviranomaisista pyrki aina 1830-luvulle saakka luomaan yleistä Jäämeren rannikkokalastusoikeutta Suomen saamelaisille. Ennen kaikkea Itä-Ruijan (Øst-Finnmark) vouti Cappelen totesi vuonna 1832, että Utsjoken ja Inarin asukkaille oli oltava oikeus kalastukseen Ruijassa sekä vuonoissa että ulapalla. Tuolloin käynnistyneissä rajaneuvotteluissa Suomen edustaja Nils Ekström muotoili Norjan edustajana olleen Cappelenin ehdotusta siten, että kaikilla Suomen puoleisilla rajaseudun asukkailla olisi ollut oikeus Jäämeren rannikon kalastukseen Norjassa. Cappelenin seuraaja voudintehtävissä Erik Hauge edusti kuitenkin aivan toisenlaista näkemystä kuin edeltäjänsä, sillä Haugen mukaan ainoastaan niillä Suomen puolelta Ruijaan tulevilla oli oikeus kalastukseen, jotka toivat porokarjansa kesälaitumille rannikolle: ”hovedsagelig for at faae Sommarbete til deres Reensdyr.” Siten suurin osa Suomen puoleisen rajaseudun asukkaista, muun muassa utsjokiset, olisivat jääneet ilman kalastusoikeutta Norjassa.⁷⁸

Rajaseudun ongelmat syntyivät nimenomaan norjalaisten toiminnan vuoksi – osin myös Norjan porosaamelaisten vaikutuksesta – jo 1750-luvulla ja aktualisoituivat 1800-luvun kuluessa, vaikka erityisesti itäisen Ruijan paikallisviranomaisilla riitti tahtoa Suomen puoleisten asukkaiden intressien vahvistamiseen. Tahto perustui osaltaan lappe-kodisillin määräyksiin. Suomalaisille ja Suomen puoleisille saamelaisille lisäpöytäkirja olikin alun perin erinomainen sopimus. Kärjistetysti mutta vääristelemättä voidaan todeta, että lopulta norjalaiset aiheuttivat lappe-kodisillin eliminoimisen, joskin osaltaan siihen oli synnä myös Norjan ja Venäjän välisen rajan asema suhteessa Norjan Suomen-vastaiseen rajaan. Niitä koskeneet määräykset ja sopimukset eivät voineet olla kovin paljon toisistaan poikkeavia.

74 Pedersen 2006, s. 150–151, 170–171.

75 Pedersen 1998, s. 74–76.

76 Pedersen 2006.

77 Ks. Jernsletten 1986, s. 3–20.

78 Pedersen 2006, s. 174–176, 243–246.

NORJAN RAJAN SULKEMINEN LAIHA LOPPUTULOS

Venäjän ja Norjan välillä aloitettiin vuonna 1832 neuvottelut Suomen ja Norjan välisistä rajaolosuhteista. Keväällä 1832 keisari vielä lupasi, että asukkaat Suomessa ja Norjassa saattoivat jatkaa kalastus- ja metsästysoikeuden käyttämistä molemmin puolin rajaa, kunnes hallitukset pääsisivät sopimukseen asiassa.⁷⁹ Neuvotteluista tuli kuitenkin kahden vuosikymmenen mittainen prosessi. Pohjana oli vuoden 1751 Strömstadin traktaatti, jota ei enää pidetty soveltuvana muuttuneiden valtiopoliittisten suhteiden ja varsinkin Norjan porosaamelaisten liki hallitsemattomaksi paisuneen laiduntamisen vuoksi. Ongelmat olivat puhjenneet ensimmäisenä Inarissa, mutta vuonna 1832 todettiin, että myös Enontekiön kiinteästi asuvat ja verolla olevat maanviljelijät kärsivät norjalaisporojen laajamittaisesta, lähes koko kappelikunnan käsittäneestä laiduntamisesta. Molemmin puolin valtakuntia neuvottelijat katsoivat, että koko joukko lisäpöytäkirjan säädöksistä olivat tarpeettomia. Traktaatin mukaisesti porolaidunmaita nimitettiin vero- tai vuokramaiksi (”skatte- eller städjeland”).⁸⁰

Erityisesti suomalaisten taholta korostettiin, että ongelmia porojen laiduntamisessa syntyi sen vuoksi, että poronhoitajat päästivät poronsa kesän ajaksi vapaaksi ja porot siksi vaelsivat Suomen puolelle miten sattui. Paimentamisessa olisikin ollut syytä palata vanhaan tapaan eli jatkuvaan porojen paimentamiseen. Poronhoidossa oli siis tapahtunut tuolloin muutoksia perinteiseen paimentamiseen verrattuna, mutta vapaa laiduntaminen oli samalla mahdollistanut myös protokkien huomattavan kasvun. Se oli johtanut puolestaan jäkälämaiden huonontumiseen.

Vuonna 1840 esitettiin sovintoehdotuksena, että Norjan muuttolappalaiset olisivat saaneet laiduntaa Suomen puolella kahdeksan kuukautta ja vastaavasti Suomen muuttolappalaiset Norjassa neljä kuukautta vuodessa. Laidunmaista olisi täytynyt maksaa tietty vuokrasumma, ja esimerkiksi koko Enontekiö olisi tullut laidunalueeksi. Sovintoehdotuksen mukaan Muonionniskan seurakunnan asukkailla olisivat olleet vastaavat vapaat oikeudet kaupankäynnin harjoittamiseen Norjan rannikolla kuin olivat utsjokisilla. Suomalaisia tuli myös kohdella tasavertaisina Norjan alamaisten kanssa.⁸¹

Suomalaisten taholta myös korostettiin, että muuttolappalaisten itsensä aiheuttama oli sellainen taloudellinen tilanne, jossa heidän piti jatkuvasti hakeutua uusil-

79 Keisarin kirje 28.5.1832. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet N:o 57. Kirjediaarit 1832. Oulun lääninkonttorin arkisto (OLKI) Aa:36. OMA. Hyvä yleiskatsaus rajakysymyksiin ja varsinkin vuoden 1751 rajajärjestelyjen poliittiseen historiaan on Johnsen 1923, s. 150–193 ja erit. s. 188–193; myös Enewald 1920, s. 217–258.

80 Nils Ekströmin raportti neuvotteluista 15.1.1833. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA; Muistio neuvotteluista Ekströmin ja Cappelénin välillä 8.2.1834. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA.

81 Nils Ekströmin mietintö rajaneuvotteluista 1834. Keisarille 13.4.1835. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 1. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA; Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA.

le laidunmaille ja seuduille. Näin he olivat vaikeuttaneet omaa taloudellista ja elinkeinollista asemaansa. He olivat myös aiheuttaneet sen, että aiemmin metsälappalaisten yksinomaisesti nauttimat peurojen metsästysmaat olivat muuttuneet porojen laidunmaiksi. Vapaasta laiduntamisesta johtuen poromäärät olivat kasvaneet, eivätkä laidunmaat enää riittäneet Norjan puolella. Vapaana ollessaan porolaumat vaelsivat Sodankylään saakka.⁸²

Suomalaiset myös korostivat, että Norjan viranomaiset olivat nyt vaatimassa norjalaisen väestön asettumista Suomen puoleisille Muonion, Kittilän ja Sodankylän seuduille, joita olivat seudun vanhat metsälappalaiset asuttaneet ja hyödyntäneet jo ennen vuotta 1751 ja jonne vasta viime aikoina olivat muuttolappalaiset tunkeutuneet.⁸³

Säkerligen är det Flytt Lapparnes eget begrepp om billighet, samt om oförenligheten uti de båda Lappstammarnes oeconomie, som förmått dem att, ved i sednare tider yppat behof af mera renbetesland än fordom, häldre söka sig nya vistelseorter uti Muonionniska, Kittilä och Sodankylä än åt Enare, hvarest de hitintills mera i sednare tiden inträngt sig på jagtländer, hvilka de nu begagna till betesmarker, än som i allmänhet på de betesmarker hvilka Skogs Lapparne enskildt begagnat.

Oman ajan näkemykset ovat saaneet vahvistusta nykyajan tutkijoiden selvityksissä. Poronomistuksen ajautuminen yhä harvempien käsiin ja poromäärien kasvu johtivat yhteisön sisäisiin vaikeuksiin.⁸⁴

Neuvottelujen suurimpana kynnyskysymyksenä oli kuitenkin Jäämeren kalastus. Vuoden 1840 maaliskuussa kenraalikuvernöörille listattiin suomalaisten keskeiset näkökohdat neuvotteluissa. Keskeisenä vaatimuksena oli, että koska Norjan porolappalaisilla oli oikeus laiduntaa Suomen puolella, tuli myös Utsjoen, Inarin ja Enontekiön asukkailla olla täysi oikeus laiduntamiseen ja kalastukseen Norjassa. Kalastuksen tuli olla mahdollista sekä kotitarpeeseen että ansaitsemistarkoituksessa. Suomalaisten neuvottelijana ollut ylitorniolainen (Turtolasta) taloustirehtööri Nils Ekström raportoi toukokuussa 1841, että norjalaiset eivät hyväksyneet suomalaisten kalastusoikeutta Jäämeren rannikolla. Norjalaisten ehdotusta ei puolestaan hyväksytty suomalaisneuvottelijoiden taholla. Yhteisymmärrys oli perin kaukana, joten neuvottelut keskeytettiin tuloksettomina. Oulun läänin maaherra R. W. Lagerborg kirjoitti huolestuneena valtiosihteerille Rehbinderialle, että Suomen porolappalaiset olivat siirtymässä kokonaan Norjan alamaiseksi, koska rajaoloja ei saatu kuntoon.⁸⁵

82 Nils Ekströmin yhteenveto pöytäkirjasta. 14.5.1841. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA.

83 Nils Ekströmin yhteenveto pöytäkirjasta. 14.5.1841. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA.

84 Erit. Ingold 1980. Ks. myös Lähteenmäki 2004, s. 97–98.

85 Melartin Pietarista kenraalikuvernöörille 20.3.1840. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA; maaherra Lagerborg valtiosihteerille Rehbinderialle 11.12.1840. Stats-

Rajaproblematiikkaan kytkeytyi myös kysymys lapinveron suuruudesta, jota selvitettiin vuosien 1841–1843 aikana. Verokysymys oli osa Suomessa toteutettua rahauudistusta ja ruplaan siirtymistä. Lapinmaan asukkaat käyttivät ikivanhaa taktiikkaa ja uhkasivat siirtyä naapurivaltakunnan puolelle, siis Norjaan, kun Suomen alamaaisina heidän verotuksensa oli nousemassa moninkertaiseksi. Varsinkin utsjoikiset olivat nostattaneet vuonna 1842 yleisen mielihalun muuttamiselle Norjaan vaikeuksien vuoksi. Maaherra Lagerborgin mukaan rajariitaisuudet oli saatava ratkaistuksi, vaikka Suomen puolelta olikin jo tehty pitkälle meneviä myönnytyksiä.⁸⁶ Verotuksen ei saanut tuottaa enää lisää ongelmia.

Pitkäkestoisten neuvottelujen tulos oli kaiken kaikkiaan vaatimaton, sillä sopimukseen ei päästy. Lopputulos oli laiha varsinkin Suomelle. Yhdeltä osin syynä oli norjalaisten neuvottelijana toimineen Itä-Ruijan voudin vaihtuminen sovittelevasta Cappelenista tiukan linjan Erik Haugeen. Ratkaisevan suunnan kehitykselle antoi kuitenkin Lapin kihlakunnan kruununvouti J. C. Wallenius, joka vuoden 1843 maaliskuussa laati memoriaalin Oulun läänin maaherralle. Wallenius viittasi Utsjoen, Inarin ja Enontekiön asukkaiden mielialoihin. Norjan lappalaisten jatkuvasti lisääntyneen haitanteon vuoksi he olivat pakotettuja tekemään sen, minkä monet olivat jo tehneet eli muuttamaan Norjaan ehdistetun asemansa vuoksi.

Kruununvoudin mukaan asukkaat olivat valitettavan oikeassa. Tilanne olisi ollut siedettävä, jos lapit olisivat olleet suunnilleen yhtä asuttuja, edut molemmin puolin yhtäläisiä ja rikkomukset olisi voitu hoitaa sopimuksin. Nyt kuitenkin Suomen lappalaiset olivat riippuvaisia elantonsa suhteen norjalaisten hyvästä tahdosta, kun taas norjalaiset suurena ryhmänä pystyivät hyödyntämään esteettä Suomen Lapin porolaitumia ja metsiä. Suomalaisilla ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta kalastaa Norjan rannikolla ja vesistöissä. Wallenius jatkoi selvitystään ylevästi:

Tilanne johtaa epäilemättä heikomman väestön perikatoon. Näin on jo melkein käynyt, sillä tuskin mikään muu side kuin rakkaus syntymätuntureihin ja norjalaisten halveksunta köyhempiä ja voimattomampia kohtaan estää nykyisin niin harvalukuisia suomalaisia lappalaisperheitä muuttamasta kokonaan Norjaan.⁸⁷

Kruununvouti Wallenius päätti vuoden 1843 muistionsa radikaaliin esitykseen, joka olikin varmasti norjalaisten pahin pelko koko rajakysymyksessä. Vanha Faelled (Fellesdistrikt⁸⁸) Utsjoen ja Inarin välillä Jäämereen asti olisi tullut liittää Suomeen.

---

sekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA; Nils Ekströmin yhteenveto pöytäkirjasta. 14.5.1841. Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen. 2. Del. Valtiosihteerinviraston aktit. KA: Neuvottelumuiistioita ja -jäljennöksiä 1839–1840. Norjan vastaista rajaa koskevia asiakirjoja. OLKA Hc4:1. OMA.

86 Kuvernööri senaatin talousosastolle 10.4.1843. Kirjekonseptit 1843 n:o 16. OLKA Da:41. OMA; Kuvernööri keisarille 10.4.1843. Kirjekonseptit 1843 n:o 531. OLKI Da:35. OMA; Kruununvouti Wallenius kuvernöörille 27.3.1843. Lapin kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet n:o 12. Kirjediaarit 1843. OLKI Aa:47. OMA.

87 Kruununvouti Walleniuksen kirje kuvernöörille 29.3.1843. Kirjekonseptit 1843, n:o 92. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto EI:1. OMA. (Siteerauksen suomennos tutkimuksen tekijän.)

88 Ks. aluekäsitteen historian osalta esim. Lähteenmäen yhteenvettoa tutkimuksista, Lähteenmäki 2004, s. 346–354.

Samoin maan Enontekiön ja Jäämeren välillä olisi pitänyt kuulua Enontekiön Lappiin. Koska sellaiseen ratkaisuun tuskin päästäisiin, esitti Wallenius ratkaisuna Norjan porolappalaisten tunkeutumiselle Suomeen rajan sulkemisen. Toisin sanoen molemminpuolinen porojen paimentaminen rajan yli tuli kieltää. Vastikään saamiensa kokemusten perusteella kruununvouti totesi, ettei Suomen lappalaisilla ollut mitään tarvetta viedä porojaan kesäisin meren rannikolle, ”emedan de lefva ganska väl inom eget land, endast de afvänes från gamla vanor.” Porot oli siis vain vieroitettava vanhoista tavoistaan.⁸⁹

Maaherra Lagerborg kannatti kruununvoudin linjauksia ja esitteli ne jo parin viikon kuluttua Walleniuksen muistion saapumisesta keisarille ja senaatin talousosastolle. Mukaan maaherra liitti myös itse muistion. Lagerborg totesi, ettei hän pystynyt ratkaisemaan asiaa ilman keisarin ja senaatin lupaa. Maaherran mukaan maan vaihto oli tuskin realistinen vaihtoehto, niin toivottavaa kuin se olisi ollut, mutta toisaalta myöskään vuoden 1751 traktaatti ei sitonut Venäjää. Hän saattoi epäröimättä kannattaa näkemystä rajan sulkemisesta, koska mikään ei pakottanut muuttolappalaisia kuljettamasta porojaan kesäisin Jäämeren rannikolle. Porot olisi voitu hoitaa siihen tapaan kuin Inarin, Sodankylän, Kittilän, Kuolajärven ym. seurakunnissa tapahtui. Niinpä Lagerborgin mukaan voitiin ilman enempiä neuvotte-luja kieltää sekä suomalaisia että norjalaisia viemästä porolaumojaan valtakunnan rajan yli vieraalle maalle:

... invånarene på ömse sidor om Riksgränsen emellan Finland och Norrige må, utan vidare underhandlingars öppnande, förbjudas att framdeles öfverföra deras Rehnjordar på fremmande område.⁹⁰

Kruununvouti Wallenius oli saanut tehtäväkseen selvittää Norjan porosaamelaisten aiheuttamat vahingot Suomen Lapissa. Käytännössä selvitykset tehtiin käräjillä sekä pitäjän- ja kappelikokousten yhteydessä vuosina 1843–1844. Tarvittaessa voutin piti itse käydä jokaisessa kylässä, jotta olisi saatu selvitettyä vahingot, jotka olivat aiheutuneet viimeisen kymmenen vuoden aikana porolaitumille, kesyporojen sekoittumiseen vieraisiin laumoihin, metsille, peuranpyynnille ja kalastukselle. Selvityksen valmistuttua kruununvoudin oli mentävä asiakirjojen kanssa maaherran luo ja annettava myös suullinen selostus tilanteesta.⁹¹

Alkuvuodesta 1843 Wallenius oli Utsjoen ja Inarin käräjillä. Hän esitteli runsaslukuiselle käräjävälle vuoden 1760 voudinohjesäännön ja 1751 rajasopimuksen. Sen jälkeen puitiin norjalaisten vaikutusta alueella ja ilmaisut olivat hyvin väkevät. Norjan tunturilappalaiset olivat rajoittaneet Utsjoen ja Inarin asukkaiden oikeuk-

89 Kruununvouti Walleniuksen kirje kuvernööriille 29.3.1843. Kirjekonseptit 1843, n:o 92. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto EI:1. OMA.

90 Kuvernööri senaatin talousosastolle 10.4.1843. Kirjekonseptit 1843 n:o 16. OLKA Da:41. OMA; Kuvernööri keisarille 10.4.1843. Kirjekonseptit 1843 n:o 531. OLKI Da:35. OMA.

91 Maaherra kruununvoudille norjalaisten aiheuttamista vahingoista 30.12.1843. Saapuneet maaherran kirjeet 1843. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:3. OMA; maaherra kruununvoudille norjalaisten haitanteosta ym. 1.4.1844. Saapuneet maaherran kirjeet 1844. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:3. OMA.

sia ja elinkeinojen harjoittamista. Suuret porolaumat karkottivat peurat ja tunturilappalaiset olivat rikkoneet peuranpyydyksiä. Matti Vallen tokasta Paatsjoella oli lähtenyt 200 poroa norjalaisten mukana rajan yli. Käräjäväki kertoi dramaattisesti, että heidän kohtalonaan oli joko kuolla nälkään tai lähdeettävä orjuutettuina Norjaan, koska he eivät saaneet kalastaa vapaasti Jäämeren rannikolla. Tunteet olivat voimakkaita myös Enontekiöllä ja Kittilässä. Enontekiön tilanteesta kerrottiin esimerkiksi vielä vuonna 1846, että puun saanti oli hyvin vaikeaa, koska ”norjalaiset lappalaiset olivat jo kauan sitten tuhonneet sieltä metsät.”⁹² Kruununvoudin muistio myötäili paikallisen väestön mielialoja.

Maaherra Lagerborgin esityksen jälkeen tapahtumat olivat kosmeettisia ja valtioiden välistä diplomatiata. Senaatin täysistunnossa vuonna 1850 L. G. von Haartman esitti, ettei neuvotteluja kannattanut enää käydä vanhalta pohjalta. Hänen mukaansa myös kansainvälinen oikeus oli ottanut kantaa asiaan ja todennut, etteivät vuoden 1751 sopimuksessa sitoneet Suomen hallitusta muut kuin rajalinjaa koskevat säännökset. Jos Norja ei suostunut suomalaisten ehtoihin, oli raja suljettava. Senaatista rajakysymys eteni keisarille, joka ohjeisti kenraalikuvernööri Mensikovia vuonna 1851. Asiat olivat yhä samansisältöisiä kuin jo kruununvouti Wallenius oli ne esittänyt muistiossaan. Erityisesti todettiin perusteluna, ettei vuoden 1751 sopimus sitonut Venäjää. Kanslianeuvos Fabian Langenskiöld kutsui huhtikuussa 1851 myös kruununvouti Walleniuksen, tuolloin jo Kemin kihlakunnassa, neuvotteluihin raja-asiassa.⁹³ Norjan hallitus ei myöskään katsonut rajan sulkemisen aiheuttavan ongelmia Norjan porolappalaisille, vaan hallitus toivoi elokuussa 1852 esittämässä raportissaan heidän siirtyvän kalastajiksi.⁹⁴

Edellisten esitysten valossa ei ole kovin yllättävää, että Vaasan hovioikeuden 23.8.1852 kiertokirjeellä suljettiin raja Norjan lappalaisten porokarjoilta, ”johtuen niistä esteistä joita Norjan hallitus oli asettanut Suomen lappalaisille”. Määräys astui voimaan 15. syyskuuta 1852 lähtien. Samalla kun rajasulku astui voimaan, päätettiin myös käräjien pitämisestä vuosittain Utsjoella. Kruununvoudille ja nimismiehille tuli myös velvollisuudeksi kiertää vuosittain rajantarkastusmatkoilla. Norjalaisten poroja tavattaessa oli niistä takavarikoitava joka kymmenes ja huutokau-pattava ne valtion hyväksi.⁹⁵ Suomen ja Norjan rajan ylittävä vapaa laiduntamisoikeus päättyi, sillä Norjan hallitus ei suostunut esimerkiksi rajavyöhykkeen luomiseen ja oli muutenkin tiukkana asiassa.⁹⁶

92 Utsjoen ja Inarin käräjät 1843, § 8. Lapin tuomiokunnan arkisto ClA:17. OMA; Maaherralta kruununvoudille 11.6.1846. Maaherralta saapuneet kirjeet 1846. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:5. OMA. Ks. myös Nahkiaisaja 2006, s. 184–185. Inarissa ja Utsjoella on arveltu olleen noin sata ruijansaamelaisperhettä ja noin 50 000 poroa 1840-luvun alussa. Itkonen 1848 II, s. 124.

93 Kanslianeuvos Langenskiöld kuvernöörille 5.4.1851. Virkamiehiltä saapuneet kirjeet n:o 25. Kirjediaarit 1855. OLKI Aa:55. OMA.

94 Lähteenmäki 2004, s. 357.

95 Wasa Hofrätts Cirkulaire, innehållande föreskrifter angående renbetet ömsesides om riksgänsen emellan Ryssland och Norrige, den 23 Augusti 1852. Samling 1869, s. 512–513; Kejsersl. bref till Hofrätten i Wasa, med särskilda stadganden, angående finska Lappmarken, den 11 April 1853. Samling, s. 516–517; Kejsersl. bref till Guvernören i Uleåborgs län, med förordnande om hvad iakttagas skall vid anställande af kronolänsmän i Lappmarken, den 11 April 1853. Samling 1869, s. 518.

96 Lähteenmäki 2004, s. 355–358.

Senaatissa oli suunniteltu viiden virstan levyistä vyöhykettä, jossa poroja olisi ollut mahdollista laiduntaa. Se olisi ollut sellaisilla rajalinjan osuuksilla, missä luonostaan ei ollut rajaesteitä, kuten tuntureissa ja virtojen kohdalla. Asiasta tiedotettiin myös Lapin kruununvoudille heinäkuussa 1852, mutta norjalaiset eivät lopulta suostuneet vyöhykkeen luomiseen.⁹⁷

Lokakuussa 1852 kruununvoudille annettiin toimintaohjeet norjalaisten porojen takavarikkoasiassa. Hänen tuli menetellä siten, että porot oli ensin yritettävä ajaa takaisin Norjaan, ja jos se ei onnistunut, tuli takavarikoida tietty osa porokarjasta. Korvausta ei saanut kuitenkaan ottaa enempää kuin oli todella aiheellista. Toukokuussa 1853 maaherra kuulutti, että norjalaisten poroista oli otettava valtiolle nimenomaan joka kymmenes eläin rangaistukseksi. Sitä ei kuitenkaan tullut soveltaa, jos rajanylitys oli johtunut tietämättömyydestä.⁹⁸ Varmasti paikalliset viranomaiset sovelsivat määräyksiä myös viimeisen kohdan mukaisesti, sillä porojen takavarikkoja tehtiin hyvin vähän.

Kaiken kaikkiaan rajasulkuun johtanut historia oli todellisuudessa perin toisenlainen kuin tutkimuksissa on esitetty. Ensinnäkin rajoittamistoimet olivat Norjan viranomaisten ja osin myös paikallisten norjalaisten asukkaiden aiheuttamia. Suomalaiset olisivat halunneet säilyttää vuoden 1751 sopimuksen pääpiirteissään entisellään, koska se oli Suomen kannalta edullinen sopimus. Kun norjalaiset kuitenkin rajoittivat suomalaisten liikkumista Ruijassa, alkoivat valitukset Suomen Lapissa norjalaisten porokarjojen aiheuttamista vahingoista. Kysymys ei ehkä olisi kärjistynyt niin vaikeaksi, jos mukaan eivät olisi kytkeytyneet Suomessa myös veroasiat. Taustalla vaikuttivat valtiopoliittiset suhdanteet.

Toiseksi ei käynyt niin, kuten vielä esimerkiksi tutkija Maria Lähteenmäki esittää, että suomalaiset olisivat vastustaneet rajan sulkemista ja kääntyneet vasta loppuvaiheessa 1850-luvun alussa kannattamaan sitä.⁹⁹ Koko ajatus rajan sulkemisesta syntyi suomalaisten paikallisviranomaisten keskuudessa norjalaisten taipumattomuuden vuoksi ja varsinkin sen jälkeen kun kruununvouti Wallenius oli kerännyt tietoja Lapin seurakunnista 1840-luvun alkuvuosina.

Enontekiöläisten kannalta rajasululla ei ollut loppujen lopuksi suurtakaan merkitystä, sillä raja Ruotsin kanssa pysyi avoimena. Samoin rajalinja Ruotsin ja Norjan välillä oli tietysti vapaa, olivathan maat keskenään personaaliunionissa. Ongelmia syntyi eniten koutokeinolaisille, jotka siirtyivätkin vuoden 1852 jälkeen suurin joukoin kirjoille Karesuvannon seurakuntaan. Vuosien 1853–1897 aikana muutti Koutokeinosta Ruotsiin yhteensä 72 perhettä, 279 henkeä ja 20 730 poroa. Eniten muuttoa tapahtui vuonna 1857, jolloin 14 perhekuntaa siirsi muuttokirjansa Ka-

97 Maaherra kruununvoudille rajasulusta. 30.7.1852. Saapuneet maaherran kirjeet 1852. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:10. OMA.

98 Maaherra kruununvoudille rajasulusta. 8.10.1852. Saapuneet maaherran kirjeet 1852. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:10. OMA; maaherra kruununvoudille rajasulusta 11.11.1852. Saapuneet maaherran kirjeet 1852. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:10. OMA; maaherran kuulutus 26.5.1853. Saapuneet maaherran kirjeet 1853. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:11. OMA.

99 Ks. Sarva 1925, Osmonsalo 1933, Pedersen 1998, Korpjaakko-Labba 1998, Lähteenmäki 2004, s. 354–355.

resuvannon seurakuntaan.¹⁰⁰ Samoin porosaamelaisten muuttoliike Utsjoelta ja Utsjoen kautta Inariin alkoi 1860-luvulla.

L Aidunahtautta läntisessä Lapissa

Norjan-kysymyksen ratkettua 1850-luvulla nousivat ongelmat yhä näkyvämmiin esille läntisessä Lapissa. Suuret porokarjat kärsivät laidunten puutteesta ja tulokse-
na oli ravintotalouden kriisi. Se pakotti osaltaan varsinkin Ruotsin porosaamelaiset hakeutumaan yhä idemmäs Suomen Lappia. Sekavina vuosikymmeninä 1800-lu-
vun puolivälin jälkeen yleistyivät myös porovarkaudet ja korvamerkkien väären-
tämiset, ”huparakorvat”. Varkauksista tuli suorastaan vakiintunut osa järjestelmästä,
ja puhuttiin jopa poronryöstösodasta eräiden Ruotsin ja Suomen puolen poro-
sukujen välillä.¹⁰¹ Muonion piirin nimismiehen mukaan Norjan-rajalinjalla oles-
keli 1880-luvun alussa ”rosvokylä”, jossa pidettiin useiden satojen porojen suuruista
varastettua tokkaa. Ne sitten teurastettiin ja toimitettiin talollisille, jotka veivät
ruhoja myyntiin.¹⁰² Voidaankin sanoa, että 1800-luvun jälkipuolella oli liki kaik-
kien porosukujen edustajia käräjillä syytettynä porovarkauksista.¹⁰³ Ne olivatkin
erityisesti läntisen Lapin erityisilmiö.

Ruotsin puolella tilanne oli sama. Norrbottenin läänin maaherra Henrik Adolf
Widmark kertoi vuonna 1882, että kehitys oli suorastaan ryöstäytynyt käsistä.
Ruotsin Enontekiön käräjillä oli tuomittu viimeisten kymmenen vuoden aikana
joka vuosi lukuisia lappalaisia porovarkauksista. Maaherra suhtautui asiaan kui-
tenkin ymmärryksellä. Hänen mukaansa väkiluku oli kasvanut voimakkaasti, ja
siksi varsinaisesti talolliset olivat aloittaneet varkaudet. Lisäksi nomadit eivät olleet
muista rikoksista syytettynä, eivätkä porovarkaudet olleet oikeastaan sen kum-
mempia rikoksia kuin talollisten metsänhävitykset.¹⁰⁴

Samaan aikaan kun laidunmaiden ahtaus ja varkaudet vaikeuttivat itse poron-
hoitoa, poron arvo nousi huomattavasti. Poronlihalla oli kysyntää varsinkin Nor-
jan rannikolla, mutta porotuotteita meni hyvin kaupaksi myös Rovaniemellä, Tor-
niossa ja Haaparannalla.¹⁰⁵ Poron hyvä hinta houkutteli poromäärien nostamiseen.
Näin suurporonhoitajista tuli myös erinomaisen varakkaita, ja he olivatkin 1800-

100 Aarseth 1989, s. 68–69.

101 Linkola 1972, s. 56–57.

102 Nimismies Carl Bäcklundin selonteko Oulun läänin maaherralle 31.8.1882. Ruotsin lappalaisten
Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea.
Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA. Ks. myös
Savolainen 1984, s. 86.

103 Nimismiehen kirjeet 1870–1880-luvulla. Kirjekonseptit 1861–1882. Kittilän piirin nimismiehen
arkisto Dfa1:2. OMA; Enontekiön piirin nimismiehen lähetetyt kirjeet 1890-luvulla. Varsinaiset
kirjeistoet. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto Dia:1. OMA.

104 Norrbottenin läänin maaherra Oulun läänin kuvernöörille 14.6.1882. Ruotsin lappalaisten
Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea.
Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

105 Esim. Enontekiön piirin nimismiehen lähetetyt kirjeet 1890-luvulla. Varsinaiset kirjeistoet.
Enontekiön piirin nimismiehen arkisto Dia:1. OMA; Nimismiehen kertomuksia rajantarkastus-
matkoista 1882–1887. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto Diva:1. OMA.

luvun jälkipuolella varmasti Pohjois-Lapin vaurain väestönosa. Myös Suomen porosaamelaisten vauraus alkoi kasvaa rajasulkujen jälkeen. Se oli omiaan kiihdyttämään taloudellisesti vaatimattomissa oloissa eläneiden talollisten kannanottoja suurporonhoitajien laiduntamista vastaan mutta houkutteli myös heitä itseään kasvattamaan porolukuja.

Enontekiön talolliset olivat valittaneet 1830-luvulta lähtien norjalaisporojen aiheuttamista vahingoista heinämailleen. Vastaavien syiden perusteella alkoivat he myös rajoittaa Ruotsin puolen saamelaisten porolaiduntamista 1860-luvulta lähtien. Ilmeisesti ensimmäisen kerran keskusteltiin vakavammin ruotsalaisten aiheuttamista vahingoista vuoden 1863 Ruotsin Enontekiön käräjillä,¹⁰⁶ mutta vielä tuolloin asiassa ei ryhdytty toimenpiteisiin.

Joulukuussa 1865 päätettiin kuitenkin Muonion pitäjänkokouksessa kieltää sakon uhalla vierasseurakuntalaisten ja ulkomaalaisten porojen laiduntaminen Muonion kirkkoherrakunnan alueella. Oulun lääninkanslia myös hyväksyi päätöksen tammikuussa 1867. Perusteluna oli, että lappalaiset valtakunnan rajan toiselta puolen laidunsivat porojaan talojen lähetyvillä ja aiheuttivat suurta vahinkoa kyläkuntien poronjäkäle- ja heinämaille. Kotasijansa heillä oli Ruotsin puolella mutta porot Suomen puolella.¹⁰⁷

Oulun lääninhallituksen päätös 1867 oli sikäli erikoinen, että Ruotsin ja Suomen välinen rajakysymys oli siirtynyt myös diplomaattitasolle. Huhtikuussa 1865 maaherra oli pyytänyt kruununvoudilta lausuntoa laitumien suojaamisesta poroilta, jotka tulivat rajan yli Ruotsin puolelta. Ruotsin ulkoministeriö oli nimittäin antanut Venäjän Tukholman lähetystölle nootin rajaseudulla vallinneesta tilanteesta.¹⁰⁸ Kielloista päättäminen ei voinut tapahtua pelkästään paikallistasolla. Asia ymmärrettiin myös Muoniossa ja Enontekiöllä, ja niinpä asiassa lähestyttiin lääninhallintoa tilanteen ratkaisemiseksi. Maaherra laati asiasta vuoden 1867 lopulla lausunnon.¹⁰⁹

Yksinomaan Norjan rajasulun antama esimerkki ei ollut syynä länsirajan kehittymiseen. Kuitenkin yhtenä tekijänä tilanteen vaikeutumiseen juuri 1860-luvulta lähtien on nähtävä Norjan rajasulun vaikutukset, sillä aikaisemmin ei Enontekiöllä kuulunut niin kokonaisvaltaisesti valituksia ruotsalaisten laiduntamisesta. Toki niittymaiden vahinkoja oli selvitelty käräjillä vuosikymmenien ajan. Toinen selkeä syy oli uudistalojen määrän nopea nousu Enontekiöllä 1800-luvun puolivälissä, jolloin vastakkainasettelu oli väistämätön porojen laidunmaiden tarpeen ja talollisten niittytalouden välillä. Perussyy oli tietysti Ruotsin poromäärien huomattava kasvu. Rajoitusasia eteni kuitenkin hitaasti hallinnon portaissa, ja on vaikea sanoa

106 Yksityiskohtainen selostus vuoden 1863 käräjiltä ks. Lähteenmäki 2004.

107 Nimismies Bäcklund kuvernöörille 13.11.1876, jossa yhteydessä myös Muonion pitäjänkokouksen päätös 27.12.1865, § 2 sekä Oulun läänin kuvernöörinkanslian päätös 18.1.1867. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

108 Maaherra kruununvoudille porolaitumien suojaamisesta 22.4.1865. Saapuneet maaherran kirjeet 1865, n:o 113. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:24. OMA.

109 Maaherran kirje kruununvoudille 30.12.1867. Saapuneet maaherran kirjeet 1867, n:o 383. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:26. OMA.

toteutettiin pitäjänkokouksessa tehtyjä kieltoja käytännössä. Ainakaan minkäänlaisia valituksia asiasta ei ole jäänyt asiapapereihin.

Kittilässä laadittiin vuonna 1874 poronhoitoa koskenut ohjesääntö, joka tähtäsi osaltaan heinämaiden suojelemiseen porovahingoilta. Maaherra määräsi kesäkuussa 1875 myös enontekiöläiset laatimaan vastaavanlaisen säännösten mallinaan Kittilän ohjesääntö. Enontekiön kunnallislautakunta laatikin seuraavana vuonna säännöt, jotka hyväksyttiin kuntakokouksessa tammikuussa 1877. Ohjesäännössä erityisesti painotettiin, etteivät raitiot saaneet enää ottaa laidunnettavakseen ”viero-seurakuntalaisten ja vielä vähemmän ulkomaalaisten (Ruijan ja Ruotsin) poroja.” Mielenkiintoista on, että asiaa oli päättämässä muun muassa porolappalainen Aslak Skum, joka ei edes ollut enontekiöläisiä veronmaksajia.¹¹⁰

Syksyllä 1877 perustettiin Muonioon myös ”poroin hoitoyhtiö” sen jälkeen, kun kuntalaiset olivat ”jo aikaa sitte havaittuansa sitä epäjärjestystä mikä poroin hoitamisessa ja menestyksessä on rasittanu”. Seuraavan vuoden maaliskuussa Enontekiön kuntakokous hyväksyi myös säännöt poronhoidolle. Päätöksiä tekevässä olivat jälleen myös paikalliset porosaamelaiset, sillä esimerkiksi juuri maaliskuun 1878 kokouksessa olivat läsnä ”sekä lantalaiset että lappalaiset suuressa paljoudessa”. Kokousväki totesi yksimielisesti, että varkauksista ja huparakorvista aiheutui suurta vahinkoa, joten poronhoidolle oli saatava aiempaa parempi järjestys. Kaitsijamiesten eli poronhoitajien tuli valvoa sekä lappalaisten että lantalaisten poroja. Porojen merkitsemisessä säädettiin, että 2/3 korvasta oli jätettävä merkitsemättä. Muuten se oli heti todettava huparakorvaksi.¹¹¹

Viimein kesällä 1879 Muonion kuntakokouksessa hyväksyttiin poronhoitoa koskeneet järjestyssäännöt, jotka kuvernööri vahvisti. Siinä porojen paimennus kiellettiin kolme virstaa eli 5 400 kynnärää lähempänä Muonionjokea. Enontekiön lappalaisten piti pitää vähintään viiden virstan etäisyys lähimpään taloon. Muiden ”viero- eli muukalaislappalaisten” kiellettiin kokonaan tulemasta pitäjän rajan sisälle.¹¹² Ongelman vain oli, että pitkä osa pitäjän rajaa oli myös valtakunnanrajaa.

110 Oulun läänin kuvernöörin päätös kunnallislautakunnan Enontekiön seurakunnassa pyynnöstä saada vahvistusta poronhoitoa koskevalle esitykselle 26.3.1877. Mukana myös Muonion kuntakokouksen päätös 7.1.1877. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; maaherra kruununvoudille 1.6.1875 (kaksi kirjettä). Saapuneet maaherran kirjeet 1875, n:ot 116 ja 117. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA.

111 Oulun läänin kuvernöörin päätös kunnallislautakunnan Muonion seurakunnassa saada vahvistusta poron hoitoa koskevalle esitykselle mainitussa kunnassa. Mukana on pöytäkirja Muonion yhteisestä kuntakokouksesta 17.9.1877. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; pöytäkirja Enontekiön kunnan kuntakokouksesta 25.3.1878. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

112 Oulun läänin kuvernöörin päätös Muonion seurakunnan ja Enontekiön kuntalaisten ehdotuksen mukaan, tehty kuntakokouksessa 25.6.1879. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

KOMITEA RAJOITUSTEN KANNALLE

Sääntöjä laadittaessa ongelmaksi nousi kysymys siitä, oliko paikallisilla asukkailla oikeus rajoittaa ruotsalaisten laiduntamista vanhojen valtiosopimusten vuoksi. Esimerkki rajoitusten mahdollisuuksista löytyi tietysti Norjan-rajalta. Ruotsalaiset virkamiehet vetosivat kuitenkin vanhaan valtiosopimukseen. Hälyttävältä kuulostaneet kertomukset saivat myös Suomen viranomaiset ryhtymään toimenpiteisiin. Oulun läänin kuvernööri oli kirjoittanut toukokuussa 1875, siis jo ennen määräystään Enontekiön ohjesäännön laatimisesta, senaatille sekä norjalaisten laittomasta porolaiduntamisesta Suomessa että Inarin ja Enontekiön poronhoitoa koskeneesta asiassa. Senaatti määräsi lokakuussa 1875 kuvernöörin muodostamaan paikallisen komitean valmistelemaan esitystä paremman järjestyksen saamiseksi Lapinmaan poronhoidossa. Kruununvouti A. K. Planting ehdotti komiteaan mukaan tunturilappalaista, lautamies Piera Kalttopäätä tai kyytirättäri Juho Petter Välihaloa, joskin voudin mukaan Kalttopää ei ollut sellainen ”jota kutsutaan järkimieheksi” vaikka asiat hyvin tunteva olikin. Maaherra määräsi marraskuussa 1876 senaatin toimeksiannosta komitean valmistelemaan poronhoidon järjestämistä Lappiin.¹¹³

Asia jäi kuitenkin lepäämään muutamaksi vuodeksi ilmeisesti sen vuoksi, koska Enontekiölle ja Muonioon oli laadittu poronhoitosäännöt. Kruununvouti kuitenkin muistutti muun muassa keväällä 1878 maaherraa asiasta, sillä ”jotakin pitäisi tehdä jotta ruotsalaiset eivät laidunnuttaisi porojaan Suomen alueella.”¹¹⁴ Tilanne ei ollut rauhoittunut säännöillä.¹¹⁵ Senaatissa pohdittiin vuonna 1879 mahdollisuutta rajoittaa Enontekiöllä uudistilojen perustaminen tietyn rajalinjan eteläpuolelle. Rajan pohjoispuoli olisi varattu yksinomaan lappalaisten porolaiduntamiselle. Senaatin kamaritoimituskunta päättyi kuitenkin ”tällä erää” kielteiseen kantaan rajan määräämisessä kuultuaan asiasta Enontekiön asukkaita, kruunun virkamiehiä, maaherraa sekä maanmittausylihallitusta: suunnitelma ”för det närvarande skall förfalla”.¹¹⁶

Lopulta vasta 6. toukokuuta 1881 kuvernööri määräsi komitean aloittamaan selvitystyönsä. Puheenjohtajaksi tuli Muonion nimismies Karl Bäcklund ja jäsenik-

-
- 113 Kuvernööri kruununvoudille poronhoidon ja laidunten säätelystä 6.11.1875. Liitteenä senaatin maataloustoimituskunnan kirje kuvernöörille 21.10.1875 (n:o 864). Saapuneet maaherran kirjeet 1875, n:o 227. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA; nimismies Bäcklund kuvernöörille 13.11.1876. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatunut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA. Asiaan liittyen myös Oulun lääninkonttori kruununvoudille 23.5.1878. Saapuneet maaherran kirjeet 1878, n:o 171. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:38. OMA.
- 114 Kruununvouti kuvernöörille 24.4.1878. Lapin kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet 1878, n:o 231. OLKI I Da:77. OMA; Oulun lääninkonttori kruununvoudille 9.5.1878. Saapuneet maaherran kirjeet 1878, n:o 136. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:38. OMA.
- 115 Muonion nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkastaan marras-joulukuussa 1879. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatunut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.
- 116 Oulun lääninkonttori kruununvoudille 29.3.1879. Saapuneet maaherran kirjeet 1878, n:o 67. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:39. OMA; Oulun lääninkonttori kruununvoudille 18.12.1879. Saapuneet maaherran kirjeet 1880, n:o 14. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:40. OMA; Senaatin kamaritoimituskunta kuvernöörille 25.11.1879. Keisarilta ja senaatilta saapuneet kirjeet 1879, n:o 1879. OLKI 2 Da:78. OMA.

si Muonion kirkkoherra Oskar Aurén, Enontekiön kappalainen Aatu Laitinen, Muonion ja Enontekiön kunnan kunnallisvaltuuston puheenjohtaja Johan August Nyman, Enontekiön seurakunnan kunnallishallituksen puheenjohtaja Johan Hetta ja Muonion emäseurakunnan kunnallishallituksen puheenjohtaja Johan Erik Liikavainio. Sihteerinä toimi tuolloin Muoniossa ollut opiskelija H. R. Damstén. Mukana ei siten ollut yhtään porosaamelaisten edustajaa, eikä siinä ollut myöskään alun perin mukaan kaavailtu Juho Väitalo. Ensimmäinen kokous pidettiin 28.6.1881 Muoniossa, ja jo kahden kuukauden kuluttua 22.8.1881 annettiin kuvernöörille asiasta mietintö.¹¹⁷ Asiaa oli siten valmisteltu jo ennen komitean virallista perustamista.

Komiteassa nostettiin esille nimenomaan ruotsalaisten porolaiduntamisesta aiheutuneet vahingot ja epäjärjestys paikallisille asukkaille, se, että vahinkoja ei korvattu ja että enontekiöläisten oma poronhoito ei voinut edistyä. Komitea viittasi Norjan rajasulkuun ja totesi, ettei tuolloin ratkaistu Enontekiön alueen laidunnuskysymystä. Hankaluudet olivat siksi saaneet jatkaa esteettömästi.¹¹⁸

Lähtökohta oli siten komitean työskentelyssä selkeä. Mietintö rakentui kahden kysymyksen ympärille: oliko ruotsalaislappalaisten oleskelu aiheuttanut vahinkoa ja häiriötä ja miten oleskelua olisi voitu rajoittaa. Ensimmäiseen kysymykseen oli vastaus selvä. Papisto ja virkamiehet eivät voineet valvoa suurta määrää vierailevia lappalaisia, joten tuloksena oli epäjärjestys ja rauhattomuus. Lisäksi porot aiheuttivat suurta vahinkoa talollisten heinäsadolle. Toisen kysymyksen ratkaisuna oli ruotsalaisten rajan ylittävän laidunnuksen rajoittaminen, koska kiellolle ei vuoden 1751 sopimus asettanut esteitä. Norjan raja-asiat olivat siis esimerkkinä kannanotolle. Myös Enontekiön ja Muonionniskan kuntakokoukset yhtyivät komitean näkemyksiin yksimielisinä.¹¹⁹

Kruununnimismies Bäcklund laati mittavan selonteon Enontekiön tilanteesta, jossa hänen mukaansa suurin ongelma oli nimenomaan ruotsalaisten porolappalaisten laajamittainen laiduntaminen Suomen puolella. Heidän levittäytymisensä oli käynyt yhä laajemmalle Enontekiön alueella. Ounastunturillakin laidunsi 1880-luvun alussa jo noin 1 500 ruotsalaisporoa. Samalla myös porovarkauksista oli tullut pahemmanlaatuinen vitsaus. Parasta nimismiehen mukaan olisi ollut, jos Hetan, Peltovuoman, Kyrön ja Suonttavaaran porotalot eivät olisi olleet lainkaan kanssakäymisessä porolappalaisten kanssa. Ruotsalaisten paimennus olisi täytynyt kokonaan sulkea pois asuivilta seuduilta, minkä tosin nimismieskin ymmärsi käytännössä mahdottomaksi tehtäväksi. Hänen mukaansa kuitenkin ruotsalaislappalaisten porolaidunnus rajoitti paikallisten poronhoidon mahdollisuuksia. Enontekiö oli Bäcklundille ”den enda lappmarksort der allra största delen af den fast-

117 Komitean mietintö Oulun läänin kuvernöörille, Muoniossa 22.8.1881. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatintu komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

118 Komitean mietintö Oulun läänin kuvernöörille, Muoniossa 22.8.1881. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatintu komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

119 Komitean mietintö Oulun läänin kuvernöörille, Muoniossa 22.8.1881. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatintu komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

boende befolkningen saknar renar” eli ainoa Lapinmaan alue, jossa suurimmalla osalla talollisista ei ollut poroja. Raitiolappalaiset olisivat voineet hoitaa talollisten poroja, kuten tehtiin muuallakin Suomen Lapissa. Poronhoidosta ei olisi siten tullut haittatekijää maataloudellekaan vaan erinomainen sivuelinkeino.¹²⁰

Nimismiehen kannanotto ohjasi pitkälti 1890-luvulla tapahtunutta kehitystä Enontekiön eteläosassa ja erityisesti Ounastunturin alueella. Porosaamelaidun taminen pyrittiin rajoittamaan kokonaan ja varaamaan kunnan eteläiset laidunmaat pelkästään talollisten käyttöön. Ounastunturin suuri rengasaita oli yksi keino ohjata laiduntamista.

Jo vuoden 1881 rajantarkastuskertomuksessaan Bäcklund oli korostanut rajoitusten välttämättömyyttä nimenomaan tilallisten ja uudistilojen maiden sekä ”suomalaisien muuttolappalaisten” poronhoidon suojelemiseksi. Kaiken lisäksi ruotsalaiset eivät maksaneet minkäänlaisia korvauksia vahingoista, vaikka heidän olisi niin täytyntä tehdä. Esimerkkinä vahinkojen suuruudesta oli Kelottijärven kylä, jossa seitsemän talon heinärehusta olivat porot syöneet syystalven 1880 ja kevään 1881 aikana 980 leiviskää (n. 8 300 kg). Asukkaat eivät saaneet korvauksia menetyksistään.¹²¹

Ruotsin puolella rajoituksiin suhtauduttiin kielteisesti. Vallitseva tilanne kun oli toisaalta myös edullinen Ruotsille, sillä porosaamelaiset maksoivat veronsa Ruotsiin mutta laidunsivat suurimman osan vuodesta Suomen ja Norjan puoleisia alueita. Maaherra Widmarkin mukaan enontekiöläiset eivät olisi tulleet talviaikoina edes toimeen ilman Ruotsin porolappalaisia, sillä niin monenlaisia etuja kanssakäyminen heidän kanssaan tarjosi. Komitean jäsenet kielsivät jyrkästi asian. Maaherra painotti, että Ruotsin lappalaisten olisi pitänyt kuitenkin maksaa korvauksia eduistaan, joita he saivat laiduntamisestaan Suomessa.

Norrbotenin maaherra myös totesi olevansa hyvin tietoinen, että ruotsalaiset lappalaiset eivät voineet vedota porojen laiduntamisessa mihinkään juridiseen oikeuteen tai mihinkään maiden väliseen erityiseen konventioon, jossa heille olisi sellaisia oikeuksia vahvistettu. Lappalaiset olivat harjoittaneet poronhoitoa ikimuistaisen tavan mukaan, eivätkä he olleet halukkaita luopumaan vanhoista muuttoreiteistään. Porolappalaiset eivät myöskään olleet halukkaita muuttamaan muille laidunmaille, joita heille osoitettiin Ruotsin alueella.¹²² Lappe-kodisilla oli koskenut nimenomaan Ruotsin ja Tanskan välistä rajaa pohjoisessa.

Maaherra Widmarkin kanssa samansuuntaisia näkemyksiä esitti Sodankylän kirkkoherra Samuel Porthan, joka oli ollut muutaman vuoden pappina myös Muonion seurakunnassa. Hänen mukaansa Ruotsin lappalaisilla ei ollut mitään

120 Nimismies Bäcklundin selonteko 31.8.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

121 Muonion nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta helmi-maaliskuussa 1881. Kertomus on säilynyt komitean papereiden yhteydessä: Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

122 Norrbottenin läänin maaherra Widmark Oulun läänin kuvernöörille 14.6.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

etuoikeuksia poronhoitoon Enontekiöllä, vaikka alue oli kuulunutkin vanhastaan Ruotsiin. Porthanin mielestä Enontekiöllä vallinnut epäjärjestys johtui nimenomaan Ruotsin lappalaisten suurimittaisesta laiduntamisesta.¹²³

Nimismies Bäcklund laati myös ehdotuksia rajalinjoista, joiden puitteissa ruotsalaisten laiduntaminen olisi tullut tapahtua Enontekiöllä. Eräs linjaus oli Lätäsenon suulta Muonionjokilaaksoa Urtasvaaraan, jonka sisällä olisi voinut olla 21 neliöpeninkulman suuruinen laidunalue. Myöhemmin Bäcklund esitti kuitenkin laajempaa aluetta, jonka etelärajana olisi ollut Kuttasen kohdalla Muonionjokeen laskeva Tarvantojoki. Sen pohjoispuolelle olisi jäänyt ainoastaan kahdeksan taloa. Norrbottenin maaherran mukaan alkuperäinen esitys Lätäsenon pohjoispuolisesta alueesta oli ollut aivan liian pieni riittääkseen Ruotsin porojen talvilaitumiksi. Parasta olisi ollut, jos Ruotsin porolappalaiset olisivat käyttäneet kaikkia niitä alueita, joita he vanhan tavan mukaan olivat hyödyntäneet. Tästä oikeudestaan he olisivat voineet maksaa korvausta 5 penniä porolta.¹²⁴

Ruotsissa oli myös juuri tuohon aikaan valmisteilla uusi poronhoitoa koskenut lainsäädäntö, jonka yhteydessä määriteltiin myös saamelaisten muuttoliikkeestä Norjan ja Ruotsin välillä. Siinä kaavailtiin ajallisia ja alueellisia rajoituksia muuttamisille, muun muassa kuuden kilometrin etäisyys norjalaistaloista. Ruotsissa suunniteltiin laidunmaat jaettaviksi erityisiin piireihin, joissa asuneet porosaamelaiset olisi rekisteröity.¹²⁵ Viranomaiset tai poroisäntä saattoi määrätä myös poroperheen muuttamaan toiseen piiriin, jos kyseisessä piirissä oli ahdasta. Poronhoitajien oli velvollisuus korvata piirin sisällä asuneille maatalouden harjoittajille aiheuttamansa vahingot. Piireistä kaavailtiin siten yhteislaidunta-alueita, joissa olisi ollut tarkkaan rajattu määrä porotalouden harjoittajia.¹²⁶

Enontekiön kuntakokous teki vielä helmikuussa 1881 päätöksen, jossa se vaati Oulun lääninhallitusta ryhtymään toimiin, jotta Ruotsin lappalaisten olo kunnan

123 Samuel Porthan, Yttrande angående Kronolänsman Karl Bäcklunds uti dess till Herr Guvernören i Länet 8 sistlidne December afgifna reseberättelse uttalade önskningsmål. Sodankylä 2.2.1880. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

124 Norrbottenin läänin maaherra Widmark Oulun läänin kuvernöörille 14.6.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; Nimismies Bäcklundin selonteko 31.8.1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; Muonion nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta helmi-maaliskuussa 1881. Kertomus on säilynyt komitean papereiden yhteydessä: Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

125 Prawitz 1970, s. 13–14, 21–33; Cramér 1970, s. 89–107.

126 Förslag till Förordning rörande de Lappar, som med renar flytta mellan de förenade konungarikerna Sverige och Norge (Ruotsin valtiopäivien ehdotus). Kertomus on säilynyt komitean papereiden yhteydessä: Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA; Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige, gifven Stockholms slott de 4 juni 1886. Cramér-Prawitz 1970.

alueella estettäisiin. Kokouksen mukaan Ruotsin lappalaiset tulivat yhä enenevässä määrin Enontekiön puolelle ja koko kappelikunnan alueelle, ja ”tekivät suuren vahingon talollisten heinä ja jäkälä maille sekä talvella valmiille heinälle ja kootuille jäkälille.” Mukana päätöksenteossa oli myös Enontekiön porosaamelaisia, muun muassa Juho Turi, joka kyllä sittemmin muutti Ruotsiin.¹²⁷

Komitea päätyi lopulta esittämään Ruotsin porolappalaisten laidunalueeksi Enontekiön pohjoisosaa tietyn rajalinjan mukaisesti, eikä se siis halunnut lopettaa kokonaan ruotsalaisten paimennusta Suomessa. Ilmeisesti komitean jäsenet katsoivat ylimuistoisen laidunnuksen sekä ruotsalaisten paimennuksesta koituvat hyödyt sen verran edullisiksi, ettei jyrkkää kieltoa katsottu tarvittavan. Toisaalta paimennuksen kieltäminen kokonaan olisi merkinnyt huomattavia vaikeuksia Ruotsin puoleisille porosaamelaisille. Rajalinja suunniteltiin lähteväksi Ruotsin puoleisen Kuokkasen tilalta Muonionjokea pohjoiseen Kelottijärvelle, sieltä suoraan Vaskojoelle ja Saitsikursuun ja Lätäsenuon, sieltä Uijajoen suulta Puusajoelle, Torrakaoviin ja päätyen Suomen ja Norjan rajalle lähelle Kieldovaddhoa. Käytännössä siis Käsivarren alueesta olisi tullut laidunnusalue. Laidunnusaika rajattiin talveen. Jokaisesta Suomen puolelle tulleesta porosta olisi täytynyt myös maksaa kymmenen pennin korvaus. Maksua ei olisi tarvinnut suorittaa, jos ruotsalainen porokylä ainoastaan olisi siirtynyt Karesuvannosta Enontekiön kautta Norjaan. Tosin siirtymääjäksi kaavailtiin vain yhtä viikkoa lokakuun aikana ja vastaavasti paluujutolle viikkoa maaliskuun-toukokuun kuluessa. Muuttoreitin eli jutokeinin tuli olla kaavailun rajan pohjoispuolella. Sääntöjen rikkomuksista olisi seurannut tietyn suuruisen sakkorangaistus.¹²⁸

Rajoittamisyrietykset jäivät ilman toivottua tulosta, vaikka paikalliset virkamiehet ja kunnallishallinto olivat yksimielisiä asian suhteen. Nya Pressen -lehden mukaan Ruotsin ja Venäjän ulkoministereiden välillä käytiin sekä Tukholmassa että Pietarissa vuoden 1883 aikana keskusteluja muuttolappalaisten asemasta. Asiassa oli tapahtunut myös suoranainen ”diplomatisk notväxling” eli nootteja oli vaihdettu diplomaattisella tasolla.¹²⁹ Mitä todennäköisimmin juuri näiden keskustelujen tuloksena rajakysymys jäi pöydälle.

Laiduntaminen jatkui entisellään ja nimismiehen mukaan ”täysin järjestäytymättömänä” 1880-luvulla,¹³⁰ joskin Ruotsin valtio myönsi ainakin vuonna 1885 enontekiöläisille talollisille 3 000 kruunua korvausrahoja vahinkojen kattamiseksi. Vahinkojen osoittaminen oli kuitenkin perin vaikea prosessi, sillä käytännössä nimismies Bäcklund kiersi Enontekiön taloissa selvittämässä mahdollisuuksia vahin-

127 Enontekiön kunnalliskokouksen puheenjohtaja J. A. Nyman kuvernööriille 2.4.1881. Mukana myös Enontekiön kuntakokouksen pöytäkirja 2.4.1881. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

128 Förslag till stadgar angående svenske lapparnes vistelse och renbetes-förhållanden inom Muonioniska sockens af Lappmarkens härad område (1881). Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinut komitea. Lapin poronhoitokysymyksiä 1865–1882. Senaatin maanviljelystoimikunta Hh:1. KA.

129 Nya Pressen 27.10.1883.

130 Nimismiehen kertomuksia rajantarkastusmatkoista 1882–1887. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

kokorvausten hakemiseen. Ongelmana oli, että todistajia oli vähän ja kunkin tilan heinätilusten tarkka osoittaminen vaikeaa.¹³¹

Vaikeuksien vuoksi nimismies Bäcklund vaati vuosina 1886 ja 1887 Suomen hallitusta tekemään pysyvän ratkaisun Ruotsin lappalaisten laiduntamiskysymyksessä. Tuolloin laidunnus oli laajentunut myös Kittilän pitäjän pohjoisosiin. Bäcklundin mukaan Enontekiöllä asui talviaikaan syyskuulta huhtikuulle 200–300 ruotsalaislappalaista. Sen sijaan Norjan porolappalaisia ei Enontekiöltä tavattu rajantarkastusten yhteydessä.¹³² Nimismies laati myös jyrkkäsanaisen kirjoituksen Finland-lehteen heinäkuussa 1886.¹³³ Huhtikuussa 1888 hän raportoi, että Enontekiöllä oli yhä yli 30 ruotsalaisten lapinkylää, mutta ”asia oli hallituksen käsittelyssä”. Sen sijaan porovarkaudet olivat lähes loppuneet 1880-luvun aikana, tai niitä ei tullut ainakaan enää viranomaisten tietoon.¹³⁴

RAJASULUSTA DRAMAATTISET SEURAUKSET

Lopulta yli kahden vuosikymmenen puntaroinnin jälkeen annettiin 20.6.1888 armollinen kuulutus, jossa säädeltiin Ruotsin paimentolaisten kulkemisesta Suomen alueella: ”ruotsalaisten porokarjain retkistä suomalaisella alueella Enontekiäisissä Ruotsista Norjaan ja sieltä takaisin.” Asetuksen ensimmäisessä pykälässä todettiin, että ruotsalaisten poronomistajien sallittiin tulla porojensa kanssa Ruotsista tai Norjasta Suomeen ainoastaan tiettyinä ajankohtina vuodessa. Toisen pykälän mukaan kulkeminen sai tapahtua Enontekiön kappelikunnan läpi kahta kahden ja neljän virstan levyistä tietä myöten, jotka tulitisiin erikseen paaluttamaan. Kolmas pykälä määritteli läpikulun ajankohdaksi syys- ja lokakuun sekä keväällä huhti- ja toukokuun. Kulkeminen tuli tapahtua eteläisemmällä reitillä viiden vuorokauden ja pohjoisella tiellä seitsemän vuorokauden kuluessa. Porokarjasta oli myös maksettava tietty korvaus pääluvun mukaan.¹³⁵

Käytännössä julistus tarkoitti ruotsalaisten vapaan laiduntamismahdollisuuden päättymistä. Tosin ilmeisesti osittain Ruotsin hallituksen pyynnöstä määräyksen voimaantumista lykättiin vuodelle eteenpäin, vaikka sen oli tarkoitus olla voi-

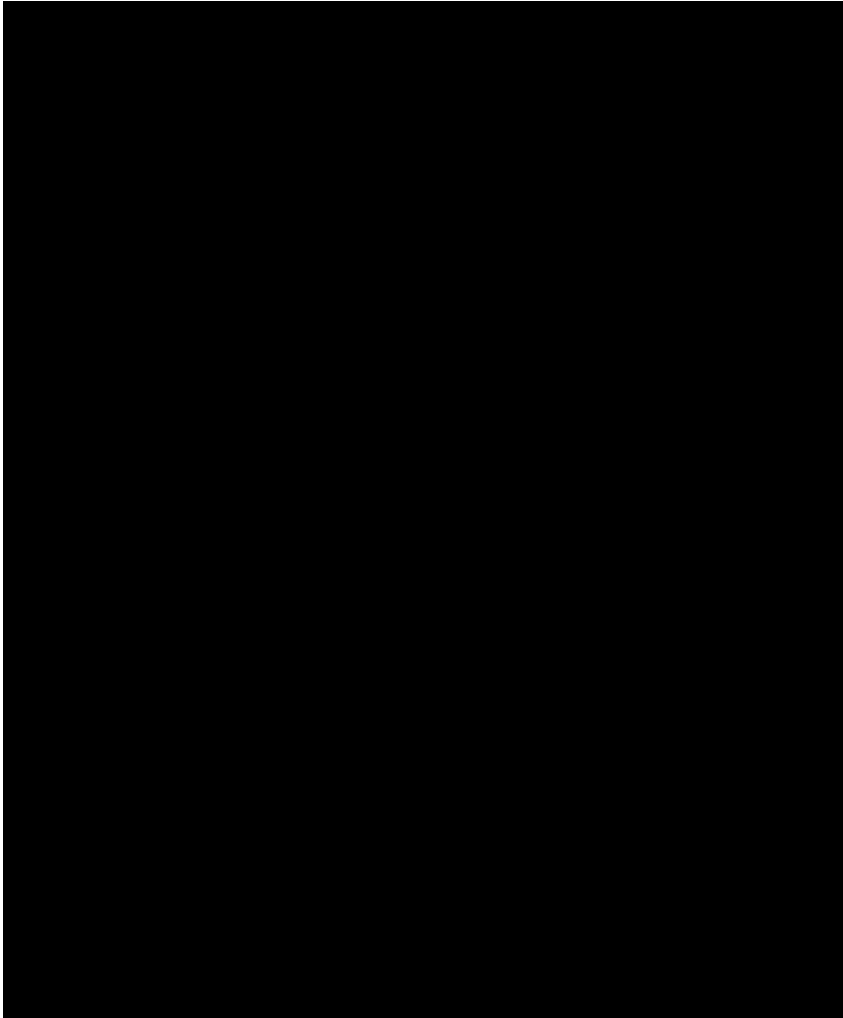
131 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta joulukuussa 1884–tammikuussa 1885. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus 2. rajantarkastusmatkasta maaliskuusta huhtikuussa 1885. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

132 Nimismiehen kertomukset rajantarkastusmatkoista 1885–1887. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

133 Finland 29.7.1886.

134 Uusi Suometar 13.1.1881; Uusi Suometar 25.1.1881; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta joulukuussa 1887–tammikuussa 1888. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

135 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistus ruotsalaisten porokarjain retkistä suomalaisella alueella Enontekiäisissä Ruotsista Norjaan ja sieltä takaisin. 22.6.1888. Suomen Suuriruhtinaan Asetus-kokous n:o 23. 1888; asetusta koskeva kirjeenvaihto ja asiakirjat: Senaatin siviilitoimituskunta kuvernöörille 9.6.1888. Senaatin erityisvirkamieheltä. Kirje n:o 2. Senaatista saapuneita kirjeitä. OLKA Ea2:45a. OMA; Senaatin lähettämä sähkö Helsingistä Ouluun 22.8.1888. Senaatin erityisvirkamieheltä. Kirje n:o 2. Senaatista saapuneita kirjeitä. OLKA Ea2:45a. OMA.

Asetus Ruotsin rajan sulkemisesta ruotsalaisten poronhoidolta sekä siihen sisältyneistä erityismääräyksistä 20. kesäkuuta 1888.

massa syyskuun alusta 1888 lähtien. Senaatista ilmoitettiin yksinkertaisesti vain sähköllä 22.8.1888 Ouluun, että asetuksen voimaanastumista oli siirretty myöhemmäksi. Toinen syy oli varmasti se, ettei asetuksessa määrättyjä teitä saatu linjattua ja merkittyä elokuussa 1888. Kruununvouti laati raportin kuvernöörille merkitsemistyön suunnattomista vaikeuksista, joita hän oli yhdessä yhdeksänmiehisen joukon kanssa kohdannut syysateiden ja tulvien riivaamissa tuntureissa. Miehet olivat joutuneet suorastaan hengenvaaraan. Tielinjat saatiin kuitenkin merkittyä valmiiksi kesäkuussa 1889.¹³⁶ Asetus pantiin lopulta täytäntöön 1.9.1889 lähtien.

---

136 Lapin kihlakunnan kruununvouti kuvernöörille 12.4.1889. Senaatin erityisvirkamiehet. Kirje n:o 2. Senaatista saapuneita kirjeitä. OLKA Ea2:45a. OMA.

Välivaihe oli aiheuttanut myös erikoisia tilanteita. Muonion nimismies Bäcklund kertoi, kuinka hän oli tullut joulukuussa 1889 Enontekiöllä Norjan rajan lähettyvillä olleeseen Ruotsin lappalaisten porokylään, jossa oli ollut noin 40 henkeä ja 5 000 poroa. Siellä oli ollut myös ruotsalainen Norrbottenin läänin lapinvouti Forsström, joka oli saapunut kylään ylipuhuakseen heidät muuttamaan Arjeplogin Lappiin. Porokylän väki oli kuitenkin todennut, että he halusivat jäädä Suomeen. Bäcklund ei ollut ilahtunut asiasta. Hän totesi, että heillä oli toki vapaus tehdä hakemus, ”mutta että minä, jos Oulun läänin herra Kuvernööri vaatisi lausuntoa heidän hakemuksestaan, selittäisin lappalaisista olevan vahinkoa paikkakunnalle, koska vähäiset jäljellä olevat porolaitumet tarvitaan Suomen lappalaisille ja talollisten poroille.” Nimismies esitti myös myöhemmin, että ruotsalaislappalaisten anomuksiin tulisi suhtautua kielteisesti.¹³⁷

Enontekiölle asetettiin rajanvalvontaa varten myös oma varanimismiehen nimikkeellä toiminut virkamies, jota tehtävää tuli hoitamaan syksyllä 1889 A. J. Nyman. Hän laati pitkän selostuksen syystalven 1889 tilanteesta Enontekiöllä. Nymanin mukaan kolme suurta Ruotsin porokylää, pilttolaiset, Palopäät ja Markun pojat, joilla oli yhteensä vähintään 20 000 poroa, eivät olleet enää tulleet Suomen puoleiselle Kielisen alueelle läntiseen Käsivarteen, jossa he olivat tavallisesti syys-talvisin laiduntaneet. Väki oli paennut porotokkiensa kanssa Kilpisjärven taakse nimismiehen tullessa seudulle. Niin sanotut Ruotsin raisilaiset, jotka jutasivat Norjan puoleisessa Raisin tunturissa, eivät olleet tulleet lainkaan Suomen puolelle. Niinpä Suomen lappalaisten ei ollut tarvinnut enää ”surten Ruotsalaiskylien poljettua, siljotettua, syötettyä tunturit, paeta heidän edessä, vaan ovat rauhassa saaneet asua Kielisessä olevissa Suomen tuntureissa.” Nymanin mukaan Suomen porolappalaiset olivat itse hänelle kertoneet ja vakuuttaneet, että he olivat ennen pakotettuja jutamaan outamaille eli havupuumetsiin.¹³⁸ On selvää, että ruotsalaisten porosaamelaisten laidunnuksen loputtua Käsivarressa ottivat Suomen puoleiset suvut käyttöönsä alueet, siis käytännössä Kovan ja Labban porokylät.

Raja-asetuksen voimaantuminen merkitsi suorastaan mullistusta läntisen Lapin poronhoidolle. Nimenomaan vasta Ruotsin rajan sulkeminen aiheutti suuria muutoksia läntisen Lapin oloihin. Nimismies Nyman selosti kuvernöörille, kuinka ruotsalaisten poistuttua pohjoisosasta Enontekiötä siirtyi alue kokonaan Suomen porolappalaisten käyttöön. Haltituntureiden alueelta he ”saavat kerrassaan hyvät asuinsijat”. Muu osa Enontekiötä olisi jäänyt ”monioiden talollis-paimentolaisten käytettäväksi”. Siksi ei nimismiehen mielestä pitänyt koskaan hyväksyä vierasmaalaisten poropaimentolaisten muuttoa Enontekiölle. Nyman päätti selostuksen voimakkaisiin ilmaisiin. Hänen mukaansa karjanhoito oli rappiutilassa läntisessä osassa Enontekiötä, koska ulkomaalaiset porot olivat aiheuttaneet suuria vahinkoja talollisten niityille ja heinille. Lisäksi ”asukkaat suoraan sanoen ovat olleet Ruotsin

137 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta marraskuussa 1889–tammikuussa 1890.

Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta vuodenvaihteessa 1890–1891. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

138 Enontekiön nimismiehen selostus kuvernöörille 21.12.1889. Senaatin erityisvirkamiehet. Kirje n:o 2. Senaatista saapuneita kirjeitä. OLKA Ea2:45a. OMA; Muonion nimismies kuvernöörille 31.12.1889.

Senaatin erityisvirkamiehet. Kirje n:o 2. Senaatista saapuneita kirjeitä. OLKA Ea2:45a. OMA.

paimentolaisten orjia.”¹³⁹ Tokihan heidän asemansa ei ollut niin synkkä, mutta mielenilmaisu kuvastaa hyvin vastatulleen virkamiehen vaikutelmia näkemästään.

Rajasulku ei ollut täysin ehdoton. Ruotsin porosaamelaisille annettiin siis ase-
tuksen mukaan oikeus tiettynä aikana vuodesta siirtyä Suomen Käsivarren kautta
Norjaan. Teitä oli 1890-luvulla kahdessa paikassa. Hirvasvuopion talon yläpuolelta
kulki ylempi tie ja alempi tie meni Vittangin korkeudelta Saarikoskella Melajärven
kautta Norjan rajalle Munnikurkkioon. Merkkeinä käytettiin tuntureissa kivipyl-
väitä viisarikivillä, jotka osoittivat linjan suunnan. Sittenmin on ainakin osaa näis-
tä kivistä pidetty tutkimuksissa vanhoina 1600-luvun lapinkylien rajamerkkeinä.
Uutta reittiä kaavailtiin 1890-luvun alussa vielä Syväjärven ja Sakkaraisen kautta
Norjan rajalle. Järjestelyt olivat kuitenkin monimutkaiset, muuttoaika lyhyt ja ju-
tokeino kapea, maastoon hakattu reitti. Niinpä säädöstä ei käytännössä noudatet-
tu. Enontekiön nimismiehen A. A. Mannisen mukaan päällimmäinen syy oli kui-
tenkin haluttomuus maksaa vuoden 1888 mukaista korvausta reittien käytöstä.
Esimerkiksi vuosina 1894 ja 1895 kukaan ei ollut käyttänyt teitä.¹⁴⁰

Muuttoliikettä Suomen ja Norjan rajan lähetyville harjoitti 1890-luvulla aina-
kin viisi Karesuvannon porokylää. ”Ies-Pietin”, Päiviön ja Hurrin lapinkylät siirtyi-
vät monena vuotena ”varkain” rajan yli. Esimerkiksi vuonna 1892 Päiviöt olivat ol-
leet Suomen rajan tuntumassa lokakuun ajan, ja kun nimismies oli tarkastusmat-
kallaan lähtenyt Käsivarresta, porokylä tuli Suomen puolelle. Mankut ja niin kut-
suttu saarelaisten kylä olivat viettäneet useamman vuoden Norjassa. Nimismiehen
mukaan ei ollutkaan tarpeellista suunnitella uusia reittejä, vaan mielummin tuli te-
hostaa valvontaa. Muuten oltiin hänen mielestään palaamassa entiselleen ruotsa-
laisten porokylien jäädessä talvehtimaan Suomen puolelle.

Monena 1800-luvun lopun vuosina nimismies tavoitti Norjan rajaseudulla, toi-
sinaan esimerkiksi Munnikurkkion seudulla, myös koutokeinolaisen Pauluksen
porokylän. Nutit laidunsivat 1890-luvun jälkipuolella Oikijärven ympäristössä Ii-
ton pohjoispuolella. Yleensä ruotsalaiset ja norjalaiset päästivät syysaikaan poronsa
Lätäsenon ja Könkämänen välisille tuntureille. Esimerkiksi syyskuussa 1899 Labban
miesten etsiessä porojaan Aatsajoen alueella tiesivät he kertoa, että ruotsalaiset po-
rot olivat jo lähteneet pois seudulta ja muutamia oli jäänyt heidän tokkaansa. Seu-
raavana syksynä kovalaisten poroelossa oli norjalaisten Bälän ja Smaukon poroja.¹⁴¹

139 Enontekiön nimismiehen selostus kuvernöörille 21.12.1889. Senaatin erityisvirkamiehet. Kirje n:o
2. Senaatista saapuneita kirjeitä. OLKA Ea2:45a. OMA.

140 Nimismies kuvernöörille lappalaisten jutoteistä 25.1.1892 [päiväys p.o. 1893]. Kirjekonseptit 1893.
n:o 24. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA; nimismies Manninen Muonion
nimismiehelle 8.12.1894. Kirjekonseptit 1894. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1.
OMA; nimismies Manninen Muonion nimismiehelle 5.6.1895. Kirjekonseptit 1895. Enontekiön
piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA.

141 Nimismies kuvernöörille lappalaisten jutoteistä 25.1.1892 [päiväys p.o. 1893]. Kirjekonseptit 1893.
n:o 24. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantar-
kastusmatkasta vuodenvaihteessa 1892–1893. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen
arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta syyskuussa 1896. Vuosiker-
tomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; nimismiehen kertomus rajan-
tarkastusmatkasta joulukuussa 1897. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto
DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta syyskuussa 1899. Vuosikertomuk-
set. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastus-
matkasta syksyllä 1900. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

Rajaesteitä kierrettiin myös vanhaan tapaan antamalla porotokka sukulaisten paimennettavaksi naapurimaan puolelle. Siksi yhä 1890-luvulla enontekiöläisiäkin poroperheitä vaihtoi kotipaikkaansa eri maiden välillä. Esimerkiksi Labban perhekunta joutui maaliskuussa 1894 syytteeseen ”vierasmaalaisten porojen suojelemisesta y.m.”, ja asia päättyi Vaasan hovioikeuteen saakka.¹⁴² Sinänsä porosaamelaisille itselleen ei ollut mitään kansallista merkitystä sillä, mihin valtioon he kuuluivat ja olivatko he suomalaisia, ruotsalaisia tai norjalaisia. Olennoisinta oli se, miten he pystyivät parhaiten hoitamaan elinkeinoaan. Sen sijaan valtiollinen merkitys korostui laidunnusmahdollisuuksien hyödyntämisessä. Varsinkin 1800-luvun loppupuolelta lähtien oli erittäin merkityksellistä, minkä valtakunnan alamaisia he olivat.

Vuoden 1888 asetuksen lopputulos oli jyrkempi kuin komitea oli esittänyt ja myötäili Muonion ja Enontekiön kuntakokousten kannanottoja. Norjan rajasulku ei ollut aiheuttanut Enontekiöllä vielä dramaattisia seurauksia porosaamelaisille, koska sitä pystyttiin helposti kiertämään, mutta Ruotsin vastaisen rajan sulkeminen oli mullistava toimenpide. Muonion nimismies Bäcklund kertoi kevättalvella 1890, ettei Enontekiöllä näkynyt yhtään Ruotsin lappalaista eikä heidän poraan.¹⁴³

Ruotsin alamaisilla ei ollut enää mahdollisuuksia porotalouden harjoittamiseen Suomen puolella. Nimismiehen mielestä Ruotsin lappalaisten paimennus oli ehkäissyt ja melkein hävittänyt poronhoidon Suomen puolella. Se oli tietysti liioiteltua, mutta tosiasia on, että Enontekiön poromäärät olivat 1880-luvulle saakka varsin pieniä verrattuna naapuripitäjiin ja lähtivät nopeaan nousuun 1800-luvun loppuvuosina.¹⁴⁴

Erityisen dramaattinen rajasulku oli Karesuvannon porosaamelaisille. Ruotsin valtiovalta olikin määrännyt Enontekiön laitumia käyttäneitä poroperheitä muuttamaan ilmeisesti jopa uhkasakon pakolla Arjeplogiin, siis pakkosiirtoon, mutta perhekunnat olivat hajaantuneet eri puolille Ruotsin Muonionjokilaaksoa ja osa oli jäänyt Norjaan. Tässä oli varmasti myös yksi syy siihen, että karesuvantolaiset eivät tulleet Suomeen. Kiinnijäämisen pelko ja pakkomuutto pelottivat. Siinä oli myös syy sille, että koko joukko porosaamelaisia muutti vuoden 1890 jälkeen kirjansa takaisin Karesuvannosta Norjaan. Bjørn Aarseth on laskenut, että Koutokeinoon muutti Ruotsin puolelta 48 perhettä, 126 henkeä ja 12 910 poroa. Suurin osa muutoista tapahtui vuosien 1890–1893 aikana.¹⁴⁵

Suunnitelmat pakkomuutoista Arjeplogin Lappiin raukesivat ainakin osittain vuonna 1894, kun porokarjojen määrät vähenivät Jukkasjärvellä merkittävästi koparataudin seurauksena. Yksistään vuonna 1894 oli Jukkasjärven alueella menehtynyt 30 000 poroa. Luku kuvaa hyvin kuinka suurissa karjamäärissä liikuttiin Ruot-

142 Nimismiehen valitus Vaasan Hovioikeudelle 6.3.1894. Kirjekonseptit 1894. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA.

143 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta marraskuussa 1889–tammikuussa 1890. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta marras-joulukuussa 1890. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

144 Pöytäkirja Enontekiön kappelikunnan kokouksesta 13.2.1894. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja 1894–1898. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja 1891–1898. OLKA Ej:1. OMA.

145 Aarseth 1989, s. 68–69.

sin puolella. Laidunmaiden vähyyks aiheutti myös porojen nälkäkuolemia, joten lapinvouti Forsström oli kääntynyt suomalaisviranomaisten puoleen ja pyytänyt mahdollisuutta tilapäiseen laidunnusmahdollisuuteen Enontekiöllä. Aloite oli lähtenyt Suomen puolelta Uula Maggan toimesta, mutta alun perin pyyntö oli kyllä syntynyt hänen ruotsalaisten sukulaistensa keskuudessa. Nimismies A. A. Manninen suhtautui pyyntöön perin kielteisesti, sillä hänen mukaansa Karesuvannon lappalaiset eivät olleet halukkaita siirtymään Ruotsin Lapin läntisiin osiin. Pyyntö oli Mannisen mukaan ainoastaan ”viimeinen ponnistus” laidunmaan saamiseksi Suomesta. Poroja olisi tullut Enontekiölle jopa 70 000–80 000.¹⁴⁶

Ruotsin vastaisen rajan sulkeminen merkitsikin ankaraa takaiskua nimenomaan Ruotsin puolen porosaamelaisille, kun taas Enontekiön porotalous virkistyi rajasulun jälkeen huomattavasti. Nimismies kertoi vuonna 1899, että ruotsalaisten tyytymättömyys rajaoloihin oli ”noussut äärimmilleen”. He olivat yrittäneet tuloksetta saada lievennyksiä vuoden 1888 rajoituksiin, jolloin kiukku oli kohdistunut nimismiestä vastaan. Häntä oli syytetty muun muassa eläinräkkäyksestä, kun viranomaiset olivat ottaneet syyskuun iltahämärissä 1899 takavarikkoon Nunastunturin kaarteessa kymmenkunta ruotsalaisten poroa. Kaarto oli tehty valtion varoilla nimenomaan takavarikkoporojen kokoamista varten. Käytännössä esimerkiksi juuri takavarikointi oli tunturiseudulla erittäin hankalaa, varsinkin kun paikalliset eivät olleet halukkaita auttamaan nimismiestä. Poropaimenilla oli myös eräänlainen vartiojärjestelmä nimismiehen saapumisen varalle, jolloin laumat ehdittiin viedä rajan yli turvaan.¹⁴⁷ Siksi porojen takavarikkoja tehtiin kaiken kaikkiaan hyvin vähän.

Tarkastusmatkat olivat raskaita myös fyysisesti. Nimismiehellä oli usein neljä apumiestä mukanaan. Matka alkoi yleensä Hetasta Näkkäläjärveen, josta mentiin Pöyrisjärven kautta Palojärvelle ja edelleen Norjan-rajaseutua Käsivartta ylös. Siilasvuoman autiotuvalta käännettiin Ruotsin rajalle ja tultiin alas Lätäsena ja Muonionjokivartta Palojoensuuhun. Välillä käytiin sisämaassa tarkistamassa paikallisten porotokkia. Usein jouduttiin vielä seuraamaan porolaumojen jälkiä pitkiä matkoja tunturiseudulla. Talvisydämen aikana yövyttiin myös ulkosalla vartijoiden harhauttamiseksi. Vieraan maan poroja tavattaessa ne paimennettiin yhteen ja pidätettiin kymmenes osa valtiolle. Porot kuljetettiin usein juuri Nunastunturiin, jossa pidettiin välittömästi huutokauppa. Jonkin ajan kuluttua lähdettiin takaisin kierrokselle päinvastaisessa järjestyksessä ja tultiin Peltovuomaan ja sieltä Hetan kirkolle.

Talvikausi vuonna 1901 oli Karesuvannossa hyvin vaikeaa laidunnusaikaa, joten kuusi porokylää ja noin 8 000 poroa oli siirtynyt Norjaan. Houkutus oli tietysti

---

146 Nimismies kuvernöörille 8.12.1894. Kirjekonseptit 1894. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; nimismies kuvernöörille 5.12.1894. Kirjekonseptit 1894. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA.

147 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta keväällä 1892. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1Va:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta syyskuussa 1899. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1Va:1. OMA; nimismies kuvernöörille 28.11.1899. Kirjekonseptit 1899. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; nimismies kruununvoudille 1902. Kirjekonseptit 18.6.1902. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta keväällä 1901. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1Va:1. OMA.

suuri tulla myös Suomen puolelle, joten vaikeuksien keskellä viranomaisten valvonta tuntui perin ikävältä. Valituksia tehtiin yhä vuonna 1902, joka myös oli paha katovuosi. Vuonna 1906 Ruotsin viranomaiset kääntyivät jälleen suomalaisten puoleen, jotta Karesuvannon poronomistajat olisivat voineet laiduntaa Enontekiön jäkälämailla. Talvikausi oli ollut poikkeuksellisen vaikea ravinnonsaannin osalta. Nimismies Hänninen vastusti jyrkästi anomusta todeten, että muuten Lapin paliskunnan porokarjat joutuisivat suunnattomiin vaikeuksiin.¹⁴⁸ Myönnytyksiä ei tehty, mutta asetuksen mukainen siirtymäoikeus Suomen kautta Norjaan vahvistettiin ainakin vielä vuonna 1926 Suomen ja Ruotsin valtioiden välillä niin pitkäksi aikaa, kuin toinen osapuoli sanoutuisi siitä irti.¹⁴⁹

MUUTTOLIIKE SODANKYLÄÄN JA KITTIILÄÄN

EKSPANSION LUONTEVA TULOS

Koutokeinossa oli koettu poronhoidossa syvä kriisiaika 1800-luvun puolivälissä. Vuosien 1852–1888 aikana siirtyi lähes 300 porosaamelaista Ruotsin alamaiseksi Karesuvantoon, jolloin he saivat muodollisesti vapaasti liikkua Ruotsista Norjaan ja Suomeen.¹⁵⁰ Norjan rajasulku oli aiheuttanut porosaamelaisille merkittävän tilanteen, jota he pyrkivät käyttämään itselleen mahdollisimman edullisella tavalla hyödyksi, jotta vanhat laiduntamisalueet ja jutamisreitit olisi voitu säilyttää. Käytännössä muuttoliike tapahtui tuolloin vielä paperilla, sillä todellista väestöliikettä oli vähän.

Esimerkiksi kevättalvella 1885 nimismies oli pidättämässä Peltovuoman ja Vuontisjärven kylän lähetyksillä olleita Norjan lappalaisia Jörgen Hettaa ja Aslak Saraa, kun he olivat laiduntamassa 900 poron tokkaansa seudulla. Miehillä oli kuitenkin mukanaan todistukset, että he olivat muuttaneet ja kirjoilla Ruotsin Karesuvannon seurakunnassa. Pidätyksiin ei ollut aihetta. Samoin kävi lähiseudulla olleiden Anders Turin, Erik Proksin, Nils Saran, Henrik Saran, Anders Speinin ja Matts Hetan perhekuntien kanssa, sillä myös heistä oli tullut ruotsalaisia.¹⁵¹ Käytännössä he viettivät talvenselän Enontekiön, Kittilän ja Sodankylän seudulla porojensa kanssa ja menivät kesän ajaksi Norjan puolelle.

Myös toisenlaisia tapoja oli laidunnusmahdollisuuksien säilyttämiseksi. Esimerkiksi koutokeinolaisen Aslak Gaupin perhe anoi vuonna 1900 oleskelulupaa Enontekiölle, jossa he olivat asuneet jo muutaman vuoden. Nimismies ei sellaista suosi-

148 Nimismies kuvernöörille 11.1.1906. Kirjekonseptit 1906. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; nimismies kruununvoudille 1902. Kirjekonseptit 18.6.1902. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta kevättalvella 1901. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

149 Suomen ja Ruotsin välinen sopimus poroista rajaseuduilla 5.1.1926. Valtiosopimukset 1/1926. www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1926/.

150 Aarseth 1989. Koutokeinolaissuviuista ks. Steen 1952. Myös Sápmi-sukuja: [//home.no/jan-4/index2.htm](http://home.no/jan-4/index2.htm).

151 Nimismiehen kertomus rajantarkastusmatkasta kevättalvella 1885. Vuosikertomukset. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIVa:1. OMA.

tellut, koska he olivat valekaupan keinolla siirtäneet porokarjansa Suomen puolelle ja nimismiehen mukaan ”turmellisivat jäkälämaat” lopullisesti ja palaisivat sen jälkeen takaisin Norjaan.¹⁵²

Kittilän nimismies oli tehnyt laajan tarkastusmatkan seurakunnan pohjoisosaan kevättalvella 1876, kun hänelle oli ilmoitettu suuren joukon Norjan lappalaisia paimentavan porojaan Lompolon ja Puljun seuduilla. Siellä oli ollut useita ”tunturikyliä”, mutta kun nimismies saapui tarkastamaan niitä, ei hän tavannut kuin savuavia nuotioita ja koutokeinolaisen ”Riuku-Niilan” vaimon lapsiensa kanssa. Lopulta nimismies löysi Enontekiön Peltovuoman kylän lähettyviltä koutokeinolaisen Niila Saran tokkansa kanssa. Poroista olisi täytyntä ottaa 19 takavarikkoon, mutta Sara maksoi porojen sijaan mieluummin rangaistuksen rahassa. Kittilän nimismies totesi myös, että erityisesti koutokeinolaisia oleskeli suuren osa talviajasta Kittilän ja Enontekiön alueella.¹⁵³ Rajasululla ei siis ollut kovin suurta merkitystä. Kolme vuosikymmentä myöhemmin ilmeisesti Niilan poika Niila Sara muutti Sodankylään asumaan.

Vaikeuksien aika 1870- ja 1880-luvulla oli pakottanut osan porosuvuista muuttamaan myös pysyvästi idemmäs Kittilään ja Sodankylään. Idän ja lännen välinen porosaamelaisten muuttoliike ei ollut kuitenkaan uutta ja yllättävää, sillä poronomadit olivat liikkuneet Kittilän ja Sodankylän pohjoisosissa jo 1700-luvun jälkipuolelta lähtien. Itse asiassa jo vuonna 1759 mainittiin Kuusamossa lappalainen Mickel Hansson Nicka, joka oli velkaa torniolaisella kauppiaille.¹⁵⁴ Nikka oli varsin yleinen sukunimi Jukkasjärvellä. Vuonna 1784 kirjoitettiin sanomalehdessä olleessa Sodankylän kuvauksessa, kuinka pororutto oli levinnyt pitäjään Jukkasjärveltä muuttaneiden porolappalaisten tuoman porokarjan mukana.¹⁵⁵

Keitä muuttajat olivat olleet, on vaikea tietää tarkalleen, mutta yksi muuttajasuvuista on ollut Pokka (Pocka/Pågga), joka mainittiin asuvan 1700-luvun alkupuolella Siggevaaran lapinkylän Kalixvuomalla (Kaalasvuoma). Vuoden 1780 Kittilän käräjillä oli Johan Påcka poronhoitajana (”reen wachteren”). Pekka Eira oli ottanut edellisvuonna Matti Juhonpoika Kokon merkistä hirvaan, joka oli kuullut Pokan hoitamaan tokkaan. Pokat olivat siis tulleet viimeistään 1770-luvun jälkipuolella Kittilän pohjoisosaan mutta todennäköisesti jo vuosia aiemmin, sillä vuoden 1754 Jukkasjärven veronkantoluettelossa mainittiin Lars Mickelsson Påcka muuttaneen Kolariin. Ainakin osa perhekunnasta meni vuonna 1789 Kittilästä takaisin Jukkasjärvelle.¹⁵⁶ Vuoden 1784 Kittilän käräjillä vaati Johan Jönsson Jufwa perintöä leskiäidiltään Margareta Pokalta. Johanin isä Jon Johansson Tallwik oli kuollut 26 vuotta aiemmin, mutta hyvin ponnekkaasti käräjillä esiintyneen lesken mukaan hänelle

152 Nimismies kuvernöörille 5.11.1900. Kirjekonseptit 1900. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA; nimismies kuvernöörille 5.4.1903. Kirjekonseptit 1903. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto D1a1:1. OMA.

153 Nimismies kuvernöörille 24.3.1876. Kirjekonseptit. Kittilän piirin nimismiehen arkisto D1a1:2. OMA.

154 Kuusamo käräjät 1759, f. 901–940v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Asiasta myös Joona 2006, s. 262–269.

155 Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 3.6.1784; Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 17.06.1784.

156 Kittilän käräjät 1780, f. 1134v–1135v. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1789. Sodankylän KA IBA:1. OMA. Jukkasjärven veronkantoluettelot 1754. Länsränskap. SRA.

ei ollut jäänyt mitään muuta kuin kaksi lasta, yksi poro ja yksi ahkio.¹⁵⁷ Ei siitä ollut jäänyt perintöä juuri jaettavaksi, mutta olennaisinta jutussa on, että sukua oli tullut laajemminkin Kittilään kuin pelkästään Johan Pokka.

Kittilän ja Sodankylän käräjäjutuista on poimittavissa Pokan ohessa myös koko joukko muitakin porosaamelaisia perhekuntia: Allas, Mella, Sara ja Pikka eli Pigga (Pikkarainen). Vuonna 1770 tuli Kittilän Alakylään poronhoitajaksi Erik Hindriks-son Läske. Hän oli lähtöisin Jukkasjärven Rautisvuomalta. Myös Suikit tulivat tuolloin Kemin Lappiin¹⁵⁸ ja olivat eri suku kuin itäisen Kemin Lapin Suakit. Kaikki edellä olleet olivat alkuaan Jukkasjärveltä lähtöisin, mutta osa oli siirtynyt aluksi Enontekiölle ja varsinkin Suonttavaaraan 1700-luvun puolivälin vaikeina poroepidemiavuosina. Sielläkään ei ollut kaikille laidunnustilaa, joten perhekuntien oli lähdeittävä joko Norjaan tai etelän suuntaan Kemin Lapin puolelle. Saran perhekunta oli mennyt vuonna 1789 jo Rovaniemelle.¹⁵⁹ Vuoden 1781 Kittilän käräjillä esiintyi pororaitiona Nils Andersson Koffelo, jonka ilmeisesti poika Pehr Nilsson Koff avioitui Syväjärven sukuun vuonna 1798. Samoin puhuteltiin vuonna 1802 Kittilän käräjillä lappalainen Henrik Mattsson Lahtea, joka asui kuitenkin tuolloin varsinaisesti Ylitornion puolella, kuten myös samaan aikaan kuultavana ollut lappalainen Mickel Knutsson Vettainen.¹⁶⁰

Vuonna 1769 oli lappalainen Johan Nilsson Pickkarainen Kittilän käräjillä, jossa kruununmies Sven Matlein syytti Juho Juhonpoika Sirkkaa poronmaidon ja kahden poronjuuston varastamisesta Pikkaraiselta. Pahasti nälkiintynyt Juho ei ollut voinut vastustaa hankeen jätettyä maitoa ja ahkiossa olleita juustoja. Toinen juustoista oli ollut vielä ”parempilaatuinen”, joten ei ihme jos antimet olivat maistuneet nälkäiselle miehelle. Juho Sirkka sai kolmen taalarin sakot.¹⁶¹ Vuonna 1785 joko Juho Pikkarainen tai hänen poikansa avioitui Tepsan sukuun ja perusti Kiistalan uudistilan. Hanke oli käynnistynyt jo pari vuotta aiemmin katselmuksella Sammakkojärven rantamaisemissa.¹⁶²

Juho Pokan kanssa samoilla Kittilän käräjillä 1780 esiintyi myös lappalainen Henrik Olofsson Riimi, joka oli Pokan tapaan Jukkasjärven porosaamelaisia. Riimejä asui ainakin Pirtisvuomalla. Henrik oli tullut todennäköisesti 1760-luvulla Kittilään samoihin aikoihin kuin Pikkarainen ja varmasti noihin aikoihin alueelle oli siirtynyt Pokkakin. Henrik Riimi asui Kittilän ja Sodankylän pohjoisosan rajaseutua, sillä hän kaavaili vuonna 1783 perustavansa uudistilan Sodankylän puolella Sattasjoen varteen. Paikaksi mainittiin ”Såfvasjockicaira” jolla tarkoitettiin Sattasen sivujoen Sovasjoen kairaa. Mielenkiintoista on, että tätäkin asiaa ajoi oikeudessa kruunun virkamies, nimismies Sven Matlein.¹⁶³

157 Kittilän käräjät 1784, f. 589–589v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

158 Kittilän käräjät 1809, f. 145–217v. [Norrbottnen 132.] Svea Hovrätts arkiv. SRA.

159 Kittilän käräjät 1801. Lappi 9. OMA.

160 Kittilän käräjät 1779, f. 362–367. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kittilän käräjät 1801. Lappi 9. OMA; Kittilän käräjät 1802. Lappi 9. OMA; www.genealogia.fi: Kittilä, Sodankylä. Jukkasjärven Kaalavuomalla asui Sutilahti. Jukkasjärven veronkantoluettelot, esim. 1754–1757.

Länsräkenskapet. SRA. Lahti on ollut myös muoniolainen uudistila 1700-luvun lopulta lähtien.

161 Kittilän käräjät 1769, f. 544v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

162 Kittilän käräjät 1783, f. 487–515v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

163 Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1783, f. 495v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Seuraavana vuonna uudistilan paikaksi tarkentui Sokkapetäjänmaa, jolle annettiin kruunutilana nimeksi Rajanen. Maaherra vahvisti perustamisen seuraavana vuonna, vaikka sodankyläläiset vastustivat hanketta peläten majavanpyynnin vaikeutuvan. Se vaikuttaa kyllä olleen tekosyy, sillä oikeuden päätöksessä katsottiin, että uudisraivaus ei saanut ylipäänsä haitata metsästystä. Raivaaminen ei kuitenkaan innostanut Riimiä, vaan hän oli myymässä vuonna 1790 Sattasjoen uudismaansa Sompiosta tulleele Pekka Pekanpoika Aralle. Todennäköisesti Henrik Riimi oli tavoitellutkin ainoastaan pysyviä laidunmaita poroelolleen. Pekka Ara totesi ilmeisesti paikan olevan soveltumaton uudismaaksi, joten vuoden 1791 käräjillä Riimi myi sen kolmen riikintaalarin summasta kittiläläiselle Matti Hanhivaaralle. Perin vaatimaton summa osoittaa, että mitään raivaustöitä ei uudismaalla ollut tehty. Muutamaa vuotta aiemmin oli Sattasen talon isännän perukirjassa arvioitu kirveen arvoksi neljä riikintaalaria,¹⁶⁴ joten Riimin uudismaat eivät oikein vastanneet yhtä kirvestä.

Toisaalta myyntihinta kertoo, miten pelkällä maapohjalla ja vedellä itsessään ei katsottu olevan juuri arvoa, vaikka alue olisi ollut hyvinkin laaja. Sen sijaan osoituksena paikannimien pysyvyydestä on Sokkapetäjänvaaran kupeella vielä nykyisinkin Riiminjänkkiä ja -oja. Sattasen jokilatvalla Kittilän kunnanrajan tuntumassa on myös Riiminkahlo ja Riiminkahlokangas, joka todennäköisesti oli myös yksi Riimin kotakunnan asuinpaikka.¹⁶⁵

Kaksi Riimin tytärtä avioitui Pokan poikien kanssa ja näiden jälkeläiset puolestaan 1800-luvun alkuvuosina Vettaisen, Allaksen ja Vasaran sukuihin. Kaikki olivat siis porosaamelaisia. Thomas Nilsson Allas siirtyi 1770-luvun alussa yhdessä Parvan (Parffa) poroperhekunnan kanssa Enontekiölle. Vuoden 1773 Enontekiön käräjillä kertoivat Jukkasjärven asukkaat, että Allas ja Parva olivat vanhojen Jukkasjärven verolappalaisten sukua ja siksi heidän olisi tullut maksaa myös veronsa Jukkasjärvelle. Enontekiöläiset halusivat kuitenkin pitää molemmat veronmaksajinaan ja näin keventämässä yhteistä rasitustaan. Parva puolestaan esitti mielenkiintoisena perustelunaan, että Enontekiöltä oli lyhyempi matka kalastamaan Jäämeren rannikolle kuin Jukkasjärveltä. Hän asui yhdessä Tuomas Allaksen kanssa tämän appivanhempien kotakunnassa.¹⁶⁶ Appivanhemmat olivat Kitin sukua ja asuinpaikkana Pöyrisjärvi.¹⁶⁷

Riimin yksi tyttäristä Ella Henrikintytär oli avioitunut Enontekiön puolelle Kyrön sukuun. Hänen miehensä, raitiolappalaiseksi mainittu Juho Kyrö, oli ylikyröläisiä mutta paimensi 1700- ja 1800-luvun taitteessa kittiläläisten poroja. Henrik

164 Sodankylän, Sompiön ja Kemikylän käräjät 1783, f. 475–476. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

165 Sodankylän, Sompiön ja Kemikylän käräjät 1790, f. 1248–1294v. Svea Hovrätts arkiv. SRA;

Sodankylän, Sompiön ja Kemikylän käräjät 1791, f. 639–662v. Svea Hovrätts arkiv. SRA;

Peruskartta-aineisto, Sodankylä 1:16 000. <http://kansalaisen.karttapaikka.fi>; www.genealogia.fi: Kittilä, Sodankylä; Joona 2006, s. 265.

166 Enontekiön käräjät 1773. Lappi 11. OMA; www.genealogia.fi: Kittilä, Sodankylä; Joona 2006, s. 276–277.

167 Thomas Nilsson Allas Jukkasjärveltä vihittiin vuonna 1768 Sara Nilsdotter Kitin kanssa.

www.genealogia.fi: Enontekiö. Kittilässä mainitut Jukkasjärven porosuvut olivat muuttaneet kesänajaksi Jäämerelle ainakin 1700-luvun puolivälissä, ehkä siksi myöhemmin Kittilästäkin, ks. Dokumenter angaaende flytlapperne m. m. 1–2, 1909.

Riimi vihittiin vielä vanhoilla päivillään vuonna 1796 toiseen avioliittoon enontekiöläisen Elin Palopään eli Vasaran kanssa. Riimin perhekunnalla tuli kuitenkin ongelmia Kittilässä 1800-luvun alkuvuosina lähinnä poronomistuksista syntyneiden riitojen vuoksi. Lopulta kylänmiehet syyttivät yhteisesti raitiolappalaiseksi kutsuttua Henrik Riimiä ja hänen tyärtään, leskinainen Maria Pokkaa lapsineen vuonna 1805 käräjillä jatkuvasta rahvaan porojen anastamisesta (”mycket ofta bortsnappa allmogens renar”), ja muutenkin huonomaineisina heidät päätettiin karkottaa takaisin Jukkasjärvelle. Asiasta oli päätetty myös Sodankylässä. Jutusta käy hyvin esille, että Riimit elivät kotakuntana laiduntaen lähinnä Kittilän ja Sodankylän pohjoisosassa. Juho Kyrö oli valittanut myös pari vuotta aiemmin, että joukko isäntiä oli estänyt häntä keräämästä omia porojaan, kun hänet oli määrätty muuttamaan pois Kittilästä. Myös Kyrön kerrottiin olevan huonomaineinen.¹⁶⁸ Mukana Riimin kotakunnassa oli myös Pokan perhettä ja jossakin vaiheessa Allaksenkin väkeä.

Riimit eivät lähteneet Jukkasjärvelle, vaan asuivat yhä jonkin aikaa Jeesiöjärven aluetta Pohjois-Kittilässä Sodankylän ja Inarin rajaseudulla. Sodankylästä muuttanut Äärelän uudistalon isäntä Heikki Honkaniemi oli näet antanut vuoden 1807 käräjäjutun mukaan Riimin lapintalouksien asettua seudulle huolimatta karkotuspäätöksestä. Honkaniemi itse oli avioitunut Johan Pokan tyttären kanssa ja myi puolet uudistilastaan raitiolappalaiseksi mainitulle Johan Lahdelle. Lahden perhekuntaa oli liittynyt myös Sirkkaan avioliittojen avulla.¹⁶⁹ Myös Honkaniemi mainittiin poronhoitajana ja sittemmin lappalaisena.

Varsinkin Kittilän koillisosaan muodostui vahva porosaamelainen ja poronhoitoon perustunut asutusperhe, joka myös muuntui nopeasti talonpoikaiseksi. Vastaava ilmiö tapahtui vuosisata myöhemmin Pohjois-Sodankylässä. Mitään etnistä tai lappalaisuuteen sinänsä liittyvää etuoikeutta alueisiin porosaamelaistulokkailla ei tietenkään ollut, ja vanhat Kittilän lapinsukujen asukkaat olivatkin varsin tiukasti ohjaamassa heitä pois alueelta. Sen sijaan periaatteellisia esteitä ei heillä ollut uudistilojen perustamiseksi ja haltuunottamiseksi, vaan perustamismenettely toteutettiin normaalissa järjestyksessä. Itse asiassa Kittilän pohjoisosaan oli muodostunut 1800-luvun alkupuolella suurempi porosaamelainen asutus kuin myöhemmin Sodankylän Vuotson seudulle. Porosaamelaiset olivat varmasti myös edesauttamassa tiedoillaan ja taidollaan Kittilän talokkaiksi muuntuneiden asukkaiden poronhoidon laajenemista, niin että jo 1800-luvun alkupuolella ennen kaikkea Pohjois-Kittilä oli vankkaa poronhoitoaluetta ja myös asukkaista huomattava osa oli joko suoraan porosaamelaisia sukuja tai avioliittojen kautta liittyneet heihin ja osin myös saamelaistuneet.

Henrik Riimin kotakunta ei jäänyt Sattasen latvoille vaan siirtyi reippaasti etelään Unarin alueelle ja sieltä edelleen Kemijärven ja Rovaniemen rajamaille. Kyrön

168 Esim. ”lappalaistytö” Brita Henrikintytär Riimillä oli riitaa Brita Ylitalon kanssa vaatimesta. Riimin holhoojaksi ilmoitettiin tällöin Juho Laurinpoika Kyrö. Kittilän käräjät 1805, § 32, 45. Lappi 9. OMA; Kittilän käräjät 1803. Lappi 9. OMA; Kittilän käräjät 1806. Lappi 9. OMA; Ks. Joona 2006, s. 266–277.

169 Kittilän käräjät 1809, f. 145–217v. [Norrbottn 132.] Svea Hovrätts arkiv. SRA; www.genealogia.fi: Sodankylä, Kittilä.

sukuun avioitunut Ella Henrikintytär oli joutunut leskeksi varsin pian avioitumisensa jälkeen, ja niinpä hänet vihittiin toiseen avioliittoon vuonna 1813 Unarin Kallatsan suvun Lassi Juhonpojan kanssa. Samuli Paulaharjun tunnetuksi tuoma ”Unarin seudun viimeinen tuhkalappalainen” Roju-Elli oli nimenomaan Ella Henrikintytär Riimi. Jakob Fellman puolestaan tapasi 1820-luvulla Ellan sisaren Anna Henrikintytär Riimin, jota hän kutsui Sodankylän nomadilappalaiseksi. Anna joi-kasi Fellmanille kaksi huomattavaa joikua, Päiviö ja Torakainen sekä Karkais-rau-kan joiku. Anna piti itseään Päiviöstä polveutuneena ja aloitti joikunsa:

Ledji kærde kuokta stuorra noaide,
kuokta kulusas noaide;
nubbe læi Pæivaš,
ja nubbe læi Torakas.

Suomeksi laulu alkaa: ”Olipa kerran kaksi suurta noitaa, kaksi kuuluisaa noitaa; toinen oli Päiviö ja toinen oli Torakainen.” Mielenkiintoista on, että Annan joiusta on tavoitettu Pohjois-Ruotsin saamelaismurretta, joten Riimin perhekunta oli säilyttänyt kotiseutunsa kielen, mutta laulu itsessään kertoi kittiläläisten suurista jumalhahmoista. Anna Henrikintytär Riimi oli naimisissa kemijärveläisen Olli Suopangin kanssa, ja he olivat siis lappalaisia, vaikka Olli perusti Javaruksen uudistilan Kemijärven luoteiskolkkaan lähelle Sodankylän ja Rovaniemen rajaa. Heidän tyttärensä avioitui puolestaan Rovaniemen puolelle Ylinamman sukuun. Olli Suopanki sai elantonsa kuitenkin käytännössä poronhoidosta, sillä hänellä oli perukirjan mukaan 130 poroa. Vielä 1800-luvun puolivälissä Riimin suvun ”porokylä” harjoitti varsin laajamittaista poronhoitoa Sodankylän, Kemijärven ja Rovaniemen rajaseudulla. He myös puhuivat saamea ja pukeutuivat saamenpukuihin.¹⁷⁰

Lähes vuotuista muuttoliikettä edustivat 1820-luvulta lähtien pororaitiot, etenkin Vasaran ja Suikin suvuista, jotka liikkuivat työn perässä Muonion (Enontekiön), Kittilän ja Sodankylän välillä.¹⁷¹ Pääasiassa he hoitivat talollisten poroja, jotka oli koottu isompiin, yhtenäisiin tokkiin. Joskus 1810-luvulla tuli Sompion Korvaseen kotivävyksi Enontekiön Peltovuomasta Pekka Eira, josta tuli arvostettu kylän isäntä. Samuli Paulaharju kertoo elävästi, kuinka Korvasen Pekalla ja hänen vaimollaan Mustan Eeva-Kaisalla oli niin paljon lapsia, ettei ”äitimuori kohta muistanut kaikkien nimiäkään.”¹⁷² A. J. Sjögren kirjoitti vuonna 1828, että Sodankylässä asui 26 lappalaista porojensa kanssa.¹⁷³ Suurin osa oli varmasti nimenomaan Jukkasjärven ja Enontekiön suunnasta tulleita porosaamelaisia ja koutokeinolaisia laiduntajia.

Kitisen latva-alue ei siis ollut enontekiöläisille ja porosaamelaisille mitenkään tuntematonta seutua 1800-luvun jälkipuolella. Itse asiassa koutokeinolaisten aset-

170 www.genealogia.fi: Kittilä, Sodankylä, Kemijärvi, Rovaniemi; J. Fellman II, s. 212–214; Paulaharju 1929 (1977), s. 73–74; Itkonen 1948 II, s. 92–93; Ylinampa 2007. Kiitän FM Janne Ylinampaa hänen Riimin sukuun liittyvän sukututkimuksensa antamisesta käyttööni.

171 Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1829–1879. Kittilän KA Iba:1–2. OMA; Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1829–1880. Kittilän KA Iba:1–2. OMA.

172 Paulaharju 1939 (1979).

173 Sjögren 1828.

tuminen pysyvästi asumaan Sodankylän ja Kittilän seudulle sekä eteläiseen Inariin oli 1700-luvulta lähtien käynnissä olleen suurporonhoidon ekspansion luonteva seuraus, sillä myös Koutokeinon puolella asuneet perhekunnat olivat viimeistään 1820-luvulta lähtien laiduntaneet porojaan Kittilän ja Sodankylän pohjoisosien tunturiselänteillä ja vuomilla. Liikehdintä voimistui 1800-luvun puolivälin muutosten jälkeen. Vuonna 1863 ilmoitettiin muun muassa Enontekiön Orbusten perhekunnan muuttaneen Utsjoelle. Muuttoliike Sodankylään oli myös yksi ilmene-
mismuoto laajasta Koutokeinossa vallinneesta väestöliikehdinnästä 1860-luvulla.¹⁷⁴ Pääasiassa muuttoliike tapahtui perhekunnan siirtymisenä perheineen ja poroineen, kuten Uula Hetan tytär, Sodankylän porosaamelainen Elsa-Marja Aikio muisteli: ”...sitten he ovat tänne siirtyneet niin että ovat lähteneet jutamaan aina tännemmäs ja tännemmäs niiden porojensa kanssa.”¹⁷⁵

Jotkut muuttajista olivat aluksi 1870-luvulla myös talollisten pororaitioina. Se ei ollut kuitenkaan muuton syy, vaan enneminkin mahdollisti vaivattoman sopeutumisen seudulle.¹⁷⁶ Pororaitioiden palkkaaminen oli jo vakiintunut järjestelmä 1800-luvun alussa niin Kittilässä kuin Sodankylässä.¹⁷⁷ Varsinkin Hetan sukuun kuuluneiden perheiden muuttohalukkuutta pois Koutokeinosta lisäsi vuoden 1852 Koutokeinon mellakka, johon suvun jäseniä oli myös osallistunut.¹⁷⁸ Heitä muutti aluksi Jukkasjärven seurakuntaan.

ASETTUMINEN POHJOIS-SODANKYLÄÄN

Pohjois-Sodankylässä sopivat ensimmäiset asiakirjatiedot tulokkaista vuoden 1870 kevääseen, kun hoitoalueelle oli tehty ilmoitus Tankajokivarren Kakslauttaseen tehdystä tuntemattomasta metsäpirtistä (”skogspörte”). Toki sekin saattoi olla jonkin ohikulkijan rakentama mutta pysyvänä rakennelmana epätodennäköistä. Vuoden 1868 kesällä Sodankylän pohjoisosassa liikkunut ja kultaesiintymiä kartoittanut vuorihallituksen tutkimusryhmä ei mainitse matkakertomuksessaan alueella porosaamelaisia.¹⁷⁹ Keväällä 1874 tehtiin hoitoalueella ilmoitus, jonka mukaan Lokan takamailla oli kaadettu metsää, muutama sata nuorta runkoa, porojen ruokkimista varten. Kyseessä oli kuitenkin kuusamolaisten luppokaskia, joita olivat tehneet ilmeisesti talollisten pororenkeinä olleet koilliskairan miehet. Näin kertoivat myös paikalliset Lokan asukkaat, sillä heidän mukaansa ketkään muut kuin kuusamolaiset eivät ruokkineet porojaan sillä tavoin.¹⁸⁰

174 Aarseth 1989, s. 69–74.

175 Elsa-Marja Aikio, Muistelukset, suku ja esi-isät. Sammallahti 1975, s. 12.

176 Ks. Linkola 1967, s. 255.

177 Tämä näkyy selkeästi Kittilän ja Sodankylän käräjäpöytäkirjoissa, joissa nimenomaan pororaitiot olivat usein todistamassa porojen aiheuttamia vahinkoja niittymaille.

178 M. Aikio 1987a, s. 97–99; M. Aikio 1987b, s. 18–21; M. Aikio 1988.

179 Berättelse öfver guldletningarne i Kemi Lappmark under sommaren 1868. Kullanetsintäretkikuntien kertomukset ja kullanetsintää koskevat ilmoitukset. Vuorihallituksen arkisto Ef:4. Kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto. KA.

180 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 30.7.1870. Aluemetsänhoitajan kirjjekonseptit 1870. Sodankylän hoitoalueen arkisto DIa:1. OMA; metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 30.4.1875. Aluemetsänhoitajan kirjjekonseptit 1875. Sodankylän hoitoalueen arkisto DIa:1. OMA.

Huomattava on, että esimerkiksi metsähallinnon asiakirjoissa ei mainittu porosaamelaisia kertaakaan 1880-luvun alkuun mennessä, joten heidän muuttonsa ovat tapahtuneet ilman mitään suurempaa dramatiikkaa.¹⁸¹ Tulivathan he kuitenkin paikallisen metsänhoitoalueen hallinnoimiin kruununmetsiin.

Pysyvistä porosaamelaisten muuttoliikkeestä Sodankylään ei ole merkkejä ennen 1870-luvun alkua, eikä ole myöskään syytä olettaa, että se sitä aikaisempaa olisi ollut. Toki 1700-luvun loppupuolella oli Jukkasjärven saamelaisia tullut alueelle. Juuri tuohon ajankohtaan, eli vuosien 1870–1875 välille, sijoittivat myös paikalliset asukkaat heidän tulonsa maantieteilijä J. E. Rosbergille vuonna 1890.¹⁸² Porosaamelaisten oma perimätieto kertoo yhteisen, kolmen miehen tutkimusretkikunnan lähettämistä Sompion kairaun, ilmeisesti joskus 1860-luvun lopulla (1866), mikä toisaalta sopii hyvin Käsivarren 1860-luvun tulehtuneeseen tilanteeseen. Retkikunnan jäseneksi mainittu Lassi Nikodemus oli tullut Sodankylään mahdollisesti ensimmäisenä vuoden 1870 tienoilla.¹⁸³ Asiakirjamerkinnoista voi myös hyvin päätellä, ettei muutto Sodankylään tapahtunut mitenkään kaikkien perhekuntien yhtäaikaisena liikkeenä.¹⁸⁴

Varsinaisesti ensimmäisenä porosaamelaisena muutti Matti Peltovuoma Koutokeinosta Sodankylään vuonna 1872 puolisonsa Marketta Iisakintytär Tuurin kanssa.¹⁸⁵ Seuraavana siirsi kirjansa Lassi Nikodemus kesällä 1874 yhdessä puolisonsa Maarit Märtenintytär Saran kanssa. Nikodemus oli myös yhdessä Petter Peltovuoman kanssa kuultavina vuoden 1876 Sodankylän talvikäräjillä, kun metsänvartija Mikko Musikka syytti talollinen Kristo Kaaretkoskea vaatimen ja vasan anastamisesta. Musikka oli jättänyt kaksi vuotta aikaisemmin poronsa hoidettavaksi Kaaretkosken tokkaan, mutta vaadin olikin metsänvartijan mukaan päätyntä talollisen merkkiin. Todistajiksi oli määrä tulla poronhoitajina olleet Nikodemus ja Peltovuoma, mutta he jäivät saapumatta oikeuden eteen. Peltovuoman sijaan paikalla oli kyllä Jouni Hetta, mutta häntä ei kelpuutettu todistajaksi. Nikodemus ja Peltovuoma olivat siis ainakin vuoden tai kaksi aikaisemmin olleet Sompiossa ja Pohjois-Sodankylässä, ja niinhän muuttokirjatkin kertovat asiasta. Petter oli Johannes ja Matti Peltovuoman isä ja naimisissa Elli Kitin kanssa.¹⁸⁶

Alkuvuodesta 1876 myös Matti Ponku (Pänga) eli Ponku-Matti asettui perheensä kanssa virallisesti Sodankylän seurakuntaan. Arvattavasti Ponkut tulivat yhtä aikaa Jouni Hetan perheen kanssa, sillä olihan Ponkun tytär Gunilla avioitu-

181 Tutkimuksen yhteydessä on käyty läpi metsähallinnon Sodankylän hoitoalueen kirjeaineisto ja kruununtilojen asiakirjat. Kemin tarkastuspiiristä on puolestaan läpikäyty Sodankylän, Ounasjoen ja Muonion hoitoalueen vuosikertomukset. Valitettavasti Sodankylän nimismiehen arkistoaineisto ei ole säilynyt 1800-luvun osalta.

182 Rosberg 1891, s. 44.

183 Retkikuntakertomus on esitetty useissa yhteyksissä, mm. M. Aikio 1987b. Erinomainen tiivis esitys Sodankylän porosaamelaisista on Onnela 2006, s. 64–70.

184 Sellaista on arvellut muuton olleen Marjut Aikio, ks. esim. M. Aikio 1988, s. 65.

185 Tieto perustuu Martti Linkolan esitykseen (1967, s. 255). Itse en ole muuttotodistusta löytänyt Sodankylän kirkonarkistosta, mutta Linkolan tietoa ei ole syytä epäillä.

186 Muuttotodistukset. Muuttaneiden luettelot. Sodankylän KA IBA:1. OMA; Sodankylän talvikäräjät 1876, § 69. Lappi CHa:10. OMA. Marjut Aikiolla on asiasta epätarkkaa tietoa. Hän toteaa Nikodemuksen olleen oikeudessa Matti Ponkun ja Uula Hetan kanssa vuonna 1875 niityriitaasian vuoksi, ks. M. Aikio 1988.

Guttorm Magga perhensä kanssa 1880-luvun alussa Sodankylässä, jonne perhe oli muuttanut edellisvuosikymmenellä Enontekiöltä. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

nut vuonna 1870 Karesuvannossa Jounin pojan Isak Hetan kanssa. Virallisesti Hetta siirsivät muuttokirjansa Sodankylään vuonna 1881. Enontekiöltä tulleet Maggan ja Nikodemuksen perheet jäivät Muotkavuoman ja Tankajoen alueelle lähelle Inarin rajaa. Norjan puolelta tulleet Ponkun, Peltovuoman ja Jouni Hetan (Jounifaari) perhekunnat menivät Sompiojärven alueelle. Asuinpaikat näkyvät erinomaisen tarkasti Rosbergin vuonna 1890 laatimassa Pohjois-Sodankylän kartassa.¹⁸⁷

Niila Nikodemus otti myös muuttokirjan yhdessä puolisonsa Katarina Baerin kanssa Enontekiöltä Sodankylään vuoden 1877 keväällä, mutta Katarina ehti kuolla ennen muuttoa. Niila tuli Sodankylään neljän tyttärensä kanssa, jotka jäivät käytännössä Lassi ja Maarit Nikodemuksen huollettaviksi. Vuonna 1878 siirsivät myös kirjansa Koutokeinosta Ruotsin Karesuvannon kautta Sodankylään Isak Turin leski Elin Turi, syntyjään Eira, ja hänen tyttärensä Marketta. Elli-äiti meni vielä vanhoilla päivillään vuoden 1878 huhtikuussa naimisiin Sompion talollisen Hans Johan Aran kanssa. Marketta avioitui Matti Peltovuoman kanssa, ja toinen siskoksista oli naimisissa Matti Ponkun kanssa. Osa perheistä tuli myös toisten kutsumana, mutta Niila Sara myi vuonna 1905 porotokkansa Koutokeinossa, tuli ”lompansa kanssa” Sompioon ja osti uuden porotokan.¹⁸⁸ Tosin Sarat olivat liikkuneet pohjoisen Kittilän ja Sodankylän seudulla jo vuosikymmenien ajan.

¹⁸⁷ Rosberg 1891, karttaliite.

¹⁸⁸ Sodankylän henkikirjat 1880, 1885, 1890, 1895, 1900. Lapin kihlakunnan henkikirjat 1880, 1890, 1900. Oulun läänin henkikirjat. ES4146, ES4149–50, ES 4154, ES 4160, ES 4162. OMA; Muuttotodistukset. Muuttaneiden luettelot. Sodankylän KA IBA:1. OMA; Sodankylän rippikirjat. 1882–1900. Sodankylän KA Aa:14–17, Ab:1–4.

Vuotson seudun porosaamelaiset ovat rakentaneet turvekodan 1880-luvun alussa. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

Kaikki Koutokeinon muuttajat tulivat passitta Suomeen, mutta suurin osa siirtyikin Ruotsin kautta. Oulun läänin maaherra oli antanut valtakuntien välisestä muuttoliikkeestä yleisen ja jyrkkäsanaanaisen ohjeen jo vuonna 1844. Ruotsin ja Norjan rajan lähellä oli tullut passitta Suomeen joukko ruotsalaisia ja norjalaisia, jotka oli kirjattu kirkonkirjoihin ja henkikirjoihin. Maaherran mukaan ulkomaalaisia ei saanut kirjata missään ominaisuudessa varsinkaan henkikirjoihin, joten heidät tuli poistaa sieltä. Suomen alamaisuuden Norjan ja Ruotsin porosaamelaiset saivat vuonna 1914.¹⁸⁹ Esimerkiksi Enontekiön porosaamelaiset eivät hakeneet 1800-luvulla passia liikkuessaan rajan yli.¹⁹⁰

Sodankylään muuttaneet perhekunnat eivät myöskään maksaneet 1840-luvulla määriteltyä tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten veroa, koska se koski vain Enontekiön, Inarin ja Utsjoen seurakuntien lappalaisia. He eivät olleet myöskään henkikirjoituksen piirissä ennen vuotta 1890 ja kirkonkirjoihinkin väestömerkinnät tulivat vasta 1890-luvun alussa.

189 Maaherra kruununvoudille 17.2.1844. Maaherralta saapuneet kirjeet 1844. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:3.OMA. Passiasiaa on selvitelty lääninkanslian luettelosta, joskin ulkomailta tulleiden piti käydä nimismiehen luona. Valitettavasti Sodankylän nimismiehen arkistoainesta ei ole säilynyt 1800-luvun osalta. Passiluettelot 1868–1882. OLKA BIIB:13. OMA; Matkustavaisten ja kulkukauppiaiden luettelot 1834–1926. OLKA BIIC:2. OMA; Pass Journal 1863–1895 (Enontekiö). Muonion piirin nimismiehen arkisto AVIII:1a. OMA; T. Lehtola 1996.

190 Pass Journal 1863–1895 (Enontekiö). Muonion piirin nimismiehen arkisto AVIII:1a. OMA.

Jouni Hetta ja hänen puolisonsa Inkeri Turi, ”Iisakin Inka”, tulivat Sompioon Karesuvannon seurakunnasta. Kirkonkirjoista 1890-luvulla näkyy, että vielä vuonna 1859 perhe oli kirjoilla Koutokeinossa, jossa poika Uula oli syntynyt. Uula meni sittemmin naimisiin Niila Nikodemuksen tyttären Briittan kanssa, ja heidän poikansa Johannes syntyi vuonna 1877 jo Suomen Lapissa. Sen sijaan Jounin toinen poika Iisak oli syntynyt vuonna 1861 Karesuvannon seurakunnassa. Kaiken kaikkiaan Hetan perhekunta oli siis noin vuoteen 1860 saakka koutokeinolaisia, mutta noin vuosien 1860–1875 ajan Ruotsin alamaisia Karesuvannossa. Matti Ponkun tyttäristä Ella oli syntynyt vuonna 1872 Enontekiöllä ja Inka Maria helmikuussa 1876 Sodankylässä. Rippikirjan toisessa yhteydessä heidän syntymäpaikkansa oli vielä Ruotsissa.¹⁹¹

Ensimmäisen kerran porosaamelaiset on kirjattu Sodankylän henkikirjaan vuonna 1890. Rippikirjoihin heitä ei ollut vielä tuolloinkaan merkitty, joskin väkiluvun osalta heidät on erikseen laskettu. Vuonna 1880 porosaamelaisten määrä oli 15 henkeä ja vuonna 1890 jo 41 henkeä. Hengille oli kirjoitettu vuonna 1890 kuusi porolappalaista perhekuntaa ja 39 henkeä.¹⁹²

Jouni Hetta, vmo Inkeri Turi
Lassi Nikodemus, vmo Maarit Sara
Juho Peltovuoma, vmo Sigrid (Siiri) Qvenangen
Matti Peltovuoma, vmo Greta Turi
Matti Ponku, vmo Kaisa Turi
Guttorm Magga, vmo Kaisa Nikodemus

Moni perhekuntien jäsenistä siirtyi asumaan 1890-luvulla ja 1900-luvun alkuvuosina myös Inarin puolelle. Näin syntyivät muun muassa Maggan suvun toimesta Kutturin¹⁹³ ja Länsmanin Salkko-Niilan kruununmetsätörmästä Lisman asutukset. Länsmanit olivat asuneet Lisman seutuvilla jo 1880-luvulta lähtien.¹⁹⁴ Niila Magga (Orponen) oli asunut 1890-luvulla Inarissa, mutta muutti kirjansa Sodankylään tammikuussa 1899. Sen sijaan Kuttura Magga meni kolme kuukautta aikaisemmin marraskuussa 1898 Inariin pysyvästi asumaan, mutta hän kuoli pian muuttonsa jälkeen maaliskuussa 1899. Myös Ponku-Matti oli muuttanut heinäkuussa 1893 Inariin, mutta hänkin tuli takaisin Sodankylään kirjoille huhtikuussa 1896. Ponku ehti kiertää Koutokeinosta Karesuvannon kautta Enontekiölle, Sompioon, Inariin ja vieläpä käväistä Utsjoellakin ennen paluutaan Inarin kautta Sodankylään.¹⁹⁵

Kymmenen vuotta myöhemmin 1900 Sodankylän porosaamelaisten perhekuntien määrä oli 12 sekä kaksi renkimiestä, yhteensä 61 henkeä, joskin kirkon-

191 Sodankylän rippikirja. 1891–1900. Sodankylän KA Aa:16–17, Ab:1–4.

192 Sodankylän henkikirja 1890. Lapin kihlakunnan henkikirjat. Oulun läänin henkikirjat ES4146.

OMA; Sodankylän kunnan kysymystaulut, n:o 4 Väestö. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:2. OMA.

193 Ks. erinomainen kuvaus kutturalaisten elämästä: Magga-Miettunen 2002.

194 Nahkiaisaja 2003, s. 226.

195 Sodankylän rippikirja. 1891–1900. Sodankylän KA Aa:16–17, Ab:1–4; ks. myös Aslak Aikio 2003, s. 38–39.

kirjojen mukaan lappalaisia olisi ollut 59 henkeä.¹⁹⁶ Sodankylässä olivat tuolloin kirjoilla seuraavat porosaamelaiset perhekunnat:

Jouni Hetan leski Inkeri Hetta
 Juho Aslak Hetta, vmo Ellen Siiri
 Uula Hetta, vmo Brita Nikodemus
 Isak Hetta, vmo Gunilla Ponku
 Piera Magga, vmo Inkeri
 Maria Magga
 Piera Nikodemus (vmo Karin Rist oli kuollut)
 Johannes Peltovuoma, vmo Siiri (Sigrid) Qvenang
 Matti Peltovuoma, vmo Greta Turi
 Matti Ponku (vmo Kaisa eli Katariina Turi oli kuollut)
 Niila Hirvasvuopio, vmo Ingrid Nikodemus
 Niila Magga, vmo Lucia Baer
 renkimiehet Antti Kainu ja Aslak Wenang

Niila Hirvasvuopio oli tullut Enontekiöltä vuonna 1897 ja avioitui Lassi Nikodemuksen kasvattityttären Ingridin kanssa. Orposten Niila Magga tuli vuonna 1899. Vielä 1900-luvun puolella muuttajia olivat Piera Sara ja Niila Sara (1905) sekä vuonna 1911 Jouni Aslakanpoika Hetta.¹⁹⁷

Kittilän väestötietoihin merkittiin vuonna 1880 poroja omistavia lappalaisia kaikkiaan 11 henkeä. Keitä he täsmällisesti ottaen ovat olleet, on vaikea tietää, sillä väestökirjanpitoon nimiä ei siirretty. Muuttotodistusten perusteella tulivat ainakin Juho Ketola ja hänen nuorikkonsa Kristiina Turi vuonna 1874 Enontekiöltä Kittilään asumaan. Rippikirjojen mukaan myös Juhon isä Pekka Ketola oli pororaitiona Kittilässä. Samoin olivat pororaitiona Antti Vasara 1870-luvulla ja Nils Petter Suikki perheensä kanssa. Antin sijaan 1880-luvulla pororaitioksi kirjattiin Niila Vasara. Lyhyen aikaa pororaitioina oli myös muiden sukujen perheitä, muun muassa Päiviöitä. Vuonna 1893 ilmoitettiin Kittilässä pari varsinaista lappalaista ”viljelevän poronhoitoa.”¹⁹⁸ Lapin komitean keräämien tietojen mukaan Kittilässä oli vuonna 1880 yhteensä viisi lappalaisperhekuntaa, joissa oli 23 henkeä. Vuonna 1890 perheitä oli neljä ja vuonna 1900 yhteensä seitsemän perhettä, joissa oli 33 henkeä.

Kyrön kylän alueelle, siis Pallastunturin liepeille, asettuivat 1800-luvun ja 1900-luvun taitteessa Niilo ja Tuomas Maggan perhekunnat sekä Niilo Nutti, jotka siirsivät virallisesti kirkonkirjansa Enontekiöltä Kittilään vuonna 1902. Samoihin aikoihin tulivat myös Kemit sekä porolappalaisiksi kirjatut Kitin ja Länsmanin perhekunnat. Länsmanit eivät kuitenkaan jääneet pysyvästi Kittilään. Kun vuonna 1901

196 Sodankylän henkikirja 1900 Lapin kihlakunnan henkikirjat. Oulun läänin henkikirjat ES4146.

OMA.; Sodankylän rippikirja 1891–1900 Sodankylän KA Aa:16–17, Ab:1–4.; Sodankylän kunnan kysymystaulut, n:o 4 Väestö. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:2. OMA.

197 Sodankylän rippikirja 1891–1900. Sodankylän KA Aa:16–17, Ab:1–4; Linkola 1967, s. 255.

198 Varalääninsihteerin laatima pöytäkirja Kittilän porokokouksesta 13.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja 1893–1898. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

Kittilässä oli edellisten lisäksi vielä kuusi pororaitioperhettä, porosaamelaisiksi ryhmiteltävien määrä nousi noin 40 henkeen. Virallisesti lappalaisiksi oli laskettu Kittilässä kuitenkin vain neljä perhettä ja 14 henkeä. Heistä suurin poronomistaja oli itselliseksi kirjattu Niilo Magga, jolla oli vuoden 1901 tiedon mukaan 442 poroa. Lapin komitean tietoihin merkittiin vuoden 1900 lopussa Kittilässä asuviksi perheiksi:

Antti ja Kustaa Vasara
 Elli Kemi
 Jooseppi Magga
 Tuomas Magga
 Niilo Nutti
 Juho Erkki Ketola
 Juho Päiviö.

He eivät kuitenkaan olleet kittilälaisten mukaan ”tunturilappalaisia”. Vuonna 1910 porosaamelaisia laskettiin olevan Kittilässä 26 henkeä.¹⁹⁹

VAIVATON SOPEUTUMINEN

Varhaisimmat kuvaukset Sompion porosaamelaisista ovat Sodankylässä vuosina 1883–1886 vierailleen polaariretkikunnan eli ”tähtiherrojen” matkakertomuksessa. Siinä porosaamelaisia kuvataan myönteiseen sävyyn. Tähtiherrojen mukaan juuri heidän käydessään oltiin Muotkataipaleeseen Riestojoen varrelle rakentamassa ensimmäisiä pysyviä kotasijoja. Kopsus- ja Sompiojärven rantamilla poroperheillä olikin jo tuolloin kotakylänsä. Kittilän ja Sodankylän historian kirjoittajalla G. A. Anderssonilla on myös varhainen omakohtainen kuvaus Sodankylän porosaamelaisista. Andersson tapasi heitä vuonna 1886 Muteniassa, jossa he olivat asettuneet asumaan kesän ajaksi ”kylän kentälle” hurstikankaisiin kotiin. Sompiossa oli Anderssonin mukaan tuolloin kaikkiaan kahdeksan porolappalaisperhettä. Lassi ja Niilo Nikodemus asuivat varsinaisesti Riestojoella, jonne Andersson myös matkasi yhdessä Lassin kanssa. Siellä perhekunnilla oli kaksi turvekotaa.²⁰⁰

Maantieteilijä J. E. Rosberg kirjoitti vuonna 1890 tekemästään tutkimusmatkasta Pohjois-Sodankylään. Hänen mukaansa Muteniassa oli vielä yksi täysverinen lappalainen, Petteri nimeltään, joka puhui veljensä kanssa ainoana lappia. Rosberg tarkoitti ilmeisesti Mutenian talon isäntiä. Lokassa kertoi vanha-Korvasen sisar asuneensa lapsuudessaan vielä kodassa ja käyttäneensä lapinpukua. Vanhaa metsälapin kulttuuria oli siten vielä tavoitettavissa 1800-luvun lopulla. Rosbergin mukaan Sompiossa oli kuitenkin nähtävissä jo tiettyä ylellisyyttä: talot olivat suuria,

199 Väkilukutaulukot 1880–1910. Kittilän KA II Df.2. OMA; Muuttokirjat. Kittilän KA Jb:3–4; rippikirjat 1869–1900. Kittilän KA Aa:8–11; Kittilän alkuaineisto. Tilattoman väestön alakomitea 1901. (kopio) Kittilän kunnan kysymystaulut, n:o 4 Väestö. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA; ks. myös Rosberg 1911, s. 27–28.

200 Andersson 1914, s. 48–49; M. Aikio 1988, s. 65–68.

Porosaamelaiset ovat asettumassa asuinpaikalleen ”hurttikotaa” Pohjois-Sodankylässä 1880-luvun alussa. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

lattiat maalattuja ja sänkyjä myös muille kuin isäntäväelle. Pohjois-Sodankylän tunturikyliässä asuneet porolappalaiset olivat Rosbergin kuulemien tietojen mukaan muuttaneet seudulle 15–20 vuotta sitten, siis 1870-luvun alkuvuosina.²⁰¹

Riestojoella asuvista oli Rosbergin mukaan etevin Lassi Nikodemus, joka oli juuri vuoden 1890 kesällä tarkastuttanut itselleen uudistilan paikan Tankajoen rannalle vastapäätä Muotkataivalta. Tarkoitus oli siirtyä maatalouden pariin, mutta ennen kaikkea uudistilalliseksi houkuttelivat tilan ympäriltä mitatut metsät ja niiden taloudellinen arvo. Maaherra vahvisti tilan perustamisen vuonna 1895, jolloin se sai nimekseen Muotka (n:o 21).²⁰² Sompiojärvellä asuneiden Norjan lappalaisten kylänvanhin oli Jouni Hetta, joka nautti suurta kunnioitusta kyläläisten keskuudessa. Kopsusjärvellä isännöi Rosbergin mukaan rahan mahdollista Matti Ponku, jolla oli yli 2 000 poroa. Vauraus oli peräisin erityisesti avioliittojen kautta Hetan sukuun. Ponku toimi myös pankkiirina lainaten rahaa tarvitsijoille.²⁰³

Tosiasiaa porosaamelaiset olivatkin vauraita, ja esimerkiksi Matti Ponkulla oli vuoden 1905 Lapin komitean tiedoissa peräti 3 070 poroa. Rahallisesti se tarkoitti

201 Rosberg 1891, s. 41–44.

202 Onnela 2006, s. 69 – 70.

203 Rosberg 1891, s. 44–45.

noin 100 000 markan omaisuutta. Suomessa löytyi poroja yksityisiltä tuolloin tuskin enempää. Niila Maggalla oli 750 poroa.²⁰⁴ Ponku-Matti oli tietenkin ääriesimerkki vauraudesta, johon oli kytkeytynyt muutakin varallisuutta kuin yksinomaan porot. Toinen tunnettu esimerkki on Guttorm Magga, jonka perukirja on säilynyt Inarista. Hänen omaisuutensa oli yli 22 000 silloista markkaa. Porosaamelaiset toivat mukanaan myös talollisille mahdollisuuden monipuolistaa talouttaan ja sitä kautta myös vaurautta.

Täysin ongelmitta rinnakkaiselo ei sujunut, sillä porosaamelaisten porotokat tekivät vahinkoa talollisten heinämaille ja porokoirat tuntuivat kiusaavan asukkaita.²⁰⁵ Sen sijaan minkäänlaisia laidunriitoja ei ollut tiedossa ainakaan 1900-luvun alussa porosaamelaisten ja talollisten välillä.²⁰⁶ Muutenkin asuminen Pohjois-Sodankylässä sujui sopuisasti asiakirjojen valossa toisin kuin Kittilän ja Enontekiön rajaseudulla. Ainoan näkyvän poikkeuksen harmoniaan teki Guttorm Magga, joka syyllistyi Sodankylässä kaksi kertaa porovarkauteen. Pitäjän asukkaille se oli liikaa, joten Kuttura joutui muuttamaan pois pitäjästä.²⁰⁷ Muuttomatka suuntautui Inarin puolelle nykyisen Kutturin kylän alueelle.

Asuinkeskuksat muotoutuivat Purnumukkaan, Muotkataipaleeseen ja Sompionjärven pohjoisrannalle Nattastunturin juurella. Muuttajasuvut siirtyivät myös nopeasti, jo 1890-luvulta lähtien tilajärjestelmän piiriin. Ensimmäisen talon rakensi Uula Hetta vuonna 1894, vaikka Lassi Nikodemus oli jo muutamaa vuotta aiemmin aloittanut talollisen toimet. Porosaamelaiset talolliset saivat maita omistukseensa Purnumukassa, Vuotsossa ja Kurujärvellä, jonne muutti yksi perhekunta Vuotsosta vuonna 1911. Keskimäärin porosaamelaisten perustamat uudistilat saivat verotettavaa maata noin 200 hehtaaria, joka oli varsin tyypillinen tilusala Sodankylän uudistiloilla. Vuoteen 1912 mennessä kaikki porosaamelaiset perhekunnat yhtä lukuun ottamatta olivat talollisia, joten kehitys oli samanlainen kuin oli ollut Sompion metsäsaamelaisilla ja Kittilään tulleilla Jukkasjärven porosaamelaisilla vuosisata aiemmin.²⁰⁸

Sompion ja Kittilään saapuneet porosaamelaiset perhekunnat tulivat metsähallinnon hallinnoimiin valtionmetsiin, eivätkä vanhoille porolaidunmaille. Muutaneet porosuvut olivat myös liki pari vuosikymmentä ilman mitään varsinaista asemaa Pohjois-Sodankylässä. Joskus on tosin haluttu esittää, että Saariselän-Sompion tunturiseudut olivat vanhoja porosaamelaisten laidunmaita, jotka lapinkyläoikeuksien perusteella kuuluivat kollektiivisesti lappalaisille,²⁰⁹ mutta se ei pidä paikkansa. Saariselän eteläiset tunturiselänteet ja Sompion seutu olivat vielä 1800-luvulla sompiolaisten ja sodankyläläisten peuranpyyntimaita, eikä siellä ollut harjoitettu poronhoitoa. Vasta norjalaisten laidunnusliike toi porotokat Pohjois-Sodankylään. Peuroja ei myöskään ollut saalistettu talonpoikien ryöstöpyyntinä su-

204 Sodankylän kunnan kysymystaulut, n:o 5. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:2. OMA.

205 Lapin komitea 1905. OMA; M. Aikio 1987b, 24–37.

206 Sodankylän kunnan kysymystaulut, n:o 8, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcb:2. OMA.

207 Sodankylän pitäjänkokouksen pöytäkirja 3.3.1882. Sodankylän KA. OMA; Onnela 2006, s. 190.

208 Isojakoaineisto, jakokirjat Sompion (Mutenia). Sodankylä. RoiMkA; M. Aikio 1988, s. 61–72.

209 Ks. esim. P. Aikio 1993.

kupuuttoon, kuten on toisinaan esitetty, vaan vielä 1800-luvun loppupuolella porosaamelaisten saapuessa peuroja vaelsi kohtuullisina laumoina erämaissa.²¹⁰ Vasta nopeasti laajentunut poronhoito syrjäytti Sompion kairoista peurat ja ajoi ne itään.

Metsähallinto suhtautui kuitenkin hyvin suopeasti poronhoitoon Sodankylän hoitoalueen pohjoisosissa. Metsänhoitajien mukaan se oli ainoa menestyvä elinkeino seudulla ja tarjosi vaurastumisen mahdollisuuden köyhissä oloissa eläneille pohjoisen talollisille. Siksi sen kehittymistä tuli metsänhoitajien mukaan kaikin tavoin tukea, joten suurporonhoidolle löytyi elintilaa valtionmetsissä. Myös esimerkiksi metsänhoitaja G. W. Forsströmillä oli läheiset suhteet porosaamelaisperheisiin, erityisesti Matti Ponkun kanssa.²¹¹

Myös Sompion ja Kemikylän vanhojen lapinsukujen talolliset elivät vielä 1800-luvun loppupuolella ”puolilappalaisina”, joille poronhoidosta tuli tärkeä elinkeinomuoto yhdessä karjanhoidon, metsästyksen ja kalastuksen kanssa. Metsätarkastaja Mellenius vakuuttikin vuonna 1893, ettei hän ollut havainnut niinä 30 vuoden aikana, kun hän oli Sodankylän metsiä tarkastanut, että poronhoito olisi ollut vähimmässäkään määrin metsänhoidolle vahingollinen.²¹² Ounasjoen hoitoalueella ei vastaavia kannanottoja esiintynyt.

J. E. Rosberg kuvasi myös Sompion porosaamelaisten vuotuiskiertoa. He kiersivät talvet porojensa kanssa laidunmaita ja kesät kalastivat. Porot nousivat keväällä ylös tuntureille. Perhekunnat viettivät jonkin aikaa Rautustunturilla ja Luirojärven viereisellä tunturilla, kunnes porot lähtivät vaeltamaan kesäksi kauemmas luoteeseen Ivalojoen pohjoispuolelle. Porotokat saivat kulkea vapaana koko kesän, jolloin perheet jäivät kalastamaan lähijärville, siis Sompio- ja Kopsusjärvelle ja Riestojoen ympäristössä. Köyhimmät lähtivät kesäksi töihin Ivalon kultamaille. Syksyllä koottiin porot ja siirryttiin metsiin talven ajaksi. Talvella käytiin myös markkinoilla.²¹³

Elsa-Marja Aikion muistissa oli, kuinka kutturalaiset olivat paimentaneet Siikajoen latvoilla (Tankajoen sivujoki), Uula Hetta talvet Raututunturissa ja Ponkut yhdessä Orposten kanssa Kopsusjoella ja Luirolla. Ainakin osa perhekunnista paimensi yhteisesti pieninä porokylinä tokkia, mutta esimerkiksi ”Hirvas-Niila” (Hirvasvuopio) halusi hoitaa poronsa ehdottomasti yksin.²¹⁴

Siirtyminen paliskuntajärjestelmään aiheutti kuitenkin ongelmia perinteiseen paimentamiseen tottuneille porosaamelaisille. Vuoden 1893 porokokouksessa Sodankylässä porolappalaiset esittivät, että poronhoito oli heidän pääelinkeinonsa, ja he myös seurasivat kaikkina vuodenaikoina karjaansa. Siksi olisi ollut myös välttämätöntä, että heille olisi määrätty erityiset maa-alueet, joissa he olisivat saaneet paimentaa porojaan ja hoitaa niitä oman vanhan tapansa mukaan – siis ilman

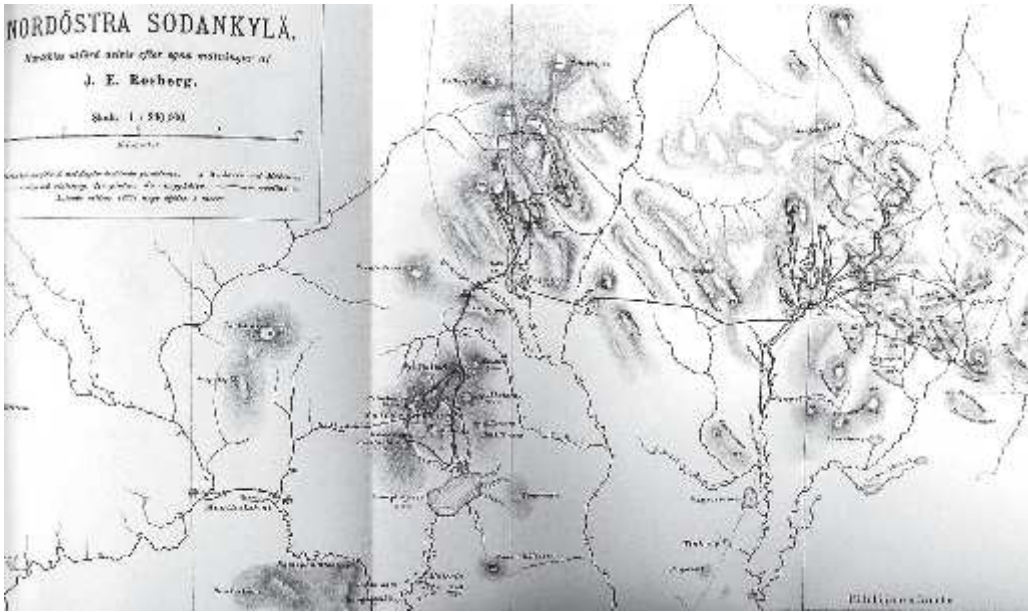
210 Samuli Paulaharju tavoitti vielä erinomaisessa Sompion kuvauksessaan peuranpyynnin merkityksen. Paulaharju 1939 (1979).

211 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 8.11.1869. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit 1869. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA; metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 7.8.1875. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit 1875. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA; Forsström 1985.

212 Varalääninsihteerin laatima pöytäkirja Sodankylän porokokouksesta 23.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja 1893–1898. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

213 Rosberg 1891, s. 43–46.

214 Elsa-Marja Aikio, Muistelukset, suku ja esi-isät. Sammallahti 1975, s. 24–28.

Pohjois-Sodankylän porosaamelaisten asuinpaikat sijaitsivat 1880-luvulla Nattosten länsi- ja itäpuolella. Kartta: J. E. Rosberg 1891.

poronhoito-ohjesäännön määräyksiä. Kokousväki myönsi yksimielisenä, että porolappalaisten osalta oli tarve poikkeaviin määräyksiin.²¹⁵ Mielenkiintoista on, että kukaan laajasta osallistujajoukosta ei millään tavoin asettanut edes kyseenalaiseksi porosaamelaisten laidunnusta Pohjois-Sodankylässä. Heidät oli hyväksytty täysin alueen asujaimistoon.

Porosaamelaisilla perhekunnilla ei kuitenkaan ollut mitään valmiina olemassa olleita ja määriteltyjä asuin- ja laidunalueita. Huomattava on, että myöskään Lapin komitean tietoihin ei 1900-luvun alussa kirjattu Sodankylään tai Kittilään erityisiä porolappalaisten laidunalueita, vaikka poronhoidosta ja laiduntamisesta kerättiin runsaasti yksityiskohtaista tietoa. He paimensivat kruununmailla, jotka oli erotettu väliaikaisissa liikamaiden toimituksissa, ja siirtyivät lähinnä isonjaon yhteydessä normaalin tilajärjestelmän piiriin ja paliskuntajärjestelmään.

Kaiken kaikkiaan porosaamelaiset olivat aina 1800-luvun loppupuolelle saakka jopa kaikkein etuoikeutetuin väestöryhmä niin Suomessa kuin Ruotsissakin – ainakin rahvaan osalta. Heidän verotuksensa oli muodollinen, minkäänlaisia hallinnon rasitteita ja velvoitteita ei ollut eivätkä valtiolliset rajoitukset sitoneet heitä. Ainoastaan kirkon taholta tuli tiettyjä yhteisöllisiä ja uskonnollisia velvoitteita. Ensimmäinen rajoittava tekijä suurporonhoidon harjoittamiselle muodostui vuonna

²¹⁵ Varalääninsihteerin laatima pöytäkirja Sodankylän porokokouksesta 23.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja 1893–1898. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

1852 Norjan rajasulusta ja seuraava 1889 Ruotsin ja Suomen rajan sulkeuduttua. Aseman erinomaisuuden havaitsee esimerkiksi Enontekiön verotuksessa. Ennen siirtymistä tulo- ja omaisuusveroon 1900-luvulla maksoivat porosaamelaiset koko kunnan veroista vain noin kolme prosenttia mutta uudessa järjestelmässä lähes puolet, eikä vero sittenkään ollut heidän osaltaan ankara.

LAPIN ELINKEINOT MAANKÄYTÖN ILMENTÄJINÄ

VÄHITTÄINEN SIIRTYMINEN MAATALOUTEEN

VILJELY PIENTEN PELTOJEN MUOKKAUSTA

Maankäyttö konkretisoitui elinkeinojen harjoittamisena. Tilajärjestelmään kytkeytynyt uudisasutus oli levinnyt Kemin Lappiin välittömästi ensimmäisen asutusplakaatin antamisen jälkeen, mutta maatalouden harjoittamiseen uudistilat eivät olleet sitoutuneet. Ainoastaan karjanhoito yleistyi Lapinmaan puolella 1600-luvun lopulla, kun muuten uudistalonpojat harjoittivat samoja elinkeinoja kuin muutkin asukkaat: kalastivat ja metsästivät. Kittilässä, Sodankylässä, Sompiossa ja Kemikylässä oli viljelyksiä yhteensä tuskin 20 tynnyrinalaa eli noin 10 hehtaaria. Suuren 1700-luvun asutusprojektin olennainen tavoite olikin vahvistaa Lapin maataloutta ja sitouttaa tilalliset siihen. Keskeinen keino oli siirtää suotuisilla metsäseuduilla asuneet lapinveronmaksajat uudistalollisiksi. Kemin Lapissa projekti alkoi Anders Hellantin toimesta 1750-luvun jälkipuolella ja huipentui vuoden 1763 maakirjamuutokseen.

Elinkeinot olivat kuitenkin jo ennen vuotta 1763 talonpoikaistumassa, eikä muutos ollut yksinomaan hallinnollista työtä. Kuten Anders Hellant esitti erityisesti vuoden 1760 kertomuksessaan, oli Kemin Lapissa tehty konkreettista maatalouden valistamistyötä 1750-luvulla. Siellä oli kulkenut neuvoja, Hellant itse oli muun muassa jakanut opaskirjoja ja opettanut, nimismies ja papit olivat myös valistaneet, karjaa oli tuotu kyliin ja siemenviljaa oli jaettu. Olipa yksi uusien kalastustekniikoiden opettajakin kiertänyt yhden kesän Kemin Lappia.¹

Tyhjistä ei tätä työtä toki tarvinnut aloittaa, sillä esimerkiksi kruununvouti Anders Hackzellin kertomuksesta vuodelta 1738 käy ilmi, että varsinkin karjatalous oli jo saanut jalansijaa Kemin Lapissa, mutta viljely oli edelleen vähäistä. Tosin Hackzell kehui, että joillakin uudistaloilla kylvö oli kolme ja jopa viisikin tynnyriä.² Tyypillistä Kemin Lapin lapinverotaloutta edusti 1720-luvun alussa Kittilän Kelontekemässä asunut Juho Juhonpoika Panno, joka kertoi keskittyneensä Mattaniemen lapinveromaallaan muutaman lehmän ylläpitämiseen, pienimuotoiseen viljelyyn ja niittytalouteen. Metsästys ja kalastus olivat jo sivuelinkeinoina.³ Panno

---

1 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physicoliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 315–350. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

2 Anders Hackzell, Beskrifning om Torneå och Kemi Lappmarcker 6.5.1738. I. Fellman I, s. 113–159.

3 Kittilän käräjät 1722, f. 463. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Termiä lapinveromaa ei käräjäjutussa suoraan mainittu, mutta Panno oli veronkantoluetteloiden mukaan lapinverolla. Hänen isänsä Johan Hansson Panno oli lapinverolla 1700-luvun alkuvuosista lähtien. Skattelängder för Kemi Lappmark 1702–1722. Länsräkenskaper. Västerbottens län. SRA.

pysyi kuitenkin tiukasti lapinverolla eikä uudistilallisena. Vastaavasti myös 1700-luvun puolivälin tilakatselmuksista näkyy, että asuminen oli keskittynyt tilayksiköihin. Neliömuotoisessa pihapiirissä oli pirtin lisäksi navetta, muita karjasuojia, aittoja ja pienempiä rakennuksia.

Ensimmäiset yksityiskohtaiset tiedot tilojen taloudesta on saatavissa vuodelta 1757, ja niitä on pidettävä varsinkin karjan ja kylvön osalta kohtuullisen luotettavina. Kuten taulukosta 11 havaitaan, viljanviljely oli edelleen olematonta. Kemin Lapin lapinkylistä kylvö tehtiin tuolloin ainoastaan Sodankylässä, johon laskettiin myös sompiolaiset uudistilat, ja Kittilässä. Molemmissa keskimääräinen kylvö oli yksi tynnyri ja kymmenen kappaa verosavua kohti ja kaikkiaan 107 tynnyriä. Tynnyrin kylvö vastasi kutakuinkin pinta-aloissa yhtä tynnyrialaa eli noin puolta hehtaaria.⁴ Sodankylän uudistaloilla oli kuitenkin jo kahden tynnyrin kylvö. Mutta valistustyö alkoi kantaa hedelmää.

Kaksi vuotta myöhemmin 1759 peltoa oli jo kaikissa lapinkylistä ja suurella osalla verosavuja, mutta vain Kitkan lapinveroa maksavat talot pääsivät yli kahden tynnyrin keskimääräisen kylvön. Sodankylässä kahden tynnyrin keskimääräinen raja ylitettiin vuonna 1765, Sompiossa ja Kuolajärvellä 1774 ja Kittilässä 1776. Veroluetteloiden tiedot vastaavat myös hyvin tilakatselmusten yhteydessä ilmoitettuja kylvömääriä. Kemikylässä maanviljely oli yhä 1770-luvulla marginaalista.⁵

Taulukko 11. Kylvömäärä (tynnyriä ja kappaa) Kemin Lapin lapinkylistä vuosina 1757–1776 (keskim. = kylvö keskimäärin verosavua kohti).

vuosi	Kittilä	Sodan- kylä	Sompio	Kemi- kylä	Kuola- järvi	yht.	Kitka	Maan- selkä
1757	48:08	59:00	--	--	--			
keskim.	1:10	1:10						
1759	50:28	84:24	17:24	5:28	57:28	217:04	16:16	18:00
keskim.	1:07	1:25	0:20	0:16	1:18	1:09	2:02	1:20
1765	--	95:28	30:01	6:14	78:00		17:08	25:20
keskim.		2:01	1:02	0:23	1:27		2:05	2:15
1767	77:30	117:25	46:00	3:30	74:13	320:03	16:00	24:16
keskim.	1:14	2:15	1:27	0:14	1:28	1:24	2:00	2:14
1769	74:23	125:00	39:03	4:16	75:07			
keskim.	1:11	2:13	1:18	0:18	1:28			
1774	105:05	138:13	49:20	4:10	98:10	395:26		427:27*
keskim.	1:27	2:21	2:00	0:20	2:15	2:06		3:00
1776	128:12	143:21	70:30	7:29	--			
keskim.	2:06	2:24	2:07	1:00				

^{*)} Koko Kuusamon kylvömäärä.

Lähteet: Upbörds och jordeböcker 1757–1776. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

4 Esim. vuonna 1805 kylvö oli yhteensä 180 tynnyriä ja peltopinta-alaksi ilmoitettiin 180 tynnyrialaa. Väkilukutaulut 1805. Sodankylän KA II Df:1. OMA.

5 Upbörds och jordeböcker 1757–1782. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

Viljely oli kuitenkin koko ajan yleistymässä. Vuonna 1759 kylvömäärä oli Kemlin Lapin kylissä Inari ja Kuusamo poislukien yhteensä 217 tynnyriä mutta 15 vuotta myöhemmin vuonna 1774 jo 395 tynnyriä. Siitä Kuolajärven osuus oli 98 tynnyriä. Erityisesti juuri 1770-luku oli innokasta peltojen raivausaikaa, sillä peltoala kaksinkertaistui. Myös ilmasto oli juuri tuolloin erityisen otollinen maatalouden harjoittamiselle. Todettakoon, että Enontekiön uudistaloilla oli tuolloin keskimäärin kahdeksan kapan kylvö. Ei se siitä juurikaan laajentunut vuosien kuluessa, sillä vuonna 1810 peltoa oli Enontekiön talollisilla yhteensä 15 tynnyrialaa.⁶

Kuusamo oli kuitenkin selvästi muita Kemlin Lapin alueita edistyneempi viljelyn suhteen, sillä siellä kylvömäärä oli vuonna 1774 yhteensä 427 tynnyriä eli kolme tynnyriä tilaa kohti. Viljelymuodossa oli myös selvä ero, sillä kun Kuusamon selkosilla roihusivat kaskisavut, ei muualla Kemlin Lapin outamailla kaskettu lainkaan.⁷ Se kuvastaa selvästi myös asutuspohjan erilaisuutta. Kuusamoon oli tullut Kainuun kaskitalonpoikia, mutta muuten Kemlin Lapissa asutus oli paikallista. Viljelytekniikan erilaisuus merkitsi myös sitä, että Kemlin Lapin pelloilla tyypillisen kaskiviljan eli rukiin osuus jäi enimmilläänkin alle kymmenyksen ohrasadosta. Viljelytekniikka oli kuitenkin peltomailla perin alkeellista, eikä lapiota järeämpää työkalua käytetty maanmuokkauksessa. Perunaa ei viljelty vielä 1700-luvulla, mutta nauris tunnettiin koko keskisessä Lapissa.

Maanmuokkaus ei ollut helppoa ilmastonkaan vuoksi, sillä halla oli lähes joka-voittainen tuttu. Siitä antaa hyvän luonnehdinnan vuoden 1784 kuvaus sanomalehdessä. Kadot masensivat viljelijät, ja Sompioissa ja Kemikylässä ei puitu viljaa moneen vuoteen lainkaan. Sitä ei ollut saatu edes siemeniksi, ja niinpä pienet pellot pajukoituivat.⁸ Vuodet eivät olleet myöskään veljiä keskenään, sillä Sodankylän kirkkoherra kirjasi vuodentulon esimerkiksi vuonna 1789 suorastaan loistavaksi (”härlig årsväxten”) mutta seuraavana vuonna oli täydellinen kato (”total missväxt”).⁹ Maanviljely ei edistynyt oikeastaan lainkaan 1700-luvun loppuvuosina, vaikka uudisasutus laveni, ja 1800-alussa erityisesti vuodet 1809–1812 olivatkin suurten katovuosien aikaa. Sää vaikutti myös jyvälukuun ja siten satomäärään.¹⁰ Kehitys näkyy myös numeroiden valossa taulukossa 12.

Vuonna 1805 Sodankylän kirkkoherrakunnassa oli kylvömäärä pienentynyt kolmanneksella 1770-luvun tilanteesta ollen enää 180 tynnyriä. Katovuosina 1810-luvun alussa viljelemisestä ei tullut mitään, eikä esimerkiksi vuonna 1812 kylvömäärä ollut kuin 40 tynnyriä. Satoa ei tullut lainkaan. Kemlin Lapissa oli turvaututtava hätäapuun. Tornion kihlakunnan kruununvouti Jacob Heickell informoi maaherraa vuonna 1812 ja kertoi, että Sodankylän ja Kittilän lapinpitäjissä oli äärimmäisessä nälänhädässä olleita ihmisiä. Hätä oli suuri myös Enontekiöllä. Lappiin lähetettiinkin vilja-apua. Tuolloin käynnissä olleet valtakuntien rajajärjestelyt

6 Väkilukutaulut 1810. Enontekiön KA II Df:2. OMA.

7 Upbörds och jordeböcker 1757–1782. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

8 Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 3.6.1784; Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 17.06.1784.

9 Väkilukutaulukot 1789 ja 1790. Sodankylän KA II Df:1. OMA.

10 Väkilukutaulukot 1802–1812. Sodankylän KA II Df:1. OMA; vrt. Andersson 1914, s. 226, jossa jonkin verran virheellisiä lukuja.

sattuivat siis poikkeuksellisen vaikeisiin vuosiin, ja niinpä pohjoisen rajaseudun seurakuntalaisilla ei ollut mahdollisuuksia esimerkiksi kirkkojen rakentamiseen. Jakob Fellman kuvaili vuoden 1812 tilannetta synkin sävyin. Yleisenä ravintoai-neena oli ryyneiksi hakattu ja vedessä keitetty petäjänkuori, jota syötiin sekä leipä-nä että vellinä. ”Se oli jo onnellinen, joka sellaiseen soppaan saattoi laittaa jonkun kalapalasan.”¹¹ Se oli sinällään hyvin stereotyyppinen nälkäajan vaikeuksista kerto-va kuvaus, eikä lähdearvoltaan välttämättä paras mahdollinen. Epäuskottavaa on myös, että yksinomaan viljakato olisi aiheuttanut niin vaikean nälänhädän kuin kuvauksista on luettavissa. Peltoalat ja kylvömäärät olivat vähäisiä, eikä satomää-rillä ruokittu väestöä edes normaaleina vuosina. Häden aiheuttajana täytyi olla vil-jakadon lisäksi muita elinkeinoihin ja yleisiin olosuhteisiin liittyviä tekijöitä. Elämä oli joka tapauksessa heikoissa kantimissa.

Taulukko 12. Kylvömäärä ja arvioitu sato (tynnyriä) Sodankylän kirkkoherrakun-nan alueella vuosina 1802–1812.

vuosi	ohrakylvö	ruiskylvö	ohrasato	ruissato
1802	200	10	600	11
1803	160	10	900	5
1804	160	15	960	25
1805	165	15	660	22
1806	165	15	825	24
1807	160	12	480	25
1808	170	20	850	13
1809	175	22	350	8
1810	180	–	–	–
1811	110	12	350	6
1812	40	–	–	–

Lähteet: Väkilukutaulukot 1802–1812. Sodankylän KA II Df:1. OMA; Andersson 1914, s. 226.

Voidaan sanoa, että vasta 1820-luvulta lähtien viljelyllä, tarkoittaen nimenomaan ohraa, alkoi olla suurempaa merkitystä Kittilän ja Sodankylän seudulla. Vuonna 1830 peltoa oli Sodankylässä jo 503 tynnyrinalaa ja Kittilässä 348 tynnyrinalaa. Kaski- tai kytöviljelyä ei alueella edelleenkään harjoitettu.¹² Kuitenkin 1830-luvun alkuvuodet olivat jälleen ankarien katojen aikaa. Erityisesti vuosi 1832 oli vaikea,

11 Tornion kihlakunnan kruununvoudin kirje maaherralle 1812. Tornion kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet n:o 3. Kirjediaari 1812. OLKI Aa:17. OMA; Tornion kihlakunnan kruununvoudin kirjeet maaherralle 1813. Tornion kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet, n:ot 4, 9. Kirjediaari 1813. OLKI Aa:18. OMA; keisarilta maaherralle 1813. Keisarilta ja hallitukselta saapuneet kirjeet, n:o 107. Kirjediaari 1813. OLKI Aa:18. OMA; Väkilukutaulukot 1802–1812. Sodankylän KA II Df:1. OMA; J. Fellman; Andersson 1914, s. 226–229, jossa jonkin verran virheellisiä lukuja.

12 Andersson 1914, s. 257–258.

jolloin nälänhätä vallitsi yleisesti niin Enontekiöllä, Kittilässä kuin Sodankylässä.¹³ Vaikeuksien jälkeen kylvömäärät nousivat tasaisesti 1800-luvun puoliväliin saakka. Kittilän nimismiehen mukaan 1840-luvulla oli koettu muutama hyvä satovuosi, joka oli nostanut myös talollisten vaurautta. Se oli puolestaan innostanut asukkaita aikaisempaa parempaan työmoraaliin viljelyksien osalta. Siltikin muun muassa Kittilän nimismiehen säännöllinen vuotuinen toteamus oli, että viljely oli paljon vaatimattomampaa kuin karjanhoito.¹⁴

Mieluisten 1840-luvun vuosien jälkeen seurasivat uudet hallavuodet. Vuosisadan puoliväli 1860-luvulle saakka oli ankarien katojen sävyttämä jakso koko Suomessa. Lapissa olivat pahoja vuosia viljelyn kannalta erityisesti vuodet 1838, 1848, 1854, 1856 sekä useampi 1860-luvun vuosista. Vuonna 1865 kylvettiin Sodankylässä 450 tynnyriä ja Kittilässä 594 tynnyriä ohraa. Ruista viljeltiin käytännössä hyvin vähän, yhteensä 163 tynnyriä Kittilässä ja Sodankylässä.¹⁵ Asukkaat pystyivät kuitenkin saamaan ravintoa kalastuksesta ja metsästyksestä, sillä katovuodet eivät olleet Lapissa suuria kuolonvuosia toisin kuin muualla Suomessa. Se kertoo myös siitä, että lapinrahvaan elämä ei ollut viljan varassa. Kadot veivät kyllä elinvoimaa mutta eivät vieneet hautaan. Vastaavaa oli havaittavissa myös aiemmissa 1800-luvun alkupuolen katojaksoissa. Osasyynä selviämiseen oli myös pitkät etäisyydet, jotka ehkäisivät kulkutautien leviämistä. Kruununvoudin mukaan suuria väkimääriä vaelsi vuosina 1866 ja 1867 läpi Lapinmaan Jäämeren rannikolle, mutta mukaan ei lähtenyt paikallista väestöä. Inarissa vaeltajat aiheuttivat kuitenkin vaikeuksia asukkaille.¹⁶

Satomäärien kehittymisestä todettakoon, että kun vuonna 1804 hyvänä satovuotena saatiin Sodankylässä ja Kittilässä yhteensä 900 tynnyriä ohraa, tuli sitä vuonna 1850 jo noin 2 500 tynnyriä ja 1865 yhteensä lähes 3 000 tynnyriä, vaikka tuolloin elettiin katovuotta. Vuoden 1870 liki normaali satomäärä oli 5 415 tynnyriä, kuten taulukosta 13 havaitaan. Kuviosta 8 nähdään puolestaan Kittilän pitäjän osalta, kuinka vuotuinen sato vaihteli huomattavasti mutta oli kuitenkin vähitellen nouseva.

Kun määrästä vähennetään siemenvilja, sato riitti tyydyttämään ehkä noin kolmannuksen tarpeesta. Suurimmissa taloissa vuotuinen sato lähenteli kuitenkin sataa tynnyriä. Yksistään Sodankylässä laskettiin 1800-luvun loppuvuosina tarvittavan yli 10 000 tynnyriä viljaa, ja kun sato oli Sodankylässä vuosina 1891–1900 keskimäärin 5 000 tynnyriä,¹⁷ oli viljaa tuotava säännöllisesti etelästä ja ennen kaikkea Venäjältä. Kittilään esimerkiksi tuotiin vuonna 1900 jauhoja 315 000 kiloa ja Enon-

13 Muonionniskan kirkkoherran kirje maaherralle 2.1.1832. Papistolta saapuneet kirjeet n:o 2. Kirjediaari 1832. OLKI Aa:36. OMA; Kittilän papin kirje maaherralle 27.8.1832. Papistolta saapuneet kirjeet n:o 9. Kirjediaari 1832. OLKI Aa:36. OMA; Sodankylän kirkkoherran kirje maaherralle 30.8.1832. Papistolta saapuneet kirjeet n:o 10. Kirjediaari 1832. OLKI Aa:36. OMA.

14 Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1838–1850. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1. OMA.

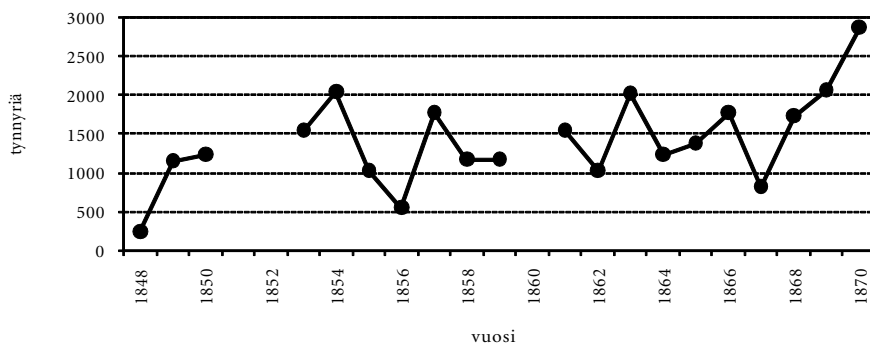
15 Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865. Kruununvoudin Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA; Andersson 273–274.

16 Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1866–1870. Kruununvoudin Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA.

17 Andersson 1914, s. 351.

Kuvio 8. Kittilän pitäjän ohrasato vuosina 1848–1870.

Lähteet: Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1848–1870. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1–2. OMA.

tekiölle 50 000 kiloa, joten pohjoisessa jouduttiin turvautumaan paljolti tuontiviljaan. Vielä vuonna 1871 Kittilän nimismies oli selostanut, että hyvinä vuosina sato riitti tyydyttämään tarpeen.¹⁸ Selvää toisaalta on, että kun viljaa oli saatavilla, myös sen kulutus kasvoi.

Enontekiön osalta nimismies totesi vuonna 1840, ettei viljelyssä ollut havaittavissa minkäänlaista edistymistä. Pientä raivausintoa kuitenkin koettiin vuosisadan puolivälissä, mutta katoaikoina viljamäärät olivat olemattomia – käytännössä satoa ei tullut ollenkaan. Enontekiöllä oli peltopinta-ala vuonna 1901 yhteensä 83 hehtaaria eli noin hehtaari verotilaa kohti. Lapin komitean tietoihin kirjattiin vuonna 1905, että Enontekiön peltoviljely oli yhä varsin ”alkuperäisellä kannalla”, eikä esimerkiksi ojituksia ollut tehty juuri lainkaan. Satonäkymien osalta ei täysin hyviä vuosia tullut 1800-luvulla Enontekiölle kertaakaan.¹⁹

Kittilässä raivattiin 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä vuosittain 10–20 tynnyrinalaa uutta peltoa. Vuonna 1866 syntyi kuusi tynnyrinalaa mutta esimerkiksi vuonna 1871 raivattiin 21 tynnyrinalaa uutta peltoa. Kittilässä oli myös alettu ojittamaan peltoja 1880-luvulta lähtien, mutta auran käyttö oli vielä tuolloin hyvin vähäistä.²⁰ Sodankylässä tehtiin myös mielenkiintoinen ”yhdistymissäntö” vuonna 1874 tilusten aitauksesta ja rauhoittamisesta. Sen mukaan tilusten haltijat olivat velvollisia suojaamaan aidoilla peltonsa ja niitynsä. Näin haluttiin saada järjestykseen jatkuvat riidat niityistä ja heinämaidien vahingoista, joita etenkin porot aiheuttivat.²¹

18 Nimismiehen 5-vuotiskertomus Kittilän nimismiespiiristä 1866–1870. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:2. OMA; Kittilän ja Enontekiön kysymystaulut. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA

19 Sodankylän käräjät 1874. Lappi CIIa:10. OMA; Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1838–1882. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1–2. OMA.

20 Enontekiön alkuaineisto. Oulun lääni. Tilattoman väestön alakomitean 1901–1906 arkisto. 540 7:24. KA; Enontekiön kysymystaulut, maanviljelys. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Kittilän kysymystaulut, maanviljelys. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

21 Sodankylän käräjät 1874. Lappi CIIa:10. OMA; Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1838–1882. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1–2. OMA.

Taulukko 13. Ohrasato (tynnyriä) vuosina 1848–1870 Sodankylässä, Kittilässä ja Enontekiöllä.

vuosi	Sodankylä	Kittilä	Enontekiö
1848	327	240	20
1849	1392	1150	150
1850	1680	1240	250
1853	1393	1542	1219*
1859	1157	1179	..
1861	1153	1554	240
1862	1163	1019	24
1863	1914	2026	201
1864	900	1240	95
1865	1609	1379	108
1866	1800	1777	89
1867	1430	825	–
1868	2500	1740	40
1869	2914	2058	46
1870	3540	2875	84

*¹⁾ Enontekiön vuoden 1853 luvussa on myös Muonion satomäärä, ja suurin osa siitä olikin nimenomaan Muoniosta.

Lähteet: Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865 sekä vuosikertomukset 1866–1870. Kruununvouti Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA; Andersson 273–274. Satoluvut 1850-luvulta löytyvät myös: Kruununtilien asiakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto LL:6–8. OMA.

Puntaroitaessa viljaviljelyn asemaa Lapin pitkän aikavälin maankäytössä, oli se sivuelinkeino ja ainoastaan muutamilla tiloilla panostettiin laajamittaisesti viljelyksiin. Niinpä se ei vaikuttanut maiden hallintasuhteisiin käytännössä mitenkään eikä varsinkaan 1700-luvun siirtymävaiheessa veromaajärjestelmästä uudistilavaiheeseen. Maantieteellisesti pellot sijaitsivat talojen tuntumassa, eivätkä ne ”syöneet” perinteisiä veromaa-alueita. Kaskeamista ei myöskään harjoitettu, joten näkyvin vaikutus peltoviljelyllä oli maankäytön tiivistyminen tilan ympärille.

Perunanviljely oli peltoviljelyn ohessa toinen talon lähetyvillä harjoitettu maankäyttömuoto, joka levisi Lapin alueella käytännössä 1830-luvun alkupuolella, vaikka sitä oli kokeiltu jo aikaisemmin. Varsinkin vuonna 1828 perustettu Oulun läänin talousseura pyrki edistämään ”potaatin” viljelyä Lapinmaassa. Sodankylästä tiedotettiin syksyllä 1837, ettei peruna ollut tuottanut satoa kahteen vuoteen lainkaan – liekö kyse taitamattomuudesta vai sääoloista:

Sodankyläsä esimerkiksi, josa menneenä vuonna ei saatu ollenkaan potakoita, ja johon viimmissä kewät-talwena, Maaherramme toimen kautta, kuljetettiin Potakoini siemeniä, ei ole nytkään tullut niistä hedelmää.²²

22 Oulun Wiikko-Sanomia 23.9.1837.

Vielä 1840-luvun alussa perunaa syötiin lähinnä vain Kittilässä, josta nimismies kokosi vuonna 1845 tarkat tiedot. Kaikkiaan perunaa oli laitettu maahan 73 talossa, eli suurimmassa osassa, mutta erityisesti se oli saanut jalansijaa kirkonkylässä. Suurimmat perunaviljelmät olivatkin Kittilän kylän Välitalossa 30 tynnyriä ja Salmisissa 25 tynnyriä. Yleensä määrät jäivät alle kuuden tynnyrin. Perunan yleistyisestä 1800-luvun puolivälin jälkeen kertoo se, että sitä kylvettiin vuonna 1865 Kittilässä ja Sodankylässä jo 377 tynnyriä. Enontekiöllä perunanviljely oli vielä 1900-luvun alussa vähäistä, mutta naurista kylvettiin joskin ”huononpuoleisella menestyksellä.”²³

Kokonaisuutena tarkastellen viljanviljely edistyi 1800-luvun loppupuolen aikana huomattavasti Lapin kihlakunnan eteläosissa huolimatta jatkuvista vaikeuksista. Vuosina 1900 ja 1901 kerättyjen tietojen mukaan peltoalat olivat muotoutuneet seuraavanlaisiksi:²⁴

	<u>vuoden 1900 tiedoissa</u>	<u>vuoden 1901 tiedoissa</u>
Sodankylä	474 hehtaaria	654 hehtaaria
Kittilä	274 hehtaaria	303 hehtaaria
Enontekiö	9 hehtaaria	84 hehtaaria

Erot ovat huomattavan suuria kahden keräyksen välillä, mikä kertoo osaltaan, että peltoalojen määrittelyt riippuivat laskutavoista. Viljan satomäärät olivat 1800-luvun lopulla eri pitäjissä seuraavat (hehtolitraa):²⁵

	<u>1891</u>	<u>1897</u>	<u>1900</u>
Sodankylä	2068	9569	545
Kittilä	2412	8276	449
Enontekiö	2	123	–

Luvuista näkee, kuinka suuresti vuodentulot saattoivat vaihdella. Katovuodet olivat viljalle sananmukaisesti katoja, ja 1900-luvun alkuvuosina niitä koettiin useita peräkkäin. Viljaviljelystä ei voinut sen marginaalisella ilmastoalueella kasvaa pääelinkeino, joten tilallistalouksissa oli turvattava elo muista elinkeinoista.

KARJANHOITO TILOJEN PÄÄELINKEINO

Toisin kuin viljanviljely oli karjanhoito Kemin Lapissa 1700-luvun puolivälissä jo yksi pääelinkeino metsästyksen ja kalastuksen rinnalla. Siitä kertovat myös taulukon 14 numerotiedot lehmäluvuista, jotka eivät enää kasvaneet merkittävästi 1700-

23 Uppgift å Potatoes odling uti Kittilä Länsman District 1844. Kirjekonseptit 1845. Kittilän nimismiespiirin arkisto D1a1:1. OMA; Enontekiön kysymystaulut, maanviljelys. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Andersson 1914, s. 293. Kruununvoudin vuosikertomuksissa ei mainittu perunan viljelyaloja.

24 Komiteamietintö 1905:3, s. 45; SVT III, maatalous.

25 Komiteamietintö 1905:3, s. 60–61.

luvun jälkipuolella keskimääräisesti taloutta kohti tarkasteltuna. Toki verosavujen lisääntyessä myös kokonaiskarjamäärä kasvoi. Esimerkiksi Kemikylän Karppisen tilalla oli 1730-luvun alussa kuusi lehmää, joka olikin tuolloin tyypillinen uudistalon karjavarallisuus.²⁶ Kittilä oli karjavaltaisın alue 1700-luvun Kemin Lapissa. Siellä oli vuonna 1757 keskimäärin kuusi lehmää verotaloutta kohti, kun Sodankylässä ja Kuolajärvellä lehmiä oli viisi. Sama määrä niitä oli myös Kuusamon talonpojilla. Sompion taloissa lehmiä oli kolme–neljä ja Kemikylässä kolme, mutta Sompion uudistaloilla määrä nousi keskimäärin lähes yhdeksään. Kuudessa uudistalossa oli 52 lehmää.

Taulukko 14. Lehmien määrä ja keskimääräinen lehmäluku verosavua kohti Kemin Lapin lapinkylissä vuosina 1757–1776.

vuosi	Kittilä	Sodankylä	Sompio / uudist.	Kemikylä	Kuolajärvi	Kitka	Maanselkä
1757	232	233	104 / 52	26	186	23	45
keskim.	6,3	5,2	3,5 / 8,7	2,9	5,0	3,3	5
1759	249	265	122 / 65	30	206	34	58
keskim.	5,9	5,5	4,2 / 9,3	2,5	5,6	4,3	5,3
1765	—	303	157 / 75	31	219	42	54
keskim.		6,4	5,6 / 8,3	3,4	5,2	5,3	4,9
1767	365	355	164	29	264	37	59
keskim.	6,8	7,4	6,6	3,2	6,6	4,6	5,9
1769	357	342	155	25	234		
keskim.	6,4	6,6	6,2	3,1	5,9		
1774	400	291	160	24	240		836*
keskim.	7,0	5,6	6,4	3,4	6,0		5,8
1776	378	285	178	38	—		
keskim.	6,4	5,5	6,4	4,8			

* Koko Kuusamon lehmäluku.

Lähteet: Upbörds och jordeböcker 1757–1776. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

Myös lammastalous oli 1750-luvulla jo vankka. Lampaita oli Kemin Lapissa tuolloin vielä enemmän kuin poroja ja taloutta kohti kymmenkunta. Samoin hevonen oli jo vakiinnuttanut paikkansa 1750-luvulla Kittilässä, Sodankylässä ja Kuolajärvellä, joissa se oli käytännössä joka taloudessa. Sompiossa hevonen oli hankittu joka toiseen talouteen, lähinnä uudistiloille, mutta Kemikylässä ei hevosia ollut vielä 1700-luvun puolivälissä kuin kaksi–kolme koko kylässä.²⁷

Taulukosta 14 havaitaan, että karjaluvun kasvua tapahtui jonkin verran 1760-luvulla varsinkin Kemikylässä, jossa vuonna 1776 keskimääräinen lehmäluku lähe-

26 Kemikylän käräjät 1731, f. 879–879v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

27 Upbörds och jordeböcker 1757–1782. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

ni viittä. Vuonna 1757 lehmiiä oli Sodankylän kirkkoherrakunnan lapinkylissä kaikkiaan 595, ja vuonna 1776 luku oli 879. Karjaluvun nousu heijastelee varsin suoraan uudistilojen määrällistä kasvua mutta myös itse karjatalouden vahvistumista. Tuhatta asukasta kohti lehmiiä oli 1750-luvun puolivälissä noin 770, kun se vuonna 1776 oli jo noin 880 koko Sodankylän kirkkoherrakunnassa. Kehitys oli samansuuntainen myös Kuolajärvellä, jossa esimerkiksi Hirvasjärven uudistilalla oli seitsemän lehmää vuonna 1764.²⁸

Vuonna 1805 lehmäluku oli noussut Sodankylässä ja Kittilässä jo 1 450:een,²⁹ joka tarkoitti 800 lehmää tuhatta asukasta kohti. Väestö kasvoi siis karjanhoitoa nopeammin. Kovien koettelemusten aikana 1810-luvun alussa luonto koetteli kaikin tavoin lapinasukkaita. Riistasaalitkin jäivät olemattomiksi, joten karja täytyi teurastaa ravinnoksi. Valitettavasti tuolta aikajaksolta ei ole käytettävissä tarkkoja numerotietoja. Elpyminen oli kuitenkin nopeaa, ja kuten viljelysten osalta alkoi 1820-luvulta laajentumisen aika, lähti myös karjamäärä nousuun. Tosin 1820-luvun alussa koettelivat ilmeisesti ensimmäiset karjaruton vuodet Sodankylän alueella. Etenkin vuoden 1821 keväällä rutto tappoi lehmäkarjaa mutta erityisesti porokarjaa.³⁰ Vuonna 1830 lehmiiä oli Sodankylässä 1 063 ja Kittilässä 869 (yhteensä 1 932),³¹ siis jonkin verran enemmän kuin oli ollut vuosisadan alussa.

Taudit eivät tehneet lovea kokonaiskehitykseen, sillä kasvua oli tapahtunut myös suhteellisesti ottaen: lehmiiä oli tuhatta asukasta kohti vuonna 1830 koko kirkkoherrakunnan alueella 816. Karjanhoito laajeni ennen kaikkea Kittilässä, jossa suhteellinen luku oli 854, kun taas Sodankylässä luku oli 788. Molemmat olivat kuitenkin huomattavan korkeita määriä, mutta juuri Sodankylän luvuissa näkyy varmasti ruton viilto. Seuraavina vuosikymmeninä karjatalous jatkoi nousuaan huolimatta uusista ruttovuosista. Varsinkin 1830-luvun alkuvuosina koettiin todennäköisesti kaikkien aikojen pahimmat karjatuhot ruton vuoksi keskisessä Lapissa ja nimenomaan Sodankylän pitäjässä. Paha pyrittiin karkottamaan manauksin ja kirouksin jonnekin Turjan tuntureille tai Jortanan joelle, mutta hoitokeinona niiden teho oli vaatimaton. Kruununvoudin laskelmien mukaan yksistään Sodankylässä menehtyi 274 lehmää tauteihin vuosien 1831–1835 aikana.³² Rahallisesti mitattuna lähes yhtä suuren loven taudit tekivät myös hevosiin ja poroihin.

Toistuvien karjaepidemioiden seurauksena viranomaiset tarttuivat 1830-luvulla innolla neuvontatyöhön, jota paikallinen rahvas oli kirousten keskellä myös valmis vastaanottamaan. Samaan aikaan Oulun läänin talousseura pyrki edistämään Lapin maataloutta, ja sen työn yhtenä tuloksena keisarillisella päätöksellä tuli mahdolliseksi lunastaa kruununtiloja korvauksetta perintöön. Valistus, kannustus ja

28 Kuolajärven käräjät 1764, f. 669v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

29 Väkilukutaulukot 1805 ja 1810. Sodankylän KA II Df:1. OMA.

30 Onnela 2006, s. 126–127.

31 Andersson 1914, s. 257–258.

32 Onnela 2006, s. 128–129. Karjaruttoja liikkui Suomessa useampia. Pernarutoksi määriteltävästä taudista käytettiin 1700-luvulta lähtien nimityksiä ampumarutto, kosketusrutto ja loukkaustauti. Hoitokeinoina olivatkin nimenomaan erilaiset loitsut ja kiroukset. Ennen kaikkea 1820-luvulta lähtien alkoi varsinainen eläinlääkärikoulutus ja opetustyö mm. eläinlääkäriopiston perustamisella. Karjarutto saatiin talttumaan vuoteen 1877 mennessä, mutta uusia sairauksia oli tullut ja löydetty siihen mennessä useita. Mäkelä-Alitalo 2003, s. 592–597.

luontoäidin aiempaa hellempi ote veivät karjataloutta eteenpäin sekä määrällisesti että laadullisesti. Vuodelta 1853 säilyneiden tietojen mukaan Sodankylässä oli nautakarjaa 1 672 ja Kittilässä 1 330 päätä eli yhteensä 3 003 nautaa.³³ Toisin sanoen lehmäluku oli noussut kahdessa vuosikymmenessä kolmanneksella. Tuolloin oli käynnissä myös poikkeuksellisen innokas uudisraivausvaihe ja uudistilojen perumisen aika. Kehitys oli myös väkilukuun suhteutettuna nopeaa, sillä Kittilässä päästiin noin 950 lehmään tuhatta asukasta kohti ja Sodankylässä vastaavasti 930 lehmään. Erityisesti Sodankylän pitäjässä karjanhoito oli kehittynyt ripeästi. Tosin jonkin verran tilastollista kasvua edesauttoi nuoren nautakarjan mukanaolo luvuissa. Nimenomaan vuodet 1840-luvulta 1850-luvulle olivat varsinaista maatalojen ja maatalouden nousun aikaa Lapin kihlakunnassa.

Esimerkiksi Kittilän nimismiehellä ei ollut 1840-luvulta lähtien vuotuisissa elinkeinojen selvityksissään mitään erityisiä karjanhoitoon liittyneitä havaintoja, kuten karjatauteihin. Yleinen toteamus oli vuosittain, että karja oli viljelyä huomattavasti merkittävämpi elinkeino. Erityisesti 1840-luvulta alkanut poikkeuksellisen vilkas uudisasutuksen kausi Lapissa nosti myös verosavujen määrää parissa vuosikymmenessä kolmanneksella, joten taloutta kohti laskettuna karjaluku pysyi suurin piirtein samalla tasolla. Ongelmaksi tuli niittyjen ja laidunmaiden vähäisyys, joten karjanravintoa varten ryhdyttiin kuivattamaan soita ja tekemään järvenlaskuja. Toimenpiteet olivat myös valtiovallan suosiossa.³⁴

Myös Enontekiöllä kasvukehitys oli vastaava kuin etelämpänä Lapin kihlakunnassa; lehmä oli vuonna 1810 yhteensä 110 ja nuorta karjaa 24, ja vuonna 1850 lehmä oli 244. Vuonna 1853 nautakarjaa oli kaikkiaan 284 päätä.³⁵ Keskimäärin verotilaa kohti se tarkoitti noin kuutta nautaa, mutta väkilukuun suhteutettuna lehmäkarjaa oli vuonna 1850 tuhatta asukasta kohti 552. Enontekiön maataloissa karjatalous oli 1800-luvun puolivälissä lähes samaa suuruusluokkaa kuin Kittilässä ja Sodankylässä, mutta koko pitäjä huomioon ottaen Enontekiö jäi selvästi jälkeen keskisestä Lapista. Se johtui lapintalouksista, joissa lehmäkarjanpitoon ei juurikaan panostettu.

Karjatalouden kehityksen suuntaviivat olivat 1800-luvun puolivälin jälkeen edelleen kasvavia, joskin 1860-luvun vaikeudet verottivat myös lehmälukua, kuten taukukosta 15 havaitaan. Kun vuonna 1859 oli nautakarjaa Sodankylässä ja Kittilässä yhteensä 2 630 päätä, oli vuonna 1870 luku noussut 2 829 lehmään. Kasvu johtui yksinomaan Kittilän pitäjältä, jossa päinvastoin kuin naapuripitäjässä lehmäluku kasvoi 1860-luvun alkupuolella. Katovuosina oli kuitenkin teurastettava karjaa, joten määrät myös vaihtelivat vuosien mittaan. Enontekiöllä luvut olivat niin pieniä, että vähäininkin nousu kasvatti suhteellista lukua huomattavasti. Vuoden 1870 tie-

33 Andersson 1914, s. 293. Onneksemme G. A. Andersson kirjasi Sodankylän ja Kittilän historiaansa tarkkoja numerotietoja 1800-luvun puolivälin maataloudesta. Tiedot eivät ole säilyneet nykypäiviin enää varsinaisissa asiakirjalähteissä, joskin muutamilta vuosilta on veronkantoluetelloissa tilastoitu maatalouden tietoja.

34 Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1838–1855. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1. OMA; vast. myös nimismiehen vuosikertomukset 1838–1860. Vuosikertomukset. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1. OMA; Nieminen 2005, s. 16–17.

35 Väkilukutaulut 1810. Enontekiön KA II Df:2. OMA; Andersson 1914, s. 293.

doista päätelleen Länsi-Lapissa oli panostettu jossain määrin karjanhoitoon, sillä poronhoitoon erikoistuneita lapintalouksia oli tuolloin suunnilleen saman verran kuin oli ollut 1800-luvun puolivälissä. Väkilukuun suhteutettuna Enontekiön karjanhoito oli samalla tasolla Kittilän ja Sodankylän kanssa.

Taulukko 15. Lehmäluku Sodankylässä, Kittilässä ja Enontekiöllä vuosina 1859–1870 (suluissa tuhatta asukasta kohti).

vuosi	Sodankylä		Kittilä		Enontekiö	
1859	1632	(787)	998	(637)	.	
1865	1290	(617)	1251	(744)	331	(554)
1870	1640	(729)	1229	(703)	394	(723)

Lähteet: Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865 sekä vuosikertomukset 1866–1870. Kruununvouti Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA; Andersson 273–274.

Yksittäisten tilojen osalta karjanhoidon volyyymi vakiintui 1800-luvun loppupuolella, vaikka lukumääräisesti tapahtuikin huomattavaa nousua. Tilattoman väestön alakomitean vuonna 1901 keräämien tietojen mukaan oli Kittilässä lehmiiä 1 856 (572) ja Sodankylässä 2 643 (798) eli yhteensä 4 499. Sikoja ei Lapissa ollut yhtään. Määrä oli siten kaksinkertaistunut neljässä vuosikymmenessä ja oli selvästi yli valtakunnan keskiarvon tuhatta ihmistä kohti suhteutettuna. Suhdeluku oli koko Suomessa 511. Sodankylässä oli myös lammastalous merkittävä, 813 lammasta tuhatta asukasta kohti, kun se oli koko valtakunnassa 452.³⁶

Vastaava kehitys oli myös Inarissa, jossa oli vuonna 1860 lehmiiä yhteensä 207, ja Utsjoella, jossa lehmiiä oli 128. Vuonna 1900 määrä oli noussut Inarissa yli kaksinkertaiseksi 455 lehmään ja Utsjoella 196 lehmään. Kun numerot suhteutetaan väkilukuun, Inarissa oli lehmäkarjaa vuonna 1860 tuhatta asukasta kohti 296 ja Utsjoella täsmälleen saman verran. Vuonna 1900 suhteellinen osuus oli pysynyt Inarissa käytännössä neljän vuosikymmenen takaisella tasolla (307), mutta Utsjoella kasvu oli huomattava: 401 lehmää tuhatta asukasta kohti. Siirtyminen karjanhoitoon ohjasi myös utsjokisten perinteistä vuotuisasuinpaikkojen järjestelmää, kun lehmäkarjalle jätettiin osa kesäpaikasta heinälle. Osaltaan Pohjois-Lapin aikajakson elinkeinollista kehitystä selittää Inarin voimakas väestönkasvu, mutta kuitenkin samaan aikaan myös talollisten määrä kasvoi nopeasti. Olennainen vaikutus oli porosaamelaisten laajamittaisella muuttoliikkeellä, sillä vuosien 1880–1894 aikana muutti Utsjoelta 53 poroperhekuntaa Inarin puolelle. Jo aiemmin 1860-luvulla oli tapahtunut vastaavaa muuttoliikettä.³⁷

36 Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901, s. 59–68, liitetaulut 2–3. Sodankylän lehmiiä koskeva suhdeluku on tulkinnanvarainen.

37 Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901, s. 59–68, liitetaulut 2–3. Sodankylän suhdeluku on tulkinnanvarainen; Inarin ja Utsjoen karjaluvut Nahkiaisija 2006, s. 60, 111–112, 218–219.

Varsinkin Sodankylän 1900-luvun alun luku 798 lehmää tuhatta ihmistä kohtaan oli huomattavan korkea luku. Oulun läänin eteläpuolella Sodankylän ylittäneitä oli suhdeluvussa ainoastaan Vaasan Purmo (986), mutta Oulun ympäristön niittylakeuksilla oli viisi Sodankylää karjavaltaisempaa pitäjää. Tyrnävällä suhdeluku oli korkein: 1118. Enontekiöllä oli lehmiä vuonna 1901 kaikkiaan 447, joten siellä ei ollut karjatalous kasvanut 1800-luvun lopulla juuri lainkaan.³⁸ Kehitys oli kulkenut voimakkaasti alaspäin ja oli suurin piirtein samassa mittakaavassa kuin Utsjoella. Väkilukuun suhteutettuna lehmiä oli 469 tuhatta asukasta kohti, joten kasvanut väkimäärä sai nauttia aiempaa niukemmin karjantuotteita. Ruotsin rajausulun jälkeen niin maataloilla kuin porosaamelaisten perhekunnissa panostettiin erityisesti porotalouteen.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että keskisen Lapin karjavaltaistuminen tapahtui 1700-luvun jälkipuolella, eli silloin kun alueella oli vilkas asuttamisen kausi, mutta karjanhoidosta oli tullut merkittävä osa taloudenpitoa jo 1700-luvun alkupuolella. Toisin sanoen kehitys oli tapahtunut lapinkylissä jo lapinveromaajärjestelmän aikana, eikä siirtyminen uudistiloihin merkinnyt elinkeinollista muutosta. Taloudenpito oli vakiintunutta siirtymävaiheessa, mutta karjanhoidon rinnalla varsinkin peuran metsästys ja kalastus säilyivät Kemin Lapissa keskeisinä elannonantajina. Karjavaltaistumisella ei ollut aluksi suurta vaikutusta konkreettiseen maankäyttöön. Kesäisin elikot laidunsivat talon pihapiirissä ja lähimetsissä. Vähitellen kuitenkin niittyjen merkitys alkoi kasvaa tilataloudessa yhä keskeisemmäksi, ja se olikin huomattava muutos verrattuna lapinveromaa-aikaan.

Vanhosten lapinsukujen perhekunnat siirtyivät karjavaltaiseen taloudenpitoon, joka muutoksena on itse asiassa maantieteilijöiden osoittama yleinen väestön kasvua seurannut ilmiö alueellisessa kehityksessä. Muutoksessa ei siis ole ollut kyse yksinomaan paikallisista historiallisista vaikuttimista, vaan universaalista taloudellis-yhteiskunnallisesta ilmiöstä. Väestön kasvaessa määrätyn alueen yhden asutusyksikön maankäyttömuotojen mahdollisuudet kapenevat. Perinteisiä elinkeinomuotoja pyritään jatkamaan mutta samalla väestönkasvun vuoksi menetykset täytyy kompensoida uusilla elinkeinoilla.³⁹ Lapissa sellainen oli aluksi karjanhoito, jota seurasi myös maanviljely mutta ennen kaikkea poronhoito ja 1800-luvun lopulta lähtien metsätalous.

Pääelinkeinona karjatalous oli Lapin kihlakunnassa viimeistään 1840-luvulla ja mahdollisti tuolloin mittavan uudistilatalouteen siirtymisen alueella. Ensimmäi-

38 Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865. Kruununvoudi Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA; Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1866–1870. Kruununvoudi Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA; Enontekiön alkuaineisto. Oulun lääni. Tilattoman väestön alakomitean 1901–1906 arkisto. 540 7:24. KA; Kittilän alkuaineisto. Tilattoman väestön alakomitean taulukoita (jäljennöksiä). Lapin komitean arkisto HcD:1. OMA; Sodankylän alkuaineisto. Tilattoman väestön alakomitean taulukoita (jäljennöksiä). Lapin komitean arkisto HcD:1. OMA; Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901, s. 59–68, liitetaulu 2; Andersson 273–274. Tilattoman väestön alakomitean pitäjittäisen alkuaineiston ja yhteenvetotaulukoiden määrissä on pieniä epätarkkuuksia. Esimerkiksi Enontekiöllä on alkuaineistossa tilakohtaisesti laskettuna 440 lehmää, mutta yhteenvedossa luvuksi on ilmoitettu 447.

39 Maantieteen alalla ilmiötä on tarkasteltu varsinkin ylikansoittumisen ongelman yhteydessä, ks. esim. Perpillou 1977, s. 438–439.

Saamelaisnainen kuljettaa lehmiä tiellä 1940-luvulla. Karjanhoito on ollut yksi Lapin perinteisistä elinkeinoista. Oulun maakunta-arkisto.

nen uudisasutuskausi eli 1700-luvun siirtymävaihe oli perustunut vielä vanhoihin vuotuisrytmin elinkeinoihin. Karjatalouden ansiosta Lapin merkittävimmäksi myyntiartikkeliksi kohosi voi, jolle riitti kysyntää erityisesti Norjassa. Esimerkiksi Kittilässä tuotettiin 1840-luvulla noin 700–800 leiviskää voita vuosittain, joten siitä riitti myös myyntiin. Vuoden 1875 tiedon mukaan voita vietiin 2 000 leiviskää vuosittain pitäjästä muualle – pääasiassa Norjaan. Sen sijaan 1900-luvun alussa voita ei viety pitäjästä pois lainkaan. Sinänsä se ei ollut ihme, sillä keskimääräinen lypsylehmän vuosituotto oli sekä Enontekiöllä että Kittilässä 900 litraa ja Sodankylässä 1200 litraa maitoa. Pohjoisen lehmärotua luonnehdittiinkin kehnoksi.⁴⁰ Tuotto kului omaan tarpeeseen.

Kasvava karjamäärä tarvitsi yhä tarkempaa luonnonniittyjen hyödyntämistä. Niittytaloudesta tulikin keskeinen osa tilojen elinkelpoisuutta. Tilaluvun ja samalla karjamäärien kasvaessa nousivat myös niityt entistä arvokkaammiksi maankäyttökohteiksi. Lapin uudistilojen elinkelpoisuus mitattiinkin paljolti niittyjen tuoton avulla. Ne myös luettiin tarkasti uudistilakatselmusten yhteydessä heinäkuormien suuruusina alueina. Jo 1760-luvun alussa oli uudistiloilla parhaimmillaan yli 40 eri niittytilusta nautinnassa, mutta palstat saattoivat olla jopa yli kahden peninkulman päässä talosta. Varsinaisia suoniittyjä ei vielä tuolloin ollut kovinkaan runsaasti

40 Nimismies kruununvoudille elinkeinojen tilasta piirissään 1847. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto D1a1:1. OMA; Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön kysymystaulut. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1–2. OMA.

käytössä, vaan heinä saatiin lähinnä vesistöjen rantoja niittämällä.⁴¹ Tilusten runsas määrä ei kuitenkaan tarkoittanut, että koko se maa-alue, joka jäi talon ja kaukoniittyjen välille, olisi kuulunut tilalle. Esimerkiksi Antti Juhonpoika Kallatsan uudistilan katselmuksessa Unarinniemessä lueteltiin vuonna 1757 yhteensä 16 niittyä, joista hänen laskettiin saavan noin kuuden lassin eli heinäkuorman vuotuisen määrän heinää. Suurin niityistä oli ”Pitkä nifwan sifwu med ömse sidor om älfwen til Åmbolan kosken niska”.⁴² Naapuritalojen kesken oli myös yhteisnautintaniittyjä ja muutamia jopa kolmen ja neljä eri tilan yhteisenä niittynä.

Yhä 1800-luvulla tilakatselmuksissa lueteltiin niityt entiseen tapaan, paikannimellä ja arvioituilla heinäkuormilla. Niinpä asutuksen laajentuessa ei ole mitenkään ihmeteltävää, että epätarkkojen määrittelyjen vuoksi niittyriidoista tuli tyyppillisiä käräjäjuttuja etenkin 1800-luvun jälkipuolella. Tosin jo 1700-luvun jälkipuolella oli ongelmia aiheuttanut karjan laiduntaminen niittymailla ja siitä seuranneet vahingot. Tapausten vieminen käräjille osoittaa myös niittyjen merkityksen kasvun.⁴³ Toki tilakatselmuksiin ryhdyttiin merkitsemään 1800-luvulla myös niittyjen laajuudet sylin tarkkuudella. Yhä vuosisadan lopulla ennen isonjaon saattamista loppuun todettiin Lapin tilojen niityistä, että ne olivat pieniä ja sijaitsivat hajallaan ja kaukana toisistaan.⁴⁴ Toteamus heijasteli parin vuosisadan aikana vakiintunutta tilannetta ja vasta isossajaossa tilukset saatiin tarkasti kartoitettua.

Esimerkiksi Palojärven kylän Muotkajärvi oli tyyppillinen enontekiöläinen tila ja jo 1800-luvun alussa kahdessa osassa. Sen toisella puoliskolla tehtiin katselmus vuonna 1841. Peltoa oli vaatimattomasti yksi tynnyrinala ja seitsemän kapanalaa, mutta niittyjä oli kaikkiaan 28 kappaletta kahden peninkulman etäisyydellä asunnosta. Nimismiehen mukaan kuusihenkinen perhe oli varsin köyhä.⁴⁵ Talollisten elämä oli Enontekiöllä kaiken kaikkiaan vaatimatonta. Muonion nimismies Karl Bäcklund kirjoittikin vuonna 1886 Finland-lehdessä, kuinka monet enontekiöläiset olivat valmiita vaihtamaan roolia vauraiden ja hyvin toimeentulevien porolapalaisten kanssa.⁴⁶

Enontekiöllä oli karjatalous selvästi kärsinyt voimallisesta ja hallitsemattomaksi levinneestä poronlaiduntamisesta, joskin niittyvahingoissa oli mukana osittain myös talollisten tiettyä välinpitämättömyyttä heinien suojaamisesta poroja vastaan. Yksistään niittytilusten hallintasuhteet olivat hankalia selvittää saati sitten korvausten maksaminen vahingoista. Toisaalta myös osa rajaseudun maista oli jäänyt Ruotsin puolelle. Aitaamista ei myöskään harrastettu. Vuonna 1842 Norrbottenin maaherra ryhtyi toimenpiteisiin, jotta Ruotsin Kuttaisen ja Karesuvannon kylän alueilla

41 Esimerkiksi Sodankylän käräjät 1760–1763. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

42 Sodankylän käräjät 1757. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

43 Esim. Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1783, f. 468–469. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Paavali Hieta joutui vastaamaan karjansa aiheuttamista vahingoista Matti Hiltuselle, kun laiduntaneet lehmät olivat syöneet heinät Matin niitypalstalta. Asia saatiin sovittua sopuisassa hengessä, ja käräjillä korostettiin, että naapurien tuli yhdessä pyrkiä suojelemaan peltonsa ja niittynsä.

44 Komiteamietintö 1905:3, s. 55.

45 Muotkajärven tilan katselmus 3.8.1841. Kruununtilojen katselmuspöytäkirjoja 1839–1882.

Enontekiö. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto HI:1. OMA.

46 Finland 29.6.1886.

olleita niittymaita, joita Suomen Enontekiön tilalliset olivat hyödyntäneet, siirtyisivät ruotsalaisten omistukseen. Nautintaoikeuksista oli tehty talollisten keskinäisiä sopimuksia.⁴⁷

Sodankylässä niittyjen nautintasuhteista syntyi merkillinen tilanne vuonna 1859, kun Simon Haataja oli perustamassa uudistilaa Kirkonkylään. Rovasti Liljeblad oli kuitenkin valittanut, että uudistila sijaitsi pappilan vanhoilla niittymailla. Nimismies Titus Ekroos selvitti marraskuussa 1859 asiaa ja totesi, etteivät Liljebladin väittämät niityt voineet kuulua pappilalle, koska niillä kasvoi vankka metsä ja siellä oli ikivanhoja tuulenkaatoja. Lisäksi alueelle oli jo perustettu kahdeksan muuta uudistilaa, jotka kaikki olisivat olleet pappilan mailla. Vuosien 1759 ja 1763 tilakatselmuksissa mainitut niityt olivat 1 ½ peninkulman laajuisella alueella ja käsittivät vähintään 10 000 tynnyrinalaa. Kirkkoherra Heickellin aikana pitäjäläiset olivat raivanneet pappilalle kaikki ne niittymaat, jotka kirkkoherra oli toivonut ja asia oli vahvistettu vuoden 1851 käräjillä tilakatselmuksessa. Nimismiehen mukaan kaikki muut vielä raivaamattomat maat olivat kruununmaata (”således blef öfriga ännu orödjade marker Kronans tillhörighet”).⁴⁸ Kyseessä oli siten selvästi liikamaa-tulkinta, mutta samalla nimismiehen kanta osoittaa, kuinka niittytiluksia ei ymmärretty yhtenäisinä laajoina maa-aluekokonaisuuksina. Tokihan sen osoittavat myös tilakatselmuksissa merkityt niittypalstojen laajuudet.

Luonnonniityistä oli pulaa jo 1800-luvun puolivälissä. Yksi keino heinämäärän lisäämiseen olivat keinotekoiset niittymaiden tulvittamiset patojen avulla. Patojen avulla tehtiin myös pieniä keinotekoisia järviä metsäalueille, jolloin kohtuullisen vaivattomasti ja nopeasti saatiin alue kasvamaan heinää. Peräti tärkeäksi keinoksi tulivat 1800-luvun kuluessa järvien laskut. Valitettavasti Sodankylän osalta ei ole saatavissa tarkkoja tietoja nimismiehen arkiston puuttuessa, mutta Kittilässä oli vuonna 1848 kaksi järveä kuivatettu ja 17 pienempää järveä oli katsastettu valmiiksi. Seuraavana vuonna nimismies kertoi jopa 32 järven olleen katsastettu kuivattamista varten ja vielä useita oli suunnitelmassa. Suurin hanke oli epäilemättä 1860-luvun kuluessa toteutettu Rastinjärven pinnan laskeminen, johon valtiovalta myönsi myös rahallista tukea. Kittilässä oli sikäli otollinen tilanne, että lukuisat pienet järvet olivat kehoja kalavesiä, joten ne haluttiin mieluusti hyödylliseen käyttöön. Toinen suuri hanke oli Enontekiön Vuontisjärven kuivatus 1860-luvun puolivälissä.⁴⁹ Lupa järvenlaskuihin tarvittiin maaherralta, joten vedestä vapautuneet niityt olivat siis tavallaan kruunulta tilojen hallintaan siirtyneitä maa-aloja.

Samuli Paulaharju on tallentanut muiston Vuontisjärven tapahtumista. Keskitalon isäntä Rovani Niku oli uuttena niittyjen raivaaja, jolla oli navetassaan suuri karja. Siksipä hän päätti tehdä eräästä lähijängästään tuottoisamman heinäniityn ja kaivoi pienen kanavan ylempänä olleesta Vuontisjärvestä. Keväällä 1861 kanava oli

47 Norrbottenin läänin maaherra kuvernöörille 23.4.1842. Maaherroilta saapuneet kirjeet n:o 7. Kirjediaari 1842. OLKI Aa:46. OMA.

48 Kuvernööri Lapin kihlakunnan kruununvoudille uudistilan perustamisesta 25.8.1859. Mukana myös nimismies Ekroosin kirje kuvernöörille 4.11.1859. Saapuneet maaherran kirjeet 1859. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:17. OMA.

49 Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1848 ja 1849. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1. OMA; Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865. Kruununvouti Planting kuvernöörille. OLKA Kd 38/140 1866. OMA.

valmis, mutta vedentulo karkasikin valtavaksi tulvaksi. Vuontisjärvestä lähti sen jälkeen uusi lasku-uoma Ounasjokeen.⁵⁰

Enontekiön niityistä todettiin 1900-luvun alussa, että ulkoniityt olivat järvien ja jokien rantamilla joko luonnontilassa tai jonkin verran raivattuja risukoista. ”Lapinmies ei ole heinä mies”, totesi Paulaharjukin. Kotiniityt olivat talojen lähetyvillä, niitä lannoitettiin ja ojitettiin mutta ei aidattu. Pääasiassa enontekiöläisten heinä sato tuli niin sanotuilta paremmilta niityiltä, vuonna 1900 noin 57 000 leiviskää, ja lähes puolta vähemmän suo- ja nevaniityiltä, noin 33 000 leiviskää.⁵¹

Kittilässä niittyjä ”viljeltiin” veden laskuilla ja vesittämällä. Heinäsadot olivat Kittilässä 1850-luvulla yleensä 6 000 kuormanalan suuruisia. Kun yhden kuormanalan laskettiin olevan noin 60 leiviskää, oli vuotuinen rehumäärä siten noin 360 000 leiviskää. Heinäsato nousi 1870-luvun alkuvuosina yli 8 000 kuormanalan. Oljet olivat kuitenkin myös tärkeä osa karjanravintoa, ja Kittilässä sitä arvioitiin käytetyn esimerkiksi 1850-luvulla vuosittain ainakin 2 000 leiviskää.⁵²

PYYNTITALOUDESTA SIVUELINKEINO

KALASTUSTA YHTEISILLÄ VESILLÄ

Kalastus oli ollut lapinasukkaiden kuten muidenkin pohjoisten kansojen toimeentulon peruslähde läpi historian ja sellaisena se säilyi 1700-luvulla ja yhä myös 1800-luvulla. Tyypillisessä uudistalossa Kemikylän Karppisessa oli 1730-luvun alussa 58 sylvä (103 metriä) nuottaverkkoa ja 16 varsinaista kalaverkkoa. Nuotantekotarpeina oli vielä valmiina 30 sylvä (53 metriä) köyttä.⁵³ Kalastus oli siis aivan keskeinen talousmuoto tilalla, vaikka kalavedet olivat Kemikylässä varsin kehnot. Anders Hellantin mukaan kuusamolaisilla oli 1700-luvun jälkipuolella pohjoisen Lapinmaan voutikunnan parhaimmat kalavedet, joista pyydettiin erityisesti siikaa. Kemin Lapissa pyyntiä harjoitettiin pääasiassa nuottaamalla ja verkoilla. Myös hauki oli tärkeä saaliskala. Lohta ei juurikaan saatu ylämaissa, sillä Kemin talonpojat pyysivät sen jo Kemijoen alajuoksulla. Meren pientä kalaakaan ei päässyt nousemaan merestä Lapin järviin. Tenojoen lohenkalastus oli sen sijaan koko Lapinmaan laajamittaisinta. Siellä saatiin 1700-luvun puolivälissä yleensä 300–500 tynnyrin vuotuisia lohisaaliita. Hellantin mukaan Enontekiöllä olivat muutamat talollisten pojista siirtyneet lappalaisiksi, jotta he olisivat voineet mennä Jäämeren rannikolle kalastajiksi.⁵⁴

Kittilän nimismies totesi vuonna 1839, että vaikka vain muutama alueen järvis-tä oli erinomainen kalavesi, niin kalastus itsessään oli kuitenkin väestön keskeinen

50 Paulaharju 1923 (1963), s. 205–213.

51 Enontekiön kysymystaulut, maanviljelys. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

52 Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1855–1875. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1–2. OMA.

53 Kemikylän käräjät 1731, f. 879–879v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

54 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physioliska Beskrifning 31.12.1760. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 335v–339. Landshöfdingberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

toimeentulon lähde. Kalastus oli seuraavaksi tärkein karjanhoidon jälkeen, totesi nimismies yhä vuonna 1847. Kittilässä oli kolme merkittävää pyyntivettä, Kelontekemäjärvi, Jerisjärvi ja Pallasjärvi, joista Jerisjärvi oli puoliksi Muonion puolella. Osa raja-alueen vesistä oli ollut myös Tornionlaakson talollisten nautinnassa, josta kertoo jo esimerkiksi kyröläisten asettuminen vanhoille kalavesilleen pysyvästi asumaan.

Vuonna 1863 kalastustilannetta selvitetessä Kittilän nimismies luetteli pitäjän kalarikkaimmat järvet nimenomaan siian pyynnin osalta. Vuotuiset siikasaalet arvioitiin seuraaviksi:⁵⁵

Kelontekemä	10 tynnyriä
Jerisjärvi	10 tynnyriä
Pallasjärvi	8 tynnyriä
Aakenusjärvi	3 tynnyriä
Pyhäjärvi	3 tynnyriä
Saarijärvi	2 tynnyriä
Puljujärvet	2 tynnyriä
Kukasjärvi	1 tynnyri
Kuusajärvi	1 tynnyri.

Nämä olivat myös Kittilän tärkeimmät kalajärvet. Vuonna 1875 laskettiin vuotuisen kalansaaliin olevan noin 100 tynnyriä, joka ei riittänyt pitäjän tarpeeseen. Niinpä silakkaa tuotiin Kemistä, siikoja Enontekiöltä, muikkua Jerisjärvestä ja taimenta Inarista. Vuonna 1900 pitäjän kalansaaliiksi arvioitiin noin 2 000 kiloa siikaa ja 4 000 kiloa muikkua.⁵⁶

Ounasjoki oli vielä 1700-luvulla tärkeä pyyntivesi, mutta kun kemiläiset ja rovaniemeläiset tehostivat pyyntiään Kemijoessa, se vaikutti suoraan kittiläläisten saalismääriin Ounasjoen ylävirralla. Kittilän nimismies viittasikin vuonna 1841 vanhoihin Lapinmaan asukkaiden oikeuksiin valittaessaan Kemien ja Rovaniemen mielivallasta pyynnin osalta. Nimismiehen mukaan kalastuksessa ei kunnioitettu Lapinmaan asukkaiden vanhoja, luonnollisia ja laillisia oikeuksia. Vuonna 1859 maaherra vastasi kittiläläisten valitukseen, että heidän tuli itse valvoa jokien aukipitämistä. Senaatin välityksellä asiassa viitattiin kuitenkin keisarin vuoden 1840 päätökseen ja määrättiin, että riita-asiat tuli saattaa oikeuden ratkaistaviksi.⁵⁷

Vuonna 1863 hyväksyttiin käräjillä kalastusyhtiön perustaminen Kemijoen vesistöalueen lohen ja siian pyyntiä varten. Samalla myös Kittilän nimismiehen tuli valvoa Ounasjoen yläjuoksun lohenkalastusta. Esimerkiksi juuri vuonna 1863 olivat kittiläläiset saaneet lohta Ounasjoesta noin yhden tynnyrin verran. Kaiken

55 Nimismiehen vuosikertomus 1839 Kittilän nimismiespiiristä. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1. OMA; nimismies Lapin kihlakunnan kruununvoudille 6.5.1863.

Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:2. OMA.

56 Nimismiehen 5-vuotiskertomus 1871–1875 Kittilän nimismiespiiristä vuodelta 1876.

Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:2. OMA; Kittilän kysymystaulut, kalastus. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

57 Kuvernööri kruununvoudille 24.3.1859. Saapuneet maaherran kirjeet 1859. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:17. OMA; Kuvernööri kruununvoudille 18.9.1860. Saapuneet maaherran kirjeet 1860. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:18. OMA.

kaikkiaan kruunun katsottiin omistavan yksinoikeudella lohenkalastuksen Kemi- ja Muonionjoessa kaikkine sivujokineen.⁵⁸ Tosin lohenpyynnin oikeuksista taisteltiin vielä 1800-luvulla ankarasti erityisesti Kemijoen alajuoksulla.

Sodankylässä olivat jo 1600-luvulta lähtien viisi suurinta järveä, Sompiojärvi, Vaalajärvi, Orajärvi, Kelujärvi ja Unari tasaisesti eri verosukujen nautinnassa, joskin Unari kuului vielä 1600-luvulla Kemin pitäjän nautintapiiriin.⁵⁹ Kesäisin sodankyläläiset, sompiolaiset ja kemikyläläiset matkasivat Kemijärvelle kalastamaan, mutta se loppui vuonna 1795 tehtyyn sopimukseen kemijärveläisten kanssa. Tuolloin käytiin vihdoinkin lapinraja, ja kalastussopimus liittyi osaltaan rajajärjestelyihin. Kemijärven asukkaat lupautuivat pitämään auki Kemijärven Luutsinsalmen pääväylän, jotta kala olisi päässyt nousemaan ylös Kemijokea Luiroon ja Kitiseen. Lupauksia ei pidetty, mikä johti jatkuviin riitelyihin sodankyläläisten kanssa. Sodankylän keskeiset kalavedet olivat yhä 1800-luvun lopulla Kelujärvi, Vaalajärvi, Sompiojärvi ja Unari, jotka olivat myös hyviä siikajärviä. Unari oli tärkein muikunpyyntivesi. Kitisen latvoilta pyydettiin jonkin verran lohta nuotalla. Vuonna 1900 arvioitiin vuotuiseksi kalansaaliiksi noin 3 500 kiloa, jota kyllä pidettiin keskimääräistä alhaisempana kehnon pyyntivuoden vuoksi.⁶⁰

Kemikylässä ei ollut omia kalavesiä lainkaan, joskin Kemijoki tarjosi mahdollisuuden pyyntiin. Sompion kylän perinteinen kalajärvi oli ollut Sompiojärvi Natlasten juurella, jonne koko kylä kokoontui kevät- ja syyspyyntiin. Myös Luirojoki tarjosi saalista, mutta Sompiojärvestä riitti kalaa koko korpi-Lapille. Järvi jaksoi antaa vuodesta toiseen kerrassaan erinomaisia saaliita, jotka jaettiin tasapuolisesti kylän asukkaiden kesken. Myös inarilaisilla ja kuolajärvisillä olivat erinomaiset kalavedet laajan kylän eri osissa. Enontekiön kalajärvistä parhaimpia olivat varsinkin siikasaaliiden osalta 1800-luvun lopulla Pasmajärvi, Vuontisjärvi, Lietankijärvi, Ounasjärvi, Kelottijärvi, Ketojärvi ja Pöyrisjärvi. Myös Näkkäläjärvestä saatiin niin paljon rasvaisia siikoja, että niitä riitti myyntiin Muonioon. Enontekiöllä laskettiin saalismääräksi vuonna 1900 yhteensä 6 110 kiloa, josta siian määrä oli 4 200 kiloa. Harria tuli noin 700 kiloa. Luvut olivat kuitenkin huomattavasti liian alhaisia todellisuuteen nähden.⁶¹

Kemin Lapin lapinkylien verosuvuilla olivat vanhastaan omat kalastuspaikkansa, joiden nautintaoikeuksista pidettiin kiinni vielä 1700-luvun alkuvuosina. Esimerkiksi Juho Pekanpoika valitti Sodankylän käräjillä vuonna 1720, kuinka Erkki Tapio Kemijärveltä oli tullut kalastamaan Vuostimojärvelle, joka sijaitsi ensinnäkin Lapinmaan puolella ja toiseksi jonka nautinnasta Juho maksoi veroa.⁶² Kittilässä oli jatkuvan riitelyn kohteena Kelontekemajärvi ja sen kalastuspaikat.

Kuten aiemmin talonpoikaisia asutusvaiheita selvittävässä luvussa tuli esille, kruununhallinto linjasi jo 1600-luvun loppupuolella määrätietoisesti, että Pohjan-

58 Komiteamietintö 1905:3, s. 113; nimismies Lapin kihlakunnan kruununvoudille 6.5.1863. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiiriin arkisto D1a1:2. OMA.

59 Onnela 1995, s. 127–128.

60 Sodankylän kysymystaulut, kalastus. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:2. OMA.

61 Komiteamietintö 1905:3, s. 118–119; Enontekiön kysymystaulut, maanviljelys, kalastus. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Onnela 1995, s. 128.

62 Sodankylän käräjät 1720, f. 460v–461. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

Nuotanvetoa Kitkajärvellä 1900-luvun alkupuolella. Oulun maakunta-arkisto.

maan puoleisilla talonpojilla ei ollut oikeutta kaukokalastukseen ikimuistaisen nautinnan perusteella. Kruunu suosi Lapin puolelle tulleita ja tulevia uudistalollisia ja lapinveroa maksavia lappalaisia. Pyyntimatkat eräjärville katsottiin peräti haitalliseksi talonpidolle. Niinpä kruunun toimet oikeudellisesti sekä asutusplakaattien ja voudinohjeiden myötä johtivat siihen, että 1700-luvun kuluessa kaikki tärkeimmät järvet siirtyivät yhteisnautintaan ja kotitarvekalastukseen. Kittilän nimismies totesikin vuonna 1856 yksiselitteisesti, että kaikki kalavedet olivat yhteisnautinnassa (”alla fiskevatten äro gemensamma”).⁶³ Tilakatselmusten yhteydessä lueteltiin kuitenkin vielä 1800-luvun puolivälissä tiloille kalavedet, mutta niillä tarkoitettiin vesiä, joista tila sai kotitarvekalansa.

Uudistilakatselmuksissa kotitarvetta varten määritellyt kalavedet eivät olleet varsinaisesti verotuksen kohteena, joskin järvien tuotto otettiin huomioon tilan manttaalia määritettäessä. Toisenlaisiakin tapauksia oli 1700-luvun jälkipuolella, sillä joissakin yhteyksissä kalavesiä määriteltiin myös uudistilojen hallintaan. Esimerkiksi vuonna 1784 Västerbottenin läänin maaherra vahvisti Kittilän Kyrön uudistilallisille oikeuden kotitarvekalastukseen Sieppi- ja Keräsjärvässä, joista oli veron maksanut aiemmin Ylitornion Kuivakankaan talollinen. Päätöksessä todettiin, että järvien lähetyvillä asuneilla kyröläisillä oli oikeus järviin kaukana järvistä asu-

63 Nimismiehen 5-vuotiskertomus 1851–1855 Kittilän nimismiespiiristä vuodelta 1856. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1. OMA.

neen talollisen sijaan. Samalla vero, jonka Kuivakankaan isäntä oli järivistä maksanut, siirtyi nyt kyröläisten maksettavaksi. Kyrön uudistilojen katselmuksissa vuonna 1760 kalavesiksi oli määritelty osuudet Vuontisjärvessä ja Pallasjärvessä. Jo ennen vuotta 1784 järvien asemaa oli käsitelty oikeudessa, sillä ei tiedetty tarkkaan, minkä pitäjän alueella rajan tuntumassa sijainnet Sieppijärvi ja Keräsjärvi olivat. Todistajana ollut Henrik Muotka kertoi kuulleensa Olli ja Heikki Kyröltä, että Kittilän ja Enontekiön raja kulki heidän tilojensa mukaisesti (”nedan för deras gårdar”) – tarkoittaen siis tilojen ”alapuolelta”. Asiastahan oli käyty jo 1600-luvun puolella pitkälinen riita käräjillä. Olennaista oli, että molemmat järvet eivät kuitenkaan olleet Ylitornion pitäjän puolella.⁶⁴

Tapauksessa on siis maankäytön kannalta useampi eri elementti. Ensiksikin Kyrön uudistilallisille oli jo määritelty normaalissa katselmuksenmenettelyssä järvet kotitarvekalastusta varten. Niiden rasite sisältyi tilan veroon. Toiseksi oli siirretty kotitarvekalastusta varten järviä, joista oli selkeästi erillinen vero. Sitä ei kuitenkaan ole nähtävissä veronkantoluetteloissa, joten järivistä tuli kotitarvevesiä ja uudistilaveron alaisia. Kolmanneksi järvien nautintaoikeus perustui siihen, että uudistilalliset asuivat lähellä Sieppi- ja Keräsjärveä toisin kuin Kuivakankaan talollinen, eivätkä järvet kuuluneet Ylitornion pitäjään. Kyröläisten kanssa vastaavanlainen tapaus oli Enontekiön Lapin puolella myös vuonna 1784. Saittasjärven todettiin sijaitsevan kaukana Ylitornion pitäjän rajojen ulkopuolella, ja koska järven lähettyville oli tullut uudisasukas, oli hänellä nautintaoikeus järveen.⁶⁵ Olennainen peruste nautintaoikeudelle oli siis kalaveden sijainti.

Kemin Lapin tilanne kuitenkin poikkesi Tornionlaaksosta ja Enontekiöstä vielä 1800-luvun alkuvuosina. Ylitornion tilalliset maksoivat vielä vuosina 1811 ja 1812 nuotta- ja kalastusveroa lukuisista pitäjän pohjoisosan järivistä – ainakin useista Muonion järivistä, mutta mahdollisesti myös Enontekiön puoleisista järivistä. Nimeltä mainitaan muun muassa Ounasjärvi, mutta koska mitään tarkempaa määrittelyä veroluetteloissa ei ole siitä, missä järvet sijaitsivat, ei kovin tarkkaa analyysiä voida tehdä. Mutta ainakin sellaiset kuin Muonionniska, Torasjärvi ja Jerisjärvi ovat helposti sijoitettavissa Muonioon.⁶⁶ Joka tapauksessa myös Enontekiön osalta todettiin vuoden 1835 käräjillä, ettei kukaan voi ottaa järviä omikseen. Asia liittyi Angelin tilan perustamisen yhteydessä puhjenneseen kiistaan siitä, kenellä oli oikeus kalastaa Peltovuoman kylän järvissä.⁶⁷

64 Kittilän käräjät 1760, f. 896–900. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Västerbottenin maaherran päätös Johan Hucktsaaren anomukseen kalastusoikeudesta Sieppi- ja Keräsjärveen. Västerbottenin lääninkansliassa 29.4.1784. Kirjelmia, oikeudenkäyntiasiakirjoja, katselmuskirjoja 1612–1827. Övertorneå. HLA. (FR1530. OMA); Ylitornion käräjät 1780, § 14. Kirjelmia, oikeudenkäyntiasiakirjoja, katselmuskirjoja 1612–1827. Övertorneå. HLA. (FR1530. OMA.) Yksityisten hallintaan määritetyt kalavedet on nykypäivän tilannetta selvittäessä käytävä yksittäisinä käräjätapauksina erikseen lävitse. Tosin sanoen kysymys on siitä, onko tiloille vahvistettu historian saatossa tiettyihin vesialueisiin erillisiä nautintaoikeuksia, jotka ovat yhä voimassa.

65 Västerbottenin maaherran päätös kalastusoikeudesta Saittasjärveen. Västerbottenin lääninkansliassa 3.5.1784. Kirjelmia, oikeudenkäyntiasiakirjoja, katselmuskirjoja 1612–1827. Övertorneå. HLA. (FR1530. OMA.)

66 Not- och Fiske taxalängd 1805–1812. Övertorneå socken. Fiske 1773–1903. Torneå fögderis arkiv GXIII:1..HLA.

67 Muonion käräjät 1835. Lappi CIa:11. OMA.

Myös Kittilän nimismies totesi 1850-luvulla, että kaikki Kittilän kalavedet olivat yhteisnautinnassa. Näkemys perustui vuoden 1783 kuninkaalliseen asetukseen maanmittauksesta, jonka 77 §:ssä säädettiin, että kylän maiden jaossa tuli kalastuksen jäädä edelleen yhteisesti käytettäväksi.⁶⁸ Säädös oli perua vuoden 1734 valtakunnan laista, jonka perusteella tehtiin myös Sodankylässä käräjäpäätös vuonna 1759:

... tagen uti 17 Cap: 1§ Byg: B:n förmår, at oskift fiskewattn måge de som del deruti äga hwartil nödortft sin bruka...⁶⁹

Jakamattomia kalavesiä tuli hyödyntää kotitarpeeseen.

Päätöksessä viitattu Rakennuskaaren 1. pykälä alkoi: ”Jacamatoinda cala-wettä mahtawat ne, joilla sijnä osa on, wiljellä nuotalla ja wercoilla, cugin tarpexens.” Myös 18. luvun 3 §:ssä asia ilmaistiin selvästi: ”Jos yhteisydesä löyty cala-wettä; olcon caikilla, joilla yhteisydesä oikeus on, walda sitä nautita.”⁷⁰ Saman asian vahvisti myös Lapin kihlakunnan kruununvouti 5-vuotiskertomuksessaan vuonna 1866. Lapinmaan jokaisessa kunnassa Inaria ja Utsjokea lukuun ottamatta olivat kalavedet yhteisiä. Kahdessa pohjoisen Lapin kunnassa, Inarissa ja Utsjoella, kalavedet olivat sitä vastoin jaettu tietyille talouksille, niin että jokaisella oli oma alueensa:

I nedre lappmarken äro fiskevattnen för hvarje kommun gemensamma, men i Enare och Utsjoki äro de delade emellan de särskilde hushållen, så att enhvar har sitt gifne område.

Kruununvoudin mukaan inarilaisten ja utsjokisten tärkein kalastuspaikka oli kuitenkin Jäämeri, jossa heillä oli yleensä 1/3 osuus norjalaisen kalastusyhtiöissä.⁷¹ Varsinaisesti suomalaisilla ei ollut oikeutta omistaa kalastusyhtiöitä Norjassa.

Enontekiöltä sen sijaan todettiin vuonna 1905, että ”Jäämeren kalastuksen nähdessä on kunta aivan vieras tätä nykyä.” Vuonna 1905 todettiin Lapin kihlakunnan osalta, että ”kaikki kalavedet ovat jakamattomia”. Vesialueiden jakoa koskeneita lakisäädöksiä alettiin uudistaa 1900-luvun alkuvuosista lähtien. Vuonna 1902 annettiin erityinen laki vesialueista. Periaate oli kuitenkin, ettei yhteisten vesialueiden jakoja suoritettu ennen kuin isojako oli tehty.⁷²

Saamelaisten perinteisen maankäytön yhteydessä tuodaan usein myös esille esimerkkinä kalastus, ja kuinka sen harjoittamiseen on kuulunut kalastus vain tätä päivää varten. Muualta tulleet asukkaat olisivat harjoittaneet ryöstöpyyntiä. Metsä- ja kalastajalappalaisten koko eläminen riippui kalasaaliin suuruudesta, mutta silti Kemin Lapin vuosisatainen järvikalastus ei ollut ryöstöpyyntiä. Parhaimmat kalavedet pysyivät tuottoisina läpi vuosisatojen. Esimerkiksi vuoden 1901 komiteamie-

68 Suoma 1983, s. 183.

69 Sodankylän käräjät 1759, f. 877. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Myös I. Fellman III, s. 166–168.

70 Agricola.utu.fi/hist/kkkt/loit/1734/.

71 Nimismiehen 5-vuotiskertomus 1861–1865 Kittilän nimismiespiiristä vuodelta 1866.

Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto Di1:1. OMA. Ks. myös Nahkiaisoja 2006, s. 156–158.

72 Komiteamietintö 1905:3, s. 118–119; Enontekiön kysymystalut, kalastus. Kysymystalut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Suoma 1983, s. 183–184.

tinnössä selvitettiin saalismäärien kehitystä ja päädyttiin tulokseen, etteivät Lapin kalansaaliit olleet pienentyneet vuosikymmenien saatossa. Pyytäjiä oli tullut vuosi-en varrella enemmän ja kokonaissaalismäärät olivat itse asiassa kasvaneet. Jakajia oli kuitenkin enemmän kuin aikaisemmin, joten yksittäistä kalastajaa kohti määrä oli saattanut pienentyäkin. Tiedot kalansaaliista olivat kuitenkin hyvin epätarkkoja ja lähinnä suuntaa-antavia.⁷³ Ryöstöpyyntiä ei kuitenkaan harjoitettu.

METSÄSTYSTÄ JA PUUTAVARAA KOTITARPEESEEN

Uudistilallisten metsästäys oli rajattu vuoden 1749 asutusplakaatissa kalastuksen tapaan kotitarpeeksi ja lähimetsien pyynniksi. Eläinten saalismääristä ei ole saatavissa yksityiskohtaisia tietoja, mutta pyynnin kohteina olivat perinteisesti turkiseläimet, peurat, majavat, kana- ja vesilinnut ja petoeläimet. Huolimatta vuoden 1749 rajoituksista säilyi varsinkin peuranpyynti keskeisenä elinkeinona Kittilän ja Sodankylän pohjoisosien talollisilla. Erityisesti kevätsaalustus oli suurta, vaikka liha oli silloin huonoimmillaan. Kevätajan metsästykselle määrettiinkin 1760-luvun alussa kielto, joka tuntui rajoittavan erityisesti Kemikylän ja Sompion lapinkylien asukkaiden toimeentuloa.⁷⁴

Vielä 1800-luvun alkupuolella saalismäärät olivat Kittilässä yli 200 peuraa vuosittain, mutta Norjan porosaamelaisten laiduntaminen kutisti pyynnin olemattomiin. Kittiläläiset kertoivat vuonna 1844, että he saivat enää 10–20 peuraa vuosittain.⁷⁵ Vastaavasti kävi myös Sompion asukkaiden perinteiselle metsän saaliille 1800-luvun jälkipuolella. Sodankylässä oli peuranpyynti ollut voimallista vielä 1870-luvun alkuvuosina Kitisen ja Luiron latvoilla sekä Tanka- ja Riestojoen alueella.⁷⁶ Lopullisesti peurat katosivat voimistuneen porotalouden seurauksena. Sompion ohessa muutos tuntui erityisen ankarana inarilaisilla, joilla peuranpyynti oli ollut olennainen osa elinkeinon harjoittamista kalastuksen rinnalla.⁷⁷ Menetykset kompensoitiin vähitellen 1800-luvun jälkipuolella poronhoidolla.

Metsähallinnon myötä tehostui myös metsien valvonta ja suojelu. Samoin alettiin rajoittaa metsälintujen pyyntiä valtionmetsissä vuoden 1868 metsästyslaissa, mutta käytännössä valvonta oli tehotonta. Lakia oli perin vaikea valvoa. Metsänhoitajien vuosiraporteissa kuitenkin säännöllisesti todettiin, ettei salametsästäystä ollut tavattu hoitoalueilla.⁷⁸ Paikalliset asukkaat esittivät toiveenaan, että varsinkin

73 Komiteamietintö 1905:3, s. 113–120.

74 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physioliska Beskrifning 31.12.1760. Wästerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 334. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA; Kongl. Maj:ts Resolution och Förklaring på Allmogens i Sverige och Finland allmänne Besvär wid sist öfweständne Riksdag. 17.8.1762. Modée VII 1762, s. 5356–5357.

75 Kittilän kappelikokous 3.3.1844. Pitäjän-, kirkon- ja kappelikousten pöytäkirjoja. Kittilän KA II Ca:1. OMA.

76 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 9.1.1873. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA.

77 Nahkiaisoja 2006, s. 146–149.

78 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 9.1.1873. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA; Sodankylän, Ounasjoen ja Muonion hoitoalueiden vuosikertomukset 1870–1881. Hoitoalueiden vuosikertomukset. Kemin tarkastuspiirin arkisto Ed:1. OMA.

maalintujen pyynti olisi ollut vapaata kaikille Lapin asukkaille myös kruununmet-
sissä.⁷⁹ Oravien pyynti oli myös merkittävä sivuelinkeino, ja usein juuri oravan-
nahkoilla saatiin hankittua esimerkiksi siemenviljaa kylvöjä varten. Petoeläinten
pyynti oli lain velvoittamaa, ja se olikin tärkeää, sillä susilaumojia liikkui Lapissa
porotokkien kiusana.

Turkiseläinten saalismääristä saadaan Kittilän osalta suuntaa-antavia tietoja
1800-luvun puolivälin jälkeiseltä ajalta. Tiedot havainnollistavat, millaisia määriä
yhden pitäjän alueella pyydettiin metsäneläviä. Ne myös kertovat, että katovuodet
1860-luvulla olivat kehnoja eläinkannoille, joten vaikeudet koskivat Lapin asukka-
ita myös sitä kautta. Eläintennahkoja vietiin pitäjän ulkopuolelle myyntiin seura-
vasti (yhteensä 5-vuosittain):⁸⁰

vuosina	1851–55	1856–60	1866–70
saukon	8	28	15
ketun	90	50	50
oravan	20 000	21 000	5 000
näädän	85	12	6
kärpän	250	220	50

Turkisinahkoja ei viety Norjaan toisin kuin voita ja poronvuotia. Joka vuosi kaadet-
tiin myös karhuja ja susia, joiden määrä myötäili porolukuja. Mitä enemmän oli
poroja, sitä runsaammin oli myös susia. Lintusaaliiden osalta arvioitiin vuonna
1900, että Enontekiöllä saatiin saaliiksi vuosittain noin 4 000 metsälintua ja 200
vesilintua. Riekkoja saatiin niin paljon, että niitä voitiin viedä myytäväksi myös
Norjaan. Kittilässä arveltiin, että vuosien 1895–1900 aikana pyydettiin vuosittain
noin 10 000 lintua. Sodankyläläiset eivät uskaltaneet antaa mitään lukumääräisiä
arvioita, mutta siellä todettiin, että metsälintuja oli hyvin vähän ja vesilintuja sen-
tään hieman enemmän.⁸¹

Vanhoja lapinkylän oikeuksia arvioitaessa voidaan todeta, että Kittilän ja So-
dankylän talonpojilla säilyivät kaikki vanhat lapinkylän elementit: kalavedet, met-
sästysmaat ja peuranpyynti. Majavanpyynti oli tärkein yksittäisistä oikeuksista ai-
nakin 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Siinäkin esiintyi sekä yksityistä
pyyntiä että yhteissaalistusta. Kuolajärvellä valitti vuonna 1667 Peder Mattsson, et-
tä Matts Ersson oli tunkeutunut hänen yksityiseen majavanpyyntipaikkaan joki-
alueella, joka oli kuulunut jo hänen esivanhemmilleen. Näin asia myös vahvistet-
tiin käräjillä. Myös Kemikylässä todettiin vuonna 1731, että Kuivasuvannonojan eli
Kortetojan majavanpyynti kuului yksinomaan Per Henrikinpojalle.⁸² Todennäköi-
sesti saalismäärien pienentyessä painottui pyyntikin yhä enemmän yhteisölliseksi.
Vuonna 1759 vannoi 24 Sodankylän kylänmiestä majavanpyyntivalan käräjillä riip-

79 Enontekiön kysymystaulut, metsästys. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

80 Nimismiehen 5-vuotiskertomukset 1851–1870 Kittilän nimismiespiiristä. Kirjekonseptit. Kittilän
nimismiespiirin arkisto D1a1:1–2. OMA.

81 Sodankylän, Kittilä ja Enontekiön kysymystaulut, metsästys. Kysymystaulut. Lapin komitean
arkisto Hcg:1–2. OMA.

82 Kuolajärven käräjät 1667, f. 604. Svea Hovrätts arkiv. SRA; Kemikylän käräjät 1731, f. 878v–879.
Svea Hovrätts arkiv. SRA. Majavan pyyntioikeuksista kyläyhteisössä ks. Tegengren 1977.

pumatta siitä olivatko he uudistilallisia tai lapinveronmaksajia.⁸³ Ja kylänmiesten oikeus säilyi siitäkin eteenpäin, mutta saalis itsessään alkoi olla häviämässä sukupuuttoon jo 1800-luvun alkupuolella.

Vielä vuonna 1760 Anders Hellant selvitti, että Kemin Lapissa pyydettiin vuosittain vähintään 100 ja parhaimpina vuosina 200 majavaa. Suurimmat saalismäärät olivat Kittilässä, jossa saatiin yleensä 50–70 majavaa vuosittain. Hellantin mukaan majavien saalistus oli lähes tuntematonta Kemin Lapin ulkopuolella. Hän myös näki vaaratekijän pyynnissä, sillä metsästäjät tappoivat sekä nuoria että aikuisia yksilöitä, joten lajin säilyminen oli uhattuna.⁸⁴ Minkäänlaista ekologista harmoniaa ei siinä suhteessa tunnettu koko Lapissa. Toisaalta jatkuva kiihkeä majavanpyynti selittää myös osaltaan, miksi juuri 1700-luvun alkupuolella lapinkylien välisiä rajariitoja tuotiin usein käräjille. Riidat koskivat usein juuri majavanpyyntipaikan sijaintia.

Varsinainen metsien hyödyntäminen oli rajattu kotitarvetta varten. Metsistä sai ottaa vapaasti polttopuuta, aidaksia ja tukkeja sekä polttaa juurakoista tervaa. Poroja sai myös laiduntaa vapaasti. Kittilässä poltettiin 1800-luvulla tervaa yleensä noin 100–200 tynnyriä vuodessa, Sodankylässä ja Enontekiöllä vähemmän. Toki perintötilojen metsänkätö omilla tiluksilla oli vapaata. Kruunun virkamiehillä oli läpi 1700-luvun ja vielä 1800-luvulla jatkuva huoli Lapinmaan metsien kohtalosta, kun maat olivat jakamatta eikä rajoja kruunun ja yksityisten maiden välillä ollut käyty. Virkamiesten lähtökohta oli kuitenkin se, että yleismaat olivat kruunun ja siten myös metsät. Niinpä esimerkiksi vuonna 1848 tuli hankkia Kittilän kihlakunnantuomarille tila joko synnäämällä se kruunulle kuuluvalta jakamattomalta maalta (”af Kronan tillhörig odisponerad mark”) tai ostamalla yksityiseltä.⁸⁵

Hyvin yksiselitteisesti maanhallinnan totesi Lapin kihlakunnan kruununvouti vuonna 1866. Metsät olivat tuolloin vielä jakamattomia, eikä rahvaalla ollut niihin kuin kotitarveoikeus:⁸⁶

... skogarne äro oskiftade, och allmogem är det icke tillätit att afverka skog till annat än husbehof.

Sodankylän hoitoalueen metsänhoitaja totesi vuonna 1872, että tilalliset olivat jo yli miesmuistoisten (”mannaminnen”) aikojen ajan oppineet pitämään kaikkia hoitoalueen metsiä yhteisenä jahtimaanaan. Metsänhoitaja viittasi asiassa vuoden 1749 asutusplakaatin puolen peninkulman määräykseen.⁸⁷

83 Sodankylän käräjät 1759, f. 890–890v. Svea Hovrätts arkiv. SRA. Isak Fellmanilla on maininta tästä käräjäjutusta, mutta hänellä on väärä henkilömäärä (23) eikä nimiä ole mainittu, ks. I. Fellman III, s. 168. Nimilistasta nähdään, että mukana oli myös talollisia.

84 Anders Hellant, Norra Lapska fögderiets korta Geographiska och Physioliska Beskrifning 31.12.1760. Västerbottens Läns berättelse till Riksdagen År 1760, f. 334. Landshöfdingeberättelser. Frihetstida utskottshandlingar. Riksdagens arkiv. SRA.

85 Kuvernööri kruununvoudille 18.1.1848. Saapuneet maaherran kirjeet 1848. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:6. OMA.

86 Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865. Kruununvouti Planting kuvernöörille 17.10.1866. OLKA Kd 38/140 1866. OMA.

87 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 20.9.1872. Aluemetseenhoitajan kirjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto DIa:1. OMA.

Jakamattomien metsien käyttämisestä kotitarpeisiin syntyi toisinaan kiistaa kylien kesken. Esimerkiksi Sodankylän käräjillä käsiteltiin vuonna 1842 Hietasuvanon Matti Halosen ja Kairavuopion Juho Marttiin välistä kiistaa tukkipuiden kaatamisesta. Marttiini oli hakannut ja kuljettanut pois 200 kappaletta tukkeja läheltä Halosen tilaa. Nimismiehen todistuksella etäisyys oli ollut 5 500 kynnärää Halosen taloon eli reilut kolme virstaa. Kuusi Kairavuopion isäntää katsoi, että heillä oli parempi oikeus kyseiseen jakamattomaan metsämaahan, joka sijaitsi Kiti-sen joen molemmin puolin. Sieltä kyläläiset olivat ottaneet kotitarpeisiinsa tukkipuita, aidantarpeita ja polttopuuta. Sellaisiin kylänyhteiseen kotitarvekäyttöön olttiin valmiita hakemaan oikeutta myös käräjiä korkeammista oikeuksista. Halonen totesi kuitenkin, että asia ei koskenut kylänmiehiä, vaan oli hänen ja Marttiin välinen asia. Kyseisen metsäalueen käyttöoikeus olisi näet ollut yksin Halosella. Asia ratkaistiin lopulta isäntien keskinäisellä sopimuksella.⁸⁸

Mielenkiintoista tapauksessa on, että kruunu ei ollut osapuolena metsäkiistassa. Ilmeisesti syynä oli se, että kyseisessä asiassa ongelmana oli nimenomaan kotitarvekäyttö ja käytön etäisyys tilalta. Asiaa tulkittiin todennäköisesti vuoden 1749 asutusplakaatin ja vuoden 1760 voudinohjeen puolen peninkulman säännön mukaan. Periaatteessa kysymys oli rinnastettavissa järvikalastuksesta käytyihin kiistoihin, joissa etäisyys järvestä ratkaisi sen käyttöoikeuden. Lopullisesti ongelmat ratkesivat vasta isonjaon yhteydessä, jolloin tiloille tulivat yksityiset metsät sekä osuudet kylien yhteismetsiin.

Valtion metsähallinnon hoitoalueet muodostettiin Lapissa jakamattomalle maalle, joten edes hoitoalueitten laajuudesta ei ollut tarkkaa tietoa.⁸⁹ Kruunu alkoi kuitenkin hallita metsänkäyttöä, ja muun muassa tukkipuuta myytiin sahoille joko suoraan leimikkoina tai huutokaupalla. Esimerkiksi vuonna 1862 hakattiin Sodankylän hoitoalueella yli 11 000 tukkia, mutta vuosikymmenen loppua kohti määrät laskivat. Kysyntää ei juuri ollut ja saatu hinta ei tyydyttänyt valtion virkamiehiä.

Ounasjoella metsätyöt olivat vähäisiä vielä 1860-luvulla, mutta 1870-luvun alkuvuosista puumäärät alkoivat nousta. Vuonna 1871 kaadettiin jo lähes 13 000 runkoa ja vuonna 1874 liki 27 000 runkoa. Sodankylän puolella ensimmäinen huippuaihe koettiin myös 1870-luvun puolivälissä, kun vuonna 1874 kaadettiin noin 100 000 runkoa. Työtä alkoi olla tarjolla jopa pitäjän ulkopuolelta tuleville miehille.⁹⁰ Varsinaisesti kruununmetsien savotat vakiintuivat jokatalvisiksi ja uitot kesäaikojen leivänantajiksi 1800-luvun loppuvuosista lähtien.

Ivalojoen alueelle syntyi 1860-luvun lopulla Lapin omaperäinen elinkeino, kun jokivarresta löytyi kultaa. Senaatin määräyksestä olivat vuorihallinnon edustajat kiertäneet kesäajan 1868 laajalla alueella Ounasjoen ja Kemijoen latvoilta aina Tenojokilaaksoon saakka. Kartoituksen tuloksena kultaa myös löytyi ja sen seurauksena koettiin Suomen historian ensimmäinen kultaryntäys Ivalojoelle. Vuonna 1871

88 Sodankylän käräjät 1842, § 78. Lappi CiA:16. OMA; Sodankylän käräjät 1843, § 38. Lappi CiA:17. OMA.

89 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 30.8.1864. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto DiA:1. OMA.

90 Sodankylän hoitoalueen metsänhoitajan kirjekonseptit 1862. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto DiA:1. OMA; Sodankylän ja Ounasjoen hoitoalueiden vuosikertomukset 1860–1881. Hoitoalueiden vuosikertomukset. Kemin tarkastuspiiriin arkisto Ed:1. OMA.

Kultaryntyys Inariin ja Ivalojoen seudulle toi Ylä-Lappiin satoja kullanhuuhtoja 1870-luvulta lähtien. Kullankaivajia työssään 1880-luvun alussa. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

oli alueella kaivamassa noin 500 miestä. Kullankaivuu houkutteli ennen kaikkea muualta Suomesta väkeä Inariin, mutta työtä löytyi myös paikallisille asukkaille. Monikaan kullanetsijöistä ei jäänyt pysyvästi Inariin.⁹¹ Joka tapauksessa valtiolta määräsi vuorihallituksen välityksellä myös kultamaiden käyttöä ja oikeuksia.

KEHITTYVÄ PORONHOITO PALKISTEN JÄRJESTELMÄKSI

PIENISTÄ POROLUVUISTA MERKITTÄVÄKSI ELINKEINOKSI

Suurporonhoito oli levinnyt 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella Enontekiölle ja Koutokeinon Lappiin sekä Utsjoelle, mutta Kemin Lapissa poronhoito oli 1700-luvun puolivälissä vaatimatonta. Metsäsaamelaisilla talouteen kuului perinteisesti muutama poro vetojuhtana ja peurojen houkutusporona.⁹² Vähitellen määrät kas-

91 Berättelse öfver gulddletningarne i Kemi Lappmark under sommaren 1868. Kullanetsintäretkikuntien kertomukset ja kullanetsintää koskevat ilmoitukset. Vuorihallituksen arkisto Ef:4. Kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto. KA; Nahkiaisoja 2003, s. 234–235; Nahkiaisoja 2006, s. 111–112.

92 Ks. Korttesalmi 2003, s. 564–568.

voivat myös tilatalouteen siirtyneissä lapinverotalouksissa, mutta Tornion Lapissa 1700-luvun puolivälissä riehuneet pororuttoepidemiat levisivät myös Kemin Lappiin ja hävittivät vähäisenkin karjan. Vuodelta 1750 on tieto, että sekä kesyporoja että peuroja kuoli joukoittain metsiin.⁹³ Vielä vuonna 1752 lapinvouti joutui toteamaan Sompion ja Kemikylän osalta, että kylät olivat täydellisesti köyhtyneitä poroja karjataudin seurauksena eivätkä pystyneet maksamaan verojaan.⁹⁴

Äro blefwo aldeles utfattige igenom Renars och Boskaps störtning så att the ej förmå skatten erlægga.

Tieto on ymmärrettävä niin, että siinä viitattiin nimenomaan peurojen häviämiseen taudin vuoksi. Ruotsin kielen 'ren' tarkoittaa sekä kesyporoa että villipeuraa. Tosin tilanne koski ainoastaan kahta lapinkylää, joten köyhtymisen taustalla oli myös muita syitä kuin pororutto. Sinänsä toteamuksessa on mielenkiintoista verotuksen peruste, joka oli siten peuranpyynnissä ja karjanhoidossa.

Vuonna 1757 Kittilässä oli 395 poroa, mikä tarkoitti noin kymmentä poroa verosavua kohti. Muualla Kemin Lapin lapinkylissä luvut olivat huomattavasti vähäisempiä, johtuen varmasti osittain pororuton tuhoista, mutta todennäköisesti myös naapuriseuduille levinnyt porosaamelaisten laiduntaminen antoi kittiläläisille esimerkin uudeltaisesta tuottavasta talousmuodosta. Esimerkiksi vuonna 1731 oli Kemikylän Karppisen talossa vain kaksi poroa.⁹⁵ Kuten taulukosta 16 havaitaan, oli Sodankylässä poroja noin neljä verosavua kohti ja Sompiossa ja Kemikylässä vieläkin vähemmän. Yhteensä poroluku oli vuonna 1757 Sodankylän kirkkoherrakunnan lapinkylissä 736. Pitää toki muistaa, että ilmoitetut luvut oli vain suuntaa-antavia. Virkamiehet totesivat yleensä, että lukuihin oli lisättävä noin kolmannes tai 40 prosenttia todellisten määrien arvioimiseksi. Tämä koski lähinnä porolappalaisten suuria tokkia, sillä muutaman ”kisuran” luvuissa tarkkuus oli tietysti lähellä totuutta.

Erityisesti Kittilässä nousivat poroluvut huomattavasti 1770-luvulla. Vuonna 1774 laskettiin Kittilässä jo nelinkertainen määrä poroja kahta vuosikymmentä aikaisempaan nähden: lukumääräksi ilmoitettiin 1 577 poroa. Keskimäärin verosavua kohti poroja oli 28. Yhtenä selittävänä tekijänä on porosaamelaisten saapuminen Kittilään ja heidän esimerkinsä. Kasvava paimennustarve johti myös poronhoitajien eli raitioiden palkkaamiseen mutta myös omien porojen luovuttamisen poronhoitajasaamelaisten tokkiin paimennettaviksi. Toinen kannustava esimerkki oli varmasti Enontekiö, jossa oli vuonna 1774 lappalaisilla noin 3 500 poroa eli keskimäärin 63 poroa verolappalaista kohti. Peltöjärven kylässäkin keskimääräinen luku oli lähes 50, joten poronhoito oli saanut myös siellä jo tukevan jalansijan. Inarilaisilla ilmoitettiin olevan vuonna 1776 kaikkiaan 622 poroa, joista 19 oli uudisasukkailla.⁹⁶

93 J. Fellman III, s. 382.

94 Maa- ja veronkantokirjat 1752. Huvudböcker. Lappmarckens ecklesiastikverk. Kammarkollegiet. Tredje provinskontoret. SRA.

95 Kemikylän käräjät 1731, f. 879–879v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

96 Nahkiaisaja 2006, s. 199.

Taulukko 16. Poromäärät Kemin Lapin lapinkylissä vuosina 1750–1776 (keskim. = verosavua kohti).

vuosi	Kittilä	Sodan- kylä	Sompio / uudist.	Kemi- kylä	Kuola- järvi	Kitka	Maan- selkä
1750	500	200	120	50	250		2 000*
1757	395	202	112 / 75	27	315	92	90
keskim.	10,7	4,5	3,7 / 12,5	3,0	8,5	13,1	10,0
1759	415	205	112 / 86	24	273	49	109
keskim.	9,9	4,3	3,9 / 12,3	2,0	7,4	6,1	9,9
1765	—	305	142 / 92	32	376	66	95
keskim.		6,5	5,7 / 10,2	3,6	9,0	8,3	8,6
1769	1 107	510	225	19	547		
keskim.	19,8	9,8	9,0	2,4	13,7		
1774	1 577	599	269	29	534		2176*
keskim.	27,7	11,5	10,8	4,1	13,4		15,2
1776	1 615	609	276	37			
keskim.	27,4	11,7	9,9	4,6			

*) Koko Kuusamon poroluku.

Lähteet: Upbörds och jordeböcker 1757–1776. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA; Berättelse om Lappmarken, angifven af And. Hackzell till O. Malmerfelt d. 17 Mars 1750. I. Fellman I, s. 439–445.

Kasvun merkkejä oli nähtävissä Kittilän ohessa muuallakin Kemin Lapissa, mutta silti luvut olivat yhä vaatimattomia. Kemikylästä löytyi vuonna 1774 vain 29 poroa. Kaikkiaan Sodankylän kirkkoherrakunnan kylissä laskettiin vuonna 1774 olevan 2 454 poroa. Lähes saman verran poroja saatiin myös Kuusamon pitäjässä, joskin verosavua kohti laskettuna luku oli Sodankylän veroinen.⁹⁷ Määrän voi suhteuttaa myös väkilukuun. Sodankylän kirkkoherrakunnassa väestömäärä oli vuonna 1774 lähes täsmälleen tuhat henkeä, joten poroluku oli tällöin tuhatta asukasta kohti kutakuinkin 2450. Kuusamossa vastaavasti suhteellinen poromäärä oli tuhatta asukasta kohti noin 1000, joten voidaan sanoa, että Kittilässä ja Sodankylässä oli porotalous kehittynyt jo 1700-luvun jälkipuolella varsin ripeästi.

Kasvusta kertovat myös muutamat yksittäiset käräjätiedot. Vuonna 1783 selvitetiin Sodankylässä poromerkkiin liittyntä sekaannusta, ja siinä yhteydessä kävi selville, että Niilo Kelontekemä oli omistanut ainakin 100 poroa perukirjan mukaan. Kittiläläisellä Abraham Jääsköllä oli vuonna 1801 vähintään 150 poroa. Toisaalta Kelontekemän jutussa mukana olleella Paavali Luirolla ei ollut uudistilallaan kuin neljä–viisi poroa. Samoin muutamat käräjillä vahvistetut perukirjat kertovat, että poroja saattoi olla vain yksittäisiä. Muun muassa sodankyläläinen Jeesiön talon isäntä Juho Jeesiö ei ollut omistanut kuin yhden vaatimen ja yhden hirvaan vuon-

97 Upbörds och jordeböcker 1757–1782. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv 1–2. HLA.

na 1783 laaditun perukirjan perusteella.⁹⁸ Osa talollisista oli kuitenkin selvästi erikoistunut porotalouteen.

Vuodelta 1830 saadaan seuraavat tarkat tiedot poroluvuista 1770-luvun jälkeen. Laskelmien mukaan Sodankylässä lukumäärä oli kasvanut 1 239 poroon ja Kittilässä puolestaan laskenut 1 148 poroon, joten emäseurakunta oli ohittanut Kittilän. Nyt Sodankylän suurin porokylä oli Kemikyliä, Kittilässä vastaavasti kirkonkylä. Kasvu oli tosiaasia, vaikka vuonna 1821 oli ollut paha ruttovuosi. Pororutto oli pernarutolle lähisukuisen bakteerin aiheuttama kulkutauti, joka tappoi yleensä hyvin nopeasti, alle vuorokaudessa, sairastuneen poron. Jakob Fellmanin mukaan olisivat Sodankylässä menehtyneet 1820-luvun alussa kaikki porot, mutta tieto on selvästi liioiteltu. Vuonna 1831 koetteli Sodankylää jälleen ruttoepidemia.⁹⁹

Seuraavien vuosikymmenten aikana ovat nähtävissä norjalaisten laajamittaisen laiduntamisen vaikutukset, sillä varsinkin Kittilän porotalous taantui huomattavasti. Vastaavasti myös Enontekiön poronhoito oli vaatimatonta, mutta yhtä lailla raju taantuma koetteli Utsjoen poronhoitoa 1850-luvulla. Varsinkin Norjan rajauslukku aiheutti Utsjoen suuren muutoksen, mutta 1850-luvulta lähtien määrät alkoivat kasvaa tasaisesti.¹⁰⁰

Veronkantoluetteloiden tiedot kertovat myös syvästä laskukaudesta 1800-luvun puolivälissä, vaikka niissä ilmoitetut poroluvut ovat varmasti vain suuntaa-antavia. Muutamilta vuosilta luetteloissa ovat yksityiskohtaiset tiedot verotilojen ja lapinveroa maksaneiden elinkeinoista. Keskeisenä piirteenä nousee näkyviin, että porotalous oli harvojen talollisten sivuelinkeinona ja poronomistajiakin oli vähän suhteessa tilojen määrään. Tarkempaan syyniin voidaan ottaa vuosi 1850, jolloin pitäjittäin ja veronmaksajaryhmittäin luvut olivat seuraavat:¹⁰¹

Kittilä	128 verotaloa	32 poronomistajaa	379 poroa
Sodankylä	148 verotaloa	52 poronomistajaa	1022 poroa
Enontekiö	32 verotaloa	22 poronomistajaa	259 poroa
Enontekiö	10 muuttolappalaista	10 poronomistajaa	830 poroa
Inari	10 verotaloa	4 poronomistajaa	62 poroa
Inari	67 kalastajalappalaista	57 poronomistajaa	1185 poroa
Utsjoki	3 verotalollista	1 poronomistaja	31 poroa
Utsjoki	48 kalastajalappalaista	4 poronomistajaa	25 poroa
Utsjoki	25 tunturilappalaista	25 poronomistajaa	5990 poroa

Lukumääriä pienentävät jonkin verran uudistilalliset, jotka olivat juuri perustaneet tilansa ja nauttivat vielä verovapautta. Ryhmien joukosta voidaan nostaa esille myös muutamia erityispiirteitä. Utsjoen poronhoito oli 1800-luvun puolivälissä käytännössä ainoastaan tunturisaamelaisten elinkeino, sillä asutuksen pääosassa, kalastajasaamelaisten asuinkentillä ei porotaloutta harjoitettu juuri lainkaan. Sen sijaan

98 Sodankylän, Sompion ja Kemikylän käräjät 1783, f. 468–469, 471–473. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

99 J. Fellman III, s. 382.

100 Nahkiaisoja 2006, s. 199.

101 Maa- ja veronkantokirja 1850. Kruununtilien asiakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto. LI:3 [veronkantokirja on vuosien 1843–44 luetteloiden joukossa]. OMA.

Inarissa tilanne oli lähes päinvastainen, kun lähes kaikki kalastuspaikoillaan asuneet harjoittivat myös poronhoitoa. Paatsjoen Matti Valle ilmoitti 220 poroa tokaansa ja oli tuolloin myös suurin Inarin poronomistaja. Inarissa ei ollut vielä vuonna 1850 porosaamelaisia veronmaksajina. Enontekiön porosaamelaisilla oli huomattavasti pienemmät poromäärät kuin Utsjoella, mikä kertoo läntisen Lapin vaikeuksista, vaikka luvut itsessään eivät totuutta vastaisikaan.

Suurimmilla talollisporoisännillä oli lukuporoja porosaamelaisten tokkiin verrattava määrä, mutta ainoastaan 34 talossa oli vähintään 15 lukuporoa. Vuonna 1850 suurimmat isännät olivat:

- Enontekiön Peltovuoman Samuel Eira 100 poroa
- Kittilän Alakylän Olli Jääskö 100 poroa
- Sodankylän Madetkosken Juho Kaaretkoski 100 poroa
- Sodankylän Sompion Pekka Korva 100 poroa
- Sodankylän Kairavuopion Juho Martin 90 poroa.

Merkittävänä elinkeinona poronhoito oli talollisten keskuudessa 1800-luvun puolivälissä muutamilla yksittäisillä Kittilän pitäjän isännillä, Enontekiön Peltovuomalla, Sodankylän Kemikylässä ja Sompiossa sekä kalastajalappalaisilla Inarissa.¹⁰² Taantumana taustalta voidaan hakea selityksiksi paitsi lännen ja pohjoisen suunnasta levinnyt nomadinen poronhoito Sodankylän ja Kittilän seudulle, niin myös talollisten keskittyminen ennen kaikkea karjanhoitoon. Nautakarjan määrä kasvoi huomattavasti juuri 1800-luvun puolivälissä.

Kittilän porokarjan määrällisestä kehityksestä on käytettävissä 1800-luvun puolivälisiä myös vuotuisia tietoja. Vuonna 1855 poroja oli 629 ja kymmenen vuotta myöhemmin enää 567.¹⁰³ Määrällinen kehitys oli siten pysynyt paikoillaan vuosikymmenten ajan, mutta poroluvun nopea kasvu alkoi 1860-luvun lopulta lähtien:¹⁰⁴

	<u>1865</u>	<u>1870</u>
Sodankylä	2 700	6 530
Kittilä	567	1 660
Enontekiö	5 749	[11 406]

Enontekiön lukuun vuodelta 1870 on suhtauduttava suurella epäilyksellä, sillä vuonna 1880 poroja oli Enontekiöllä niukasti, yhteensä 2 903, joista porosaamelaisten osuus oli 2 620 päätä. Käytännössä siis Enontekiön porotalous oli tuolloin saame-

102 Vuoden 1850 Lapin kihlakunnan maa- ja veronkantokirja. Kruununtilien asiakirjat. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto. LI:3 [veronkantokirja on vuosien 1843–44 luetteloiden joukossa]. OMA.

103 Nimismiehen kertomukset Kittilän nimismiespiiristä 1855–1875. Kirjekonseptit. Kittilän nimismiespiirin arkisto DIa1:1–2. OMA; Lapin kihlakunnan kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865. Kruununvouti Planting kuvernöörille 17.10.1866. Lapin kihlakunnan kruununvoudilta saapuneet kirjeet 1866, 38/140. OLKA I Ea4:359. OMA; Kruununvoudin vuosikertomukset 1866–1870. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

104 Kruununvoudin vuosikertomukset 1861–1865. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA; Kruununvoudin vuosikertomukset 1866–1870. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

laisten elinkeino. Vuotuinen määrällinen kehitys oli vuodesta 1880 lähtien kunnan koko poroelon ja porolappalaisten poroluvun osalta seuraava:¹⁰⁵

	<u>koko luku</u>	<u>josta porolappalaisilla</u>
1880	2 903	2 630
1885	2 038	
1889	4 164	
1890	4 654	3 862
1891	4 800	3 770
1892	5 891	4 650
1893	7 566	6 005
1894	7 436	5 840
1895	7 591	5 900
1896	8 604	6 800
1897	7 490	5 943
1898	7 907	5 943
1899	7 324	
1900	8 343	6 470

Vuoden 1889 rajasulun vaikutus on selvästi havaittavissa 1890-luvun alun kehityksessä. Enontekiön poroluku yli kolminkertaistui vuosikymmenen aikana.

Enontekiön porosaamelaisten verotus perustui poromääriin, ja heidän osaltaan luvut olivat muutamina 1800-luvun lopun vuosina verotettavien määrien osalta seuraavat:¹⁰⁶

1882	1 490
1887	1 350
1890	2 270
1891	2 320
1892	3 670
1893	3 530

Vuodesta 1904 lähtien veroporoluvuksi vakiintui kiinteä määrä 6 000, joka tarkoitti ainoastaan laskennallista ”poromanttaalia”. Verotuksen kohteena olleiden porojen määrä oli kuitenkin huomattavasti alle todellisuuden, mutta veroluvut lähenivät 1900-luvun puolelle muussa yhteydessä ilmoitettuja määriä.

Pohjois-Suomen rikkaimpia poroalueita olivat vielä 1800-luvun jälkipuolella Kuusamon, Kuolajärven ja Rovaniemen pitäjät, mutta vuosisadan loppu merkitsi Lapin pitäjien poromäärien huomattavaa kasvua. Varsinaisesti vasta 1800-luvun loppuvuodet nostivatkin poronhoidon merkittäväksi elinkeinoksi Lapin kihlakunnassa. Kehitys oli ollut sykäyksenomaista 1700-luvun loppupuolella tapahtuneen

105 Enontekiön kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Komiteamietintö 1905:3, s. 108.

106 Enontekiön henkikirjat 1882–1920. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto Bb1:1–2. OMA.

kasvuvaiheen jälkeen eikä suinkaan tasaista määrällistä laajentumista. Erityisen huima kasvu koettiin Inarissa, jossa oli vuonna 1870 vielä 6 000 poroa, kun niitä oli vuoden 1891 laskennassa talviruokinnassa 25 029. Vuonna 1895 luvuksi ilmoitettiin peräti 35 943. Kasvun taustalla oli porosaamelaisten laajamittainen muuttoliike kunnan alueelle.¹⁰⁷ Suurimpia pitäjiä olivat vuonna 1891 Inarin jälkeen poroluvultaan:¹⁰⁸

Kuusamo	13 963
Kuolajärvi	11 386
Rovaniemi	9 085
Sodankylä	5 017
Taivalkoski	4 853
Enontekiö	4 800
Pudasjärvi	3 653
Utsjoki	3 436
Kemijärvi	3 314
Kittilä	2 681

Numerot vaihtelivat kuitenkin huomattavasti, sillä vuonna 1893 Kuusamon 13 päliskunnassa laskettiin olevan 24 300 poroa eli siis lähes kaksinkertainen määrä kahda vuotta aikaisempaan tilanteeseen nähden.¹⁰⁹ Sodankylässä puolestaan ilmoitettiin vuonna 1893 olevan yli 11 000 poroa. Joka tapauksessa numerot kertovat sen, että vielä 1800-luvun jälkipuolella porotalouden pääpaino oli Oulun läänin talonpoikaispitäjissä. Numeroiden suuri vaihtelu kielii myös siitä, että lukuporojen määrä riippui paitsi vasojen huomioonottamisesta niin pitkälti myös laskijoista, joten on muistettava, että edellä esitetyt luvut ovat ainoastaan suuntaa-antavia ja aina kulloinkin keskenään vertailukelpoisia. Ne kuitenkin tuovat hyvin esille porotalouden pitkän aikavälin kehityksen.

Selittävinä tekijöinä 1800-luvun loppupuolen yleiselle poroluvun nousulle ovat varmasti rajasulut ja porosaamelaisten muuttoliike, mutta myös poronhoidon suosiminen pohjoisen elinkeinona edisti nousun jyrkkyyttä. Vähitellen myös talolliset harjaantuivat paimentamaan tokkia, joten poroluvun kasvattaminen tuli oppimisen myötä osaltaan mahdolliseksi. Erityisesti metsähallinnon virkamiehet suosivat poronhoitoa Lapin elinkeinona, mikä tietysti sekin tarjosi erinomaisen mahdollisuuden nostaa tokkakokoa. Sodankylän metsänhoitaja Albert Sivén kirjoitti vuonna 1869 tarkastuspiiriin ylimetsänhoitajalle, että poronhoidon kehittämistä täytyi tukea niin paljon kuin mahdollista. Poronhoito oli karjanhoidon ohessa ainoa elinkeino, joka mahdollisti alueen asukkaiden elinolojen kohentumisen. Maat sovel-

107 Ks. Nahkiaisaja 2006, s. 200.

108 Förteckning om vinterfödda renar under åren 1891 och 1893. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

109 Luettelo Kuusamon pitäjän poropaliskunnissa löytyvästä porolukumäärästä ja poroin omistajista vuonna 1893. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja. OLKA Ej:1. OMA; Förteckning om vinterfödda renar under åren 1891 och 1893. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

Poro ja ahkio olivat ikivanha Lapin liikkumismuoto ja yhä 1800-luvun lopulla verratton yhdistelmä. Polaariretkikunta 1882–1884. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

tuivat metsänhoitajan mielestä hyvin poronhoidolle. Saman asian metsänhoitaja toisti myös vuonna 1871.¹¹⁰

Sodankylän metsänhoitaja Nils Gustav Schantz teki perusteellista selkoa poronhoidon erinomaisuudesta elokuussa 1875 kirjoittaessaan Kemin tarkastuspiirin ylimetsänhoitajalle. Pitäjän tilalliset olivat anoneet tuolloin mahdollisuutta rakentaa kirkonkylän länsipuolelle Suonivaaran kruununmetsään poroaidan, joka olikin metsänhoitajan mukaan keskeinen edellytys järjestäytyneelle poronhoidolle. Poronhoito oli ”tämän maanosan (landtmark) kaikkein eniten voittoa tuottava ja luonnollisin taloudenala.” Siksi sitä täytyi tukea tulevaisuudessakin. Ongelmana oli, että laiduntaminen aiheutti riitaisuuksia poronhoitajien ja tilallisten kesken. Schantz painottikin, että riitojen välttämiseksi oli saatava toimimaan myös valvottu poronhoito. Metsänhoitajan mielestä parempien laidunmaiden hyödyntämiseksi oli rakennettava aitoja, jotka puolestaan olisivat mahdollistaneet aikaisempaa suurempia porokarjoja.¹¹¹

Varsinkin talollisporonhoito laajeni 1800-luvun lopulta lähtien nopeasti. Konkreettisesti kasvu havainnollistuu Kittilän neljän vuosikymmenen kehityksessä. Kun

110 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 8.11.1869. Aluemetsänhoitajan kirjjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA.; Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 21.12.1871. Aluemetsänhoitajan kirjjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA.

111 Metsänhoitaja ylimetsänhoitajalle 7.8.1875. Aluemetsänhoitajan kirjjekonseptit. Sodankylän hoitoalueen arkisto Dia:1. OMA;

siellä laskettiin vuonna 1860 olevan 567 poroa, oli niitä vuonna 1880 jo 1 500 ja vuonna 1900 peräti 9 800. Erityisen nopeaa nousu oli vuodesta 1892 lähtien.¹¹² Vuonna 1900 laskettiin tilallisista olevan poronomistajia Enontekiöllä 87 %, Kittilässä 79 % ja Sodankylässä 68 %; toisin sanoen suurin osa talollisista oli siirtynyt porotalouden harjoittamiseen sivuelinkeinonaan.¹¹³

Enontekiön poromääräksi laskettiin vuonna 1900 yhteensä 8 343 poroa, joista porosaamelaisien osuus oli 6 470 poroa (78 %), mutta erityisen nopeasti olivat kasvaneet sielläkin talollisten karjat – melkein seitsenkertaistuneet. Vielä vuonna 1880 porosaamelaisilla oli ollut 90 % osuus kaikista kunnan alueella olleista poroista.¹¹⁴

Sodankylän poromäärästä kerättiin yksityiskohtaista tietoa vuodesta 1892 lähtien, kun paliskuntajärjestelmä alkoi toimia pitäjässä. Talollisten ja porosaamelaisien poroluku kehittyi 1890-luvulla seuraavasti:¹¹⁵

<u>vuosi</u>	<u>talolliset</u>	<u>porosaamelaiset</u>	<u>yhteensä</u>
1892	7 500	4 000	11 500
1893	7 940	4 300	12 240
1894	8 320	4 650	12 970
1895	8 830	5 000	13 830
1896	9 324	5 350	14 674
1897	10 000	5 770	15 770
1898	10 630	6 000	16 630
1899	11 560	6 500	18 060
1900	12 421	7 000	19 421

Kasvu jatkui 1900-luvun alkuvuosina voimakkaana Sodankylässä ja hieman hiipuneena Kittilässä, mutta Pohjois-Lapissa ainakin ilmoitettujen poromäärien osalta poromäärät vähenivät. Sodankylästä kasvoi suurin poropitäjä Lapin kihlakunnassa ja merkittävin koko Suomessa, sillä siellä laskettiin olevan vuonna 1912 peräti 28 000 poroa, Kittilässäkin oli 11 700 poroa mutta Enontekiöllä enää 7 200 poroa. Sodankylän kasvu konkretisoituu hyvin Kemikylän paliskunnan lukemiin. Huippuvuonna 1908 poromäärä nousi 13 381:een, mutta osa niistä oli naapuripaliskuntien poroja. Paliskunnan omia poroja oli vuonna 1912 kuitenkin 8 500.¹¹⁶ Kaiken kaikkiaan porosaamelaisien ja talollisten osuus poromäärästä kehittyi vuosien 1880–1912 aikana taulukon 17 mukaisesti.

Poronhoitoa koettelivat 1900-luvun alkuvuosina porotaudit,¹¹⁷ mutta karjamäärissä taudit eivät juurikaan näkyneet. Tosin erityisesti taudit riehuivat porosaamelaisien tokissa, joten ne olivat osaltaan vaikuttamassa Pohjois-Lapin karjavarallisuuteen. Kaiken kaikkiaan porotaloudesta oli muodostunut lyhyen ajan kuluessa

112 Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

113 Komiteamietintö 1905:3, s. 79.

114 Enontekiön kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Komiteamietintö 1905:3, s. 108; Savolainen 1984, s. 90.

115 Sodankylän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:2. OMA.

116 Enontekiön, Kittilän ja Sodankylän paliskuntien kysymystaulut. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

117 Savolainen 1984, s. 59.

Taulukko 17. Talollisten ja porosaamelaisten osuus (%) poromääristä Enontekiöl-
lä, Kittilässä ja Sodankylässä vuosina 1880, 1890 ja 1900.

vuosi	Enontekiö	Kittilä	Sodankylä
1880	2 903	1 500	..
poros. / taloll.	90 % / 10 %	0 / 100 %	..
1890	4 654	2 000	..
poros. / taloll.	83 % / 17 %	0 / 100 %	..
1900	8 343	9 800	19 421
poros. / taloll.	78 % / 22 %	8 % / 92 %	36 % / 64 %
1912	7 202	11 736	28 126
poros. / taloll.	77 % / 23 %	10 % / 90 %	26 % / 74 %

Lähteet: Enontekiön, Kittilän ja Sodankylän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; Komiteamietintö 1905:3, s. 408–409, 412; Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901, s. 124; Savolainen 1984, s. 179.

1800-luvun jälkipuolella keskeinen Lapin tilallisten elinkeino ja käytännössä piti monen tilan asuttuna. Poronhoito yhdessä karjatalouteen painottuneen tilanhoidon kanssa sekä kasvava metsätalous mahdollistivat Lapin suotuisan kehityksen 1800-luvun lopulta lähtien.

SIIRTYMINEN PALISKUNTIEN PAIMENNUKSEEN

Paliskuntajärjestelmä alkoi yleistyä Pohjois-Suomessa 1870- ja 1880-luvulla käytännön tarpeiden sanelemana. Poromäärät kasvoivat niin suuriksi, että niiden laiduntamiseen ja valvontaan tarvittiin yhteistyötä ja yhdenmukaista järjestelmällisyyttä. Talollisilla oli myös yleistynyt poronhoitajien eli raitioiden palkkaaminen, ja usein talollisporot annettiin hoidettavaksi porosaamelaisten tokkiin. Sodankyläläiset olivat päättäneet jo vuonna 1765 kerätä kaikki poronsa syksyisin Oraniemen Palomaahan, jossa ne voitiin yhteisesti erotella. Kittiläläisillä oli myös jo 1770-luvulla talojen muodostamia pieniä poronhakyhtymiä, jotka kokosivat porot yhteen ja samalla saattoivat myös pyytää peuroja yhdessä.¹¹⁸

Vuonna 1783 vahvistettiin Kittilän Kaukosen ja Alakylän kylänmiesten tekemä sopimus ”paremman järjestyksen ja siivouden saamiseksi” poronhoitoon. Viisikoh-
taisessa sopimuksessa päätettiin rakentaa yhteinen poroerotusaita (”rengärdslé-
gård”) Maunujoen pohjoispuolelle ja toinen samanlainen Kariselkään (tarkoittaen
ilmeisesti Jauhojärven seutua). Siellä tuli myös osakkaiden (”delägare”) kokoontua
ja järjestää porojen haku niin, että jokaista 50 poroa kohti oli yksi mies. Vaso-
jen merkintä tuli tapahtua poroaidalla useimpien osakkaiden läsnä ollessa. Kärä-
jillä soräänittä hyväksytyyn osakassopimuksen oli laatinut kruununnimismies Sven

¹¹⁸ Kortessalmi 1996, s. 189–190; Kortessalmi 2003, s. 575–577.

Matlein.¹¹⁹ Näin poronhoidon yhteisjärjestelmä oli saanut varhaiset muotonsa ja jo kyseisessä kittiläläisten osakassopimuksessa olivat mukana myöhemmän ajan paliskuntajärjestelmän keskeiset elementit. Poronhoito oli myös tuolloin 1780-luvun alussa niin laajamittaista Kittilän eteläosassa, että yhteisjärjestelmä oli tarpeellinen. Samalla ikivanhat peuranpyyntimaat olivat muuntuneet porolaitumiksi.

Yhteenliittymien muodostumiseen johdattivat myös osakaskuntien muodostamat yhteiset laidunmaat. Ainakin 1700-luvun lopulla porojen katsottiin laiduntavan yksityisten laidunmailla tai osakkaiden muodostamilla porolaitumilla mutta myös yleismaalla. Maankäytön yhteydessä maanluonnolle tuli kuitenkin merkitystä lähinnä vain silloin, kun porotokat aiheuttivat tuhoja yksityisten mailla.¹²⁰ Vielä 1700-luvun alkupuolella myös tunturiseuduilla poroja paimennettiin jatkuvasti omien laidunveromaiden puitteissa ennen kuin nopeasti laajentunut suurporonhoito pakotti laajentamaan myös laidunnusalueita.¹²¹

Paliskunta olikin pitkälti talonpoikaisen kulttuurin muovaama poronhoitomuoto.¹²² Siinähan tietyn alueen poronomistajat muodostivat yhteistoiminnallisen osuuskunnan, joka sovittujen sääntöjen mukaan huolehti yhteisesti osuuskunnan poroista, toki itse kukanenkin poronsa omistaen. Ratkaiseva ero porosaamelaisten poronhoitoon oli paitsi paimennustapa niin myös yhteistoiminta. Järjestelmästä tuli käytännössä pakollinen vuonna 1898, kun senaatti määräsi kirjeessään 22. maaliskuuta 1898, että ainoastaan paliskuntaan kuuluville tuli oikeus laiduntaa porojaan valtion mailla ”syöttö- ja hakkuuoikeuden nauttimista varten”.¹²³ Yhtenä syynä järjestäytymiseen oli myös porojen aiheuttamat vahingot varsinkin heinäniityille.

Kittiläläiset olivat kuitenkin tehneet jo kappelikokouksessaan vuonna 1844 erityisen päätöksen poronhoidon järjestämisestä kappelikunnassa. Se oli siis jatkoa 1780-luvun järjestäytymiselle. Poroja tuli hoitaa ja valvoa ympäri vuoden vahinkojen välttämiseksi. Se ei miellyttänyt kaikkia isäntiä, sillä päätöksen mukaan kaukaiset niityt olivat isäntien itsensä vastuulla, eikä niitä tarvinnut poronomistajien korvata. Asiasta valitettiin aina senaattiin saakka. Maaherra oli kuitenkin päätöksen hyväksynyt, ja asian vahvisti vielä vuonna 1845 senaatti keisarillisen päätöksen mukaisesti. Viranomaiset viittasivat myös Västerbottenin lääninkanslian kuulutukseen vuodelta 1801, jossa velvoitettiin uudistilallisia rakentamaan heinälatoja ja aitaamaan heinänsä siten, etteivät porot päässeet tekemään vahinkoa. Toisaalta lapinrahaan tuli valvoa porojaan, etteivät ne aiheuttaisi vahinkoja.¹²⁴ Varsinkin latojen rakentamisesta tuli 1800-luvun loppupuolella merkittävä osa pyrkimyksissä suojaata heinämaita porovahingoilta.

Vuoden 1872 lokakuussa maaherra pyrki edistämään poronhoitajien laidunnusasiaa erityisellä kuulutuksella. Hän oli päättänyt, että poronomistajilla oli oi-

119 Kittilän käräjät 1783, f. 508v–509. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

120 Esim. Kittilän käräjät 1800. Lappi 9. OMA. Käräjillä mainittiin yksityisten laidunmaat, osakkaiden muodostama laidunmaa ja yleismaat. Vastaavasti todettiin myös vuonna 1784. Kittilän käräjät 1784, f. 582v. Svea Hovrätts arkiv. SRA.

121 Tunturialueiden poronhoidosta erit. Arell 1977.

122 P. Aikio–Helle 1985, s. 199–204.

123 Komiteamietintö 1905:3, s. 86.

124 Kuvernööri kruununvoudille Kittilän poronhoitosopimuksesta 28.4.1845. Saapuneet maaherran kirjeet 1845. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:5. OMA.

keus tietyin ehdoin ja kruunulle maksettavaa korvausta vastaan lunastaa itselleen vähemmän arvokasta metsää porolaitumiksi. Asiassa viitattiin senaatin syyskuussa 1872 tekemään päätökseen, jossa sallittiin Kemin tarkastuspiirin metsänhoitajien myydä poronomistajille metsiä niinä vuodenaikoina, jolloin poroilla ei ollut mahdollista saada muuta ravintoa. Kemin piirin metsänhoitaja oli pyytänyt lupaa metsähallitukselta myydä poronjäkälää (”renlaf”) vähemmän arvokkaissa kuusi- ja mäntymetsissä kuten oli tehty vuonna 1867 Iin tarkastuspiirissä. Asia alistettiin senaatille, jonka päätös on luonteeltaan varsin erikoinen. Sen mukaan poronhoitajilla ei olisi ollut vapaata laidunnusoikeutta kruununmetsissä, ja itse päätöskini jossain määrin epäselvä. Metsänhoitajan anomukseen laidunmaista ei suostuttu, mutta hänelle annettiin lupa myydä puuta metsistä.¹²⁵ Tavoitteena ei kuitenkaan ollut metsän myynti, vaan eräänlainen metsien vuokraamismuoto tilapäiseen laiduntamiseen. Ainakaan metsänhoitajien asiakirjoista ei selviä, että sellaista vuokrausmenettelyä olisi toteutettu käytännössä. Karjanlaiduntamisesta kruununmetsissä tilallisten täytyi kyllä maksaa pieni korvaus, mutta se koski vain kotieläimiä eli lehmäkarjaa, hevosia ja lampaista.¹²⁶

Poroilla oli vanhojen ohjesääntöjen perusteella vapaa laidunnusoikeus, mutta tarkkaan ottaen esimerkiksi vuoden 1760 ohjesäännön mukaan laiduntaminen oli vapaata vain sammalkankailla ja vaaroilla, jotka eivät olleet soveliaita kotieläimille.¹²⁷ Senaatin vuoden 1872 päätöksen perusteella täysin vapaata laidunnusta ei olisi ollutkaan.

Kittilälaisten kanssa vastaavaan näkemykseen poronhoidon järjestämisestä päätyivät myös Sodankylän asukkaat 1874, mutta siellä veloitettiin nimenomaan talollisia aitaamaan kotipeltonsa ja niittänsä vahinkojen välttämiseksi. Varsinainen päätös paliskunnan tapaisen poronhoitojärjestelmän muodostamisesta, poronhoidon ohjesäännöt, laadittiin Kittilässä vuonna 1875. Samana vuonna pyrittiin myös Enontekiöllä saamaan voimaan Kittilän kaltaiset ohjesäännöt, mutta siinä ei onnistuttu. Maaherran mukaan enontekiöläisten säännöt olivat ”kauttaaltaan sekavat”, joten hän ei hyväksynyt niitä. Vuonna 1876 saatiin säännöt Rovaniemelle ja seuraavana vuonna myös Muonion emäseurakuntaan.¹²⁸ Näin järjestäytyminen alkoi le-

125 Senaatin talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat 1872 V, f. 449–451. Senaatin talousosaston registraattorinkonttori Ca:288. KA; Kuvernööri kuulutus porolaitumien lunastamisesta 29.10.1872. Saapuneet maaherran kirjeet 1872. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:32. OMA.

126 Laiduntamisilmoituksia Sodankylän hoitoalueelta 1878–1920. Laidunnusluettelot ja laidunnusilmoitukset. Sodankylän hoitoalueen arkisto BVe:1. OMA.

127 Lappfogde-instruktion den 5 Augusti 1760. Poignant 1872, n:o 16, § 10.

128 Kuvernööri kruununvoudille Kittilän poronhoidosta 12.2.1875. Saapuneet maaherran kirjeet 1875. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA; Kuvernööri kruununvoudille poronhoidosta 17.2.1875. Saapuneet maaherran kirjeet 1875. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA; Kuvernööri kruununvoudille Enontekiön poronhoidosta 17.2.1875. Saapuneet maaherran kirjeet 1875. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA; Kuvernööri kruununvoudille Kittilän poronhoitosäännöistä 1.6.1875. Saapuneet maaherran kirjeet 1875. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA; Kuvernööri kruununvoudille Enontekiön poronhoitosäännöistä 1.6.1875. Saapuneet maaherran kirjeet 1875. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA; Kuvernööri kruununvoudille poronhoitomääräyksistä 3.1.1876. Saapuneet maaherran kirjeet 1876. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:36. OMA; Kuvernööri kruununvoudille Kittilän poronhoidosta 12.4.1876. Saapuneet maaherran kirjeet 1876. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:36. OMA.

vitä vähitellen pohjoisen pitäjiin. Läänin viranomaisilla oli yhtenä käytännön ponnitena poronhoitosäännösten luomiseen myös ruotsalaisten laiduntamisesta Enontekiöllä syntyneet ongelmat.¹²⁹

Kittilän päätöksestä 1875 oli erikoisia seurauksia pitäjän poronhoidolle. Poroluku tipahti parissa vuodessa puoleen ohjesäännön vahvistamisen jälkeen. Asiasta annettiin kaksi vuosikymmentä myöhemmin selitys. Poromiehet olivat tottumattomia sääntöjen ohjailemaan poronhoitoon, eivätkä he halunneet ”alistua” niiden noudattamiseen. Niinpä he mieluummin hävittivät karjansa kuin siirtyivät ohjeiden mukaiseen paimentamiseen. Jotkut poronomistajista luopuivat porokarjastaan aivan kokonaan.¹³⁰

Oulun läänin maaherra kehotti jo syntyneiden esimerkkien mukaisesti vuonna 1881 kaikkia muitakin pitäjiä, joissa poronhoitoa harjoitettiin, laatimaan vastaavanlaiset ohjesäännöt kuin olivat Kittilässä ja Rovaniemellä. Maaherra selosti, että poronhoito oli useissa Oulun läänin pohjoisimmissa kunnissa suuressa merkityksessä asukkaille. Ongelmia oli kuitenkin syntynyt siitä, että vain harvoissa kunnissa oli laadittu sopivia sääntöjä poronhoidon järjestämiseksi. Poikkeuksina olivat Kittilä ja Rovaniemi, jonne maaherra oli hyväksynyt vuosina 1876 ja 1877 järjestysmääräykset. Niinpä myös kaikkien muidenkin kuntien, joissa poronhoitoa harjoitettiin, oli laadittava ehdotuksensa säännöistä vuoden 1881 marraskuun loppuun mennessä. Tosiasiassa myös Muonionniskaan yhdessä Enontekiön kanssa oli hyväksytty ohjesäännöt vuonna 1877, kuten Muonion nimismies huomautti.¹³¹ Maaherran kehoitus johti lopulta senaatin vuoden 1898 päätökseen ja paliskuntajärjestelmän vakiintumiseen. Perusta lepäsi Kittilän poronhoidon varhaisessa organisoinnissa. Paimennusoppinsa he olivat saaneet 1700-luvun loppupuolella seudulle tulleilta Jukkasjärven porosaamelaisilta.

Ennen vuoden 1898 päätöstä poronhoidon asemaa oli selvitetty kunnissa pidetyissä porokokouksissa. Tavoitteena oli nimenomaan lainvalmistelutyössä tarvittun tiedon kerääminen. Kittilässä kokous pidettiin elokuussa 1893 Oulun läänin varalääninsihteerin johdolla. Kittiläläiset korostivat poronhoidon merkittävyyttä, sillä se oli heidän mukaansa ”seuraava maanviljelyksestä”. Porot tuottivat noin 10 % vuotuisen voiton. Pitäjän poronhoito oli järjestetty vuoden 1874 ohjesäännön mukaan neljään paliskuntaan. Eteläosassa Ounasjoen länsipuolella oli Kaukosen ja itäpuolella Alakylän paliskunta. Pohjoisosan pitäjästä muodostivat läntinen Kyrön paliskunta ja itäinen Kuivasalmen paliskunta.¹³²

Varsinaisesti suuria ongelmia ei esiintynyt, mutta porojen aiheuttamien vahinkojen korvaussummista oli syntynyt riitaisuuksia maanomistajien ja poronomistajien välillä. Talollisten mukaan porot päästettiin lähemmäs kuin ½ peninkulmaa taloista. Ratkaisuna esitettiin, että isännät olisivat rakentaneet latoja tilojen lähetty-

129 Kuvernööri kruununvoudille poronhoidon ja laidunten sääntelystä 6.11.1875. Saapuneet maaherran kirjeet 1875. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:35. OMA.

130 Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

131 Kuvernööri Oulun lääninkansliasta kruununvoudille poronhoidosta 12.5.1881. Saapuneet maaherran kirjeet 1881. Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto BI:41. OMA.

132 Kittilän porokokous 13.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1. OMA; Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

ville, ja yli puolen peninkulman päässä olleille kaukoniityille ladot olisi rakennettu yhteistyössä poromiesten kanssa. Kittiläläiset hoitivat porojaan siten, että paimennus aloitettiin syyskuussa, jolloin porot koottiin yhteen. Erityiset hoitajat vastasivat laiduntamisesta ja heille maksettiin paliskuntien kassoista palkka. Paimennusta jatkettiin huhtikuulle saakka, jolloin tokat päästettiin vapaiksi. Juuri kesänajaksi kaittattiin parempaa järjestystä. Entisaikaan oli paimennettu myös kesäisin, jolloin porot oli lypsetty ja vasat merkitty.¹³³ Hoitajien käytännön porotyö ei siten poikennut juurikaan porosaamelaisten silloisesta paimennuksesta.

Sodankylässä pidettiin kaksi porokokousta myös elokuussa 1893. Kirkonkylälle oli kerääntynyt runsas joukko sekä talollisia että porolappalaisia keskustelemaan poronhoidon asemasta pitäjässä. Talolliset keräsivät poronsa syksyisin lumen tultua tokkiin, jotka kerättiin helmikuussa isoon poroaitaan. Kesäajan porot laidunivat jälleen vapaina. Pitäjän porolappalaiset päästivät karjansa keväällä vasotuksen ajaksi tuntureille ja pitivät niitä siellä koirien avulla. Kesällä tokat päästettiin vapaiksi, joskin heinäkuussa vasat merkittiin. Sen jälkeen porot olivat vapaina syksyyn saakka, jolloin ne kerättiin yhteen ja paimennettiin läpi talven. Minkäänlaisia aitauskia porolappalaisilla ei ollut, vaan paimennus tapahtui yksinomaan porokoirien avulla. Siksi he myös toivoivat, että heille olisi varattu erityinen maa-alue omanlaiselle paimennukselleen ja ohjesääntöä soveltaen.¹³⁴

Kuten jo aiemmin porosaamelaisten asutustarkastelun yhteydessä todettiin, osa Sodankylän saamelaisista perhekunnista paimensi yhdessä porokylinä mutta osa oli yksinään. Mitään varsinaisia omia perinteisiä laidunmaita ei porosaamelaisilla kuitenkaan ollut Sodankylässä.

Sodankyläläiset arvelivat, että porolukua olisi voitu vielä reilusti kasvattaa silloisista määristä laidunmaiden siitä kärsimättä. Neliöpeninkulman alue olisi elättänyt noin 200–250 poroa. Myöskään mitään suuria vahinkoja porot eivät aiheuttaneet, sillä ne oleskelivat pääasiassa pitäjän viljelemättömillä sydänmailla. Sopu olikin hyvä keski-, itä- ja pohjoisosissa Sodankylää, mutta eteläosassa oli runsaasti riitoja vahingoista. Syynä oli tihtynyt asutus. Metsien osalta laidunnuksella oli isäntien mielestä parantava vaikutus, joskin männyntaimikot kärsivät jonkin verran vahinkoja. Erityisesti korostettiin, ettei pitäjässä ollut mitään kokemusta siitä, olisiko kaadetuista naava- eli loppupuista ollut hyötyä porojen ruokinnassa. Puita ei ollut Sodankylässä eikä naapuripitäjissä kaadettu sitä varten.¹³⁵

Kemikylässä pidettiin oma erillinen kokous, jossa poroisännät totesivat elinkeinon tuottavan vuosittain 15 % voittoa. Se olisi ollut kuitenkin 25 %, mutta ”Venäjän lappalaiset varastavat ja hävittävät keskimäärin 500–600 poroa vuosittain.” Sen vuoksi Kemikylän alueelle Venäjän-rajalle oli alettu rakentaa myös poroaitaa.¹³⁶

133 Kittilän porokokous 13.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1.

OMA; Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

134 Sodankylän porokokous 23.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

135 Sodankylän porokokous 23.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

136 Kemikylän porokokous 26.8.1893. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

Porokarjasta kasvoi Pohjois-Sodankylän merkittävä elinkeino 1800-luvun loppupuolella ja isoista porotokista tuli tuttu näky sekä talviseen että kesäiseen maisemaan. Polaariretkikunta 1882–84. Oulun yliopiston kirjaston kokoelmat.

Vienan porovarkaudet olivatkin yleinen ilmiö rajaseudulla ja erityisesti Kuusamon alueella. Asiaa oli selvitelty lääninhallinnon tasolla pitkin 1800-lukua. Vuonna 1836 oli keisarikin puuttunut asiaan ja määrännyt, että porojen varastamisesta syntyneet riitaisuudet Vienan ja Oulun läänin asukkaiden välillä oli saatava ratkaistua. Käytännössä ongelmia ei pystytty välttämään, joten syytökset jatkuivat 1900-luvun puolelle saakka. Porottomien Vienan seutujen asukkaat suhtautuivat poroihin ”metsänviljana”, puolivilveinä eläiminä, joita pyydystettiin kuin peuroja entisäikoina. Pohjoisempina kolttasaamelaisten alueella ongelmat olivat vastaavia kuin etelämpänäkin rajalinjaa. Varkauksiin syyllistyivät asukkaat molemmin puolin rajaseutua, mutta Suomen puolella esille tulivat tietysti vain Venäjän asukkaiden tekemät vahingot.¹³⁷

Vuoden 1900 selvityksen mukaan Sodankylässä oli toiminnassa kuusi paliskuntaa, joista pohjoisimpina olivat itäosan Lapin paliskunta ja sen länsipuolinen Sattasen paliskunta. Poroja laskettiin olevan tuolloin Lapissa noin 7 000 ja Satta-

137 Lääninkanslialta maaherran kuulutus 1.11.1836. Lääninkanslialta saapuneet kirjeet n:o 33. Kirjediaarit 1836. OLKI Aa:40. OMA; Korttesalmi 1996, s. 210–212.

sessä noin 2 500. Pitäjän eteläosassa olivat läntinen Syväjärven ja itäinen Pyhäjärven paliskunta. Keskiosan muodosti Orajärvi. Itäisin paliskunta oli Kemikylä. Lisäksi oli perustettu vielä seitsemäntenä Keminniemen paliskunta, mutta se ei ollut toiminut. Vuoden 1900 laskelmissa oli Syväjärven palkisella noin 2 000 luku-poroa ja pienimmässä Pyhäjärven palkisessa 775 poroa. Orajärven poroluku oli 3 200 ja Kemikylän 3 275.¹³⁸

Sodankylän paliskuntien paimennus oli yhtenevä porosaamelaisia lukuun ottamatta. Paimentaminen aloitettiin marraskuussa ja sitä jatkettiin huhtikuun lopulle saakka. Kesän porot laidunsivat vapaasti, kunnes ne syksyllä koottiin ja vietiin oman palkisen alueelle. Poronomistajat olivat myös erittäin tyytyväisiä paliskuntien toimintaan. Ne olivat rahoittaneet huomattavilla osuuksilla talollisten latojen rakentamista, joten niitä oli lähes jokaisella heinäniityllä. Samalla porojen aiheuttamat vahingot olivat jääneet pieniksi. Sattaseen oli myös rakennettu vuonna 1899 poroaitaa 50 kilometriä, samoin oli rakennettu Orajärvelle 53 kilometriä aitaa. Poronhoidon merkittävydestä todettiin Sodankylässä hyvin ytimekkäästi:

Sillä jolla poroja on, on hänellä myös täydellinen syrjäelinkeino.¹³⁹

Kittilässä eivät tilalliset olleet päässeet yhtä pitkällä niittymaiden suojelemisessa porovahingoilta kuin Sodankylässä, joskin kovin suuria riitojakaan ei ollut tilallisten ja poronomistajien välillä. Talolliset eivät olisi kovin mielellään antaneet porojen laiduntaa tiluksillaan, mutta ainakaan suoranaisista kielloista ei esimerkiksi vuoden 1900 tiedoissa kerrottu. Tilallisten kuitenkin aivan selvästi katsottiin voivan rajoittaa porojen laidunnusmahdollisuuksia omilla maillaan.¹⁴⁰ Ongelmana tietysti oli, ettei yksityiskohtaisia tilusrajojen käyntejä ollut tehty ennen isoajakoa, joten kovin tarkkoja rajoituksiakaan ei voitu asettaa.

Pitäjässä oli kuitenkin solmittu aitaussopimus, ja porovahingoista paliskunnat maksoivat tietyn porolukuun sidotun korvaussumman. Niittymaille ei sen sijaan ollut rakennettu latoja, joita arvioitiin tarvittavan vähintään 3 000. Naapuripitäjien poroja liikkui myös Kittilän sisällä, mutta se ei perustunut mihinkään ylimuistoiseen nautinto-oikeuteen, vaan yksinkertaisesti vain vanhaan käytäntöön. Kuivasalmen ja Sattasen paliskunnilla oli sopimus, jonka mukaan erotuksen yhteydessä naapuripalkisen poroisännät saivat hakea pientä korvausta vastaan omat poronsa pois. Vastaavasti myös kaukoslaiset olivat sopineet kolarilaisten kanssa porojen hakemisesta toisen palkisen alueelta.¹⁴¹

Poromäärältään suurin Kittilän paliskunnista oli Kuivasalmi, jossa laskettiin olevan vuonna 1900 noin 5 000 poroa. Kyröläisillä oli noin 1 000 poroa ja alapitäjän Kaukosen ja Alakylän paliskunnissa molemmissa noin 2 000 poroa. Poroaitaa oli rakennettu Kuivasalmelle vuonna 1887 kaikkiaan noin 70 kilometriä. Se oli selkääitaa, jolla rajoitettiin porojen liikkumista erityisesti Inarin ja Sodankylän suuntaan. Kaukosessa oli kaksi ”kokousaitaa”, joista Metsälappalaisenmaassa sijainnut

138 Sodankylän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:2. OMA.

139 Sodankylän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:2. OMA.

140 Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

141 Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

oli 15 kilometriä pitkä. Sen sisällä jäkälämaat olivat kuitenkin käyneet vähiin, joten kaukoslaiset käyttivät 1900-luvun alussa lähinnä Untesrovan aita. Sen lähetyksillä Mäntyvaarassa on yhä nykypäivinäkin erotusaita. Kuivasalmen poroisäntien mielestä poroaita oli hyödyttänyt ”suuresti” paliskuntaa, sillä poroluku oli kasvanut, kun porot eivät olleet päässeet naapuripitäjien puolelle.¹⁴²

Enontekiöllä perinteinen paimennus oli voimissaan 1900-luvun alussa. Paliskuntajärjestelmä toimi lähinnä vain paperilla, vaikka kunnan alueelle oli muodostettu poronhoito-ohjesäännön perusteella 20.11.1893 neljä paliskuntaa: Peltovuoman, Palojärven, Näkkälän ja Lapin paliskunnat. Vuonna 1900 poroluvut olivat Peltovuoman paliskunnassa noin 1 000 ja Palojoen paliskunnassa noin 200. ”Lapalaisia varten” oli perustettu myös Näkkälän paliskunta, jossa oli noin 2 500 poroa, sekä Käsivarren alueen Lapin paliskunta, jossa oli noin 4 800 poroa.¹⁴³

Käytännössä palkisista oli toiminnassa ainoastaan Peltovuoma, sillä porosaame-laisten poronhoito kulki perinteiden mukaan porokylän elinkeinona. Riitaa oli kuitenkin syntynyt jo paliskuntia perustettaessa Näkkälän ja Peltovuoman välillä rajankulusta. Sinänsä minkäänlaisia laidunriitoja ei ilmoitettu olevan talollisten ja poronomistajien välillä, joskin toisinaan kiistaa oli syntynyt heinävahinkojen korvaamisesta. Tosin lähes kaikki tilalliset olivat myös poronomistajia. Vaikka ohjesääntöihin perustunut paliskuntajärjestelmä sai kovin hitaasti jalansijaa Enontekiöllä, kannatettiin siellä lämpimästi erityisen poronhoitolain laatimista. Sellaiseksi olisi sopinut soveltuvin osin Ruotsin mukainen laki.¹⁴⁴

Vuoden 1894 huhtikuussa pidetyssä porokokouksessa enontekiöläiset painottivat poronhoidon suurta merkitystä heidän elinkeinonaan. Karjanhoitoa kummin-kin pidettiin pääelinkeinona, mutta ”tulevaisuudessa saattaa tulla yhtä tuottavaksi poronhoito kuin karjanhoito.” Ruotsin porolappalaisten laidunnusmahdollisuuksien loppuminen nähtiin merkittävänä ja myönteisenä tekijänä, sillä uudenlainen tilanne oli nostanut paikallisen poronhoidon kannattavuutta. Entisaikaan olivat pohjoisosan porokarjat sekoittuneet ruotsalaistokkiin ja hävikki oli ollut suuri. Nyt porolappalaisten varallisuutta pidettiin kokonaisuutena ”hyvän puoleisena” ja parempana kuin talollisten.¹⁴⁵

Käsivarren alueella Lapin paliskunnassa oli tapana paimentaa poroja ympäri vuoden, talvella kukin erikseen mutta kesällä yhdessä. Syksyisin kuitenkin Ruotsin porojen tullessa merenrannikolta sekaantui niihin myös enontekiöläisten poroja, ja kun perhekunnat tulivat elonsa jäljessä, ajoivat he myös Suomen porot Ruotsin puolelle. Hävikkiä aiheuttivat myös sudet, jotka verottivat vuosittain noin 600 poroa. Käsivarren pohjoisosassa oli kevät- ja kesälaidunalueita, ja syys- ja talvilaitumet sijaitsivat Lapin palkisen eteläosassa. Enontekiön piirin nimismies kertoi vuonna

142 Kittilän kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA.

143 Enontekiön porokokous 11.4.1894. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA
Ej:1. OMA; Enontekiön kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto
Hcg:1. OMA

144 Enontekiön porokokous 11.4.1894. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA
Ej:1. OMA; Enontekiön kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto
Hcg:1. OMA

145 Enontekiön porokokous 11.4.1894. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA
Ej:1. OMA.

1898, että Käsivarren porolappalaiset paimensivat kunnan eteläosissa muutaman viikon talvisaikaan. Muissa paliskunnissa laidunmaita käytettiin miten milloinkin parhaaksi nähtiin. Pääasiassa tunturit olivat kuitenkin kesän ja vuomat syysajan laitumia.¹⁴⁶ Mitään täsmällisesti määriteltyjä porolaidunmaita ei siis ollut.

Näkkäläläiset paimensivat porojaan ympäri vuoden, eivätkä he päästäneet tokiaan kesän ajaksikaan omilleen. Iisko Näkkäläjärvi kertoi vuoden 1894 kokouksessa, että ilman paimennusta porot olisivat vaeltaneet Norjan puolelle, koska ne haistoivat merituulen ja se veti poroja kohti rannikkoa. Lisäksi Näkkäläjärvi totesi, että ”Koutokeinin lappalaiset Norjassa ovat tunnettu suuriksi poron varkaiksi”, joten sinne ei mielellään poroja päästetty. Palojärven poroisännät hoitivat paimenuksen talvisaikaan kukin itse, kun taas Peltovuomalla porot olivat talven ajan yhteislaidunnuksessa. Syyskuussa ne otettiin yhteen paimennettaviksi ja pidettiin koolla toukokuulle. ”Sääriiton” aikaan ne päästettiin vapaiksi, kunnes ne kesän jälkeen jälleen koottiin yhteen. Kesällä pahimpaan sääski- ja parma-aikaan porot kuitenkin kerättiin kaarteisiin, joissa niitä savustettiin sääskien karkottamiseksi. Samalla myös vaatimia lypsettiin ja maidosta valmistettiin juustoja. Koirat olivat paimenuksessa keskeisessä asemassa. Metsää ei kuitenkaan kaadettu porojen elatusta varten, kuten niin ei tehty missään muuallakaan Lapin kihlakunnan alueella.¹⁴⁷

Poroaitoja oli vielä 1800-luvun lopulla vähän Enontekiöllä. Vuonna 1896 aloitettiin työt Ounastunturin aidan rakentamiseksi 68 kilometrin matkalle Vuontisjärveltä Pahajoelle sen jälkeen, kun senaatti oli hyväksynyt syksyllä 1895 hankkeen. Työ saatiin päätökseen vuonna 1901. Rakentamista varten kruunu myönsi 5 000 markan lainan, jonka Enontekiön kunta otti vastattavakseen, ja itse aidatarpeet saatiin ilmaiseksi kruununmetsästä. Lisäksi kenraalikuvernöörin hoidettavana olleesta Lapinmaan olojen edistämistä varten tarkoitettusta rahastosta annettiin 4 000 markan apuraha. Kaikkiaan rengasaidan pituudeksi tuli 83 kilometriä. Ounastunturin alueelle perustettiin myös erityinen Ounastunturin aitayhdistys, jolle laadittiin vuosien 1897–98 aikana ohjesäännöt. Niiden mukaan alueen laidunmaat haluttiin jättää pelkästään aitayhdistykseen kuuluneiden talollisporonhoitajien käyttöön; kaikki Enontekiöllä asuneet ”paimentolappalaiset” oli tarkoitus sulkea pois aitayhdistyksestä. Nimismies A. A. Mannisen mukaan myös useampia poroperhekuntia oli ollut aikeissa muuttaa aidan sisäpuolelle, jolloin laidunmaista olisi tullut pulaa. Siksi se ei ollut suotavaa. Ohjeita laatineen valiokunnan mukaan porolappalaisilla oli käytettävänä Enontekiön pohjoisosassa heidän varsinaiset laidunalueensa, jotka olisivat myös pystyneet elättämään huomattavasti suurempia porokarjoja kuin tuolloin oli. Toisin kuin talollisilla heillä oli myös mahdollisuus muuttaa ilman hankaluuksia laidunmaillaan.¹⁴⁸

146 Enontekiön porokokous 11.4.1894. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1. OMA.

147 Enontekiön porokokous 11.4.1894. Kuvernöörin pitämien porokokousten pöytäkirjoja. OLKA Ej:1. OMA;

148 Enontekiön kysymystaulut, poronhoito. Kysymystaulut. Lapin komitean arkisto Hcg:1. OMA; nimismies kuvernöörille 22.12.1897. Kirjekonseptit 1897. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA; nimismies kruununvoudille 17.2.1898. Kirjekonseptit 1897. Enontekiön piirin nimismiehen arkisto DIa1:1. OMA; Ounastunturin aitayhtiöön liittyvät asiakirjat. OLKA aktit 68.Kunnallish./1898. OMA.

Yksityiskohta Enontekiön kartasta vuodelta 1894. Siihen on merkitty paliskuntien rajat sekä Ounastunturin rengasaita. Oulun maakunta-arkiston asiakirjakokoelmat.

Lapin kihlakunnan kruununvouti otti kuitenkin helmikuussa 1898 jyrkän kannan aitayhdistyksen sääntöesitykseen ja totesi, että hän ei voinut hyväksyä yhdistyksen määräystä. Nimismies Manninen oli laatinut asiasta myös selvityksen, jonka mukaan Enontekiön noin 7 000 porosta oli paimentolaisilla 4 500. Osa paimentolaisista oli nimismiehen mukaan ”väkisten” asettunut asumaan aitauksen sisälle, mutta he olivat olleet valmiita osallistumaan myös aitaukskustannuksiin. Ounastunturissa paimensivat Ketolan ja Mellan talollislappalaiset sekä Kyrön ja Peltovuoman kylien talolliset. Niinpä poroaidalla pyrittiin estämään Enontekiön etelä-

Ounastunturin rengasaidalla 1900-luvun alussa. Karstan kokoelma. Pohjois-Pohjanmaan museo.

osan poroja hajaantumasta pohjoiseen. Korjatut aitayhtiön säännöt hyväksyttiin lopulta kunnallislautakunnassa syyskuussa 1898. Pykälän 2 mukaan ”yhtiön osallisuuteen ovat kaikki Enontekiön seurakuntalaiset oikeutetut.”¹⁴⁹ Käytännössä kuitenkin pohjoisosan kotakunnilta estettiin laiduntaminen Ounastunturissa ainakin osittain jopa väkivalloin.

Enontekiön ja Kittilän rajaseudulla syntyi siis voimakas vastakkainasettelu elinvoimaisen paikallisen poronhoidon ja pohjoisen suunnasta tulevan porosaamelaisen laiduntamisen välille, joskin Ounasjokilaakson paikallisessa kulttuurissa oli jo vahva osansa porosaamelaisilla suvuilla. Kyse oli jossain määrin vastaavasta ilmiöstä kuin Käsivarren laidunkiistoissa.

SUOTUISAT OLOSUHTEET 1900-LUVUN ALKUVUOSINA

Poronhoidon kehitys oli ollut erittäin suotuisa 1800-luvun loppuvuosina ja sama suunta jatkui myös 1900-luvun puolella. Keisarillinen senaatti asetti vuonna 1911 erityisen komitean metsäneuvos T. A. Heikelin johdolla selvittämään poronhoidon

---

149 Ounastunturin aitayhtiöön liittyvät asiakirjat. OLKA aktit 68.Kunnallish./1898. OMA.

silloista asemaa. Selvitystyö tähtäsi uuden lainsäädännön luomiseen. Poronhoitokomitean tuli laatia senaatille seikkaperäinen ehdotus siitä, millä edellytyksillä porojen laiduntaminen kruununmailla olisi ollut sallittavaa.¹⁵⁰ Komitea keräsikin paliskunnista yksityiskohtaista tietoa vuosilta 1908–1912. Valitettavasti Enontekiöltä puuttuvat Lapin paliskunnan tiedot, sillä se ei ollut vielä tuolloinkaan toiminnassa. Mielenkiintoista siis on, että vaikka senaatti oli asettanut maankäytön ehdoksi kuulumisen paliskuntaan, ei sellainen määräys kuitenkaan toteutunut Käsivarren Lapissa. Tokihan Käsivarren porosaamelaiset olivat varmaankin paperilla kirjattu Lapin paliskunnan osakkaiksi. Poromäärältään se oli noin 4 000 lukuporon suuruinen ja Näkkälän veroinen.

Näkkälän paliskunnassa oli vuonna 1912 yhteensä 4 756 poroa, joista sai pääasiallisen toimeentulon kahdeksan perhettä. Poronomistajia oli yhteensä 40. Palkisen alueelle ei ollut rakennettu poroaitoja, mutta suunnitelmissa oli vuonna 1912 rengasaidan rakentaminen. Näkkälässä paimennettiin myös talollisten poroja, joista saatiin korvauksena 1,40 markkaa porolta. Suurin poronomistaja oli Iisko (Iisakki) Näkkäläjärvi 1400 porollaan.¹⁵¹ Sen sijaan Peltovuoman paliskunnassa oli vuonna 1912 poroja ainoastaan 562, joka oli 200 vähemmän kuin neljä vuotta aikaisemmin. Syinä laskuun olivat sudet sekä palkisen alueelta poismuuttaneet poronomistajat. Poronhoitajat palkattiin aina vuodeksi kerrallaan, ja he hoitivat kaikki paliskunnan porot. Kukaan ei kuitenkaan elänyt yksinomaan porotaloudesta, mutta 10 perhettä sai siitä erinomaisen lisäansion. Vuosien 1905–1908 aikana rakennettiin valmiiksi yhteensä 83 kilometrin mittainen Ounastunturin rengasaita. Palkisen suurimmalla poronomistajalla E. Kumpulaisella oli 110 lukuporoa.¹⁵²

Poronhoitokomitea päätyi saamansa tiedon pohjalta ehdottamaan Enontekiön paliskuntien porolukuja varsin alhaisiksi. Syynä oli ennen kaikkea jäkälämaiden keho tila. Näkkälään kaavailtiin korkeintaan 4 500 poroa, Lapin paliskuntaan 4 000 ja Peltovuomaan enintään 3 000 poroa. Enontekiön kunta vastasi suunnitelmaan opettaja W. J. Rechartin laatimalla selvityksellä. Rechart toimi myös kuntakokouksen puheenjohtajana. Näkkälän osalta poromäärä oli paikallaan, mutta Lapin osalta luku olisi tullut nostaa 4 500 poroon, sillä laidunmaat olivat pohjoisosassa kuntaa erinomaiset. Haittaa ei ollut myöskään siitä, että ”ruotsalaiset pitkin talvea laiduntavat salaa kysymyksessä olevalla alueella tuhansia poroja.” Peltovuoman alue ei kuitenkaan kestänyt kuin korkeintaan 2 000 lukuporoa, koska kesälaitumena toiminut Ounastunturin rengasaita keräsi myös runsaasti naapuripaliskuntien poroja.¹⁵³ Tässä siis viitattiin epäsuorasti alueella syntyneisiin ongelmiin.

Toisin kuin Enontekiöllä vastustivat Sodankylän poroisännät ehdottomasti komitean kaavailemia enimmäismääriä, sillä heidän mukaansa laitumet kyllä itses-

150 Poropaliskuntien isännille lähetetty kirje. Poronhoitokomitealle lähetettyjä kirjeitä.

Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

151 Enontekiö, Näkkälän paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

152 Enontekiö, Peltovuoman paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

153 Komissio Enontekiön kuntakokouksen puheenjohtajalle huhtikuussa 1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA; Enontekiön kunnan vastaus Komissiolle 20.9.1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

sään rajoittivat porolukua. Samoin suunnitelmat erityisen laidunveron käyttöönotosta sai jyrkän tuomion. Pyhäjärven paliskunnan esimies totesi ytimekkäästi poronhoidosta ja komitean suuntaviivoista:

... ei verolla enää tarvitsi rasittaa... se on ollu meille karun pohjolan asuvaisille nätti elinkeino ollut näihin asti.¹⁵⁴

Lapin paliskunnassa oli vuonna 1912 kaikkiaan 9 962 poroa. Määrä oli lisääntynyt neljän vuoden aikana yli 1 500 porolla. Poroisännän mukaan ongelmana oli, että ”on ollu tavattoman paljon susia ja koltia jotka vieneet porot”. Omistajia oli palkissa kaikkiaan 36, joista 26 porosaamelaista perhettä saivat toimeentulonsa pelkästään poronhoidolla. Omistajat hoitivat karjaansa itsenäisesti seitsemän kuukauden ajan vuodesta. Paliskuntaan oltiin juuri vuonna 1912 rakentamassa 102 kilometrin mittaista rengasaitaa, joihin puutavara saatiin ilmaiseksi kruununmetsästä. Huomattava on, että kun vielä vuoden 1905 Lapin komitean keräämissä tiedoissa Matti Ponkulla oli yli 3 000 lukuporoa, oli niitä hänellä itsellään enää 380 vuonna 1911. Suurimmat isännät karjaluvultaan olivat kaikki porosaamelaisia, mutta suurin heistä Isak Hetta oli vuonna 1911 jo tilallinen. Hetalla oli lukuporoja merkittyinä 1 119, kun Orposten perikunta kirjautti luvuksi 784 ja Paul Magga 742.¹⁵⁵

Kemikylä oli Sodankylän suurin palkinen, jossa oli vuonna 1911 paliskunnan omia poroja 10 902. Lisäksi alueella oli hoidettu 3 155 muiden paliskuntien poroa. Komitean kaavailema 6 500 poron yläraja tuntui siksi perin vähäiseltä määrältä.¹⁵⁶ Peräti 29 perhettä eli yksinomaan poronhoidolla, ja kaikkiaan omistajia oli 87, joilla laskettiin olevan yhteensä noin 8 500 poroa. Vuoteen 1912 mennessä oli saatu valmiiksi myös mittava, 158 kilometriä pitkä esteaita Venäjän rajalle. Paliskunnan poroisäntä Erkki Alatalo kirjoittikin poronhoitokomitean kaavailuista kannanottonaan:

... en pidä sopivana rajoittaa yleistä porolukua paliskunnassamme, koska poroluku on alimmillaa syystä kun ei ole ollut esteaitaa Venäjän rajalla, joten poroilla on ollut vapaa pääsy Venäjän puolelle siellä asuvien lappalaisten käsiin.

Suurimmat poronistajat Kemikylän paliskunnassa olivat vuonna 1912 yli 400 porollaan talolliset Kreeta Savukoski ja Kalle Vitikka.¹⁵⁷

Sattasniemen paliskunnan poroluvut olivat myös kasvaneet nopeasti. Vuonna 1912 poroja oli 7 260, joiden omistajina oli 105 perhettä. Kasvun varjopuolena oli jäkälämaiden nopea kuluminen, joka tiedostettiin hyvin jo 1910-luvun alussa. Talvilaitumet olivatkin tuolloin ”aivan huonot”. Silti poronhoitokomitean esittämä

154 Sodankylän kuntakokouksen päätös 26.5.1913, Sodankylän Pyhäjärven paliskunnan lausunto komissionille 9.9.1913, Sodankylän Syväjärven paliskunnan lausunto komissionille 2.8.1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

155 Sodankylä, Lapin paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

156 Sodankylän Lapin paliskunnan lausunto komissionille 7.8.1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

157 Sodankylä, Kemikylän paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

3 000 poron yläraja sai palkisen isänniltä jyrkän tuomion: ”poroin hoito tulisi aivan sietämättömäksi.”¹⁵⁸ Paliskuntaan oli rakennettu vuosien 1899–1900 aikana yksi esteaita, johon oli saatu myös ilmaiseksi puutavara kruununmetsästä. Ongelmia tuottivat myös uudistilat, kun palkinen joutui maksamaan yhä suurempia korvaussummia porojen aiheuttamista vahingoista. Sattasniemen paliskunnan suurin poroisäntä oli 494 lukuporollaan talollinen Antti Syväjärvi eli Rapakko.¹⁵⁹ Kaikkiaan Sodankylän pohjois- ja itäosassa laidunsi lähes 30 000 poroa 1900-luvun alkuvuosina, joten seudusta oli muodostunut Suomen vahvin poronhoitoalue.

Orajärven paliskunnassa poromäärät olivat laskeneet jyrkästi 1900-luvun alkuvuosina, kun vuonna 1908 oli ollut vielä noin 4 700 poroa, niitä oli vuonna 1912 enää 2 817. Syinä olivat sekä jäkälämaiden huonontuminen että talviolosuhteiden vaikeudet. Kannattavuus oli myös heikentynyt ongelmien vuoksi. Paliskunnan pohjoisosaan oli kuitenkin rakennettu vuosina 1900–1901 rengasaita, ja laidunten myös arveltiin riittävän silloiselle poroelolle. Peräti 134 perheellä olikin omia poroja, mutta määrät olivat pieniä. Heikki Marttiinilla ilmoitettiin olevan 121 poroa.¹⁶⁰

Päinvastoin kuin Orajärvellä olivat Sodankylän lounaisosan kattaneen Syväjärven paliskunnan poromäärät nousseet vuosikymmenen aikana huomattavasti. Poromäärät pysyttelivät vuoden 1908 jälkeen yli 5 000:n, ja vuonna 1912 poroja oli saatu lukuun tarkalleen 5 099. Lisäksi vuosittain oli hoidettu noin tuhatkuntaa vieraspalkisten poroa. Sen sijaan kaakkoisosassa pitää Pyhäjärven palkisessa karjaluku oli vaatimaton, vuonna 1912 ainoastaan 588 lukuporoa. Poroisäntä totesi, että laitumet olivat alueella keskinkertaista huonommat ja riittivät vain silloisen poromäärän elättämiseen. Kannattavuus oli myös huono, kun asutus oli tiheytynyt palkisen alueella. Se tarkoitti paliskunnalle lisärasitusta, koska se oli velvollinen korvaamaan taloille porojen aiheuttamat vahingot. Muutenkin toiminta oli vähemmän järjestäytyntä, sillä edes poroja omistavien lukumäärää ei tiedetty.¹⁶¹ Syväjärvellä tilanne muistutti Pyhäjärveä, vaikka volyymi olikin siellä täysin eri luokkaa. Poronomistajia oli Syväjärven paliskunnassa vuonna 1912 kaikkiaan 114, joista selvästi suurimman karjaluvun omisti Antti Aikio: 337 lukuporoa.¹⁶²

Huolimatta suuresta poromäärästä ei minkäänlaisia poroaitoja ollut rakennettu eteläosaan pitäjää. Jäkälämaat olivat myös huonontuneet aiemmista ajoista, joskin ne olivat riittävät, mutta elinkeinon kannattavuus oli heikentynyt.¹⁶³ Ravinnon- saannin heikentyessä myös paimennuksen oli oltava aiempaa intensiivisempää.

Kittilässä poronhoito oli yläpitäjän elinkeino ja keskittynyt Kuivasalmen paliskuntaan. Siellä oli vuonna 1912 kaikkiaan 7 713 omaa lukuporoa ja lähes 2 000 naa-

158 Sodankylän Sattasniemen paliskunnan lausunto komissionille 23.8.1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

159 Sodankylä, Sattasniemen paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

160 Sodankylä, Orajärven paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

161 Sodankylä, Pyhäjärven paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA; Sodankylä, Syväjärven paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

162 Sodankylä, Syväjärven paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

163 Sodankylä, Syväjärven paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

puripalkisten poroa hoidettavana. Määrä oli kasvanut neljässä vuodessa 3 000 porolla. Kuivasalmelle oli rakennettu pitkä esteaita jo 1880-luvulla – ensimmäisenä Lapin alueella – ja muutenkin Kittilän poronhoito oli suunnannäyttäjänä koko paliskuntajärjestelmän muotoutumisessa.

Vuonna 1905 saatiin Kuivasalmella valmiiksi myös rengasaita. Jäkälämaat olivat pysyneet vielä vuonna 1912 varsin hyvinä, ja poroisäntä arvelikin niiden riittävän hyvin palkisen omille poroille. Elinkeino oli myös kannattava. Parhain laidunalue oli ollut vuosikausien ajan Sammelselän Ylilaki, mutta kun sinne rakennettiin rengasaita, jäkälä alkoi myös vähentyä.¹⁶⁴ Yhtään pelkästään porotaloudesta elantonsa saanutta perhekuntaa ei ollut, mutta poronomistajina oli 186 perhettä ja niissä yhteensä 875 henkeä. Elinkeino kosketti siten useita Pohjois-Kittilän asukkaita. Suurimpana poronomistajana M. Ylitörmänen pääsi niukasti yli 300 poron.¹⁶⁵

Kyrön paliskunnassa lukuporoja oli vuonna 1912 yhteensä 2 858, joten siellä ei poronhoito ollut kasvanut yhtä voimakkaasti kuin naapuri-Kuivasalmella. Tosin kyröläisiä poronomistajiakin oli huomattavasti naapuria vähemmän, kaikkiaan 46 taloutta. He olivat myös itse hoitaneet tokkiaan yleensä aina helmikuusta toukokuulle saakka. Yksinomaan porotaloudesta sai elantonsa viisi porosaamelaista perhekuntaa, jotka merkittiin itsellisperheiksi. Pallastunturin yli oli rakennettu vuosina 1896–1898 pieni esteaita. Poroelinkeino oli kärsinyt useina vuosina huonoista talvista, kun kovan hangen aika oli vaikeuttanut ravinnonsaantia. Kyrön paliskunnan suurin poroelo oli vuonna 1912 porolappalainen Niilo Maggalla, yhteensä 442 lukuporoa, ja kaikki muutkin suurimmat poronhoidon harjoittajat olivat nimenomaan porosaamelaisia.¹⁶⁶

Etelä-Kittilän paliskunnista Alakylässä koettiin 1900-luvun alkuvuosina suuria vaikeuksia. Poromäärä romahti vuoden 1908 lähes 2 600 porosta vuoden 1912 vaatimattomaan lukuun 470. Suurin syy vaikeuksille oli poroisännän mukaan asutuksen voimistuminen ja sitä seurannut laidunmaiden väheneminen. Talolliset olivat siis rajoittaneet poronhoidon harjoittamisen mahdollisuuksia. Aivan ilmeisesti maanomistajien ja poroisäntien välillä oli myös syvä juopa porojen asemasta alueella, kuten palkisen esimiehen vuodatuksesta käy ilmi:

Sen lisäksi on maanomistajat, joilla ei ole poroja, hyvin kiukustuneita ja samalla himokkaita, missä vaan tilaa saavat, vaatimaan ei ainoasti todellisia korvauksia, vaan myös aiheettomiakin korvaushinnoitteluja, joita he itse tahallaan matkaan saattavat siten, että kesällä niitetään ja kootaan pieniin suoviin (rakit) joita ei heti ajokelin tullen korjata sieltä pois, vaan annetaan ne siellä virua kesäimeenkin asti.¹⁶⁷

Paliskunta joutui korvamaan vahingot, mikä merkitsi tietysti taloudellisia tappioita. Toisaalta laidunmaat olivat myös käyneet perin kehnoiksi, joten porot olivat

164 Kuivasalmen paliskunnan poroisäntä M. Tervaniemi komissionille. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

165 Kittilä, Kuivasalmen paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

166 Kittilä, Kyrön paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.
167 Kittilä, Alakylän paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

varmasti siksikin tulossa mielellään heinäniityille. Laitumet riittivät tuskin vuoden 1912 poromäärille. Poronhoito olikin varsin vaatimaton sivuelinkeino talollisilla, sillä suurimpien karjalukujen määrät jäivät 50:een.¹⁶⁸

Ounasjoen vastarannalla Kaukosessa sen sijaan elinkeino voi hyvin ainakin poromäärällä mitattuna, joskaan tokkakoko ei ollut kasvanut vuosikymmenen kuluessa. Vuonna 1912 poroja oli palkisen luvussa 1 744. Omistajina oli kaikkiaan 74 perhekuntaa, mutta sivuelinkeinon kannattavuus oli vuosien saatossa heikentynyt. Syyksi nähtiin sama tekijä kuin Alakylässäkin: tihentynyt asutus heikensi laidun-
nusmahdollisuuksia ja vahingonkorvaukset söivät taloudellisen tuoton. Kuitenkaan minkäänlaisia aitoja ei ollut rakennettu. Ainoana Lapin kihlakunnan paliskunnista Kaukosessa viitattiin myös metsätöiden aiheuttamiin vaikeuksiin. Sen sijaan jäkälämaat olivat pysyneet hyvinä paliskunnan alueella. Paliskunnan tilanomistajat paimensivatkin porojaan paljolti omilla tiluksillaan ja vähemmässä määrin kruununmetsissä.¹⁶⁹ Suurimmat poronomistajat olivat Kankaan talollisia, joilla lukuporojen määrä nousi yli sadan.¹⁷⁰

Kittilän kunta antoi syyskuussa 1913 myös lausunnon poronhoitokomitean suunnitelmista. Alakylän ja Kaukosen tilanne ymmärrettiin hankalaksi ja poromäärien supistussuunnitelmat hyväksyttiin. Luku olikin jo tippunut liki kaavailtuja enimmäismääriä. Sen sijaan Kuivasalmen asema olisi heikentynyt merkittävästi, sillä ehdotettu enimmäismäärä olisi jäänyt 4 000 poroon. Niinpä kunnan mukaan luku oli aivan liian alhainen. Samoin kyröläisille kaavailtu 2 100 poron yläraja oli liian matala:

Kyrön paliskunnassa on jo entisestään ollut ruokamaita yllin kyllin paliskunnan omille poroille ja kuin vasta vahvistetun uuden Poronhoito-ohjesäännön mukaan tulee sanottu paliskunta pinta-alalleen suuresti laajenemaan, joten meidän mielestä ei 3000 poroakaan sanotulle paliskunnalle olisi liikaa.¹⁷¹

Kuivasalmen paliskunnan poroisäntä Matti Tervaniemi laati myös palkisen puolesta erillisen vastineen poronhoitokomitealle. Hänen mukaansa vielä 30–40 vuotta aiemmin poromäärät olivat olleet hyvin pienet, joten kittiläläiset eivät olleet välittäneet laidunmaista lainkaan. Viime vuosina poronhoidosta oli kuitenkin kasvanut merkittävä elinkeino pitäjän asukkaille ja varsinkin kuivasalmisille:

Mutta sitä myöden, kun porot ovat lisääntyneet ja poroin omistajain lukumäärä kasvanut, niin kansaan on yleensä juurtunut se käsite, että jäkälämaita, joita täällä eniten on, pitää hyvin suojella, sillä siinä on porojen ruoka ja porojen omistajille suuri elinehto, vie-

---

168 Kittilä, Alakylän paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

169 Kaukosen poropaliskunnan vastaus komissionille 1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

170 Kittilä, Kaukosen paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

171 Kittilän kunnan lausunto porolaidunkomissionille 3.9.1913. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

läpä koko kansan hyvinvointi, tietäen että nekin, joilla ei ole poroja, saavat talvis-aikaan hyvää työ-ansiota, kun näetten vuosittain jaetaan päiväpalkkioina 12.000–17.000 markkaa yhdessä paliskunnassakin.

Tervaniemen mielestä rajoitukset olisivat suistaneet asukkaat suoranaiseen ahdistukseen ja sellaiseen kiihtymyksen tilaan, että esimerkiksi kulovalkeiden ehkäisemiseen kruununmailla ei olisi juurikaan ollut haluja.¹⁷²

Sitä, millainen merkitys poronhoidosta oli tullut esimerkiksi Sodankylän pohjoisosan asukkaille, kuvaa hyvin Lapin paliskunnan poroisännän lausunto komitealle elokuussa 1913: maanviljelystä ei niin pohjoisessa kannattanut harjoittaa ja varsinkin itsellisväellä ei ollut muuta kuin poronhoito elinkeinonaan. ”Kullakin henkilöllä pitää olla vähintään 50 poroa ennekö hän voi elää omavaraisessa elämässä ja kuin Sodankylän Lapin palkisessa on 182 poroelinkeinon harjoittajaa niin net tarvitsee 9100 poroa”. Siksi komitean ehdottama 6 500 poron määrä oli liian pieni. Laidunverokysymyksessä poroisäntä totesi, että Lappi oli jäänyt lapsipuolen asemaan Suomen olojen kehittämisessä, joten oli kohtuutonta että laidunmaita olisi vielä verotettu.¹⁷³

Kaiken kaikkiaan poronhoidosta oli tullut 1800-luvun loppuvuosina ja 1900-luvun alussa merkittävä sivuelinkeino suurimmalle osalle Lapin kihlakunnan talollisista. Vuoden 1929 poronhoitokomitea lausui arvionaan, että suomalaisten poronhoidon nousun taustalla olivat olleet menneisyyden väkivaltaiset vaiheet. Komitean mukaan ”suomalaiset olivat syrjäyttämiltään ja sortamiltaan lappalaisilta” ottaneet poronhoidon oikeudet itselleen.¹⁷⁴ Näkemys oli vailla historiallista totuutta.

Kriisikaudet 1800-luvun loppupuolella muuttivat suurporonhoidon luonnetta, mutta merkittävin muutoksen aiheuttaja oli 1890-luvulla yleistynyt paliskuntajärjestelmä. Se mursi yhteistoimintamuotona hierarkkisen paimentolaisuuden. Paliskuntajärjestelmässä poronhoito laventui merkittäväksi elinkeinoksi myös pohjoisen Suomen tilallisten ja tilattoman väestön keskuuteen. Paikallisen maankäytön kannalta ratkaisevaa oli, että poronhoidosta tuli sellainen kompensoiva elinkeino, joka pystyi korvaamaan peuranpyynnin romahtamisen ja jonka merkityksen virkamiehetkin ymmärsivät. Sitä pystyttiin harjoittamaan laajamittaisesti myös tilatalouksissa nimenomaan osakasjärjestelmän avulla. Samalla voitiin ehkäistä läntisen Lapin porokylille leimalliset porovarkaudet ja kamppailut laidunmaista.

Kehitys liittyi luontevasti 1800-luvun loppupuolella alkaneeseen yleiseen yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen murrosaikaan, jossa oli yksi näkyvä käytännön tunnusmerkki nimenomaan yhteistoiminnallinen osuusjärjestelmä. Sen yksi onnistuneista sovelluksista oli paliskuntalaitos, mutta ilman laidunmaiden rajoittamatonta käyttöoikeutta se ei olisi sitä ollut. Nopean kasvun seurauksia oli kuitenkin nähtävissä jo 1910-luvulla. Ylisuuret poromäärät laskivat kannattavuutta ja porojen ravinnonsaanti heikentyi laidunmaiden kulumisen seurauksena.

172 Kuivasalmen paliskunnan poroisäntä M. Tervaniemi komissionille. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

173 Sodankylä, Kemikylän paliskunta. Porolaidunkomissio 1911–1914. Maatalousministeriön arkisto. 540. 40:1. KA.

174 Poronhoitokomitea 1929, s. 5. Vrt. myös Hyvärinen 1979, s. 94–95.

SYNTEESI LAPIN ASUTUKSEN JA MAANHALLINNAN HISTORIASTA

Tutkimukseni alussa totesin Lapin olevan mielikuvien maa, mutta tutkimukseni loppuksi voin todeta, että myös Lapin asutuksen ja maankäytön historiaa on leimannut mielikuvat. Päällimmäisenä tuloksena nousee monien itsestään selvinä pidettyjen historian kehityslinjojen myyttisyys. Tottuneesti on esitetty, että suomalainen asutusliike syrjäytti saamelaisen elämänmenon Lapissa, jossa alkuperäiset asukkaat joutuivat vetäytymään asutustoiminnan edestä tai sulautumaan suomalaisiin. Näin ei käynyt. Asutus kumpusi historiallisten saamelaisten sisäisenä liikkeenä. Lappiin tuli 1900-luvun alkuun mennessä hyvin vähän muualta talonpoikaisia asuttajia ja nekin muutamat kolonistit olivat naapuripitäjistä. Vanhempina aikoina moni rai-vaajista oli omille eränautintamailleen asentopaikan ottaneita Lapinmaan alapuolisten jokivarsien talonpoikia – Kittilässä Kemin pitäjistä ja Enontekiöllä Ylitorniolta.

Historiallisen Kemin Lapin alueella vanha asutus pohja muuntui vähitellen 1600-luvun loppupuolelta lähtien talollisasutukseksi ja painottui 1700-luvun kuluessa ja erityisesti 1800-luvulla tilatalouteen. Vanhan Lapin väestö säilyi talonpoikaistuneen Lapin valtaväestönä. Kuusamo oli poikkeus. Tosin sielläkin vanhat lapinsuvut säilyttivät jossain laajuudessa vanhan elinpiirinsä, mutta elinkeinollisten olosuhteiden vuoksi he muuntuivat Kainuun suunnasta tulleiden kaskisukujen savuissa talonpojiksi. Laajasta näkökulmasta katsottuna Lapin asutuksen ja elinkeinojen kehitys oli inhimilliseen kulttuuriin kuuluva yleinen ilmiö. Kasvava väestö pyrki turvaamaan elämisen edellytykset mahdollisimman pitkään perinteisten toimintamallien avulla mutta samalla suunnaten resurssiaan myös uusien elinkeinojen pariin. Ne löytyivät karjataloudesta, pienimuotoisesta peltoviljelmästä ja poronhoidosta sekä 1900-luvun alkupuolelta lähtien metsätaloudesta. Jälkipolvien suunnasta menneisyyttä arvioiden Lapin asukkaiden toiminta oli onnistunut. Väestömäärä kasvoi, lähes kaikille riitti ravintoa ja toimeentulon mahdollisuuksia sekä elintaso nousi. Harvan Lapissa varttuneen täytyi lähteä muualle.

Valtiovalta pyrki ainakin 1800-luvulle saakka määrätietoisesti edistämään asutuksen ja toimeentulon edellytyksiä Lapissa. Tavoitteet luotiin oman ajan ymmärryksen mukaan; se tarkoitti johdonmukaisesti kruunun maanhallintaa ja 1700-luvulta lähtien kohtuullisen tiukkaa maankäytön kontrollia. Kruunun etu oli myös rahvaan etu. Missään vaiheessa valtiovaltan toiminta ei aiheuttanut konfliktia paikallisten asukkaiden kanssa, vaikka esimerkiksi 1600-lukua leimasi kautta koko Euroopan yleinen kriisien aika. Talonpoikaista passiivista vastarintaa esiintyi myös Ruotsin valtakunnassa mutta ei Lapinmaassa.

Kruunu ei riistänyt alkuperäisväestöltä maitaan, vaan ne säilyivät vanhojen sukujen hallinnassa. Myöskään alkuperäisten asukkaiden elinkeinojen harjoittamista

ei rajoitettu, vaan pikemminkin niitä pyrittiin tukemaan. Kehitystä ei voida siksi verrata esimerkiksi Amerikan mantereen siirtomaahallintaan ja eurooppalaisten pioneerihenkiseen asutustoimintaan, ”pioneer settlement”. Kuitenkin nykyaikana Lapin historiallista asemaa arvioidaan nimenomaan eurooppalaisen siirtomaavallan näkökulmasta, sen pohjalta luotujen kolonialismiteorioiden avulla ja dekolonisatioon tähtäävien kansainvälisten sopimusten mukaisesti. Näkökulma johtaa väistämättä epähistoriallisiin tulkintoihin mutta peilaavat toisaalta nyky-yhteiskunnan arvoja ja tavoitteita.

Nykyisen Suomen Lapin asutuksen kasvu 1700-luvulta lähtien mahdollistui alueen poikkeuksellisen suotuisan väestökehityksen avulla. Se oli seurausta paitsi korkeasta syntyneisyydestä niin ennen kaikkea matalasta kuolleisuudesta. Nimenomaan tilallistalouteen siirtyminen johti myös voimakkaaseen väestönkasvuun. Vastaava kehitysilmio on nähtävissä 1800-luvulla Enontekiöllä ja yleensäkin Suomen Lapin suurena uudisasutuskautena 1800-luvun puolivälissä. Perinteisesti tutkimuksissa esitettyä näkemystä suomalaisten kolonisaatiosta Lappiin ei siis tapahtunut, vaan ainoastaan yksittäisiä suomalaisia tuli Lapin raivaajiksi. Saamelaiset ryhtyivät vanhoilla veromaillaan uudistilallisiksi ja turvasivat näin perinteiset maat ja vetensä hallinnassaan. Poronomadinen kulttuuri koki myös erittäin suotuisat ajat 1700-luvun jälkipuolelta lähtien, mutta jatkuva voimakas laajeneminen murensi perinteisten sukumaiden järjestelmän suurporonhoitoalueilla. Asutuskehityksen näkökulmasta ekstensiivisyys johti keskittymiseen ja muutamaan pieneen porokylään, jotka kamppailivat 1800-luvun jälkipuolella tiukasti elintilastaan laidunahtauden vuoksi.

Kruunun asutuspolitiikka oli hyvin johdonmukaista sydänkeskialta lähtien. Lapin asutusta oli voimistettava. Selvä taitekohta koettiin 1600-luvun puolivälissä, jolloin valtiovalta alkoi soveltaa lapinkylien yksityisiin sukumaihin talonpoikaiseen maankäyttöön rinnastettavaa hallinnointia. Näin muodostuivat lappalaisten veromaat – skatteland. Kehitys johti asutusplakatteihin, joiden seurauksena tilajärjestelmään kytkeytynyt uudisasutus oli etusijalla yksinomaan lapinelinkeinoja harjoittaneisiin nähden. Vastaavasti kehitys johti 1700-luvun kuluessa myös uudistilamaiden hallinnan vahvempaan oikeudelliseen asemaan kuin oli lapinverolla olleilla sukumailla. Se aiheutti yhdessä kruunun tietoisien hallinnoinnin, elinkeinojen kehityksen ja valistustyön kanssa saamelaisten siirtymisen veromailta uudistilajärjestelmän piiriin. Paralleelina kehityksenä oli 1800-luvun puolivälin jälkeinen Inarin ja Utsjoen kalastajasaamelaisten sekä 1900-luvulla porosaamelaisten asutusprosessi.

Elinkeinojen kehitys on ollut Lapissa yleisilmeeltään perinteinen. Kemin Lapin väestön pääelinkeinoja olivat 1600-luvun lopulle saakka metsästys, erityisesti peuranpyynti, sekä kalastus. Karjanhoito yleistyi vuosisadan lopulta lähtien ja kasvoi tärkeimmäksi talouden ylläpitäjäksi 1700-luvulla, mutta metsästys ja kalastus pysyivät myös luonnollisena osana taloudenpitoa. Viljanviljelyllä alkoi olla merkitystä vasta 1800-luvun kuluessa ja silloinkin suurten katovuosien ketjun jälkeen vuosisadan loppupuolella. Inarissa pyyntielinkeinot sen sijaan pysyivät keskeisinä elämän ylläpitäjinä, mikä näkyy kalavesien säilymisinä yksityisten nautinnassa. Utsjoella kehitys oli vastaava. Muualla vedet siirtyivät yhteisnautintaan viimeistään 1700-luvun puolivälissä.

Peuranpyynnin romahdus koettiin 1800-luvulla sen jälkeen, kun poronomadien suuret porotokat tulivat laiduntamaan perinteisiä peuramaita Kittilän, Sodan-

kylän ja Inarin metsä- eli outakairoille. Poro karkotti villipeuran. Peuran kaikkoomisen vuoksi erityisesti sompiolaiset ja inarilaiset joutuivat ahdinkoon, mutta poronhoito pystyi kompensoimaan menetykset. Ratkaiseva edistysaskel otettiin, kun paliskuntajärjestelmä luotiin hallinnoimaan poronhoitoa. Sen avulla tilalliset pystyivät kasvattamaan porotalouden tärkeimmäksi sivuelinkeinokseen. Samalla se mursi nomadisen suurporonhoidon järjestelmän. Kaiken kaikkiaan nykypäivän maaomikeuskysymyksiä puntaroitaessa on Lapin elinkeinon kehityksessä hyvin vaikea nähdä perinteellisyydellä mitään ratkaisevaa vaikutusta väestöryhmien erottelevuuteen; toisin sanoen alkuperäisyyden määrittely elinkeinon avulla on epähistoriallista.

Oleennaista hallinto- ja oikeushistorian kehityksessä on ollut, että perinteiset lapinoikeudet eivät hävinneet lappalaisten siirtyessä veromaillaan uudisasukkaiksi, vaan ne liittyivät osaksi tilajärjestelmää. Tutkimuksissa on aiemmin katsottu kolmen asutusplakaatin merkinneen nimenomaan oikeuksien jäämistä yksinoikeudella lappalaisille, joiden asuinalueeksi olisi vuoden 1853 henkikirjasäädöksessä määriteltä Enontekiö, Inari ja Utsjoki. Säädöksessä oli kuitenkin kyse mahdollisuudesta niin sanottujen lappalaiselinkeinon harjoittamiseksi talouden pääelinkeinona edellä mainituissa seurakunnissa. Verotussäännöt tai asutusplakaatit eivät myöskään määritelleet lappalaiselinkinoja ainoan laillisen elinkeinon asemaan Lapinmaassa eli metsästyksen, kalastuksen ja poronhoidon harjoittamista ei rajattu pelkästään lappalaisten oikeudeksi. Myöskään tietyt privilegiot, eli vapautus sotapalveluksesta ja tietyistä muista rasitteista, eivät ole olleet lappalaiskäsitteeseen tai varsinkaan modernin ajan etnisyyden käsitteeseen sidottuja oikeuksia. Lapin uudistilalliset olivat siis samassa asemassa kuin lappalaiset niin etuoikeuksineen kuin rasitteineenkin.

Lapinmaiden hallinnollisen kehityksen ratkaisevat vaiheet olivat 1700-luvun puolivälissä, kun suoranaisen Lapin kehittämissuunnan seurauksena kruunun tavoitteet asutuksessa ja elinkeinoissa saavutettiin. Erityisen merkittävää oli 1600-luvun puolivälin jälkeen vakiinnutettu veromaainstituutio, joka mahdollisti lapinkylien perinteisten sukumaiden säilymisen yksityisten hallussa. Tosin perintömaasta tuli uudistilallisen kruununluontoista maata, johon lopullisen ratkaisun antoi kamarikollegio vuoden 1742 päätöksellään. Se ainoastaan vahvisti valtiovalan näkökulmasta olemassa olleen veromaiden aseman, vaikka paikalliset virkamiehet olivat tulkinneet veromaat perintöluontoisiksi ja myös kihlakunnanoikeuksissa niin olivat päätökset edellyttäneet. Historiallisen kehityksen kannalta maanluontokysymyksellä ei kuitenkaan lopulta ollut merkitystä, sillä vanhoilla veromaillaan asuneiden sukujen maanhallinta jatkui uudismaiden muodossa.

Sen sijaan suurporonhoitoalueilla oli nopeasti kasvanut poronomadismi rautauttanut vanhan veromaajärjestelmän, eivätkä siellä perintömaiden säilyneet yksityisillä. Kehitys on nähtävissä nykyisen Käsivarren alueella, josta tuli pääasiassa kruunun yleismaata. Enontekiön uudistila-alueilla maat sen sijaan pysyivät tiukasti vanhojen asuttajasukujen hallinnassa. Maandisponoinnin kannalta Lapin historian merkittävimmän prosessin eli isonjaon toimitukset aloitettiin historiallisen Kemin Lapin alueella vuonna 1874 liikamaan väliaikaisilla erottamisilla. Isossajaossa oli kyse yksiselitteisesti maiden omistusjärjestelyistä. Kittilässä ja Sodankylässä tilat myös saivat mittavat alueet omistukseensa, joten vanhat veromaat tulivat pitkälti huomioonotetuiksi jakotoimituksissa.

Lapinveron 1920-luvulle jatkuneessa kehityksessä tapahtui sen pitkän historian aikana loppujen lopuksi vähän muutoksia, joskin vero sai aikojen kuluessa erilaisia vivahteita. Kruunu alkoi myös rinnastaa lapinveron talonpoikaiseen verotukseen 1600-luvun puolivälin jälkeen, jolloin omaperäinen veromaainstituutio syntyi. Se oli ikään kuin valtiokoneiston avain lapinkylien maankäytön hallinnointiin, mutta toisaalta se vakiinnutti yksityisten maiden omistukset Lapissa siinä mielessä kuin historiallinen talonpoikainen omistus on ymmärrettävä ennen vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjettä. Vuonna 1760 lapinvero jakaantui tilallisten maaveroon ja lappalaisten elinkeinojen tuottoon perustuneeseen veroon. Samalla lakkasi tarve veromaainstituutiolle.

Jos arvioidaan vanhan lapinverosysteemin historiallista kehitystä juridisen peruskysymyksen näkökulmasta eli muodostaako veronmaksu erityisen perustan maahan ja vesiin kohdistuville oikeuksille, ei sillä ole lopultakaan merkitystä historiallisen kehityksen kannalta. Lapinkylällä oli kyläkuntana alueensa maankäyttö hallinnassaan, mutta kylä ei ollut veronkannon kohde, vaan se toimi yksittäisistä verovelvollisista koostuneena hallinnollisena yksikkönä. Lapinkylän kollektiivinen vero muodostui verovelvollisten määrästä eikä lapinkylän laajuudesta. Lapinkylät eivät siis olleet itsenäisiä kiinteistöoikeudellisia yksiköitä. Voidaan siis yhtyä tässä mielessä Kaisa Korpijaakon esittämään näkemykseen, että lappalaisten veromaat muodostivat verotiloihin rinnastettavia kiinteistöjä. Mutta perusteet rinnastettavuuden synnylle ovat aivan toisenlaiset kuin Korpijaakko on päätellyt. Lapinveromaan rinnastamisessa kameraalioikeudellisesti talonpoikaistiloihin on myös huomattava, että vero indikoi ainoastaan elinkeinojen tuottoa veromaista mutta ei kerro maiden ja vesien laadusta eikä laajuudesta.

Nykypäivien maanomistuskysymysten kannalta lapinkylän kiinteistöoikeudellinen yksikön korostaminen on erikoinen terminologinen konstruktio, jolle ei ole perustetta historiallisessa todellisuudessa. Lapin kameraaliset erityispiirteet eivät loppujen lopuksi ole olleet mitenkään omaperäisiä ja poikkeavia yleisvaltakunnallisesta kehityksestä.

KRUUNU JA LAPINMAAT

Valtiovalta katsoi johdonmukaisesti läpi vuosisatojen Lapinmaan olevan kruunun maata. Asiaa ei asetettu kyseenalaiseksi edes 1700-luvun puolivälissä velloneissa säätyvaltiopäivien keskusteluissa kruunun oikeutuksesta maanomistukseen. Lappi oli erämaata, joka oli osa kruunun yleismaata. Aluetasolla näkemykset olivat kuitenkin valtiovaltaa hienojakoisempia. Kruununvoutien, tuomareiden ja nimismiesten linjausten perusteella Lapissa oli yksityisten lappalaisten ja uudistalollisten veromaita, kylien yhteismaita ja kruunun yleismaita. Niin asian ymmärsivät myös paikalliset asukkaat. Nimenomaan verojärjestelmä vakiinnutti Lapin maanhallinnan eri muodot. Vaikka kruunun vahvistunut hallinnollinen ote 1500-luvun loppupuolelta lähtien voidaan tulkita paikallistasolla negatiivisena, niin pitkän aikavälin kehityksessä se merkitsi myös yksityisen lappalaisen aseman vahvistumista niin oikeudellisesti kuin hallinnollisesti. Lappalainen maankäyttö ja maiden hallinta sai vastaavan aseman kuin talonpoikaispitäjissä tilallisilla. Lapinkylän asukas pystyi

hallitsemaan omia maitaan ja vesiään, mikä näkyy hyvin vielä isossajaossakin 1800-luvun loppupuolella.

Historiallisen Kemin Lapin lapinkylät eivät omistaneet kollektiivina kylän maita. Sen sijaan maat, joita yksityiset suvut hyödynsivät elinkeinoilleen veroa vastaan, eli lapinveromaat, olivat omistajanautintaan verrattavassa hallintasuhteessa. Lapinveromaat eivät kuitenkaan kattaneet koko lapinkylän aluetta, vaan kylien sisällä olleet ei-kenenkään maat tulkittiin johdonmukaisesti kruununmaiksi. Osa pyyntimaista oli myös kylän yleismaata. Niinpä nykypäivinä voimakkaasti esille nostettu näkemys, että yksityinen veromiehenoikeus ei voinut hävitä Lapissa kokonaan esimerkiksi metsälakien seurauksena, pitää paikkansa historiallisen kehityksen valossa. Yksityiset sukumaat pysyivät sukujen hallinnassa, mutta yleismaat ymmärrettiin kuuluvaksi kruunulle. Lapinkylän alueelta eivät siis kadonneet yksityisten maat, mutta sieltä eivät hävinneet myöskään kruunun yleismaat. Lapinveromaiden maanluonto ei kuitenkaan ollut perintöluontoista.

Käytännössä onkin vaikeaa osoittaa täsmällisesti historian kuluessa, milloin jokin tietty maa-alue on tullut ensimmäisen kerran yksityisen omistukseen tai milloin maa on ollut ensimmäisen kerran valtion omistama. Ongelmana historiassa on varsinkin se, että toisin kuin yksityisten ei kruunun tarvinnut yleensä osoittaa hallintaoikeuttaan yksittäisiin maa-alueisiin. Se mikä ei ollut yksityisen tai yhteisen oli kruunun.

Jaottelu yksityisiin ja yleisiin maihin näkyi myös vuoden 1763 jälkeen, kun Kemin Lapin lapinveron maksajat siirtyivät uudistilallisiksi. Muutoksen seurauksena myös lapinkylä lakkasi olemasta hallinnollinen yksikkö ja siirryttiin talonpoikaispitäjien järjestelmään. Vanhat veromaat siirtyivät luontevasti uudistilajärjestelmässä tilojen hallintaan samalla kun maatalouden harjoittaminen korostui itse tilanpidossa. Valtiovalta myös myönsi uudistiloille oikeuden perintöluontoon vuonna 1766, mutta 1800-luvun alussa kaikki Suomen Lapin tilat olivat yhä kruununluontoisia.

Enontekiön porolaidunmaat olivat myös 1800-luvulla kruununmaita. Hallinnollisesta kehityksestä ja verotuksesta ei löydy perusteluja Enontekiön lapinkylän kollektiiviselle maanomistukselle eikä Enontekiö ole ollut yhtenäinen lapinkylä. Esimerkiksi 1700-luvun Rounalan lapinkylä ei ollut enää 1800-luvun Enontekiön hallinnollinen yksikkö. Suomen puoleisella Enontekiöllä asui 1800-luvulla ryhmä porosaamelaisia, jotka muodostivat pienimuotoisia porokyläiä ja maksoivat vuodesta 1843 lähtien keisarillisen päätöksen mukaisesti tunturi- eli nomadilappalaisten veroa. Sen sijaan Sodankylään ja Kittilään 1800-luvun loppupuolella muuttaneet porosaamelaiset eivät olleet verotuksen piirissä.

Huomattava myös on, että Lapinmaan tiloille ei tehty tilusmittauksia eikä kartoituksia ennen isoajakoa, vaan ne olivat väliaikaisesti perustettuja. Näin uudistilojen perustamiskatselmuksissa määritellyt maa-alueet, lähinnä niityt, eivät välttämättä tulleetkaan isossajaossa otetuksi huomioon. Niittyjen sekavat omistus- ja nautintasuhteet toistuvat usein myös 1800-luvun virkamiesten esityksissä. Usein ne olivatkin asukkaiden itsensä keskinäisin sopimuksin hyödyntämiä, minkä vuoksi niistä jouduttiin toisinaan riitelemään ja käräjöimään. Asutuksen tihentyessä kasvoivat vastaavasti kiistat niittyjen nautintaoikeuksista. Maiden mittaamattomuus olikin 1700- ja 1800-luvulla ehkä suurin yksittäinen ongelma Lapin maankäytössä.

ASUTUKSEN JA MAANKÄYTÖN VARHAISET VAIHEET

Historiallinen Kemin Lappi muodostui hallinnolliseksi kokonaisuudeksi myöhään, todennäköisesti vasta 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa. Lappi olivatkin nimenomaan Ruotsin kruunun hallintoyhteisöihin kytkeytyneitä luomuksia, eikä varhaiskeskiajalla vahvasti karjalaisen asutuksen ja Novgorodin valtakunnan pohjoisosan Lappi muodostanut ruotsalaisen mallin mukaista hallintoaluetta. Pikemminkin Kemin Lappi oli verrattavissa Vienan Lapin hallintojärjestelmään, jossa Käksälmen Karjalan veronkantajat kävivät keräämässä lapinkylittäin vuotuiset verot. Toki Kemin alueella veronkantajat olivat pohjoisen Pohjanmaan eli seitsemän kymmen karjalaisia. On selvää, että nimenomaan lapinkylät olivat myöhemmin Kemin Lappina tunnetun alueen varhaisimpia hallintoyksiköitä, jotka nekin olivat itäisen verotuksen osalta osittain pienempiä yksiköitä kuin sittemmin Ruotsin hallinnon alaiset lapinkylät. Tämä on nähtävissä varsinkin Kuolajärvellä.

Lapinkylien syntyhistoria ajoitetaan myöhäiselle rautakaudelle. Kylien muotoutuminen oli seurausta ulkoapäin tulleesta paineesta mutta tarpeet kyläryhmille olivat syntyneet sisäisesti. Siitä kertovat myös lapinkylien väliset rajat, jotka nousevat lähteissä esille varsinaisesti vasta 1600-luvun loppupuolella mutta olivat selvästi tuolloin jo vanha instituutio kylien välillä. Eränkäynti voimistui ja ympäröivien valtakuntien ote tiukentui pohjoisessa. Lapinveromaat eivät olleet itsenäinen ja puhtaasti saamelaissyntyinen järjestelmä, kuten tutkimuksissa on vakiintuneesti esitetty. Veromaa oli kruunun virkamiesten tuoma käsite Lapin maalojen talonpoikaisalueiden tapaiseen hallintoon. Perusteluina saamelaissyntyisyyteen on käytetty kolttasaamelaisten primitiivistä yhteiskuntajärjestelmää, joka on täysin epähistoriallinen selitysmalli. Kolttasaamelaiset ovat olleet vähintään yhtä varhaisista ajoista lähtien kuin Ruotsin Lapin lapinkylät erilaisten historiallisten kehitysprosessien alaisina.

Ylipäänsä kysymys Suomenniemen ensimmäisistä asuttajista on kovin ongelmallinen ja ajallisesti vuosituhsien takainen prosessi. Historian näkökulmasta alkuperäisväestön problematiikassa on vaikea nähdä, kuinka paljon saamelaisten ja suomalaisen väestön saapuminen pohjoiseen on poikennut toisistaan. Sekä saamelainen että suomalainen perimä on nähty hyvin varhaisista väestönsistä periytyneinä, mutta sekä suomalaisuus että saamelaisuus ovat muodostuneet vähitellen pitkän väestöllisen kehityskaaren aikana Suomen alueella asuneesta väestöstä ja tänne eri aikoina saapuneista populaatioista. Erityisesti metsäpeuran leviäminen kivikauden loppupuolella ja pronssikaudella on täytynyt merkitä voimakasta kehitystä kohti sisämaan kulttuuripiiriä ja rannikon väestöryhmiä, joiden pohjalta lähtivät etenemään linjat kohti suomalaisheimoja ja saamelaisia. Nykyisin alkuperäisyyttä lähestytäänkin perinteisten elinkeinojen ja kulttuurin määrittämisestä käsin.

Kaikkein vanhinta pohjoisen eränkäyntiä edustivat hämäläiset jo varhain esihistoriallisella ajalla, ja heitä jäi varmasti myös pysyvästi asumaan jokilaaksojen rannikkoseuduille, kuten muun muassa keskeisten suurten jokien hämäläisperäiset nimet kertovat. Varsinkin Lapissa hämäläinen nimistö on keskittynyt luontomistään. Hämäläisten rinnalle tulivat rautakauden loppupuolella ja varhaisella keskiajalla vakkasuomalaiset ja satakuntalaiset erätalonpojat, jotka ulottivat retkensä ai-

van pohjoisimpaan Lappiin ja Jäämerelle saakka. Houkuttimena olivat erityisesti kallisarvoiset turkikset, joille olivat rajattomat markkinat Euroopassa. Länsisuomalaisia jäi myös asumaan pysyvästi suurten jokilaaksojen suualueille. Tämän eränkävyn lopettivat viimeistään 1100-luvulla karjalaiset, jotka harjoittivat paitsi eränkävintä niin he aiheuttivat pienimuotoisen asutusekspansion pohjoiseen. Karjalainen asutus pureutui pysyvästi jokisuiden lisäksi myös suurten jokien varsille sisämaahan limittäin vanhan saamelaisen asutuksen kanssa. Karjalaisuus onkin jättänyt vahvan leiman Kemlin Lapin varhaiseen asutukseen ja erityisesti Kittilään. Varhaisina Kemijokilaakson talonpoikaisina asuttajina karjalaiset suvut hankkivat myös eränautintamaita jokilaakson yläosista, ja ne myös jäivät sukujen hallintaan. Ilmiö on paralleeli esimerkiksi Vienan Karjalan kehityksen kanssa. Varhaiskeskiaika oli kokonaisuutena levotonta aikaa Lapinmaassa, sillä myös norjalaiset pyrkivät ulottamaan intressipiirinsä pohjoisen sisämaahan.

Ruotsin kruunun ote tiivistyi Kemijokilaaksossa 1300- ja 1400-luvulla, jolloin syntyi myös jonkinlainen nautintaraja talonpoikaisalueen ja Lapinmaan välille. Verotus muotoutui vastaavaksi kuin Ruotsin Lapeissa birkarlien hoitaessa sen, mutta käytännössä mukana on täytyntä olla myös kemiläisiä vauraita talonpoikia. Kemiläisten aktiivisuudesta kertovat laajamittaiset eränautinnat ylämaissa. Tärkeitä eivät olleet ainoastaan kalavedet, vaan niitä ehkä jopa merkittävämpiä olivat pyyntimaat. Lapinkylissä oli lapinveroa maksavien kyläläisten maita sekä erätalonpoikien nautintamaita ja yhteisnautinnassa olleita alueita. Näin siis jo keskiajalla olivat syntyneet Kemlin Lapin maankäytössä erityispiirteet, jotka nousevat näkyville 1500- ja 1600-luvun asiakirjoissa. Talonpoikien vahva asema oli muodostunut osin alistamisen ja osin rauhanomaisen rinnakkaiselon myötä. Verottaminen merkitsi jossain määrin alistumista verottajan valtaan mutta tarjosi samalla vahvemman suojan.

Asutus oli Kemlin Lapin lapinkylissä 1500-luvun puolivälissä lukumääräisesti varsin vähäistä joskin vuosisadan loppua kohti kasvavaa. Varsinkin itäisen rajaseudun alueella oli jatkuvaa liikehdintää ja levottomina 1500-luvun loppupuolen vuosina osa asukkaista siirtyi rauhallisemmille seuduille länteen. Lapinmaiden veronvuokrauskaudella 1620- ja 1630-luvulla tapahtui merkittäviä muutoksia, jotka ovat jääneet lähteiden puuttuessa hämärän peittoon. 1610-luvulla koetun kriisijalan jälkeen veronmaksajien määrä kasvoi Kemlin Lapissa kaksin- ja paikoin jopa kolminkertaiseksi lyhyen ajan sisällä, joten kasvun taustalla ei voinut olla pelkästään kylän sisäinen väestönkasvu. Lapinkyliin täytyi tulla muualta asukkaita, jotka sulautuivat osaksi kyläkuntien väestöä. Uuden syvän kriisin koetellessa 1600-luvun puolivälissä leikkautui osa koetusta kasvusta pois, mutta vuosisadan loppu oli jälleen suotuisaa aikaa.

Asutuksen luonteen osalta Kittilä poikkesi huomattavasti sen itäpuolisista lapinkylistä ja muistuttikin kehitykseltään Tornion Lappia. Kittilästä täytyi olla laajoja osia Kemlin talollisten nautintamaina ja pohjoisosassa myös Tornionlaakson talonpoikien hallinnassa. Kittilän lapinkylä oli saanut ajallisesti eri sykäyksinä uusia asukkaita, varhemmin ennen kaikkea Kemlin emäpitäjän suvuista 1500-luvun ja 1600-luvun alun sotavuosina, mutta sittemmin myös Tornionlaaksosta. Osaa suvuista pidettiin kuitenkin 1700-luvun alussa aitoina lappalaisina. Muiden Kemlin Lapin lapinkyläisten asutuksen perustan muodostivat 1600-luvulla vanhat kyläkuntien lapinsuvut, joskaan emme tiedä mitä veronvuokrauskauten voimakkaan kas-

vun seurauksena oli tapahtunut. Sodankylän eteläosista oli myös alueita Kemmin talollisten nautintapiirissä.

Kaiken kaikkiaan Kittilän, Sodankylän, Sompion seudun, Inarin ja Kuolajärven lapinveroa maksaneet asukkaat olivat vielä 1700-luvulle tultaessa vankasti lapinkulttuurin väestöä. Kaikki lapinkylien suvut edustivat metsäsaamelaista kulttuuria lukuun ottamatta 1600-luvun loppupuolen uudisasukkaiksi tulleita yksittäisiä perhekuntia. Vanhoilla lapinveromaillaan uudistalollisiksi ryhtyneet perhekunnat pysyivät myös veronkantoluetteloissa lapinveron maksajina aina vuoden 1763 muutokseen saakka. Sen sijaan lapinkyliissä sukujen veromaiden ulkopuolelle uudistilansa perustaneet asukkaat kirjattiin uudistilaverolle.

Uudisasukkaita oli saapunut Lappiin jo kauan ennen ensimmäisen uudisasutusplakaatin antamista vuonna 1673. Plakaatin suoman mahdollisuuden turvin perustivat savolaissukuiset talonpojat, toki Pohjanmaan puolelta ja lähinnä Kemijärveltä tulleina, ensimmäiset uudistilat Sompion ja Sodankylän eteläosaan, sittemmin myös Kittilän eteläosaan. Määrällisesti tulokkaita oli kuitenkin vähän, vielä 1600-luvun lopulla alle kymmenen uudistilallista, eikä heidän lukunsa kasvanut 1700-luvullakaan kuin yksittäisinä perhekuntina. Oman lukunsa muodosti Kuusamon seutu, joka sai kokea varsinaisen Kainuun kaskitalollisten ekspansion. Sen sijaan Kuolajärvelle ja Inariin ei syntynyt uudisasutusta vielä 1600-luvulla.

Lapinmaan kehitys johti 1600-luvun jälkipuolella myös tarpeeseen selvittää yksityiskohtaisesti rajasuhteita. Ajankohtaiseksi se tuli erityisesti Kemmin pitäjän ja Kemmin Lapin välillä, mutta myös lapinkylien väliset rajojen merkitys kasvoi hallinnon kehittymisen myötä. Rajalla oli erityisesti toiset poissulkeva merkitys elinkeinojen harjoittamisessa. Lapinraja oli ollut olemassa keskeisten nautintapaikkojen kohdilla jo 1500-luvun alkupuolella. Vastaavasti lapinkylien välillä oli määritelty nautintarajat jo ammoisina aikoina, sillä tarve hallintasuhteiden rajaamisesta oli syntynyt jo varmasti silloin kun lapinkylätkin olivat muotoutuneet. Näyttää hyvin selvältä, että Kemmin talonpoikien näkemykset lapinrajasta 1670-luvulla noudattivat tilannetta, joka oli ollut voimassa vielä vuosisadan alkupuolella. Eränkävyn hiipuesssa 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun kuluessa myös nautintarajat valuivat aikaisempaa etelämmäs. Näin kävi erityisesti Kittilässä mutta jossain määrin myös Sodankylässä. Sen sijaan Kemijärven asuttamisen seurauksena lapinraja vetäytyi itäosiltaan aikaisempaa syvemmas Lappiin ja häipyi Kuusamon alueella olemattomiin. Itse Kemijärvi oli ollut vähintään keskiajalta lähtien useamman lapinkylän yhteisnautinnassa, rajaseutua, eikä siksi muodostanut omaa lapinkyläänsä.

Kemmin Lapin varhaisesta asutuksesta ja maankäytöstä voidaan todeta yleispiirteitä, että lapinkyliissä oli vanhastaan sukujen omistamia nautinta-alueita. Kylien asuttajasuvut asuivat nautintamaillaan kiinteästi ja liikkuivat alueillaan elinkeinojen vuotuisrytmissä. Talvikylän merkitys on siksi ollut yhteisöllisessä mielessä vähäinen. Sydäntalven kokoontuminen oli tärkeä kaupankävyn kannalta, verotuksen vuoksi ja kylän yhteisten asioiden hoitamisen takia. Maankäytössä olivat merkittäviä peuranpyyntimaat, jotka rakentuivat vuomenjärjestelmän puitteissa ja muodostivat varsin kiinteitä pyyntialueita. Siksi ne myös vahvistivat osaltaan sukujen maa-alueiden hallintaa. Maankäyttöä määrittivät myös majavapurot ja kalarikkaimmat järvet, joista useimmat olivat useiden sukujen yhteisnautinnassa. Majavanpyynnistä tuli viimeistään 1600-luvulla lapinkylän yhteispyyntiä ja peuran-

pyyntikin muuttui aikaisempaa yhteisöllisemmäksi. Yhteispyynnin korostuminen johtui osittain verotuksen luonteesta. Sen sijaan kesyporojen hoito on ollut pieni-muotoista Kemin Lapissa.

Suurvaltaisen Ruotsin keskushallinto pyrki myös yhdenmukaistamaan provinssiaaliset järjestelmät yleisvaltakunnalliseen hallintoon, johon tuli kytkeä myös Lapinmaa. Se näkyy keskusvallan kohdistamista varsin samansuuntaisista toimenpiteistä esimerkiksi Karjalassa kuin Lapissa. Yhdeltä osin yhtenäistämistyö näkyi Lappia varten annetuissa vuosien 1673 ja 1695 asutusplakaateissa. Uudisasutusplakaatti vuodelta 1673 mahdollisti talonpoikaisen tilajärjestelmän syntyminen Lapissa. Muualta muuttaneista uudisasukkaista tuli kuitenkin lapinkylän veronmaksajia, siis kylän jäseniä, mutta plakaatit eivät johtaneet mitenkään merkittävään asutukselliseen kasvuun Lapissa Kuusamo lukuun ottamatta. Vanhastaan tutkimuksissa on myös katsottu, että vuoden 1673 jälkeen verotus ja maanluonto olivat Lapinmaassa samanlaiset kuin muuallakin Ruotsin valtakunnassa. Näkemys ei pidä paikkansa. Kruunun tavoitteena oli saada Lapinmaa yleisvaltakunnalliseen järjestelmään, mutta se ei onnistunut. Yhtä vähän pitää paikkansa näkemys, että asutusplakaatit olisi annettu turvaamaan lappalaisten heille privilegioitujen elinkeinojen harjoittaminen. Asia oli juuri päinvastoin.

Lapinvero oli henkilökohtaiseen kykyyn perustunut rasite, joskin itse maksu muodostui veromaalla harjoitettujen elinkeinojen tuotteista. Tästä kruunun luovuttamasta oikeudesta verovelvollinen antoi korvauksen hallitsijalle. Metsästystä, kalastusta ja poronhoitoa ei ollut kuitenkaan legitimoitu yksinomaan lapinkylän jäsenten elinkeinoiksi, mutta heidän verotuksensa perustui niiden harjoittamiseen. Kruunun näkökulmasta verotus sitoutui 1600-luvun kuluessa yhä enemmän elinkeinojen maankäyttöön, kun yleisvaltakunnallinen voutijärjestelmä vakiintui ja tarve soveltaa talonpoikaisalueiden maankäyttösystemiä konkretisoitui Lapinmaassa. Kehitys johti varsin luontevasti vuonna 1695 toteutettuun lapinkyläkohtaiseen verotukseen, jonka kruunu pyrki saamaan maahan pohjautuvaksi. Tavoite ei toteutunut.

HALLINNOLLISET JA YHTEISKUNTAPOLIITTISET LINJAUKSET 1700- JA 1800-LUVULLA

Paikallisten virkamiesten vaikutusvalta oli suuri vapaudenajalla ja erityisesti 1740–1760-luvuilla Lapin olojen tuntijoina, kun säätyvaltiopäivillä pyrittiin lähinnä luomaan suuntaviivoja valtakunnan kehittämiseksi. Kustaa III:n aikana kruunun ote maanhallintaan tiukkeni selvästi aiemmasta liberaalista vapaudenajasta. Tuolloin myös ratkaistiin kysymys liikamaan omistuksesta. Kruunu otti maan haltuunsa. Vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjassa taattiin kuitenkin perintötalonpojille vahva omistusoikeus tilansa maihin, mutta myös kruununtilojen haltijoiden oikeudet vahvistuivat tilansa hallinnassa. Sen sijaan erämaat olivat kruunun, ja kruunu myös ohjasi niiden asutusta ja maankäyttöä. Myös kaikki Ruotsin valtakunnan metsälait ja myöhemmin autonomisen Suomen metsälait siitä johdonmukaisesti säätivät. Sinänsä kruunu oli ohjannut lapinmaiden omistusta ja luovuttanut veroa vastaan maita ja vesiä asukkaiden käyttöön jo 1500-luvulta lähtien, joten mitään erityistä muutosta ei 1700-luvulla tapahtunut.

Västerbottenin maaherran Gabriel Gyllengripin 1730- ja 1740-luvulla luoma asuttamisohjelma muodostui kuitenkin ratkaisevaksi suunnannäyttäjäksi Lapin asutuksen ja maankäytön historiassa. Gyllengripin suuntaviivat muodostivat myös vuoden 1749 asutusplakaatin rungon. Toinen merkittävä vaikuttaja plakaatin syntymisessä oli Lapin kirkollistoimen johtokunta. Sen tavoitteena oli ennen kaikkea saada lappalaiset asettumaan asumaan kiinteästi talonpoikien tapaan – siis uudisasutuksen suosiminen Lapissa. Samalla lappalaisuus tuli kytkeä entistä tiiviimmin poronhoitoon. Vanhaan lapinkyläjärjestelmään kuuluneet edut tulivat kuitenkin siirtyä uudistalollisille niillä Lapinmaiden alueilla, missä maanviljelystä ja karjanhoidosta tuli ensisijainen elinkeino.

Vuoden 1749 asutusplakaatin tavoitteet myötäilivät Gyllengripin visioita: uuden väestön saaminen Lappiin, lappalaisten asettuminen kiinteästi asuviksi ja uudistilallisten maatalouteen liittyneiden velvollisuuksien korostaminen. Plakaatti tähtäsi nimenomaan uudistilojen perustamiseen ja maatalouden harjoittamiseen, eikä se käsitellyt lappalaiselinkeinoja eikä lapinveroa, vaikka nykytutkimuksissa on haluttu nähdä plakaatti lappalaisten maanhallinnan privilegiointina. Uudistilojen perustaminen oli myös etusijalla lapinelinkeinoin nähden. Käytännössä maaherran visiot ja kirkollistoimen johtokunnan toiveet toteuttivat eteläisessä Lapinmaassa Lars Qvist ja pohjoisessa Lapinmaassa Anders Hellant. Heidän ohjenuoranaan oli erityisesti vuoden 1760 voudinohjesääntö, jonka keskeinen säädös oli § 10. Sen perusteella lapinkylän alueella olleet maat olivat ensisijaisesti uudismaita, ja vain sellaiseksi kelpaamattomat alueet jäivät vapaasti porolaitumina käytettäväksi. Uudismaille perustettiin kruunun uudistiloja.

Olenainen jatko vuoden 1749 plakaatille oli vuonna 1751 solmitun Strömstaadin rauhansopimuksen lisäpöytäkirja, niin sanottu lappe-kodisilli. Se vaikeutti porosaamelaisen yksityisen elinkeinon harjoittamista aikaisempaan nähden säädöstenä vuoksi, mutta pian sopimuksen jälkeen myös norjalaiset alkoivat rajoittaa Suomen puoleisen väestön kalastusmahdollisuuksia Jäämeren rannikolla. Suomalaisille ja Suomen puoleisille saamelaisille lappe-kodisilli oli taannut periaatteessa vapaan elinkeinon harjoittamisen Norjassa, joten siitä ei olisi haluttu luopua. Norjalaiset eliminoivat kuitenkin kodisillin, ja suomalaisviranomaisten toimien tuloksena kehitys johti lopulta vuoden 1852 rajasulkuun.

Lapin autonomian ajan asutuksen ja maankäytön historian kannalta hallinnollisesti merkittävin tapahtuma oli metsähallinnon perustaminen 1850-luvulla. Myös asutustoiminta siirrettiin metsäviranomaisten käsiin vuonna 1877. Sen seurauksena vielä 1840- ja 1850-luvulla ollut ennätyksellisen vilkas uudistilojen perustaminen Lappiin tyrehtyi lähes kokonaan vuosisadan jälkipuolella, sillä metsien käytössä asetettiin taloudelliset intressit etusijalle. Vasta itsenäisyyden ajan asutuslainsäädäntö purki esteet uudelta asutustoiminnalta. Autonomian ajan loppupuolella toteutettiin lopulta myös ensimmäiset isonjaon toimitukset historiallisen Kemmin Lapin alueella, vaikka kysymys maiden mittauksesta, verollepanosta ja jakamisesta oli ollut aktuaali jo 1700-luvulla.

Isojako käynnistyi Kittilässä vuonna 1882 ja Sodankylässä vuonna 1891. Isoonjakoon ei liittynyt mitään vanhoihin maakäyttöön liittyneitä erityiskysymyksiä lukuun ottamatta niittyyriitoja. Kruunun liikamaa murrettiin vastaavalla tavalla kuin muuallakin toimitetuissa isoissajaoissa ja vuoden 1848 maanmittausohjesäännön

mukaisesti. Tilalliset eivät myöskään vedonneet vanhoihin lapinkyläoikeuksiin tai vastaaviin, vaikka erityisesti vanhojen niittyjen omistuksia selvitettiin perusteellisesti. Periaate oli myös se, että tilanomistajille tuli jäädä jakotoimitusten jälkeenkin voimaan oikeus hyödyntää porolaitumia ja harjoittaa metsästystä ja kalastusta kruununmailla. Sitä korostettiin erityisesti Enontekiön jakoja suunniteltaessa.

Toimitusten yhteydessä määriteltiin myös maiden rajat. Lapissa oli ollut vanhastaan yksityisten maita, kyläkuntien yleismaita ja ei-kenenkään maita, joista jo omana aikanaan ymmärrettiin, että osa oli kruunun maita. Lapin jakotoimitusten käynnistyessä oli siis lähtökohtaisesti sellainen tilanne, että alueella oli kahdentyyppistä maanhallintaa: yksityisten ja valtion. Nykyaikana Lapin maa-oikeuksia punta-roitaessa on nostettu ratkaisevaan asemaan isonjaon luonne ja painotettu, että jakotoimituksissa ei erotettu liikamaata eikä siksi kruununmaan syntyminenäkään ollut Lapissa mahdollista. Näkemys on vailla perustetta, eikä tulkinnoille jää sijaa. Liikamaan sekä väliaikaisissa erottamisissa että varsinaisissa isossajaossa oli kyse yksiselitteisesti omistusoikeusjärjestelyistä, sillä maa jaettiin manttaalin mukaan yksityisille ja loppu jäi kruunulle liikamaaksi, jota oli myös erämaa. Myös 1800-luvun asiakirjoissa, muun muassa Enontekiön kruununtilojen katselmuksissa, olivat tiloille kuulumattomat alueet kruununmaita.

Oma erityinen kysymys sinänsä on, kuinka liikamaa-käsite suhteutuu erämaakäsitteeseen. Liikamaalla on ymmärretty tilojen nautinnassa olleita mutta jakotoimitusten yhteydessä manttaalin yli jääneitä maita. Erämaassa ei tilojen hallinnassa olleita nautintamaita ollut lainkaan. Käsite-eroilla ei ole kuitenkaan merkitystä historiallisen kehityksen kannalta. Esimerkiksi kuninkaan vuonna 1787 antamassa määräyksessä Oulun läänin maaherralle oli erämaa – myös erottamaton erämaa – kruununmaata ja rinnastui liikamaahan. Määräyksen perusteella oli mahdollista perustaa kruunun uudistiloja erämaihin, vaikka ne olivat vielä mittaamatta ja erottamatta. Vastaavalla tavalla voitiin toimia myös Lapinmaassa.

Välikaisten erottamisten käynnistyessä todettiin, että rajankäynnit eivät ole sitovia myöhemmin toteutettavissa varsinaisissa isonjaon toimituksissa. Isonjaon aikana syntyneissä riita-asioissa osoittautuivat kuitenkin välikaisten erottamisten rajankäynnit ratkaiseviksi perusteiksi sekä maanjako-oikeuden että hovioikeuden päätöksille. Kaiken kaikkiaan Enontekiötä, Inaria ja Utsjokea koskeneesta vuoden 1925 isojakolaista tehdyt tulkinnat, joiden mukaan yksityisten maiden ulkopuolelle jäänyt maa oli jo kruununmaata, ovat historiallisen kehityksen perusteella luontevia. Vesijakojen osalta kehitys oli Ylä-Lapissa erilainen.

Kokonaisuutena Kittilän, Sodankylän ja Enontekiön asutuskuvaa luonnehtii 1700- ja 1800-luvulla pysyvyys. Kemin Lapin ulkopuolelta ei muuttanut 1700-luvulla eikä vielä 1800-luvun alkupuolellakaan kuin yksittäisiä asuttajaperheitä, joten muutos lapinkyliä lapinveronmaksajista uudistalollisiksi tapahtui lähes puhtaasti vanhojen asuttajasukujen puitteissa. Perinteinen Kemin Lapin metsäsaamelainen kulttuuri muuntui talonpoikaiseksi kulttuuriksi, jossa kuitenkin säilyivät katkeamattomana Lapinmaan elinkeinolliset ja oikeudelliset erityispiirteensä. Näiltä osin kruunun virkamiesten tavoitteet toteutuivat täydellisesti, mutta väestöpohjan vahvistaminen uusien asukkaiden houkuttelemisella Lappiin ei onnistunut. Nopean väestönkasvun ansiosta asutus saattoi laajentua alueen vanhojen sukujen voimin ja veromaiden puitteissa. Katkeamaton yhteys perinteisiin oikeuksiin ja

maanhallintaan luo myös oman erityispiirteensä pohdittaessa nykyajan alkuperäiskansan maanomistuskysymystä.

Minkäänlaista patoa ei purkautunut eikä suomalaisen talonpoikasadon kolonisaatiota tapahtunut Lapissa, toisin kuin tutkimuksissa on yleensä esitetty. Erityisesti Helmer Tegengrenin tutkimuksessa vuodelta 1952 todetaan, että asutuskehityksen seurauksena alkuperäiset lappalaiset katosivat Kemin Lapista ja Sodankylän–Kittilän alueilla oli vain suomalaista asutusta. Tosiasiallinen kehitys oli täysin erilainen kuin Tegengrenin tutkimuksesta lähtien on ollut vallitseva näkemys. Poikkeuksena oli tietysti Kuusamo, jossa tosin sielläkin Kitkajärven ja Maanselän vanhat lapinsuvut siirtyivät tilajärjestelmän piiriin. Erityisesti Kitkajärven kylän lapinsuvuilla säilyi huomattavia alueita vanhoista lapinveromaistaan tilajärjestelmään siirtymisen jälkeenkin.

Varsinaista asutuskehitystä leimasi 1700-luvulta lähtien neljä noin puolen vuosisadan mittaista eri periodia. Ensimmäisessä vaiheessa 1700-luvun puoliväliin saakka verosavujen määrä pysyi staattisena ja jopa laskikin, mutta sen jälkeen vuosisadan loppu oli voimakkaan kasvun kausi. Pahojen katojen seurauksena nousuliike taittui 1810-luvun alkuvuosina ja seurasi tasaantumisen jakso. Historian vilkkain uudistilojen perustamisvaihe osui 1800-luvun puoliväliin, kunnes 1870-luvulla asutustoiminta hiipui. Varttuva väki siirtyi vuokramaille ja mökkiläisiksi, mutta myös tilanhalkomisia tehtiin runsaasti.

Lapinkyläisten suvuilla olivat vanhastaan omat lapinveromaansa, joiden elinkeinon tuotosta he maksoivat veronsa. Maat olivat jakaantuneet pieniin osiin, eivätkä ne kattaneet koko kylän aluetta. Lapinkylän sisällä oli siis ei-kenenkään maita ja kylän yhteismaita aivan vastaavalla tavalla kuin oli talonpoikaiskylissäkin. Lapinveromaa muuntui uudismaaksi hyvin luontevasti, ja maankäyttö oli siirtymävaiheessa jo vakiintunutta. Niinpä uudistiloille katsastetut maat eivät myöskään muodostaneet yhtenäisiä ja laajoja kokonaisuuksia, vaan tilukset olivat kuin tilkukutäkki hajaantuneena eri puolille kylää. Sellaisen ehkäisemiseen tähtäsi vuoden 1858 henkikirja-asetuksen määräys, että uudistilojen perustamiskatselmukset oli pidettävä vuosittain yhtenäisinä alueellisinä kokonaisuuksina. Silloin myös kullekin tilalle voitiin katsastaa yhtenäiset tilukset.

Talonpoikaistuminen huipentui vuoden 1763 veronkantoluettelossa tehtyyn muutokseen, jossa lapinveronmaksajat siirrettiin uudisverolle Inaria lukuun ottamatta. Hallinnollinen järjestelmä muuttui myös pitäjänhallintoon. Muutos oli eri tekijöiden summa. Yhtäältä se oli elinkeinon omaehtoisen kehityksen aiheuttamaa. Sitä edesauttoi paikallisten virkamiesten aktiivinen maatalouden edistäminen, mutta ennen kaikkea muutoksen taustalla olivat kruunun tavoitteet Lapinmaan olojen kehittämiseksi. Varmasti muutoksen vauhtia oli nopeuttanut paikallisten virkamiesten neuvontatyö, johon liittyi myös vuoden 1749 plakaatin merkitys; plakaatin perusteella uudistilallisten asema maidensa hallinnassa oli vahvempi kuin lappalaisten lapinveromaillaan. Konkreettisenä vaikuttimena valtiovallalla oli verotulojen kasvu, sillä uudistiloilta maksettiin suurempaa veroa kuin lapinveromaan tuotosta.

Kaiken kaikkiaan vanhan Kemin Lapin alueita asuttivat vanhat lapinsuvut, joilla olivat vakiintuneet asuinseudut. Asuttajasukujen maankäyttö ja omistusoikeudet säilyivät 1600-luvun hallinnollisessa paineessa veromaainstituution avulla mutta

vahvistuivat lopullisesti uudistilajärjestelmään siirtymisen myötä. Tämä ilmiö on nähtävissä selkeästi myös Enontekiöllä 1800-luvulla voimakkaan uudistilojen perustamisvaiheen aikana. Kemin Lapin talonpoikaistuminen ei siis ollut Kuusamoalukuun ottamatta suomalaisen kolonisaation tulosta eikä ”suomalaisiirtokuntien” perustamista, vaan alueen vanhat lapinsuvut siirtyivät tilajärjestelmän piiriin. Syyinä muutokseen eivät olleet ”perinteisten elinkeinojen” tuomat vaikeudet, kuten tutkimuksissa on esitetty, vaan ennen kaikkea uusien elinkeinojen suomat mahdollisuudet vaurastua. Toisaalta tilajärjestelmän puitteissa oli mahdollista saada vahva omaisuudensuoja vanhoille veromaille, joten uudistilallisuus oli siksikin houkutteleva etu. Uudistilallisella oli kuitenkin myös kruunun asettamia velvoitteita rakennusten ja raivaamisen suhteen. Se pakotti myös pienimuotoiseen maanviljelyyn.

ELINKEINOT JA MAANKÄYTTÖ

Elinkeinot olivat maankäytön toteutumista käytännössä. Vaikka tilajärjestelmään kytkeytynyt uudisasutus oli levinnyt Kemin Lappiin ensimmäisen asutusplakaatin antamisen jälkeen, eivät uudistilalliset harjoittaneet juurikaan maataloutta vaan kalastivat ja metsästivät muiden asukkaiden tapaan. Ainoastaan karjanhoito yleistyi 1600-luvun loppupuolella Lapinmaassa. Viljanviljely oli marginaalista, mutta sen merkitys kasvoi ilmastollisesti suotuisina 1770-luvun vuosina. Kuitenkin vasta 1800-luvun jälkipuolella viljely yleistyi olennaiseksi osaksi maatalojen elinkeinoja. Karjanhoito oli merkittävin talousmuoto, ja siksi myös niityt olivat keskeinen tilan elinkelpoisuuden mittari. Verrattuna veromaajärjestelmän maankäyttöön ei maataloudella ollut merkittävää vaikutusta uudismaiksi muuntuneiden alueiden hyödyntämisessä.

Kalavesien osalta yleispiirteenä oli, että keskeisimmät järvet olivat yhteisnautinnassa ja kotitarvekalastuksena. Kalastus säilyi myös merkittävänä sivuelinkeinona koko vanhan Kemin Lapin alueella. Osaltaan järvikalastuksen asemaa yhteisnautintaan ohjasi vuoden 1734 valtakunnanlaki, mutta keskeistä oli, että kruunu pyrki määrätietoisesti lopettamaan kaukokalastuksen 1600-luvun loppupuolelta lähtien. Se koitui lapinasukkaiden hyödyksi, sillä monet talonpoikien hallussaan pitämät järvet siirtyivät paikallisten lapinkylien asukkaiden nautintaan. Ilmiössä on siis vaikea nähdä Ruotsin kruunun kolonialistisia tavoitteita. Kemin Lapin tilanne poikkesi 1700-luvulla myös olennaisesti Tornion Lapista, jossa Tornionlaakson talolliset pitivät tiukasti kiinni järvien nautintaoikeuksistaan vielä ainakin 1800-luvun alkuvuosina. Kemin puolella niin ei ollut tilanne. Kalastuksella oli kuitenkin aivan erityinen asema Inarissa ja Utsjoella, missä koko lapinkulttuuri oli rakentunut kalastuksen varaan. Merkittävyys näkyi sittemmin isonjaon toimitusten yhteydessä ja varsinkin vesipiirirajankäyntien aikana 1960-luvulla.

Vastaavasti myös metsänkäyttö oli vahvistettu ainoastaan kotitarvekäyttöä varten, joskin turkiseläinten pyynti ja myynti antoi monelle asukkaalle tärkeän lisän taloudenpitoon. Ongelmia syntyi toisinaan jakamattomien metsien nautintaoikeuksista. Kyse oli kotitarvekäytön rajoista ja mahdollisuuksista talojen ja kylien välillä. On myös korostettava, etteivät Kemin Lapin asukkaat pyytäneet villipeurakantoja loppuun, kuten tutkimuksissa on vanhastaan todettu, eikä heidän elinkei-

nokseenkaan jäänyt yksinomaan kalastus. Kuva elinkeinohistorian kehityksestä Kemmin Lapissa on siten ollut harhaanjohtava. Asukkaiden elinvoimisine elinkeinomuotoina säilyivät 1700-luvulla ja yhä 1800-luvullakin karjanhoito, metsästys ja peuranpyynti sekä kalastus. Viljanviljely ja poronhoito antoivat 1860-luvulle saakka taloudenpitoon pienen lisäarvon, kunnes vuosisadan lopulla poronhoidosta kasvoi keskeinen sivuelinkeino Lapin talollisille. Näin muodoin ei pidä myöskään paikkaansa näkemys, että elinkeinujen yksipuolistuminen olisi johtanut uudisasutukseen. Kyse oli enneminkin elinkeinujen monipuolistumisesta.

Porosaamelaisten elinkeinon tai verotuksen perusteella syntyneitä omistusoikeutta maahan ei tunnettu 1800-luvulla. Lapinmaan 1700-luvun yhteiskuntapolitiittisten painotusten seurauksena porosaamelainen elinkeino oli kuitenkin saanut lähes privilegioaseman. Virkamiesten mukaan lappalaisuuden tuli olla poronhoitoa, joten itse käsitteestäänkin lappalainen tuli elinkeinollinen. Pohjoiseen erinomaisesti soveltunut nomadinen suurporonhoito levittäytyi nopeasti koko tunturivyöhykkeelle ja vähitellen myös havumetsäalueelle. Etuoikeutetun asemansa ja ekstensiivisyytensä seurauksena myös saamelainen kulttuuri korostui nimenomaan nomadisena luonteeltaan.

Suurporonhoito rapautti tunturiseutujen vanhojen veromaiden järjestelmän, koska poromäärien kasvaessa oli jatkuvasti haettava lisää uusia laidunmaita. Sinänsä suurporonhoitoa harjoitettiin vielä 1800-luvun alussa nykyisen Suomen alueella lähinnä jossain määrin Utsjoella ja ennen kaikkea Enontekiöllä, jonne jäi kuitenkin vuoden 1809 valtiollisten muutosten jälkeen ainoastaan muutama porosuku. Ylipäänsä Enontekiön porosaamelaista asutusta leimasi läpi 1800-luvun suuri vaihtuvuus, sillä perhekunnat liikkuvat Suomen, Ruotsin ja Norjan välillä vilkkaasti ja vaihtoivat myös alamaisuuttaan eri valtakuntien välillä. Suuren vaihtelevuuden vuoksi on myös harhaanjohtavaa määritellä jokin tietty vuosi saamelaisuuden kriteeriksi. Myös koko joukko suomalaistalollisten jälkeläisiä siirtyi täyspaimentolaisuuteen ja saamelaistui vastaavasti kuin vanhoja Enontekiön lapinsukuja talonpoikaistui.

Suurporonhoidon nopean ekspansion seurauksena syntyi myös laidunahtausta, jonka aiheuttamista ongelmista oli vuoden 1852 Norjan-rajasulku ensimmäinen konkreettinen tulos. Rajan sulkemisen idea syntyi 1840-luvulla paikallisten suomalaisviranomaisten keskuudessa, kun he katsoivat, että porojen kuljettaminen Jäämeren rannikolle ei ollut välttämätöntä. Samaan aikaan norjalaiset olivat kiristäneet tuntuvasti suomalaisten mahdollisuuksia kalastukseen Norjassa, vaikka vuoden 1751 traktaatti takasikin siihen oikeuden. Rajasulkuun johtaneen kehityksen syynä oli nimenomaan norjalaisten menettely eikä suomalaisviranomaisten toiminta, kuten tutkimuksissa on yleensä esitetty.

Enontekiöllä kasvoi erityiseksi kysymykseksi Ruotsin puoleisten porosaamelaisten laidunnus, josta tuli 1800-luvun jälkipuolella jatkuvasti kasvava ongelma. Ruotsalaisten tokkia paimennettiin yhä intensiivisemmin koko Käsivarren alueella ja vähitellen myös idempänä Enontekiötä. Osa paimentolaisista oli koutokeinolaisia, jotka olivat vuoden 1852 rajasulun jälkeen siirtäneet kirjansa Ruotsin Karesuvannon seurakuntaan. Heidän laidunnus ulottui myös Kittilään ja Pohjois-Sodankylään. Lopulta 1870-luvulta lähtien joukko koutokeinolaisia ja enontekiöläisiä porosaamelaisia asettui pysyvästi asumaan Sodankylään ja 1800-luvun loppuvuo-

sina myös Kittilään. Muuttoliike oli luonteva osa nopeasti laajentuneen elinkeinon seurauksista. Ensimmäiset porosaamelaiset olivat tulleet jo 1700-luvun puolivälin jälkeen Jukkasjärveltä Kittilän ja Sodankylän pohjoisosiin. Osa heistä talonpoikaistui varsin nopeasti, mutta muutamat jatkoivat paimentavaa elämäntapaa ja jutasivat todennäköisesti vielä Suomen puoleltakin Jäämeren rannikolle.

Enontekiöllä ahtaus kävi myös voittamattomaksi. Muuttoliikkeen lisäksi oireilu heijastui näkyvästi porovarkauksina ja sukujen välisinä konfliktitilanteina samalla kun talolliset ryhtyivät vastustamaan Ruotsin lappalaisten laiduntamista Enontekiöllä. Sekavaksi muuttunut poronhoito sai ratkaisunsa vuonna 1888, kun keisarillisella asetuksella kiellettiin ulkomaalaisilta porojen laidunnus Suomen puolella. Käytännössä se merkitsi Suomen ja Ruotsin välisen rajan sulkemista valtakuntien ylittävältä poronhoidolta. Asetus astui voimaan vuoden 1889 syksyllä. Asetus merkitsi Enontekiön poronhoidolle selvää elpymistä ja talollisporonhoidon kasvua, mutta varsinkin karesuvantolaisille porosaamelaisille rajasulku oli dramaattinen. Perinteinen laiduntaminen loppui ja seurasi porojen joukkokuolemia. Toisaalta vuoden 1889 rajasulun jälkeen vakiintuivat Enontekiön porokylille omat säännölliset vuotuislaitumensa Käsivarren alueelle. Enontekiön pienimuotoisten porokyliden laidunmaat eivät kuitenkaan olleet kovin tarkkaan rajautuneita alueita, joskin paimennus tapahtui vuotuiskiertona talvi- ja kesämaiden rytmissä tunturistoista outamaavyöhykkeelle.

Suomen viranomaiset eivät myöskään hyväksyneet Ruotsin perhekuntien muuttoa Suomen puolelle, koska heidän mukaansa paikalliset talolliset ja porokylät tarvitsivat laidunmaat käyttöönsä. Kyliä sinänsä ei ollut Käsivarressa 1800-luvun lopulla kuin kaksi ja 1900-luvun alkupuolella neljä. Itäisen Enontekiön alueelle syntyi vuosisadan lopulla talollisuvusta polveutuneen Näkkäläjärven suurporonhoitoalue. Se onkin erinomainen esimerkki paikallisen talollisuvun mahdollisuudesta siirtyä poikkeusoloissa taloudellisesti kannattavan ja houkuttelevan elinkeinon pariin. Itäiselle Enontekiölle kehittyi tavallaan puolinomadinen poronhoitokulttuuri, jota Ruotsin 1700-luvun valistusajan oppineet olivat pitäneet suurporonhoidon ideaalitulana. Monet Enontekiön tilallisista 1800-luvulla olisivatkin halunneet siirtyä laajamittaiseen poroelinkeinoon harjoittamiseen osana tilanhoitoa, mutta suurporonhoito oli yhteisöllisesti tiukasti rajautunut järjestelmä. Siksi myös osa vanhoista Enontekiön ja Koutokeinon porosuvuista oli pakotettuja muuttamaan uusille laidunalueille etelämmäs Kittilään ja idemmäs Sodankylään ja Inariin. Erityisesti Kittilän ja Enontekiön rajaseudulla syntyi myös voimakkaita konfliktitilanteita poronhoitajien kesken.

Sodankylän ja Kittilän porosaamelaisilla ei ollut määriteltyjä laidunmaita, mutta maankäyttöalueiksi vakiintuivat kruununmaat pitäjien pohjoisosien jokilatvoilla ja tunturi- ja havumetsävyöhykkeellä. Sodankylään muuttaneet perhekunnat eivät myöskään maksaneet 1840-luvulla määriteltyä tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten veroa, koska se koski vain Enontekiön, Inarin ja Utsjoen seurakuntien lappalaisia. He eivät olleet myöskään henkikirjoituksen piirissä ennen vuotta 1890 ja kirkonkirjoihinkin väestömerkinnät tulivat vasta 1890-luvun alussa.

Ruotsissa puolestaan 1800-luvun lopulla toteutettu lappalaisuuden ja poronhoidon kytkeminen toisiinsa oli luonteva jatko 1700-luvun yhteiskuntapolitiikalle, jossa lappalaisuus haluttiin rajata tunturiseuduille ja alueille, joissa maataloudella

ei ollut mahdollisuuksia. Mutta 1700-luvulla kyse oli puhtaasti elinkeinollisesta määrittelystä, ei etnisyydestä, johon taas 1800-luvun lopun Ruotsin määrittelyt johtivat: lappalaisuus elinkeinona oli yhtä kuin poronhoito ja sitä saivat harjoittaa vain lapinkylien jäsenet. Tosiasiassa 1700-luvulla lappalaisuus haluttiin sitoa poronhoitoon eikä poronhoitoa lappalaisuuteen. Poronhoitoa ei siis määritelty missään historian vaiheessa lappalaisten tai saamelaisten yksinoikeudeksi, mutta se haluttiin rajoittaa yksinomaisena pääelinkeinon harjoittamisena valtakunnan tunturi-seuduille ja alueille missä maataloudella ei ollut edellytyksiä.

Suomessa suurporonhoito elinkeinomuotona keskittyi ajan kuluessa yhä harvempien käsiin ja samalla poroluvut kasvoivat jatkuvasti. Porosaamelaisten suurporonhoitajayhteisöjen sisäinen dynamiikka johti yhteisöllisesti rajattuun talousmuotoon, jonka edut turvattiin varsinkin avioliittojen avulla. Suljetussa ja hierarkkisessa systeemissä syntyi käytännössä ainoastaan kriisitilanteissa uusia poronhoitajayhteisöjä. Niinpä Suomessa oli poronhoidon kehityksen kannalta merkittävän muutoksen aiheuttaja 1890-luvulla vakiintunut paliskuntajärjestelmä, joka mursi yhteistoimintamuotona hierarkkisen paimentolaisuuden. Muutoksen seurauksena poronhoito pystyi kasvamaan merkittäväksi elinkeinoksi myös pohjoisen Suomen tilallisten ja tilattoman väestön keskuudessa. Paliskuntajärjestelmä oli yksi yhteistoiminnallisen osuusjärjestelmän ilmenemismuoto ja liittyi luontevasti 1800-luvun loppupuolella alkaneeseen yleiseen yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen murros aikaan. Paliskuntien järjestelmässä voitiin ehkäistä myös poronhoidon negatiivisia piirteitä eli varkauksia ja laidunmaista syntyneitä konfliktitilanteita.

Hallitsemattomaksi käyneelle poronhoidolle oli luotu aluksi paikallisia sääntöjä 1870-luvulta lähtien ja Oulun läänin maaherran kehotuksesta yhtenäisemmin vuodesta 1881 lähtien. Lopulta viranomaisten 1890-luvulla tekemän selvitystyön jälkeen senaatti määräsi vuonna 1898 ehdoksi vapaalle kruununmaiden laidunnusoi-keudelle kuulumisen paliskuntaan. Suurporonhoidon mahdollisuudet menestyvä-
nä elinkeinona näkyivät hyvin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Sodankylän ja Kittilän alueen paliskunnissa, joissa poromäärät nousivat suotuisten olosuh-
teiden ansiosta muutamassa vuodessa moninkertaisesti. Samalla poronhoidosta kasvoi 1800-luvun lopulla tärkein sivuelinkeino alueen tilallisille.

Esimerkiksi Sodankylässä oli paliskuntajärjestelmä toiminut vuodesta 1892 läh-
tien, ja se oli osoittautunut erinomaiseksi ratkaisuksi. Porojen aiheuttamat vahin-
got talollisten heinämaille olivat lähes loppuneet, kun poromiehet olivat kustanta-
neet latoja ja aitoja niityille. Porolukua oli myös pystytty kasvattamaan huomatta-
van suureksi. Esimerkiksi Sodankylän Kemikylän paliskunnan poroluku nousi
1900-luvun alkuvuosina reilusti yli 10 000:n. Osaltaan kehitystä oli edesauttamassa
paikallisten metsäviranomaisten suopea suhtautuminen poronhoitoon. Heidän
mukaansa se oli ainoa taloudellisesti menestyvä elinkeinomuoto Lapissa. Kasvua
seurasivat kuitenkin 1900-luvun alkupuolella laidunvaikeudet ja ongelmat tilal-
listen kanssa. Sen sijaan porosaamelaisille yhteistoimintajärjestelmä oli vieras, eikä
Enontekiöllä saatukaan toimimaan paliskuntia käytännössä kuin Peltovuomalla.
Periaatteessa sinne oli kyllä perustettu 1890-luvulla neljä paliskuntaa, mutta käy-
tännössä paimennus tapahtui porokylien järjestelmänä pitkälle 1900-lukua.

VEROTUS MAANKÄYTÖN ILMENTÄJÄNÄ

Tämän tutkimuksen yksi keskeinen osa-alue on ollut Lapin verotuksen historia. Vero on kytkeytynyt olennaisesti maankäyttöön historian hämäristä lähtien. Lapinvero säilyi periaatteeltaan varsin muuttumattomana vuosisatojen ajan ja oli vielä 1700-luvulla luonteeltaan lapinkylien kollektiivinen yleisvero, jonka piirissä olivat sekä lappalaiset että uudistilalliset. Viimeksi mainituilla säilyivät myös vanhat Lapinmaan asukkaiden erityisoikeudet, kuten vapautus monista hallinnollisista rasitteista, henkirahan maksamisesta ja sotapalveluksesta. Lapinvero myös kerättiin vuotuisina elinkeinojen tuotteina, joten yksittäisen lapinkylän verotuotto saattoi heittelehtiä vuosittain hyvinkin paljon. Vasta vuoden 1760 uudistilojen verollepanometodi mursi yhteisveron ja erkaannutti uudistilat ja lappalaiselinkeinojen harjoittajat toisistaan. Samalla Kittilän, Sodankylän, Sompion, Kemikylän, Kuolajärven ja Kuusamon lapinkylien lapinveron maksajat siirrettiin uudisverolle.

Tilajärjestelmään siirtyminen merkitsi talonpoikaisen maaveroperusteisen verotuksen vakiintumista uudistiloilla. Se oli tilavero, jossa oli jäänteinä 1700-luvulta yhtenä veronkannon osana lapinvero, ja johon oli laskettu tilamanttaalin mukaisesti jyvitettyä kalastuksen, metsästyksen ja poronhoidon tuotto. Viranomaiset tekivät myös selvän eron muun muassa 1840-luvun rahauudistuksen yhteydessä tilojen maaveron ja kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaisten veron välillä. Kuitenkin Lapin kihlakunnan tilalliset muoniolaisia lukuun ottamatta maksoivat historiallisena jatkumona vanhojen lapinkylien aikana syntynyttä osuutta verosta ja heidät myös kirjattiin 1800-luvulla kyseisen lapinvero-osansa maksamisesta veronkantoluetteluihin. Verotus ei siis ole kriteeri lappalaisuuden ja lapinkyläoikeuksien kantavuudesta nykysaamelaiseen yhteiskuntaan; toisin sanoen etnisesti nykysaamelaisten historiallisten oikeuksien perusteleminen menneisyyden verotuksella ei ole perusteltua. Se johtaisi myös nykysaamelaisten kannalta erikoiseen tilanteeseen, sillä kaikilla entisen Lapin kihlakunnan alueen tilallisilla säilyi lapinvero osana veronkantoa, mutta nykyisen Pohjois-Sodankylän alueen saamelaiset eivät olleet lapinveron piiriissä.

Nimenomaan vuoden 1760 metodia on korostettava keskeisenä muutoksen aiheuttajana Lapissa. Se oli perustana yhdessä vuoden 1749 asutusplakaatin ja vuoden 1760 voudinohjesäännön kanssa seuraavien vuosisatojen asutuksen ja maankäytön historialle Lapissa. Uudistusvaiheeseen kytkeytyivät myös lapinrahvaan valitukset kuninkaalle ja yritykset uudistilojen saamisesta perintöluontoisiksi ilman lunastusmenettelyä. Periaatteessa se toteutuikin, mutta kuninkaan vuoden 1766 päätöksessä ei ollut kyse kuin erityisestä oikeudesta uudisasutuksen edistämiseksi. Se oli äärimmäinen keino, jota periaatetta sovellettiin vastaavanlaisina mutta eri asetuksina koko Ruotsin valtakunnassa. Lapin uudistiloista tuli kruununtiloja eikä perintötiloja. Merkittävää vaikutusta ei ollut edes vuoden 1831 keisarillisella kirjeellä, jossa Lapin kihlakunnan uudistiloille myönnettiin mahdollisuus perintöoikeuteen ilman lunastusta. Mitään periaatteellista viittausta vanhojen lapinveromaiden perintöluontoon ei ollut vuoden 1766 eikä vuoden 1831 päätöksen taustalla.

Merkittävimmät verotukselliset toimenpiteet Lapissa toteutettiin 1830- ja 1840-luvulla uusien maakirjojen laadinnan yhteydessä. Vuonna 1830 tehtiin ensimmäinen maakirja autonomisen Suomen Lapissa, eikä siihen kirjattu lappalaisia lain-

kaan. He eivät maksaneet maaveroa. On korostettava, että 1800-luvun vuotuiset veronkantoluettelot eivät olleet maakirjoja eikä Lapissa pidetty kaksien maakirjojen järjestelmää. Lapinmaan tilojen varsinainen maavero muodostui vuonna 1830 tavallisen maaveron tapaan eri maan tuottojen summista ja erityisveroista. Lappalaiset maksoivat Enontekiöllä henkilökohtaista lapinveroa vuoteen 1843 saakka, koska kyläverotukselta olivat kadonneet edellytykset vuoden 1809 valtakunnan rajajärjestelyjen seurauksena. Inarissa ja Utsjoella säilyi kollektiivinen kylävero siirryttäessä autonomian ajalle.

Suomessa ryhdyttiin suunnittelemaan vuonna 1839 uutta maakirjaa. Kaikki veroa maksavat ryhmät määrättiin otettavaksi mukaan maakirjaan huolimatta siitä, oliko niillä varsinaista maaomaisuutta. Näin vuodesta 1845 lähtien myös lappalaisten vero kirjattiin koontisumman muodossa maakirjaan, kuten se merkittiin myös vuosien 1855, 1875 ja 1905 maakirjoihin. Sen sijaan maakirjaan ei viety disponoimattomia kruunun maa-alueita ja metsiä, jotka nimenomaan olivat Lapissa mittausten ja rajankäyntien puuttuessa jakamattomia.

Verotusperiaatteet olivat nousseet erityiseksi ongelmaksi vuoden 1840 rahamanifestin seurauksena, koska ruplajärjestelmään siirryttäessä verorasite uhkasi nousta Lapissa moninkertaisesti. Ruotsin raha oli ruplaa heikompi arvoltaan. Rahakysymys laajeni koko Lapin verotusjärjestelmän tarkistukseen 1840-luvun maakirjaprojektin yhteydessä. Tilojen maaveron periaatteet säilyivät ennallaan, mutta erityisesti Enontekiön porolappalaisten verotus muuttui 1840-luvun uudistuksessa. Lapinverotus tasattiin vuonna 1843 Inarin, Utsjoen ja Enontekiön seurakunnissa, jolloin Enontekiön porolappalaisille muodostui eräänlainen poromanttaali. Heille oli määrätty maksettavaksi vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännön periaatteen mukaisesti yhteisvero, joka oli suuruudeltaan 3 ruplaa, myöhemmin markkaan siirryttäessä 12 markkaa. Se tasattiin vuosittain veronmaksajien kesken poroluvun mukaan. Vaikka porolappalaiset muodostivat Enontekiöllä pieniä lapinkyliä, eivätkä kaikki Enontekiöllä kirjoilla olleet perhekunnat maksaneet veroa. Inarissa ja Utsjoella yhteisveron maksajat jyvitetiin kolmenlaisella tavalla. Maksajina olivat kalastuspaikat ja kalastajalappalaiset kalavesien ja niittyjen tuoton mukaisesti, uudistalolliset manttaalin mukaan sekä porolappalaiset poroluvun mukaan.

Enontekiön poronomadien verosumma oli marginaalisen pieni suhteessa omaisuuteen – esimerkiksi 1870-luvun lopulla alle yhden promillen 500 poron suuruisen token arvosta. Tuolloin koko Enontekiön vuotuisesta verokertymästä muodosti porolappalaisten vero noin kolme prosenttia, kun heidän osuutensa väestöstä oli noin viidennes. Myöhemmin tulo- ja omaisuusverojärjestelmään siirryttäessä muodosti porolappalaisten vero noin puolet koko kunnan verotuloista, vaikka heidän osuutensa väestöstä oli noin kymmenen prosenttia.

Saamelaiskäräjien maanomistustyöryhmän mietinnössä vuodelta 2002 korostetaan vahvasti, että tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten vero oli maaveroa. Siksi maakirjoilla ja niitä edeltäneillä vastaavilla merkinnöillä olisi myös täysi todistusvoima kiinteistöoikeuksien olemassaolosta historiassa. Muunlaiset väitteet olisivat ”täysin perusteettomia ja epäloogisia”. Tosiasiassa nimenomaan edellä olevat näkemykset ovat vailla perusteita ja historialliseen kehitykseen nähden myös epäjohdonmukaisia. Historiallisten asiakirjojen tieto on siinä suhteessa objektiivista ja yksiselitteistä: tunturi-, kalastaja- ja metsälappalaisten vero ei ollut ”maatiluksiin” pe-

rustunutta maaveroa eikä se siksi osoita maanomistusta. Itse asiassa kyse oli myös uudenlaisesta verotusmuodosta, joka toteutettiin vuoden 1760 voudinohjeen mukaisesti ja vuoden 1695 kollektiivisen verotuksen periaatteella.

HISTORIA JA NYKYPÄIVÄ

Ylä-Lapissa ja oikeastaan myös Ruotsissa toteutetaan nykyisin yhä 1700-luvun puolivälissä tehtyjä yhteiskunta- ja elinkeinopoliittisia linjauksia. Viime vuosien aikana esitetyissä kannanotoissa saamelaisten perinteisten maiden maa- ja metsämaailman on painotettu porosaamelaisten nautintaoikeuksia. Historiallinen tutkimus osoittaa, että nomadisen poronhoidon maankäyttö on myöhäsyntyinen ja kehittynyt vanhan metsäsaamelaisen maankäytön päälle. Juridinen kysymys on, kuinka alkuperäiskansan ja -väestön asema suhteutuu vuosisatojen mittaiseen yleishallinnolliseen ja lainsäädännölliseen kehitykseen. Saamelaiset ovat olleet historian prosessissa osallisina samalla tavalla kuin muutkin Pohjolan kansat. Huomioon on otettava myös Lapin perinteisen metsäsaamelaisen maankäytön jatkuminen luontevasti uudistilajärjestelmässä sekä Lapinmaan asukkaiden etuoikeuksien jatkuminen tilallisina.

Tämän tutkimuksen tavoite ei ole ollut nykypäivän oikeudellisten ja poliittisten kysymysten ratkaiseminen. Historiallisen kehityksen pohjalta voidaan kuitenkin esittää johtopäätöksiä kansallisessa ja kansainvälisessä keskustelussa esiintyneisiin alkuperäiskansaa koskeviin linjauksiin, joita on perusteltu historialla. Näkemys saamelaisista Pohjois-Euroopan primitiivisen kulttuurin edustajina rakentuu 1700-luvun jälkipuolelta alkaneen ja erityisesti 1900-luvun alkupuolella vallinneen historiantutkimuksen ja muiden tieteenalojen näkemykseen lappalaisuudesta ja lappalaisista muinaiskansana – alkuväestönä. He harjoittivat luonnonkansana primitiivisiä elinkeinoja, nomadismia, metsästäystä ja kalastusta. Evolutionistisesti arvioitiin maatalouteen ja edelleen teollistuneisiin yhteiskuntiin siirtyneet kansat ja kulttuurit kehittyneemmiksi kuin mitä olivat pohjoisen museaalaiset paimentolaiset. Mukaan kytkeytyi myös rodullista arvottamista. Koltat edustivat kaikkein perinnäisintä kulttuurimuotoa.

Vielä 1700-luvun kannanotoissa ja kirjallisissa esityksissä lappalaisuuteen ei liittynyt kansan arvottamista, vaan kyse oli elinkeinojen harjoittamisen mahdollisuuksista ja valtakunnan pohjoisosan asukkaiden taloudellisen aseman kohentamisesta. Vasta 1700-luvun loppupuolella tieteellisissä tutkimuksissa ylipäänsä nousi esille näkemys jonkin kansan alkuperäisyydestä, kun irtaannuttiin vanhasta raamattulähtöisestä kansojen alkukotiajattelusta. Myös viime vuosien saamelaistutkimuksessa on korostunut näkemys, että saamelaisten historia on ollut nimenomaan historiaa ja samanlaisen kehityksen alaisena kuin muidenkin Pohjolan kansojen historia. Kiistämätön tosiasia toki on, että saamelaiset eli lappalaiset ovat Itämeren pohjoispuolisten alueiden perinteinen asuttajaväestö, jolle ovat kehittyneet omat kulttuurilliset ja kielelliset erityispiirteensä varhaisista populaatioista periytyneinä, aivan kuten suomalaisillekin.

Historiallisesti kestävä väite on, että ennen vuotta 1673 lappalaiselikeinot olisivat olleet ainoat lailliset maankäytön muodot Lapissa. Samoin vailla perusteita

on nykypäivinä esitetty näkemys, että vuoden 1673 jälkeen ainoastaan lappalaisilla olisi ollut oikeus harjoittaa lapinelinkeinoja ja vastaavasti uudistalonpojille olisi ollut mahdollista vain maatalouden harjoittaminen Lapissa. Oikeusasemaa ei järjestetty myöskään akselilla lappalainen – talonpoika, sillä uudistilallisiksi siirtyneillä säilyivät lapinoikeudet ja myös mahdollisuudet perinteisten elinkeinojen harjoittamiseen, kuitenkin vain sivuelinkeinoina. Kalastus ja metsästys olivat vanhastaan yhteisnautintajärjestelmässä, eikä erityisiä lappalaisten etuoikeuksia niiden osalta ollut. Kalastuksen asema poikkesi kuitenkin Inarissa ja Utsjoella muusta Lapinmaan alueesta. Lapin talonpojat olivat yhdenvertaisia lappalaisten kanssa metsästyksen ja kalastuksen harjoittamisessa.

Porosaamelaisten oikeutta muun muassa Pohjois-Sodankylän maihin on josain yhteydessä perusteltu historiallisella lapinkylien kollektiivisella omistusoikeudella kylän maihin, porosaamelaisten kuulumista kollektiivina ryhmänä lapinkylään sekä heidän perinteisellä porolaiduntamisellaan. Asialle ei löydy kestävää historiallista perustetta. Toisaalta historiallisesta kehityksestä ei löydy perustetta rajata ILO-sopimuksen tarkoittama perinteinen alkuperäisväestön asuinalue nykyiseen saamelaisten kotiseutualueeseen ja jättää huomattava osa historiallisesta Kemin Lapista sen ulkopuolelle.

Kansainvälinen kehitys on antanut mahdollisuuden vähemmistökansalle omien etujensa ajamiseen, joten luontevasti vähemmistöstä on tullut myös alkuperäiskansa. Itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevan ILO:n yleissopimus n:o 169 edellyttää valtiota ryhtymään erityistoimiin alkuperäiskansan kulttuurin, kielen sekä sosiaalisen ja taloudellisen aseman turvaamiseksi. Sopimuksessa ovat artikkelit 13 ja 14 nimenomaan maa- ja metsäoikeuksia koskevia määrittäviä. Artiklan 14 (1) mukaan alkuperäiskansoille on tunnustettava omistus- ja hallintaoikeus niihin maihin, joilla he perinteisesti asuvat. Historiallisen Kemin Lapin alueella huomattava osa kyseisillä perinteisillä mailla asuvista jäisi kuitenkin alkuperäiskansamäärittelyn seurauksena ulkopuolelle omien perinteisten maittensa hallinnan. Historiallisen kehityksen näkökulmasta tilanne muuttuisi omalaatuiseksi myös siinä suhteessa, että maanhallintaoikeudet ovat määntyneet historiassa aina normaalien lainmukaisten menettelyiden perusteella. Yleissopimuksen perusteella saattaisi syntyä tilanne, jossa menneisyydessä saman suvun jäsenet ovat hallinneet maitaan, mutta nykyaikana vain etnisesti saamelaiskriteerit täyttävä suvun edustaja, esimerkiksi isovanhemman avioliiton seurauksena, olisikin oikeutettu alkuperäiskansalle kuuluvaksi määritellyn maan hallinnoimiseen.

Toisaalta on ymmärrettävää, että alkuperäiskansan näkökulmasta on kyse nimenomaan nykyajan tilanteesta ja heidän itsensä luomista etnis-kulttuurillisista tunnusmerkeistä. Ristiriita syntyykin siitä, että nykyajan oikeuksia perustellaan menneisyydellä, eivätkä historiallisen Kemin Lapin saamelaisten asutus-, väestö-, elinkeino- ja maanomistussuhteet vastaa nykyistä etnistä saamelaisuutta ja kansainvälisten alkuperäiskansasopimusten perusteella muotoutuneita tarpeita. Erityisesti dilemma koskettaa Suomen Lappia. Ongelmallinen kysymys on varsinkin lapinkyläjärjestelmän hiipuminen 1760-luvulla ja toisaalta se, miten on suhtauduttava lapinkylän osallisina olleiden metsäsaamelaisten jälkeläisten asemaan. Miten on suhtauduttava perinteisiin metsäsaamelaisiin elinkeinoihin, siis karjanhoitoon, metsästyksen ja kalastukseen, verrattuna perinteiseen porosaamelaiseen maankäyt-

töön, sillä historiallisen kehityksen valossa niiden perinteellisyyden mitta on varsin tasavertainen. Kolmas olennainen kysymys kumpuaa väestösuhteista, jotka vuosisatojen aikana ovat kietoutuneet moninaiseksi vyyhdeksi – esimerkiksi nykypäivän Enontekiön saamelaisasutuksen osalta. Nykyajan itseidentifikaatio ei ole historiallisen kehityksen mitta.

Asutuksen ja maankäytön kannalta erityinen kysymys on poronhoidon asema saamelaisten perinteisenä elinkeinona ja 1900-luvun alkupuolen porolappalaisten asema heidän hyödyntämiinsä laidunmaihin. Tarkkaan ottaen kysymys täytyy olla porosaamelaisten suurporonhoidon harjoittamisesta eli nomadismista ja sen historiallisesta asemasta, sillä talollisporonhoitajat ovat käytännössä kaikki myös vanhojen lapinsukujen jälkeläisiä. Poronhoitoa ei siis rajattu missään historian vaiheessa yksinomaiseksi lappalaiselinkeinoksi, mutta vain lapinveroa maksavilla lappalaisilla oli mahdollista harjoittaa poronhoitoa pääelinkeinonaan. Porolappalaiset eivät siis olleet tilatonta väestöä, mutta he eivät olleet myöskään tilallisväestöä, vaan kokonaan oma elinkeinollinen ryhmänsä. Poronomaadeilla olivat myös tietyt vuotuiskiertoon kuuluneet laidunalueensa, joskaan ne eivät olleet kiinteästi määräytyneitä eivätkä rajattuja. Porolappalaiset eivät myöskään maksaneet laidunmaistaan veroa.

Suurporonhoito ja täyspaimentolaisuus ovat suhteellisen nuoria ilmiöitä Fennoskandian alueella. Nykyisen Suomen alueelle suurporonhoito levisi aikaisintaan 1600-luvulla ja varsinaisesti vasta 1700-luvulla – laajemmalti Lapin alueelle 1800-luvulla. Ajallinen kehityskaari on siten vastaava kuin maanviljelyllä. Talousmuotona poronhoito on ollut myös dynaaminen sekä tyypillisten taloudellisten mekanismien ohjailemaa. Historian perspektiivissä se ei siis ole ollut mitenkään primitiivinen elinkeino, vaan pikemminkin ajan kuluessa kehittynyt talousmuoto. Lähinnä perinteisyys on rinnastunut primitiivisyyteen. Tällekin mielikuvalle ei siis löydy minkäänlaista historiallista perustetta. Poronhoitoa ovat myös talolliset yhtäläillä harjoittaneet lapinkylien veromaakaudelta lähtien. Nomadinen poronhoito on ollut tärkeä saamelaista kulttuuria säilyttävä tekijä, mutta poronhoito on ollut leimallinen kulttuurimuoto myös vanhoista metsäsaamelaisista polveutuneilla Lapin talollisilla. Heille poronhoito oli mahdollista sivuelinkeinona mutta ei pääelinkeinona.

Tutkimukseni alussa sivusin myös kysymystä kolonialismista Lapissa. Voidaan-kin kysyä, onko myös saamelainen asutus ollut kolonisaatiota. Laajasti ottaen se on ollut sitä, mutta kolonialismista on siinä yhteydessä hankalampi puhua. Samoin porosaamelainen ekspansio oli jossain mielessä pienimuotoista kolonisaatiota, jossa elinkeinollisesti ja taloudellisesti vahva poronhoito syrjäytti paikalliset elinkeinot, ja porosaamelaiset ottivat myös kielellisesti ja kulttuurillisesti hallitsevan aseman asuinalueillaan. Toisaalta porosaamelaisuus on ollut myös kulttuuria elossa-pitävä voima nimenomaan taloudellisen vahvuutensa ansiosta.

Voidaan myös pohtia Lapin kolonialismiin liittyen muutamia tunnusomaisia historiallisen kehityksen piirteitä. Työni alussa analysoin modernia kolonialismitutkimusta kriittisesti, sillä tulkintojen sitominen historiaan on ollut löyhää. Kruunu pyrki ottamaan huomioon Lapin erityisolot vallankäytössään ja hallinnoinnissaan. Siitä kertoo muun muassa se, että lapinkylien asema vakiinnutettiin 1600-luvulla ja lappalaiset saivat erilaisia etuoikeuksia. Lapin asukkaita myös kuultiin ja kuunneltiin heitä koskevia ratkaisuja tehtäessä, joten varsinaista siirtomaahenkistä

kolonialismia on vaikea nähdä Ruotsin valtakunnan sisäisessä kehityksessä. Vaikka valtiovallan päämääränä oli pohjoisten seutujen hyödyntäminen, tavoitteet pyrittiin toteuttamaan paikallisen väestön ehdoilla ja myös heidän hyödykseen. Ehkä jonkinlainen muutos tapahtui Suomen itsenäistymisen seurauksena ja varsinkin toisen maailmansodan jälkeen, jolloin Lapin kehittämisen tavoitteeksi tuli koko Suomen etu. Kehitystyötä ei tehty enää Lapin ehdoilla, vaan kansallisvaltion kokonaisedun nimissä.

Lapin maanomistuskysymys on modernin ajan polttavaa kipupiste. Kysymyksen tiimoilla mielikuvien varaan rakennettu historiallinen konstruktio on kuitenkin johtanut lukuisiin kestäättömiin Lapin historian tulkintoihin. Kestäättömyys on aiheuttanut konflikteja, joita on ruokittu uusilla mielikuvilla. Kehitys voi olla vaarallista, sillä konfliktit ovat kasvualustana monille ideologisten käsitteiden harhapoluille. Historiantutkijalle onneksi juridiikan tehtävä lienee ratkaista kysymys, miten Lapin historiallinen maanhallinta ja maankäyttöä harjoittaneiden asukkaiden asema suhteutuu moderniin esineoikeuteen. Nykyajan näkökulmasta kysymys fokuoittuu yleismaiden asemaan pitkän historiallisen kehityksen eri vaiheissa, sillä yksityisten lappalaisten käyttämät maat – 1600-luvulta 1700-luvun puoliväliin veromaisiksi kutsuttuina – siirtyivät uudistilajärjestelmään siirryttäessä tilan maiksi. Sinänsä ei ole loppujen lopuksi ollut merkitystä oliko lappalaisen veromaa perintöluontoinen vai kruununluontoinen, sillä määrittelyllä oli vähäinen vaikutus yksityisten asukkaiden maankäytön ja maanhallinnan kehityksessä.

Historiantutkimuksen keinoin voidaan myös vastata objektiivisesti keskeisiin menneisyyden maanhallintaan liittyneisiin kysymyksiin: lapinkylä ei omistanut kollektiivisesti koko lapinkylän aluetta, yksittäinen verolappalainen maksoi veronsa hallitsemaltaan kruununluontoiselta maa- ja vesialueelta saamastaan elinkeinon tuotosta ja yleismaat katsottiin johdonmukaisesti olevan kruununmaata. Etnisyydellä, kielellä tai kulttuurilla ei ole ollut missään historian vaiheessa merkitystä maanhallinnassa, mutta elinkeinollisesti lappalaisuus haluttiin rajata Ruotsin valtakunnassa lähinnä poronhoitoa pääelinkeinonaan harjoittaneen väestöryhmän elämänmuodoksi. Mitään elinkeinoa ei kuitenkaan rajattu etnisesti yksinomaan historiallisten saamelaisten elinkeinoksi. Myöskään saamelaisten poronhoito-oikeudet eivät ole perustuneet historiassa etnisesti muotoutuneeseen ylimuistoiseen maanhallintaoikeuteen.

Lopuksi voidaan kysyä retorisesti, kuka oli ensimmäinen suomalainen tai kuka oli ensimmäinen saamelainen. Kysymys kuvaa niitä vaikeuksia, joita syntyy, kun globaalisti määritellyn alkuperä-käsitteistön avulla pyritään selvittämään Lapin menneisyyttä. Toisin sanoen historiallisen kehityksen näkökulmasta ei ole kovin mielekästä rajata jokin tietty ajankohta, josta lähtien voidaan määrittää etnisen nykysaamelaisuuden alkaneen tai suomalaisuus on syrjäyttänyt alkuperäisen kulttuurimuodon. Oman merkityksensä ratkaisuihin tuovat kuitenkin modernin ajan yhteiskuntapoliittiset tavoitteet, joihin sisältyvät myös monikulttuurisuuden ja heterogeenisyyden ymmärtäminen ja vähemmistöryhmien olemassaolon edellytysten turvaaminen. Se on Lapin voimavara, jolla voidaan vahvistaa positiivisia mielikuvia, mutta vain historiallisen kehityksen tunnustamisella saadaan sopiva avain turvaaville toimenpiteille.

LÄHDELUETTELO

I PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Härnosands landsarkiv (HLA) (mikrofilmit Oulun maakunta-arkistossa)

Norra Lappmarkens fögderiarkiv
Upbörds och Jordeböcker 1754-1776

Torneå fögderis arkiv
Fiske 1773-1903

Västerbottens läns landskontors arkiv
1695 års originaljordebok över lappmarkerna

Övertorneå
Kirjelmä, oikeudenkäyntiasiakirjoja, katselmuskirjoja 1612-1827
Komplettering hemmanens beskaffenhet och villkor i Öfvertorneå socken

Kansallisarkisto (KA)

Läänintilit: Pohjanmaa (KA) (mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksessa)

Kauppa- ja teollisuusministeriö
Vuorihallitus. Kullanetsintäretkikuntien kertomukset ja kulanetsintää koskevat ilmoitukset

Maatalousministeriön arkisto
Porolaidunkomissio 1911-1914

Pohjanmaan tuomiokunnan kärjäpöytäkirjat 1600-luvulta (rr) (mikrofilmit Oulun maakunta-arkistossa)

Senaatin maanviljelystoimikunta
Lapin poronhoitokysymyksiä 1865-1882. Ruotsin lappalaisten Muonion ja Enontekiön alueella harjoittamalle porolaiduntamiselle sääntöjä laatinnut komitea

Senaatin talousosaston registraattorinkonttori
Pöytäkirjahakemistot
Talousosaston yhteisistunto- ja jaostopöytäkirjat

Tilattoman väestön alakomitea 1901-1906
Oulun lääni: Enontekiön alkuaineisto
Tilattoman väestön alakomitean mietintö n:o 2. Valtion metsämaiden asuttaminen

Valtiosihteerinviraston aktit
Karta öfver Norra delen Finlands Lappmark efter Hermelinska Chartaverken
Statssekretariatets för Storfurstendömet Finlands Akt. Angående Lappmarkens Inbyggare på ömse sidor om Riksgränsen

Kittilän seurakunnan arkisto (Kittilän KA) (mikrokortit)

Rippikirjat 1869–1900
Muuttokirjat

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki

Nimitoimiston arkisto (NTA)
Rovaniemen nimikokoelma
Sallan nimikokoelma

Oulun maakunta-arkisto (OMA)

Enontekiön seurakunnan arkisto (Enontekiön KA)
Kuolleiden luettelot
Rippikirjat
Syntyneiden luettelot
Väkilukutaulut

Enontekiön piirin nimismiehen arkisto
Henkikirjat 1860–1862
Kertomuksia kruunun uudistilain hoidosta 1862–1927
Poroasiat 1853–1966
Sekalaiset asiakirjat
Varsinaiset kirjoitukset
Vuosikertomukset: Kertomuksia rajantarkastusmatkoista 1882–1929
Vuosikertomukset: Nimismiehen päiväkirjoja
rajantarkastusmatkoista 1894–1930

Kemin tarkastuspiirin arkisto
Hoitoalueiden vuosikertomukset
Luettelo kruununmetsätöistä

Kittilän seurakunnan arkisto (Kittilän KA)
Kuolleiden luettelot
Pitäjän-, kirkon- ja kappelikokousten pöytäkirjoja 1844
Seurakunnasta muuttaneiden luettelot
Seurakuntaan muuttaneiden luettelot
Syntyneiden ja kastettujen luettelot
Väkilukutaulut 1876–1910

Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto
Henkikirjat

Kittilän nimismiespiirin arkisto
Kirjekonseptit
Kruununtilojen ja kruunun uudistiloiden katselmuspöytäkirjoja
Vuosikertomukset

Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto
Katselmuspöytäkirjat 1839–1882
Kirjediaarit
Kirjoitukset
Kruununtilit 1838–1900
Kruununvoudin vuosikertomukset 1866–1870
Muutosmaakirjan ote 1845
Muutosmaakirjat 1855–1858
Nimismiesten kertomukset
Saapuneet kirjeet

Special Jordebok 1830, 1845 ja 1855
Tilit Lapin verosta 1810–1839

Lapin komitean arkisto (1905)
Tilattoman väestön alakomitea 1901
Kysymystaulut

Lapin tuomiokunnan arkisto
Inarin ja Utsjoen kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat
Kittilän kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat
Muonion kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat
Sodankylän kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat

Metsähallituksen Kemin tarkastuspiirin arkisto
Hoitoalueiden vuosikertomukset
Kruununtilojen asiakirjat

Metsähallituksen Sodankylän hoitoalueen arkisto
Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit 1860–1881
Kruununmetsätorppien luettelot
Laidunnusluettelot ja laidunnusilmoitukset

Muonion seurakunnan arkisto (Muonion KA)
Rippikirjat 1816–1864

Muonion piirin nimismiehen arkisto
Pass Journal 1863–1895

Oulun läänin henkikirjat (mikrofilmit ES4146–ES4162)
Lapin kihlakunnan henkikirjat 1880–1900

Oulun lääninkanslian arkisto (OLKA)
Kenraalikuvernööriltä saapuneet kirjeet
Kirjediaarit: Walituksia isonjavon- ja maanmittariasioista, maanmittauskunnasta ja maanjako-oikeuksista vuosilta 1876–1900
Kirjekonseptit
Kuninkaallisia kirjeitä
Kuulutukset
Matkustavaisten ja kulkukauppiaiden luettelot
Norjan vastaista rajaa koskevia asiakirjoja
Ounastunturin aitayhtiöön liittyvät asiakirjat (aktit)
Passiluettelot 1868–1882
Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja
Senaatista ja valtioneuvostosta saapuneet kirjeet

Oulun lääninkonttorin arkisto (OLKI)
Keisarilliset kirjeet
Kemin ja Lapin kihlakunnan erikoismaakirjat 1875 ja 1905
Kenraalikuvernööriltä saapuneet kirjeet
Kirjediaarit
Kirjekonseptit
Senaatilta saapuneet kirjeet
Tilojen verollepanoasiakirjoja 1687–1780
Utdrag ur Westerbotns Lappmarks Norra Fögderies Jord- och Upbörds Bok öfwer Nybyggarena åhr 1770 (Kemin ja Tornion Lappien erikoismaakirja)
Virastoilta ja virkamiehiltä saapuneet kirjeet

Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto
Kemi 1

Saamelaisten perherekisteri
Kortisto, mf OS 444–445

Sodankylän seurakunnan arkisto (Sodankylän KA)
Kuolleiden luettelot 1761–1871
Muuttaneiden luettelot: muuttotodistukset
Pitäjänskokousten pöytäkirjoja 1882
Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1789–1829
Seurakuntaan muuttaneiden luettelot 1784–1829
Sodankylän seurakunnan rippikirja 1731–1750
Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1759–1849
Valtion viranomaisten kirjeitä ja lähete- ym. päätöksiä 1606–1829
Väkilukutaulut 1749–1877

Västerbottens norra domsaga
Lappi 9–11

Rovaniemen maanmittaustoimiston arkisto, Rovaniemi (RoiMtA)

Kittilän isojakoaineisto
Kittilän väliaikaisen erottamisen toimitus 1874–1876
Sodankylän isojakoaineisto
Sodankylän väliaikaisen erottamisen toimitus 1874–1876

Sodankylän seurakunnan arkisto (Sodankylän KA) (mikrokortit)

Rippikirjat 1891–1900

Riksarkivet, Tukholma (SRA)

Bondeståndets riksdagsprotokoll 1760–62

Gränshandlingar Danica. Lappland mot Norge (mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksessa)

K. M. kansliarkiv
Inrikescivil expeditionen. Registratur: huvudserie 1760

Kammarkollegiets arkiv
Tredje provinskontoret. Huvudböcker: Lappmarckens ecklesiastikverk
Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarcker och nybyggarna av Kuusamo socken 1774–1804

Kammarkollegiets kansliarkiv
Registratur, skrivelser till orterna, Jan.–Juni 1760

Landskapshandlingar
Norrland Lappmarker (mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksessa)
Kemin Lapin voudintilit 1555–1615

Längden över lappskatten (mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksessa)
Kemin Lapin voudintilit

Länsräkenskaper (digitaalinen aineisto Oulun yliopiston historian laitoksessa)
Västerbottens län
Skattelängder för Torneå och Kemi lappmarker 1702–1773

- Riksdagens arkiv
 Frihetstidens utskottshandlingar
 Landshövdingeberättelser: Västerbottens län
- Svea Hovrätts arkiv (mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksessa)
 Härads- m.fl. rätters domböcker. Norrbotten
- Ut. känd. proven (mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksessa)
 Skiss över norra Österbotten med tillhörande lappmarker

II PAINETUT LÄHTEET

1. Lähde- ja asiakirjajulkaisut

- Andreas Bureus 1611. Teoksessa Olofsson, Sven Ingemar 1965. Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustaf II Adolf. Övre Norrlands historia. Del II. Tiden 1600–1721. Umeå 1965.
- von Bonsdorff, Johan Gabriel: Stor-Furstendömet Finlands Kameral-Lagfarenhet I. Helsingfors 1833. Dokumenter angående flytlapperne m. m. 1909. Samlede efter Renbeitekommissionens opdrag af J. Qvigstad og K. B. Wiklund. 1–2. Kristiania.
- Elgenstierna, Gustaf (utg.): Den introducerande svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser utg. av Gustaf Elgenstierna. III Sockholm 1927. V Stockholm 1930.
- Finlands medeltidsurkundur (FMU). Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. I, V. Helsingfors 1928.
- Ganander, Christfrid 1789: Mythologia Fennica, eller förklaring öfver de nomina propria deastrorum, idolorum, locorum, virorum & c. eller afgudar och afgudinnor, forntidens märkelige personer, offer och offerställen, gamla sedvänjor, jättar, troll, ... Åbo 1789.
- Gyldén, C. W. Samling af författningar rörande Landtmäteriet och Justeringen af Mått, Mål och Vigt i Finland I–II. Helsingfors 1836–1853.
- Hermelin 1796 (2005): Suomen karttakirja 1799. C. P. Hällströmin Suomi-kartasto. Alkuperäiskustantaja S. G. Hermelin [1796]. Uusintapainoksen toimittaneet Jan Strang ja Erkki-Sakari Harju. Genimap. Porvoo 2005.
- Fellman, Isak: Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparne. I–IV. Samlade och utgifna af Isak Fellman. Helsingfors 1910–1915.
- Fellman, Jacob: Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. I–IV. Helsingfors 1906.
- Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa v. 1901 sekä vertailuja ulkomaiden vastaaviin oloihin. Kirjoittanut Heikki Paavilainen. Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901. IV. Karjan- ja porojen omistus. Tilattoman väestön alakomitea. Komiteamietintö 1901:12f. Helsinki 1918.
- Kokoelma voimassa olevia maanmittausta koskevia asetuksia, kiertokirjeitä ym. Toimittaneet Otto Savander. Alfr. v. Fieandt. Helsinki 1892.
- Konung Gustaf den Förstes Registratur (GFR) I–XXII. Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien. Stockholm 1861–1904.
- Kuningas Kristofferin maanlaki 1448. Muinaisruotsista suom. Martti Ulkuniemi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 340. Helsinki 1978.
- Malmgren, And. Joh. Handlingar och förordningar, angående Finlands fiskerier. I–IV. Helsingfors 1870.
- Modée, R. G. Utdrag utur alle ifrån den 7 Decemb. 1718 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, etc. I–XV. Stockholm 1742–1829.
- Poignant, E. Samling af författningar angående de så kallade lappmarksfriheterna. Stockholm 1872.
- Registrum Ecclesiae Aboensis (REA) eller Åbo Domkyrkans Svartbok med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis. I tryck utgifven af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890.
- Renbeteskommissionens af 1913 handlingar. I:1. Kommissionens uppgift och sammansättning. Kommissionens verksamhet. Kommissionens utlåtande. Allmänna delen. Stockholm 1917. I:2. Kommissionens utlåtande. Speciella delen. Stockholm 1917. I:3. Bilagor till utlåtandet: A–D.
- Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar, hvilka ändra eller förklara landets allmänna Lag eller utvidga och närmare bestämma föreskrifterne i de ämnen densamma omfattar. På Hans Kejsrerliga Majestäts nådiga befallning, utgifwen af Dess

- för Finland tillförordnade Lag-Kommission. Sednare delen 1800–1854. Helsingfors 1855.
 Samling af sådana lagbud och författningar, som angå Kronolänsmans tjänsteäliganden och vad dermed sammanhänger. Helsingfors 1869.
- Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-kokous n:o 23. 1888.
- Suomen varhaiskeskijän lähteitä. Toimittaja Martti Linna. Historian Aitta XXI. Toimittanut Historian Ystävien Liitto. Jyväskylä 1989.
- Suomen virallinen tilasto (SVT)
 III Maatalous
 6A Väestö
- Svenskt Diplomatarium. Fjerde Bandet. Åren 1327–1340. Utgifvet av Bror Emil Hildebrand. Stockholm 1853 och 1856.
- Tresk, Olof 1642 (1928): Kartor över Kemi och Torne lappmarker 1642 och 1643 av trycket utg. och tillägnade K. B. Wiklund på 60-årsdagen 15 mars 1928 av vänner med en inledning av Nils Ahnlund. Stockholm 1928.
- Valtiopäiväasiakirjat. Eduskunta. Helsinki.
- Vanhon karttojen Suomi 1984. Historiallisen kartografian vertaileva tarkastelu. Finland in old maps. Suunnittelu ja karttojen valinta Harri Rosberg ja Jussi Jäppinen. Teksti: Harri Rosberg. Kuvaus: Jukka Kalervo. Jyväskylä.
- Waaranen, Johan E. Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX: s tid. Samling af urkunder rörande Finlands historia 1600–1611. I–III. Helsingfors 1863–1866.
- Wahlenberg, Göran, Karta öfver Kemi Lappmark 1804. www4.rovaniemi.fi/lapinkavijat/vanhatkartat/

2. Lähdekirjallisuus

- Aikio, Elsa-Marja: Sodankylän saamelaisten entistä elämää Elsa-Marja Aikion kertomana. Pekka Sammallahti. Castrenianumin toimitteita 14. Helsinki 1975.
- Andersson, G. A. 1914: Tietoja Sodankylän ja Kittilän pitäjien aikaisemmista ja myöhemmistä waiheista kokoillut ja kertonut G. A. Andersson. Kemi.
- Autto, Kari 2006: Ketomellan kuolemanaitamuseo. Rajaviesti. Rajavartioliiton jäsenlehti n:o 1/2006.
- Castrén, M. A. 1838 (1953): Tutkimusmatkoilla pohjolassa. Matias Aleksanteri Castrénin matkakertomuksia suomentanut ja johdannon kirjoittanut Aulis J. Joki. Helsinki 1953.
- Forsström, G. W. 1985: Metsäherrana Lapissa 1891–1926. Metsänhoitajan muistelmia. Ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta suomentaneet Ulla ja Arto Kirri. Oulu 1985.
- Högström, Pehr 1747 (1980): Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker År 1747. Facsimileutgåva efter originalupplagan som utgavs i Stockholm 1747. Norrländska skrifter nr. 3. Umeå 1980.
- Itkonen, T. I. 1991: Lapin-matkani. Helsinki.
- Johannes Bartholdi Ervast 1737 (1956). Teologian apulaisen, maisteri Johan Bartholdi Ervastin Descriptio Laponiae Kiemiensis eli Kemin-Lapin kuvaus vuodelta 1737. Suomentanut Tuomo Itkonen. Kemi 1956.
- Kortelainen, Yrjö 1995: Entistä Enontekiötä. Koonnut Esko Kortelainen. Porvoo.
- Laestadius, L. L. Anmärkningar, rörande gränsbestämningen imellan Lappmarkerne och den intill desamma stötande landsbygd; med särskilt afseende på de statseconomiska fördelar, som af en förändring deri vore att förvänta. Sveriges Statstidning 1836: www.pajala.se/mun/pajala/www.nsf/0/
- Lagerbring, Swen. Swea Rikes historia, ifrån de äldsta tider til de närvarande. 1–4. 1769–1783. Stockholm.
- Lönnrot, Elias (1902): Elias Lönnrotin matkat I. Helsinki 1902.
- Magga-Miettunen, Siiri 2002: Siirin kirja. Jyväskylä 2002.
- Meldercreutz, Jonas 1736 (1984): Berättelse om En till Lappland och Norrsjöen giord Resa, under sommar månaderne 1736. Julkaissut johdannon ja selitysten kera Jouko Vahtola. Documenta septentrionalia 2. Jyväskylä 1984.
- Nordlander, Johan 1907: Om birkarlarne. Historisk tidskrift 1907. Årg. 27. Svenska historiska föreningen. Stockholm.
- Olaus Magnus, Historia om de Nordiska Folken (1555). Fjärde delen. Sjuttonde till Tjugoandra Boken. Andra upplagan. Östervåla 1976.
- The old English Orosius (Bately 1980).
- Paulaharju, Samuli 1923 (1963): Wanhaa Lappia ja Peräpohjaa. Toinen painos. Porvoo 1963.

- Paulaharju, Samuli 1929 (1977): Lapin muisteluksia. Kolmas painos. Porvoo 1977.
- Paulaharju, Samuli 1933: Vanhasta peuranpyynnistä. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja I. Oulu.
- Paulaharju, Samuli 1937: Kiveliöitten kansaa. Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta Porvoo.
- Paulaharju, Samuli 1939 (1979): Sompio. Luiron korpien vanhaa elämää. Kolmas painos. Porvoo 1979.
- Pohjola, Antti 1995: Lapinmaata jakamassa. Maanmittausneuvos Antti Pohjolan muistelmien pohjalta täydentäen koonnut Aarre Terho. Oulu.
- Porthan, Henrik Gabriel 1788 (1867). Henrik Gabriel Porthan opera selecta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 21,3. Helsinki 1867.
- Rosberg, J. E. 1891: Nordöstra Sodankylä. Geografiska föreningens tidskrift 1891.
- Rosberg, J. E. 1910: Anteckningar om lapparna i Finland. Geografiska föreningens tidskrift 1910.
- Rosberg, J. E. 1911: Lappalaiset. Suomen kartasto. Karttalehti N:o 46. Suomen kartasto 1910. Teksti. II. Väestö ja kulttuuri. Suomen maantieteellinen seura. Helsinki 1911.
- Rudbeck, Olof: Olof Rudbecks Atland eller Manheim 1, III. Svenska originaltexten på Lärdomshistoriska samfundet utgiven av Axel Nelson. Lychnosbibliotek 2:1-3. Uppsala 1937, 1947.
- Schefferus, Johannes 1673 (1963): Lapponia. Latinan kielestä suomentanut Tuomo Itkonen. Kariston klassillinen kirjasto n:o 70. Hämeenlinna.
- Sjögren, A. J. 1828: Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark. Stockholm 1828.
- Suomen kielen etymologien sanakirja I. Helsinki 1955.
- Torneaus (Tornæi), Johannis 1672 (1983): Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd. Berättelse om Samerna i 1600-talets Sverige. Faksimileutgåva av de s.k. prästerrelationerna m.m. Först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar. Nr. 27. 1983.
- Tuderus, Gabriel 1675 (1983): En kort underrättelse om the österbothnische lappar, som Under Kemigebiet lyda. Stält af Gabriele Tudero. Berättelse om Samerna i 1600-talets Sverige. Faksimileutgåva av de s.k. prästerrelationerna m.m. Först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar. Nr. 27. 1983.
- Wegelius, Johan, Tancke försök om hushållningens hinder och hjälp i Kimi-Lappmarck. Diss. 1758. www.overtornea.se/Kultur__Fritid/Bibliotek2/Nordkalottbiblioteket/Bocker/Kategorier/Geografi-17002/Wegelius-Johan-7502w/

Komiteamietinnöt

- Komiteamietintö 1901:12f: Karjan- ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa 1901.
- Komiteamietintö 1904:2: Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaitten asuttamisesta.
- Komiteamietintö 1905:3: Komitealta Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimista varten.
- Komiteamietintö 1921:20: Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isosta-jaosta.
- Komiteamietintö 1929:8: Erinäisiä poronhoitoa koskevia kysymyksiä selvittämään asetettu komitea.
- Komiteäbetänkande 1888:3: Från komitein för revision af gällande stadganden om disposition af kronans allmänningar och öfverloppsjordar.

Sanomalehdet

- Finland
Helsingfors Morgonbladet 1839
Nya Pressen
Oulun Wiikko-Sanomia
Sanomia Turusta
Suomen Antropologi 1977
Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo
Uusi Suometar

Sähköiset lähteet

- Älgu. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus: kaino.kotus.fi/älgu
- Andreas Bureus 1611. Laplandskart: www.lenvik-museum.no/meny5
- Dombok Torneå Lappmark. Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1700–1730: www.lenvik-museum.no/meny5
- Gesellschaft für bedrohte Völker: www.gfbv.de.
- The Hånningsvåg Declaration. The 18th Saami Conference 7 - 9 October 2004 Honningsvåg, Norway: www.saamicouncil.net
- Jukkasjärven käräjät 1714–1716: [//web.telia.com/~u81805732/Dokument/dok1714.htm](http://web.telia.com/~u81805732/Dokument/dok1714.htm)
- Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset sekä lausunnot (englanninkielisinä): www.ilo.org/ilolex
- Kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimukset (suomenkieliset): www.mol.fi
- Kehitys yhteistyön palvelukeskus KEPAn ihmisoikeuskysymykset: www.kepa.fi/uutiset/ihmisoikeudet/
- Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning Om Skogarne i Riket, 1.8.1805: [//koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/](http://koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/)
- Pohjoismainen saamelaisopimus. Suomalais–norjalais–ruotsalais–saamelaisen asiantuntija-työryhmän 27. lokakuuta 2005 luovuttama luonnos: www.regjeringen.no/Upload/AID/temadokumenter/sami
- Raamatun käännökset: www.raamattu.uskonkirjat.net
- Ruotzin Valdacunnan yleinen laki: [//agricola.utu.fi/hist/kkkt/laik/1734](http://agricola.utu.fi/hist/kkkt/laik/1734)
- Saamelaistoimikunnan mietintö ja ehdotus saamelaisten kotiseutualueen luonnonhoitoalueen johtokunnasta 2001: www.om.fi/12517.htm
- Sápmi-sukuja: [//home.no/jan-4/index2.htm](http://home.no/jan-4/index2.htm)
- Seurakuntien historiakirjat, Suomen sukututkimusseura: www.genealogia.fi/hiski
- Sukujen polveutumistauluja: www.suonttavaara.se
- Suomen eduskunta (hallituksen esitykset ja valtiopäiväasiakirjat): www.eduskunta.fi
- Valtiosopimukset 1926: www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1926/
- Y Chromosome Haplotype Reference Database (YHRD): www.yhrd.org

Kartat

- Peruskartan pienennökset (topografiset kartat) 1:50 000
- Peruskartat 1:20 000
- Peruskartta-aineisto 1:16 000: [//kansalaisen.karttapaikka.fi](http://kansalaisen.karttapaikka.fi)
- Suomen Yleiskartta 1916
- Suomen Yleiskartta 1917

Tutkimuskirjallisuus

- Aarseth, Bjørn 1989: Grenseoppjørene og konsekvensene av disse for den nordsamiske besetning i Norge. Grenser i Sameland. Samiske Samlinger. Bind XIII. Redaktør Bjørn Aarseth. Oslo.
- Ahtiainen, Pekka – Tervonen, Jukka 1996: Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiantutkimukseen. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 17:1. Helsinki.
- Aikio, Ante 2000: Suomalais-saamelaisesta kantakielestä nykyiseksi saamelaiskieliksi. Siiddastallan. Siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Päätoimittajat Jukka Pennanen ja Klemetti Näkkäljärvi. Jyväskylä.
- Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Tome LXIII. Helsinki.
- Aikio, Ante ja Aikio, Aslak 2001: Heimovaelluksista jatkuvuuteen – suomalaisen väestöhistorian tutkimuksen pirstoutuminen. [Muinaistutkija 1/2001]. cc.oulu.fi/~anaikio/Heimovaelluksista_jatkuvuuteen.pdf.
- Aikio, Aslak 1998: Avioliitto ja identiteetti. Saamelaisten ja suomalaisten avioituminen Utsjoella, Inarissa ja Enontekiöllä 1731-1920. Oulun yliopiston historian laitos. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma.
- Aikio, Aslak 2003: Avioliitto ja Identiteetti. Avioituminen saamelaisalueella 1731–1920. Oulun yliopiston historian laitos. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaattitutkimuksen käsikirjoitus.

- Aikio, Aslak 2004: Peltojärven häviö – Etninen kohtaaminen Enontekiöllä. Sámiid rievttit gillii ja historjái. Saamelaisten oikeudet kieleen ja historiaan. Toim. Tuomas Magga & Veli-Pekka Lehtola. Publications of the Giellagas Institute. Vol. 3. 2004. Saarijärvi.
- Aikio, Marjut 1987a: Vuotos porosaamelaisten kielenvaihtoprosessi 1910–1970. Kvalitatiivis - kvantitatiivinen menetelmäkokeilu. Oulun yliopiston Suomen ja saamen kielen laitos. Lisensiaatintyö.
- Aikio, Marjut 1987b: Saarituturien saamelaiset. Saamelaiset – sovinnolliset sopeutajat. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 5. Oulu.
- Aikio, Marjut 1988: Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Mänttä.
- Aikio, Pekka 1993: Myyttiset erämaat. Selviytyjät. Näyttely pohjoisen ihmisen sitkeydestä. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 7. Jyväskylä.
- Aikio, Pekka – Helle, Timo 1985: Poronhoito – katsaus Lapinmaan perinteisen elinkeinon historiaan. Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Päätoimittaja Martti Linkola. Hämeenlinna.
- Aikio, Samuli 1985: Katsaus saamelaisten historiaan. Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Päätoimittaja Martti Linkola. Hämeenlinna.
- Aikio, Samuli 1992: Olbmot ovdal min. Sámiid historjái 1700-logu raidjaii. Ohcejohka.
- Aikio, Samuli 1999: Nimistä ja asiakirjoista saamelaisten entisillä asuinalueilla. Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153. Ekenäs.
- Aittola, Marjatta 1996: Karjalan pohja ja Karjalan ranta – aluenimitysten käyttö varhaisessa historia-tieteellisessä kirjallisuudessa. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XVIII–XIX. Jyväskylä.
- Allard, Christina 2006: Two sides of the Coin: Rights and Duties. The Interface between Environmental Law and Saami Law Based on a Comparison with Aoteoroa / New Zealand and Canada. Luleå University of Technology. Department of Business Administration and Social Sciences. Division of Social Science 2006:32. Luleå.
- Annanpalo, Heikki 1996: Korkalon kylän Niskan eli Karvon syntyvaiheet. Kotatulilla savupirtin suojaan. Rovaniemen historia vuoteen 1721. Jyväskylä.
- Anttila, Tero 2006: Pohjoisen amatonit. Olof Rudbeckin (1630–1702) käsitys amatsonista Atlantica-teoksessa. Aate- ja oppihistorian pro gradu -työ. Oulun yliopiston historian laitos.
- Arell, Nils 1977: Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken. Geografiska institutionen. Meddelande nr. 24. Umeå.
- Arell, Nils 1979: Kolonisationen i Lappmarken – några näringsgeografiska aspekter. Lund.
- Asp, Erkki 1965: Lappalaiset ja lappalaisuus. Sosiologinen tutkimus Suomen nykylappalaisista. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita 2. Turku.
- Asp, Erkki 1966: The Finnicization of the Lapps. A Case of Acculturation. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. 100. Turku.
- Aspelund, A. R. R. 1983: Vuokra-alueiden itsenäistäminen ja asutustoiminta ennen toista maailmansotaa. Maanmittaus Suomessa 1633–1983. Helsinki.
- Awebro, Kenneth 1993: Tornionlaakson ruukkitoiminnasta. Tornionlaakson historia II. 1600-luvulta vuoteen 1809. Jyväskylä.
- Barron, Eric J. 1996: Climatic variation in earth history. Global Change Instruction Program. University Science Books. Sausalito.
- Bærenholdt, Jørgen – Haldrup, Michael 2003: Economy-culture relations and the geographies of regional development. Voices from the North. New Trends in Nordic Human Geography. Edited by Jan Öhman, Kirsten Simonsen. Ashgate.
- Boehmer, Elleke 1995: Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Methaphorfs. Opus. Oxford.
- Briffa et alia 1992: Briffa, K.R., Jones, P.D., Bartholin, T.S., Eckstein, D., Schweingruber, F.H., Karlen, W., Zetterberg, P. and Eronen, M. Fennoscandian summers from A.D.500: temperature changes on short and long timescales. Climate Dynamics 7.
- Briffa et alia 1995: Briffa, K.R., Jones, P.D., Schweingruber, F.H., Karlen, W., Bartholin, T., Shiyatov, S., Vaganov, E.A. and Zetterberg, P. Regional temperature patterns across Northern Eurasia: tree-ring reconstructions over centuries and millennia. Proceedings International Conference on Past, Present and Future Climate, SILMU conference Helsinki, August 22-25 1995. Ed. P. Heikinheimo. Helsinki.
- Burke, Peter 1991: Overture: the New History, its Past and its Future. New Perspectives on Historical Writing. Edited by Peter Burke. Polity Press. Padstow.
- Bylund, Erik 1956: Kolonisering av Pite Lappmark t.o.m. år 1867. Geographica. Skrifter från Uppsala Universitets geografiska institution. Nr 30. Uppsala.

- Carlsson, A. B. 1913: Den Svenska Centralförvaltningen 1521–1809. En historisk öfversikt. Stockholm.
- Carlsson, Sten 1961: Frihetstiden 1718–1772. Svensk historia II. Tiden efter 1718. Scandinavian university books. Stockholm 1961.
- Carpelan, Christian 1999: Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100–1000 eKr. Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153. Ekenäs.
- Carpelan, Christian 2000: Saamenmaan esi- ja varhaishistoria arkeologisen tutkimuksen valossa. Siiddastallan. Siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Päätoimittajat Jukka Pennanen ja Klemetti Näkkäljärvi. Jyväskylä.
- Carpelan, Christian 2003: Inarilaisten arkeologiset vaiheet. Inari – Aanaar. Inarin historiaa jääkaudesta nykypäivään. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Oulu.
- Climate since A.D. 1500 (1995): edited by Raymond S. Bradley and Philip D. Jones. Rev. Ed. 1995. Routledge. London.
- Cramér, Tomas 1970: Om de svenska samernas rätt till renbete i Norge och dess bakgrund. Studier i renbeteslagstiftning. Stockholm.
- Cramér, Tomas – Prawitz, Gunnar 1970: Studier i renbeteslagstiftning. Stockholm.
- Dahlgren, Stellan 1982: Skattesystemet som exploateringsform under 1600- och 1700-talen. Historisk Tidskrift 4/1982. Svenska historiska föreningen. Stockholm.
- Dieđut Nr 1/1989: Lappcodicillen av 1751 – var det samernas Magna Charta. Sami Instituhtta.
- Dieđut Nr 3/1998: Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon? Sámi Instituhtta.
- Dovring, Folke 1951: De stående skatterna på jord 1400–1600. Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Nr 49. Lund.
- Edgren, Torsten 1992: Finlands historia 1. Huvudredaktör Märtha Norrback. Esbo.
- Enbuska, Matti 1991: Anekauppaa ja asutustoimintaa. Taustatekijät Olaus Magnuksen matkalle ylimpään Pohjolaan 1518–1519. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XV. 1991. Jyväskylä.
- Enbuska, Matti 1995: Samerna som nybyggare i Kemi socken och i Kemi Lappmark. Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå universitet 9. Red. Roger Kvist. Umeå.
- Enbuska, Matti 1996: Ankarat ajat 1630-luvulta isoonvihaan. Kotatuli savupirtin suojiin. Rovaniemen historia vuoteen 1721. Jyväskylä.
- Enbuska, Matti 1997: Raivaaajien rantamilla 1721–1870. Jokivarsien kasvatit ja junantuomat. Rovaniemen historia 1721–1990. Jyväskylä.
- Enbuska, Matti 1998a: Inari osana Kemin-Lappia 1700-luvulla. Kirjoituksia Inarin historiasta. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Oulu.
- Enbuska, Matti 1998b: Monia kulmia saamelaisten ja Lapin menneisyyden tutkimuksessa. Kaltio no 5, 1998.
- Enbuska, Matti 1998c: Saamelaisten historia laajamittaisen tutkimuksen kohteeksi. Kaleva 3.6.1998.
- Enbuska, Matti 1999: Piirteitä Kemijokilaakson asutushistoriasta ja 1600-luvun Kemin pitäjän maakirjat. Oulun Sukututkija 1999:1. Oulu.
- Enbuska, Matti 2000: Isojako. Vaala – Oulujärven pitäjä. Encyclopedia Vaalaensis – pitäjän-tietosanakirja. Toimittaja Simo Mäkelä. Oulu.
- Enbuska, Matti 2002: Olaus Magnus ja Pohjoisten kansojen historia sekä Olaus Magnuksen elämäntyö. Olaus Magnus. Suomalaiset Pohjoisten kansojen historiassa. Päätoimittaja Kai Linnilä. Helsinki.
- Enbuska, Matti 2003a: Elämää laajan Lapin perintömailla 1650–1750. Inari – Aanaar. Inarin historiaa jääkaudesta nykyaikaan. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Oulu.
- Enbuska, Matti 2003b: Lapin asuttamisen historia. Lappi. Maa, kansat, kulttuurit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Toim. Ilmo Massa, Hanna Snellman. Hämeenlinna.
- Enbuska, Matti 2006: Erämaiden asutus – pyyntikulttuurin elinkeinot ja olosuhteet. Suomalaisen arjen historia. Savupirttien Suomi. Vastaava toimittaja Anssi Mäkinen. Porvoo.
- Enewald, Nils 1920: Sverige och Finnmarken. Svensk Finnmarkspolitik under äldre tid och den Svensk-Norska gränsläggningen 1751. Lund.
- Eronen, Matti 1997: Ilmaston kehitys Pohjois-Euroopassa viime jääkauden loppuvaiheista nykyaikaan. Varhain Pohjoisessa. Maa. Early in the North. The Land. Reports of The Early in the North project. Editors Eeva-Liisa Schulz, Christian Carpelan. Helsinki papers in archaeology no. 10. Helsinki.
- Eronen, Matti – Zetterberg, Pentti – Okkonen, Jari 1994: Kirveen ja vaakanävertäjän (*Tomicus minor*, Hart.) jälkiä Lapin subfossiilissa mänyissä. Terra. Suomen maantieteellisen seuran aikakauskirja 106:3.

- Ervasti, Seppo 1978: Kuusamon historia I. Kuusamo.
- Fellman, Isak 1910, Inledning. Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparne II. Helsingfors.
- Fellman, Isak 1915: Om lapparnas beskattning. Allmän översigt. Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparne IV. Helsingfors.
- Forseth, Björn 2000: Samelandets historia. Solna.
- Fur, Gunlög 1992: Saami and the Lenapes meet Swedish colonizers in the seventeenth century. Readings in Saami History, Culture and Language III. Edited by Roger Kvist. Umeå.
- Fur, Gunlög 2006: Colonialism in the Margins. Cultural Encounters in New Sweden and Lapland. The Atlantic World: Europe, Africa and the Americas 9. Leiden.
- Galloway, Patrick R. 1994: Secular Changes in the Short-Term Preventive, Positive, and Temperature Checks to Population Growth in Europe, 1460 to 1909. *Climatic Change*. Vol. 26. No. 1. January 1994.
- Giddens, Anthony 1984: *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press. Cambridge.
- Grudd et alia 2002: Grudd, H., Briffa, K.R., Karlen, W., Bartholin, T.S., Jones, P.D. and Kromer, B., A 7400-year tree-ring chronology in northern Swedish Lapland: natural climatic variability expressed on annual to millennial timescales. *The Holocene* 12. Issue 6.
- Göthe, Gustaf 1929: Om Umeå Lappmarks svenska kolonisation från mitten av 1500-talet till omkr. 1750. Uppsala.
- Haapala, Pertti 1989: Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 12. Helsinki.
- Haataja, Kyösti 1929: Erämaa ja liikamaa. Maanmittaustieteiden seuran julkaisuja N:o 2. Porvoo.
- Haataja, Kyösti 1933: Maanmittauslaitos itsenäisyyden aikana. Suomen maanmittauksen historia II. Porvoo.
- Haataja, Kyösti 1940: Maa-oikeus II. Asutuslainsäädäntö. Porvoo.
- Hafström, Gerhard 1949: Sockenindelningens ursprung. Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 23.8.1949. Festskriften red. av Sven Grauers och Åke Stille. Stockholm.
- Hafström, Gerhard 1981: Hälsingelagen. Kulturhistorisk lexikon för Nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. 7. Hovedstad–Judar. 2. oplag. Viborg a/s.
- Hagsgård, Marie B. 2003: Samernas rätt till mark och vatten. Samer och ursprungsbefolkningars rättigheter. Red. Bo Claesson. Värdegrunden. Rapport 6. Göteborg.
- Halila, Aimo 1954: Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.
- Halinen, Petri 1999: Saamelaiset – arkeologinen näkökulma. Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Ekenäs.
- Halinen, Petri 2005: Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland. Settlement patterns and subsistence strategies. The Finnish Antiquarian Society. *Iskos* 14. Editor Mika Lavento. Vammala.
- Hannerberg, David 1981: Markland. Kulturhistorisk lexikon för Nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. 11. Luft–Motståndsrätt. 2. oplag. Viborg a/s.
- Hannikainen, Lauri 2000: Vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen suojelu kansainvälisessä oikeudessa. Beaiivi mainit. Saamelaisten juuret ja nykyaika. Toimittanut Irja Seurujärvi-Kari. Tietolipas 164. Helsinki.
- Hansegård, Nils-Erik 1978: The Transition of the Jukkasjärvi Lapps from Nomadism to Settled Life and Farming. *Studia Ethnographica Upsaliensia*. XXXIX. Uppsala.
- Hansen, Lars Ivar 1986: Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet. ”Finnejorder” i Sør-Troms. Tromsø Museums Skrifter XX. Båstad.
- Hansen, Lars Ivar – Olsen, Bjørnar 2004: Samenes historie fram til 1750. Oslo 2004.
- Harle, Vilho – Moiso, Sami 2000: Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka. Tampere.
- Heinänen, Hannu 1993: Sallan historia. Jyväskylä.
- Hicks, Sheila 1996: Rovaniemen varhainen asutushistoria siitepölyanalyysin valossa. Kotatuliita savupirtin suojiin. Rovaniemen historia vuoteen 1721. Jyväskylä.
- Hiltunen, Mauno 1978: Enontekiön Lapin asutus, maanomistus ja nautinta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun. Oulun yliopiston historian laitoksen yleisen historian pro gradu -tutkielma.
- Hiltunen, Mauno 1983: Maanluonnon kehityksestä Lapinmaassa 1600- ja 1700-luvuilla. *Scripta historica* VIII. Oulun historiaseuran julkaisuja. Oulu.
- Hiltunen, Mauno 1986: Simon alue, asutus, väestö ja elinkeinot vuoteen 1865. Simon kirja. Toimittaneet Mauno Hiltunen, Hannu Heinänen. Jyväskylä.

- Hiltunen, Mauno 1990: Ranua saamelaiskaudelta 1900-luvun alkuun. Ranuan historia. Toimittanut Mauno Hiltunen. Kemi.
- Hiltunen, Mauno 2003: Maaherra Graanin erehdys. Muutamia näkökulmia Kalmarin plakaatin taustoista ja vaikuttimista. *Scripta historica* 30. Oulun historiaseuran julkaisuja. Raahe.
- Hiltunen, Mauno 2006: Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550–1808. Lapinmaan maa- ja metsätieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2006:6. Helsinki.
- Hiltunen, Mauno 2007: Norjan ja Norlannin välissä. Enontekiö 1550–1809. Asutus, elinkeinot ja maanhallinta. Väitöskirjan käsikirjoitus. Suomen ja Skandinavian historia. Oulun yliopisto.
- Hobsbawm, E. J. 1954. *The Crisis of the Seventeenth Century. Past and Present*. 5–6. London.
- Hobsbawm, E. J. 1994: Nationalismi. Suomentaneet Jari Sedergren, Jussi Träskilä ja Risto Kunnari. *Sivilisaatiohistoria-sarja*. Vastapaino. Jyväskylä.
- Hoehl, E. Adamson 1961: Primitiivinen kulttuuri. Suomentaneet Elina Haavio-Mannila ja Matti Haavio. Porvoo.
- Holmbäck, Åke 1922: Om Lapps-kattelandens institutet och dess historiska utveckling. *Statens offentliga utredningar* 1922:16. Socialdepartementet. Uppsala.
- Hoppe, Gunnar 1944: Den äldsta fasta bosättningen i Norrbottens läns lappmarker. *Geografiska studier tillägnade John Frödin den 16 April 1944*. *Geographica*. Skrifter från Uppsala Universitets geografiska institution. Nr 15. Uppsala.
- Hovi, Kalervo 1980: Talonpoikaissotien typologiasta. *Turun historiallinen arkisto* 34. Turku.
- Hovi, Kalervo 1982: Eurooppalaisten talonpoikaissotien typologia. Keski- ja uuden ajan vaihe. *Faravid*. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja V. Oulu.
- Hultblad, Filip 1968: Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken. *Acta Lapponica XIV*. Nordiska Museet. Lund.
- Hustich, Ilmari 1948: The Scotch pine in northernmost Finland and its dependence on the climate in last decades. *Acta Botanica Fennica* 42. Societas pro fauna et flora Fennica.
- Huurre, Matti 1983: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I*. Oulu.
- Huurre, Matti 1985: Lapin esihistoria. *Lappi* 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Päätoimittaja Martti Linkola. Hämeenlinna.
- Huurre, Matti 1987: Kainuu ja Kuusamo lapinkävijäin kohtausalueena rautakauden lopulla. *Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta. Historian aitta XX*. Toimittanut Historian Ystävien Liitto. Toimittaja Martti Linna. Helsinki.
- Huurre, Matti 1993: Sallan esihistoria. *Sallan historia*. Jyväskylä.
- Huurre, Matti 1995: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. 5. uudistettu painos. Helsinki.
- Hyvärinen, Heikki J. 1979: Saamelainen kiinteistö oikeudessamme. Muutamia suuntaviivoja. *Saamelaisvaltuuskunnan julkaisuja N:o 1*. Komiteanmietintö 1979:30. Helsinki.
- Hågvar, Geir 2006: Den samiske rettsdannelse i indre Finnmark. Om nordsamenes rettsorden, grunnlovsvernet og selvbestemmelsen. *Dieðut* Nr. 2. 2006. Sámi Instituutta. Oslo.
- Häkkinen, Jaakko 2006: Tulkintoja ja ylitulkintoja kansojen ja kielten alkuperästä. *Tieteessä tapahtuu* 6/2006. Helsinki.
- Häkkinen, Jaakko: Suomalaisen alkuperää käsittelevä sivusto. www.mv.helsinki.fi/home/jphakkin/
- Häkli, Jouni – Paasi, Anssi 2003: Spatiality, Identity and Social Practice. *Voices from the North*. *New Trends in Nordic Human Geography*. Edited by Jan Öhman, Kirsten Simonsen. Ashgate.
- Ingman, Max – Gyllensten, Ulf 2006: A recent genetic link between Sami and the Volga-Ural region of Russia. www.nature.com/ejhg/journal/v15/n1. Published online 20 September 2006. *European Journal of Human Genetics* 2007. Vol. 15.
- Ingold, Tim 1980: Hunters, pastoralists and ranchers. Reindeer economies and their transformations. *Cambridge studies in social anthropology*. Cambridge.
- Isaksson, Pekka 2001: Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia. *Inari*.
- Itkonen, T. I. 1942: Suomen-, kuolan- ja ruijanlappalaisten vanhat henkilönnimet. *Virittäjä*. Kotikielen seuran aikakauslehti 1942. Helsinki.
- Itkonen, T. I. 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I–II. Porvoo.
- Jaakkola, Jalmari 1924: Pirkkalaisliikkeen synty. *Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja*. Sarja B. Osa 2. Turku.
- Jarva, Eero – Niskanen, Markku – Paavola, Kirsti 2001: Anatomy of a Late Iron Age Inhumation Burial of Hiukka at Nivankylä (Rovaniemi, Finnish Lapland). *Fennoscandia archaeologica* XVIII (2001).
- Jebens, Otto 1982: Samenes land – en rettslig realitet? *Tidskrift for rettviteskap*. Vol 96/1982.
- Jebens, Otto 1986: Om lappcodisilen av 1751. *Tidskrift for rettviteskap*. Vol. 99/1986.

- Jebens, Otto 1999: Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark. Oslo.
- Jernsletten, Regnor 1986. The Land Sales Act of 1902 as a means of Norwegianization. *Acta Borealia*. Vol. 3. Nr. 1.
- Johnsen, Oscar Albert 1923: Finmarkens politiske historie. Aktmæssig fremstillet. Videnskapselskabet's Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1922. No. 3. Kristiania.
- Jonsson, Ingvar 1971: Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid. Geografiska institutionen. Umeå Universitet. Meddelande nr 7. Umeå.
- Joona, Juha 2006: Entisiin Tornion ja Kemin Lapinmaihin kuuluneiden alueiden maa- ja vesioikeuksista. Lapinmaan maa- ja vesioikeudet. *Juridica Lapponica* 32. Rovaniemi.
- Julku, Kyösti 1968: Kemin pitäjän ja Kemin Lapin raja. Lapin Tutkimusseuran vuosikirja IX / 1968.
- Julku, Kyösti 1982: Tuohikirjeen 286 ajoitus. *Faravid*. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja VI. Oulu.
- Julku, Kyösti 1985: Keski-ajan maa. Pohjois-Suomen historia. *Studia historica septentrionalia* 9. Jyväskylä.
- Julku, Kyösti 1986: Kvenland – Kainuunmaa. *Studia historica septentrionalia* 13. Jyväskylä.
- Julku, Kyösti 1987: Kristuksen symboli Kuusamon Mouruvaaralla. *Faravid*. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja X. Jyväskylä.
- Julku, Kyösti 1991: Kemin ja Tornion vanha raja. *Studia historica septentrionalia* 19. Jyväskylä.
- Julku, Kyösti 1992: Suomen vyötärön kerralliset saamelaiset. Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991. *Studia historica septentrionalia* 12. Jyväskylä.
- Julku, Kyösti 1995: Kemin pitäjän ja Kemin Lapin rajan merkitseminen maastossa. *Faravid*. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XVII. Jyväskylä.
- Juntunen, Jukka 1990: Ranuan esihistoria kivikaudesta saamelaisasutukseen. Ranuan historia. Toimittanut Mauno Hiltunen. Kemi.
- Jutikkala, Eino 1958: Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Turku.
- Jutikkala, Eino 1983: Talonpoika, aatelismies, kruunu. Maapolitiikkaa ja maanomistusoloja Pohjoismaissa 1550–1750. *Tietolipas* 92. Juva.
- Jutikkala, Eino 2003: Maatalouspolitiikka. Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo. Jyväskylä.
- Kalela, Jorma 2000: Historiantutkimus ja historia. Tampere.
- Kallio, Petri 2006: Suomen kantakielen absoluuttista kronologiaa. Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti 1/2006. Helsinki.
- Karjalainen, Tapio 2000: Puutavarayhtiöiden maanhankinta ja -omistus Pohjois-Suomessa vuosina 1885–1939. *Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora*. B 36. Oulu.
- Karonen, Petri 1999: Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Juva.
- Katajala, Kimmo 1994: Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697. *Historiallisia Tutkimuksia* 185. Jyväskylä.
- Katajala, Kimmo 1995: Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma. Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Toimittanut Kimmo Katajala. *Tietolipas* 140. Jyväskylä.
- Katajala, Kimmo 2002: Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800). *Historiallisia Tutkimuksia* 212. Vammala.
- Kehusmaa, Aimo 1995: Sodankylän, Pelkosenniemen ja Savukosken esihistoria. Suur-Sodankylän historia 1. Jyväskylä.
- Keränen, Jorma 1986: Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. Kainuun historia 1. Kajaani.
- Kirkinen, Heikki 1970: Karjala idän ja lännen välissä. Osa 1. Venäjän Karjala renessanssijalla (1478–1617). *Historiallisia Tutkimuksia* 80. Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 1978: Paikannimistöä asutushistoriallisen tutkimuksen lähdeaineistona. *Faravid*. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja II. Kuusamo.
- Kiviniemi, Eero 1990: Perustietoa paikannimistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 516. Mänttä.
- Klami, Hannu Tapani 1990: Käsitteet ja historiantutkimus. *Historiallinen Aikakauskirja* N:o 2/1990.
- Knuuttila, Simo – Paasi, Anssi 1995: Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä. Historian näkökulma. Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Toimittanut Kimmo Katajala. *Tietolipas* 140. Jyväskylä.
- Koivunen, Pentti 1997: Keski-ajan ja 1500-luku. Keminmaan historia. Jyväskylä.
- Korpela, Jukka: State Formation and Periphery in Medieval European North East. joey.joensuu.fi/~korpela/state.doc.

- Korpjaakko, Kaisa 1983 I: Saamelaiset ja maanomistusoikeus 1. Lappalaisoikeuksien asema yksityisoikeuksien joukossa 1500-luvulta 1700-luvun puoliväliin. Dieđut Nr. 3. 1985. Sámi Instituhtta. Enontekiö 1983.
- Korpjaakko, Kaisa 1983 II: Saamelaiset ja maanomistusoikeus 2. Maaverotus, maanluonnnot, uudisasutus ja metsälainsäädäntö Lapinmaassa 1500-luvulta 1700-luvun alkuun. Dieđut Nr. 4. 1985. Sámi Instituhtta. Enontekiö 1983.
- Korpjaakko, Kaisa 1987: Rounalan lapinkylä. Katsaus saamelaiseen maankäyttöjärjestelmään Käsivarren Lapissa 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Saamelaiset – sovinnot sopeutajat. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 5. Oulu.
- Korpjaakko, Kaisa 1989: Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan Lapin maankäyttöoloista ja -oikeuksista ennen 1700-luvun puoltaväliä. Lapin korkeakoulun oikeustieteellisiä julkaisuja. Sarja A, 3. Mänttä.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa 1994: Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. En rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet. Helsingfors.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa 1998: Det faktiska resursbruket och Lappekodiccillens bestämmelser i gränsområdena mellan Norge – Finland under perioden 1809–1852. Samiska levnadstrategier i Vest-Finmark/Nord-Troms-Enontekis/Muonio-distriktet. Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon? Dieđut Nr 3/1998. Sámi Instituhtta.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa 2000: Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun. Dieđut No 1/1999. Sámi Instituhtta. Rovaniemi.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa 2003: Valtionmaat Suomen kiinteistöjärjestelmässä – erityisesti silmällä pitäen saamelaisten maoikeusasiaa. Oikeustiede – Jurisprudentia XXXVI:2003. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa 2004: Saamenmaan omistus – Ownership of the Saame lands. Saamenmaa. Land of the Saame. Hong Kong.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa 2005: Samernas rätt till mark och vatten. Utvecklingen från 1500-talets mitt fram till våra dagar. Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid. Svenskt i Finland – Finskt i Sverige I. Redaktörer Gabriel Bladh och Christer Kuvaja. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Borgå.
- Korteniemi, Markku 1991: Jälkiä hirvieläinten aita- ja ajopyynnistä. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XV. Oulu.
- Korteniemi, Markku 1992: Rangifer tarandus fennicus ja pohjoisen havumetsäalueen pyyntikuoppajäänteet. Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991. Studia historica septentrionalia 12. Jyväskylä.
- Kortesalmi, J. Juhani 1996: Pohjois-Vienan poronhoito. Talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922. Suomen muinaismuistoyhdistys. Kansatieteellinen arkisto 41. Vammala.
- Kortesalmi, J. Juhani 2003: Poronhoito. Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Jyväskylä.
- Kotivuori, Hannu 1996: Pyytäjistä kaskenraivaajiksi. Rovaniemen asutus noin 6000 eKr.–1300 jKr. Kotatulilta savupirtin suojiin. Rovaniemen historia vuoteen 1721. Jyväskylä.
- Kovero, Martti 1909: Valtion uutisasutus Ruotsin-Suomessa jälkeen ison-vihan. Asutus-poliittinen tutkimus. Helsinki.
- Kumpula, Kaarina 2000: Kertomuksia Kieringistä. Koonnut Kaarina Kumpula. Tornio.
- Kuokkanen, Rauna 2002: Resis-Trance: Perceptions of Land in Paulus Utsi's and Ingemari Aikio's Poetry. www.asef.org/subsite/ccd/documents/RKuokkanen1.pdf.
- Kuokkanen, Rauna 2007: Saamelaiset ja kolonialismin vaikutukset nykypäivänä. Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Tampere.
- Kuortti, Joel 2007: Jälkikolonialisia käännöksiä. Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Tampere.
- Kuusi, Sakari 1933: Isojako Suomessa vuosina 1757–1809. Suomen maanmittauksen historia I. Porvoo.
- Kvist, Roger 1988: Klimathistoriska aspekter på sälfångsten i Österbotten 1551–1610. Center for Arctic Cultural Research. Umeå University Research Reports Nr. 12. Umeå.
- Kvist, Roger 1990: Beskattningen av samerna i Sverige 1695–1860. Älvdal i norr. Människor och resurser i Luledalen 1300–1800. Red. Sune Åkerman och Kjell Lundholm. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the humanities 91. Luleå.
- Kylli, Ritva 2005: Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886. Studia historica septentrionalia 47. Jyväskylä.

- Kylä Kitisen varrella 1994: Aska 1600–1994. Kemijärvi.
- Lagerroth, Fredrik 1934: Frihetstidens maktägande ständer. Del 2. Sveriges Riksdag. Förra avdelningen. Riksdagens historia intill 1865. Sjätte bandet. Stockholm.
- Laitakari, Erkki 1960: Metsähallinnon vuosisataistaival 1859–1959. Silva Fennica 107. Helsinki.
- Lang, J. N. – Haataja, Kyösti 1931: Jakoperusteesta kylässä. Professori J. N. Lang'in samannimisen kirjan mukaan uudelleen toimittanut Kyösti Haataja. Helsinki.
- Lehtinen, Ari Aukusti 2004: Kenen maa? The question of justice in Finnish wilderness politics in Upper Lapland. Landscape, Law and Customary Rights. Report from a symposium in Guovdageaidnu-Kautokeino 26–28 March 2003. Michael Jones and Audhild Schanche (eds.) *Dieđut* 3/2004. Sámi Instituhtta. Nordisk Samisk Institutt.
- Lehtola, Teuvo 1996: Lapinmaan vuosituhanen. Saamelaisten ja Lapin historia kivikaudelta 1930-luvulle. Jyväskylä.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997a: Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa. Helsinki.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997b: Saamelaiset – historia, yhteiskunta, taide. Jyväskylä.
- Lindholm, Markus 1996: Reconstructions of past climate from ring-width chronologies of Scots pine (*Pinus Sylvestris* L.) at the northern forest limit in Fennoscandia. Joensuun yliopiston luonnontieteellisiä julkaisuja n:o 40. Joensuu.
- Linkkvist, Thomas 1982: Medeltida bönder och skatter. *Historisk Tidskrift* 4/1982. Svenska historiska föreningen. Stockholm.
- Linkola, Martti 1967: Sompion porolappalaiset. Entinen Kemijoki. Toimittanut Martti Linkola. Tapiola.
- Linkola, Martti 1972: Enontekiön lappalaisten poronomadismi. Poronhoidon ja asutuskuvan kehitys Enontekiön Lapin paliskunnan alueella rajasulusta vuoteen 1965. Jyväskylän yliopisto. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -työ.
- Linkola, Martti – Porkka, Leena – Samallahti, Pekka 1967: Jokivarsien sato. Entinen Kemijoki. Toimittanut Martti Linkola. Tapiola.
- Lundmark, Lennart 1982: Kronans lappmark och fångstamhällets upplösning. *Historisk Tidskrift* 4/1982. Svenska historiska föreningen. Stockholm.
- Lundmark, Lennart 1995: Den svärfångade etniciteten. *Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå universitet* 9. Red. Roger Kvist. Umeå.
- Luukko, Armas 1954: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu.
- Lähteenmäki, Maria 2004: Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889. *Historiallisia Tutkimuksia* 220. Helsinki.
- Lähteenmäki, Maria 2006: The Peoples of Lapland. Boundary Demarcations and Interaction in the North Calotte from 1808 to 1889. Finnish Academy of Science and Letters. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. *Humaniora* 338. Helsinki.
- Länsman, Anni-Siiri 2004: Väärtisuhteet Lapin matkailussa. Kulttuurianalyysi suomalaisten ja saamelaisten kohtaamisesta. Saarijärvi.
- Makkay, János 1999: Erään unkarilaisen amatöörin käsitys suomalais-ugrialaisten alkuperästä. *Itämerensuomi – eurooppalainen maa. Studia historica fenno-ugrica* 2. 2. tarkistettu painos. Jyväskylä.
- Massa, Ilmo 1982: Ihminen ja luonto. Lapin luonnonkäytön historiaa. Suomen antropologisen seuran toimituksia 12. Helsinki.
- Massa, Ilmo 1994: Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Suomessa ja Lapissa. Helsinki.
- Mattus, Ilmari: Mitä paikannimet kertovat. Suomen ympäristö 34/207. www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=76939&lan=FI
- Montonen, Martti 1972: Metsäpeuran vuosi. Suomen Luonto. No 6. 1972.
- Montonen, Martti 1974: Suomen peura. Porvoo.
- Much, Rudolf 1937: Die Germania des Tacitus. Erläutert von Rudolf Much. Germanische Bibliothek. Erste Abteilung. Sammlung Germanischer Lehr- und Handbücher. V. Reihe: Altertumskunde. Heidelberg.
- Mulk, Inga-Maria 2005: Bosättningsmönster, vildrensjakt och tamrenskötsel i Lule lappmark. 100 e.Kr. – 1600 e.Kr. Fra villreinjakt til reindrift. Gåddebivdos boatsojsuttuj. Skriftserie nr. 1. Årran lulesamisk senter. Red. Oddmund Andersen. Bodø.
- Myntti, Kristian 1997: Suomen saamelaisten yhteiskunnallinen osallistuminen ja kulttuuri-itsehallinto: raportti oikeusministeriölle. Oikeusministeriö. Lainvalmisteluosaston julkaisuja 1997:2. Helsinki.

- Myntti, Kristian 2000: Saamelaismääritelmä oikeudelliselta kannalta. Beavivi mainit. Saamelaisten juuret ja nykyaika. Toimittanut Irja Seurujärvi-Kari. Tietolipas 164. Helsinki.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2003: Karjataudit ja eläinlääkintä. Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Jyväskylä.
- Mäki vuoti, Markku 1982: Saloisten ja Kemin kymmenyssäännön ajoituksesta. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja V. Oulu.
- Mäki vuoti, Markku 1991: Oulun Kaakkurin kalmisto. Oulujokilaakson historia. Kivikaudelta vuoteen 1865. Oulu.
- Mäki vuoti, Markku 1998: Ajatuksia ja kysymyksiä Pohjanrannan vanhemmasta rautakaudesta. Muinaistutkija. Suomen arkeologisen seuran tiedotuslehti 4/1998. Helsinki.
- Mäki vuoti, Markku 2006: Raudanvalmistustaidon tie Pohjolaan. Mielikuvien maanosat. Olavi K. Fältin juhlakirja. Vaajakoski.
- Nahkiaisoja, Tarja 2002: Inarin ja Utsjoen Lapin kalastustilat perinteisen asumismuodon perilliset. Pohjoissuomalaista todellisuutta etsimässä. Oulun maakunta-arkiston 70-vuotisjuhlakirja. Toimittaja Harri Turunen. Scripta historica 29. Oulu.
- Nahkiaisoja, Tarja 2003: Inarin asutus ja väestö 1750–1870. Inari – Aanaar. Inarin historiaa jääkaudesta nykyaikaan. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Oulu.
- Nahkiaisoja, Tarja 2006: Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925. Lapinmaan maa- ja metsätieteiden tutkimuskeskuksen julkaisu 2006:7. Helsinki.
- Neunen, Marko 1995: Noituus ja idän mies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin Karjalassa. Historian näkökulma. Manaajista maalaisaateisiin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastosta. Toimittanut Kimmo Katajala. Tietolipas 140. Jyväskylä.
- Nickul, Erkki 1968: Suomen saamelaiset vuonna 1962. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestöntutkimuksesta. Tilastotieteen pro gradu -tutkielma. Helsinki.
- Nickul, Karl 1948: The Skolt Lapp community Suenjelsjíd during the year 1938. Acta Lapponica 5. Editor Ernst Manker. Stockholm.
- Nickul, Karl 1959: Saamelaisten sopeutumisongelmia. Eripainos Suomen Maantieteellisen Seuran aikakauskirjasta TERRA no 1, 1959. Lapin Sivistysseuran julkaisuja No 24. Helsinki.
- Niemelä, Yrjö L. U. 1989: Ounasjoen maa. Kittilä.
- Niemelä, Yrjö 1997: Erkkilän suku Kittilässä, osaksi muuallakin. Kerännyt ja muistiin merkinnyt Yrjö Niemelä. [Tuomikuru].
- Nieminen, Anna 2005: Sata vuotta pohjoisen maaseudun hyväksi. Lapin maatalousseura 1906–2006. Jyväskylä.
- Niskanen, Markku 1999: Itämerensuomalaisten alkuperä fyysisen antropologian näkökulmasta. Itämerensuomi – eurooppalainen maa. Studia historica fenno-ugrica 2. 2. tarkistettu painos. Jyväskylä.
- Nissilä, Viljo 1956: Slaavilaisia aineksia nimistöössämme. Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti 1956. Helsinki.
- Nohrström, Walter 1933: Isojaot Suomessa Venäjän vallan aikana. Suomen maanmittauksen historia II. Porvoo.
- Norio, Reijo 1999: Mitä geenitutkimus voi kertoa suomalaisista? Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153. Ekenäs.
- Nuñez, Milton 1999: Uusi katsaus Suomen asuttamismalliin. Itämerensuomi – eurooppalainen maa. Studia historica fenno-ugrica 2. 2. tarkistettu painos. Jyväskylä.
- Nyssonen, Jukka 2007: Everybody recognized that we were not white”. Sami Identity Politics in Finland, 1945–1990. Universitetet i Tromsø. <http://hdl.handle.net/10037/1147>.
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2004: Jauristunturin elämää. Eallin Jávrrrešduoddaris. Nuorta-Eanodaga lagašhistorjá sániiguin ja gavaiguin. Jauristunturin elämää. Itä-Enontekiön lähistoriaa sanoin ja kuvin. Enontekiö.
- Okkonen, Jari 1998: Muinaiset kivirakennelmat Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla. Oulun yliopiston taideaineiden ja antropologian laitos. Yleisen arkeologian lisensiaattityö.
- Okkonen, Jari 2003: Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä. Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa. Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 52. Oulu.
- Olofsson, Sven Ingemar 1962: Övre Norrlands medeltid. Övre Norrlands historia. Del I. Tiden till 1600. Umeå.
- Olofsson, Sven Ingemar 1974: Övre Norrlands historia. Del III. Tiden 1638–1772. Umeå.
- Olsen, Bjørnar 2004: Skiftende syn på samenes opprinnelse. Samenes historie fram til 1750. Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen. Oslo.

- Onnela, Samuli 1975: Nälkä, agentit, Amerikan kuume vai asevelvollisuus? Oulun läänin virkamiehet ja Kuopion hiippakunnan papit Amerikan siirtolaisuuden arvioijina v. 1880–1892. Scripta historica IV. Oulun historiaseuran julkaisuja. Oulu.
- Onnela, Samuli 1985: Lapin asutus- ja väestöhistoriaa 1600-luvun asutusplakaateista alkaen. Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Päätoimittaja Martti Linkola. Hämeenlinna.
- Onnela, Samuli 1995: Sodankylä, Sompio ja Kemikylä osana Kemin Lappia vuoteen 1747. Suur-Sodankylän historia 1. Jyväskylä.
- Onnela, Samuli 2006: Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747–1916. Porvoo.
- Osmonsalo, Erkki K. 1933: Suomen rajapolitiikka Venäjän vallan aikana I. Historiallisia Tutkimuksia XVII.1. Helsinki.
- Outakoski, Aslak 1965: Rovaniemen historia 1. Rovaniemen seudun vaiheita vuoteen 1631. Vammala.
- Paasto, Päivi 1994: Omistuskäsitteistön rakenteesta. Tutkimus jaetun omistuksen mahdollisuuksista ja merkityksestä omistuskäsitteistössä 1700-luvun lopulle tultaessa. Turun yliopiston julkaisuja. *Annales Universitatis Turkuensis*. Sarja C. Osa 101. Turku.
- Paavola, Kirsti 1987: Från ödemarcksgårdar till en avkroksby. Rovaniemis bebyggelsehistoria betraktad ur en arkeologisk synvinkel. Nordkalotten i en skiftande värld – kulturer utan gränser och stater över gränser. *Archaeologica. Historica*. Red. Kyösti Julku. *Studia historica septentrionalia* 14:1. Jyväskylä.
- Palme, Sven Ulric 1942: Sverige och Danmark 1596–1611. Uppsala.
- Paloposki, Toivo J. Suomen talouden kehittäminen 1750–1760 -lukujen valtiopäiväpolitiikassa. *Historiallisia Tutkimuksia* 98. Helsinki.
- Patokosken kylähistoria 2002. Rovaniemi.
- Pedersen, Steinar 1998: Synet på sameenes rettigheter etter grenseperinga i 1852. Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon? *Dieđut* Nr 3/1998. Sámi Instituhtta.
- Pedersen, Steinar 2006: Lappekodisillen i Nord 1751–1859. Fra grenseavtale og sikring av sameenes rettigheter til grensepering og samiske ulykke. [Institutt for historie 21.01.2006. Universitetet i Tromsø.]
- Peltonen, Matti 1992: Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere.
- Peltonen, Matti 2004: Torpparikysymys. Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika. 1870-luvulta 1950-luvulle. Toimittanut Matti Peltonen. Jyväskylä.
- Perpillou, Aimé Vincent 1977: *Human Geography*. 2nd Edition. Translated by the late E. D. Laborde and S. H. Beaver. Longman House. Harlow.
- Petkula, Kylä Keivitsan kainalossa 1998: Toimittanut Eine Yliaska. 2. painos. Kemijärvi.
- Pirinen, Kauko 1962: Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. *Historiallisia Tutkimuksia* 55. Helsinki.
- Pirinen, Kauko 1982. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534-1617. Savon historia 2,1. Kuopio.
- Pitkänen, Esko: Kuusamon saamelaiset. Käsikirjoite.
- Pitkänen, Kari 1994: Suomen väestön historialliset kehityslinjat. Suomen väestö. Helsinki
- Pohjola, Antti 1983: Isojaot Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa. Maanmittaus Suomessa 1633–1983. Helsinki.
- Prawitz, Gunnar 1967: Lappskattelanden I. Utredning av Gunnar Prawitz. Den 14 augusti 1967.
- Prawitz, Gunnar 1970: Lagstiftningens förlopp. ”Lapparnas uteslutande begagnande”. Studier i renbeteslagstiftning. Tomas Cramér och Gunnar Prawitz. Stockholm.
- Päiviö, Nils Johan 2001: Lappskattelagens rättsliga utveckling i Sverige. *Dieđut* Nr 3/2001. Sámi Instituhtta.
- Päiviö, Nils Johan 2003: Skattemannarätt eller Privilegium Odiosum. Samer och ursprungsbefolkningars rättigheter. Red. Bo Claesson. *Värdegrunden*. Rapport 6. Göteborg.
- Päiviö, Nils Johan 2004: Skattemannarätt or Privilegium Odosium. Law and Customary Rights. Report from a symposium in Guovdageaidnu-Kautokeino 26–28 March 2003. Michael Jones and Audhild Schanche (eds.) *Dieđut* 3/2004. Sámi Instituhtta. Nordisk Samisk Institutt.
- Pöllä, Matti 1995: Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 635. Tampere.
- Pöllä, Matti 1996: Vienan Kemin suurpitäjän rajat 1590-luvulla. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XVIII–XIX. Jyväskylä.
- Pöllä, Matti 1997: Vienan ”laulumaiden” 1890-luvun väestön sukujuuret. Rajamailla III. 1996. Toimittaja Kyösti Julku. *Studia historica septentrionalia* 31. Vammala.
- Renvall, Pentti 1965: Nykyaajan historiantutkimus. Juva.
- Rodrigo, F. S. – Estebon-Parra, M. J. – Castro-Dicz, Y. 1999: On the Use of the Jesuit Order Private Correspondence Records in Climate Reconstructions: A Case Study from Castille (Spain) for

- 1634–1648 A.D. Climate Change. Volume 40. Nos. 3–4. December 1998.
- Rootsi et al. 2004: Phylogeography of Y-chromosome haplogroup I reveals distinct domains of prehistoric gene flow in Europe. *American Journal of Human Genetics*. 2004 Jul;75(1). E-pub 2004 May 25.
- Rosser et al. 2000: Y-chromosomal diversity in Europe is clinal and influenced primarily by geography, rather than by language. *American Journal of Human Genetics*. 2000 Dec; 67(6). E-pub. 2000 Nov 9.
- Ruoppila, Veikko 1954: Kreikanuskoisten kirkollista sanastoa luterilaisessa ympäristössä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 34. 1954. Helsinki.
- Ruuttula-Vasari, Anne 2004: ”Herroja on epäiltävä aina – metsäherroja yli kaiken”. Metsähallituksen ja pohjoissuomalaisten kanssakäyminen kruununmetsissä vuosina 1851–1900. *Acta Universitatis Ouluensis Humaniora*. B 57. Oulu.
- Rytkönen, Raili 1990: Kemijärven historia I noin vuoteen 1870. Hämeenlinna.
- Räisänen, Alpo 2005: Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistöissä. *Virittäjä* 2/2005. www.kotikielenseura.fi/virittaja/verkkolehti/verkossa2.html#2005.
- Saamelaiskäräjien maanomistustyöryhmän selvitys saamelaisten kotiseutualueen maakysymyksessä 2002: I osamietintö. Valtion metsämaa. Suojelalueet ja yleiset vesialueet. Enontekiö.
- Saarenheimo, Juhani 1983: Isojaot ja isojaonjärjestelyt. Maanmittaus Suomessa 1633–1983. Helsinki.
- Saarenheimo, Juhani 2003: Isojaot. Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Toimittaneet Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo. Jyväskylä.
- Said, Edward 1993: *Culture and Imperialism*. London.
- Salmonsson, Göran 2005: Fjällregionens äganderättsfrågor. Nutida tvisters avlägsna forskningspresentation. FjällMistra-rapport nr. 16. Umeå.
- Salo, Unto 2003: Faravidin retket ja Satakunnan organisoituminen rautakaudella. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja XXVII. Jyväskylä.
- Sammallahti, Pekka 1982: Lappish (Saami) hunting terminology in a historic perspective. I. The Hunters. Their Culture and Way of Life. Red. Å. Hultkranz, Ö. Vorren. *Tromsø Museums Skrifter* 18. Tromsø.
- Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. *Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk* 153. Ekenäs.
- Sammallahti, Pekka 2003: Saamen kieli. Lappi. Maa, kansat, kulttuurit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Toim. Ilmo Massa, Hanna Snellman. Hämeenlinna.
- Sarmela, Matti 1994: Suomen kansankulttuurin kartasto. Atlas of Finnish Ethnic Culture. Suomen perinneatlas. Osa 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 587. Helsinki.
- Sarva, Gunnar 1925: Venäläis-norjalaisen yhteisalueen ja Suomen välinen raja ennen vuotta 1826. *Historiallinen Arkisto XXXIV*. Helsinki.
- Satokangas, Reija 1997: Nousun aika (1721–1859), Murroksen aika (1860–1930). *Keminmaan historia*. Jyväskylä.
- Saukkonen, Pauli 2006: Suomalais-ugrilaisten kansojen ja kielten alkuperäongelma. Helsinki.
- Savolainen, Reijo 1984: Suomen poronhoito-organisaatio ja -omistus autonomian ajan lopulla. Jyväskylän yliopisto. Suomen historian pro gradu -työ.
- Siivonen, Lauri 1972: Peuran suvun levinneisyys ja rodut. *Suomen Luonto*. No 6. 1972.
- Schalling, Erik 1941: Från Karl XII:s död till närvarande tid (1718–1939). *Kammarkollegiets historia*. Stockholm.
- Scheinin, Martin 1999: Våra mänskliga rättigheter. Institutet för mänskliga rättigheter vid Åbo Akademi. Åbo.
- Sillanpää, Jouko 2006: Ylä-Lapin isojaot ja saamelaisten maa-oikeydet. *Maanmittaus* 81:1–2. (2006).
- Simonsen, Kirsten – Öhman, Jan 2003: Introduction: Is there a 'Nordic' human geography? *Voices from the North. New Trends in Nordic Human Geography*. Edited by Jan Öhman, Kirsten Simonsen. Ashgate.
- Soininen, Arvo M. 1974: Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. *Historiallisia Tutkimuksia* 96. Helsinki.
- Steckzén, Birger 1964: Birkarlar och lappar. En studie i birkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandels historia. *Kungilga Vitterhets historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien* 9. Lund.
- Steen, Adolf 1952: *Kautokeinoslekter*. Bind 1. Av samiske samlinger. Redaksjon Asbjørn Nesheim. Kristiansand.
- Suomaa, Väinö 1983: Vesialueiden ja vesijättöjen jaot sekä erillisiä vesijättöjä koskevat toimitukset. *Maanmittaus Suomessa 1633–1983*. Helsinki.

- Suomalainen paikannimikirja 2007: Päätoimittaja Sirkka Paikkala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Karttakeskus. Helsinki.
- Suomen taloushistoria III 1983: Historiallinen tilasto. Toimittanut Kaarina Vattula. Helsinki.
- Svensson, Tom G. 1996: *The Sámi and Their Land. The Sámi vs the Swedish Crown. A study of the legal struggle for improved land rights: the Taxed Mountains Case.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifer. Oslo.
- Syvjärvän vuosisadat 1600–1900. Rovaniemi 2000.
- Sörlin, Sverker 1988: *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet.* Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar. Acta Regiae Societatis Skytteanae Nr 33. Malmö.
- Sörlin, Sverker 1990: *Guldet från Norden. Norrlandsvisioner från Olaus Magnus till Johan Galtung. Älvdal i norr. Människor och resurser i Luledalen 1300–1800.* Red. Sune Åkerman och Kjell Lundholm. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the humanities 91. Luleå.
- Tanner, Väinö 1929: *Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. 1. Skolt-lapparna.* Fennia 49,4. Helsingfors.
- Tasanen, Tapani 2004: *Läksi puut ylenemähän. Metsien hoidon historia Suomessa keskiajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla.* Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja. Vammala.
- Taylor, Kendrick 1999: *Rapid Climate Change.* American Scientist 1999, vol. 87:4. Julkaistu myös: www.americanscientist.org/template/AssetDetail/assetid/15750/.
- Teerijoki, Ilkka 1993: *Tornionlaakson asutuskehitys 1600–1809. Tornionlaakson historia II. 1600-luvulta vuoteen 1809.* Jyväskylä.
- Tegengren, Helmer 1952: *En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria.* Acta Academiae Aboensis. Humaniora XIX.4. Åbo.
- Tegengren, Helmer 1977: *Samernas i Kemi Lappmark rätt till bäverfänge. Samenes og sameområdenes rettslige stilling historisk belyst.* Red. Knut Bergsland. Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie A:28. Oslo.
- Tiihonen, Seppo – Tiihonen, Paula 1984: *Suomen hallintohistoria. 2. korjattu painos. Valtion koulutuskeskus A; n:o 3.* Helsinki.
- Tirronen, Tanja 2003a: *Kansainvälisöikeudellisiä näkökulmia Lapin maa- ja vesioikeuskysymykseen. Sellainen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa. Toim. Aini Linjakumpu & Leena Suopajarvi. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 44.* Rovaniemi.
- Tirronen, Tanja 2003b: *Oikeudesta ympäristöön – Valtion rooli alkuperäiskansojen perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvien maa- ja vesioikeuksien turvaajana. Poliitiikan tutkimus Lapin yliopistossa. P. S. C. Inter julkaisuja 4. Toim. Mika Luoma-aho, Sami Moisio & Monica Tennberg.* Rovaniemi.
- Tobé, Erik 1993: *Ranskalaisesta astemittauksesta ja Anders Hellantista. Tornionlaakson historia II. 1600-luvulta vuoteen 1809.* Jyväskylä.
- Tommila, Päiviö 1989: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia.* Porvoo.
- Torstendahl, Rolf – Nybom, Thorsten 1988: *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi. Södertälje. Tshernjakova, Irina 1997: Luostarit ja kirkkopitäjät Äänisen rannoilla: katsaus menneisyyteen. Rajamaililla III. 1996. Toimittaja Kyösti Julku. Studia historica septentrionalia 31. Vammala.*
- Tyynilä, Markku 1992: *Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 5.* Helsinki.
- Tønnesen, Sverre 1972: *Retten til jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte "Statens umatrikulerte grunn" – en undersøkelse med særlig sikt på samenes rettigheter.* Bergen.
- Uino, Pirjo 1999: *Muinais-Karjala arkeologian kannalta. Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153.* Ekenäs.
- Urpilainen, Erkki 1993: *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella. Historiallisia Tutkimuksia 171.* Helsinki.
- Vahtola, Anu 2001: *"Medan wij skatte icke alenest til Swerige". Kemin Lapin verosaamelaiset 1555–1673. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston historian laitos.*
- Vahtola, Anu 2003: *Kemin Lapin saamelaiden verotus ja alueen saamelainen asutus 1555-1673. Oulun yliopiston historian laitos. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintutkimus.*
- Vahtola, Jouko 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. Studia historica septentrionalia 3. Kuusamo.*
- Vahtola, Jouko 1982a: *Lapin talonpoikaisasutuksen kehitys 1600-luvun loppupuolelle asti. Oulun yliopisto. Pohjois-Suomen tutkimuslaitos C 42. Oulu.*

- Vahtola, Jouko 1982b: Ruotsin kruunun asutuspolitiikka lapinmaissa 1600-luvulla. Faravid. Pohjois-Suomen Historiallisen Yhdistyksen vuosikirja V. Oulu.
- Vahtola, Jouko 1985: Suomalaisen asutuksen synty ja kehitys Lapissa. Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Päätoimittaja Martti Linkola. Hämeenlinna.
- Vahtola, Jouko 1988: Hailuodon varhainen asutushistoria nimistön valossa. Hailuodon keskiaika. *Studia historica septentrionalia* 15. Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 1990: Erstreckte sich der deutsche Handel im Mittelalter bis an die finnische Küste am Ende des Bottnischen Meerbusens? *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas* 38/1990. H. 2.
- Vahtola, Jouko 1991a: Oulujokilaakson historia keskialjalta 1860-luvulle. Oulujokilaakson historia. Kivikaudelta vuoteen 1865. Oulu.
- Vahtola, Jouko 1991b: Tornion Lapin saamelaiset. Jokilaakson kylät ja yhteiskunta. Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600-luvulle. Malung.
- Vahtola, Jouko 1994: Hellant, Anders. Kansallisbiografia. Näytevihko. Toimittanut Aulikki Litzen. Suomen historiallinen seura.
- Vahtola, Jouko 1996: Kiinteän asutuksen synnystä kappeliseurakunnan perustamiseen. Kotatuli savupirtin suojiin. Rovaniemen historia vuoteen 1721. Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 1997: Kemijokisuun asutuksen synty ja kehitys vuoteen 1600. Keminmaan historia. Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 1998: Katolisen kirkon ja uskonpuhdistuksen aika (noin 1350–1595). Iin seurakunnan historia. Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 1999a: Idän ja lännen välissä. Vuoteen 1605. Oulupolis. Oulun kansainvälisyyden historia. Oulu.
- Vahtola, Jouko 1999b: Saamelaisten esiintyminen Suomessa varhaishistoriallisten lähteiden ja paikannimien valossa. Pohjan poluilla. Suomalaiset juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153. Ekenäs.
- Vahtola, Jouko 2002: Kemijokilaakson asutus ja Ylipaakkolan kylä. Ylipaakkola. Meän kylä kahen puolen jokia. Toimittajat Mika Kempas, Eero Pränni. Jyväskylä.
- Vahtola, Jouko 2003a: Saamelaiset – Inarin kansa (1550–1660). Inari – Aanaar. Inarin historiaa jääkaudesta nykyaikaan. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Oulu.
- Vahtola, Jouko 2003b: Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin. Keuruu.
- Verdery, Katherine 1976: *Ethnicity and Local Systems: The Religious Organization of Welshness. Regional Analysis. Volume II. Social Systems.* Edited by Carol A. Smith. New York.
- Vesala, Esko 2000: Sanginjärven kylän historia kivikaudelta vuoteen 1917. Sanginjärven kylähistoria. Toimittajat Esko Vesala, Matti Savolainen. Oulu.
- Vihola, Teppo 2004: Maatalouden rakennemuutos itsenäisessä Suomessa. Pärjääkö pienviljely? Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika. 1870-luvulta 1950-luvulle. Toimittanut Matti Peltonen. Jyväskylä.
- Viinanen, Voitto Valio 2002: Inarin rajahistoria I. Pohjoiset valtarajat Inarin – Jäämeren alueella 1500-luvulta 1800-luvulle. *Studia historica septentrionalia* 40. Jyväskylä.
- Viinanen, Voitto Valio 2006: Inarin rajahistoria II. Inarin eteläiset ja läntiset rajat, tarkentuvat pohjoiset valtarajat sekä Suur-Sodankylän lapinkylien historialliset rajat. *Studia historica septentrionalia* 50. Jyväskylä.
- Vilkuna, Kustaa 1971: Mikä oli lapinkylä ja sen funktio? Kalevalaseuran vuosikirja 51. Vanhaa ja uutta Lappia. Vaasa.
- Vilkuna, Kustaa 1972: Hangas. Vanhan pyyntikulttuurin jälkiä paikannimissä. Kalevalaseuran vuosikirja 52. Vaasa.
- Virkkula, Seija 2000: Lappi kirjallisuudessa barokista romantiikkaan. *Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora.* 32. Oulu.
- Virrankoski, Pentti 1973: Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu.
- Voionmaa, Väinö 1919: Suomi Jäämerellä. Toinen painos. Helsinki.
- Voionmaa, Väinö 1947: Hämaläinen eräkausi. Porvoo.
- Vorren, Ørnulv 1980: Samiska bosättning på Nordkalotten, arealdisponering of ressursutnyttning i historisk-økologisk belysning. Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning. *Förhandlingar vid symposium anordnat av Humanistiska fakulteten vid Umeå universitet den 7-9 juni 1978.* Utg. av Evert Baudou och Karl-Hampus Dahlstedt. *Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities* 24. Umeå.
- Väätti, Ilkka 1991: Vanhan Korkalon kylän talot. Käsikirjoite.
- Wallerström, Thomas 1987: Om de arkeologiska undersökningar på Kyrkudden i Hietaniemi s:n och kolonisationen av Tornedalens. Nordkalotten i en skiftande värld – kulturer utan gränser och

- stater över gränser. *Archaeologica. Historica*. Red. Kyösti Julku. *Studia historica septentrionalia* 14:1. Jyväskylä.
- Wallerström, Thomas 1995: Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. Del 1–2. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 15:2. Stockholm.
- Westin, Gunnar 1962: Tiden till 1600. Övre Norrlands historia. Del I. Umeå.
- Whitaker, Ian 1955: Social relations in a Nomadic Lappish Community. *Samiske Samlinger*. Bind II. Redaksjon Asbjørn Nesheim. Oslo.
- Widén, Bill 1964: Kristendomsundervisning och nomadliv. Studier i den kyrkliga verksamheten i Lappmarkerna 1740–1809. *Acta Academiae Aboensis. Humaniora* XXVIII.1. Åbo.
- Wiik, Kalevi 2005: Brittien ja pohjoiseurooppalaisten alkuperä selviämässä? *Tieteessä tapahtuu* 7/2005. Helsinki.
- Wiik, Kalevi 2007: Vielä vähän suomalaisten juurista. *Tieteessä tapahtuu* 8/2007.
- Wiklund, K. B. 1947: Lapparna. *Nordisk kultur* X. Stockholm.
- Wirilander, Juhani 2001: Lausunto maanomistusoloista ja niiden kehityksestä saamelaisten kotiseutualueella. 8.8.2001. www.om.fi/11282.htm.
- Ylikangas, Heikki 1964: Suomalaisten osuus levottomuuksiin 1755–56 valtiopäivillä. *Historiallinen Arkisto* n:o 59. Turku.
- Ylinampa, Janne 2007: Riimin suku Rovaniemen koillisosassa. *Käsikirjoite*.
- Åkerman, Sune 1999: ”Hvordan ulike etniske grupper tilegner seg landskapet?” *Landskapet och Nordkalottens samer. Bebyggelsehistorisk tidskrift. Natur som kultur*. Nr 38/1999.
- Österberg, Eva 1982: Stubbekönder. *Kulturhistorisk lexikon för Nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. 17. Stadsskole–Sätessgård. 2. oplag. Viborg a/s.

Muu aineisto

- Hihnavaara, Lauri 2002: *Luiron laulu*. Juva.
- Hihnavaara, Lauri 2006: *Vesittäjät*. Kertomuskokoelma. Juva.
- Lumisalmi, Erkki 2005: Tiedonanto Oulun ja Lapin Yliopiston Lapin historian tutkijaryhmälle Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätöksestä asiassa Johti Sapmelaccat Ry v. Suomi. 10.4.2005.
- Niittyvuopio, Aslak Petter 2003: Arvio saamelaistoimikunnan (2001:14) mietinnön historiaa koskevasta osiosta ja saamelaiskäräjien tuottamista oikeushistoriallisista selvityksistä. *Karigasniemi* 15.6.2003.
- Saamenmaa 2004: *Land of the Saame*. Pekka Antikainen. Hong Kong.
- Tervo, Niilo 2001: *Vastine Korpijaakko-Labban tutkimukselle Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa*.
- Tervo, Niilo: Kittilän vanhimpien sukujen perhekortteja.

SUMMARY

IN THE REALMS OF POWER IN OLD LAPLAND. INHABITATION AND LAND USE IN THE HISTORICAL KEMI LAPLAND AND ENONTEKIÖ REGION FROM THE 16TH TO THE 20TH CENTURY

In this study there will be a determining of the phases of settlement and land use over a wide period of time in the historical Kemi Lapland and Enontekiö region. In the research tradition of Lapland's history, the Samí people have been studied particularly from the anthropological and ethnographic perspective, whereby the whole of Lapland's history has been highlighted as being primitively unchanging. The Samí people have been viewed as an evolutionary unevolving culture. The view is out-dated and without a basis on reality. As a consequence of the thought of the Samí being primitive, they have however been considered to represent "native people" and therefore have also been defined as being indigenous.

The central themes of this research, in addition to the history of settlement, is the use of land; or the phenomena dealing with the utilisation of the lands, forests, and waters around historical Lappish villages. The focus of clarification will also be administrative procedures, laws, officials, livelihood as well as taxation. The study will be conducted on a systematic approach plane, whereby with a unified thematic presentation over a long timeline, each of the slowly changing phenomenon's historical development can brought out in a natural manner. Local phenomena and their reasons will be also connected as a natural part of a comprehensive development, thereby many of the historical development features of Lapland "even out" to the equivalent of elsewhere in the Swedish Empire and during the autonomous period in Finland.

The research problem is composed of four thematic entiretyies: 1. How has central land use shaped living in the region? 2. How were different livelihoods practiced in the region over a long period of time? 3. In what way has administrative development, different regulations, decrees and laws as well as the procedures of officials affected land use and living in the region. 4. How has the collection of taxes been conducted in the region and how did the principles behind taxation change over time? In the study attention will also be paid to the methodology of history of inhabitation, where as explainable factors will be highlighted the existing inhabitation, development of population, societal living conditions and the circumstances surrounding nature. The initial starting point of broader research is the so-called New History school of thought, where the emphasis is on the discovery of long term historical narrative as well as the study of the common people and the periphery.

The historical Kemi Lapland area was formed into an administrative region quite late, only during the end of the 15th century or the beginning of the 16th. Instead, the initial existence of Lappish villages has been dated to the late Iron Age

period. The formation of villages was in part caused by external pressure, when the farmer based exploration of the wilderness increased and the surrounding empires tightened their grasp on the North. Nonetheless, underpinning that of becoming organised was above all the internal needs of the communities. Lappish villages were areas defined by borders, which excluded other Lappish villages from governing the lands and the waters of the area. Inside of the villages there were lands owned by the villagers who paid Lappish tax as well as wilderness farmer usufructed lands and communally usufructed general lands.

The basis of inhabitation in Lappish villages was formed from the old Lappish families of the village community. Inhabitation during the midway of the 16th century was population wise was slight, albeit increasing during the end of the century. During the 17th century population development reached a static phase, until halfway of the 18th century the population of Lapland, and as a consequence the volume of inhabitation increased equally all the way up to the 20th century. Those who paid Lappish tax were still at the turning point of the 18th century strongly peoples of the Forest Samí culture, except for the individual pioneer families, who after the 1673 awarding of settler placation moved to Lapland. As a whole the region's picture of inhabitation during the 18th and 19th centuries were characterized by stability. The Finnish farm based wide-scaled settling did not happen in Lapland. The exception was Kuusamo, where from the 1680s a great many slash and burn peasants from Kainuu settled to.

The Kemi Lapland inhabiting families lived on their usufruct lands permanently and moved on their land according to the yearly rhythm of their livelihoods. The central place of the Lappish village, or the winter-village, was from a communal perspective that of a minor one. The dead of winter meeting was important for trade, taxation and for taking care of the general affairs of the village. During that time, for example the common deer hunting strategies of the families were discussed.

During the existence of the Swedish Empire, the Swedish central government tried to unify the provincial systems under a national administration, which would also include Lapland. In part the unification showed in Lapland in the settler placations of 1673 and 1695. Only after the 1673 settler placation was it possible to create farms in Lapland. On the Lappish taxed land the families who became pioneer settlers stayed as Lapps all the way until the change of 1763. At that time Kemi Lapland's inhabitants, with the exception of Inari, was transferred to the new farm tax. Instead, those who created their new farms outside of the old Lappish families' tax land were documented already in 1673 to the new farm tax.

The population of reindeer nomads also saw an increase from the end of the 18th century, but a powerful expansion crumbled away at the traditional family land system for large scale reindeer herding areas. From the perspective of inhabitation, extensiveness led to centralization and a few small reindeer villages, which fought for the space to live based on the lack grazing land.

The Swedish crown's inhabitation politics had been very linear from the early middle-ages, that of the inhabitation of Lapland had to be widened. A clear turning point was experienced halfway through the 17th century, when the government began to apply to private family lands of the Lappish villages, a comparable

administrative model to that of farm land use. The development led to the previously mentioned settler placations, the consequence of which the pioneer settlers who joined the farm system was at an advantage in comparison to the singular Lappish livelihoods of hunting, fishing, and reindeer husbandry. Equally the development led during the 18th century the lands of pioneer settlements to be in a better legal position than that of family lands under Lappish tax. This caused with the crown's purposeful administration, development of livelihood, and proselytizing, the moving of Samí from Lappish taxed lands to the sphere of the new farm system. A comparable phenomenon was after the middle of the 19th century, in the Fisher Samí inhabitation process in Inari and Utsjoki, where they too moved to become pioneer settlers to safeguard the traditional right of governance to their ancestral lands.

LIVELIHOODS AS SHAPERS OF THE USE OF LAND

The primary livelihoods of the Kemi Lapland people were up until the 17th century hunting, particularly deer hunting, as well as fishing. Livestock became common at the end of the century and grew to one of the most important maintainers of the economy in the 18th century, but hunting and fishing also remained the most important part of financial management. The cultivation of grain began to have relevance only during the 19th century, and even then only after the great famine at the end of the century. Fishing though had its own special position in Inari and Utsjoki, where the entire Lappish culture was built around fishing. There, fishing waters remained in the hands of private Lappish families all the way up to the end of the 19th century. Elsewhere the waters moved to become communal at the latest by the middle of the 18th century.

The right of ownership of land based on the Reindeer Samí livelihood or taxation was not known in the 19th century. As a consequence of the social political pressures of the 18th century, the livelihood of the Reindeer Samí had gained a rather privileged position. According to officials, being Lappish meant reindeer herding. Well suited to the north, nomadic large scale reindeer herding spread quickly across the whole sub-Arctic region and slowly into the Arctic tree line. The privileged position of reindeer herding and its spread caused the Samí culture to become accentuated as nomadic. Wide scale reindeer herding destroyed the sub-Arctic region's old Lappish land tax system, because as the number of reindeer increased, there was a constant need for new grazing land. Due to rapid expansion there was lack of grazing space, and due to these problems, the first concrete result was the 1852 closing of the borders between Norway and Finland. In Enontekiö, the crisis of reindeer nomadism was at the end of the 19th century, when the amount of grazers strongly increased. A consequence of this was the closing of the Swedish Finnish border in 1889.

Some of the reindeer herders were Norwegian's from Kautokeino who had moved after the closing of the borders in 1852 to become citizens of Sweden. Their grazing land reached Kittilä and northern Sodankylä. At the end of the 1870s a group from Kautokeino and Reindeer Samí from Enontekiö settled permanently in

Sodankylä and at the end of the 19th century also in Kittilä. Reindeer Samí moved to Inari from the 1850s. Large scale reindeer herding as a livelihood centralized in time into the hands of the few and at the same time there was ever increasing number of reindeer. The reindeer village was formed around a leading person or family, whereby the reindeer community not only became affluent but also closed. In practice, only in crisis situations were new reindeer herding communities created. As a livelihood, large scale reindeer herding was not primitive, but an economy extensively developed and well suited to the environment of Lapland.

The collapse of hunting deer was felt in the 19th century after the large reindeer herds of the reindeer nomads came to graze on traditional wild deer land in the forests of Kittilä, Sodankylä and Inari. The reindeer drove out the deer. With the lack of deer, particularly those from Sompio and Inari were left in a financial bind, but reindeer husbandry could compensate for the loss. The crucial initial step was taken when the reindeer owners' association system was created at the end of the 19th century to administrate reindeer husbandry. With it farmers could increase reindeer husbandry into one of the most important secondary occupations. At the same time it broke the nomadic system of large scale reindeer herding. For example in Sodankylä the reindeer owners' association system had been in operation since 1892 and it shown itself to be a most excellent of solutions. For example in the Kemikylä reindeer owners' association in Sodankylä, the number reindeer among farmers increased from the beginning of the 19th century to over 10,000 which was a noticeably larger amount than the number of reindeers owned by the Samí reindeer herders in the Sodankylä region.

When weighing today's land right questions in Lapland it is hard to see in the development of livelihoods in Lapland the affect caused by tradition in the differences between peoples; the definition of nativity according to livelihood is unhistorical. Comparatively, reindeer herding at no point in history has been defined as the singular right of the Lappish or Samí, rather it wished to be limited as a singular livelihood practice in mountainous regions of the empire and areas where there was no possibility for agriculture.

THE ADMINISTRATIVE EFFECTS ON INHABITATION AND LAND USE IN LAPLAND

Already in the middle-ages the wilderness of Lapland was understood to be land belonging to the crown, so the crown could also guide its habitation and land use. Also, all of the Swedish Empire's forest laws from the 17th century and later during the autonomous period of Finland of the 19th century, defined wilderness by extension to be crown lands. The crown also considered its right to solve disputes dealing with tax lands of the Lapps as well as guide in their possession. The crown also gave out land for taxes and waters for use by the inhabitants. Even though the crown's strengthened its administrative grip on Lappish land from the end of the 16th century, it can be interpreted on the local level as a negative matter, for such a long period of development also meant the strengthening of the individual Samí both judicially as well as administratively. The land use by the Samí and the

administration of the lands received the same position as with the owners of provincial farms. A resident of a Lappish village could administrate their own lands and waters.

The Lappish villages of the historical Kemi Lapland did not collectively own the lands of the village. Instead, lands that were exploited by private families in exchange for tax, or Lappish tax land, which were the administrative equivalent to the rights of possession of the lands. Instead those no-man's lands inside the village were interpreted as property of the crown. The old family administered tax lands transitioned naturally through the pioneer settlement system to maintaining farms, while at the same time the practice of agriculture was emphasized in the actual holding of a farm. The reindeer grazing land in Enontekiö was also in the 19th century crown land.

The inhabitation programme formed by the Västerbotten's county governor Gabriel Gyllengrip, during the 1730s and 1740s became one of the decisive signposts of the inhabitation use of land in Lapland's history. The aim of the governor was to gain new settlers in Lapland, the settlement of the Lapps to be permanently living and the emphasis on the responsibilities of agriculture among pioneering settlers. The principles created by Gyllengrip also formed the framework of the third, the 1749 settler placation. The placation aimed at primarily the foundation of new farms and the practice of agriculture and it did not deal with Lappish livelihoods or Lappish tax. The foundation of new farms was also at the forefront in terms of Lappish livelihoods. Nonetheless, the old advantages of the Lappish village system were transferred to the pioneering settlers in those areas of Lapland where agriculture and cattle husbandry were the primary means of gaining a livelihood.

For the development of Lapland's livelihood, the most administratively remarkable event during the Finnish autonomous period was the foundation of the forest administration in the 1850s. Also the responsibility of inhabitation was moved into the hands of forestry officials in 1877. In Lapland the surprisingly vivid foundation of new farms continuing still in the 1840s and 1850s, dried up nearly completely by the end of the century, because the economic interests were laid out in terms of the use of forests. At the end of the autonomous period, there was finally a general enclosure of land of the Kemi Lapland region, even though the question of charting lands, taxation and division of Lapland had been pertinent already in the 18th century. The Land Enclosure Statute did not involve any special questions dealing the use of old land, rather the excess land of the crown was broken down in a similar manner as with that of other general enclosures of land. Old tax lands were noted in the enclosing, and the government did not transfer privately owned lands into excess land. In this light the modern Samí demands of "the return of lands" to the Samí is unfounded.

Integral in the development of executive and judicial history has been that the traditional rights of the Lapps did not disappear as the Lapps moved from the taxed land to become pioneer settlers, rather they became a part of the farm system. The rules of taxation or settler placations did not also define the Lappish livelihoods – only for the legal right to a livelihood on Lappish land. In other words, they were not bordered off as purely the rights of the Samí. Also certain

privileges of Lapps, for example not having to serve in the military, were not rights bound into the concept of being Lappish or into ethnicity. The new homesteaders of Lapland were in the same position as the Samí in both privileges as well as easements.

THE LONG TIME FRAME OF TAXATION OF LAPLAND

One of the central focuses of this study has been the history of taxation of Lapland; this is due to taxation having been intimately connected with use of land since the dawn of time. Lappish tax had remained, in principle, unchanged over the centuries and still in the 18th century there was the collective tax of Lappish villages, to which belonged not only the Lapps but the pioneering settlers as well. In 1760, the Lappish tax divided permanently into two separate parts: the land tax of the farmer and the tax of the livelihood of the Lapp.

An interesting feature of Lappish tax was its remaining a certain sum, in a way a “medieval artefact” all the way up to the 1920s, even though tax collection over a long period of time had many forms. The crown also began to parallel the Lappish tax with that of tenant taxation after midway through the 17th century, when the unique Lappish tax land institution was founded. It could be called a kind of bureaucratic “key” of the government to the administration of the land use of Lappish villages. On the other hand, it did regularise private land ownership in Lapland in the sense that historical tenant ownership was understandable before the 1789 Act of Union and Security. After 1760 the need for a Lappish tax land institution ended.

Important tax collection renewals happened in Lapland in the 1830s and 1840s in connection to the creation of valuation lists of property. In 1830 the first valuation list of property in the autonomous Finland’s Lapland was drafted, and it did not mention Lapps at all, because they did not pay land tax. Instead the actual land tax of Lapland’s farms was formed in the similar manner as 19th century land tax from the different earnings of the land and special taxes. The Lapps in the 19th century paid in Enontekiö, Inari, as well as in Utsjoki personal Lappish tax, which was evaluated according to earnings from livelihood as parts of the sum of the village. The taxation amount of the reindeer nomads was marginally small in comparison to assets owned, which for example in Enontekiö at the end of the 1870s was under one per mil for the value of a head of 500 reindeer.

What is important in this research is that the Reindeer Lapps, neither generally the formed so called Mountainous, Fisher and Forest Lapps’ in the 1840s tax was land tax, nor can they be for that reason be bound to indicate land ownership. It was not based on “tracts of land”, as the matter was simply stated at the time.

If we evaluate the historical development of the old Lappish taxation system from the perspective of a basic juristic question: does paying taxes form a special basis to the rights to the lands and the waters?

The answer is that it does not have meaning in terms of historical development. The Lappish village had as its village community the administration of land under it, but the village was not the target of tax collection, rather it operated from those

individuals responsible for the paying of taxes forming an administrative unit. The collective tax of the Lappish village was formed from the amount of those eligible for taxation and not from the area contained inside of the Lappish village. Therefore, Lappish villages were not independent land owning units, instead individual tax land of the Lapps formed properties comparable to hidages. With the comparison of tax land of Lapland to farms it must be noted that even though the tax only indicates the earnings from taxed land, it does not tell about the quality or size of the lands or the waters.

Trans. Lauri Gardner

LIITE

LIITE 1: VEROLUETTELOIHIN MERKITYYJEN ASUKKAIDEN MÄÄRÄ KEMIN LAPIN LAPINKYLISSÄ 1555–1701

vuosi	1555	1558	1563	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1570
Inari	27	31	25	25	22	22	22	23	22	20
Sodankylä	7	5	8	8	7	7	7	9	10	9
Peltojärvi	6	5	5	5	7	7	6	5	4	5
Kittilä	5	4	5	5	4	4	4	6	6	6
Sompio	9	7	11	11	10	10	10	10	10	8
Kemikylä	–	–	8	8	7	7	7	5	4	4
Kitkajärvi	–	6	11	11	14	14	14	14	13	12
Maanselkä	9	4	10	10	10	8	7	10	13	13
Kuolajärvi	15	15	9	9	13	12	12	15	15	15
yhteensä	78	77	92	92	94	91	89	97	97	92

vuosi	1571	1572	1573	1574	1575	1576	1577	1578	1579	1580
Inari	23	26	26	31	30	28	27	30	30	21
Sodankylä	11	11	11	11	11	11	9	10	10	12
Peltojärvi	5	4	5	4	3	4	7	7	6	6
Kittilä	6	6	6	7	7	7	6	8	8	8
Sompio	10	10	10	8	9	8	7	8	8	7
Kemikylä	6	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kitkajärvi	13	13	12	11	10	11	12	8	–	7
Maanselkä	13	13	14	14	12	12	12	10	–	–
Kuolajärvi	13	20	20	21	21	22	21	18	18	23
yhteensä	100	103	104	107	103	103	101	99	80	84

vuosi	1581	1582	1583	1584	1585	1587	1588	1589	1590	1591
Inari	23	30	28	28	27	35	28	32	35	35
Sodankylä	12	15	14	14	14	14	14	14	15	15
Peltojärvi	5	7	7	6	7	7	6	7	8	8
Kittilä	7	9	8	8	8	7	7	7	8	9
Sompio	4	6	6	6	6	5	6	5	7	6
Kemikylä	–	6	6	6	2	5	6	6	6	6
Kitkajärvi	4	–	–	–	12	5	5	10	9	9
Maanselkä	5	10	6	9	–	6	7	5	5	–
Kuolajärvi	20	18	18	19	20	17	17	18	20	20
yhteensä	80	101	93	96	100	101	95	104	113	108

vuosi	1592	1593	1594	1595	1596	1597	1598	1600	1603
Inari	24	24	30	25	23	22	26	20	25
Sodankylä	14	15	15	16	15	14	15	15	15
Peltojärvi	6	4	4	3	3	3	6	6	8
Kittilä	10	10	9	9	9	9	9	11	12
Sompio	4	6	5	5	6	6	6	7	6
Kemikylä	3	5	4	5	5	6	6	6	5
Kitkajärvi	5	6	6	13	13	13	14	14	15
Maanselkä	3	3	4	12	12	11	11	11	10
Kuolajärvi	19	20	17	20	24	23	21	21	22
yhteensä	88	93	94	108	110	107	114	111	118

vuosi	1605	1608	1610	1612	1615	1618	1620	1638	1639	1640
Inari	29	29	29	24	21	23	25	53	51	49
Sodankylä	15	16	17	17	14	18	16	27	24	26
Peltojärvi	6	7	5	5	4	6	9	14	14	13
Kittilä	11	11	11	10	10	14	8	19	21	21
Sompio	6	6	6	4	4	5	7	14	15	16
Kemikylä	9	7	8	7	5	11	8	14	15	17
Kitkajärvi	14	14	12	12	9	6	5	7	6	5
Maanselkä	10	1	7	5	5	5	5	6	6	6
Kuolajärvi	17	14	16	16	13	11	11	27	21	25
yhteensä	117	105	111	100	85	99	94	181	173	178

vuosi	1641	1642	1644	1645	1646	1647	1649	1655	1656	1657
Inari	49	52	53	48	42	38	23	16	18	19
Sodankylä	23	25	25	27	22	21	18	13	15	16
Peltojärvi	16	14								
Kittilä	23	22	24	24	13	18	11	11	14	17
Sompio	17	17	19	19	19	19	18	12	15	16
Kemikylä	19	21	20	21	19	10	9	6	7	7
Kitkajärvi	9	9	10	10	10	10	10	12	10	9
Maanselkä	7	6	7	7	7	8	6	10	8	7
Kuolajärvi	28	28	25	27	29	21	22	7	12	15
yhteensä	191	194	183	183	161	145	117	87	99	106

vuosi	1658	1659	1669	1671	1674	1675	1678	1679	1680	1681
Inari	19	21	37	41	40	41	31	30	31	33
Sodankylä	16	17	27	29	29	29	25	20	23	23
Kittilä	17	18	14	15	16	16	14	16	17	17
Sompio	16	16	17	15	16	14	11	13	15	17
Kemikylä	7	7	8	–	9	8	8	–	5	7
Kitkajärvi	9	8	9	8	10	12	9	4	3	9
Maanselkä	7	7	13	13	14	14	11	5	5	10
Kuolajärvi	16	18	17	21	24	23	19	15	15	23
yhteensä	107	112	142	142	158	157	128	103	114	139

vuosi	1682	1683	1684	1685	1686	1687	1688	1690	1692	1693
Inari	35	36	38	38	40	42	46	43	51	49
Sodankylä	26	26	27	28	31	31	30	29	35	34
Kittilä	17	19	19	21	20	21	23	23	31	31
Sompio	17	17	14	17	21	20	22	26	31	31
Kemikylä	6	–	–	5	8	10	9	12	14	13
Kitkajärvi	11	12	11	12	11	11	13	10	18	21
Maanselkä	11	12	9	12	14	12	15	15	21	20
Kuolajärvi	22	21	21	20	23	23	28	26	28	29
yhteensä	145	143	139	153	168	170	186	184	229	228

vuosi	1694	1695	1696	1697	1698	1699	1701
Inari	47	51	48	49	50	51	50
Sodankylä	29	33	31	31	30	29	32
Kittilä	31	33	31	29	30	28	22
Sompio	29	25	25	20	18	20	24
Kemikylä	14	14	14	7	4	5	7
Kitkajärvi	20	19	13	–	5	6	6
Maanselkä	25	14	8	–	6	6	7
Kuolajärvi	30	31	32	8	17	17	21
uudistilat					5	22	35
yhteensä	225	220	202	144	165	184	204

Lähteet: Kemin Lapin voudintilit 1558–1620. Landskapshandlingar. Norrland Lappmarker. SRA; Kemin Lapin voudintilit 1638–1701. Längden över lapps-katten. SRA; A. Vahtola 2003, liite 4.

Asukkaiden määrään on laskettu mukaan veroa maksamattomat mutta lapinkylässä asuvaksi merkityt, kuten kylännimismiehet, vanhat, raihnaat ja rutiköyhät. Luvuissa eivät ole mukana poismuuttaneiksi ja kuolleiksi merkityt henkilöt.

Mainintoja Kemin Lapin verotuksesta löytyy:

- 1629Landskapshandlingar, Norrland Västerbotten. SRA.
- 1631–1632Gävleborgs länsstyrelse arkiv. HLA.
- 1660Västerbottens läns jordeböcker. SRA.
- 1661–1662Uudempi tilikirjasarja. KA.

HAKEMISTO

Hakemistossa eivät ole läpi työn toistuvat nimet, valtiot Suomi, Ruotsi, Norja, Venäjä, nimi Lappi, eivätkä Kemin Lappi ja siihen kuuluneiden lapinkylien nimet Kittilä, Sodankylä, Sompio, Kemikylä, Inari, Kuolajärvi, Kitka ja Maanselkä sekä niiden alueelle muodostuneiden kuntien nimet. Mukana eivät ole myöskään niin ikään läpi työn toistuvat nimet Ounasjoki, Kemijoki ja Tornionjoki, Tornion Lappi, Enontekiö, Utsjoki, Oulun lääni, Västerbotten ja Länsipohja.

- Aadolf Fredrik 175, 178, 182, 207, 216, 289
Aakenusjoki 110, 325, 329, 334
Aakenusjärvi 109, 460
Aakenus-nimi 329
Aakenustunturi 125, 337
Aakenusvuoma 324
Aarseth, Björn 423
Aasa-suku 321
Aasia 43, 60
Aatami 381
Aatsajoki 422
Aatsinki, Tuomas 344
Aatsinkijoki (Aatsinki) 349, 370
Aatsinki-suku 371
Ackulivuoma (Akuliwouma) 324, 329
Adjagorsa (Aatsakursu) 398
Afrikka 60
Afwara 136
Ahmaselkä 148
Ahmatunturi 147
Aholanvaara 83
Ahvenjärvi 373, 374
Ahvenlampi (Avilampi, Wuoskojauri) 146, 147
Aidantausta, Juho 355
Aikapäiviä 342
Aikasarria (Aisari) 332
Aikio, Ante 327
Aikio, Antti 491
Aikio, Elsa-Marja 431, 440
Aikio, Gabriel Johansson 137, 138
Aikio, Johan 369
Aikio, Marjut 432
Aikio, Olli Ollinpoika 347
Aikio, Pekka 37, 40
Aikioniemi, Hans 316, 317
Aikioniemi-suku 342
Aikio-suku 342, 347, 362
Ajoniemi 124
Akienoxen 329
Akiensson, Henrik 329
Akkala 82
Akkavaara 148
Akkunusjoki 329
Akkunusjärvi 329
Ala-Arajärvi 340
Ala-Kitka 116, 347
Ala-Kittilä 110, 111, 325
Ala-Kuolijärvi 84
Alakylä 239, 241, 332, 334, 336, 427, 473, 478, 481, 484, 492
Alamartiini (Alamartin) 378, 381
Alamuonio 355
Alankomaat 187
Alapaakkola 103
Alariesto, Jalmari (Ollin-Jakke) 11, 12
Ala-suku 332, 335
Alatalo 292, 345, 351
Alatalo, Elias Laurinpoika 354
Alatalo, Erkki 490
Alempi Kiertämäjärvi 146
Alfred Suuri 68, 71, 250
Alkkula 276
Allard, Christina 57
Allas, Thomas Nilsson 428
Allas-suku 386, 427, 428, 429
Allatsinki 371
Amerikka
Amerikka 37, 318, 496
Amund Thomasson 260
Anarei 44
Anders Hansson 149, 259, 339
Anders Olsson 325
Anders Persson 259
Anders Päivionpoika 323
Andersson, G. A. 48, 437, 453
Angeli 357, 463
Angeli, Pekka 357
Angelijoki 113
Angeli-suku 357
Annaberg 239, 292, 343, 344
Antti Hannunpoika (Martin) 378
Antti Hannunpoika 128
Antti Martinpoika 377
Anundsson, Olof 131
Anzenius (tuomari) 190, 191
Ara, Antti Antinpoika 337
Ara, Hans Johan 433
Ara, Pekka Pekanpoika 428
Arajoki 114
Arajärvi 114, 146
Arajärvi, Titus 307
Arajärvi-suku 340, 341
Arapää 341
Arell, Nils 53
Arjeplog 190, 421, 423
Arkangel 82, 221

- Arpela 166
 Arponen, Aki 110
 Arvid (Arfwid), Johan Andersson 133
 Arvid-suku 341
 Aska, Heikki Hannunpoika 343
 Aska, Johan Andersson 133
 Aska-suku 341, 342, 372
 Aslak-suku 385, 386
 Asp, Erkki 42
 Assander, Henrik 274, 367
 Aunalajerff 133
 Aurén, Oskar 415
 Autioniemi 324, 342
 Autti 102
 Autto (Vitikka), Hannu 345
 Autto-suku 386
 Aviovaara 13, 401
- Baas, Heikki 354
 Baas, Lauri Matinpoika 353
 Baas-suku 321, 349, 352, 355, 360, 386, 396
 Baer, Inkeri 396
 Baer, Katarina 384, 433
 Baer, Lucia 436
 Baer-suku 386, 390
 Bagge, Joen 88, 252
 Balkan 60
 Bals-suku 386
 Baltia 52, 61, 62
 Basiliaselkä 134
 Bealdoaivi 146
 Behm, Isak 109
 Bengt Danielinpoika 286
 Bergbom, J. G. 236
 Bielke, Nils 180
 Biurman, Olof Andersson 73
 Biörnselkä (Biörnsälk) 141, 142
 Bjarmia 81
 Blind-suku 355, 386, 390
 Bodin, Fredrik 217
 Bodin, Wilhelm 274
 Boehmer, Elleke 36
 Bonsdorff, J. G. 180
 Borffuo Hindson 323
 Bostadius, Marcus 189
 Bourdieu, Pierre 26
 Briitta Laurintytär 331
 Brunnus, Olof 218
 Buhre 167, 259, 260, 261
 Bulli (Pulli), Olli 135, 258
 Bure, Anders 109
 Burke, Peter 24
 Burman, Olof 131
 Bylund, Erik 29, 30
 Bäl(o)-suku 390, 422
 Bäcklund, Karl 350, 376, 395, 414, 415, 416, 417,
 418, 419, 421, 423, 457
- Calamnius, J. W. 99
 Calonius, W. 238
- Cappelen (vouti) 404, 407
 Carpelan, Christian 62, 66, 67
 Carpelan, Johan Fredrik 106
 Castrén, M. A. 45, 47, 48, 122, 333
 Castrén, Zacharias 99
 Catherina Jönsintytär 85
 Claes Claesson 149
 Clausen, Olof 217
 Clerk, Hans 110
 Creutz, Ernst 106
- Damstén, H. R. 415
 Delaware 38
 Douglas, Gustav 166, 167, 168, 259
 Dovring, Folke 162
- Eerik Pommerilainen 253
 Eerik XIV 81
 Eilittä 79
 Eira (Lantto), Mikko 357
 Eira (Puljujärvi), Pekka Pekanpoika 357
 Eira, Anna 358, 385
 Eira, Aslak 357, 375
 Eira, Brita 357
 Eira, Erkki 356
 Eira, Erkki Erkinpoika 357
 Eira, Johan Persson 383
 Eira, Juho 280, 356, 357
 Eira, Juho Samuelinpoika 358
 Eira, Mikko Pekanpoika 336
 Eira, Niila 284
 Eira, Niilo Samuelinpoika 357
 Eira, Pekka 426, 430
 Eira, Pekka Pekanpoika 336
 Eira, Pekka Samuelinpoika 356, 357, 358
 Eira, Rasmus 357, 375
 Eira, Samuel 473
 Eira, Samuel Samuelinpoika 356, 357
 Eira-suku 332, 353, 355, 356, 386, 390, 394
 Ekroos, Titus 224, 458
 Ekström, Nils 404, 405
 Elin Hansdotter 330
 Emmaus 44
 Englanti 175, 250
 Eniänjoki (Elnia) 146, 147
 Enojärvi 147, 346
 Enontekiö (tila) 352, 353
 Erkki Filpunpoika 128
 Erkkilä 356
 Ervast, Israel Johannpoika 346
 Espanja 33, 297
 Eurooppa 33, 36, 43, 45, 51, 60, 63, 64, 68, 76,
 230, 253, 297, 495, 501
 Evo (Ewoinen) 233
- Faggot, Jacob 175, 217
 Fellman, Esaiaas 95
 Fellman, Isak 22, 166, 467
 Fellman, Jacob Mansueti 118
 Fellman, Jakob 22, 45, 96, 98, 113, 120, 130, 133,

- 316, 364, 446, 472
 Fennoskandia 64, 66, 72, 515
 Finnmark 54, 58
 Fluor, Nils 131
 Forseth, Björn 12
 Forsström (lapinvouti) 421, 424
 Forsström, G. W. 229, 440
 Fotios 91
 Foucault, Michel 26
 Funck, Johan 212, 270, 271, 273, 287, 361
 Fur, Gunlög 38
- Gabriel Ljungonpoika 103
 Gabriel Tuomaanpoika 73
 Ganander, Christfrid 80
 Gaup- (Kaupp-)suku 386
 Gaup, Aslak 425
 Gedda, Abraham 353
 Gedda, Jonas (Jöns) 126, 135, 149
 Gedda-suku 127
 Giddens, Anthony 26
 Giemajauri 95
 Girstijärvi 375
 Graan, Johan 103, 132, 163, 167, 199, 262, 338
 Granroth, Sigfrid Sigfridsson 288
 Grape, Arendt 298
 Grass, Gustav 100
 Grigorij 93
 Grundell, Lars 188, 189
 Grönlanti 33, 61
 Guttorm-suku 386
 Gyldeén, C. W. 228
 Gyllenborg, Gabriel 203
 Gyllengrip, Gabriel 105, 174, 175, 187, 189–191,
 194–211, 213, 216, 269, 286, 287, 361, 503
 Gyllensten, Ulf 62
 Gästriklandi 155, 157, 185
 Göthe, Gustav 52, 57, 189, 369
- Haalogalanti 68, 71, 81
 Haapala, Pertti 24
 Haaparanta 411
 Haarakoski 352, 358
 Haartman, L. G. von 409
 Haataja, Kyösti 52
 Haataja, Simo 458
 Haavio, Matti 41
 Haavio-Mannila, Elina 41
 Habermas, Jürgen 26
 Hackzell, Anders 114, 116, 118, 149, 188, 190,
 194, 264, 286, 346, 368, 443
 Hackzell, J. W. 137
 Hackzell, Martin 218
 Hagsgård, Marie B. 57
 Hakkarainen-suku 124
 Hakkaraisenmukka 124
 Halava-nimi 124
 Halonen, Lauri Matinpoika 372
 Halonen, Matti 468
 Halonen, Matti Matinpoika 348
- Halonen, Paavali 340
 Halonen, Sigfrid Erkinpoika 348
 Halonen, Tuomas 341
 Halonen-suku 102, 339, 340, 343
 Halti (tunturit) 400, 421
 Halvari, Heikki 126
 Hampuri-Ahrensburg 60
 Hangas-nimi 122
 Hangasselkä 380
 Hangasvaara 119
 Hangasvuoma 119, 121
 Hanhijoki 134
 Hanhima 110
 Hanhivaara, Matti 428
 Hanhivaara-suku 334
 Hankaan-nimi 122
 Hannu Juhonpoika 340
 Hannu Kristerinpoika 339
 Hans Andersinpoika (Hans Andsson) 323
 Hans Hendersson 323
 Hans Johansson (Jönsson) 135, 258, 330
 Hans Mikonpoika 323
 Hans Toivionpoika 323
 Hansegård, Nils-Erik 30
 Hansen, Lars Ivar 54, 57, 261
 Harjavalta 119
 Harju, Brita 384
 Harju, Marget 384
 Harju-suku 337
 Harri, Lauri Laurinpoika 346
 Harri-suku 115, 347, 348, 362
 Hatunen-suku 124
 Hatusenvuoma 119, 124
 Hauge Erik 404, 407
 Haukiniemi 53, 55, 165, 186, 190, 191, 286–288
 Haurespää (Haurupää) 134
 Hautajärvi 84
 Hautaneva 119
 Hautaniemi 352
 Hauta-nimi 122
 Hautatieva 119
 Heickell (Karl, kirkkoherra) 458
 Heickell, Jakob 221, 275, 445
 Heikel, T. A. 488
 Heikka, Anna 385, 389
 Heikka, Nils (Niila) 284, 389
 Heikka-suku 385, 386, 390
 Heikki Heikinpoika 288
 Heikkilä 346, 354
 Heikkinen (porokylä) 396
 Heikkinen, Sigfrid 346
 Heina-suku 355
 Heinonen-suku 102
 Heiskari 93
 Hellant, Anders 194, 195, 197, 212–218, 265, 268,
 270, 274, 287, 361, 368, 369, 402, 443, 459,
 467, 504
 Helpinniemi 335
 Helppi (kylä) 241, 336
 Helppi-suku 332

- Helsinglanti 71, 154, 155 156, 157, 253, 254
 Helsinki 219
 Hemming-piispa 85
 Henrik Hansson 259
 Henrik Henrikinpoika 132
 Henrik Klaunpoika 389
 Henrik Toivionpoika 323
 Hermelin, Gustav 138, 151
 Hetta (Ylitalo), Elias Erkinpoika 355
 Hetta (kylä) 246, 350, 352, 355, 374, 393, 415, 424
 Hetta, Isak (Iisko) 244, 433, 436, 490
 Hetta, Johan 415
 Hetta, Jouni 394, 432, 433, 435, 438
 Hetta, Jouni Aslakanpoika 436
 Hetta, Juho Aslak 436
 Hetta, Jörgen 425
 Hetta, Mats 425
 Hetta, Uula 431, 432, 435, 436, 439, 440
 Hetta-suku 349, 350, 386, 389, 390, 394, 431, 435, 438
 Hieta, Paavali 457
 Hietanen 373
 Hietanen, Karl 376
 Hietaniemi 335
 Hietaniva 335
 Hietaranta 307
 Hietasalmi 127, 149
 Hietasuvanto 343, 344, 468
 Hihnaavaara, Aleks (Mosku) 284
 Hihnaavaara, Lauri 11, 37
 Hihnaavaara-suku 340
 Hiitola 91
 Hiltunen, Matti 457
 Hiltunen, Mauno 14, 28, 49, 53, 164, 165, 189, 261
 Hiltunen, Paavali 339
 Hiltunen-suku 339, 343
 Hindrik Johansson 287
 Hinganmaa 126, 130, 135, 345
 Hirmu 123
 Hirmukoski 123
 Hirmula 108
 Hirvasjärvi 150, 347, 348, 370, 452
 Hirvasnappi 129
 Hirvasselkä 137, 380
 Hirvastunturi 146
 Hirvasvaara 150
 Hirvasvuopio (Baas), Lauri 353
 Hirvasvuopio (Palojärvi), Lassi 396
 Hirvasvuopio 231, 353, 393, 421
 Hirvasvuopio, Niila (Hirvas-Niila) 436, 440
 Hirviselkä 147
 Hiukka 330
 Hobsbawm, E. J. 33, 47
 Hoebel, E. Adamsson 41
 Hoikanrannantievat 123
 Hoikka-nimi 123
 Hoikkaranta 124
 Hoikka-suku 330, 332
 Holkki 330, 341, 381
 Holkki, Anders Jönsson 377
 Holkki, Matti 306
 Holkki-suku 342
 Hollanti 273
 Holmbäck, Åke 52, 53, 162, 263, 285
 Hommajänkänsuo 373
 Honkanen 99
 Honkaniemi 300, 327, 358
 Honkaniemi, Heikki 429
 Hookana, Aleksander 243, 244
 Hoppare-suku 321, 355
 Horsmaniemi 144
 Hotari, Jöns 91
 Hotari-suku 124
 Hotinlahti 91, 332
 Hotinmukka 332
 Hotinvuoma 91, 123, 332
 Hotti- (Hotama-, Otama-)suku 92, 124, 331, 336
 Hotti (Håtama), Mikko 332
 Hotti (Åtama), Lauri Mikonpoika 332
 Hotti, Lauri Juhonpoika 91
 Hotti, Matti Mikonpoika 332
 Hovi, Kalervo 33
 Huhtasaari 124
 Hukkasalmi (Hucki Tiolmi) 146, 147
 Hultblad, Filip 29, 30, 53, 75
 Huotari-suku 91
 Hurri, Lars Nilsson 383
 Hurri-suku 383, 386, 390, 422
 Hustich, Ilmari 25
 Huttutunturi 126
 Hyvärinen, Heikki J. 54, 55
 Hyvönen-suku 102
 Hyötylä 292
 Håggvar, Geir 55, 57, 58
 Håkansson, Jöns 252
 Hänningsvåg 12
 Häkkinen, Jaakko 61
 Häme 78
 Hämeenmaa 119, 124
 Hämeenmetsä 124
 Hämeenpalo 124
 Hänninen (nimismies) 425
 Hänninen 84
 Härkätunturi 147
 Högström, Pehr 171, 206
 Höjer, Micael Eurenus 188, 195
 Ies-Pieti 422
 Ignatius, K. F. 245
 Ii 82, 86, 89, 99, 255, 480
 Iijoki 81, 84, 87, 101, 103, 116, 165
 Iijokilaakso 70, 78, 79, 86, 107, 322
 Iijärvi 87, 116, 117, 146
 Iin Lappi 100
 Iisalmi 100
 Iitto 422
 Iittovuoma 398
 Iivaara 89, 149
 Iivari Ollinpoika 345

- Ikkunus-nimi 329
 Ikäpäiviä Matinpoika 345
 Ikäpäivä-suku 345
 Ilmola 95, 98, 94, 103, 124, 324, 330, 377, 378
 Immel 124
 Immeljärvi 109, 326, 373
 Immelvaara 326
 Ina-nimi 124
 Inarijoki 146
 Inarijärvi 117, 198, 325
 Inginjärvi 374
 Ingman, Max 63
 Irnijärvi 87, 127, 149
 Isidor-nimi 124
 Iso Akanjoki 148
 Iso Kukasvaara 137
 Iso Sieppijärvi 147
 Isolehto 380
 Iso-oja (Isoäjansuu) 146
 Isosaari 137
 Iso-Ulmoja 340
 Israel 37
 Issak 323
 Itkoi Lappalainen 74
 Itkonen, T. I. 46, 47, 114, 121, 386
 Itämeri 52
 Itä-Ruija 404, 407
 Itävalta 198
 Ivalo 440
 Ivalojoki 117, 134, 138, 139, 181, 440, 468, 469
 Ivar Andersson 148
- Jaakkola, Jalmari 27
 Jaatila 76, 88, 96, 108
 Jaati-suku 79
 Jakob Matinpoika 346
 Jakob Pärsson 366, 367
 Jakola, Matti 343
 Jalka, Matti Paavalinpoika 335
 Jalka, Mikko 335
 Jalka, Olli Niilonpoika 367
 Jalka, Paavali 335
 Jalka-suku 332, 335
 Jatko, Isak 354
 Jatko, Juho Kalle 354
 Jatko(la), Kalle 354
 Jauhojärvi 478
 Jauhoppää 79, 93, 123
 Jaurustunturi (Jerstitunturi) 394, 395
 Javarus 430
 Javarusselkä 128
 Jebens, Otto 41, 56
 Jeesiö 134, 471
 Jeesiö, Juho 471
 Jeesiöjoki 109, 111, 112, 133, 134, 324, 341, 365
 Jeesiöjärvi 109, 124, 324, 336, 343, 429
 Jeesiöjärvi, Juho Henrik 357
 Jeesiö-suku 267, 341
 Jelettijärvi 81
 Jerisjärvi 119, 137, 334, 337, 460, 463
- Jeristunturi 137
 Joakas (Juvakain), Hindrik Hindriksson (Heikki) 325
 Joakas- (Juvakainen-)suku 324, 325, 331, 332, 334, 371, 386
 Joakas, Antti Niilonpoika 366
 Joakas, Heikki 371
 Jobbilanselkä (Jobbilaselka) 134–138
 Jobmukka (Jobmuotka, Jobmotka, Jobmucka) 132, 134, 136
 Joenjoki 117
 Johan Mattson 141
 Johan Ottenpoika 255
 Johan Pehrsson 259
 Johan Päivionpoika 323
 Johanas 323
 Jokela 240
 Jokkmokk 29, 30, 376
 Jonganmaa 343
 Joono, Juha 58, 155, 160, 191, 370
 Jortana 452
 Joukahainen 123, 324
 Joukainen 324
 Joukamajärvi 346
 Joukas (Jufwakaina, Joukainen), Lars Olofsson 325
 Joulukursu 398
 Jounus-suku 386
 Joutin äja 371
 Joutsensalmi 89, 96, 97, 127, 128, 133, 149, 151
 Jufwa, Johan Jönsson 426
 Juhana III 94, 160, 320
 Juho Juhonpoika 356
 Juho Niilonpoika 367
 Juho Pekanpoika 128, 286, 461
 Juho Tuomaanpoika 343
 Juhola 353
 Juikenttä 114
 Jukkasjärvi 30, 105, 119, 186, 188, 190, 191, 196, 197, 218, 260, 289, 290, 320, 337, 343, 355, 359, 386, 423, 426–429, 432, 439, 481, 509
 Julku, Kyösti 28, 126, 127, 130, 147
 Jundin- (Juntti-)suku 330, 377
 Junga-suku 345
 Junsä- (Jöns-)suku 347, 348
 Juopperi 123
 Juovanka 397, 398
 Jussila-suku 332
 Jutikkala, Eino 27, 158
 Juujärvi 102
 Juumajärvi (Jomajärvi) 346
 Juurusvesi 74
 Juuso, Aslak 389, 399, 400
 Juuso-suku 386, 388–390
 Juutuanjoki 117
 Juuvanvuoma 119
 Juvakainen 324
 Jysmä 66
 Jyväskylä 22
 Jyykeänvuono 397

- Jäkäläharju 147
 Jämeri 317
 Jämsä, Sipo 346
 Jämtlanti 289
 Jänesniva 380
 Jänesnivanniska 378
 Jänkjärvi 326
 Järjetön(vaara) (Järgeten Kumpu) 146, 147
 Järvelä 337
 Jäämeri 17, 27, 46, 57, 67, 71, 72, 81, 88, 89, 131,
 158, 159, 211, 213, 214, 217, 281, 297, 391,
 397, 401, 404, 405, 409, 428, 447, 463, 501,
 504
 Jääskeläinen-suku 91, 92
 Jääski 91, 92
 Jääskö 108, 329
 Jääskö, Abraham 471
 Jääskö, Erkki Erkinpoika 331
 Jääskö, Erkki Matinpöika 135, 330, 331
 Jääskö, Olli 473
 Jääskö-suku 91–93, 325, 332, 334, 335
 Jöns Hansson 103
 Jöns Märtensson 126
- Kaakama 77, 94
 Kaakkuri 69, 70, 78
 Kaalasuoma 427
 Kaamakkaniva (Kamokiniva, Kamajokiniva)
 339, 343
 Kaaresuvanto 352, 353, 397
 Kaaretkoski, Juho 473
 Kaaretkoski, Kristo 432
 Kaarina Mikontytär 331
 Kaarle IX 101, 109, 110, 159, 160, 161, 162, 255,
 256, 257
 Kaarle XI 104, 166, 168, 169, 170, 261, 264, 270
 Kaarle XII 197
 Kaarresselkä 342
 Kajjukka (porokylä) 393, 399
 Kaikko(nen)- (Kaikoin-)suku 342
 Kaikkone, Juho Pekanpoika 342
 Kaikkonen, Erkki 342
 Kainu 68
 Kainu, Antti 436
 Kainulauttanen 125
 Kainulauttasenpuro 125
 Kainuu 28, 76, 81, 84, 89, 165, 179, 229, 236, 322,
 445, 495, 502
 Kainuunjoki 197
 Kairala 240
 Kairavuopaja 126, 127
 Kairavuopio 339, 343, 344, 468, 473
 Kaitajänkä 147
 Kaita-Kotsamo 142, 144
 Kaitavaara (Kaitawara) 131, 146
 Kajaani 80
 Kajaanin lääni 149
 Kakslauttanen 431
 Kalholetto 137
 Kalix 76
- Kalixvuoma (Kaalasuoma) 426
 Kalkujoki 375
 Kalkujärvi 375, 396
 Kallats 341
 Kallats(a)- (Keitsa-)suku 335, 341, 342
 Kallatsa, Antti Juhonpoika 371, 457
 Kallatsa, Lassi Juhonpoika 342, 430
 Kallo 137, 241, 285, 292, 336
 Kallo(järvi)-suku 332, 334
 Kallo, Olli 334
 Kallojärvi 95, 121, 332, 335, 367
 Kallunki 150, 348, 370
 Kallunki, Mats Hansson 370
 Kallunki, Matti Matinpöika 371
 Kallunki, Matti Ollinpöika 371
 Kallunkijärvi 115, 347
 Kallunki-suku 347, 349
 Kalm, Pehr 207
 Kalmaniemi 84
 Kalmankaltio 134
 Kalmari 107, 159, 163, 166, 195, 261
 Kalttopää 400
 Kalttopää, Juho 389
 Kalttopää, Pietari (Pietti) Pieranpoika (Pienni)
 389, 400, 413
 Kalttopää-suku 386, 388, 389, 390
 Kamsajoki 98, 101
 Kanada 57
 Kandawara (Kandawarast, Kandowarast) 137,
 138, 141, 142, 144
 Kangas 493
 Kantalahti 116
 Kantalahti 82, 114
 Kantojänkä (Kando jencke, Kandojänke) 132,
 133, 134
 Kantola 344
 Kantola, Juho 345
 Kantoniemi 288
 Kantoselkä (Kandosälke) 133, 134
 Kantovuoma 134, 135
 Kapsajoki 109, 124, 125, 138, 324, 327
 Karasinvaara 146, 147
 Karesuvanto 354, 389, 391, 394, 395, 398, 410,
 418, 423, 422, 424, 425, 433, 435, 457, 508
 Kargulov, Juri 82
 Karhujärvi (Karhojerfwi) 115, 150, 151
 Karhula 337
 Kariniemi (Seurujärvi), Mikko Mikonpoika 325
 Kariniemi-suku 325
 Kariselkä 478
 Karist-suku 321
 Karisvaara (Kariswara) 141, 142
 Karits- (Kurisija-)suku 341
 Karjala 28, 64, 70, 71, 80, 81, 83, 86, 91–93, 124,
 164, 213, 289, 323, 328, 338, 500, 503
 Karjalainen, Daniel 346
 Karjalainen, Pekka 345
 Karjalaisenkenttä 326
 Karjalalampi 1234
 Karjalan Kannas 78, 80, 92, 124

- Karjalankenttä 124, 324, 329, 330, 366
 Karjalankylä 79, 81, 99
 Karjalanniemi 124
 Karjalanniva (Karjalareifwa) 146, 147
 Karjalanperä 124
 Karjalanvuono 81
 Karkais-raukka 430
 Karkiakoskenniska 129
 Karkulampi 147
 Karppinen 451, 459, 470
 Karppinen, Hannu 339
 Karppinen-suku 339, 340
 Karra-Nils 397
 Karsikkosuvanto 326
 Karuvaara 134
 Karvas-nimi 124
 Karvonen-suku 101, 102
 Karvo-suku 101
 Kaskejaur 190
 Kaspianmeri 44, 61
 Katajala, Kimmo 33, 158
 Katos-nimi 124
 Katossaari 124
 Katramorosta 142, 144
 Kattilaniemi 91, 332
 Kaukasus 60
 Kauko(i)-suku 328, 332
 Kaukonen 108, 110, 119, 126, 292, 328, 336, 350,
 478, 481, 484, 493
 Kaukonen, Heikki 350
 Kaukonen, Matti 331
 Kaukonen, Pekka Matinpoika 331
 Kaukonen-suku 332, 334, 335, 386
 Kaunisenä 380
 Kaupa Mees 347
 Kauppila 324
 Kauppi-suku 355
 Keinolahdenvaara 380
 Keinovaara 358
 Keitele 74
 Keitoma 340
 Keitsa 340
 Keitsa, Antti 340
 Keitsa, Hannu 341
 Kella, Daniel Pentinpoika 348
 Kello 86
 Kelontekemä 109, 110, 119, 124, 126, 240, 324,
 329, 330, 334, 336, 377, 378, 443
 Kelontekemä, Niilo 471
 Kelontekemäjärvi 135, 267, 378, 460, 461
 Kelottijärvi (Vasara), Heikki 353
 Kelottijärvi (Vasara), Juho 352
 Kelottijärvi (Vasara), Olli 353
 Kelottijärvi 246, 350, 352, 353, 396, 416, 418, 461
 Kelujoki 342
 Kelujärvi 114, 242, 244, 341, 342, 362, 461
 Kemi, Elli 437
 Kemihaara 92, 100 – 102, 105
 Kemijärvi 89–92, 94–102, 106, 107, 109–116,
 127–129, 133, 148, 149, 151, 160, 179, 218,
 238, 239, 320, 332, 339, 342, 343, 347–349,
 364, 430, 461, 475, 502
 Kemikylä (paliskunta) 484, 490, 510
 Keminkenttä 340
 Keminniemi 484
 Kemi-suku 386, 436
 Kenttäjätkä 134
 Kerjo-nimi 124
 Kerjosenvuoma 124
 Kerkanvaara 380
 Keränen, Jorma 28
 Keräsjärvi 358, 462, 463
 Keräs-Sieppi 136
 Keskitalo 350, 356
 Kessi 50
 Keto-Elli 386
 Ketojoki 359
 Ketojärvi 112, 359, 373, 461
 Ketola 358, 385
 Ketola, Juho 390, 436
 Ketola, Juho Erkki 437
 Ketola, Pekka 436
 Ketola-suku 331, 386, 487
 Ketomella 112, 385, 396, 400
 Ketomella-suku 386
 Keukenä 150
 Kieldovaddho 418
 Kielinen 394, 421
 Kieli-suku 347
 Kienvuopionniemi (Kiehvuoopio, Kienvuopio)
 353
 Kierettijärvi 81
 Kierikki 66
 Kierinki 126, 242, 243, 330, 342, 377, 379
 Kierinkijärvi 103, 378, 380
 Kiertämän(joen)suu 139
 Kiertämänjoki 146
 Kihlanki 355
 Kihlanki, Olli Ollinpoika 355
 Kiilopää (Kylasälck, Kyhlasälck) 139
 Kiimalaki 119
 Kiiminkijokilaakso 107
 Kiina 60
 Kiiruna 119
 Kiirunavaara 196
 Kiistala 336, 337, 427
 Kilpimaa 338–340, 364
 Kilpisjärvi 394, 397, 398, 421
 Kinisjärvi 135, 231, 241
 Kinnunen-suku 92
 Kipparisaari 137
 Kippoinen (Utsi), Johan 356
 Kirkinen, Heikki 28
 Kirkkokuusikko 109
 Kirsti-nimi 108
 Kiskisselkä 342
 Kitinen 108, 112, 142, 144, 338, 339, 342, 365,
 394, 430, 461, 465
 Kitinkalliot 108
 Kitisenhaara 126

- Kitisenkoski 144
 Kitka(järvi) 87, 125, 126, 149, 151, 347, 462
 Kitti (koski) 108
 Kitti, Elli 432
 Kitti, Kaisa 385
 Kitti, Lars Olofsson 325
 Kitti, Sara Nilsdotter 428
 Kittilä (niitty) 108
 Kittilä (talo) 108
 Kittilä-nimi 123, 475
 Kittilänkari 108
 Kittilänniemi 108
 Kittis lodwa 259
 Kittissaari 108
 Kittis-suku 332, 334, 356, 385–387, 428, 436
 Kittisvaara 108
 Kiurujärvi 114
 Kivalo 99
 Kivilahti 116
 Kivivuoma 186, 190, 191
 Kiönick Persson 139
 Klinckowström, J. M. 401
 Knut Joninpoika 156
 Koddewarast 141, 144
 Koff(elo), Nils Andersson 427
 Koff, Pehr Nilsson 427
 Kofjord-suku 386
 Koistinen, Lauri 347
 Koitelainen (Kitteläne) 141, 142, 144
 Koitelaisenkaira 140
 Koivukylä 79, 91–93, 99, 124, 135, 320, 326, 331
 Koivula 244
 Koivusaari 137
 Kokemäki 119
 Kokko, Matti Juhonpoika 426
 Kokko-suku 332, 334
 Kolari 91, 94, 119, 276, 321, 332, 337, 426
 Kolari, Lassi Lassinpoika 334
 Kollaja 101
 Kolmenkylänlehto 142
 Kolsanlampi (Kolsajerfwi) 148
 Kolström, Emanuel 352
 Kolvakero 137
 Kolvaloma 137
 Komasa-suku 355
 Komettovaara 147
 Komits-suku 348
 Kompanasund 85
 Komsa 60, 61, 62
 Komutieva 124
 Kontio 79
 Kontti, Anders Olofsson 327
 Konttinen-suku 327, 332, 334
 Kontti-nimi 123, 124
 Kopman, Hans 101
 Kopra-nimi 124
 Kopraniva 124
 Koprapalo 124
 Koprasaaret 124
 Kopsusjoki 440
 Kopsusjärvi 437, 438, 440
 Korja- (Korva-)suku 348
 Korkalo 77, 79, 85, 94, 100, 101
 Korkeasaajo 355
 Korkiawara 146
 Koroinen 79, 94, 95
 Korpela, Jukka 67
 Korpijaakko(-Labba), Kaisa 12, 50, 53–56, 58, 160, 169, 183, 187, 191, 203, 219, 268, 280, 283, 286, 498
 Korpiniemi (Kopiniemi) 346
 Korpisuvanto 372
 Korpuanjärvet 151
 Korsamojärvet (Isä Kormasanjerfwi) 147
 Korsatunturi 136
 Korsholma 253, 254
 Kortelainen, Yrjö 375, 376
 Kortelampi 128
 Kortetoja 466
 Korva(tunturi) 146
 Korva, Pekka 473
 Korvanen 244, 244, 340, 430, 437
 Kostonjärvi 127, 149
 Kotala 115
 Kotavuopio, Niilo 354
 Koussaari 124
 Koutaniemi 109, 373
 Koutokeino 13, 54, 58, 92, 93, 131, 134, 136, 211, 275, 325, 355, 382, 385, 391, 401, 403, 410, 423, 425, 431, 433, 435, 469, 486, 509
 Kova (porokylä) 393, 397–400, 421
 Kovajärvi 346
 Kova-Nilla 297
 Kristiina (Päiviontytär) 328
 Kristiina-nimi 108
 Kristiina-kuningatar 296, 297
 Kristoffer-kuningas 158
 Kuhmunen-suku 359, 390
 Kuittijärvi 116
 Kuivajoki 91
 Kuivakangas 119, 462, 463
 Kuivaniemi 91
 Kuivasalmi 326, 335–337, 394, 481, 484, 485, 491, 492, 493
 Kuivasuvannonoja 466
 Kujala 358
 Kukasjärvi 103, 337, 380, 460
 Kukasvaara 137, 380
 Kuljunen, Pekka Matinpoika 348
 Kulpakko 231, 345
 Kulpakko, Jaakob 345
 Kulppi-suku 79
 Kultamalammen vaara 147
 Kultamasalmi 89, 99, 127, 149, 151
 Kultima (Kulttimo) 356
 Kultimajärvi 356
 Kumpulainen, E. 489
 Kunda 60
 Kuokkanen 418
 Kuokkanen, Rauna 35, 37

- Kuoksu 320
 Kuola 67, 71, 81, 82, 84, 86
 Kuolajärvi 115
 Kuolan Lappi 82
 Kuopio 74
 Kupsu 79
 Kurisijakenttä 114
 Kurjenpolvi 110, 111, 328
 Kurkkio 337
 Kurkkioniska 354, 393
 Kursu, Heikki 291, 369, 370
 Kursu, Lauri Ollinpoika 370
 Kursu, Pekka 370
 Kursujärvi 148
 Kursu-suku 348
 Kurtakko, Mooses 337
 Kuru (Kyrö), Tuomas 357
 Kuru 350
 Kuru, Herman 351
 Kurujärvi 439
 Kuru-suku 332, 335, 351, 352, 385, 386
 Kuisaari 137
 Kustaa II Aadolf 257
 Kustaa III 172, 178, 179, 180, 182, 219, 227, 290, 503
 Kustaa Vaasa 22, 46, 51, 81, 88, 89, 154–159, 191, 251, 255
 Kusussaari 378
 Kutsajoki (Kutsia) 146, 147
 Kuttainen 457
 Kuttainen, Pekka 321
 Kuttanen 354, 397, 398, 417
 Kuttura 435, 439
 Kutujärven saari (Koddojerfwi sari) 146, 147
 Kuusajärvi 460
 Kuusamojärvi 87, 116
 Kuusijärvi 346
 Kuutsanjoki 116
 Kuuva 369
 Kvenland 68
 Kvist, Roger 16
 Kylmänjärvi 380
 Kyljärvi 109, 110, 343
 Kylälämmit 114
 Kylänsiljo 112
 Kyläselkä 113, 114
 Kynsijärvi 149
 Kynsikoski 127, 149
 Kyräjockj 146
 Kyrjo(t)wara 144
 Kyrö (Kaukonen), Klaus Matinpoika 331
 Kyrö 136, 246, 350, 358, 373, 387, 415, 436, 462, 463, 481, 487, 492, 493
 Kyrö, Erkki (Erkinpoika) 385
 Kyrö, Erkki Juhonpoika 385
 Kyrö, Heikki 463
 Kyrö, Heikki Mikonpoika 369
 Kyrö, Juho (Erkinpoika) 385
 Kyrö, Juho (Johan) 358, 390, 428, 429
 Kyrö, Juho Laurinpoika 429
 Kyrö, Juho Paulus 356
 Kyrö, Mikko Juhonpoika 331
 Kyrö, Mikko Mikonpoika 331
 Kyrö, Niilo (Pallas-Niku) 242
 Kyrö, Olli 463
 Kyrö, Pekka (Erkinpoika) 385
 Kyrö, Pekka 358
 Kyröjärvi (Kyräjärwi) 104
 Kyrö-suku 299, 321, 332, 334, 349, 358, 359, 386, 389
 Käkisalmenkenttä 124
 Käkisalmi 80, 81, 82, 91, 252
 Käkkälöjoki 111
 Kändejänkä (kändejänck, Kändänjänckä) 139
 Käsäniva (Kensarifwa) 146, 147
 Kántäjänkä (Kántäjäncke) 137, 138
 Kärki, Pekka 339
 Kärppä-suku 102
 Käsmä 349
 Käsmäjoki 115, 149
 Köngänen 109, 197
 Köngäs 326, 327, 334, 336, 337, 363
 Köngäs-suku 332
 Könkämä 383
 Könkämäjoki (-eno) 13, 352, 353, 393, 422
 Könkäänmaa 134
 Könkäänmella (Kongamelle) 133, 134
 Könkäänsaari 108
 Körkkö-suku 79, 101

 Laatokan Karjala
 Laatokan Karjala 78, 82, 92, 330
 Laatokka 67, 80, 83, 84
 Labba 393, 399, 400, 421–423
 Labba, Jon 390
 Labba, Jouni 390
 Labba, Juho 390
 Labba, Kristiina 390
 Labba, Nils 390
 Labba, Pehr Guttormsson 383
 Labba, Tuomas 390
 Labba-suku 56, 383, 386, 388, 389, 390, 397, 398
 Ladua 150
 Laestadius, Lars Levi 120
 Lagerborg, R. W. 224, 281, 405, 407–409
 Lagerbring, Sven 44
 Lahti, Henrik Mattsson 427
 Lahti, Johan 429
 Lahti-nimi 123
 Lainio 105, 321
 Lainiotunturi 137
 Lainiovuoma 385, 389
 Laitinen, Aatu 415
 Lakso 358
 Lammaskosket 398
 Lampén, Ernst 25
 Langenskiöld, Fabian 409
 Lango-suku 386
 Lantto 357
 Lantto, Juho 376

- Lantto, Juho Erkki 357
 Lapinniemi 76, 90, 98, 99, 014
 Lapinsaari 137
 Lapje-suku 390
 Lappalainen, Lauri 100
 Lappi (paliskunta) 483, 485, 489, 490, 494
 Lasse Jönsson 91
 Latvajärvi (LaduaJerfwj) 150, 151
 Lauri Niilonpoika 345
 Laurila 353
 Lautiosaari 91, 92
 Lavivaara 399
 Lavonius, Alexander 225
 Lefebvre, Henri 26
 Lehtikaita (Lechtesskaida) 139
 Lehtirova 137
 Lehtola, Veli-Pekka 36
 Leinonen, Pekka 340, 341
 Leipäpurema 147
 Leivoiva (Leppotunduri, Leipatunduri) 146, 147
 Lentikka-suku 355
 Lentovaara 127–129
 Leppäjärvi (Raattama), Juho Eliaksenpoika 356
 Leppäjärvi 350, 355
 Leppäjärvi, Aabrami 355
 Leppäjärvi, Erkki 355
 Leppäjärvi-suku 396
 Lesken, Hannu 340
 Levisalmensuu 334
 Levitunturi 124, 323, 324, 326
 Liedakkala 94, 96
 Lietankijärvi 461
 Lihavakynsi 288
 Liikasenvaara 151
 Liikavainio, Johan Erik 415
 Liittovaara 89, 127, 128, 136
 Likkusseljänpalo 372
 Likkusselät 372
 Liljeblad (J. F. rovasti) 458
 Lille-suku 386
 Liminka 86
 Lingonniemi 124
 Linkola, Martti 47, 391, 392, 432
 Lintula 110
 Lisma 435
 Lismajoen latvapuro 138, 144
 Lismajoki 132–134, 136, 138
 Lismalatvajänkä 138
 Lismalatvakuolpuna 138
 Litonenne 141
 Liurenius, Nicolaus 103
 Lodda, Anna 390
 Lodda, Anni 397
 Lodda, Jon 390
 Lodda, Juho 390, 397
 Lodda-suku 386, 389, 397
 Lohiniva 306
 Lokka 113, 119, 244, 316, 431, 437
 Lombo 112
 Lombsiala 111, 112
 Lombskala 111
 Lompolo 112, 426
 Lompolonjärvi 112
 Lompolonkylä 112
 Lompolonnivat 380
 Lompsolo 112
 Lontoo 33
 Lososaari 116, 126, 149, 347
 Loue 326
 Loukaskoski 124
 Loukasmaa 326
 Loukas-nimi 123, 124
 Loukasniva 326
 Louke(e)-nimi 326
 Loukeinen, Heikki 326
 Loukinen 109, 111, 124, 125, 324, 326, 336
 Loukinen, Sven 337
 Loukinen-nimi 123
 Loukinen-suku 334
 Louki-nimi 326
 Loukisenniemi 326
 Loukisensuu 328
 Loukku-nimi 123
 Louko-nimi 326
 Lovisa Ulrika 207
 Luiri- (Luioranta-)suku 340
 Luiri 113, 126, 142, 146, 440, 461, 465
 Luiri, Paavali 471
 Luirajärvi 113, 440
 Lukonen-suku 348
 Lumijoki 119
 LumSija 111
 Luossavaara 196
 Luppovaara (Lupusälck, Lappusälk) 139
 Lusminkijärvi 346
 Luttojoki 139
 Luttojärvi 82
 Luukko, Armas 27, 252
 Luuksensalmi 96
 Luulaja 57, 76, 77, 154, 251
 Luulajan Lappi 167
 Luulajanjoki 197
 Luusua-suku 343
 Luutsinsalmi 107, 461
 Lycksele 190, 258, 361
 Lyngen(vuono) 71, 218, 397
 Lähteenmäki, Maria 49, 50, 312, 410
 Lämsä, Hannu 320
 Lämsä-suku 348
 Länsman, Niila (Salkko-Niila) 435
 Länsman, Piera 285
 Länsman-suku 435, 436
 Läske, Erik Hindriksson 427
 Lätäseno 353, 417, 418, 422, 424
 Lönnbohm, Kaarlo 243
 Löwenhielm, Carl Gustaf 215
 Löysäkin lampi 103, 126
 Löysäkki 135
 Löysäkkjärvi 380

- Maaninka, Petteri 150
 Maaninkajärvi 347
 Maaninka-suku 347, 348
 Maaninkavaara 150
 Maankaldio (Mankaldio) 132, 133, 134
 Madetkoski 342, 344, 345, 362, 473
 Magga (Orponen), Niila 435, 436
 Magga 388, 396
 Magga, Elsa 390
 Magga, Guttorm (Kuttura) 285, 390, 433, 435, 439
 Magga, Heikki (Henrik) 395, 396, 390
 Magga, Inkeri 436
 Magga, Jooseppi 390, 437
 Magga, Kristiina (Tuomaksentytär) 383
 Magga, Maria 436
 Magga, Niila (Tuomaksenpoika) 385
 Magga, Niila (Niilo) 390, 436, 437, 439, 492
 Magga, Nikolaus Uulanpoika 385
 Magga, Paul 490
 Magga, Piera 436
 Magga, Thomas Henriksson 385
 Magga, Tuomas 284, 383, 385, 390, 397, 436, 437
 Magga, Uula 424
 Magga-suku 385, 386, 389, 390, 397, 400, 433, 435
 Majavajoki 332
 Mallatunturi 397
 Maltiojoki (Maltajoki) 148
 Maltiotunturi 147
 Manalaissaari 109
 Manasteri 84
 Manasterinlahti 84
 Mandajärvi 94, 95, 125, 126, 129, 130
 Mangi, Anund Anundinpoika 197
 Manker, Ernst 57
 Mankinen-suku 101
 Manku 422
 Mannerburg (E. maaherra) 189
 Mannila (Mannela) 352
 Manninen, A. A. 245, 422, 424, 486, 487
 Mantojärvi 125
 Mantokaltiot 133
 Mantokuusikko 125
 Manto-oja 125
 Mantsanenjärvi 350
 Marckat, Antti 347
 Marikkovaara 81
 Markkina 352, 354
 Markkinaselkä 113
 Markun pojat 421
 Markus Olofsson (Ollinpoika) 122, 123, 347
 Marski 123, 124
 Marskinjärvi 123
 Marskinoja 123
 Marskinvuoma 123
 Marsujoki 398
 Martin (Panno, Jundin), Hannu Hannunpoika (Hans Hansson) 377, 378, 379
 Martin, Hans Jönsson 377
 Martin, Henrik Mattsson 379
 Martin, Juho 473
 Martin, Jöns Hansson 330, 377
 Martinkylä 340
 Marttajärvi 354
 Martti Antinpoika 372
 Martti Hannunpoika (Martin) 378
 Marttiini 275, 330, 377, 379, 380, 381
 Marttiini, Heikki 491
 Marttiini, Juho 468
 Marttiini-suku 342
 Martti-suku 340
 Massa, Ilmo 35, 37
 Matala ja Syvä Karijärvi 125
 Matalajärvi 354
 Matalasaari 137
 Matarenki 350
 Matinlahti 137
 Matlein, Sven 336, 343, 427, 479
 Matomaa 340
 Mats Josephsson 109, 161
 Mattanen, Antti 345
 Mattanen-suku 342
 Mattaniemi 443
 Mattila 240
 Mattiniemi (Matinniemi) 334
 Matts Ersson 466
 Matz Ikäpäivänpoika 147
 Mauno Ladonlukko 154, 156
 Maunu 123
 Maunu Eerikinpoika (kuningas) 156, 157, 254
 Maunujoki 478
 Maununaho 306
 Maununkaira 119
 Maupertuis, Pierre-Louis de 197
 Medelpad 155, 157
 Melajärvi 421
 Melavaara 131
 Meldercreutz, Jonas 197, 200
 Mella 358, 385
 Mella, Jacob Olofsson 359
 Mella-suku 386, 427, 487
 Mellavaara 359
 Mellenius (metsätarkastaja) 440
 Meltaus 91
 Meltausjoki 92, 112
 Meltinkoski 306
 Mensikov, Aleksandr 409
 Metsälappalaisenmaa 484
 Mettinen, Daniel 344
 Mettiäinen-suku 343
 Mettävuoma 354
 Michto-suku 342
 Mieliä Andersinpoika 323
 Mieliänkuusikko 324
 Mieliölaki 324
 Mihkali 79
 Mikko Aikianpoika 347
 Mikkola 356, 381
 Mikkola-suku 332

- Millo- (Miulu-, Miulus-)suku 347, 348
 Millo, Antti Matinpoika (Anders Mattsson) 288
 Millo, Hannu Tuomaanpoika 348
 Millo, Johan 148
 Millo, Jouni 348
 Miskisrova 380
 Miskisvaara 380
 Modée, R. G. 22
 Moija-suku 347
 Moita-nimi 122
 Mokko 331
 Mokko-suku 328, 330, 332, 335
 Molkojoki 136
 Molkojärvi 135, 136, 241, 258, 329, 330, 331, 366
 Molkoköngäs 89, 95, 127, 128, 135, 136
 Molkolampi 136
 Mommo 124
 Monasterinkoski 83
 Monasterinsaari 83, 84
 Moskova 86
 Moskujärvi 342
 Moskuvaara 343
 Moskuvaara-suku 372
 Muddusjärvi 369
 Muhos 102
 Mukkala 110, 113
 Munnikurkkio 421, 422
 Muojoki 346
 Muojärvi 116
 Muonio(nniska) 15, 20, 94, 101 119, 125, 137,
     161, 224, 245, 279, 281, 307, 318, 320–322,
     327, 334, 337, 350, 352, 359, 383, 387, 391,
     394, 395, 398, 405, 411–417, 421, 423, 430,
     449, 457, 460, 463, 480, 481
 Muonionjoki 13, 94, 125, 393, 397, 418, 424, 461
 Muotka 82, 438
 Muotka, Henrik 463
 Muotkajärvi 350, 355, 374, 400, 457
 Muotkataival 437, 438, 439
 Muotkavuoma 433
 Muovaara 116
 Murtola 345
 Musikka, Mikko 432
 Muskovaara, Pekka Antinpoika 343
 Muskovaara-suku 343
 Musta 340, 341, 368
 Musta, Antti 340
 Musta, Eeva-Kaisa 430
 Mustameri 61
 Mustonen (Musta), Pekka 346
 Mutenia 244, 316, 341, 437
 Mutkajärvensalmii 348
 Muurola 76, 96, 99, 101
 Muuro-suku 79
 Myllykangas 380
 Mårthen Joensson 258
 Mäselva 131
 Mäki-Pumpanen 345
 Mäkitalo 344, 353
 Mälär 80
 Mämmi-suku 320
 Mäntyjärvi 90, 95, 126
 Mäntykoski 126, 147
 Mäntyvaara 485
 Märkjärvi 115, 348
 Määttä, Juho Antinpoika 346
 Määttä, Samuel Tapaninpoika 346
 Mölö-suku 79
 Naavuono 81
 Nahkiaisoja, Tarja 14, 49
 Nahkuanniemi 109
 Narkauskoski 99
 Nattaset 140, 439, 441, 461
 Naurismaa 373
 Nebluslokka 341
 Nellim 37
 Nickul, Karl 47
 Niemelä 300, 357
 Niemelä, Yrjö 110
 Niemelä-suku 334
 Niemi 381
 Niesijärvi, Joonas 345
 Niilo Juhonpoika 101
 Niilo Laurinpoika 345
 Niilo Pekanpoika 126
 Nikka (Nicka), Mickel Hansson 426
 Nikkinen, Heikki Niilonpoika 371
 Nikkinen, Nils Nilsson (Niilo Niilonpoika) 327
 Nikkinen, Tuomas Ollinpoika 371
 Nikkinen-suku 332, 334, 357
 Nikodemus, Anders Nilsson 384
 Nikodemus, Aslak 384
 Nikodemus, Briitta 435, 436
 Nikodemus, Iisak 435
 Nikodemus, Ingrid 436
 Nikodemus, Johan Nilsson 384
 Nikodemus, Johannes 435
 Nikodemus, Kaisa 435
 Nikodemus, Lassi (Pieranpoika) 384
 Nikodemus, Lassi 432, 433, 435–439
 Nikodemus, Nils (Niila, Niilo) 384, 433, 435, 437
 Nikodemus, Pehr (Piera) 384, 436
 Nikodemus, Petter 390
 Nikodemus, Pietari (Niilanpoika) 384
 Nikodemus-suku 355, 386, 389, 396–398, 400,
     433
 Nikula 381
 Nilivaara 109, 335
 Nillo- (Niulus-)suku 347
 Niloskorva 119
 Nils Nilsson 288
 Niska 135
 Niskanen, Markku 64
 Nissilä, Viljo 92
 Niulus 362
 Niulu-suku 345
 Niva 93, 386
 Niva, Anna 385
 Niva, Helge 84

- Niva, Henrik Ollinpoika 355
 Niva, Olli 385
 Niva, Olli Heikinpoika 352
 Nivankylä 76, 79, 93, 330
 Nivanniska 357
 Niva-suku 348, 354, 386
 Njamaggavuoma 398
 Njamakkajärvi 398
 Noijonen-suku 348
 Nojonen, Erkki 348
 Norlanti (Norrland) 185
 Norlanti 64, 121, 155, 156, 157, 192
 Norrbotten 157, 158, 221, 411, 416, 417, 421, 457
 Notinkenttä 340
 Nousu 148, 340, 344
 Nousu, Hannu 145, 146
 Nousu, Matti Hannunpoika 340
 Novgorod 77, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 500
 Noxensalmi 97, 127
 Nukkumajoki 117
 Nummelin, Carl 306
 Nunastunturi 424
 Nunnanen 112, 396
 Nunnukkakukanmaa 380
 Nuolivaara 126, 129, 148
 Nuori 342
 Nuortijärvi
 Nuortijärvi 82, 386
 Nuorttijoki (Notijockj) 146
 Nuorttitunturi (Noti Tunduri) 146, 147
 Nutti, Niila (Niilo) 242, 390, 436, 437
 Nutti-suku 386, 387, 390, 422
 Nycarlius, Jacob 103, 106
 Nyköping 162, 180
 Nyman, A. J. 421
 Nyman, Johan August 415
 Nyssönen, Jukka 50
 Näkkälä 396, 485, 486, 489
 Näkkälä(järvi)-suku 335
 Näkkäläjoki 350
 Näkkäläjärvi 350, 351, 394, 424, 461, 509
 Näkkäläjärvi Salomon Salomonpoika 389
 Näkkäläjärvi, Antti 389
 Näkkäläjärvi, Antti Tuomaanpoika (Vilkuna)
 395
 Näkkäläjärvi, Iisko (Isak, Iisakki) 285, 351, 376,
 389, 395, 486, 489
 Näkkäläjärvi, Juho 389
 Näkkäläjärvi, Salomon (Salmo) 350, 389
 Näkkäläjärvi, Tuomas 389
 Näkkäläjärvi-suku 331, 349, 388, 389, 395
 Närängänvaara (Närärnkävaara) 127, 149
 Nääs- (Nillo-, Niulus-)suku 347, 348
 Näätkumpu 147
 Näätamö 82, 117
 Näätamöjoki 146
 Näätäselkä 135

 Oikarainen-suku 101
 Oikijärvi 422

 Oinas, Erkki Antinpoika 338
 Oinas, Matti 127
 Oinas-suku 101, 107, 339
 Oivanki(järvi) 345, 346
 Oja, Aulis 28
 Olaus Magnus 25, 43, 72
 Olkkajärvi 98
 Olkovaara 395
 Olli Antinpoika 362
 Olli Heikinpoika 367
 Olli Laurinpoika 328
 Olli Ollinpoika (Olof Olofsson) 366, 367
 Ollila 352, 353
 Ollila, Lauri Matinpoika 348
 Olof Anundsson 89, 252
 Olof Hindsson 323
 Olof Larsson (Olli Laurinpoika) 326, 327
 Olof Mårtensson 117
 Olof Paiffusson 323
 Olof Pählsson 323
 Olof (arkkipiispa) 156
 Olofsson, Sven Ingemar 195, 200
 Olsen, Björn 57, 68
 Omma-suku 355
 Onkamo 115, 130, 148, 348, 370
 Onnela, Samuli 49, 134, 247
 Ontojärvi (Ondijärvi) 347
 Orajärvi (Orrajerfwi) 114, 146, 242, 244, 342,
 371, 372, 377, 461, 484, 491
 Oraniemi 478
 Oratsalonselkä 380
 Oravainen 123
 Oravainen, Nils 160, 257
 Oravaisenkuusikko 123
 Oravaisenvuoma 123
 Orbus- (Orponen-, Orpana-)suku 383, 386, 397,
 400, 431, 440, 490
 Orbus, Henrik Pehrsson 383
 Orbus, Lassi Henrikinpoika 383
 Orosius 68, 71
 Ottar 68, 71, 72, 73, 250
 Oulan pöllimaa 139
 Oulanka 83, 84
 Oulankajoki 83, 84, 115, 150, 151
 Oulu 69, 78, 85, 86, 291
 Oulujoki 78, 85, 99, 102
 Oulujokilaakso 102, 107
 Oulujärvi 81, 85
 Oulun Lappi 100
 Ounas 398
 Ounasjärvi 374, 461, 463
 Ounastunturi 122, 386, 388, 395–397, 400, 415,
 416, 486, 487, 488, 489
 Outakka 396
 Outakoski 369

 Paadar 117, 137
 Paadar, Isak 369
 Paakkola 93–96
 Paanajärvi 116, 147, 150, 151, 340

- Paannejängänmaa 142
 Paannejängänmukka 142
 Paannejänkä 142
 Paaraskalla (Paris Kalla) 136, 139
 Paasi, Anssi 26
 Paasto, Päivi 51
 Paatsjoki 82, 117, 146, 409, 473
 Paavalniemi 79, 101
 Paavonniemi 329
 Pahajoki 354, 486
 Pahakuru 396
 Pahtajärvi 396
 Painasrova 375
 Pajala 94
 Pajari, Tuomas 103
 Pajari-suku 79
 Paksuniemi-suku 334
 Paljukka 134
 Palkispää (Pulckasälck, pällkosälck) 139
 Pallasjärvi 241, 331, 460
 Pallastunturi(t) 136, 137, 394, 436, 492
 Palo 357
 Palo Lyck Sellkä 372
 Palojoensuu 350, 352–355, 397, 399, 424
 Palojoki 355, 396
 Palojärvi 350, 370, 393, 396, 424, 457, 485, 486
 Palojärvi, Antti Erkinpoika (Erkuna) 389, 396
 Palojärvi, Erkki 396
 Palojärvi, Juhani (Juho) 353, 389
 Palojärvi, Kalle 353
 Palojärvi-suku 349, 388, 389
 Palokka-suku 355
 Palo-Likkusselkä 372
 Palomaa 478
 Paloniemi 108, 110, 327, 328, 331, 335, 363
 Paloniemi, Juho 300
 Paloniemi-suku 332, 334
 Paloperä 115
 Palo-Peuravaara 144
 Palopää (Vasara), Elin 429
 Palopää-suku 390, 421
 Palo-Rahtumaa 119
 Palo-Ritavaara 148
 Palosaari, Olli 346
 Palotunturi 127, 149, 151,
 Palovaara 147
 Palsitunturi 181
 Palvajärvi 124
 Panahaut 141, 142
 Panni 330
 Panno (Peuna), Pekka Antinpoika 341
 Panno, Hans Hansson 330
 Panno, Johan (Jöns) Hansson 133, 329, 377, 443
 Panno, Juho Juhonpoika 443
 Panno-suku 330, 341, 342, 378
 Panulainen 330
 Papinsaari 124, 326
 Pappila 352
 Parakkasaari (Parikkasaari, Porosaari) 347
 Partakko 325
 Parva- (Parffa-)suku 428
 Parvajoki 332, 335
 Pasmajärvi 461
 Pasmarova 122
 Pasuri 79
 Patokarinieniemi 306
 Patokoski 91, 128
 Patosalmi 347
 Paukasvuoma 242
 Paulaharju, Samuli 11, 25, 121, 122, 342, 430,
 440, 458, 459
 Paulus (porokylä) 422
 Peder Mattsson 466
 Pedersen, Steinar 57, 402–404
 Pehr Johansson 133
 Peivas 122
 Peive-suku 355
 Pekka Jaakobinpoika (Pär Jakobsson) 366, 367
 Pekka Matinpoika 339
 Pekkanen 347
 Pekkanen, Tuomo 68
 Pelja 146
 Pelkonen, Matti 259, 341
 Pelkonen, Paavali 100, 107, 127, 130, 259, 338
 Pelkonen, Pekka 144
 Pelkonen-suku 186, 299, 339, 340, 341, 343, 364
 Pello 76, 94, 108, 119, 194, 331
 Peltojärvi 13, 15, 111, 112, 134, 136, 146, 292,
 295, 321, 324, 325, 331, 332, 334, 350, 385,
 394
 Peltotunturi 112, 146
 Peltovuoma 112, 246, 336, 350, 356–358, 375,
 383, 415, 424–426, 430, 433, 463, 473, 485–
 487, 489, 510
 Peltovuoma, Erkki 122, 333, 357
 Peltovuoma, Juho (Johannes) 432, 435, 436
 Peltovuoma, Matti 432, 435, 436
 Peltovuoma, Petter 432
 Peltovuoma-suku 332, 386
 Per Andersson 133
 Per Henrikinpoika 466
 Per Johansson 93
 Per Nilsson 288
 Per Persson 297
 Permuslahti 95, 96
 Perttunen, Niilo 100, 130
 Perttunen-suku 339, 340, 364
 Peräjärvenmaa 380
 Peräjärvenmännikkö 380
 Perämeri 67, 74, 76, 78, 80, 83, 85, 86, 99, 254
 Peräpohjola 98, 236
 Pesonen, Antti 346
 Pesonen, Olli 260, 286
 Pesäjärvi (Päsejärfwij) 147
 Pesä-Kormanen 147
 Peteri 123
 Peterinselkä 115
 Petkula 244
 Petsamo 47, 73, 84
 Peuna-suku 348

- Peura-nimi 122
 Peuranippa 144
 Peuravaara (Peurawara) 138, 144
 Peuravuoma 332
 Philadelphia 39
 Piekkari 123
 Piekkarinniemi 123
 Pielinen 339
 Pielpajärvi 117
 Pienni 393, 400
 Pienninkuru 400
 Piervelpalo 244
 Piessanniitty 84
 Piessanniitynlehto 84
 Pietari 276, 418
 Pietari Antinpoika 347
 Pietari Jouninpoika 347
 Pietarsaari 86
 Piitime (Piteå) 29, 71, 77, 154, 187, 189, 190, 221,
 251, 287, 361, 401
 Piitimen Lappi 77, 167, 258
 Pikka- (Pigga-, Pikkarainen-)suku 427
 Pikkarainen (Pickkarainen), Johan (Juho) Nilsson
 336, 337, 427
 Pikku Sieppijärvi 147
 Pikku-Lismajoki 138, 139
 Pilto-suku 386
 Pipping, Petter 163, 194, 355
 Pirinen, Kauko 28, 254
 Pirkkoi, Juho 320
 Pirtisvuoma 427
 Pirtti-Korsamo 147
 Pirttikoski 102, 128
 Pissari 79
 Pistojoiki 116, 147
 Pitkä(n) nifwa 371, 457
 Pitkäkumpu 380
 Pitkälompolo 380
 Pitkä-suku 347
 Pitsloma 134
 Pituhijärvi 353
 Planting, A. K. 413
 Planting, C. W. 238
 Planting, Henrik 287, 288, 347
 Pohjanlahti 68, 195, 196, 255
 Pohjanmaa 45, 68, 81, 84, 88, 104, 110, 125, 130,
 147, 156, 165, 166, 169, 176, 177, 179, 231,
 252–255, 296, 325, 500
 Pohjanperä 81
 Pohjanranta 85
 Pohjois-Amerikka 38
 Pohjois-Fennoskandia
 Pohjois-Fennoskandia 34, 61, 62, 297
 Pohjoiskalotti 49, 59, 62, 69
 Pohjoismaat 34, 42
 Pohjois-Pohjanmaa 27, 28, 49, 103, 104
 Pohjola 26, 36, 42, 44, 80, 172, 207, 254, 513
 Pohjola, Antti 246
 Poignant, E. 22
 Poika-Ukkonen 147
 Poikila, Matti Mikonpoika 343
 Poikkilahti 354
 Pokka- (Pocka-, Pägga-)suku 355, 426, 428
 Pokka (Päcka), Johan (Juho) 426, 427, 429
 Pokka (Päcka), Lars Mickelsson 426
 Pokka, Heikki 345
 Pokka, Margareta 426
 Pokka, Maria 429
 Pollo-nimi 123, 124
 Pollonvuoma 123
 Pommeri 202
 Pomokaira 124
 Ponga, Anders 385
 Ponku (Ponga), Antti Niilanpoika 385, 390
 Ponku- (Ponga-)suku 385, 386, 433
 Ponku (Pånga), Matti 432, 435, 440
 Ponku, Ella 435
 Ponku, Gunilla 432, 436
 Ponku, Inka Maria 435
 Ponku, Matti 433, 435, 436, 438, 439, 440, 490
 Poovaara 129
 Porkkavaara 89, 95, 129, 137
 Porokota-suku 334
 Porosaarenmä 128
 Porovuoma 400
 Porthan, Henrik Gabriel 44, 45
 Porthan, Samuel 416, 417
 Porttitieva 137
 Porttivuoma 137
 Posio 127, 149, 150, 151, 347
 Posionjärvi 151
 Possosiira 147
 Pouta(nen)-nimi 124
 Prawitz, Gunnar 53, 286
 Prokko 79, 123
 Proksi (Ropsi), Juho Henrik 357
 Proksi 357, 375, 396
 Proksi, Erkki (Erik) 390, 425
 Proksi, Juho 390
 Proksi, Juho Erkki 396
 Proksi, Juho Henrik 375
 Proksi, Niila 390
 Proksi, Petteri 390
 Proksi, Piera 390
 Proksi, Priitta 390
 Proksi, Stiina 390
 Proksi-suku 389, 394
 Ptolemaios 44
 Ptolemaios, Klaudios 68
 Pudas 337
 Pudasjärvi 84, 103, 151, 475
 Pudas-suku 332, 334
 Puilakkapää (piulacksälck, Puilak sälk) 139
 Pukinajärvi 147
 Pulju 426
 Puljujärvet 460
 Puljujärvi (Eira), Mikko Pekanpoika 357
 Puljujärvi 336, 337
 Puljujärvi-suku 386
 Puljusjärvi, Mikel 390

- Pulju-suku 372
 Pulkamo-suku 123, 331
 Pulka-suku 386
 Pulli 324
 Pulli, Olof 329
 Pulli, Per Siponpoika 93
 Pulli-suku 79, 328, 330–332, 334, 335
 Pulska 340, 345
 Pummanki 82
 Pumpanen, Erkki 367
 Pumpanen, Erkki Matinpoika 337
 Pumpanen, Matti Juhonpoika (Mats Johansson)
     362, 367
 Pumpanen-suku 267, 341–343
 Puntarikero 127, 149, 151
 Puola 60
 Puolitaipale 398
 Purmo 455
 Purnumukka 142, 244, 439
 Purnunokka (Biörnsälk) 142, 144
 Purnuskait 244
 Purrovaara (Purrowara) 138, 144
 Putaanvuoma 119
 Puusajoki 418
 Pyhä Birgitta 85
 Pyhäjoki 71, 77, 88, 166, 242
 Pyhäjärvi 126, 128, 144, 342, 374, 460, 484, 490,
     491
 Pyhäjärvi, Hanselmi (Pyhä-Selmi) 284
 Pyhätunturi 115, 116, 126, 129, 145, 326
 Päckä, Sigfird 346
 Pähkinäsaari 85
 Päiviö (porokylä) 422
 Päiviö 108, 341, 430
 Päiviö Andersinpoika (Päiffue Andersson) 323
 Päiviö, Juho 437
 Päiviö, Nils Johan 56, 403
 Päiviönkenttä 324
 Päiviö-suku 93, 323, 326, 327, 330, 332, 342, 390,
     436
 Pälsi, Sakari 25
 Pärliljärvi 374
 Pätsi, Filppu Filpunpoika 347
 Pääjärvi 81, 84
 Pääkkölä, Heikki 345
 Pöljä 66
 Pöykiö-suku 101, 102
 Pöykkö-suku 101
 Pöyrisjoki 375
 Pöyrisjärvi 131, 325, 371, 375, 376, 394, 395, 424,
     461
 Qvenangen (Qvenang), Sigrid (Siiri) 435, 436
 Qvenangen-suku 353, 386
 Qvist, Lars 194, 202, 212–217, 270, 361, 504
 Raabe 99
 Raasakka-suku 341, 342
 Raatetrova (Roviotwara) 380
 Raattama 241, 331, 332, 355, 356, 358
 Raattama, Elias 355
 Raattama, Karl Aleksanteri 354
 Raattamavaara 334, 336
 Rahtu(la) 105, 119
 Rahtujänkä 119
 Rahtulankenttä 119
 Rahtumaa 119
 Rahtunen 119
 Rahtusaari 119, 137
 Rahtusenkuusikko 119
 Rahtusenoja 119
 Rahtusenvaara 119
 Rahtusenvuoma 119
 Rahunsaari 119
 Raijanselkä 136, 137
 Raisitunturi 421
 Raisivuoma 397
 Raittijärvi 400
 Rajakaltionoja (Rajaoja, Rajaäija, Räjäja, Rojāja)
     140, 141, 142, 144
 Rajanen 428
 Rajaoja 85
 Rakitsainen (Rackastunduri, Rackswara) 146
 Rakkulaisniemi 115
 Rampa-suku 341, 342
 Rancken (ylimetsänhoitaja) 238
 Ranke, Leopold von 23
 Ranska 23, 171
 Ranta, Pekka Pekanpoika 378
 Ranta-Riikovaara 93
 Rantasalmi 328
 Ranta-suku 332, 335
 Rantatalo 354, 355
 Rantsila 80
 Ranua 98, 99, 232
 Rapakko 123
 Rapakonvuoma 119
 Rasti(i)-suku 383, 386
 Rast, Guttorm 383
 Rast, Johan Larsson 383
 Rast, Jon (Jouni) 383, 384
 Rast, Jon Laurinpoika 383
 Rast, Lars 383
 Rast, Lassi Lassinpoika 384
 Rastijärvi 326
 Rastinjärvi 124, 324, 327, 336, 337, 458
 Ratzel, Friedrich 47
 Raudanjoki 98, 101
 Rauhala 337, 373
 Rauhala, Niilo 137
 Raukelmoiva (Raukelempä, Raukelem Oifwi)
     146, 147
 Rautiola, Pekka 337
 Rautisvuoma 427
 Rautu(s)tunturi 440
 Rautupää (raudusälck, Raudon sälk) 139
 Rautus 336
 Rautus, Heikki Niilonpoika 336
 Rautusjärvi 109, 327, 334, 336
 Rautus-suku 332

- Rauvastenlatva 137
 Rauvastenvuoma 127, 128, 137
 Rechartt, W. J. 489
 Rehbindt, R. H. 406
 Rehn, Jonas 336
 Rein 196
 Reppana 147
 Reutuaapa 99
 Riekki (Reki), Kristian 346
 Riekki (Reki), Matti 346
 Riekki (Riki), Isak 346
 Riesto 244
 Riestojoki 437, 438, 440, 465
 Riesto-suku 316
 RihwalaKâta Nenne 138
 Riikojänkä 93
 Riikonen 93
 Riiko-nimi 124, 329
 Riikonjärvi 93
 Riikonkoski 93, 329
 Riikonvuoma 93
 Riiko-suku 93, 331
 Riimi, Anna Henrikintytär 430
 Riimi, Brita Henrikintytär 429
 Riimi, Ella Henrikintytär 428, 430
 Riimi, Elsa 359
 Riimi, Henrik Olofsson 427, 428, 429
 Riiminjänkkä 428
 Riiminkahlo 428
 Riiminkahlokangas 428
 Riiminoja 428
 Riimi-suku 343, 355, 386
 Riipi, Matti Matinpöika 291
 Riipi, Matti Paavali-poika 221, 273, 289, 290, 291
 Riipijoki 132–135, 378
 Riipijärvi 341, 342
 Riipi-suku 341
 Riisioja 128
 Rijk-suku 93
 Rimpiselkä 380
 Ripp Jockj (Rippjockj, RippJockji) 132, 133
 Rippjuuha 132
 Risikota (Risukota) 342
 Riskilä, Jooseppi 345
 Rist, Karin 436
 Rista-suku 386, 400
 Risuoja 128
 Ritakorkia 151
 Ritavaara 148
 Ritavaarankoski 148
 Ritavuotso 148
 Riuku-Niila 426
 Roju-Elli 342, 343, 430
 Rommavuoma 383, 400
 Ronkainen, Antti 346
 Rooma 76
 Ropi(tunturi) 398
 Ropivuoma 398
 Rosberg, J. E. 230, 432, 437, 438, 440
 Roskajärvi 374
 Rossi 375
 Rostojärvi 131
 Rounala 13, 15, 55, 131, 302, 321, 349, 352, 355, 389, 391, 499
 Rova (Gedda), Aatami 354
 Rova 353
 Rova, Matti 353
 Rova, Niku 458
 Rovaniemi 22, 76, 79–81, 85–87, 89, 90, 94–100, 102, 108, 112, 123, 124, 126, 128, 135, 229, 255, 297, 308, 309, 311, 318, 322, 326, 329–332, 334, 336, 411, 427, 430, 474, 475, 480, 481
 Rovapää (Rofwafwi) 141, 142, 144
 Rovasaari 137
 Rovavaara 147
 Rudbeck, Olof 43, 44
 Ruija 54, 60, 61, 69, 71, 318, 403, 404, 410, 413
 Ruikka 88
 Rukajärvi 81
 Runkaus 99
 Ruopsa, Matti 337
 Ruoshaara (Rossoija) 139, 140, 142
 Ruossakero 398
 Ruosselkä (Rossälk) 140, 141, 142, 144
 Ruotaanlahti 100
 Ruotovaara (Rortevaara) 137
 Rura Jerff 113
 Ruskeakallio 147, 150
 Rutojoki 380
 Rutojärvi 103
 Rutorova 380
 Ruuhijoki 115
 Ruutti 123
 Ruuttijärvi 123
 Ruuttula-Vasari, Anne 229
 Ryss, Jacob 329
 Ryss, Johan Hansson 133
 Rysslampi 103, 350
 Ryss(ä)-suku 79, 93, 110, 324, 325, 328–332, 334, 355, 378
 Ryssä, Hans Jönsson 330
 Ryssä, Heikki 334
 Ryssä, Juho Pekanpoika 366
 Ryssä, Paavali 340
 Rytijärvi (Rytijerfw) 150, 151
 Rytj 150
 Räisänen (Reisine), Lauri (Lasse) 147, 347, 348, 370
 Räisänen, Matti 337
 Räisänen, Niilo 348
 Saadio (Sadio) 358, 375
 Saadio, Juho 358
 Saadio, Mikko 358
 Saapunkijärvi 346
 Saarenkylä 94, 101
 Saarenniemenniska 371
 Saari 135, 371
 Saarijärvi (Sarijerfwj) 150, 151, 460

- Saarikoski 421
 Saarikumpu (Sarikumpi, Suola Kuosack) 146, 147
 Saariniemi 371
 Saariselkä 19, 113, 439
 Saava 79
 Sadelin, Carl 175, 186, 187, 188, 190, 194, 195,
 287
 Sadinmaa(-aapa) (Sadaap) 141, 142, 144
 Said, Edward W. 36
 Saija- (Sajak-, Sarri-, Saijets-)suku 347, 348
 Saija 324, 370, 371
 Saijets (Sajak), Hannu Gabrielinpoika 371
 Saimaa 74
 Saitsikursu 398, 418
 Saitta 90, 97, 98, 99
 Saittajoki 134
 Saittajärvi 91, 98
 Saittasjärvi 463
 Saivonkero 136
 Sajets (Sajek, Sajak, Saja), Juho Gabrielinpoika
 370
 Sajets-suku 341
 Sakkanen 340, 341
 Sakkarainen 421
 Saksa 44
 Salanginjärvi 331
 Sallajoki (Sallajerfwi Jockj) 115, 148
 Sallansuu 348, 349
 Salmi
 Salmi, Erkki 366, 367
 Salmi, Erkki Erkinpoika 371
 Salmijärvenkumpu 380
 Salmijärvi 337, 348
 Salmi-suku 325, 332, 348, 363, 450
 Salmuri 124
 Salo, Unto 78
 Saloheimo, Veijo 28
 Saloinen 85, 254
 Salomon Henrikinpoika 389
 Salonen 356
 Salvasjärvi 396
 Salvastunturi 396
 Sammakkojärvi 336
 Sammakkojärvi 427
 Sammakkoselkä 142
 Sammal 240
 Sammallahti 137
 Sammalselkä 492
 Sammaltunturi 137
 Sammalvaara 137
 Samuel Nilsson 259
 Sankarijoki (Sangar) 146, 147
 Sara (Nikodemus), Maarit 433, 435
 Sara, Aslak 425
 Sara, Henrik 425
 Sara, Maaret Märtenintytär 384, 432
 Sara, Niila 425, 426, 433, 436
 Sara, Piera 244, 436
 Sara-suku 390, 427
 Sarmela, Matti 42, 45
 Sarvikangas 150
 Sarvilahti 148
 Sarvisalmi 347
 Sarvi-suku 347
 Sarvitaipale 147, 149
 Sarvivaara 150
 Sassalijärvi (Sasslajärvi, Sassalajerfwij) 341, 342,
 366, 367
 Sassali-suku 341, 342
 Satakunta 27, 85, 124
 Sattanen 242, 244, 342, 344, 363, 429, 483
 Sattanen-suku 342
 Sattasjoki 427, 428
 Sattasniemi 490, 491
 Sattovaara 147, 148
 Sattasselkä 342
 Saukkonen, Pauli 63, 64
 Saunavaara 339, 340, 344, 345, 364
 Sautunturi (Sauoiva, Sawo Tunduri) 146–148
 Savinajoki 84
 Savo 28, 74, 78, 100, 101, 103, 106, 107, 297, 326
 Savolainen-suku 102
 Savonlinna 74
 Savukoski, Kreetta 490
 Schantz, Nils Gustav 244, 476
 Schefferus, Johannes 43, 171, 207
 Seipäjärvi (Martin), Pehr 379
 Seipäjärvi, Simon Pehrsson 379
 Seipävaara 127, 128
 Seitajärvi 112, 114
 Seitalompolo 112
 Seitanki 99
 Seitosaari 99
 Sejman-Turbino 65, 67
 Selkäjoki 147
 Seurujoki 325, 327
 Seurujärvi 325
 Sidor-nimi 124
 Sieminki 116
 Siepijjerfwi 146
 Sieppi 358
 Sieppi, Olli 387
 Sieppijärvi 462, 463
 Sieppi-suku 387
 Sierijärvi 98
 Sierisjärvi (Sirisjerfwi) 321
 Siggevaara 13, 320, 426
 Siikajoki 166, 440
 Siikalampi 148
 Siikaoja 148
 Siikasavo 92, 166
 Siikaselkä 129
 Siili 98
 Siilinjärvi 74
 Siiri, Ellen 436
 Siiri-suku 390
 Siitonen 124
 Siito-nimi 124
 Siitospelkä 124
 Siittaanlampi 81, 99

- Siittaanpalo 81, 99
 Sikku-suku 390
 Simma-suku 56
 Simo 85, 86, 98
 Simojoki 98, 102
 Simojokilaakso 297
 Simojärvi 87, 87, 95, 98, 99, 116, 127, 149
 Simonkylä 88
 Simpele 61
 Sinettä 81, 126
 Sinettäjärvi 90
 Siperia 121
 Sirelius, U. T. 120
 Siri-suku 386
 Sirkanmaa 355
 Sirkka 300, 336, 363, 367, 373, 374, 377
 Sirkka, Johan 375
 Sirkka, Juho Juhonpoika 362, 427
 Sirkka, Nils (Niilo) Olofsson 259, 326
 Sirkkajärvi 124, 326, 327
 Sirkka-suku 326, 328, 330, 332, 334, 358, 429
 Sirma, Olaus Matinpoika 43
 Sissanki 374
 Siuliajoki 148
 Siuliavuono 147
 Siuliojoki 146
 Siuruansuu 127
 Siurunmaa 65, 242, 244, 341
 Siurunoja 128
 Sivakka 371
 Sivakkamaa 338, 340, 364
 Sivén, Albert 475
 Sjögren, A. J. 430
 Skandinavia 33, 61, 66, 67, 69, 70, 73, 121
 Skellefteå 254
 Skogstedt, J. C. 241, 243
 Skoone 164, 269
 Skrifwarin Käta Nenne 138
 Skum, Aslak 413
 Skum-suku 386
 Slottsberg, Gustav 225
 Smauko 422
 Smoolanti 158
 Soack, Anders Persson 139
 Soasjärvi 103
 Sodanniemi 369
 Soikulasaari 128
 Soininen, Arvo M. 28
 Sokkapetäjänmaa 428
 Sokkapetäjänvaara 428
 Sokosti 146
 Sollander, Carl 189, 287
 Solovetsk 84, 86
 Sombio-suku 386
 Somerköngäs 331
 Somervaara 126
 Sompiojoki 113
 Sompiojärvi 114, 437, 438, 439, 440, 461
 Sompiotunturit 140
 Sonkajärvi 115, 148, 348
 Sonkamuotka 94, 137, 160, 292, 320, 350, 354,
 360, 398
 Sonkamuotka, Elias 354
 Sorkaseälk (Sorkesälke) 132
 Sortavala 79
 Sorvio Henrikinpoika 324
 Sota-aapa (Satajänck, Sädäjäncka) 112, 139, 142,
 144
 Sotaketo 112
 Sotakoski 112
 Sotapää 112
 Sotavaara 112
 Sotkajoki 326
 Sotkajärvi 109, 111, 119, 326, 335, 374
 Sotkalompolo 374
 Sotkaselkä (Sorkaselkä) 134
 Sova (Suva, Sofwa), Hannu Antinpoika 346, 347
 Sovajärvi 151, 348
 Sovasjoki (Säfvasjockicaira) 427
 Sova-suku 112, 347
 Spein, Anders 425
 Spein-suku 386
 Staalo 323, 324
 Steger, Reinhold 160
 Steigman, Salomon 259
 Stenbäck, C. F. 224
 Stenhag, Jeremias 337
 Stolbova 86
 Stoor (Stor) 356
 Strijk, Gotthard 166, 167, 168, 259
 Strömstad 13, 57, 59, 117, 356, 383, 384, 405, 504
 Suak (Sova, Sowak), Antti 340
 Suak- (Suva-)suku 112, 324, 341, 427
 Suak, Antti Pekanpoika 362
 Suasjärvi 373, 380
 Suaskongelo 324
 Suasselkä 324
 Suikki, Nils Petter 436
 Suikki-suku 387, 427, 430
 Suinarova 122
 Suininki 84
 Suininkijärvi 346
 Suksivaara (-saari, Sox Soar) 141, 142, 144
 Sulasalmi 348
 Sulkajärvi 147
 Suokupora 109, 110
 Suolijärvi (Solajerfwi) 149, 347
 Suomeniva 375
 Suomela 352
 Suomenlahti 80
 Suomenniemi 352
 Suomenranta 357
 Suomi (tila) 357
 Suomusjoki (Somuskoiti, Somus Kait) 139
 Suomusjärvi 62
 Suomussalmi 232
 Suonikylä 48, 82, 146
 Suonivaara 476
 Suontojärvi 103, 246, 332, 350, 354–356
 Suonttavaara 13, 15, 92, 112, 131, 160, 320, 321,

- 350, 352–355, 384, 385, 396, 397, 415, 427
- Suopajärvi 91
- Suopanki, Olli 430
- Suoro (Kalttopää), Pehr (Piera) Pehrsson 385
- Suoro- (Kalttopää-)suku 355, 386, 397
- Suppijärvi 398
- Susisalmi (Sussisalmi) 146, 147
- Sutilahti 427
- Suva (Suak), Paavali 340
- Suva 324
- Suva, Antti Pekanpoika 341
- Suvanto 240, 339
- Suvas 324
- Suva-suku 112
- Sveanmaa 253
- Sveitsi 273
- Svensson, Tom G. 382
- Swidry 60
- Syvjärvenkangas 342
- Syvjärvenvaara 342
- Syvjärvi (Rapakko), Antti 491
- Syvjärvi 342, 353, 354, 374, 393, 397, 398, 421, 484, 491
- Syvjärvi, Antti Matinpoika 353
- Syvjärvi, Matti Pekanpoika 353
- Syvjärvi, Pekka Matinpoika 354
- Syvjärvi-suku 332, 427
- Särestönvikevä 126, 135
- Särkijärvi 374
- Särkisalmi 347
- Säräisniemi 66
- Sääminki 74
- Säärelä, Esaias 345
- Sääsänäkangas 84
- Sörlin, Sverker 25
- Taalainmaa (Dalarne) 155, 185
- Taalovaara 323
- Taalovuoma 323
- Tacitus 68
- Tainiojoki 95, 124, 129
- Tainiolompolo 137
- Taivalkoski 475
- Taivalselkä 148
- Takkinen, Matti Iisakinpoika 340
- Taliskotalampi 116
- Talkkunapää 146
- Tallavaara (npää) 338, 340
- Tallavaara-suku 343
- Talliskotakenttä 116
- Talliskotalampi 116
- Talluskota-aapa 116
- Talluskotalamminoja 116
- Talluskotalampi 116
- Talluskotaaja 116
- Talluskotaselkä 116
- Tallwik, Jon Johansson 426
- Taloinen 124
- Talokotajärvenkangas 115
- Talokotajärvi 115
- Talvensaari 107
- Talviaissaari 107, 128, 129
- Talvikotajärvi 116
- Talvisalo 74
- Talviskotalampi 115
- Talviskotaselkä 114
- Tanhua 113
- Tanhua, Tuomas Hannunpoika 341
- Tankajoki 141, 142, 144, 431, 433, 438, 440, 465
- Tanner, Väinö 47, 75
- Tanska 61, 80, 89, 117, 159, 168, 211, 233, 403, 416
- Tapio 91, 93, 124
- Tapio, Erkki 128, 461
- Tapionkylä 90, 94, 95
- Tapio-suku 107
- Tarsavaara 127, 128
- Tarvantojoki 356, 396, 417
- Tarvantotunturi 396, 398
- Tarvas-suku 101
- Tasainen 124
- Taskinen (Sieppi), Matti 387
- Taskinen, Olli 344
- Tauko-suku 355
- Tauriainen, Paavali 346
- Tavajärven pää (Tawajerfwipää) 148
- Tavajärvi 84, 116, 147, 148, 345, 346
- Tavajärvi-suku 346
- Tavinsalmi 74
- Tegengren, Helmer 46, 47, 48, 295, 506
- Teisko 119
- Telge (Telje) 85, 156
- Temmes 326
- Tenni- (Telni-)suku 347, 348
- Tenniöjoki (Tellniö) 114–116, 148, 340
- Tenniöjärvi 115, 130, 148, 348, 349
- Teno (lapinkylä) 13
- Teno 401–403
- Teno(joki) 459, 468
- Tenomukkavaara 136
- Tepasto 109, 112, 123, 124, 288, 292, 327, 330, 336, 337, 377
- Tepasto-suku 332, 334
- Tepsa, Antti Martinpoika 371, 372
- Tepsa, Johan Matson 133
- Tepsa, Katariina Martintytär (Catharina Mortensdotter) 377, 379
- Tepsa, Maria 337
- Tepsa-suku 327, 330, 334, 337, 341, 342, 372, 427
- Termuslahti 96, 98
- Termusvaara 96
- Tervakari 306
- Tervalampi 116
- Tervaniemi 336
- Tervaniemi, Matti 493, 494
- Tervo 93
- Tervola 76, 90, 94, 99, 100, 104, 124
- Tervonen-suku 90, 93
- Thames 33
- Thuuri-suku 390

- Tiekkonenmaa 123
Tiekkonenmaakummut 123
Tiekso 123
Tingevaara 13, 56
Toijumamaa 324
Tolonen, Heikki 334
Tolonen, Johan Thomasson 379
Tolonen, Pekka 92
Tolonen-suku 91
Tomma-suku 386
Tommila, Päiviö 26
Torajaisen autio 324
Torakainen 430
Toras 324
Torasjärvi 463
Torisvuoma 400
Tornberg, Sigfrid 287
Tornensis, Piera 399
Tornensis-suku 355, 390, 397
Tornio 77, 78, 85, 87–89, 94, 95, 108, 111, 116,
125, 154, 187, 194, 199, 219, 251, 254, 275,
276, 296, 411
Tornion pitäjä 137
Torrakaoivi 418
Torria (Torri), Johan Hindersson 133
Torria 324
Torria-suku 332, 334
Torrwäi 146
Torvinen 239, 343
Torvinen, Matti 346
Torvinen-suku 339, 342
Trana, Carl 104, 167
Trast, Jonas 336
Trast, Mikko 336
Tresk, Olof 93, 109, 114, 117, 138, 139, 144, 328,
329
Tromssa 50, 54, 261
Tu(u)ri, Marketta Isakintytär 432
Tuderus, Gabriel 43, 110, 130
Tukholma 172, 176, 187, 195, 196, 215, 219, 418
Tulkki-suku 320
Tunka-aapa (Tanka-aapa, Tangaap) 141, 142, 144
Tuntsajoki 115, 148
Tuohiaapa 372
Tuolpavaara 375
Tuomaala 357
Tuomas Antinpoika 346
Tuoppajärvi 84
Turi (Eira), Elin 433
Turi (Hetta), Inkeri 435, 436
Turi, Anders 425
Turi, Greta (Marketta) 433, 435, 436
Turi, Isak 433
Turi, Kaisa (Katariina) 435, 436
Turi, Kristiina 436
Turi-suku 386
Turja 452
Turja, Ilmari 25
Turku 43, 50, 77, 85, 195, 206, 214, 219
Turto 90
Turtola 320, 405
Turvain-suku 341
Tuuliainen, Pekka 348
Tuuliainen, Pekka Pekanpoika 344
Tuulijoki 137
Tuulijärvi 147
Tuuliselkä 137
Tuulusjärvi 378, 380
Tuurajoki 149
Tuurakoski 126
Tuuri, Anni 389
Tuutijärvi 115
Tyrnävä 455
Täyssinä 89, 117, 147, 149
Tønessen, Sverre, 54
Törmänen, Anna 330
Törmänen, Tuomas 344
Uijajoki 418
Ukontunturit 147
Ukraina 60
Ule-joki 156
Ule-järvi 156
Ulkuniemi, Lauri 345
Ullajärvi 374
Ullanlomakurkkioniska 354
Ullatti 321
Ulmajavaara 147, 148
Ulmajoensuu 340
Unari(njärvi) 89, 94, 103, 104, 112, 114, 129, 130,
229, 330, 342, 344, 345, 377, 378, 429, 430,
461
Unarinniemi 371, 457
Unga, Mikkel Guttormsson 385
Unga-suku 385
Untesrova 137, 485
Upsala 43, 77, 85, 151, 156, 195, 197
Ural 63
Urtasvaara 417
Utajärvi 102
Utsi, Siiri 358, 385
Utsi-suku 386, 390
Utsi-suku
Uttunkenttä 340
Utu (Uti) 324
Uumaja 71
Uumajan Lappi 57, 77, 167, 189
Uurrekarkia 142
Uusikirkko 91
Uusimaa 92
Uusi-Seelanti 57
Uusitalo 353–357
Uutosenjärvi 324
Uutosenkenttä 324
Vaalajärvi 114, 126, 135, 342, 344, 362, 367, 461
Vaara 381
Vaasa 192, 223, 232, 409, 423, 455
Vaatsimenlakkaoiva 147
Vaattojärvi, Pekka 337

- Vahtola, Anu 49, 58, 295
 Vahtola, Jouko 28, 92
 Vaiskojärvi 128, 339, 342–344,
 Vaiskolampi 126
 Vaiskotunturi 126
 Vajukoskenmaa 342
 Valkeapää, Antti Niilanpoika 385
 Valkeapää, Ella 385, 390
 Valkeapää, Inkeri 390
 Valkeapää, Juho 390
 Valkeapää, Lassi 390
 Valkeapää, Lassi Niilanpoika 385
 Valkeapää, Maria 390
 Valkeapää, Niila Niilanpoika 385, 397
 Valkeapää, Nils 390
 Valkeapää, Nils Larsson 383
 Valkeapää-suku 79, 93, 383, 385, 386, 388–390,
 397, 398, 400
 Valle (Wallie), Märten 137, 138
 Valle, Matti 409, 473
 Valle-suku 325
 Valmarinniemi 85, 86
 Vammavaara 99
 Vanhankentänmaa 123
 Vanha-suku 342
 Varangi(nvuono) 82, 316
 Varapelto (Vaarapelto) 373
 Varkaus 74
 Varpaisjärvi 339
 Varsinais-Suomi 28, 124
 Varsuga 82
 Vasara, Anders Andersson 385
 Vasara, Antti 436, 437
 Vasara, Ella 385
 Vasara, Hans Michelsson 385
 Vasara, Ingrid 390
 Vasara, Johan Nilsson 385
 Vasara, Kustaa 437
 Vasara, Niila (Nils) 390, 436
 Vasara, Pekka 390, 398
 Vasara-suku 349, 352, 353, 386, 387, 389, 390,
 396, 398, 428, 430
 Vasili III 82
 Vaskojoki 418
 Vatsalasselkä 380
 Vaulopää 134
 Veikanmaa 342
 Velle-nimi 124
 Venetkäntö 354
 Venetmäki (Venetkännenä) 354
 Vermilanti (Wermeland) 185, 192
 Vesala, Esko 22
 Vesti, Juho 390
 Vettainen, Knut 337
 Vettainen, Mickel Knutsson 427
 Vettainen-suku 387, 428
 Vieltojärvi (Eira), Erkki 357
 Vieltojärvi 357
 Viena 67, 83, 114, 332, 483
 Vienan Karjala 81, 82, 84, 86, 92, 253, 501
 Vienan Kemi 82, 116
 Vienan Lappi 82, 87, 320, 500
 Vienanmeri 78, 84, 86, 115, 116, 213
 Vihkari-nimi 124
 Vihtala 95, 98
 Viinanen, Voitto V. 132, 134, 142, 151
 Viipuri 330
 Viirinkylä 92
 Viiripää, Heikki 92, 93
 Viiri-suku 102
 Viiru-suku 92
 Viitasaari 346
 Vikajärvi 98
 Vilkuna, Kustaa 48, 74, 75
 Virdninibba (Virniötunturi) 398
 Virka-nimi 124
 Viro 67
 Virrankoski, Pentti 28, 49, 97, 102, 104
 Visapää-suku 93
 Vitikka 345
 Vitikka, Kalle 490
 Vittakallonrova 137
 Vittanki 421
 Vittavuoma (Wittavuoma) 138, 144
 Vivunkijärvi 119
 Voionmaa, Väinö 27, 46
 Vojakkala 108
 Volga 61, 63
 Vorren, Ørnulv 57, 382
 Vuojärvi 127, 128, 130, 135
 Vuolevi (Wuola, Vuolappa), Olli Hannunpoika
 340
 Vuolli Päivionpoika 323, 324
 Vuolli-suku 332, 334
 Vuollittavaara 323
 Vuollittavuoma 323
 Vuomajärvi 376
 Vuontisjärvet 353
 Vuontisjärvi (Enontekiö), Juho Pekanpoika 352
 Vuontisjärvi 136, 321, 331, 350, 356, 357, 373,
 396, 425, 458, 459, 461, 486
 Vuontisjärvi, Aaron 357
 Vuontisjärvi, Juho (Niilonpoika) 352
 Vuontisjärvi, Juho Briitanpoika 351
 Vuontisjärvi, Mikko 356
 Vuontisjärvi, Niilo Pekanpoika 352
 Vuontisjärvi-suku 394
 Vuontissaivo 353
 Vuontisvaara 292
 Vuontisvuoma 398
 Vuopionperä (Wuopionpää) 354
 Vuopionsuu 354
 Vuosnajärvi 115
 Vuostimojärvi 128, 461
 Vuostoselkä 375
 Vuotoksen vanteet 147
 Vuotoksenselkä 147
 Vuotosjoki 126, 147, 148
 Vuotosvuono (Votusvuono) 148
 Vuotso 40, 138, 139, 142, 429, 434, 439

- Vuotunki 287
 Vuotunkijärvi 346
 Vähä-nimi 123
 Vähänkoski 123
 Väinäinen-suku 90, 124
 Välimeri 60
 Välitalo 351, 450
 Välitalo, Juho Petter 413, 415
 Värriö, Heikki 344
 Värriö, Heikki Pekanpoika 340
 Värriöjoki 114
- Waenerberg, Mauritz 245
 Wahlenberg, Göran 136, 146, 151, 152
 Wallenius, J(ohan). C. 277, 278, 281, 282, 407, 408, 410
 Wallerström, Thomas 80
 Waos-suku 390
 Watunentunduri (Nierroifwi) 146
 Waurupää 134
 Wegelius, Henrik (kirkkoherra) 214, 343, 368
 Wegelius, Johan 207, 208
 Wenang, Aslak 436
 Wernstedt, Melchior 106
 Wexionius, Mikael 43
 Whitaker, Ian 392
 Widmark, Henrik Adolf 411, 416
 Wiik, Kalevi 61
 Wiklund, K. B. 57, 73
 Wirilander, Juhani 58
 Wrangell, Didrich 104
 Wuolleb 323
 Wuoskojauri 146
 Wyr 92
 Wäyrupää (Waurupää) 132
- Ylempi Kiertämäjärvi 146
 Yletyinen, Nils 328
 Yletyinen, Paavali 326, 328
- Yli-Kitka 116
 Ylikylä 79, 81, 85, 91, 93, 99
 Yli-Kyrö 112, 356, 358
 Ylilaki 492
 Ylinampa 430
 Ylinampa, Janne 430
 Ylinen Karisennivanniska 378
 Ylipaakkola 79
 Ylitalo 355
 Ylitalo, Brita 429
 Ylitalo, Esaías 337
 Ylitalo-suku 332, 335
 Ylitornio 94, 105, 119, 127, 128, 136, 137, 199, 276, 287, 320, 321, 327, 350, 355, 358, 427, 462, 463, 495
 Ylitörmänen, M. 492
 Ylläs(tunturi) 95, 122
 Ylläsjärvi 125, 321
 Ylä-Nuorttijoki 146
 Yykeanvuono 71, 218
- Ållan pän alla 137
 Åmbolan koski 371, 457
 Ångerma(nlanti) 155, 156, 157
 Ångerman Lappi 77
 Åsele 257, 361
 Åtama-suku 91
- Ähkälä, Klaus 320
 Äijäjärvi 374
 Äijänpato 335, 366
 Äkäsjärvi 125, 334
 Äkäslompolo 321
 Ällönmaa 376
 Ääninen 84
 Äärelä 429
- Öfwer Karinen nifwa 378
 Östring (metsänhoitaja) 245